

საქართველოს ისტორია

უძველესი ხანიდან ჩვენს დრომდე

სახელმწიფო გამომცემლობა
საბჭ.-კავკასიური საქმური
თბილისი
1940

ბაბილონელებმა და ასურელებმა მთლიანად შეითვისეს ძველი სუმერული კულტურა და შემდეგში სხვა ხალხებსაც გადასცეს იგი.

ბაბილონ-ასურელების ენა ანუ, როგორც მას ეძახიან, აკადური სემიტური ენაა. არაბულსა და ებრაულს ენათესავენ.

პარის ქვეყნები. მითანისა და ხეთას სახელმწიფოები

მას შემდეგ, რაც ქვემო და შუა მესოპოტამიაში სემიტები გაბატონდნენ. წინააზიის ძველი, მკვიდრი მოსახლეობის პოლიტიკურმა და კულტურულმა ცენტრებმა უფრო ჩრდილოეთისაკენ გადაინაცვლა, ჩრდილო-დასავლეთ მესოპოტამიასა და მცირე-აზიაში. ამ დიდ ტერიტორიას და მასთან ერთად ეანის ტბის მიდამოებსაც იმ ხანაში პარის ეძახდნენ. უძველეს ქართულს ხალხურ თქმულებაში დაცულია ხსოვნა იმის შესახებ რომ მცხეთის სამეფოს დამაარსებელი ქართველი ტომები ან პარის ქვეყნიდან არიან გამოსულნი. ამ გადმოცემით, არიან-ქართლის (ე. ი. პარი-ქართლის) მეფის შვილმა აშომ წამოიყვანა თავის სამშობლოდან არიან-ქართველების 18 სახლი ანუ საგვარეულო, დაასახლა ისინი მტკერის ხეობაში, თვითონ რეზიდენციად ძველი მცხეთა აირჩია და ამრიგად მცხეთა-არმაზის ანუ ქართლის (ყავისიერი ქართლის) სამეფო დააარსა. ეს გადმოცემა შეტანილია უძველეს ქართულ საისტორიო თხზულებაში, „ქართლის მოქცევაში“.

პარის ქვეყნებიდან ყველაზე მეტად დაწინაურდა მითანის სახელმწიფო, რომელიც ასურეთის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობდა. მეორე ათასეულის პირველ ნახევარში მითანი იყო წინააზიის ყველაზე ძლიერი და ყველაზე კულტურული სახელმწიფო. მითანიმ დაიპყრო ასურეთი და რამდენიმე საუკუნე იგი მორჩილებაში ჰყავდა. პარიული კულტურა, განსაკუთრებით ბელოვება, რომლის კერა სწორედ მითანის სახელმწიფოში იყო, მთელ წინააზიაში გაბატონდა.

მითანელების მონათესავე ხალხებმა ჯერ კიდევ მე-3 ათასეულში მცირე აზიაშიაც შექქნეს თავისი კულტურული ცენტრი და სახელმწიფო. ეს იყო ხათი ანუ ხეთა. მეორე ათასეულის პირველი ნახევრიდან ხეთას მოსახლეობა რამდენადმე გამოიცქალა, მაგრამ გაბატონებული მაინც ძველი, ადგილობრივი კულტურა დარჩა. მეორე ათასეულში ხეთაც ძლიერი სამეფო იყო.

მალე ატყდა ბრძოლა პირველობისათვის ხეთასა და მითანის შორის, რამაც ხელი შეუწყო ჯერ მითანისა და შემდეგ ხეთას დასუსტებას. ამით ისარგებლა ასურეთმა და მე-15 საუკუნეში, ძვ. წ., თავი გაითავისუფლა მითანის ბატონობისაგან. მე-13 საუკუნისათვის ასურეთის სამეფომ თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია და მეზობლებს შეუტია. თანდათან დასუსტდნენ და ბოლოს დაემხვნენ კიდევაც მითანისა და ხეთას სამეფოები.

პარი-ქვეყნების, კერძოდ — მითანის, მოსახლეობა სუბარებად იწოდებოდა. მათი ენა კიდევ — სუბარულად. სუბარების ქვეყანას ასუ-

ნააღმდეგ ბრძოლაში. ხალიფები ჯაჰს ჯაჰზე გზავნიდნენ. ერთიმეორეზე უფრო სასტიკ ამირების მეთაურობით, და შეუბრალებლად უსწორდებოდნენ აჯანყებულებს, მაგრამ მოძრაობა სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა.

ამ დიდ საბაღხო მოძრაობას ქართლში თავისი მომღერალი და აგიტატორი გამოუჩნდა. ეს იყო მერვე საუკუნის მწერალი იოანე საბანისძე. საბანისძემ ასწერა ერთი ჟამი აზარის, აბო, ცხოვრება. აბო ქართლს ერისმთავრის ნერსეს მსახური იყო. მან ისლამს თავი დაანება და ქრისტიანობა მიიღო. 786 წლის 6 იანვარს ქართლის ამირამ აბო სიკე-დლით დასაჯა. რადგანაც აბომ უარი სთქვა ისევ ისლამს დაბრუნებო-და. რასაც მისგან არაბები მოითხოვდნენ.

საბანისძემ გამოიყენა აბოს წამების ამბავი, რათა თავის თანამემამუ-ლებში ეროვნული სიამაყის შეგნება გაეღვივებინა: აი, როგორია ჩვენი რჯული, ჩვენი წესი და ქვეყანა, რომ გაბატონებული ხალხის შვილი ჩვენსკენ გადმოდის და თავსაც კი სდებს ახალი სამშობლოსათვის. სა-ბანისძე მიზნად ისახავდა გაუმზნეულებინა მერვენი და სუსტნი, რომელ-ნიც „შიშითა განილევინ და ირყევიან, ვითარცა ლერწმანი ქართაგან ძლიერთა“, არაბების ძალმომრეობის გამო. საბანისძეს ჰსურდა, კლავ მშობლიურ კერას დაპბრუნებოდნენ ისინი, ვინც არაბებმა უკვე „შე-აცოუნეს და გარდადრიკნეს გზისაგან სიმათლისა“ დაშინებით, ვერა-გობითა და მოსყიდვით, „სასტიკებისაგან და სივერაგისა მანქანებითა შით საცოტრებისათა ზედამდგომელთა ამთ ჩვენთა, ზღოზღელთა ამის უამისათა“, რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუებით, რომელნიმე სიყრმისა შინა უძეცრებით, რომელნიმე მზაკვარებით და სხვა-ნი“ კიდევ მათი სიღარიბისა და უძლურების გამო. ლამის ჩვენი საეუ-თარი სახე დაგვეკარგოს და უცხო ხალხში გავითქვიფოთო. მრისხანე გულისწუბილთ მოსთქვამდა საბანისძე: „ადვერიენით ერსა უცხოთა... ნათესავსა (ე. ი. ტომს) საწუთროისა ამის მოყვარესა... სარწმუნოებისა ჩვენისა მაგინებელთა“-ო.

იოანე საბანისძისა და მისი მსგავსი მქადაგებლების მოწოდება ამტკი-ცებდა საბაღხო თვითშეგნებას, აკაეებდა მებრძოლთა სულისკვეთებას ეროვნული განთავისუფლებისათვის.

განსაკუთრებით გამწვავდა ბრძოლა დამპყრობელებსა და დამპყრობი-ლებს შორის მერვე საუკუნის მიწურულსა და მეცხრე საუკუნის დამ-დგეს. ყველაზე დაუნდობელი იყო ბრძოლა ქართლის შუა-გულ თემებში და, საერთოდ, ბარის ცენტრალურ რაიონებში. მეცხრე საუკუნის დამ-დგეს აქ არაბებმა მოსპეს ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლება და ძვე-ლი ქართველი არისტოკრატია. სეფეწულები და დიდ-დიდი აზნაურები. თითქმის მთლიანად გაეღიტეს. ამ რაიონებში, განსაკუთრებით მტკვრის გაყოლიება, საერთოდ მოსახლეობა ძალიან დაზარალდა. მაგრამ ბრძოლა მაინც ვრძელდებოდა განაპირა თემებში, სადაც ქართველები, — რო-გორც ადგილობრივი მკვიდრნი, ისე სხვა ეთნოებიდან შემოხიზნულნი, — ჩვეულებრივად მწარედ ამარცხებდნენ უცხოელ მოძალადეებს.

ბაგმოლა საპატრულო გეგმითანახისათვის

ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოშობა

საპატრულოში

ამრიგად არაბებმა საბოლოოდ მოსპეს ერისმთავრობა, რომელმაც ორი საუკუნე იარსება. მაგრამ ხალხმა მაინც მოახერხა თავისი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება ქართლის განაპირა თემებში. მათ შორის ყველაზე ადრე გაძლიერდა კახეთი, რომელიც არაგვიდან იწყებოდა. კახეთში სხვადასხვა ტომები მოსახლეობდნენ — კახნი ანუ კახელები, რომელთა შორის გარდაბანელი კახები გამოირჩეოდნენ, თუშები, წანარები და სხვები. იერისა და ალაზნის ნოყიერ ხეობებში, განსაკუთრებით ამ ხეობების ზემოთა ნაწილში, ხალხი თავს უფრო გულ-მშვიდად გრძნობდა, თავისუფლად ცხოვრობდა და შრომობდა. მერვე საუკუნის მეორე ნახევრისათვის ხალხი ძალიან მომრავლებული და მდიდარი იყო. მისდევდნენ კახელები მიწისმოქმედებას, კერძოდ — ჰევენახეობას და მესაქონლეობას ფართოდ. კახელები საუცხოო ცხენსა და ცხვარს აშენებდნენ და მრავალრიცხოვანი ჯოგ-ფარების პატრონები იყვნენ. ხარბ დამპყრობელებს კახელების სიმდიდრე ძალიან იზიდავდა ხოლმე, მაგრამ საკმარისი იყო კახეთის ხეობებში არაბები გამოჩენილიყვნენ რომ უშიშარი და ამაყი მთიელები მათ თავს ესხმოდნენ და მუსრს ავლებდნენ. მერვე საუკუნის შუა-წლებიდან კახეთი აინუნშიაც არ აგდებდა არაბებს. კახეთში ამ დროს წანართა ტომი მეთაურობდა და ამიტომ არაბებმაც კახეთს სანარია, ე. ი. წანარეთი უწოდეს. არაბულივე ცნობებით, ეს წანარები ანუ კახელები ამ დროს ყველაზე საშიში მტერი იყვნენ არაბებისათვის ამიერ-კავკასიაში. ხალიფა აბუ-ჯაფარის (754—775 წ.წ.) მიერ ქართლის მმართველად დანიშნულმა ალ-ჰასანმა ომი აუტეხა კახელებს, მაგრამ ვერაფერი დააკლო. ეს რომ ხალიფამ შეიტყო, ოცი ათასი ახალი მეომარი გამოუგზავნა ალ-ჰასანს. ეხლა ომი რამდენიმე დღე გაგრძელდა და კახელების დამარცხებით გათავდა. არაბები ამტკიცებდნენ. თეჭესმეტი ათასი კახელი დაეხოცოთ და ბევრიც ტყვედ წაიყვანეთო. მაგრამ კახელები მორჩილებას მაინც არ აპირებდნენ. ამის გამო გაცოფებულმა არაბთა სარდალმა საზარელი საცოელი ჩაიდინა და ტყვე კახელები ამოჴლიტა. მეორე მმართველმა ხუზამამ, ხალიფა ჰარუნ არ-რაშიდის დროს (786—809 წ.წ.). რომელმაც პატრიკიოზებსა და სეფე-წულებს თავები დასკრა, ლაშქარი შეუსია კახეთსაც, მაგრამ კახელებმა მუსარი გააყლეს არაბებს. ასევე უმასპინძლებოდნენ კახელები მოძალადეებს შემდეგშიც. მერვე საუკუნის დამლევისათვის კახელებმა უკვე საკუთარი მთავარიც გაიჩინეს და საკუთარი მართვა-გამგეობა მოაწყვეს.

დიდი ცვლილებები მოხდა ამ დროისათვის დასავლეთ საქართველოშიც, როგორც ვიცით, მეექვსე საუკუნის დამდეგიდან აბაზგების სამთავრო ფრისის სამეფოდან გამოყოფილი იყო და ბიზანტიის კეისარს

ემორჩილებოდა უშუალოდ. ეს მთავრები შემდეგში კეისრებმა თავის ერისთავებად აქციეს აფხაზეთში. მაგრამ მერვე საუკუნეში აფხაზთა ერისთავები საკმაოდ დიდი ძალის პატრონები იყვნენ, იმიტომ რომ თვითონ აფხაზეთი ამ დროს მკიდრად დასახლებული, ლონიერი და მშვიდობიანობით მოსარგებლე ქვეყანა იყო. ასეთი დაბედა აფხაზეთი არაბებისაგან ლტოლვილს ქართლის ერისმთავარს ნერსესსა და მის აშლას.

მერვე საუკუნის დამლევს ბიზანტიაში დიდი შინაური შფოთი და არეუ-დარევა იყო. ამით ისარგებლა აფხაზთა ერისთავმა ლეონ მეორემ, მოიართა ძალა ხაზართა მეფისაგან. რომლის ასულის შეიღო იგი იყო, და თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა. ლეონმა „ერისთავის“ მაგიერ „აფხაზთა მეფის“ წოდებულება მიიღო. ამ დროს ძველი ეგრისის სამეფო დაუშლურებული იყო. ჯერ ბიზანტიამ გააცალა ეგრისს ძალღონე და მეფობაც მოსპო აქ, როგორც ეიცით. შემდეგ მოყვან ყრუს შემოსევისაჲ უნდა თავისი დალი დაემჩნია ეგრისისათვის. ამიტომ აფხაზთა მეფეებმა ადვილად დაიპყრეს ეგრისი და არგვეთი და მეცხრე საუკუნის დამდეგისათვის ლიხის მთის აღმოსავლეთითაც გადმოაბოჯეს. აფხაზთა მეფეებმა თავის სატახტო ქალაქად ქუთათისი, დღევანდელი ქუთაისი. აირჩიეს: აფხაზთა სამეფოს ვრცელ ტერიტორიას ცენტრად ქუთაისი უფრო შეეფერებოდა, ვიდრე ძველი ციხე-გოჯი. გარდა ამისა, ქუთაისი მნიშვნელოვან გზებზე მდებარეობდა.

ყველაზე გვიან ახალი ქართული ფეოდალური სამთავრო საშრეთ: საქართველოში ჩამოყალიბდა. მისი დამაარსებელი აშოტ ბაგრატიონი იყო. ბაგრატიონების განთქმული საგვარეულო წარმოშობით ქანეთიდან იყო, სპერის პროვინციიდან.

თავისი წინდახედული, მოქნილი მოქმედებით ბაგრატიონებმა დიდი გავლენა მოიპოვეს მეექვსე-მერვე საუკუნეებში. ერთი მათი შტო სომხეთში დაწინაურდა: მერვე — ქართლში. ორ-ვეგან ბაგრატიონებმა მთავრობას და მეფობას მიაღწიეს, ხოლო საქართველოში სამეფო ხელისუფლება შეინარჩუნეს მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგამდე.

ქართლის ბაგრატიონთა წარმოშობადგენელი, აშოტი, არაბთა სამსახურში ყოფილა თბილისში მეცხრე საუკუნის დამდეგს. მაგრამ აშოტი ვერ შესწყობია არაბებს და თავისი ოჯახითა და ამალით ქოროხის ხეობაში, შავშეთისა და კლარჯეთის თემებში. გადსულა. რადგანაც ეს ხეობა მაშინ ბიზანტიის საზღვრებში ითვლებოდა, ამიტომ აშოტმა თავისი თავი კეისრის ვასალად აღიარა. ქუროპალატის ტიტული მიიღო და სამთავროს ორგანიზაციას შეუდგა. თავის მთავარ საუკდომად აშოტმა ძველი ციხე-ქალაქი არტანუჯი აირჩია. რომელიც თვითონვე განაახლა. აშოტის მიერ დაარსებულ სამთავროს ტაო-კლარჯეთის სამთავროს ეძახიან, იმიტომ რომ მის ძირითად ოლქებს ტაო და კლარჯეთი შეადგენდნენ.

აშოტ ქუროპალატი მოჰყლეს 826 წელს.

თბილისის ამირას განდგომა ხალიფასაგან და თბილისის საამიროს დაქვეითება

მეცხრე საუკუნის დამდეგისათვის თბილისის ამირებმა, ისევე როგორც სახალიფოს სხვა ადგილობრივმა მმართველებმა განაპირა ქვეყნებში, ხალიფების ურჩობა და განზე წევა დაიწყეს. ეს შედეგი იყო ხალიფატის პოლიტიკური დასუსტებისა. ცენტრალური მთავრობა ვეღარ ახერხებდა პროვინციების საკურობათა დაკმაყოფილებას. ხალიფას ხაზინაც სულ უფროდაუფრო ღარიბი ხდებოდა. ადგილობრივი არაბი ამირები და სარდლები იძულებული იყვნენ თვითონ ეძებნათ სახსრები თავიანთი ხარჯების დასაფარავად. გარდა ამისა, ამ პროვინციებში შემდგომი განვითარებისათვის მეტი თავისუფლება და გასაქანი იყო საჭირო. გადასახადების გაუთავებელი გადიდება, ამის გამო მოსახლეობის წინააღმდეგობა და საპასუხოდ ხალიფასაგან გამოგზავნილი დამსჯელი რაზმების თარეში ანთავენდა ქვეყანას და უფრო აქვეითებდა გადასახადების გადახდის უნარს. ამას ხელაძენენ ადგილობრივი არაბი მმართველები, რომელთაც უნდოდათ დაპყრობილი ხალხების ყველაფე უფრო საიმედო სახით მოეწყოთ. ამიტომ ეს ამირები ყურს აღარ ათბოვებენ ცენტრალური მთავრობის განკარგულებას და ქვეყნიდან მოკრეფილ ზარკს ცენტრში კი არ გზავნიან, არამედ თვითონ ითვისებენ.

ასეთივე მიდრეკილება გაუჩნდათ თბილისის ამირებმაც. უკვე მეცხრე საუკუნის ოციან წლებში გადასდგომია ხალიფას თბილისის ამირა მუჰამადი, რომელსაც მოკავშირეებად კახელები ჰყოლია. მუჰამადმა მის წინააღმდეგ გამოგზავნილი ხალიფას ერთი სარდალი გააქცია და მხოლოდ მეორეს, უფრო ძლიერს, დაემორჩილა. მალე ხალიფას თბილისის ახალი ამირაც, საჰაკი, გადაუდგა. საჰაკთან ომში მოკედა ხალიფას გამოგზავნილი სარდალი, ხალიდი. საჰაკმა დაამარცხა ხალიფას მეორე ჯარიც. რომელსაც ხალიდის შვილი, მოჰმედი. სარდლობდა. თბილისის ამირას ისევ ისე კახელები უმაგრებდნენ ზურგს. საჰაკის ურჩობა თითქმის თხუთმეტ წლამდე გაგრძელდა. გაგულისებულმა ხალიფამ საქართველოში 853 წ. დიდი ჯარი გამოგზავნა, ბუღა თუ რაქის მეთაურობით. ბუღამ, ზოგი ადგილობრივი მთავრის დახმარებით, დაამარცხა საჰაკი და მისი მოყავშირეები, 5 აგვისტოს აიღო თბილისი, ცეცხლით დასწვა იგი და მცხოვრებნი გაელიტა. სიკვდილით დასჯილ იქნა საჰაკიც. არაბული ცნობებით, ამ ამბების დროს თბილისში 50.000 კაცი დაღუპულა. აქედან ჩანს, თუ რამდენად დიდი ქალაქი ყოფილა მაშინ თბილისი.

ამის მიუხედავად, თბილისის ამირები მეცხრე საუკუნის დამდეგიდან უკვე ფაქტიურად აღარ ემორჩილებიან ხალიფას. მორჩილება გარეგნულად მხოლოდ იმაში გამოიხატება. რომ ერთი ზანობა თბილისის ამირები ფულს ხალიფას სახელით სჭრიან, მეათე საუკუნის ორმოციან წლებიდან კი ისინი ფორმალურადაც თავიანთ თავს დამოუკიდებლად აცხადებენ.

უკანასკნელად ამიერ-კავკასიის დამორჩილება ხალიფამ მეათე საუკუნის დამდეგს სცადა. 914 წელს აქ მოვიდა დიდი ჯარით ხალიფას სარ-

დალა აბულ-კასიმ აბუსაჯის-ძე. მან ჯერ სომხეთი მოაოხრა და სომეხთა მეფე სუმბატი მოჰკლა, ხოლო შემდეგ საქართველო დალაშქრა. იმავე 914 წელს აიღო ქაბეთის ციხეები უჯარმა და ბოჭორმა და მოაოხრა სამცხე და ჯაფახეთი. აქ, მესხეთში, მან აიღო ყველისციხე და აწამა ციხის ერთი მცველი მეომართაგანი: გობრონი. მოხანი ამ შემოსევისა იგივე იყო: ურჩების დამორჩილება, ძველი და ახალი ბარკის მოკრეფა, ანუ, როგორც ამბობს იმდროინდელი მწერალი სტეფანე მტბევეარი: „ესე არს ჩეულებადი მათი: პირველად ბარკნი იგი თანანადებნი ძებნნეს, ჭლენნი და ნიჟნი კაეტთა მათთათვის. რამეთუ მოხარკე მისსა იყვნეს. შერამე წინა ეამისა ბეგარანი სთხოვნეს“-ო. მაგრამ ვერც ამ ლაშქრობამ უშველა ხალიფებს და მათი გავლენა ამიერ-კავკასიაში მეთთე საუკუნიდან სრულიად მოისპო. დარჩნენ მხოლოდ ადგილობრივი ამირები. როგორც, მაგალითად. თბილისის ამირა, რომელნიც ეხლა უკვე მკვიდრი მთაერების მსგავს ფეოდალებად იყვნენ გადაქცეულნი.

თბილისის საამიროც ამ დროს მეტად შემცირებულა. თბილისის ამირას გავლენა ქვემო ქართლის ფარგლებს არ სცილდება. საამიროს საზღვრები ეიწროვებოდა ქართული სამთაერების — ქაბეთის, ტაო-კლარჯეთისა და აფხაზეთის — შემოტევის წყალობით. მეთთე საუკუნის დამლევს ქვემო ქართლის სამხრეთ ნაწილში წარმოიშვა ტაშირის სომხური სამთაერო, რომელიც აგრეთვე სამხრეთიდან აწეება თბილისის საამიროს.

საზოგადოებრივი კლასები და მათი ბრძოლა VII — IX საუკუნეებში

მეშვიდე, მერვე და მეცხრე საუკუნეების სიგრძეზე საქართველოს საზოგადოებრივმა წყობილებამ კიდევ უფრო მკაფიო წოდებრივ-ფეოდალური სახე მიიღო. ამ დროისათვის უკვე საესებით გაბატონდა აზნაურთა წოდება. აზნაურები სხვადასხვანაირი იყვნენ. იმ პირებს, ეისაც აზნაურობა შთამომავლობით, მამა-პაპით ქმონდათ მიღებული. „სათესავით აზნაურებს“ ეძახდნენ. მაგრამ აზნაურობა შეიძლებოდა ზოგჯერ მეფის სამსახურიდან მოეპოვებინათ. ასეთი მსახურეული აზნაურები იწოდებოდნენ „მეფის აზნაურებად“. ყველაზე მდიდარსა და ძლიერ აზნაურებს დიდებულის აზნაურები ერქვათ. აზნაურებზე დაბლა მსახურნი იდგნენ. ეს ისეთი თავისუფალი ადამიანები იყვნენ, რომელნიც მეფეების ან დიდი აზნაურების სამსახურში იმყოფებოდნენ. მეფის მსახურებს ტაძრეულებსაც ეძახდნენ.

ზოგი აზნაური სხვა უფრო ძლიერ აზნაურზე იყო დამოკიდებული და „წინაშე მდგომელად“ ან „საკუთარად“ იწოდებოდა.

მოსახლეობის უბრაველესობას სოფლის მიწის ბუშები შეადგენდნენ, რომელნიც „მსოფლიო ერისკაცი“-ს, „კაცი მდამოი“-სა და „მდამოირი“-ს სახელით იყვნენ ცნობილნი. ისინი ჩეულებრივად ამათუბ მთა-

ეარსა და დიდ აზნაურს ემორჩილებოდნენ. ასეთი მთავარი და დდი აზნაური „მდაბიორების“ „უფალი“ იყო. ამ უფალს ეუფებოდა ის დაბა, ე. ი. სოფელი. მთელი თავისი მიწა-წყლით, სადაც აღნიშნული მდაბიური ცხოვრობდნენ. მდაბურებზე უფრო დაბლა გლეხები იდგნენ. ჩომელნიც თავიანთ უფალთა სრულ საკუთრებას შეადგენდნენ.

მეათე საუკუნის დამდეგისათვის საქართველოს მოწინავე თემებში ბიწების უდიდესი ნაწილი უკვე მთავრებსა და აზნაურებს ჰქონდათ დაქმებული. მაგრამ ხალხის მიწა-წყლის მოთვისება, სათემო და ეკრძო-მამულების ფეოდალურ მამულებად გადაქცევა უბრძოლველად არ მოხდარა. ხალხი თავის საკუთრებას გააფთხებოდა იცავდა როგორც გარეშე, ისე შინაური მტრების წინააღმდეგ.

როცა მეექვსე საუკუნეში საქართველოში ფეოდალური სახელმწიფო ჩამოყალიბდა, ე. ი. როცა მთავრებმა და აზნაურებმა მთელი მართყამგებობა ხელში ჩაიგდეს, მათ ეს ძალა იმისთვის გამოიყენეს, რომ ხალხისათვის ადგილ-მამული წაერთმიათ და თავის საკუთრებად გადაექცათ. განსაკუთრებით მწეავე იყო ეს ბრძოლა მერვე და მეცხრე საუკუნეებში. ხალხი მედგრად იცავდა თავის უფლებებს და მამა-პაპეულ მიწა-წყალს უსისხლოდ არაეის უთმობდა მაგრამ უპირატესობა აზნაურების მხარეზე იყო. ისინი უკეთ იყენებდნენ შეარაღებულნი და დარაზმულნი. ამიტომ ხალხმა თანდათანობით დაკარგა თავისი სათემო თუ ეკრძო-სამფლობელო ადგილ-მამული. აზნაურებმა ხალხს ჯერ სახნავე-სათვის მიწები წაართვეს, რომლებსაც ყველაზე მეტი შემოსავალი მოჰქონდა, შემდეგ — სათიბ-საძოვრები და, დამოლოს, ტყის მიწებზეც მოინდომეს.

ფეოდალურ ხანაში სიბდიდრის მთავარი წყარო სწორედ მიწა იყო. ვისაც ყველაზე დიდი მამული ჰქონდა, ყველაზე მდიდარი და ძლიერიც ის იყო. ამიტომ მიწის გულისათვის თვითონ აზნაურებიც ებრძოდნენ ერთმანეთს.

ბრძოლა წარმოებდა მთავრებსა და ეკლესიას შორისაც მამულების გულისათვის. ამ დროისათვის ქრისტიანულმა ეკლესიამაც დიდი ძალი ადგილ-მამული შეაგროვა. მეშვიდე საუკუნის დამდეგს ქართლის ერისმთავრებმა სცადეს წაერთმიათ ეკლესია-მონასტრებისათვის მათი მამულების ნაწილი. რასაც მწეავე ბრძოლა მოჰყვა.

დასასრულ. მას შემდეგ, რაც მერვე საუკუნის დასასრულსა და მეცხრე საუკუნის დამდეგს საქართველოში ახალი ფეოდალური სამთავროები აღმოცენდა, ბრძოლა დაუწყეს ერთმანეთს ქართველმა მთავრებმაც. თითოეული მთავარი ცდილობდა საკუთარი ტერიტორიის, სამფლობელოს გაფართოებას მეზობელი მთავრის ხარჯზე. ეს ბრძოლა გავრცელდა მთელი მეცხრე საუკუნე და მთელი საუკუნის მეტი ხანი და საქართველოს გაერთიანებით დამთავრდა. საქართველოს გაერთიანება უკვე მთელი ქვეყნის განვითარების საპირობას უქმსებოდა. და არა მარტო ცალკე მთავრების ინტერესებს.

მეცხრე-მეათე საუკუნეებში ჩვენი ქვეყანა გაიზარდა და გაძლიერდა ეკონომიურად. მართალია, არაბთა შემოსევებმა მერვე საუკუნის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით მურვან ერის ლაშქრობამ, შეამცირა მოსახლეობა და გაანადგურა მისი მეურნეობა ბარის ზოგიერთ რაიონში. მაგრამ ორასი წლის განმავლობაში ხალხმა აქაც მოახერხა ხელახალი დამკვიდრება და მეურნეობის გაჩენა. არაბებისაგან უფრო დაცული განაპირა რაიონები კი წინ მიდიოდა უფრო სწრაფი ნახევრით. სიკოცხლო-სა და თავისუფლების სიყვარული, შრომისმოყვარეობა და ძველმძღველი კულტურული ტრადიციები და გამოცდილება იყო იმის მიზეზი, რომ ხალხი ამ განაპირა თემებში ფართოდ შლიდა თავის მეურნეობას. ახლებდა სამოქალაქო ცხოვრებასა და თავსაც მარჯვედ იცავდა ხანდახან კარზე მომდგარი მტრისაგან. ისიც უნდა ეიკოდეთ, რომ მეცხრე-მეათე საუკუნეებში, განსაკუთრებით მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან, დიდი ომები, როგორც იყო მაგალითად, ბულა თურქის შემოსევა, იშვიათი გახდა. ჩვეულებრივად იმდროინდელი ომები პატარა ცხენოსანი რაზმების ერთი შეტაკებით თავდებოდა ხოლმე. ამგვარი შეტაკება იშვიათად თუ გაგრძელდებოდა ერთ დღეზე დიდხანს. ანაზღუდულად შემოსეული მტერი ასევე ქრებოდა. რადგანაც ყოველთვის მამაცი ხალხის შეუდრეკელ წინააღმდეგობას აწყდებოდა. ამიტომ იყო, რომ მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში და მეათე საუკუნეში ეს ომები ეგრეთწოდებულად აბრკოლებდნენ მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობასა და მშენებლობას.

ამოგად, კახეთი, ტაო-კლარჯეთი, აფხაზეთი გაიზარდნენ და გაშენდნენ მეათე საუკუნისათვის. არაბი ისტორიკოსი იაკუბი მოგვითხრობს, რომ როცა, მეცხრე საუკუნის ოციან წლებში, არაბთა საზღვალმა ხალიფა ზავი დასდო კახელებთან, კახელებმა არაბების მოთხოვნით იკისრეს მიეცათ მათთვის სამი ათასი ფაშატი ცხენი და ოცი ათასი ცხვარი. ეს მოწოდება თუ როგორი დიდი რაოდენობით აშენებდნენ კახელები იმდროის საქონელს. საუკრადლობა, რომ არაბები სწორედ ფაშატ (დედალ) ცხენებს თხოულობდნენ: ესადა რომ ეს ცხენები მათ საჯიშედ უნდოდათ, მოსაშენებლად. არაბები კი საუცხოო ცხენის მკოდნეები იყვნენ და არაბული ცხენიც ბოძ საუკეთესო ჯიშისა იყო. შემდეგშიაც კახეთი განთქმული იყო თავისი ცხენებითა და თავისი ცხვრით. კახური ჯიშისა ესლანდელი საყოველთაოდ ცნობილი თუშური ცხვარი. კახეთის იმდროინდელი სიმდიდრის უტყუო ნაშთია ბეროთმომღვრების ძვირფასი ძეგლები. რომლებითაც მოფენილია კახეთის მიწა-წყალი.

მეცხრე-მეათე საუკუნეებში აფხაზეთი ყველაზე მეუდრად დაცული სამთავრო იყო. ხალხის გამრავლებასა და მის ცხოვრებას გარეშე მტერი ხელს არ უშლიდა. იმდროინდელი მატერიალური კულტურის ნაშთია მარტვილის შესანიშნავი ტაძარი ქყონდიდში, აშენებული აფხაზეთა მეფის გიორგიის მიერ მეათე საუკუნის პირველ ნახევარ-

ში, მოქვის დიდებული ტაძარი, აშენებული აფხაზთა მეფის ლეონის შიერ მეათე საუკუნის შუა წლებში, და სხვა ძეგლები.

აფხაზეთს წააცოლებდა თავისი სიმდიდრით ტაო-კლარჯეთი. აჭარა ქართველი ტომი, მესხების სახელით ცნობილი, როგორც ვიცით. უძველეს დროშიაც განთქმული იყო თავისი სამიწისმოქმედო ხელოვნებით. პური, მაგალითად, მესხებს იმდენი მოჰყავდათ, რომ საზღვარგარეთაც გაჰქონდათ. მისდევდნენ მესხები მევენახეობა-მელვინეობასაც და ბლომად აწებებდნენ აგრეთვე შინაურ საქონელს. იმდროინდელი ტაო-კლარჯეთის ქონებრივი შეძლებისა და ეკლტურული განვითარების ცოცხალი მოწმეა ისეთი შესანიშნავი ძეგლები არქიტექტურისა, როგორიცაა ოშკის, იშხანის, შატერდის, ბანას, ხახულის ტაძრები. რამდენი სახსარო სჭიროდა ასეთი ტაძრების აწებებას, ეს კარგად ჩანს ოშკის ტაძრის წარწერიდან, რომელიც ეკუთვნის მეათე საუკუნის პირველ ნახევარს. ამ წარწერაში ნათქვამია, რომ კალატოზების, მუშებისა და მუშა-საქონლის ქირა ყოველწლიურად უდრადა ოცი ათას დრამას. დრამა ევრეტლის ფული იყო და უდრის დაახლოებით 20—25 კაპეიკს ოქროთი. 20.000 დრამა 4.000 მანეთზე მეთია ოქროთი. ამასთან უნდა გვახსოვდეს რომ იმ დროს ფული ბევრად უფრო ძვირი იყო, ვიდრე ახალ ხანაში. გარდა ამ ფულისა, ღვინო დაუხარჯეთ ყოველწლიურად ხუთი ათასი საწყვო, ზორბალი 250 გრივი და რკინა 50 ლიტრა (დაახლოებით, 20 კილოგრამი). შემდეგ წარწერა გვაუწყებს რომ ტაძრის მშენებლობაზე მუდმივად შეზაობდაო 70 კალატოზი. ზორო და მჭედელი, ქვისმზოდავი ხარი — 30, გოჩი და სხვა საკიდარი საქონელი — 30 და სხვა მრავალი.

მოსახლეობის გაზრდასა და მისი მურწნობის გაფართოება იწვევდა სხვადასხვა კუთხეების დაახლოების საჭიროებას. ერთი კუთხე ერთი საქონლით იყო მდიდარი, მეორე — სხვა რამით. ზოგან საუკეთესო ჭურჭელს აკეთებდნენ, მეორე ადგილას კარგ შალის ქსოვილებს ქსოვდნენ, მესამეგან — მადანს სთხრიდნენ და იარაღს სჭედდნენ. სხვები კიდევ საშენ მასალას ამზადებდნენ, წისქვილის ქვებს სთლიდნენ და მრავალ სხვა ხელობას მისდევდნენ. განვითარდა ხელოსნური წარმოება. მთიელები ბარში ჩადიოდნენ პურისა და ღვინისათვის და სამაგიეროდ მათ თავისი მურწნობის ნაყოფი ჩაჰქონდათ. მესაქონლეობაც ხელს უწყობდა მოძრაობას: ჯოგებს საზაფხულო სამოვრები ერთ ადგილას ჰქონდათ, საზამთრო კი — მეორეგან. „ნინოს ცხოვრებაში“, რომელიც ამ დროს არის დაწერილი, აღწერილია თუ როგორ ამოებენ ჯაეახეთში თავიანთ ჯოგებს არაგველი მწყემსები. ყოველივე ეს იწვევდა საქართველოს სხვადასხვა თემების ურთიერთობას, შინაგან გაცელა-გამოცელასა და აღებში-ცემას.

ფართოდ იყო იმ დროს განვითარებული საგარეო ვაჭრობაც. ქართულ სამთავროებს მაშინ საეპრო კავშირი ჰქონდათ მრავალ უცხო ქვეყანასთან. ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით. მაგალითად, მეათე საუკუნის პირველ ნახევარში, კლარჯეთის დედაქალაქი არტანუჯი ძალიან ძლიერი სიმაგრე და დიდი ქალაქი იყო.

აქ მოაქვთ საქონელი ტრაპეზენტადან, იბერიიდან, აბაზგიიდან, მთელი სომხეთიდან და სირიიდანო. არტანუჯი მეტად ფართო ვაჭრობას აწარმოებს ამ საქონლით; თვითონ კლარჯეთიც დიდი და უხვი ქვეყანაა და გასაღებია იბერიისა, აბაზგიისა და მესხეთისათვისო.

იმდროინდელ საქართველოს შორეულ საეპარქო კავშირებს ადასტურებს ისეთი ფაქტი, რომ ქართული ფული, ტაო-კლარჯეთში მოჭრილი მეათე საუკუნეში, ნაპოვნია რუსეთის ჩრდილოეთ რაიონებში და ბალტიკის ზღვის ნაპირებზე.

ასეთი გაცხოველებული საშინაო და საგარეო ურთიერთობისათვის დიდი დამბრკოლება იყო მრავალი სამთავროს არსებობა საქართველოში.. ყოველ სამთავროს საკუთარი საზღვრები ჰქონდა, ყოველ მთავარს — თავისი საკუთარი საბაჟო. ამიტომ ვაჭრებს ბაჟი რამდენიმე ადგილას უნდა გადაეხდნათ, ისევე როგორც ხელოსნებს და სოფლის მეურნეებს, რომლებსაც საქონელი, სხვისი თუ საკუთარი ნაწარმოები, ერთი კუთხიდან მეორეში გადაჰქონდათ. მეჯოგეებიც კი, რომელნიც საქართველოს ერთი თემიდან მეორეში გადადიოდნენ საზღვრულ თუ საზღვრისაშორებების გულისათვის, ასეთსავე მდგომარეობაში იყვნენ.

ამიტომ იყო რომ მრავალი სამთავროს არსებობა ხელს უშლიდა ჩვენი ქვეყნის განვითარებას და უკმაყოფილებას იწვევდა მოსახლეობაში. აუცილებელი იყო ერთიანი სახელმწიფოს შექმნა, რომელიც უფრო კარგად დაიცავდა ქვეყანას გარეშე მტრისაგან, მოსპობდა დაქაჩულობას და მეტ წესრიგს დაამყარებდა.

სამთავროების ბრძოლა პიკველოზისათვის

სამთავროების ბრძოლა უკვე მეცხრე საუკუნის დამდეგიდანვე დაიწყო. ამ ბრძოლაში საკუთრივ ქართველ მთავრებს გარდა ახლო მონაწილეობას იღებდა თბილისის ამირა და ბშირად ერეოდნენ შიგ აგრეთვე სომეხი მთავრებიც. ჩვეულებრივად, მთავრები ჯგუფ-ჯგუფად ირანზე-ბოდნენ ბოლშე, მაგრამ გუშინდელი მოკავშირე შესაძლებელია ხვალ მტრად გადაქცეულიყო და პირ-უკუ.

დაიწყო ბრძოლა კახეთის მთავარმა გრიგოლმა, რომელმაც მეცხრე საუკუნის დამდეგს ქართლის ერთი ნაწილი დაიპყრო. გრიგოლის მოკავშირე თბილისის ამირა იყო. მაგრამ კლარჯეთის მფლობელმა აშოტ კურაპალატმა, აფხაზთა მეფის თეოდოსის დახმარებით, გააჰკია გრიგოლი და ქართლიც თვითონ დაიჩემა, აშოტის სიკედილის შემდეგ მისი მცირეწლოვანი შვილები არაბებმა დაჩაგრეს, ქართლიც წაართვეს მათ და კლარჯეთიც დახარკეს. მდგომარეობა გამოასწორა აშოტის შემკეიდრემ, მაგრამ კურაპალატმა (826—876 წ.წ.), რომელიც დაეხმარა ბალიფას სარდლებს მოაშენდა და ბულა თურქს გამდგარი თბილისის ამირა სპაკის წინააღმდეგ. სპაკს, თავის მხრივ, კახელები და აფხაზები შეეუღლდნენ. ამ დახმარებისათვის არაბებმა მაგრამ კვლავ მისცეს ქართლი. მარჯვედ იქცეოდა მაგრამ კურაპალატის უმცროსი ძმა გვა-

რამიც, რომელიც მამფალის ტიტულს ატარებდა და რომელსაც დაუპყრია ჯაფახეთი, თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი და არტანინი.

აშოტ კურაპალატის სიკვდილის შემდეგ აშოტის სამფლობელო ერთ მანეთში გაიყვეს მისმა შვილებმა. მართალია, კლარჯეთის ბაგრატიონთა საგვარეულოს ერთი წარმომადგენელი გვარის უფროსად ითვლებოდა და კურაპალატის წოდებულებას ატარებდა. მაგრამ სხვა შტოებიც საბოლოო უფლებებით იყვნენ აღჭურვილნი და სათანადო ტიტულებითაც შემკობილნი. ზოგი მამფლად იწოდებოდა, ზოგი ერისთავთერისთავად, ზოგი მაგისტროსად. მეცხრე საუკუნის დამლევს აშოტის შთამომავლობაშიაც შინაური ბრძოლა გაიშალა ადგილმამულისა და ძალაუფლებისათვის. თავდაპირველად ბრძოლა ატყდა თრიალეთის გამო. მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში თრიალეთში ჩაშლდა ერთი დიდი აზნაური, ლიპარიტი, ბაღეაშთა საგვარეულოს წარმომადგენელი, რომელსაც მამული ჰქონდა არგვეთში. კაცში. ლიპარიტმა თრიალეთის ქედის უღელტეხილზე, სადაც ქართლიდან ჯაფახეთისკენ მნიშვნელოვანი გზა გადადიოდა კლდეში გაჭრილ კარებში. ე. წ., კლდე-კარში, ააშენა მგაბრი ციხე და დააარსა შემდეგში კარგად ცნობილი კლდე-კარის საერისთავო. ლიპარიტმა თავის პატრონად გამოაცხადა ბაგრატ კურაპალატის შვილი, დავით კურაპალატი. ეს იწინეს გვარამ მამფლის შვილებმა, რომელნიც თრიალეთს თავის მამულად სთელიდნენ და დავით კურაპალატი 881 წელს მოჰკლეს. ამ ზეგონსა და არეულობაში, რომელმაც დაასუსტა კლარჯეთის სამთავრო სახლი, ამოწყდა გვარამ მამფლის შთამომავლობა. ბაგრატიონების მოუძღვრეებით ისარგებლეს აფხაზთა მეფეებმა და ქართლი ჩაიგდეს ზელში. მაგრამ აფხაზთა მეფეების წინსვლას ეღობებოდა წინააღმდეგობა აგრეთვე სომეხთა მთაერებისა, რომელნიც სხეებთან ერთად ჩარეული იყვნენ საქართველოს მთაერების ბრძოლაში მეცხრე საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან. მეცხრე საუკუნის დამლევისათვის სომეხებისა და დავით კურაპალატის მემკვიდრეების კავშირის წყალობით საქართველოში ერთგვარი წონასწორობა დამყარდა. გვარამ მამფლის მამულიც ამ მოკავშირეებმა გაიყვეს. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ 888 წელს მოკლული დავით კურაპალატის შვილმა ადარნასემ ქართველთა მეფის წოდებულება მიიღო.

ქართლისათვის ბრძოლა განაგრძა მეთათე საუკუნის დამდეგს. ქართლი ამიერ-კავკასიის შუაგული იყო და ამიერ-კავკასიაში გაბატონების მოსურნენი ყველაზე ადრე სწორედ ქართლს უმიზნებდნენ. მეთათე საუკუნის პირველ წლებში ქართლი ჯერ აფხაზთა მეფემ კონსტანტინემ დაიპყრა. მას ბრძოლა აუტეხეს ადარნასე ქართველთა მეფემ და სომეხთა მეფემ სუმბატ ტიუზრაკალმა. სუმბატმა უფლისციხეს კი დაიპყრა, რომელიც იმ დროს ქართლის ცენტრის როლს ასრულებდა. ბოლოს მაინც კონსტანტინე და სუმბატი დაზავდნენ და აფხაზთა მეფემ ქართლი უკან დაიბრუნა.

არელები ს უ ბ ა რ თ უ-საც ეძახდნენ. რაც ს უ ბ ა რ ე თ-ს ნიშნავს. ასურელების წარმოდგენით, მთელი მსოფლიო ოთხ ნაწილად იყოფოდა: აქადი (ე. ი. ბაბილონ-ასურეთი), ელამი (ასურეთისაგან აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყანა), ამურუ (ასურეთისაგან დასავლეთით მდებარე ქვეყანა) და სუბართუ (ასურეთიდან ჩრდილოეთით). აქედან ჩანს თუ როგორი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სუბარეთს. სუბარების დაძრუებულია ასურის სახელგანთქმული დედა-ქალაქიც.

მითანის და ხეთას ტერიტორიაზე მრავალი ისტორიული ნაშთია აღმოჩენილი. ისინი მოწმობენ ამ ქვეყნების მაღალ კულტურას. მითანელებმა და ხეთელებმა საკუთარი მდიდარი ლიტერატურაც შექმნეს. ეს ხალხებიც მეტწილად ღერსმულ დამწერლობას ხმარობდნენ, ზოგიერთ რაიონებში-კი — ხატოვანსაც. ამ მწერლობის ძეგლები ჯერ ბოლომდის ამოკითხული არ არის.

თაბალები და მუსკები

შას შემდეგ. რაც მითანის სახელმწიფო დაეცა. მისი მოსახლეობაც დაიქსაჭა უფრო წერილ ტომებად. ამ სუბარული ტომებიდან, ეფრატის დასავლეთით მდებარე რაიონში, მეორე ათასეულის დამლევისა და პირველი ათასეულის დამდეგისათვის, ისევე გაძლიერდა ორი ხალხი — თაბალები და მუსკები, როგორც მათ ასურელები ეძახდნენ. მუსკები მერმონდელი მესხები არიან, საშხრეთ საქართველოს მოსახლეობის წინაპრნი. თაბალი იგივე სუბარია. თაბალ-სუბარისაგან წარმოსდგა მერ-ზინდელი პიბერი ანუ იბერი, აღმოსავლეთ საქართველოს, ქართლის სამეფოს, მოსახლეობის სახელი. ამ სახელს სხვადასხვა ენას და კოლოკაცზე სხვადასხვანაირად გამოსთქვამდნენ ძველ დროში: იაბალი, იუბალი. თიბარენი და ხვა. თაბალ-სუბარები ქართველების უშუალო წინაპრები არიან. მუსკებს ასურელები უკვე მე-11 ს. დამდეგიდან ეძახდიან. მაშინ მუსკები იმდენად ძლიერი ყოფილან, რომ ზოგჯერ თვითონ ისჯობდნენ ასურეთის მიწაწყალს და დაუმარცხებელ ხალხად ითვლებოდნენ. მუსკები მისდედნენ მაშინ მევენახეობასა და მესაქონლეობას და აგრეთვე ლითონის დამუშავებას. მუსკების მეფე მიტა ანუ შიდატი განთქმული იყო ძველ დროში.

უკვე მე-11 საუკუნეშივე იხსენიებენ ასურელები აგრეთვე სუბარების ქვეყანას ანუ სუბარეთს და „მისი ამაყსა და ურჩ ხალხს“ შერაპ ვანსაკუთრებით მრავლდება ცნობები სუბარ-თაბალების შესახებ მე-9 საუკუნეიდან. ამ დროიდან მოყოლებული, ჩვენ ვხედავთ რომ სუბარ-თაბალებს ჩამდენიმე სამეფო-სამთავრო მოეპოვებათ.

ეფრატის დასავლეთით მდებარე თაბალი დიდი ქვეყანა იყო. ასურელების ცნობებით, რომლებიც ღერსმულ წარწერებშია შენახული, თაბალი 24 სამეფოსაგან შესდგებოდა. თაბალების ამ 24 სამეფოსა თუ სამთავროს განწმკვეტლივ ებრძოდნენ ასურელები. 836 წელს ასურეთის მეფე სალმანასარ მე-3 მე-22-ჯერ გადასულა მდინარე ეფრატს.

თუმცა არაბების 914 წლის შემოსევამ აბულ-კასიმის მეთაურობით კონსტანტინეს უკან დაახევინა მცირე ხნით. მაგრამ მალე იგი კვლავ შეუდგა ახალი აღგოების დაპყრობას. ესლა კონსტანტინე კახეთის მთავრებს დაუცავეშირდა, რომელნიც ამ დროს უკვე ქორეპისკოპოსის ტიტულს ატარებდნენ. კონსტანტინემ და კვირიკე ქორეპისკოპოსმა პერეთი დაიპყრეს და გაინაწილეს, ისე რომ ორი წილი კონსტანტინეს ერგო და ერთი წილი კვირიკეს. პერეთს ქართველები ძველი ალბანეთის დასავლეთ ნაწილს ეძახდნენ.

განსაკუთრებით გაძლიერდა აფხაზთა სამეფო კონსტანტინეს შვილის გიორგის დროს. გიორგიმ აფხაზთა სამეფოს გავლენა კახეთის ნაწილზედაც განაერყო. ჩრდილო-დასავლეთით კიდევ აფხაზთა მეფეს ჯიქეთი ეკუთვნოდა. რომელიც შაი ზღვის სანაპიროზე მდებარეობდა. გიორგის თაოსნობით მიიღეს ქრისტიანობა აღანებმა. ამით გიორგი მეფეს თავისი გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც გადაჰქონდა. ასევე ძლიერი იყო აფხაზთა სამეფო გიორგის შვილის ლეონის დროსაც. ლეონ მეფის გავლენა უკვე ჯავახეთსაც მოიცავდა და ქვემო ქართლში სამშვილდემდის აღწევდა. მაგრამ ლეონის სიკვდილის შემდეგ მის შვილებს შორის დიდი უთანხმოება და შფოთი ჩამოვარდა. აფხაზთა სამეფო ესლა ადგილს ტაო-კლარჯეთს უთმობს.

ტაო-კლარჯეთი მეათე საუკუნეში. მეფე დავით კურაპალატი

როგორც ენახეთ. ტაო-კლარჯეთის მფლობელები უკვე მეცხრე საუკუნის შუა წლებიდან იყვნენ აფხაზთა მეფეების მთავარი მემკვიდრეები. მაგრამ განსაკუთრებით გაძლიერდა ტაო-კლარჯეთი მეათე საუკუნეში. ამ საუკუნის პირველ ნახევარში ტაო-კლარჯეთის სამხრეთი საზღვარი ვრცელდებოდა მდ. არაქსის ზემო წელამდე. სადაც იგი ბიზანტიას ესაზღვრებოდა. თუმცა ამ დროსაც ტაო-კლარჯეთის მფლობელები ლებულობდნენ კურაპალატისა და მაგისტროსის ტიტულებს ბიზანტიის იმპერატორებისაგან, მაგრამ ფაქტიურად ისინი სრულიად დამოუკიდებელი იყვნენ. ასე, მაგალითად, როცა ერთ-ერთმა ბაგრატიონმა. თავისი ნათესავების მტრობით, მეათე საუკუნის ოცნა წლებში ფარულად გადასცა ციხე არტანუჯი კეისარს და კეისარის მოხელემ არტანუჯის კედელზე ბიზანტიის დროშა აღმართა. ამან დიდი აღშფოთება გამოიწვია დანარჩენ ბაგრატიონებში, რომელნიც ციხეს თავიანთ საგვარეულო საკუთრებად სთვლიდნენ. კეისარმა მაშინვე გადათქვა თავისი მონაწილეობა ამ საქმეში, ყველაფერი ჩემი ბრძოლი მოხელის ბრალიად და საჩქაროდ გაიყვანა თავისი რაზმი ციხიდან. ტაო-კლარჯეთის ქართველები ამ დროს დიდ როლს თამაშობენ თვითონ ბიზანტიის იმპერიაშიაც. ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსი გელცერი ამბობს რომ უკვე მეათე საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველები და სომხები „შოფლიო-ისტორიული ევთარების ბატონ-პატრონები იყვნენ. ამ ერების მამაცა და კვიანა შვილებმა მიადწიეს ხელმძღვანელ მდგომარეობას აღმოსავლეთ-რომის

იმპერიის როგორც სარდლობაში, ისე მთავრობაში და ღირსეულად ეჭირათ იგი“-ო. მეათე საუკუნის მეორე ნახევარში, იმავე გელჯარს მტკიცებით, ბიზანტიის იმპერიაში აყვლა უმნიშვნელოვანესი საშუალო თანამდებობა გამოუქვლავ სომხებსა და ქართველებს ეჭირათ“-ო. მართლაც ამ დროს, და ე ი თ კ უ რ ა პ ა ლ ა ტ ი ს მეფობაში, ტაო-კლარჯეთი დიდი და ძლიერი სამეფო გახდა.

დავითი (გარდაიცვალა 1001 წელს) ქვეიანი და მხნე კაცი იყო. მას დიდი სახელი ჰქონდა გავარდნილი მთელ აღმოსავლეთში. დავითის თანამედროვე სომეხი მემატიანე სტეფანოს ტარონელი წერს: „დიდი კურაპალატი დავით ჩვენი დროის ყველა ხელმწიფეს აღმატებულია თავისი ლაშქრობებითა და მშვიდობისმოყვარე გულით. დავითმა დაამყარა მშვიდობა და კეთილწყისიერება ყველა აღმოსავლეთის ქვეყანაში. განსაკუთრებით კი — სომხეთსა და საქართველოში. მან შესწყობა ომები, რომლებიც გამუდმებით ჩნდებოდა ყოველი მხრიდან, და გაიმარჯვა ყველა გარშემო მტოვრებ ზალზე, ასე რომ ყველა ხელმწიფე ნებაყოფლობით დაემორჩილა დავითს“-ო.

979 წელს დავითმა დიდი დახმარება გაუწია ბიზანტიის იმპერატორს ბასილს, რომელსაც სარდალი ბარდა სკლიაროსი აუჯანყდა. სკლიაროსმა რამდენიმეჯერ დაამარცხა კეისარი და ტახტიდან ჩამოგდებდაც უპირებდა მას. დავითმა სასომხილ ბასილს, მისი თხოვნით, ჯარი მიაწვლა. თორმეტი ათასმა რჩეულმა ქართველმა ცხენოსანმა თორნიკე ერისთავის, რომელიც იმ დროს უკვე ბერად იყო შემდგარი, და ჯოჯიკის მეთაურობით გაანადგურა სკლიაროსი და მისი ლაშქარი და იმპერატორს მისი სამფლობელო დაუბრუნა. მადლოერმა ბასილმა ამ დახმარების სანაცვლოდ დავითს დიდი მიწაწყალი არქა: კარინის ანუ ერზერუმის ოლქი, მეზობელ ბასიანის ოლქი. შემდეგ სომხური ოლქები ჰარკი, აპაღნიქი და სხვები. ოთხმოციან წლებში დავითმა თავისი ვასალი ქართველი ფეოდალები დასვა უფრო სამხრეთით მდებარე სომხურ ოლქებში, ტარონსა და დერჯანში, დაიპყრო ქალ. მანაზკერტი ეანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთით და ააგო იგი თავისი ყმებით. სომხებითა და ქართველებით. 997 წელს დავითმა ალყა შემოარტყა ცნობილ საეპრო ქალაქს ზლათს, რომელიც ეანის ტბის ნაპირზე მდებარეობდა. დავითის ასეთი გაძლიერებით დაშინებულმა აზერბაიჯანის ამირამ ომი აუტოხა მას. იმავე სომეხი მემატიანის ცნობით, მაჰმადიანების ლაშქარი ასო ათასი მეომრისაგან შესდგებოდა, მაგრამ დავითმა მწარედ დაამარცხა მტერი და შორს განსდევნა იგი.

დავითის ომები სამხრეთში ათავისუფლებდა ქართველსა და სომეხ მოსახლეობას არაბი მოძალადეებისაგან და მშვიდობიანობას ამყარებდა ამ ქვეყნებში. ამიტომაც რომ დავითს დიდი ქებით იხსენიებს ყველა ხელო სომეხი ისტორიკოსი.

ამრიგად, მეათე საუკუნის მეორე ნახევარში ტაო-კლარჯეთის სამეფო შეიცავდა უზარმაზარ ტერიტორიას, რომლის სამხრეთი საზღვარი ეანის

ტბასა და ქალ. ერზინჯანამდე აღწევდა. იმავე დროს დავითი თავის გაე-
ლენას ავრცელებდა ჩრდილოეთითაც საქართველოში. სამოკდაათიან
წლებში, როცა აფხაზთა სამეფო ტახტზე უძლური თეოდოსი იჯდა,
ძმის ეერაგობით თვალ-დაშვყარი, დაეითმა ისარგებლა აფხაზეთის შინა-
განი აშლილობით და თავისი შვილობილი ბაგრატ ბაგრატიონი, თეოდო-
სის დისწული, ჯერ ქართლში გაამეფა (975 წ.) და შემდეგ აფხაზეთშიც
(978 წ.).

ამით სამიჯველი ჩაეყარა საქართველოს გაერთიანებას.

სამართვლოს კულტურული ვითარება VII—X ს. ს.

ჯველაზე ადრე აღსანიშნავია რომ მერვე-მეათე საუკუნეებში ქართუ-
ლო ენის შნიშვნელობა შეუჩერებლად იზრდებოდა. უკვე მეცხრე საუ-
კუნეში როგორც ტაო-კლარჯეთში, ისე კახეთში, ქართლში და აფხა-
ზეთში ქართული ენა იყო მწერლობის, სახელმწიფო მართვა-გამგეობისა
და სამოქალაქო ურთიერთობის, ეკლესიის ერთადერთი ენა. ქრისტიანო-
ბის საშუალებით ქართული ენა გადავიდა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც,
პირველ რიგში—ჩერქეზეზსა და ალანებში. ქართულის ასეთმა გავრცე-
ლებამ და ქართული მწერლობის აყვავებამ იმდროინდელ ქართველს
ეულტურულ მოღვაწეებს ჩაუნერგა დედაენის დიდი ღირებულებისა და
ღირსების შეგნება. მეათე საუკუნის მწერალმა იოანე ზოსიმემ
სპეციალური შესხმა, ოდა უძღვნა ქართულ ენას — „ქებაი და დიდებაი
ქართულისა ენისაი“. ამ ჰიმნში ავტორი ქართულ ენას განსაკუთრებულ
ჩოლს აკისრებს მსოფლიოს ენათა შორის.

მეცხრე-მეათე საუკუნეებშია დაწერილი ისეთი შესანიშნავი თხზულებ-
ები, როგორიცაა „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ ბასილი ზარზმე-
ლისა, გიორგი მერჩლის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ და სხვები.
ეს ბიოგრაფიული თხზულებები დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული წყა-
როებია. მათი საშუალებით ჩვენ ესწავლობთ იმდროინდელ საქართვე-
ლოს ყოფა-ცხოვრებას, მეურნეობას, საზოგადოებრივ წყობასა და კულ-
ტურის დონეს. ამავე დროს ამ ძეგლებში მაღალ განვითარებას მიაღწრა
ქართულმა სალიტერატურო ენამ. ამ შრომ პირველ ადგილას დგას მერ-
ჩლის ბრწყინვალე ლიტერატურული ნაწარმოები, დაწერილი 951
წელს.

იმდროინდელი ქართული ორიგინალური მწერლობიდან ცალკე აღსა-
ნიშნავია სასულიერო პოეზია ანუ ჰიმნოგრაფია, რომლის მთავარი წარ-
მომადგენლები არიან მიქაელ მორჩეკილი, იოანე მინჩხი,
იოანე მტბევეარი და იოანე ზოსიმე. ეს მწერლები თა-
ვიანთ ლექსებს სწერდნენ იამბიკოსსა და შაირის საზომებით.
შაირის საზომი, როგორც ცნობილია, შემდეგში მწვერულამდე აიყვანა
რუსთაველმა. საუერადღებოა ისიც რომ ამ სასულიერო ლექსებს ზოგ-
ჯერ თან ახლავს მუსიკალური ნიშნები ანუ ნოტები.

ორიგინალური მწერლობის გვერდით ვითარდებოდა თარგმნილიც ამ ხანაში სთარგმნიან უკვე არაბული ენიდანაც.

თარგმნილი მწერლობა მეტად მრავალფეროვანი იყო თავისი შინა-არსით. მთარგმნელობის განვითარებას ხელს უწყობდა ის გარემოება რომ ქართველებს ამ დროს თავისი საკუთარი საზღვარგარეთული კულტურული ცენტრები ჰქონდათ. უკვე მეექვსე საუკუნეში ქართული ეკლესიები არსებობდა პალესტინაში. საბაწმინდის განთქმულ ლაერაში. ბევრი იყო ქართველი იმავე საუკუნეში შავ მთაზედაც, ანტიოქიის მახლობლად. მეათე საუკუნეში დაარსდა განთქმული ქართული მონასტერი ათონის მთაზე, საბერძნეთში. თვითონ საქართველოშიაც სამონასტრო მოძრაობა დაიწყო მეექვსე საუკუნეში. მაგრამ განსაკუთრებით გაიშალა იგი ბერეე საუკუნის დამლევებიდან. კერძოდ. ტაო-კლარჯეთში ამ ხანადან ჩნდება ისეთი მნიშვნელოვანი საეკლესიო-კულტურული ცენტრები. როგორიც იყო: ხანძთა. შატბერდი. ოპიზა. იშხანა. ოშკი. წყაროსთაეი. ბანა და სხვები. შინაურ ცენტრებს სტოველი ურთიერთობა ჰქონდათ საზღვარგარეთულ ცენტრებთან.

თარგმნილ მწერლობაში აღსანიშნავია მეცნიერულ-ფილოსოფიური თხზულებები. როგორც. მაგალითად. ბასილი კესარიელის „კაცისა შესაქმისათვის“, რომელიც მოთავსებულია განთქმულს შატბერდის კრებულში მეათე საუკუნისა. ფილოსოფიის ცოდნა იმ დროს უკვე საფუძვლედ აღიქმებოდა განათლებული კაცისათვის. გრიგოლ ხანძთელს, მაგალითად. რომელიც ცნობილი ნერსე ქართლის ერისთავის კარზე იზრდებოდა ბერეე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში. ასეთი განათლება მიუღია: „მსწრაფლ ზოლო დაისწავლა დავითი და ხმითა სასწაელელ სწავლაი საეკლესიოი. სამოძღვროი ქართულსა ენასა შინა ყოველი დაისწავლა და მწიგნობრობაიცა ისწავა მრავალთა ენათაი და საღრმთონი წიგნნი ზეპირით მოიწერათა. ზოლო სიბრძნეიცა იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაი ისწავა კეთილად“-ო. ამბობს მერაბული. მაშასადამე. გრიგოლს ჯერ ზეპირი გზით შეუთვისებია („ხმითა სასწაელელი“, „ზეპირით მოიწერათა“) ცოდნა. შემდეგ ქართულის გარდა. მრავალ სხვა ენაზედაც უსწავლია მწიგნობრობა და ამრიგად შეუძენია როგორც საეკლესიო, ისე საერო. კერძოდ. ფილოსოფიური, განათლება.

იმდროინდელი მწერლებიც, დროის შესაფერისად. დიდად განათლებული არიან. მოკცმულ ხანაში წარმოიშვა ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ისეთი შესანიშნავი ნაწარმოები, როგორიცაა „სიბრძნე ბალაეაჩისა“. „ბალაეაჩის სიბრძნე“ არის ქართველი მწერლის მიერ დამუშავებული აღმოსავლური თქმულებები ბუდას შესახებ. ქართული „ბალაეაჩის სიბრძნე“ თავისი ღრმა აზრებისა და წარმტაც მხატვრული თხრობის წყალობით ცნობილი გახდა მთელი ქრისტიანული სამყაროსათვის. განთქმულმა ქართველმა მოღვაწემ ექვთიმე მთენიელმა მე-11 საუკუნეში ეს ნაწარმოები ბერძნულად გადმოწერა, ზოლო ბერძნული ენიდან იგი იმავე მე-11 საუკუნის პირველსავე ნახევარში გადათარგმნილ იქნა ლათინურადაც და მთელ ევროპას მოედო.

ამავე დროს, საქართველოში, ჩანს, არსებობდა ადგილი მხატვრული მწერლობაც კერძოდ — თარგმნილი პოეტური ძეგლები, მაგრამ მათგან მხოლოდ პატარა ნაწილებია დარჩენილი. უფრო ძველსაა, ამ სა-
ერო მწერლობის გაელენა საისტორიო და საეკლესიო მწერლობაზე.

შესანიშნავი განვითარებას მიაღწია ამ ხანაში ქართულმა ხელოვნება-
მაც, კერძოდ — არქიტექტურამ. იმდროინდელი ქართული ხელო-
ვნებების ძეგლები, როგორცაა ოშკი, იშხანი, ბანა, ხახული და
მრავალი სხვა ეხლაც აკვირებს მნახველს თავისი ფორმების სიდიადითა
და სილამაზით.

საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური და კულტურა- ლი გაძლიერების ხანა

ბაგრატ III (974, 980 — 1014) და საქართველოს საგოლგო გაერთიანება

ქართველთა სამეფოებს შორის X-ე ს. განმავლობაში მიმდინარე ბრძოლა ეგრეთწოდებულ აფხაზთა მეფის, დასავლეთ საქართველოს მფლობელის, გამარჯვებით დამთავრდა: მან აგრეთვე აღმოსავლეთ საქართველოს, ქართლის თემის, უდიდესი ნაწილის ხელში ჩაგდებაც შესძლო. მაგრამ მხოლოდ უსინათლო თევდოსის მეფობაში, პოლიტიკური საქმეების სრული არეულობის გამო, დიდგვარიან აზნაურებმა ციკი შეიგნეს, რომ სუსტი მმართველი ქვეყანას, უბედურების მეტს, არაფერს უქადდა. ამიტომ, იოანე მარუშის ძის თაოსნობით, მათ მიმართეს ტაოს მმართველს დავით დიდ კურაპალატს თხოვნით, რომ, ან მას საქართველოს მართვა-გამგეობა თითონ ეკისრა, ან არა და აფხაზთა და ქართველთა სამეფოს ტახტზე თავის მახლობელი ნათესავი, შვილობილი ბაგრატ მესამე, დაესვა.

დავით დიდი კურაპალატი დათანხმდა, რომ სამეფო ტახტზე ბაგრატ III-ე დაესვა, რომელიც აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოს გააერთიანებდა. 974—975 წელს ქართლში მოვიდა და თან ბაგრატ III-ც მოიყვანა. ხოლო, რადგან ის იმ დროს ჯერ კიდევ სრული წლოვანი არ იყო. მზრუნველად მისივე მამა გურგენი დაუნიშნა.

იოანე მარუშის ძის პოლიტიკური გეგმა იმაზე იყო დამყარებული, რომ ბაგრატ III-ე მამით ქართველთა მეფის შთამომავალი იყო, დედის შერთვი ის „აფხაზთა მეფეების“ მემკვიდრედ ითვლებოდა. რაკი უსინათლო მეფე თევდოსის შთამომავლობა არ ჰყავდა, კანონითაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთი საქართველოს სამეფოების გაერთიანებაც მხოლოდ ბაგრატ მესამეს შეეძლო.

თვით ბაგრატის. მისი დედისა და მამის საჯდომ ქალაქად იმ დროს უფლისციხე იყო. უსინათლო თევდოსის მეფობაში ქვეყანა იმდენად აირია, რომ დასავლეთ საქართველოს დიდგვარიან აზნაურებმა სთხოვეს ბაგრატ III-ეს, აფხაზეთში გადასულიყო და აქაური საქმეების მოწესრიგებაც მასვე ეკისრა. 978 წ. მართლაც ის დასავლეთ საქართველოში მივიდა, უსინათლო ბიძა თევდოსი თავის პაპა დავით კურაპალატთან გაგზავნა, დედა-კი უფლისციხეში დასტოვა აღმოსავლეთ საქართველოს საქმეების განსაგებლად. მაგრამ მხოლოდ 980 წლის შემდეგ, უკვე

სრულწლოვანს. მას საშუალება ჰქონდა მთლიანად მეფური მოვალეობის ასრულებას შესდგომოდა.

სანამ ქვეყანაში უწყისობა მძვინვარებდა. დიდგვარიანი აზნაურები მოწადინებული იყვნენ. რომ ძლიერ ხელისუფლებას საქართველოში წესიერება დაემყარებინა. მაგრამ, რაკი ბაგრატ შუუღა მათ თვითნებურ მოქმედების ალაგმვას, დიდგვარიან აზნაურთ თაყიანთი მოქმედების წინააღმდეგი თავისუფლება ისევ მოენატრათ ამის გამო, როდესაც ბაგრატ III-ემ საქმეების მოსაწყესრიგებლად აღმოსავლეთ საქართველოში მოინდომა გადმოსვლა, ქართლის საზღვარზე დაუხვდნენ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში აღარ გადმოეშვათ.

ბაგრატმა მაშინვე დიდგვარიან აზნაურებს შეებრძოლა დაამარცხა. ქართლში გადმოვიდა, ქალაქ უფლისციხიდან თავისი დედა გამოიყვანა და ქვეყნის მართვა-გამგეობას ქართლშიც უკვე თითონ შეუღდა. ამრიგად დასავლეთ საქართველოს და აღმოსავლეთ საქართველოს შუავულის. ქართლის, მართვა-გამგეობის გაერთიანება ამიერიდან განხორციელებული იყო.

მხოლოდ ქართლში იყო კლდე-ქარის ერისთავთ-ერისთავი დარჩენილი. რომლის სამფლობელო თრიალეთიდან მანგლისის ხეობამდე იყო გადაჭიმული. როცა მან ბაგრატ III-ისაგან მოსალოდნელი განსაცდელი ოგონო, დავით დიდ კურაპალატს ჩააგონა, ვითომღე ბაგრატ III-ე მასთან საბრძოლველად ეშვადებოდა. დავით კურაპალატმა ეს ამბავი დაიჯერა და თითონაც ჯარშეყრილი ბაგრატის წინააღმდეგ დაიძრა იმ დროს, როდესაც ბაგრატ კლდე-ქარის ერისთავის დასამორჩილებლად მიდიოდა. შესაძლებელი იყო. ნაშვილიშვილებსა და პაპას შორის შეტაკება მომხდარიყო, მაგრამ ბაგრატმა სისხლის ღვრა თავიდან აიცილა: ის მარტოდ-მარტო წარუღდა დავით კურაპალატს და თავისი შეიარაღების მიზეზი მოახსენა. დავით დიდ კურაპალატმა შეილობილს დაუჯერა და ურჩ მოხელეზე მიანება. ამგვარად 989 წელს ბაგრატ III-ემ კლდე-ქარის ერისთავთ-ერისთავის დამორჩილებაც შესძლო.

1001 წელს დავით კურაპალატი გარდაიცვალა. დავით დიდ კურაპალატს ეგონა. რომ მისი სიკვდილის შემდგომ ეს მისი საბრძანებელიც საქართველოს შეუერთდებოდა: ბაგრატ III-ე, ვითარცა მისი შვილობილი. მისი მფლობელი გახდებოდა. მაგრამ ბიზანტიის კეისარი ბასილ ბულგართ-შვესერელი დავით კურაპალატის სიკვდილისთანავე მრავალრიცხოვანი ჯარითურთ ტაოსაკენ წამოვიდა. ბაგრატ და მისი მამა გურგენ მეფეც ტაოსაკენ გაეშურნენ. მათ იმედი ჰქონდათ, რომ დავით კურაპალატის მემკვიდრეობას მიიღებდნენ, ამიტომაც ბიზანტიის კეისარს საზღვარზე დახვდნენ და მიესალმნენ.

თუმცა ბასილმა ორიგენი პარტიკისცემით მიიღო, მაგრამ ბაგრატს კურაპალატობის წოდებულობა მიანიჭა. მის მამას გურგენ მეფეს-კი. მამაშვილს შორის უსიამოვნების ჩამოსაგდებად, ბიზანტიის უფრო დაბალი საკარისკაცო წოდებულება. მაგისტროსობა მისცა. ბიზანტიის კეისარს უნდოდა თავის სამფლობელოებისათვის საქართველოს თემებიც შეერთე-

ბინა. რაკი საქართველოს და ბიზანტიის პოლიტიკური მიმწრაფებანი ერთი-ერთმანეთს ძირითადად ეწინააღმდეგებოდნენ. თუ არა შეზღოვებით, ამ უთანხმოების მოგვარება არ შეიძლებოდა. ამიტომაც ამ მუხკიდრების გამო საქართველოსა და ბიზანტიას შორის ყარგა ხნის განმავლობაში იყო ბრძოლა.

1008 წელს ბაგრატ III-ის მამა, გურგენ მეფე, რომ გარდაიცვალა, მის უშუალო გამგებლობაში მყოფი, შეშეთ-ელარჯეთი, სამცხე და ჯავახეთი ამიერიდან ბაგრატ III-ის საბრძანებელს შემოუერთდა. ახლა მხოლოდ კახეთ-ჰერეთი-ლა წარმოადგენდა ცალკე სამეფოს. ბაგრატ 1010 წლის ახლო ხანში კახეთს შეესია. მისი მეფე დაიჭირა. აფხაზეთში წაიყვანა, თვით კახეთ-ჰერეთში-კი თავისი მოხელე აზნაურები ჩააყენა. ამგვარად, კახეთ-ჰერეთიც უკვე შემოერთებული იყო.

1011-12 წ. ბაგრატმა „ელარჯთა ხელმწიფენი“ სუმბატ და გურგენი, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, ფანასკერტის ციხეში მიიწვია. დააჭირა. ორივე ციხეში ჰყავდა დამწყვდეული, სამფლობელო-კი ჩამოართვა. საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების გეგმის უდიდესი ნაწილი ამ გვარად უკვე განხორციელებული იყო. მაგრამ განძის ამირა ფადლონი არ აძლევდა საქართველოს მოსვენებას: დრო-გამოშვებით ის კახეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოს შემოესიოდა და აოხრებდა ხოლმე. ამიტომ ბაგრატ III-ემ მისი სამაგალითო დასჯა გადაწყვიტა: 1011-12 წ. ბაგრატ და გაგიკი სომეხთა მეფე შეერთებული ძალით ფადლონის სამფლობელოს, რანს, შეესივნენ, შანქორს მიადგნენ, ქალაქი აიღეს და თვით ფადლონი ისეთ მღვდმარეობაში ჩააგდეს, რომ იძულებული იყო დაჰმორჩილებოდა და ზავი ეთხოვა. ბაგრატ III-ემ, თავის სამხედრო საბჭოს თანხმობით, ფადლონთან ზავი შექრა, რომელმაც სრული მორჩილება და ყოველწლიური ხარკის ძლევა იკისრა.

ამ რიგად, არამც თუ ბაგრატ III-ემ მთელი საქართველოს გაერთიანება მოახერხა ტფილისის საამიროს გარდა, არამედ განძის ამირას ყმა-ნადიკად ქვეყანა შესძლო. თუმცა ტფილისის საამირო ჯერ დამყრობილი არ იყო, მაგრამ, მტრით გარშემორტყმული ციხის მსგავსად, მისი საბოლოო ბედიც უკვე განწყირული იყო.

36 წლის მეფობის შემდეგ, საქართველოს ამ ენერგიულმა პირეულმა გამაერთიანებელმა ბაგრატ III-ემ 1014 წელს თავისი დღენი ფანასკერტის ციხეში დალია. მისმა ერთგულმა თანამებრძოლმა, განთქმულმა სარდალმა ზეიად ერისთავმა ბაგრატ მესამის ნეშტი ბაგრატისგანვე აგებული ბედიის ტაძარში მიაბარა მიწას.

ბიოგრაფი I (1014 — 1027)

შინაური და საგარეო ბრძოლა საქართველოსა და ბიზანტიის შორის დავით აღმაშენებლის სამფლობელოს გავრ

გოგრი I გამეფებისას მკორწლოვანი იყო. გაერთიანებული საქართველოს მეფის ხელისუფლებისთვის ის შესაფერისად მომზადებული ვერ

იქნებოდა. ქართლ-კახეთის აზნაურებმა ამ გარემოებით ისარგებლეს: კახეთიდან გააძევეს ბაგრატ III-ის დაყენებული მოხელეები და თავიანთი წინანდელი მმართველი მოიწვიეს. ამ გვარად კახეთ-ქერეთი გაერთიანებულ საქართველოს ისევ ჩამოაშორდა.

ასეთ გარემოებაში გიორგი I-მა გადაწყვიტა, რომ ის, რაც მის მამას ბაგრატს, გაუერთიანებელი დარჩა, იმისი დასაკუთრება მაინც მოეხერხებინა. მან ისარგებლა შემთხვევით, რომ ბიზანტიის კეისარი ბასილი II 1014 წ. — 1016 წლამდე ბულგარელებს ეომებოდა, და, დავით დიდი ერეკლესის ყოფილი სამფლობელოს საქართველოსთან შემოსაერთებლად ბიზანტიის საზღვარი გადალახა და ტაო დაიპყრო.

ბასილი II ბულგარელთა წინააღმდეგ მოწყობილი ლაშქრობიდან ძლევამოსილი დაბრუნდა თუ არა, გიორგი I-ს შემოუთვალა, დაეპყრობილი ქვეყანა დაეტოვებინა და იმ სამფლობელოთი დაეპყროფილებულიყო, რომელიც მას ეკუთვნოდა. გიორგი I-მა არამც თუ ეს წინადადება უარყო. არამედ მაშაღიან მფლობელ ალ-ჰაქიმთან საიდუმლო მოლაპარაკებაჲ-კი დაიწყო. რომ შეერთებული ძალით ბიზანტიის წინააღმდეგ გაელაშქრათ. ბასილ II კეისარს ეს არ გამოჰპარვია, ამიტომ 1021 წელს მან საპასუხო ლაშქრობა მოაწყო, ისე-კი, რომ გიორგი I-ს ეპიც-კი არ აღუძრა, რომ სწორედ საქართველოში შემოსასიყვად ემზადებოდა. მრავალრიცხოვანი ჯარითურთ ის უეცრად დაიძრა. გიორგი I-ს იძულებული იყო, საჩქაროდ მის წინააღმდეგ ამხედრებულიყო. ბრძოლა ბასიანში უნდა მომხდარიყო. მაგრამ ქართველებმა უბრძოლველად უკან დაიხიეს ჯერ ოლთისში. ხოლო იქიდან კოლას. ბიზანტიის კეისარს ჯარი უკან მოსდევდა, სოფელ შირიმში დიდი ბრძოლა მოხდა, რომელშიც ბევრნი დაიხოცნენ. მათ შორის ქართველთა გამოჩენილი სარდლები რატი ძე ლიპარიტისა და ზურციკ. ქართველები დაშრატდნენ.

გიორგი I-მა აქედანაც დაიხია. ჯერ არტანში მივიდა. შემდეგ სამცხეში. ბასილი II ჯავახეთის გზით ცდილობდა დასწეოდა და გზადაზა გავლილ ქვეყანას აოხრებდა. გიორგი იძულებული იყო უკვე თრიალეთში გადასულიყო, სადაც წანართა და შაქელთა მეშველი ჯარი დახვდა. ეხლა-კი ბრძოლის განახლება შეეძლო, მაგრამ მაშინ უკვე ბიზანტიის კეისარმა უკან დახევა და შინ დაბრუნება გადაწყვიტა. საზამთროდ იგი თავის სამფლობელოში ხალდიაში გადავიდა, ქ. ტრაპიზონის მახლობლად დაიბანაკა და აფხაზეთში შესასიყვად ზომავლებს ამზადებდა.

გიორგი I-მა გადასწყვიტა საზავო მოლაპარაკება განეხლებინა და კეისარს ზავის პირობების გამოსარკვევად მოციქული მიუღზავნა კიდევც მაგრამ, რაკი ბიზანტიის კეისარს წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო, გიორგი I-მა აჯანყებულ ქიფესა და ფოკასთან მოლაპარაკება გააბა, ბიზანტიის კეისარს-კი ზავზე უარი შეუთვალა. მაგრამ ბასილ II-მ აჯანყების ჩაქრობა მოახერხა და გიორგი I-ს დაშრატებული ფოკას მოკრილი თავი გამოუღზავნა, რითაც აგრძნობინა, რომ მისი ყველა საიდუმლოება კარგად იცოდა. თანაც შემოუთვალა. დაეპყრობილი ქვეყანა უკან დაებრუნებინა.

გიორგი I-მა ბიზანტიელებთან მოსალაპარაკებლად ზეიად ერისთავი წარგზავნა, მაგრამ ცდილობდა, მოლაპარაკება როგორმე გაეჭიანურებია. მაშინ კეთილად დაასწრო და კელავ ომი ატყდა, რომელშიც ქართველები დამარცხდნენ. 1023 წელს გიორგი I-ლი იძულებული იყო მეტად მძიმე ზავის პირობებს დასთანხმებოდა: მას უნდა დავით კურაპალატის მთელი ქვეყანა ტაოს, კოლა-არტაანსა და ჯავახეთში დაებრუნებინა, ამას გარდა თავისი მცირეწლოვანი შვილი ბაგრატიც ზავის დაურღვევლობის ხაზინდრად სამი წლით მიეცა.

ბასილ II-ემ მცირეწლოვანი ბაგრატი თან წაიყვანა, სამი წლის შემდგომ-კი 1025 წელს, მართლაც შამას უკან დაუბრუნა. გიორგი I-ლი 1027 წელს გარდაიცვალა და მის მაგიერ სამეფო ტახტზე მცირე-წლოვანი ბაგრატი იქნა აყვანილი.

ბაგრატ IV (1027-1078)

ბრძოლა საპართავლოს ბაერთიანების დასამთავრებლად და ბარეზი მტრისა და დიდბაბარიანი აზნაურების წინააღმდეგაც

ბაგრატს დამარცხებული ქვეყანა და მონათრობაში აწეწილ-დაწეწილი საქმეები ერგო შემკვიდრებად. ამის მოსაწესრიგებლად ძლიერი მართელი იყო საჭირო. მცირეწლოვანი ბაგრატი-კი ასეთი მოვალეობის ასრულებას ვერ შესძლებდა: საქართველოს მაშინდელ მეფეს საქმეს დიდგვარიან აზნაურთა ორკოფული და ვერაგული მოქმედება ურთულებდა. ტაოელი აზნაურნი განდგომილებასაც კი არ უკადრისობდნენ. 1027 წელს ისინი ბიზანტიელთა მხარეზე გადავიდნენ და მათ ხელში მყოფი ყველა ციხეები გადასცეს.

1028 წელს საქართველოს ბიზანტიის სარდალი შემოესია და ქვეყნის აოხრება დაიწყო. ასეთი განსაცდელის დროსაც აზნაურებმა თავიანთი ორკოფული ჯიქებით ბიზანტიელებს საქმე გაუადვილეს. ამით ქვეყანა და ბაგრატ IV დიდ განსაცდელში იყო ჩაეარდნილი და მხოლოდ საბა მტბევერის თავგამოდებულმა მოღვაწეობამ და შავშეთის ენერგიულმა დაცვამ გადააოჩინა მთელი ეს კუთხე ბერძენთა მძლავრობისაგან: მან თავისი საეპისკოპოსოს მცხოვრებლებისაგან ჯარი შექმნა, ბიზანტიელთა და მოღალატე აზნაურთა საშეღწო ძალას თავისი საშობლოს ერთგული, ქართველი ბაღბის საშეღწო ძალა დაუბრისპირა და ბაგრატ IV-ს ბრძოლა გაუადვილა. მაშინ ბიზანტიის მთავრობამ მდამიო ხალხის შესაცდენად დემეტრე უფლისწული შემოიყვანა საქართველოში: ბიზანტიის მთავრობას უნდოდა ამით ხალხისათვის მოეჩვენებინა, ეითომცა მას დამპყრობილობითი მიზანი-კი არ ჰქონდა დასახული. არამედ მხოლოდ ქართველი უფლისწულის გამეფება სწადდა.

კონსტანტინე კეისრის 1028 წ. გარდაცვალებამ საქართველოს საშუალება მისცა ოდნავ დაშვიდებულიყო. ბაგრატ IV-ს დედამ, მარიამ დედოფალმა, ამით ისარგებლა: 1030-1031 წ. ბიზანტიაში გაემგზავრა და

თბალის ქვეყანას შესევია და იქაური 24 მეფისაგან ძღვენი მიუღია.. 827 წელს საღმანასარს დაულაშქრავს როგორც დასავლეთის თაბალი- ისე ჩრდილოელი სუბარების ოლქები — ჰუბუშკია, მუსასირი, ურარტუ- მანა, ანდია და სხვები. რომელთაც ეანისა და ურმიის ტბების მიდამო- ები, ეფრატის სათავეები, არაქსისა და მტკვრის ხეობები ეპირათ. ჩრდი- ლოელი სუბარებისაგან ასურელებს ძღვნად უღელს შეჩვეული ცხენები, ცხვარი და სხვა შინაური საქონელი მოუღიათ.

დასავლეთის თაბალებს ებრძოდა ასურეთის მეფე ტიგლათ-პილესარ მესამეც (745—727). ერთს თავის წარწერაში ის იყვებოდა: თაბალს მეფე ვასურმე ასურეთს არაფრად აგდებდა და არც მე შეპუებოდაო. მის სა- მეფო ტახტზე მე სხვა დავსეი და ძღვენიც მივიღე—10 ტალანტი ოქრო. 1000 ტალანტი ვერცხლი, 2.000 ცხენიო და სხვა. ერთი მთავარი მათი ქალაქთაგანი იყო მილითი. მილითის ოლქის დედა-ქალაქი, შემდგენი ცნობილი მელიტენა. სხვა ქალაქებიც ბევრი ჰქონდათ.

დასავლელი თაბალების ქვეყანა მთა-გორიანი იყო. აქ ხალხი ფართოდ მისდევდა მესაქონლეობას. განსაკუთრებით განთქმული იყვნენ თაბა- ლები თავისი საუკეთესო ჯიშის მაღალი ცხენებით. გარდა ამისა, თაბა- ლები დახელოვნებული მეტალურგები იყვნენ და ვერცხლის ცნობილ- მაღაროები ჰქონდათ.

სწოზიბი მუხამიხისა და თაბალების უმისახებ „დაბადება“-ში. ქართულების უძველესი კულტურა

ებრაელების განთქმული წიგნი „დაბადება“ ანუ „ბიბლია“ შეიცავს კაცობრიობის ყველაზე ძველს საისტორიო თხზულებებს. ამ თხზულებათა ავტორები ცდილობდნენ, რამდენადაც შეეძლოთ, აეხსნათ მათთვის ცნობილი ხალხების წარმოშობა და მონათესაობა, და მათი ისტორიული მდგომარეობის შესახებაც ხსოვნა შეენახათ შთამომავლობისათვის. „ბიბ- ლიის“ წიგნები იხსენიებენ მუსკებს მეშვებების სახელით და თაბალებსაც, სხვადასხვა სახელით. ამ წიგნების შემდგენელნი, ჩანს, თაბალების სამ დიდ ჯგუფს იცნობდნენ: იაბალებს, იუბალებს და თუბალებს ანუ თუბალ-კაინებს. იაბალის შესახებ „დაბადებაში“ ნათქვამია: „ესე იყო შამაი მკვიდრთა კარვებისათა, საცხოვარისა მზღელთა“-ო. ეს ნიშნავს რომ თაბალების ეს ტომი განთქმული იყო თავისი მესაქონლეობით. იუბა- ლის შესახებ ნათქვამია, რომ ის „იყო გამომაჩინებელ საფსალშენისა და ებნისა“-ო. ე. ი. თაბალების ეს მეორე ტომი თავისი ხალხური მუსიკით იყო განთქმული. მესამე ჯგუფი კი, თუბალი ანუ თუბალ-კაინი, მეტა- ლურგიული ხელოვნებით ყოფილა განთქმული: „ესე იყო კვერით ხუ- როი, მკედელი რეალისა და რკინისა“-ო, ე. ი. აქ მკედლობა. „კვერით ხურობა“, ყოფილა გავრცელებული და ამუშავებდნენ სპილენძსა და რკინას. „კაინ“-იც ამიტომ შეერქვა ამ ჯგუფს („კაინ“ სემიტურად „მკე- დელს“ ნიშნავს).

მართლაც, ქართველი ტომები, ძველთაძველი დროიდან მოყოლებული, ცნობილი იყვნენ დანარჩენი ხალხებისათვისაც თავიანთი მაღალი ჯიშის

ბიზანტიის კეისართან ბერძენთა და ქართველთა შორის მშვიდობიანობისა და ზავის ჩამოგდებაზე დაიწყო მოლაპარაკება. დასახულ ბიზანს მიადწია კიდევ. მშვიდობიანი ურთიერთობის განსამტკიცებლად მან ბიზანტიის კეისარს ბაგრატიონის საცოლოდ ბერძენთა უფლისწული ელენე სთხოვა, რაზედაც თანხმობა მიიღო კიდევ. კეისარმა ბაგრატ IV-ის ქურაპალატობაც მისცა. ამ დაზავებაში და დამოკიდებამ ბიზანტიასა და საქართველოს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა დაამყარა.

მაგრამ ელენე დედოფალი მალევე გარდაიცვალა. მისი გარდაცვალება და ბიზანტიის აქტიური პოლიტიკის განახლება თითქმის ერთდროიანად იყო. 1032 წელს ბიზანტიელები შეუჩინდნენ ბაგრატის ნახევარძმას დემეტრეს ასაჯანყებლად: ისიც კეისართან გაიქცა და ანაკლოფიის ციხე აფხაზეთში ბერძენებს გადასცა. ბიზანტიელებს ამ დროიდან საქართველოსთვის მრდილოეთიდანაც ალყის შემორტყმის საშუალება მოეცათ. ბაგრატს უფლება არ ჰქონდა, ამისათვის პასუხი არ გაეცა, მაგრამ იმ დროს მას ტფილისის ამირას ჯაფარის წინააღმდეგ ჰქონდა ბრძოლა დაწყებული და მას საამისოდ მაშინ არ ეცალა.

1032 წელს ლიპარიტმა და ივანე აბასისძემ ტფილისის ამირა ჯაფარის ხელში ჩაგდება და ბირთვისის წაბომევა მოახერხეს. მაგრამ ლიპარიტის მოწინააღმდეგე დიდგვარიანი აზნაურები ბაგრატ IV-ის შეუჩინდნენ და ამის წყალობით მცირეწლოვანმა ბაგრატ IV-ემ ამირა გაანთავისუფლა. ქართველთაგან ხელში ჩაგდებული დედაქალაქი ისევ ტფილისის ამირას შერჩა.

1037 წ. ტფილისის დაპყრობა კელაე საზრუნავი გახდა. ბაგრატ IV-ისა და კახთა მეფის მაშველ ჯარს ტფილისისათვის ალყა ჰქონდა ორი წლის განმავლობაში შემორტყმული. რის გამოც ისეთი შიმშილობა მიქნეარებდა ქალაქში. რომ ტფილისის ამირამ უკვე გადაწყვიტა, ან დაჰავებოდა, ან გაქცეულიყო. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ბაგრატმა მოულოდნელად, ლიპარიტისათვის შეუტყობინებლივ, 1039-40 წ. ზაფხულს დასდო ამირასთან, რამაც ლიპარიტის უცმაყოფილება გამოიწვია მით უმეტეს. რომ ბაგრატ IV-ის საცოელი ლიპარიტის მოწინააღმდეგე დიდგვარიან აზნაურთა ჯგუფის ოიენების შედეგი იყო.

დამოკიდებულება ბაგრატ IV-ისა და ლიპარტს შორის იმდენად გამწვავდა, რომ, თუმცა ამის შემდეგ ბაგრატმა კახეთში ძლევამოსილი ომი გადაიხადა, მაგრამ, შინაური მტრის შიშით, ბაგრატი იძულებული გახდა კახეთიდან უკან დაეხია: სწორედ ამ 1044-5 წ. ბაგრატ-ლიპარიტს შორის დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა.

ლიპარიტ ამირა. როგორც ძლიერი პიროვნება და საქართველოს განთქმული საზღაღი. კარგად იყო ცნობილი მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში: ბიზანტიელებიც და მამაღიანი მმართველებიც მას დიდის პატივისცემით ეპყრობოდნენ. ბიზანტიის მთავრობა ცდილობდა, რომ ის საქართველოს მეფის წინააღმდეგ გამოეყენებინა. ლიპარიტსა და ბაგრატს შორის ატეხილ ბრძოლაში ბიზანტიელები ლიპარიტის მხარეზე იყვნენ.

ბიზანტიელებთან შეთანხმებით. ლიპარიტმა ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ ბიზანტიიდან დემეტრე უფლისწულიც-კი გამოიყვანა გასამეფებლად.

ბაგრატმა გადასწყვიტა. ლიპარიტს შეპირებოდა და ამ გზით შვილობიანობა დაემყარებინა: შეურიგდა კიდეც და ქართლის ერისთავად დანიშნა. ამ დროიდან მცირე ხნით მაინც ნორმალური ურთიერთობა დამყარდა.

1045 წელს ქ. ანისის „ბერებმა“ (მოქალაქეთა უფროსებმა) ბაგრატსა და მის დედას, სომეხთა მეფის ასულს, ანისი და ცხრა ციხე შესთავაზეს. ბაგრათი დაიძრა თავის ჯარითურთ, სომხეთის სამეფოს ყოფილი დედ-ქალაქი ცხრა ციხითურთ ჩაიბარა და ანისში თავისი ხელისუფლები მეციხოვნე ჯარითურთ ჩააყენა.

ბაგრატმა გადასწყვიტა რომ ამის შემდეგ ბიზანტიისათვის ანაკოფიის ციხის წართმევაც შეეძლო. 1046 წელს ანაკოფიის ციხეს ალყა შემოარტყა კიდეც, მაგრამ სწორედ ამ დროს ტფილისის ამირა გარდაიცვალა და ქალაქ ტფილისის წარმომადგენლებმა ბაგრატს მოციქული მოუგზავნეს, რომ საქართველოს დედა-ქალაქი ჩაებარებინა. ბაგრატ IV-მ ანაკოფიის ციხეს დროებით თავი მიანება და უმალ ტფილისისაკენ გამოეშურა. ამგეობად ტფილისი საქართველოს შემოეერთდა. ესოდენ აღზევებულს ბაგრატ IV-ს კახთა მეფე გაგიც-კი ეწვია სადარბაზოდ. მაგრამ ლიპარიტი ბაგრატ IV-ს კვლავ აუჯანყდა: მან ბაგრატის მიერ ანისის მართველად დანიშნული ერისთავი აბუსერიძე, ბიზანტიელთა წაქეზებით შეიპყრო. ლიპარიტის ამ მოღალატურმა მოქმედებამ საქართველოს ანისიც დააჯარჯინა და ტფილისიც ხელიდან გამოაცალა.

მეფესა და ლიპარიტს შორის გაჩაღდა დაუნდობელი ბრძოლა, რომელიც კახეთისა და ქართლის დიდგვარიანი აზნაურებისა და დიდი საზოგადოლო პირების შტურეალე მონაწილეობით მთელი 1046—1047 წლის განმავლობაში მომდინარეობდა. რაკი ლიპარიტს ბიზანტიის მთავრობა უჭერდა მხარს, ბაგრატს ბრძოლა გაუჭირდა. ამიტომაც ბაგრატმა სცოდა. თავის ძლიერ ქვეშევრდომს შეპირებოდა. მაგრამ ლიპარიტმა ეს წინადადება უარყო, და მეფე დაამარცხა.

ლიპარიტმა გამარჯვება უმთავრესად ბიზანტიის მძლავრი დახმარების წყალობით შესძლო. ლიპარიტმა სამაგიეროდ ბიზანტიელებთან ერთად თურქების წინააღმდეგ ლაშქრობა იკისრა. ერთს ასეთ ლაშქრობაში ლიპარიტი თურქებმა 1048 წელს დაატყვევეს და საქართველომ ბაგრატ IV-ის დაუძინებელი შტრის თავბედური ქცევისაგან ოდნავ მოიხსენა. ბაგრატ IV-ს ამ ტყვეობამ საშუალება მისცა, ძალა მოეკრიფა და შინაურობაში წესიერების დამყარებას შეხდგომოდა.

საქართველოს მეფის ისევე გაძლიერების გამო, ტფილისელებმა საქართველოს დედა-ქალაქი კვლავ ბაგრატს შემოსთავაზეს, რომელიც ბაგრატმა შემოიერთა კიდეც. ამრიგად, საქართველოს სრულიად გაერთიანება თითქმის უნდა დამთავრებულიყო, მაგრამ 1051 წელს, ბიზანტიის მთავრობის გულმოდგინე ცდით. ლიპარიტი თურქთა ტყვეობიდან განთავისუფლდა და მის მოსვლისთანავე ბაგრატმა ტფილისი

მატრეა. დაბრუნებული ლიპარიტი კვლავ გაძლიერდა, ბაგრატ მეფე-
ი იძულებული იყო ბიზანტიაში წასულიყო და ბიზანტიის მთავრობასთან
მოლაპარაკების გზით თავისი და ლიპარიტის გაშვებულელი ურთიერთო-
ბის მოწესრიგება ეცადნა.

1054 წელს ბაგრატ IV-ე ბიზანტიაში გაემგზავრა, მაგრამ ბიზან-
ტიის მთავრობას ცხადად ლიპარიტის მხარე ეკრა. მაინც კონსტანტი-
ნოპოლში როგორც იყო, ბიზანტიის კეისრის უშუალო მონაწილეობით,
დაზავება მოხერხდა: ლიპარიტმა სცნო ბაგრატის მეფობა მთელ სა-
ქართველოში, ლიპარიტი-კი, სანამ ცოცხალი იქნებოდა, უნდა მესხეთის
ნახევრის მთავარი ყოფილიყო. კეისრის პოლიტიკურ ზრახვათა ერთგუ-
ლი განმანათლებელი ბიზანტიის მთავრობის წყალობით ასე უხვად
იქმნა დაჯილდოებული.

ბაგრატ IV ჯერ კიდევ ბიზანტიაში იმყოფებოდა, რომ ლიპარიტი
მცირეწლოვანი გიორგი უფლისწულის აღმზრდელად იქცა. გიორგი
უფლისწული მეფედაც-კი აკურთხეს, ლიპარიტი-კი მის მზრუნველად
დანიშნეს. საქართველოს სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობა მთლი-
ანად ლიპარიტს ჩაუვარდა ბელში.

ბაგრატ მეფეს საშუალება ჰქონდა 1057 წელს საქართველოში დაბ-
რუნებულიყო. ამ დროიდან მოყოლებული ბაგრატ-ლიპარიტის ურთი-
ერთობა გარეგნულად მაინც მოწესრიგებული ჩანდა, მაგრამ ბოლოს ლი-
პარიტის ბატონობას მისი მედიდური ქცევით მობეზრებულმა თვით ლი-
დებულმა აზნაურებმა დაუდეს საზღვარი: უკმაყოფილოთა მეთაურმა
სულა კალმახელმა ლიპარიტ ამირა შეიპყრო. ბაგრატს მივიდა და დატ-
ყვეებული ლიპარიტი ჩაიბარა. მაგრამ ლიპარიტის ერთგული მეციხოვნე-
ნი, რომლებიც მის სამფლობელოში იმყოფებოდნენ, მანამდე უწყე-
დნენ წინააღმდეგობას, ვიდრე მეფესაგან ლიპარიტის უენებლად გაშე-
ვის აღთქმა არ მიიღეს: მხოლოდ ამის შემდეგ გადასცეს მათ კლდე-
კარის ციხე.

ბაგრატის ტყვეობაში მყოფმა ლიპარიტმა აღთქმა დასდო, რომ საქარ-
თველოდან წავიდოდა და ბერად შედგებოდა მართლაც ათაბაგის ქარ-
თველთა მონასტერში შევიდა და იქ ანტონად სახელდებული ბერად
აღიკვეცა.

რაკი ბაგრატს ასეთი უძლიერესი მოწინააღმდეგე ჩამოსცილდა, მის
შეძლო პოლიტიკური გეგმის განხორციელებას უკვე თავისუფლად შეს-
დგომოდა. მართლაც 1060 წელს მან კახეთის დაპყრობაც მოახერხა და
ბიზანტიის კეისრისაგან სევასტოპოლის წოდებულმა და პატრიკი მიიღო.
ეს ბაგრატის საგარეო ურთიერთობაშიც გაძლიერების გარეგნული ნიშა-
ნი იყო.

მაგრამ ეხლა განსაცდელი ჭეუენას უკვე სხვა მხრიდან მოადგა: 1065
წელს აღფარსლან სულტანი საქართველოს შემოესია, აიძვრა დაიწყო,
ჯავახეთის ახალქალაქი აიღო, გატარცვა და დიდძალი ხალხი ამოხოცა.
საქართველო უნდა შემოსეულ მტერს დაჰპაუბოდა.

ბაგრატ IV-ის შეეძლო საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლა

კვლავ განეხლებინა და 1068 წელს კახეთს შეესია კიდეც. მაგრამ გარეშე პოლიტიკურმა გარემოებამ ბაგრატ IV ისევ განსაცდელში ჩააგდო: სულტანი კვლავ საქართველოს შემოესია, კახთ ბატონი მტერს მიემხრო და ბაგრატს კახეთიდან უკან დახევა მოუხდა. 1068 წელს სულტანმა ჯერ ქართლი ააოხრა, შემდეგ არგვეთიც. აოხრების გამო საქართველოში მიმშლილმა ჩამოეარდა. მხოლოდ ზამთრის სიფიცებმ აიძულა სულტანი ზავის დაუდებელი საქართველოდან წასულიყო, მაგრამ წასვლის წინ ტფილისი და რუსთავი მან განძის პატრონს ფადლონს მისცა. გათამამებული ფადლნი საქართველოს მოსვენებას არ აძლევდა. ამიტომ ბაგრატმა ტფილისის სანაპიროებში მოთარეშე ფადლონს ჯარი მოუსია და დაამარცხა. გაქცეული ფადლონი ქალეთის მახლობლად იქნა შეპყრობილი.

ამის შემდეგ ბაგრატ IV ტფილისს მიადგა, აიღო, საამიროს ციხეებიც ჩამოართვა, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ ტფილისი მთლიანად შემოერთებინა, მან ქალაქი და საამირო გადასცა ტფილისის ამირების ერთ მემკვიდრეთაგანს იმ პირობით, რომ როგორც ყმადნაფიცს წაიღებდა 44000 დრაჰმანი გადაეხდა.

ბაგრატ IV-მ დაპყრობილი ფადლონი, დიდი ხეყნისა და სულტნის შუამდგომლობის შემდგომ, განათავისუფლა, სამაგიეროდ გაგიყეთი და გაგიც მიიღო. მაგრამ, ტყვეობითგან თავის დახვეწის უმალ, ფადლონმა დადებული ფიცი გასტეხა. ამის საპასუხოდ ბაგრატმა განძა ააოხრა.

ასეთ გართულებულ პოლიტიკურ მდგომარეობაში ერანის სულტანი სთხოვდა ბაგრატ IV-ეს, რომ საქართველოს ყოველწლიურად ხარკის გადახდა ეკისრა. ამის მაგიერ მეფე ყოველ წლივ ძღვენს უგზავნიდა, ხარკის დადებაზე-ც უარს ამბობდა. ასეთი დიპლომატიური ბერბოთბაგრატი საქმეს აჭიანურებდა. საქართველოზე ხარკის დადება სულტანმა ვერ მოახერხა და ასეთი მონობის იურიდიულად დაკანონება, რასაკვირველია, არც ბაგრატმა მოისურვა.

ორმოცდახუთი წლის განმავლობაში მღელვარებითა და ბრძოლით საყეს მეფობის შემდეგ, ბაგრატ 1072 წელს გარდაიცვალა. თუმცა ბაგრატ IV-ის დროს საქართველოს გარეშე მტრებისაგანაც არ ქონდა მოსვენება, მაგრამ საქართველოს მაშინდელი სისუსტის მთავარ მიზეზს მაინც ის შინაური ბრძოლა წარმოადგენდა, რომელიც იმ ხანაში საქართველოში დიდგვარიან აზნაურთა წყალობით სწავმოებდა.

ბიოგრაფია II (1072—1089)

ბაგრატ IV-ის მაგიერ 1072 წელს კახუკი ვატიშვილი გიორგი II გახდა. ის რჩეულ ცხენოსან-შვილდოსნად ითვლებოდა, უხე მწყალობელადაც იყო ცნობილი. მაგრამ სუსტი ნებისყოფის ადამიანი იყო და სახელმწიფო მესაქედაც არ ეარგოდა: მას უფრო გართობა და ნადირობა იტაცებდა, ვიდრე სახელმწიფო საქმეებზე ზრუნვა. ამავ დროს საქართველოში ფრად შნიშენელოვანი საგარეო და საშინაო ამბები მოხდა, რომელთათვის სწორედ კარგი სახელმწიფო მოღვაწე იყო საჭირო.

გიორგი II-ის ხასიათის სისუსტით უპირველესად საქართველოს დიდგვარაზნა აზნაურებმა ისარგებლეს, რომელთა ალაგმვა მან ვერ მოახერხა. უკვე 1073 წელს ნიანია ქვაბულისძე, ივანე ძე ლიპარიტისა და ვარდან სენათა ერისთავი განუდგნენ მეფეს და ქვეყანა აჩიეს. ნიანიამ ხომ იმდენი კადნიერება გამოიჩინა, რომ ქუთაისიდან დაიპყრო და სახელმწიფო საჭურჭლე ჩაიგდო ხელში. ვარდანმა სენაები ააჯანყა, მათთან ერთად საეგროს შეესია და დარბევას შეუდგა. თუმცა გიორგი II-ემ აჯანყებულნი დაიმორჩილა, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ სამაგალითოდ დაესაჯა, მან ყველანი წყალობით დათარა: თათეულს მათგანს სამფლობელო გაუღიდა.

ასეთ პირობებში დიდგვარიან აზნაურ მოხელეებს აღვიღად შეეძლოთ დაესვენათ, რომ ურჩობა უფრო ხელსაყრელი იყო, ვიდრე მორჩილება. მართლაც ივანე ძე ლიპარიტისა გიორგი მეფეს ისეე აუჯანყდა. თუმცა გიორგი II-ემ ივანე მეორეჯერაც დაამარცხა, მაგრამ საქმის გათავება მაინც შეთანხმება-შერიგებით ირჩია. ამავე ივანე ლიპარიტისძემ შემდეგ გიორგი მეფის ციხიდანაც კი მოატყუა, გაგის ციხე ხელში ჩაიგდო და საქართველოს დაუდინებელ მტერს, განძის პატრონს ფადლომს, მიჰყიდა. ასეთი კადნიერებისათვის, ცხადია, ის უღმრთელად უნდა ყოფილიყო დასჯილი, მაგრამ გიორგი II-ემ ვერც ამ შემთხვევაში გამოიჩინა გამბედაობა.

სულთან მელიქ-შაჰი რომ 1073 წელს საქართველოსაკენ გამოემგზავრა, იმავე ივანემ თავისი შვილი ლიპარიტი მიჰგება. ამგვარად საქართველოს ერთი უძლიერესი ფეოდალთაგანი მოსისხლე მტერს მიემხრო. ივანე ლიპარიტისძემ მელიქ-შაჰთან დიდხანს მაინც ვერ შესძლო დარჩენა და იქიდან გამოიპარა. ამის საპასუხოდ მელიქ-შაჰმა გამოილაშქრა, საშვეილდე წაართვა, მთელი ეს მხარე ააოხრა და უკან გაბრუნდა.

1073-74 წ. უკვე მელიქ-შაჰის სარდალი შემოიჭრა, მაგრამ ფარცხისთან ბოძდარ ბრძოლაში საქართველოს ჯარმა გაიმარჯვა.

ამის შემდეგ გიორგი მეფე ტაოში გადავიდა. აქ მას ბიზანტიის სახელმწიფოს აღმოსავლეთის, ანუ ანატოლიის მხედართმთავარი და ერისთავთ-ერისთავი გრიგოლ ბაქურჩიანისძე ესტუმრა. იგი საქართველოს ისტორიაშიც განთქმულია იმ თავისი ღვაწლით, რომელიც მას ქართული ფოლოსოფიური აზროვნების კერისა და იოანე პეტრიწის საენის, პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის, დაარსებით მოუძღვის. გიორგი მეფეს გრიგოლ ბაქურჩიანის ძემ მისი განკარგულებაში მყოფი კარის (ყარისის) ციხე გადასცა ყველა მისი მიმდგომი ქვეყნებით. გიორგი II-ემ გადმოცემული ტერიტორია სიხარულით მიიღო და კარის ციხე-ქალაქში შეეშელ აზნაურთა მეციხოვნე ჯარი ჩააყენა.

ამ ხანაში მახლობელ აღმოსავლეთში დაიწყო თურქების დიდი გაძლიერება და ის ბრძოლა, რომელიც უკვე კარგა ხანია ბიზანტიასა და თურქებს შორის მიმდინარეობდა, 1074 წელს ბიზანტიასა და თურქებს შორის დადებული ხელშეკრულებით დამთავრდა. ამ შეთანხმების ძალით

ბიზანტიელებმა აღმოსავლეთის ქვეყნის უდიდესი ნაწილი, რომელიც მათ მფლობელობაში იმყოფებოდა, დასთმეს. თუმცა ეს უპირველესად ბიზანტიის დაუძლეობის მაჩვენებელი იყო. მაგრამ ამავე დროს საქართველოსთვისაც საშუალო მოვლენა იყო, რადგან სამხრეთ-დასავლეთითაც მოსაზღვრედ უკვე თურქთა სამფლობელო აღმოჩნდა.

ამ პოლიტიკური ცვლილებების შედეგი საქართველოსათვის მალევე საგრძნობი გახდა: თურქებმა კარის ციხე-ქალაქი ჩაიგდეს ხელში, რომელიც საქართველოს გრიგოლ ბაქურიანის-ძისაგან ჰქონდა მიღებული. ასეთ განსაცდელის ფაშს, ზოგ დიდგვარიან აზნაურთა შინათავაშვებლობით სხვა თურქმა ტომებმა დასავლეთ საქართველოშიც შესძლეს შეჭრა და ყველის ციხეში მდგომ გიორგი II-ს თავს დაესხნენ. მტრის ეს შემოსევა იმდენად მოულოდნელი იყო, რომ თურქებმა ადვილად გაიმარჯვეს. მათ დიდძალი ქონება ჩაუეარდათ ხელში, მათ შორის ოქროს და ვერცხლის საუსხოო ჭურჭელიც, რომელიც ჯერ კიდევ ბაგრატ III-ის დროს იყო გაკეთებული. დამარცხებული გიორგი II იძულებული იყო აპარიიდან აფხაზეთში გადასულიყო.

თურქების გათამამებას უკვე აღარავითარი საზღვარი არ ჰქონდა და 1080 წელს მათი დიდი შემოსევა დაიწყო, რომელსაც ქართულს საისტორიო წყაროებში „დიდი თურქობა“ ეწოდება. ამ დროს კლარჯეთი, შავშეთი, აპარა აგრედვე სამოქალაქო, არგვეთი და თვით ქართლიც კი დარბეული და აოხრებული იყო. მტერთან ბრძოლაში დიდძალი ხალხი დაიხოცა, სოფლები და ქალაქები განადგურებული იყო. მტრის თარეშისაგან სასოფლო-სამეურნეო მუშაობაც შეუძლებელი შეიქმნა. ხალხი უკიდურეს განსაცდელში იყო ჩაყარდნილი. გიორგი II-ეს არც ნებისყოფა და არც გამბედაობა არ აღმოაჩნდა, რომ გათამამებული მტრისათვის წინააღმდეგობა გაეწია, და მან გადასწყვიტა, რომ, დამორჩილების გარდა აღარავითარი გამოსავალი არ ჰქონდა. დიდგვარიან აზნაურებთან ბჭობის შემდგომ, მეფე მელიქ-შაჰთან წავიდა და მასთან დაზავებაზე დაიწყო მოლაპარაკება.

თუმცა მელიქ-შაჰმა გიორგი II დიდი პატივისცემით მიიღო. მაგრამ ყველაფერი თავისი მიზნის მისაღწევად გამოიყენა: გიორგი II-ს კახეთი და ჰერეთი შეაძლია, რომელნიც მის სამფლობელოს არ შეადგენდნენ და რომელთა მიცემაც მას არც შეეძლო. მაგრამ მელიქ-შაჰს ეს ზერხი პოლიტიკური ვერაგობით ჰქონდა გამოყენებული, რომ ერთი მხრით ამგზობით საქართველოში უთანხმოება და მტრობა ჩამოეგდო, მეორე მხრით კი ასეთი უხვი „საჩუქრი“ გიორგი II-ე ყოველწლიური ხარკის გადახდაზე დაეთანხმებინა. სიბეცით გიორგი II-ეს მოეჩვენა, რომ კახეთ-ჰერეთის ასე გადმოცემა ხელსაყრელი იყო.

მელიქ-შაჰმა ჰერეთისა და კახეთის საქართველოსთან შესაერთებლად თავისი ჯარი გამოაყოლა. გიორგი II-ეს ეგონა, რომ ამით მართლაც მიზანი მიღწეული იქნებოდა. მტრის და ქართველთა შეერთებული ჯარი კახეთის და ჰერეთის სამეფოს შეესია და გიორგი II-მ ვეფხის ციხის გარემოცვა დაიწყო, მაგრამ ციხის აღება მაინც ვერ მოახერხა. ამავე დროს

უკვე დაზამორდა. თოვლიც მოვიდა, დადგა ნადირობის ხანა და გატაცებულმა მონადირემ გიორგი II-ემ სახელმწიფო საქმეს თავი მიანება და სანადიროდ გაეშურა. ევენის გარემოცვის დამთავრება-ი სამხედრო პირებს მიანდო.

ამ ცხადი პოლიტიკური ქარაფშეტობის წყალობით, კახთა მეფეს აღსართანს სრული საშუალება ჰქონდა გიორგი II-ის უსუსური ზრახვა გაექარწყლებინა იმავე გზით, რომლითაც გიორგი II-მ თავისი პოლიტიკური გეგმის განხორციელება მოისურვა: მელიქ-შაჰთან წავიდა და შეევედრა: კახთა სამეფო კელაჲ მის ბელში დაეტოვებინა. ეს მელიქ-შაჰისათვის ფრიად ხელსაყრელი იყო, რადგან ამ შემთხვევაშიც პირობის დამღები ის უნდა ყოფილიყო: თუ გიორგი II-ეს მან ყოველწლიური ხარკის გადახდა მოსთხოვა, აღსართანს ამის საფასურად წინასწარ პირობად დაუდო. გამაჰმადიანებულები. აღსართანი გამაჰმადიანდა და იმავე სულთან მელიქ-შაჰის დასტურითა და ბრძანებით გაძლიერებული ისევ თავის სამფლობელოში დაბრუნდა და გიორგი II-ის გულუბრყვილო პოლიტიკური გეგმა მთლიანად ჩაიშალა.

შინაურ უმწეო პოლიტიკურ მდგომარეობას ზედ სტიქიური უბედურებაჲ დაერთო: 1088 წელს საქართველოში კატასტროფული მიწისძვრა დაიწყო, რომელიც მთელი წლის განმავლობაში გრძელდებოდა და რომელმაც დიდძალი ციხე-ქალაქები და სოფლები იშხევებაჲ. მთლიანად დაინგრა განთქმული ქ. თმოგვი ციხითურთ, მრავალი ხალხიც დაიღუპა და უსახლკაროდ დარჩა. ამას შეატყობი ზამთარი, გაზაფხულზე-ი საშინელი წყალდიდობა მოჰყვა. რომელმაც ქვეყანას აგრეთვე დიდი ზიანი მიაყენა. ყველა ამ თავზე დამტყდარი უბედურების ზეგავლენით, გიორგი II-ემ შეფობას თავი დაანება და 1089 წელს საქართველოს სამეფო ტახტზე მისი ქაბუცი ეთიშვილო დაეთო, შემდეგ აღმამკნებლად წოდებული, ავიდა.

საქართველოს სოციალური და კულტურული მითარება

XI — XII საუკუნეში

ბაგრატ III-ემ საქართველოს სახელმწიფოებრივობას მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა. ბაგრატ III-მ პირველმა შეიგნო ის სახელმწიფოებრივი ამოცანა, რომლის გადაუტყრელადაც საქართველოს დამოუკიდებელი არსებობა შეუძლებელი იყო მან თითქმის მთელი საქართველო გააერთიანა. ტფილისის საამიროს გარდა. მაგრამ მის მომდევნო მეფეებმა გიორგი I-მა, ბაგრატ IV-მ და გიორგი II-მ ამ საქმის ბოლომდის მიყვანა ვერ მოახერხეს და არამც თუ საქართველოს მთლიანობა სრულად ვერ აღადგინეს, არამედ ისიც-ი ვერ შეინარჩუნეს, რაც ბაგრატ III-ემ საქართველოს შესძინა.

იმ სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას. რომელსაც ბაგრატ III-ე აწარმოებდა, ღირსეული განმავრცდლებელი საქართველოში ველარ აღმოუჩნდა. მაშინდელი საქართველოს სისუსტის მთავარი მიზეზი პატრონ-

ყმობაზე დამყარებული სოციალური წესწყობილება იყო (ფეოდალიზმი). მთელი საქართველო პატრონებად და ყმებად იყო დაყოფილი. პატრონი ერთსადაიმეც დროს წაზრუნველსაცა და მფლობელსაც კერძო მესაკუთრესაც, ნიშნავდა. მაგრამ ამასთანავე პატრონი მეფესაც ეწოდებოდა, ხოლო მის ქვეშევრდომებს ყმები ერქვათ, თუნდაც კი ისინი ძლიერებიყვნენ და ქონებრივი სახსრით უხვად აღჭურვილი ღირგვარიანი აზნაურები ყოფილიყვნენ.

მეფის ამ დიდგვარიან აზნაურ ყმებსაც თავიანთი ყმები ჰყავდათ, რომელთათვის ისინი პატრონნი იყვნენ. ყმები მათგან უფლებრივად და ქონებრივად იყვნენ დამოკიდებულნი. ამ ყმებსაც თავიანთ მხრით შესაძლებელია ჰყოლოდათ და ჩვეულებრივ ჰყავდათ კიდევ ყმები, რომელთათვის ისინი პატრონები იყვნენ. ამრიგად მთელი ქვეყანა თითქმის პატრონყმობის უღელში იყო შებმული. ეს სოციალური მოვლენა როგორც კერძო ურთიერთობაში, ისევე მაშინდელი სახელმწიფოებრიობისათვისაც იყო დამახასიათებელი.

ყმობა და პატრონყმობა სხვადასხვა ნიადაგზე იყო აღმოცენებული. მაგ. ღუგუყდ ჩაევარდნილი პირი შესაძლებელია ყმად გამზდარიყო. მიხ. მდგომარეობა უფლებრივადაც და ქონებრივადაც სხვა ყმებზე უარესი იყო. ნასყიდ ყმათა კატეგორიაც არსებობდა. ყმათა ერთს ჯგუფს ისინი შეადგენდნენ. რომელნიც როგორც შეუძლებელნი ჰოვალენი, სასამართლოსგან ვალის გადახდამდე იყვნენ ყმად მიცემულნი. მათი მდგომარეობაც მძიმე იყო. მაგრამ იყვნენ ყმები, რომელთა პატრონყმური ურთიერთობა „ნებაყოფლობითს“ შეთანხმებაზე იყო დამყარებული. ასეთ ყმას ნებიერი ყმა ეწოდებოდა. ასეთ ყმობის მიზანს გავლენიანი და ძლიერი მფარველ-დამცველის მოპოება შეადგენდა. როდესაც ასეთი ნებაყოფლობითი შეთანხმება წერილობით საბუთითაც იყო აღბეჭდილი, რომელსაც მაშინ სოგელი ეწოდებოდა, ყმას სიგლოსანი ერქვა. ისეთი ყმებიც იყვნენ, რომელნიც ამათივე პატრონის თავიანთს ყმობაზე ხალხის აღწერის დავთარის შედგენის დროს განაცხადებდნენ და ჩააწერინებდნენ. ასეთ ყმას თავდაწერილი ეწოდებოდა.

ნებაყოფლობით ყმობაზე დამყარებული ურთიერთობა გაცილებით უკეთესი იყო. ვიდრე სხვა კატეგორიის ყმებისა. ამ შემთხვევაში პატრონყმური ურთიერთობა მოწესრიგებული იყო, ან ზნეჩვეულებაზე დამყარებული პირობებით, ან და წერილობით საბუთში საგანგებოდ აღნიშნული პირობებით. ასეთი უპირატესი მდგომარეობა სიგლოსანებსა ჰქონდათ, ხოლო ნებიერთა და თავდაწერილთა პატრონყმური დამოკიდებულება შეთანხმებასა და ზნეჩვეულებას ემყარებოდა. სიგლოსანებსა და ნებიერთ გარკვეულ პირობებში პატრონისაგან წასვლის უფლება ჰქონდათ.

ყმას თავისი მიწა, ფუძე, ჰქონდა, რომელზედაც ის იჯდა და რომელიც მის საკუთრებას შეადგენდა. მაგრამ იყვნენ ისეთი ყმებიც, რომელთაც მიწა პატრონისაგან ჰქონდათ მიღებული. თავისუფალი გლეხებიც

იყვნენ, რომელნიც არავის უმად არ ითვლებოდნენ და უშუალოდ სახელმწიფო დაწესებულებებს ექვემდებარებოდნენ.

პატრონი ელდებულის იყო თავისი უმა და საყმო პირადადაც და ქონებრივადაც დაეცა ყველგან და ყოველთვის, სადაც და როდესაც-ც მისი დახმარება საჭირო იყო, უმის მოვალეობას პატრონის ერთგული სამსახური, მასთან ერთად საბრძოლველად გასულა, საპატრონო გადამახადების გამოღება და სამუშაოდ გამოსვლა შეადგენდა. თითოეული ამ მოვალეობათაგანის სიდიდე და ჩაოდენობა უმის პირობაზე იყო დამოკიდებული. უმათა სხვადასხვა კატეგორიების ქონებრივი მდგომარეობაც ამისდა მიხედვით განსხვავდებოდა. ყველაზე უკეთესად ისინი გრძნობდნენ თავს, რომელთაც შეუძლებოდა ანუ იმუნტიტეტი ჰქონდათ მინიჭებული, ე. ი. რომელნიც გადასახად-ბეგრისაგან განთავისუფლებული იყვნენ.

უმები მეფესაც ჰყავდა, რომელთაც სამეფო ანუ სახელმწიფო უმები ეწოდებოდათ, აზნაურებსა და სხვა წოდების წევრებსაც, — დასამრთულ საეკლესიო უმებიც არსებობდნენ, რომელნიც მონასტრებისა და ეკლესია-საეპისკოპოსო საყდრების უმებად ითვლებოდნენ და უმეტეს შემთხვევაში, მეფე-დიდებულთაგან გადაცემულნი, ნაწილობადაც ი. ანდა შეწირულები იყვნენ ზოლზე იმ პირობით, რომ შემწირველის სულის მოსახსენებლად ასეთ უმებს მონასტრისა, თუ ეკლესიისათვის ყოველწლიურად სანთელ-საქმელი და სანოვაგე უნდა მიეცათ.

საქართველოს მოსახლეობა წოდებრივ ფენებადაც იყო დაყოფილი. უმაღლეს წოდების წევრს აზნაური ეწოდებოდა. აზნაურნი იყვნენ ან მემკვიდრეები, ე. ი. მემკვიდრეობით მქონებელნი, ანდა მოსაკარგეები, რომელთაც ეს წოდება სამსახურით ჰქონდათ მოპოვებული, — ციხიანნი და უციხონნიც, რომელთაგან პირველნი აზნაურთა უფრო გაულებიანსა და ძლიერ ჯგუფს წარმოადგენდნენ.

მეორე წოდებრივი ფენა ეპკრებისაგან შესდგებოდა.

მესამე ფენას მსახური წარმოადგენდნენ. მეოთხე ფენა სოფლის მოსახლეობას, გლეხობას შეიცავდა.

აზნაურთა წოდება შთამომავლობისა, სამსახურისა და ქონებრივი სახარისხის მიხედვით რამდენიმე ჯგუფად იყოფებოდა. რაკი სამსახურს მაშინ დიდება ერქვა, რომელ აზნაურსაც სამსახური ჰქონდა, დიდებულის აზნაური ეწოდებოდა. ისინი ერთდამთხვე დროს წოდებრივი უპირატესობის მქონებელნიც იყვნენ და სამსახურებრივი უპირატესობითაც მოსილნიც.

მეგრამ წოდებრიობა საქართველოში მკაცრად განკერძოებულ დაბულ სოციალურ ერთეულს არ წარმოადგენდა, არამედ შესაძლებელი იყო ადამიანი დაბალი წოდებიდანაც აღზევებულიყო, ისევე როგორც მაღალი წოდების წრიდან ჩამოშორებულიყო. აღზევება ორგვარი გზით იყო შესაძლებელი: ან მეფის წყალობით, ან პირადი ღირსებითა და სამსახურით შეეძლო ადამიანს აღზევების უფლება დაემსახურებინა.

ყოველი წოდებრივი ფენისათვის შესაფერისი ეკონომიური საფუძველი იყო საჭირო: ყოველ წოდებას სახელმწიფოს წინაშე მოვალეობა ჰქონდა სამხედრო ბეგარის სახით, რისთვისაც გარკვეული ქონებრივი სახსარი უნდა ჰქონოდა. ამიტომ, თუ ამათუივ წოდების წარმომადგენელს სამი თაობის განმავლობაში თავისი წოდების მოვალეობის პირნათლად ასრულების ძალა აღარ ჰქონდა, ის უფრო დაბალ წოდებრივ ფენაში გადადიოდა. ვერავითარი ძალა მას იმ წოდებრივ ღირსებას, რომელიც მის საგვარეულოს ჰქონდა, ვეღარ შეუნარჩუნებდა. ამგვარადვე, თუ ერთხელ აღზევებული მემკვიდრეანი სამი თაობის განმავლობაში ამ აღზევებით მოპოვებულს ღირსებას შეინარჩუნებდნენ, ისინი წინანდელ თავის წოდებიდან გამოდიოდნენ და უფრო ზემდგომ წოდებაში გადადიოდნენ ხოლმე.

ჯერ კიდევ IX საუკუნეში ისეთი მდგომარეობა იყო საქართველოში, რომ წოდებათა შორის არსებული განსხვავება ცხოვრების ყველა სფეროში არ ჩანდა. მაგ., ამ ხანაში სამონასტრო ძმობაში დიდგვარიანი აზნაურების გვარიშვილები და გლეხობიდან გამოსული პირები თანასწორუფლებიან წევრებად ითვლებოდნენ: უბრალო მეცხვარე, მონასტერში შესვლის, სათანადო განათლებისა და განსწავლის შემდგომ, შესაძლებელი იყო მაღალი თანამდებობის პირი გამხდარიყო, — მონასტრის უფროსადაც ყოფილიყო დადგენილი და ეპისკოპოსადაც კი აეჩიათ.

მაგრამ IX საუკუნის შემდეგ მდგომარეობა თანდათანობით შეიცვალა და აზნაურთა წოდებამ ყველა სხვა წოდებებთან შედარებით განსაკუთრებული უპირატესობა მოიპოვა. X საუკუნეში იგი იმდენად გაბატონდა, რომ მონასტრებშიც კი თათქმის არაყის შექმლა შესულიყო ბერად, თუ რომ ის აზნაურთა წოდებას არ ეკუთვნოდა. ისეთი გამონაკლისი-კი, როდესაც დაბალი წოდებიდან გამოსული პირები მონასტრებში მღებად იყვნენ ხოლმე მიღებული, უმთავრესად საქართველოს გარეშე მღებარე მონასტრებში გვხვდება.

ასეთ ცვლილებას მთელ სახელმწიფოსთვისაც ჰქონდა მნიშვნელობა, რადგან ეპისკოპოსად შესაძლებელი იყო მხოლოდ ისეთი პირი კურთხეულიყო, რომელთაც სამონასტრო ცხოვრების ყველა საფეხური ჰქონდა გაველილი. აზნაურთა წოდებიდან გამოსულთაგან გაეპისკოპოსების გამო, ქართველ ეკლესიის მესაქეობაც დიდგვარიან აზნაურთა წოდებას ჩაუვარდა მთლიანად ხელში. აზნაურთა წრიდან გამოსული ეპისკოპოსები თავიანთ წრის წევრებსვე აძლევდნენ მღვდლობას. რაკი ერისკაცობაში დიდგვარიანი აზნაურობა იყო გაბატონებული, ეკლესიის მღვდელთმთავრნი და ერისკაცობის მაღალი ფენა წოდებრივად უმჯიდროესად იყვნენ დაკავშირებულნი. საქართველოში ძლიერი სახელმწიფოებრიობის შექმნა-კი შეუძლებელი იყო, თუ რომ დიდგვარიან აზნაურთა წოდებრივი ეს უპირატესობა მოსპობილი და თეიონებობა აღაგებული არ იქნებოდა.

საქართველოს მეფეთაგან პირველად ბაგრატ III-ემ შეიგნო, და მან დიდგვარიან აზნაურთა ყოველ ურჩობასა და თეიონებობას მკაცრი

შინაური საქონლით — ცხენით, ძროხით, ცხვარით. კულტურული მცენარეების გაშენებაშიაც ქართველ ტომებს დიდი ღვაწლი მიუძღვით კაკობრიობის წინაშე — ქართველები იყვნენ ერთი პირველი ხალხთაგანი. ენც ყველაზე ადრე მოაშინაურა პურეული მცენარეები და კაზი. მეტალურგიაც ქართველებში იმდენად იყო განვითარებული, რომ ზოგიერთი მადნის სახელი სხვა ხალხებს ქართველებისაგან აქვთ შეთვისებული. ბერძნული სიტყვა „ხალიფს“, რაც „ფოლადს“ ნიშნავს, ხალიზების ტომის სახელისგან არის ნაწარმოები. ევროპული ტერმინი „ბრონზა“, „ბრინჯაო“ სუბარების მადანს ნიშნავს.

ჩრდილოეთის სუბარები. ურარტუ. მანა

ჩრდილოეთისაკენ იმ ხანაში სუბარული ტომები უკვე კავკასიონამდე ვრცელდებოდნენ. აქ მათ ჩამდენიმე სამეფო-სამთავრო ჰქონდათ, რომელთაგანაც ყველაზე შნიშვნელოვანი იყვნენ ბიანასა და მანას სამეფოები. ბიანას უმთავრესად მდ. ზაბის სათავეები და ეანის ტბის მიდამოები ეკირა, მანა-კი მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარეობდა. ეს სამეფო-სამთავროები ებრძოდნენ ერთმანეთს პირველობისათვის. მე-9 საუკუნის დამლევისათვის უპირატესობა ბიანას დარჩა. განსაკუთრებით გაძლიერდა ბიანა მეფეების შენუასა და მისი ვეილის არგიშტის დროს (მე-8 საუკუნის პირველი ნახევარი). არგიშტის დაემორჩილნენ ყველა სუბარული სამთავრო და მცირე-აზიელი ხეობებიც. არგიშტის შრავალრიცხოვანი ლაშქრობანი ასურეთის წინააღმდეგ აგრეთვე ყოველთვის გამარჯვებით მთავრდებოდა. ამ ახალს დიდს, გიჟთაგებულ სახელმწიფოს მეზობელი ხალხები, კერძოდ — ასურელები ურარტუს ეძახდნენ. მე-8 საუკუნის დამლევთან იწყება ურარტუს დაქვეითება მუდმივი ბრძოლის შედეგად როგორც შოგნით, ცალკე სამთავროებს შორის, ისე გარეშე მტრებთანაც — ასურელებთან და კიმერიელებთან. კიმერიელების ანუ გიმირის ტომი მე-8 საუკუნის დამლევს შემოესია წინააზიას და დიდი ცუდილებები მოახდინა აქ. დიდი ენება მოაყენეს კიმერიელებმა, კერძოდ, ურარტუს ხალხებს.

მე-8 საუკუნის დამლევთან კვლავ დამოუკიდებელი ხდება მანას სამეფო, რომელსაც ადგილობრივ სუბი-საც (-ოგიე სუბარი) ეძახდნენ.

ურარტუ, საერთოდ, და განსაკუთრებით კი მანას-სუბი მაღალკულტურისანი ქვეყნები იყო. ურარტუელები ანუ ხალდები (ზოგი მეცნიერი ფიქრობს რომ ურარტუელები თავიანთ თავს ხალდებს ეძახდნენო) კარგი მეტალურგები იყვნენ. რკინის დამუშავებაში მათ სხვა ხალხებსაც უნაკლები წაუტოლეს. რკინის იარაღით ურარტუელები კლდეში საუცხოო ციხე-დარბაზებსა და მთელ ქალაქებსაც ჰყვებოდნენ. ამ ხელოვნების ნიმუშია საქართველოში ქალაქი უფლის-ციხე. ურარტუელებმა იცოდნენ აგრეთვე დიდი შენობების აგება უდუღაბოდ. ასეთი ნაგებობანიც გვხვდებიან ჩვენ საქართველოში. ურარტუელები არხების გაყვანის ოსტატებიც

წინააღმდეგობა გაუწია: უკი და მოწინააღმდეგე მოხელე აზნაურებს უყოყმანოდ გადააყენებდა ხოლმე და მათ მაგიერ თავის ბრძანებათა მორჩილ აღმასრულებლებს ნიშნავდა. ბაგრატ III-ს საქართველოს ასე სწრაფად გაერთიანება და მტკიცე სახელმწიფოებრიობის შექმნა სწორედ ამან შეაძლებინა.

მისი შვილი გიორგი I ამ მხრივ სრულებით უმწეო პიროვნება გამოდგა.

ბაგრატ IV უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, მაგრამ მის მეფობაში საგარეო პოლიტიკური ვითარება გაცილებით უფრო რთული იყო, ვიდრე ბაგრატ III-ის დროს და, როგორც სახელმწიფო მოღვაწეც, ბაგრატ IV თავის პაპს ღირსებითაც ჩამოუვარდებოდა.

ბაგრატ IV-ის მეფობის უდიდესი ძალა და დროც აგრეთვე თვითნება დიდგვარიან აზნაურებთან ბრძოლას შეეწირა: დაუნდობელი ბრძოლის წარმოება მას ჯერ ღიპარიტთან უხდებოდა. შემდეგ ხუთ ძმა აბაზას-ხეებთან, რომელთაგან ერთი ქართლის ერისთავთ-ერისთავი იყო, სხეებსაც ან დიდი ხელისუფლება, ანდა მაღალი სოციალური მდგომარეობა ჰქონდათ. მათ ბაგრატ IV-ის შეპყრობაც-კი ქსურდათ.

ბაგრატ IV-ემ გადასწყვიტა საქართველოში ათონიდან განთქმული ქართველი მოღვაწე გიორგი მთაწმიდელი მოეწვია საქართველოში მშვიდობიანობის დამყარებისა და კულტურული წარმატებისათვის ხელის შეწყობად.

საერთოდ საზღვარგარეთ მყოფ ქართველთა სავანეების კულტურული მნიშვნელობა ფრიად დიდი იყო, იმიტომ რომ სწავლა-განათლების კერა საშუალო საუკუნეებში ყველგან სამონასტრო დაწესებულებებში იყო მოთავსებული. იმ დიდ კულტურულ მემკვიდრეობის გარდა, რომელიც საქართველოს წარსული საუკუნეების განმავლობაში დაუნჯებული ჰქონდა, უცხოეთში მყოფი მონასტრების წყალობით საქართველოს შეეძლო მაშინდელი განათლებული ქვეყნების კულტურული განვითარების ყოველი წარმატებისათვისაც თვალყური ედევნებინა. ყველაფერი მნიშვნელოვანი, რაც-კი იქ რომელსამე დარგში ითხზებოდა, ან ითარგმნებოდა, ანდა გადმოქართულებული იყო ხოლმე.

უცხოეთის ქართულს სავანეებს შორის ყველაზე დიდი ღვაწლი ამ ხანაში იოანე და ეფთვიმე მთაწმიდელების მიერ დაარსებულს ათონის მონასტერს მიუძღვის, რომელშიც 300 ქართველი ბერი იყო თავმოყრილი. X საუკუნის დამლევითგან მოყოლებული იოანე მთაწმიდელი საგან დისაბულ მიზნის თანახმად ეს სავანე ქართული კულტურის ცენტრად უნდა ქცეულიყო: რაც-კი ქართულ მწერლობას, მსოფლიო ლიტერატურასთან შედარებით, აკლდა, აქ უნდა ყოფილიყო შეესებული. ამისათვის მან თავისი ვაჟიშვილი ეფთვიმე საგანგებოდ განსწავლა და მანაც ისე ზედმიწევნით შეითვისა ბერძნული, რომ ბერძნულადაც თავისუფლად შეეძლო წერა. მის კალამს მრავალი ქართულად დაწერილი ნაშრომი ეკუთვნის და ბერძნულადაც რამდენიმე მოგვაოვება. ეფთვიმეს ღვაწლია, რომ აღმოსავლეთში გაჩენილთ ვარლამისა და იოლასათვის

თქმულება, ეფთვიმეს მიერ ქართულად „სიბრძნე ბალაეარი-სა“-ად სახელდებული, ბერძნულად შეთხზებით ბერძნებასაც გააცნო. ამით დასავლეთი ევროპის საზოგადოებრიობასაც საშუალება მიეცა მას ხარბად დასწავებოდა. მის კალამსვე ეკუთვნის „აბუეურა“, რომელიც ქართულიდან აგრეთვე მანვე გადაიღო ბერძნულად.

ეფთვიმე მთაწმიდელი შესანიშნავი იყო აგრეთვე, როგორც სოციალურ პრობლემებზე მოაზროვნე პიროვნება და როგორც სამართლის თეორიის გამოჩენილი მეცლევარი.

ათონის ქართველთა საეპისკოპოსოს წესწყობილება მას დამატებითი ჰქონდა ორ ძირითად პრინციპზე: საეპისკოპოსო შეგავალთათვის წოდებრიობა და კერძო საკუთრება მკაცრად იყო უარყოფილი. ტანისამოსი და საცალსიკი არ შეიძლებოდა, რომ ვისმე თავის საკუთრებად მიეჩნია და ყველაფერი საერთო უნდა ყოფილიყო. ამგვარადვე ყველანი ეკლესიის წევრნი იყვნენ სამონასტრო ფიზიკურს სამუშაოში მონაწილეობა მიეღოთ.

ძველ დროიდან მოყოლებული სამონასტრო წესწყობილება საქართველოში მონარქიულს პრინციპზე იყო დამყარებული: მონასტრის მამასახლისი სამონასტრო დაწესებულებებში ყველა მოხელეებს თითონ ნიშნავდა, თითონ იგივე სიკვდილის წინ ასახელებდა იმ პირსაც, რომელიც მის გარდაცვალების შემდეგ მონასტრის მამასახლისად უნდა გამხდარიყო.

ათონის ქართველთა მონასტრის მერმინდელ მამასახლისთა შორის ერთი, შავ-გოვრად წოდებული, ბიზანტიის კეისრის სასახლეშიც გავლენიანი პირი იყო. მას კეისრის წინააღმდეგ მოწყობილ საკარისკაცო პოლიტიკურ შეთქმულებაში გარეულობა დაჰმარაღდა და იგი დასჯილ იქმნა. მაგრამ მასთან ერთად ქართველთა მონასტერიც განსაკუთრებულად ჩაეარდა: მონასტერი სამხედრო გახსნა და გაძარცვული იყო. ბერძენ ბერებს ქართველების ათონიდან გაძევებასაც ჰქონდათ განზრახული, რომ ეს დიდი და მდიდარი საეპისკოპოსო მთლიანად ჩაეღოთ ხელში.

ათონელი ქართველები დარწმუნდნენ, რომ საეპისკოპოსო თავსდამტყდარი განსაკუთრებული წესწყობილების იმ დებულების შედეგი იყო, რომლითაც მშობას საშუალება ჰქონდა მოსპობილი მამასახლისობისათვის შესაფერისი პირი შეერჩია და რომელიც მონასტრის უფროსობას შემევიდრებოდა დანიშნულ პირს უგდებდა ხელში. მშობა იმ აზრს დაადგა, რომ საეპისკოპოსო ბედ-იღბალი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა უზრუნველყოფილი, თუ დანიშნაზე დამყარებული მონარქიული წესის მაგიერ მთელი მშობის ნებაზე დამყარებული არჩევანის წესწყობილება იქნებოდა შემოღებული. მართლაც ათონის ქართველთა მონასტერში 1031 წლისათვის უცხოეთში მყოფი ყველა ქართველთა საეპისკოპოსოს წარმომადგენლებთან შეთანხმებით, თანამდებობის პირად დადგენისათვის არჩევანზე დამყარებული წესი იქმნა შემოღებული. სამ დასახელებულ კანდიდატიდან მამასახლისად ის პირი ითვლებოდა ხალხში არჩეულად, რომელსაც ამ სამთავანს წილადებით ერგებოდა.

ამჯერად ძველად არსებული მონარქიული წესწყობილების მაგიერ, ქართველთა ჯერ უცხოეთში მყოფსა და შემდეგ თვით საქართველოს მონასტრებშიც რესპუბლიკური წესწყობილება დამყარდა. ამას მარტო საქართველოს ეკლესიისათვის-კი არ ჰქონდა მნიშვნელობა, არამედ ქართული სახელმწიფო წესწყობილებისათვისაც.

ასეთს სოციალურ-ეკონომიურ მოძღვრებათა სფეროში იყო აღზრდილი გიორგი მთაწმიდელი, რომელიც ეფთვიმე მთაწმიდელის მოღვაწეობის გამგრძელებელი იყო, როგორც სალიტერატურო, ისევე სამონასტრო ასაარეზზეც.

1060 წელს საქართველოში ჩამოსულს გიორგი მთაწმიდელს თვით ბაგრატიცა და მისი ყველა ბელისუფლებიც დიდი ამბით დახვდნენ. საზეიმო დახვედრისდა მიუხედავად, გიორგი მთაწმიდელის ფიზიკურ გონებას საშუალება ჰქონდა საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობის უარყოფითი მხარეებიც დაენახა. სწორედ ამ ხანაში საქართველოში შიმშილობა მძვინვარებდა, შინაური ბრძოლაც იმ დროისათვის მხოლოდ ოდნავ ჩანდა მინელებული.

გიორგი მთაწმიდელი თანდათან რწმუნდებოდა, რომ ის თანამდებობის პირნი, რომელნიც მოეალენი იყვნენ გაქირავებულ ხალხზე ეზრუნათ, ამ სტიქიურსა და შინაური უწყსოებით გამოწვეულ უბედურებას სრულებით გულგრილად ეკიდებოდნენ: საქართველოში ისეთი საშინელი შიმშილობა მძვინვარებდა, რომ მშობლებიც-კი თავიანთ შვილებს უპატრონოდ სტოვებდნენ, რაკი გამოკვების საშუალება არ ჰქონდათ, და ასე მიტოვებული, ან ობლად დაჩენილი ბავშვებისა და მოზრდილების დამხმარეც-კი არავინ სჩანდა.

მაშინ გიორგი მთაწმიდელმა მძიმე ასეთი სტედასტვა პასაკის, უმთავრესად მცირეწლოვანნი გაპირებული და შიმშილისაგან განსაცდელში ჩაეარდნილი მოჭრიფა თავის გარშემო და მათს გამოკვებასა და მათთან მუშაობასაც-კი შეუდგა.

გიორგი მთაწმიდელი აღმუთმებული იყო იმ გულქეაობით, რომელსაც ზოგი მღვდელმთავარ-ეპისკოპოსთაგანი ადამიანებისადმი იჩენდნენ იმ დროს, როდესაც თავიანთი პატივმოყვარეობისა და სახელის მოხვეჭის გულისათვის არაფერს არ იკლებდნენ.

გიორგი მთაწმიდელმა ამ მძიმე სულის განსწავლისა და სამღვდელმსახურთა სამსახურისათვის მომზადების შემდგომ, ასაკად მოსულნი და საკმაოდ განსწავლულნი, სოციალურ წარმოშობისდა მიუხედავად, მღვდლებად აკურთხა. იმ დროისათვის საქართველოში ეს სრულებით გაუგონარი ნაბიჯი იყო, რადგან, როგორც ვიცით, უკვე X საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული ეკლესიაშიც წოდებრიობა იყო გაბატონებული და ეპისკოპოსებიც ბუცესებად მხოლოდ აზნაურთა წოდებიდან გამოსულ გეარქმეილებს აყენებდნენ. გიორგი მთაწმიდელმა-კი გუშინდელი ყმები და გლეხთა წოდებიდან გამოსულნი, განსწავლის შემდგომ, ბუცესებად აკურთხა, ეს მაშინდელი პატრონყმურ-წოდებრივი რწმენის ცხადსა და კადნიერს შებღალვას წარმოადგენდა და ამიტომაც

საქართველოში მაღალ წრეში დიდი განცვიფრებას და უკმაყოფილებას გამოიწვია.

გიორგი მთაწმიდელი იმდენად მძიმე მდგომარეობაში ჩაეარდა, რომ თუმცა ის საქართველოში საბოლოოდ იყო ჩამოსული და თავისი შემდეგი მოღვაწეობა უნდა სამშობლოში განეგრძო, მაგრამ 1065 წელს საქართველოდან ისეე წაივდა.

თუმცა გიორგი მთაწმიდელი თავის სამშობლოში მხოლოდ ხუთ წლის განმავლობაში იყო, მაგრამ ასეთი მცირე ხნის განმავლობაშიც მან ბირეულხარისხოვანი პრობლემის წამოყენება მოახერხა. მისი უცხოელზე-ღეწილია, რომ დემოკრატიული პრინციპი და პირადი ღირსების უპირატესობა საგვარეულო და წოდებრივ უპირატესობასთან შედარებით პირველად მან წამოაყენა საქართველოში.

XI საუკუნის განმავლობაში, როგორც თვით საქართველოში, ისევე უცხოეთში მყოფ ქართულ ცენტრებშიც დიდი კულტურული მუშაობა მიმდინარეობდა. ამ დროისათვის მომწიფდა ქართველთა ეროვნული თვითშეშეცნება. უცხოეთში მყოფს ქართველებს შრავალჯერ კქონდათ საშუალება დარწმუნებულიყვნენ, რომ სარწმუნოება და ეროვნება ერთიად იგივე არ იყო, როგორც მათ წინათ ეგონათ. მაშინდელი წარმოდგენით ქრისტიანი მართლმადიდებელი თავის თავს მართლმადიდებლად სთვლიდა, ეროვნება მას თითქმის დაეიწყებული კქონდა ხოლმე. სხვა სარწმუნოების წარმომადგენელი-კი, მეტადრე მაჰმადიანი თავის მტრად მიიჩნდა, ან არადა, ყოველ შემთხვევაში, მოწინააღმდეგედ. საბერძნეთში ყოფნამ ქართველები დაარწმუნა, რომ, თუმცა ისინიცა და ბერძნებიც მართლმადიდებელი ქრისტიანები იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკურსა და ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული მეტოქეობა მათ შორის იმაზე მანძი ნაკლები არ იყო, ვიდრე ე. წ. „ურწმუნო“ და უცხო თესლთა და ქართველებს შორის არსებობდა.

საქართველოს პოლიტიკურმა და ეკონომიურმა გაძლიერებამ ქართული ეკლესიის დაპატრონება იმდენად ხელსაყრელ და მიმზიდველ ამოცანად აქცია, რომ ანტიოქიის საპატრიარქომ გამოჰქეა დიდი ხანია სრულებით მივიწყებული ცნობა ქართული ეკლესიის ანტიოქიის საპატრიარქოსაგან დამოკიდებულების შესახებ და მოისურვა, რომ საქართველოს ეკლესია წინანდებურად ანტიოქიის საპატრიარქოსაგან ყოფილიყო დამოკიდებული.

ანტიოქიის საპატრიარქოს აქ უმთავრესად ეკონომიური გამორჩენის იმედით ალაპარაკებდა: საქართველოს ეკლესია რომ მას. დამოკიდებული-და, საქართველოს ანტიოქიის საპატრიარქოსათვის უნდა ყოველწლიურად გარკვეული გადასახადი ეძლია და ბუნებრივია, რომ ამ მომზიბლავი მიზნით გატაცებული ყოფილიყო.

ანტიოქიის საპატრიარქოს გამატონების შესაძლებლობა საქართველოსათვის უსაიმოვნო იყო, ერთი მხრით როგორც ქართული საბელმწიფო-ებრივი დამოუკიდებლობისათვის სახიფათო და თავმოყვარეობის შემლატეული გარემოება, მეორე მხრით როგორც ეკონომიურად საზიანო.

ბრძოლა ამის წინააღმდეგ მხოლოდ იმ ნიადაგზე იყო შესაძლებელი, რომელზედაც მაშინდელი მსოფლმხედველობისა და მოძღვრების მიხედვით უნდა ყოფილიყო დამყარებული. ამ ისტორიული ამოცანის გამორკვევა მაშინდელმა გამოჩენილმა ქართველმა მეცნიერებმა იღვეს თავს: პირველად ეფთვიმე მთაწმიდელმა, ხოლო შემდეგ გიორგი მთაწმიდელმა დაასაბუთა, რომელმაც ცხადჰყო, რომ, თუ უფლებებზე მიდგებოდა საქმე, უფრო ანტიოქიას ქმართებდა დამორჩილება, ვიდრე საქართველოს.

საბერძნეთისა და მახლობელ აღმოსავლეთის განათლების მნიშვნელოვან ცენტრებში საუბანების ქონებამ საქართველოს საზოგადოება მისცა ყველაფერი სკოლნობა, რაც-კი რამ საუკეთესო იყო მაშინდელს მსოფლიოში და ამ გარემოებამ შეაძლებინა თავისი კულტურული წარმატება სწრაფად და შეუჩერებლივ განეფთხებინა. თვით საქართველოშიც და საქართველოს გარეშე მდებარე ცენტრებშიც ამ ხანაში ბევრი სხვადასხვა თხზულება დაიწერა. ქართული იმდროინდელი კულტურის აყვავებასათვის ყველაზე დამახასიათებელი ქართული საისტორიო მწერლობის დიდი წარმატებაა. ამ ხანაში არა ერთი ისეთი საისტორიო საუცხოო თხზულება იყო დაწერილი, რომელნიც ყოველი ერის საუკეთესო საისტორიო თხზულებათა კრებულს დაამშვენებდნენ. მათ შორის გიორგი მთაწმიდელის საისტორიო ნაშრომი ალსანიშნაჲ, რომელიც ათონის საეპისკოპოსოს დაარსებისა და საქმიანობის ისტორიას მოგვითხრობს, აგრეთვე თვით გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფის გიორგის ზუცეს-მონაზონის მიერ დაწერილი თხზულება და ამავე ხანიდან გადარჩენილია საერო საისტორიო „მატიანე ქართლისაჲ“.

იმდროინდელს ქართველ ისტორიკოსებს თავიანთს თხზულებებში, პოლიტიკურ ამბებს გარდა, რომელთა შესახებაც იმ ხანის მემკვიდრეებსა და ისტორიკოსებს ჩვეულებრივ ჰქონდათ ზოლმე საუბარი, სოციალური, ეკონომიური და კულტურული პრობლემების გაშუქებისათვისა და ისტორიისათვისაც აქვთ უზეად დათმობილი ადგილი.

მაშინდელი ქართული მეცნიერების დიდი წარმატების დამამტკიცებელია ეფთვიმე მთაწმიდელის ფილოლოგიური ნაშრომებიც, მეტარაჲ-კი მისი მოღვაწეობა სამართლის თეორიის სფეროში. მას ეკუთვნის „მცირე სჯულის კანონი“, რომელიც საეკლესიო, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობის ერთგვარს ენციკლოპედიას წარმოადგენს. ბოლოში იქ ეფთვიმე მთაწმიდელს ზოგადი მოძღვრება აქვს დართული ბორბტომქმედების შესახებ, კერძოდ მკვლელობის სხვადასხვა სახეობის ევალიფიკაცია და ზოგადი ცნებების განმარტება მოეპოვება. ეს საყურადღებო ძეგლი ქართული იმდროინდელი იურიდიული აზროვნების მაღალი დონისა და თვით ეფთვიმეს შემოქმედებითი დიდი ნიჭის ცხადი დამამტკიცებელია.

ქართული ხელოვნების სხვა დარგებშიც იმ ხანაში კულტურის დიდი წარმატება შელანდბა: იმდროინდელმა ხელოვნო მოძღვრებამ მშვენიერი შედეგები დაგვიტოვა, რომელთაგან შესაძლებელია ბაგრატ III-ის მიერ აგებული ქუთაისის დიდებული ტაძარი, ბეღია და სხვაჲ შავალი იყოს

დასახელებული. ქუთაისის ტაძარი ქართული ხუროთმოძღვრული ხელოვნების იმდენად მომზობლავს ძეგლს წარმოადგენდა, რომ ამის შეგნებით თვით ბეგრატმაც მის კურთხევაზე ყველა მეზობელი სახელმწიფოების წარმომადგენლები მოიწვია და დიდი ზეიმით აკურთხა.

ამრიგად იმ შინაგანი და გარეშე მტერთან ბრძოლისდა მიუხედავად, რომელიც საქართველოში სწარმოებდა, წინა საუკუნეებში დაწყებული კულტურული მუშაობა მაინც შეუჩერებლად მიმდინარეობდა და საქართველო წარმატების გზაზე მტკიცედ იდგა. ამიტომაც მისი ნაყოფი უფრო მეტად მომდევნო ხანაში გახდა საგრძნობი, როდესაც ამ კულტურის სრული გაფურჩქნისა და აყვავებისათვის პოლიტიკური პირობებიც შესაფერისი შეიქმნა.

ხაძარტყმლო, ვითარცა მახლოგამლი აღმოსავლეთის მოწინავე და უძლიერისი სახელმწიფო

დავით II აღმაშენებელი (1089-1125).

16 წლის დავით II-ე, შემდეგში აღმაშენებლად წოდებული, რომ გაჲმეფდა, საქართველო საშინელ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. მტრის გაჲღმებული თაედანხმისაგან აღმოსავლეთი საქართველო იმდენად იჲბრებუღი, რომ ქართლის ჲუაღული ტყით დაბურულ ჲეეყნადა და ჲეტხოვო სანადირო ადგილადჲკი იჲცა. ამ ჲუაღულ ქართლში ნაჲრობჲკი საშიში ყოფიღა, თუ რომ წინასწარ არ დაწმუნდებოდენ, ოღ, ნადირს გარდა, იჲ მოთარეჲე მტერიც არ იყო დამალული.

დავითის გამეფებამ ცხადჲყო, რომ მძიმე პირობებშიც შესაძლებელი ყოფიღა ბევრი რაჲმის გაკეთება, ჲეეყანას რომ ღირსეული მესაჲე ჲყოღოდა.

დავით აღმაშენებელმა სცადა უპირეელსად, დაშინებული გაბნეული ხალხი დაემჲეიდებინა, — ჲოგის გამხნეებით, ჲოგის დატყვენით მან გაჲკეულ-გაფანტული ხალხის დაბრუნება მოახერხა. საბედნიეროდ ამჲვე დროს თვით თურჲთა ძლიერების ჲესუსტებაც ცხადად გამომჲლანდა: 1092 წელს რომ სულტანი მელიჲ-შაჲი გარდაიკვალა, თურჲთა დიდს საბრძანებელში აღმოცენებულმა ბრძოლამ მათი ხელისუფლება დაჲმცირა.

მაგრამ დავით აღმაშენებლის ღეაწლს უფრო ის ჲეადგენს, რომ დიდ გეარიაჲ აზნაურებს მალე აგრძნობინა, რომ წინანდელი უსუსური ხელისუფლის მაგიერ სამეფო ტახტზე უკეე ძლიერი პიროვნება იყო, რომელიც არც ერთს მთოგანს თვითნებობის და ურჲობას არ აჲატეებდო. როცა 1093 წ. ღიპარიტ ამირა, მაგ., თავისო მამაჲაპისულ გზას დაჲდგა და დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ ჲეთჲმუღების მოწყობას ჲეუღგა, ამბის გაგებისთანავე დავითი თავის დავეცა, ჲეიპყო და ციხეში დაამწყედენა.

ხეუნა-ვედრების შემდგომ დაეითმა აპატია, ლიპარიტი ციხიდან გამო-
უშვა და თანამდებობაჲკი დაუბრუნა. მაგრამ ლიპარიტმა მაინც თავი
დიდხანს ვერ შეიკავა და კელაე წინანდელი ზრახვის განხორციელებას
შეუდგა. შეიტყო თუ არა ეს, დავით აღმაშენებელმა 1094—1095 წწ. ლი-
პარიტი ისევ დაიჭირა და ეხლა უკვე ორი წლის განმავლობაში ციხეში
დაპატიმრებული ჰყავდა. შემდეგ, 1097 წელს, მეფემ გადასწყვიტა, რომ
ლიპარიტის გამოსწორება შეუძლებელი იყო, ამიტომ სამუდამოდ გააძევა
საქართველოდან და მთელი ქონებაჲ ჩამოართვა.

1097 წელს ჯეპაროსნებმა იერუსალიმის აღება შესძლეს, რამაც მაჰ-
მადიანთა უძლეველობას სახელი გაუტეხა. რამდენადაც საქართველოსაც
მაშინ უმთავრესად ამ მაჰმადიან სახელმწიფოებთან და სხვა პოლიტიკურ
ერთეულებთან უხდებოდა ბრძოლა, მისთვის ეს გარემოება ფრიალ ხელ-
საყრელი იყო. დავით აღმაშენებელმაც სწორედ ამის შემდგომ სელჩუ-
კიან სულტნებისათვის ხარკის ძლევა შესწყვიტა და ამით საქართველოს
სრული დამოუკიდებლობა აღადგინა.

მაგრამ საქართველოს აღდგენილს დამოუკიდებლობას განმტკიცება
სჭირდებოდა: მტერს ჯერ კიდევ ბევრი რამ ეკავა საქართველოში. მისი
მამის დროიდან მოყოლებული, საქართველოს მიწა-წყლის არაერთი მნი-
შვნელოვანი ადგილი მტერს ჰქონდა შენარჩუნებული და ეიდრე ეს ად-
გილები განთავისუფლებული არ იქნებოდა, მანამდის საქართველოს და-
მოუკიდებლობის დაცვა ძნელი იყო. ამიტომ დავით აღმაშენებლის უაზ-
როეს მიზანს საქართველოს გარეშე მტრის ნაწილებისაგან განთავისუფ-
ლება შეადგენდა.

მისი მოქმედების გეზი და ტაქტიკის დამახასიათებელი თვისება
მტერზე მოულოდნელი და სწრაფი თავდასხმა იყო. რაკი საქართვე-
ლოს ჯერ კიდევ მცირე სამხედრო ძალა მოეპოვებოდა, მხოლოდ
ამგვარი მოულოდნელი თავდასხმით შეეძლო მრავალრიცხოვან მტერს,
რომელიც თვით საქართველოში იყო შემოჭრილი, შედარებით უფრო ნა-
კლები მსხვერპლითა და იმედიანად გაჰკლავებოდა. ჩვეულებრივ, რო-
დესაც ის ვალაშკრებას აპირებდა, წინასწარ სულ სხვა მიმართულებით
მიწოდდა ხოლმე, რომ მტრის ჯაშუშებს საშუალება არ ჰქონოდათ თავი-
ანთ მზრძანებლებისათვის სწორე ცნობა მიეტანათ.

მთავარს ამოცანას, რასაკვირველია, ბაგრატ III-ის შემდეგ გაუა-
რესებული პოლიტიკური მდგომარეობის გამოსწორება შეადგენდა: საქარ-
თელოს უნდა დაჰბრუნებოდა აღმოსავლეთით მდებარე ისეთი მნიშვნელო-
ვანი თემი, როგორიც იყო კახეთი. კახეთის მნიშვნელოვანი სიმაგრე და-
სავლეთით ზედაზნის ციხე იყო, რომელიც კახთა მეფეებს ეკუთვნოდათ.
1101 წელს დავით აღმაშენებელმა ეს ზედაზნის ციხე კახთა მეფეს წა-
ართვა, ხოლო 1102 წელს, კვირიკე კახთა მეფე რომ გარდაიცვალა და
მის მაგიერ სამეფო ტახტზე მისი უნიჭო დისწული აღსართანი იქნა
აყვანილი, კახეთის დამოუკიდებელ არსებობასაც აღსასრული მოუხ-
ლოვდა. მაინც ამ შემთხვევაში დავით აღმაშენებელი არ აჩქარებულა,
რამდენადაც ამის მოგვარება მაინც-და-მაინც დიდ სიძნელეს უკვე აღარ

წარმოადგენდა, სამაგიეროდ იმ შემთხვევით და განცალკევებული ბრძოლის მაგიერ, რომელსაც მისი წინაშობელი საქართველოს მეფეები, თუნდაც ისეთი ძლიერი პიროვნება, როგორც ბაგრატ III-ე და ბაგრატ IV-ეც, აწარმოებდნენ, დავით აღმაშენებელმა გვეგვიანი პოლიტიკა დაიწყო. დავით აღმაშენებელმა შეიგნო, რომ მთავარი ამოცანის გადაწყვეტა მხოლოდ კარგად მოფიქრებული, მიზანშეწონილი, ზოგადი პოლიტიკის წარმოებით შეიძლებოდა. მან გაითვალისწინა ის გარემოება, რომ საქართველოს მტრების წინააღმდეგ ლაშქრობაში მეფის ჯართან ერთად დიდგვარიან აზნაურთა საპატრონურო ჯარის მონაწილეობა მხოლოდ მათ პირად ერთგულებაზე იყო დამოკიდებული: თუ ესათუის დიდგვარიანი აზნაური მეფეს განუდგებოდა, მისი ჯარიც არამცთუ მეფესთან ერთად საბრძოლველად არ გამოვიდოდა, არამედ შესაძლებელი იყო, რომ მეფის მოწინააღმდეგეთა ბანაკშიც აღმოჩენილიყო და მეფეს შეპბრძოლებოდა.

მაინც მთავარ უბედურებას ის შეადგენდა, რომ დიდგვარიან აზნაურებს ზურგს ისეთი ძლიერი ორგანიზაცია უმაგრებდა, როგორიც მაშინ ეკლესია იყო, რომლის მესვეურნი და ეპისკოპოსები ყველანი დიდგვარიან აზნაურთა წრის შვილნი და წარმომადგენლები იყვნენ. ყოველი უთანხმოების დროს, რომელიც დიდგვარიან აზნაურებსა და მეფის ხელისუფლებას შორის ჩამოეარდებოდა, ეკლესიის მეთაურნი, ვითარცა წოდებრივი შთამომავლობით დიდგვარიან აზნაურებთან დაკავშირებულნი, თავიანთი წოდებრივი სტრუქტურებით უფრო იყვნენ გამსჭვალულნი. ვიდრე სახელმწიფო ინტერესებით. ამიტომაც ზოგიერთი მათგანი მეფე-აზნაურთა შორის ამტყდარი უთანხმოების დროს საიდუმლოდ, თუ დაუფარავად, სწორედ ამ ურჩ და მოღალატე დიდგვარიან აზნაურ ხელისუფლებს უჭერდნენ მხარს. დავით აღმაშენებელმა გადასწყვიტა, რომ სანამ ეკლესიის მესაქეობა და თანამდებობის მიღება პირად ღირსებაზე-ეი არა, არამედ წოდებრივ შთამომავლობაზე იქნებოდა დამყარებული, მანამდე შესაძლებელი იყო, რომ ეკლესია დიდგვარიან აზნაურთა მოკავშირე და სახელმწიფოს მეთაურის მოწინააღმდეგე აღმოჩენილიყო.

დავით აღმაშენებელმა გადასწყვიტა ასეთი შეაძლებლობისათვის ბოლო მოეღო, ამისთვის-კი დიდგვარიან აზნაურთა წრიდან მხოლოდ მაღალ შთამომავლობის გამო ეკლესიის მესვეურებად ქცეულთა შეცვლა იყო საჭირო. ამის განხორციელება მეფეს პირადად არ შეეძლო, რადგან ქართულ ეკლესიას შინაგან წესწყობილებაში დამოუკიდებლობა ჰქონდა და მეფე მის საქმეებში ვერ ჩაერეოდა. ეკლესიის წესწყობილების შეცვლა მხოლოდ საეკლესიო კრებას შეეძლო. ნიადაგი ამისთვის ნაწილობრივ გიორგი მთაწმიდელის მიერ საქართველოში 1060—1065 წლ. გაწეული ქადაგებითა და პრაქტიკული საქმიანობით იყო მომზადებული. მაგრამ ის, რაც გიორგი მთაწმიდელმა გააკეთა, მხოლოდ პირველ ცდას წარმოადგენდა. დავით აღმაშენებელს გიორგი მთაწმიდელის კერძო თაოსნობა და მაგალითი უნდა მთელს საქართველოში გამოეყენებინა და ქართულ ეკლესიის სრული დემოკრატიზაცია განეხორციელებინა.

დავით აღმაშენებელმა 1103 წელს რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება მოიწვია და მის განსაზღვრულ საკითხების პირველ მუხლად სწორედ ეს ამოცანა წამოაყენა, რომ ეპისკოპოსნი, რომელნიც „მამულობით“ (ე. ი. მემკვიდრეობით) უფრო, ვიდრე ღირსებით საეკლესიო თანამდებობის მფლობელად იქნენ, რომელთაც თავიანთი ეპისკოპოსობა მაღალი წოდებრივი შთამომავლობის წყალობით ჰქონდათ მიღებული და არა პირადი ღირსებისა და დამსახურების გამო, რომ ყველა ასეთი პირები გადაყენებული ყოფილიყვნენ და მათ მაგიერ, შთამომავლობისა და მოუხედავად, პირადი თვისებებით ღირსნი და განსწავლულნი აერჩიათ.

ხანგრძლივი კამათისა და მოწინააღმდეგეთა დაუნდობელი ბრძოლის შემდგომ, დიდგვარიან აზნაურთა წრიდან გამოსული ეპისკოპოსნი გადაყენებულ იქმნენ და მათ მაგიერ, შთამომავლობისა და მოუხედავად, შესაფერისად განსწავლულნი და განათლებულნი აირჩიეს.

ამ რიგად ქართული ეკლესიის დემოკრატიული წესწყობილება უკვე დამყარებული იყო. ამან დავით აღმაშენებელს საშუალება მისცა დიდგვარიან აზნაურთათვის ისეთი ძლიერი მოკავშირე ჩამოეშორებია, როგორიც მაშინდელი ეკლესია იყო.

დავით აღმაშენებელს თავისი შემდგომი პოლიტიკური და სოციალური პროგრამის განხორციელება უკვე გაბედულად შეეძლო განეგრძო. ეხლა უკვე კახეთის შემოერთებაც შეიძლებოდა. ერთი წლის შემდგომ, 1104 წელს ჰერეთის დიდმა საგვარეულოებმა არიშინების მეთაურობით აღსართან მეფე შეიპყრეს და დავითს გადასცეს. ჰერეთ-კახეთი ამრიგად შემოერთებული იყო. მაგრამ განძის ათაბაგმა ეს თავის სამტრეო ნაბიჯად მიიჩნია. ამიტომ 1104-1105 წ. განძის ათაბაგსა და დავით აღმაშენებელს შორის ბრძოლა სწარმოებდა, რომელიც განძის ათაბაგის დამარცხებით დამთავრდა.

შემდეგ დავით აღმაშენებელი ქართულ კულტურის და განათლების ცენტრის შექმნას შეუდგა: გელათის მონასტრის აგება დაიწყო, რომელშიც მისი გეგმით საქართველოში და საქართველოს გარეშე მყოფი ყველა გამოჩენილი მეცნიერი უნდა ყოფილიყვნენ თავმოყრილნი. 1106 წელს მან მართლაც გელათის მონასტერი ააგო, გამოჩენილი ქართველი ფილოლოგოსები, ფილოსოფოსები და მეცნიერი ბერები შემოიკრიბა, უზონ-ველჰყო ისინი ჭანებრივად და ისეთი პირობები შეუქმნა, რომ გელათი, ისტორიკოსის სიტყვით, მეორე ათინად ქცეულიყო. ამგვარად გელათში ქართული განათლებისა და მეცნიერების დიდი კერა, პირველი აკადემია შეიქმნა.

დავით აღმაშენებელი მარტო იმ ცვლილებით, რომელიც მან ეკლესიაში მოახდინა, არ დაკმაყოფილდა. დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად საჭირო იყო, რომ ეკლესია სახელმწიფოს დამპირილებოდა, რომ, ეკლესიის შინაგანი ავტონომიისა და მოუხედავად, სახელმწიფოს საშუალება ჰქონდა თვალუური ედევნებინა ყველაფრისათვის, რაც ეკლესიაში ხდებოდა. ამ მიზნის მიღწევა პირდაპირი

ჩარევით არ შეიძლებოდა, მაგრამ დავით აღმაშენებელმა ამას შემდეგი მარჯვე საშუალებით მიაღწია:

სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სათაეში და მეფის შემდგომ პირველ მოხელე საქართველოში, ძველი დროიდანვე მოყოლებული, მწიგნობართუბუცის იყო, მაგრამ ეს მეფის მოადგილე დავით აღმაშენებელამდე და დავით აღმაშენებელის დროსაც ერის-კაცი იყო. რაკი ამ ერისკაც-ბელისუფალს საშუალება არ ჰქონდა, ეკლესიისათვის თვალყური ედგინებინა, დავით აღმაშენებელმა წესად შემოიღო და კუთხიდილობა მწიგნობართუბუცის კუთვნილებად აქცია. მწიგნობართუბუცეს, როგორც ვაზირთა სამკურთხევლისა და სახელმწიფო საქმეებით დატვირთულს, საღ შეეძლო საეპისკოპოსო მოვალეობის ასრულებისათვის მოეცალა. მაგრამ ეს დავით აღმაშენებელს არც აინტერესებდა. მას უნდოდა მხოლოდ, რომ მწიგნობართუბუცეს საეკლესიო საქმეებში მონაწილეობის მიღებისა და ჩარევის კანონიერი უფლება და საშუალება ჰქონოდა. როგორც ეკლესიის წევრს, მას ეცოდინებოდა რაკი ეკლესიაში ხდებოდა. ყველა საეკლესიო საკითხები, რომელიც მთავრობასა და მეფეს უნდა მოჰსენებოდა, სწორედ მწიგნობართუბუცის პირით უნდა ყოფილიყო მოგვარებული. ხოლო, რაკი მწიგნობართუბუცის უპირველესად საერთო ბელისუფალი და იმავე დროს მეფის მოადგილე იყო, ამ გარემოების მარჯვედ გამოყენებით, დავით აღმაშენებელმა ეკლესიის დამორჩილება უმტკივნეულოდ მოახერხა.

ესლა უკვე დავით აღმაშენებელი თავისი პოლიტიკური და სამხედრო გეგმის განხორციელებასაც ვაზნდულად შეუდგა. საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობა ქვეყნის მმართველს აღმოსაუღეთისა და სამხრეთის საზღვრების გამაგრებას უკარნახებდა: საქართველოს აღმოსაუღეთის საზღვარი ბუნებრივად დაცული არ არის, მტრის შემოსევის შესაფერხებლად ისეთი დაბრკოლება და ისეთი ბუნებრივი ზღუდე, როგორიც საქართველოს ჩრდილოეთით და სამხრეთ-დასაუღეთით მოეპოვება, არ არსებობს. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ყველა დიდი შემოსევა საქართველოში, ან აღმოსაუღეთის, ანდა სამხრეთ-აღმოსაუღეთის გზით ყოფილა. ამასთანავე X და XI საუკუნეებში საქართველოს აღმოსაუღეთით მდებარე წინანდელი აღბანეთის ტერიტორია თურქ ტომების მიერ იყო წაღეილი და, ოდინდელი ქრისტიანული აღბანეთის მაგიერ აქ უკვე მაჰმადიანთა სამფლობელოები გაჩნდა. რითაც საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა საგრძნობლად გართულდა და გაუარესდა.

დავით აღმაშენებელს მიზნად ჰქონდა დასახული, რომ საქართველო მომავლისათვის მტრის ყოველგვარი შემოსევისაგან უზრუნველყო. ამ დროს-კი საქართველოს დაცვა აღმოსაუღეთით თუნდაც იმით-მაც იყო გაძნელებული, რომ უმნიშვნელოვანესი ციხე-ქალაქები ჯერ კიდევ მტრის ჩამორთმეული არ ჰქონდა. ამიტომ 1110 წელს მეფემ გაილაშქრა და სამშვილდის ციხეს მიადგა, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც მოუვალად მიჩნეულ ციხეს, მაგრამ აგრეთვე, როგორც საეპისკოპოსო გზაზე მდებარე ქალაქსა და ეკონომიურ ცენტრსაც. დავით ილ-

იყვნენ: მრავალრიცხოვანი არხებით რწყავდნენ ისინი თავიანთ მიწებს.

ასეთივე იყო მანანა-სუბის სამეფოს კულტურაც საერთოდ. მაგრამ სოფლის მეურნეობა მანანაში კიდევ უფრო განვითარებული იყო. 714 წ., ძვ. წ.. ასურეთის მბრძანებელმა სარგონმა თავისი ლაშქრით გაიარა მანანას ქვეყნის უდიდესი ნაწილი. სარგონი გაკვირვებული დარჩა აქაური ხალხის კულტურისობითა და დოვლათიანობით. მანანელების მდგომარეობას ჩვენც შეიძლება გაეცნოთ სარგონის აღწერილობის საშუალებით. მანანას ქვეყანა დაფარული ყოფილა დიდი და პატარა არხებით, რომელნიც რწყავდნენ ნოყიერ მიწებს. აღმართებში არხებიდან წყალი აჰყავდათ. როგორც ჩანს. ბორბლებით. რომლებსაც აქლემები ატრიალებდნენ. ხორბალი. ქერი და სხვა პურეული იმდენი მოჰყავდათ, რომ ძველი მოსავლით ბელლები გატენილი ჰქონდათ. მარცვლად და ფქვილად. სთესდნენ საეციალურ ბალახებსაც კი. ცხენების საკვებს. აშენებდნენ გულდაგულ ტყეებს, მაგ. ჰადრის ხეებისას, და რავდნენ ღეჟრატულ მცენარეებს. მაგ., კეიპაროვნებს. მთელი მანანა მოფენილი იყო ხეხილის ბაღებითა და ვენახებით. რომლებიც, სარგონის თქმით „წვიმასავით უბე ხილსა და ყურძენს“ იხმამდნენ. სარგონის ჯარისკაცებს გული უჯერებიათ კეთილი ღვინით მანანას მარნებში, რომლებიც სასე ყოფილა ღვინიანი გულებით. მრავლად ჰყოლიათ მანანა-სუბიელებს შინაური საქონელი — მსხვილი ჩქოსანი პირუტყვი. ცხვარი. ცხენი. განსაკუთრებით განთქმული ყოფილან სუბიელები თავისი მეცხენეობით, აქაურ მცხოვრებთ მეცხენეობა-ცხენოსნობაში მეტოქე არა ჰყავთ მთელ ურარტუშიო, ამბობს სარგონი. ცხენებს აშენებდნენ როგორც ველზე გაშვებულ ჯოგებად, ისე თავლაში დაბმითაც. ცხენებს მანანა-სუბიელები ზედნიდნენ უმთავრესად ეტლებში შესაბმელად (აქ უფრო საომარი ეტლები იგულისხმება). ამ მხრივ სუბიელების ოსტატობა აოცებდა ასურელებს: ისე ჰყავთ სუბიელებს ცხენები გაწვრთნილი, რომ არას დროს არ გასტეხენ ეტლის უღელსო. ურარტუს სამეფო ჯარს აქედან მისდიოდა ცხენები. მოსახლეობა ძალიან მჭიდრო ყოფილა: აქაური ციხე-ქალაქები ურიცხვია, როგორც ვარსკვლავნი ცისანიო, ამბობს სარგონი. თვითონ შენობებიც ხელოვნურად და მტკიცედ ყოფილა ნაგები, ქვისა და აგურის კედლებით და დიდი კეიპაროზის თავხეებით (კოკებით). ქალაქები გარსშემორტყმული ყოფილა მეტად განიერი, მაგარი კედლებით, ბურჯებითა და ღრმა თხრილებით.

თავის შრომას ხალხი თურმე „მზიარული სიმღერებით“ ახალისებდა, როგორც ამბობს სარგონი, მაგრამ ასურელებმა მათ ცეცხლი და მსხვილი მოუტანეს. ხალხი მტერს არც ერთ მტკაველს არ უთმობდა უბრძოლველად. სუბიელებს მთის მწვერვალებზე სვეტები ჰქონიათ აღმართული. რომლებზედაც ასურელების მიახლოებისას ცეცხლს ანთებდნენ და შორეულ თემებს ატყობინებდნენ: გაფრთხილდით და მოემზადეთ, მტერი შემოგვესიაო. საშხედრო სიგნალიზაციის ასეთი წესი აქვს ილწვრილი რუსთაველს, როცა ამბობს: „კეიპარო შეიქმენ ლაშქარნი“-ო. გაფრთხი-

მაშენებელმა სამშეილდის აღება მოახერხა და ეს უკვე იმდენად დიდ გამარჯვებას და ამავე დროს თურქ ტომთათვის იმდენად დიდ დამარცხებას წარმოადგენდა, რომ ამით შეშინებულმა თურქებმა სომხეთის ციხეები თითონვე მიატოვეს და გაიქცნენ. დავით აღმაშენებელს შოლოდ მათი დაპყრობა-ლა დარჩენოდა.

თავის სამხედრო ტაქტიკის წყალობით, მტერზე უეცარი თავდასხმით. მოკლე ხნის განმავლობაში დავითმა შეუჩერებელი წინსვლა და ახალ-ახალი ადგილების დაპყრობა მოახერხა. 1115 წელს დავითმა თურქებს ტფილისის აღმოსავლეთით მდებარე ქ. რუსთავი წაართვა, რომლის შემოერთებაც საქართველოსათვის ყოველმხრივ დიდი შენაძენი იყო.

1116 წელს დავით აღმაშენებელმა უკვე შავი ზღვის სანაპიროზე მოთარეშე თურქ ტომების ასალაგმავად გაილაშქრა და იქაც იმავე სამხედრო ხერხის საშუალებით ძლევამოსილება მოიპოვა.

1117 წელს მეფეს სამხედრო მოქმედება ისევ აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოაქცეს: ამ დროს ციხე გიშის აღება მოახერხა. 1118 წელს დავით აღმაშენებელმა საქართველოს და სომხეთის საზღვარზე მდებარე უძლიერესი სიმაგრე ლორეს ციხე და აგარანი აიღო. ლორის ციხის აღებას იმ მხრივ ჰქონდა მნიშვნელობა, რომ სამხრეთიდან მომავალი მტრისათვის გზის შეკრა უკვე გაადვილებული იყო.

დავით აღმაშენებელმა ამაზე უფრო ფართო გეგმა დაისახა, რომლის განხორციელებისათვის შესაფერისი სამხედრო ორგანიზაციის შექმნა იყო საჭირო. საქართველოს მეფეთა შორის პირველმა დავით აღმაშენებელმა მიაქცია ყურადღება იმ არანორმალურ მდგომარეობას, რომელშიც მეფე იმყოფებოდა: მის განკარგულებაში მხოლოდ ბატონყმობის წესწყობილებაზე დამყარებული ჯარი და მხედრობა იყო. მართალია, მასაც თავისი საეუთარი სამფლობელო ჰქონდა. მაგრამ თითოეულ დიდგვარიან აზნაურს ასეთივე საპატრონურო სამფლობელო გააჩნდა და მისი საპატრონუროს ყველა ყმა მოლაშქრენიც მასთან ერთად გამოდიოდა საბრძოლველად. სანამ მეფის ქვეშევრდომი ძლიერი ყმა ერთგული იყო, მისი მონაწილეობა ლაშქრობაში საქართველოს მეფეს უზრუნველყოფილი ჰქონდა, მაგრამ საკმარისი იყო მეფესა და დიდგვარიან აზნაურს შორის რაიმე უთანხმოება ჩამოეარდნო, რომ მას ამ ჯარის ერთგულების იმედოვნად გადაწყვიტა: შესაძლებელი იყო ის მოწინააღმდეგესაც მიჰმარბოდა. ასეთ მდგომარეობაში შეუძლებელი იყო, რომ საქართველოს მეფის შინაური პოლიტიკაც დიდგვარიან აზნაურთა ნება-სურვილისაგან მთლად დამოუკიდებელი ყოფილიყო. საგარეო პოლიტიკის ყველა ამოცანების განსაზოკრებლად ხომ მუდამ შუად მყოფი სანდო სამხედრო ძალა უნდა ჰყოლოდა თავის განკარგულებაში.

დავით აღმაშენებელმა ეს გარეშეობა კარგად შეიგნო და დიდგვარიან აზნაურთა თვითნებობის ასალაგმავად და სახელმწიფოებრივი გვეგების განსაზოკრებლად საქართველოს გარეშე მტრის შემოსევისაგანაც სა-მუდამოდ უზრუნველყოფისათვის, თავის მწიგნობართუბუცესსა და ეაზირთა უპირველეს გიორგი ჭყონდიდელთან შეთანხმებით, გადასწყვი-

ტა, დიდგვარიან აზნაურთა საპატრონუშო ჯარს გარდა, დამოუცილებელი, მხოლოდ მის განკარგულების ქვეშე მყოფი საქართველოს სახელმწიფო მუდმივი ჯარი შეექმნა.

დასახული მიზნისათვის ნაჭირავები ჯარი არ ეარგოდა: მის განსახორციელებლად საჭირო იყო ისეთი მოსახლეობა, რომელიც დიდგვარიან აზნაურებთან პატრონუშური ურთიერთობით არ იქმნებოდა დაკავშირებული. მან გადასწყვიტა, რომ ჩრდილო კავკასიიდან ყივჩაღთა ტომები გადმოესახლებინა, რომელთაც წინათაც ნაჭირავებ ჯარად საქართველოში არა ერთხელ უმსახურიათ და მათი მეთაურის ასულიც თვით დავით აღმაშენებელს ჰყავდა თანამსხედრედ (ე. ი. მეუღლედ) მოყვანილი. ეს გარემოება მას აიძულებდა, რომ, საქარველოში გადმოსახლებისას, ყივჩაყები მასთან უფრო იქნებოდნენ დაკავშირებული, ვიდრე დიდგვარიან აზნაურებთან, რომელთაც მათ არც ნათესაური და არც ტომობრივი ურთიერთობა არ ჰქონდათ.

ამასთანავე ყივჩაყები კარგ სამხედრო მებრძოლ ძალას წარმოადგენდნენ.

დავით აღმაშენებელს დიდი ჯარის შექმნა ჰქონდა განზრახული: 40 ათასი მარტო ცხენოსანი ჯარის ეკაც უნდა ჰყოლოდა და 5 ათასი მონასხად წოდებული პირადი მცველი. 40 ათასი მხედარი რომ მარტოდ-მარტო გადმოსულიყო, მათ საქართველოში ცხოვრება გაუძნელებოდათ და ისინი მკვიდრ მოსახლეობადაც ვერ იქცეოდნენ, ამიტომაც დავით აღმაშენებელმა ყივჩაყნი თავიანთ ოჯახებითურთ გადმოსახლა. დავით აღმაშენებელს მარტო სამხედრო მიზანი არ ჰქონდა დასახული. ყივჩაყთა დასახლებლად მან შუაგული ქართლი შეაჩრია, რომელიც, როგორც აღნიშნული გეგმონდა, ბაგრატ IV-ისა და გიორგი II-ის დროს თურქთა მრავალგზისი შემოსევის გამო საშინლად იყო აოხრებული. ყივჩაღთა ოჯახების გადმოსახლება და იქ დამკვიდრება ქართლის შეთხელებული მოსახლეობის გამრავლებასაც შეუწყობდა ხელს. მაშასადამე, ეს საშუალება პოლიტიკური ამოცანის, საახალშენო პოლიტიკის განხორციელებაც იყო.

1118 წელს დავით აღმაშენებელი ჩრდილო კავკასიისაკენ გაემგზავრა. ყივჩაყები საქართველოს მოსაზღვრენი არ იყვნენ, არამედ საქართველოსა და ყივჩაყეთს შუა მდებარე ქვეყანაში ოსები ცხოვრობდნენ. ოსებსა და ყივჩაყებს შორის კი მტრობა იყო ჩამოუარდნილი და ოსებს არ ჰსურდათ, რომ ისინი საქართველოში გადმოეშვათ.

დავით აღმაშენებლის ჩრდილო კავკასიის საზღვარზე გამოჩენისთანავე, მასთან ოსთა ყველა სამფლობელოების უფროსები მივიდნენ მორჩილებისა და ერთგულების გამოსაცხადებლად. მეფემ მათ ყივჩაყებთან ზვიცისა და ზავის წიგნი დაადებინა და სიტყვა ჩამოართვა, რომ ყივჩაყებს საქართველოში გადმოსახლებლად მშვიდობით გამოატარებდნენ. ამ ხელშეკრულების ასრულების უზრუნველსაყოფად, მან ოსთა მთაწირებს მოსთხოვა, რომ გზაზე მდებარე ყველა მნიშვნელოვანი ციხეები საქართველოსათვის გადმოეცათ. ეს პირობა მათ ასრულეს და დავით

აღმაშენებელმა ყველა ამ ციხეებში საქართველოს მეციხოვნე ჯარი ჩააყენა.

ამ გვარი სიფრთხილით მოწყობილი გეგმის საშუალებით დაეით აღმაშენებელმა საქართველოში 45 ათასი ყივჩაყთა ოჯახი გადმოსახლა, რომელთაც 45 ათასი ჯარის კაცი უნდა გამოეყვანათ. დასახლებისას მათ მიწა ჰქონდათ მიჩენილი და ყველაფერი, რაც სამხედრო სამსახურისათვის სჭირდებოდათ, ცხენები და იარაღიც მიეცათ.

დაეით აღმაშენებელი ამ ყივჩაყთა ჯარის გაწერასა და ორგანიზაციას შეუდგა. ამ საქმეს მთელი თავისი ენერგია მონადობა და უკვე ხარი წლის შემდეგ საქართველოს საუკეთესოდ გაწერნილი პირველბატონისხოვანი, 45 ათასი ცხენოსანი ჯარისკაცის შემცველი, ლაშქარი მოეპოვებოდა.

რაკი შინაურობაში დაეით აღმაშენებელმა სრული მშვიდობიანობა დაამყარა და თავისი ხელისუფლება განამტკიცა, თავისუფლად შეეძლო უკვე იმ დიდი საგარეო პოლიტიკური ამოცანის განხორციელებასაც შესდგომოდა, რომელიც მას დასახული ჰქონდა. მეფეს ეამბოდა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნება და მტრის შემოსევისა და თარეშისაგან უზრუნველყოფა შეუძლებელი იქნებოდა, სანამ საქართველოს მთავრობას საქართველოსაკენ მომავალი ყველა მნიშვნელოვანი გზების შეკერის საშუალება არ ექნებოდა. ამიტომაც დაეით აღმაშენებელმა გადასწყვიტა, რომ ისეთი ადგილები დაეპყრო, საიდანაც საქართველოს ზღვამ საფრთხე მოელოდდა ხოლმე.

უკვე 1120 წელს დაეითმა შირვანში გაილაშქრა და ქ. კაბალა აიღო. ამ გამარჯვებამ მახლობელი აღმოსავლეთიც შეაძრწუნა და თვით საქართველოში მყოფი მაჰმადიანებიც, რომელთაც საქართველოს პოლიტიკური გაძლიერება თავიანთების საზიანოდ მიიჩნიეს. განჯა-ტფილის-ღმანელი ეპქრები, რომელთა ხელშიც ამიერ-კავკასიისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მსხვილი ეპქრობა იყო, მახლობელი აღმოსავლეთის ყველაზე უფრო ძლიერ სულტნებთან და მთავრებთან გაებგზაერნენ და სთხოვეს, რომ შეერთებული ძალით მათ საქართველოს ძლევაშისილი წინსვლისათვის წინააღმდეგობა გაეწიათ და მისი პოლიტიკური გაძლიერება შეეჩერებინათ.

მახლობელ აღმოსავლეთის მაჰმადიან სულტან-მთავრებმა და ათაბეგებმა ეს სთხოვნა შეისმინეს და 1121 წელს 300 ათასი მეომრისაგან შემდგარი ჯარითურთ საქართველოს წინააღმდეგ გამოილაშქრეს. ამ ბრძოლაში დაამტკიცა, რომ ზედმეტი ჯარი და საპატრონეშო ლაშქრობის შეერთებული გაწერნილი სამხედრო ძალა ამაოდ არ იყო დაეით აღმაშენებლის მიერ შექმნილი: მან ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა. ყველა მახლობელ აღმოსავლეთის მფლობელებს ამ გამარჯვების შემდგომ მშეძლოთ დარწმუნებულიყვნენ, რომ ამ დროიდან მოყოლებული ყოველი მათი შემოსევისათვის საქართველოში უმაღლესეულ პასუხს მიიღებდნენ.

დავით აღმაშენებელმა გადასწყვიტა, რომ, ესოდენ ბრწყინვალე გამარჯვების შემდგომ შესაძლებელი იყო საქართველოს დედაქალაქი საბოლოოდ შემოერთებული ყოფილიყო: 1122 წელს ის ტფილისს მიაღდა და ალყა შემოარტყა. ტფილისში მყოფმა მაჰმადიანებმა მედგარი წინააღმდეგობის გაწევა სცადეს, მაგრამ მაინც ვერას გახდნენ: დავით აღმაშენებელმა ტფილისი ძალით აიღო. წინააღმდეგობით გაჯავრებულ გულზე მეფემ პირველ დღეს მოწინააღმდეგენი სასტიკად დასაჯა, მაგრამ შემდეგ მალევე თავისი პრისხანება წყალობად შესცვალა და ბრძანება გასცა, რომ ტფილისის მცხოვრებნი, ეროვნებისა და სარწმუნოებისა მიუხედავად ისეთ მდგომარეობაში ყოფილიყვნენ ჩაყენებული, რომ არც ერთი მათგანის ეროვნული და სარწმუნოებრივი გრძნობა შელახული არ ყოფილიყო.

ამიერიდან დავით აღმაშენებელმა საქართველოს სახელმწიფოს ცენტრი ქუთაისიდან ტფილისში გადმოიტანა და დედაქალაქად აქცია. 400 წლის განმავლობაში უცხოელთა ხელში მყოფი საქართველოს დედაქალაქი ქართველობას დაუბრუნდა. ამ გამარჯვებას, ცხადია, თვით საქართველოსათვის უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა და მთელს მახლობელ აღმოსავლეთშიც ამან დიდი სახელგანთქმულობა მოუპოვა.

ტფილისის დაკარგვა მახლობელ აღმოსავლეთის მაჰმადიანებისათვის ადვილი ასატანი მარცხი არ იყო. ამიტომაც მათ სცადეს საპასუხო ლაშქრობა მოეწყოთ. მართლაც 1123 წელს სულტანი შირვანში შეიჭრა, შირვანშაჰი შეიპყრო, შამახია აიღო და დავით აღმაშენებელს მუქარით აღსავსე წერილი გამოუგზავნა, შენ დაბურულ ტყიან ქვეყანაში იმალე-ბი და, თუ გინდა, გამოდი შემებრძოლეო. დავით აღმაშენებელი მაშინვე თავის ჯარით დაიძრა. გაიგო, თუ არა, ეს ამბავი სულტანმა, მთელი თავისი ჯარითურთ გაიქცა. დავით აღმაშენებელმა შამახიაც აიღო და შირვანიც დაიპყრო. ამას გარდა დარუბანდის მმართველსაც ქალაქი შაბურანი წაართვა.

1123 წელს დავით აღმაშენებელს უკვე შეეძლო სომხეთის მრავალი ციხე-ქალაქიც ჩაეგდო ხელში, ხოლო ამის შემდეგ ამავე წელს ჭოლბასთანის თურქების წინააღმდეგ გალაშქრებასაც შესდგომოდა. საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ამ თემებშიაც თურქები განადგურებული იყვნენ.

ჯერო უკვე ციხე-ქალაქ ანისზეც მიდგა. ქალაქი ანისი მანუჩეს შთამომავალ შედადიანთა გვარის წარმომადგენელს ახელ-სუევარს ეპყრა. მართლაც, ის საქართველოს ყმადნაფიცად ითვლებოდა, მაგრამ მის ქცევას არ შეიძლება აღწფოთება არ გამოეწეია ანისის სომხთა მოსახლეობაშიცა და სხვა ქრისტიანებშიც: მან გადასწყვიტა, ანისი კარის ამირასთვის 60 ათას ღინარად (ოქროს ფულია) მიეყიდა, ხოლო განთქმული ანისის ეკლესია მიზგიოდ გადაეყიდა. ახელ-სუევარის ასეთი საქციელით აღწფოთებულმა ანისის ქალაქის მესვეურებმა დავით აღმაშენებელს შემოუთვალეს, რომ მათთვის დახმარება გაეწეია და ანისი მაჰმადიან ფლობელებისაგან განეთავისუფლებინა.

მართლაც 1123 წელს 20 აგვისტოს დღით აღმაშენებელი 60 ათასი ჯარისკაცითურთ ქალაქს მიაღება და, სამი დღის მუდგარი ზრძოლის შემდგომ, ანისი აიღო. ამ გამარჯვებას საქართველოსათვის ფრად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ჯერ ერთი რომ ანისი ერთ უძლიერეს ციხეთაგანს წარმოადგენდა, რომლის მფლობელობა საქართველოს საშუალებას აძლევდა სამხრეთითგან მომავალ მტრებისათვის გზა შეეკრა. ამას გარდა ანისი სამხრეთის სავაჭრო გზაზე მდებარე მდიდარი ქალაქი იყო, ამიტომაც მისი საქართველოსთან შემოერთება ეკონომიური თვალსაზრისითაც იყო ხელსაყრელი. სომხებისათვისაც ეს ფრად სასიარულო ამბავი იყო, რადგან ანისის მცხოვრებთა უმრავლესობას სომხები შეადგენდნენ, — ანისი ხომ წინანდელი სომხეთის სამეფოს დედაქალაქი იყო, — ანისის საქართველოსთან შემოერთება სომხების მაჰმადიანთა მონობისაგან განთავისუფლების დასაწყისი იყო და სომხებს საშუალება ეძლეოდათ მშვიდობიანს ცხოვრებას შესდგომოდნენ და ყოველმხრივი წარმატება დაეწყათ. დღით აღმაშენებელმა ანისის მართვა-გამგეობას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია: ანისი მან უშუალოდ სახელმწიფო დარბაზს დაუმორჩილა, ხოლო ანისის გამგელ აბულეთი და მისი შვილი ივანე დანიშნა, მეცხოვრე ჯარად-კი იქ მესტი აზნაურები და მესხეთის თემის ლაშქარი ჩააყენა.

ასევე მოიქცა ის იმავე 1123 წელს, როდესაც შირვანი დაიპყრო: შირვანში მან ქვეყნის მცველად ჰერეთ-კახეთის მოღაშქრენი დასტოვა. ამ ქვეყნის გამგებლად-კი საქართველოს სამეფოს მთავრობის თავმჯდომარე, მწიგნობართ-უბუტუსი ჭყონდიდელი, გიორგი ჭყონდიდელის ძმა, დანიშნა.

დღით აღმაშენებელი ზემოაღნიშნულითაც არ დაეკავიერებულა: მას უკვე ამაზე ფართო პოლიტიკური ამოცანა ჰქონდა შედგენილი და 1123 წლიდან მოყოლებული ამ გეგმის მზადებაში იყო, რომ 1125 წელს 24 იანვარს, ზანმოკლე ავადმყოფობის შემდგომ, ტფილისში გარდაიცვალა.

დაეითა ფართო და მრავალმხრივი განათლების პატრონი იყო: ქართულ მწერლობას გარდა, რომლის ღრმა ცოდნა მას მთელი თავისი მოღვაწეობის განმავლობაში კარგად ეტყობოდა, მან აგრეთვე მეზობელთა ერების ენები, არაბული და სპარსულიც, საფუძვლიანად იცოდა; ის ურთულეს საკითხებზე თავისუფლად ეკამათებოდა სპარსულ და არაბ მეცნიერებსა და ლეთისმეტყველებს. დღით აღმაშენებლის ცნობისმოყვარეობას ვარსკვლავთმრიცხველობაც-კი იზიდავდა.

დღით აღმაშენებლის საყვარელი დარგი ისტორიული მწერლობა იყო. ვითარაც მწერლობის ძეგლებით გატაცებულ მკითხველს, მას გზაში და ლაშქრობაში სატარებელი „სათანაო“ წიგნისაცაიციე მოეპოვებოდა, რომელიც ყველგან თან მისდევდა. ისტორიკოსი მოგვიტანობს, რომ დღით აღმაშენებლის სახელმწიფო პოლიტიკაც სწორედ ამ საისტორიო თხზულებათა შინაარსის ღრმა ცოდნაზე იყო დამყარებული. სწორედ ძველი ქართველი საისტორიო მწერლობის ცოდნამ დააჩუქუნა მეფე, რომ დიდ-
10. საქართველოს ისტორია.

გვარიან აზნაურთა უჩიობა და მოღალატური ქცევა საქართველოს მეფეების წინააღმდეგ შემთხვევითი მოვლენა არ იყო, და ამანვე შეაფხვინა, რომ ამის მოსაპოვებლად შესაფერისი სამხედრო ძალის შექმნით შეიზღუდებოდა.

რასაკვირველია, დავით აღმაშენებელი, უპირველესად თავისი ქვეყნის კულტურულ აღორძინებაზე ზრუნავდა. ამიტომ იყო რომ გელათი ააგო, რომელიც უნდოდა მეორე ათინად და აკადემიად ექცია, მაგრამ ამავე დროს ის საჭიროდ სცნობდა, რომ მფარველობა უცხო ქვეყნის მაჰმადიან პოეტებისა, სუფიებისა და მეცნიერებისათვისაც გაეწია. გამოჩენილ მაჰმადიან პოეტებისა და მეცნიერებისათვის ტფილისში მან თავშესაფარი დაარსა, სადაც ისინი ყოველმხრივ იყვნენ უზრუნველყოფილნი.

დავით აღმაშენებლის ღვაწლია, რომ მან საქართველოს სოციალური და სახელმწიფო წესწყობილების შეცვლის აუცილებლობა შეიგნო და ქართული ეკლესიის დემოკრატიზაცია განახორციელა, მუდმივი ჯარი დააწესა და ჯალეგიურ წესზე აგებული, სამი მსაჯულისაგან შემდგარი, საქართველოს უზენაესი სასამართლო დაარსა. ეს სასამართლო ყველა იმ საკითხებს აჩივდა და სწყვეტდა, რომელნიც წინათ მომჩივართა მიერ აჯამოსენების სახით მეფისათვის იყო ხოლმე წარდგენილი.

როგორც დავით აღმაშენებლის ფართო განათლებასა და მსოფლმხედველობას შეეფერებოდა, ის სარწმუნოებრივი და ეროვნული საკითხის სფეროშიც ფართო პოლიტიკის მიმდევარი იყო: ყოველთვის ცდილობდა უკუღმართის დაენახებია, რომ ის ყველა სარწმუნოების და ეროვნების წარმომადგენელს თანაბრად ეპყრობოდა. ზოგიერთი ქრისტიანული გარდმოცემებისადმი მისი სკეპტიკური დამოკიდებულებაც ცხადად მტკიცდება, მაგალითად მას საეკვოდ შიშნდა გადმოცემა სვეტი ცხოველში უფლის კვათის დაძულობის შესახებ.

ასეთი ბრძნული წინდახედული პოლიტიკით დავით აღმაშენებელმა საერთო პატივისცემა და სიყვარული დაიმსახურა, როგორც საქართველოში, ისევე აგრეთვე მაჰმადიან, სპარსელ, თურქ და სომეხთა მოსახლეობაშიც. არაბულ საისტორიო წყაროებში აღნიშნულია, რომ მაჰმადიანთა არც ერთს საბრძანებელში მაჰმადიანები ისე კარგად არ გრძნობდნენ თავს, როგორც საქართველოში დავით აღმაშენებლის დროს.

დავით აღმაშენებელი ქვეყნის კეთილდღეობისათვის მზრუნველი მმართველიც იყო. ამიტომაც ყოველნაირად ეცადა, რომ გზები და ხიდები საქართველოში შესაფერისად ყოფილიყო მოწყობილი. იქ, სადაც მანამდე გზაუკრობა გაძნელებულ იყო, მან გზები შეაკეთებინა და ქვაფენილყენა. ე. ი. ქვებით მოაფენინა, ხოლო გიგმაე ჩქარ მდინარეებზე ხიდები ააგებინა, გზებზე ფუნდუკები, ანუ სასტუმროები ააშენებინა. ეპყრობა-ალეგზიკუმობისათვისაც მეფემ ყოველნაირად ხელშემწყობი პირობები შექმნა.

დავით აღმაშენებელმა მოსახლეობის ჯანმრთელობასაც მიაქცია ყურადღება. ამისათვის მან საგანგებოდ ჭენონი ააგებინა, უზრუნველყო აქელაფრით და სხვადასხვა სნეულებით შეპყრობილი ავადმყოფები მოა-

თავებინა. დროდადრო მეფე პირადად ამოწმებდა, თუ რამდენად პირნათლად ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას ის თანამდებობის პირნი, რომელთაც ამ ავადმყოფებზე მზრუნველობა და მათი მოვლა ჰქონდათ დავალებული.

დავით აღმაშენებლის მოსიყვარულე გული ხელოვნების დარგშიც სწანდა: მხატვრული მწერლობა იყო ის, თუ სამეცნიერო, პოეზია, თუ მუსიკა, თითოეული დარგი მას აინტერესებდა და ყველგან ცდილობდა, რომ ახალ-ახალი ნაწარმოები შექმნილიყო.

დასასრულ. ქართული სააღმშენებლო ხელოვნების ძეგლური სიდიადეც კარგად არის აღბეჭდილი მისი დროის ნაგებობაში: საეპარქიო თუნდაც დასახლებული იყოს ქართული ხუროთმოძღვრული ხელოვნების ისეთი მშვენიერი ძეგლი, როგორიც გელათის მონასტერია.

ქართული იმდროინდელი კულტურის არცერთ დარგში არ იყო, რომელშიც დავით აღმაშენებელს თავისი მზრუნველობა არ გამოეჩინოს და რომლისათვისაც თავისი ძლიერი გამამხნეებელი მფარველობა არ გაეწიოს. დავით აღმაშენებელს ფასდაუდებელი ღვაწლი მიუძღვის, როგორც ქართული სახელმწიფოებრივობისა და სოციალური წესწყობილების, ისევე კულტურული აღორძინების წინაშე.

დემეტრე I (1185-1168)

დემეტრე I, უკვე თავისი მამის დავით აღმაშენებლის დროსვე იყო პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსული. შირვანში სალაშქროდ გაგზავნილმა მან დაამტკიცა, რომ ის კარგი მეომარი იყო. წინდახედული და ბრძონი პოლიტიკოსის თვისებებიც ჰქონდა, მაგრამ მაშინდელი საქართველო იმდენად დიდ სახელმწიფოდ იქცა და ისეთი რთული ამოცანები გაუჩნდა, რომ მათი გადაჭრა მხოლოდ დავით აღმაშენებელივით დიდი ნიჭითა და სახელმწიფოებრივი უნარით დაჯილდოებულ ადამიანს შეეძლო.

დავით აღმაშენებლის დროს საქართველოს განმაცვიფრებელი სისწრაფით დიდ სახელმწიფოდ ქცევამა და მრავალი ქვეყნების შემოერთებამ, მათი პოლიტიკური მომტკიცება და მართვა-გამგეობის ამა-თუ-იმ წესით მოწყობა გადაუდებელ ამოცანად გახადა. დავით აღმაშენებელს არ დასცალდა, რომ ეს ამოცანა თითონვე გადაეწყვიტა, ეს მოვალეობა მემკვიდრეობით დემეტრე I-ს უნდა ეცისრა.

დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანმა მმართველებმა გადასწყვიტეს, ყოველნაირი ლონისძიება გამოეყენებინათ, რომ დაკარგული სამფლობელოები და ქვეყნები ისევ მაჰმადიანთა საბრძანებლად ექცათ. უპირველესად ბრძოლა ანისის წინააღმდეგ დაიწყო: იერიში იერიშს მოსდევდა და ქალაქის ხელში ჩასაგდებად გააფრთხილებული ბრძოლა სწარმოებდა. ანისის ყოფილ ამირას აბულსუეარის ზორასანში გაქცეული ერთი შვილთაგანი ცდილობდა, რომ ანისი კვლავ საბრძანებლად მიეღო. დემეტრე I მტრის იერიშს წინააღმდეგობას უწევდა, მაგრამ ბოლოს მაინც იძულებული იყო ხანგრძლივი

ბრძოლით შექმნილი დაძაბული მდგომარეობა მშვიდობიანი შეთანხმებით დაეცხრო: აბულ-სუეარის შვილს კ. ანისი დაუბრუნა, მაგრამ მხოლოდ როგორც საქართველოს ყმადნაფიცს.

დემეტრე I-ის ასეთი უფრო მოგერიებით, ვიდრე აქტიური, პოლიტიკის წარმოების წესი მთლიანად ნებაყოფლობითი არ იყო. ასეთი მოქმედება იმ გამწვავებული შინაგანი მდგომარეობით იყო გამოწვეული, რომელიც მთელი მის მეფობის განმავლობაში ასე საგრძნობია: უკვე 1130 წელს დემეტრე I-ის უფროსმა ვაჟიშვილმა, დავით უფლისწულმა, და ივანე აბულეთის ძემ დემეტრე I-ისა და მისი უმცროსი ვაჟიშვილის გიორგის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყვეს. ამგვარად მეფე ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდა, რომ ის თავის საკუთარ შვილსაც-კი უნდა შებრძოლებოდა. იოანეს მამამ, მოხუცებულმა აბულეთმა, ამ შეთქმულების ამბავი დემეტრე I-ს აცნობა. დემეტრემ დავით უფლისწული და ივანე აბულეთის ძე ღმანისის ციხეში შეამწყვდია, მაგრამ შემდეგში, 1131 წელს მეფემ ივანე აბულეთის ძე გაანთავისუფლა და საშუალება მისცა მას თავისი დანაშაული სამხედრო მოუშედებით გამოესწორებინა. მართლაც მან ამავე წელს გაილაშქრა და გარნისი აიღო.

1130 წელს გამოჩენილი ამ შეთქმულების ანარეკლი მაინც დემეტრე I-ს მეფობის მთელს განმავლობაში ჩანდა და ეს დემეტრე I-ს მტრების წინააღმდეგ ბრძოლას უძნელებდა.

1138 წელს დემეტრემ განძაში გაილაშქრა, განძა აიღო, მისი ქალაქის კარები გამარჯვების ნიშნად საქართველოში ჩამოიტანა და გელათის მონასტერს შესწირა, სადაც შესაფერისი ქართული წარწერითურთ ის დღემდე დაცულია.

დავით უფლისწულის პირველი შეთქმულება უკანასკნელი არ იყო. ლმობიერება, რომელიც მამამ თავის შვილისადმი გამოიჩინა, ამაო გამოდგა და მის გამოსწორებას არაფერი უჩანდა. 1145 წელს დავითმა თავის მამისა და ძმის წინააღმდეგ კვლავ შეთქმულების მოწყობა დაიწყო. ამ შემთხვევაშიც შეთქმულებაში მხურვალე მონაწილეობას იგივე ივანე აბულეთის-ძე იღებდა. დემეტრე I-მა ივანე აბულეთის-ძე შეიპყრო და სასტიკადაც დასაჯა, თავისი უმადური შვილი-კი ამ შემთხვევაშიც დაინდო.

გასაკვირველი არაფერია, რომ დემეტრე I-ს, დავით უფლისწულის ასეთი მოღალატური მოქმედების შემდეგ, უპირატესობა თავისი მეორე ვაჟიშვილის გიორგისათვის მიენიჭებია. დავითს-კი არამცდარაშკმელ დათმობა არ სურდა და შესაძლებლად კვლავ სცადა, სახელმწიფო ბელისუფლება ჩაეგდო ხელში მაგრამ ეს შესაძლო შეთქმულებაც გამოშვლანდა და შეთქმულების მონაწილე მოღალატე ღიღებულებიც სასტიკად დაისაჯნენ.

საქართველოს მეფის სახლში მძვინვარე განხეთქილების ამბავი შეუძლებელია, მეზობლებს არ სცოდნოდათ და ამ გაართულებული მდგომარეობით არ ესარგებლათ. მართლაც, 1153-54 წ. არზრუმის ამირა სალდუბმა, ანუ სალიბმა ანისზე იერიში მიიტანა. მაგრამ ის დამარცხდა და დატყვევებულ იქნა. ასეთი გამარჯვებისდა მოხუცდავად, დემეტრე I-ლმა

არჩრუმის ამირა განათავისუფლა და შინ გაუშვა. ასეთი მშვიდობიანი პოლიტიკა ამ შემთხვევაშიც, ან შინაური გართულებული მდგომარეობით იყო გამოწვეული, ან მისი შესაძლებლობის მიზით იყო ნაკარნახევი.

დემეტრე I-ლმა 1154-55 წ. მეფობას თავი დაანება და ბერად შედგა, და სამეფო ტახტზე დაეით მესამედ წოდებული მისი მოუსვენარი შვილი ავიდა. დაეითის პირველივე განკარგულება მისი ერთგული დასჯილი მოშრის, იოანე აბულეთის ძის, შეილის თირქაშის განთავისუფლება და ამირაპასალარად დანიშვნა იყო. მაგრამ ექვს თვეზე მეტი მეფობა მას არ დასცალდა. თავისით გარდაიცვალა, თუ არა დაეითი, გამორკვეული არ არის, მაგრამ მამაცკი ევედრებოდა ღვთაებას, მისი უმადური და უღირსი შვილისათვის სიცოცხლე შეემოკლებინა. და დემეტრე I-ის ასეთი მოქმედება ამდენებს იმ ტრალიკულ მდგომარეობას, რომელშიც საქართველოს სამეფო სახლი მაშინ იმყოფებოდა.

გარდაიცვალა თუ არა დაეით III, დემეტრე კვლავ მონასტრიდან გამოვიდა, თითონაც კვლავ გამეფდა და თავისი შვილი გიორგი III-ეც 1156 წელს თითონვე აიყვანა სამეფო ტახტზე.

ამ რიგად დემეტრე I-ს, პირადი მამაცობისა და მზნეობისა მიუხედავად. მის ოჯახშივე ჩამოყარდნის უთანხმოების გამო, უნდა უეჭველად სიფრთხილე გამოეჩინა, რომ ამ შინაური ბრძოლით გაჩუქე მტერს არ ესარგებლა და საქართველოსათვის ზიანი არ მოეყენებინა. ასეთ პირობებში მისი მოქმედების გეზად, აქტიური პოლიტიკის მაგიერ, რომელსაც მისი მამა აწარმოებდა, უნებლიეთ მოგერიებითი უნდა ყოფილიყო. მას ის ღიანიც უნდა შეენარჩუნებინა, რაც საქართველოს დაეით აღმაშენებელმა შესძინა. მაგრამ დემეტრე I-მა ამის მთლიანად განხორციელებაცკი ვერ მოახერხა.

გიორგი III (1166—1184)

დემეტრე I-ის უმცროს ეთიშვილს უპირველესად უნდა მამის 30 წლის მეფობის განმავლობაში და ძმის ხანმოკლე ბატონობის დროს საქართველოს მოღუწებული ძლიერების კვლავ აღდგენაზე ეზრუნა. ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში იყო შესაძლებელი, თუ შინაურობაში მშვიდობიანობა დამყარდებოდა და ქართული სახელმწიფოებრიობა კვლავ განმტკიცდებოდა. დაეით III-ს სიკდილმა საქართველოსაც და გიორგისაც საშუალება მისცა, რომ მყუდროება დაეწყარებინა.

გიორგი III-ე ისეთივე აქტიური საგარეო პოლიტიკის მიმდევარი გამოდგა, როგორისაც მისი პაპა იყო. რაკი გარეშე მტერებს იერიში საქართველოს წინააღმდეგ ჩვეულებრივ აღმოსავლეთითა და სამხრეთიდან მოქმედებდა ხოლმე, ამიტომ გიორგი III დროსაც საქართველოს მთავრობას თავის უპირველეს ამოცანად უნდა სახელმწიფოს საზღვრის უზიშროება მიეჩნია, და სწორედ ამ ორი მხრით უზრუნველყო.

ისევე, როგორც თავის დროზე დაეით აღმაშენებელმა განსაკუთრებული ყურადღება სწორედ ანისის ციხე-ქალაქის ხელში ჩაგდებას მიაქცია,

ეხლაც, ყველაზე უწინარეს, უნდა დავხატოთ I-ის მეფობაში მომხდარი მარცხი ყოფილიყო გამოსწორებული. ამიტომ გიორგი III-ემ თავისი პირველი ლაშქრობა ანისისაკენ მიმართა. 1161 წელს ზაფხულში 3.000 ცხენოსან ჯარისკაცითურთ ის ანისის მაშინდელი მმართველის ყმადნაფიცი ფადლონ შედადიანის შესაპყრობად და ანისის შემოსაერთებლად მოულოდნელად ანისისაკენ გაემართა. ფადლონმა გაქცევა მოასწრო. გიორგი III-მ ანისი აიღო და საქართველოს ჯარის მხედართმთავარს ამირსასალარ იოანე ორბელს ჩააბარა. მის თანაშემწედ სარგის მხარგრძელი და საქართველოს სხვა თემის დიდებული მოხელეები დანიშნა და ანისის ციხეში 2.000 რჩეული მეციხოვნე ქართველი ჯარისკაცი დასტოვა, თვით ქალაქი და ანისის სანახები-კი უშუალოდ სამეფო ტახტს დაუბოძრია.

ქართველთაგან ანისის კელაე დაპყრობამ ყველა მახლობელ მაჰმადიან მმართველებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. შაჰარმენად წოდებული ხლათის მფლობელები იბრაჰიმ ნასირადდინ-სუქმან II, დიარბექირის მმართველი კუტადადდინ ილ-ლაზი არდუხის-ძე და არზრუმის მთავარი აღ-მელიქ სალტუზი, ანუ სალიკი, ურთიერთთან შეთანხმების შემდგომ, იმავე წელს მრავალრიცხოვანი შეერთებული ლაშქრითურთ ანისს მიადგნენ ამ უმნიშვნელოვანესი იტხე-ქალაქის ისევე საქართველოს ბელიდან გამო-საგლეჯად. მაგრამ ანისთან მომხდარ ბრძოლაში საქართველოს ჯარმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვა, 2000 მოლაშქრე ტყვედ ჩაიგდო, რომელთა შორის 6 მთავარი და 150 ამირა იყო. რაკი გიორგი III-ს მაჰმადიანთა შეერთებულ სამხედრო ძალასთან მოუხდა ბრძოლა, ამ ბრძოლამ ერთხელ კიდევ საქართველოს ძლევა მოსილება გამოამჟღავნა.

ამ ბრწყინვალე გამარჯვების აღსანიშნავად გიორგი III-ემ ანისის მცხოვრებლებს, ეროვნებისა და სარწმუნოებისა განურჩევლად 40.000 დრაჰმანი (ოქროს ფული) უწყალობა და ანისიდან წინად ტყვედ წაყვანილი ქრისტიანი და მაჰმადიანი მცხოვრებელ ტყვეებიდან გამოისყიდა.

შემდეგ ჯერო უფრო სამხრეთით მდებარე მეორე ფრიად მნიშვნელოვან ქალაქდევინზე მიდგა, რომელიც სომხეთისა და ერანის აზერბაიჯანის მაშინდელ საზღვარზე იყო და მდიდარ საკომერციო ცენტრად ითვლებოდა. გიორგი III-ის მეთაურობით 30 ათას საქართველოს მხედრობასა და დევრის მფლობელის ლაშქარს შორის 1162 წელს ბრძოლა ქალაქის წინ დაიწყო. საქართველოს ჯარმა გაიმარჯვა. ქართველმა ჯარმა ქალაქის კარებამდე მიიღწია, დამარცხებული მტრის ჯარს ქალაქშიც კვალდაკვალ შეჰყვა და დევრა აიღო.

ამის საპასუხოდ ილიდგუზ ათაბაგმა და სულთან არსლანმა თაყიანთი შეერთებული მრავალრიცხოვანი ლაშქრითურთ 1163 წელს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი გადმოლახეს, გაფი აიღეს და მთელი სანახები ააოხრეს. სანამ გიორგი III ლაშქრითურთ იქამდის მიიღწევდა, შემოსეული მტერი ნაძარცვითა და ტყვეებითურთ უკან გაეშურა. ქართველებს ეს შემოსევა უბრალო თარეში ეგონათ და მტერს აღარ დასდევნებოდა, მაგრამ არც ამის შემდგომ მოაპყრობიან ამ საქმეს სათანადო სიფ-

ბული ბრძოლა გაუმართეს ასურელებს მანნაველებმა, მაგრამ მტერი ბევრად უფრო მრავალრიცხოვანი იყო და გაშარჯებაც მას ღარდა. ქვეყანა აოხრდა, ხალხი-კი ზოგიერთი თემებიდან მთლიანად აიყარა და ჩრდილოეთისაკენ გადაიხვეწა. ასე ხდებოდა ხოლმე ხშირად მოსახლეობის გადასვლა ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში.

აი, როგორ ასწერს თვითონ სარგონი თავის მოქმედებას მანნას ერთ-ერთ თემში „ასურის ჯარებით მე კალიასავით დაეფარე მათი ქალაქები... მე დაეწვი მათი მშვენიერი სადგომები... ქერისა და ზორბლის უშველებელი ზეალები, რომელსაც ისინი მრავალი დღის განმავლობაში აწყობდნენ თავიანთ ბელღებში ქვეყნისა და ხალხის შესანახად, მე დავატეოთინე ჩემს ჯარებს ცხენებსა, ჯორებსა, აქლემებსა და ვირებზე და დაეაწყობინე ჩემს ბანაკში, როგორც მთები. ჩემს კაცებს უხვი საკმელი ეპაქამე, რამდენიც შეეძლოთ. მათ შეაგროვეს სანოვავის უხვი მარაგი უკან ასურეთში წასაღებადაც. მე აჭეხე მათი დიდებული ხეხილის ბაღები და მათი ურიტყვი ვენახები, მე ბოლო მოეღდე მთელს მათ სასმელს. მე აჭეხე მათი დიდი ტყეები, რომლებიც ლელიანივით ხშირი იყო, უდაბნოდ ეპყოე ეს ქვეყანა და დაეწვი მოჭრილი ხეები... 146 ქალაქი მათს მიდამოში მე დაეწვი, როგორც ბუჩქნარი, და, როგორც გრივალმა. კემლით დაეფარე პირი ზეცისა“-ო. ასე იყვების ეს ბარბაროსი.

ქართული ტომების ლამკვიდრება ამიერ-კავკასიაში

იმ ხანაში, რომელსაც ეკუთვნის ცნობები თაბალ-სუბარების, მუსკებისა და ურარტუელების შესახებ, ქართველი ტომები უკვე ამიერ-კავკასიაშია, კერძოდ — საქართველოს დღევანდელ ტერიტორიაზედაც სხედან. ქართველი ტომები ყველანი ერთად არ შემოსულან ამიერ-კავკასიაში. სხვებზე აღრე აქ სენანები მოვიდნენ, სენანებს მეგრულ-ქანები მოჰყვნენ, ყველაზე გვიან-კი აქ ქართველი დამკვიდრდნენ.

ქართველ ტომთა მოძრაობას ის დიდი ცვლილებები იწვევდა, რომლებიც წინა-აზიის ცხოვრებაში ხდებოდა. ასეთი იყო, მაგ., მითანის საზღვრწიფოს დაშლა მეორე ათასეულის შუაში და შემდეგ ასურეთის გაძლიერება იმავე ათასეულის დასაწყისათვის. სამხრეთიდან მოწოლილმა ბძლავმა და დაუნდობელმა მტერმა ქართველი ტომების ერთი ნაწილი დასავლეთისაკენ გადასწია, მეორე ნაწილი-კი — ჩრდილოეთისაკენ. მეორე ათასეულის დასასრულისათვის, ძვ. წ., ქართველ ტომებს უკვე მთელი საქართველოს ტერიტორია უჭირავთ.

გარეთელ ტომთა შემოსვლი კლდურული წარმოშობის სამხრეთში

ქართველების უძველესი კულტურული წარმოშობის შესახებ საქართველოში ჩვენ არქეოლოგიური მასალის საშუალებით ვმსჯელობთ. ჩვენი ნიადაგი ჯერ კიდევ კარგად შესწავლილი არ არის. მხოლოდ საბჭოთა მთავრობის დახმარებით მოახერხეს არქეოლოგებმა ფართო და წესიერი

ხიზლით. მტრის ერთმა მოკაეშირეთაგანმა-კი. ხლათის სულტანმა, გიორგი III-ის შესაცდენად თავისი ელჩი აახლა. ვითომცდა მშვიდობიანობაზე მოსალაპარაკებლად, ნამდვილად-კი, როგორც შემდეგში გამოიჩევა, ეს ელჩი საჯაშუშოდ იყო წარმოვლენილი. გიორგი მეფე-კი სრულებით უდარდელად იდგა სანადიროდ გამზადებული. რაკი მტრები დარწმუნდნენ, რომ გიორგი III-ეს ჯარი შეყრილი არ ჰყავდა, მათ, მოლაპარაკებთან წინასწარი შეთანხმებით, ისე უეცრად მოახერხეს საქართველოში შემოჭრა, რომ სანადიროდ მდგომმა გიორგმა III-მ და მისმა ამაღამ გასწრება და ტყვეობიდან თავის დაღწევა ძლიეს მოახერხეს. ამ დროიდან მოყოლებული მაჰმადიან მმართველთა შეერთებული სამხედრო ძალა გამუდმებით ბრძოლას აწარმოებდა ანისის უკან დასაბრუნებლად. ბოლოს, როდესაც ამ ბრძოლით ორივე მხარე საკმაოდ მოიღალა. ელდიგუზ ათაბაგი და გიორგი III-ის და, რუსუდანი, სულტანის ცოლ-ყოფილი ქერიკი, მოწინააღმდეგეთა შორის შუამავლად გამოვიდნენ და 1165 წელს გიორგი III-მე შეთანხმებაზე დაიყოლიეს: მან ანისის წინანდელი მფლობელის მემკვიდრე, არსლანი, საქართველოს ყმადნაფიცად შეიწყნარა და ანისი გადასცა. მაგრამ გიორგი III-ისაგან გადადგმული ეს ნაბოჯი მხოლოდ მოზღვავებულ მტერთან ბრძოლით მოქანცული ქვეყნის დასასვენებლად გამოყენებული დროებითი საშუალება იყო.

ანისის საკითხის მშვიდობიანი შეთანხმებით მოგვარებამ, დიდგვარიან აზნაურ მხედართმთავრებს საშუალება მისცა, რომ გიორგი მეფისაგან სხვა მიმართულებით სამხედრო მოქმედების წარმოება მოეთხოვათ. 1166 წელს დაწყებულ ომში უმთავრესი ყურადღება აღმოსავლეთის საზღვარს ჰქონდა მიპყრობილი და მნიშვნელოვანი სამხედრო მოქმედება სწორედ ჩანში იყო. საქართველოს ჯარი ამ ქვეყანაში შეიჭრა და განმამდის მიადწია.

ჩრდილოეთ კავკასიაში მყოფს მაჰმადიან მფლობელებს დარუბანდის გზით იერიში მოჰქონდათ შირვან-შაჰზე, რომელიც საქართველოს ყმადნაფიცი იყო. შირვან-შაჰად ამ დროს გიორგი III დისწული აღსართანი იყო, რომელსაც მანუჩაჰ ახისტან (= ქართულს აღსართანს) ბენ-ყუსრანი ეწოდებოდა სახელად. საქართველო ეალდებული იყო. ვითარცა შირვანის მფარველი. გაქირებებაში მყოფი მისი ყმადნაფიცი შირვან-შაჰისათვის დახმარება გაეწია და გიორგი III-მაც 1167 წ. თავის ჯარითურთ იქითკენ გაილაშქრა, ქ. შაბურანი და დარუბანდი აიღო და შირვან-შაჰის სამფლობელო ჩრდილოეთის მტრის საშიშროებისაგან უზრუნველყო. დარუბანდი მან საქართველოს ყმადნაფიცს თავის დისწულს შირვან-შაჰს გადასცა.

ეხლა უკვე გიორგი III-ს ანისის ბედიობლის საბოლოოდ გამოსწორებაც შეეძლო. მან 1173 წელს ანისში მყოფი ამირა საქართველოში წამოიყვანა და ანისი საქართველოს შემოუერთა.

ამის შემდეგ, მაჰმადიანი მფლობელნიც საპასუხოდ დაირაზმნენ. მათ წინანდელი მდგომარეობის აღდგენა სწადდათ, მაგრამ მათი ყოველი ცდა ამაო გამოდგა. ამ გეგარად სამხრეთით მდებარე ეს უაღრესად მნიშვნე-

ლოვანი ციხე-ქალაქი კვლავ საქართველოს სახელმწიფოს უცილობელ კუთვნილებად იქცა.

მოსალოდნელი იყო, რომ ესლა მაინც საქართველოში სრული სიწყნარე და მშვიდობიანობა უნდა დამყარებულიყო, მაგრამ 1177 წელს მოულოდნელად შინაური ბრძოლა ატყდა. საქართველოს ჯარის ამირსპასალარმა იოანე ორბელმა აჯანყება დაიწყო. მიზნად მას გიორგი მეფის დატყვევება და მის მაგიერ საქართველოს სამეფო ტახტზე გიორგი III-ის უფროსი ძმის დავითის ეაფიშვილის, დემნა უფლისწულის, აყვანა ჰქონდა დასახული. დემნა იოანე ორბელის სიძე იყო.

იოანე ორბელს დიდგვარიან-აზნაურ-ბელისუფალთაგან ბევრნი მიემხრნენ ისე, რომ მემამბოხეთ 30.000 მებრძოლი შეურავდნათ.

გიორგი III-ე უმაღლესი ტფილისში მივიდა, მონასტების უფროსი, ნაყიყ-ჩაყარი ყუბასარი, დაიბარა თავისთან და სამხედრო ძალის მოკრებას შეუდგა. ამ გარემოებამ მემამბოხეთა ბანაკში მყოფ დიდგვარიან აზნაურ-ბელისუფალთაგან ბევრნი გამოათხოზლა. პირველმა გამრეკელმა-თორელმა მიატოვა დემნა უფლისწული და იოანე ორბელი და მორჩილების მოსახსენებლად გიორგი მეფესთან გამოცხადდა. მასსხვემპაე მოჰბაძეს. მათ შორის მხარგრძელებმაც. იოანე ორბელმა და მემამბოხეებმა მეზობელ მამქაღიანთა სამფლობელოებში თავიანთი თანამოაზრე დიდგვარიანი აზნაურები გიორგი მეფის საწინააღმდეგოდ მემკვიდრე ჯარის სათხოველად აფრინეს. მაგრამ საბედნიეროდ მემამბოხეთა ეს მოლაღატური ცდელბა ამაო გამოდგა.

გიორგი მეფე ლორეს ველს მიადგა, ლორეს ციხე გარემოიკცა და აჯანყებულთა ზრახვების გასაქარწყლებლად ბრძოლა დაიწყო. დემნა უფლისწულმა ველარ აიტანა, ციხიდან საბლით ჩამოეშვა და თავის ბიძას წარუდგა, პატიების მოხოვნელი. შემდეგ თვით ამ აჯანყების მოწყობი იოანე ორბელიც იძულებული იყო მეფეს დაჰმორჩილებოდა. ამ გვარად აჯანყება ჩაქრობილ იქმნა. გიორგი III-ემ დამნაშავენი სასტიკად დაასჯევინა: იოანე ორბელი და აჯანყების სხვა მეთაურნი სიკვდილით იქნენ დასჯილნი. დაისაჯა დემნა უფლისწულიც, რომელმაც კანონით განკუთვნილი სასჯელი ვერ აიტანა და გარდაიცვალა.

ამ აჯანყებამ გიორგი III დაარწმუნა, რომ დიდგვარიან აზნაურთა გულის მოგება ვერაფრით ვერ მოხერხდებოდა და მათს უწრობასა და მოლაღატურს ქცევას ვერაფერი შეაჩერებდა, ამიტომ გადასწყვიტა, მარჯვე შეზთხვევით ესარგებლა და შეთქმულებაში გარეული ყველა დიდგვარიანი მოხელეები გადაეყენებინა, დასჯილთა და გადაყენებულ დიდგვარიან აზნაურთა მაგიერ-კი, პირადი ღირსებით დაწინაურებული ბელისუფლები დაენიშნა. ასეც მოიქცა: ამირსპასალარ იოანე ორბელის მაგიერად საქართველოს ჯარის მხედართმთავრად ნაყიყ-ჩაყარი ყუბასარი დანიშნა, რომელმაც გიორგი III-ს იოანე ორბელის და დემნას აჯანყების დროს თავისი ერთგულებითა და სწრაფი მოქმედებით განსაკუთრებული სამსახური გაუწია. ამ გვარადვე მან აზნაურთა ყოზბიდან აღწევებული მისგანვე აღზრდილი აფრიდონიც დააწინაურა და მსახურთუხუცესის თა-

ნამდებობა მისცა. კიაბერიც, რომელიც ამ აჯანყების დროს აგრეთვე მისი ერთგული აღმოჩნდა, ასევე დაწინაურებულ იქნა. გამრეელი-თორელიც, ამგვარადვე მაღალი ხელისუფლების მინიჭებით დააჯილდოვა. ასევე და ამავე დროს ჩანს ყუთლუ-არსლანიც დაწინაურებული.

ამ როგად, გიორგი მესამემ სახელმწიფო აპარატის იმგვარივე რეფორმა განახორციელა, როგორიც თავის დროზე დავით აღმაშენებელმა, რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების საშუალებით, ეკლესიაში შესძლო: როგორც მაშინ ქართული ეკლესიის მღვდელმსახურთა დემოკრატიზაცია მოხდა, ისევე ეზღაპ საქართველოს დარბაზის კარსა მღვდელმსახურთა დემოკრატიზაცია იქმნა განხორციელებული. პირად ღირსებას ამ შემთხვევაშიც წოდებრიობის წინაშე უპირატესობა მიანიჭა.

თავიანთი უპირატესობის დაკარგვის დიდგვაროან აზნაურთა წოდების წარმომადგენლები, რასაკვირველია, ასე ადვილად ვერ შეურიგდებოდნენ, მაგრამ ძლიერამოსილი და გამარჯვებული გიორგი III საქმოდ ღონივრად გრძნობდა მაშინ თავის თავს, რომ ასეთი წინააღმდეგობისა არ შეპყნებოდა.

როდესაც აჯანყების ჩამქრობი მეფე საქართველოს დედაქალაქში დაბრუნდა, აქ მას მოულოდნელად საეკლესიო კრება დახვდა. რომლის დადგენილებაც ამ კრების მესვეურებმა წაუდგინეს. თუმცა საეკლესიო კრება მეფეს მტრებზე გამარჯვებას უღოცადა, მაგრამ იმავე დროს თხოულობდა, რომ საეკლესიო ჯონებაზე და მამულებზე დაწესებული სახელმწიფო გადასახადები მოსაბოძილი ყოფილიყო და მეფეს ეკლესიის შეუვალობა აღედგინა, როგორც წინათ იყო. მოლოცვასთან დაართული მოთხოვნა გიორგი III-თვის, უეჭველია, არაფერს სასიამოვნოს არ წაჭმოდგენდა, მაგრამ, ასეთი განსაცდელისა და აჯანყების თავიდან აცილების შემდგომ; მას არ შეეძლო ამგვარი საკითხის გამო ეკლესიასთანაც უთანხმოება ჩამოედგო და გიორგი III-ც დათანხმდა.

დემნა უფლისწულის სიკვდილის მერამე საქართველოში სამეფო გვარის მამრობითი შთამომავალი აღარავინ დარჩა: გიორგი III-ეს, ქალიშვილის თამარის მეტი, არავინ არ ჰყოლია. აჯანყებამ ცხად-ყო, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრიობა შინაგანი ბრძოლისაგან უზრუნველყოფილი არ იქნებოდა, თუ რომ ტახტის მემკვიდრეობის საკითხი გიორგი III-ის სიცოცხლის დროშივე არ გადაწყდებოდა.

სამეფო ტახტზე საქართველოში ქალი არას დროს არ მჯდარა, მხოლოდ აღმოსავლეთისათვისაც ასეთი მოვლენა უცნობი იყო, ამიტომ ამ საკითხის გადაწყვეტას დიდი სამზადისი სჭირდებოდა. 1178 წ., წინასწარ წინადადის შემზადების შემდგომ, გიორგი III-მ სახელმწიფო დარბაზი მოიწვია და შეეკითხა, შესაძლებელი იყო. თუ არა, რომ თამარი მან თავის თანამოსაყდრედ დაესვა.

ქალიშვილის თანამოსაყდრედ დასმაზე გიორგი III-ისათვის სახელმწიფო დარბაზისაგან დასტურის მიღება ადვილი საქმე არ იყო. რადგან ეს ერთი მხრით ქალისა და მამაკაცის თანასწორუფლებიანობის საკითხზე იყო დაკავშირებული, ხოლო მეორე მხრით იმაზეც, თუ რამდენად შესა-

ძლებული იყო, რომ უმანვილ ქალს ისეთი დიდი სახელმწიფოს ბედობა-
ლი ჩაჰპარებოდა ხელში, როგორც მაშინ საქართველო იყო.

ქალისა და მამაკაცის თანასწორობის საკითხი ქართული მწერლობისა-
თვის წინათაც მთლად უცნობი საკითხი არ იყო. მაგრამ მაშინ ეს პრაქ-
ტიკული საკითხი არ იყო, ეხლა-კი იგი უკვე უაღრესად პასუხსაგებ სა-
ხელმწიფოებრივ ამოცანას წარმოადგენდა.

მეფედ კურთხევის საკითხი მაშინ ორი თეალსაზრისით სწყდებოდა:
ერთი სახელმწიფო თეალსაზრისი იყო, მეორე საეკლესიო-სარწმუნოებ-
რივი. მეფის კურთხევა-ც ორგვარი, — სახელმწიფო-საეროცა და საეკლესიო, —
კურთხევის წესიც არსებობდა. პირველისათვის დარბაზის დას-
ტური იყო საჭირო, მეორეს, რასაკვირველია, ეკლესიის თანხმობა სჭირ-
დებოდა.

ვიდრე ეს საკითხი საჯაროდ იქნებოდა გატანილი, გიორგი III-ის
ის, რასაკვირველია, უნდა კერძო მოლაპარაკებისა და დათანხმების გზით
მოეხერხებინა. ამ დროს საქართველოს ეკლესიის საქეთ-მპყრობელად ნი-
კოლოზ გულაბერის-ძე იყო, პროგრესული მიმართულების წარმომად-
გენელი, ცნობილი ქართველი მწერალი და ფილოსოფოსი, რომლის მომხ-
რეობა ამ შემთხვევაში სრულებით უზრუნველყოფილი იქნებოდა, მაგ-
რამ, რომელსაც კონსერვატორთა წრეებში გავლენა არ ჰქონდა. ამ წრეე-
ბის მეთაური მიქელ მირიანის-ძე იყო და გიორგი III-ს, მისი გავლენა-
ნობის გამო, სწორედ მასთან მოუხდა მოლაპარაკება. 1178 წელს გიორგი
III-ემ თამარის თანამოსაყდრედ დასმისათვის ეკლესიისაგან დასტური მიი-
ღო. ამავე დროს საქართველოს ეკლესიაში ცვლილება მოხდა: ნიკოლოზ
გულაბერის-ძე კათალიკოსობიდან გადადგა და მის მავიერ კათალიკო-
სად მიქელ მირიანის-ძე იყო დასმული. ეს ეკლესიის კონსერვატორულ
წრეებში თამარის თანამოსაყდრეობის საკითხის უმტკივნეულოდ მოგვა-
რებისათვის მიღებული ჯილდო იყო. ამნაირად თამარი თავისი მამის
თანამოსაყდრედ იქცა და 1178 წლიდან მოყოლებული მას საშუალება
ჰქონდა სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობის წესები შეეთვისებია
და ქვეყნის მესაქეობის ხელოვნებაში გაწრთენილიყო.

1184 წელს მარტში რომ გიორგი III გარდაიცვალა, თავის ნორჩ ქალი-
შვილს მან მრავალრიცხოვანი მოსახლეობისა და სხვა და სხვა ეროვ-
ნების წარმომადგენელთა შემცველი სამეფო დაუტოვა. მას საქართვე-
ლოს ისტორიამაც დიდი და უაღრესი პასუხსაგები ამოცანები და მოვა-
ლეობაც დააყენა.

თამარ მეფე (1184—1213)

ამ ხანის პოლიტიკური და სოციალური გომარობანი. საპარტამლოს
სახელმწიფო წესდამოხილუბი შემცვლა. შინაური და საგარეო პოლი-
ტიკა და საპარტამლოს მახლობელი აღმოსაშემდითი მოწინავე სა-
ხელმწიფო მცვეს.

მამის სიკვდილის შემდეგ, თამარი სახელმწიფო საქმეების მართვა-
გამგეობას არ შესდგომა, ის ამისათვის საქართველოს სახელმწიფო დარ-

ბაზის სათანადო დასტურს უცდიდა. ამ დროს ქვეყნის მესაქეობა თამარის მამიდის, რუსუდანის, ზელში იყო. დარბაზის წევრთა შორის საცილობლად იყო ქცეული თამარის საქართველოს ერთადერთი მეფედ დასმის მიზანშეწონილობა. ამიტომ ისევე იმავე საკითხის გარჩევას შეუდგნენ, რომელზედაც ჯერ კიდევ მისი მამის გიორგის სიკოცხლის დროს ქჷონდათ მსჯელობდა.

ცხადია, რომ მოწინააღმდეგე ჯგუფი ამ შემთხვევაში გაცილებით უფრო ძლიერი იქნებოდა, ვიდრე თამარის მამის სიკოცხლის დროს. ამიტომ თამარისათვის სამეფო ტახტზე ასვლისა და გამეფებისათვის დასტურის მისაღებადაც წინააღმდეგე გაცილებით მეტად სპირდებოდა ნიადავის მოსამზადებლად მუშაობა. ამ შემთხვევაშიც, გადამწყვეტი მნიშვნელობა წინასწარს საიდუმლო მოლაპარაკებას ქჷონდა, რისთვისაც გავლენიანი შუამავლები იყვნენ საჭირო. ასეთ შუამავლად ამ შემთხვევაშიც გიორგი III-ის მეფობის უკანასკნელ წლებში კათალიკოსად ქცეული მიქელ მირიანის-ძე გამოსულა და დარბაზში მსჯელობის შემდეგ თამარს დასტური მისცა.

ისევე, როგორც თანამოსაყდრედ დასმისათვის დასტურის მისაღებად ამ საქმის მომგვარებლის დაჯილდოება გახდა აუცილებელი, ამ შემთხვევაშიც მიქელ მირიანის ძე მწიგნობართ-უხუცესად და ეაზირთა უპირველესად იქცა და სწორედ ეს იყო ნაკისრი საქმის მოგვარებისათვის მიღებული ჯილდო, რომელიც თამარის მამიდას, რუსუდანს მიქელმა დასტურდა. ამრიგად მიქელი ერთსადაიმავე დროს ქართული ეკლესიის მესაქეც იყო და ეაზირთა უპირველესად და მწიგნობართ-უხუცესადაც იქცა. ეს საქართველოს ისტორიაში სრულებით გაუგონარი ამბავი იყო იმით არამტოვ დაეით აღმაშენებლის მიერ განხორციელებული რეფორმა, რომლითაც მან ქართული ეკლესიის სახელმწიფო ხელისუფლებისათვის დამორჩილება მოახერხა, გაბათილებულ იქმნა, არამედ მიქელ კათალიკოსმა ამ საქმის სრული მოტრიალება-ც უშესძლო. ამერიდგან ქართული ეკლესიის საკეთმპყრობელს საშუალება მიეცა იმავე დროს საქართველოს მეფის თანაშემწე და მოადგილედ ყოფილიყო.

საეკლესიო წრეებთან ამ საკითხის მოგვარების შემდგომ და სახელმწიფო დარბაზის დასტურის მიღების უმაღლესი საქართველოს მეფეთ-მეფედ იქნა კურთხეული და როგორც დამოუკიდებელი ქვეყნის მესაქე სამეფო ტახტზე ავიდა. ის ცვლილება, რომელიც სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობაში მწიგნობართ-უხუცესის ხელისუფლების კათალიკოსისგან მიტაცების წყალობით მოხდა, ვერაფრად ესაძმონა. ამიტომაც თამარი პირველად სწორედ ამ მარცხის გამოსწორებისათვის ზრუნვას შეუდგა. პატივმოყვარე მიქელ კათალიკოსოს წინააღმდეგ წამოყენებულ იქმნა მხოლოდ საეკლესიო ბრალდება. რომელიც, უკეთეს დამტკიცებოდა, პას საქართველოს ეკლესიის საკეთმპყრობელობას დააკარგვინებდა და ამის შემდგომ, რასაკვირველია, ის ველარც მწიგნობართ-უხუცესისა და ეაზირთა ყოველთა უპირველესის ხელისუფლებას შეინარჩუნებდა. ასე მოტიქებული გეგმის განსახორციელებლად საეკლესიო წრების

მოწვევა იყო საჭირო, რადგან ეკლესიის საკეთმპყრობელის გადაყენება მხოლოდ საეკლესიო კრებას შეეძლო.

კათალიკოსის გადასაყენებლად საეკლესიო კრებისაგან დასტურის მიღება ადვილი არ იყო, რამდენადაც მიქელ კათალიკოსს მრავალრიცხოვანი მომხრენი ჰყვანდნენ. თამარ მეფესაც უნდა თავის სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის მომხრენი დაერაზმა, ამიტომაც მან უცხოეთიდან ყველა გამოჩენილი საეკლესიო-სამონასტრო მოღვაწენი დაიბარა, მათ შორის პალესტინიდან მიქელ კათალიკოსის უწინარეს ქართული ეკლესიის მესავედ ნამყოფი ნიკოლოზ გულაბერის ძეც. ლიბთიმერეთიდან ამავე მიზნით გადმოიყვანა ანტონ საღირის ძე. როცა პროგრესიულად განწყობილი და მოაზროვნე ყველა მოღვაწენი ჩამოვიდნენ, თამარ მეფემ საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელიც თითონვე გახსნა და რომელსაც სთხოვა მიქელ კათალიკოსის საეკლესიო მოღვაწეობის კანონიერება გაერჩია.

საეკლესიო კრებამ მიქელის გადაყენების დასტური თამარსა და მთავრობას არ მისცა. ახალგაზრდა მეფისათვის, რომლის პირველივე ნაბიჯი ასეთი მარცხით დამთავრდა, შეტად უსიამოვნო გარემოება იყო.

ჩაკი მიქელ კათალიკოსის წინააღმდეგ საეკლესიო ხასიათის ბრალდება ვერ დადასტურდა და მისი ამ გზითა და ამ საშუალებით გადაყენება ვერ მოხერხდა, თავისდათავად უკვე უხერხული იყო, რომ თამარს მისთვის მწიგნობართუხუცესობა წაერთმია, რადგან ეს თანამდებობა მას მისივე შამილასაგან სწორედ სამეფო ტახტზე მის ასაყენად ხელის შეწყობისათვის ჰქონდა ჯილდოდ მიღებული. ამ რიგად საქმე ისე დატრიალდა, რომ მეფესა და კათალიკოს-პატრიარქს-მწიგნობართუხუცესს შორის სრული უსიამოვნება უნდა დაშვარებულიყო, მისი გადაყენება-კი შეუძლებელი შეიქნა.

ამ მარცხმა, რომელიც იმავე დროს ეკლესიის კონსერვატორთა წრეების გამარჯვებას წარმოადგენდა, დიდგვარიანი აზნაურის მოხელეებიც გაათამაშა. რომელთაც თანამდებობა დარბაზის კარსა მყოფსა და უმაღლეს სხვა დაწესებულებებში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდათ. ის ცვლილება, რომელიც გიორგი III-მ იოანე ორბელ-დემნას აჯანყების ჩაქრობის შემდგომ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სფეროში მოახდინა, როდესაც მან დიდგვარიან აზნაურ მოხელეებს ეაზირობა და მათი თანაშემწეობა წაართვა და მათ მაგიერ პირადი ღირსებითა და სამსახურით დაწინაურებულ-აღზევებული უგვარონი დანიშნა, მაშინაც დიდგვარიან აზნაურთა წრეში აღშფოთება გამოიწვია, მაგრამ დამარცხებულთ თავიანთი ბრავი და ბოღმა უნდა უნებლიეთ გულში ჩაეკლათ. ეხლა-კი, როდესაც სამეფო ტახტზე უკვე ნორჩი ქალიშვილი იჯდა, რომელსაც კათალიკოს-პატრიარქთან შებრძოლების დროს მარცხი მოუვიდა, დიდგვარიან აზნაურ ბელისუფლებმა გადასწყვეტეს, რომ მათ უკვე წინანდელი უპირატესობის დისაბრუნებლად სრული საშუალება მიეცათ. ეს მოხელეები გაიფიცნენ და თამარ მეფეს კოლეგატორი განცხადება წარუდგინეს, რომელშიც აცხადებდნენ, რომ ამერიდგან ისინი უგვარო ბელისუფლების ბრძანებას აღარ დაემორჩილებოდნენ. ამასთანავე გარკვეული

პირებიც დასახელეს, რომელთა დაუყოვნებლივ გადაყენებასაც გადა-
კრით მოითხოვდნენ.

გადასაყენებლად დასახელებულთა შორის პირველი ამირსპასალარი
ყუბასარი აღმოჩნდა, შემდეგ მსახურთუხუცესი აფრიდონი და სხვებიც.

თავიანთი მოქმედებისა და მოთხოვნისათვის გარეგნული კანონიე-
რების მისანიჭებლად, ყუბასარის წინააღმდეგ ის მოსაზრება იყო წამოყე-
ნებული, რომ მას ფილენჯად წოდებული სნეულებისაგან დრო-გამოშვე-
ბით მოძრაობისა და მეტყველების უნარი ეკარგებოდა ხოლმე, მაგრამ
აფრიდონის წინააღმდეგ მათ ასეთი ბრალდება ვერ მოსძებნეს და მის
შესახებ მხოლოდ იმის თქმა შეეძლოთ, რომ ის აზნაურის ყმობისაგან
მეფის წყალობით მსახურთუხუცესობამდე იყო აღზევებული.

თამარს ადვილად შეეძლო მიმხედარიყო, რომ ყუბასარს ისინი მხოლოდ
იმიტომ ებრძოდნენ, რომ მათთვის ის, როგორც იოანე ორბელ-დემნას
აჯანყების ჩაქრობის პირველი მეთაური, ყველაზე საძულველი პიროვნე-
ბა იყო, აფრიდონიც ნიშანში ამოსაღებ მოხელედ იმიტომ იქცა, რომ ის
დაბალი წოდებიდან, აზნაურთა ყმობიდან, გამოსული და აღზევებული
იყო, პიროვნება, რომელიც მათ, როგორც დიდგვარიან აზნაურებს, და-
მოირჩილებული უნდა ყოფილიყო, მათ ესლა ბატონად ჰყავდათ დასმული.

საქართველოს ჯერედ გამოუბრძმედელ ქალიშვილს მმართველზე ამ
გაუგონარმა ამბავმა თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა. უმწეო
მდგომარეობაში ჩაეარდნილმა თამარმა გადასწყვიტა, რომ, დათმობის
გარდა, სხვა არავითარი საშუალება უკვე აღარ არსებობდა. მაგრამ იმავე
დროს მას არ ჰსურდა, რომ მისი მამისა და სახელმწიფოს ისეთი ერთგუ-
ლი მოხელე, როგორიც ყუბასარი იყო, გაეწირა. რაკი ყუბასარი ამ დროს
მართლაც აედამყოვობდა, მან გადასწყვიტა ეს მოწათხოვნი დაეცმაყო-
ფილებინა და ამირსპასალარის თანამდებობიდან განეთავისუფლებინა.
გაფიცული დიდგვარიანი აზნაურების მოთხოვნის მეორე ნაწილზე-კი,
რომ ყუბასარს მთელი ქონებაჲ ჩამოართმოდა, უარი განუცხადა: ამირ-
სპასალარობასთან დაკავშირებულს სამოხელეო სამფლობელოს გარდა,
მთელი დანაშაუნი ქონება შეუნარჩუნა და მას სიკვდილამდე დიდი პა-
ტივისცემითა და მზრუნველობით ეპყრობოდა. აფრიდონიც ამ გვარადვე
დაემხო და თანამდებობაც დაკარგა. ამ რიგად, ორი ისეთი მნიშვნელო-
ვანი ხელისუფლება, როგორიც სრულიად საქართველოს მთელი ჯარის
მეთაურობა, ამირსპასალარობა, და მსახურთუხუცესობა იყო, უგვართა-
ხელითგან იყო გამოგლეჯილი.

ეს საქართველოს ახალგაზრდა მეფის მეორე დიდი მარცხი იყო. ის მარ-
ტო თამარის მარცხს-კი არ წარმოადგენდა, არამედ მამის გიორგის დროს
მოპოებული გამარჯვების გაქარწყლებასაც უდრიდა.

რამდენადაც ბრძოლის მოსაგებად წამოიხვეწილი იერიში თანხმობრივ
იყო მოწყობილი, იმდენად გამარჯვებით მოპოებული დაეღლის განაწი-
ლებისას ატყდა გაფიცულ დიდგვარიან აზნაურთა შორის გამწვავებული
ბრძოლა. თითოეულს მათგანს უნდოდა, რომ ამირსპასალარობა, ანდა
მსახურთუხუცესობა სწორედ თითონ მიეღო და სხვას არ ჰრეგებოდა.

გაფიცულ დიდგვარიან აზნაურთა შორის ატეხილ ამ ბრძოლით მე-კურკლეთუხუცესმა ყუთლუ-არსლანმა ისარგებლა, რომელსაც პოლიტიკური გეგმის თანამგრძნობთა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფი აღმოაჩნდა. ისინი ერთად შეიყარნენ და ფიცის წიგნი დასდეს, რომ თამარ მეფეს მონათხოვენი წარუდგინონ და მის ასრულებისათვის ერთსულონებად იბრძოლონ.

თამარისათვის წარმოდგენილი მონათხოვენი შემდეგს პოლიტიკურ დებულებას შეიცავდა: ისანში, სამეფო სასახლის მახლობლად უნდა დადგმული ყოფილიყო „კარავი“, რომელშიც თავისუფლად მხოლოდმარენი მოხსენებას მიიღებდნენ და ბრძანებას გასცემდნენ, წყალობის ღირსთ წყალობას მიჰქნებდნენ, დასასჯელს-კი რისხვას მიჰაგებდნენ. ეს ჩვენი დადგენილება მეფეთ-მეფესა და დედოფალს თამარს მოხსენდეს ხოლმე და სრულ იქმნეს ბოლმე განგებული ჩვენიო.

ისანში საქართველოს მეფეთ-მეფის სასახლე იყო მოთავსებული და საქართველოს უმაღლესი დაწესებულება, სახელმწიფო დარბაზი. დარბაზის მოწვევა მხოლოდამხოლოდ მეფის ნებაყოფლობასა და სურვილზე იყო დამოკიდებული. ესლა ყუთლუ-არსლანის დასი თხოულობდა, რომ სასახლის გვერდით კარავი ყოფილიყო დადგმული და იქ მეფისაგან დამოუკიდებელი და მეფის დაუსწრებელი სახელმწიფოს მართვა-გამგეობასა და უზენაეს მართლმსაჯულებასთან დაკავშირებული საქმეები განეხილათ. აქ „კარავი“ ჩვეულებრივი მნიშვნელობით-კი არ არის ნახშირი, არამედ დარბაზის მსგავს დაწესებულებად. ყუთლუ-არსლანის პოლიტიკური დასის გეგმით მეფეს კანონმდებლობით ხელისუფლება უნდა ჩამოართმოდა და მთლიანად ამ ახალ დაწესებულებას უნდა გადასცემოდა. მეფეს ისინი მხოლოდ აღმასრულებელ ხელისუფლებას უტოვებდნენ.

თუ გაფიცულ დიდგვარიან აზნაურ მოხელეების წადილს წინააღმდეგი წოდებრივი უპირატესობის დაბრუნება შეადგენდა, ყუთლუ-არსლანის დასს მიზნად დასახული ჰქონდა, სახელმწიფო წესწყობილების იმნაირად შეცვლა, რომ ქვეყნის მართვა-გამგეობა და მართლმსაჯულება მარტო მეფის ხურვილზე არ ყოფილიყო დამოკიდებული.

ყუთლუ-არსლანის დასის მონათხოვენი, რა თქმა უნდა, დიდგვარიან აზნაურ მოხელეთა მონათხოვეზე უფრო მოულოდნელი იყო. თამარი უმაღლესი მხედარი, რომ მისი ასრულება მეფის ხელისუფლების თითქმის მოსპობას უდრდა. სახელმწიფოს იმდროინდელ მესვეურთა რჩევით, თამარმა ამ პოლიტიკური დასის მეთაური დააქერინა. თამარის მრჩეველთა ეგონათ, რომ მეთაურის დაქერა ამ მოძრაობას ჩააქრობდა და დასიც თავისთავად დაიშლებოდა. მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა.

ყუთლუ-არსლანის დაქერის უმაღლესი, მისი თანამოაზრენი კვლავ შეიკრიბნენ და ხელმეორედ ფიცის წიგნი დასდეს, რომ მეფეს თავიანთი მეთაურის, ყუთლუ-არსლანის, უფლებობა და განთავისუფლებაც მოითხოვონ და იმ პოლიტიკური მონათხოვნის ასრულებაც, რომელიც წინადაქვანდ წარუდგენილი. ხოლო, თუ ყველა ეს შეწყენარებული არ იქნებოდა, გადაწყვეტეს, სასახლის წინააღმდეგ გალაშქრების წინაშეც არ შეჩე-

რებულიეზენ, და ამ გადაწყვეტილების განხორციელებისათვის მზადებასაც შეუდგნენ.

ამრიგად საქმე სამხედრო ძალას უნდა გადაეწყვიტა. ესოდენ პასუხსავე დროს თამარმა ბრძნული წინდახედულობა გამოიჩინა და, თავის ჩვეულებრივ მტკიცეობას, ორი გამოჩენილი ქართველი მანდილოსანი ამჯობინა, რომელნიც სობრბითა და გაელენიანობით იყვნენ ცნობილნი მაშინდელ საქართველოში. ყუთლუ-არსლანის აჯანყებულ პოლიტიკურ დასს მოსალაპარაკებლად თამარმა კრავაი ჯაყელი და ბეაშქ ცოკალი მიუგზავნა. ამ ორმა მანდილოსანმა უაღრესად პასუხსავე პოლიტიკურად ევალებისა და კონფლიქტის მოგვარება მოახერხეს. შეთანხმება ურთიერთ დათმობით გახდა შესაძლებელი. თამარმა შეუთვალა, რომ, ყუთლუ-არსლანს გარდა, დატრიალებული ამბის პასუხს ის არავის მოსთხოვდა. ამასთანავე თამარი დათანხმდა, რომ ამიერიდან მას საქართველოს დიდებულთა თანადგომითა და ერთნებობით მიღებული გადაწყვეტილება წარსდგენოდა ხოლმე დასამტკიცებლად. დასის წარმომადგენლებმა თაუიანთ მხრივ აღიარეს, რომ ისინი თამარ მეფეს ერთგულებას განუცხადებდნენ, და მის ხელისუფლებას დაემორჩილებიან.

ამგვარად თამარ მეფემ დარბაზის თანადგომის, ე. ი. სახელმწიფოს საქმეების განხილვა-გადაწყვეტაში მონაწილეობის უფლება აღიარა, მაგრამ თავისთვის მან დამტკიცების უფლება შეინარჩუნა. მართლაც, ამ დროიდან მოყოლებული, ქართულ საისტორიო წყაროებში ყოველ ცნობას დიდი თანამდებობის პირთა დანიშნის შესახებ ისეთი გამოანათქვამები ახლავს, რომელთა კვალი, წინადადელ საისტორიო ძეგლებში არსად ჩანს: „თანადგომითა და ერთნებობითა დიდებულთა შეიდთავე სამეფოთა“ თამარმა დამტკიცაო ესადა ეს პირობა.

თამარის დროს ყუთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკურ მოძრაობის შედეგად საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში მომხდარი ცვლილება იმავე მოძღვრებისა და იმავე პროგრამის ანარეკლს წარმოადგენს, რომელთაც XI საუკუნეში ქართული მონასტრების მონარქული წესწყობილება რესპუბლიკურ წესწყობილებად შესცვალეს და მონასტრებში მშობის ყველა წევრთა „თანადგომითა და ერთნებობით“ მოწყობილი არჩევნები შემოაღებინეს.

ამგვარად ამიერიდან საქართველოს მეფეთმეფის ხელისუფლება სახელმწიფო დარბაზის თანადგომითა და ერთნებობით იყო შეზღუდული. საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში მომხდარი ეს ფრიად მნიშვნელოვანი ცვლილება იმ ცვლილების საფულისზე და წინამორბედ ანალოგიურ მოვლენას წარმოადგენს, რომელიც XIII საუკუნე დამდეგს ინგლისში მოხდა და „მაგნა ხარტა ლიბერტატუმ“-ის შექმნითა და ინგლისის მეფის ხელისუფლების შეზღუდვით დამთავრდა.

ამ შეთანხმებამ საქართველოს ხანგრძლივი პოლიტიკური მყუდროება მოანიჭა მართლაც, დიდგვარიანი აზნაურები შეზღუდვებიც ჩამდენჯერმა შეეცდნენ მდგომარეობა თაუიანთ სასარგებლოდ გამოეწირებინათ, მაგ-

რამ მათი ყოველი ასეთი მცდელობა ამაო გამოდგა და პოლიტიკური მყუდროება საგრძნობლად აღარ შერყეულა.

შეთანხმების შემდეგ, ახლად შემოღებული წესის თანახმად, თამარ მეფემ ისეთი პირები დაამტკიცა ვაზირებად და მათ თანაშემწეებად, რომელნიც თამარის მამის, გიორგი III-ის, გაზრდილნი, ანდა შეზრდილნი იყვნენ, და რომელთა ერთგულებაც ათანე ორბელ-დემნას აჯანყების დროს გამოჰქვამდა.

ამის შემდეგ საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურთა საზრუნავს თამარისათვის ქმრის მოძებნა წარმოადგენდა, რადგანაც მას, როგორც ქალს არ შეეძლო საქართველოს ჯარის მთავარსარდლობა ეკისრა, როგორც ამას ჩვეულებრივ მეფეები ასრულებდნენ. იმ დროს-კი მეფის პირად მონაწილეობას ომში ფრიად დიდი გამამხნეებელი მნიშვნელობა ჰქონდა. 1185-86 წ. სახელმწიფო დარბაზის წევრთა გადაწყვეტილებით, რუსეთიდან ჩამოყვანილი იყო უფლისწული გიორგი რუსი, რომელთანაც ქორწინება მოხდა. მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც მისი პიროვნების უარყოფითი თვისებები გამოჰქვამდა, ის საქართველოდან გააძევეს. მას ნება დართეს კონსტანტინეპოლში გამგზავრებულიყო.

1189 წელს თამარისათვის საქმროდ ოსთა მეფის შთამომავალი, დედით ქართველ მეფეთა ბაგრატიონიანთა ასულის შვილი, დავით უფლისწული იყო დასახელებული. ის თამარის შვილასთან, რუსუდანთან, იზრდებოდა და მისი სიმაძაქე და განსწავლულობაც ყველასათვის კარგად იყო ცნობილი. ამიტომაც ეს არჩევანი დარბაზის ერმაცა და თვით თამარმაც პოიწონეს.

1190-91 წ. გიორგი რუსმა, დიდგვარიან აზნაურებთან წინასწარი შეთანხმებით, დაქორწული ხელისუფლებისა და საქართველოს მეფეთ-მეფის ქმრობის კელავ დაბრუნება სცადა. გიორგი რუსს ისეთი დიდი პოლიტიკური მოღვაწენი მიემხრნენ, როგორც გუზანი, კლარჯეთისა და შავშუთის ერისთავთ-ერისთავი, ბოცო სამცხის სამასალარი, ციხისკვარცხელ-ჯაყელი და მსახურთხუცესი ვარდან დადიანი იყვნენ.

გიორგი რუსი ჯერ მესხეთის თემში შემოიჭრა, შემდეგ-კი იქიდან დასავლეთ საქართველოში გადაიყვანეს და გეგუთში მეფედ დასვეს. ეს გეგმა მთლიანად წინანდელი პოლიტიკური უპირატესობის დასაბრუნებლად მოწყობილს დიდგვარიან აზნაურთა მცდელობას წარმოადგენდა. მათ იმედი ჰქონდათ, რომ გიორგი რუსს თავიანთ სათამაშო ბურთად ატყვედნენ.

ამ ამბით შეშფოთებულმა თამარმა აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა დიდი ხელისუფლები მოიწვია. ყველამ განდგომილებაში გაურეელობა და მისი ერთგულება შეჰფიცეს. თამარმა სცადა, დიდგვარ-ჩიან აზნაურთა ჯგუფის ეს უფუნური საჭიკილო მშვიდობიანი მოღვაწეობით შეეჩერებინა, რომელიც მათა შორის სისხლის ღვრით უნდა დამთავრებულიყო, მაგრამ მისი ცდა ამაო გამოდგა. გიორგი რუსის მომხრენი ორ ჯგუფად გაიყვნენ: ერთი თავის ლაშქრობით აღმოსავლეთ საქართველოში, ქართლში, გადმოვიდა და ამ თემის აოხრება დაიწყო, მე-

გათხრების მოწყობა საქართველოში. დიდმა გათხრებმა მცხეთა-სამთავროში, კოლხეთის დაბლობში, წალკაზე ჩვენ უმდიდრესი მასალა შეგვქონა. ნივთიერი კულტურის ეს ნაშთები წარსულის უტყუარი მოწმეა.

ქართველმა ტომებმა ამიერ-კავკასიაში განვითარებული ბრინჯაოს კულტურა მოიტანეს. შემდეგში ეს კულტურა ვითარდებოდა უკვე ადგილობრივ. მაგრამ წინა-აზიის მონათესავე კულტურასთან კავშირში. მეორე და პირველი ათასეულების მოგზაზე (ძვ. წ.) საქართველოში უკვე ორი მაღალი კულტურის კერა არსებობდა — დასავლური და აღმოსავლური. ეს ბრინჯაოს კულტურები იყო — იარაღის მასალად აქ უპირატესად ბრინჯაო იხმარებოდა. ეს ორი კულტურული წრე ქართველი ტომების ორს გაერთიანებას შეესაბამება — დასავლურ ქართულსა და აღმოსავლურ ქართულს.

ძველი კოლხური ბრინჯაოს კულტურა

დასავლური კულტურული წრე შეიცავდა მთელს დასავლეთ საქართველოს, ჩრდილოეთ-კავკასიის მთიანეთს მდ. თერგის დასავლეთით, მდინარე კოროხის ხეობასა და შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს (ამ კულტურის ძეგლები ნაპოვნია ოსმალეთის ქალაქ ორდუშიაყ). ეს ის ტერიტორიაა, რომელიც შემდეგში კოლხეთად იწოდებოდა. ეს უძველესი კოლხური ბრინჯაოს კულტურა განვითარების მაღალ დონეზე იდგა. ბლომად არის ნაპოვნი იმდროინდელი სასოფლო-სამეურნეო იარაღი — თოხი, ბარი, წაღი (ისეთი, დღესაც რომ დასავლეთ საქართველოში ხმარობენ). ბევრია აღმოჩენილი იმდროინდელი საბრძოლო იარაღი, ზანჯალი; შუბი, განსაკუთრებით — საომარი ცული. ეს ძველი კოლხური საომარი ცული ძალიან ნიშანდობლივია ამ კულტურისათვის. კოლხური ბრინჯაო უმთავრესად იმ სპილენძისაგან კეთდებოდა, რომლის მადნეში დღესაც არსებობს კოროხის ხეობაში.

აღმოსავლურ-ქართული ბრინჯაოს კულტურა

აღმოსავლურ-ქართული კულტურის წრე შეიცავდა მთელს აღმოსავლეთ საქართველოს ალაზნის გაღმა მხარით, სევანის ტბის მიდამოებსა და არაქსის ხეობას. თუ რამდენად შორს ვრცელდებოდა სამხრეთისაკენ ეს კულტურა, ჯერ გამოკვეთული არ არის, რადგანაც იქ არ უწარმოებიათ გათხრები.

დღევანდელი ქართლი, ჩანს, მაშინაც ისეთი ცენტრალური თემი იყო, სადაც ერთმანეთს ზედადობდა და თავის კულტურულ გამოცდილებას უზიარებდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა. აქ პოულობენ ხოლმე როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური კულტურის ძეგლებს.

ამ აღმოსავლური კულტურისათვის ნიშანდობლივია ბოლოკვეთილი მახეილები, ჩუგლუგები ნახევრად მრგვალი პირით, პრტყელი ისრის წვერები, გრძელი შუბის წვერები. იმდროინდელი საომარი საჭურველიდან

ორე კიდეც ციხისგურის გზით სამცხეში გადავიდა და ქალაქი ოძრხე გადასწვა.

თამარის ერთგულმა აღმოსავლეთ საქართველოს მოხელეებმაც ჯარს თავი მოუყარეს და ჯაეახეთში გაემგზავრნენ საბრძოლველად, სადაც აჯანყებულთა მთავარი ძალა იმყოფებოდა. თმოგვსა და ერუშეთს შუა, მემამოხეთა და საქართველოს მთავრობის ჯარს შორის დიდი ბრძოლა მოხდა. აჯანყებულები დამარცხდნენ და გაიფანტნენ. როდესაც ქართლში მყოფმა მემამოხეებმა ჯაეახეთის ჯგუფის დამარცხების ამბავი გაიგეს, უბრძოლველად გაიქცნენ. გიორგი რუსის მომხრეთა რიცხვი ეხლა უკვე შემცირდა და მათ ბრძოლა აღარ შეეძლოთ. ამიტომ ამ დიდგვაროანმა აზნაურებმა თამარს ზემადგომლები მოუგზავნეს, რომ თავიანთთვის უვნებლობის ფიცი მიეღოთ, მაშინ პაირდებოდნენ, რომ გიორგი რუსს დაჰეროოს მიჰგვრიდნენ. თამარმაც უვნებლობა უწყალობა. აჯანყებულები გადმოვიდნენ და გიორგი რუსიც მოჰგვარეს. თამარმა გიორგი რუსი კვლავ გააძევა, აჯანყებაში გარეულ ყველა მომხრეებსაც თანამდებობა ჩამოართვა და მათ მაგიერ თავისი ერთგული ხელისუფლები დანიშნა.

1192-93 წ. თამარის პირველი ეპიშოპილი გიორგი-ლავა დაიბადა. ამის აღსანიშნავად ლაშქრობა იყო მოწყობილი ერთი მხრით აჩრდეთის, კოხნუ-ქალაქის, მიმართულებით და მეორე მხრით არეზის სანაპიროები-სკენ.

1193 წელს გიორგი რუსმა ბელმეორედ სცადა თავისი ბედი ისევ წაღმა მოეტრიალებინა: კონსტანტინეპოლიდან რანში მოვიდა ათაბაგთან და იქიდან კამბეჩოვანში, ე. ი. ჭიხიში, შეიჭრა. მაგრამ ეს მეორე მცდელობა პირველზე უარესად დამთავრდა: ის უმალ დამარცხებულ იქმნა და უცვალოდ გადაიხვეწა.

როდესაც გიორგი III გარდაიცვალა და სამეფო ტახტზე ნორჩი ქალი-შვილი თამარი ავიდა, ყველა მეზობლებს ეგონათ, რომ ეხლა-კი სამეფო-როს გადაბდის დრო დაუდგათ, მაგრამ ეს იმედი არ გაუმართლდათ: საქართველოს სამხედრო ძლიერება ოდნავადაც არ შესუსტებულა, იმისდა შიუხედავად, რომ საქართველოს სამეფო ტახტზე მამაკაცის მაგიერ ქალი იჯდა. თამარს ხასიათის დიდი სიმტკიცე და მამაცური ნებისყოფა ჰქონდა. ქვეულის მესაჭეობასაც კარგად ახერხებდა.

მეზობელი მამაშვიდანი მმართველები დროგამოშვებით ცდილობდნენ, რომ აქ-თუ-იქ, ამათუიმ მხრიდან იერიში მოეტანათ და საქართველოსა-გან შემოერთებული ადგილები ისევ უკან დაებრუნებინათ. ერანის აზერ-ბაიჯანის ამირთ-ამირას ყიზილ-არსლანის ათაბაგის შვილი აბუბეკრ ათა-ბაგი 1192 წელს შირვანს შეესია. ამ დროს შირვანში საშინელი მიწის-ძვრა მოხდა: შამაზის ზღუდეები დაინგრა. აღსართან შირვან-შაჰმა და მისმა სიძემ ამირ მირმანმა აბუბეკრ ათაბაგის შემოსევას წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს და საქართველოს მთავრობას და თამარს სთხოვეს, აბუბეკ-რის ძალმომრეობისაგან დაეცვათ. რაკი ის საქართველოს ყმად-ნათიკი იყო, საქართველოს მთავრობამაც თავისი შიველეობის ასრულება აღუთ-ქვა და სამხედრო სამაზღისს შეუდგა.

1195 წელს საქართველოს მრავალრიცხოვანი ჯარი დაიძრა და შანჭორთან დიდი ბრძოლა მოხდა, რომლის დროსაც მტერი საშინლად დამარცხდა. ათაბაგმა თავისთავი ღრუბულთა გადაარჩინა მხოლოდ. ძლევა მოსილ ქართველთა ჯარს თვით მაჰმადიანთა ხალიფისაგან უძლეველობის მოსანიჭებლად გამოგზავნილი ლაზო-დროშა ჩაუყარდა ხელში და დიდძალი დევლაც ერგო მაშინვე შანჭორიდან მცხოვრებნი გამოეგებნენ, ქალაქის კლიტე-გასაღები მოართვეს და მეფე დავითსა და ქართველთა ჯარის მხედართ-მთაყრებს შიგ შებრძანება სთხოვეს.

კვლავ დაპყრობილი შანჭორი და მისი სანახები საქართველოს მთავრობას თავის უშუალო მფლობელობად არ უქცევია, არამედ ამირ მირანს გადასცა, ვითარცა ყმადნაფიცს. შერამე ქართველმა მხედრობამ განძაზეც გაილაშქრა, მაგრამ განძასთან მიახლოვებისთანავე, განძელეზმა თავიანთი წარმომადგენლები მოაგებეს და უბრძოლველად დამორჩილება მოახსენეს. საქართველოს ჯარის მთავარსარდლობა ჯარითურთ განძაში შევიდა და, მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვების აღსანიშნავად, განძის მმართველის სასახლეში დიდი დარბაზობა გადაიხადა.

საქართველოს სამხედრო ძლიერება ამ დროიდან მოყოლებული თანდათან სულ უფრო და უფრო მატულობს. მისი სამხედრო მოქმედების ასპარეზად საქართველოს სამხრეთით და დასავლეთით მდებარე სანაპიროები იქცნენ. 1196 წ. გელაქენი და ამბერდი იყო აღებული. 1201 წელს ბიჯნისი იქნა შემოერთებული. რაკი აბუბეკრ ათაბაგი მაინც წინააღმდეგობას აწივდა, მის დასასჯელად კვლავ იყო ლაშქარი გაგზავნილი და 1203—1204 წ. სამხედრო მოქმედება დვინამდის და მის სანაპირომდის სწარმოებდა.

ამავე ხანაში დასავლეთის თურქობაში დაიწყო იერიშის მოტანა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის თემების წინააღმდეგ. ამიტომ მათ დასაღვამად და გასანადგურებლად საქართველოდან გაგზავნილი იყო ჯარი, რომელმაც გაიარა პალაკაიო, არტანი, და სხვა თემები, დაიპყრო ხაზული, ოშკი და ბანა.

1204 წელს თამარი იძულებული გახდა საქართველოს ჯარის მოქმედება უფრო შორეულ მანძილზეც კი გადაეტანა. უცხოეთიდან ჩამოსულ ქართული სივანეების წარმომადგენლებს თამარ მეფემ 1204 წელს დიდი ქონებრივი შეწირულება გადასცა, მაგრამ დაბრუნებისას ამ მონასტრების წარმომადგენლებს ბიზანტიის კეთილშინაობა ეს ფული ჩამოართვა და დაისაკუთრა. ასეთი გაუგონარი სატყუილისა და კადნიერების დასასჯელად, თამარმა საქართველოს მხედრობა ბიზანტიის სახელმწიფოს იმ სანაპიროს შეუსია, რომელიც საქართველოს მოსაზღვრე იყო და რომელშიც ქართველთა მონათესავე ლაზებისა და ქანების ტომები ცხოვრობდნენ. ამ ლაშქრობის დროს საქართველოს ჯარმა ლაზიკა დაიპყრო. ტრაპიზონი, სამისონი, სინოპი, კერასუნტი, კოტიორა აიღო და ერაკლიამდის მიაღწია. მთელი ეს შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო საქართველოს მთავრობამ ბიზანტიას ჩამოართვა და ცალკე საკეისრო შექმნა, რომელშიც თამარმა მთავრობავლობით ბერ-

ძენი უფლისწული დედის მხრით ქართველ მეფეთა ბაგრატიონიანთა მონათესავე და საქართველოში ნამყოფი ალექსი კომნენოსი გაამეფა.

ამნაირად საქართველოს მეზობლად ამ დროიდან მოყოლებული თვით საქართველოს წყალობითვე შექმნილი საციისრო გაჩნდა, რომელიც ქართველთა მონათესავე ტომთაც იყო დასახლებული და პოლიტიკურადაც საქართველოს სახელმწიფოსთან იყო უმკიდროვსად დაკავშირებული: ტრაპიზონის საციისროში საქართველოს ჰეგემონია სუფევდა.

ბიზანტიის საციისროს დაარსების შემდეგაც, ქართული ჯარი იქიდან მთლად არ წამოსულა, რადგან თამარისა და საქართველოს მთავრობის შემოადინებული მოქმედება მხოლოდ დასაწყისი იყო შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართ დასახული პოლიტიკის, რომლის ანარეკლი შემდეგშიც ჩანდა და რომლის გარშემო ბრძოლაც ბიზანტიასა და საქართველოს შორის მთელი XIII და XIV საუკუნის განმავლობაში სწარმოებდა.

1204-5 წ. საქართველოს ჯარმა ჯერ ხლათი და შემდეგ მანასკერტი და არქეში აქცია თავის მოქმედების ასპარეზად. 1205 წელს-კი საქართველოს მთავრობამ გადასწყვიტა დაეპყრო ის ერთდღერთი სამ უმნიშვნელოვანეს ციხე-ქალაქთაგანიც, რომელიც ჯერ კიდევ შემოერთებული არ ჰქონდა და რომლის ფლობა მას სამხრეთიდან მომავალი მტრისაგან უზრუნველყოფდა: თამარმა თავისი ჯარი კარის (ყარის) ციხე-ქალაქის ასაღებად წარგზავნა. კარის ამირა ხლათის მმართველს შაჰ-არშენს ემორჩილებოდა. გარემოცვა კარგა ხანს გაგრძელდა, მაგრამ მაინც საქართველოს ჯარის სრული გამარჯვებით დამთავრდა. ამ რიგად სამხედრო თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობის მქონებული ეს ციხე-ქალაქი კარიც საქართველოს საზღვრებში მოექცა. თამარ მეფემ, კარის მცხოვრებთა თხოვნის თანახმად, კარის ციხე-ქალაქი უშუალოდ სახელმწიფო ტახტს დაუმორჩილა.

როგორადაც კარის ციხის აღებას საქართველოს ძლევაშილობისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, ისევე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ამ ამბავმა მთელს მახლობელ აღმოსავლეთშიც. საქართველოს ამ გამარჯვებით ყველაზე მეტად რუმის სულტანი რუქნადინი იყო აღშფოთებული, რომელმაც კარის აღების უმაღლეს მფობელ ყველა მაჰმადიან სამფლობელოების უფროსებთან გააბა მოლაპარაკება, რომ შეერთებულ ძალით საქართველოს წინააღმდეგ გამოეღაშქრათ და, არამცთუ კარის ციხე-ქალაქი უკან დაებრუნებინათ, არამედ საქართველოც-კი გაენადგურებინათ.

მოკავშირეებმა რომ 400 ათასი ჯარისკაცისაგან შემდგარ ლაშქარს მოუყარეს თავი, რუქნადინმა თამარ მეფეს მუქარიითა და უემეხი გამო-ნათქვამებით სავსე ეპისტოლე გამოუგზავნა, რომელშიც წინადადებას აძლევდა, უბრძოლველად დაჰმორჩილებოდა. თამარმა 1206 წელს ბრძანება გასცა, რომ საქართველოს მხედრობას თავი მოეყარა. ეს განკარგულება სისწრაფით იქმნა ასრულებული, და უკან მიმავალი რუქნადინის ელჩს საქართველოს მთელი ლაშქარი კვალდაკვალ დაედევნა.

საქართველოს მხედრობამ რუქნადინთან ბრძოლა მოულოდნელი თაყ

დასხმით დაიწყო და რუენადინის ჯარი ასსტიკის ბრძოლაში ისე დამარცხდა, რომ თვით რუენადინი და მისი მოკავშირე, აბულუსტანის მფლობელი მულის-ედინ-ტოღრილ-შაჰი, ტყვეობას ძლივს გადურჩნენ. მათი დროშები, მთელი მათი ქონება, რაც-ცოი თან ჰქონდათ, საქართველოს ძლევამოსილ ლაშქარს ჩაუეარდა ხელში.

ამ გამარჯვებამ საქართველოს სამხედრო ძალის უძლეველობა კვლავ გამოამჟღავნა.

1207 წელს თამარის მეუღლე დაეით გარდაიცვალა და თამარმა სამეფო ტახტზე თანამოსაყდრედ თავისი თორმეტი წლის ვაჟი-შვილი გიორგი ლაშა აიყვანა. დაეითის სიკვდილის მიუხედავად, საქართველოს სამხედრო ძლიერება მომდევნო წლებში არამცთუ არ შესუსტებულა, არამედ გამარჯვებას გამარჯვება მოსდევდა. 1208 და 1209 წელს არკუში იქნა აღებული. მართალია, 1208 წელსვე მოულოდნელად საქართველოს ერანიდან არდაველის სულტანი შემოესია. მან იმ გარემოებით ისარგებლა, რომ აღდგომა დღეს ქრისტიანთა წესით ქალაქის კარები დღე-ღამე აღრიახ იღებოდა ზოლმე და ყველა მორწმუნე ეკლესიაში იყვნენ სალოცავად. საიდუმლო მზადების შემდგომ, ანისს ლამიანად თავს დაესხა და იმ დროს, როდესაც რიერაზე ქალაქის კარები გაღებული იყო, შეესია, ეკლესიებში მყოფი ზოლნი ამოხოცა და ისევე სწრაფად, როგორც შემოიჭრა, ერანში დაბრუნდა. მაგრამ მოახსენეს, თუ არა, თამარს ამ კადნიერი შემოსევის ამბავი, საპასუხო დამსჯელი ლაშქრობის მოწყობა უმაღლესე გადაწყვიტა. იმ დროს, როდესაც მაჰმადიანთა დიდი დღესასწაული იყო, როცა მაჰმადიანებმაც დასვენება-განცხრომა იკიდნენ ზოლმე, ასევე სასწრაფოდ საქართველოს მხედრობაც არდაველის სულტანისა და მისი მოსახლეობის დასაჯელად არდაველში გაემურა. იმავე წესით, როგორც ანისი იყო დარბეულ-დაწოკებული, დარბეულ და დაწოკებულ იქნა არდაველიც, ზოლო არდაველის სულტანი სიკვდილით დასაჯეს.

ერანში გალაშქრებამ ქართველ მხედართმთავრებს ერანის სრული პოლიტიკური უმწიობის სურათი გადაუშალა. ისინი დარწმუნდნენ, რომ ერანის დაპყრობა ძნელი საქმე აღარ იყო, ზოლო, რაკი ერანის სხვა და სხვა ცალკეული ამირებისა და მფლობელების შეკობრული, ყაბაღუჩი თავდასხმისაგან საქართველოს მყუდროება ირღვეოდა ზოლმე, ამიტომ 1210 წელს საქართველოს ჯარის მხედართმთავარმა, ამირსპასალარმა, ზაქარია მხარგრძელმა და სხვა მალაღმა ზელისუფლებმა თამარს გეგმა წარუდგინეს, რომ ერანში დიდი ლაშქრობა მოწყობილიყო. ამ საკითხის გადაწყვეტა თამარმა სახელმწიფო დარბაზს გადასცა, რომელმაც დასტური მისცა და თამარ მეფემაც ეს გადაწყვეტილება დაამტკიცა.

საქართველოს მრავალრიცხოვანი მხედრობა ერანისაკენ გაემართა. პირველად მარანდი იყო აღებული. მარანდის აღებამ თავრევე (უდრის ახლანდელ თავრიზს) ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ თავრეველებმა უბრძოლველად დამორჩილება მოახსენეს. ქალაქი მიანაც ასევე მოიქცა შემდეგ უტენი და ზენგანიც (უდრის ახლანდელ ზენჯანს) იყო აღე-

ბული. ზენგანმა საქართველოს ჯარს წინააღმდეგობა გაუწია და მისი დამორჩილება მხოლოდ ბრძოლის შემდგომ გახდა შესაძლებელი. ძლევამოსილმა ქართულმა მხედრობამ ყაზვინიც დაიპყრო. დაელით დატვირთულმა ლაშქარმა რომ-გურსაკ-კი მაღწია და აქ უკვე იმდენად დიდი დაეღა დაგროვდა, რომ ლაშქრობის გაგრძელება შეუძლებელია შეიქმნა: ძლევამოსილი ჯარი უკან უნდა დაბრუნებულიყო. არას დროს საქართველოს ჯარს ესოდენ შორეული ლაშქრობა არ ჰქონია.

ამ გეარად ერანის ჩრდილოეთი ნაწილი, ე. წ. ერანის აზერბაიჯანი საქართველოს ყმადნაფიცად იქცა: მან ყოველწლიური ხარკის ძლევა იკისრა. ასეთი ბრწყინვალე გამარჯვების აღსანიშნავად, დიდი დარბაზობა იყო მოწყვეული, რომლის დროსაც თამარ მეფეს ერანიდან დაბრუნებული მხედრობა წარუდგა და თან მოტანილი დაეღა მიართვეს. ეს თამარის მეფობის უკანასკნელი დიდი ლაშქრობა იყო და ამის შემდგომ საქართველოს მშვიდობიანობა გარეშე მტრისაგან დარღვეული აღარ ყოფილა.

1212 წელს გარდაიცვალა ზაქარია ამირსპასალარი და მის მადიერ მისი მმა იოანე ათაბაგი იყო დანიშნული.

1213 წელს აედამყოფობის შემდგომ თვით თამარ მეფეც გარდაიცვალა. თითქმის ოცდაათი წლის განმავლობაში ბრძნული საქეთმპყრობელობითა და შორსგამჰყვრეტელი პოლიტიკით, თამარმა ბრწყინვალედ დააგვირგვინა საქართველოს სახელმწიფოს აღმშენებლობის ის დიადი საქმე, რომელიც მისი სახელოვანი წინაპრის, დავით აღმაშენებლის, მიერ იყო დაწყებული. მამაკაცის დაუღალავი ენერგიით, დიდი ჰქუთ, მზნეობითა და სმადგალითო მამაცობით დაფუძნებული ეს ხელთუქმნელი ნაგებობა, ქალის სიბრძნითა და ნებისყოფით იყო დამთავრებული.

საქართველოს კულტურული ვითარება მეთორმეტე საუკუნეში

სახელმწიფოებრივი და სოციალური პრობლემები. მეცნიერება. მწიფრობა. ხელოვნება

XII-ე საუკუნის განმავლობაში მოწინავე პროგრესული მოღვაწეებისა და მთელი მშრომელი ქართველი ხალხის გაზდმებული მუშაობით, წარმატებისათვის დაუცხრომელი ზრუნვითა და სოციალური და სახელმწიფოებრივი იდეალებისათვის ბრძოლით, საქართველო მახლობელი აღმოსავლეთის პირველხარისხოვან პოლიტიკურ ძალად იქცა. მისი გავლენა მაშინდელი მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ურთიერთობაში კარგად იყო საგრძნობი. ამ ხანაში, ასეთს სწრაფ ზრდასთან დაკავშირებით, მას არაერთი ფრიად მნიშვნელოვანი პრობლემის გადაწყვეტაც მოუხდა.

პირველი ამოცანა, რომელიც საქართველოს სახელმწიფოებრივობის განმტკიცებისათვის უნდა გადაწყვეტილი ყოფილიყო, წოდებრიობისა და

პირადი ღირსების ურთიერთობის პრობლემა იყო. საშუალო საუკუნეებში, ფეოდალურ წესწყობილებაში განმტკიცებული მსოფლმხედველობაც და რწმენაც უპირატესობას შთამომავლობასა და წოდებრიობას აკუთვნებდა. ეს ურყევ კენჭმარტებად მიჩნეული მაშინდელი რწმენა დავით აღმაშენებლის ხანაში საქართველომ დაარღვია და ადამიანის პირად ღირსებას, წოდებრივ შთამომავლობასთან შედარებით, უპირატესობა მიანიჭა. მოწინავე მოაზროვნე საზოგადოებაშიცა და სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სფეროშიც საქმიანობა სწორედ ამ ძირითად ახალ მოძღვრებაზე იყო დამყარებული.

ამავე ხანაში სახელმწიფო წესწყობილების ისეთი მნიშვნელოვანი ამოცანაც გადაწყდა, როგორც მეფისა და დიდგვარიან აზნაურთა ხელისუფლების ურთიერთობის პრობლემა. საუკუნეთა განმავლობაში მიმდინარე ბრძოლა, რომელიც მეფესა და დიდგვარიან აზნაურებს შორის ჯერ მხოლოდ წოდებრივი უპირატესობის შესანარჩუნებლად სწარმოებდა, როცა მეფის ხელისუფლება ამ უპირატესობის შეზღუდვა-მოსპობას ცდილობდა და ახერხებდა კიდევ, თამარის დროს, ყუთლუ-არსლანის მეთაურობით მოქმედი პოლიტიკური დასისაგან წამოყენებული მოძღვრებისა და მონათხოვნის წყალობით, სახელმწიფო დარბაზის წევრთაგან მეფის ხელისუფლების შეზღუდვით დამთავრდა: ამ ხანიდან მოყოლებული დარბაზის-ერთა „თანადგომა და ერთნებობა“ მეფის ბრძანების სიმტკიცისთვის საჭირო გახდა.

საქართველოს სახელმწიფოებრივობის სინამდვილემ ქართველ მოწინავე მოაზროვნე საზოგადოებას საშუალო საუკუნეებისათვის ისეთი რთული საკითხიც გადააწყვეტინა, როგორც ქალის ხელისუფლების პრობლემა. მაშინდელმა საქართველომ ეს საკითხიც ქალის სასარგებლოდ გადაწყვიტა: სამეფო ტახტზე აყვანილ იქნა ქალი, მაგრამ ისე-ი არა, როგორც ჩვეულებრივ იყო ხოლმე, მხოლოდ ვითარცა დედოფალი, არამედ, როგორც ქვეყნისა და სახელმწიფოს სრულუფლებიანი საქეთმპყრობელი და მეფეთ-მეფე, მისი მუდღე-ეი მხოლოდ მისი თანამეცხედრედ იყო ცნობილი და ქმრობით მას არც მეფეთ-მეფობა და არც მესაქეობა არ მიჰნიჭებია. მეორამეტე საუკუნის საქართველოს პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ქალის გავლენა სხვაფერივადც მოჩანს.

ქართულ სახელმწიფოებრიობას გადასაწყვეტი გაუხდა უცხო ეროვნებათა წარმომადგენლებისა და სხვა რწმენის აღმასრულებელთაღმ დამოკიდებულებისა და პოლიტიკის პრობლემა. მართლმადიდებელ ქრისტიანთა გარდა, საქართველოს სახელმწიფოში იყვნენ მონოფიზიტი სომხებიც და მაჰმადიანნიც-სპარსნი, თურქნი და არაბებიც, რომელთაღმ დამოკიდებულების გარკვეული გეზი უნდა ჰქონოდა სახელმწიფო ხელისუფლებს. საქართველოს მთავრობა დავით აღმაშენებლიდან მოყოლებული თავისს სახელმწიფოებრივ პოლიტიკაში თანასწორობას იცავდა: ეროვნული უფლება-შეზღუდვილობა იმდროინდელ საქართველოში არ არსებობდა.

ეროვნულ-სარწმუნოებრივი განსხვავებისდა მიუხედავად, ქვეშევრდომ-

თა სრული თანასწორობის პრინციპი, რომელსაც საქართველოს მთავრობა იცავდა, იმ საგანგებო სასამართლოს შემადგენლობითაც მტკიცდება, რომელიც საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარის მწიგნობართუხუცესისა და ვაზირთა უპირველესის განკარგულებით სომეხთა ორს ეკლესიასა და სუნიანებს შორის ძვირფასი ოქროს ჯვრის გამო ატეხილი დავის გასაჩივრად იყო მოწვეული: იქ წევრებად მოწვეულნი იყვნენ, როგორც სომეხთა ზღუდის მღვდელთმთავარი, ისევე ქართული ეკლესიის მესვეურნი. ესეც უკვე თავისდათავად ჭაუგნარო ამბავი იყო, რამდენადაც საკითხი სომეხთა ეკლესიას ეხებოდა მხოლოდ, მაგრამ ამაზე უფრო განმაცუფრებელი და საყურადღებო ის არის, რომ ამავე სასამართლოს სრულუფლებიან მსაჯულ წევრებად მოწვეული იყვნენ ტფილისისა და განძის განთქმული ეპისკოპოსები და მაჰმადიანთა სჯულის მეცნიერნიც, რაც მაშინდელ მახლობელ აღმოსავლეთსა და დასავლეთ ევროპაშიც სრულებით წარმოუდგენელი რამე იყო.

ადვილი მისახვედრია. თუ რა უცმაყოფილება უნდა გამოეწვია ქრისტიანეთა ეკლესიების მღვდელმსახურთა წრეში სასამართლოს შემადგენლობის ამნაირს შერჩევას, მაგრამ ამ სასამართლოს შემადგენლობა ნათლად აშკარავებს იმ თანასწორობის გეზსაც. რომლის დაკვირვაც საქართველოს მაშინდელი მთავრობა ყოველ ასეთ შემთხვევაში ცდილობდა და იმ პირთუფლებასაც, რომლის მიხედვითაც საჭიროდ სთვლიდა. რომ სახელმწიფო საკითხები, საჩუქუნობრივი და ეროვნულ გამოწვევების მიუხედავად, გადაწყვეტილი ყოფილიყო. ამიტომაც არის, რომ საქართველოში მყოფი მაჰმადიანები თვით არაბულ-სპარსული იმდროინდელი ისტორიული წყაროების ცნობებითაც, თავიანთ თავს ბევრ მუსულმან სახელმწიფოს ქვეშევრდომებზე უკეთესადაც გრძნობდნენ და უკეთეს მდგომარეობაშიც იმყოფებოდნენ.

არაქართველ მოსახლეობის შიშა-წყლის შემოერთებასთან ერთად, უნდა აგრეთვე მათი სახელმწიფოებრივი მოწყობის წესიც გადაწყვეტილი ყოფილიყო. ამ მხრივ საქართველოში ორგანიზაციის პოლიტიკის გეზი არსებობდა: ან უშუალო შემოერთება და სახელმწიფოს საზღვრებში მოქცევა, ანდა ყმადნაფიცობისა და ვასალური დამოკიდებულების დამყარება. ჩრდილოეთ კავკასიაში მყოფი პოლიტიკური ერთეულები სწორედ ამ უკანასკნელი წესით იყვნენ საქართველოსთან დაკავშირებულნი და საქართველოს სახელმწიფოს ყმადნაფიცები გახდნენ. თუმცა შირვანი და ჩანის თავდაპირველად უშუალოდ შემოერთებულ იქმნენ, მაგრამ შემდეგ ეს ქვეყნებიც ყმადნაფიცობის წესზედ იყვნენ მოწყობილნი. სამხრეთით მდებარე მაჰმადიანთა სამფლობელოებიც აგრეთვე საქართველოს ყმადნაფიცებად იყვნენ ქცეულნი, ყოფილი სომხეთის სამეფოს სომეხთა მიერ დასახლებული ტერიტორია-ც საქართველოს სახელმწიფოს უშუალო მფლობელობას და ეკუთვნის წარმოადგენდა.

სომხურ თემებში დამყარებული წესის განსხვავება იმით აიხსნება, რომ, როდესაც იქ საქართველოს სახელმწიფოებრივობა შედიოდა, თითქმის მთელი საუკუნით უწინარეს იქ სომხური ხელისუფლება უკვე მოსაბო-

ლი იყო, და საქართველო ამ ტერიტორიას მაჰმადიან მმართველებს არ
თმევდა. ადგილობრივი სომხური ხელისუფლება, რომელთანაც ყმადნაფი-
კობის წესით პოლიტიკური დამოკიდებულების დამყარება შესაძლებელი
ყოფილიყო, არ არსებობდა. საქართველოს მთავრობა, მეტადრე თამარის
ხანაში, მაინც აქაც ვარჯვეულ პოლიტიკას დაადგა და ამის წყალობით
სომეხთა მიერ დასახლებული ტერიტორიის თანდათან შემოკლება და
მისი გაერთიანებაც ხდებოდა შესაძლებელი. მათ სხვადასხვა თემს თავ-
თავიანთი დანიშნული მმართველები ჰყავდათ, მაგრამ თავიანთი ერთე-
ნული მოთხოვნების დაკმაყოფილების სრული საშუალება ჰქონდათ.
ხოლო პოლიტიკურად მათი არსებობა საქართველოს სახელმწიფოებ-
რიუბობის ფარგლებში იყო გათვალისწინებულიცა და განხორციელებუ-
ლიც.

საერთაშორისო და სახელმწიფოთაშორისო დამოკიდებულებაში საქარ-
თველოს მთავრობა, მეტადრე თამარის ხანიდან მოყოლებული, მეზობელ-
თა შორის წონასწორობისა და ხელშეუხებლობის პრინციპს მისდევდა:
ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში, როდესაც ეინმე სხვის სამფლობელოში
შეჭრას გახედავდა, საქართველო თავის თავს მოვლედ სთვლიდა, რომ
ჩაჩუქილიყო და შელახული უფლებები აღედგინა. ყველა ამ გარემოე-
ბათა გამო, საქართველომ თავისი პოლიტიკური ძლიერების განმტკიცე-
ბასთან ერთად, საერთაშორისო დამოკიდებულებაშიც დიდი გაყენის
მოპოვება მოახერხა.

საქართველოს ესოდენი ზრდა და სახელგანთქმულობა, რომლის ანარეკ-
ლმა ისეთ შორეულ ქვეყნებამდისაც კი მიაღწია, როგორიც მაშინდელი
საქართველოსათვის დასაყდეთი ევროპა იყო, იმ დიდ კულტურულ მუშა-
ობაზე იყო დამყარებული, რომელსაც ძველი მარაგის საფუძველზე მთე-
ლი ამ საუკუნის ფანჯარაში გამოჩენილი ქართველი მწერლები, მეც-
ნიერნი და ხელოვანნი აწარმოებდნენ. ქართული სამეცნიერო ფილოლო-
გიური და ფილოსოფიური მწერლობა უაღრესად დაწინაურდა. გამოჩე-
ნილი ქართველი მთარგმნელები და ფილოლოგოლები ურთულეს სამეცნიე-
რო საკითხებს დასტრიალებდნენ და არკვევდნენ. საქართველოს მაშინ
ისეთი გამოჩენილი ფილოსოფოსები ჰყავდა, როგორც ეფრემ მცირე, იო-
ანე პეტრიწი. არსენ იყალთოელი და ტარიკის ძე იყენენ. თითოეულს
მათგანს ფილოსოფიური და სამეცნიერო კვლევა-ძიების თავისუფლებისა-
თვის მოუხდა ბრძოლა, მეტადრე იოანე პეტრიწს, რომლის მოღვაწეობა
ჯერ ბიზანტიის სახელმწიფოში მყოფ პეტრაწონის ქართველთა მონასტერ-
ში დაიწყო, შემდეგ ბიზანტიის დედაქალაქ კონსტანტინეპოლში მამდი-
ნარობდა, სულ ბოლოს-კი საქართველოში იყო გადმოტანილი. ღრმა
ცოდნაზე დამყარებული სამაგალითო ზედმიწევნითი თარგმანების გვერ-
დით, მათ საუცხოო საკუთარი კომენტარები და ზოგადი მოძღვრების
შემცველი დებულებებიც შექმნეს და დატოვეს შთამომავლობას.

უზუად გაიფიქრა ამ ხანაში აგრეთვე ქართული საისტორიო მწერლო-
ბაც. ამ დროს დაწერილი იყო ისეთი შესანიშნავი საისტორიო ნაშრომე-
ბი, როგორიც ძველ წყაროებზე დამყარებული ეფრემ მცირეს გამოკლე-

ვია, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ბრწყინვალე თბულებად და თამარ მეფის სამი ისტორიკოსის ფრიად საყურადღებო ნაწარმოებია. სახელმწიფო და პოლიტიკურ ამბებს გარდა, ამ ავტორებს სოციალური პრობლემებიცა და კულტურული ყოფაცხოვრების ამბებიც არ ავიწყდებოდათ. ამ თბულებათა შინაარსის მრავალფეროვნება და თვით საისტორიო წერის მაღალი ტექნიკა ამ ნაშრომებს პირველხარისხოვან საისტორიო ძეგლებად ზღის.

საქართველოს, ძველი ქართული კულტურის გარდა, ამ ხანაში ელიზბერი კულტურის მემკვიდრეობაც საკმაოდ ჰქონდა შეთვისებული, რამდენადაც, რასაკვირველია, ბიზანტიაში გადაჩენილ თბულებათა საშუალებით ამის შესწავლა შეიძლებოდა. ბერძნულის საფუძვლიანმა ცოდნამ ქართველ მეცნიერებს საშუალება მისცათ ბერძნული თბულებები ბერძულადვე წაეკითხათ. ამგვარად ელიზბერის აყვავებისათვის მათ შესაფერისი მომზადებაც მოეპოვებოდათ და თვით საქართველოშიც ამისათვის ბელშემწეობი პირობებიც ჰქონდათ.

ქართული კულტურის თავისებურებას, დასავლეთის იმდროინდელ კულტურასთან შედარებით, მაინც ის წარმოადგენს, რომ, ვითარცა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მოგზაზე მდებარე ქვეყანას, საქართველოს საშუალება ჰქონდა, ქრისტიანულ კულტურას გარდა, ისლამობის ნიადაგზე შექმნილს ახალს ფრიად თავისებურსა და მრავალფეროვან არაბულ-სპარსულ კულტურასაც დასწავებოდა. იმ დროს, როდესაც ამ ხანაში დასავლეთ ევროპასა და ბიზანტიას, ასურელებს და სომხებსაც მხოლოდ საეკლესიო მწერლობა ჰქონდათ, საერო-ი ჯერ არ მოეპოვებოდათ მაჰმადიანობამ და არაბ-სპარსულმა კულტურამ უკვე მდიდარი, მშვენიერი საერო მწერლობის შექმნა შესძლო. საქართველო და ქართველი ერი სარწმუნოებრივად მისთვის ამ დამოუკიდებლად და თითქმის უცხო კულტურას, როგორც ცხოველყოფელ წყაროს, დაეწავა, შეითვისა და თითონაც ასეთივე ხელოვნების უნარი გამოიჩინა.

ქართველ ხალხს უძველეს დროიდან თავისი მდიდარი ხალხური პოეზია და მრავალფეროვანი ზმირი და საკრავიერი მუსიკა ჰქონდა, ისევე, როგორც სახიობაც. მკაცრი ქრისტიანული და ასეეტიკური მოძღვრების მიერ ბალხური შემოქმედების ამ წინათ დევნილმა დარგმა თანდათანობით თავისი ძალის ცვაღ მოკრეფა შესძლო და უკვე X-ე საუკუნისათვის ქართული საერო მწერლობის განახლების დასაწყისი მკაფიოდ საგრძნობი გახდა.

XI და XII საუკუნეში ამ საერო მწერლობის, როგორც მნიშვნელობა და გავლენა, ისევე შემოქმედებითი ოდენობა სწრაფად იზრდება. პირველ ხანებში მაჰმადიანთა საერო მწერლობის პანგებში მიმბაძელობით შეფერილებული, თანდათანობით ის დამოუკიდებელ შემოქმედების გზას ადგება. ამ მხრივ ქართული „ეპისამიანია“ საყურადღებო, რომელიც არც ღირსებით, არც დედააზრით ფახრედინ გურგანელის მიერ ლექსად დაწერილ საუცხოო სპარსულ რომანს არაფრით ჩამოუვარდება, იმისდა მიუხედავად, რომ ქართველ ავტორს თავისი თბულება პროზად აქვს და-

წერილი. იოანე შათელის „აბდულ მესია“ და ჩაბრუნების ხოტბანი ზომ მაშინდელი საქართველოს მაღალბარისხოვეანი კულტურის საუკეთესო გამოქვეყნებელია: ასეთ თბზულებათა შინაარსის გაგება მხოლოდ ფართო და ღრმა განათლების მქონებელს საზოგადოებას შეეძლო და იმავე დროს ლექსთა-წყობის ხელოვნებაში იმ მაღალ დონემდე მიღწევაც, რომლის მაგალითებიც მათ ნაწარმოების ყოველ სტრიქონში განმაცვიფრებელი ოსტატობით არის გულუხვად გაბნეული, მხოლოდ უაღრესად დახელოვნებულ მგოსანს ძალუძდა.

მარტო შოთა რუსთაველის უკედავი ქმნილება „ვეფხისტყაოსანიც“, სხეც რომ აღარაფერი გვექნოდა შერჩენილი, მაშინდელი ქართული მხატვრული მწერლობის განვითარების მაღალი დონის ცხადსაყოფელად ემარა. შოთას „ვეფხისტყაოსანი“ არაჩვეულებრივი მოვლენაა მდროინდელი, როგორც აღმოსავლეთისა, ისევე დასავლეთის მწერლობისათვის. პირველი სტრიქონიდან მოყოლებული დასრულებამდე ეს ქმნილება მომგადოებელ შთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველებზე, მარტო იმატომ კი არა, რომ მისი ლექსი უზადოა, რომ მისი რითმა სიმდიდრითა და მუსიკალობით სწორედოვარია, რომ მისი შედარება ისეთივე შარჯე, მოხდენილი და ლამაზია, როგორიც თვით საქართველოს ბუნება, არამედ იმიოაც, რომ თავიდან ბოლომდე, მთელი ნაწარმოები მარტო სიყვარულის გრძნობით-კი არ არის გამსკეადული, როგორც ეს ჩვეულებრივ რომანებში და პოემებში იყო ხოლმე, არამედ იქ თვით მგოსანიცა და მისი გმირებიც დიდ საზოგადოებრივსა და სოციალურ პრობლემებსაც დასტრიალებენ.

შოთას მომჭედი პირები მხოლოდ ეგოისტური გრძნობით გატაცებული და მარტო თავიანთ ბედნიერებაზე მზრუნველი ჩვეულებრივი არსებანი არ არიან, ჩვენი მგონის ქალებიც-კი ეროვნული და საზოგადოებრივი მოვალეობის შეგნებით დაჯილდოებულ გმირებს წარმოადგენენ: მათი მოქმედება მარტო პირადი ბედნიერების წადილით არ არის ნაკარნახევი, არამედ უკიდურეს განსაცდელის დროსაც-კი მათ თავიანთი საშობლოს ბედნიერება არ ავიწყდებათ. რაზედაც ზრუნვა მათ პირად ბედნიერებაზე მეტად აწუხებდათ. ამ მხრივ იმდროინდელ მხატვრულ მწერლობაში შოთას ქმნილება ობოლ მარგალიტს წარმოადგენს.

სწორეთ საზოგადოებრივი და სოციალური პანგებით, ადამიანის ბუნების ფსიქიკის იშვიათი ცოდნითა და ფილოსოფიური სიბრძნით უზუად დაუფრსვილობა ანიკებს „ვეფხისტყაოსანს“ არაჩვეულებრივს მომზიბულელობას. ეს უკედავი პოემა სამი ძირითადი პრობლემის გასაშეჭებლად არის დაწერილი: ქალისადმი რაინდული სიყვარული, გმირული თავგანწირულების მშვენიერება და ეროვნებისა და სარწმუნოებისადამოუხედავად ძაღ-ნაფიცობის მომზიბლავი სილამაზე. ყველა ამან „ვეფხისტყაოსანი“ შოთას თანამედროვეთათვისაც უებრო თბზულებად იქცია და ქართულ მწერლობისათვის დღეგანდღამდისაც იგი სწორედოვარ მაგალითად დარჩა: ვერც ზნიერებამ, ვერც მსოფლმბედველობის თვალსაჩინოდ შეცვლამ შოთა რუსთაველსა და მის ქმნილებას გენიალობისა და უკედავების შა-

გვხვდება აგრეთვე ფარი. იმდროინდელი მშვილდი კაცზე უფრო მაღალი ყოფილა.

ნაშონია აქ აგრეთვე სამეურნეო იარაღი: კეკრი, სხედასხვანაირი ცული, ნამგალი, დანა, ნეშა, სადგისი და სხვა საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო დანიშნულების ნივთებში ყურადღებას იქცევს კვირისთავე-ბი, სარტყელები, ლილები.

დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი ჭურჭლეულობაც, უძველეს ხანაში მეტწილად თიხისა და ნაწილობრივ — ბრინჯაოსი, ევრცხლისა, ოქროსი.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ამ ძველს, ბრინჯაოს ხანის სამარხებში დიდი რაოდენობით გვხვდება სხედასხვა სამკაულები: ბეჭდები, რაც ჩვენს წინაპრებს განსაკუთრებით პყვარებიან. საყურეები, სამაჯურები, ათასნაირი მძივები: სარტყლები თავისი ბალთებითა და აბჯანდებით.

მუსიკალური ინსტრუმენტებთან სამთავროში იპოვნეს ძელის საღამური.

აღმოსავლეთ საქართველოს ეს ბრინჯაოს კულტურა იმავე სუბარებს ეკუთვნის, რომლებსაც ბერძნები მე-6—მე-5 საუკუნეებში საბერძნეთს ეძახდნენ, მე-4 საუკუნიდან კი—ბერებს. ე. ი. ქართველი ტომების აღმოსავლური შტოს წინაპრებს.

ქართველ ტომთა განვითარების სახე ბრინჯაოს ხანაში

იმ ხანაში. როცის ნივთიერი ნაშთები ჩვენ ზემოთ გაეცანით, საქართველოს მოსახლეობა უკვე ძირითადად მიწისმოქმედებას მისდევდა მოჰყავდათ სხედასხვა პურეულები—ბორბალი, ქერი, ფეტვი. იმდროინდელი ხორბლეულის ნაშთები ნაპოვნია ჩვენს ნიადაგში.

მისდევდნენ მევენახეობასაც — განათხარ მასალებში ყურძნის კერკაც არის აღმოჩენილი.

ფართოდ იყო განვითარებული, ჩანს, მესაქონლეობაც. შინაური პირუტყვიდან ჰყავდათ ცხვარი, ძროხა, ღორი, ცხენი, ძაღლი და სხვა.

მაღალ დონეზე იდგა ბეღოსნური წარმოება. ჩანს, უკვე იყვნენ კარგად გაწაფული ოსტატები, რომელნიც აკეთებდნენ მშვენიერს თიხის ჭურჭელს, ზოგჯერ საუცხოოდ მოხატულს, საუკეთესო ბრინჯაოს იარაღს, ლაშაში ორნამენტით შემკულს, მატყლისა და სელის ქსოვილებს. რომლებიც საზღვარ-გარეთაც იყო ცნობილი. ასურელები, მაგალითად, იხსენიებენ თავის წარწერებში „კილბურ“ მატყლისა და სელის ქსოვილებს. „კილბი“-ს კი ასურელები კოლხეთს ეძახდნენ.

დამახასიათებელია ბრინჯაოს ხანის ქართველების ყოფა-ცხოვრებისათვის ცხენის ეტლი, რომელსაც უმთავრესად ბრძოლაში ხმარობდნენ. კავასიელი სუბარების მიერ გაკეთებული ეტლები ეგვიპტეშიაც კი გაქონდათ თურქე.

დიდად განვითარებული ყოფილა იმდროინდელ საქართველოში ხელოვნება. თიხების ყველა ნივთს, განსაკუთრებით კი — სამკაულებს. ჭურჭ-

რაენდელი ვერ დაუბრუნდა. იგი ისევ წინანდებურად ბრწყინავს და მომზადებულია.

ქართულ მხატვრულ მწერლობას გვერდს ხელოვნების სხვა დარგებიც უმშვენებდნენ. ხელოვნების არც ერთი დარგი არ მოიპოვება, რომელშიც ამ ხანაში საუცხოო ძეგლები არ უფილიყოს შექმნილი: ხეროთომოდერებაშიც, მონუმენტური კედლის მხატვრობაშიცა და ხელნაწერების შესამკობად განკუთვნილმა მინიატურებმა, კედელთა ხელოვნებამ, თუ მიწაზე, მუსიკაშიც ბევრი პირველხარისხოვანი ნაწარმოები დაქმნილება შესძინა საქართველოს.

საქმარისია დასახელებული იყოს ისეთი დიდებული ძეგლები, როგორც არის უბისის, ყინციის, გელათის კედლის მხატვრობა და მოზაიკა, ანდა, როგორც ჯრუჭის ოთხთავია, წყაროს თავისა და ტბეთის სახარებათა, ხახლასა და აწოსხატების მოკედლობა, ისევე, როგორც ბეჭა და ბეშენ ომიზარების განმაცვიფრებელი ოქრომქანდაკებლობის ხელოვნების სხვა ქმნილებანიც.

აღსანიშნავია აგრეთვე ქართული მუსიკის ამავე ხანაში დიდი დაწინაურება: მრავალმხიანობის გაჩენასა და განვითარებასთან ერთად, საკომპოზიციო ხელოვნება ცალკე დარგად გამოეყო ისე, რომ ამ დროს საგალობლების სიტყვებისა და ჰანგის შემთხველნი საქართველოში სხვა და სხვა პირები იყვნენ. მაშინდელი ქართველი კომპოზიტორებისაგან შეთხზული ჰანგები საგალობო ნიშნებით შემკულს ფოლიანტებში იყო დატული, რომელთაგან დღევანდლამდის ზოგი გადარჩენილია.

ხეროთომოდერების ძეგლთა შორის იმდენად ბევრი ნაგებობა არსებობდა იმ დროს, რომელთა მშენებლობა ადამიანის ყურადღებას უნებლიეთ იპყრობს, რომ ყველას ჩამოთვლა შეუძლებელიცაა: იკორთის, სამთავროს, ბეროვნის, ბეთანისა და სხვა ტაძრები ამ დიდი ხელოვნების მრავალმეტყველი მოწმენი არიან, იმისდა მოუხდევად, რომ თითოეული მათგანი საუკუნეთა განმავლობაში ძალზე დაზიანდა და წინანდელ ბრწყინვალეობიდან ბევრი რამ უკვე დაკარგული აქვთ. მაგრამ იმ მაღალი დონის გასათვალისწინებლად, რომელსაც ამ დროს ქართულმა ხეროთომოდერებამ მიაღწია, კიდევ ერთი დასახელებაც საქმარისია: მარტო მთლად კლდეში გამოკვეთილი ვარძიის მონასტერიც, მრავალი სენაყებითა და საუცხოოდ მოხატული ეკლესიით, დაანახევებს ადამიანს, თუ რამდენად ძლიერი იყო ხელოვნების ეს დარგი მაშინდელს საქართველოში.

ამ რთოდ ქართველი ხალხის კულტურის განვითარებისა და დიდი წარმატების ის საფეხური, რომელიც მან მეთორმეტე საუკუნეში განვლო: თანასწორი სიძლიერით არის განსაზიერებული ცხოვრებისა და შემოქმედების ყოველ სფეროში, პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი წყობილება იყო, თუ სოციალური პრობლემების ძიება-გადაჭრა, ეკონომიკა იყო, თუ გონებრივი და მატერიალური კულტურა.

მაშინდელი საქართველოს ძლიერების მთავარ საფუძველს სწორედ ეს თანასწორი განვითარება და წარმატება წარმოადგენდა: ამან შეაძლე-

ზონა ქართულ ხალხს მომდევნო საუკუნეებში დატრიალებული ღიბი პოლიტიკური და ყოველგვარი სხვადასხვა თავსდამტყდარი უბედურება და განსაცდელი ისე აეტანა, რომ სამი საუკუნის განმავლობაში მრავალგვარი დაბრკოლებისა და მრავალგვარი ბიფათისა და მიუხედავად საქართველომ მაინც სახელმწიფოებრივობა და მთლიანობა შეინარჩუნა.

მაშინდელს საქართველოში განსაკუთრებული ყურადღება ჰქონდა ეკონომიურ პრობლემებსაც მიპყრობილი. უკვე დავით აღმაშენებელი მიმოსვლისა და სავაჭრო გზების გაუმჯობესებაზე ზრუნავდა: ძნელად სავალი გზები გაასწორებინა და ქვაფენილჰყენა, მდინარეებზე სათანადო ადგილას ხიდები ააგო. ერთი ასეთი ნაგებობის ნაშთი, ბასილეთის ხიდი, დღევანდლამდისაც დაცულია.

თამარმა ჯაყეთისა და მთელი მესხეთის საქართველოს შუაგულთან, დედაქალაქ ტფილისთან, მკიდროდ დასაკავშირებლად, რაკი მესხეთი საქართველოსთვის მარცვლეულის მარაგის წამდელს ბელელს წარმოადგენდა და მესაქონლეობისათვისაც აუცილებელი საუცხოვო საზოგადო საშოვნების მქონებელი იყო, პირდაპირი უმოკლესი გზა გააყვანინა თრიალეთზე. ამასთანავე გადმოსავლის იქ-აქეთ საქარავნო ფუნდუკები (სასტუმროები) ააშენებინა, რომ ქარბუქსა და ზამთარში თოვლის ნამქერის დროს მგზავრებსა და ქარავნებს იქ თავის შეფარება და საქმელსასმელისა და პირუტყვისათვის საკვების მოვნა შესძლებოდათ.

XII საუკუნეში საქართველოში მოსახლეობის სწრაფ ზრდასთან დაკავშირებით და მეურნეობის გაინტენსივების მიზნით, საქართველოს მთავრობამ, თამარის ბრძანებით, ორი დიდი სარწყავი არხი გაიყვანა: ერთი მათგანს, ალაზნის არხს, 119 კილომეტრის სიგრძე ჰქონდა და 53000 ჰექტარ მიწას რწყავდა, მეორეს, სამგორის არხს, 20 კილომეტრი ჰქონდა სიგრძე. ამავე ხანაში წყალსადენების გაყვანასაც განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ. მაგ., 1202 წ. ანტონ მწიგნობართუხუცესმა შიომღვიმის უდაბნოს სხალტბიდან, 7 კილომეტრის სიშორეზე, ქედს იქიდან წყალსადენი გაუყვანა, რომელიც ამ სივანეს დღემდე 243000 ლიტრს წყაროს წყალს აწვდიდა. როგორც არხები, ისევე წყალსადენი მაშინდელი ქართული ჰიდროტექნიკური ცოდნის მაღალი დონის დამამტკიცებელია.

დაწინაურებულს სსოფლო მეურნეობასა და მესაქონლეობასთან ერთად, საქართველოს ამ ხანაში აღებშიცემობაც, როგორც შოგნითი, ისევე სავარყოფი განვითარებული ჰქონდა. ქართველ სოფეარებს მაშინ ისეთ შორეულ ქვეყნებთან ჰქონდათ სავაჭრო ურთიერთობა, როგორიც ევფრატე იყო სამხრეთით და რუსეთი ჩრდილოეთით. საექსპორტო ვაჭრობა ფართოდ იყო გავრცელებული. ეგვიპტიდან, ალექსანდრიიდან, მაგ., საუზეთოს ღირსების მატყლი მოჰქონდათ. თვით საქართველოდან ბამბა, მალეშხროლი ცხენები და ჯორები, საუკეთესო ხარისხის მატყლი, აბრეშუმი, ტანისამოსი, ხალხები, ქურჭები, სონდოი (ვერცხლის წყალი) და სხ. გაჰქონდათ. საქართველოს საექსპორტო ვაჭრობის ერთერთ საგანთაგანს საუცხოვო ოქროქსოვილებიც შეადგენდა, ნავთილეკი მოჰქონდათ აქლებებითა და გემებით საქართველოს სახელმწიფოდან.

საქართველო, თავისი ინტენსიური მეურნეობისა და ფართო ალემბიცემობის წყალობით, ფინანსურად მდიდარი ქვეყანა იყო. საერთო სა-ქართველოს (უყმადნაფიკო ქვეყნებოდ) ყოველწლიური სახელმწიფო საღაროს ფულადი შემოსავალი 3.750.000 ოქროს მანეთს უდრიდა. ამავე ხანაშიკი მცირე აზიის შემოსავალიცკი 2.475.000 მან., არაბეთის ერავის 2.250.000 მან. და ფარსის 2.153.460 მან. შეადგენდა მხოლოდ. დას. ევროპის ქვეყნებთანკ ინგლისის მეფის შემოსავალი 1300 წელს 4 000 000 ოქროს ფრანკს, ხოლო საფრანგეთის 1311 წელს 3 000 000 ფრანკს არ აღემატებოდა. საქართველოს შემოსავლის ზემო-აღნიშნული თანხა მხოლოდ ფულადი შემოსავლის ოდენობაა, ამას გარ-და მას სულადად დწესებული გადასახადების შემოსავალიც კჳონდა. სწორეთ ასეთმა ეკონომიურმა კეთილდღეობამ მისცა საშუალება საქარ-თველოს და ბალსს აეტანა ის საშინელი პოლიტიკური და ეკონომიური განსაცდელი, რომელიც მას XIII საუკუნეში დაატყდა თავს, მეტადრე მონღოლთა ბატონობის ხანიდან მოყოლებული.

ბიოგრაფი IV ლაშა (1218 — 1282)

მონღოლთა პირველი გამოსიბნა

20 წლის იყო გიორგი-ლაშა, როდესაც მისი სახელოვანი დედა გარდა-იცვალა და ბედმა ამ კაბუკ მეფეს საქართველოს საკეთმკყობელობა არუენა.

თამარის შემკოდრეს ფრიად პასუხსაგები მოვალეობა დააკისრა ისტო-რიაში: თუნდაც მრავალ ახალ შემოერთებულ ქვეყანას მომტკიცე და სა-ხელმწიფოებრივი მოწყობა სკირდებოდა. ეს მხოლოდ მიზანშეწონილი. კეთილ-მოსურნე სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობითა და შორსგამკვრე-ტელი სოციალური პოლიტიკით იყო შესაძლებელი. სამწუბაოოდ, გი-ორგი-ლაშას რაინდული სულისკვეთების, სიმამაცისა და თავისუფალი აზროვნების მოუბედავად, ვითარცა დედისერთა განებეირებულს შეიღს, ენინიანი ადამიანის ხასიათი კჳონდა და მისს აჩქარებულ ხასიათს ქვეყანა არაერთხელ ცუდ მდგომარეობაში ჩაუგდია.

რაკი სამეფო ტახტზე კაბუკო მეფე აღმოჩნდა, მეზობლებმა გადას-წყვიტეს, რომ დადგა დრო, როდესაც მათ საქართველოს ყმადნაფიკო-ბისაგან განთავისუფლების საშუალება მიეცემოდათ. პირველად საქარ-თველოს განძის ათაბაგი განუდგა. გიორგი-ლაშამ საქართველოს მთაე-რობასთან ერთად გადასწყვიტა, რომ ასეთი მცდელობისათვის დაუყო-ნებლიე წინააღმდეგობა გაეწია, რომ სხვებსაც ამ მაგალითისათვის არ მიეზამათ და ჯარითორთ იოანე ათაბაგის მეთაურობით გიორგი-ლაშაც განძის ათაბაგის წინააღმდეგ გაემგზავრა.

ამ ამბის გაგებისთანავე ათაბაგმა უბრძოლველად ქ. განძამდე დაიბია და წინააღმდეგობის გაწევა მხოლოდ ქალაქში გადასწყვიტა. საქართვე-ლოს მთავარსარდალმა არჩია, რომ პირდაპირი იერიშის მიტანის მაგიე-

რად; განძის ათბაგი გარემოცვით აეზღუდებინა, რომ დამოუკიდებელიყო. გარემოცვის წესით განძის აღებისათვის, უფრო ხანგრძლივი დრო იყო საჭირო. გიორგი-ლავას იმპულსური ხასიათი-კი ასეთი ბრძოლის წესს მწელად უზოგდებოდა და, როდესაც მთავარსარდლის დაყოლიება მან ვერ მოახერხა, განძის გარს შემოსავლელად და პირდაპირი იერიშით საქმის გადასაწყვეტად, მთავარსარდლის დაუკითხავად და უცნობელად-დაც-კი, თავისი ჯარის ნაწილიდან ოთხი ათასი მებრძოლი წაიყვანა.

მეფისაგან ასეთი მცირერიცხოვანი ნაწილითურთ სამხედრო მოქმედების დაწყება განძის ათბაგს არ გამოჰპარვია და იმ დროს, როდესაც გიორგი-ლავა თავის ჯარითურთ უკვე ქალაქს უკან იყო მოქცეული, მოულოდნელად განძის ზღუდიდან მოლაშქრეთა საცმოდ დიდი ნაწილი გამოიჭრა და ცხარე ბრძოლა ატყდა. აუცილებელი უბედურების თავიდან აშორება მხოლოდ გიორგი ლავასი და მის თანამებრძოლ სამხედრო მეთაურთა პირადი მამაცობის წყალობით შეიქნა შესაძლებელი. ამ ბრძოლას ორივე მხრიდან დიდძალი მსხვერპლი შეეწირა. განძელები ასეთს მედგარს წინააღმდეგობას არ მოელოდნენ, ამიტომაც შედრკნენ და უკან დაიხიეს. მაგრამ გიორგი-ლავას რაზმაც უკვე იმდენად შეთხელეზული იყო, რომ მას დადევნება აღარ შეეძლო და განძაში შეჭრა ვერ მოახერხა. ამ რიგად კბაუც მეფის მიერ დასახული ამოცანა მიუღწეველი დარჩა.

საქართველოს ჯარის მხედართმთავარი ივანე ათბაგი შეშფოთდა, როდესაც გაიგო, რომ მეფე ოთხი ათასი ჯარისკაცითურთ უცნობელად საომრად წასულიყო. მოსალოდნელ განსაცდელის თავიდან ასაცილებლად, იოანე ათბაგი საქართველოს ჯარითურთ მისაშველებლად დაიძრა და იმ დროს, როდესაც უკვე შუა ზაზზე იყო, უკან მომავალი გიორგი ლავა და მისი ძალზე შეთხელეზული რაზმი შეხვდა. ათბაგმა მეფეს ცხარე საყვედური გამოუცხადა, რომ ქართული სამხედრო სამართლის დარღვევით, მან, მთავარსარდლის უცნობელად, ბრძოლა დაიწყო. ივანე ათბაგმა და სხვა მხედართმთავრებმა მეფეს განუცხადეს, რომ თუ მომავალში კიდევ ასეთი რამ მოხდებოდა, ისინი სამსახურსაც თავს დაანებებდნენ და სამეფო დარბაზსაც ჩამოჰშორდებიან. მეფე გულწრფელად შეწყუბდა, ცხენიდან ჩამოხტა და მთავარსარდლის წინაშე ბოდიში მოიხატა.

მთავარსარდლობის მიერ არჩეული წესი უფრო სამართლიანი გამოდგა. გარემოცვამ განძელები ქალაქში ისეთ განსაცდელში ჩააგდო, რომ განძის ათბაგი იძულებული გახდა, საქართველოს მთავრობისათვის შენდობა ეთხოვა. დიდძალი ძლევის მიროთმევის შემდგომ, ემანდაფიკობის აღთქმის დადების მერმე და ყოველწლოური ხარკის ხედრის გადაცემის უშალ, საქმე მოგვარებულად იყო მიჩნეული და საქართველოს ჯარს შინ დაბრუნდა.

ეს ემანდაფიკთა ურჩობის მხოლოდ პირველი შემთხვევა იყო: საქართველოს სამხრეთის და სამხრეთ დასავლეთის მეზობლებმაც სცადეს ემანდაფიკობისაგან განთავისუფლება. ამიტომ 1219 წელს საქართვე-

ლოს მხედრობას სამხრეთითა და სამხრეთ-დასავლეთის სანაპიროებისა-
კენ ნახჭევანმდის გალაშქრებაჲ მოუხდა, ოროტნისა და სხვა იმ ციხე-
ების ასაღებად, რომელთა დამორჩილება მოხერხდა კიდეც. შემდეგ
ზღაღის სულტნის ყმაღნაფიცობის აღდგენაც საჭირო გახდა და კორნუ-
ქალაქიც წინანდებურად მომტყიცებულ იქმნა.

ამ როგად, საქართველოს, როგორც აღმოსავლეთით, ისე სამხრეთ-და-
სავლეთით მდებარე ყველა ყმაღნაფიცმა სამფლობელოებმა ოგონეს, რომ,
მეფის სიკაბუკისდა მიუხედავად, საქართველოს მოპოვებული სამფლობე-
ლოს დაცვის უნარი მაინც შენარჩუნებული ჰქონოდა.

მშედობიანობა რომ დამყარდა, სწორედ ამ დროს დასავლეთ ევროპი-
დან გიორგი ლაშას რომის პაპის ჰონორიუსის ეპისტოლე მოუვიდა,
რომლითაც ის სთხოვდა, რომ მისი მეთაურობით ევროპელ ქრისტიან სა-
ზღელწიფოთაგან განზრახულს ჯეჰაროსანთა ომში საქართველოსაც მი-
ეღო მონაწილეობა. რომის პაპს უნდოდა, რომ საქართველოს საზღელწი-
ფოს ჯარს თავისი მონაწილეობით ევროპელ ჯეჰაროსანთათვის მამადი-
ანთა წინააღმდეგ პალესტინაში სამხედრო მოქმედება გაეადვილებინა.

გიორგის რაინდულს სულისკვეთებას ასეთი გეგმა კარგა ეგუებოდა და
მანაც სიამოვნებით განაცხადა თანხმობა. ის სამზადისსაც შეუდგა, მაგ-
რამ მოულოდნელად მთელი ეს გეგმა ჩაეშალა: თვით საქართველოს
საზღევარზე გამოჩნდა ახალი, მანამდე სრულებით უცნობი მტერი, რომ-
ლის წინააღმდეგ ბრძოლა დასჭირდა. ეს მტერი მონღოლები იყვნენ.

მონღოლები მთელი მახლობელი აღმოსავლეთისათვისაც სრულებით
უცნობ ერონებას წარმოადგენდნენ. ისინი პირველად ჩინგისხანმა გაა-
ერთიანა, ფართო საისტორიო და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოიყვანა.
ზეარაზმშაჲ მუჰამედის წინააღმდეგ ომის გამო. მონღოლები დამარცხე-
ბულს მუჰამედსა და მის შვილს ჯალალედინს დაედევნენ. ღრუღილი
მუჰამედი რომ მოკვდა. შემდგომ მონღოლები ბრძოლას უკვე მისი ე-
თიშვილის ჯალალედინის წინააღმდეგ შეუდგნენ. რამდენჯერმე და-
მარცხების შემდეგ, ჯალალედინმა სცადა, ერანში ფეხი მოეკიდა და თა-
ვისი დაუძინებელი მტრებისათვის იქიდან გაეწია წინააღმდეგობა. ჩინ-
გისხანმა მის კვალდაკვალ დასადევნებლად თავისი ოთხი სარდალი მო-
წინავე ლაშქრითურთ წარმოგზავნა, რომელთაც ამას გარდა ადგილობ-
რები პირობების დაზვერვაც დაევა.

მონღოლთა ჯარმა საქართველოს საზღევრებს მოაღწია. ჩინგისხანის
დავალებით ცნობების შეგროვების შემდგომ, მას უნდა პირი ისევე თავის
სამშობლოსაკენ ებრუნებინა. ერანიდან მომავალთ, მათ უნდა დარუბან-
დის გზით კავკასიონის ქედი გადაელახათ. ასე და ამგვარად მონღოლები
20 ათასი ჯარისკაცითურთ საქართველოს საზღევრს მოადგნენ, უმთა-
ვრესად საჭირო სამოვრების სამებნელად. ამ ჯარს ჯებე და სუბუღაი
მეთაურობდნენ. ეს ისეთი სისწრაფით მოხდა, რომ საქართველოს სა-
ნაპირო ჯარმა მხოლოდ მიმავალი მოწინააღმდეგის უკან დადევნება
მოახწრო.

გიორგი ლაშა მაშინვე შეუდგა ლაშქრის შეყრას, მაგრამ, როდესაც

ბრძოლაზე მიდგა საჭმე, მონღოლებმა ჩინეისხანის მიერ შემოღებული ბრძოლის ბერძნ გამოიყენეს: მათი ჯარი ჩვეულებრივ ორ ნაწილად იყოფებოდა ხოლმე, ერთი მოწინააღმდეგეს პირისპირ ებრძოდა, მეორე წინასწარ გარკვეულ ადგილას ჩასაფრებული ჰყავდათ. ბრძოლის დაწყების შემდგომ, გარკვეულ დროს რაზმი განზრახ უკან იხევდა და ეთიომეც მირბოდა იმ ადგილამდე, სადაც ჯარი იყო ჩასაფრებული, როდესაც ისინი ამ ადგილს გასცილდებოდნენ, მონღოლთა ჩასაფრებული რაზმი უნდა უეცრად ამოცოცხებულიყო. განზრახ უკან დაბრუნებული მონღოლთა რაზმიც მაშინვე შეჩერდებოდა და ორმხრივ მოქცეულ მოწინააღმდეგეს ბრძოლას აუტეხდა. ამგვარ სამხედრო მოქმედების მოულოდნელობა შუაში მომწყვდეულ მოწინააღმდეგეზე თავზარდამცემ შთაბეჭდილებას ატოვებდა და მონღოლები ამის წყალობით ადვილად იმარჯვებდნენ ხოლმე.

ამ შემთხვევაშიც საჭმე ასევე დატრიალდა: საქართველოს ჯარიც დაშარცხდა. მაგრამ მონღოლები მაინც საქართველოს მხედრობას არ დასდევნებიათ, არამედ ისევ თავიანთთვის შესაფერისი საძოვრების საძებნელად გაბრუნდნენ.

ერთი წლის შემდგომ მონღოლები მოვიდნენ, მაგრამ ამ დროისათვის საქართველოს უკვე საკმაო სამხედრო ძალა ჰყავდა თავმოყრილი და როდესაც მონღოლებმა ქართველთა ჯარის მზაობა გაიგეს, საქართველოს უბრძოლველად გაეცალნენ, მთები გადალახეს და თავიანთ ქვეყანაში დაბრუნდნენ.

საქართველოს მთავრობას ეს ბრძოლა შემთხვევითი მოვლენა ეგონა და იმდენადაც არ მოუქცევია მისთვის ყურადღება, რომ შემატანეს, რომელსაც ეს ამბავი აქვს მოთხრობილი, საქართველოში შემოსეული ამ ხალხის სახელი არცაა აქვს აღნიშნული. შემდგომიც, მონღოლთა მეორედ გამოჩენამდე მცდარი წარმოდგენა ჰქონდათ ამ ახალ მტერზე და ეჭვი არ შეჰპარვიათ, რომ მთელი მატლობელი აღმოსავლეთის ისტორიაში მრავალგვარი განსაცდელითა და უბედურებით სავსე ხანა იწყებოდა.

გიორგი ლაშა, მონღოლების გაცლის შემდგომ, თავისი დის რუსუდანის გათხოვების საკითხით იყო გაართული. 1222 წელს ის მოგვანში გაეშვებოდა შირვან-შაჰზე თავისი დის დასაინიშნავად, და აქ ის მოულოდნელად აეღო გახდა და ამავე წელს 18 იანვარს გარდაიცვალა.

გიორგი ლაშა თავისუფალი აზროვნობისა და დამოუკიდებელი შეხედულების და ქტევის მიმდევარი ადამიანი იყო, გასართობის მოყვარულიც, სუფიების მოძღვრების თაყვანის მცემელიც. მას ცოლი არ შეუერთა ეს უყვარდა ერთი ევლისციხელი მანდილოსანი, რომელიც სხვაზე იყო გათხოვილი და რომლისგანაც მას შვილი შეეძინა, დავითად წოდებული.

გიორგი ლაშამ უდარდებლობა გამოიჩინა, როდესაც სახელმწიფოებრივი მისი მოვალეობა დაძაბულ მოღვაწეობასა და ქვეყნის კეთილდღეობაზე მზრუნველობას თხოულობდა. მარტო ის გარემოებათა არ იყო

გამაფრთხილებელი, რომ საქართველოს საზღვარზე მანამდე სრულებით უცნობი ახალი მტერი გამოჩნდა, არამედ ამ დროისათვის უკვე 1218 წელს საგრძნობი შეიქმნა ეკონომიური კრიზისის დასაწყისი: ფასები გაზარდილა და ცხოვრება გაძნელებულა. სამხრეთის სანახებში, კერძოდ ქ. ანისში ისეთი ვაჭირება ყოფილა, რომ ამის შესახებ იმდროინდელს ძეგლშიც გვაქვს ცნობები დაცული.

ფასების ზრდასა და ცხოვრების გაძვირებასთან დაკავშირებით, ანისის მართლმადიდებელ სამღვდელოებას ქართულ და სომეხ ქალაქედონთან მრევლისათვის წესების ასრულებისათვის განკუთვნილი გასამრჯელო იმდენად გაუდიდება, რომ ამ ნიადაგზე მრევლსა და სამღვდელოებას შორის დიდი უთანხმოება ჩამოგარდნილა. მრევლს უარი განუცხადებია ასეთი დიდი გასამრჯელოს მიცემაზე, ხოლო სამღვდელოებას ამის საპასუხოდ წესების ასრულებაზე უთქვამს უარი. მრევლსაც ეკლესიაში საბრულისათვის თავი დაუწებებია. ატეხილი შუღლი იმდენად გამწვავებულია, რომ ამ საქმის მოსაწყისრიგებლად თითონ ქართული ეკლესიის საკეთმპყრობელის კათალიკოს-პატრიარქის ჩარევა გაბდა აუცილებელი.

1218 წელს ეტეიფანე ქართლისა კათალიკოსი, იმის მომზუნებით, რომ ანისში ახლად აგებული ეკლესია უნდა ყოფილიყო ნაკურთხი, ანისში ჩავიდა და ეს საქმე გაარჩია. კათალიკოსმა მრევლს მხარი დაუჭირა და გასამრჯელოს გადიდება მოჭარბებულად სცნო. იმდროინდელი ეკონომიური პირობებისა და მიზეზით, მან შესაძლებლად დაინახა, რომ ის ნიჭი, რომლის შემოღებასაც ანისის ქართული სამღვდელოება მოითხოვდა, ერთ შესამდამდე შემცირებულიყო. ამ როგად აქ მრევლსა და სამღვდელოებას შორის ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული ბრძოლის სურათი გვაქვს, მაგრამ 1218 წელს ამ ბრძოლის მხოლოდ დასაწყისი იყო.

რუსუდანი მეფე (1222 — 1246)

ჯალალედინის შემოსემა საპართავილოში და მონღოლთა ბატონობის დამყარება

1222 წელს რომ გიორგი ლაშა გარდაიცვალა, საქართველოს სამეფო ტახტზე ასაყვანი პიროვნების საკითხი კვლავ ქალის უფლებამოსილებასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. ამ შემთხვევაში საქმე უფრო იმის გამო იყო გართულებული, რომ ლაშა გიორგის ვაჟიშვილი დარჩა, დავითად წოდებული. ქართული სახელმწიფო სამართალის ძალით, უკანონო შეიღს თავის მამის მემკვიდრეობის უფლება არ ჰქონდა. ამიტომაც დავითი საქართველოს მემკვიდრედ არც თითონ გიორგი ლაშას პოლია სიკვდილის წინ მიხეული, არც სხვას ვისმე მოსვლია ფიქრად, რომ რუსუდანის მაგიერ ის შეიძლებოდა ყოფილიყო აყვანილი.

თამარის შემდგომ სამეფო ტახტზე ქალის მეფობის შესაძლებლობა არავის გააკვირვებდა. მაგრამ, სამწუხაროდ, რუსუდანი თამარი არ იყო. ის იმდროინდელი რთული პოლიტიკური საგარეო და შინაური მდგომარეობისათვის შესაფერისი მმართველი ვერ გამოდგა.

1222 წელს რუსულანის მეფედ დასმის შემდეგ, საქართველოს სამეფოს მესვეურებმა გადასწყვიტეს, რომ რუსულანისათვის 1223 წელს არზრუმის მფლობელის შვილი მულის-ელდინი მოეყვანათ. რომელსაც, პირად სილამაზესთან ერთად, საქართველოს მთაწერობის თვალსაზრისით ის ღირსებაც აღმოაჩნდა, რომ მან გაჭრისტიანება იყისრა, ოღონდ-კი საქართველოს მეფის რუსულანის ქმრობის ღირსი გამხდარიყო. მისგან რუსულანს უფროსი ქალიშვილი თამარი და შემდეგ ეათიშვილი დავითი შეეძინა, რომელსაც შერმე დავით ნარინი ეწოდა.

1222 წლიდან მოყოლებული 1225 წლამდის საქართველო წერილ-წერილ იმებში იყო გართული. საქართველოს მთაწერობის მაშინდელ მესვეურებს იოანე ათაბაგის მეთაურობით, იმდროინდელი საერთაშორისო მდგომარეობის სერიოზულობა სრულებით შეგნებული არ ჰქონდათ: ის, რაც ხერაზმშაჰ მუჰამედს დაემართა, მათთვის გაზაფხობილებელ გარემოებად ვერ გამოდგა. მუჰამედშაჰ-კი ჯერ კიდევ თავის სიცოცხლის დროსვე განიზრახა, ერანის აზერბაიჯანი თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია და მისი დაცვა თავის მოვალეობად დაესახა, მუჰამედის ამ მოქმედებამ საქართველოს მთაწერობის პოლიტიკური სიფხიზლე ვერ გააძლიერა.

როდესაც მამის სიკედილის შემდგომ მუჰამედის შვილმა ჯალალედინმა ერანში გამაგრება სცადა და მაჰმადიანთა მფარველობა იყისრა, მან რუსულანს და საქართველოს მთაწერობას შექართა და ქდილით საესე წერილი გამოუგზავნა და ნებაყოფლობით დამორჩილება მოსთხოვა. მახლობელ აღმოსავლეთში მდებარე მაჰმადიანთა სამფლობელოების უფროსებს-კი მან შეუთვალა: დადგა დრო, როდესაც ქართველთა მძლავრობას ბოლო მოეღება და მაჰმადიანობა წინანდებურად გამარჯვებული იქნებაო. ჩემს მიზანს მხოლოდ ეს შეადგენს, რომ, როცა საქართველოს ტყდს მოეახრევიან და მაჰმადიანობის გამარჯვებას უზრუნველყოფ. ეთილ-მეზობლურ დამოკიდებულება დაეამყარო ყველასთანაო. ამ მფლობელებს გულუბრყვილოდ ეგონათ, რომ ეს მართლაც მისი გულწრფელი განზრახვა იყო.

ჯალალედინის შექართვამ საქართველოს მმართველ წრეებში მუდმიური დამოკიდებულება გამოიწვია და მას დამკინაფი პასუხი გაუგზავნეს: მამა შენი შენზე უფრო ძლიერი იყო, მაგრამ რაც მონღოლებისაგან მას დაემართა, ეს შენც კარგად გეცოდინება, იგივე მონღოლები საქართველოს საზღერებს მოადგნენ, მაგრამ იძულებულნი იყვნენ უკან დაეხიათო. ამ პასუხიდან ჩანს, რომ საქართველოს მთაწერობის მესვეურთ პოლიტიკურ საქმეთა იმდროინდელ მიმდინარეობაზე სრულებით მცდარი წარმოდგენა ჰქონდათ. ასეთ პირობებში საქართველოს მთაწერობის სათავეში მდგომი სამხედრო პირები ჯეროვანი სიფხიზლოთ ვერ მოეკიდებოდნენ იმ საშიშროებას, რომელიც ქვეყანას მოელოდა, როგორც ჯალალედინის ისევე მერტდრე მონღოლთა შემოსელისაგან.

საქართველოს მთაწერობა მაინც წელწელა სამხედრო მზადებას შეუდგა. ჯალალედინმა დასწრება აზერბაიჯანს და ამიერკ, სანამ საქართველო სამ-

ზედრო სამზადისს დაამთავრებდა. 1225 წელს შემოდგომას, დიდძალი ჯარითურთ საქართველოს საზღვრები გადმოიღახა და დვინის სანახების მიხრება დაიწყო. ჯალალედინი ისეთი სისწრაფით მოქმედებდა, რომ ჯერ კიდევ ჯარის შესატყვისი რაოდენობა მოყრილი არ იყო საქართველოში, რომ ის დვინის სანახებიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით დაიძრა და ცნობილს ციხე-ქალაქს, მაღალ კლდეზე მდებარე გარნისს მიაღწა.

გარნისის თავზე მას საქართველოს ჯარი დახვდა. ქვევით ჯალალედინი იდგა თავისი ლაშქრითურთ, მწვერვალზე საქართველოს ჯარი იმყოფებოდა. ქართველები მეშველი ჯარის მოლოდინში ბრძოლის დაწყებას არ აპირებდნენ, მაგრამ ზეარაზმა შამშა თითონ დაიწყო და თავგანწირული ბრძოლის შემდეგ, ჯალალედინმა გაიმარჯვა.

ჩაკი ჯალალედინს დვინი ჯერ კიდევ დაპყრობილი არ ჰქონდა. ამიტომ გარნისთან ლაშქრის სათანადო რაოდენობის დატოვების შემდგომ, დვინის ასაღებად წავიდა. დვინი აიღო კიდევ და ქალაქი თავის ლაშქარს გააძარცვინა. შემდგომ მან სამხედრო მოქმედება საქართველოს წინააღმდეგ ორი მიმართულებით დაიწყო.

ჯალალედინი რომ ჩრდილოეთისაკენ დაიძრა, რუსუდანი დასაეღეთ საქართველოში. ქუთაისში გადავიდა, ზოლო ტფილისის დაცვა ტფილისის ციხისათვის მიანდო.

1225 წელს დეკემბერში ჯალალედინი ტფილისს მოადგა. საქართველოს მთავარსარდლობას სრული დაზნეულობა ეტყობოდა: ამირსპასალარის ხელმძღვანელობა არსად არა ჩანდა. ამავე დროს ჯალალედინი მართო სამხედრო საშუალებით-კი არ მოქმედებდა, არამედ ჯაშუშებისა და მოსყიდულთა საშუალებითაც: 1226 წელს 9 მარტს, ტფილისის მამამდიანთა მოღალატური მოქმედების წყალობით, ჯალალედინის ჯარმა ქალაქ ტფილისში შეჭრა მოახერხა და ქალაქი დაიპყრო.

საქართველოს დედაქალაქში ევლური ძარცვა-გლეჯა და ხალხის საზარელი ელეტა ატყდა: დაუნდობლად ხოცავდნენ სქესისა, წლოვანებისა და ეროვნებისა განუჩეველად. თითონ მამამდიანთაც ამ დაწოცების დროს სანაწურად გაუხდათ, რომ ჯალალედინისაგან ასე ბრიყველად მოტყუებულნი დარჩნენ. დამახასიათებელია, რომ მოღალატეთა შორის ტფილისში თითონ რუსუდანის ქმარ-ყოფილი, არზრუმის მფლობელის შვილი მულის-ედინი-კი აღმოჩნდა, რომელიც ძლევაშოსილ მტერს მიემხრო.

ქალაქ ტფილისის აღების შემდგომაც, მდგომარეობა სრულებით ისეთი უიმედო არ იყო, როგორც საქართველოს დაზნეულ მთავარსარდლის სრევნება: ისინი ციხე ჯალალედინს და მის ჯარს მამაცურად უწევდა წინააღმდეგობას. ამავე დროს ძალიან მკაცრი ზამთარი იდგა და ზამთრის სუსხი და ყინვა სამხრეთიდან მოსულ ზეარაზმელთა ლაშქარს დიდად აწუხებდა. მთავარსარდლობამ მიიწი გადაწყვეტა, ეთიომც ისინი ციხიდან წინააღმდეგობის გაწევას აღარაეითარო მნიშვნელობა აღარ ჰქონო-

დეს, ამიტომ ისინი ციხისათვის ბრძანება მოუვიდა, რომ ციხე დაეცალა და მტრისთვის გადაეცა.

თუმცა ტფილისის ციხისათვის და მეცხოვერები ამ განკარგულების წინააღმდეგნი იყვნენ, მაგრამ მთაწირობის ბრძანების ურჩობა ვერ გაბატონდა და მიღებული განკარგულებისა და დადებული შეთანხმების თანახმად ისინი ციხეც ჯალალედინის ხელში გადავიდა. საქართველოს დედაქალაქი მტერს უკვე მთლიანად ჩაუვარდა ხელში.

ტფილისის დაპყრობა ჯალალედინისათვის დიდი გამარჯვება იყო, ამავ დროს საქართველოსათვის ეს დიდ მარცხს წარმოადგენდა, რომლის ანაცეკლო მთელს მაქლომელ აღმოსავლეთში საეჭირობი უნდა გამხდარიყო: საქართველოს ჯარის უძლევლობის სახელს უკვე დიდი ჩრდილი ჰქონდა მოყენებული.

საქართველოს სხვადასხვა თემში დამარბეველი ლაშქრის გასევის შემდგომ, ბრძოლა ჯალალედინმა 1226 წ. განაახლა. ამ დროსაც საქართველოს მთავარ სარდლობას იეანე ათაბაგის მეთაურობით სრული დაქსაქსულობა ეტყობოდა: შეერთებული სამხედრო ძალით წინააღმდეგობის გაწევის მკიერ, ცალკეული დიდი სამხედრო თანამდებობის პირნი სათითაოდ ციხე-სიმაგრეებში ზოგი ანისში, ზოგი კარში ჩაკეტნენ და მტრისთვის წინააღმდეგობის გაწევას იქ ლამობდნენ. გამაგრების ასეთი ცდა ჯალალედინს უადვილებდა ბრძოლას. ჯალალედინმა თავისი ჯარიორ ნაწილად გაყო და ამ ორი ციხის გარემოცვა დაიწყო. ასეთ პირობებშიც-ი მან მაინც ვერც ანისისა და ვერც კარის აღება ვერ მოახერხა რაკი ამ მხრივ მიზანი მიუღწეველი დაურჩა, სამხედრო ცდიერებით, ტფილისში დაბრუნება იჩიია, გულში-ი ხლათის წინააღმდეგ გალაშქრება ჰქონდა გადაწყვეტილი. ხლათი საქართველოს ყმადნაფიც სამფლობელოს წარმოდგენდა და ხლათელები საქართველოს უკერდნენ მხარს ჯალალედინის წინააღმდეგ. თავისი მოქმედება რომ გაეადვილებინა, ჯალალედინმა განზრახ არია გზები. ტფილისიდან სწრაფად აიყარა და მოკლე გზით ხლათს წინააღმდეგ გაილაშქრა. მაგრამ ქართველებმა ზღათელებს მოსალოდნელი განსაცდელის ამბავი დროულად აცნობეს ამის წყალობით მათ საშუალება ჰქონდათ ზეარაზმშაჰის ლაშქარს მომზადებული დაშვედროდნენ. მას შემდეგ, რაც მათ გაგონილი ჰქონდათ, რა დაემართა საქართველოს ყმადნაფიცს სხვა სამფლობელოებსა და თითონ ტფილისში მყოფ ქრისტიანებს და მაჰმადიანებსაც-ი, ხლათელებმა გადაწყვიტეს ჯალალედინისათვის თავგანწირული წინააღმდეგობა გაეწიათ. ჯალალედინმა ხლათის ხელში ჩაგდება მართლაც ვერასგზით ვერ მოახერხა.

ზეარაზმშაჰისა და მისი ლაშქრის თავაშეებულობამ და ერთი წლის ბატონობამ ტფილისელებსაც აუხილა თვალი. ამ მტარვალის მბრძანებლობა ტფილისელ მაჰმადიანებისათვისაც აუტანელი შეიქმნა. ამიტომ თავიანთი წინანდელი საქციელი მათ სანანურად გაეხადათ და საქართველოს მთაწირობას საიდუმლოდ მოციქულები გაუგზავნეს, რომ ტფილისის ჯალალედინის ბატონობისაგან გაეთავისუფლებინა. გონს მოვიდა აგრეთ-

ლეულობას, იარაღს. საყოფაცხოვრებო საჭიროების საგნებს (მაგ. სარტყლის ბალთებს) ალამაზებდნენ, რთავდნენ ჩუქურთმით. ადამიანის, შინაური და გარეული ცხოველების, მცენარეების, ნივთების გამოსახულებით. ნივთების ეს გარეგანი მორთულობა და მოხატულობა მოწმობს იმდროინდელ ხელოვანთა დაოსტატებისა და გემოვნების მაღალ ღონეს. ამასვე ამტკიცებს თვით ნივთების ნაკეთობაც. საუცხოო ნიმუშები იმდროინდელი ხელოვნებისა აღმოჩენილ იქნა წალკაზე 1936—1939 წლებში. ეს ნივთები, საქართველოშივე ნაპოვნ იმავე ხანის ზოგ სხვა საგნებთან ერთად, მსოფლიო ღირებულების ძეგლებია.

ხუროთმოძღვრების (არქიტექტურის) ყველაზე ძველი ძეგლები ჩვენს ქვეყანაში ევრეთ-წოდებული მეგალითებია. „მეგალითი“ ბერძნული სიტყვაა და „დიდი ქვას“ ნიშნავს. ეს ძეგლები დიდი ლოდებისაგან არის აგებული. მაგრამ უკიდურესად და უდუღაბოდ. საქართველოში. განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოში, ბლომად მოიპოვება მეგალითური ხასიათის ციხედარბაზები, ნაქალაქარები. დოღმენები (ჩვეულებრივად ხუთი ლოდისაგან გაკეთებული ბინაა, მერწილად — მოცულობისათვის). მენჩირები (მიწაში ჩასმული მაღალი ქვის სვეტები) და „ვეშაპები“ (მიწაში ჩასმული უზარმაზარი სალოცავი თევზის გამოსახულებანი).

მეგალითურ ძეგლებს ციკლოპურსაც ეძახიან, როგორც ვითომც ზღაპრული არსებების, ციკლოპების, მიერ აშენებულთ. ჩვენში-კი ხალხი მათ გმირთ-ნაკეთებს, დევთ-ანასახლარებს, ქვა-კაცებს და სხვა ამნაირ სახელებს უწოდებს.

ეს მეგალითები ბრინჯაოს ხანის ძეგლები უნდა იყოს. თუმცა ზოგ მეცნიერს ისინი ფერო ძველად მიაჩნია.

უკვე ბრინჯაოს ხანაში ჩვენს წინაპრებს აღებ-მიცემა უწარმოებითა საკმაოდ შორეულ მხარეებთან — ხმელთაშუა ზღვის. მცირე-აზიის, მესოპოტამიის ქვეყნებთან და ეგვიპტესთანაც. ფულად ბრინჯაოს რგოლებიც გამოუყენებიათ.

უკვე იმ დროს ბარის მოსახლეობაში მდიდარი ხალხი განირჩეოდა ღარიბებისაგან. საზოგადოებრივი უთანასწორობაც უკვე გაჩენილი იყო. ჰყავდათ მონებიც. არსებობდნენ უკვე მთავრებიცა და, იქნებ, მეფეებიც. წალკაზე ნაპოვია ამ ხანის სამთავრო თუ სამეფო სამარხები.

მაგრამ სიმდიდრე და სიღარიბე. დიდკაცობა და სიბეჩავე-უუფლებობა განსაკუთრებით გაძლიერდა და გაერცელდა მას შემდეგ. რაც რკინა გაჩნდა.

რკინის ხანის დასაწყისი საქართველოში

ჩვენში რკინა ჯერ კიდევ პირველი ათასეულის დამდეგს შემოვიდა. ზე. წ., მაგრამ ბრინჯაოს იარაღი მას შემდეგაც კარგა ხანს იხმარებოდა. რკინის იარაღის კეთებაზე ნელ-ნელა გადადიოდნენ. თავდაპირველად რკინა ძნელი საშოვარიც იყო. ამიტომ ხმარობდნენ მას მაშინ სამკაულე-

ეე რუსულანის ქმარყოფილი მულისედინიკი. ისიც ხეარაზშმაჰს გამოეპარა და საქართველოს მთავრობას ტფილისის მდგომარეობისა და იქ დაბანაკებული ხეარაზშმაჰის ლაშქრის შესახებ საიდუმლო ცნობები მიუტანა.

საქართველოს მთავრობამაც გადასწყვიტა ტფილისის ასაღებად ყოველივე ღონისძიება ეხმარა და 1226 წელს წარგზავნილმა ქართულმა ჯარმა ტფილისი კელაე დაიპყრო.

ამავე დროს საქართველოს მთავრობა უშუალო მდგომარეობაში ჩაეარდნის აღმოსაფლეთით მდებარე თავის უმადნაფიცს სამფლობელოებსაც მიეშველა. შაქში და კაბალში მყოფმა ხეარაზშმაჰის მეციხოვნე რაზმებმა საქართველოს ჯარის მოახლოების ამბავი გაიგეს თუ არა, მაშინვე უბრძოლველად გაიქცნენ და ორივე ციხე-ქალაქი დასტოვეს.

ჯალალედინი დარწმუნდა, რომ მისი ჭრეულივე ცდა ხლათის ასაღებად უნაყოფო იყო. ზღათელებმა მისი ჯარის დამარცხება და უკუგდობაც შეძლეს. ამავე დროს ტფილისი ბელიდან წაუვიდა, შაქი და კაბალაც განთავისუფლებული იყო. ამიტომ მან გადაწყვიტა: ხლათისათვის თავი დაენებებინა და ისევ ტფილისში დაბრუნებულიყო მართლაც ჯალალედინი ტფილისისაკენ გამოემგზავრა. საქართველოს მთავარადღობამ გადაწყვიტა წინააღმდეგობა არ გაეწია და 1227 წლის დამლევს. მთავრობის განკარგულებით, ტფილისი საქართველოს მეციხოვნე ჯარმა დასცალა, ხოლო ქალაქი რომ ჯალალედინს ისევ ხელში არ ჩაეარდნოდა, გადასწყვეს.

ამ დროისათვის საქართველოს ყველა მეზობელს მაჰმადიან სამფლობელოებშიც ჯალალედინისადმი დამოკიდებულება სრულებით შეიცვალა: ყველა დარწმუნდა, რომ ზეარაზშმაჰის სახეიშო დაპირება და აღთქმა, ვითომც ის მხოლოდ მაჰმადიანობის გასაერცულებლად და გასაბატონებლად იმზადდა, თვალს ასახევეად გამოყენებული ოინები იყო. თითველ მათგანს საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულიყო, რომ ხეარაზშმაჰის მმართველობა და მისი ჯარის მოქმედება ქვეყანას, განადგურებისა და დაღუპვის გარდა, არაფერს უქადდა. ამიტომ ჯერმის, შამის და ხლათის მფლობელები, შასარმენი, შეერთდნენ და საქართველოს მთავრობასთან მოლაპარაკება დაიწყეს, ჯალალედინის წინააღმდეგ გაერთიანებული ძალით ბრძოლის მოსაწყობად. სამზადისიკ დაიწყო, მაგრამ ჯალალედინს გაუშუშებმა მოსალოდნელი განსაცდელი დროზე აცნობეს. მან გადაწყვიტა ამ შემთხვევაშიც საქართველოსა და მისი მოკავშირეებისათვის დაესწრო.

1227-28 წ. წ. მიჯნაზე ზეარაზშმაჰი მთელი თავისი ლაშქარით საქართველოს შემოესია და ბოლნისთან დიდი ბრძოლა ისეთ დროს მოხდა. როდესაც ჯერ კიდევ მოკავშირეთა მეშველი ჯარის მოძღვა და მოხმარება შეუძლებელი იყო დასწრება ჯალალედინს არცო და გამარჯვება მას დარჩა. ამ გარემოება მას საშუალება მოსცა საქართველოს ერთ-ერთი მოკავშირის წინააღმდეგ, ხლათის მმართველის სამფლობელოს დასაპყრობად სამხრეთის მიმართულებით ბრძოლა განეახლებინა, იმ ხლათისა. რომლის აღებაც მან ორი წლის წინათ ვერცხვით ვერ მოახერხა. თეგანწირული წინააღმდეგობის მიუხედავად, ჯალალედინმა ხლათის აღება მა-

ინც მოახერხა. მაგრამ ეს მისი უკანასკნელი გამაჯრეებაა იყო: 1230 წელს მას ცნობა მოუტანეს, რომ მისი დაუძინებელი მტრები მონღოლები, უკვე ერანის აზერბაიჯანში შესასვლელად იყვნენ მომზადებული. ამ ამბის გაგება და ჯალალედინის გაქცევა ერთი იყო. ის ჩამოსცილდა საქართველოსა და 1231 წელს ერთი ქუთათი მონის მიერ მოკლულ იქნა.

საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთი განთავისუფლდნენ ამ ნიჭიერი სარდლისა და სრულებით ბეცი პოლიტიკოსის თარეშისაგან, რომელმაც თავისი უგუნური მოქმედებით თავის დაუძინებელ მტრებს, მონღოლებს, მახლობელ აღმოსავლეთში გასაბატონებლად თვითვე მოუშვადა ნიადაგი.

დასავლეთ საქართველოში ყოფნის დროს. რუსუდან მეფემ 1230 წელს თავისი ზეთი წლის ეფიშვილი დავითი სამეფო ტახტზე დასვა თანამსაყდრედ. მაშინდელ სამხედრო და პოლიტიკური მიზეზების გამო, აღმოსავლეთ საქართველოს დიდებულნი და დარბაზის წარმომადგენელნი მის თანამოსაყდრედ დასმას ვერ დაესწრნენ. ჯალალედინის საქართველოდან გაქცევა რუსუდანს და საქართველოს მთავრობას საშუალება მისცა წინანდებურად გაერთიანებული სამეფოს საქმეების მმართველ-გაგებობას შესდგომოდნენ: მაგრამ ჯერ კიდევ ქვეყანა ზიზიანად მოშვიდებული და წესიერებაც აღდგენილი არ იყო. რომ მონღოლები გამოიჩნდნენ, ეხლა-კი უკვე სრულებით გარკვეული პოლიტიკური მიზნით.

მონღოლთა მთავარი ძალა აღმოსავლეთიდან მოემართებოდა. პირველად მათ ქ. ბარდავი აიღეს, შემდეგ ქ. განძას მიადგნენ, რომელნიც საქართველოს ყმადნაფიცს სამფლობელოებს წარმოადგენდნენ. მონღოლებმა განძელებს წინადადება მისცეს, უბრძოლველად დაპყრობილხოდნენ, მაგრამ განძის მცხოვრებლები მონღოლთა ამ წინადადებაზე ისე ააღელვა, რომ განრისხებულმა ხალხმა მონღოლთა ელჩები იქვე დახოცა. ამის საპასუხოდ მონღოლებმა განძა აიღეს და მთლიანად გაანადგურეს.

აქედან მონღოლთა ლაშქარი ქ. შანქორისაკენ გაემართა. შანქორი ამ დროს უშუალოდ საქართველოს ეკუთვნოდა. ის საქართველოს სანაპირო ქვეყნის მმართველს ეარაზ გაგელს ემორჩილებოდა. ეარაზ გაგელი. არც თითონ მიეშველა და არც თავის შვილისათვის მიუტოა უფლება, რომ შანქორელებისათვის ხელშეწყობა გაეწია.

მაინც შანქორელები მტერს მედგარად შეებრძოლნენ, მაგრამ ხელშეწყობას მოკლებულ ქალაქის მცხოვრებლებს მონღოლთა ჯარის უკუქცევა. ჩასაკვირველია, არ შეეძლოთ, მონღოლებმა ქალაქი აიღეს, გაძარცვეს და გადასწყვეს. მონღოლები ასე ქალაქ გარდაბანამდე მივიდნენ. გარდაბანელებსაც ხელშეწყობილი არ ჰყოფდათ და, რაკი მათ უკვე გაგონილი ჰქონდათ, რაც შანქორელებს და განძელებს დაემართათ, ამიტომ ძლიერაშოილ მტერს უბრძოლველად დაპყრობილხოდნენ.

განებადაბნელობა, რომელიც საქართველოს სამხედრო ხელისუფლებასა და მთავრობას ჯერ კიდევ ჯალალედინის შემოსევის დროს დაეცო, მონღოლთა შემოსევის დროსაც ისევე სუფევდა. სანაპირო ქვეყნების

მმართველნი, ხელმძღვანელობის მაგიერ, მხოლოდ თავიანთი თავის დაცვაზე ფიქრობდნენ. მთავრობაც, მონღოლთა მოახლოების ამბების გაგებისთანავე, ტფილისიდან ისევ ქუთაისში გადავიდა, ხოლო საქართველოს დედაქალაქის დაცვა ტფილისის ციხისათვის ჩაჰბარდა. მთავარსარდალად და საქართველოს ჯარის უმთავრესი ნაწილი არსად სჩანდა.

რუსულანმა სამხედრო ხელისუფლების რჩევით ტფილისის ციხისათვის, ზუბას ძეს, ბრძანება დაუტოვა, რომ, რა წაშს თათრები, ანუ მონღოლები დმანისამდე მივიდოდნენ, დედაქალაქი დაეცალა და გასცლოდა. მონღოლები ბრძოლას ფრთხილად აწარმოებდნენ: თუ აქამდე მხოლოდ აღმოსავლეთიდან მოდიოდნენ, ეხლა სამხრეთიდანაც შემოუარეს და ლორეს ციხეს მიადგნენ. რომელიც მანდატურთ-უხუცესის შანშეს ხელში იყო. შანშე მხარგრძელიც ისეთსავე უმოქმედობას და დაბნეულობას იჩენდა, როგორც დანარჩენი მმართველები. ამიტომაც მონღოლებმა ამ ძლიერი ციხის ხელში ჩაგდება მოახერხეს. შემდეგ ასევე დმანისიციქნა აღებული. აქაც მონღოლებს დიდი წინააღმდეგობა არ უნახათ, რადგან მანდატურთ-უხუცესი შანშე, რომლის მოვალეობასაც სწორედ ამ მთელი თვის დაცვა შეადგენდა, თავის გადასარჩენად აქარაში გაიქცა.

დმანისის შემდეგ მონღოლებს არც სამშვილდესთან უნახათ დაბრკოლება. ამ რიგად ტფილისისაკენ გზა მათ უკვე გახსნილი ჰქონდათ. დედაქალაქიც, განკარგულების თანახმად, მათ დაცლად დახვდათ.

საქართველოს მთავრობას შემდეგშიც არც თავდაცვის თაოსნობა და არც ხალისი არ გამოუჩენია: საქვეყნოდ გამრიგე მოხელენი თითქოს ერთმანეთს ეცილებოდნენ, რომელი მათგანი თავის გადასარჩენად უფრო შორს წავიდა. თვით საქართველოს ჯარის მთავარსარდალიც, რომელსაც მონღოლების წინააღმდეგ ბრძოლისათვის ხელმძღვანელობა უნდა გაეწია, აეგ სპასალარიც. ამნაირადვე მოიქცა: იმანაც თავისი მოვალეობა დაივიწყა და კენის ციხეში შევიდა, სადაც მას მონღოლებსათვის ეთომ წინააღმდეგობა უნდა გაეწია. ამრიგად განმეორდა იგივე, რაც ჯალალედინის დროს მოხდა, საქართველოს ჯარის მხედართმთავრებმა მტერს სამხედრო მოქმედების წარმოება თითონვე გაუაღვიღეს: ცალკალკე ციხეებში ჩაიკეტნენ და ვითომდა იქიდან აპირებდნენ პერიოსათვის წინააღმდეგობის გაწევას. შეერთებული ძალის მაგიერ, მათ დაქაჟსული პატარ-პატარა რაზმები-ლა ჰყავდათ.

მონღოლებმა ზემოაღნიშნული ვითარებით კარგად ისარგებლეს და უპირველესად კენის ციხეს მიადგნენ, სადაც საქართველოს ჯარის მთავარსარდალმა, ამირსპასალარმა, თავი შეაფარა. მეორე მხრით მათ თაყიანთი ჯარი ციხე-ქალაქ ანისის ასაღებად გაგზავნეს, რომლის სამხედრო თვალსაზრისით უადრესი მნიშვნელობა კარგად იყო მაშინ ცნობილი, რაც არც მონღოლებსათვის უნდა ყოფილიყო უცნობი.

მონღოლებმა ანისის მცხოვრებლებს წინადადება მისცეს, უბრძოლველად დამორჩილებულიყვნენ. მაგრამ ანელებმა მტრის წინაშე ქედის მოხრა ისევ იუყადრისეს. როგორც განძელებმა და შანქორელებმა,

ელჩებიც-ი დახოცეს. გაბრაზებულმა მონღოლებმა ანისი აიღეს და მტკიცებლები ამ დანაშაულისათვის უღმრთოდესად გაწყვიტეს.

ჯერო ეხლა თვით მთავარსარდალ აეაგ მხარგრძელზე მოდგა, რომელიც ქაენის ციხეში იყო შეხიზნული. თავისივე უგუნური საქციელით ქაენში მომწყვდეულმა აეაგ მხარგრძელმა გადაწყვიტა, რომ მისთვის უფრო უკეთესი იყო მონღოლებს ნებაყოფლობით დაპმორჩილებოდა, ვიდრე ზრძოლა განეგრძო. მეფისა და მთავრობის დაუკითხავად შან მონღოლთა სარდალს ჩორმალან ნოინს მოციქული მიუგზავნა და დამორჩილებას პირდებოდა, თუ საგამგეო ჭონებას შეუნარჩუნებდნენ და მისი საპატრონო ქვეყნისა და საგამგეო ოლქის წინააღმდეგაც სამხედრო მოქმედებას შეაჩერებდნენ. მონღოლები ამ პირობას სიამოვნებით დათანხმდნენ.

მონღოლები აეაგ მხარგრძელივით გულუბრყვილოდ არ მოკცულან: მათ, მართალია, სამხედრო მოქმედება შესწყვიტეს, მაგრამ აეაგ მხარგრძელის საგამგეო და საპატრონო ქვეყნის ყველა მნიშვნელოვან ციხეებში თავიანთი ჯარი ჩააყენეს.

პირველი სააუგო ნაბიჯის მეორე მიმდამველიც იმავე მხარგრძელის მონათესავე მოხელე შანზე მანდატურთ-უხუცესი აღმოჩნდა. მანაც იმავე პირობით მოისურვა შეთანხმება. მონღოლები და შანზე იმავე პირობით დაზავდნენ. ამის შემდგომ მონღოლებს ეარამ გაგელიც შეუთანხმდა. მანაც თავისი საგამგეო ქვეყანა მიიღო და დაბრუნდა.

რაკი მონღოლებთან უკვე ასეთი გზით კერძო შეთანხმება დაიწყო, შერტყახეთის, ქართლისა და ჯავახეთის ერისთავთ-ერისთავებიც მონღოლებს ამავე პირობით დაემორჩილნენ. ივანე-ყუარყყარა ჯაყელი-ციხის-ჯვარელი ერთადერთი საჭვეყნოდ გამრიგე აღმოჩნდა, რომელმაც თავისი მოვალეობის სრული შეგნება შეინარჩუნა და მტერთან მოლაპარაკების დაწყება არ იკადრა. ამის გამო მონღოლებმა მთელი თავიანთი ჯავრი იმაზე იყარეს და სამცხის თემი მონღოლთა სათარეშოდ იქცა. საქართველოს ერთ პატარა თემს მრავალრიცხოვანი მტრისათვის დიდხანს წინააღმდეგობის გაწევა. როდესაც გარშემო ყველა უკვე მათ მხარეზე იყო გადასული, არ შეეძლო. ამიტომ ჯაყელმა რუსუდან მეფეს მიმართა თხოვნით, მისათვის ნება დაერთო მონღოლებს შესთანხმებოდა და დაპმორჩილებოდა. რუსუდანმაც ნება დართო და ამ გეარად მთელი აღმოსავლეთი საქართველო მონღოლთა ხელში გადავიდა.

თითონ რუსუდანი შეთანხმების გზას არ დასდგომია. მას მაინც იმედი დაქარგული არ ჰქონდა, რომ მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევა კიდევ იქნებოდა შესაძლებელი. ასეთ განსაცდელის ეამს საქართველოს მთავრობას მოაგონდა, რომ გიორგი ლაშას რომის პაპმა მომართა თხოვნით, დასავლეთის ქრისტიანი ჯეაროსნებისათვის მაჰმადიან მმართველთან ბრძოლის გასაადვილებლად სამხედრო დახმარება გაეწია. საქართველოს მთავრობამ გადასწყვიტა, რომ ეხლა, როდესაც განსაცდელში თითონ საქართველო ჩაეარდა, დასავლეთის ქრისტიან სახელმწიფოებისათვის ასეთივე დახმარების თხოვნით მიემართა.

რუსუდან მეფემ 1229 წლის ახლო ზანებში რომის პაპს გრიგოლ

IX-ეს სწორედ ამ მიზნით ეპისტოლე გაუგზავნა. რომის პაპის გულის მოსაგებად და სათხოვრის ასრულების უფრო გასაადვილებლად. ეპისტოლეში დამატებული იყო, რომ საქართველო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკლესიების გაერთიანების მოწადინებულ-მონატრული იყო. ამ წერილმა რომის პაპის საყდრამდე საქმად დაგვიანებით მიალწია. 1240 წ. დაწერილი საპასუხო ეპისტოლით გრიგოლ IX-მ რუსუდანს აცნობა, რომ დასავლეთ ევროპას საქართველოსათვის არ შეეძლო დახმარების აღმოჩენა.

ამგვარად ის უკანასკნელი იმედიც, რომელიც საქართველოს მთავრობას მონღოლთა ძალმომრეობის თავიდან მოსაშორებლად ჯერ კიდევ ჰქონდა, ვაუტყუვდა. ამიტომ საქართველოს მთავრობამ გადაწყვიტა, მონღოლებთან მოლაპარაკება დაეწყო.

მაგრამ რუსუდან მეფე მარტო მონღოლთა ადგილობრივ სამხედრო ხელისუფლებას ვერ ენდა და ამიტომ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ, ხელშეკრულებისა და ზავის პირობების გამოსარკვევად, მოლაპარაკება უშუალოდ მონღოლთა ყან ბათოსთან ამჯობინა. ამ დავალებით მან საქართველოს უმაღლესი ხელისუფალი მწიგნობართ-უხუცესი და ეპისკოპოსო ყოველთა უპირველესი წარგზავნა ბათო ყანის ურდოში. იქიდან მწიგნობართ-უხუცესის დაბრუნების შემდგომ, რუსუდანი თავისი შვილით დავითითურთ 1242-43 წ. აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა.

მონღოლთა და საქართველოს შორის შეთანხმება შემდეგნაირად მოხერხდა: საქართველო მონღოლთა ყანის უზენაესობას სცნობდა. მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოში, ვითარცა მონღოლთაგან ძალით დაპყრობილ ნაწილში, საქართველოს ხელისუფლებასთან ერთად მონღოლთა ყანის უმაღლესი მოხელეების წარმომადგენლები და ჯარიც იქნებოდა, დასავლეთ საქართველო-კი, რომელიც მონღოლებს დაპყრობილი არ ჰქონდათ, წინანდელ მდგომარეობაში დარჩებოდა, მხოლოდ მონღოლთა ყანისათვის ზარკის საფასურად საქართველო ყოველწლიურად 50.000 ოქროს პერპერას გადაიხდიდა. მონღოლთა ყანი თავის მხრივ დავით IV რუსუდანის ძეს სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფედ დაამტკიცებდა.

რუსუდანი და მისი ვაჟიშვილი დავით IV რომ ამ შეთანხმების ძალით აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდნენ, გამოიჩინა, რომ მონღოლთა ადგილობრივს ხელისუფლებას არ შეეძლო დავით IV თითონ სრულიად საქართველოს მეფედ დამტკიცებინა. ამიტომ მონღოლური წესის თანახმად დავით IV რუსუდანის ძე, ქართველთა დიდი ხელისუფლების თანხლებით, მონღოლთა ურდოში იყო წარგზავნილი, ჯერ ბათო ყანთან, შემდეგ უკვე მონღოლთა ბოლო სახელმწიფოს სათავეში მდგომ დიდ ყანის ურდოშიც. დავით IV რუსუდანის ძეს იქ ორი წლის განმავლობაში მოუგვიანდა. ბათო ყანმა რომ ის მანვე დიდ ყანის ურდოში გაგზავნა. მას შემდგომ იმის ცნობებიც არ ჰქონდათ საქართველოში, ცოცხალი იყო ის, თუ არა.

შეიღოს შესაბამისი უქონლობითა და თავისი სოციალური განმარტებით მრავალჯერადი პოლიტიკური და პირადი უსამართლობების გამო დაადგენილი რუსულად 1245 წელს გარდაიცვალა. რაკი რუსულადნი მკედარი იყო, მისი ეფიშვილი დავით IV შესახებ-კი არავითარი ცნობები აღარ მოიპოვებოდა, საქართველო უმეფო ქვეყნად და უპატრონო სახელმწიფოდ იქცა.

მონღოლთა გაბატონება საქართველოში, ბაძოლა მათი წინააღმდეგ, მათი გაბატონების ანაჩაყალი საქართველოს სახელმწიფოს წესწოგილმებაში და მათი გავლენის უმდგომარეობა სოციალ-მონღოლურ სწმარში

მონღოლები ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდნენ: მონღოლებად და თათრებად. ისინი შთამომავლობითაც და ენითაც, თურქებთან ერთად, ერთი მოდგმის ჯგუფს ეკუთვნებოდნენ. მათი ფიზიკური თვისებებიც და გარეგნობაც ერთნაირი იყო. ყველაზე მკაფიოდ სხვა მოდგმის ხალხთაგან განსხტაუება მათ სახებზე ემჩნეოდათ. საკმაო დიდი თავი ჰქონდათ, შორი შორის ირბად. ღრმად ჩაბჯდარი თეალებითურთ, დაბალი ცხვირი განიერი ნესტოებითურთ, ძალზე გამოწეული ლაწეები, კანის მუქი შეფერადება, ძუის მსგავსად უხეში თმა-წვერ უღეაში. ყველა ამით ისინი სხვა მოდგმის ხალხთაგან განირჩეოდნენ. მათი თავდაპირველი საშობლო ციმბირი იყო.

მონღოლები უბინადრო ეოფაცხოვრების მიმდევარი ხალხი იყო: ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიოდნენ საცებისა და სხვა საცხოვრებლო საბჭაროს შემოღევის შემდგომ. ტყეში მოხინდარე მონღოლთა ტომები უმთავრესად მონადირეობითა და მეფევეზობით ცხოვრობდნენ. ველად მოსახლე მონღოლები მხოლოდ მესაქონლეობას მისდევდნენ, რომელიც მომთაბარეობის პრინციპზე იყო დამყარებული: ზაფხულად ისინი მთაში ადიოდნენ, ზამთარად-კი ბარად ჩამოდიოდნენ. მიწათმოქმედება მათ არ ჰქონდათ, ხენათესას არ მისდევდნენ. მათი არსებობის მთავარი წყარო მესაქონლეობა იყო. რომლის მთავარ დაზად მეცხენეობა ითვლებოდა. რადგან ცხენი მათთვის ძვირფასი იყო, როგორც საწველი ცხოველიც: ისინი ცხენის რძეს სვამდნენ და ამის გარდა, სხვა ხორცზე მეტად, უმთავრესად ცხენის ხორცით იკვებებოდნენ. მარტო მესაქონლეობა მათ არსებობისათვის საკმარის სახსარს ვერ აწვდიდა, ამიტომ დანაკლისის შეესება მათ მონადირეობით უბდებოდათ. მაგრამ არც ეს იყო საკმარისი და მათი არსებობის მესამე, არაუმნიშვნელო წყაროს მეკობრობა და ყაჩაღური მტაცებლობა შეადგენდა: მეზობლებზე თავდასხმა და მათი ქონების მოტაცება მათი კეთილდღეობის ერთი მნიშვნელოვან წყაროთაგანი იყო.

მონღოლები გვაროვნული წესწყობილობის მქონებული ხალხი იყო, მეტად იმ დროისათვის, როდესაც ჩინეისხანმა მონღოლთა სხვადასხვა ტომების გაერთიანება მოახერხა. გვაროვნული წესწყობილება უკვე საკ-

მაოდ შერყეული იყო: არსებობდა პატრონჟერი დამოკიდებულება, ფეოდალური წესწყობილება, სხვა ქვეყნების ცნობილი ფეოდალური წესწყობილებისაგან იმ არსებითი განსხვავებით, რომ, მედნიე ბინადრობის უკონლობის გამო, მათი საპატრონჟო ერთეულის განკარგულებაში მყოფი ფართობი ცვალებადი იყო ხოლმე, იმისდა მიხედვით, თუ მათი ბინადრობის ადგილმდებარეობა როგორ იცვლებოდა.

ამ მონღოლური წესის გაჩაღი, ჰინგისანმა სამხედრო ორგანიზაციის შემოღო, რომელიც მთელი მონღოლური მოსახლეობის ათეულებად, ასეულებად, ათასეულებად და ათათასეულებად, ანუ ბევრეულებად დანაწილებაზე იყო დამყარებული. ათეულის ერთეული შესდგებოდა იმდენი ოჯახისაგან, რამდენსაც ბრძოლის ველზე ათი შეიარაღებული მოლაშქრე უნდა გამოეყვანა. ასეულს, ათასეულს, ათათასეულს, ანუ ბევრეულსაც, რომელსაც მონღოლურად დუმენი ეწოდება, ასევე, როდესაცკი სალაშქროდ გამგზავრება იყო საჭირო, ასი, ათასი და ათათასი მოლაშქრე უნდა მიეცა.

ამრიგად, მონღოლური წესწყობილება უმაჯრესად სამხედრო ორგანიზაციის წესზე იყო დამყარებული. მთელ მათ ყოფაცხოვრებასაც სამხედრო ხელისუფლება განაგებდა.

საქართველოში პირიქით სამხედრო ხელისუფლება სამოქალაქოს ემორჩილებოდა. სახელმწიფოს სათავეში მწიგნობართუხუცესი და ეპისკოპოსი უპირველესი იდგა, რომელსაც თვით ამირსპასალარიც ემორჩილებოდა. ამასთანავე საქართველო ინტენსიური მეურნეობის მქონე ზელსა და მაღალი კულტურული დონის პატრონ სახელმწიფოს წარმადგენდა.

საქართველოში დამკვიდრების შემდგომ, მონღოლები საქართველოს იმავე წესით მოწყობას შეუდგნენ, როგორიც თითონ მათ ქონდათ, ე. ი. საქართველო დუმენებად დაყვეს და მთელი საქართველოს სახელმწიფო რვა ათათასეულად, ან ბევრეულად იყო დანაწილებული. მაგრამ დუმენებად დანაწილებას საქართველოში დიდხანს ვერ უმოგინია და ასეთი დანაწილება მალე მოისპო.

სამხედრო ხელისუფლების უპირატესობაზე დამყარებულს მონღოლთა მართეაგამგობის წესის გავლენითვე უმეფობის ხანაში, საქართველოს მაღალ ხელისუფალთა შორის ყველაზე მეტი მნიშვნელობა წინანდებურად მწიგნობართუხუცესისკი არა ქონდა, რომელსაც ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით ქვეყნის მესაქეობა ეკუთვნოდა, არამედ საქვეყნოდ გამრიგე მოხელესა და მხედართმთავარს ეგარსლან ბაკურციხელს ჩაუვარდა ხელთ.

ეგარსლან ბაკურციხელი ნიჭიერი და მჭერმეტყველი ადამიანი იყო. ამ ორი თვისებით უხვად დაჯილდოვებულობის გამო და მონღოლებთან დაახლოების წყალობით, მის სიტყვას საქართველოში ყველანი ემორჩილებოდნენ. მაგრამ ამ გზით მოპოვებულმა დიდმა ძალამა და ხელისუფლებამ მას ზომიერება დააკარგვინა და წადილი აღუძრა, რომ საქართველოს მთელი ხელისუფლება ჩაეგდო ხელში. როდესაც მისი

ასეთი წადილი ყველასათვის ცხადი შეიქმნა, მაშინ-კი დიდ მოხელეთა შორის მის საწინააღმდეგოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფი დაირაზმა, რომელთაც არავითარი სურვილი არ ჰქონდათ, თავისი თანასწორი უფროსად გაეხადათ. მათ საქართველოს სახელმწიფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრის გამოძებნა და სამეფო ტახტზე დასმა გადასწყვეტეს.

რაკი რუსულდანი ცოცხალი აღარ იყო, მისი ვაჟიშვილის დავით IV შესახებაც საქართველოში აღარავითარი ცნობები არ ჰქონდათ, ამიტომ აგარსლან ბაქურციხელის მოწინააღმდეგე ჯგუფმა საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრედ ლაშა გიორგის უკანონო შვილი დავითი წამოაყენა. მონღოლთა ხელისუფლებასთან შეთანხმებით რომის რუმის სასულტანოდან 1245-46 წ.წ. მოიყვანეს, მონღოლთა მხედართმთავარმა ეს დავით V, გიორგი ლაშას ძეც მონღოლთა ყაანის ურდოში გაგზავნა დასამტკიცებლად.

როდესაც დავითი გიორგი ლაშას ძე თავის ამალითურთ მანგუ ყაანის ურდოში მივიდა, იქ გამოირკვა, რომ დავით IV, რუსულდანის ძე, ცოცხალი იყო. ამ რიგად საქართველოში სახელმწიფო ტახტის ერთი მემკვიდრის მაგიერ მოულოდნელად ორი მემკვიდრე აღმოჩნდა. გაჩაღდა ბრძოლა ორ ზნაყად გაყოფილ საქართველოს დიდ ხელისუფალთა შორის. არც ერთს მათგანს არ სურდა რომ ორივე ყოფილიყო გაშეფხულებული, არამედ თითოეული ჯგუფი ფიქრობდა, რომ საქართველოს ერთადერთი საკუთმპყრობელად სწორედ მისი კანდიდატი უნდა გამხდარიყო.

რაკი შეთანხმება შეუძლებელი შეიქმნა, საცილობლად ქცეული ეს საკითხი უნდა მონღოლთა დიდ ყაანს გადაეწყვიტა ბრძოლა სხვადასხვა საბუთების წამოყენებით სწარმოებდა, მაგრამ ბოლოს-დაბოლოს მთავარი მწიფელობა იმ საკითხს მიუჩნია, ჰქონდა თუ არა უფლება ქალის შთამომავალს მიეღო მეფობა იმ შემთხვევაში, როდესაც მამრობითი სქესის შთამომავალი არსებობდა, თუნდაც „უკანონო“ შეიქმნა სახით.

როდესაც მანგუ ყაანს საქართველოს საცილობელი საკითხი უნდა გადაეწყვიტა, მან ისევე განსაჯა, როგორც თეთონ იყო მიჩეიულო. დავით V გიორგი ლაშას ძემ, და მისმა მომხრე ჯგუფმაც, რაკი მათ იმედი არ ჰქონდათ, რომ ქართული სახელმწიფო სამართლის წალით გამარჯვებას მოიპოვებდნენ, მანგუ ყაანს სთხოვეს, რომ ეს საკითხი მას მონღოლური სამართლის წესით გადაეწყვიტა. ეს ნაბიჯი სრულ პოლიტიკურ შედეგებლობას წარმოადგენდა და ქართული სახელმწიფოებრივობის ლაღატად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული, რამდენადაც ამით მონღოლებს თითონ ქართველებზე ურჩევნებდნენ იმ გზას, რომლითაც მათ შეეძლოთ ქართული სახელმწიფო სამართალი დაერღვიათ. მონღოლთა ყაანისათვის ეს თხოვნა ფრთხილ სასიამოვნოც იყო და სასარგებლოც. მან სწორედ ასევე გადასწყვიტა. მეფობა დავით V-ს, გიორგი ლაშას ძეს, როგორც უფროსს, მიეცა, მაგრამ მის მომხრეთა ჯგუფისა და თითონ დავით V-ის იმედები მაინც მთლად ვერ გამართლდა: ყაანმა გადასწყვიტა, რომ მეფედ ორივე დაემტკიცებინა, ერთი მათგანი უფროსად იქნებოდა, მეორე უმცროს მეფედ. ისევე, როგორც მათ სა-

ყანოში ერთი დიდი ყანი იყო, ხოლო დანარჩენი სამნი ჩვეულებრივ ყანებად ითვლებოდნენ. ამრიგად საქმე ისე დატრიალდა, რომ ერთი მეფის მაგიერ საქართველოში ორი დამტყვევებული მეფე აღმოჩნდა. ეს საკითხი მანვე ყანმა 1247 წელს გადაწყვიტა.

მოსა მიფოგა სამარტველოში. დავით V, გიორგი ლაშას ქე, ულუ-დავითად წოდებული, და დავით IV, ანსუდანის ქე, ნაინ-დავითად სახელდებული

ორსავე დავითსა და მათ მომხრე ჯგუფებს რომ საქართველო ისევე ორ სამეფოდ გაეყოთ, როგორც მონღოლებს თავიანთი საბრძანებელი ყანებს შორის ჰქონდათ გაყოფილი, ეს საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დარღვევა იქნებოდა, მაგრამ უკანასკნელ ეპოს დავით V-საცა და დავით IV-საც, მათ მომხრე პოლიტიკურ ჯგუფებსაც, საკმაო ეროვნული შეგნება აღმოაჩნდათ, რომ ასეთი უგუნური ნაბიჯი არ გადაედგათ და ქვეყანა თავისივე ხელით განსაცდელში არ ჩაეგდოთ: საქართველოს დედაქალაქ ტფილისში მოეიღნენ და ერთად დიპლეს შეფობა.

თუმცა ამ ორ მეფეს სახელიც ერთნაირი ჰქონდათ, ორჯერ ხომ დავითი ეწოდებოდა, — ისე რომ, მათ განსასხვავებლად რაიმე დანართის სახელის მიმატება იყო საჭირო, და, მართლაც შემდეგში დავით V-ს, გიორგი ლაშას ძეს, დავით-ულუ (უფროსი) ეწოდა, ხოლო დავით IV-ს, ანსუდანის ძეს, დავით-ნარინი (უმცროსი, მონღოლური სახელებია) დაარქვეს, მაგრამ ამ სახელების მსგავსებას გარდა, მათ საერთო თითქმის არაფერი ჰქონდათ.

სამარტველოს მდგომარეობა მონღოლთა ბატონობის ხანაში

როდესაც მონღოლები ფართო სახელმწიფო ასპარეზზე გამოეიდნენ, ისინი წერა-კითხვის უცოდინარნი იყვნენ. მონღოლებმა უილტურებისაგან უილტურული ანბანი შეითვისეს და ჩინგისხანმა საგანგებო ზომები მიიღო, რომ წერა-კითხვა და მწიგნობრობის ცოდნა მონღოლთა შორის გაეცოტლებინა, მაგრამ მის ცდას, ან არაერთი შედეგი არ მოუტანია, ან ძალიან მცირე. ამის გამო მათ სახელმწიფო მართვა-გამგეობისთვის გამოსადეგი მოხელეები კოტანი ჰყავდათ.

თითონ მონღოლები უმთავრესად სამხედრო ხელისუფლების წარმომადგენლები იყვნენ, სამოქალაქო ხელისუფლებისათვის, მათ ზემოაღნიშნული უცოდინარობის გამო, სხვა ეროვნების მოხელეთა გამოყენება უხდებოდათ. რაკი ამასთანავე, თავიანთი დედა-ენის გარდა, მონღოლებმა სხვა უცხო ენები არ იცოდნენ, ამიტომ მოენებების დახმარების გარეშე, მათ-დაპყრობილი მრავალრიცხოვანი ქვეყნებისა და ერების მოსახლეობასთან კავშირის დამყარება არ შეეძლოთ. მონღოლური ენის ცოდნა-კი მხოლოდ იმ ვაჟებს მოეპოვებოდათ, რომელნიც მონღოლეთში სავაჭროდ

წინადაც დადიოდნენ. ამრიგად, მონღოლთა ხელისუფალნი მთლიანად ამ უცხო წარმოშობისა და ეპარული წრიდან გამოსული მოხელე მოყენების სიენდოსიერებაზე იყვნენ დამოკიდებულნი. თარჯიმანს იმ დროს უდიდესი მნიშვნელობა მიენიჭა: მას შეეძლო ანგარიებით ბრალდებულს დაეღუპა და ხელისუფალიც შეეცდინა.

ასეთ პირობებში ანგარიშისაგან თავის დაღწევა ძალიან ძნელი იყო. ბოროტმოქმედება საფინანსო სამმართველოში და გადასახადების აკრეფის დროს ძალმომრეობა და ცარცვა-გლეჯა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ამას ზედ მონღოლთა ბატონიშვილებისა და დიდი სამხედრო ხელისუფლების თავაშეხებული თვითნებობაც დაერთო.

მონღოლთა ყანას უნდოდა გაეგო, რამდენი ჯარის გამოყენება შეეძლო თავის სამფლობელოდან გაქორების დროს და რამდენი გადასახადი უნდა შემოსეოდა მას მრავალრიცხოვანი ქვეშევრდომებისა და ყმადნაფიცებისაგან. ამ მიზნით 1254 წელს მთელ მონღოლთა სამბრძანებელში ხალხის აღწერა დაიწყო. სხვათა შორის ასეთი ხალხის აღწერა საქართველოშიც მოახდინეს. რაკი ხალხის აღწერას სამხედრო და ფინანსური მიზანი ჰქონდა დასახული, ამიტომაც აღწერის დაეთარში ერთი მხრით მოსახლეობის შესახებ შექმნდათ ცნობები, მეორე მხრით ჯონებრივი მდგომარეობის შესახებ. პირუტყვი, ყოველგვარი უძრავი ქონება, ყანა, ვენახი, წალკოტი, ბოსტანი, ყველაფერი ეს აღწუსებული იყო.

ხალხის აღწერის დამთავრების მიხედვით, მონღოლთა ხელისუფლებას საშუალება ჰქონდა გამოეჩეკია, რომ ყოველწლიურად საქართველოს უნდა მიეცა 90 ათასი მოლაშქრე. მაშინდელ საქართველოს სამეფოში სულ 5 მილიონამდე მცხოვრები მაინც უნდა ყოფილიყო. ამ რიცხვში. რასაკვირველია, მარტო ქართველები არ შედიოდნენ, არამედ სხვა ეროვნების ის წარმომადგენლებიც, რომელნიც საქართველოს სახელმწიფოს ეკუთვნოდნენ. ამ ცნობებიდანაც მაინც ჩანს, თუ რამდენად მკიდრო მოსახლეობა იყო მაშინდელ საქართველოში, იმისდა მიუხედავად, რომ მას უკვე ჯალალედინისა და ჩინგისხანის ორი შემოსევის საშინელება ჰქონდა გამოვლილი.

ხალხის აღწერის დამთავრების შედეგის შემდგომ მონღოლთა ხელისუფლებამ გადასახადების სისტემის მოწესრიგებაც სცადა. მონღოლებს ფართოდ ჰქონდათ საგადასახადო დაბეგვრა მოწყობილი: მეურნეობის თითქმის არც ერთი დარგი არ არსებობდა, რომლის დაბეგვრა მათ არ განეზრახათ. სასოფლო მეურნეობაზე დადებული საყანაო გადასახადს მაღალი ეწოდებოდა. მალს გარდა, არსებობდა მაშინ ყაფჩერი, ანუ ყუფჩური, რომელიც ქართულ ტერმინს საბალახეს უდრის. ასსულ საქონელზე ერთი სული უნდა გამოეყენათ და მონღოლებისათვის მიეცათ. შემდეგ ხანაში ეს საბალახე ფულად გადასახადად გახადეს და შეძლებისდაგვარად იყო განსაზღვრული.

მონღოლებს საეპქრო გადასახადიც ჰქონდათ, რომელსაც დამლაშ უწოდებდნენ: ასი თეთრის ღირებულების ნასყიდობაზე ერთი თეთრი, ვერცხლის ფული, ანუ 3%, საყანო დამლად უნდა გამოერთმიათ.

ბის მასალად. შემდეგ, როცა რკინის იარაღი გაერკელდა, შრომის ნაყოფიერებაც დიდად გაიზარდა. ამან დააჩქარა ქვეყნის განვითარება.

რკინის დამუშავების საქმეში კავკასია-ურარტუს დიდი ღვაწლი მიუძღვის კაცობრიობის წინაშე. მეცნიერება ჩვენს ქვეყანას რკინის მეტალურგიის ერთერთს უძველეს ცენტრად სთვლის.

რკინასთან ერთად ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში ახალი ხანა დაიწყო. გაფართოვდა ურთიერთობა სხვა ქვეყნებთან. გაიზარდა ლიტერატურული ცნობებიც კავკასიისა და საქართველოს შესახებ.

სამართვლოვს უძველესი ქულბარული და სამოქალაქო ცანტარები

ჩადგანაც ჩვენ ბრინჯაოს ხანის საქართველოს შესახებ წერილობითი ცნობები არ მოგვეპოვება, ამიტომ იძულებული ვართ არქეოლოგიური მასალის მიხედვით ვიმსჯელოთ ძველი ცენტრების შესახებ. წალკის გათხრები გვაფიქრებინებს რომ ერთერთი ასეთი ცენტრთაგანი შესაძლებელია სწორედ იქ ყოფილიყო. მაგრამ განსაკუთრებით თვალსაჩინოა რომ ქართლის მერმინდელი დედა-ქალაქი. მცხეთა-არმაზი, უკვე ბრინჯაოს ხანაშიაც ერთი მთავარი და დიდი ქალაქთაგანი უნდა ყოფილიყო. ამის მოწმეა იმდროინდელი სასაფლაოები. რომლებიც მცხეთა-არმაზს უოველი მხრიდან გარს აკრეფს. განსაკუთრებით დიდი და მნიშვნელოვანია მათ შორის სამთავროს სასაფლაო. სამთავროს სასაფლაოზე მცხეთელებს თავიანთი მიცვალებულების დამარხვა უკვე ბრინჯაოს ხანაში (მეორე და პირველი ათასწლეულის მოგონაზე) დაუწყიათ. მაშინ მკვდარს ღრმა ორმოს ფსკერზე, პირდაპირ მიწაზე სდებდნენ და გარშემო რიყის ქვით ამაგრებდნენ საფლავს. ხუთი-ექვსი საუკუნის შემდეგ, რკინის ხანაში, თანდათან ახალი დამარხვის წესი შემოსულა. მიცვალებულებს ეხლა მერტილად ქვევრებში სდებდნენ. ჩვენი წელთაღრიცხვის დამდეგისათვის-კი მიცვალებულები უკვე ჭა-ყუთებსა და კრამიტით ამოყვანილ საფლავეებში უმარხავთ. მცხეთაში მაშინ იმდენად მრავალრიცხოვანი ყოფილა მოსახლეობა, რომ სამთავროს სასაფლაოს დიდი ტერიტორიაც მისთვის საკმარისი არ აღმოჩენილა. სხვადასხვა ღროს საფლავეები ერთ-მანეთის თაზე უკეთებიათ. ასე გაიჩრევა სამთავროში საფლავეების სამი საერთოლი ანუ ფენა.

სამთავროს სამარხები უმდიდრეს მასალას შეიცავენ, რომლის საშუალებითაც ჩვენ შეგვიძლია შევისწავლოთ ჩვენი წინაპრების ცხოვრების ყველა მხარე დიდი ხნის განმეულობაში. თხუთმეტი საუკუნის სიგრძეზე.

ქართველი ბოშების უძველესი სარწმუნოება

ქართველების ძველთაძველი ჩწმენით, მთელი ბუნება განსულიერებული და განპიროვნებული იყო. ბუნების სხვადასხვა მოვლენებს, მცენარეებს, ცხოველებს შეგნებული არსების, ადამიანის თვისებებს მიაწერდნენ. ფიქრობდნენ რომ ამ ბუნების ძალებსა და მოვლენებს შეეძლოთ

სამოხელეო სარგოდ განკუთვნილი გადასახადებიც არსებობდა. რომელთაც ულუფა ეწოდებოდა. მონღოლთა ათასეულის უფროსის, ანუ ათასეულის ნოინისათვის ყოველ სოფელს უნდა ერთი კრავი და ერთი დრაქიანი (ოქროს ფული) მიეცა ულუფად. ხოლო ათასეულის უფროსისათვის. რომელსაც დუმენიონი ეწოდებოდა. ერთი ცხენი და ორი დრაქიანი უნდა მიერთმიათ ულუფად.

დასასრულ, მონღოლთა საყაანოში ბეგარაც არსებობდა: ერთი სამხედრო ბეგარა იყო. რომელსაც მონღოლურად თავდაპირველად ყალანი ეწოდებოდა, ქართულად მას საღაშქროს ეძახდნენ. მეორე ბეგარას საიამე ერქვა. მონღოლებს ყველა შარავნებზე. ერთიგვრთ-მანეთისაგან გარკვეული მანძილის დაშორებით. სადგურები ჰქონდათ აგებული. რომელსაც იამი ეწოდებოდა. ამ სადგურებზე მოსახლეობას ყაანებისა. ელჩებისა, მოციქულებისა და მოხელეებისათვის. ბატონი-შვილებისათვისაც ცხენები უნდა ჰყოლოდათ დამზადებული და კვებაც უნდა დაეხედებინათ, სადგომიც უნდა მიეცათ იმ სოფლებს, რომელთაც ჰქონდათ ასეთი იამების მომსახურება დაეალებული. სხვა გადასახადები არა ედოთ რა, მაგრამ ამ ბეგარის მოხდა ისეთ საშინელ ტვირთს წარმოადგენდა, რომ სოფლებიდან ხალხი გარბოდა, ოღონდ საიამე ბეგარისაგან როგორმე თავი დაედევია.

ზემომოყვანილიდანაც ჩანს. თუ რამდენად მძიმედ იყო მონღოლთა გადასახადგამოსაღებელ ბეგარით დატვირთული მოსახლეობა საქართველოში. ეს ყველა გადასახადები კანონიერადაც რომ ჰქონოდათ აკრეფილი და ბეგარაც რომ წესიერად გადაეხდებიანებინათ, მაინც მისი ატანა ძნელი იყო. მაგრამ ხარჯის ამკრეფი მოხელეები და თვით შალაღი თანამდებობის პირებიც-კი არასდროს კანონით განსაზღვრული გადასახადების ოდენობით არ ემაყოფილებოდნენ, არამედ მიჰქონდათ ყველაფერი, რის წაღებაც შეეძლოთ. ამრიგად, გადასახადების აკრეფა უფრო ყაალთა ბრბოს თარეშს შიავაუდა, ვიდრე სახელმწიფო მოხელეების საქმიანობას. ამის გამო XIII საუკუნის განმავლობაში მონღოლთა საყაანოს სხვადასხვა ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოშიც. არა ერთხელ მომბადარა აჯანყება.

მონღოლთა სახელმწიფოს შემქმნელს მიზნად ორი ამოცანა ჰქონდა დასახული: რაც შეიძლება მეტი ქვეყნების დაპყრობა და რაც შეიძლება მეტი ნადავლისა და ქონების დაგროვება. ამიტომაც, ყოველი ახალი დაპყრობილი ქვეყნის ქონებრივი სახსრის ამოწურვის შემდგომ, მათ დაუტოვებელი წადილი უჩნდებოდათ. რომ სხვა კიდევ დაუმორჩილებელ ქვეყანაშიც შეჭრა და დაპყრობა მოეხერხებინათ. მოლაშქრობა და ომიანობა მათ სტიქიურ მოთხოვნილებას წარმოადგენდა.

სამხედრო მოქმედება ყველაზე უფრო ხელსაყრელი ხელობა იყო მონღოლებისათვის და შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა. სანამდის მათ ძლევამოსილი ლაშქრობის საშუალება ჰქონდათ, ყოველი ახალი ქვეყნის დაპყრობა და გამარჯვება მათ ღიძელ ქონებას უგდებდა ხელში და მდიდარი. მჭიდროდ დასახლებული, კულტურული ქვეყნის გაძარცვის

სრულ საშუალებას უქმნიდა. რაკი მონღოლური წესით ყველა ყმადნაფიცო სამეფოები და სამთავროები ვალდებული იყვნენ მათთან ერთად სალაშქროდ გასულიყვნენ, ამიტომაც დაპყრობილი ქვეყნის ქონება და სიმდიდრე ასეთ ლაშქრობაში მონაწილე სხვა ეროვნების ჯარისკაცებსაც უყარდებოდა ხელში. ასეთ ქონებას ნასისხლი ეწოდებოდა, რადგან მისი შეძენა მხოლოდ სისხლის დაღვრით შეიძლებოდა.

ზემოთ აღნიშნული გზით ქონების დაგროვება მონღოლებთან ერთად მებრძოლ სხვა ხალხების წარმომადგენლებისათვისაც იმდენად მიმზიდველი შეიქმნა, რომ ისინიც ამგვარი სახსრით ცხოვრებას მიეჩივნენ. მაგრამ ცხადია, რომ ასეთი გზით გამდიდრება უმთავრესად მაღალი საქხედრო პირობების ხვედრს წარმოადგენდა. ჩვეულებრივ მოლაშქრეს, რასაკვირველია, იმ ნადავლიდან მხოლოდ მცირე ნაწილი თუ ჩაუვარდებოდა.

რაც უფრო დრო მიდიოდა და მაზლობელი აღმოსავლეთის სხვადასხვა ერები წინააღმდეგობის გაწევას ეჩვეოდნენ, თანდათანობით მონღოლებისათვის ძლევაშისილი ომის წარმოების შესაძლებლობაც სულ უფროდაუფრო შემცირდა. შემოსავლის ეს წყაროც, ან მთლიანად დაიკარგა, ან არა და მერტყმეტად მცირე შეიქმნა. ამავე დროს ყოველი ასეთი ლაშქრობა ქვეყნის მოსახლეობისათვის ორგვარი თვალსაზრისით იყო საზიანო: ჯანსაღი შრომისუნარიანი მამაკაცი ნაყოფიერ მუშაობას სცილდებოდა თავის ქვეყანაში და ბევრი მათგანი თავის სამშობლოში ხომ ვეღარც ბრუნდებოდა, არამედ თავისი სიცოცხლეც უცხო ქვეყანაში უნდა გაენწირა. ამგვარად, იმას გარდა, რომ ქვეყანას ინტენსიური შრომის გაგრძელების საშუალება აღარ ჰქონდა, დაწინაურებული მეურნეობა და კულტურაც უნდა დაქვეითებულიყო, მცხოვრებთა რიცხვიც ზომიერობაზე აღემატებოდა და დაქვეითებულიყო, მცხოვრებთა რიცხვიც ზომიერობაზე აღემატებოდა და დაქვეითებულიყო, მცხოვრებთა რიცხვიც ზომიერობაზე აღემატებოდა და დაქვეითებულიყო.

მაშინდელი საქართველოს სამხედრო ბეგრიტა და მოლაშქრეობით დატვირთულობა იქიდანაც ჩანს, რომ 1249 წლიდან მოყოლებული 7 წლის განმავლობაში მუჰლიდების წინააღმდეგ მიმდინარეობდა ომი, რომელიც 1256 წელს ალამუტის ციხის დაპყრობით დასრულდა. მაგრამ ამას მოჰყვა ომი ხალიფასთან, რომლის დროსაც 1258 წელს მონღოლებმა ქალაქი ბაღდადი აიღეს და მთლიანად გაძარცვეს, ბოლო ხალიფა სიყვდილთ დასაჯეს. უკვე 1259 წელს ერანის ილხანი თავისი და ყმადნაფიცო ქვეყნების ლაშქრითურთ ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ ამხედრდა. ყველა ამ ომებში, მონღოლთა სხვა ყმადნაფიცო ქვეყნებთან ერთად, საქართველოს ჯარიც იღებდა უნებლიედ მონაწილეობას და თითოეულ ამ ლაშქრობას ბევრ ქართველ მეომართა სიცოცხლეც შეეწირა.

საქართველოს სახელმწიფო წესწარმოების შემართვა მონღოლთა ბატონობისა და ორთა მიფოგის ხანაში. მისტუბ.

რა ჯიჰურის აღწევა და დახმობა

მონღოლთა წესით, სახელმწიფო საქმეების მოსაგვარებლად, საქართველოს მეფეებს ისევე, როგორც სხვა ყმადნაფიცო სამფლობელოების გამგებებსაც, მონღოლთა ყანის ურდოში გამგზავრებაც და იქ ხანგა-

ძლივ ყოფნაც ხშირად უბედობდათ. რაკი მათი წესით ყოველ მათ ლაშქრობაში საქართველოს ჯარი თითონ მეფის უშუალო მეთაურობით უნდა გასულიყო, ამიტომაც საქართველოს მეფეებს საშუალება აღარ ჰქონდათ, რომ თავიანთ ქვეყანაში დარჩენილიყვნენ და თავიანთი ენერგია ქვეყნის მართვა-გამგეობისათვის მოენდომებინათ, და მეფე იძულებული იყო, რომ ქვეყნის მართვა-გამგეობა ვისთვისმე ჩაებარებინა.

ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით, მეფის უშუალო თანაშემწე მწიგნობართ-უბუცესი და ეაზირთა უპირველესი იყო, მაგრამ მონღოლთა ბატონობის ხანაში ეს ძველი პრინციპი უკვე საკმაოდ შეირყა: იმდენად კანონს აღარ ჰქონდა მნიშვნელობა, ჩამდენადაც პირად ნდობას.

ბათო ყანმა რომ დავით V ულუ თავის ურდოში დაიბარა, გამგზავრების წინ თავის მოადგილედ დედოფალი ჯიგდა-ხათუნი და მესტუმრე ჯიქური დანიშნა. ქართული სახელმწიფო სამართლით, დედოფალი სახელმწიფო საქმეებში არ ერეოდა. ამაზე უფრო კანონის გაუგონარ შელახვას ქვეყნის სათავეში ჯიქურის დატოვება წარმოადგენდა, რადგან ჯიგდა-ხათუნს, როგორც მონღოლთა ბატონიშვილს, საქართველოს მდგომარეობის შესახებ მცირე წარმოდგენა უნდა ჰქონოდა და ყველაფერი მესტუმრე ჯიქურზე უნდა ყოფილიყო დამყარებული, რომელიც ამიეროდან ქვეყნის ნამდვილი მესაქე გახდა.

მესტუმრე მანდატურთ-უბუცესის მეოთხეხარისხოვანი ბელქვეშეთი მოხელე იყო. ცხადია, რომ ასეთი დამალი თანამდებობის პირისათვის ქვეყნის მართვა-გამგეობის გადაცემა იმას უდრიდა, რომ ყველა ვაზირები, მათ შორის მწიგნობართ-უბუცესიცა და მისი უშუალო უფროსი მანდატურთ-უბუცესიც-კი უნდა მას დამორჩილებოდნენ. ასეთ საქციელს, შეუძლებელია, დარბაზის კარსა მყოფ დიდ ბელისუფალთა და მთავრობის სათავეში მოქცეულს ჯიქურს შორის უთანხმოება და შუღლი არ ჩამოეგდოთ.

პირადად მესტუმრე ჯიქური ენერგიული პიროვნება გამოდგა. დავით V რომ ბათო ყანთან მიემგზავრებოდა, მან საქვეყნოდ გამრიგეთა შორისაც ზოგი ისეთი პირი ამოარჩია, რომელნიც მან განსაკუთრებული ნდობით აღჭურა და გარკვეული თემების მართვა-გამგეობა მათ მიანდო. ამგვარივე წესით კახეთი თორღეა პანკელს ჰქონდა მინდობილი, მაგრამ საქვეყნოდ გამრიგე ყველა ასეთი მოხელეებიც უნდა ჯიგდა-ხათუნსა და ჯიქურს დამორჩილებოდნენ. ესეც გაუგონარი ამბავი იყო, ჩამდენადაც ქართული სამოხელეო უფროს-უმცროსობის წესი აქ სრულებით დარღვეული იყო.

ჯიქური მზრუნველი მმართველი აღმოჩნდა. საქართველოში სრული უშიშროების დასამყარებლად მან მკაცრი ღონისძიებით ქურდ-ავაზაკების აღაგმევაცა და თვით ამ ბოროტმოქმედების მოსპობაც მოახერხა. ურჩ საქვეყნოდ გამრიგეთა დამორჩილებასაც ცდილობდა შეუწელებლივ. ქვეყნის ასეთ გაქირავებულ მდგომარეობაში-კი, მას აღმშენებლობისა-

თვის საჭირო სახსრები უშოვნია. დასასრულ, მისი გული ღარიბ-ღატაკებზე და ქვრივ-ობლებზე შზრუნველობითაც საესე ყოფილა.

როგორც არაერთხელ მომხდარა, დავით V ულუსაც ბათო ყანის კარზე საკმაოდ ხანგრძლივ მოუგვიანდა. კახეთის მმართველმა თორღვა პანკელმა გადასწყვიტა, რომ მეფე აღარც დაბრუნდებოდა. მას არავითარი სურვილი არ ჰქონდა, ჯიგდა-ხათუნს და ვილაც მესტუმრე ჯიქურს დაამორჩილებოდა. თორღვამ კახეთის დასაკუთრება მოინდომა. მაგრამ პანკელის მოლოდინი არ გამართლდა: დავით V დაბრუნდა. დავით V რომ მომხდარი ამბავი გაიგო, თორღვა პანკელს შეუთვალა, მასთან გამოცხადებულყო. მაგრამ მას იმდენი გამბედაობა არ ჰქონდა, რომ მეფის წინაშე წამდგარიყო. მაშინ ჯიქურმა თორღვა პანკელს ხორხანბუჯელი მიუგზავნა და უგნებლობის ფიცის მიცემით თორღვა პანკელი მოიყვანა, მაგრამ დედოფლის ჯიგდა-ხათუნის ჩაგონებით, ფიცმონდობილი თორღვა პანკელი შეპყრობილ იქნა და, მეფის დაუქითხავად, კლდე-კარის ციხიდან გადააგდეს. ამდენად თავიანთ თავს საქართველოს ბატონშატრონად სთვლიდნენ ჯაგდა-ხათუნი და ჯიქური მაშინაც-კი, როდესაც მეფე თავის სამეფოში იმყოფებოდა და მართვა-გამგეობაში პირადად და უზუალოდ მონაწილეობის სრული საშუალება ჰქონდა.

მაგრამ ისევე, როგორც მესტუმრე ჯიქური ქვეყნის სათავეში მეფის პირადად ნდობამ მოაქცია, იმგვარადვე მისი ბედი უკუღმა დატრიალდა. რა წაშს წინანდელი ძლიერი მფარველი მას უკვე აღარ იცავდა. როცა ჯიგდა-ხათუნი გარდაიცვალა და დავით V ულუმ რაქის ერისთავთ-ერისთავის კახაბერძნის ასული გვანცა შეირთო ცოლად და დედოფლად დასვა, ჯიქურსა და დედოფალს შორის მტრული განწყობილება დამყარდა.

უკმაყოფილო ღიდ ხელისუფალთა ჯგუფმა ამ მარჯვე შემთხვევით ისარგებლა და სუბმათ ორბელმა ჯიქურს დასწამა, ვითომც ის ერანის ილხანს, ჰულაგუ ყანსა, დავით V სიმდიდრეზე საიდუმლო ცნობებს აწვდიდა. ეს პოლიტიკური დასმენა მალემრწმენ მეფემ სრულ ქეშმარიტებად მიიჩნია. დავით V-ეს საქმე არც-კი გამოუძიებია და გაუსაძაო-თლებლივ მისი სიკედილად დასჯის განკარგულება გასცა.

ჯიქურს მემკვიდრეები არ ჰყავდა და მეფის მრისხანებით წუთისათფელს გამოსალმებულს შზრუნველიც აღარავინ არ აღმოსჩენია, რომ მისი გვაში მაინც დასაფლავებული ყოფილიყო. ამ დროს სწორედ ღარიბ-ღატაკნი და ქვრივ-ობლები, რომელნიც მრავალჯერ მისი შზრუნველობით იყვნენ დაუღლებლნი, შეიყარნენ და დავით V-ე ულუს ვედრებით წარუდგნენ, რომ მათთვის ჯიქურის დასაფლავების ნება დაერთო. მალემრწმენი დავით V როგორც ეტყობა იმ დროისათვის უკვე დაწმუნებულა, რომ მისი მსჯავრი აჩქარებით იყო დადებული, და ღარიბ-ღატაკებსა და ქვრივ-ობლებსა თხოვნა აუსრულა. მათაც შეერთებული ძალით დამარხეს.

მრთვად მესტუმრე ჯიქური ქართული სახელმწიფო სამართლისა და მოხელეთა უფროს-უნცროსობის წესის დარღვევით გამოწვეული შულღასა და სოციალური ბრძოლის მსხვერპლი შეიქმნა.

საქართველოს მიმომიქრომირი მდგომარეობა მონღოლ- ლთა უღილქვე

საქართველო უკვე ჯალაღდინის შემოსევა-თარეშისა და მონღოლ-ბისაგან დაპყრობისათვის ბრძოლის დროს ძალზე დაზარალდა. მონღოლთა მიმომი ხარკ-ბეგარებმა, მეტადრე-კი მათ მოხელეთა ბოროტმოქმედებამ ხომ ხალხი უკიდურეს გასაკირში ჩააგდო: ცხოვრება აუტანელი შეიქმნა. ჰულაგუ ყანამ კიდევ ახალი გადასახადი შემოიღო, რომელსაც თალარი ეწოდებოდა.

მთელი ეს ხარკ-ბეგარა-გამოსაღებლების ტვირთის უღიდეს ნაწილს მაღალი წრეები მშრომელ მოსახლეობას გადაადებდნენ ხოლმე და ამიტომაც მონღოლთა ბატონობის დროს ხალხის ეკონომიური მდგომარეობა საზარელი გახდა.

ამას ზედ დიდგვარიან მოხელეთა თვითნებობაც დაერთო, რომელნიც გაქირვებაშიც, ვითარცა ფუფუნებით საესე ცხოვრებას მიჩვეულნი, თავიანთი მოთხოვნილების დამაყოფილებას ისევე თავიანთი ყმებისა და ხელქვეშეთი მოსახლეობის დაბეგვრით ცდილობდნენ. ხალხის ყელეფა ამგვარად ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. მოსახლეობის ასეთი მდგომარეობა იმდენად საერთო მოვლენა იყო, რომ გაქირვებული ეკლესიის მსახურნი-კი თავიანთი შეთხელებული შემოსავლის გადიღებას უკანონო გზით ცდილობდნენ.

ისევე, როგორც თავის დროზე, 1218 წელს, ანისის ხუცესნი, მაშინდელი ეკონომიური გაქირვების შემსუბუქებას თავიანთი გასამრჯელოს გადიღებით ლამობდნენ, ამ შემთხვევაშიც დმანისის სამღვდელთაგანაც უკანონო საშუალება გამოუყენებოდა. გვირგვინთა კურთხევისათვის კუთვნილი გასამრჯელო თავის დამატებით წყაროდ უქცევია. ქორწინების ნებართვისათვის თურმე დამატებითი ფულს სთხოვდა და სანამ ამ ფულს არ მისცემდნენ, ჯვარს არ სწერდა.

მონღოლთა ბატონობის დროს ვაჟრებს გარდა, რომელთაც მონღოლები განსაკუთრებულ მფარველობას უწევდნენ, მოსახლეობის ყველა ფენა გაქირვებაში იყო ჩაყარდნილი მაგრამ მაინც ვაჟრების შემდეგ ყველაზე უკეთეს მდგომარეობაში სწორედ ეკლესია იმყოფებოდა: ეკლესიას შეუვალობის შეღავათი ჰქონდა, ბევრგვარი გადასახადებისაგან ის განთავისუფლებული იყო. ხოლო ყველა ფენაზე მიმომი პირობებში გლეხები იმყოფებოდნენ, რომელთა მდგომარეობა ამ სანაში უკიდურესი შეიქმნა.

თვით საქართველოს მეფე-კი გაქირვებულ მდგომარეობაში ჩაყარდნილა იმის გამო, რომ მონღოლთა მოხელეები საზარელთაგანთა შეძენილი ყოველ მასალისათვის-კი ბაჟს ართმევდნენ. ცხადია, თუ რაოდენი უმეყოფილება უნდა ყოფილიყო საქართველოში ასეთი მდგომარეობის გამო.

მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყება საქართველოში

აუტანელი ეკონომიური გაქირვების ნიადაგზე საქართველოში აჯანყებამ იფეთქა, რომლის მეთაურობა დავით IV ნარინმა იკისრა. დავით V

ულუ ამ საქმეში არ გარეულა: როგორც მონღოლთა წყალობით გამეფ-
ბულს, მას ერთგულების დამტკიცებაც მართებდა. ამ გარემოებას აჯან-
ყების მიზანშეწონილობა უნდა სათუოდ გაეხადა, მაგრამ ხალხის აღ-
შფოთება იმდენად დიდი იყო, რომ ასეთმა არახელსაყრელმა მდგომარე-
ობამაც აჯანყებულთა სურვილი ვერ შეაჩერა.

ეს აჯანყება 1259 წელს დაიწყო და მონღოლთა ჯართან ბრძოლა მო-
და. რასაკვირველია, მონღოლთა ბანაკში დავით V ულუს მეთაურობით
მონღოლთა ერთგულად დარჩენილი აღმოსავლეთი საქართველოს ჯარიც
უნდა ყოფილიყო. ამნაირად უნებლოეთ ძმათა შორის სისხლის ღვრაც
მოხდებოდა. ბრძოლამ დიდძალი მსხვერპლი შეიწირა. ორთავე მხრით
გულადად იბრძოდნენ, მაგრამ გამარჯვება მაინც ვერც ერთმა მხარე-
ვერ მოიპოვა.

არლუნ ნოინი. რომლის მეთაურობითაც პულაგუ ყაანის ლაშქარი
იბრძოდა, იძულებული იყო თავის მბრძანებელთან დაბრუნებულიყო
მეშველე ჯარის სათხოვნელად. ყაანმა ბრძანება გასცა, არლუნ ნოინის-
თვის 20 ათასი საუკეთესო მეშველე ჯარი გაეტანებინათ. ამავე დროს
პულაგუ ყაანმა დავით V -საც ბრძანება გამოუგზავნა, რომ ის მონღო-
ლებთან ერთად ეგვიპტის სულტანზე გასლაშქრებლად მომზადებე-
ლიყო.

დავით V თავისი მეუღლე: გეანცა დედოფალი, და უფლისწული დე-
მეტრე ბიჯნისში გაგზავნა, თითონ-კი ჯარიოფრთ სამცხეში მივიდა რ
მიზნით, რომ იქიდან ეგვიპტისაკენ ემზადებინა პირო. სამცხეში დავით
V-ემ სამხედრო თათბირი მოიწვია, რომელზედაც მონღოლებთან ერთად
ეგვიპტის სულტანის წინააღმდეგ გალაშქრებაზე უარი განაცხადა. ეს
მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყებას უდრიდა. დავით V დამსწრეთ შე-
გითბა, რას ურჩევდნენ, თანაც დაუმატა, რომ ის ყველას თავისუფლე-
ბას აძლევს, ისე მოიქცეს, როგორც სინილისი უკარნახებს. ეს საქმის თა-
ვიდანვე ჩაშლას უდრიდა.

სამხედრო თათბირზე დიდ მოხელეთა უმრავლესობა აჯანყების მოწინა-
აღმდეგე გამოდგა: ასეთ პირობებში აჯანყების კვლავ დაწყება უეჭვე-
ლად დამარცხებით უნდა დამთავრებულიყო, მაგრამ დავით V-ემ არც ამ
გარემოებას მიაქცია ყურადღება და ეგვიპტის სულტანის წინააღმდეგ
ლაშქრობაში მონღოლებს არ წაჰყვა.

საქართველოში მომავალს არლუნ ნოინს ეგონა, რომ ბრძოლა მოუბ-
დებოდა დავით IV ნარინის მეთაურობით აჯანყებულებთან, მაგრამ და-
ვით IV გადასწყვიტა, რომ ბრძოლის გაგრძელება მიზანშეწონილი არ იყო.
ამიტომ მან აჯანყებულთა ლაშქარი თითონვე დაშალა, ლიხთ იმერეთზე
გადავიდა და იქ გამაგრდა. არლუნ ნოინმა იქ დადევნება ვერ გაბედა. მა-
ინც ეს აჯანყება თავის თავად მოისპო, მაგრამ სწორედ ამ დროს 1260
წელს დავით V აღმოჩნდა აჯანყებული და არლუნიც მის წინააღმდეგ
უნდა შესდგომოდა ბრძოლას.

დავით V-ის ძალიან ცოტა-ლა მომხრე შერჩა: მის მათავარ საყრდნობს

სამცხის სპასალარის საგამგეოვე წარმოდგენდა. სარგის ჯაყელს და ღა-
ვით V. გიორგი ლაშას ძეს. 8 ათასზე მეტი შოშმარი არ აღმოაჩნდა.

არღუნ ნოინმა რომ დავით V-ის აჯანყების ამბავი გაიგო, მაზინვე მი-
ს თანამეცხედრე, გვანცა დედოფალი, თავის მცირეწლოვანი შვილი-
თურთ დაიქირა და მონღოლთა ყაანის ურდოში გაგზავნა. თითონ-კი
აჯანყებულებთან ბრძოლის სამზადისს შეუდგა.

სარგის ჯაყელს და დავით V სამხედრო თვალსაზრისით ხელსაყრელი
პირობები ჰქონდათ. ჩამდენადაც ისინი სამცხეში იმყოფებოდნენ. მათ შე-
ეძლოთ სამცხის თემში შესაველ ეიწროებთან გამაგრებულიყვნენ. სარგის
ჯაყელს და დავით V სამხედრო თვალსაზრისით დიდი შეცდომა მოუე-
დათ, რომ თავიანთი მცირერიცხოვანი ლაშქარი ეიწროებიდან გამოიყვა-
ნეს და თავისზე გატილებით უფრო შრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგეს
ახალდაბასთან შეებრძოლნენ. როგორც მოსალოდნელიც იყო, სარგის
ჯაყელი და დავით V დამარცხდნენ. მაინც მონღოლთა ჯარის მეთაური
არღუნ ნოინი დამარცხებულებს სიფრთხილით აღარ დაედევნა. მონღოლ-
თა ლაშქარსაც საკმაოდ დიდი ზიანი მოუვიდა.

ამრიგად, მოპოვებული გამორჯვების მოხზედავად, არღუნმა, აჯანყე-
ბული დავით V ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხა.

1261 წელს მაისში ჰულაგუ ყაანმა არღუნი თავისი ჯარითურთ იმავე
ამოცანის ასასრულებლად კვლავ სამცხეში გამოგზავნა, მაგრამ ამ დრო-
ისათვის მესხეთში ცვლილება მოხდა: მოსახლეობაში მონღოლების წი-
ნააღმდეგ განმარტოებული ბრძოლის მომხრე ბევრი აღარ აღმოჩენილა.
დიდგურიან აზნაურთაგან ზოგი მონღოლებს მიეგება კიდევ. 20 დღის
განმეალობაში არღუნ ნოინის მეთაურობით მოთარეშე ლაშქარი სამცხეს
:ოხრებდა, ქვეყანას დიდი ზიანიც მიაყენა, მაგრამ მაინც ჯაყელთა საჯ-
დომი ადგილის, ციხისჯვრის, ალება ვერ შესძლო, დავით V-იც კერას
გზით ხელში ვერ ჩაიგდო. ამიტომ 1261 წელს ივნისში არღუნი იძულე-
ბული გახდა კვლავ უკან დაეხია.

მიზანის მიუღწევლობით გამრჩებულმა მონღოლთა ყაანმა ჯაყრი და-
ვით V თანამეცხედრე გვანცაზე იყარა, რომელიც მოაკვლევინა. ამგეა-
რადვე მოკლულ იქნა ამირსპასალარი ზაქარია შანშეს ძე, რომელსაც თა-
ვის ცოლთან. სარგის ჯაყელის ასულთან, საიდუმლო მიწერ-მოწერა
დაპბრალდა, სიკედილადვე დასჯილი იქმნა, დაღებული ხარკის გადაუხ-
დელობის გამო, ხაჩენის (გაიანის) მმართველი ჰასან-ჯალალიც.

საქართველოს პატარა თემს, სამცხეს იმ დროს, როდესაც აღმოსავლეთ
საქართველოს უმრავლესობა მონღოლთა ხელში იმყოფებოდა და ნებე-
ყოფლობით თუ უნებლიეთ მასთან ერთად იბრძოდა, მარტო დიდხანს
წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლო და ამას, ქვეყნის აოხრების გარდა,
სხვა არავითარი შედეგი არ შეიძლება მოჰყოლოდა. ამიტომ სარგის ჯა-
ყელმა დავით V მოახსენა, რომ ბრძოლის გაგრძელებას აზრი აღარ ჰქონ-
და და ურჩია, რომ ისიც ლიხთ-იმერეთში გადასულიყო.

სხვა გზა აღარ იყო, ეს ჩრევა დავით V უნდა მიეღო, მით უმეტეს,

რომ თითონაც კარგად ხედავდა, რომ მესხეთში დარჩენა მისთვის წეს-
მღებელია საზიფათო-კი შექმნილიყო. დავით V ლიხთ-იმერეთში გადა-
ვიდა, სადაც მისი მამიდაშვილი დავით IV რუსუდანის ძე სიბარულოთ
დახვდა.

ორივე დავით მეფის დასავლეთ საქართველოში გადას- ვლით შემოქმნილი მდგომარეობა

მონღოლების წინააღმდეგ ცალ-ცალკე მოწყობილი აჯანყება და და-
საქმული ზრდილის შედეგი საქართველოსათვის, რასაკვირველია, საზა-
ნო გამოდგა, ამის გამო ზეირიკ ამას არავითარი არ შეიძლებოდა დას-
ყოლოდა. მართალია, მონღოლებმა ვერც ერთი აჯანყებული მეფეთაგა-
ნი ხელში ვერ ჩაიგდეს, ვერც დასახული მიზნის მიღწევა მოახერხეს, და-
სავლეთ საქართველოში გადასვლა ვერ გაბედეს და ლიხთ-იმერეთი ამ-
გად ჩამოაშორდათ, მაგრამ სამაგიეროდ აღმოსავლეთი საქართველო ზრდი-
ლის ასპარეზად იქცა, აოხრდა და დავით IV და დავით V მიერ აჯანყ-
ებით დასახული მიზანიც აგრეთვე განუზოკიელებელი აღმოჩნდა,
მსხვერპლი-კი მეტად დიდი იყო განწირული.

თუ სრულიადი საქართველოსათვის ორი მეფის სახელმწიფო ტახტზე
ჯდომა უცილობლად ზედმეტად უნდა ყოფილიყო ცნობილი, მით უკე-
ტეს უცნაური მდგომარეობა შეიქმნა, როდესაც ლიხთ-იმერეთში, საქარ-
თველოს დასავლეთ ნაწილში, ორი მეფე აღმოჩნდა. დიდებულთა და სა-
მეფოს მესვეურთა შორის კამათი და დაჯგუფება ატყდა. ერთი ნაწილი
დავით IV ემხრობოდა, მეორე დავით V.

ამ საკითხის წამოყენების თაოსნობა დავით V მომხრე ამაღლას ეკუთ-
ვნის, მაგრამ დასავლეთ საქართველოს დიდებულთა შორისაც აღმოჩ-
ნდნენ ისეთი პირები, რომელნიც დავით V ემხრობოდნენ.

დავით V მომხრე ლიხთ-იმერეთის დიდებულ მოხელეთა ჯგუფს ჩა-
კის ერისთავთ-ერისთავი კახაბერ კახაბერის ძე ეკუთვნოდა, რომლის სა-
გვარეულოდანაც დავით V თანამეცხედრე გეანცა დედოფალი იყო.
შემდეგ ქვაბულისძენნი და ფარაჯანიანნი. მაგრამ ლიხთ-იმერეთის უკე-
ლაზე გავლენიანი დიდო ხელისუფალი ბედიანი ჯუანშერის ძე დავით
IV იცავდა და სწორედ მისმა გაელენამ ჩაშალა დავით V მომხრეების
გეგმა.

ამავე დროს აღმოსავლეთ საქართველოდან ძალიან დამაფიქრებელ-
კნობები მოდიოდა: მონღოლებმა ამერეთში მეთვალყურედ ვინმე სამეხი
შადიჩი დასვეს და მას მმართველად დანიშნებასაც უპირებდნენ. ეს რომ
განუზოკიელებულიყო, ეს მონღოლების მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს
სრულ დაპყრობას უდრიდა. საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული
ინტერესების თვალსაზრისით, ეს ისეთ საშიშროებას წარმოადგენდა, რომ
ამას არ შეიძლება საქართველოს მაშინდელი მესვეურნი არ დაეფიქრე-
ზნენ. ამავე დავით V-ემ გადასწყვიტა, რომ, მონღოლებთან შეთან-

ხმების გარდა, სხვა გამოსავალი აღარ იყო რა და მოციქულები გაგზავნა პირობების გასაგებად. გამამხნეველები ცნობის მიღების შემდგომ, დავით V დასავლეთ საქართველოდან ჯერ ტფილისში გადმოვიდა, ხოლო შემდეგ მონღოლთა ყაანის ჰულაგუს ურდოშიც გაემგზავრა.

დავით V-ის მონღოლებთან შეთანხმება და აღმოსავლეთ საქართველოში დამკვიდრება

1264 წელს დავით V და სარგის ჯაყელი ურდოში გაემგზავრნენ. იქ დავითხვას თითონ ჰულაგუ ყაანი აწარმოებდა. დავით V უმწეო მდგომარეობაში ჩავარდა: პასუხის გაცემას ვერ ახერხებდა. მაშინ ჯაყელმა ბრალდება თავის თავზე მიიღო და ჰულაგუ ყაანს მომხდარი აჯანყების მიზეზისა და დასახული მიზნების განსამარტავად წარუდგა. ყაანს ქართულიდან მონღოლურად სადღენ მანკაბერდელი უთარგმნიდა, რომელიც ენაწყლიანი, ნიჭიერი ადამიანი იყო და მოხდენილი თარგმანით უამბობდა იმას, რასაც სარგის ჯაყელი მოუთხრობდა.

სარგის ჯაყელი აჯანყებას ასე ასაბუთებდა: აჯანყება მონღოლთა მოხელეების, მეტადრე-კი გადასახადების ამკრეფ ხელისუფლების აუწყრელი ბოროტმოქმედებით იყო გამოწვეული, რომელნიც ხალხს სძარცვამდნენ და რომელთა თვითნებობისა და ძალმომრეობისაგან დაცვის არავითარი საშუალება არ არსებობდა. ამ დიდი მოხელეების წინააღმდეგ თვით მონღოლთა ყაანის კარზეც არაფრის გაწყობა არ შეიძლებოდა. მონღოლთა ყაანის კარზე მყოფ ამაღის მოსყიდულობის გამო ასეთ პირობებში, აჯანყების გარდა სხვა არავითარი საშუალება აღარ იყო, რომ თქვენ საქართველოს უმწეო მდგომარეობისათვის ყურადღება მიგექცათ. ამიტომაც ამ გზას დავადგეითო.

იმ დროს, როდესაც ეს საქმე ჰულაგუ ყაანის კარზე ირჩეოდა, მას სასწრაფო ცნობა მოუვიდა, რომ ოქროს ანუ ჩრდილოეთის ულუსის საყაანოს დიდძალი ლაშქარი, თვით ბერკა ყაანის მეთაურობით, დაიძრა და ერანის ილხანის სამფლობელოში შესატყეოდ დარუბანდისაგან მოემართებოდა. ჰულაგუ ყაანი უმაღლ სამხედრო საშუაღისს უნდა შესდგომოდა. ასეთ პირობებში მისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ესოდენი განსაცდელის ეაშს საქართველო ერანის ილხანების მოწინააღმდეგეს არ მიჰმხრობოდა. ამის გამო გამოძიება შეწყდა. ჰულაგუ ყაანმა დავით V მაშინვე საქართველოში დააბრუნა იმ დავლებით, რომ უმაღლ აღმოსავლეთ საქართველოს მთელი ლაშქრითურთ გამოცხადებულიყვნენ.

მათლაც 1264 წელს ერანის ილხანის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და საქართველოს ჯარი ბერქას წინააღმდეგ დაიძრა. პირველს დიდ ბრძოლაში ბერქას ჯარი დამარცხდა. ის იძულებული იყო უკან დაეხია. გამარჯვებით გათამამებული ერანის ილხანის ლაშქარი ჰულაგუ ყაანის შვილის, აბაღის, მეთაურობით კვალდაკვალ მისდევდა. ბერქას ლაშქარი უკვე ჰედს იქით იყო გადასული, მაგრამ მოწინააღმდეგე ჯარის ძარცვა-გლეჯით გართულს ერანის ლაშქარს ბერქას ჯარი 1265 წელს მოულო-

დწელად თავს დაესხა და ისე საშინლად დაამარცხა, რომ აბაღა უფლის-
წულმა-ცკი ძლივს მოასწრო გამოქცევა. მისმა ლაშქარმა ზომ სულ მთლად
დაკარგა ბრძოლის უნარი და გამარჯვებული მტრის წინაშე უწესრიგოთ
იხედდა უკან.

ჰულაგუ ყაანმა ცველარაფერი გააწყო: ის იძულებული იყო უბრძოლ-
ველად დაბრუნებულიყო ერანში. თავრიზში მან ჯაფარი ბერქა ყაანის
ქვეშევრდომ ეპქრებზე იყარა, რომელნიც თავრიზში ბლომად იყვნენ:
მთელი მოძრავ-უძრავი ქონება ჩამოართვა და თავი გააგდებინა. შეიტყო
თუ არა ეს ბერქა ყაანმა, ასეთივე წესით მის საბრძანებელში მყოფ ერ-
ანის ყველა ეპქრებს მთელი ქონება ჩამოართვა და ყველანი დაახოცინა.

ბერქა ყაანი ხელმეორე შემოსევისათვის და ჰულაგუ ყაანის წინააღ-
მდეგ გამოსალაშქრებლად ემზადებოდა, ამიტომაც 1263 წლიდან მოყო-
ლებული ჰულაგუ ყაანმა თეთრ წყალთან სანგრების გაკეთება დაიწყო,
რომელსაც ისინი სიბას ეწოდებდნენ, რომ იქ თავისი მოსაზღვრე ლაშ-
ქარი ჩაეყენებინა ჩრდილოეთიდან შემოსეული მტრის შესაკავებლად.
საქართველოდან ყოველწლივ ჯარი უნდა გასულიყო და შემოდგომიდან
ზაფხულის დამდეგამდის იქ მდგარიყო.

**აქონომიური კრიზისის უკიდურესად ბაძლიძიება საძარ-
თველოში. მისი უმწიფობისათვის მთავრობისაგან ნახშიარი
ზონისძიება და მის ბამო აბახილი ბაძოლა მალსინისა და
მთავრობას შორის**

მრავალნაირი ხარკ-ბეგარა-გამოსაღებლებითა და გამუდმებული მო-
ლაშქრობით გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩაყარდნილ ზალსს საქარ-
თველოში ცხოვრება ისე გაუძნელდა და უძრავი ქონება და მიწა ისე და-
იტვირთა, რომ შეწერილ გადასახადებს თითქმის ვეღარ-ცკი ასდრიოდა.
მიწის დამუშავება ასეთ პირობებში ხელსაყრელი აღარ იყო: გადასახა-
დების შესატანად ფული არ ჰყოფნიდათ. მიწა რომ ხელიდან არ წას-
ვლოდათ, პირველ ხანებში, იმ იმედით, რომ მომავალში მდგომარეობა
გამოსწორდებოდა, საკრედიტო ამხანაგობათა წევრებისაგან, რომელთაც
ურტალები ეწოდებოდათ, სესხს იღებდნენ. აღებული სესხის დაბ-
რუნების ვადა რომ დადგებოდა ხოლმე, ვალის დაბრუნება აღარ შეეძ-
ლოთ და ამის გამო მათ მიწა ან ეყიდებოდათ. ან სხვა გზით მისდიოდათ
ხელიდან.

მიწის მფლობელმა და მიწის მომქმედებმა ამრიგად თავისი მარჩენალი
მიწა დაკარგა და ამ გარემოებამ საქართველოში დიდი ეკონომიური
კრიზისი დაატრიალა. მიწის დაუმუშავებლობის გამო, სიმშოლობის აჩრ-
დილი აიტუზა. მეორე მხრივ სახელმწიფო ბაზინსაც თანდათანობით შე-
მოსავალი სწრაფად უმცირდებოდა. ასეთ მდგომარეობაში სახელმწიფოს
სათავეში მდგომ პირებს ეკონომიური კრიზისის შეწელებისათვის რაიმე
უნდა ელონათ.

თავის ნებაზე ადამიანებისათვის კეთილიც ექნათ და ავიც. საჭიროა ამიტომ თაყვანი-ვცე მათ, მსხვერპლი და ძღვენი მივართვა და ლოცვა შევსწირო, რომ ჩემკენ კარგი თვალთ მოიხედონო, ასე ეგონათ მაშინ.

ამნაირად წარმოიშვა ჩვენი წინაპრების ღმერთები. ძველ ქართველებს გაღმერთებული ჰყავდათ ცის მნათობები — მზე, მთვარე და სხვა ცთომილები. მზე ქალ-ღმერთი იყო, მთვარე-კი—დედა. შვიდი მნათობის სახელები კვირის დღეებსაც შეაჩვენეს. ამგვარი დღის სახელები დღესაც არის შენახული დასავლურ ქართველურ ენებში — ქანურ-მეგრულში და სევანურში. მეგრულად, მაგალითად, კვირას „ბეაშხა“ ანუ მზის დღე ჰქვიათ, ორშაბათს — „თუთაშხა“ ანუ მთვარის დღე. სამშაბათს მეგრულად ჰქვიათ „თახაშხა“, ქანურად — „ტიკინაშხა“. ეს მარსის დღეს ნიშნავს, მარსი კი ომიანობის ღვთაებად ითვლებოდა. მართლაც, ხეთელები ომიანობის ღმერთს „ტარკუ“-ს ანუ „ტარზონ“-ს ეძახდნენ.

ერთი ღვთაება უფროსად იყო მიჩნეული და მას „ღმერთს“ უწოდებდნენ (მეგრულად — ლორონთი, ქანურად — ლორმოთი, სევანურად — ლერბეთ). შემდეგ მოდიოდნენ სხვა მსხვილი და წვრილი ღვთაებები. წვრილ ღვთაებებს „ღეთის შვილებს“ ეძახდნენ — ღმერთებსაც ისეთსავე ურთიერთობას მიაწერდნენ, როგორც ადამიანებს ჰქონდათ. იყვნენ, მაშასადამე, მამა-ღმერთებიც და დედა-ღმერთებიც.

შემდეგში ქართველ ტომებში სხვა რელიგიები გავრცელდა. ამ რელიგიების წყალობით ძველი ქართული სარწმუნოების სახე ძალიან შეიცვალა, აქა-იქ კიდევ საესეებით წაიშალა. მხოლოდ ხალხმა, განსაკუთრებით — მივიარდნილ მთიან ადგილებში, შეინახა ახალ დრომდე ნაწილობრივ ეს ძველი რწმენები გარდმონაშთის სახით. ჩვენ ესწავლობთ ამ გარდმონაშთებს ძველი ქართული წარმართობის სურათის აღსადგენად.

ასე, მაგ., აკად. ივ. ჯავახიშვილმა გაარკვია, რომ წმინდა გიორგის დღეობა მთვარის თაყვანისცემის ნაშთია. დოც. ე. ბარდაველიძემ გამოიკვლია რომ წმ. ბარბაღე, რომელსაც ხალხში თაყვანს სცემდნენ, ძველი მზის ღვთაებაა. სუმერულად მზეს ბარბარა ჰქვიათ. თაყვანს სცემდნენ ისეთ წვრილ ღვთაებებს, როგორიც იყო „ადგილის დედა“, „ფუძის ანგელოზი“ და სხვა. სწამდათ აგრეთვე სხედასხვა „ავი სულის“ არსებობა.

ქართული სიტყვა „ტაროსი“. რაც დარს ნიშნავს. დარისა და ავდარის ძველი ღმერთის სახელია. ასეთი ღმერთი ჰყავდა ყველა სუბარულ ტომს. ძველი ხეთები მას სწორედ ტ ა რ ო-ს ეძახდნენ.

ჩვენი მთიელები თაყვანს სცემდნენ კ ო პ ა ლ ა ს ა და კ ე ი რ ი ა ს. პირველი მცირე-აზიური ღვთაება კ უ ბ ე ლ ე ს მოგვაგონებს, მეორე — ბერძნულ კ უ რ ი ო ს ს („უფალს“ ნიშნავს).

ძველი ქართული წარმართული რწმენები წინა-აზიური წარმოშობისაა.

თვითონ სიტყვა „ღმერთი“-ც იმდენად ყოფილა ძველად გავრცელებული, რომ მცირე-აზიაში იგი ბერძნებსაც შეუთვისებიათ „ჰერმეს“-ის სახით. ჰერმესს ბერძნები ვაჭრობის, მეცნიერებისა და მისელა-მოსვლის საშუალებათა ღვთაებად სთვლიდნენ.

აღმოსავლეთ საქართველოში ამ დროს მწიგნობართ-უბუცესად ბასი-
ლი უჯარმელი იყო და მან გადასწყვიტა, რომ უმინაწყოთ დარჩენი-
ლი მოსახლეობისათვის მიწის დასარიგებლად წინანდელ მეფეთაგან
ეკლესიისათვის შეწირული მიწები ყოფილიყო გამოყენებული. საქართვე-
ლოს მთავრობამ ამ საშუალებით სცადა ეკონომიური კრიზისი შეენე-
ლებინა.

ამგვარმა ღონისძიებამ ეკლესია აღამფოთა და მთავრობას მიმართა
თხოვნით, რომ ეკლესიისათვის შეწირული მიწების დარიგებისათვის თა-
ვი დაენებინა. მთავრობამ ამ შუამდგომლობას ყურადღება არ მიაქცია.
მაშინ ეკლესიის მესვეურებმა ბრძოლა იმ პირების წინააღმდეგ დაიწყეს,
რომელნიც მთავრობისაგან ეკლესიის წართმეულ მიწებს იღებდნენ. სას-
ჯელის დადებით ისეთ მდგომარეობაში ჩაყენებას უპირებდნენ, რომ მი-
ღებულ მიწებზე თითონ მათვე ეთქვათ უარი.

მაგრამ სასჯელ-დადებულებმა სთხოვეს მთავრობას ამ საქმეში ჩაიე-
ყვით. საქართველოს მთავრობამ თითონაც იცოდა, რითაც იყო ასეთ
შემთხვევაში სასჯელი ნაკარანთევი, ამიტომაც განკარგულებას აძლევდა,
რომ უკანონოდ დადებული სასჯელი გაუქმებული ყოფილიყო. ამროგად
ეკლესიის შეღებული უფლებების აღდგენა ამ საშუალებითაც ვერ მო-
ხერხდა.

საქართველოს ეკლესიის მესვეურებმა ამის შემდეგ 1263 წელს საე-
კლესიო კრება მოიწვიეს, რომელმაც საქართველოს მთავრობას ულტიმა-
ტუმში წარუდგინა, რომ ეკლესიისათვის შეწირული მიწების გაცემა შეჩე-
რებული ყოფილიყო და ყველა დარიგებული მიწაც უკან დაებრუნებო-
ნათ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი დავით V-ის უთელიდნენ, რომ
საეკლესიო კრება იძულებული იქნება უკიდურეს საშუალებას მიჰმარ-
თოს: საქართველოს ყველა ეკლესიები დაეცეოს, ყოველგვარი მღვდელ-
მსახურება აკრძალოს და ნათელა, ზიარება, ქორწინება, მიცვალებულის
დასაფლავება შეაჩეროს. ასეთი ბუქარისდა მიუხედავად, საქართველოს
მთავრობას ეს თხოვნა არ შეუწყნარებია და არც ის შეუძრულებია,
რასაც თხოულობდა საეკლესიო კრება. ამგვარად ეკლესიამ ბრძოლა
წააგო.

რაკი ეკლესიის წინააღმდეგ გამოუყენებული საშუალება ბასილ უჯარ-
მელ-ჰყონდიდელის მიერ იყო წარდგენილი, ამიტომ ეკლესიის მესვეურ-
თა მთელი სიძულვილი მას დაატყდა თავზე. დაიწყო მითქმა-მოთქმა: სა-
ზოგადოებაში აღაპარაკდნენ იმის გამო, რომ ბასილმა ჩოხა, ე. ი. სამღვდე-
ლო ტანისამოსი, რომელიც მას, ეთარკა ჰყონდიდელ ეპისკოპოსს ეცვა,
გაიხადა. ამას გარდა დავით V-ის ამბავი მიუტანეს და ბასილ უჯარმელს
ცილი დასწამეს. დავით V-ემ ამ შემთხვევაშიც საქმის გამოუძიებელი
ბრძანება გასცა, რომ ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელი ჩამოეხრჩოთ. ამრი-
გად განუსაზღვრელი ნდობით მოსილი ეპისკოპოსი უპირველესი ბასილ
უჯარმელი თავისი გაბედული სოციალ-ფინანსიურ გეგმის მსხვერპლი შე-
იქმნა და დაიღუპა.

დავით V-ის მალემრწმენობისა და უმადურობის პოლიტიკა- რი შედეგი: მანსიონის ულუსიანად ქცევა

დავით V-ის მალემრწმენობას ვერც მესხეთის მთავარი სარგის ჯაყელი გადაურჩა. ამ შემთხვევაში შედეგი იმდენად სამცხის სპასალარისათვის არ აღმოჩნდა საბედისწერო. რამდენადაც საქართველოსათვის.

1266 წელს შემოდგომაზე სიბაზე წასასვლელად ტფილისში ჩამოსული სარგის ჯაყელი დავით V-ემ, რომელიც უკეთუღმა მესაიდუმლეებმა დაარწმუნეს, ეითომც მესხეთის მთავარს განდგომილება დაეპირებინოს, სასახლეში დაიბარა და დააქერინა. სარგის ჯაყელის ამაღამ შაშინვე ყანთან კაცი აფრინა, ამ გარემოების საცნობებლად: ისინი ემუდარებოდნენ მონღოლთა ყანს, სარგისი თავისთან დაეხარებინა.

ერანის ილხანმა აბალა ყანმა ეს თბოვნა სიამოვნებით შეასრულა და საქართველოში წარმოგზავნილი ელჩის პირით დავით V-ს შემოუთვალა, რომ მას სარგის ჯაყელი მასთან წარსადგომად განეთავისუფლებინა. დავით V-ესაც უნდა აეჩრულებინა უნიებლივით.

თავისი თავი რომ მომავალშიც დავით V-ის შურისძიებისაგან უზრუნველყო, სარგის ჯაყელმა აბალა ყანს სთხოვა. რომ მისი სამფლობელო საქართველოს სამეფოდან გამოეყო და უშუალოდ თავის საგამგეოსათვის დაემორჩილებინა. ე. ი. როგორც მონღოლები უწოდებდნენ, ხასინ-ჯ. უღ ექცია. ქართველები მას ულუსიანად ქცევას ეძახდნენ. ასეთ პირს და ასეთ სამფლობელოს ვერაეინ შეეხებოდა, თვით მონღოლთა ყანის გარეშე, არაეის უფლება არ ჰქონდა. რომ მის საქმეებში ჩარეულიყო.

მართალია, დავით V-ემ უმადურობა გამოიჩინა, მაგრამ საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული თვალსაზრისით სარგის ჯაყელის საქციელიც სრულებით შეუწყნარებელ ნაბიჯს წარმოადგენდა და ქვეყნის ღალატს უდრიდა. თუმცა იურიდიულად საქართველო არ იყო გაყოფილი, მაგრამ სინამდვილე მას მაინც ორ ცალკეულ პოლიტიკურ ერთეულად ხდიდა. ეხლა, სარგის ჯაყელის ნაბიჯის შემდგომ, საქართველოს მესამე ნაწილიც გამოეყო, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით, უკვე მთლიანად მონღოლთა ყანს ექვემდებარებოდა. ამრიგად სარგის ჯაყელმა თავისი უენებლობა საქართველოს მთლიანობის დარღვევის საფასურით შოიპოვა.

ბრძოლის მანახლება ოძროს ულუსსა და ერანის ილხანს შორის და მისი ანარქიული ხამართვილოში

1265 წელს რომ ჰელაგუს მაგიერ მონღოლთა ყანად მისი ეყიშვილი აბალა გახდა, ბერქა ყანმა ისევე ერანის ილხანების წინააღმდეგ გალაშქრება გადასწყვიტა. მას ძალიან ფართო მიზანი ჰქონდა დასახული და სამასი ათასი მოლაშქრე ჰყავდა თაემოყრილი. შეიტყო თუ არა ეს ამბავი, აბალაც ჯარის შეყრას შეუდგა, დავით V-ც დაიბარა. რაკი ბერქა ყანს ასეთი შრავალრიცხოვანი ლაშქარი ჰყავდა, მთელი თავისი სამხედრო ძა-

ლითურთ მტკეარ გამოდმა გამაგრდა და ყველა ხიდები მტკეარზე ააყრინა. წყალდიდობის გამო, ბერკა ყაანს საშუალება არ ჰქონდა, აზიერთებული მდინარე გადმოელახა. ამიტომ იძულებული გახდა ტფილისისაკენ გამოემგზავრებულყო, რომ ტფილისში ხიდზე გადმოსულიყო და მოწინააღმდეგეს ზურგიდან დასცემოდა.

ესოდენ მრავალრიცხოვანი ლაშქრის ყოფნამ, რასაკვირველია მტკეარის, აღაზნისა და იორის სანაპიროები იმდენად ააოხრა, რომ იმ დროიდან მოყოლებული მრავალი ხნის განმავლობაში მოსახლეობა აქ ამომწყდარი იყო. საბედნიეროდ 1265 წელს ტფილისზე მომავალი ბერკა ყაანი მოულოდნელად გარდაიცვალა და აბალა ყაანიც და აღმოსავლეთი საქართველოც განსაცდელს გადაურჩნენ.

მომხდარი ამბით შეშინებული აბალა ყაანი, საზღვრის დასაცავად ყოველწლივ ჯარს სიბაზე გზავნიდა და ამ გამაგრებული ჯებირის დაცვის ტერიტორიის უდიდესი ნაწილიც, სწორედ საქართველოს სამხედრო ძალას აწევებოდა: წლით-წლობამდე საქართველო იძულებული იყო თავისი ქვეყნიდან ხალხი გაეყენა, ნაყოფიერი შრომისათვის მოეშორებინა და მრავალრიცხოვანი სამხედრო ძალა ამ სანაპიროზე მონღოლთა სახელმწიფოს დასაცავად მდგარიყო.

ჯარის ერთად შეგგუფების შედეგად, როგორც მრავალჯერ მომხდარა, მუტლის მოარულმა იჩინა თავი. ეს სნეულება იმდენად მოედო ლაშქარს, რომ 1266 წელს თვით დავით V-ს უფროსი ვაჟიშვილი, გიორგიც კი ავად გახდა. შემდეგ მისი მდგომარეობა გამოკეთდა. მაგრამ 1267 წელს ამავე ავადმყოფობით თვით მეფე დავით V-ც დასნეულდა. იმავე წელს ეს ავადმყოფობა გიორგი უფლისწულსაც ხელშეორედ შეეყარა. რომელმაც 1268 წელს იმსხვერპლა კიდევ. დავით V-ს-კი ეს ავადმყოფობა ქრონიკულ დაავადებად ვადაექცა. ხოლო 1270 წელს ისიც ამ ავადმყოფობის მსხვერპლი შეიქნა.

თუ სამეფო ოჯახი, რომელიც განსაკუთრებულ პირობებში იმყოფებოდა ხოლმე, ამ ავადმყოფობას შეეწირა, ადვილი წარმოსადგენია. რა მდგომარეობაში უნდა ჩაეარდნილიყო მოსახლეობის დანაჩენი. უფრო დაბლა მდგომი. ფენები. ამგვარად მოლაშქრეობით გამოწყვეულ მსხვერპლს ის მსხვერპლიც მიემატა, რომელიც ჩვენს ქვეყანაში შემოტანილი გადამდები სნეულებით იყო გამოწყვეული.

დავით IV, რუსუდანიხ ჰი, და მისი პოლიტიკა დახვეწით სამართავილოში

დავით IV დასავლეთ საქართველოში გადასვლა-დამკვიდრებით შეწყდა მონღოლებთან ხელშეკრულებით დამყარებული დამოკიდებულება. ამ დროიდან მოყოლებული დასავლეთი საქართველო მონღოლთა ბატონობისაგან სრულებით დამოუკიდებელი გახდა.

დავით IV, როგორც ზარსგამქერეტელს პოლიტიკოსს, გათვალისწინებული ჰქონდა, რომ მომავლისათვისაც უნდა დასავლეთ საქართველოს

პოლიტიკური გაძლიერებისათვის ეზრუნა. დავით IV გადასწყვიტა, რომ ერანის ილხანებისაგან საქართველოს დასაცავად, უნდა იმ სახელმწიფოებთან შეეკრა კავშირი, რომელნიც ერანის, ან მტრები იყვნენ, ან მტრები იყვნენ.

გარკვეული დროიდან ერანის ილხანებსა და ეგვიპტის სულტანებს შორის უაღრესად მტრული დამოკიდებულება არსებობდა. ჩრდილოეთის ანუ ოქროს ულუსის ყაანებიც, რომელნიც აგრეთვე ერანის ილხანების მოქიშენი იყვნენ, ყოველნაირად ცდილობდნენ, ეგვიპტის სულტანებს დაახლოვებოდნენ. ამავე პოლიტიკას დაადგა დავით IV-იც: 1264-65 წ. მან ეგვიპტის სულტანს ბეიბარს საჩუქრებით დატვირთული დესანები გაუგზავნა. 1268 წელსაც საქართველოს მეფემ ამგვარადვე ეგვიპტის მბრძანებელს დესანები ააზლა. დასავლეთ საქართველოს მბრძანებლები-სათვის ეგვიპტის სულტანი გამოსადეგი იყო როგორც ერანის ილხანების მოწინააღმდეგე და მომავალი მოკავშირე. დავით IV-ის მეორე მხრით თითონ ოქროს ულუსთანაც ჰქონდა მჭიდრო კავშირი, რომელიც იმ ხან-ში ერანის ილხანების ძლიერი მოწინააღმდეგე იყო.

დავით IV, რასაკვირველია, კარგად ესმოდა, რომ მარტო ამ შორეულ მოწინააღმდეგეებთან კავშირის დამყარებით, თავისი თავის უზრუნველყოფა არ შეიძლებოდა. ამიტომ მან ამას გარდა მიზნად ერანის ილხანების სამფლობელოში შინაური ბრძოლისათვის ხელის შეწყობაც დაისახა, და დახმარებას უწევდა ყოველ ხელისუფალს, რომელიც-ი ერანის მბრძანებელს, მონღოლთა ყაანს, აუჯანყდებოდა. მაგალითად როდესაც ერანის ილხანის წინააღმდეგ მოწყობილი თევუდარ ბატონიშვილის შემთქმულება გამომჟღავნდა და თევუდარი თავის მონღოლ მეტომეებითურთ დასავლეთ საქართველოში გამოიქცა და ქუთაისში დავით IV-ესთან მივიდა, მან, როგორც მოკავშირეს, უხვი მასპინძლობა გაუშარტა, თუმცა ეს მასპინძლობა დასავლეთ საქართველოს ძვირად უჯდებოდა. რადგან თევუდარს გარდა, მისი ჯარი და მათი ოჯახებიც უნდა შეენახა.

თევუდარი უნდა ქედს იქით გადასულიყო და ოქროს ულუსს შეერთებოდა, მაგრამ მან გადასწყვიტა, რომ ჯერ აბალა ყაანზე ეყარა ჯავრი. რაკ ისევ ერანში შესევა სახიფათო იყო, მან ამჯობინა ერანის ყაანის იმ საბრძანებელს შემსეოდა, რომელიც მეზობლად მდებარეობდა. ამიტომ ის აღმოსავლეთ საქართველოში გადადიოდა და თავს ესხმოდა ხოლმე იქ მდგომ მონღოლთა ლაშქარს. მაგრამ ყოველი ასეთი შეტრისა და თავდასხმის დროს, მარტო მონღოლთა ლაშქარი-ი არ ზარალდებოდა, არამედ ზიანი ლიხთაჲრეთის მოსახლეობასაც მოსდიოდა.

თუმცა ის შინაური ბრძოლა, რომელიც მონღოლებს შორის იყო ატეხილი, ქართველებისათვის ხელსაყრელი იყო, მაგრამ რამდენადაც ეს ბრძოლა საქართველოს მიწაწყალზე მიმდინარეობდა, მათთვის ზარალის პეტს არაფერს წარმოადგენდა. ამ გარემოების გამო ქართველები უნებლიეთ აბალა ყაანის მოკავშირენი და თანამგერმონი უნდა გამხდარიყვნენ და იმ ბრძოლაშიც, რომელსაც მისი ლაშქარი თევუდარის წინააღმდეგ აწარმოებდა, უნდა მხარი დაეჭირათ. აბალა ყაანის სამხედრო ხელი-

სუფლებამ მაინც ვერ მოახერხა თეგუდარის ხელში ჩაგდება, რადგან ყოველთვის, როდესაც მას გაუქირდებოდა ხოლმე და განსაცდელი მოელოდნენ, უკან დასახევი გზა ჰქონდა და შეეძლო უმაღლესი დასავლეთ საქართველოში შეეფარებინა თავი.

აბაღა ყაანი დარწმუნდა, რომ სანამ დავით IV თეგუდარს ზურგს უმაგრებდა მანამდე თეგუდარის დაქვემდებარება მისი თარეშისაგან განთავისუფლება შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომ ყაანმა დავით IV-ეს საჩუქრებით ღებად დატვირთული ელჩები მიუგზავნა და სთხოვა, რომ, არამც თუ თეგუდარისათვის დახმარების გაწევა შეეწყვიტა, არამედ გარკვეული დროისათვის უკან დასახევი გზაც კი შეეკრა.

სტეპანოპოლში დავით IV, უძველესი, ამაზე ერანის ილხანს უარს ეტყობდა, მაგრამ ამ დროისათვის გამოძვლავდა, რომ, თურმე თეგუდარი დასავლეთ საქართველოს ხელში ჩასაგდებადაც შეთქმულებას აწყობდა. როდესაც ეს დავით IV გაიგო, აბაღა ყაანს სიხარულით მაშინვე თანხმობა განუცხადა. ამ შეთანხმების არციოდნე თეგუდარი 1269 წელს ისევ აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა და თავისი ჩვეულებრივი თარეში დაიწყო. აბაღა ყაანის ლაშქრისაგან გაქირავებულ მდგომარეობაში ჩაეარდნის თეგუდარი რომ დასავლეთ საქართველოში დაბრუნებას აპირებდა, გზები შეკრული დახვდა. ამის წყალობით თეგუდარი აბაღა ყაანის სამხედრო ძალამ ტყვედ ჩაიგდო და მონღოლთა ყაანს მიჰგვარა.

დავით IV-ის თავისი პოლიტიკური გეზისათვის არც შემდეგში უღალატნია და. როდესაც აბაღა ყაანს ერანში ვინმე ლაღლური აუჯანყდა. დავით IV-ემ ის თავის საბრძანებელში შეიფარა. ეს ლაღლური თეგუდარივით უმაღლესი გამოდგა. დასავლეთ საქართველოში ყოფნის დროს. ის და კახაბერ კახაბერის ძე, რომელიც ჯერ კიდევ დავით V-ის დასავლეთ საქართველოში ყოფნის დროს დავით IV-ის ტახტიდან ჩამოსაგდებად იბრძოდა, ერთიერთმანეთს შეუთანხმდნენ და გადაწყვიტეს, რომ ერანში ილხანთან წასულიყვნენ.

თავიანთი განზრახვის ასასრულებლად, მათ ერანის მბრძანებელს, აბაღა ყაანს. თავიანთი დახმარება შესთავაზეს დავით IV-ს დასაქვრად. აბაღა ყაანისათვის ეს ამბავი მეტად სასიხარულო იყო: ამიტომაც აბაღა ყაანმა ლაღლურს სიამოვნებით აპატიო ადნაშაულება და დასავლეთ საქართველოში შესასვლად და შეპირებული გეგმის განსახორციელებლად 30 ათასი მონღოლთა ლაშქარი მისცა.

ამ სამხედრო ძალითურთ ლაღლურ და კახაბერ კახაბერის ძე მოულოდნელად დასავლეთ საქართველოში შეიჭრნენ. მათ ქუთაისში იმდენად სწრაფად მოახერხეს მისვლა, რომ აბანოში მყოფმა დავით IV-მ აბანოდან გამოსვლა და გაქცევა ძლიერ მოასწრო. ლაღლურმა და კახაბერ კახაბერის ძემ მეფის ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხეს და უნდა უკან დაეხიათ. მათ ჯაგერი იყარეს და ყველა ის ადგილები ააოხრეს, სადაც გავლა უხდებოდათ.

აბაღა ყაანის დაეალებით ლაღლური და კახაბერის ძე ამავე მიზნით დასავლეთ საქართველოში წამოვიდნენ, მაგრამ მათი მეორე ცდაც წინა-

ნდელზე უფრო ამაო გამოდგა. რაკი ისინი მეორეჯერაც აბალა ყაანს ხელუკრივლნი დაუბრუნდნენ, კახაბერ კახაბერის ძე ერანის ილხანისათვის რაღა საქირო იყო. ეს გარემოება რაჟის ერსთავეთ-ერისთავემაც კარგად იგრძნო და ერანიდან ისევე ააქართველოში დაბრუნება ამჯობინა. მაგრამ, რადგან თავის სამშობლოში გადასვლა არ შეეძლო, ის ატენის ხეობაში დასახლდა ყველასგან მოძულებული.

ატენიდან კახაბერ კახაბერის ძე დავით IV-ს ედრებას ედრებაზე უგზავნიდა, რომ დანაშაულება ეპატიებია და თავის სამშობლოში დაბრუნების უფლება ჰქონდა. დავით IV-ემ აპატრა და დაბრუნების ნება დართო. მაგრამ შემდეგ გამომჟღავნდა, რომ მას აღმოსავლეთ საქართველოში მდგომ აბალა ყაანის ნოინ ალინაკთან საიდუმლო მიწერა-მოწერა ჰქონდა, ამისთვის-კი დავით IV-ემ სასტიკად დასაჯა თვალთ დაბნელებითა და ერთი ფეხისა და ხელის მოკვეთით. მისი შვილი, რომელიც, ამ შეთქმულებაში აგრეთვე გარეული ყოფილა, სამუდამოდ იქმნა გაძევებული საქართველოდან და კონსტანტინოპოლში ექსორია ჰყვეს.

დავით IV-ის ღონისძიება ტრაპიზონის საამისროში საძარ- თველოს პოლიტიკური ინტერესების დასაცავად

მონღოლთა პოლიტიკურმა ბატონობამ ტრაპიზონის საზღვრამდე მიადწია. თვით საქართველო ზომ იმაზე უწინარეს უკვე მონღოლთა ყმადნაფიც სამეფოდ იქცა. ამის გამო საქართველოს პოლიტიკური გავლენა ტრაპიზონის საკეისროში, რასაკვირველია, ძალზე უნდა შემცირებულიყო. ტრაპიზონის კეისარი მანუილ II უკვე 1244 წლის შემდეგ მონღოლთა მოხარკედ იყო ქცეული. ქართველთა პოლიტიკური ძლიერების შესუსტებით ადვილად შეეძლო ბიზანტიის მბრძანებელს ესარგებლა, რომელსაც არასოდეს არ ჰქონია იმედი დაკარგული, რომ ტრაპიზონის საკეისროს იავე ხელში ჩაიგდებდა.

რამდენადაც ტრაპიზონის საკეისრო ქართველთა სამხედრო ძალითა და თამარის თაოსანობით იყო დაარსებული და უმთავრესად ქართველთა თანამოქმედ ტომის, ჭანების, მოსახლეობას შეიცავდა, საქართველო ამ თავისი მეზობლად მდებარე სახელმწიფოს ბედობლით, რომელიც ამასთანავე მისი გავლენის უტოლობელ სფეროს წარმოადგენდა, უარესად იყო დაინტერესებული. საქართველოს პოლიტიკური დასუსტების გამო, ქართველთა მომხრე პოლიტიკური დასიც დიდ გაჭირვებაში ჩავარდა: თანდათანობით მათი გადაყენება დაიწყეს და ბიზანტიის მომხრეთა დასის წარმომადგენლები დაწინაურდნენ.

ბიზანტიის მთავრობას უნდოდა ტრაპიზონის საკეისრო მთლიანად თავის სამფლობელოდ ექცია და ამიტომ ბიზანტიის მბრძანებელმა სცადა, გეისარისათვის თავისი ქალიშვილი შეერთვეინებინა, რომ ამ გზით პოლიტიკური დამოკიდებულება და გავლენა ბიზანტიის ტრაპიზონის საკეისროში უფრო გაძლიერებულიყო. მანამდის ტრაპიზონის კეისრები უმეტეს ნაწილად თანამეცხედრებად საქართველოს სამეფო საგვარეულოს

ქალიშვილებს ირთავდნენ ხოლმე. მათ ოჯახშიც ქართული გავლენა იყო გაბატონებული, მათი უფლისწულების სახელებიც უძთავრესად ქართულ სახელებთან იყო დაკავშირებული.

ტრაპიზონის მმართველი წრეები და თვით კეისრის საზღოვა ბიზანტიის გავლენას გაუზიარებდა. იმისდა მოუხედავად, რომ თვითონ ისინი შთაბამებლობით ბერძნები იყვნენ, თანამომეხმეისადმი ასეთი დამოკიდებულება ბიზანტიის პოლიტიკური ზრახვითა და მათი კეისრების ტრაპიზონის კეისრებისადმი პედიდური დამოკიდებულებით აიხსნებოდა.

ტრაპიზონის კეისარს მანუელს ბიზანტიის მმართველმა თავისი ქალიშვილი შესთავაზა, მაგრამ ეს მისი წადილი ვერ ასრულდა: მანუელის თანაჟეცხედრე რუსუდანი იყო, რომლის ქართული სახელი მის სადაურობას ცხადად ამჟღავნებს. საქართველოს მომხრე პოლიტიკური დასი შემდეგაც ყოველნაირად ცდილობდა, რომ კონსტანტინეპოლის პრეტენზიებისათვის წინააღმდეგობა გაეწია.

როდესაც 1266 წელს იოანე მე-II კეისრად დაჯდა, ბიზანტიის მთავრობამ ყოველი ღონე იხმარა, რომ ის თავის ხელისუფლებისათვის დაემორჩილებინა. ამ მიზნით მან ჯერ დიპლომატიური გზა სცადა, მაგრამ ვერას გახდა. შემდეგ ბიზანტიის კეისარს უნდოდა, იგივე თავისი ქალიშვილის იოანე მე-II-ზე მითხოვებით მოეხერხებინა. ამიტომ იოანე მე-II-ეს ბიზანტიის კეისარი თავის დედაქალაქში ჰპატიჟებდა. ტრაპიზონის საკეისროს დიდებული მოხელეები ყველანი კონსტანტინეპოლში წასვლის წინააღმდეგნი იყვნენ. იოანე II-ემ ბოლოს მაინც გადასწყვეტა, რომ ამ შემთხვევაში ბიზანტიის მთავრობის განცხადება სრულებით გულწრფელი იყო. იოანე II გაემგზავრა. მაგრამ გზაშივე მას საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულიყო, თუ რამდენად ვერაგები აღმოჩნდნენ ბიზანტიელთა მთავრობის წარმომადგენლები: ყველა სამეფო ნიშნები, რომელიც მას ჰქონდა, გზაშივე ჩამოართვეს; ხოლო კონსტანტინეპოლში მისვლისათავე, ისეთ მდგომარეობაში იქნა ჩაყენებული, რომ იძულებული იყო ყველაფერი აესრულებინა, რასაც კი ბიზანტიელთა კეისარი და მისი დაახლოებული პირები უბრძანებდნენ. იოანე II-ემ ბიზანტიის კეისრის ქალიშვილი შეირთო, მაგრამ უკან დაბრუნება ისე მალე, როგორც ჰპირდებოდნენ და ისე აღვილად, როგორც მას ეგონა, ვეღარ მოახერხა.

საქართველოს მთავრობას არ შეეძლო გულზელდაკრეფილს ეყურა ასეთი ბრძოლისათვის, რომელსაც უნდა საქართველოსთვის მისი გავლენის უცილობელი სფერო გამოეცალა ხელიდან. 1282 წელს დავით IV-ე რუსუდანის ძეც თავისი ჯარითურთ ტრაპიზონის საკეისროს შეესია და, თუმცა თითონ ტრაპიზონის აღება ვერ მოახერხა, მაგრამ საკეისროს დიდი ნაწილი მაინც დაპყრობილი ჰქონდა.

იოანე II-ს ასეთი განსაცდელის ეამსაც კი არ შეეძლო თავის სამფლობელოში დაბრუნებულიყო, ხოლო, როცა 1284 წელს იოანე II ტრაპიზონის საკეისროში დაბრუნდა, საქართველოში გათხოვილი იოანე II-ის და, თეოდორა, ტრაპიზონის საკეისროს შეესია ჯარითურთ და კეისრად დაჯდა. ასეთი გაბედული პოლიტიკური ნაბიჯის გადადგმა და დასახული

მიზნის მიღწევა თეოდორას მხოლოდ-და-მხოლოდ საქართველოს სამხედრო ძალის უშუალო მონაწილეობით შეეძლო. ამიერიდან ტრაპიზონის საეკისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენა კვლავ უნდა გაძლიერებულიყო. მაგრამ ბრძოლა არც ბიზანტიელების მხრით შეჩერებულა: შემდეგში ცვლილება მოხდა და იოანე მე-11-ემ ხელისუფლება დაიბრუნა.

დემეტრი II თავდადებული (1272-1280 წ.)

დავით მე-V სიკვდილის შემდგომ აღმოსავლეთ საქართველოში სამეფო ტახტზე დემეტრე უფლისწული 11—12 წლის ემაწვილი იყო. ყაან-მაც დემეტრე საქართველოს მეფეთ-მეფედ დაამტკიცა.

აღმოსავლეთით საქართველოს მაშინდელი საზღვარი თეთრი წყალის ანუ მონღოლურად ჩალანუსუნის, თურქულად აღსუს გასწვრივ იყო. ანისი და კარი მათი სანახებობითურთ კვლავინდებურად საქართველოს ეკუთვნოდა, მაგრამ ხლათი, ელაშყერტი და ალატალი უკვე საქართველოს უმადნაფიცი აღარ იყო. ლიხთიმერეთი, რასაკვირველია, დემეტრე II-ს აღარ ემორჩილებოდა: თუმცა სამეფო იურიდიულად გაყოფილი არ იყო, მაგრამ, პოლიტიკური პირობების გამო, მისი მთლიანობა უკვე დარღვეული იყო.

დემეტრე II-ეს, მცირეწლოვანობის გამო, საქართველოს სამეფოს მესაკუთბა არ შეეძლო და მას უნდა მზრუნველი და მურვე ჰყოლოდა დანიშნული ყაანმა აბალამ ასეთ მზრუნველად სადუნ მანკაბერდელი დაუნიშნა, მონღოლთა ბატონობის ხანისათვის ეს ფრიად დამახასიათებელი პიროვნება.

ჯერ კიდევ 1272 წელსვე დემეტრე რომ მონღოლთა ყაანის კარზე იმყოფებოდა, მან სადუნ მანკაბერდელს ათაბაგობა მისცა, რაც უძველესი მონღოლთა ყაან აბალასგან უნდა ყოფილიყო ნაკერძაბევი.

მეფროვნობის ხანა აღმოსავლეთ საქართველოში და სადუნ მანკაბერდელი

მონღოლთა მმართველი წრეების მოუბზადებლობისა და გაუნათლებლობისა გამო, მათ ხელქვეშეთ მყოფ სამეფოებისა და სამფლობელოების მართვა-გამგეობისათვის სხვა ეროვნების სათანადოდ განსწავლული მოხელეები სჭირდებოდათ. ორი პირობა იყო ასეთ შემთხვევაში საჭირო, რომ ადამიანს მაღალი თანამდებობა მიეღო და მონღოლთა ნებასურვილის აღმასრულებელი გამხდარიყო: მას უპირველესად უნდა მონღოლური სკოდნოდა, მეორე მხრით ის უნდა უაღრესი ნდობით ყოფილიყო აღჭურვილი. ამ რიგად მოენებოს ძალიან დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა. მონღოლთა ხელქვეშეთ მყოფი ხალხის ბედობალობა და სასამართლოში შესული საქმეების მთელი მიმდინარეობაც ამ თარჯიმანი მოხელეების ხელში იყო. მომხიან-მოდავეთა მოგება-წაგების შესაძლებლობა მათ ენაწელიანობასა, სინდისიერებასა, თუ ანგარებაზე იყო დამოკიდებული. ამ

გზით მოენენი მეღვრეებად იქცნენ და მათი აღზევება ზღაპრული სისწრაფით სწარმოებდა, თუ რომ თითოეულს მათგანს შესაფერისი შეგუების ნიჭი აღმოაჩნდებოდა და ქვეს გამოიჩენდა.

სადუნ მანკაბერდელი ერთი ასეთი პირთაგანი იყო. ჯერ კიდევ თამარის ხანაში ასპარეზზე გამოსული გასომხებული ქურთის შთაბოძავალი, სომხური, ქართული სპარსული და მონღოლური ენების კარგი მცოდნე, სწორედ ასეთი ხანისა და ასეთი პირობებისათვის დაბადებული აღამანი იყო. ის ჯერ ავაგ ათაბაგისა და გვანცას ასულის ბეაშაქის ეჯიბი იყო. ბეაშაქის ყაანის პირველ ეაზირ საპიბ დიუანზე, ზოჯა შემსედინ ჯოვეენიზე, გათხოვების შემდგომ, ის აღზევდა, რადგან აზიერიდან, აღმოსაღლეთ საქართველოს საკითხების განხილვის დროს, სადუნ მანკაბერდელი მონღოლთა ყაანის ურდოში პირველ მძიველად იქცა. აბლა ყაანმაყ სადუნ მანკაბერდელს საქართველოს ლაშქართა მთელი საქმე გადასცა, ხოლო მცირეწლოვანი მეფის შეურეევობამ მას აღმოსაღლეთ საქართველოს მართვა-გამგებლობაც ჩაუგდო ხელში. ამგვარად სადუნ მანკაბერდელი საქართველოს სათავეში მოექცა.

სადუნი მარტო პოლიტიკურ აღზევებაზე აღარ ზრუნავდა, არამედ ყოველნაირი საშუალებით ცდილობდა, თავისი ქონებრივი შეძლებაც გაედიდებინა და გაეთარათოებინა: 1278 წელს დემეტრე II-გან მან თელავი, ბელაქანი და ბევრი სხვა ადგილებიც ჩაიგდო ხელში. როდესაც შემდეგ დემეტრე II ურდოში იმყოფებოდა და მონღოლებმა მას იმდენად დიდი თანხის გადახდა მოსთხოვეს, რომლის გამოღება მეფეს იმ დროს არ შეეძლო, ამ თანხის გადახდა სადუნ მანკაბერდელმა იყისრა, მაგრამ სამაგიეროდ თავისთვის ისეთი მნიშვნელოვანი ადგილი მოითხოვა, როგორც დმანისი და მისი სანახები იყო. დემეტრე II-ს დათმობა არ უნდოდა, მაგრამ სადუნ მანკაბერდელის გაუმადლარი მადა უნებლიედ უნდა დაეკმაყოფილებინა. დემეტრე II-ეს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ისეთი მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქის გადაცემაც სთხოვა, როგორც კარი იყო, ეხლანდელი ყარსი, რომელიც მიღებისთანავე თავის საჯდომად აქცია.

დიდი სიმდიდრის და უძრავი ქონების აზიენებამ სადუნს ზღაპრული მოძრავი ქონებაც შესძინა: ოქრო-ვერცხლის, ძვირფასი ქვების, საქონლის ჯოგების სიმრავლე მის ხელში განმაცვიფრებელი სისწრაფით იზრდებოდა. ფულის საშუალებით, მას თაფსუფლად შეეძლო ყოველი დასახული მიზანი განეხორციელებინა. სადუნ მანკაბერდელმა მრავალი ქვეყანანიც იყადა. მისთვის სასურველი ადგილის და ქვეყნის ხელში ჩაგდება მან დამოყვრებითაც იცოდა ხოლმე. ამ გვარად, მაგალითად, კარის მიმდგომი სანახები ჩაიგდო ხელში: აბალციხის ასული ითხოვა ცოლად და მისგან კარის მახლობლად მდებარე ქვეყანა მიიღო.

სადუნ მანკაბერდელი მონღოლს მონღოლად ეჩვენებოდა, ქართველთან ქართველი, სომეხთან სომეხი იყო, მაგრამ ყველაზე მეტად ის მონღოლთა ზნე-ჩვეულებას შეეგუა. მონღოლთა წახადეთ მან სამი ცოლი შეირთო.

სადუნ მანკაბერდელის უფა-ქცევა, მისი მრავალკოლიანობა, რომელიც საქართველოში მანამდე გაუგონარს ამბავს წარმოადგენდა, ბუნებრივად იწვევდა აღშფოთებას, მეტადრე საეკლესიო წრეებში. საქართველოს ეკლესიის მოხუცი საკეთმპყრობელი ნიკოლოზ კათალიკოსი ბევრს ეკადა როგორმე მრავალკოლიანობა დაეშლევინებინა და ერთი კოლით დაემაყოფილებულიყო, მაგრამ ვერაფერს გახდა. ეს იმიტად აიხსნება, რომ სადუნ მანკაბერდელს როგორც მოხერხებულ ადამიანს კარგად ესმოდა, რომ მართო მმართველთა წრეების ნდობისა და ყურადღების დამსახურება არ ემართა, რომ წონასწორობის დასაცავად ამასთანავე მოსახლეობის გულის მოგებაც იყო საჭირო. სწორედ ამიტომ ის ცდილობდა, ეკლესიის ყურადღებაც და კეთილი განწყობილებაც დაემსახურებინა. ამას კარგად ახერხებდა კიდევ: თუმცა მას ყველა საეკლესიო წესები, მათ შორის მრავალკოლიანობითაც, ჰქონდა დარღვეული, მაგრამ სამაგიეროდ მას ეკლესიის სათვის შეწირულებაც მიჰქონდა და ცდილობდა მაშინდელი გავლენიანი სამონასტრო დაწესებულებებში განეთავისუფლებინა მონღოლთა გადასახადებისაგან. ხალხის ყურადღებაც ჰქონდა დამსახურებული, რადგან ეითარცა მონღოლთა დაახლოებულ პირს, მონღოლების დიდ ნოინთა და მათი ელჩების თავაშვებული თვითნებობის ალაგმეა სხვებზე მეტად შეეძლო. ეკლესიისათვის მისი უხვი შეწირულება და გადასახადებისაგან განთავისუფლებისათვის მზრუნველობა მისდამი კეთილ განწყობილებას ჰქმნიდა. ასეთ პირობებში სადუნ მანკაბერდელისათვის ეკლესიის საკეთმპყრობელის წყველა-კრულეაც არავითარ საშიშროებას არ წარმოადგენდა.

სამაგიეროდ, სადუნ მანკაბერდელს ერისკაცთა, მეტადრე ქართველ და სომეხ დიდებულთა შორის ბევრი მოწინააღმდეგე და მტერი ჰყავდა, რომელთაც მისი ასეთი სწრაფი აღზევება არაფრად ეგაშნიკებოდათ. მაგრამ სადუნ მანკაბერდელის წინააღმდეგ ბრძოლა ადვილი საქმე არ იყო: მონღოლებთან უაღრესი დაახლოებულობა სადუნ მანკაბერდელს საშიშარ მტრად ხდიდა.

დემეტრე II-ეს არავითარი საბუთი არ ჰქონდა სადუნ მანკაბერდელის ემაყოფილი ყოფილიყო: მისი გაუმადლარი მადიანობა, გაბატონებულ მონღოლთა ხელისუფლების მისი დაუფარავი მომხრეობა, მისი პაპაში, სადუნ მანკაბერდელს მეფისათვის უსიამოვნო პიროვნებად ხდიდა. საქართველოს მმართველი წრეები ორ ჯგუფად იყვნენ გაყოფილი: ერთ მხარეზე ქართველი და სომეხი დარბაზის-ერნი იყვნენ, რომელნიც მეფეს მხარს უჭერდნენ, მეორე მხრით სადუნ მანკაბერდელი თავისი ფეხის-ხმის-ამყილ მცირერიცხოვან პირებითურთ.

სადუნ მანკაბერდელი რომ 1281 წელს გარდაიცვალა, დემეტრე II-მ ათაბაგობა მის შვილს ხუტლუ-ბუღას-კი არ მისცა. არამედ ტარსაიკ-ორბელს უწყალობა, ხუტლუ-ბუღას-კი ამირსპასალარობა აცმარა.

რასაკვირველია, სადუნ მანკაბერდელის აღზევება მხარგრძელთა საგვარეულოსათვის, რომელთა ეგებიც თავდაპირველად სადუნ მანკაბერდელი

რელიგიური რწმენებთან სარწმუნოებრივი თქმულებები იყო დაკავშირებული. ქართველ ხალხში მრავალი ამგვარი თქმულება იყო გავრცელებული. ასეთია, მაგალითად, შესანიშნავი თქმულება ამირანის შესახებ, რომელიც შემდეგში ბერძნულ პრომეთეს მითოსად იქცა, სვანური თქმულება კლდის ღმერთის დალის შესახებ, რომლის სახელი ეხლაც ისმის ქართულ-სომხურებში, დელი-დელა-დილას სახით და მრავალი სხვა.

ეს ძალიან ძველი თქმულებებია. სვანეთში დარჩენილა ძველი დღეობა-საგალობლები, რომლებიც ლეოება მელია. ტელეფიას წასვლასა და მოსვლასთან არის დაკავშირებული.

როგორც აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა შენიშნა, ეს ორივე ძველი ხეტორი თქმულებაა ნაყოფიერების ღმერთის ტელეფინუშის შესახებ, რომელიც მოკედა ბუნებასთან ერთად ზამთარში, რომელსაც ეძებდნენ მორწმუნეები და რომელიც დაბრუნდა გაზაფხულზე.

იყო და რომელიც ათაბაგად ქცეული თავზეც-კი დაუსკუდრათ, უსიამოვნო გარემოებას წარმოადგენდა. მაგრამ შხარგრძელებისათვის ამაზე არანაკლებ უსამოვნო გარემოებას ორბელის აღზევება წარმოადგენდა. რადგან შხარგრძელთა საგვარეულომ დაწინაურება მას შემდგომ შესძლო, როდესაც გიორგი III-ემ საქართველოში ამ საგვარეულოს არსებობას ბოლო მოუღო. ამგვარად ტარსაიკ ორბელის გაათაბაგება შხარგრძელთა შემდგომ თავიანთი უფლებების შელახვად მიეჩნიათ.

ზემოაღნიშნულის გამო იმ ბრძოლას, რომელიც მაშინდელ საქართველოში სწარმოებდა. დიდ საგვარეულოთა შორის დიდი ზელისუფლების გამო ატენილი ქიშპობაც დაერთო.

ხუტლუბუღას თავის მამისგან კარგად ჰქონდა უარყოფითი თვისებები დამკვიდრებული, მისი ნიჭისა და სხვა თვისებების შესახებ-კი, რომლითაც მისი მამა საღუნ მანკაბერდელი იყო დეჯილდოვებული, ცნობები არ მოგვეპოვება, შერის მამიებლობით ის თავის ყოვლად ძლიერ მშობელს არ ჩამოუყარდებოდა.

აღმოსავლეთ ხაჩარათელის მფრთხაობა დემეტრე II-ის მიმართ

იმისდა მიუხედავად, რომ საქართველოს მეფე გიორგიშვიდი იყო, დემეტრე II-საც მონღოლთა ამ ხანის ყოველ ლაშქრობაში უხდებოდა მონაწილეობის ვიღება. 1278 წლისათვის რომ სრულწლოვანი შეიქმნა, დემეტრე II უკვე სახელმწიფოს მმართველად აღიკვეთა. მაგრამ მონღოლთა მძლავრობისა და ხშირი მოლაშქრობის წყალობით, მასაც საშუალება არ ჰქონდა. რომ საქართველოს სახელმწიფო საქმეებისათვის მოეცადა და საქართველოში ყოფილიყო.

ამ ხანაში მონღოლები უმთავრესად ეგვიპტის სულტანს ებრძოდნენ. რამდენადაც ეგვიპტის სულტნები მონღოლთა ბატონობის მტრები იყვნენ, საქართველო მათი ბუნებრივი მოკავშირე უნდა ყოფილიყო. აქი დასავლეთი საქართველო სწორედ ასეც იქცეოდა: დავით IV, როგორც ეიცით, ამ პოლიტიკურ გეზს ადგა კიდეც, მაგრამ, დემეტრე II-ს სხვა გზა არ ჰქონდა, უნდა მონღოლებთან ერთად მონაწილეობა მიეღო და ლაშქრობაში გასულიყო.

თუ წინად მონღოლთა ლაშქრობა ძლევამოსილი იყო ხოლმე და, ვინც ამ სამხედრო მოქმედებას გადურჩებოდა და შინ დაბრუნდებოდა, საშუალება ჰქონდა თან ნადავლი მაინც მოეტანა და ამით სამშობლოში თავისი შეთხზებული ქონებრივი მდგომარეობა ცოტათი მაინც გამოესწორებოდა, ესლა, რაკი სამხედრო ძლევამოსილება მონღოლთა მოჭარბებული ლაშქრობის არც თუ ისეთი ხშირი ხვედრი გახდა, ესეც სახიფათო შეიქმნა. მაგალითად, 1277 წელს ერანის ილხანის შეერთებული ლაშქრობა საშინლად დამარცხდა და უკუქცეულ იქნა. ამ ომში ქართველთაგან ბევრმა შესწირა თავისი სიცოცხლე. 3.000 მებრძოლიდან ცოტა-

ლა დაბრუნდა საქართველოში. საგრძნობი დამარცხებით დამთავრდა მონ-
ლოლთა მბრძანებლის მანგუდმურის ლაშქრობაც 1280 წელსაც, რომე-
ლიც ასურეთში ეგვიპტის სულტნების საბრძანებელ მიწა-წყალზე სწარ-
მოებდა. ამ ლაშქრობაში 50 ათასი მონღოლი და 30 ათასი ქართველი,
სომეხი და ბერძენი მეომარი იყო ჩაბმული. ამ ომშიც ქართველთა უმ-
რავლესი ნაწილი დაიღუპა.

1281 წელს ქალაქ ამასიის მახლობლად ერანის მონღოლები დამარცხ-
დნენ და ამ ბრძოლაშიც დიდძალი ხალხი დაიღუპა, მათ შორის ქარ-
თველთა ლაშქრის უმრავლესობაც. თვით დემეტრე II ძლივს გადაურჩა
სიკვდილს.

სამხედრო ექსპედიციების ასეთ ხშირ მარცხს საქართველოს მოსახლე-
ობის ყველა ფენა დიდ ქონებრივ გაჭირვებაშიც უნდა ჩაედგო. ის სილა-
ტაკე, რომელიც საქართველოში წინათაც იყო საგრძნობი, დემეტრე II-ის
დროს აღმოსავლეთ საქართველოში წინანდელზე მეტად სჩანდა. ეს
უპირველესად ქალაქებში, მაგალითად ტფილისში, იყო საგრძნობი: იქ
მათხოვარ-დავრდმონილებსა და ობლებს დახმარების სათხოვნელად ქუ-
ჩაში უხდებოდათ გამოსვლა. დემეტრე II-ე თურმე შუალამისას გამოდი-
ოდა და ეზმარებოდა ხოლმე ამ ცხოვრებითა და ქონებრივ გაჭირვებით
ვაჟებდურებულებს. სილატაკე იმდენად მძლავრად იყო მოდებული, რომ
თვით მალაღი წრეების წარმომადგენელნიც - კი თავიანთ უმწეო მდგომარე-
ობის საჯაროდ აღიარებას აღარ თაკილობდნენ. ეს გარემოება შეუფე-
ხადებლივ არის კედლის წარწერებში აღნიშნული, რომლებშიც დიდ
„იწროებას“ და „ნაკლულოვნებას სახმარათა“-ს ყველანი უჩივიან. დაწყე-
ბული შენობების დამთავრება აღარ შეეძლოთ, დაძველებულ და დანგრე-
ულ ნაგებობათა შეკეთების საშუალება აღარ ჰქონდათ, ახლის აგებისათ-
ვის ხომ მით უმეტეს სახსარი ძნელად თუ მოიძებნებოდა, პატარა ნაგე-
ობის აგებისათვისაც კი საჭირო ქონება არ ჰქონიათ.

ამ ეკონომიურ გაჭირვებას ზედ დიდი კატასტროფული მიწისძვრაც
დაერთო, როდესაც მიწა ისე საშინლად შეინძრა, რომ მრავალი საყდა-
რი, მონასტერი, ეკლესია, ციხეები, სახლები და ყოველგვარი ნაგებობა
დაიქცა, თვით მთანი და ბორცვნიც კი ჩამოიშალნენ, კლდეებიც კი
მტერის მგზავსად ჩამოიფშვნა, მიწა განიოო და ნაპრალებიდან კუბრო-
სებრი შავი სითხე გამოვიდა.

ეს საშინელი მიწისძვრა მთელი ერთი თვის განმავლობაში გრძელდე-
ბოდა, დიდძალი ხალხიც დაიღუპა და უსაღბსკაროდ, უსახსროდაც დარ-
ჩა. მიწისძვრის მთავარი ცენტრი სამცხეში იყო, მაგრამ მისი ანარეკლი
ქართლშიც იმდენად ძლიერი იყო, რომ მცხეთის საყდარიც კი დაიქცა.

საქართველოს სავალალო ეკონომიური მდგომარეობის გარემოება
მონღოლთა ყაანისათვისაც საიდუმლოებას აღარ შეადგენდა. აბალა ყაანს
უნდოდა გამოერკვია, მართლაც ვადარობების და აოხრების შედეგი იყო
ქს თუ არა, და, სახელდობრ, რომელი ქვეყანა უფრო აოხრდა, და რომე-
ლი ეთაშიც უნდა აშენებულყო. XIII საუკუნის 80-ან წლების დამ-

ლევს მან ამ მიზნით ზალბის აღწერა მოახდენინა და ამ აღწერამ გამო-
არკვია, რომ მისი სამფლობელოების უმეტესი ნაწილი აზრებული ყო-
ფილა, მათ შორის საქართველოც, ხოლო საქართველოში ყველაზე მე-
ტად კახეთი, ქუთაისი და კახეთის ეპისკოპოსი იყო გაპარტახებული, ბერქი
ყაანსა და ერანის ილხანებს შორის ბრძოლის შედეგად.

ასეთ გაქირვებულ მდგომარეობაში ჩაეარდნის მოსახლეობას მშვიდო-
ბიანად ყოფნა აღარ შეეძლო და, თუ სოციალური ბრძოლა და აგრარუ-
ლი მოძრაობა წინათაც იყო საგრძნობი, მით უმეტეს უნდა ამ ხანში გა-
ძლიერებულიყო. მართლაც დემეტრე II-ის მეფობაში ბრძოლა სწარმოებ-
და: როგორც ერთი-ერთმანეთში, მიმტლარებით, თვითნებობითა და
ძალდომობით, ისევე აგრეთვე საყდრებისა და მონასტრებისათვის შე-
წირული უძრავი ქონების მიტაცებითაც: ეკლესიისაგან სოფლებს და ავა-
რაყებს იბრუნებდნენ. ეს მოძრაობა თავდაპირველად ქართლ-კახეთში
დაიწყო, მესხეთს, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოსაგან ადმინისტ-
რაციულად გამოყოფილი იყო, მაშინ არ შეეხებია, ამ ხანაშიც მეს-
ხეთსაც მოსდებია.

საერთო ეკონომიურ გაქირვებას თავისი ძლიერი დადი ყველა წოდე-
ბაზე, მათ შორის სასულიერო წოდებაზედაც ჰქონდა დასმული: ამდრო-
ინდელ ისტორიკოსსაც არ შეეძლო დაემაღა, რომ მაშინ „მღვდელმთაყ-
არი და მღვდელი“ ამპარტაყანი, ანგარი და ბოროტის მყოფელი იყო. აღ-
მოსავლეთ საქართველოში მეფეები და დიდებულები არც კათალიკოსის,
არც სხვა გამოჩენილ საეკლესიო მოღვაწეთა ქადაგებას ყურადღებას
აღარ აქცევდნენ: ისევე, როგორც ხადუნ მანკაბერდელს სამი ცოლი
ჰყავდა, დემეტრე II-მაც სამი ცოლი შეირთო. კათალიკოზი მრავალჯერ
ამხელდა, მაგრამ ეერას გზით მეფე ეერ დაარწმუნა, ერთი ცოლით და-
კმაყოფილებულიყო და თავის ქვეშევრდომთათვის უწესოების მაგალითი
არ მიეცა. რაკი თავისი რჩევა-დარიგებთა და ვდერებით ეერაფერს გახ-
და, მოსუცებულმა ნიკოლოზ კათალიკოზმა თანამდებობას თავი დაანება
და გადადგა. თუ მას ეგონა, რომ ამ ნაბიჯით რაიმე შთაბეჭდილებას მო-
ახდენდა, ეს იმედიც გაუცრუელა.

მკანის მონღოლთა მმართველი წარმომადგენლის შინაური ბრძოლა, მისი ანარქიული სამართებლო პოლიტიკა სომხეთში და დამხრება II-ის ხადის ბრძოლის დასასრული

მონღოლთა ულუსებს შორის ნათესაური გრძნობის შესუსტებასთან
ერთად, ინტერესთა წინააღმდეგობის გამო, მეტოქეობა და მტრობა აღ-
მოცნდა. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ულუსებს შორის ბრძოლა-ც-ი
ატყდა. უთანხმოება და შუღლი თვით ერანშიც ჩამოეარდა და საყა-
ანოში შეთქმულება შეთქმულებას მოსდევდა. იშვიათი შემთხვევა
იყო, რომ მონღოლთა ამ ხნის მბრძანებელებს თავიანთი სიცოცხლე
ზუნდბრივი სიკვდილით დაემთავრებინათ, მონღოლთა მართლად წარ-
ების პოლიტიკური დაჯგუფება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა.

1282 წელს აბალა ყაანი რომ გარდაიცვალა, მონღოლთა ნოინებმა ბი-სი ძმა აჰმადი დასვეს ყაანად, მაგრამ ის უნიკოც აღმოჩნდა და შაჰმადია-ნობაც ჰქონდა მიღებული, რაც მონღოლთა შორის უკმაყოფილებას იწვევდა. მისმა ძმამ, რუმის მმართველმა ყონღურადიმ, შეთქმულება განიზრახა და განახორციელა კიდეც. ეს შეთქმულება ჩაქრობილ იქნა 1284 წელს.

ისეთი ვითარება დამყარდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე მეგრძოლთა, ან ერთ მხარეზე უნდა ყოფილიყო, ან მეორეზე. ეს გა-რემოება ერანის ილხანების საბრძანებელში გაჩაღებულ შუღლში სა-ქართველოსაც რევდა უნებლიეთ. აჰმად ყაანმა თავის თანამემამულეთა ისეთი უკმაყოფილება და სიძულვილი დაიმსახურა, რომ ბოლოს ის აჯანყების მსხვერპლი შეიქმნა: მას ნოინებოც აუჯანყდნენ და მის მა-გიერ აბალას შვილი არღუნი გააყაანეს.

აჰმადი მაინც ნებაყოფლობით ყაანობისათვის თავის დანებებას სრუ-ლებითაც არ აპირებდა. მან ჯარი შეაგროვა და საქართველოდანაც დე-მეტრე II დაიბარა სამხედრო ძალითურთ. იმისდა მიუხედავად, რომ 1284 წელს აჰმადმა გაყაანებული არღუნი თავისი და საქართველოს შეერთე-ბული ლაშქრითურთ დაამარცხა. იგი, უვნებლობის ფიცის ჩამორთმევის შემდეგ, კვლავ განათავისუფლა. მხოლოდ აჰმადმა ის მაინც თავის სარ-დალს აღინაეს ჩააბარა, რომ შემდეგში მას არღუნი მოეკლა.

დემეტრე II საქართველოს ჯარითურთ სამშობლოში გაემგზავრა, მაგ-რამ აჰმადის ძლევამოსილება მალევე გაქირწყლდა: ნოინები თავისას არ იშლიდნენ და ჯერ აჰმადის სარდალს თავს დაესხნენ კარაეში და მოკ-ლეს, ხოლო შემდეგ მეორე დილითვე არღუნი გააყაანეს. ამავე დროს დემეტრე II-ს საქართველოში შეუთვალეს, რომ დახმარება აღარ გაეწია აჰმადისათვის, მისი მოწოდებისათვის. არაერთარი ყურადღება არ მი-ექცია და საქართველოდან არ დაძრულყო. ეს თხოვნა მეფემ შე-ასრულა. უმწეო მდგომარეობაში ჩავარდნილი აჰმადი, 1284 წელს ნოი-ნების მიერ შეპყრობილი, მონღოლურა წესით დახრჩობილ იქნა.

არღუნი მთელი ერანის ყაანად იქცა. არღუნი, რომ გაყაანდა, დემეტრე უკეთეს პირობებში ჩავარდა, პირველ ხანებში მაინც. მისი მდგომარე-ობა განმტკიცდა: ერანის ილხანის უმთავრესი მრჩეველი ბელა საქართვე-ლოს მეფესთან დაახლოვებული პირი იყო და ის მას მხარს უჭერდა ზოლმე.

იმისდა მიუხედავად, რომ არღუნი სახელმწიფო ტახტზე თვით ნოინე-ბის მიერ იყო აყვანილი, მაინც ხანგრძლივად თავისი ხელისუფლების შე-ნარჩუნება ვერც მან შესძლო: უკმაყოფილება 1288 წ. არღუნ ყაანსა და მის პირველ ვაზირს ბულას შორისაც ჩამოვარდა, რომელიც დემეტრე II-ის მფარველი და მოკავშირე იყო არღუნ ყაანის წინააღმდეგაც შეთქ-მულების მზადებას შეუდგნენ. მისი თაღისობა არღუნის პირველ ვაზირს ბულას დაჰბრალდა, რომელიც ყაანის განუსაზღვრელი ნდობით იყო მო-სილი. მას 1286 წელს მონღოლური უმაღლესი მოხელეობა ჩინგისანობა(ყ-

კი ჰქონდა ნაწყალობევი. მაგრამ საკმარისი იყო შეთქმულების ამბავი გამოძვლანებულიყო, რომ 1289 წელს ბულა შეპყრობილი და სიკდილად დასჯილი ყოფილიყო. მისი შვილი და ყველა ნათესავები ამგვარადვე სასტიკად დაისაჯნენ. ყველა მის მომხრეებსაც იგივე ბედი ეწიათ.

დემეტრე მეორის მდგომარეობა ამის შემდგომ მეტად სახიფათო შეიქმნა. უკვე ის გარემოებაც, რომ საქართველოს მეფე შეთქმულების მეთაურთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, ბუღის უკუღმა დატრიალებისათვის სრულებით საკმარისი იყო. ამიტომ არღუნ ყაანმა თავისი საგანგებო რწმუნებული გამოგზავნა საქართველოში და დემეტრე ერანში დაიბარა. ცხადი იყო, რომ დემეტრეს იგივე მოელოდა, რაც შეთქმულების მეთაურად მიჩნეულს, მის ყველა ნათესავებსა და მომხრეებსა გადაჰხდათ. დემეტრე II-ის წინაშე წამოიჭრა საკითხი, როგორ მოქცეულიყო: წასულიყო, თუ მთებში გახიზნოდა თავისი თავისთვის ეშველა. ამ განმაცდელის ქაშს მან სახელმწიფო დარბაზი მოიწვია და შეეკითხა, თუ რას ურჩევდნენ.

პირადად მას მონღოლთა ყაანთან წასვლა თავის აუცილებელ მოვალეობად მიაჩნდა, რადგან დანამდვილებით იცოდა, რომ, თუ ის არ გამოცხადდებოდა, ერანის ილხანი შურის საძიებლად უეჭველად საქართველოს დააწიოკებდა: ქვეყანასაც ააოხრებდა და ხალხსაც გასწყვეტდა. მას თავის გულისათვის უდანაშაულო ხალხის დაზარალება არ ჰსურდა. დარბაზის წევრები ფიქრობდნენ, რომ მასაც შეეძლო თავისი თავი ისევე გადაერჩინა, როგორც სხვებმაც, თვით მისმა მამამაც, გარეშე მტრის მრისხანებისაგან არაერთხელ გადაირჩინეს და ურჩევდნენ, საქართველოში დარჩენილიყო, მაგრამ დემეტრე II-მ ეს წინადადება უარყო. მართლაც მან თავისი მრავალრიცხოვანი ოჯახი, ცოლები და შვილები. სხვადასხვა ალაგას დამალა და შემდეგ გზას გაუდგა. გზაშივე დემეტრე მეფეს ყაანის საგანგებო მოხელე დაჰხვდა, რომელმაც მეფეს მთელი ჭონება ჩამოართვა, თითონ ის შეიპყრო და ასე წარუდგინა ყაანს.

ყაანს გადაწყვეტილი არ ჰქონდა, დემეტრე მეორე ისევე მკაცრად დაესაჯა, როგორც ბულა და მისი მომხრენი, თუ უფრო ლმობიერად მოჰპყრობოდა. მაგრამ ხეტლუ-ბულა, რომელიც დემეტრე II ემდურებოდა, იმის გამო, რომ მისი მამის სიკდილის შემდეგ ათაბაგობა მასკი პრა, არამედ ტარსაიკ ორბელს უწყალობა, არღუნს წარუდგა და მოახსენა: აფხაზთა მეფის დავითის შვილს ვახტანგს გადმოვიყვან, მას მიეცი მეფობა და ამრიგად საქართველოს ორივე სამეფო შენს ხელში იქნებაო. არღუნ ყაანს ეს პოლიტიკური გეგმა მოეწონა და ამ გარემოებამ დემეტრე II-ის ბედიც გადასწყვიტა საბოლოოდ.

სიკდილად დასჯის წინ, დემეტრე მეფეს წინადადება მისცეს, თითონვე დაესაზღვრინა, სად და რა სიმდიდრე ჰქონდა კიდევ. ამ ცნობის თანახმად, მას მთელი ჭონება ჩამოართვეს, ხოლო ამის შემდეგ არღუნ ყაანის განკარგულებით 1289 წელს 12 მარტს მოეკანში. მდინარე

შტერის პირას სიკედილად დასაჯეს. იგივე ბედი დემეტრეს უფროს უაფიშეილს დაეთმოც მთელიოდა, მაგრამ ნოინებმა დაარწმუნეს უანი, რომ მცირეწლოვანი ბავშვის სიკედილად დასაჯა მას არავითარ სახელს არ მოუხვეჭდა და დავით უფლისწული სიკედილს გადაურჩა.

დემეტრე II თავდადებულის ზოგადი დახასიათება

დემეტრე II რთული ბუნების პატრონი იყო. ერთი მხრით მან თავგანწირულების სულისკვეთება გამოიჩინა: პირადი განსაცდელის ემსაც ის იმდენად თავის თავზე არ ფიქრობდა, რამდენადაც ხალხზე და საქართველოს განადგურებისაგან გადაარჩენაზე.

დემეტრე II-ს არც ეკლესიის, არც მისი მწყემსმთავრების, არც საეკლესიო მოძღვრებისა და დოგმატიკის მინი-და-მინი დიდი პატივისცემა არ ჰქონია. ამ თავისი თვისებებით ის გიორგი-ლავას მოგვაგონებს, ვიდრე სხვა რომელსამე პირს. თავის სახელმწიფო და აგრარულ პოლიტიკაშიც ის იმავე გზას და იმავე გეზს მისდევდა, რა გზითაც მოქმედებდა და რა პოლიტიკითაც ხელმძღვანელობდა დავით V-ე და ბასილი უჯარმელ-ჰყონდიდელი: საეკლესიო მიწების გაცემა მისი მეფობის დროსაც შეუჩერებელიც სწარმოებდა.

დემეტრე II-ის სოციალური პოლიტიკის ასეთი გეზი საქართველოს ამ დგომარეობით იყო ნაკარნახევი, რომელშიც ის იმყოფებოდა: გაჭირვება, წინანდელთან შედარებით, არამც თუ არ შემცირებულა, არამედ გაიზარდა უფრო მეტადაც მძინეარებდა. რაკი საქართველოს მთავრობას ას შემდგომ სხვა არავითარი ახალი წყარო არ გასჩენია, თუ არ იმავე საშუალებით, რომელიც დავით V-ის დროს ეკონომიური კრიზისის შესანელებლად იყო გამოყენებული, დასახული სახელმწიფოებრივი მიზნის მიღწევა სხვით არავითარით შეიძლებოდა.

თუმცა დემეტრე II პირადად გულადი და თავდაუზოგავი შემბრძოლი იყო, მაგრამ, მაშინდელი პირობების გამო, მას თავისი მამაცობა და სამხედრო ნიჭი მხოლოდ მონაღოლთა ინტერესებისათვის ბრძოლის დროს შეეძლო გამოეჩინა: მას საშუალება არ ჰქონდა თავისი ნიჭი და გამჭირაზობა საქართველოს საქმეებისათვის მოენდომებინა. უმეტეს შემთხვევაში მასაც საქართველოს გარეშე უხდებოდა ყოფნა. ამ პირობებშიც დემეტრე II-ს თავისი სახელმწიფოებრივი გეგმა ჰქონდა და შინაური პოლიტიკის გარკვეულ გეზს ადგა: მის დიდგვარიანი მოხელეების აღაგმა უნდოდა, მაგრამ დასახული მიზნის განხორციელების საშუალება მას მოსაბოძლი ჰქონდა: ურჩი მოხელეების მონაღოლთაგან მფარველობა გადაულახავ დაბრკოლებას ჰქმნიდა. მაშინდელი ეკონომიური კრიზისისა და მიუხედავად, დემეტრე ცდილობდა აოხრებული ქვეყანა განეახლებინა, ამოწყვეტილი მოსახლეობის მაგიერ სხვები მოეყვანა, მიწაზე დაესვა და ქვეყანა მოეშენებინა.

დემეტრე II-ს აღმშენებლობაზეც უზრუნვია. იმდროინდელი ეკონომიური გაჭირვების პირობებში, მეფეს „პალატისა შინა“ დიდი ტაძრის

აგება, შემკობა და სოფლებითა და ზელებით უზრუნველყოფა მოუხერხებოდა.

დემეტრე II-ის მიერ აშენებული ნაგებობა, დღემდე დაცული და ამჟამად „მეტეხის ხელოვნების მუზეუმს“ ეკუთვნის. ამ ძეგლს ეხლა ჩვენთვის მნიშვნელობა აქვს, როგორც მე-XIII საუკუნის ქართული ხელოვნების მაღალხარისხიანი განვითარების დამაშტკიცებელ ძეგლს. მდიდარი ჩუქურძით შემკული და მშვენიერი ხელოვნებით ასრულებული მისი კარიბჭე და სხვა გადარჩენილი ნაწილები ცხადყოფს, რომ იმ დიდი ეკონომიური გაჭირვებისა და კულტურული დაქვეითების მიუხედავად, რომელიც მონღოლთა ბატონობის ხანაში საქართველოს თავს დაატყდა, ქართულ ხელოვნებას მაინც შემოქმედების ნიჭი დაშტკილვით არ ჰქონია და ხელოვნების მაღალი დონეც ჯერ კიდევ კარგად ყოფილა შერჩენილი.

დემეტრე II გულშემატკივარი ადამიანი იყო: მას არც ღარიბლატანი აუიწყდებოდნენ, რომელთა დახმარება მის ჩვეულებად იყო თურმე ჭკუული. მაგრამ დემეტრე II არც თავის თავს იეიწყებდა: მას საკმაოდ დიდი უნარი ჰქონია, რომ იმ გაჭირვებულ ხანაშიც თავის პირად ეთილდებოდა ეზრუნა. ისევე, როგორც მისმა მამამ, დავით V, დიდი ქონების დაგროვება შესძლო, დემეტრე II-საც ასევე გაძლიერება მოუხერხებია: როდესაც დემეტრე II სიკვდილად იყო დასჯილი, ჩამოართმული ქონების სიდიდემ, ვითომც თვით მონღოლთა ყაანი-კი გაეოცებინოს. ეს გარემოება ცოტა არ იყოს უსიამოვნო შთაბეჭდილებას ახდენს და მაშინაც, როგორც ეტყობა, ყველანი არ უნდა ყოფილიყვნენ მისი ვეაყოფილნი.

იმ ორმაგი ბუნებისდა მიუხედავად, რომელიც მას ცხადად ემჩნევა, მაინც მისი ძირითადი ზნეობრივი თვისება უცილობლად უკანასკნელი განსაცდელის დროს გამოვლენილია. მას შეეძლო ისევე მოქცეულიყო, როგორც მისი მამა დავითი V მოჰქა, რომელიც გაიხიზნა და ამგვარად თავისი თავი განსაცდელს გადაარჩინა. მას შეეძლო იგივე ჩაედინა, რაც, როგორც შემდეგში დავაწმუნდებით, მისმა შვილმა იკადრა, რომელმაც თავისი სიცოცხლის გადასარჩენად მთიულეთში შეიხიზნა ირჩია და წლების განმავლობაში საქართველო მონღოლთა ყაანის შრისხანების ასპარეზად აქცია. დემეტრე II-ის გმირულმა გამბედაობამ ცხადყო, რომ მას ადამიანის ზნეობრივი მოვალეობა კარგად ჰქონდა შეგნებული და ამიტომაც, რომ მისმა ამ ნაბიჯმა თანამედროვეთა შორისაც აღტაცება გამოიწვია და ის უარყოფითი მხარეებიც აპატიებინა, რომელიც მას ჰქონდა შთამომავლობამაც და ისტორიამაც საქართველოს მეფეთაგან თავდადებულის წოდებულებაც მხოლოდ მას მოაქუთვნა, რადგან საქართველო და ხალხი თავისი სიცოცხლის განწირვით მონღოლთა ყაანის არღუნის შრისხანებისა და აოხრებისაგან მართლაც იხსნა.

სრულიად საბართუმლოს მთლიანობის აღდგენა ვახტანგ II დავით ნარინის-ძე (1280 — 1292 წ.)

დემეტრეს სიკვდილად დასჯის შემდგომ, დემეტრე II-ის არც ერთს შეიღს, იმ ბრალდების გამო, რომელიც მათ მამას დააწვა, რასაკვირველია, არ შეიძლება იმედი ჰქონოდა, რომ საქართველოს სამეფო ტახტს ეღირსებოდა. ხუტლუ-ბუღას მიერ ყაანისათვის წარდგენილი გეგმა მეტად მიზიდველი იყო, რომ მონღოლთა მბრძანებელს მისი განხორციელება არ ეცადა. ამიტომ არღუნ-ყაანმა ხუტლუ-ბუღას დაავალა, რომ თავისი დაპირება აესრულებინა და დასავლეთ საქართველოდან დაეით IV-ის უფროსი ვაჟიშვილი, ვახტანგ II გადმოეყვანა.

ეს პოლიტიკური გეგმა ერანის ილხანისათვის ფრიად ხელსაყრელი იყო: ჯერ ერთი იგი საშუალებას მისცემდა თავისი საბრძანებელი დაეით IV ნარინის ერანისადმი მტრობით გამსკეპალული პოლიტიკისაგან უზრუნველყო. მეორე მხრით მისი ვაჟიშვილის აღმოსავლეთ საქართველოში სამეფო ტახტზე დასმით, საქართველოს გაერთიანებაც ხერხდებოდა. ამით მონღოლთა მბრძანებელს საშუალება ეძლეოდა მთელი საქართველო მონღოლთა ხელმსუფლების მონა-მოძრილად ექცია. რაკი დაეით IV-ის სიკვდილის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში მის მემკვიდრედ უპეველად ვახტანგ მეორევე გაზდებოდა, იმერ-ამიერეთიც ბუნებრივად ვაერთიანდებოდა. პოლიტიკურ მნიშვნელობას გარდა, ეს მონღოლთა ყაანს ხარკის რაოდენობასაც გაუღიდებდა. საქართველოსათვის-კი ეს მხოლოდ იმდენად იყო ხელსაყრელი, რამდენადაც წინანდელი ორად გაყოფილების მაგიერ სრულიად საქართველოს მთლიანობის აღდგენა შესაძლებელი ხდებოდა.

ხუტლუ-ბუღამ ვახტანგ II აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოიყვანა, რომელსაც თან მისი მამა დაეით-ნარინიც გადმოჰყვა: მას უნდოდა დარწმუნებულიყო, რომ მისი უფროსი ვაჟიშვილის გამეფებას საქართველოს ყველა დიდებულები იყენენ მოწადინებულები. თავის დასაზრწმუნებლად, რომ ვახტანგ II-ის წინააღმდეგ მტრული მოქმედება არ დაიწყებოდა, მან დიდებულებს ფიცი ჩამოართვა და ისევე ქუთაისში დაბრუნდა.

ხუტლუ-ბუღამ ვახტანგ უფლისწული არღუნ ყაანთან წაიყვანა დასამტკიცებლად. არღუნმა ვახტანგს მეფობაც უწყალობა და ცოლდაც ოღჯათი შერთო. ამ გზითაც ის უფრო მტკიცედ უნდა ყოფილიყო დავაყვარებული მონღოლთა მბრძანებელთან.

საქართველოში დაბრუნებულს მას საეკლესიო კურობების წესი ზუსტად ჰქონდა. ამით მისი სრულიად საქართველოს მეფობაც უტკობელი ხდებოდა და ერანის ილხანების ბატონობაც სრულიად საქართველოზე დაყანონებული იყო. საქართველოსათვისაც ეს ამბავი სასიხარულო მოვლენას წარმოადგენდა, რამდენადაც მაშინდელ პოლიტიკოსებს ეს სრულიად საქართველოს აღდგენა ეგონათ ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე. ნამდვილად, რასაკვირველია, ასე არ იყო: რადგან სამცხე უკვე საქართვე-

ლოს მეფეთ-მეფის ხელისუფლებას აღარ ემორჩილებოდა, დარუბანდზე ზომ ლაპარაკი ზედმეტი იყო.

ვახტანგ II დიხჯი და მცოდნე მმართველი აღმოჩნდა თავის მოღვაწეობაში მან თავდაბლობა და ქვეშევრდომთადმი მოწყალე და გულუბერი ადამიანის თვისებები გამოიჩინა. მართლმსაჯულებაშიც მან სამართლიანობითა და პირუთვნელობით გაითქვა სახელი.

ხუტლუ-ბულას თაოსნობით გამეფებულმა ვახტანგ II-მ ყოველი შემძლებელ მოხელეს ათაბაგობა უწყალობა. ხუტლუ-ბულას ამის შემდეგ იმედი უნდა მისცემოდა, რომ ის ისეთივე ბატონ-პატრონი გახდებოდა, როგორც თავის დროზე მისი მამა სადღუნ მანკაბერდელი იყო.

მაინც ხუტლუ-ბულასათვის, ეტყობა, თვით ვახტანგ მეფესთან სათნო ადამიანთანაც კი ხანგრძლივი შეთანხმება აღვიდა, არ იყო. ორი წლის შემდგომ მათ შორის უკვე მტრობა გაჩაღდა. ხუტლუ-ბულა დარწმუნდა, ვახტანგს თავის სათამაშო ბურთად ვერ გახდიდა: მას თავისი პოლიტიკური გეზიც ჰქონდა და სახელმწიფოებრივი ამოცანების შეგნებაც. რაკი ხუტლუ-ბულას საშუალება აღარ ჰქონდა ისე თვითნებურად ემოქმენა. როგორც მას უნდოდა, მაშინვე გადასწყვიტა, ვახტანგი საქართველოს სამეფო ტახტიდან ჩამოეგდო და მის მაგიერ დემეტრე II-ის ძეიშვილი დაეითა აეყვანა. მისთვის ეს თუნდაც იმიტომ იყო ხელსაყრელი, რომ დაეითო მცირეწლოვანი იყო და, მაშასადამე, მთელი საქართველოს მართვა-გამგეობა უეჭველად მას ჩაუვარდებოდა ხელში.

ხუტლუ-ბულამ მონღოლთა ნოინებთან ამ საგანზე მოლაპარაკება გააბა, მაგრამ მაინც ვახტანგ II-ის გადაყენება ვერ მოახერხა. მან მხოლოდ ვახტანგი ისეთ მდგომარეობაში ჩააყენებინა. რომ მისი საჭმე სასამართლომდე მიიყვანა, რომელსაც უნდა გადაეწყვიტა, თუ ვის იმ ორ პირთაგანს, ვახტანგ II-ეს, თუ დავითს, უფრო მეტი უფლება ჰქონდა, რომ საქართველოს სამეფო ტახტზე მჯდარიყო. ეს მით უფრო გამაყვიფრებელი იყო, რომ ვახტანგის მეფობა სრულიად საქართველოში უკვე ორი წლის წინათ თვით ყაანისაგან იყო გადაწყვეტილი. მაგრამ ხუტლუ-ბულამ დასტური ვერც სასამართლოსაგან მიიღო. სასამართლო იმ გააოგონებითაც ხელმძღვანელობდა, რომ ყველა გავლენიანი მოხელეები საქართველოში ვახტანგ II-ის მეფობის მომხრენი აღმოჩნდნენ. საქართველოს სამეფოს მესვეურთ კარგად ჰქონდათ შეგნებული, რომ ხუტლუ-ბულას საქართველოს მართვა-გამგეობის ხელში ჩაგდება და მეფის სათამაშო ბურთად ქცევა სწაღდა.

თუმცა ხუტლუ-ბულას ყოველივე ცდა ამაო გამოდგა, მაგრამ მას მაინც ნატვრა აუხრულდა: ბედმა ვახტანგ II-ეს ხანმოკლე მეფობა არ გუნა. მცირე ხნის ავადმყოფობის შემდეგ, ის გარდაიცვალა. სამი წლის განმავლობაში მეფობაზე მეტი, მას სრულიად საქართველოში მართვა-გამგეობა არ დასცალდა. ასეთი ხანმოკლე დროისდა მიუხედავად ვახტანგმა ყველას პატივისცემა დაიმსახურა. მისი ნაადრევი სიკვდილი თვით მის მოწინააღმდეგეს, დავით დემეტრეს ძესაც კი, დაჰნანებოდა. ერ-

თად-ერთი პირი, რომელსაც შესაძლებელია, ეს ამბავი გაახსრებოდა, ზუ-
რისშაძიებელი ზუტლუ-ბულა იყო.

თავისი ვაჟიშვილის ნაადრევი სიკვდილით თავზარდაცმული ჯერ
IV კოტა ხნის შემდგომ თითონაც გარდაიცვალა.

სრულიად საქართველოს მთლიანობის კვლავ ჩაშლა.
დავით VI-მ, დემეტრის ძე, და კონსტანტინე დავით-ნარინის ძე

ეპატანგის ნაადრევი სიკვდილმა, როგორც სრულიად საქართველოს
მთლიანობა, ისევე აგრეთვე ყველა ის იმედებიც ჩაშალა, რომელთაგან
გამეფებაზე იყო დამყარებული. ეპატანგის შემდგომ ზუტლუ-ბულას გა-
ლენით შეფედ დავითი იყო განზრახული, მაგრამ ქელათუ ყაანი იმის
დამტკიცებას არ ჩქარობდა, რადგან გართულებულმა პოლიტიკურმა
მდგომარეობამ ამის საშუალება არ მისცა.

როდესაც 1293 წელს დავით IV გარდაიცვალა, მისი სამი შვილიდან
მეფობა პირველი ვაჟიშვილის კონსტანტინეს ერგო, მაგრამ მას უმცროსი
ძმა აუჯანყდა და რაჟა და არგვეთის თემები დაიპყრო. ამის შემდგომ
დასავლეთ საქართველოში შუღლი და მტრობა ჩამოეყარა. დროგამო-
შეებით მდგომარეობა თითქმის გაუბრუნდებოდა ხოლმე და მტრობა
შენელებოდა. შემდეგ ძმები კვლავ აიშლებოდნენ და ბრძოლა და
სისხლის ღერა ისევე იწყებოდა ხოლმე. ამ გეგარად, წინააღმდეგობადად
ზოგი დასავლეთი საქართველოც შინაური ბრძოლის ასპარეზად იქცა.

ქელათუ ყაანი იმთავითვე საკუთარ სამფლობელოში აჯანყების ჩაქ-
რობა მოუხდა და ამ ბრძოლაში მონაწილეობისათვის მან დავით უფლის-
წული წაიყვანა. მას უნდოდა დარწმუნებულყო, რომ დავითი ისეთს
ერთგულებას გამოიჩენდა, რომელიც მას უფლებას მისცემდა, შეთქმულე-
ბაში გარეული მამის ამ შვილს მიჰნდობოდა.

1293 წელს ქელათუმ დავით უფლისწული სახერხეთში გაგზავნა აჯან-
ყებულთა წინააღმდეგ საბრძოლველად და მხოლოდ მას შემდგომ. როცა
ამ ლაშქრობაში მან მონაწილეობა მიიღო, უკან დაბრუნებისას შეფობა
დაუშტყია. შეფობის დამტკიცებისთანავე, საქართველოში დააბრუნა და
თან ქართველი ღიებულები. მათ შორის, რასაკვირველია. ზუტლუ-ბუ-
ლაც გამოაყვალა.

დავით VI-ეს მხოლოდ აღმოსავლეთი საქართველო ჰქონდა ხელთ, ამას-
თანავე მთელი მესხეთის გამოკლებით. როდესაც ის საქართველოში დაბ-
რუნდა, მან გადასწყვიტა, მესხეთი თავის ხელქვეშეთ საბრძანებლად
ექცია. მაგრამ სარგის ჯაყელის ძემ, ბექამ, დავით VI-ესთან მოსელა
ბრ მოისურვა, რადგან თავის თავს იმდენად განდიდებულად სთვლი-
და, რომ ყანთან წასვლასაც აღარ კადრულობდა. მან მხოლოდ თავისი
ვაჟიშვილი, სამცხის სამსალარი, სარგისი აბლა, რომლის ხელითაც დე-
მეტრე თავდადებულისაგან მიზარებული ქონება მიართვა.

იმ დროს, როდესაც დავით VI-ე უკვე კიდევ დამტკიცებული არ იყო,
ზრდილობით კაცასიიდან ისებმა დაიწყო საქართველოში შემოსევა. მათ

საქართველო მონათმფლობელობის ხანაში

საქართველოს მეზობელი ქვეყნები

მე-7 და მე-8 ს-ში მ.წ. წ.

მე-7 — მე-8 საუკუნეებში საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში დიდი ცვლილებები მოხდა. მოიშალა და დაემხო ძველი სახელმწიფოები, ხოლო მათ ადგილას აღმოცენდა ახალი. ბევრმა ტომმა გამოიცვალა თავისი ადგილსამყოფელი. ახალი მიწაწყალი დაიპყრო და დაპყრობილი ტერიტორიის მოსახლეობა ან გააძევა, ან შეიერთა, ან მოსპო. მოსულებისა და დამხდურების შეერთებით საფუძველი ჩაეყარა ახალ ხალხებსაც.

ურარტუს სამეფო მე-7 საუკუნის დამდეგისათვის საკმაოდ დასუსტებული იყო გამუდმებული ბრძოლის გამო ასურეთთან და კიმერიელებთან. კიმერიელებს მოჰყენენ სკვითები. მიდიელები და სპარსელები. ურარტუს სამეფოს სწორედ მიდიელებმა მოუღეს ბოლო მეექვსე საუკუნის დამლეტს.

მიდიელებმა შემუსრეს აგრეთვე ასურეთი, რომელიც მეშვიდე საუკუნეში წინა-აზიის ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო იყო. მიდიელების წინამძღოლმა კიამასარმა 612 წელს აიღო ასურეთის დედაქალაქი ნინეფია.

მაგრამ არც მიდიელების ბატონობა გამოდგა ხანგრძლივი. მალე პირველობა სპარსელების ხელში გადავიდა. სპარსელების მეფემ კიროსმა 550 წელს დაატყვევა მიდიელების მეფე ასტიაგი და მიდიის სამეფოც დაიპყრო. კიროსი ამ გამარჯვებას არ დასჯერებია. მან ჯერ ლიდია შემოიერთა და ამით ხმელთაშუა ზღვისაყენ გაიყვანა გზა. შემდეგ ბაბილონი დაიმორჩილა. ასე წარმოიშვა სპარსეთის უზარმაზარი სახელმწიფო, რომელსაც აქემენიდების სამეფოსაც ეძახიან, იმიტომ რომ კიროსი და მისი მემკვიდრეები აქემენიდების საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ.

მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეში მცირე აზიაში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდათ ლიდიას, სატახტო ქალაქით სარდით, და ზღვისპირა ბერძნულ სახელმწიფო-ქალაქებს. ბერძენი ტომები აქ საბერძნეთიდან მოვიდნენ, დიდი ხნის წინათ. და ეგეოსის ზღვისპირას დამკვიდრდნენ, ძველ მცხოვრებლებთან ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ. ბერძენ ტომთაგან აქ განსაკუთრებით ძლიერი იყვნენ იონიელები, რომლებმაც მთელი რიგი

გორის ხელში ჩაგდება-კი მოახერხეს. მათ ძარცვა-გლეჯას საზღვარს მხოლოდ ქართლის ერისთავთ-ერისთავი ბეგა სურამელის ძე უღებდა. მაგრამ ოსთა გათამამების ასალაგმავად მონღოლთა მთავრობის დახმარება-კი იყო საჭირო. მონღოლები-კი პირიქით მხარს სწორედ ოსებს უჭერდნენ. ამ დროიდან მოყოლებული, ოსთა თარეში ზუა-გულ ქართლში იშვიათ მოელენას არ წარმოადგენდა და ეს გარემოება დამახასიათებელია მაშინდელი აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების უკიდურესი დასუსტებისათვის: მთავრობას უკვე აღარ შესწევდა, ძალა სამეფოს მოსახლეობის მშვიდობიანი ცხოვრება და მყუდროება უზრუნველყო.

ერანის ილხანების ნოინებსა და ქელათუს შორის ჩამოყარდნილი მტრობის წყალობით, ერანში ისევე არეულობა დაიწყო საქართველოში 1295 წელს თუქალ ნოინი იქნა გამოგზავნილი. თუქალი არაბატის მთებში დადგა და, რაკი ერანის ილხანის წინააღმდეგ მას სრულებით გარკვეული მტრული ზრახვები ჰქონდა, მან დავით VI-თან მოლაპარაკება დაიწყო, დაუახლოვდა მას და უნდოდა, რომ დავით VI-თან, ზემოაღნიშნული პოლიტიკური ზრახვით ნაკარნახევი, ფიცსა და სიყვარულზე დამყარებული ურთიერთობა მოეხერხებინა. დავით IV-ეს გული რომ მოეგო, თუკალმა მას ღმანისი მისცა, ის ღმანისი, რომელიც თავის დროზე, როგორც ეიკით, დემეტრე II-ე იძულებული იყო ბუტლუბუღას მამის სადუნ მანკაბერდელისათვის დაეთმო. თუქალ ნოინს უნდოდა, რომ ბაილუს გაყვანებისათვის ნიადაგი მოეშაღებინა და მის მომხრეთა მძლავრი ჯგუფი შეეკმინა. მას იმედი ჰქონდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე თავის ჯარითურთ ამ დასახულ მიზნის განხორციელებას გაუადვილებდა.

საქართველოში შეგროვილი ლაშქრითურთ თუქალი 1295 წელს ქელათუს წინააღმდეგ გაეზგზავრა. ამ ამბოს გაგებისთანავე ერანში ქელათუ ყაანი შეიპყრეს და 1295 წელსვე მოკლეს. უმაღლეს ბაილუ იქნა გაყვანებული. მაგრამ შეიდი თვის და 10 დღის შემდეგ, ბაილუც ყაზანმა მოაკლევინა და თითონ გაყაანდა. მონღოლური წესით ყაზანმა ეველა მისი მომხრეების დასჯა გადასწყვიტა და ამის განხორციელება დაიწყო კიდევ. ჩამდინდაც დავით VI ბაილუს მომხრე თუქალთან ხელშეკრულებით იყო დაკავშირებული, მისი მდგომარეობა მეტად გაუარესდა, მაგრამ ამ განსაკლელს თავი დააღწია თუქალმა ერანიდან გამოტყვევა მოახერხა. ბექსთან მოვიდა სამცხეში, რომელმაც თუქალი შეიფარა.

ყაზან ყაანმა მაშინვე თავისი ელჩი გამოუგზავნა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთავრობასაც და ბექსაც მოსთხოვა, რომ თუქალი და მისი შვილი, რომელიც დავით VI-ესთან იყო შემოხიზნული, გაეცათ. არცერთ მათგანს ამ მოთხოვნის ასრულება არ ჰქონდა, — თავშეფარებული პირის გაცემა არ შეიძლებოდა, — ამიტომ მათ ყაანის წინაშე შეაშლდომლობა დაიწყეს, თუქალისათვის უვნებლობის ფიცი მიეცა და, თუ პატიებას აღუთქვამდა, მაშინ გამოუშვებდნენ და დაანებებდნენ. ყაზან ყაანმა ასეთი პირობა მისცა და თუქალი და მისი შვილი მართლაც

ერანში გაგზავნეს. ცხადია, რომ ყაზანი ამის გამო დავით მეფის კმაყოფილი ვერ იქნებოდა, მაგრამ თითონ დავით VI-საც კარგად ესმოდა, რომ მონღოლებს მისი მტრული განწყობილება ისე ადვილად არ დაევიწყებოდათ, ამიტომ ყაზან ყაანთან წასვლა მან ვერ გაბედა.

ყაზან ყაანის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა თავის საბრძანებოში

1295 წელს ყაანად ქცეული ყაზანი მხოლოდ ოცი წლის ქაბუჯი იყო. მას მაჰმადიანობა ჰქონდა მიღებული და, როგორც მაჰმადიანმა, გულზედ-გინეობა გამოიჩინა და ქრისტიანეთა დევნა დაიწყო. ქრისტიანეთა დევნისდა მოუხედავად, ყაზანი ქვეყნის კარგი მმართველი გამოდგა: საშათლიანობისა და წესიერების დამყარებას ცდილობდა, ქვეყნის ყოთილდღეობის აღდგენას დიდ ყურადღებას აქცევდა. ხოლო საშათო-ლი იმდენად უყვარდა, რომ ისტორიკოსის ცნობით, მის დროს უსამართლობა არც დიდსა და არც მცირეს არ შეჰჩენია. ყაზანმა სახელმწიფო მართვა-გამგეობის ყველა დარგში ცვლილება მოახდინა, მიატოვა ურადლება იმ ბოროტმოქმედებასაც, რომელიც მონღოლთა საყაანოში გადასახლების აკრეფის დროს ჩვეულებრივ სწამოებდა. ხალხის ხელახალი აღწერის შემდგომ, მან განსაზღვრა, თითოეულ მეკომურს რამდენი გადასახადი უნდა გამოეღო. „ხარჯის კანონი“ შეადგინა და დედნიდან გადაღებული და ბეჭდით შემოწმებული პირი დაურიგა მეტეგრებმა, რომ თითოეულ მათგანს სკონდოდა, თავის წილად საყაანოს საღაროში რამდენი გადასახადი უნდა შეეტანა. ასეთი გადასახადების ნორმები მან ქვეზედაც კი ამოაჭრევინა და მოედნებზე და მიზგივებში ამ შინაარსის წარწერები გააკეთებინა.

მიწის გადასახადებით მეტად დატვირთულობისა და მეევთშეობის გამო, მიწის დამუშავება ერანის საყაანოში ხელსაყრელი არ იყო. გლეხები თუნიანთ მიწასტოვებდნენ და გარბოდნენ. ქვეყანას გაოხრება მოელოდნა. ყაზან ყაანმა ასეთ მდგომარეობას ურადლება მიატოვა და, გაუცაცრიელებული ქვეყანა რომ კვლავ აღდგენილი ყოფილიყო და მოსახლეობისათვის მიწის დამუშავების ზალისი დაეზრუნებინა, დააყანონა, რომ ყოველი მეკომური, რომელიც გაპარტახებულ მიწას დამუშავებდა და კორდს გასტებდა, პირველ წელიწადს უნდა გადასახადისაგან განთავისუფლებული ყოფილიყო, მეორე წელიწადს გადასახადის მხოლოდ ერთ მესამედს გამოართმევდნენ, მესამე წელიწადს-კი ნახევარს. გაუცაცრიელებულ მიწებში ზალხის დასახლებლად, მან საგანგებო დაწესებულება-კი შექმნა. მაგრამ მაინც მარტო ამ საშუალებით ძალზე გატყავებული გლეხაკობის ზოზიდვა ვერ მოახერხდა: ზალხი მაინც გარბოდა. ამიტომ მიწის მუშისათვის რომ მიწის დამუშავება ხელსაყრელი გაეხადა, მან გამოაქვეყნა ყანონი, რომლის მიხედვითაც მიტოვებული მიწის დამუშავება, ვისიც არ უნდა ყოფილიყო იგი, ყველას, მესაკუთრის დაუკითხავდაც, შეეძლო.

ზუნდაც რომ შემდეგში პატრონი გამოსჩენოდა, მათ კორდგატეხილი შიშის წართმევის უფლება არ ჰქონდათ.

ყველა ასეთმა ღონისძიებამ მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობა ცუდით მიაღწია გააუშჯობესა. მაგრამ ვერც ეს აღმოჩნდა საჭიროსი. ამიტომ მოსახლეობის აყრის შესაჩერებლად და სოფლებიდან სხვაგან გადასახლების მოსასპობად ყაზანმა სოფლის მოსახლეობას თვითნებურად სხვაგან სადმე გადასვლა აუკრძალა. ამ როგად სოფლის მოსახლეობა მიწაზე იყო მიმაგრებული და მისი დამუშავება მის აუცილებელ მოვალეობად იქცა.

ბაძოლა დავით VI-ისა და შაჰან შაჰანს ზოგის და ამის შედეგი

1297 წელს ყაზან ყაანმა დავით VI-ე თავისთან დაიბარა, მეფე თითქმის აპირებდა კიდევ წასვლას, მაგრამ შემდეგ, როდესაც წასვლის დრო დადგა, მან კახეთში ყოფნის დროს, დარბაზის კარს მყოფ ყველა უმაღლეს მოხელეებს ჰკითხა, წასულიყო ურდოში, თუ არა. იმ კავშირს გამო, რომელიც მას წინათ თუქალთან ჰქონდა, დავით VI-ეს ყაზან ყაანის შურისძიების ეშინოდა. ყველა ეპიზოდმა წასვლა ურჩიეს, მაგრამ მეფემ ამ რჩევისათვის ყურისფლება არ მოიხურვა და, ერანში წასვლის მაგიერ, მთებშიაქენ იბრუნა პირი და ერანში გამავრდა. ერანთან მან სიბა შეკრა (ე. ი. საურები გააყეთა) და შიგ თავისი ჯარი ჩააყენა. ამავე დროს დავით VI-ემ ჩრდილოეთ კავკასიის გზით ოქროს ულუსის ყაანს თავისი უმცროსი ძმა ვახტანგი გაუგზავნა მოციქულად და შეუთვალა, რომ მას ერანში შესასევად გზას მისცემდა. მას უნდოდა, ჩრდილოეთისა და ერანის ურდოები ერთიერთმანეთისათვის წაეკიდებინა და ამით განსაცდელისათვის თავი დაეღწია.

ჩრდილოეთის ულუსიის ყაანმა ელჩები, ჩასაკვირველია, სიამოვნებით მიიღო და ეს წინადადებაც სიბარულით მოიხმინა. სამაგიეროდ ერანის ილხანისათვის ჩრდილოეთ ილხანის და აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური კავშირის ასეთი შესაძლებლობა დიდ საშიშროებას წარმოადგენდა, რადგან უმოკლესი გზა, დარიალის კარი, რომელიც ჩრდილოეთის ულუსს საშუალებას მისცემდა ერანის ილხანების საშფოთებლოს შესხევოდა, სწორედ აღმოსავლეთ საქართველოში იყო. ამიტომაც ყაზან ყაანმა გადასწყვიტა, როგორმე დავით VI-თან შეთანხმება მოეხერხებინა, და შემოუთვალა, რომ მასთან ზავს დასდებდა, თუკი ის ყაზან ყაანს შეჰფიცებდა, რომ მისი ერთგული იქნებოდა და მის მტრებთან (ჩასაკვირველია, ჩრდილოეთის ულუსის ყაანები იგულისხმებოდნენ) კავშირს შეწყვეტდა.

ამ დროიდან მოყოლებული დავით VI-ე სიტყვიერად წლოთიწლობამდე ასეთ პირობაზე თანხმდებოდა, მძევლებსაც აძლევდა, მაგრამ ყაზან ყაანთან მისვლას და მინდობას მაინც ვერ ბედავდა.

როდესაც ყაზან ყაანი დარწმუნდა, რომ დავით VI-ე თავის სიტყვის პატრონი არ იყო და, ერთგულების ფიცის მიუხედავად, მაინც

ჩრდილოეთის, ანუ ოჭროს ულუსის ყაან თახთანთან მოლაპარაკებას განაგრძობდა, განარისებულმა 1299 წელს გადაწყვიტა, აღმოსავლეთ საქართველოში დაეით VI-ის მაგიერ სხვა ვინმე გაემეფებინა. მისი არჩევანი სახელდობრ დაეით VI-ის უმცროს ძმა გიორგიზე შეჩერდა. ის, მართალია, ამ დროისათვის ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო, და მესხეთის მთავარს ბექა ჯაყელთან იზრდებოდა, მაგრამ ყაზან ყაანმა მაინც მისი მოყვანა გადაწყვიტა. გიორგი უფლისწული ჩამოყვანილ იქნა და ის გაამეფეს კიდევაც. რაკი, მეფობა ნამდვილად მას არ შეეძლო და ის ტფილისში იჯდა, ამიტომაც მას ტფილისის მეფე ეწოდებოდა.

ქართლი, მთიულეთი, მთელი ჩრდილო მთიანეთი და საერთოდ მთელი საქართველოს ჩრდილოეთი ნაწილი დაეით მეფის ხელში იყო დაეით VI-ე მონღოლთა ყაანის ლაშქარს ენერგიულად ებრძოდა და დიდ ზიანსაც აყენებდა მას. ეერას გზით მონღოლთა ყაანის მოხელეებმა მისი ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხეს, მაგრამ ქვეყანას მონღოლთა ჯარის დამოკიდებულება და ლაშქრობითაც მაინც დიდი ზიანი მოსდიოდა: ქართლი აოხრებული იყო, მთიულეთის ის ნაწილიც რომელშიც მათ შესვლა შეეძლოთ, ასეთივე მდგომარეობაში იყო ჩაქარდნილი.

1301 წელს გაზაფხულზე რომ ყაზან ყაანის ნოინი ყუთლუ-შაჰი მოვიდა დიდი ლაშქრითურთ, ტფილისამდე მოაღწია მთიულეთში შესასვლად. ამდენი ხნის განმელობაში განსაცდელში მყოფ მოსახლეობას სისხლის ღირისა და ქვეყნის აოხრების საშიშროებამ დაეით VI-დმი გული და დამოკიდებულება შეუცვლა. მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლას ყოველგვარი მზიშენლობა ეკარგებოდა, რადგან ჩამდენადაც დაეით VI-ე მთიანეთში იყო მომწყვედრული, მას მეფობის საშუალება აღარ ჰქონდა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთელი შუაგული ნაწილიც სულ მთლად აოხრებულ ქვეყნად იქცა. ამიტომაც ამერეთის დიდებულებმა მეფეს სთხოვეს, რომ იმ შემთხვევაში, თუ წინასწარ ერანის ილხანისაგან უწყებლობის ფიცს მიიღებდა, ყაზან ყაანთან წასულიყო ისიც დათანხმდა და ყაანთან თითქოს წასვლასაც აპირებდა, მიიღო კიდევ ყაზან ყაანისაგან უწყებლობის ფიცო. ყველა დარწმუნებული იყო, რომ დაეით VI-ე ამ თავის უკანასკნელ შეპირებას მაინც ასრულებდა, მაგრამ, როდესაც წასვლის დრო დადგა, მეფემ ისევ წასვლა აღარ მოისურვა და წინანდებურად მთიულეთში გაშავრდა. ყველას საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულიყო, თუ რა დიდი განსხვავება იყო მის მამას დემეტრე II-ეს თავდადებულად წოდებულსა, და მის შვილს დაეით VI-ეს შორის, რომელიც თავის თავის გადასარჩენად ამდენი ხნის განმელობაში მონღოლებს ქვეყანას აოხრებინებდა.

მაშინ დიდებულთა უმრავლესობა მეფისაგან ნებართვის მიღების შემდგომ, ერანის ილხანს დაემორჩილა. ყაზან ყაანის მთავარსარდლისათვის ეს გარემოება ფრიად სასიხარულო უნდა ყოფილიყო. საქართველოსათვის-კი ეს სახელმწიფოებრიობის სრული დაშლის მომასწავებელი იყო: დაეით VI-ე მეფედ ითვლებოდა, მაგრამ მას თითქმის სამეფო უკვე აღარ ჰქონდა. იმის მაგიერ, რომ მონღოლთა ლაშქართან ეომნა, ისიც მოსახ-

ლეობის იმ ნაწილს აოხრებდა, რომელიც მონღოლთა ხელისუფლებასთან ერთად იყო. ამრიგად ერთსადაიმავე დროს ქვეყანა მონღოლთა ლაშქრის თარეშისაგანაც, სამხედრო მოქმედებისაგანაც და თვით დავით VI-ის ხელთაც ოხრდებოდა.

რაკი ასეთი გაჭირვებულ მდგომარეობაში მყოფს დავით VI მომხრეთა უმრავლესობა შემოეფანტა, მას უკვე ყველას წინააღმდეგ ეპარებოდა ეპეი. თვით საკუთარი ძმის ნდობაც-კი მას დაკარგული ჰქონდა: ვახტანგ ბატონიშვილი ჟინეანის ციხეში დააპატიმრა. მაგრამ მან მაინც გამოპარეა მოახერხა და იეანე ბურსელთან მივიდა. ხანმოკლე დროით შერიგების შემდეგ, ძმებს შორის კვლავ უთანხმოებამ ჩამოყარა და ვახტანგ ბატონიშვილი იძულებული გახდა დავით VI-ე მიეტოვებინა. ეხლაც ის უკვე ერანის ილხანის ურდოში გაემგზავრა.

რაკი ყაზან ყაანმა დავით VI-თან ვერც შერიგება მოახერხა, ვერც მისი დაქერა შესძლო. ამიტომ, დავით VI-ის მაგიერ, სამეფო ტახტზე მისი ძმის ვახტანგის დასმა გადასწყვიტა. ვახტანგ III-ესთან ერთად მოსულმა მონღოლებმა მისი გამეფების გასაადვილებლად სამცხის პატრონის ჯარი და სომხეთის თემების მოლაშქრეებიც შემოიერთეს. ეხლაც დავით VI-ე დარწმუნდა, რომ მის მეფობას მართლაც განსაცდელი მოელოდა, ამიტომ გადასწყვიტა, რომ შეთანხმება სჯობდა. ერანის ილხანისათვის იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ საქართველოს პოლიტიკური კავშირი ჩრდილოეთ ულუსთან როგორმე შეეწყვიტა, რომ, ამდენი უპირობის მაგალითის შემდგომაც, ერთხელ კიდევ სცადა დავით VI-სათვის დაეთმო და უენებლობის ფიცი მისცა. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც დავითმა თავის შეპირება დაარღვია. დავით VI-ეს ბედი ეხლაც უკვე საბოლოოდ გადაწყდა და მონღოლებმა მეფობა ვახტანგ III-ეს დაუმტკიცეს. დავით VI-ეს აღარაფერი დარჩენოდა, ისევე უნდა მთიულეთში დაბრუნებულიყო.

ამ რიგად დავით VI-ე საკმაოდ მარჯვე გამოდგა, რომ მონღოლთა მზრძანებელს ხელში არ ჩაეპარებოდა, მან აგრეთვე მთიულეთისა და მთიანეთის გამაგრებაც იმდენად მოახერხა, რომ მონღოლებმა მათ განკარგულებაში მყოფი საკმაოდ დიდი სამხედრო ძალისდა მიუხედავად, მაინც შიგ მთიულეთში შესვლა ვერ შესძლეს. ცხადია, ამ გარემოებამ მონღოლთა ძლევაშისილებას ჩრდილი მიაცენა: ყველას შეეძლო დარწმუნებულიყო, რომ მონღოლთა ილხანებისათვის ასეთი პატარა მოწინააღმდეგის დაჭლევა-კი უკვე ადვილი საქმე აღარ იყო. მაგრამ თუ ერანის მზრძანებლის ლაშქარს ზარალი მოსდიოდა, თვით აღმოსავლეთი საქართველო, რომელიც ხუთი წლის განმავლობაში თითქმის განუწყვეტელი სამხედრო ბრძოლის ასპარეზად იქცა, უფრო უარეს მდგომარეობაში იმყოფებოდა: აოხრდა მთლიანად ყველა თემი, სადაც ბრძოლა წააბოებდა ხოლმე. სხვაგანაც-კი, სადაც მონღოლთა ჯარი მხოლოდ დაბანაკებული იყო, ზენათსეა და სასოფლო სამეურნეო სამუშაოები შეუძლებელი ხდებოდა. მოწა დაუმუშავებელი დარჩა და ამის გამო აღმოსავლეთ საქართველოში შიმშილობა გაჩნდა, რომელმაც ისედაც გაჭირვებულ ხალხს შესერი გააეღო. დამშეულნი მირბოდნენ მესხეთში, სადაც, ბექა მანდატურთ-

უზუცესის მეუღლის გულშემატკივრობის წყალობით. გაქირებულებს ყოველნაირ დახმარებას უწევდნენ. ამან ოდნავ შეანელა ის უბედურება, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს დაეთ VI-ის პოლიტიკის წყალობით თავს დაატყდა.

მისხმეთი და მისი მმართველნი: სარგის სამცხისა სასაღარაო და მანდატურთი უზუცესი გიჟა-ჯაჟმელი ციხისჯვარამელი

სარგის ჯაყელმა რომ თავისი თავი ულუსიანად გახადა და თავისი სამცხეო საქართველოს მეფის ხელისუფლებისაგან გამოაყოფინა. მას საქართველოს საკმაოდ დიდი ტერიტორია ერგო: მისი საბრძანებელი ტომისკარიდან მოყოლებული კორნუ ქალაქამდე იყო გადაჭიმული. ის უშუალოდ ყაანის საკუთარ ქონებათა სამართველოს ემორჩილებოდა, ხასინჯუს უწყებაში იმყოფებოდა. მაგრამ გამოყოფის შემდგომაც სარგისმა ის წოდებულება შეინარჩუნა, რომელიც მას ჰქონდა. და წინანდებულად სამცხის სასაღარად იწოდებოდა. მისი ვაჟიშვილიც, შემდეგ მისი მემკვიდრე და სამფლობელოს გამგე, ბექაც, მანდატურთუხუცესად იწოდება. თვით სარგის ჯაყელი დემეტრე II-ის დროს დაწინაურდა და მემკვიდრეთ უზუცესობაც მიიღო. ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ საქართველოსა და მესხეთს შორის პოლიტიკური კავშირი მთლიანად შეწყვეტილი არ ყოფილა და დამოკიდებულებაც ამა თუ იმ სახით უძველესად უნდა ყოფილიყო.

სარგის ჯაყელმა რომ თავისი სამფლობელო ულუსიანად აქცია. მისი მოვალეობა იმ ვალდებულებით განისაზღვრებოდა, რომელიც ჩვეულებრივ ყაანის საკუთარ ქონებათა სამართველოში იყო დაწესებული. მაგრამ შემდეგში. როდესაც მესხეთის მთავრების ხელისუფლება განმტკიცდა, დამოკიდებულება მესხეთსა და ერანის ყაანს შორის ისეთივე ჩანს. როგორიც დანაჩენ ყველა უმადნაფიც სამფლობელოებსა და ერანის ილხანს შორის არსებობდა: ბექა ციხისჯვარელი ხარაჯას იხდიდა და მონღოლებს ლაშქრით ეწეოდა, როდესაც ამას მოთხოვდნენ ხოლმე.

ბექა მანდატურთუხუცესი ენერგიით სავსე, მარჯვე ქვეყნის მმართველი იყო. მან გარეშე მტრის მოგერიებაც და თავის სამფლობელოში სრული მშვიდობიანობის დამყარებაც მოახერხა.

მისი მთავრობის დროს რუმის თურქმანთა შემოსევა დაიწყო მესხეთში. მათ თავიანთ ჩვეულებრივს საქმიანობას, ძარცვა-გლეჯასა და თავიანთ მიჰყევს ხელი. როცა ბექა მანდატურთუხუცესმა. გაიგო, რომ ეინმე აზატ მოსეს მეთაურობით შემოსეული საკმაოდ მრავალრიცხოვანი რაზმი ქვეყანას აოხრებდა, მაშინვე თავის საკუთარ ჯარსაც მოუწოდდა და მის მახლობლად მდებარე სამფლობელოებსაც სთხოვა დახმარება.

ბექა მანდატურთუხუცესმა თავმოყრილს ჯარს, შემდეგი სიტყვით მიმართა: მთავარო საქართველოსანო, მზანო და თანამონათესავენო ჩემო! ღიღმა და საბელგანთქმულმა მეფემ დავითმა ილაშქრა და გაანადგურა

თურქთა ტომები და საქართველოს სამეფოდან განდევნა. იმ დროიდან მოყოლებული საქართველოს ისინი აღარ უნახავს. ეხლა ჩვენ ისეთ მდგომარეობაში ჩაეარდით, რომ კვლავ ასეთივე თარეში დაიწყო და ამაზე. რაც უკვე მოხდა, უცქველია, უარესიც არის მოსალოდნელი. ეს იმის შედეგია, რომ საქართველოს მეფე მონღოლთა მძლავრობისაგან დამცირებულია და მის გამოც, რომ საქართველოს მეფენი ცალკე-ცალკე არიან გამდგარნი და თურქთა ამ ძალადობას წინააღმდეგობას არაიან უწევს.

ბექა მანდატურთუხუცესის მიერ წარმოთქმული ასეთი პოლიტიკური შინაარსით გამსჭვალული სიტყვა კარგად მოწმობს, რომ მას, როგორც იმდროინდელი მდგომარეობის სირთულე, ისევე აგრეთვე ის მიზეზიც, რომლითაც გამოწვეული იყო საქართველოს მაშინდელ დასუსტება, ეს-მოდა, მაგრამ მას ერთი რამ ავიწყლებოდა. თუ საქართველო მაშინ დასუსტებული იყო, ამ დასუსტებაში მხურვალე მონაწილეობა მის მამას სარგის ჯაყელსა და მასაც პირადად ჰქონდა მიღებული. როგორც მესხეთის მმართველს, მას არაფერი გაუყეთებია, რომ მამის შეცდომა გამოესწორებინა და თავისი სამშობლოს დასუსტების ერთ-ერთი მიზეზთაგანი თითონვე მოესპო. როდესაც თვით მესხეთის მთავარი განსაცდელში იყო, მას საქართველოს მთლიანობისა და თანხმობის აუცილებლობა აგონდებოდა, მაგრამ, როდესაც განსაცდელი უკვე თავიდან მოშორებული ჰქონდა ხოლმე, მასაც ისევე, როგორც ყველა დანარჩენ მთავრებსაც, ყველაფერი ავიწყლებოდა.

მესხეთის მმართველს შობილად 12 ათასი ჯარის კაცის შეყრა შეეძლო. მოხერხებული სამხედრო გეგმის წყალობით. ბექა მანდატურთუხუცესმა შემოკრიბილი მტრის არამც-თუ დამარცხება შესძლო, დაედევნა კიდევ მას და დიდი დავლაც ჩაიგდო ხელში.

რუმის თურქმანთა შემოსევა საყურადღებოა, როგორც საქართველო-სამხრეთ-დასავლეთის სანაპიროზე თურქთა გაძლიერების დასაწყისი მოვლენა, რომელსაც შემდეგში უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა და საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის და თვით ამავე მესხეთისათვისაც საბედისწერო შედეგი მოჰყვა. მაგრამ მაშინ, როგორც ჩანს, არც მესხეთის მთავრებს, არც საქართველოს სამეფოს ჯერ კიდევ კარგად არ ჰქონია გთვალისწინებული, რომ თურქთა ტომების გაძლიერება საქართველოსათვის უდიდეს საშიშროებას წარმოადგენდა და ასეთი განსაცდელის წინაშე ყველანი უნდა ცდილიყვნენ წინააღმდეგობა შეერთებული ძალით გაეწიათ. რაკი ამის შეგნება არ ჩანდა. ამიტომაც მთლიანობის აღდგენაზე არც უზრუნია ვისმეს. პირიქით ცალკეული თემების მმართველნი სულ იმის ცდაში იყვნენ, საქართველოს მთავრობისაგან რაც შეიძლება მეტი დამოუკიდებლობა მოეპოვებინათ და ხელისუფლება თითონ ჩაეგდოთ ხელში. ასეთ პირობებში ისიც კარგი იყო, თუ ცალკეული თემის მმართველი ქვეყნისათვის ბეირიანი გამგე მაინც აღმოჩნდებოდა. ასეთ მოთხოვნისაგან ბექა მაინც საკმაოდ კარგად აკმაყოფილებდა.

ბექა მანდატურთუხუცესმა ჯაყელმა მესხეთში დიდი წესიერების დამყარება შესძლო. მართლმსაჯულებასაც ის ყურადღებას აქცევდა: სწო-

რედ მისი მთავრობის დროს იყო მოწვეული საკანონმდებლო კრება, რომელმაც სამართლის წიგნი შეადგინა, იმდროისათვის ახლად აღმოჩენილ სხვადასხვა ბოროტმოქმედების ასალაგმავად. ამ სამართლის წიგნს ეწოდება „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცდომებისა (ე. ი. დანაშაულებისა) ყოველისავე“. უეჭველია, ეს ძველი ქართული სამართლის ისტორიისათვის საყურადღებოა.

ბეკა მანდატურთუხუცესს ტრაპიზონის საეკისროში საქართველოს პოლიტიკურ ინტერესებზე ზრუნვაც დააწვა ვალად. ქართველთა და ბიზანტიელთა მომხრე დასებს შორის არსებული ბრძოლა, რომლის შესახებაც ამაზე უწინარეს ხანში გვქონდა საუბარი, არ შეწყვეტილა შემდეგშიაც, პირიქით, ის თანდათან ძლიერდებოდა.

საქართველოს დაუსტებმათან დაკავშირებით, ბიზანტიას უნდოდა ეს გარემოება თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა და ტრაპიზონის საეკისრო მთლიანად ხელში ჩაეგდო. ბიზანტიის კეისარმა და მისმა მთავრობამ განზრახ შეთხზეს ამბავი. ვითომც 1297 წელს გარდაცვლილს ტრაპიზონის კეისარს იოანეს თავისი მცირეწლოვანი მემკვიდრის ალექსი II-ის მეურვეობა ბიზანტიის კეისარის ანდრონიკე II პალეოლოგოსისათვის ეანდერძოს. ამ ვითომც-და დაკისრებული მოვალეობის შეგნებით, ანდრონიკე II-მ გადაწყვიტა, რომ ქაბუკ ალექსისათვის ცოლი მოეძებნა და შეერთეინებინა. ამგვარად გაიზადებული იყო ტრაპიზონის კეისარის სარძლო. რომ მოულოდნელად ეს კარგად მოფიქრებული გეგმა ჩაიშალა.

საქართველოშიცა და ტრაპიზონშიც მშვენიერად ესმოდათ, თუ რით იყო ბიზანტიის კეისარის ასეთი მზრუნველობა ნაკარანაზევი. და, სანამ კონსტანტინეპოლში ამის შესახებ მსჯელობა ჰქონდათ, ტრაპიზონის კეისარმა ბეკა მანდატურთუხუცესის ასული შეირთო ცოლად. ამგვარად ქართველთა მომხრე დასმა ბიზანტიის მთავრობას დაასწრო. განრისხებული ანდრონიკე II იბუჩებოდა, რომ ეს კორწინება უკანონო იყო, რადგან მას, როგორც მეურვეს, უნდა ვითომც შეტკითხებოდნენ. მაგრამ კონსტანტინეპოლის საპატრიარქო სინოდმა კორწინების უკანონობისათვის საფუძველი ვერ ჰპოვა.

მაშინ ანდრონიკე II-ემ სთხოვა თავის დას. რომ მას შვილზე გავლენა მოეხდინა და შერთული ცოლი გაეშვებინა. მისი და თანხმობას აცხადებდა, მაგრამ, თუ საშუალება ექნებოდა ტრაპიზონში დაბრუნებულიყო. ბიზანტიის მთავრობამაც თანხმობა მისცა. მაგრამ ტრაპიზონში მისვლის-თანავე. დამ მძას. ბიზანტიის კეისარს, უმტყუნა და, არამტოუ არაფერი გაუყუთებია იმისათვის, რომ მის შვილს თავისი ქართველი ცოლისათვის თავი დაენებებინა. არამედ მას ზურგსაუკი უმაგრებდა.

ამ გვარად ტრაპიზონის საეკისროში საქართველოს მომხრე პოლიტიკურმა დასმა გაიშარჯვა. ქართული გაელენაც, უეჭველია, ამის შემდგომ ძალზე უნდა გაძლიერებულიყო. ამ გაძლიერების წყალობით. საეკისრომ თურქმანთა შემოსევის აღაგმევაც შესძლო, ზღვის სანაპიროზე მეკობრობის მოსაძომა. მაგრამ ბიზანტიის მთავრობა ტრაპიზონის საეკისროს მოსვენებას არ აძლევდა. ალექსი II-ს, ტრაპიზონის კეისარს, ბექას ასუ-

ლისაგან ოთხი ეთი შეეძინა. რომელთაც სახელად: ანდრონიკე, ვასილი, მანუელი. აზახუტლუ და გიორგი-აღბულა ეწოდებოდათ.

ალექსი II-ე გარდაიცვალა თუ არა და მის მემკვიდრეს ანდრონიკეს ხანმოკლე სიცოცხლე ხედა წილად. საკეისრო ტახტზე მცირეწლოვანი მანუელი უნდა ყოფილიყო აყვანილი. ბიზანტიის მთავრობამ უმაღლეს გარემოება თავის სასარგებლოდ გამოიყენა და მოულოდნელად კონსტანტინეპოლიდან ტრაპიზონში ალექსი II-ის შვილი ვასილი მოვიდა. რომელსაც კონსტანტინეპოლში ცოლად ბიზანტიის კეისრის ანდრონიკე II-ის ლეანორა ქალიშვილი, ირინედ სახელდებულ, ჰყავდა ცოლად შერთული. ამ ამბისთვის ბიზანტიის მთავრობას საიდუმლოდ წინასწარ ჰქონდა მომზადებული ნიადაგი. ჩაუდო თუ არა ხელისუფლება ხელში ახალ მოსულმა ვასილმა და ბიზანტიის მომხრე ჯგუფმა, მაშინვე საქართველოს მომხრე მოწინააღმდეგე ჯგუფის ხოცვა-ჟლეტვა დაიწყო. ამ დევნის პირველი მსხვერპლი დიდი დედა ლეკი ჰანკიძე გახდა, რომელიც სამხედრო და სამოქალაქო უფლების მქონებული დიდი მოხელე იყო. მეორე მსხვერპლად დიდი დომესტიკოსი გაბა იქცა, რომელიც ტრაპიზონის ჯარის უფროსად ითვლებოდა. მათი სადაფრობა უკვე მათი სახელებისა და გერბიდანაც ნათლად ჩანს. ასეთივე ბედი, რასაკვირველია, საქართველოს მომხრე დასის სხვა წარმომადგენლებსაც ეწვიათ. მაგრამ ესოდენი დიდი მარცხის შემდგომაც. საქართველოსა და მის მომხრე პოლიტიკურ წრეებს ბრძოლა არ შეუწყვეტიათ.

ვახტანგ III-ე (1302 — 1308 წ.)

ვახტანგ III-ის სამეფო მთელს აღმოსავლეთ საქართველოსათვის აღარ შეიცვდა: დავით VI-ის წინანდებურად აღმოსავლეთ საქართველოს მთლიანებით შემოფარგლული თავისი სამფლობელო ეპყა. რაკი სამცხეც გამოყოფილი იყო, ვახტანგ III ნამდვილად ტფილისისა და ტფილისის სამხრეთით მდებარე ნაწილის დმანის-სამშვილდის მმართველად იქცა. შოლოდ ვახტანგ III-ის მშვიდობიანმა ხასიათმა შეუწყო ხელი, რომ ასეთ დაქსაქსულობის დროსაც საქმე უფრო მეტად არ აირია. მას ისეთი არაფერი გაუკეთებია, რომ ძმათა შორის სისხლის ღერა გამოეწვია და ცდილობდა ყოველნაირად, რომ თავის ძმას დავითს არ შეპბრძოლეოდა.

ვახტანგ III-ეც ისეთსავე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. რომ მას თავისი სახელმწიფოებრივი ნიჭის გამოჩენისათვის ძალიან მცირე საშუალება ჰქონდა: ისიც უმთავრესად ერანის ილხანთან ლაშქრობაში იღებდა მონაწილეობას და ქართველთა სამხედრო ძალას მეთაურობდა. მაგალითად 1299 წლის ნოემბრიდან მოყოლებული ის ყაზან ყაანისგან ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში იყო წასული. ამ დროს მონღოლებმა ქალაქი ჰემსი აიღეს, იერუსალიმიცა და ქალაქი დამასკოც, რომელიც 1300 წელს ქართველთა და სომეხთა ჯარისაგან შემდგარ ნაწილს ჩაუვარდა ხელში და სადაც მათ დიდი სიმკაცრეც გა-

მოიჩინეს. ოთხი თვის შემდგომ დამსკოელნი ერანის ილხანს აუჯანყდნენ და ამიტომ 1300 წელს მათ წინააღმდეგ ლაშქრობის მოწყობა ეკლავ საქარო გახდა. ეახტანგ III-ს საქართველოს სამხედრო ჯარითურთ ისევ უნდა მთელი მონაწილეობა. ამ დროიდან მოყოლებული 1303 წლამდე მიმდინარე ომი 1303 წელს მონღოლთა სამხედრო დამარცხებით დამთავრდა. ამ ბრძოლამ მონღოლთა და ქართველთა მოლაშქრეთა დიდძალი რიცხვი იმსხვერპლა, თვით სარდალმაც კი ძლივს მოახერხა სიკვდილისაგან თავის დაღწევა. ყაზან ყაანი თავისას არ იშლიდა და სამზადისში იყო, რომ აჯანყებულებისათვის სამაგიერო გადაეხადა. მაგრამ აუად გახდა და 1304 წელს მოკვდა კიდეც.

ერანის ილხანად ყაზანის მაგიერ მისი ძმა ოლჯაიტუ დასვეს. რომელსაც მაჰმადიანურად ხუდაბანდა, ე. ი. „უფლის მონა“ ერქვა, მაგრამ ხალხმა მას ერანში დატყვევით ხარბანდა ე. ი. შევიკე უწოდა. ოლჯაიტუ ყაანმა გილანელთა დამორჩილებით სახელის მოხვეჭა მოიწადინა, რომელნიც მანამდის ეერკ-ერთს ერანის ბრძანებელს ეერ დაეპყრო. გილანელთა სამფლობელო ეიწრო ხეობებიანს მალღობ მთიანეთს წარმოადგენდა. რომლის შეეკრა სრულებით ადგილი იყო.

1303 წელს ოლჯაიტუმ მრავალრიცხოვანი ლაშქარი შეკყარა და საქართველოდანაც ეახტანგ III-მე და სამცხის სასაღარი დაიბარა თავიანთ ჯარითურთ. გილანელები შემოსეულ მტერს თავგანწირულად ებრძოდნენ და მარჯვედ სარგებლობდნენ იმ უპირატესობით, რომელსაც მათ სამშობლოს გეოგრაფიული მდებარეობა. ეიწრო ადგილად შესაკრავი და მტრის გასანადგურებლად თითქმის განზრახ შექმნილ ხეობები, ანიკებდა და ერანის ილხანის ლაშქარი დამარცხდა. ხუდაბანდა ყაანი იძულებული იყო თავისი სამხედრო ძალისათვის უკან დაეხეინებინა. მაშაც გილანელები უველა შემთხვევით სარგებლობდნენ, რომ გზები შეეკრათ და დამარცხებული მტრისათვის უფრო მეტი ზიანი მიეყენებინათ. მონღოლთა სარდლებმა, როგორც იერიშის მიტანა, ისევე, უკანა-მავალი ჯარის დაკვა სწორედ საქართველოს ჯარს მიანდეს. რასაკვირველია, ქართველთა იმ რაზმიდან, რომელიც მონღოლთა ყაანის ლაშქრის უკან დახევას იტყუდა, დიდძალი მეომარი შეეწირა მსხვერპლად. 1306 წელს ერანის ილხანის ლაშქარი როგორც იყო სამშვიდობოში გამოვიდა და უეანში მოიყარა თავი.

ეახტანგ III-ე 1308 წელს გარდაიცვალა, ხოლო სამი წლის შემდგომ ნიკრისის სენად წოდებული ავადმყოფობისაგან მისი უფროსი ძმა დავით VI-ც მოკვდა. მის მაგიერ ერანის ილხანმა, ოლჯაიტუ ყაანმა, მისი შვილი მტკრეწლოვანი გიორგი დასვა, მას თან თავის სამხედრო ძალაც გამოაყოლა, რომ მთელი საქართველო მისი ხელისუფლების ქვეშ ყოფილიყო თავმოყრილი. მონღოლებისათვის საქართველოს ასეთი პოლიტიკური დაქუცმაცება მიზანშეწონილი არ იყო დაქსაქსული საქართველოს გაერთიანების გეგმის განსახორციელებლად, რომელიც მონღოლთა ინტერესებით იყო ნაკარნახევი, ერანის ილხანის ნორინებმა შანშე მხარგრძელი და ზაქარია. ავაგის ასულის ხეაშაქის ნაშობი, დანიშნეს. მათ უნდო-

ქალაქები დააარსეს. იონიელების აქაურ ქალაქთა შორის ყველაზე დიდი და მდიდარი იყო მილეო. მცირეაზიელი ბერძნები, განსაკუთრებით იონიელები, მარჯვე ვაჭრები და ხელოვანი მეზღვაურები იყვნენ და შორეულ ქვეყნებში დადიოდნენ აღებმოცემისათვის. ძალიან ადრე ისინი კავკასიასა და საქართველოშიაც მოვიდნენ და აქაურ ხალხებთან კავშირი დაამყარეს. ამიტომაც რომ ძველი ქართველები ბერძნებს ზოგჯერ „იონებს“ ეძახდნენ — ჩვენი წინაპრები რომ ბერძნებს ხედებოდნენ, ისინი უფრო ხშირად იონიელები იყვნენ.

მეშვიდე საუკუნეში ბერძნებს დიდი ზიანი მიაყენეს თრაკიიდან შემოსვულმა კიმერიელებმა. ხოლო როცა სპარსელები გაძლიერდნენ, მათ მცირეაზიაც ხელში ჩაიგდეს. 546 წ. ლიდია დამორჩილდა კიროს აქემენიდს, კოტა ხნის შემდეგ კი ბერძნებმაც სპარსელების ბატონობა აღიარეს.

კავკასიონისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეში სკიითები და სავრომატები ანუ სარმატები პირუელობდნენ. სკიითებს ეკირათ ტერიტორია მდ. დუნაიდან მდ. დონამდე. დონიდან აღმოსავლეთით კი უკვე სარმატების მიწაწყალი იწყებოდა. „სკიითიკა“ და „სარმატიკა“ კრებითი მნიშვნელობის სახელი იყო და მრავალს სხვადასხვა მოდგმის ტომს აღნიშნავდა. სარმატებად სთვლიდნენ, მაგალითად, ქართველების მონათესავე კავკასიელ ტომებსაც — ჩერქეზებს, ქისტებსა და სხვებს.

მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეებში განსაკუთრებით ძლიერი იყვნენ სკიითები. სპარსელების მეფემ დარიოსმა, რომელიც დარწმუნებული იყო, დედამიწის ზეგზე ჩემი სწორი არაუნ არისო, სკიითების დამორჩილება სცადა. 514—513 წ. წ. დარიოსი უზარმაზარი ლაშქრით შეესია სკიითებს, მაგრამ შწარე დამარცხება იწვნია.

გერძული კოლონიზაცია შავი ზღვის სანაპიროზე და უკველში გერძული ცნობები სავაჭრო-კავშირის შესახებ

მეშვიდე საუკუნიდან მოყოლებული ეიღრე მეხუთე საუკუნის დამდეგამდე, ძველი წელთაღრიცხვით, ბერძნებმა დასაბლება იწყეს შავი ზღვის ჩრდილოეთსა და აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ეს, პეტრილად, მცირე აზიის იონიელები იყვნენ.

ძველთაძველი დროიდანვე კავკასია-საქართველოს ხალხებს საღებშიცმა ურთიერთობა ჰქონდათ ეგეოსის ზღვის ხალხებთან. ამ გაცეალულ გზებს შემდეგში ბერძნებიც მოჰყვნენ. მეშვიდე საუკუნისათვის ეს ძველი სავაჭრო ურთიერთობა იმდენად ფართო და ცხოველი გახდა, რომ ბერძნებმა საჭიროდ დაინახეს შავი ზღვის სანაპიროზე მუდმივი ბინა გაეჩინათ. ჯერ მათ ფეხი მარმარილოს ზღვაზე ანუ პროპონტიდაზე მოიკიდეს. შემდეგ თითონ შავ ზღვაზედაც შეუდგნენ ახალშენების დაარსებას.

დათ, რომ მთელი აღმოსავლეთი საქართველო მაინც გაეერთიანებინათ. უპირველესად მესხეთი უნდა ყოფილიყო შემოერთებული. მივიღენ კიდევ მესხეთის მთავართან, მაგრამ მათი ყოველგვარი ცდა ფუჭი აღმოჩნდა: მას არაერთარი სურვილი არ ჰქონდა, შანშე და ზაქარია მზარგრძელების ხელში ჩაეარდნილიყო, ჩადგან ცხადი იყო, რომ მკირეწლოვანი მეფის მაგიერ ხელისუფლებას ისინი ჩაიგდებდნენ.

მრანის მონღოლთა ხელისუფლების დასუსტება, მათი დამხობა და საქართველოს მთლიანობისა და დამოუკიდებლობის აღდგენა

გიორგი V-მ ბრწყინვალე

ყაზან ყაანი უკანასკნელი მმართველი იყო ერანის მფლობელთა შორის, რომელმაც მონღოლთა უკუღმა დატრიალებული პოლიტიკური ბედის შეჩერება სცადა. მაგრამ ბედის ჩარხის უკუღმა მოტრიალება მანაც ვეღარ მოახერხა: საეპარისი იყო ის გარდაცვლილიყო, რომ ერანში ძველებური მდგომარეობა კვლავ გამეფებულიყო. ზინაგანმა ბრძოლამ, მონღოლთა შორის მოხელეთა თვითნებობაზე და ბოროტმოქმედებამ, უკვე კარგა ხნით ადრე დაწყებულმა სამხედრო ძლიერების შესუსტებამ მონღოლთა ბატონობას ერანსა და მის ყმაღნაფიცს ქვეყნებში ბოლო მოუღო.

საქართველოს მდგომარეობა XI-XIV ს. დასაწყის და XIV ს. დასაწყის. მონღოლთა ბატონობის ანარქიული და შემდეგი

მონღოლთა ხანგრძლივმა ბატონობამ საქართველოში მსახერგელი გავლენა მოახდინა. არა ერთხელ გვქონდა აღნიშნული ის მძიმე პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობა, რომელშიც მაშინ საქართველო იმყოფებოდა. ყაზან ყაანის ცდამ მდგომარეობა მხოლოდ ხანმოკლე დროის განმელობაში გამოასწორა. შემდეგში იმაზე უფრო უარესი პირობები შეიქმნა.

მონღოლთა ყაანების ბატონობის მთელი საშინელება თვით მონღოლთა მთავრობის სათავეში მდგომ აბუსაიდ ყაანის იმ იერლაცშიც (ანუ სიგელში) არის კარგად აღბეჭდილი, რომელიც 1319 წლის აბოხანში გამოცემული იყო, და რომელიც სპარსულად დაწერილი ტექსტი სხვათაშორის ანისის-შანშეს მისვითის კედელზეც იყო გამოკვეთილი. აბუსაიდ ყაანს ამ თავის ბრძანებაში ნათქვამი აქვს, რომ საქართველოში და საქართველოს ქალაქებში, მათ შორის ანისშიც, ისეთი უწყესობა ყოფილა, რომ კანონით განსაზღვრულ გადასახადს, დამოსა და სამართლიან ბაჟს გარდა თურმე სრულებით თვითნებურად და უკანონოდ მრავალი სხვადასხვა გადასახადი და გამოსაღებელიც იკრებოდა. ამ მდგომარეობაში მყოფი საქართველოს ქალაქების მოსახლეობა ისე ყოფილა შეწყუხებული, რომ ხალხიო, ნათქვამია იერლაცში, ქალაქებიდან და სოფლებიდან გარბის, თავისი უძრავი და მოძრავი ქონება, სახლკარი მიატოვებდა

თეარაო. ამიერიდან ეს თვითნებობა და უკანონობა ამიკრძალია და კანონიერ გადასახადს, დამლსა და სამართლიან ბაჟს გარდა, ნურაერ გაბედეს აკრებასაო.

ამ ოფიციალური საბუთით დასტურდება, რომ მონღოლთა ბატონობამ საქართველო ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ ხალხი უნდა თავის სამშლობოდან აყრილიყო და სადმე გახიზნენით ეშველა თავისთავსათვის. თუმცა მონღოლთა ბატონობის ხანაში, უზარმაზარი სახელმწიფოს და არსების წყალობით, სხედასხვა ქვეყნისა და მხედასხვა მოდგმის ხალხებმა ერთი-ერთმანეთი გაიცნეს, მათ შორის კულტურული ურთიერთობა-კი დამყარდა და მისი გავლენა ზელოვნების დარგშიაც ჩანს. ამ ხანაში წინანდელთან შედარებით გეოგრაფიული ცოდნაც უაღრესად გაფართოვდა და დასავლეთ ევროპას და მახლობელ აღმოსავლეთს საშუალება მიეცათ შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებიცა და მათი მოსახლეობის კულტურაც თავისივე თვალთ ენახათ, მაგრამ ეს მონღოლთა შეგნებული პოლიტიკური საქმიანობისა და მზრუნველობის ნაყოფი-კი არ იყო, არამედ მოვლენათა უნებლიეთს. თავისთავადს შედეგს წარმოადგენს.

მონღოლთა ბატონობის დროს სოციალურ წესწყობილებასაც დიდი ცვლილება დაეტყო: სამხედრო მართვა-გამგეობაზე დამყარებული მონღოლთა სახელმწიფოებრიობა სამხედრო ზელისუფლებით აღჭურვილ პირთა აღზევებას საქართველოშიც უწყობდა ზელს. ამიტომაც იყო, რომ სწორედ XIII-ე საუკუნეში საქართველოში დაწინაურდნენ მთავრებად წოდებულნი საქვეყნოდ გამრიგენი, რომელთაც მთელი თემების მართვა-გამგეობა ჩაუყარდათ ზელში.

ამავე ხანაში აზნაურთა წოდების განშრეებაც ანუ დიფერენციაციაც ცხადად მოჩანს. წოდებრივ ფენათა შორის უმაღლესი საფეხური საქართველოში წინანდებურად აზნაურებს აღარ უკეთიათ, არამედ, როგორც ეს ბეჟა მანდატურთუხუცესის საკანონმდებლო ძეგლიდან ჩანს, აზნაურებზე უფრო მაღლა უკვე დიდებულები ღვანან. თავადობა, როგორც წოდებრიობა, XIII და XIV საუკუნის განმავლობაში არა ჩანს, მაგრამ მაინც აზნაურები იმ პირველ წოდებად, რომელსაც წინათ მთელი ქვეყნის მესაჭეობა ჰქონდა ზელში ჩაგდებული, უკვე აღარ არიან.

ამდროინდელ სოციალურ წესწყობილებაში მომხდარი მეორე ცვლილება წოდებრივი ღირსების შერჩენის სიძნელეა. იმ მრავალგვარი პოლიტიკური და ეკონომიური ფაქტორების გამო, რომელთა შესახებაც წინათ თეებში იყო საუბარი, საგვარეულოებსა და კერძო პირებსაც თავიანთი წინანდელი წოდებრივი მდგომარეობის შენარჩუნება უძნელდებოდათ, ჩადგან წოდებრიობა დამყარებული იყო გარკვეულ ეკონომიურ საფუძველზეც. მათი გაღარიბება უნებლიეთ მათ დაქვეითებას იწვევდა. ისევე, როგორც დაბალი წოდების საგვარეულოს აღზევება შეეძლო და არაერთი თავისი ჭონებრივი მდგომარეობისა და სამსახურობრივი დაწინაურების წყალობით აღზევებულა კიდევ. ამ გარემოებამ მაშინდელი საქართველოს მოსახლეობის მაღალ ფენებში დიდი ცვლილება მოახდინა: დიდი საგვა-

რეულოების წარმომადგენელი ბევრგან მოიხსენი, მათ შავიერაჲი საის-ტორიო და პოლიტიკურ ასპარეზზე უკვე დაბალი წოდებრივი წრიდან სამსახურით, თუ ქონებრივი ავლა-დიდების მოპოვებით დაწინაურებულ-აღზევებული პირები არიან გამოსულნი.

საგრძნობი ცვლილება, დსასრულ, აგრეთვე სოფლის მოსახლეობის მდგომარეობაში მოხდა. ერანის ილხანების მმართველობითმა თინანსი-ურმა პოლიტიკა და მოხელეთა ბოროტმოქმედებამ მიწის მუშაკი ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ მას. მიწის დამუშავებას, გაქცევა ერჩივნა. რაკი სოფლის მოსახლეობა თავის მიწაწყალს მრავლად სტოვებდა კიდევ და ცდილობდა, იმ საშინელებისათვის თავი დაეღწია. ყაზან ყანმა სცა-და აღმოუგზრა ყველა ის ბოროტმოქმედება, რომელთა შედეგადაც სა-ყანაოში ასეთი საბედისწერო მდგომარეობა დამყარდა. მაგრამ მაინც მო-წის გაუკაცრიელების შეჩერება ძნელდებოდა, ამიტომაც ყაზან ყანმა, როგორც თოცით, თავის მიწაწყალს თვითნებურად მიტოვება და სადმე სხვაგან გადასახლება აკრძალა. ეინც ამას ჩაიღენდა, ის თავის ქვეყანაში და თემში უნდა იმუშებოდა ყოფილიყო დაბრუნებელი, ამას გარდა, ის უნდა დაესაჯათ კიდევ.

რამდენადაც საქართველო ერანის ილხანების ყმადნაფიცი სამფლობე-ლო იყო, ასეთი კანონი საქართველოშიც უნდა ყოფილიყო ძალაში შესე-ლი და მისი გავლენის ანარეკლიც ცხოვრებაში უცილობლად აღბეჭდო-ლი იქნებოდა. საქართველოშიც ყმათა მიწასთან მიმავლების დამატკი-ცებელი ცნობები ამ ხანისათვის მოგვეპოვება კიდევ. ყმათა მდგომარე-ობის ასეთი გაუარესების გამო, შეუძლებელია პატრონებური დამოკ-ლებულებაც უაღრესად არ გაშწავებულიყო და ამ ნიშნავზე ბოძლას არ ეჩინა თავი.

მონღოლთა წესი და ჩვეულება ადამიანის კერძო ყმობას სამოხელეო 'ხელისუფლებაზე დამყარებული დამოკიდებულებისა და ყმობისაგან კერ-აჩევედა. მონღოლთა ბატონობის გავლენით, ქართველმა საქვეყნოდ გაზ-რიგებებაც მოიწადინეს, რომ საქართველოში მათ ხელქვეშეთ მყოფი მო-სახლეობა ისეთ დამოკიდებულებაში ჩაეგდოთ. რა დამოკიდებულებაც მათსა და მათ პირად ყმებს შორის არსებობდა. ეს უფრო ადვილი იყო იქ. სადაც მოსახლეობა მათგან დამოკიდებული იყო მართვა-გამგეობის მხრივ, საქართველოს მთიანეთში.

მთიანეთის მოსახლეობას მისი უფლებების ასეთი შეზღუდვა და დაპ-ტრონების ასეთი წადილი მტკივნადა უნდა ეგრძნო და მკაცრი წინააღ-მდეგობაც გაეწია. მართლაც, ძეგლის დადებიდან" ირკვევა. რომ სწო-რედ გიორგი ბრწყინვალეს ხანამდე. ე. ი. XIII საუკუნის მეორე ნახე-ვარში და XIV საუკუნის დამდეგს საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეთა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის მთიანეთში ძალიან გამწვავებულა ურთიერთობა ყოფილა. ამ საკანონმდებლო ძეგლში აღნიშნულია, რომ იქ მთელი სოფლის, ან მთელი ხეობის, თუ მთელი თემის შეზრახებითა და მონაწილეობით ჩადენილი მკვლელობა გაერცვლებული ყოფილა. მკვლელობაში ესოდენ მრავალი პირისა და მთელი სოფლის. ანდა ხეო-

ბა-თუმის მონაწილეობა, რასაკვირველია, შესაძლებელია მხოლოდ სოციალური ბრძოლის ნიადაგზე მომხდარიყო: მოსახლეობა გამგესა და მოხელეს იმიტომ-კი არ ებრძოდა, რომ მისი პირადი მტრობა ჰქონდა, არამედ მას ებრძოდა, როგორც საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალს, რომელსაც მოსახლეობის უფლებების ხელში ჩაგდება ჰსურდა.

გიორგი ბრწყინვალის შინაური და საგარეო პოლიტიკა

ასეთს მძიმე პირობებში იმყოფებოდა საქართველო, როდესაც გიორგი ბრწყინვალეს თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის დაწყება მოუხდა. როგორც უკვე ვიცით, ის ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო სამეფო ტახტზე აყვანილი და ტფილისში იმყოფებოდა. მაშინ მას თავისი ხელისუფლების გამოყენება არ შეეძლო, მაგრამ, როდესაც ის მოიწიფა, მან ქვეყნის შესაქეობას უკვე თითონ მოჰკიდა ხელი.

გიორგი ბრწყინვალეს საქართველოს მეფეთა შორის. ბაგრატ III-ის, დავით აღმაშენებლისა და თამარის შემდგომ, ყველაზე უფრო აქვს სახელი მოხვეჭილი. მისი ქება-დიდება ყველა იმდროინდელ ქართულ ძეგლებშიც გვაქვს დატული და უცხოელთა წყაროებშიც მოგვეპოება. მონღოლთა დროინდელი ქართველი ემთააღმწერელი გიორგი ბრწყინვალის შესახებ ამბობს, რომ ის იყო „უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ემთასათა. ახალდენ ხელმწიფეთა, არამედ ყოველთა კაცთა“-ო. მეორეგან ის გიორგი ბრწყინვალეს უწოდებს „საკვირველს და უმჯობეს ყოველთა კაცთა შორის“. განცემოდების პოლიტიკის მიმდევარ აღბუღა ათაბაგ ამირსაძალარასა-კი გიორგი ბრწყინვალე მოხსენებული ჰყავს, როგორც „დიდი და წაჩინებული მეფე გიორგი“.

მაშინდელი საქართველოში, მეტადრე მთიანეთში ქვეყანა ისე იყო არეული, რომ „დიდი უსამართლობა და მძლავრებულობა“ იყო გაბატონებული, ერთმანეთზე „ლაღატად დასხმა“, ციხეების დაქცევა, მკვლელობა, ცოლის წაგრა და სხვა მრავალფერი „უღუსობანი“ იყო გაჭრელებული. შუღლი და მტრობა ჩამოეარდნილი იყო სხვადასხვა თემის მოსახლეობას შორისაც. თემთა ერთი-ერთმანეთზე თავდასხმა ამ დროს იშვიათ მოვლენას არ წარმოადგენდა. თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის დაწყებისთანავე, გიორგი ბრწყინვალემ ბაძნულად განსაჯა, რომ, თუმცა ერანის ილხანები უკვე კარგად დასუსტებულები იყვნენ, მაგრამ საქართველოსთან ბრძოლა მათ მაინც შეეძლოთ, მეტადრე იმის გამო, რომ, წინანდელი მთლიანი საქართველოს მაგიერ, დაქუცმაცებული და გაოხრებული ქვეყანა იყო. ამიტომ მან გადასწყვიტა, რომ პირველად ქვეყნის გაერთიანების განხორციელებას შესდგომოდა. ამისათვის-კი საჭირო იყო, რომ გიორგი ბრწყინვალეს საშუალება ჰქონოდა, ურჩი ქვეყნები და მთა-ერები ისე აელაგმა, რომ ერანის მთავრობას მათთვის მხარი არ დაეჭირა.

1316 წელს რომ ჩობან ნოინმა ერანის ილხანად აბუსაიდი დასვა, ის თორმეტი წლის ყმაწვილი იყო, ამიტომ ქვეყნის მართვა-გამგეობა ჩობანს ჩაუვარდა ხელში. გიორგი ბრწყინვალემ გადაწყვიტა, რომ ამ ჩო-

ბანთან მკიდრო კავშირი დაეკირა და ურჩი ქვეშევრდომების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს თავისი თავი მასთან შეთანხმებული პოლიტიკის წყალობით უზრუნველყო.

ჩობანი საქართველოს მეფის მეგობარი იყო, ის გიორგი ბრწყინვალეს აფასებდა. გიორგი ბრწყინვალეს, როდესაც დასახული მიზნებისათვის ხელსაყრელი იყო, მისი ჩხევით ხელმძღვანელობდა ხოლმე. ჩობანსაც არასდროს დახმარებაზე უარი არ უთქვამს და საქართველოს მეფისათვის ზურგი გაუმაგრებია. მათი ასეთი დამოკიდებულება პოლიტიკურ ანგარიშზე იყო დამოკიდებული: ჩობანი აფასებდა გიორგის ნიჭს და ქუთას, ამიტომაც მას ეთათბირებოდა ხოლმე ერანის საბრძანბლის საქმეებზე და გიორგი ბრწყინვალე ჩობანისათვის ძვირფასი და საჭირო იყო მარტო როგორც პირადი მეგობარი-კი არა, არამედ როგორც მისი თანამოაზრე და თანაგამზრახი.

რაკი ერანის ილხანების ძლიერება შერყეული იყო და მონღოლთა ჯარი მათთვის სანდო სამხედრო ძალას აღარ წარმოადგენდა, შინაური შუღლიანობის გამოც, საქართველოს ჯარის გულადება-კი მათთვის კარგად იყო ცნობილი, ამიტომაც საქართველოს ჯარის მომხრეობას მონღოლთა მბრძანებლებისათვის ერანში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა და საქართველოს სამხედრო ძალა ჩობანისათვის ერთგვარ საყრდნობს წარმოადგენდა. ზემოაღნიშნული გარემოება გიორგი ბრწყინვალისათვის ხელსაყრელი იყო, რადგან მას საშუალება ჰქონდა ამით ესარგებლა. იმ განსაკუთრებული დამოკიდებულების გამო, რომელიც გიორგი ბრწყინვალისა და ჩობანს შუა დამყარდა, საქართველოს მეფეს საშუალება ჰქონდა იმდენად თავისუფლად ემოქმედნა თავის სამფლობელოში, რომ, თუმცა მონღოლთა ილხანების ბრძანება საქართველოშიც მოდიოდა, მაგრამ თანამედროვის ცნობით, მას საქართველოში ძალა აღარ ჰქონდა. მონღოლთა ერანის მბრძანებლებს საქართველოში ლაშქარიც საკმაოდ შემოკრებული ჰყავდათ. 10 ათას მოლაშქრეზე მეტი, მათ აქ არ გააჩნდათ ესეც უმთავრესად საქართველოს საზღვრების დასაცავად იდგა. გიორგი ბრწყინვალე, სანამ მონღოლთა ილხანების დახმარება მისთვის ჯერ კიდევ საჭირო იყო, რასაკვირველია, ამ ურთიერთობის მოსაძოვას არ ფიქრობდა, მერმე-კი, როდესაც გამაგრება და ქვეყნის გაერთიანება შესძლო, მან უკვე ადვილად მოახერხა, ერანის ილხანების შერყეული მდგომარეობა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. როდესაც 1327 წელს აბუსაიდი სრულწლოვანად იქცა და თავისდა საუბედუროდ, თავისი მზრუნველის ჩობან ნოინის მეურვეობისაგან თავის დახწევა ისე მოიწადინა, რომ ჩობანი და მისი ორი ვაჟიშვილი მოაყვლევინა, მის საბრძანებელში არეულობა ატყდა და ილხანების ხელისუფლების აღსასრულის დღეც მოახლოვდა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენა

პირველს აუცილებელ ამოცანას საქართველოში შინაური მშვიდობიანობის დამყარება შეადგენდა: თუ ოსთა თარეში, რომელსაც შუა-

გულ ქართლისათვის ასეთი ზიანი მოჰქონდა, არ მოისპობოდა, საქართველოს მორღონიერება არ შეეძლო. ამიტომ გიორგი ბრწყინვალე სწორედ მათი თარეშის აღაგმეასა და მათი ურღოების საქართველოდან განდევნას შეუდგა. რადგან ოსთა სამხედრო ძალა გორში იყო გამაგრებული, ამიტომ გორს ალყა შემოარტყა და. სამი წლის ბრძოლის შემდგომ, გორი აიღო და ოსები განდევნა.

მეორე ამოცანას მთავართა თვითნებობისა და მათი დამოუკიდებლობისადმი მიღრეცილების მოსპობა წარმოადგენდა: თუ ცალცალკე გამდგარი მთავრები აღაგმული არ იქნებოდნენ, საქართველოს პოლიტიკურ დასუსტებას არასოდეს ბოლო არ მოეღებოდა. რაკი წინათ ასეთს გამდგარ მთავრებს საქართველოში მფარველობას მონღოლები უწყევდნენ და ისინივე აქეზებდნენ, ეხლა გიორგი ბრწყინვალეს. აბუსაიდის ყოელადმემძლე ეაზირთან მკიდრო კავშირის წყალობით, თავის ურჩ მოხელეთა წინააღმდეგ შეეძლო უკვე უშიშრად ემოქმედნა. გიორგი V-ემ პერეთ-კახეთისა და სომხეთის ერისთავნი, რომელნიც-კი წინათ მონღოლებს ემხრობოდნენ, კახეთში სივის მთაზე მიიწვია და ამოაწყუეტინა.

დასაელეთ საქართველოს შემოერთების გეგმის განსახორციელებლად ის უფრო ფრთხილად იქცეოდა: ნარინ-დაეითის გარდაცვალების შემდგომ, მისი ვაჟიშვილი კონსტანტინე რომ გამეფდა, მას, როგორც ვიცით მისივე ძმა მიქელი აუჯანყდა. მათ შორის მტრობა კარგა ხანს გრძელდებოდა და, 1327 წელს, რომ კონსტანტინე გარდაიცვალა, მიქელი ბოლოს მეფობას ელირსა. მაგრამ მას ორ წელიწადზე მეტი არ უცოცხლა: 1329 წელს ის უკვე კედარი იყო. მას პატარა ბაეშუი, ბაგრატო დაარსა. გიორგი ბრწყინვალემ ამ შემთხვევით ძაგებლა, დასაელეთ საქართველოში გადავიდა, ქუთაისი აიღო და ბაგრატი თან წამოიყვანა. ამით საქართველოში XIII საუკუნეში არსებული ორმეფობა მოსპო და სახელმწიფოებრივი მთლიანობა აღადგინა.

1334 წელს რომ მესხეთის მთავარი სარგის II-ე გარდაიცვალა, მისი ვაჟიშვილი ყვარყვარა თითონ გიორგი ბრწყინვალემ დასა და დამტყიცა ამრიად მესხეთის მთავრის სამფლობელოც შემოუერთდა სრულიად საქართველოს.

გიორგი ბრწყინვალის ზრუნვა სამხატლისა და ფინანსებისათვის

გიორგი ბრწყინვალემ კარგად იცოდა, რომ მარტო პოლიტიკური გაერთიანებით საქართველოს განახლება შეუძლებელი იყო: შერჩეული კანონიერება და სამხატლიანობაც უნდა აღდგენილი ყოფილიყო ქვეყანაში. მან განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია საქართველოს ისეთსაზმორჩენილ თემებს, როგორიც, მაგალითად, მთიულეთი იყო. საკანონმდებლო კრების მოწვევის შემდგომ, მან ამ მთიანეთისათვის ქართული სამართლის წიგნი „ძველის დადება“ შეადგენინა, რომელშიაც ამ თემის მაშინდელი უფლებრივი მდგომარეობაც და იურიდიული შეგნებაც არის აღ-

ბეჭდილი. ამავე ხანაში დაწერილია „სახელმწიფოს კარის გაჩეკება“, რომელიც გაერთიანებული საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებასაცა და საფინანსო-ეკონომიურ ორგანიზაციასაცა გეისურათებს. იქ მაშინდელი საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების მაღალი დონე და ეკონომიური მდგომარეობის საგრძნობი მოღონიერება კარგად არის აღბეჭდილი. მარტო იმდროინდელი დარბაზობის აღწერილობიდანაც კარგად ჩანს, რა სისწრაფით მოუხერხებია საქართველოს ძალის მოკრება იმ ხანგრძლივი უბედურების შემდეგაც, რომელიც მას მონღოლთა ბატონობის თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში ჰქონდა გამოვლილი.

გიორგი ბრწყინვალემ საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებასაც მიაქცია ყურადღება: წინა ხანაში, ყაზან ყაანის დროს მოკრილი ფულის მაგიერ, რომელიც ყ ა ზ ა ნ უ რ ი თეთრის სახელით იყო საქართველოში ცნობილი, საკუთარი ფული მოსკრა. ყაზანურობა, ე. ი. ყაზან ყაანის დროინდელი ფული, გიორგი ბრწყინვალეს დროს უკვე გამჭრალი ჩანს. მან შემოიღო ახალი ქართული ვერცხლის ფული, რომელსაც შემდეგში და როგორც ეტყობა მის დროსაც გ ი ო რ გ ა უ ლ ი თეთრის სახელი ჰქონდა. მიკუთვნებული.

გიორგი ბრწყინვალეს შორსგამჭერეტელმა პოლიტიკამ საქართველოს საშუალება მისცა გაერთიანებულიყო კიდევ, სახელმწიფოებრიობაც განემტკიცებინა და ეკონომიურადაც ძალონე მოეკრიბა. საქართველოს მდგომარეობის ასეთი გაუმჯობესება საქართველოს დედაქალაქსაც კარგად დაეტყო. მე-14 საუკუნის პესამე ათეულში ტფილისი საუკეთესო, ერზაველ, მდიდარ და შესანიშნავ ქალაქად ითვლებოდა. თავისი ოღონდელი მნიშვნელობა მას იმდენად ჰქონდა აღდგენილი, რომ რომის პაპმა და კარდინალების საბჭომ თავიანთ მოქალაქეობის ცენტრად მახლობელ აღმოსავლეთში ტფილისი აქციეს და ქალაქ სმირნიდან საქართველოს დედაქალაქში გადმოიტანეს.

XIV საუკუნის პირველ ნახევრისათვის საქართველომ, გიორგი ბრწყინვალის სამხედრო ნიჭისა და სახელმწიფოებრივი წინდახედული პოლიტიკის წყალობით, თავისი წინანდელი სახელგანთქმულობის აღდგენა იმდენად შესძლო, რომ მისი ძლიერების ხმამ ევგოპტმდისაც მიაღწია. საქართველო მაშინ დიდ ქვეყნად ითვლებოდა და ძლიერ სახელმწიფოდ იყო მიჩნეული. ევგოპტის მთაერობამ იცოდა, რომ მაშინდელ საქართველოში მტკიცე სახელმწიფოებრიობა იყო დამყარებული და საქართველოს ჯარის მამაცობა და ქრისტიანობის მტკიცედ დამცველობის სახელგანთქმულობაც ჰქონდათ გაგონილი.

საქართველოს სამართავო-სამხრეთ-აღმოსავლეთის გამაღვირავების გაჩეკება

საქართველოს მნიშვნელობის გაძლიერება კარგად მოჩანდა იმ მიმართვის წესშიც, რომელიც ევგოპტის სულტნების კარზე იყო მიღებული, როდესაც ისინი საქართველოს მეფეებს თავიანთ ეპისტოლეებს უგზავ-

ნიდნენ ხოლმე. არაბული წყაროების ცნობით, ისინი საქართველოს მეფეს ასე სწერდნენ ხოლმე: „დღეგრძელაჲს ალლაჰმა ბრწყინვალემა მისა უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა სახელოვანისა და სახელგანთქმულისა. მამაცისა, უშიშრისა, ძლიერისა, დაუცხრამელად მებრძოლისა. ლომისა, ტახტ-გვირგვინის მკურობელისა, თავის სარწმუნოების მფარველისა, თავის ქვეშევრდომთათვის სამართლიანისა. ბერძენთა, (ე. ი. მართლმადიდებელთა) მეფეთა შორის საუკეთესოსა. ქართველთა სულტნისა. ზღუათა და სრუტეების განძისა, რაინდთა დამცველისა, თავის წინაპართან ტახტ-სიკბიტრის დამამკვიდრებელისა. რუმისა (ე. ი. ძველ საბერძნეთის) მეფეთა და ერანის ქვეყნების მემკვიდრისა, ასურეთის მეფეთა მფარველისა, გვირგვინსანთა შორის ურჩეულესისა. ქრისტიანობის განმადიდებელისა, იესოს სარწმუნოების საყრდნობისა. წმინდა ადგილთა (ე. ი. პალესტინა-იერუსალიმის) განმადიდებელისა. ნათელღებულთა მისაყრდნობისა, რომის პაპის მეშველისა. მუსლიმანთა მეგობრისა, დაახლოებულ მეგობართა შორის უმშვენიერესისა, მეფეთა და სულტანთა უგულისათადესი მეგობრისა“-ო.

ამ მომართებაში აღბეჭდილია ის ძლიერება. რომელიც საქართველოს გიორგი ბრწყინვალემ კვლავ მოუპოვა. თუმცა იგი მახლობელ აღმოსავლეთში ქრისტიან მეფეთა შორის უსახელოვანესად ითვლებოდა, მაგრამ მაინც საქართველოს მთავრობის სათავეში მდგომ პირისათვის, ქრისტიანთა დამცველობისადა მიუხედავად, მუსლიმანთა მეგობრობაც საქებურ თვისებად იყო ცნობილი: ძველი პოლიტიკური გეზი, რომელიც ჯერ კიდევ დაეთა აღმაშენებლის დროიდანვე ჰქონდა საქართველოს მთავრობას აღებული, გიორგი ბრწყინვალესაც მთლიანად დაუტოვს და მასაც თავის შოლვაწეობაში სახელმწიფოებრივი ინტერესით უბელმძღვანელია.

გიორგი ბრწყინვალის ზრუნვა საქართველოს წინააღმდეგ სამართაშორისო უფლებათა და პოზიციების დასაბრუნებლად

თავის ქვეყნის პოლიტიკური ძლიერების განმტკიცების შემდგომ. გიორგი ბრწყინვალემ XIII საუკუნეში შერყეულ საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობის გაუმსწორებაც დაიწყო, მას უნდოდა საქართველოსათვის ოგივე უფლებები დაეჭრუნებინა. რომელიც მას ძლიერების ხანაში ჰქონდა.

წარსულში საქართველოს ქრისტიანთა მთავარ სალოცვე ადგილებში, თუ პირველი არა, საპატრიო ადგილი მაინც ყველგან ჰქონდა მოპოვებული: სადაცკი მაშინდელი განათლების მთავარი ცენტრები იყო, ყველგან თავისი ქართული კულტურის კერა-საეგნები ჰქონდა. XI საუკუნეში პროხორეს თაოსნობით ქართველებმა გეგარის მონასტერი ააგეს. დაეთა აღმაშენებელმა სინას მთის მწვერულზე, სადაც, ებრაელთა გადმოცემით, ვითომც მოსე წინასწარმეტყველს ათი მცნება უნდა მიეცეს ებრაელებისათვის, ქართული ეკლესია ააგო, ქართული წირვა-ლო-

ცეითურთ მოწყობილი. ყველა ამას საქართველოსათვის მარტო წმინდა სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, არამედ ეს აგრეთვე საერთაშორისო სფეროშიც საქართველოს დიდი ხედრითი წონის გამოხატუელიც იყო. XIII საუკუნეში ქართველთა ყველა ეს უფლებები შეიღახა: პოლიტიკურ-ეკონომიურ დატყინებასთან ერთად. მას ბევრგან თავისი წინანდელი პოზიციებიც ჰქონდა დაკარგული.

გიორგი ბრწყინვალეს საქართველოს საერთაშორისო ძლიერების წინანდელი გარეგნული გამოხატულების აღდგენა სწადდა. მას უნდოდა, რომ მაჰმადიან მმართველებისაგან ქრისტიანეთათვის შემოღებული დამამცირებელი წესები და სხვადასხვა შევიწროება გაუქმებული ყოფილიყო და ქრისტიანეთა მდგომარეობა გაუმჯობესებულიყო. ამ მიზნითა და ამ დავალებით გიორგი ბრწყინვალემ თავისი დესანები ეგვიპტის სულტანთან გაგზავნა, რათგან პალესტინა მაშინ მას ექვემდებარებოდა. საქართველოს დესანები რომ აღეჭრანდრიაში მივიდნენ, ზოლო შემდეგ ეგვიპტის სულტანის დედაქალაქ ქაირომდის მიაღწიეს. ეგვიპტის მთავრობას გიორგი ბრწყინვალეს ეპისტოლე გადასცეს, რომელშიც საქართველოს მეფე სთხოვდა სულტანს მაჰმადიანთაგან ქართველებისათვის ძალმომჩრობით ჩამორთმეული ჯვარის მონასტერი, შემდეგში მიზგითად ქცეული, ისეც საქართველოსათვის დაებრუნებინათ. ამას გარდა გიორგი ბრწყინვალე თხოულობდა, რომ განსაკუთრებული წესები, რომლითაც ქრისტიანებს ცხენზე და სახედრებზე ორთავე მხრივ ფეხებმამოშებელი ჯდომა აკრძალული ჰქონდათ, იმის გამო, რომ მგზავრობის ასეთი წესი მხოლოდ მაჰმადიანთა უპირატესობად იყო ცნობილი, გაეუქმებინათ, რადგან ერთმხრივ ცხენ-სახედრებზე ჯდომა მაჰმადიანებმა ქრისტიანეთა დასამცირებლად შემოიღეს. გიორგი ბრწყინვალეს უნდოდა, რომ ასეთი თავმოყვარეობის შემლახველი და გამაწილებელი წესი მოსპობილი ყოფილიყო და ქრისტიანებს იგივე უფლებები მოეპოვებინათ. რა უფლებებიც მაჰმადიანებს ჰქონდათ.

მც ყერთი ამ თხოვნათაგანის ასრულება ეგვიპტის სულტნისათვის აღვილი არ იყო, ზოლო ჯვარის მონასტრის ქართველებისათვის დაბრუნება თითქმის გადაუღახვე დამრყოლებას წარმოადგენდა. იმიტომ რომ დაბრუნებასთან ერთად მიზგითად გადაქცეულ ამ ნაგებობას ქართველები, ცხადია, ისევე ეკლესიად აქცევენდნენ, რაც მაჰმადიანთა მოძღვრების თანახმად მიუტევებელ ცოდვას წარმოადგენდა. მაინც ეგვიპტის სულტანმა ორივე მოწათხოვარი ასარულა. მისი გაბედული მოქმედება იმით იყო ნაყარანახევი, რომ საქართველოს მეფე ეგვიპტის სულტანს სამაგიეროდ პოლიტიკურ დახმარებას პირუდებოდა.

ამრიგად საქართველომ საერთაშორისო დამოკიდებულებაში მაჰმადიანთა შორის ის უპირატესობა დაიბრუნა, რომელიც წინათ ჰქონდა, და იესოს საფლავის ეკლესიის კლიტე კვლავ მის ხელში გადმოვიდა. ამ გამარჯვებამ ქრისტიანეთა ქვეყნებში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა.

როს დამამტკიცებელი ცნობები დასაყვედურით ევროპაშია. ეი მოგვეპოვება ეს საერთაშორისო დამოკიდებულებაში საქართველოს პოლიტიკური გავლენიანობის ზრდის ანარეკლი იყო და ამას უფრო პოლიტიკური მნიშვნელობა ქონდა, ვიდრე სარწმუნოებრივი.

ბრძოლა საპარტიო მთავრობა და ბიზანტიას შორის ტრაპიზონის საეპისკოპოსოში პოლიტიკური გავლენის ხაზით

თამარის დროიდან მოყოლებული ტრაპიზონის საეპისკოპოსო საქართველოს საგარეო გავლენის სფეროს შეადგენდა. ბრძოლა, რომელიც ბიზანტიასა და საქართველოს შორის ამ საქართველოს მეზობლად მდებარე სახელმწიფოში სწარმოებდა, ამ ხანაშიც, გიორგი ბრწყინვალის დროსაც, მიმდინარეობდა. უკანასკნელი ცნობა, ტრაპიზონში ქართველთა მომხრე დასის განადგურების ამბავს გვცხადებდა. ცხადია, რომ შეუძლებელია საქართველო ასეთ მარცხს შეჰყოფებოდა: როგორც საქართველოში, ისევე ტრაპიზონშიც ქართველთა მომხრე დასს შორის სამზადისა უნდა ყოფილიყო მდგომარეობის გამოსასწორებლად.

1341 წელს რომ ტრაპიზონის საეპისკოპოსო თურქები შეესივნენ, თვით ტახტო ქალაქი ჩაიგდეს ხელში, გაანადგურეს, გადასწვეს და ხალხი საკმაოდ დაჰსოცეს, თითქმის სრულებით მოუღოვნელად. ალექსი კომნენენის ასულმა და ეპისკოპოსის დამ. რომელიც მოლოზნად იყო შემდგარი და რომელსაც ჩვეულებრივ ანა-ხუტლუ ეწოდებოდა, მოლოზნის სამოსელი გაიძრო და საქართველოში გამოიქცა. მისი გაქცევის მიზანს, როგორც შემდგომ გამოიკვია. რასაც ვიცნობთ, თურქებისაგან თავის დაცვა არ შეადგენდა, არამედ საქართველოს მთავრობასთან წინასწარ შეთანხმებული გეგმის განხორციელებას წარმოადგენდა. ათი დღის შემდგომ, იმავე 1341 წელს ტრაპიზონის საეპისკოპოსო თურქები წაიღეს თუ არა, ანა-ხუტლუ ქართველთა ჯარითურთ თავის სამშობლოში დაბრუნდა და მათი დახმარებით უკვე 17 ივლისს თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა. ცხადია, რომ ყველა ეს საქართველოს მთავრობასთან შეთანხმებით და საქართველოს სამხედრო ძალის უშუალო მონაწილეობით იყო მომზადარი. ანა-ხუტლუს და საქართველოს მთავრობის მოქმედება ირინე დედოფლის სამტრიალ იყო მიმართული, რომელიც, ეთარქვა ბიზანტიის კეისრის ასული, ტრაპიზონის საეპისკოპოსო ბიზანტიური პოლიტიკის განამტკიცებელი იყო.

ანა-ხუტლუმ და საქართველოს მომხრე ტრაპიზონელთა დასმა დედოფალი ირინე უშალ ტახტიდან ჩამოაგდეს და, როგორც აღნიშნული იყო, სამეფო ტახტზე ანა-ხუტლუ იქნა აყვანილი. დასახული მიზნის მიღწევის შემდგომაც, საქართველოდან მოსული ჯარი მთლიანად არ დაბრუნებულა, არამედ ნაწილი ისევ ტრაპიზონში დარჩა.

ცხადია, ბიზანტიის მთავრობაც თავის მხრივ, ამ ამბავს გულდამწვრთვით ვერ შეურიგდებოდა: უკვე 30 ივლისს კონსტანტინეპოლიდან ტრაპიზონში სამი გემი მოვიდა, რომელთაგან ერთს გემზე

ყველაზე მეტი ახალშენი შავი ზღვის სანაპიროზე მიღეთმა გაიჩინა. მიღეთი ამ დროს წინააღიის უდიდესი საეპქრო ქალაქი იყო. მიღეთის ნანეთსადგურში თავდებოდა ძველი ქვეყნის ყველაზე დიდი საეპქრო გზა, რომელიც გადიოდა ლიდიის დედაქალაქ სარდზე, მდ. ღალისზე. მდ. ეფრატზე, ირანზე და შემდეგ შუა აზია-ინდოეთისაკენ მიემართებოდა. მიღეთი იმავე დროს დიდი კულტურული ცენტრიც იყო. როცა ბერძნები პირველად მოვიდნენ მცირეთაში. აქ ჯერ კიდევ ძლიერი იყო ადგილობრივი, მკვიდრი მოსახლეობის — სუმერების, ხეთების, ჰაზების ანუ ჰურების — კულტურა, კაცობრიობის უძველესი კულტურა. ბერძნებმა შეითვისეს ეს კულტურა და საფუძვლად დაუდეს იგი თავის ეროვნულ ცივილიზაციას. ამიტომაც რომ ბერძნულ კულტურის აკვანი სწორედ აქ დაირწო, მცირე აზიაში. აქაურ ქალაქებში ჩაისახა და განვითარდა ბერძნული სამეცნიერო და პოეტური მწერლობა, ბერძნული ხელოვნება. მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეებში ამ მხრივაც პირველი ადგილი მიღეთს ეკიარა.

საქართველოში ყველაზე ძველი ბერძნული ახალშენები იყო ფაზისი ანუ ფასიდი. დიოსკური, პიტონტი. ეს იყო სანეთსადგურო ქალაქები. ფაზისი დღევანდელი ფოთის ადგილას იდო, დიოსკური — სოხუმის ადგილას ან მის მახლობლად, პიტონტი, რომელსაც ძველი ქართველები ბიჭვინტას ეძახდნენ, მდინარე ბზიფის შესართავთან მდებარეობდა, აფხაზეთში.

ბერძნებს აქ ყველაზე მეტად ეპქრობა აინტერესებდათ. ჩვენს ქვეყანაში და, საერთოდ, კავკასიაში ბერძნებს ბევრი თავისთვის საპირო საქონელი ეგულებოდათ. მეორე საუკუნის. ძვ. წ.. ბერძენი მწერალი პოლიბიოსი, ამბობს: „პონტოში ბევრი რამ არის. სხვა ხალხების ცხოვრებისათვის სასარგებლო... პონტოს გარშემო მდებარე ქვეყნები გეაწუდიან, ბუცილებელი საარსებო მოთხოვნილების დასაცმყოფილებლად. პირუტყვს და უეჭველად საუკეთესო მონებს უდიდესი რაოდენობით, ფუფუნების საფუძვლიდან კი უზუად გეაძლევენ თავლს, ცვილს (თაფლის სანთელს) და დამარილებულ თევზს. ზოლო იმ ნაწარმოებიდან, რითაც მდიდარია ჩვენი ქვეყნები, იღებენ ზეთსა და ყოველგვარ ღვინოს. პურიოც აღებშიცემობენ ჩვენთან, ხან გეაწუდიან საპიროების დროს, ხან იღებენ“. გარდა ამისა, ბერძნებს გაჰქონდათ სელი და სელის ქსოვილები: ბეწვეული, ტყაეები, ძვირფასი ხის. მაგ. ბზის, მასალა, საშენებელი ხეცე, ოქრო და სხვა ლითონები. შემოჰქონდათ კიდევ თავიანთი ხელოსნების ნაწარმოები: ქსოვილები. იარაღი, კურკლეულობა და სხვა.

„პონტოს“ ბერძნულად ნიშნავს „ზღვას“. ასე ეძახდნენ ბერძნები, მეზოკლებით, შავ ზღვას, სრულად კი მას „პონტოს ეექსინოსს“ ანუ „ისტუმართმოყვარე ზღვას“ უწოდებდნენ.

პონტოს ნაპირებზე დამკვიდრებამ და აქაურმა პრაქტიკულმა ინტერესებმა ბერძნებს ცნობისმოყვარეობა გაუცხოველა — რა ხალხები ცხოვრობენ „ისტუმართმოყვარე ზღვის“ სანაპიროზე. როგორია მათი ზნეჩვეულება, მეურნეობა, გზები, საზოგადოებრივი წყობილება და ისტო-

ტრაპიზონის ყოფილი კეისრის ბასილის ძმა, მიხეილ კომნენი, იყო, ხოლო დანაშაუნი ორ გემზე ბიზანტიიდან თან გამოყოლებული სამხედრო ძალაც იმყოფებოდა. წინასწარ მოთიქრებული გეგმის თანახმად, საქართველოს მომხრე დასმა, არამტოვ წინააღმდეგობა არ გაუწია, არამედ კონსტანტინეპოლიდან ჩამოსულსა და გასაბატონებლად გამზადებულს მიხეილ კომნენს სამოფედლოების მონაწილეობითაც-ი დახვდა: ის ისე მიიღეს, როგორც კეისარს შეეფერებოდა, მაგრამ მხოლოდ თვალთმაქცობით.

ერთი ღამის მეტი მიხეილ კომნენს ტრაპიზონში შვიდობიანად არ გაუტარებია: დილა აღრიან ბიზანტიიდან ჩამობრძანებული უფლისწული ტახტიდან ჩამოაგდეს, ხოლო სამხედრო გეგმებზე მყოფს ბიზანტიის ჯარს საქართველოდან ჩამოსულმა სამხედრო ძალამ შეილდისხრით სროლა აუტეხა. ბევრი მათგანი დახოცეს, გემები-ი მთლიანად ხელში ჩაიგდეს. ტახტიდან ჩამოგდებული მიხეილ კომნენი ექსორია ჰყვეს ლომნიაში. ირინე დედოფალიც თავის სამშობლოში გაისტუმრეს. ამნაირად ტრაპიზონში საქართველოს პოლიტიკური ვაჟენა აღდგენილ იქნა.

მაგრამ, ამ ქვეყანაში შვიდობიანობა მაინც არ დამყარებულა, არამედ მოწინააღმდეგეთა შორის ძლიერი ხანგრძლივი ბრძოლა და ერთიერთმანეთის ხოცვა შემდეგშიც სწარმოებდა. კონსტანტინეპოლში წასულები ისევე დაბრუნდნენ და ლიზნიაში ექსორია ქმნილი მიხეილის შვილი იოანე 1342 წელს ტრაპიზონის კეისრად გახადეს. ეს მხოლოდ საქართველოს მომხრე დასის დამარცხების მერამ იყო შესაძლებელი და ამ დასს დიდი უბედურება დაატყდა კიდევ: ყველა მეთაურები დახოცილი იყვნენ. თვით დედოფალი ანა-ხეტლეს ბიზანტიელებმა დააბრჩეს, მაგრამ ბრძოლა არც ამ შემთხვევაში შეწყვეტილა და ხოცვა-ჟლეტა წლების განმავლობაში გრძელდებოდა.

გიორგი V-ის ზემოაღწერილი მრავალმხრივი და მრავალნაყოფიერი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა ცხადყოფს, რომ არც თანამედროვეებსა და არც შთამომავლობას ისევე, როგორც ისტორიასაც მისთვის ბრწყინვალისა და მეთეთა შორის წარჩინებულის სახელი ტყუილად არ მიუყუთნებია. 1346 წ. რომ ის გარდაიცვალა, ყველამ კარგად იცოდა, რა მღვდმარეობაში იყო საქართველო, როდესაც ის ქვეყნის მესავედ იქცა და რამდენად გააძლიერა და ააყვავა მან იგი მცირე ხნის განმავლობაშიც-ი.

დავით VII-ი, გიორგი ბრწყინვალის ძე

1346 წელს გარდაცვლილი გიორგი ბრწყინვალის შვიერ, სამეფო ტახტზე მისი ვაჟიშვილი დავითი ავიდა. უკვე 1348 წელს საქართველოში ეკნომიურ კრიზისს უჩენია თავი და ამავე დროს დიდი სიკვდილიანობაც ყოფილა. ამ წლის ქვეშ „დიდი სიგლაზაყე და ეტრატის სიძვირე“ აღნიშნული აქვს ერთ თანამედროვე მწერალს, რომელიც აგრეთვე შფოთსა და უცალოებას უჩივის.

დღი სიკვდილიანობა შავი ჭირის შედეგი იყო. შავი ჭირი პირველად 1346 წელს ოქროს, ანუ ჩრდილოეთის ურდოში გაჩნდა, სადაც ამ მოარულმა დიდძალი ზალხი იმსხვერპლა. ყირიმსაც იქიდან მოედო და სწორედ ჩრდილოეთიდანვე უნდა ყოფილიყო შავი ჭირი შემოტანილი საქართველოშიც. შემდეგ ის უფრო სამხრეთითაც წავიდა და 1348 წელს ასურეთსა და ეგვიპტეშიც მძვინვარებდა. იქ ამ შავი ჭირისაგან მოსახლეობის ნახევარი დაიხოცა. ჩვეულებრივ შავი ჭირი ხანგრძლივ მძვინვარებდა ზოლზე და ხან გაძლიერდებოდა, ხან შესუსტდებოდა ზოლზე. საქართველოშიც რომ ასევე ყოფილა იქიდანაც ჩანს, რომ 1366 წელს ბაგრატ V-ის თანამეცხედრე ელენე დედოფალი სწორედ შავი ჭირისაგან გარდაიცვალა.

დაეთოს მეფობაში სამხრეთიდან მტრის იერიშიც იყო მოტანილი. სახელდობრ 1358 წ. პასან ჯელაირის ძმა მელიქ აშრაფი საქართველოს შემოსევია, ბიჯნისი აუღია, დაუნგრევია და მოსახლეობაც დაუხოცია.

დაეთი 1360 წელს გეგუთში გარდაიცვალა. დედოფალ სანხუტარისაგან მას ბაგრატე ჰყავდა შვილად.

ბაგრატ V-ი დიდი, დავითის ძე

1360 წელს, მამის მაგიერ, ბაგრატ V გაემეფდა ის ძველი წესის თანახმად ქუთაისში აკურთხეს მეფედ. ბაგრატე სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფე იყო: მას, როგორც აღმოსავლეთი, ისევე დასავლეთი საქართველოც ემორჩილებოდა. იმდროინდელ მის სამფლობელოსი და საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი სამხრეთ-დასავლეთით მაკრიალის ხეობის გასწვრივ ყოფილა. პარზალი ტრაპიზონის საკეისროს ქუთუნებია, ზოლო გონია, მაკრიალი, აქარა, შავშეთი და კლარჯეთი-კი საქართველოს საზღვრებში იყო მოქცეული. ბათომი გურიელის სამფლობელოში შედიოდა. აქარაც მასვე ეკუთვნოდა. მესხეთი საქართველოს სახელმწიფოს განუყოფელ ნაწილად ითვლებოდა. ქალაქი ანისიცა და მისი სანახევრიც საქართველოს სახელმწიფოს სამფლობელოს შეადგენდა, მაგრამ აღარც კარი, აღარც გარიინისი და ნახჭევანი უკვე საქართველოს ფარგლებში აღარ იყო: იქ ადგილობრივი მმართველები ისხდნენ, სარწმუნოებითაც გამამდიანნი, წარმოშობითაც არაქართველნი.

თავის წინანდელ ყმადნაფიც სამფლობელოებთან საქართველოს მაინც კავშირი შეწყვეტილი არ ჰქონდა. მათაც საქართველოსთან ურთიერთობა არ მოუქანიათ და გაქირავების დროს სწორედ საქართველოს სთხოვდნენ ზოლზე ისინი პოლიტიკურ დახმარებას.

ჩრდილოეთით საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი ქედს იქითაც გადადიოდა: დვალეთი და ოსეთი საქართველოს ეკუთვნოდა.

ბაგრატე კარგად ჩამონაკეთილი, წარმოსადეგი ვაჟაკი, მხნე და განთქმული მოისარ-მოშეილდოსანი, გულადი მეომარიც იყო და როგორც სარდალიც სახელგანთქმულად ითვლებოდა. ტრაპიზონის ისტორიკოსი მიხეილ პანარეტი მას უსახელოვანეს მხედართ-მთაყარს უწოდებს. სომეხ-

თა მწერლებიც მას ასეთსავე სახელს სძებნენ. ასეთი სამხედრო სახელგანთქმულობა, უკვეელია. მას თემურლენგის შემოსევამდე უნდა ჰქონოდა მოპოვებული.

XIV საუკუნის მეორე ნახევრიდან მახლობელ აღმოსავლეთში დიდი პოლიტიკური ცვლილება მოხდა, ამ ცვლილების მიზეზი თემურლენგის საისტორიო და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლა იყო.

თემურლენგის გამოსვლა პოლიტიკურ საარბიშოზე

თავდაპირველად თემურლენგის წოდებული, ყაჩაღების ბრძოის მეთაური, ერთერთი ბრძოლის დროს დაკარგა გამო. დაკოვლდა და ამის შემდეგ მის საკუთარ სახელს კოკლობის გამომხატველი სიტყვად *ენგი* დაერქვა და იმდროიდან მოყოლებული თემურლენგად, ანდა ლანგთემურად არის ცნობილი.

1360 წლიდან მოყოლებული, თემურლენგმა ათი წლის განმავლობაში დიდი საბრძოლველი შექმნა. თავის საჯდომ ქალაქად მან სამარყანდი გაიხატა და იქიდან თავისი სამფლობელოს გასაფართოებლად და ახალ-ახალი ქვეყნების დასაპყრობად თითქმის შეუწელებლივ სამხედრო მოქმედებას აწარმოებდა. თავისი სიკაცის განმავლობაში მას სხვა არავითარი ამოცანა და მიზანი არ ჰქონდა, ქვეყნების ხელში ჩაგდება და სიმდიდრის მოპოვების გარდა. ის, რამაც თემურლენგი პირველად ეითარცა ყაჩაღების ბრძოის მეთაური, თავის სამოქმედო ასპარეზზე გამოიყვანა, არსებითად შემდეგშიც მის მთავარ მიზანს შეადგენდა.

1384 წელს მან აელანისტანი დაიპყრო, შემდეგ ერანის ილხანების ყოფილი სახელმწიფოს ხელში ჩაგდებაც მოიწადინა. თემურლენგი თავისიზისაკენაც-ი გამოემგზავრა. 1385 წელს მან ჯელაირების შთამომავლებს რეი და სულტანია წაართვა, შემდეგ ტაბარისტანის ხელში ჩაგდება მოიხსრეა, რომ თავისი თავი მომავალში შესაძლებელი განსაცდელისაგან დაეცვა. აქ მან საქმის მოგვარება და ქვეყნის ხელში ჩაგდება უბრძოლველდაც-ი მოახერხა.

თემურლენგის ასეთი სწრაფი გაძლიერება, რასაკვირველია, ყველა იმდროინდელი პოლიტიკური ერთეულებისათვის, როგორც მახლობელ აღმოსავლეთში, ისევე ჩრდილოეთშიაც, კარგად ჩრდილოეთის ოქროს ულუსისათვის, ძალიან საშიშვარო იყო ამ გარემოებას მიაქცია ყურადღება თოხთამიშ ხანმაც, რომელმაც გადაწყვიტა, თემურლენგის წინსვლის შესაჩერებლად, მისთვის დაესწრო და ქალაქი თავრიზი დაეპყრა.

1385 წელს ზამთარში თავისი 90 ათასი ბოლაშქრიანი ჯარი თოხთამიშმა თავრეის ასალებად წარმოგზავნა. ცხადია, რომ ამ სამხედრო ოპერაციის მოწყობა მას მხოლოდ კაცკასიონის ქედის გადმოლახვის შემდგომ შეეძლო: დარიალანისა და დარუბანდის კარებიც მისთვის ღია უნდა ყოფილიყო და მის ჯარში „ურწმუნონიც“ მრავლად იყვნენ. როდესაც თოხთამიშის ჯარი ერანის აზერბეიჯანს შეესია და თავრიზი აიღო, მონღოლური ჩვეულების თანახმად, დიდძალი ხალხი იქნა დახოცილდაწიოცებული. აუარებელი ნადავლით დატვირთული ჩრდილოეთის ულუსის

მოლაშქრენი უკან გაეშურნენ და შინისაკენ შიშვლებმა ნახჭევანის სიენიეთის 12 თემიც ააოხრეს.

თემურლენგი ამ ამბავმა საშინლად განარისხა, მაგრამ, პოლიტიკური შორსგამჭერტელობითა და საიდუმლოების დაცვის მიზნით, მას ეს გარემოება არ გამოუმდგანებია. თემურმა გადაწყვიტა, ჯერ ერანში მოეკიდა მტკიცედ ფეხი. 1386 წელს თემურლენგმა თავრიზი აიღო, რაც უკვე მისი ერანის აზერბეიჯანშიც დამკვიდრების მიზნის გამოძეგლენებელი იყო, მაგრამ ჯერ მონღოლთა მბრძანებელმა საქართველოსკენ იბრუნა პირო.

თემურლენგის პირველი შემოსევა საქართველოში

თემურლენგმა ხმა დაჟყარა, ეთომც მას მხოლოდ საქართველოში მაჰმადიანობის გავრცელება ჰსურდა. ნამდვილად-კი მისი შემოსევის მიზეზი თოხთამიშის გამოლაშქრება იყო. თოხთამიშს არ შეეძლო ჩრდილოეთიდან ერანში შეჭრილიყო, საქართველოს მთავრობასთან რომ წინასწარ ზამდე შეთანხმება არ ჰქონოდა. მომავალში რომ ჩრდილოეთის საზღვარი ოკროს ულუსის შემოსევის საშიშროებისაგან უზრუნველყოფილი ჰქონოდა, თემურლენგს უნდა კავკასიონის ქედის, ყველა თუ არა, აღმოსავლეთით მდებარე ორი უდიდესი გადმოსავალი მაინც ან თითონ შეეკრა, ანდა მათი მფლობელები ისეთს მდგომარეობაში ჩაეყენებინა, რომ მის ყმადნაფიცებად ქცეულიყვნენ. ეს შეადგენდა მისი შემოსევის მიზეზსაც და დასახულ ამოცანასაც.

ჩვეულებისამებრ, თემურლენგი საქართველოს წინააღმდეგ მოულოდნელად დაიძრა და თავისი სამხედრო ძალითურთ ნახჭევანის ასაღებად გამოემართა. აქედან გარნისის ციხის დასაპყრობად გამოემშტრა და თავის მიზანს მიაღწია კიდევ. მერმე არეზზე მდებარე სურმალუც აიღო, იქ ჩვეულებისამებრ ციხე დაანგრია და ააოხრა.

ამის შემდგომ თემური კარის, ანუ ყარისის ციხე-ქალაქის ზელში ჩასაღებად გაეშტრა, რომლის მფლობელობა მტერს საშუალებას აძლევდა თავის თავიც უზრუნველყო სამხრეთიდან და ჩრდილოეთისაკენაც განეეითარა სამხედრო მოქმედება. კარის ციხის მტკიცე სიმაგრეებისდ მიუხედავად, თემურლენგის ჯარმა, სიმაგრის წყალობით, ალება შესძლო და მისი ზღუდეებიც დაანგრია.

შემდეგ თემურლენგი საქართველოს შემოესია. პირველად მან აღბულათაბაგის სამფლობელოს ზელში ჩაგდება მოიწადინა. ჯერ ჯავახეთში შემოიჭრა, ხოლო შემდეგ, დიდი ყინვებისდა მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებელი ქაითუს გზით, რომელიც ანისის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, საქართველოს დედაქალაქ ტფილისისაკენ გამოემგზავრა. ტფილისის მართალია, ბუნებრივადაც მაგარი ციხე იყო და ზელოვნურადაც კარგად იყო გამაგრებული, მაგრამ თემურლენგმა თავისი საკუთარი ზელმძღვანელობითა და ყველა საბრძოლველი იარაღების გამოყენებით ტფილისის ალება მოახერხა.

ტფილისზე თავდასხმა ბაგრატ მეფისათვის იმდენად მოულოდნელი ყოფილა, რომ გამარჯვებულ თემურლენგს 1386 წ. 21 ნოემბერს ბაგრატი თავის მეუღლით ანათი და ვაჟიშვილი დავითურთ ტყვედაც კი ჩაუვარდა.

თავისი ჩვეულებრივი წესისდა მიუხედავად, თემურლენგს ტფილისი არ გაუნადგურებია. ტფილისი რომ აიღო, თემურლენგი აქ არ დარჩენილა, არამედ აღმოსავლეთისაკენ გაემგზავრა. მისთვის სწორედ ამ აღმოსავლეთის საზღვრის ხელში ჩაგდებას ჰქონდა მნიშვნელობა: თოხთამიშის წინააღმდეგ დასახული გეგმისათვის ეს აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა.

მონღოლთა მბრძანებელმა თავისი ჯარი რამდენიმე ნაწილად გაჰყო, ერთი მათგანი შაქში გაგზავნა და იქაური ციხე-ქალაქები ააღებინა, სხვა რაზმები ყუბისა და შუშის სანახებში გაგზავნა სათარეშოდ, თითონ კი პირადად კავკასიონის ქედის აღმოსავლეთ-სამხრეთის ზოლის „უსჯულოების“ დასაპყრობად გაემშურა. იქ კასპის ზღვის სანაპიროზე მდებარეობდა ის მთავარი კარი, რომლითაც, დარიალის კარს ვაქ. და და უფრო მეტად, ჩრდილოეთის ულუსის ხანები ჩვეულებრივ სარგებლობდნენ ხოლმე, როდესაც მათ მიზნად ერანის სამფლობელოს წინააღმდეგ გამოლაშქრებდა ჰქონდათ ხოლმე დასახული.

შემდეგ თემურლენგი ქ. ბარდაეს მიადგა, რომელიც მას უბრძოლველად დაემორჩილა. ყარაბაღში მოვიდა თუ არა, თემურლენგმა ბაგრატ მეფე, რომელიც თავისთან ტყვედ ჰყავდა, მოიხმო და გამამადიანება მოსთხოვა. ბაგრატი დიდი ყოყმანის შემდგომ, გარეგნულად დათანხმდა, რომ ამ მტარეალის ტყვეობისათვის როგორმე თავი დაეღწია. ბაგრატ მე-V-მ მონღოლთა ხანს ძვირფასი საჩუქრები მიუძღვნა, მათ შორის ერთი ჯაქვის პერანგიც, რომელიც ვითომც დავით ებრაელთა მეფისა და წინასწარმეტყველის საბელოსნოში ყოფილიყოს გაკეთებული. მონღოლთა მბრძანებელს ეს საჩუქრები და ძღვენი ძალიან მოეწონა და თვით ბაგრატიც, უხვად დასაჩუქრებული, საქართველოში დააბრუნა. ამის შემდგომ საქართველოს პოლიტიკურ ისტორიაში ბაგრატის ბსენება ქრება. შეთანხმება თემურლენგსა და ბაგრატ V-ის შორის 1387 წელს მოხდა.

იმ დღიდან მოყოლებული 1393 წლამდე საქართველოს საშუალება ჰქონდა ცოტათი მაინც დაწყყარებულიყო, რადგან თემურლენგს ჩვენი ქვეყანა მერმე აღარ შეუწუებია. საქართველოს შეეძლო მოყვებულნი ზიანისა და ზარალის გამოსწორება დაეწყო.

მეფე გიორგი VI-მ და თემურლენგის მიერ შემოსევა

მონღოლთა მბრძანებლის 1393 წლის შემოტევის შემოსევა საქართველოში მომხდარი აჯანყებით იყო გამოწვეული. ამ დროს საქართველოს სამეფო ტახტზე, ბაგრატის მაგორ, უკვე მისი ვაჟიშვილი გიორგი იჯდა. აჯანყება მესხეთში უნდა ყოფილიყო ამტყდარი, რადგან თემურლენგი სწორედ ამ თემს შეესია და თავისი ჯარიც ყველაზე უწინარეს ახალციხისაკენ გაგზავნა. მისი ლაშქარი ამ თემს მოედო და თარეში დაიწყო,

ციხეებიც ჩაიგდო ხელში და დაანგრია. ყველგან თემურლენგის ჯარს მელგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ: გზის გაკაფვა მას მხოლოდ ბრძოლით შეეძლო.

სამცხიდან მონღოლთა მბრძანებელი ყარსისაკენ გაემგზავრა და იქ ქალაქ გარეთ მოეწყო, სადაც მას საშუალება ჰქონდა საუცხოვო სამოქმედო, მშვენიერი ჰაერითა და წყლით ესარგებლა. მერმე კოლის მთაზე გადავიდა და იქიდან სხედასხვა მიმართულებით თარეში გაგზავნა. მოთარეშებმა ციხეების აღებაცა და მოსახლეობის გაძარცვაც მოახერხეს. შემდეგ იქიდან თემურლენგი ბარად ჩამოვიდა და საქართველოს დედაქალაქ ტფილისისაკენ გამომგზავრა, მაგრამ აქაც დიდხანს არ დარჩენილა, არამედ შაქისაკენ წავიდა. შემდეგ შაქის აღმოსავლეთით მდებარე ბოიანეთის მოსახლეობას დაუწყო დაწიოება.

თემურლენგის მისამდე შემოსევა

ერთი წლის შემდეგ, თემურლენგს მესამეჯურ მოუხდა საქართველოში შემოსევა: 1394 წელს მან კვლავ საქართველოსაკენ გამოილაშქრა. ამ მესამე შემოსევის მიზეზიც ჩრდილოეთის ულუსის სამხედრო მოქმედებასთან იყო დაკავშირებული. თემურლენგს შირვანიდან ამბავი მოუვიდა, რომ თოხთამიში თავის საბრძანებელში კვლავ განმტკიცდა და თავისი ლაშქარი 4 ნოინის წინამძღოლობით დარუბანდის გზით შირვანს შემოუსია, ზოგი ადგილების აოხრებაც კი მოახერხა.

თოხთამიშ-ბანს, დალისტნის მეთაურებთან და საქართველოსთან შეუთანხმებლივ, არც ამ მოქმედების დაწყება შეეძლო. თემურლენგს, რომელსაც მრავალი ჯაშუში ჰყავდა, საშუალება ჰქონდა ამ საიდუმლო მოლაპარაკების გარეშობა გაეგო, ამიტომ დასწრება ამჯობინა. თოხთამიშისათვის რომ შემდეგშიც შემოსევის საშუალება მოესპო, დარიალის კარის ხელში ჩაგდება თემურლენგისათვის უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამიტომ მან არაგვის ჭეობისაკენ გამოილაშქრა. მაგრამ იმ დროს, როდესაც თემურლენგის ჯარი არაგვის ჭეობაში იბრძოდა, თოხთამიშ ხანმა თავისი სამხედრო ძალა უფრო ადვილი, დარუბანდის გზით, წარმოგზავნა.

მართალია, თემურლენგის ჯარმა არაგვის ჭეობაში ციხეებიცა და სხვა სიმაგრეებიც დაიპყრა, მაგრამ მაინც მთავარი მიზანი, დარიალის კარის ხელში ჩაგდება, განუხორციელებელი დარჩა. თემურს რომ ოქროს ულუსის ჯარის დარუბანდის გზით შემოსევის ამბავი მოუვიდა, თავის სამხედრო ძალა მაშინვე იქითკენ გაგზავნა, მაგრამ ამ ჯარმა გაიგო, რომ თოხთამიშის მოლაშქრენი უკვე გაბრუნებულიყვნენ.

თემურლენგმა ეხლა-კი საბოლოოდ გადასწყვიტა, თოხთამიში ისე დემარცხებინა, რომ მას შემდეგშიც ყოველგვარი შესაძლებლობა ჰქონოდა მოსპობილი მისთვის რაიმე ენება მიეყენებინა. 1395 წელს ეს შესძლო კიდევ: თემურლენგმა თერგის პირას საშინლად დაამარცხა თოხთამიში და მის სატახტო ქალაქ სარაი-ბურქემდისაკენ მიადწია, ქალაქი ალო, მთლიანად გაძარცვა, დაანგრა და გადასწვა კოდევ.

მომდევნო წლებში თემური უკვა სხვა პოლიტიკური ამოცანებით იყო

გართული. 1398 წელს მან ინდოეთის ლაშქრობა დაიწყო, რომელიც აგრეთვე მისი გამარჯვებით დამთავრდა.

იმ დროს, როდესაც მონღოლთა მბრძანებელი ინდოეთის ლაშქრობით ასე გატაცებული იყო, მახლობელ აღმოსავლეთში, ყველაზე, ეინცი მის ყმადნაფიც, ან დაპყრობილ ქვეყნად იქცა, ამ შემთხვევით ისარგებლეს, რომ წინანდებურად დამოუკიდებლობა მოეპოვებინათ.

სხვა ქვეყნების მსგავსად, საქართველომაც სცადა თავისი წინანდელი პოზიციები გაემაგრებინა და, არამც თუ თემურლენგის ბატონობისაგან თავის დაცვა მოიწადინა, არამედ აქტიური პოლიტიკის წარმოებასაც კი შეუდგა. მონღოლთა ჯარისაგან ალყა შემოვრტყმულს ალინჯის ციხეში შემწყვდეული იყო სულთან აჰმედ ჯალაირის შვილი ტაჰერი. სულთან ტაჰერმა საქართველოს დახმარება სთხოვა. საქართველოს მეფემ გიორგიმ ეს მოწოდება შეიწყნარა და მის გადასარჩენად გაილაშქრა. სეიდ ალი ზაქისელიც იმისდა მიუხედეად, რომ მაჰმადიანი იყო, საქართველოს მოემხრო, რადგან თემურლენგის დაპყრობითი პოლიტიკის წყალობით ისიც განსაცდელში იყო. ქართველები და მისი მოკავშირენი ალინჯის ციხეს შიადგნენ, მონღოლთა ჯარი დაამარცხეს, ალყა-შემოვრტყმული ტაჰერი გამოიყვანეს, ზოლო ალინჯის ციხე ჰაჯი სალესს, სეიდ აჰმედს და ქართველ მეციხოვნეთა უფროსს სამ ქართველ აზნაურს გადასცეს.

რაკი მიზანი მიღწეული იყო, გიორგი მეფემ უკან დაბრუნება გადასწყვიტა. ამ დროს თემურის შვილს მირან-შაჰს დატრიალებული უბედურების შესახებ ამბავი მოუტანეს. ამ საქმის გამოსასწორებლად მან თავისი ეძვიშვილი აბუბეკრი გაგზავნა მონღოლთა ლაშქართურთ. შავრამ ქართველები და მათი მოკავშირეები თემურლენგის ამ ლაშქარსაც შეებრძოლნენ, აბუბეკრი დამარცხებული იქნა და ლტოლვით დააღწია თავი განსაცდელს.

ამრიგად, საქართველოს მთავრობამ და მეფე გიორგიმ აქტიური პოლიტიკის წარმოება დაიწყო და თავისი წინანდელი ყმადნაფიცო სამფლობელოების მომტყიცებას შეუდგა.

თემურლენგი რომ ინდოეთიდან დაბრუნდა და ეს ამბავი გაიგო, საშინლად განარისხდა: არდაველის გზით ყარაბაღისაკენ წამოვიდა და ყარაბაღში დაბანაყდა. აქ მას ალი ზაქისელის შვილი შეიპ იბრაჰიმი ეახლა და მოაჩილება განუტყადა. ეს გარეშობა საქართველოსათვის ძალიან უსიამოვნო იყო, რადგან წინათ შაჰი მის მოკავშირედ და ყმადნაფიცად ითვლებოდა, ეხლა კი მის მტერს მიემხრო.

თემურლენგს გადაწყვეტილი ჰქონდა ამ კადნიერებისათვის საქართველო სამაგალითოდ დაესაჯა. მიზნის მისაღწევად მან საქართველოში შემოსასივად ყველაზე უფრო მარჯვე გზა აირჩია. საქართველოს აღმოსავლეთი საზღვარი ბუნებრივი ზღუდით დაცული არ არის, ისე, როგორც ჩრდილოეთი და სამხრეთი საზღვრები. რაკი შაჰის მფლობელიც თემურლენგს მიემხრო, მონღოლთა მბრძანებელს სრული საფუძველი ჰქონდა გადაეწყვიტა, რომ საქმე უკვე კარგად იყო მოგვარებული და საქართველოში შემოსასივად დაიძრა კიდევ.

ის თემი, რომელსაც თემურლენგი პირველად თავს დაესხა, ქერეთი იყო. მის მმართველს ზიმშია ეწოდებოდა თემურლენგს იმედი ჰქონდა, რომ ამ ლაშქრობას ორი კვირის განმავლობაში დაამთავრებდა. ამიტომ მან ბრძანება გასცა, რომ ტყით დაბურულ საქართველოს ამ თემში სამხედრო მოქმედების გასაადვილებლად წინასწარ გზები გაეყვანათ, ხეები მოეჭრათ და ჯარის მოძრაობისათვის შესაფერისი პირობები შეექმნათ. იქი დღის განმავლობაში განუწყვეტლივ თოვდა და დიდძალი თოვლი იყო დადებული. საქართველოს ჯარი გააფთხებულ წინააღმდეგობას უწყევდა; მაგრამ, ამ ორი დაბრკოლებისდა მიუხედავად, მაინც თემურლენგმა წინააღმდეგობის დაძლევა მოახერხა და ზიმშია თავის ჯართურთ იძულებული იყო, აღსუშდის, ანუ თეთრ წყარომდე, დაეხია, სადაც მაშინ საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვარი იყო. მიტოვებულ ქვეყანას მტრის ლაშქარი მოედო, რომელსაც საშუალება ჰქონდა მრავალრიცხოვან მსხვილფეხა და წერილფეხა საქონელს დაჰპატრონებოდა და ხალხისაგან მიტოვებული სახლები და საცხოვრებელი ბინები გაეძარცვა.

თემურლენგისაგან მომდევნო ომის დაწყება საქართველოში

შემოსული მტრის ჯარი მარტო ზემოაღწერილით არ დაემაყოფილებულა: გამარცხის შემდეგ, ყველაფერი ან გადამწვარი, ანდა განადგურებული იყო ხოლმე. თემურლენგის მრისხანებას საზღვარი არ ჰქონდა, რადგან, ასეთი გააფთხებული ბრძოლისდა მიუხედავად, სასტიკი წინააღმდეგობას უწყევდნენ. ამიტომ თემურლენგმა წინააღმდეგობის დასაძლევად და ქართველ ხალხში სასოწარკვეთილების გრძნობის გამოსაწვევად, ეკონომიური ომის წარმოება დაიწყო: თავის ჯარს უბრძანა, რომ სადაც-მეტი მიუწყვდებოდათ, ვენახები, ბაღები, ბოსტნები გაეჩეხათ. მერმე ბრძანება გასცა, რომ ნაგებობათა დანგრევასაც-მე შესდგომოდნენ. ეკლესიები, სამლოცველოები, სასახლეები, მკეოდრი შენობები, რის დანგრევაც-მე შესაძლებელი იყო, რომ დანგრეული ყოფილიყო. მისი ისტორიკოსი თავისი მბრძანებლის საქებრად გაიძახის კიდევ, რომ თემურლენგს ინდოეთის ლაშქრობაშიც-მე იმდენი შენობა არ დაუნგრევია, რამდენიც საქართველოში განადგურაო.

მონღოლთა მბრძანებლის ანგარიში ვერ გამართლდა: ბრძოლის დამთავრება ისე სწრაფად ვერ მოხერხდა და მთელი თვის განმავლობაში ამ თემში ბრძოლა მომდინარეობდა, ხალხიც ბევრი დაიხოცა, ეს თემიც აოხრდა, მაგრამ მაინც ვერც ამ თემის მთავარსარდალი ზიმშია ჩაოგდო ხელში, ვერც სხვა ვინმე, რომ ზაეის პირობებზე ხელი მოეწერინებინა. ხოლო, რაკი ძალიან მკაცრი ზამთარი იყო, მედგარი წინააღმდეგობის გამოც, მის ლაშქარს ზარალიც დიდი ჰქონდა. ცხენებსაც საკმელო აღარ მოეპოვებოდათ, ისე, რომ იძულებული იყვნენ ხის ქერქით გამოეკვებათ, თემურლენგის ჯარსაც ამისგან დიდძალი საჭონელი დაეხოცა. მონღოლთა მბრძანებელი იძულებული იყო საქართველოდან უკან დაეხია და ისევ ყარაბაღში დაბრუნებულიყო.

ოქმის გაგრძელება და გაფრთხილება

ჩაკი ამ ლაშქრობითაც თემურმა თავის მიზანს ვერ მიღწია, იძულებული იყო 1400 წელს საქართველოს ისევ შემოჰსულიდა. ჯერ ბარდავში მივიდნენ, იქიდან-კი უკვე საქართველოს საზღვარს მოადგნენ. საქართველოს საზღვრიდან თემურმა გიორგი მეფეს ელჩი წარუვლინა და გადაჭრით მოითხოვა სულთან აჰმედ ჯალაირის შვილი ტაქერი გაეცა, რომელიც საქართველოში იყო შეხიზნული და საქართველოს მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა. გიორგი მეფემ ამაზე მეცხე პასუხი შეუთვალა. ამით განრისხებულმა თემურლენგმა თავის ლაშქარს უბრძანა. რომ საქართველოს დაუნდობელი აოხრება დაეწყო.

ქერეთში ნაწარმოები ბრძოლის გამოცდილების შემდეგ, თემურმა უკვე კარგად იცოდა, რომ მარტო სამხედრო მოქმედების საშუალებით ქართველების წინააღმდეგობის დაძლევა ისეთი ადვილი საქმე არ იყო, ამიტომ აქაც თავიდანვე ეკონომიური ომის წარმოებას მიჰმართა: თავის ჯარს მან უბრძანა, რომ მარტო ხალხი კი არ ეხოცათ, არამედ შენობები, ნათესები, მოსავალი, ევნახები და ხეხილებიც გაენადგურებინათ. ასეთ პირობებში ბარად მტერთან ბრძოლა საქართველოს გაუქირდა და საქართველოს მთავარ-სარდლობამაც გადაწყვიტა, ბრძოლის წესი შეეცვალა: ბარიდან დაიხიეს და მთიანეთში დაიწყეს გამაგრება, რადგან ვიწრო ხეობებში დიდი მტრისათვის გზის შეკერაცა და დიდი ზიანის მოყენება მცირე ლაშქრის საშუალებითაც იყო შესაძლებელი. იმ ხეობებში ქართველებს სახიზნარებიც ჰქონდათ: იქ გამოქცეულებში შედიოდნენ და შემოსულ მტერს იქიდან ესროდნენ მშვილდისა და მესრის აელებდნენ.

თემურლენგი ვერც ბრძოლის წესის ასეთმა შეცვლამ შეაფიქრინა: დიდი კალათები დააწყვენიან, თავისი მოლაშქრეები ზანდუკებში ჩასხა და აჰ გამოქცეულების გასწვრივ საბლებით ჩამოუშვა, რომ მათ შეხიზნული ქართველი მოლაშქრეებისათვის იქიდან აეტეხათ სროლა. სადაც წინააღმდეგობის დაძლევა ამითაც ვერ მოხერხდა, მან ბრძანება გასცა, იქ ისრის პირებზე ნაძენძი დაეხვიათ, ნათში ამოეცლიათ და გამოქცეულებში მყოფ ქართველ მებრძოლთათვის ცუცხლმოკიდებული ესროლათ. რომ მათ ან ცუცხლი მოჰკიდებოდა, ანდა კეპლით დამხზვალეყენენ შიგ.

აშაირი უღმობელი ბრძოლის საშუალებით, თემურლენგის ჯარმა დიდძალი ხალხის გაწყვეტა მოახერხა. 15 კითაც-კი იქნა აღებული. ასეთი სიმკაცრით წარმოებულმა ბრძოლამაც თემურლენგს არაგვის ხეობაში საბოლოო გამარჯვება ვერ მისცა და მონღოლთ ბატონი იძულებული გახდა იქიდან ბრძოლის ასპარეზი მუხრანის ველზე გადაეტანა. მუხრანში ყოფნისას თემურლენგს მოუტანეს ცნობა, ვითომც გიორგი მეფე დასავლეთ საქართველოში გადასულიყოს. თემურლენგს ეხლა უკვე მიზნად გიორგი მეფის ხელში ჩაგდება ჰქონდა დასახული. მაგრამ გიორგი მეფე ხელიდან გაუსხლტა. მისი სადამყოფობის ამბავი ვერას გზით ვერ გაიგო. არაგვის ხეობაში თემურმა ბოლომდე გზა ვერ გაიკაფა, მუხრანის ველზე ბრძოლამაც ვერ დააკმაყოფილა. ამიტომ თემურლენგმა გადას-

წყეიტა აქედანაც აყრილიყო და ჯანიბეგ ქართველის ხეობაში შეკრილიყო. ჯანიბეგ ზევდგინიძე მუხრანის ველის დასავლეთით მდებარე ხეობის მმართველი იყო. თემური ჯანიბეგის სამფლობელოს აოხრებას შეუდგა.

შემდეგ მონღოლთა მტარვალმა თავისი მარბიელი ლაშქარი აქედან უფრო დასავლეთითაც წარგზავნა და ბრძოლის უფრო მკაცრად წარმოებაც დაავალა: ეკონომიური საშუალებით ხალხის განადგურებასაც მიჰყო კვლავ ხელი. შემდეგ ბრძოლის ასპარეზი მტკერის სამხრეთით მდებარე ქართლის თემშიც გადაიტანა, ისე რომ თემისა და სხვა ხეობებშიც შეიჭრა და, სადაც-ც მისვლა შესძლო, ყველგან ყველაფრის განადგურებას შეუდგა. მერმე შიდა ქართლსაც მიუსია თავისი ლაშქარი. თავის სამხედრო ძალის ერთი ნაწილი-ც სხვადასხვა მიმართულებით გაგზავნა და დაავალა, რომ, რადაც არ უნდა დასჯდომოდათ, გიორგი მეფე ხელში ჩაეგდოთ. მაგრამ, იმისდა მიუხედავად, რომ გიორგი მეფის ამალისა და ხელისუფალთაგან ზოგის შეპყრობა მოახერხეს, მაინც ევრას გზით ისინი ვერ გამოსტეხეს და ვერ ათქმევინეს, სად იყო გიორგი მეფის სადგომი, საიდან უწყევდა ის მტრის წინააღმდეგ ბრძოლას ხელმძღვანელობას, ამიტომ ეს წარგზავნილი ჯარიც იძულებული იყო თავის მზრუნებელთან ხელცარიელი დაბრუნებულიყო.

ბოლოს თემურლენგს აცნობეს, სადაც გიორგი მეფე იყო დაბანაკებული. მაშინვე მან ყველა გზების შეკერის ბრძანება გასცა და მთელი თავისი სამხედრო ძალის ნახევარი ნაწილი საქართველოს მეფის შესაპყრობად წარგზავნა. მაგრამ ევრას გზით ევრსად მისი დაქვერა ვერ მოახერხეს: გიორგი მეფემ დასავლეთ საქართველოში შესძლო გადასვლა.

მონღოლთა წინააღმდეგ აღმოსავლეთ საქართველოში პარტიზანული ბრძოლა წინანდებურად გრძელდებოდა, იმისდა მიუხედავად, რომ იმ დროს უკვე ქართველთა შორისაც აღმოჩნდნენ ისეთი პირები, რომელნიც თავიანთი უკუღმართი მოქმედებით შემოსეულ მტერს თავიანთი სამშობლოს განადგურებას უადვილებდნენ. ერთი მათგანი ბურღიშვილი ვიწრო-ლი იყო, რომელიც თურმე თემურლენგს ურცხვად წინ მოუძღოდა, მაგრამ საქართველოს ბრძოლა ეერც ამ ლაღატმა შეაწყვეტინა.

1400 წლის თემურლენგის შემოსევის შემდეგ საქართველო საშინელ სურათს წარმოადგენდა. გრიგოლ ავგაროზის ძე ბანდაიძე ჩივის, რომ ამ წელიწადს ხუთი ძმა დაეხოცა, შემდეგ ექვსი შვილი, — სამი ვაჟი და სამი ქალი, — და მათი დედაც გამოუსალმნენ წუთისოფელს და მთელ ამ მრავალრიცხოვან ოჯახიდან მარტოდ-მარტო-ღა დარჩა. საბოლოო, ნაგებობანი გადაბუფული და დანგრეული ჰქონდა. მარტო მას პირადად ხუთი სახლი ჰქონია მტრისაგან აოხრებული და დანგრეული. ასეთივე მდგომარეობა იყო სხვაგანაც, მეტადრე ბარად, სადაც მონღოლებს ხელი მიუწვდებოდათ. მაგრამ მაინც ამ პირის ცნობიდანაც ჩანს, რომ გაწამებული ხალხი, თუ ცოტაოდნად მშვიდობიანი ყოფაცხოვრების საშუალება გაჩნდებოდა, უმალ მოყვნიებული ზიანის გამოსწორებას და ცხოვრების განახლებას იწყებდა.

რია, როგორც აქაური ბუნებაო. ამგვარ ცნობებს ჯერ ეპყრები, მეზღუა-
რები და სამხედრო პირები პკრფდნენ. შემდეგ-კი იმდროინდელი
მეცნიერები ამუშავებდნენ და აფართოებდნენ.

საქართველოს შესახებაც უძველესი ლიტერატურული ცნობები ბერ-
ქეშა მწერლებმა შემოგვინახეს. მათ შორის ყველაზე ძველი და მნიშე-
ნელოვანი ცნობები დავითოვან გეოგრაფებმა და ისტორიკოსებმა: პე-
ტე მილეთელმა (VI ს.), პერდოტემ (V ს.), პიპირატემ (V ს.), პე-
ნოფონტემ (V ს. დამლევი და მეოთხე საუკუნის დამდეგი), პოეტებმა:
პსიოდემ (VIII ს.), პინდარმა (V ს.), ესქილემ (V ს.) და სხვებმა.

ძველი ბერძენი მწერლების წყალობით ჩვენ ბევრი რამ შეგვიძლია
შეიტყუთ ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი მდგომარეობის შესახებ.

უძველესი სახელმწიფოები საქართველოში ტერიტორიაზე. კოლხეთი

ყველაზე ძველი სახელმწიფო დღევანდელ საქართველოს ტერიტორი-
აზე კოლხეთი იყო. კოლხეთის სამეფო უსოვარ დროს არის წარმოშო-
ბილი. თუ მისი უძველესი მდგომარეობის შესახებ არქეოლოგიური ნაშ-
თები მოგვითხრობენ, მგეტესე საუკუნიდან მოყოლებული. ძველი წელთ-
აღრიცხვით, ბერძენი მწერლები გვაწვდიან ცნობებს. ძველი კოლხეთის
სამეფო ვრცელ მოწაწყალს შეიცავდა. აფხაზეთიდან მოყოლებული
შორს სამხრეთისაკენ შავი ზღვის გასწვრივ. ბერძენი კოლონისტების სა-
ხელგანთქმული ქალაქები ტრაპეზუნტი და კერასუნტი კოლხეთში მდ-
ებარებოდა, ისევე როგორც ფაზისი, დიოსკურია და პიტინტი. კოლ-
ხეთის დედაქალაქი იყო პიპ, რომელიც მდ. ფაზისზე მდებარებოდა.
ფაზისს ეძახდნენ მაშინ როდესაც მდ. ყვირილას შესართავამდე და ამის
ზემოთ თვით ყვირილასაც.

დაწინაურებული, მდიდარი ქვეყანა იყო იმდროინდელი კოლხეთი.
ტყევილად კი არ გააშენეს ბერძნებმა ამდენი ქალაქი კოლხეთის სანაპი-
როზე. ბერძნული ახალშენების მკვიდრი ეპყრობდნენ კოლხებთან და
დიდ სარგებელსაც იღებდნენ. გაიზარდა და გამდიდრდა ეს ქალაქები.
მარშალოვსაგან ნაკეთები საუცხოო შენობებით, კარგი ნავთსადგურ-
ებით. არხებითა და წყალსადენებით. მტკიცე ქალაქის კედლებით შე-
იკო და გამაგრდა პიტინტი და დიოსკურია. ფაზისი და ტრაპეზუნტი.

ყოველი მხრიდან მოდიოდნენ თავიანთი ფულით ეპყრები კოლხეთში.
რომ აქაური ძვირფასი საქონელი შეეძინათ. ამ უცხოელი ეპყრებისაგან
დაიჭინილს სხედასხვა ქვეყნის ფულს დღესაც პოულობენ დღეს. საქარ-
თველოს ნიადაგში.

ეს ეპყრობა სასარგებლო იყო კოლხებისათვისაც. ერთმანეთშიაც
კოლხებმა ისეთი აღებმოცემა გააჩაღეს. რომ მათ უკვე უცხოეთიდან შე-
მოტანილი ფული აღარ პყოფნიდათ. მეზუთე საუკუნიდან კოლხეთის მე-
ფეებმა საკუთარი ფულის პრა დაიწყეს. ეს ევრატლის ფული იყო, რო-
მელზედაც, ჩვეულებრივ, ერთ მხარეს ხარისთავი იყო გამოსახული, მე-

დაჯავიშის უზედმოცო ცდა

გიორგი მეფე რომ დასაველეთ საქართელოში გადავიდა, შეეძლო აღმოსაველეთ საქართელოში იმ დროს დამყარებულ ვითარებას უფრო ვულდასმით ჩაქვეივებოდა: ქვეყანა საშინელ მდგომარეობაში იყო, აზრებელი, განადგურებული საქართელო მტრის სათარეშოდ იქცა. მეფე დარწმუნდა, რომ წინააღმდეგობას, ზიანის მეტი, უკვე აღარაფერი მოაქონდა. ამიტომ მან თემურლენგს მოცქელი გაუგზავნა და დამორჩილებისა და ხარკის გადახდაზე თანხმობა შეუთვალა. თუმცა მონღოლთა მბრძანებელი შეპირდა, რომ მის თხოვნას შესასრულებდა და სამხედრო მოქმედებას შესწყვეტდა, მაგრამ დაპირება არ შეუსრულებია: ის დიდრა და მესხეთს, ივანე ჯავახლის სამფლობელოს, წეისა. აქ მონღოლთათვის ჩვეულებრივი მოქმედების შემდეგ, იმის მაგიერ, რომ თემურლენგს ბრძოლა უფრო სამხრელით განეეითარებინა, მან თავის ლაშქარს მოულოდნელად აქედან დაახეინა და არაგვის ხეობასაკენ გაგზავნა.

არაგვის ხეობის მოსახლეობა ბრძოლას კარგად იყო მიეეული და შემოსეულ მტერს მამაცურად დაუხვდა. მაგრამ მაინც ქვეყნის განადგურებას ვერც ეს თემი გადაურჩა, თუმცა-კი თემურლენგმა დასახული მიზნის მიღწევა მთლიანად ვერც აქ მოახერხა.

ამ დროს თემურლენგს საქართელო უკვე დამორჩილებულად მიაჩნდა და დასასვენებლად კოლის მთებისაკენ საძოვრებზე წავიდა, რომ აქ მას ქართელთაგან ფანასკერტის ციხეში ქართელთა თავმოყრის ამბავი მოუტანეს. ამიტომ მონღოლთა მბრძანებელმა ფანასკერტისაკენ ჯარი გაგზავნა და ფანასკერტის ციხე ააღებინა, შეპიზნული ქართველები დახოცა და სიმამრე გაანადგურა.

ამის შემდგომ თემურლენგმა შუაგულ საქართელოს თავი დაანება და განშორდა. ქვეყანას საშუალება ჰქონდა ცოტათი მაინც დაესვენა. გიორგი მეფეც ლიბთ-იზერეთიდან აღმოსაველეთ საქართელოში გადმოვიდა და იმათ დასჯას შეუდგა, რომელთაც თავიანთი ღალატით საქართელოს ხელი შეუშალეს მტერთან მთელი თავისი ძალონით ბრძოლა ეწარმოებინა.

თემურლენგი რომ საქართელოს გასცილდა, გიორგი მეფემ მონღოლთა მბრძანებელს არც ხარკი გადაუხადა, არც მორჩილების დამამტკიცებელი საბუთი მისცა. ამიტომაც თემურლენგმა 1400 წელსვე თავის ჯარს უბრძანა, რომ აღინჯისაკენ დაძრულიყო და საქართელოს შემოესეოდა.

გიორგი VI-ის მიორამეზისი ცდა თემურლენგთან დასაჯავიშლად, ამის ჩაშლა და იმის განახლება

გიორგი მეფემ ისევ გადასწყვიტა, რომ მონღოლთა მბრძანებელს დაპაზავებოდა, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ პირადად თემურლენგისათვის მიემართა, მან სარდლებს სთხოვა, მასა და თემურლენგს შორის შეამეელობა ეკისრათ. დაზავება ვერ მოხერხდა და მხოლოდ 1400 წელს ივლისში, თემურლენგის ჯარი რომ საქართელოს მოუახლოედა, შემოსე-

ვის შესაძლებლობით შეზინებულმა გიორგი მეფემ თემურლენგს დიდ-
ძალი განძეულობით, ძვირფასი ქვებითა და იშვიათი ნივთების მიძღვნით
თავისი მოციქულები მიუგზავნა. მის დესპანად კონსტანტინე ბატონიშვი-
ლი იყო. თავისი ძმის პირით მან მონღოლთა მზრანებელს დანაშაულის
შენდობა სთხოვა.

თემურლენგს გიორგი მეფის თხოვნაცა და დამორჩილების აღთქმაც
ესიამოვნა. კონსტანტინე ბატონიშვილის პირით მან გიორგი მეფეს შეუ-
თვალა და მოსთხოვა, რომ მასთან პირადად თითონ გამოცხადებულყო
და თავისი შეპირებაჲ პირნათლად აესრულებინა, მაჰმადიანებსაც თავის
სამეფოში კარგად მოჰყრობოდა და მეშველი ჯარიც გამოეყვანა.

1401 წელს დადებული ზავისდა მიუხედავად, თემურლენგმა სამხედ-
რო მოქმედება მაინც განაახლა: ყარაბაღიდან წამოსული, საქარ-
თველოს საზღვარს მოადგა, ხოლო შემდეგ თავისი სამხედრო ძალა
თორთუმისა და იქ გამაგრებულ აჯანყებულ 200 ქართველი მეომარის
დასაქერად გაგზავნა. ისინი არც ხარკს იხდიდნენ, მაჰმადიანებსაც მოს-
ვენებას არ აძლევდნენ. წარგზავნილმა ლაშქარმა დაეალებული საქმე
შეასრულა: თორთუმის ციხე აღებულ იქმნა და 200-ეე მებრძოლი და-
ხოცეს.

რაკი 1402 წელს გიორგი მეფემ დადებული ხელშეკრულების ასრუ-
ლება აღარ მოისურვა, თემურლენგმა გადაწყვიტა, ისევ საქართველოს
შემოჰსებოდა. პირველად ის კოლის მთიანეთს მიაღწა. გიორგი მეფის პო-
ლიტიკურმა მოქმედებამ თვით საქართველოშიც განხეთქილება ჩამოაგ-
დო: მესხეთის მთავარი იოანე აღბუღას-ძე და თვით გიორგი მეფის ლეიბ-
ლი მშა, კონსტანტინე ბატონიშვილი, გადაუდგნენ. ორივე თემურლენგს
წარუდგნენ და საჩუქრები მიართვეს, რითაც ცხადად გამოჰელავენდა, რომ
ისინი გიორგი მეფის ასეთ მოქმედებას და ზავის პირობების აღსრულებ-
ლობას არ თანაუგრძნობდნენ.

გიორგი მეფისათვის ამ გარემოებას ძალიან დიდი ზიანი უნდა მოეტანა:
განხეთქილება მტრისათვისაც უკვე ცხადი გახდა. მაინც კონსტანტინე
ბატონიშვილს თავისი თავი მტრის იარაღად არ უქცევია და არავითარი
ცნობები არ მოგვეპოვება იმის შესახებ, რომ მას, ან გიორგი მეფის, ანდა
საქართველოს საწინააღმდეგოდ რაიმე ჩაედინოს.

კოლის მთიანეთიდან რომ ყარსში მივიდა, შემდეგ თემურლენგი სა-
ქართველოს მოუახლოვდა, მაგრამ სანამ ბრძოლას შეუდგებოდა, შირვან-
ის მმართველს უბრძანა აღმოსავლეთიდან შეესებოდა საქართველოს. ამით
სამხედრო მოქმედება მისთვის გაადვილებული უნდა ყოფილიყო, რაკი
საქართველოს ბრძოლის წარმოება ორმხრივ მოუხდებოდა. გიორგი მე-
ფე დარწმუნდა, რომ ასეთ პირობებში წინააღმდეგობის გაწევა სრული
უგუნურება იქნებოდა და თემურლენგს მორჩილება შეუთვალა.

მრავალჯერ მოტყუებულმა თემურლენგმა, არც ელჩების განცხადების
მოსმენა და არც საჩუქრების მიღება, რომელიც მას მიძღვნილი ჰქონდა,
აღარ მოისურვა. მან საქართველოს მეფის დესპანებს შეუთვალა, რომ
გიორგი მეფისათვის მოუხსენებიათ, რომ თუ, მას მონღოლთა მზრანე-

ბელთან დაზავება სწადდა. თითონ უნდა გამოცხადებულიყო და ზაეის პირობებით ნაკისრი ვალდებულებაც აესრულებინა. ასეთ შემთხვევაში ის უცნებლობასაც და კარგ დამოკიდებულებასაც ჰპირდებოდა. მაგრამ ჯერ გიორგი მეფის დესპანები საქართველოში დაბრუნებული არი-კი იყვნენ, რომ, თემურლენგის განკარგულების თანახმად, მონღოლთა ჯარა საქართველოში მოსავლის მოშვასა და აკრეფას შეუდგა. ამ საშუალებას მონღოლთა მზრახველებმა იმ მიზნით მიჰმართა, რომ ქართველებისათვის ბრძოლის წარმოების ყოველგვარი შესაძლებლობა მოესპო. რაკი სურსათ-სანაოეაგე მათ ხელში აღარ იქნებოდა, ისინი იძულებული გახდებოდნენ თემურს დაჰმოჩილებოდნენ.

გიორგი მეფემ რომ ეს ამბავი გაიგო, ზაეის პირობების დადებაზე ყოველგვარი ხალისი დაეკარგა, რადგან ჰფიქრობდა, რომ თემურლენგი თავის პირობებს არ ასარულებდა. ამგვარად, ამ შემთხვევაშიც დაზავება ვერ მოხერხდა, მაგრამ გიორგი მეფის შეპყრობაც მოუღწევლოცნებად იქცა. ამის გამო თემურლენგმა 1403 წელს თავისი ლაშქარი ისევ საქართველოს მიუსია. ამ შემთხვევაში მიზნად მას დასახული ჰქონდა, შუაგულ ქართლში ერთი მიუვალად ცნობილი ციხე აეღო, რომელიც 75 მეტრის სიმაღლეზე მქონებელ მთაზე იყო აგებული და ორ ღრმა ხეობას შუა მდებარეობდა. ვიწრო და ციცაბო ბილიკების გარდა, ამ ციხეს არსაიდან მისავალი არ ჰქონდა, შიგნიდანაც ძალიან კარგად იყო გამაგრებული, წყალსადენის წყალობით წყლის მარაგიც, სურსათიცა და ღვინოც-კი ჰქონდათ იქ. ამ მიუვალად ცნობილს ქართლის ციხეს 30 დიდგვარიანი აზნაური და მოზრდილი მეციხოვნე ჯარ იცავდა, მაგრამ, ქართველ მეციხოვნეთა დაუდევრობის წყალობით, თემურლენგმა განსაკუთრებული ღონისძიებების საშუალებით, ამ მიუვალ ციხის აღებაც მოახერხა.

ამ ციხის ხელში ჩაგდება თემურლენგისათვის დიდ გამარჯვებას წარმოადგენდა. მონღოლთა მზრახველებმა შიგ ხერასნელი მეციხოვნენი ჩააყენა, რომელთაც უბრძანა ქართველთა ქრისტიანი მოსახლეობა, ან დაეხოცათ, ანდა განედევნათ და არცერთი ქართველისათვის ამიერიდან იქ დასახლების უფლება აღარ მოეცათ.

თემურლენგისაგან სამხედრო მოქმედების დასაპატიმროში დაწვება

ეხლა თემურლენგმა გადაწყვიტა, რომ თავისი სამხედრო მოქმედება უმეტესად დასავლეთ საქართველოშიც გადაეტანა, რომ ამ გზით გიორგი მეფისათვის ზაეის დასაღებად ძალა დაეტანებია. მისი ჯარი დიბურულ ტყეში გზას ჰკაფავდა და ასე ბრძოლთ მიდიოდა წინ. თემურლენგის ლაშქარმა ქუთაისამდე მოახერხა მიღწევა. თუმცა გააფთრებული ბრძოლა სწარმოებდა, მაგრამ დასუსტებულ ქვეყანას უკვე აღარ შეეძლო ისე ხანგრძლივად ებრძოლა, როგორც მანამდე. თემურლენგმა აქაც საბლების საშუალებით ზანდუკები ჩამოაშეებინა და შიგ ჩახტულ თავის მოლა-

შტრეებს ნათში ამოვლებულ ნაძენძით დახვეული ანთებული ისრის სრო-
ლით საბოზნარებში შეფარებული ქართველი ჯარისკაცები ამოახოცინა.

თემურლენგი ისეთი შრისხანებით აწარმოებდა ბრძოლას, რომ მარტო
დასავლეთ საქართველოში განადგურებულ სოფლების რიცხვი 700-ს
აღემატებოდა, იმას გარდა, რომ ქვითყირით ნაშენი ნაგებობანი, ეკლე-
სიები, მონასტრები და სხვა ცალკეული შენობებიც განადგურებული და
შენასთან გასწორებული იყო.

თემურლენგის ბრძოლის შედეგები და საზავო მოლაპარაკების დაწყება

ასეთი დაუნდობელი ომისა მოუხედავად, 1403 წელს 12 დეკემბერს
თემურლენგმა უეცრად ბრძოლა შეაჩერა და დასავლეთ საქართველოდან
აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა. მრავალრიცხოვანებისადაა მოუ-
ხედავად, მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქრისათვისაც ადვილი არ იყო იმ
მძიმე პირობებში ომის გაგრძელება, რომელშიაც დასავლეთ საქართვე-
ლოში სწარმოებდა: დაბურული ტყეები, ვიწრო ხეობები, ხალხის მეღვარი
წინააღმდეგობა ამ ჯარს დიდ ზარალს აყენებდა. ბრძოლას დასასრული
არ უჩანდა, ამიტომაც მონღოლთა ჯარში უკმაყოფილებამა და მოუთ-
ვენლობამ იჩინა თავი. თითონ თემურლენგსაც გიორგი მეფის ხელში ჩა-
გდების იმედი აღარ ჰქონდა, ხოლო ისევე ბრძოლით უფრო შორს შეჭრა
სახიფათოდ მიაჩნდა. თემურლენგმა სამხედრო მოქმედება შესწყვიტა და
თუმცა გამარჯვებული, მაგრამ ძალზე დაზარალებული ჯარი აღმოსავ-
ლეთ საქართველოში გადმოიყვანა დასასვენებლად.

ამასთან ერთად საყურადღებო ამბავიც დატრიალდა. თემურლენგს თა-
ვის ბანაკში გამოჩენილი ქართველი სარდლები ჰყავდა დატყვევებულნი.
ამ სარდლებმა გიორგი მეფეს მისწერეს, რომ, დამორჩილებას გარდა,
მშვიდობიანობის დასამყარებლად სხვა არავითარი საშუალება აღარ არის
და, თუ გიორგი მეფე მონღოლთა მბრძანებელს არ დაეზავება, მას გადა-
წყვეტილი აქვს მთელი სომხეთი და სომხები გაწყვიტოსო. ეს წერილი
თვით თემურლენგის მიერ ნაკარნახევი უნდა ყოფილიყო, რადგან ძნელი
დასაჯერებელია, რომ მას დატყვევებულ ქართველ სარდლებისათვის თა-
ვისუფალი მიწერ-მოწერის უფლება მიეცა. თუ ეს მისი თანხმობით არ
მოხდებოდა.

გიორგი მეფეს თითონაც კარგად ესმოდა, რომ ბრძოლის გაგრძელება
იღარ შეიძლებოდა, ამიტომ თემურლენგს დესპანები გაუგზავნა, ეხლა
უკვე საბოლოოდ შესათანხმებლად. დესპანები ცდილობდნენ ჯერ საქმე
თემურლენგის ამაღლის საშუალებით მოეგვარებინათ. მათ საჩუქრები
მიათხოვეს და შეამდგომლობის გაწყევას სთხოვდნენ. თემურლენგი ვითომც
ამის წინააღმდეგი იყო და არ უნდოდა, რომ დათანხმებულიყო, მაგრამ
ბოლოს, ვითომც, ისიც დათვლიეს. ყველაფერი ეს თემურლენგს იმ მიზ-
ნით ჰქონდა მოწყობილი, რომ გიორგი მეფისა და ქართველებისათვის ეგ-
ობის მდგომარეობა, რომ მას პირადად ბრძოლის გაგრძელება ადვილად შეეძლოა

და დაზეება თვით ქართველებისათვის იყო აუცილებლად საჭირო. ნამდვილად-კი ისევე, როგორც ქართველებისათვის იმ პირობებში ზაფის შეკრა შეიძლება აუცილებელ საჭიროებად ყოფილიყო მიჩნეული, თემურლენგისთვისაც ბრძოლის გაგრძელებას შროშნელობა ეკარგებოდა, რადგან გიორგი მეფის შესყრობა და მტკიცე ზაფის დადებაც ეჭრ ხერხდებოდა.

ზაფის პირობები

საქართველოს დესანები გიორგი მეფის თანხმობის შესატყობინებლად მალევე დასავლეთ საქართველოდან დიდი საჩუქრებითურთ ჟჳან დაბრუნდნენ. გიორგი მეფე პირადად თემურლენგს არ ჰხლებია. ამრიგად პირველი პირობა, რომელსაც თემურლენგი საქართველოს მეფეს უდებდა და ურთმლისოდაც დაზეებაზე არ თანხმდებოდა, აუსრულებელი დარჩა. თემურლენგი ამასაც შერიგებოდა. გიორგი მეფემ მონღოლთა ძლევამოსილ მზრძანებელს მრავალგვარი საჩუქრები აახლა. მათ შორის თემურლენგის სახელით შემეყული ათასი ოქროს თანგა (ფული). ათასი ცხენი, ზევრი ძვირფასი ქსოვილი, სხვადასხვა ძვირფასი ძღვენი, ოქროს, ვერცხლისა და ბროლის ფიალები და 18-მისხალიან ლამაზი, მანათთელი ლალი და სხეაც ამის მსგავსი ნივთები იყო. ამით გაზარებული თემურლენგი აიყარა და ტფილისში მივიდა. შეპირებისა და დადებული ზაფისდა მიუხედავად, მონღოლთა მზრძანებელმა ტფილისის მიდამოებში ყველა ეკლესიები და მონასტრები დაანგრეენა, ხოლო შემდეგ ყარაბაღის გზით საქართველოდან წაიდა. საქმეთა მერმინდელმა მიმდინარეობამ სხადჟყო, რომ თუნდაც დაზეება არ ყოფილიყო, თემურლენგს საქართველოში შემოსევის საშუალება მაინც უკვე აღარ ექნებოდა: 18 თებერვალს 1405 წელს ის ცხელებისაგან გარდაიცვალა.

სამართვმელოში დაბრიაღმზული ამგბიის ზოზადი შემზახება

საქართველოს მრავალგზისი აოზრება, მარტო თემურლენგის ბრალი არ იყო. დამოუციდებლობის შესანარჩუნებლად ბრძოლა სრულებით კანონიერიცა და ბუნებრივიც იყო საქართველოსათვის, მაგრამ გიორგი მეფეს გათვალისწინებული არ ჰქონდა, რა პირობებში იყო აქტუორი პოლიტიკის წარმოება შესაძლებელი. როდესაც ჩრდილოეთის ულუსის დამარცხებამ სხადჟყო, რომ თემურლენგს მაშინდელ აღმოსავლეთში და აღმოსავლეთ ევროპაში არც ერთი ლიცხული მოწინააღმდეგე არ ჰყავდა. საქართველოს იმდროინდელს მთავრობას უნდა შეეგნო, რომ, მოგერიებითი პოლიტიკის გარდა, მისთვის სხეა არაერთგვარი პოლიტიკის გეზი მიზანშეწონილი არ შეიძლება ყოფილიყო.

გამომწვევი პოლიტიკის წარმოებით-კი გიორგი მეფემ ეს პრისხანე მტარეალი გაღიზინა და თავისი ქვეყანა დაუნდობელი ბრძოლის ას-მარეზად აქცეინა. ქვეყნის აოზრებას გარდა, დიდძალი ხალხის დაღუპ-

ვამ საქართველო ისე დააპუსტა, რომ საუკუნეთა განმავლობაში იმ სისხლის დენის შედეგისაგან გამოკეთება ვეღარ შეეძლო. იმ დროს გაოხრებული მრავალი ადგილები XV და XVI საუკუნეებშიც-კი, საქმარ მოსახლეობის უქონლობის გამო, გაუცაცრიელებული დარჩა.

თემურლენგის სიკედილმა ცხადყო, რომ ფართილი პოლიტიკის საშუალებით საქართველოს შეეძლო ის საშინელი უზედურებათ თავიდან აეცილებინა, რომელიც მას თემურლენგის მრავალგზისი შემოსევის დროს თავს დაატყდა, მისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობის აღდგენაც გაცილებით უფრო ადვილად მოხერხდებოდა. საქართველო რომ თემურლენგთან უსწაო ბრძოლაში ასე არ დასუსტებულიყო, მას XV და XVI საუკუნეში გარეშე მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა ისე არ გაუძნელებოდა, როგორც მას, ხალხის სიმცირისა და ქვეყნის განადგურების გამო, ჰქონდა გაძნელებული. ამრიგად, ბაგრატ V-ც, გიორგი მეფეც გულადი მებრძოლი იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკური შორსგაშვრეულობა და საგარეო მიზანშეწონილი ხელმძღვანელობის უნარი გიორგი მეფეს აკლდა.

საქართველოს მდგომარეობა თემურლენგის შემოსევის შემდგომ

თემურლენგის სიკედილის შემდგომ, ჯერ კიდევ დარჩენილი იყვნენ მონღოლთა ჯარის ნაშთები, რომელთა საქართველოს საზღვრებიდან განდევნა იყო საქმარ გიორგი მეფეც სწორედ ამ ამოცანის განხორციელებას შეუდგა.

თემურლენგის მრავალგზისი შემოსევისა მიუხედავად, საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური მთლიანობა შეუნარჩუნებია: ყველა ამბების მთელს აღწერილობაში მხოლოდ ერთი მეფე ჩანს.

სამაგიეროდ სამხრეთითა და აღმოსავლეთით მდებარე სანაპირო თემები, რომლებიც წინათ საქართველოს ეკუთვნოდნენ, თემურლენგის შემოსევის დროს საქართველოს ხელიდან გამოეცალა. აღმოსავლეთმა საქართველომ არამც თუ შანჭორი დაკარგა, რომელიც წინათ საქართველოს ეკუთვნოდა, არამედ გაჩინა, ანუ ბაგენი-კი: იქ უკვე შამშადიანი მმართველი იჯდა. საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვრის ასე შევიწროებას, რასაკვირველია, საბედისწერო შედეგი უნდა მოჰყოლოდა, მუტადრე მომავალში, ჩადგან ეს ისედაც ძნელად დასაცავი მხარე ეწაოთქმის სრულებით მოშიშვლებული აღმოჩნდა.

ბრძოლა თემურლენგის სამფლობელოს წინააღმდეგ და გიორგი VI-ის სიკედილი

თემურლენგის მუქედრეთა შორის ატეხილი ბრძოლით თურქმანთა ტომების მეთაურებმა ისარგებლეს, მათ შორის შაბატყნიანთა (ყარა-ყონღე) ტომების უფროსმა ყარა-იუსუფმა-ც, თავისი პოლიტიკური ბატონობის განსამტკიცებლად, მან სძლია თავის მოწინააღმდეგეებს ამხელ

იბნ-ოეისი ჯელაირს. თემურლენგის შვილს მირან-შაჰს და შვილიშვილს იბუბეკს, რის შემდგომაც ერანის აზერბაიჯანის მფლობელად იქცა.

ეს გარემოება საქართველოსათვის ფრიად საშიშ მოვლენას წარმოადგენდა, რადგან ყარა-იუსუფის დამპყრობლობითი მანქანა მარტო იმით არ დაკმაყოფილდებოდა, რაც მას უკვე ჩაუღებელი ჰქონდა. საქართველო ამ ბრძოლაში უნებლიედ უნდა ჩართული ყოფილიყო და მართლაც 1407 წელს დიდი ომი მოხდა, რომელშიც გიორგი მეფე მოკლულ იქნა და საქართველოს ჯარის უდიდესი ნაწილი ამოწყდა.

კონსტანტინე მეფე (1407 — 1411 წ.)

გიორგი მეფის მაგიერ, საქართველოს მეფედ მისი ძმა, კონსტანტინე, დაჯდა, რომელიც თემურლენგის შემოსევის დროს გიორგის დესპანად იყო. მას იგივე საზრუნავი უნდა ჰქონოდა: აოხრებული ქვეყნის აღდგენა და მტრის ნაშთების გაძევება საქართველოდან. ამისთვის შონაურობაში მშვიდობიანობა და პოლიტიკური სიმტკიცე იყო საჭირო. სამწუხაროდ, თვით კონსტანტინე მეფის ოჯახშიც განხეთქილება იყო. 1407 წელს კონსტანტინე მეფესა და მის შვილს ალექსანდრეს შორის ისეთი უთანხმოება ჩამოვარდა, რომ უკანასკნელი იძულებული იყო სამცხის ათაბაგ ივანე კახისჯვარელთან წასულიყო.

შვილსა და მამას შორის ატეხილი უთანხმოება იმდენად დიდი ყოფილა, რომ სანამ მისი მამა კონსტანტინე ცოცხალი იყო, ალექსანდრე ბატონიშვილი არც მამის ოჯახში დაბრუნებულა, არც მამა უნახავს.

სამეფო ოჯახში ჩათესილი უთანხმოების ასეთ გარემოებაში, საქართველოს მახლობლად დიდი პოლიტიკური ცვლილება მოხდა: ატყდა კვლავ ბრძოლა ყარა-იუსუფსა და ჯელაირის შორის.

1410 წელს აშვედ ჯელაირის შეპირის საპასუხოდ, ყარა-იუსუფი მოწინააღმდეგეს თავს დაესხა და გაიმარჯვა. მან აშვედ იბნ-ოეისი ჯელაირი და მისი შვილი ხელთ ოგდო და დაახოცინა. ამის შემდგომ მან შირვანის ხელში ჩაგდებაც მოიწადინა: შემოიჭრა ორჯერ და მის დაპყრობას შეუდგა.

შირვანის მფლობელმა საქართველოს მთავრობას დახმარება სთხოვა. კონსტანტინე მეფეც ორი ათასი მხედრითერთ შირვანის მმართველს მიეშველა. ყარა-იუსუფი ამ დროს ჩალალანაშდის იყო შემოჭრილი. სასტიკი ბრძოლა სწორედ ჩალალანთან მოხდა 1411 წელს. თავგანწირული ბრძოლისა და გამაცვიფრებელი სიმაჰაცისდა მიუხედავად, რომელიც საქართველოს ჯარმა და თვით კონსტანტინე მეფემ გამოიჩინა, გამარჯვება მაინც ყარა-იუსუფს ერგო. კონსტანტინე მეფე და სხვა ქართველი გამოჩენილი სარდლები ტყვედ ჩაუეარდნენ. ტყვეობაშიც მათ თავიანთი თავი ღირსებით ეპირათ და ამით განაჩინებულმა ყარა-იუსუფმა საქართველოს მეფე თავისი ხელით მოჰკლა, ხოლო დანარჩენი ქართველი სარდლები თავის მახლობელს მოაკლევინა.

ალექსანდრე პირველი დიდი (1412 — 1443 წ.)

კონსტანტინე მეფე რომ ჩალაღანში მხსევრბლად შეეწირა, ივანე ბაბუაშვიან შეხიზნული მისი ვაჟიშვილი ალექსანდრე ქართლში დაბრუნდა და 1412 წელს 20 თებერვალს და 21 მარტს შუა საქართველოს საქვეფო ტახტზე ავიდა. იმისდა მიუხედავად, რომ ალექსანდრე 1412 წელს გამეფებისას ჯერ კიდევ ქაბუკი იყო. ის უკვე დაკოლშვილიანებული იყო. თანამეცხედრედ გულანდუხტი ჰყავდა, რომლისგანაც ორი ვაჟიშვილი, ეახტანგი და დემეტრე. შეეძინა. 1414 წელს რომ გულანდუხტ დედოფალი გარდაიცვალა, კოლად თამარი შეირთო, რომლისგანაც კიდევ ორი ვაჟიშვილი, გიორგი და დავითი. შეეძინა. ამრიგად ალექსანდრეს მრავალრიცხოვანი ოჯახობა ჰყავდა. რამაც შემდეგში საქართველოს სახელმწიფო საქმეებზედაც იქონია გავლენა.

ალექსანდრეს მეფობამდის საქართველო გაჭირებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა: მტერთან ბრძოლა და დროგამოშვებით საქართველოს ზბევა ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. ამის გამო ახალი ადგილებიც გაოხრებული იყო და თემურლენგის შემოსევების დროს განადგურებული. ნაოხარი ადგილების აღდგენაც ძნელდებოდა.

ალექსანდრე I-მა სკადა ყველაზე უწინარეს საქართველო უზრუნველყო გარეშე მტრის შემოსევისაგან. ამის წყალობით მის მეფობაში მშვიდობა და მყუდროება დამყარდა.

ალექსანდრე მეფეს სრულიადი საქართველო ემორჩილებოდა: ის თავის თავს სრულებით სამართლიანად „აფხაზთა და ქართველთა მეფეთ. მეფეს“ უწოდებს და, როგორც ტფილისი, ისევე ქუთაისი მას ეკუთვნოდა და ერთმანეთთან პირდაპირი საქარავნო-საეაქრო გზით იყო შეერთებული. მაინც ალექსანდრე პირველის დროინდელი სრულიადი საქართველო, იმასთან შედარებითაც, რაც ბაგრატ დიდის დროს იყო, უკვე ჩამოშორებულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. აღმოსავლეთით, როგორც უკით, ძველი გაჩაიწი. ანუ შერმინდელი ზაჩენი საქართველოს საზღვრებს გარეშე იყო დაჩენილი. საქართველოს სამხრეთის საზღვრის საპირკო ძალზე შემცირებული იყო: ამ დროს ანისიკი უკვე საქართველოს აღარ ეკუთვნოდა. საქართველოს დაცვის თვალსაზრისით ისეთი აუცილებელი ციხე-ქალაქიკი. როგორიც ლორეა, მტერს ჰქონდა ხელში ჩაგდებული.

რაკი მტერი ლორეს ველზე ჯერ კიდევ იყო დაჩენილი, ცხადია. რომ მას ყოველთვის საშუალება ექნებოდა საქართველოს უფრო სწრაფად და უფრო ადვილად შემოჰსიოდა. საქართველოსათვისკი თავის დაცვა და ლორეს უკან დაბრუნებაც გაკილებით უფრო გაძნელებული იყო იმის გამო, რომ ლორეს ველი მაღალ მთიანეთს წარმოადგენდა და სამხედრო მოქმედება უნდა დაბლობიდან მაღლობისაკენ ყოფილიყო მიმართული. შოლოდ 20 წლის მეფობის შემდეგ. 1436 წელს, ალექსანდრე მეფემ, ამ ლაშქრობის დაწყება გაბედა და ლორეს ველი კვლავ საქართველოს შემოუერთდა. ამ გამარჯვებას საქართველოსათვის ფრიად

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. როგორც პოლიტიკური და სამხედრო, ისე-ვე ეკონომიური თვალსაზრისითაც. რადგან ლორეს ველი საქართველოს წესაქონლეობისათვის აუცილებლად საქონო მალასაძოვრიან ადგილს წარმოადგენს.

1431 წელს ლორეს ველის შემოერთების შემდგომ. საქართველომ თავისი საზღვრის ბუნებრივ ზღუდეს მიაღწია. მაღალი მთები მის სამეფოს კარგად იცავდნენ. საქართველოს სამეფოს საზღვრების ასეთმა უშიშროებამ, ალექსანდრე მეფესა და საქართველოს მთავრობას საშუალება მისცა წინათ საქართველოს საკუთრებად მყოფი მახლობლად ზღუდარე თემებიც დაებრუნებია. მან ისარგებლა შემთხვევით, რომ შაჰ-ჩუჰსა და ჯექან-შაჰს შორის ერანში ბრძოლა იყო ამტყდარი და, მისი ნებართვით, ბეშქენ ორბელიანმა საქართველოს აღმოსავლეთით მდებარე სივნიეთის თემები შემოიერთა. ალექსანდრემ ბეშქენ ორბელიანს ამ გამარჯვებისათვის ლორეს ციხე უწყალობა, ის სიმაგრე, რომელიც მის საგვარეულოს დემნას აჯანყების მოწყობის გამო გიორგი III-ისაგან ჰქონდა ჩამოართმეული.

სივნიეთისა და მახლობელი თემების შემოერთებამ საქართველოს შემოზღუდულ მოსახლეობას 60 ათასზე მეტი მეცხოვრები კომლი შესძინა.

რაკი საქართველომ ასე გაძლიერება დაიწყო, საქართველოს საზღვრებს გარეშე მეცხოვრებ სომხების ლტოლვილთა ტალღა მოაწყდა, ისინი მაჰ-მადთანთა საბრძანებლებიდან გადმოდიოდნენ, რომ საქართველოში დასახლებულიყვნენ და მყოფი ცხოვრებისა და შრომის საშუალება ჰქონოდათ.

ალექსანდრე I-ის ჯიშინის აღშენებლობითი მოღვაწეობა

როცა ალექსანდრე I-მა საქართველო გარეშე მტრის შემოსევისაგან უზრუნველყო და სახელმწიფო განამტკიცა. ის განადგურებული და აოხრებული ქვეყნის განახლებასაც შეუდგა. ალექსანდრე გამეფებისას 22 წლის ქაბუკი იყო. ბავშობიდან მოყოლებული 17 წლამდის ის თავის ბებია, ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლე, რუსასთან იზრდებოდა. იმ შესანიშნავ ქართველ მანდილოსანთან. რომელის სახელი საქართველოს ისტორიაშიც აღიბეჭდა. რუსამ გასაოცარი მზნეობა და თაოსნობა გამოიჩინა: იმ საერთო გაჭირებისა და მწუხარების დროს რუსამ თემურ-ლენგისაგან განადგურებული სევტისცხოველის აღდგენასა და განახლებას მიჰყო ხელი. ეს იმდენად დიდი და იმდენად ძნელად გადასაწყვეტი ამოცანა იყო, რომ მისი დაძლევა ერთი ადამიანისათვის გასაოცარიცაა.

ბებოის მაგალითს ნორჩ ალექსანდრეზე ღრმა შთაბეჭდილება მოუტანა და შემდგომ, როდესაც რუსა ისე გარდაიცვალა, რომ მას დაწყებული საქმის დამთავრება არ დასცალდა, ალექსანდრე მეფემ, თავისი ბებოის თაოსნობის ბოლომდის მიყვანა თავის მოვალეობად მიიჩნია.

ალექსანდრემ ბებოისაგან დაწყებული სევტისცხოველის განახლებაც განაგრძო და უფრო ფართო ამოცანა და უფრო რთული გეგმაც დაისახა.

ის, რაც რუსამ დაიწყო, ერთი ადამიანისათვის დიდი და გაბედული ნაბიჯი იყო, მაგრამ განა საქართველოში მართო სვეტიცხოველი იყო დანგრეული? თითქმის არც ერთი დიდი და მნიშვნელოვანი ნაგებობა, საყდრები, ეკლესიები, ციხეები, ქალაქის ზღუდეები არ მოიპოვებოდა, რომლებიც თემურლენგის ურდოებს არ დაეზიანებინათ და არ დაენგრათ. ვის უნდა ეყოსრა ყველა ამის განახლება-აღდგენა და. თუ ეს ნაკისრი არ იქნებოდა, როგორ შეიძლებოდა, რომ საქართველო პოლიტიკურად გამაგრებულიყო? ამის სათანადოდ მოგვარება მხოლოდ მთელსამეფოს, მთელ წართველ ერს შეეძლო. ამიტომ ალექსანდრე I-მა გადაწყვიტა, ეს საქმე თვით ეთავა და საქართველოში თემურლენგის დანგრეული ციხე-ქალაქების, ეკლესიების, საყდრებისა და სხვა მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობათა აღდგენას შესდგომოდა.

ასეთი ფართო ამოცანის განხორციელება, წინასწარ კარგად შეზუზავებული გეგმისა და საკირო სახსრების წყაროს გაუთვალისწინებლივ სრულებით შეუძლებელი იყო. ამ ყველა საკითხების განხილვა ალექსანდრე I-ს მოუხდა. რაკი თემურლენგის შემოსევის შემდგომ იმდროინდელი აზიკრებული საქართველო გაღატაკებულიც იყო, ისეთი სახსრები, რომლის დასახელო მიზნის განსახორციელებლად გამოყოფილ შესაძლებელი ყოფილიყო, სახელმწიფო ხაზინას არ მოეპოვებოდა. მაშასადამე, უნდა სხვა რაიმე წყარო გამოენახათ. ალექსანდრე მეფემ და საქართველოს მაშინდელმა თავრობამ გადაწყვიტეს, საქართველოს განახლებისათვის საგანგებო დროებითი გადასახადები დაეწესებინათ, რომელიც ყოველწლიურად უნდა აეკრიბათ. ცხადია, რომ ასეთს ფართო განახლების მშენებლობას დიდი დროცა და დიდი თანხაც უნდა დასჭირებოდა. ალექსანდრე I-მა ამ საგანგებო გადასახადად კომლზე 40 თეთრი (ეერცხლის ფულია) დააწესა, რომელიც თითოეულ მეკომურს ამ საღმშენებლო სათაენოს შესადგენად მაშინდელ საქართველოში უნდა გამოეღო.

ალექსანდრე მეფემ ეს დროებითი საგანგებო გადასახადი 1425 წელს შემოიღო, ხოლო 1440 წლისათვის მიზანიცა და გეგმაც მთლიანად განხორციელებული იყო. ალექსანდრე მეფემ განკარგულება გასცა, რომ 1440 წლიდან მოყოლებული საგანგებო საღმშენებლო გადასახადი ამოკვეთათ.

15 წლის განმავლობაში, რა დიდი თანხაც არ უნდა ყოფილიყო შეგროვებული, ყველაფერს ვერ აღადგენდნენ: ამისათვის მაშინდელ საქართველოს არც საკმარისი ქონებრივი სახსარი ჰქონდა და არც ფიზიკური საშუალება იყო, რომ 15 წლის განმავლობაში ასეთი უზარმაზარი ამოცანა განხორციელებული ყოფილიყო. ამიტომაც, ცხადია, რომ ალექსანდრე I-ისა და საქართველოს მთავრობის მიერ შემუშავებულს განახლების გეგმაში მხოლოდ ისეთ უმთავრეს ნაგებობათა აღდგენა იქნებოდა შეტანილი, რომელთა აღდგენლობა საშიშროებას წარმოადგენდა და რომელთა განახლება კულტურული მონუმენტულობისათვისაც აუცილებლად საკირო იყო. ალექსანდრე მეფე, რამდენადაც შესაძლებელი იყო,

ორე მხარეს კი — კოლხების ქალ-ღმერთი. ფულის სხედასხვა ზომისას სჭრიდნენ. კოლხურ ფულს ეხლაც ბლომად პოულობენ დას. საქართველოში. სამკაულები იცოდნენ ოქროსი, ვერცხლისა, ბრინჯაოსი — საყურე, ბეჭედი, ქინძისთავები, სხედასხვა ცხოველის გამოსახულებანი. უყვარდათ ბრინჯაოს ფართო ქამრის თავები ანუ ბალთები, რომლებზედაც გამოსახული იყო სხედასხვა ცხოველი. უყვარდათ სხედასხვა მძივისაგან გაკეთებული ყელსაბამებიც. კოლხებმა კარგი თიხის ჭურჭლის კეთებაც იცოდნენ. თიხისაგან კუბოსაც აკეთებდნენ. ზოგჯერ კიდევ მიცალაბულს ქვევრში ასაფლავებდნენ.

მკედრებს სამარეში, ფულის გარდა, ყოველგვარ იარაღს, ჭურჭლეულობასა და სამკაულებსაც აყოლებდნენ, ვისაც შეძლება ხელს როგორ მისცემდა. მიცალაბულის ჭირისუფალი დარწმუნებული იყო, სიკვდილს შემდეგაც ეს ნივთები ისევ საჭიროა, როგორც სიცოცხლეში.

როცა იმდროინდელი კოლხების საფლავებს ესიხჯათ, ეხედავთ რომ ზოგ სამარეში მდიდარი კაცია დამარბული, ზოგში კი — ღარიბი. ზოგისთვის ბევრი ოქრო-ვერცხლი, იარაღი და ფული გაუტანებიათ საიქიოს, სხეებისთვის — ცოტა. აშკარაა, კოლხებში ქონებრივი უთანასწორობა იმ დროს მტკიცედ იყო ფეხგადგმული. უფრო იშვიათად ისეთი სამარხებიც გვხვდება რომ საფიქრებელია, აქ მეფე ან ეინმე მთავარი უნდა იყოს დაკრძალული.

ძველი ბერძნული თქმულებები კოლხების შესახებ

უცხოელებს აკვირებდა კოლხეთის ბუნების სიუხვე. ხალხის ნიჭიერება და დაწინაურება. კოლხეთიდან სამშობლოში დაბრუნებული ბერძნები ბევრ საკვირველ ამბავს მოუთხრობდნენ კოლხეთის შესახებ თანამემამულეებს. შემდეგში ეს ამბები თქმულებებად გადაიქცა, კველა კულტურულ ხალხში გავრცელდა და. ამრიგად. კოლხეთის სახელოვანი ისტორია მთელ მსოფლიოს მოედო. **ლ ე ნ ი მ ა** ააღგაზრდა **ს ტ ა ლ ი ნ ს** „**მ გ ზ ნ ე ბ ა რ ე კ ო ლ ხ ი დ ე ლ ი**“ უწოდა, როცა პირველად გაიტყობით **ლ ე ნ ი ნ ს** უნდოდა ეთქვა რომ ამხანაგი სტალინი ქართველია, ამ დიდი და ძველი კულტურის მქონე ქვეყნის შვილი. და იმავე დროს მძალი კაცობრიობის ბედნიერებისათვის **მ გ ზ ნ ე ბ ა რ ე** მებრძოლი.

განსაკუთრებით ცნობილია თქმულებები პრომეთესა და არგონავტების შესახებ. პრომეთე ეს იგივე ქართული ამირანია, რომლის შესახებ თქმულება ბერძნებმა აქ გაიგონეს და შემდეგ თავის სამშობლოში გაავრცელეს. პრომეთეს თქმულება ხიბლავდა როგორც ძველ ბერძენ პოეტებს, ისე ახალი დროის მწერლებსაც, იმიტომ რომ ამ თქმულებაში გამოხატული იყო თავისუფლებისმოყვარე და ამაყი ადამიანების ტიტანური ბრძოლა ბუნებისა და საზოგადოების ბნელ ძალებთან და კაცობრიობის პირველი, მნიშვნელოვანი ნაბიჯი ცივილიზაციის გზაზე. ბერძენ პოეტმა გამოიყენა ამიტომ პრომეთეს თქმულება თავისი ნაწარმოების არაკად. ბერძენ მწერალთა შორის ამ მხრივ პირველნი იყვნენ ჰესიოდე (VIII ს.)

ცდილობდა, გაუცარიელებული ადგილები კვლავ შენად გაეხადა, მაგრამ ფართოდ ამ გეგმის განხორციელება უსახსრობის გამო შეუძლებელი იყო. ამიტომაც თემურლენგის შემოსევის დროს განადგურებული ბევრი სოფელი სამუდამოდ ნასოფლარად დარჩა, დროთა განმავლობაში ტყითა და იბუხრა და მის შემდგომ ველარც აღსდგა.

ალექსანდრე I-ის აღმშენებლობითი მუშაობა იმდენად დიდი იყო და მისი შედეგი იმდენად ყველასათვის თვალსაჩინო აღმოჩნდა, რომ თანამედროვეებმაცა და მომდევნო თაობამაც მას მეფეთა შორის წარჩინებულის სახელი უწოდა და საქართველოს ისტორიამ დიდი ალექსანდრეს წოდებულებაც-კი მიაკუთვნა.

სოციალური ვითარება საქართველოში ალექსანდრე პირველის მმართველობაში

ალექსანდრე I-ის ამაზე უფრო ფართო გეგმის განხორციელებაც შეუძლებელია, რომ მაშინდელი საქართველოს სოციალურ წესწყობილებას მისთვის გადაულახავი დამბრკოლება არ შეექმნა.

მეფის ზელისუფლებას გავლენა ხანგრძლივი ომის განმავლობაში, უნებლიედ უნდა შესუსტებულიყო. ამავე დროს დიდგვარიან აზნაურთა გაძლიერება იმ არეულობის ხანაში, რომელშიც საქართველო მაშინ იმყოფებოდა, აშნაირადვე ბუნებრივი შედეგი იყო. ალექსანდრეს საკუთარ ოჯახშიც-კი, მოცილეები თუ არა, თანამონაწილენი უკვე აღმოუჩნდნენ. თავის მთავრობასა და ვაზირებთან მას აღარ შეეძლო ისევე თავისუფლად ემოქმედნა, როგორც წინათ, როდესაც საქართველოს სახელმწიფოს ზოლოდ მეფეები განაგებდნენ და მათსა და ვაზირთა ნებისყოფაზე იყო უველადფერი დამოკიდებული და სხვას არავის ჰქონდა უფლება ჩარეულიყო.

ალექსანდრე მეფე უკვე იძულებული იყო თავისი ძმებისა და ცოლშვილისათვისაც გაეწია ანგარიში: მათი აზრი და სურვილი უმნიშვნელო აღარ იყო. ხოლო, რაკი საქართველოს მეფე ცოლად წინანდებურად უცხო სამეფოების ასულს ველარ ირთავდა, არამედ რომელიმე თავისივე ქვეშევრდომის ასული მოჰყავდა ხოლმე ცოლად, ცოლის ნათესავებიც უითარცა მეფესთან უფრო დაახლოვებულნი, სხვებზე მეტად გავლენიანი ზღებოდნენ. ბატონიშვილებიც ადგილობრივ ირთავდნენ ცოლებს, მათი ნათესაური კავშირით სამეფო საგვარეულოს და სახლობას დიდგვარიან აზნაურთა გარკვეულ წრეს უახლოვებდა ხოლმე. ეს დიდგვარიან აზნაურთა დანარჩენ წრეებში ბუნებრივად შერსა და უკმაყოფილებას იწვევდა. ეს გარემოებავე საქართველოს მეფეს საშუალებას უსაძბდა თავის ყველა ქვეშევრდომთან პირუთვნელობა და მიუკერძოებლობა დაეცვა: ნათესაობის გავლენის ანარეკლი მის მოქმედებაში უნებლიედ ჩანდა ხოლმე.

ყველაფერი ეს საქართველოს მეფის ზელისუფლების დასუსტებასა და გავლენიანობის შემცირებას უწყობდა ხელს. ეს გარემოება იმდროინდელს ძეგლებში გარეგნულადაც-კი არის აღბეჭდილი.

ალექსანდრე მეფის ბნიდან მოყოლებული, საქართველოს მეფეები თავიანთ სიგელებს წინააღმდეგობრივ მართო თავიანთი სახელითაჲ ალაჩ აწერინებდნენ, არამედ შიგ თანამეცხედრეც, მშეიძელა და შეიღებოც არიან დასახელებულნი. რომელთაც, რასაკვირველია, არავითარი უფლება არ ჰქონდათ. რომ საქმეებში ჩარეულიყვნენ, მაგრამ რომელთა ჩარევას უკულობელ საბუთს სიგელში მათი მოხსენების გარეშობა წარმოადგენს.

ასეთ პირობებში თვით მეფის ოჯახშიც, მის შვილთა შორის ისეთებიც აღმოჩენილყვნენ. რომელთაც ესეც ალაჩ დააქმნაოფილებდა და რომელნიც ამაზე მეტი ხელისუფლების ჩაგდებას ლაშობდნენ. ალექსანდრე I-ის სიგელში თავისი უფროსი ვაჟიშვილი ვახტანგი თავისი სიცოცხლის დროსვე მეფეთა-მეფედ ჰყავდა დასახელებული. შემდეგში ალექსანდრე I-ის საბუთებში ვახტანგი მეფედ ალაჩ იხსენიება. მეფის ოჯახში განხეთქილება მომხდარა, რომელმაც აიძულა ასე არაყვეულებრივად მოქცეულიყო და თავისი სიცოცხლის დროსაც თავისი ვაჟიშვილი მეფედ მოეხსენებინა.

1442 წელს ალექსანდრემ ქვეყნის შესაქეობას თავი დაანება. ბერად აღიკვეცა და. ათანასედ სახელდებული, სვეტიცხოვლის ეკლესიაში ცხოვრობდა. სამეფო ტახტზე-ც მის მაგიერ სწორედ მისი ვაჟიშვილი ბაგრატ I ავიდა, რომელიც ალექსანდრეს თავის სიცოცხლის დროს რამდენიმე წლის წინად მეფედ ჰყავდა მოხსენებული. 1442 წელს ალექსანდრე 62 წლის იყო და მას ჯერ კიდევ შეეძლო სამეფო საქმეებს გასძლოდოდა. ფიზიკურადა და გონებრივი ძალაც ამისათვის მას ექნებოდა. მისი ერთგოული ბუნებაც უმოკმედო ბერმონაზონად ძნელი წარმოსადგენია, ამიტომაც საფიქრებელია, რომ თავის საკუთარ ოჯახშივე ჩამოეყარა. უთანხმოების გამწვანების ასაკილებლად, მან ამჯობნა თავის პატივმოყვარე შვილისათვის მეფობა თითონვე დაეთმო. ვიდრე განხეთქილება ჩამოეგდო და საქართველო განსაცდელში გაეხეია.

ვახტანგ IV-ი ალექსანდრის ძი (1442 -- 1446 წ.)

ვახტანგ IV-ის დიდხანს არ მოუხდა სამეფო ტახტზე ყოფნა. 1442 წელს გაწვევებული ოთხი წლის შემდგომ ის უკვე მეფდარი ჩანს. მისი მეფობის შესახებ ძალიან მცირე ცნობები მოგვეპოვება და ისიც რაც არის, დანაშაულებით ძნელი სათქმელია, რამდენად მის მეფობას ეხება. ეს ჯეჰან-შაჰის შემოსევის ამბავია. ვახტანგ IV ქართლის დიდგვარიან აზნაურ მოხელეებთან ბრძოლა ჰქონია, მათი მოღალატური ქცევის გამო, კერძოდ ამილახორი ზევედგინიძე მას ასეთი ქცევისათვის შეუპყრო. ზევედგინიძეს მეფემ მამულიც ჩამოართვა, ყმებიც წაართვა. შემდეგ დაუპყრო და დასამწყვდეად ლიხთ-იფრეთში წაუყვანია. ეს უკვე იმ აშლილობის დასაწყისია, რომელმაც შემდეგში საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მთლიანობა იშხეურა.

ბრძოლა საქართველოს მთლიანობის დარღვევის წინააღმდეგ

ბიოგრაფი მე-VII-ე ალექსანდრეს-ძე (1446 — 1466 წ.)

ვახტანგ IV-ის მაგიერ სამეფო ტახტზე საქართველოში 1446 წელს მისი ძმა გიორგი ავიდა. გამეფებისას ის 31—32 წლისა იყო და ქვეანის მესაქეობისათვის თითქმის საკმაო გამოცდილება უნდა ჰქონოდა.

გიორგი VII-ემ მთელი თავისი მეფობა ხელისუფლებისა და ბატონო-ბის გამო ამტყდარს ბრძოლას შეალია. ამ ხანაში მთავრებმაც წამოაყვეს თავი, უპირველესად მესხეთის მმართველმა. რომელმაც, როგორც ვიცით, უკვე XIII-ე საუკუნეში საქართველოს მეფისაგან დამოუკიდებლობა მოიპოვა. მართალია, გიორგი ბრწყინვალემ საქართველოს ეს გამდგარი თემი დაუბრუნა, მაგრამ თემურლენგის შემოსევის შემდეგ საქართველოს დასუსტებამ მესხეთის მთავარს ალბუღას კელაე საღერდელი აღუძრა, რომ თავისი საბრძანებელი საქართველოს სამეფოდან გამოეცალკეებინა.

ბრძოლა მახხეთის მთავარს ყუარყუარასა და ბიოგრაფი მეფეს შორის

უთანხმოება ჯერ თვით მესხეთის მთავრების. ჯაყელთა ოჯახში დაიწყო: გამწევედა ურთიერთობა ალბუღასა და მის ბიძას ყუარყუარას შორის, რომელთაგან უკანასკნელმა ხელისუფლების ხელში ჩაგდება მოიწადინა და მესხებს თავისკენ გადაბირება დაუწყო. ალბუღამ, თავისი ბიძის შეპყრობა გადაწყვიტა, მაგრამ ყუარყუარამ დაასწრო, 1447 წელს ალბუღას წინააღმდეგ გაილაშქრა და გაიმარჯვა.

დამარცხებული ალბუღა გიორგი მეფესთან წავიდა დახმარების სათხოვნელად. მაგრამ გიორგი მეფე რომ დახმარების აღმოსაჩენად მესხეთში მივიდა, ყუარყუარა მეფეს არ შებრძოლებია, არამედ გზაშივე დაუბედა და მისი გულის მოგება მოიწადინა, უდანაშაულობა შეჰფიცა. მას ეგონა, რომ გიორგი VII-ე ასეთი ქცევისათვის მას დაუმადლებდა და ჯილდოდ მისცემდა, რაც სწაღდა. მაგრამ გიორგი VII-ემ ალბუღას დაუტოვია მზარი და ათაბაგად ისევ ალბუღა დასტოვა, ყუარყუარა-კი თან წამოიყვანა.

ყუარყუარა უმეაყოფილო იყო და უსიამოვნება ბიძა-მისწულის შორის უკვე ყუარყუარასა და გიორგი მეფის უთანხმოებად იქცა.

1451 წელს რომ ალბუღა ათაბაგი გარდაიცვალა. გიორგი მეფემ ათაბაგობა ყუარყუარას უწყალობა. რომ ამით დაემშვიდებინა და მისი გული მოეგო. მაგრამ ყუარყუარა ათაბაგს მეფისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება ჰსურდა. 1459 წელს, როდესაც დასავლეთ ევროპაში საქართველოდან საერთო პოლიტიკური გეგმის შესახებ მოსალაპარაკებლად დესპანი უნდა უოფილიყო წარგზავნილი, ყუარყუარა ათაბაგმა თავის საკუთარი დესპანიც გააყოლა.

შუარეშარა ათაბაგის ფართო გეგმა მესხეთის სამართვე- ლოს სამეფოდან გამოსაყოფად და ამის საწინააღმდეგოდ ბრძოლა.

ათაბაგმა თავისი სამფლობელოს საქართველოსაგან მარტო პოლიტიკურად ჩამოშორება-კი არ მოისურვა, არამედ უნდოდა მესხეთის მთელი საშუალო ქართული ეკლესიიდან გამოეყო. ამ მიზნით მან მაწვეერელი ეპისკოპოსის განდიდება მოიწადინა. რომ მისთვის თავის სამფლობელოს ყველა სხვა ეკლესიები დაექვემდებარებინა. ყვარყვარას მთელი მოქმედება საქართველოს პოლიტიკურ დანაწილებას უწყობდა ხელს და ქართველი ერის ინტერესებისათვის მოღალატური ნაბიჯი იყო.

საეკლესიო კანონების თანახმად ეპისკოპოსად არჩეული პირი უმეკუღად უნდა მცხეთაში წასულიყო და საქართველოს კათალიკოსპატრიარქის შიერ სეკრეტარიატში ყოფილიყო ხელდასმული. საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი მესხეთის მთავრის განკერძოებითს პოლიტიკას უბრძოდა და ყველა იმ საეპისკოპოსოდ არჩეულ პირებს, რომელნიც მესხეთიდან ჩამოდიოდნენ კურთხევადის კატეგორიულად ფიცს და აღთქმას ადებინებდა, რომ ის საქართველოს მწყემსმთავრის ერთგული და საქართველოს მეფის მომხსენებელი და მლოცველი იქნებოდა. წირვალოცვის დროს საქართველოს მეფის მოხსენება საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის გამოხატულებას წარმოადგენდა და ყვარყვარა ათაბაგსაც სწორედ ამის მოსაზრება ჰქონდა.

სამართველოს ეპისკოპოსის მეთაურის შუარეშარა ათაბაგის პოლიტიკის საწინააღმდეგო ბრძოლის შედეგი

როდესაც ყვარყვარა დარწმუნდა, რომ საქართველოს ეკლესიის საკეთმარებელი მისი პოლიტიკური გეგმების ჩაშლას ლაშობს, მაშინ მან გადაწყვიტა, რომ მაწვეერელობა და ეპისკოპოსობა უმცხეთოთ აღვილობრივად მიენიჭებინა. მაგრამ საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარმა ამის საპასუხოდ, როგორც მაწვეერელი, ისევე სხვა საეკლესიო პირებიც, რომელთაც ამ გზით საეკლესიო თანამდებობის ხელში ჩაგდება იყადრეს. შეაჩვენა. შეჩვენებულ პირს საეკლესიო კანონებით მღვდელმსახურების ხსრულება აკრძალული ჰქონდა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამისათვის განუყოფილი გასამრჯელოც მას აღარ შემოუღებოდა. ამ საშუალებავ შლიერი გაუღენა მოაზრდინა და უნებლიედ გაჭირვებაში ჩაეარდნა ეს მრჩევი იძულებულნი გახდნენ, რომ საქართველოს ეკლესიის საკეთმარებელთან შეთანხმების გუნებაზე დამდგარიყვნენ.

მაშინ ყვარყვარა ათაბაგმა ისარგებლა შემთხვევით. რომ საქართველოში მახლობელი აღმოსავლეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის ერთ-ერთი დიდი სამღვდლო პირთაგანი მოვიდა, რომელსაც მიზნად საქართველოში შემოწირულების შეგროვება ჰქონდა დასახული. ეს მრჩევი მიტროპოლიტი საკმაოდ ცბიერი აღმოჩნდა: ყვარყვარასთან წინას-

წარ შეთანხმებით სწორედ იმის ქადაგებაზე დაიწყო. რაც თვითონ ყუარყუარა ათაბაგს სწაღდა: რომ საქართველოს საპატრიარქო ეკლესიის მოაჩილება სრულებით საეკლესიო არ იყო.

როცა ამ ბერძენმა მიტროპოლიტმა ჯიბეები საკმაოდ გაისქელა და საქართველოდან წაეიღა, მესხეთის სამღვდელთა პირები ისევ ისეთსავე მღვდმარეობაში ჩაეარდნენ, რა მღვდმარეობაშიც წინათ იყვნენ: მათ დამცველი მოაკლდათ და, ან უნდა საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარს დამოაჩილებოდნენ, ანდა უნდა იმ გარემოებას შეჰრიგებოდნენ, რომ მათ სამწყესოდან ქონებრივი შემოსავალი აღარ ექნებოდათ.

უპარუპარა ათაბაგის გეგმის ჩაშლა და ქართული ეკლესიის მთლიანობის შენარჩუნება

ქონებრივმა გაჭირვებამ აიძულა ისინი. დამოაჩილებოდნენ საქართველოს ეკლესიის მაშინდელ კათალიკოს დავითს, რომელიც აღეჭრანდრე I-ის შვილი იყო და რომელიც ქართული ეკლესიის მთლიანობას დაცვასთან ერთად საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დაცვასაც თავის მოვალეობად სთვლიდა.

გაჭირვებულ მღვდმარეობაში მყოფი მესხეთის შეჩვენებული სამღვდელთა პირები რომ მცხეთაში ჩაეიდნენ, დავით კათალიკოსმა ამ პირების თხოვნა არ შეისმინა, სანამ ფიცის წიგნზე ხელი არ მოაწერინა, რომ საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქის ყოველ ბრძანებას დაემორჩილებოდნენ, მისი ერთგული და საქართველოს მეფეთა მლოცავი იქნებოდნენ ყოველი წირეალოცის ღმრთის. ეისაც კათალიკოს-პატრიარქი შერისხავდა. ისინი ვალდებულნი იყვნენ, რომ იმათთან კავშირი შეეწყვიტათ: შეჩვენებულ ეპისკოპოსებთან ურთოდ წირეა არ ეწირათ და, სანამ დასჯილნი შენდობას არ მიიღებდნენ, მათთან საერთო არაფერი: ჰქონოდათ. ასევე აღთქმაში იყო აღნიშნული, რომ, თუნდაც ყუარყუარამ მწყევრებლობა, ან სხვა ეპისკოპოსობა შემოგეთავაზოს, სანამ ყუარყუარა და მისი შეჩვენებული ეპისკოპოსები თქვენს განკარგულებას არ დაემორჩილებიან. მანამდის ყუარყუარასაგან შემოძღუეული ხელისუფლება არ მივიღოთ და უარეყოთ.

ამ აღთქმის წიგნის პოლიტიკური მნიშვნელობა სრულებით ცხადია. დავით კათალიკოსი თავის მოვალეობად სთვლიდა. მისი განკარგულებაში მყოფი ყოველ საშუალებით ის დამღუპველი მიმართულება შეჩერებინა, რომელსაც მესხეთის მთავარი დაადგა და რომელსაც მიზნად საქართველოს მეფისაგან სრული პოლიტიკური და საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვება ჰქონდა დასახული. ასეთი ენერგიული საშუალებითა და ბრძოლის წარმოების წესით. დავით კათალიკოსმა ბოლოს იმდენი მოახერხა. რომ ყუარყუარა ათაბაგმა თავისი წადილის მიღწევა ვერ შესძლო.

საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური ვითარება და სამთავროებად დანაწილება

ამ დროს საქართველო უკვე მკვეთრად იყო სამთავროებად დაყოფილი: აფხაზეთი და სამეგრელო ერთ სამთავროს წარმოადგენდა, რომლის სათავეში ბედიანი იდგა. გურია ცალკე სამთავროს წარმოადგენდა. აფხაზეთ-სამეგრელოს მთავარი, ასეთი გაძლიერებისა და მიუხედავად, მაინც საქართველოს პოლიტიკურ საზღვრებში დაეტია და ჩამოშორების მიზანი ამ ხანაში მას დასახული არ ჰქონდა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობა ჯერ დარღვეული არ იყო, მაგრამ რღვევის პროცესის დასაწყისი უკვე საქმოდ მკაფიოდ დაეტყო.

სამთავროების პოლიტიკაში მომხდარი დიდი ცვლილება, ოსმალთაგან ბიზანტიის მოხაობა და ამის შედეგი

საქართველოს ასეთი შინაური ვითარება მეტად საზიფათო იყო იმ საერთაშორისო პირობების გამო. რომელიც მახლობელ აღმოსავლეთში ამ დროისათვის შეიქმნა: საქართველოს ახალი ძლიერი პოლიტიკური მეზობლები გაუჩნდნენ.

შაჰროში რომ გარდაიქცა. 1451 წელს, ერანის მბრძანებლად ჯეჰან-შაი გახდა. ქირმანიდან მოყოლებული საქართველოს საზღვრამდე მას უკვე მთელი მიწა-წყალი ეჭირა ხელში.

სამხრეთ-დასავლეთით საქართველოს უფრო საშიში მეზობელი, ოსმალეთი, გაუჩნდა. სულთანმა მუჰამედმა 1453 წელს ბიზანტიის სახელმწიფოს დედაქალაქი კონსტანტინეპოლი-კი აიღო და მთელს მაშინდელ მსოფლიოში მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ცნობილი ბიზანტიის იმპერია დედამიწის ზურგიდან ალიგავა. საქართველოსათვის ეს დიდი უბედურება იყო.

საქართველოს ამიერიდან დასავლეთის გზაც დაეხშო და დასავლეთთან უშუალო კავშირის ყოველგვარი შესაძლებლობა მოესპო. თუ წინათ მას მეზობლად სუსტი ბიზანტიის საკეისრო ჰყავდა, ესლა უკვე ძლიერი, საუცხოოდ შეიარაღებული ოსმალეთის სახელმწიფო აღმოუჩნდა. ამით საქართველოს ყოველგვარი საშუალება მოესპო, რომ დასავლეთ ევროპის კულტურის აყვავების, რენესანსის ნაყოფიერს შემოჭმედების წყაროს გასცნობოდა და თვითონაც ასეთი აღორძინების მოზიარე გამხდარიყო.

სამხედრო და პოლიტიკური გეგმა ოსმალთა კონსტანტინეპოლიდან განსადევნად

დამახასიათებელია, რომ კონსტანტინეპოლის ოსმალთაგან აღებას ყველაზე უწინარეს დასავლეთ ევროპაში მიაქციეს ყურადღება. რომის პაპმა ნიკოლოზ V-მ მაშინვე სცადა ბიზანტიის დედაქალაქის თურქ-ოსმალთაგან განსათავისუფლებლად ჯეჰაროსანთა ომი მოეწყო. მაგრამ ე-

რას გახდა. მისმა მოადგილემ კალისტ III-აც ეკრათერი მოახერხა. ორგზისი ცდის უნაყოფოებისდა მიუხედავად, რომის პაპმა პიომ გადასწყვიტა დასახული მიზნისათვის ისეთი გეგმა შეედგინა, რომ მის განსახორციელებლად დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანთა სახელმწიფოებს მიეღოთ მონაწილეობა: ოსმალეთის წინააღმდეგ დასავლეთ ევროპიდან უნდა წამოსულიყო მხედრობა, აღმოსავლეთის ქრისტიანებს კი, ოსმალთა სათანადო თემებში თურქთა ჯაროს დასაბანდებლად, აღმოსავლეთიდან უნდა შეეტათ.

რომის პაპმა პიომ თავის დესპანად ლუდოვიკო ბოლონიელი გამოგზავნა მახლობელი აღმოსავლეთის ქრისტიანი სახელმწიფოების განზრახულ გეგმაში მზერვალე მონაწილეობის მიღებაზე დასაყოლიებლად.

რომის პაპის დესპანის საქართველოში მოსვლა და ქართველ პოლიტიკოსთა ფართო გეგმა

რომის პაპის დესპანი უპირველესად საქართველოს ესტუმრა, რადგან გეგმით ამ საქმეში სწორედ საქართველოს უნდა მიეღო მზერვალე სამხედრო მონაწილეობა. 1459 წელს ლუდოვიკო ბოლონიელმა გიორგი მეფეს თავისი ეკლესიის უფროსის გეგმა გადაუშალა ოსმალთა ზელოდან კონსტანტინეპოლის გამოსაგლეჯად. ამ განზრახვამ საქართველოს პოლიტიკის მესვეურნი ისე გაიტაცა, რომ მათ ამაზე მეტის განხორციელებაჲკი გადაწყვიტეს.

მართალია, რომის პაპის დესპანის მოსვლისას, საქართველოში მეფე-მთავერებს შორის შინაური უთანხმოება იყო, მაგრამ 1459 წელსვე გიორგი მეფესა და მთავართა შორის ზავი დაიდო და განზრახული გეგმის განსახორციელებლად მსჯელობა დაიწყო.

რომის პაპსა და დასავლეთის პოლიტიკოსებს უპირველესად კონსტანტინეპოლის თურქთა ზელოდან გამოგლეჯა აინტერესებდათ, ქართველებისათვის-კი მართო ეს საკითხი არ იყო საკირბოროტო. უნდოდათ ამ შემთხვევით ესარგებლათ და მცირე აზიაში თურქთა პოლიტიკური ძალა მოესპოთ, რომ მომავლისათვის მათი საშიშროება სამუდამოდ ჰქონოდათ თავიდან აცილებული.

ჩაკი ქართველ პოლიტიკოსთა აზრით გეგმა გაცილებით უფრო ფართო უნდა ყოფილიყო, მის განხორციელებას მეტი მონაწილენიცა და უფრო მრავალრიცხოვანი სამხედრო ძალაც სჭირდებოდა: ის სამხედრო ძალა, რომლის გამოყენაც საქართველოს შეეძლო, — 70 ათასი ჯარისკაცი, სამხარი არ იყო. ამიტომ საქართველოს პოლიტიკოსებმა გადასწყვიტეს, რომ უნდა მეზობელ ბერძნებისათვის, ტრაპიზონის სამეფოს კეისრისათვისაც და მცირე სომხეთის მმართველისათვისაც მიემართათ. შესაძლებელი იყო ოსმალთა წინააღმდეგ თვით მახლობელი აღმოსავლეთის იმ შამხაღდან მმართველთა ძალაჲკი გამოეყენებინათ, რომელთაც ოსმალებთან დაუძინებელი მეტოქეობა და მტრობა ჰქონდათ.

საქართველოს პოლიტიკური მოქავეშიანი ოსმალთა წინააღმდეგ განჯახულს ბრძოლაში

მოლაპარაკება მართლაც შეთანხმებით დამთავრდა. დავით ტრაპი-
ზონის მეფე 30 ათასი ჯარისკაცისა და 30 კატარლის გამოყვანას შეჰ-
პირდა, მცირე სომხეთის პატრონმა 20 ათასი მოლაშქრის გამოყვანა
იქისრა და უკვე მარტო მახლობელ აღმოსავლეთის ქრისტიან სამფლობე-
ლოების ჯარის ჩაოღენობა 120 ათასს შებრძოლამდე ავიდა და 30 სამ-
ხედრო კატარლაც ეყოლებოდათ.

ქართველმა პოლიტიკოსებმა რომ ირანის მბრძანებელს უზუნ-ქასანს
ოსმალთა წინააღმდეგ განჯახულს ლაშქრობაში მონაწილეობა შესთა-
ვახეს, იმისდა მიუხედავად, რომ ისიც მაჰმადიანი იყო. მან იმ იმედით,
რომ სამაგიეროდ შესაფერისს ტერიტორიულ ჯილდოს მიიღებდა, მონა-
წილეობის მიღება სიხარულით იქისრა.

საქართველოს და მის მოქავეშიანთა დესანანების გამგზავრება დასავლეთ მვროქაში საბოლოო გაგმის შესაღვენად

ლუდოიკო ბოლონიელის წინამძღოლობით ისინი საქართველოდან
ჩრდილოეთის გზით გაემგზავრენ. რადგან იმ დროს კონსტანტინეპოლ-
ში მგზავრება ხიფათის მეტს აჩაფერს უქადა.

საქართველოს მეფის დესანს ნიკოლოზ ტუილელს გარდა. ამ დესან-
ობაში მონაწილეობას იღებდა ყუარყუარა ათაბაგის ელჩი, ვილაყ ქასა-
დანი. დავით ტრაპიზონის კეისრისა — მიხეილ, მცირე სომხეთის მთაფ-
რის. მარალო და უზუნ-ქასანისა მაჰმედ.

ჩრდილოეთის გზით მიმავლებმა უნგრეთისა და გერმანიის გზით იტა-
ლიაში გაემგზავრენ. ზოლო 1460 წელს ყველა ეს პირები უკვე რომში
იმყოფებოდნენ.

განგმის ჩაშლა

საქართველოდან ჩასულ დესან-ელჩებს რომში საზეიმოდ დაუხებდნენ:
სასულიერო დასნიც მოაგებეს. სამთავროს სასახლეში შესაფერისი სად-
გომიც დაუმზადეს, მაგრამ მაინც რომში დესანებმა სასიხარულო ვე-
რა გაიგეს რა. რომის პაპის ყოველივე ცდა ამო გამოდგა განჯახული
ომის მოწყობა შეუძლებელი შეიქნა და საქმე უნდა მთლიანად ჩაშლი-
ლიყო. საქართველოდან და მახლობელ აღმოსავლეთიდან ჩასულ დეს-
ანების ყოალიციაზე ამ ამბავმა თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მო-
ახდინა. მაინც რომ გული არ გაეტეხათ, რომის პაპმა უჩრჩია. დასავლეთ
ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოების მესვეურთათვის პირადად ეთხოვათ,
ამ გაგმის განბორკილებაში მონაწილეობა მიეღოთ.

1460 წელს საქართველოს დესანები ჯერ საფრანგეთის მეფეს კარლოს
VII-ის წარუდგენ და ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობა სთხო-
ვეს, შემდეგ მისი შეილის ლუდოიკის მეფედ კურთხევასაც დაესწრნენ.
მასაც სთხოვეს, მაგრამ არც ამით გამოსულა რამე.

შინაური ზავის ჩაშლა საქართველოში: გიორგი მეფისა და ყვარყვარა ათაბაგს შორის ბრძოლის განახლება

დღემოკლე აღმოჩნდა საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის დადებული 1459 წლის ზავის ხელშეკრულებაც. ამაზე უფრო უარესი ის იყო, რომ საქართველოს შინაურობაში ისეთი დაუნდობელი მტრობა ატყდა, რომელიც საქართველოს საზღვრებზე მოზღვაებული მტრის მოქმედებას ყოველნაირად უწყობდა ხელს.

ყვარყვარა ათაბაგი ერთი იმ პირველთაგანი იყო, რომელმაც საქართველოში შინაური ბრძოლის კოცონი კელაე დაანთო: განახლდა ბრძოლა გიორგი VII-ის და ყვარყვარა ათაბაგს შორის. მათი დამოკიდებულება იმდენად გამწვავდა, რომ სამხედრო ბრძოლითაც-ი დამთავრდა. მესხეთის მთავარმა საქართველოს მეზობლად მყოფი ერანის მბრძანებელი უზუნ-ქასანიცი გამოიყენა. თუ წინათ უზუნ-ქასანი საქართველოს მეფის მოკავშირე იყო ოსმალთა წინააღმდეგ განზრახულ ბრძოლაში, ეხლა, ყვარყვარა ათაბაგის წყალობით, უზუნ-ქასანი უნდა მას დაჰხმარებოდა თვით საქართველოს მეფის წინააღმდეგ. უზუნ-ქასანი 1462 წელს მოვიდა სამცხეში და ყვარყვარა ათაბაგს საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში მიეშველა და ყუარყუარა ათაბაგმა გაიმარჯვა.

ბაგრატიის აჯანყება გიორგი მეფის წინააღმდეგ და მისი გამარჯვება ჩიხორთან

ათაბაგის გამარჯვებამ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა წინანდელზე უფრო გააჩუქლა. მეზობლთა შორის ბაგრატიც გამოჩნდა, რომელსაც ქუთაისის სანახებში, ე. ი. სამოქალაქოში, საქვეყნოდ გამჩივის თანამდებობა ჰქონდა და ამიტომ ქუთაისიც მას ექვემდებარებოდა. გიორგი მეფემ რომ ამ ბაგრატს ორკოფული ჭკევისათვის ქუთაისი წაართვა, ის გიორგი მეფეს უკვე სხადად აუჯანყდა და ისეთს მდგომარეობაში ჩაუდო, რომ ან სამხედრო ძალით უნდა დაემორჩილებინა, ან და მისთვის დაეთმო ასპარეზი.

მეფესა და აჯანყებულ ბაგრატს შორის სკანდას ციხისა და ჩხარის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ქ. ჩიხორთან 1463 წელს დიდი ბრძოლა მოხდა, რომელშიც გიორგი მეფე დამარცხდა.

დიდგვარიან აჯანყებათა პოლიტიკური გახრწნილება და ყუარყვარა ათაბაგის ლაღატი

ბაგრატის ასეთი გამარჯვება მხოლოდ ზოგიერთი დიდგვარიანი აზნაურის მოღალატეობა ჭკევან შეაძლებინა. ზოგი ბაგრატის მომხრე იყო, ზოგი გიორგი მეფეს იცავდა. ბაგრატს გამარჯვების დროს გიორგი მეფის ანა ერთი ერთგული აზნაური ჩაქვარდნია ზელში. აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსვლისას გიორგი მეფემაც ბაგრატის მომხრე დიდგვარიან აზნაურებს შავი დღე დააყენა.

თუმცა ბაგრატმა ჩიხორთან გაიმარჯვა. მაგრამ ქუთაისის დაპყრობა მანც ერ შესძლო. ეერც აღმოსავლეთ საქართველოში მოიკიდა ფეხი, გორიც ხელში ეერ ჩაიგდო. ამ რიგად ბრძოლის საბოლოო შედეგი ჯერ კიდევ გამოურკვეველი იყო, მაგრამ მარჯვე შემთხვევა ბაგრატს უარ-უარა ათაბაგის 1465 წელს ჩადენილმა ღალატმა მისცა.

1465 წელს გიორგი მეფე თავისი ჯარითურთ ურჩი უყარყუარა ათა-ბაგის დასაყვლად სამცხეში გაემართა. ფარაენზე დაბანაკებულ მე-ფესთან ათაბაგმა შებრძოლება არ მოისურვა. არამედ გამარჯვების მო-პოვება ეერაგობით სცადა: მეფის შესაყრობად და მოსაკლავად საიღუმ-ლო შეთქმულება მოაწყო. გიორგი მეფეს ამ შეთქმულების ამბავი ერთმა განდობილმა კარის კაცმა. იოთამ ზეედგინიძემ. აცნობა. თუმცა მეფემ ეს ცნობა არ დაოჯერა, მაგრამ მანც თითონ, იოთამ ზეედგინიძის ჩრეებით. იმ ღამეს გაეცალა, იოთამ ზეედგინიძე-კი მეფის კარავში დაწვა. უყარყუ-არა ათაბაგის თავსდასხმულმა მოღალატეებმა, რომელთაც იქ საქართვე-ლოს მეფე ეგულებოდათ. სამეფო კარავში მწოლარე იოთამ ზეედგინიძე სასიყვდილოდ დასკრეს.

გიორგი მეფის უყარყუარა ათაბაგისაგან შეპარობა და ბაგრატის გახმომება

რაკი მეფე დარწმუნდა, რომ მოტანილი ცნობა სრული ჭეშმარიტება იყო, მან უყარყუარა ათაბაგის სასტიკად დაჟჯა გადასწყვიტა. გამოძიებამ მღელვარება გამოიწვია: უყარყუარა ათაბაგმა ამით ისარგებლა, მეფეს 1465 წელს უეცრად თავს დაესა, ტყვედ ჩაოჯდო და სამცხეში წაიყვანა.

კონსტანტინე ბატონიშვილმა იქიდან გამოქცევა მოახერხა და ჯერ გო-რის ციხეში გამაგრდა, მაგრამ შემდეგ ლიხთ-იმერეთში გადავიდა და ქუთაისის ციხეში შეიხიზნა.

ბაგრატმაც ამით ისარგებლა. ქართლში გაღმოვიდა და 1466 წელს თა-ვისთ თავი სრულიად საქართველოს მეფეთ-მეფედ გამოაცხადა. მისი მომხრე ღიღგეარიანი აზნაურები დაფაქურდნენ და დაეით ბატონი-შვილს, რომელსაც დატრიალებული ამბებით გონება სრულებით დაბნე-ული ჰქონდა. შეუზღდნენ. რომ მას ბაგრატი მეფედ ელიარებინა. ისიც ბაგრატს მიემხრო და მეფეთ-მეფედ აღიარა.

რაკი ბაგრატს ქართლში მოწინააღმდეგე უკვე აღარაეინ აღმოუჩნდა, ხოლო დასავლეთი საქართველოს დანარჩენი ნაწილი, ქუთაისის გარდა, იმავე ბაგრატს ჰქონდა დაპყრობილი, ამიტომ კონსტანტინე ბატონიშვილ-საც, რომელიც ქუთაისის ციხეში იშუოფებოდა, ღიღბანს წინააღმდეგო-ბის გაწევა აღარ შეეძლო. ამიტომ უკვე 1468 წელს ბაგრატი და კონს-ტანტინე შეთანხმდნენ: კონსტანტინე ბატონიშვილმა ბაგრატის მეფეთ-მეფობა სცნო, ხოლო ბაგრატმა კონსტანტინე ბატონიშვილი თავის სი-გელში ძმადაც-კი გამოაცხადა.

და ესქილე (V ს.). ესქილეს ექუთენის სახელგანთქმული ტრაგედია „მი-
ჯატული პრომეთე“.

თქმულების შინაარსი ასეთია. ტიტანების შთამომავალმა, პრომეთე
იფეტის ძემ, მოსტაცა ზეციდან ღმერთების მეფეს, ზევსს, ცეცხლი და
მოუტანა იგი ადამიანებს. ცეცხლის საშუალებით ადამიანებმა თავი და-
აღწიეს ცხოველურ მდგომარეობას. აზროვნების უნარი შეითვისეს და
ყოველგვარი ზელოვნება გამოიგონეს. ცეცხლის საშუალებით შესძლეს
მათ ლითონის დამუშავებაც. განრისხებულმა ზევსმა მძიმე ჯაჭვით შე-
ბორცა კაცობრიობის განმანათლებელი, გმირი პრომეთე და დააბა იგი
კავკასიონის ქედზე, რომლის მწვერვალები ეარსკლავებს სწევდება. ზე-
სისავე ბრძანებით ფრთავარსებელი ეკორტნის პრომეთეს უკეცდა
ღვიძლს, რომელიც ღამ-ღამობით კვლავ მთელდება. „მოკედავნი“ კი.
ე. ი. ადამიანები, პრომეთეს მხარეზე არიან: კოლხეთის ასულნიც, რო-
მელნიც ომში უშიშარნი არიან, კავკასიონის მახლობლად აღმართული
მაღალი ცხის მცხოვრებთა მკისხანე ლაშქარიც. რომელიც წვერწამ-
ხულ შუბებით ხმაურობს, და სკიოთების მრავალრიცხოვანი ტომები, ყე-
ლანი თანაუგრძნობენ პრომეთეს ტანჯვას. თვით პრომეთე უდრეკია და
ამაყი. იგი მზადაა აიტანოს ყოველგვარი ტანჯვა, ოღონდ ზევსს არაფე-
რი დაუთმოს. პრომეთე თავისთავს ზევსზე უფრო ძლიერ არსებადაც კი
ჭგნობს, იმიტომ რომ პრომეთემ იცის საიდუმლოება, რომელიც დაფა-
რულია ყველა სხვისაგან. თვით ზევსისაგან. ეს არის საიდუმლოება იმ
მიზეზის შესახებ. რომელიც ოდესმე დაამბობს ზევსსა და მის ძალაუფ-
ლებას. ბოლოს გმირი ჰერაკლე მართლაც მოჰყლავს მტარვალ ორბსა და
გაათვისისუფლებს პრომეთეს.

არა ნაკლებ ცნობილია მეორე ბერძნული თქმულება არგონავტების
შესახებ. კოლხეთში მეფობს აეტი, ქელიოს-შის შვილი. აეტს ყვავს ასე-
ლი. მშვენიერი მელეა. ყოველგვარ სხვა სიმდიადის გარდა, აეტი მფლო-
ბელია „ოქროს საწმისისა“, ე. ი. ვერძის ოქროს ტყავისა. ამ
ვერძით ოღესლაც ფრიქსმა და ჰელამ, რომელნიც ავ დედინაცვალს
გაქცეოდნენ, გადაიარეს ჰელესპონტი და შავი ზღვა და თავი შეაფარეს
კოლხების ქვეყანას. აქ ფრიქსმა ვერძი მხვერპლად მიიტანა და ვერძის
ოქროს ტყავიც ზევსს წესწირა. თქმულებამ რომ კოლხეთში „ოქროს
საწმისია“ დაცული, სურვილი აღუძრა საბერძნეთის გმირებს, იასონის
შეთაურობით, წასულიყვნენ კოლხეთში ამ ძვირფასი განძის მოსაპოებ-
ლად. იასონმა და მისმა რაზმმა პირველად შეასრულეს ისტორიაში ასე-
თი შორეული საზღვაო მგზავრობა. მათს ზომადს სახელად ერქვა „არ-
გო“, და ამიტომ იასონსა და მის მხლებლებსაც „არგონავტები“ ეწოდათ.

არგონავტები მოვიდნენ კოლხეთში და მდინარე ფაზისით ავიდნენ
კოლხეთის ღედაქალაქ აიაში. რომელიც ამავე ფაზისის ნაპირზე იდო-
შიმღირით და სილამაზით ბრწყინავდა მტკიცედ შემოზღუდული სამეფო
საჯდომი: მაღალი სასახლეები. ფართო კარები და სვეტების მწყობრი
ჩოგი კედლების გარშემო. საილენძით გამაგრებული ბურჯები, ფთოლ-
შწვანი, მდიდრულად დაბურული ვაზები, დაუმუშაველი წყაროები, რო-

გიორგი მეფის უუარუარა ათაბაგისაგან განთავისუფლება და ბაგრატის წინააღმდეგ ბრძოლის ამაო ცდა

ეხლა-კი უუარუარა ათაბაგი დარწმუნდა, რომ მისგან ატეხილი არეულობით ყველაზე მეტად სხეამ ისარგებლა. მისთვის გაცილებით უფრო ზელსაყრელი იყო, რომ მოწინააღმდეგედ უფრო სუსტი ნებისყოფის პატრონი გიორგი VII-ე ჰყოლოდა. ვიღაც ისეთი ენერგიული პიროვნება. როგორც ბაგრატი გამოდგა. ამიტომ უუარუარამ გიორგი მეფე ტყეობიდან გამოუშვა, რომ გიორგისა და ბაგრატს შორის ბრძოლა ატეხილიყო.

თუმცა განთავისუფლებულმა გიორგი მეფემ თავის ხელისუფლების დასაბრუნებლად ქართლში ბრძოლა დაიწყო. მაგრამ დიდგვარიან აზნაურთა წრეში ბაგრატს უკვე ბლომად ჰქაევდა მომხრენი, გიორგი მეფეს-კი ისეთი დაბნეულობა ეტყობოდა, რომ არ იცოდა დიდგვარიან აზნაურთა შორის ვის მიჰნდობოდა და ეჭვით თავისდავე ერთგულ ყმებსაც-კი აღარ ეხმარებოდა. როდესაც ბაგრატი მათ წინააღმდეგ მოქმედებას იწყებდა ზოლმე. გიორგის მეფეთ-მეფობის დასაბრუნებლად უკვე ჯოჯოხეთი საშუალება დაკარგული ჰქონდა. ისიც შექმნილ ვითარებას შეურიგდა და კახეთში გადავიდა.

ბაგრატ მე-VI-მ (1468 - 1478 წ.)

თუმცა ბაგრატ VI-ე 1466 წ. იქცა იმიერ-ამიერ საქართველოს მეფეთ-მეფედ, მაგრამ მხოლოდ 1468 წლისათვის შესწლო მან თავისი ხელისუფლების განმტკიცება.

27 წლის იყო როდესაც ბაგრატი მეფეთ-მეფედ იქცა. თუმცა ის ლაშქარი და ტანადი კაცი იყო. მაგრამ ახირებული ჰქცეოდა ჰქონია, სოდინჯე ჰქცეოდა. უაღრესად მკაცრი და დაუზოგავი მმართველიც გამოდგა.

ბაგრატ VI-მ საბრძანებლის ფართობი და საზღვრები

ბაგრატი თავის თავს სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფედ და აფხაზეთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სამეხთა მეფედ, შარქანშად და შამანშად, ყოვლისა აღმოსავლეთ-დასავლეთის მკერობელ ხელმწიფედ ასახელებდა, ნამდვილად-კი უკვე კარგა ხანია, რაც ისტორიულად შექმნილი ეს წოდებულება რეალურ პოლიტიკურ ვითარებას აღარ შეეფერებოდა.

ბაგრატ მეფის უშუალო მფლობელობაში მყოფი მიწაწყლის დასავლეთის საზღვარი ცხენის წყლიდან იწყებოდა, მთელი დანარჩენი ლიხთ-იმერეთი შემოდიოდა და აღმოსავლეთ საქართველოში კახთა მეფის საზღვრამდე აღწევდა.

საბედიანო

საბედიანოს მთავარს, ბათუმს გარდა, კიდევ სამი ქალაქი ეკუთვნოდა: აფხაზეთში მდებარე სებასტოპოლი, შავი ზღვის სანაპიროზე ფოთი და შემდეგ კიდევ ერთი, აბრეშუმის ტილოსი და თაფლის, სავაქრო ცენტრი, სადაც საგარეო ეაქრობა სწარმოებდა ხოლმე. საბედიანოს სამთავროს სათავეში ბედიანი იდგა, რომელსაც ქართულ ძეგლებში დადიან-გურიელი ეწოდება. ბედიანი, იგივე დადიან-გურიელი, ქართულ წყაროებში დიდი ჟრისთავთ-ერისთავის წოდებულობით არის ხოლმე მოხსენებული. 1470 წლიდან მოყოლებული 1474 წლამდის ბედიანად შამადაელა იყო.

თუმცა ბაგრატ VI-ს სამფლობელო დასავლეთით ცხენის წელიდან იწყებოდა, მაგრამ საბედიანო მაინც მას ემორჩილებოდა. როგორც უზენაეს საკეთმპყრობელს.

მ ე ს ხ ე თ ი

საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის თემს მესხეთი წარმოადგენდა, რომელიც ყუარყუარა ათაბაგს ჰქონდა ხელთ, საქართველოდან გამოყოფის დაუცხრომელი წადილით შეპყრობილს ჯაყელთა საგვარეულოს ამ წარმომადგენელს. საათაბაგო ამ დროს დიდი სამფლობელო იყო: ჭოროხის იქით მდებარე მიწა-წყალი. მართალია, ოსმალეთის სახელმწიფოს ჰქონდა ჩაგდებული ხელში, მაგრამ დანარჩენი მესხეთი ყუარყუარა ათაბაგის ხელში იყო. ყუარყუარა ათაბაგს მეზობელთა შორის ძლიერი მბრძანებლის სახელი ჰქონდა დამსახურებული. მაინც ის თავის თავისთვის სხვა წოდებულობას, საქართველოს ათაბაგისა და სამცხის სპასალარის გარდა არ ხმარობდა. ასევე უწოდებდნენ მას სხვა თანამედროვენიც.

ბაგრატ VI-ის სამფლობელოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი

ბაგრატ VI-ის სამეფოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი ლოქის მთის გასწვრივ იყო, ლორეს ველი და მთელი მთიანეთი-კი უზუნ-ჰასანს ეკურა, ე. ი. ერანის მფლობელის ხელში იყო. მას ლორეს ციხეში თავისი თურქი მეციხოვნენი ჰყავდა, რომელნიც ამაყარად ამ ძლიერ ციხეს ქართველთა შესაძლებელი თავდასხმისაგან იცავდნენ. ამრიგად ქვეყნის დასაცავად ესოდენ მნიშვნელოვანი ციხე საქართველოს დაკარგული ჰქონდა.

ბაგრატის საბრძანებელში ორი დიდი ქალაქი, ქუთაისი და ტფილისი იყო. ტფილისი ისევე, როგორც წინათ დედაქალაქად ითვლებოდა, ბაგრატიც იქ იმყოფებოდა. ქუთაისი უკვე ძალზე დაპატარავებული იყო. იქ გორაზე ბაგრატ III-ის ტაძარი იდგა და ციხე-ქალაქი-კი რიონის გაზოდა ველად იყო მოთავსებული. ციხესა და ქალაქს ქვის ხიდი აერთებდა ერთმანეთთან. სამეფო სასახლე რიონის პირას იყო აშენებული. და-

საველთ საქართველოში ბაგრატ VI-ეს ძლიერ ციხედ სყანდაც ჰქონდა მიწნეული. იქ ბაგრატ VI-ის საზაფხულო სასახლე იყო. ქართლის შუა გულში სხვებზე უფრო შნიშვნელოვანი გორის ციხე იყო, მაგრამ ამ დროს გორის ციხე ხის ნაგებობას წარმოადგენდა.

საქართველოს დედაქალაქი ტფილისი, რომელიც ძველად თავის სიდიდითაც და სიმდიდრითაც იყო განთქმული, ისევ ლაშაში იყო, მხოლოდ მტრის მრავალგზისი შემოსევის წყალობით ამ ხანისათვის უკვე აგრეთვე დამცრობილა. მხოლოდ ის უბნები, რომელთათვისაც მტერს თავისი მსახურელი ხელი არ ჰქონდა დადებული, იმ ხანაშიც კარგა შეიძროდ იყო დასახლებული. მთაზე აგებული ტფილისის ისნის ციხე იმ დროისათვისაც კარგ და მაგარ ზღუდრდ ითვლებოდა.

ბაგრატ VI-ის და ოსმალეთის შორის და უზუნ-ქასანის საქართველოში შემოსევის საფაღისი

უზუნ-ქასანი, როგორც ვიცით მზად იყო ქართველებთან ერთად ემანა ოსმალეთის წინააღმდეგ, ოღონდ-კი ამისათვის ჯილდოდ ის საბრძანებელი ჩაეგდო ხელში. რომელზედაც ასე ეკირა თვალი. როდესაც ეს ოცნება უნიადგო გამოდგა, ამ დროიდან მოყოლებული უზუნ-ქასანი განზრახ ებმარებოდა თითოეულ პირს, რომელიც ოსმალებს აუჯანყდებოდა. 1471 წელს ოსმალებმა ყარაღანის ამირას აშეძლეს სამფლობელო წაართვის. იგი მაშინვე უზუნ-ქასანთან გაიქცა, რომელმაც ამ შემთხვევით ისარგებლა და თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრით ოსმალეთს შეესია. ერანის მმართველმა ოსმალების დამარცხება მოახერხა, ყარაღანის სამფლობელოს დიდი ნაწილი ხელში ჩაიგდო და თავის ყმად-ნაფიცად ამირა აშეძლი დასეა. უზუნ-ქასანი ამ დროს მხოლოდ ამით დაკმაყოფილდა.

ოსმალებმა, 1472 წელს ერანელთა განადგურება ადვილად შესძლეს. შემდეგ დასასჯელად მრავალრიცხოვან ჯარით თითონ ოსმალეთის სულტანი მუჰამედი წამოვიდა. უზუნ-ქასანი განსაცდელში ჩაეარდა, ამიტომ საქართველოს სთხოვა დახმარება, მაგრამ საქართველოს მთავრობამ უარი შეუთვალა.

უზუნ-ქასანისა და სულტან მუჰამედის სამხედრო ძალებს შორის თერჯანის მახლობლად მომხდარს ბრალაში უზუნ-ქასანი ისე დამარცხდა, რომ მას ომის გაგრძელება აღარ შეეძლო.

უზუნ-ქასანის საქართველოში შემოსევა

ერანის ბატონმა გადასწყვეტა საქართველო დაუბმარებლობისათვის სა-მაგალითოდ დაესაჯა, მაგრამ იმ დიდ სამზადის, რომელსაც საქართველოს წინააღმდეგ გამოსალაშქრებლად აწარმოებდა, საიდუმლოდ იცავდა. საქართველოს მთავრობის შესაცდენად მაშინაც, როდესაც ის 1477 წელს თავის მრავალრიცხოვანი ჯარით დაიძრა, საქართველოზე მომავალზე

40 ათასი ცხენოსანი და ქვეითი ჯარისკაცისაგან შედგარი თავისი ლაშქარი შვიდი დღის განმავლობაში სულ სხვა გზაზე დააყენა და მხოლოდ შემდეგ მან თავის სამხედრო ძალას უეცრად პირი საქართველოსაკენ აბრუნებინა.

ამ გეგმად ერანის მმართველს შეეძლო სრულებით მოუშაადებელს ბაგრატ VI-ს თავს დასაბრძოლა. უზუნ-ქასანის ლაშქარმა ტფილისამდე მოიღწია. ქართველებმა მხოლოდ აურა და გაზიზვნა მოასწრეს: ტფილისსა და მის მთელ სანაპიროში ერანის ლაშქარს საშუალება ჰქონდა სოფლები და ნაგებობანილა გაენადგურებინა. აქედან მან თავისი სამხედრო ძალა გორისაკენ დასძრა, მაგრამ იქაც ხალხი ყველგან გაზიზნული დახედა. ამროგად უზუნ-ქასანმა ტფილისი და გორიც უბრძოლველად ჩაიგდო ხელში.

ბაგრატ VI-ის უშვილობა და დაზავების ცდა

ბაგრატმა გადაწყვიტა უზუნ-ქასანს დაჰპაუტებოდა. უზუნ-ქასანმა ზავის საფასურად საქართველოს 16 ათასი ლუკატი (ე. ი. ოქროს ფული) უოველწლიური ხარკის გადახდა მოსთხოვა. ამასთანავე ტფილისის, ეთარკა მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრის, ხელში ჩაგდებაც ჰქონდა გადაწყვეტილი. თუმცა ბაგრატ VI-ემ თანხმობა შემოუთვალა უზუნ-ქასანს ფულის გადახდაზე. მაგრამ შემდეგ ამაზე გაცოლებით ნაკლები შეძლია და საზავო მოლაპარაკება ამის გამო შესწყდა. უზუნ-ქასანმა მაშინვე განაახლა ბრძოლა საქართველოს წინააღმდეგ და მოქმედების ასპარეზად სამცხე ატყია.

უზუნ-ქასანთან დადგენილი ზავის პირობები და შედეგი

ყუარყუარა ათაბაგი, რომელიც საქართველოს მეფესთან ბრძოლაში ასე დახელოვებული იყო. ერანის მფლობელს, თავის წინანდელ მოკაცშირეს, მაინც ვერ გაუმკლავდა. ბაგრატ VI-ემ და ყუარყუარა ათაბაგმა ისევ დაზავება იჩიეს: 16 ათასი ლუკატის გადახდას დათანხმდნენ და უოველწლიური ხარკის მიცემაც კი იკისრეს. უზუნ-ქასანი ამის შემდგომ საქართველოს საზღვრებდან გავიდა, მაგრამ ლორეს ველი მაინც წინანდებურად თავისად დაიკირა. არც ტფილისი დასცალა. 6 ათასი ტყვეც წაიყვანა: საქართველოდან.

საქართველოს დამარცხების მიზეზი

ამ გეგმად საქართველო მძიმე მდგომარეობაში ჩაეარდა. შინაური შუღლისა და დამლუპველი ბრძოლის შედეგი მთელი თავისი საშინელებით გამოვლენდა. ბაგრატ VI-ე და ყუარყუარა ათაბაგი თავიანთი უგუნური პოლიტიკის მსხვერპლი თითონვე შეიქნენ: საქართველოს ჯერ კიდევ გიორგი მეფის დროს. 70 ათასი ჯარისკაცის გამოყვანა შეეძლო, უზუნ-ქასანს-კი 40 ათასზე მეტი მოლაშქრე არ მოუყვანია თან, როდეს-

საც საქართველოს შემოესია. საქართველოში რომ თანხმობა ყოფილიყო, ცხადია, საქართველოს არამც თუ მტრის მოგერიება შეეძლო, არამედ თითონაც სამაგიეროს გადახდის საშუალება ექნებოდა და უზუნ-ჰასანის დამარცხებასაც შესძლებდა, მაგრამ შინაური ბრძოლით და ქვეყნის აოხრებით გაწამებული ხალხი და პოლიტიკურად დაქუცმაცებული საქართველო მტრის თარეშის ასპარეზად უნდა ქცეულიყო.

კოსტანტინე მეთექვსმეტი

ბაგრატ VI-ე გარდაიცვალა თუ არა, სამეფო ტახტზე ასელა მისმა შვილმა ალექსანდრემ სცადა. მაგრამ მეფობა ვერ შეინარჩუნა და რაჭა-ლეჩხუმში გამაგრდა. ბაგრატ VI-ის მამიკერ 1479 წ. კოსტანტინე ბატონიშვილი გამეფდა, რომელიც გიორგი VII მეფეთ-მეფის ძმის დიმიტრის შვილი იყო.

კოსტანტინეს საზრდოებელი. კოსტანტინეს პატარა საზრდოებელი-ლაქონდა ზელთ: ჰერეთ-კახეთი-კი აღარ ემორჩილებოდა. ჰერეთ-კახეთს უკვე თავისი მეფე ჰყავდა: 1476 წლიდან იქ გიორგი მეფეთ-მეფის ძე ალექსანდრე მეფობს. კოსტანტინე მეფეთ-მეფე და ალექსანდრე კახთა მეფე ერთმანეთს დაეზავნენ და თავიანთი სამფლობელოების საზღვრებზედ საბოლოოდ შეთანხმდნენ.

არადეთის ბრძოლა და ალექსანდრეს გამეფება იმერეთში. კოსტანტინემ მეფეთ-მეფობა დიდი ხნით ვერ შეინარჩუნა: განაზღვრა ბრძოლა მასა და სამცხის ათაბაგს ყუარყუარას შორის, რომელიც 1483 წლ. აგვისტოში არადეთთან მომხდარი საშებდრო შეტაკებითა-კი დამთავრდა. ყუარყუარა ათაბაგმა გაიმარჯვა. კოსტანტინე მეფის დამარცხებით მაშინვე რაჭა-ლეჩხუმში გამაგრებულმა ალექსანდრე ბატონიშვილმა. ბაგრატ VI-ის ძემ, ისარგებლა და ლიხთ-იმერეთი ჩაიგდო ხელში. ამ ნაირად ლიხთ-იმერეთისა და ლიხთ-ამერეთის პოლიტიკურ მთლიანობას უკანასკნელი საყოფ-ნო-კი გამოეცალა: ამერეთი ხომ უკვე ისედაც იმდენად იყო შემოიკრებუ-ლი, რომ კახეთ-ჰერეთი ცალკეულ კახთა სამეფოდ იქცა ეხლა ლიხთ-იმერეთის უმთავრესი ნაწილიც იმერეთის სამეფოდ გამოეყო.

კოსტანტინეს ამაო ცდა ხაყუთარა ძალით მთლიანობის აღსადგენად

კოსტანტინე მეფე ალექსანდრეს ქუთაისითგან განსადევნად დას. საქართველოში გადავიდა და შეეზრძოლა. სამეგრელოს მთავარი ლიპარტი დადიანი კოსტანტინე მეფეს მიემხრო და ალექსანდრე იძულებული იყო ქუთაისითგან გასცლოდა. მაგრამ ერანის ბრძანების აღმ. საქართველოში შემოსევამ კოსტანტინეს ლიხთ-იმერეთი მიატოვებინა ისე, რომ ალექსანდრემ, ბაგრატის ძემ, 1489 წ. ქუთაისის კვლავ ხელში ჩაგდება მოახერხა.

კოსტანტინეს გეგმა დახასიათებულია საგარეო პოლიტიკის საშუალებით მიხედვით. კოსტანტინე მეფემ საქმის გამოსწორება გარეე მოკავშირეების დახმარებით მოისურვა. ამ მიზნით 1492-1496 წ. შუა კოსტანტინე მეფემ თავისი დესპანი ხუცესი ნილოსი ეგვიპტის მზრდნებელთან

მამლუკ ხალიფა აშრაფ სეიფ-ად-დინ კაიტებისთან (1468-1496 წ.) გაგზავნა, რომელმაც საქართველოს მეფის მოცუპული ქაიროში კარგად მოიღო. ქაიროდან იერუსალემში მოსულმა დესპანმა ნილოსმა, ესპანიის დედოფლის იზაბელას დესპანებისგან არაბთა ესპანიიდან საბოლოოდ განდევნის ამბავი შეიტყო. ამით გახარებულმა კონსტანტინე მეფის დესპანმა ხუცესმა ნილოსმა ესპანიის დედოფლის დესპანი საქართველოში მოიყვანა.

კონსტანტინე მეფის ეპიტოლზე ესპანიის დედოფლის იზაბელასადმი კონსტანტინე მეფესა და მის მრჩეველთა ესპანიის მბრძანებლის ძლევამოსილებამ აფიქრებინა, რომ ასეთ გამარჯვებულს სახელმწიფოს საქართველოსთვის შეეძლო შეეღო. ამიტომ კონსტანტინე მეფემ იზაბელა დედოფლის დესპანს თავისი მოციქული ხუცესი ნილოსი გააყოლა, რომელსაც თან რომის პაპისა და ესპანიის მბრძანებლისადმი მიწერილი ეპისტოლეები გაატანა. ამ წერილობით მამართლას გარდა, ნილოსს უფრო მეტად სიტყვიერად ჰქონდა საიდუმლო მოლაპარაკება დაეალებული.

1495 წ. კონსტანტინე მეფეს ესპანეთის დედოფლის იზაბელასადმი მიწერილს ეპისტოლეში არაბეთის დამარცხება-განდევნის გამო სიხარულით აცხებულს აგონდება ამის საწინააღმდეგო შემძარწუნებელი პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელშიც აღმოსავლეთის ქრისტიანობა ჩაეარდა: კონსტანტინეპოლი და ბიზანტია ისევ, როგორც ტრაპიზონის საეპისკოპოსო, მოიხსენიენ და ოსმალთ ეპყრათ ხელში. ასეთი ბედი ეწია სერბთა სამეფოსაც. საქართველოშიც ჩვენს თავს დიდი განსაცდელი დაგეტრია. ალებსო, ჩვენ მტრებს ჩვენთვის ბევრი უბედურება მოუყენებიათ და ყოველთვის საში პირობის ასრულებას გუთხოვენ ხოლმე: დიდი ხარკი გადაიხადეთ, ჩვენთან ერთად იბრძოლეთ და გამამხდლიანდითო. ჩვენი მტრები, მაჰმადიანნი, მრავალრიცხოვანნი არიან, ჩვენ კი, კონსტანტინეპოლისა და ტრაპიზონის ქრისტიან სამეფოების გაქრობის შემდეგ, მასობელ აღმოსავლეთში მარტოდ-მარტონი-ლა დერჩით და ამის გამო ჩვენც დამდბლებულნი ვართო. მაგრამ ისევე, როგორც თქვენმა არაბებზე მანდაურმა გამარჯვებამ მაჰმადიანი, — სპარსნი, თურქნი და არაბნი, — შეაშფოთა, ასევე თქვენმა გამარჯვებამ ჩვენ გაგვახარა, მეტადრე. როცა გაეგეთ, რომ ზოგიერთი მანდაური მეფეებიც თქვენი მოკავშირენი არიან და ქრისტიანეთა ასეთი სიყვარულითა და თანხმობით უზრუნველყოფილი ხართო. გვედრებით, ნუ დაიყოვნებთ და პირდაპირ კონსტანტინეპოლზე გამოილაშქრეთო. შეც პირადად, ჩემი დესპანი დაბრუნდება თუ არა და შესაფერის ამბავს მომტანს, შეილთა და მთელი ჩემი ლაშქრითურთ თქვენთან ერთად საბრძოლველად წამოსვლისათვის განმზადებული ეიქნებო.

კონსტანტინე მეფის იმედის გაცრუება და ამის მიზეზი. ისევე, როგორც გიორგი VII დასავლეთ ქრისტიანეთა და საქართველოსა და მისი მოკავშირეების შეერთებული სამხედრო მოქმედების ფართო გეგმა თავითგანვე ჩაშალა, უნიადგო პოლიტიკურ ოცნებას წარმოადგენდა კონსტანტინე მეფის გეგმაც. წინანდელთან შედარებით, კონსტანტინე მეფის დროს

საქართველოს შინაური მდგომარეობა იმდენად გაუარესებული იყო, რომ თუ გიორგი VII შეეძლო დას. ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოთა მესვეურებისათვის მიეწერა და დაეჯერებინა, რომ მათთან ერთად საბრძოლველად მთელი საქართველო ყველა თავისი ნაწილებითურთ გამოვიდოდა, კონსტანტინე მეფეს თავის შვილისა და თავისი საყუარო ძალღონის გამოყვანის გარდა ველარაგის პაირდებოდა. თუ რამდენიმე ათეული წლის წინათ საქართველოს მთლიანი სამხედრო ძალის შეპირებითაც არა გამოვიდა რა, როგორ შეიძლებოდა კონსტანტინეს ღრონდელს ეთარებას ვისთვისმე დას. ევროპაში ასეთი ომის ატეხა გაეხედინებინა? დასასრულ აღსანიშნავია, რომ საქართველოს პოლიტიკოსებს ესპანიის სამეფოს სამხედრო ძლიერებაზეც გადაჭარბებული წარმოდგენა ჰქონათ, ეერ გაუთვალისწინებიათ. თუ რა დიდი მანძილისა და, მაშასადამე. რამდენი დამარცხოლების დაძლევა იყო საჭირო, რომ ესპანიითგან კონსტანტინეპოლის წინააღმდეგ დაეწყოთ ბრძოლა.

უარაუთარა ათაბაგისა და ქაიხოსროს ხიყდოლო და მზეკაბუკის გაბატონება მესხეთში. ძალზე მოხუცებული ყუარყუარა ათაბიგ რომ 1498 წ. გარდაიცვალა, მის მავიერ მესხეთის მთავრად მისი უფროსი ვაჟიშვილი ქაიხოსრო გახდა. მაგრამ ქაიხოსრო ათაბაგიც 1500 წელს მოკვდა და მის მავიერ მესხეთის პატრონად ქაიხოსროს მომდევნო ძმა მზეკაბუკი დაჯდა. თუმცა მთელ მესხეთს ის განაგებდა, მაგრამ ამირსპასალარად და ათაბაგად მზეკაბუკი-კი არა, არამედ ქაიხოსროს შვილი ყუარყუარა ითვლებოდა.

მზეკაბუკის მშვიდობიანი გონიერი პოლიტიკა. თავდაპირველად მზეკაბუკს კონსტანტინე მეფესა და საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქთან წესიერი და მშვიდობიანი დამოკიდებულება ჰქონდა. იმ განცეკობიერის პოლიტიკას, რომელსაც ყუარყუარა ათაბაგი იწარმოებდა და მიზნად მესხეთის საქართველოთგან სრული ჩამოშორება ჰქონდა დასახული, მზეკაბუკი არ მისდევდა. პირიქით, კუმურდოს საეპისკოპოსოს მღვდელმთავრის თანამდებობის განთავისუფლების შემდეგ, მზეკაბუკმა კუმურდოელად არჩეული გერასიმე საკურთხეველად აბზაზეთის კათალიკოსთან კი არ გაგზავნა, არამედ მცხეთაში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ ევაგრესთან. ამით ის მეფის უზენაესობასაც სცნობდა და ქართული ეკლესიის განუყოფელობასაც.

მზეკაბუკისა და კონსტანტინე მეფის გადამტერება და მესხეთის ბატონის უკუდბრთხ პოლიტიკურ გზაზე დადგომა. შემდეგ მეფე კონსტანტინე და მზეკაბუკი „შემდურდეს“ და მესხეთის მესაქემ თავისი მამის პოლიტიკის განხორციელებას მიჰყო ხელი. მზეკაბუკის პატივმრეყარობას უკვე საზღვარი აღარ უჩანდა: მის ხელში შემეყურე და მისი ჭონებრივი წყალობის მოიხმდე ანტიოქიის პატრიარქი დოროთეოსი, რომელიც იმ ხანებში მესხეთს იყო საკალმასობოდ მოსული, მზეკაბუკს „დიდი პატრონის“, „დიდი მეფისა და ყოელისა აღმოსავლეთისა ხელმწიფის“ სახელითაც კი ამკობს.

მზეკაბუკისა და დოროთეოს პატრიარქის დონიხობება საქართველოს

ეკლესიის მთლიანობის დასარღვევად. ანტიოქიის პატრიარქი დოროთეოსი იმდენად იყო მზეკაბუყის წადილითა და ქცევით წაქაზებული, რომ საკიროდ სენო აღენიშნა მზეკაბუყის ვითომც და „ღვთის მოშიშობა და მართლმადიდებლობა“ და დაეგმო „უსჯულობა მეფეთა (ე. ი. კონსტანტინე) და ერისა მათისა“. პატრიარქი დოროთეოსი სრული გულადხილო. ბოთ თითონვე აღიარებს, რომ „ბრძანებითა ეძღუენით თქუამად ამას დიდისა პატრონის მზეკაბუყის მიერ“-ო. ანტიოქიის პატრიარქი გვიმვლავნებს მზეკაბუყის პოლიტიკურ ზრახვას. რომ კონსტანტინე მეფის საბრძანებელი მას ხელში „თვინიერ ბრძოლისა“ ჩაეარდნოდა, რომ მისი ჯარი „თვინიერ კუთვებისა“. ე. ი. უბრძოლველად გაქცეულიყო „ღვთისმოშიში“ და „ღვთისმოყუარე“ მზეკაბუყის წინაშე. ამ რიგად მესხეთის მესვეური ქართლოს მეფის ხელში ჩაგდებაზეც კი ოცნებობდა.

მაგრამ ეს უფრო შორეული მიზანი იყო. ჯერჯერობით-კი მას მესხეთის ყველა სამწყობისა და ეკლესიის ჩამოშორება ჰქონდა გადაწყვეტილი. დასახული მიზნის მისაღწევად მზეკაბუყმა ანტიოქიის პატრიარქს დოროთეოსს აწყურის ეპისკოპოსი მესხეთის ეკლესიის უფროსად გამოაცხადებინა და მესხეთის ყველა ეპისკოპოსების ეკლესიის უფლება მიანიჭებინა. პატრიარქმავე თავისი უხვი მწყალობელის წადილი აასრულა, თუმცა საეკლესიო კანონებით ამის არაეთაბარი უფლება არ ჰქონდა. ამ რიგად, არამც თუ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა არ გამოსწორებულა, არამედ ის კავშირიც კი, რომელიც მანამდე ოდნავ მაინც კიდევ იყო შერჩენილი. შესწყდა.

საქართველოს ვითარება მეტახუთმეცხე საუკუნეში

საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა მე-XV საუკ.

თითქმის მთელი მეტახუთმეცხე საუკუნის განმავლობაში ბრძოლა სწარმოებდა საქართველოს განმაჯღებელსა და დამაქვეითებელს ძალას შორის. თემურლენგთან წლობის განმავლობაში მიმდინარე ომმა, მეტადრე თემურლენგისაგან ბრძოლის წარმოების წესად ეკონომიური ომის გამოყენებამ, საქართველოს ქონებრივი კეთილდღეობის თვით საფუძველიც კი მოუსპო. რაღა აღადგენდა გაყაფულ ბალ-ვენახებს და მტრის ხელით გაუნადგურებულს სასოფლო მეურნეობის სხვა დარგებს... ჩამდენი დრო და ჩამდენი ძალა, მუშახელი იყო ამისათვის საკირო? ბრძოლის დროს გაწყვეტილი და ომის მსხვერპლად ქცეული მოსახლეობა-კი იმდენად შეთხელდა და შემცირდა, რომ არამცთუ გაუქცავილებული სოფლების აღდგენა ძნელი იყო, არამედ გადარჩენილ დაბა-სოფლებშიც კი გაპარტახებული მიწების წინანდებურად დასამუშავებლად აღარ შესწევდათ ძალ-ღონე: XVI ს-შიც კი ბარად ქვეყანა სანახევროდ. ზოგან ნახევარზე მეტადაც კი აოხრებულ-გაპარტახებული ყოფილა.

ქვეყნის აოხრებულობა და სასოფლო მეურნეობის დაქვეითება

XVI ს-ში, თემურლენგის შემოსევისა და ეელურობის მთელი ეს შედეგი ამაზე უფრო მეტი საშინელებით წარმოუდგებოდა ადამიანს. ამიტომ-

მაც XV-ს-ითგან ქართულ ძეგლებში ასე ხშირად შეხვდება მკითხველი წინადასეთს იშვიათსა, ანდა სრულებით უცნობ ტერმინებს, როგორც ნაფუზარი, ნასახლარი. ნასოფლარი, ნაქალაქევი, ნავენახევი, პარდახტი და სხვა ამის მსგავსია.

ყველა ამის გამო საქართველოს ეკონომიური კეთილდღეობა ძალზე გაუარესდა. მეტადრე სასოფლო მეურნეობის დაჯინებისა და დაქვეითების შედეგად. დას. საქართველოშიც-კი, რომელიც მტრის შემოსევისაგან, აღმოსავლეთთან შედარებით ნაკლებ დაზარალდა, კულტურული დაქვეითება ცხადად საგრძნობი გახდა: მე-XV საუკუნეში მევენახეობა-შეღვიწეობა იმდენად გაუარესდა, რომ სამეგრელოში ლეონსაძე-კი ხეირიანს ველარ აუენებდნენ და ტრაპიზონიდან შემოჰქონდათ.

ამგვარადვე წინათ უძველეს დროიდან თავისი სელოს ქსოვილებით, ტილოთი, განთქმული კოლხეთი. ეხლა ამ დარგშიც დაქვეითებული იყო. ამიტომაც აქაური ტილოები უცხოეთში უკვე გაცილებით ნაკლებ გაჰქონდათ.

თუმცა აღმ. საქართველოში სასოფლო მეურნეობა და მრეწველობა ასე დაქვეითებული არ იყო, მაგრამ აქაც ინტენსიური მეურნეობის წარმოებისათვის ხალხს ძალა აღარ შესწევდა და სხვებზე ნაკლებ უფრო ადვილად გასაძლოლი მესაქონლეობის დარგი იყო დაზარალებული.

საქართველოს კულტურული დაქვეითება.

ხანგრძლივმა ომმა და მტრის მტარულობამ მშვიდობიანი ნაყოფიერი მუშაობის მაგიერ, აღამიანი მაშინ უნებლიედ უნდა სისხლის ღრას მისჩეუოდა. ომის საშინელება აიძულებდა ვეღურებას შეკუთვებოდა და გამოკუთვულებსა და საბიზნარებში ყოფნას შეპროგებოდა. სწავლისა და განათლებისათვის, მწერლობისა და ხელოვნებისათვის ასეთს პირობებში ვის შეეძლო მოეცალა. ანდა ვის ექნებოდა ამისათვის გული და ხალისი.

აღექსანდრე I-ის აღმშენებლობითი მოღვაწეობა და განახლების შეჩერება შინაური ბრძოლის გამწვავების გამო.

აღექსანდრე დიდი, როგორც ვიცით. განადგურებული საქართველოს აღორძინებისათვის თავგამოდებით იბრძოდა და მას ამ შრიც დაუეწიყარი ღვაწლი მიუძღვის. მაგრამ მე-XV ს. უკვე ორმოცთა-ორმოცდაათთან წლებთაგან მოყოლებული შინაურობაში მეფე-მთაფარა შორის ამტყდარმა ბრძოლამ, არამცთუ საქართველოს გამოკეთება შეაჩერა. არამედ თანდათანობით მას პოლიტიკური მთლიანობაც-კი მოუსპო და სამ სამეფოდ და სამთავროებად აქცია. საქართველოსთვის გარეშე მტერს იმდენი არ დაუცლია, რამდენი ენება ც მთავრებისა და დიდგვარიან აზნაურების თავგასულობამ, უგუნურმა ქცევამ და ქვეყნისა და ხალხის ღალატმა მიაყენა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის მოსპობის ეკონომიური შედეგი.

განკრძოება-გაბატონების გზაზე დამდგარი ყოველი მთავარი ცდილობდა თავის კარი საქართველოს სამეფო კარის მსგავსად მოეწყო: სათანადო მოჭლეები გაეჩინა და გარეგნული ბრწყინვალეობა მოეპოვა. ამოგარ წინანდელი გაერთიანებული სრულიად საქართველოს ერთი სახელმწიფო დარბაზისა და დარბაზის კარსა მყოფი მოხელეების განსაზღვრული რიცხვის მაგიერ, ეხლა ქართველ ხალხს სამი სამეფო და ამდენივე კარ-დარბაზი მრავალრიცხოვან მოხელეებითურთ უნდა შეენახა და მძიმე ტვირთად დასწოლოდა მთავარებისა და დიდებულ აზნაურების ეს ქვეყნის დამღუპველი პოლიტიკა.

ეკონომიური განადგურებისა და მოსახლეობის ძალზე შემცირების გამო, საქართველო ქონებრივადაც გაღარიბდა, რაც XV-ე საუკუნეში ამტყდარი შინაური ბრძოლის და პოლიტიკური მთლიანობის დაშლის შედეგად უფრო გაძლიერდა.

მოსახლეობის სოციალური განშრეების პროცესი.

ამავე ხანში დიდგვარიან აზნაურთა სოციალურს მდგომარეობაში. მათ წიაღშიც თანდათანობით დიდი ცვლილება მოხდა. უკვე XIV ს. აზნაურთა წოდება უშაღლეს წოდებრივ ფენას აღარ წარმოადგენდა, არამედ მათ მაგიერ დიდებულნი ჩანან, რომელნიც დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოების უფროს შტოს ეკუთვნოდნენ. „დიდგვართ თავადნი“ იყვნენ. მათი უფროსობა მარტო ზნიერებაზე-კი აღარ იყო დამოკიდებული, არამედ დიდს მოხელეობაზეც. როდესაც ამ დიდგვარიან საგვარეულოების თავადების აღზევება მეძვირდროებითი კუთვნილება გახდა, თავადობა უკვე წოდებრიობად იქცა და აზნაურთა წოდებაზე უპირატესი მდგომარეობა მოიპოვა. აზნაურთა წოდების წიაღითგან თავადობის წარმოშობის პროცესი XV ს-ში მიმდინარეობდა. მაგრამ საბოლოოდ მხოლოდ XVI ს. დამთავრდა.

შემცირებული შემოსავლის გახადიდებლად სახსრების ძებნა.

ამ ახალ სოციალურ ფენას, აზნაურთა წოდებასაც, მეფე-მთავრებსაც თავიანთი ძალაზე შეთხლებული სახსრების გადიდებაზე უნდა ეზრუნათ.

სამეფო-სამთავროებისა და კერძო-მესაკუთრეთა შეთხლებული ქონებრივი ავლადიდების გაძლიერება, ან მეურნეობის გაანტენსივებით შეიძლებოდა, ანდა გადასახადების გადიდებით. ორივე ამ პირობის შესრულება უფლებრივი იძულების გარეშე შეუძლებელი იყო, რადგან, ცხადია, თითონაც გაჭირვებული მშრომელი ხალხი ზედმეტ ტვირთს ნებაყოფლობით არ იკისრებდა.

მელთაც რძე, ღვინო, სურნელოვანი ზეთი და წყალი სდიოდათ. აქ ცხოვრობდა კოლხეთის მეფე, საშინელი ხმისა და უზარმაზარი ღონის მქონე აეტი. ისინი წარუდგა აეტს და სთხოვა მას ოქროს საწმისი, სამაგიეროდ შენი მტრების, სარმატების, წინააღმდეგ დაეცხმარებო. აეტი პირობას უტებდა ისინს, მოგკემ საწმისს, თუ ჩემისთანა საგმირო საქმეს შეასრულებო.

კოლხეთის მეფემ მოიყვანა სპილენძის ჩლიქებიანი ხარები, რომელთაც სპილენძისავე პირიდან ცეცხლი ამოსდიოდათ, მარტომ დაადგა ხარებს უღელი და შეაბა ისინი მავარი ფოლადისგან გაქედის. შეუშუსვრელ გუთანში. თავისი გუთნით სწორე კელები გააელო აეტმა და ერთი მხარის სიღრმეზე მოხნა მიწა, ხარები კი სპილენძის ჩლიქებით აფშენდნენ ბელტებს.

ისინი ევრასოდეს ეერ შეასრულებდა ამ საქმეს, მაგრამ მას დაეხმარა კოლხეთის მეფის ასული, რომელსაც შეუყვარდა ბერძენი ეაგაკი-მელეა გრძნეული იყო და პრომეთეს წამლის კეთება იცოდა. როდესაც ხარებმა ორბმა კავკასიონის კალთებზე წამებული პრომეთეს სქელი სისხლი დაღვარა, მაშინ ამოვიდა უცხო ყვავილი, რომლის წვენიგანაც დააყენა მელემ თავისი წამალი. ვინც ამ წამალს ტანზე დაიციებდა, მას ვერაფერს აკლებდა ხმალი და ცეცხლი და ძალ-ღონეც ემატებოდა ეს წამალი გადასცა ისონს მელემ ჰეკატეს ტაძარში, სადაც კოლხების მეფის ასული სწრაფად მთავალი ეტლით მივიდა. ისინმა შეასრულა, ამ გზით, აეტის პირობა. შემდეგ ისინმა, ისევე მელეს დახმარებით, მოკლეს უშველბელი გველეშაპი, რომელიც კავკასიის მიწისგან იყო ნაშობი და რომელიც სდარაჯობდა არეოსის ტყეში მუხის წვერზე დაკიდულს ოქროს საწმისს. არგონაეტებმა დაისაკუთრეს ეს ძვირფასი განძი, მოიტაცეს თვით მელეაც და მალულად გაეშურნენ შინისაკენ. გაძარცულმა აეტმა მღევარი გამოუყენა არგონაეტებს, მაგრამ კოლხების ცდამ ფუჭად ჩაიარა, ხოლო აეტის ვაჟი, აფსირტი, დაიღუპა ამ ღვენაში.

არგონაეტების თქმულებაც ბევრმა პოეტმა გალექსა, მათ შორის ძველმა ბერძენმა პოეტებმა — პინდარმა (V ს., ძვ. წ.) და აპოლონი როდოსელმა (III ს., ძვ. წ.).

კიდევ ბევრი სხვა თქმულება და ამბავი დადიოდა ბერძნებში კოლხეთის შესახებ. ბერძნები ამტკიცებდნენ, მავალითად, რომ კოლხების ქვეყანაში გველეშაპის დათესილი კბილებიდან ეაგაკები იზრდებიან, რომელნიც ჯავშნით შემოსილნი და მტრისათვის უძლველნი არიან.

ეს ლაშაში თქმულებები კოლხეთის ნამდვილი ცხოვრებისა და ბუნების ანარეკლზე იყო აშენებული. ქეშმარიტება აქ პოეტებისა და მერმინდელთაობათა მიერ იყო შეფერადებული.

უკვე ძველი ბერძენი მეცნიერები ფიქრობდნენ, არგონაეტების თქმულება დაკავშირებულია კოლხეთში ოქროს მოპოვებასთან. განთქმული სტრაბონი (I ს.), მაგ., მოგვითხრობს რომ კოლხებისა და სვანების ქვეყანაში „წყლის ნაკადებს ჩამოაქეთ ოქრო და ბარბაროსები აგროვებენ“

მშრომელი ხალხის მდგომარეობის გაუარესება და ბატონურობის ჩახახვა.

სოციალურს ურთიერთობაში XV ს. განმავლობაში საქართველოში, წინანდელთან შედარებით, ახალი მოვლენა ჩნდება. მეათე საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული XVI საუკუნემდე საქართველოში პატრონ-ყმობა გვხვდება. მხოლოდ: სოციალური ურთიერთობის ამ მოვლენის ერთს წარმომადგენელს პატრონი ეწოდებოდა, მეორეს ყმა. ხოლო ბატონის სახელი მთელი იმ ხუთი საუკუნის განმავლობაში წერილობითს ძეგლებში არსად გვხვდება. ბატონი მხოლოდ XVI ს-ითგან ჩნდება. ამიტომაც ამ წინა საუკუნეების განმავლობაში ბატონ-ყმობის სახელიც არ მოგვეპოვება და ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ ბატონურობაზე დამყარებული ურთიერთობა მაშინ ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული.

პატრონურობის ურთიერთობას უკვე XIV ს. ისეთი ცვლილება დაეტყო, რომ წინანდელისაგან განსხვავებული მოვლენის გამოსახატავად სახელის განსხვავებაც იყო საჭირო, რომ ძველისა და ახლის ერთმანეთისაგან განჩივება შესაძლებელი გამხდარიყო.

XIV ს. მეორე ნახევრის ქართულს ძეგლებში პატრონის მაგიერ მის გვერდით ბატონი ჩნდება. ახალი ფორმა, რომელსაც, წინანდელ ფორმასთან შედარებით შუაში რ თანხმობიანი აქვს ვამჩნავთ. ამ ოდინდელი ფორმის მეორე ხმოვან-შენაცვლებული ნაშთი მეგრულს პატენისა, პატინისა — და პატნის სახით დღემდე დამდის აქვს შენარჩუნებული.

პატრონისაგან განსხვავებული ახალი სოციალური მოვლენის გამოსახატავად ენა მარტო ამით არ დაკმაყოფილებულა. არამედ მეორე-ნაირი ბევრთი სახესხვაობაც გაჩნდა, რომელმაც გაიმარჯვა და ახალი სოციალური მოვლენის აღმნიშვნელ საბოლოო ტერმინად იქცა. ეს მეორე ფორმა პირველი თანხმობიანის გამელერებით დაიწყო და ამ გზით პატრონის გვერდით ბატონი გაჩნდა. მე-XV ს. მეორე ნახევრის ქართულ ძეგლებში ტერმინი უკვე ჩვეულებრივია.

ბატონისაგან, იმავე ბევრთი ცვლილებით რ-ს გაქრობით, რომელმაც XIV ს. პატრონი პატონად აქცია, ახალი სოციალური მოვლენის გამოხატველი ტერმინი ბატონიც შეიქმნა, რომელიც მე-XVI ს. ძეგლებში უკვე საბოლოოდ განმტკიცებულია. ფორმა ბატონი-ე მე-XV საუკუნის მეორე ნახევარშია გაჩენილი.

ბატონურობის წარმოშობის საფუძველი.

პატრონ-ყმობისაგან წარმომდგარი ბატონ-ყმობა პატრონისაგან ყმის უფლების შესზღუდვითა და მასზე მბრძანებლობის უფლების ხელში ჩაგდებათ წარმოიშვა. მე-XIV ს. სოციალურს ეითარებაში

მომხდარმა ცვლილებაში, როგორც თავის ადგილას აღნიშნული იყო. გლეხთა და ყმების უფლებებრივი მდგომარეობა ძალზე გააუარესა. ეს პროცესი XV ს-ში თანდათან უფრო გამწვავდა და ბოლოს ბატონყმობით დამთავრდა.

გადასახად-გამოსახლებლების გადიდება და მშრომელი ხალხის და ყმათა მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა.

ყმების მარტო უფლების შეზღუდვა კერძო სამეფო სამთავროებისა და ევროპაში მესაკუთრე „ბატონების“ ქონებრივ მდგომარეობას ეერა გააუარესებდა. მეტი შემოსავლის მისაღებად რაიმე სხვა საშუალება იყო საჭირო. ჩვეულებრივ ასეთ საშუალებად ან ახალი გადასახადების შემოღება, ანდა ძველის გადიდება იყო და არის ხოლმე მიღებული. ქართველთა საფინანსო პოლიტიკის იმდროინდელმა მესვეურებმა და ყმათა მფლობელმა კერძო შემამულებმა ამ მიზნით საზომ-საწყაოები გაადიდეს. რაკი სულადი გადასახადები: მარცვლეულისა და ღვინის მოსავალზე, კაბიჩითა (=კოდს) და კოკით იყო განსაზღვრული, თუნდაც რომ გადასახადების ნორმები პურისა, ქათლისა და ქერის ისევე როგორც ღვინის გამოსაღებზე ძველებურად უცვლელი დარჩენილიყო, რაკი საზომ საწყაო გადიდებული იყო, გადასახადები სამეფო და სამთავრო საღაროებსაც და ყმათა მფლობელ კერძო შემამულებსაც. ცხადია, წინანდელზე მეტი შეუვიდოდათ.

ამაში ოსტატურად მოფიქრებული საშუალებით ახალი საზომები განდდა. თავდაპირველ საზომებს პირველი საწყაო, ანუ საზომი ეწოდებოდა, ან ცოტა (ე. ი. ბატარა) საწყაო, ახალ საზომ-საწყაოებს-კი დიდი ლიტრა, კოკა და კაბიჩი (=კოდს) ერქვა. საზომ-საწყაოების გადიდებას ერთბაშად კერავინ გაბედავდა, არამედ, ცხოვრების გაძვირებასა და ფასების ზრდასთან დაკავშირებით, საზომზე ზოც თანდათანობით დიდდებოდა. ამასთანავე საწყაოებისა და საწონის ეველა საზომების გადიდება არც იყო საჭირო: საცმარისი იქნებოდა, თუ მათი ძირითადი ერთეული გადიდებოდა, რაკი კაბიჩებისა და კოკის სიდიდე მათი ლიტრიანობის ჩაოდენობით იყო ხოლმე განსაზღვრული. ლიტრის გადიდება თავისდათაყად კაბიჩსაც და კოკსაც გაადიდებდა, ასეც მოქცეულან.

მე-XVI ს. დამდეგისათვის ლიტრა. ამ საზომის თავდაპირველ ოდენობასთან შედარებით, უკვე ექვსჯერ იყო გადიდებული. მაშასადამე, მშრომელ ხალხსაც ამ დროს სულადი გადასახადები წინანდელთან შედარებით ექვსჯერ უფრო მეტი უნდა გადაეხადა. მარტო ეს გარემოებას საცმარისია, იმის გასათვალისწინებლად, თუ რამდენად მძიმე იყო ის ტვირთი, რომელიც მაშინ ყმებსა და მიწის დამმუშავებელ მოსახლეობას ჰქონდათ საზიდი, და რა საშინელს მდგომარეობაში იყვნენ ისინი ამის გამო ჩაუვიწიულნი.

ყმები თავიანთ ასეთს დატვირთულობას ეერ შეურიგდებოდნენ და

ბრძოლაც იჭებოდა. საზომების მებატონეთაგან თვითნებურად გადიდების საშიშროების თავიდან ასაცილებლად, ყმებს მათთვის წერილობითი ვალდებულება ჩამოურთმევიათ საზომების გამოუცვლელობისა და გაუდიდებლობის შესახებ, რაც ამ ნიადაგზე ამტყდარი უქმყოფილებისა და წინააღმდეგობის ანარეკლია.

საქართველოს ეკონომიური დაქვეითება: ფულის გავრცელებისა და აღებშიცემობის შემცირება.

მაშინდელ საქართველოში მოსახლეობის ქონებრივ-ეულტურულ დაქვეითების გამო მისი ნაყოფიერებაც და მყიდველობითი ძალაც უნდა საგრძნობლად შემცირებული და აღებშიცემობაც დაქვეითებული ყოფილიყო. საგარეო ვაჭრობა ძალზე დაქნინდა. როცა აზრებულ-დაზარალებულ ქვეყანას თავისთვისაც-კი ყველაფერი სიმყოფი აღარ ჰქონდა, უცხოეთში გასატანს ბევრს ვერაფერს-ღა დაამზადებდა. შინაგანი აღებშიცემობაც სახარბიელის ცოტას-ღა შეიცავდა.

ფულის მოკრა საქართველოში, იმდროინდელი საშინელი ეკონომიური ზიანებისა და მიუხედავად, მაინც მთელი XV ს. განმავლობაში არ შეჩერებულა და ეს გარემოება საქართველოს სახელმწიფოებრივობის კულტურული ცხოვრების მონაპოვართა შენარჩუნებისათვის ბრძოლის უნარსა და ნებისყოფას ცხადად ამჟღავნებს. მაგრამ ლითონის ფული უმთავრესად ბარად და ქალაქებსა, თუ სხვა სავაჭრო ცენტრებსა და შარავნების მახლობლად მდებარე ადგილებში ყოფილა გავრცელებული, სხვა მოშორებულ თემებში-კი ვაჭრობა სულადობაზე. გაცულა-გამოცულის წესით, უწარმოებიათ. თანაც XV ს. მოკრილი ვერცხლის ფული მეტად მდარე ღირსებისა და მცირე ზომისაც არის, რაც მაშინდელი საქართველოს გაღარიბების შედეგია.

კოსტანტინეპოლის ოსმალთაგან დაპყრობამა და დასავლეთის ზღვის მიმოსვლისა და სავაჭრო გზის შეკრამ. ვაჭრობის ცენტრების შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროების ნავთსადგურებში გადატანამაც საქართველოს ისე-დაც სავალალო მდგომარეობა ძალზე გააუარესა.

საქართველოს კულტურული დაქვეითების ნიშნები.

პოლიტიკურად დანაწილებულსა და სამხედრო თვალსაზრისით დასუსტებულს ორს ძლიერს, მტრულად განწყობილ, მამუდიან სახელმწიფოს შუა მომწყვდეულ საქართველოში ქვეყნის მესვეურთ თითქმის გონიერება დაეკარგათ: ადამიანის ეგოისტურმა გრძნობამა და მხოლოდ პირად ქეთილდღეობაზე ზრუნვამ სძლია, თემობრივმა განკერძოებამაც სახელმწიფოებრივობისა და ეროვნული მთლიანობის შეგნებას აჯობა.

მაშინდელი საქართველო კულტურულად იმდენად იყო დაქვეითებული, რომ ზოგიერთს მაშინდელს უცხოეთში გამგზავრებულს პირს თავისი სახელისა და გვარის სწორედ დაწერაც-კი აღარ შესძლებია. ბუნებრივია,

რომ ამ საერთო კულტურული დაქვეითების გამო ქართული მხატვრული და საისტორიო მწერლობაც დადუმებული იყო. საკვირველიც-კია, რომ ამ ჯოჯახეთური პირობებისდა მიუხედავად, ქართველი ხალხი არ დაი-
ლუპა და მაინც ცდილობდა დამტყდარი უბედურებისათვის თავი დაეღ-
წია, რომ ქართული ხელოვნების ზოგიერთ დარგებში მაშინაც უოფილან
კიდევ ისეთ წარმომადგენლები, რომელთაც თავიანთი მაღალხარისხოვა-
ნი შემოქმედების ნიმუშები დაგვიტოვეს. ამის მოწმეა თუნდაც ულუშბოს
ეკლესიის იმდროინდელი კედლის მხატვრობა და ალექსანდრე I-ის ბრძა-
ნებით გაკეთებული. ნაქედი სურათებით შემკული, დიდი ოქროს ჯვარი
და სხვა ძეგლებიც.

საქართველოს იმდროინდელი მდგომარეობა უცხო ქვეყნებში.

იგივე უნდა ითქვას საქართველოს იმდროინდელს საგარეო მდგომარე-
ობაზეც: რაც საქართველოს გარეშე და შინაური მტრებისაგან მე-XIII
საუკუნიდან მოყოლებული გამოვლილი ჰქონდა. გასაკვირველია, რომ ასე
დაქუცმაცებულ-დაცინებულმა საქართველომ მაინც საერთაშორისო და-
მოკიდებულებაში ზოგი ის უპირატესობანი შეინარჩუნა, რომელიც წინა
საუკუნეებში ჰქონდა მოპოვებული: ამ ხანაშიც ისეთ შორეულ ქვეყნებ-
ში, როგორც საქართველოსთვის ეგვიპტე და პალესტინა იყო, ქართვე-
ლებს პატივისცემით ეპყრობოდნენ და ყველა ის უპირატესობანიც, რო-
მელიც მათ წინათ ჰქონდათ, მათ შეუნარჩუნებიათ. იერუსალიმში სა-
ლოცავად მისელის დროს ქართველები საზეიმოდ მორთულ-მოკაზმულ
ცხენებსა და აქლემებზე ისხდნენ, გაშლილ-აფრიალებული ეროვნული
დროშებით თავისუფლად შედიოდნენ ქალაქში და სხვებივით სულტანს
დაწესებულს გადასახადს არ აძლევდნენ. ეგვიპტის მამლუკების განკარგუ-
ლების თანახმად, ქართველთა იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის უზრუნ-
ველყოფისათვის საგანგებო არაბი მოხელე იყო დანიშნული. ის ეალდე-
ბული იყო საქართველოდან მიმავალ მლოცავებს ალაბშიც (ალეპოში)
დაჰხვედროდა, იქიდან იერუსალიმამდის მიეცოლებინა და უკან გაბრუ-
ნებისას ისევ ნათესადგურამდე გამოჰყოლოდა. რა თქმა უნდა, ყველა ეს
უზთაერესად წარსული საუკუნეების საქართველოს სახელმწიფოებრიობის
ანარეკლს წარმოადგენდა. საქართველოს საგარეო მდგომარეობა და წი-
ნანდელი უპირატესობანიც, როგორც უკვე ვიცით, გიორგი V ბრწყინვა-
ლემ აღადგინა. სახელმწიფოებრივი ძლიერების ძველი მარაგის მდიდარ-
მა შემკვიდრობამ და ქართველი ხალხის განთქმულმა მამაცობამ სა-
ქართველოს პოლიტიკური დაქინების ხანაშიც მას საერთაშორისო ურ-
თიერთობაში წინანდელი ადგილი და პატივისცემა შეუნარჩუნა.

საქართველოს პოლიტიკური მეთოდები

მე-15 საუკუნეში საქართველომ საბოლოოდ დაკარგა მოკავშირე სომხეთი. ის თურქმანებმა ჩაიგდეს ხელში. ამიერიდან საქართველოს სამხრეთით უშუალოდ გაუშვებლდა აგრესიული მაჰმადიანური სახელმწიფო. ამავე დროს საქართველომ აღმოსავლეთით დაკარგა შირვანის დასავლეთი ნაწილი, რომელსაც ის სამი საუკუნის განმავლობაში ფლობდა.

ოსმალეთი. მე-16 საუკუნიდან საქართველოს სამეზობლო პირობები კიდევ უფრო გაუარესდა. ამ დროდან დასავლეთის მხრით მას ოსმალეთი გაუშვებლდა.

თურქ-ოსმალთა წინაპრები შუა-აზიიდან მოვიდნენ მე-13 ს-ში. ოსმალეთის სახელმწიფოს არსებობა მე-14 საუკუნიდან იწყება. ოსმანი მის ფუძემდებლად ითვლება. ამიტომაც ამ სახელმწიფოს ოსმალეთი ეწოდა.

ოსმალთა სახელმწიფო მეზობლებთან გამუდმებული ომებისა და მეზობელ ქვეყნების დაპყრობის პირობებში ჩამოყალიბდა. მისი არსებობის უმთავრესი წყარო დაპყრობილთაგან ხარკი და დამარცხებულთაგან გადავლი შიქქნა. ასე რომ აგრესია, უცხო ქვეყნების შიტაცება-დამონება ოსმალეთს განსაკუთრებით ახასიათებდა.

დამპყრობელური პოლიტიკა ოსმალეთმა პირველად დასავლეთისაკენ მიჰმართა. ამ მხრიდან მას ბიზანტია მეზობლობდა, რომელიც ეხლა ოდესღაც ძლიერი იმპერიის აზრდილი-და იყო. ოსმალეთმა ადვილად წააგლიჯა ლონეზიდილ მეზობელს მოზრდილი ტერიტორიები მცირე აზიაში და ბალკანეთის ნახევარკუნძულზედ.

მეორეს მხრით ოსმალეთმა მცირე აზიის თურქი მეზობლებიც თანდათან გაიერთა, ასე რომ მე-14 საუკუნის მიწურულისათვის ოსმალეთი უძლიერესი სახელმწიფო იყო ახლობელ აღმოსავლეთში.

1453 წელს 29 მაისს ოსმალეებმა კონსტანტინოპოლი დაიპყრეს და ბიზანტიის სახელმწიფოს არსებობა სამუდამოდ შეწყვიტეს. 1461 წელს ოსმალეებმა ტრაპიზონი აიღეს და საქართველოს (ქანეთს) გაუშვებლდნენ. ამავე დროისათვის მათ დაასრულეს მცირე აზიის თურქული საემიროების დაპყრობა და თორთომაჩრქუმის მხრითაც ჩვენს ქვეყანას მოუახლოვდნენ.

1475 წელს ოსმალეთმა ყირიმის სახანო დაიმორჩილა და იმერ-კავკასიის დასავლეთ ნაწილშიც ფეხი მოიკიდა.

13-15-ე საუკუნეებში ეპქრობა დასავლეთ ევროპასა და აღმოსავლეთის შორის უმთავრესად ჩრდილოეთ იტალიის ქალაქების ხელში იყო. ასეთები იყვნენ: ფლორენცია, გენუა, ვენეცია. კონსტანტინოპოლის, ტრაპიზონის და ყირიმის დაპყრობით ოსმალეთმა მოსპო იტალიელთა ბატონობა შავ ზღვაზედ. 1465 წელს ოსმალებმა ხელთ იგდეს გენუელების დიდი სეიფკო ქალაქები: კაფა (თუდოსია) ყირიმის სანაპიროზე და ტანა (აზოვი) მდინარე დონის შესართავთან. შაჰისა და აზოვის ზღვების სანაპირო ქვეყნებთან ეპქრობა ევროპელებს ამიერიდან მხოლოდ ოსმალთა ნებართვით შეეძლოთ.

ასე გაუმეზობლდა პოლიტიკურად დაშლილს ფეოდალურ საქართველოს მე-15 საუკუნის მიწურულიდან კულტურულად ჩამოჩენილი, უღარესად აგრესიული უზარმაზარი მაჰმადიანური სახელმწიფო. რომელიც დიდის ხნით გარდაუეღო ზღუდეთ აიმათა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კულტურულ ქვეყნებს შორის.

ოსმალეთის მიერ საქართველოს დაპყრობა უპირველეს ყოვლისა იმით იყო ნაგარანახევი, რომ ამ აგრესორს მშვიდობიანი მეზობლობა არავისთან შეეძლო. ოსმალეთი ყველა მეზობლებს დასაპყრობად უყურებდა. ის სულ მუდამ ახალი და ახალი ქვეყნების დაპყრობით და ძარცვით საზრდოობდა.

მეორე მიზეზი საქართველოსაკენ ოსმალთა აგრესიისა ის იყო. რომ ერანთან ომის დროს, რომელსაც ოსმალეთი ამ მეზობლის დაპყრობის მიზნით აწარმოებდა, საქართველო მეტად მნიშვნელოვანი პოზიცია იყო აღმოსავლეთისაკენ წარმატებით შეტევისათვის.

ტახტ. საქართველოს აღმოსავლეთის მეზობელი მე-16 საუკუნიდან სეფიანთა ერანი იყო.

მე-15 საუკუნის მიწურულს თურქმანთა დინასტია ერანის სამეფო ტახტზე არდაველელ შეიხის (შეიხი მაჰმადიან სასულიერო პირს. მოძღვარს ეწოდება) სეფი ედ-დინის ჩამომავალმა ისმაილმა შეცვალა შაჰისმაილის მთავარ სამხედრო ძალას შვიდი თურქული ტომი შეადგენდა. ამ თურქებს ყიზილბაშებს ანუ წითელ-თაევებს ეძახოდნენ (იმათ თორმეტად ნაკეცი თეთრი დოღბანდით გარშემოვლებული წითელი თავსაბური ეხურათ).

ოფიციალურ სარწმუნოებად სეფიანთა სახელმწიფოში შიას მიმდევრობა იყო აღიარებული. (შია და სუნა ორი სხვადასხვა მიმდინარეობა იყო მაჰმადიანურ სარწმუნოებაში. შია ერანში, ხოლო სუნა ოსმალეთში იქნა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადებული).

საქართველოს მიმართ ერანის ეს ახალი დინასტია ძველი ტრადიციებით ხელმძღვანელობდა. სეფიანთა შაჰები მონღოლთა ყაენების პოლიტიკურ მემკვიდრეობას ირემბდნენ და საქართველოს დაპყრობას თავიანთ მოვალეობად სთვლიდნენ.

მე-16 საუკუნის დასაწყისიდანვე დიდი ომი დაიწყო ოსმალეთსა და ერანს შორის. მთელი ორმოცდაათი წლის განმავლობაში მათ შორის ბავი არ დადებულა: ან ომი იყო, ან მისი მოლოდინი. თუ დრო-და-დრო

ომი შეწყდებოდა, ეს იდებოდა ახალი, უფრო ძლიერი შეტაკების სამზადისში, ან კიდევ როცა ორივე მხარე მოუცლელად იყო.

ერან-ოსმალეთის ომის ასპარეზი იყო ერაყი, შირვანი. სომხეთი, საქართველო და ადერბაიჯანი.

მოწინააღმდეგეთა მიერ ირბოდნენ და ნადგურდებოდნენ აღნიშნული ქვეყნები. მაგრამ განსაკუთრებით ირბოდა საქართველო, რომელიც არც ერთ დამპყრობელს ნებით თავს არ უღებდა და ორივეს წინააღმდეგ იბრძოდა.

ასე რომ საქართველო მე-16 საუკუნეში დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის კულტურული ურთიერთობის ასპარეზი კი აღარ იყო, არამედ ორ მოძალადეს შორის მოქცეული და დასავლეთის მოზარდი კულტურული მსოფლიოსაგან თითქმის სავსებით მოწყვეტილი ქვეყანა.

ჩრდილოეთის შეზღუდვები. დიდად იყო შეცვლილი საქართველოს სამეზობლო პოლიტიკური პირობები ჩრდილოეთითაც. იმერ-კაეკასიის ველების დიდი ნაწილი მომთაბარე მონღოლურ-თათრულ ურდოებს დაექირათ. ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა: აფხაზ-ჩერქეზთა ტომები, ოსები, ძურძუკ-ლილღეები და სხვანი უთანასწორო ბრძოლაში იძულებულნი ხდებოდნენ თანდათან დაეთმოთ მოსულ მოძალადეთათვის საუკეთესო ველები. თითონ კი მტრებისათვის მიუვალს, მაგრამ მწირს მთას დასჯერებოდნენ. მთის სიმწირე-სიუიწროვით ამოხუთული იმერ-კაეკასიის მკვიდრი მოსახლეობა პირაქეთი კაეკასიონისა და მთის ძირება საქართველოს დაპყრობას ცდილობდა.

საქართველოს პოლიტიკური დაშლილობა

ამგვარად, საქართველო მე-16 ს-ში ყოველის მხრივ მტრებით შემოცული ქვეყანა იყო. მედგრად და თავგამოდებით იცავდა თავს ქართული ხალხი საშინაო აგრესორთაგან, მაგრამ ამ თავდაცვის უნარიანობას დიდად ასუსტებდა ის, რომ ქვეყანა ეხლა პოლიტიკურად ერთი მთლიანი არ იყო. სწორედ ამ დროისათვის საბოლოოდ დაიშალა ის რამოდენიმე სამეფო-სამთავროდ: ქართლი, კახეთი, იმერეთი ურთიერთისაგან დამოუკიდებელი ცალკე სამეფოები გახდნენ.

სამეფოების გვერდით ჩამოყალიბდნენ სამთავროები: მესხეთი, ოდიში, აფხაზეთი, გურია, რომლებიც სამეფოთაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებას ალყედნენ ძალებს.

მთლიანი ფეოდალური საქართველოს მრავალ პოლიტიკურ ერთეულებად დაშლა უპირველეს ყოვლისა მისი საზოგადოებრივი ურთიერთობის შედეგი იყო. ეს ურთიერთობა იყო ბატონყმობა და მის ნიჟარაზე წარმოქმნილი სათავადოების პოლიტიკური სისტემა.

ბატონყმობა. ეს იმას ნიშნავს, რომ თავისუფალი მიწის მუშების ფენა გამჭრალა. მიწის მუშებს შორის არსებითი უფლებრივი განსხვავება აღ-
ჩაა. ყველა ისინი ბატონების მიწებზე სახლობენ. მას ამუშავენ და ბა-

ტონის სასარგებლოდ ბეგარასა და მუშაობას ეწევიან. ამ მიწის მუშებს თავისუფლებისა თითქმის აღარა შერჩენიათ რა. ბატონის უნებართვოდ ისინი ვერ დასტოვებენ მიწას, რომელსაც ამუშაებენ, ვერ დასტოვებენ ძველს ბატონს და სხვას ვერ მიუღებენ. ბატონს კანონი ნებას აძლევს 30 წელწადს ყოფილი მისი და უკითხავად „აყრილი“ გლეხი და, სადაც კი დაახელებს, უკან დაიბრუნოს. საბატონო ბეგარა და მუშაობა უზომოდაა გაზრდილი. გარდა ამისა გლეხი მოვალეა მრავალი სხვა გადასახადებიც გაიღოს: სამეფო, სამოხელეო, საეკლესიო და სხვა; მასვე აწევს სამხედრო მოვალეობაც და მძიმე ხარკი უცხო დამპყრობელთა სასარგებლოდ. მეზატონეები ამავე დროს სულ უფროდაუფრო თავისუფლებიან სამეფო ხელისუფლების მხრით მეთვალყურეობისაგან. სამეფო ხელისუფლება სულ უფროდაუფრო ნაკლებად ერევა ბატონისა და ყმის შორის დამოკიდებულებაში. ბატონები საშვილიშვილოდ ეუფლებიან იმ ქვეყნებს, რომლებიც მათ ოდესმე სამეფო ხელისუფლებისაგან სამმართველოდ მიიღეს. მრავალი ამ ბატონთაგანი შეუქცეალობის უფლებას მოიპოვებს, ესე იგი მეფე თავისუფლებს ასეთი ბატონის ყმებს ყოველგვარი სამეფო გადასახადებისაგან და ამ გადასახადებს ამიერიდან ეს ყმები შეუქცელობის მქონე მეზატონეს უხდიან. მოპოვებულ უფლებას ბატონები ადვილად აღარ დასთმობენ. პირიქით, კიდევ უფრო აფართოებენ მას გადასახადები, ადმინისტრაცია და სამართალიც კი მეტნაწილად ამიერიდან ამ მეზატონეთა ხელშია... ერთადერთი, რაც ჯერ კიდევ აკავშირებს ამ ნახევარ-„ხელმწიფეებს“ მეფის ხელისუფლებასთან, ესაა მათი სალაშქრო მოვალეობა. ბატონები მოვალენი არიან მათზე შეწერილ მოლაშქრეთა რაოდენობით გამოვიდნენ მეფის მოწოდებაზე და სათანადო დროშის (სამხედრო ერთეული) ქვეშ დადგნენ. მაგრამ, რაც დრო გადის, ეს ერთადერთი სახელმწიფო მოვალეობაც კი თავიანთთვის ზედმეტ ტვირთად მიაჩნიათ მეზატონეებს. ისინი სულ უფროდაუფრო იფარგლებიან თავიანთი საბატონოების ვიწრო ინტერესებით, მათ თანდათან უჭრებათ საერთოს გაგება, ზოლო საბატონოს ინტერესები ხშირად არ ეთანხმება საერთო სახელმწიფო ინტერესებს. ყოველივე ამას ის გარემოება უწყობს ხელს, რომ ქვეყანა დიდიხანია ეკონომიური დაცემის გზას ადგას. კარჩა-კეტილი მეურნეობა უცილობლად ბატონობს. ასეთ პირობებში კი ვერ წარმოიშვის ახალი, ძლიერი სოციალური ფენი, რომლისათვისაც ქვეყნის ეკონომიური და პოლიტიკური მთლიანობა საარსებო პირობა იქნებოდა და რომელსაც მეფის ხელისუფლება ამიერიდან დაეყრდნობოდა. კარჩა-კეტილი მეურნეობისას წარმოებული საზოგადოება ნაკლებად გრძნობს ქვეყნის პოლიტიკური მთლიანობის ძლიერ საჭიროებას და საკუთარი ბატონების საქმიანობას, ქვეყნის პოლიტიკური მთლიანობის დაშლისაკენ მიმართულს, გულგრილად უუბრებს. ასეთ პირობებში ყოველმხრივ გაძლიერებული ბატონები, რომელთა ხელში ხშირად მთელი ქვეყნებია, სრული ხელმწიფობისაკენ ისწრაფვიან. აქ უცხო დამპყრობელებიც ბატონებს უკერძო მხარს და მეფის ხელისუფლებას გამდგარ ბატონების დამორჩილების საშუალებას არ აძლევენ.

მაგრამ აღნიშნული ურთიერთობა არა მარტო ამ შპრით ასუსტებდა ქვეყნის თავდაცვის უნარს. ბატონების უსამართლობა-გაუფაძლარობის და გლეხთა უფლებობა-გაუყიხთხობის შედეგად გაძარცვლი, ნახევრად-მშვიერი მწარმოებელი საზოგადოება განსაკუთრებულს ხალისსა და ინ-ციატივას, ბუნებრივია, ვერ გამოიჩენდა ქვეყნის დაცვის საქმეში. ილაგ-გაწყვეტილს გლეხს, მართალია, უცხო მოძალადე სძაგდა, მაგრამ არც ში-ნაური მოძალადე უყვარდა. მიმძლავრებულს, უფლებააყრილს, დაბე-ჩაუვებულს და გადატყვებულს რა გპირობა და თავდადება მოეთხოვებო-და. შექმნილი პირობების გამო ერთ დროს მდიდარი საქართველო სიღა-რიბეში იყო ჩაყარდნილი. ხოლო დარიბ ქვეყანას ისეთი შეიარაღება არ გაიჩნდა, როგორიც მის მტრებსა ჰქონდათ. ყველაფერი ეს ფრიად ასუსტებდა საქართველოს პოზიციებს შემოსეულ მტრებთან ბრძოლაში. მოუხედავად ამისა ის მედგრად იცავდა თავს განუზომლად უფრო ძლიერ თავდასხმელთაგან.

საქართველოს პოლიტიკურა დაშლილობა და ერან-მხმადღეთის აგრე-ხია. მთელი მე-16 საუკუნის სიგრძეზე საქართველოს უმთავრესი საზრუ-ნავი ოსმალეთის და ერანის აგრესიისაგან თავის დაცვა იყო. მტრის წი-ნააღმდეგ საქართველოს დაჭაჭული ძალები ერთის პირით ვერ გამოდი-ოდნენ, თითუელი სამეფო-სამთავრო საქუთარის ძალღონით ცდილობდა თავის დაცვას. ძალთა გაერთიანება საერთო მტრის წინააღმდეგ იშვია-თად ხდებოდა.

ძართლი მე-16 საუკუნეში

1505-1525 წლებში ქართლში მეფობდა დავითი. მის დროს ქართ-ლის სამხედრო რეორგანიზაცია მოხდა. ქვეყანა დაყოფილ იქნა ოთხ ნა-წილად. თითუელ ნაწილს სადროშო ეწოდებოდა. სადროშოდან გამოსუ-ლი ლაშქარი ცალკე ერთუელს „დროშას“ ქმნიდა. დროშის სარდლობა ამა თუ იმ დიდი თავადის „სახლს“ ეკუთვნოდა. სამხედრო რეორგანი-ზაცია ამ დროს საქართველოს სხვა სამეფოებშიაც მოხდა.

დავითის დროს ჯერ კიდევ გრძელდებოდა ბრძოლა საქართველოს პო-ლიტიკური ერთიანობის აღსადგენად. ქართლის მეფემ ტყვედ ჩაიგდო გიორგი კახთა მეფე, მოკლა ის და თითონ დაიჭირა კახეთ, მაგრამ საბოლოოდ მან ეს ქვეყანა ვერ შემოიმტკიცა.

ქართლის მეფე ბევრს ეცადა ხელთ ეგდო ლევანი, კახთა მეფის მკირეწლოვანი მემკვიდრე, მაგრამ უშედეგოდ. კახელმა თავადებმა უერთუელს უფლმწულს და დავითის ხელისაგან გადაარჩინეს ის.

შამხმადღის პირველი დაშქობა ქართლში. არც საგარეო პირობები უწყობდნენ ხელს ქართლის მეფეს.

1518 წელს ერანის შაჰი დიდის ლაშქარით საქართველოსაკენ წამოვი-და. მეფე დავითმა საქმის მშვიდობიანად მოგეარება სცადა. შაჰის შვილი ბიუელინა ელჩად, მოაჩილებას შეჰბირდა და ყოველწლოურად 300 საპა-ღნე აბრეშუმი გადაუყვამა. შაჰისათვის ეს პირობები მისაღები აღ-მოჩნდა.

ქართლის მეფის საქმეთა გართულებით კახეთის თავადებმა ისარგებლეს, აჯანყდნენ და უფლისწული ლევანი მეფედ დასვეს.

დავით მეფე ისევ მოვიდა კახეთს და ხანგრძლივი ბრძოლით დაიპყრო ქვეყანა. ის იყო ლევან უფლისწული უნდა ხელთ ეგდო, რომ საგარეო გართულებამ იხსნა კახეთის მეფე.

ოსმალთა შემოსევა ქართლში. ოსმალებმა დაამარცხეს შაჰისმაილი. ყენი ერანს გაიქცა. ეხლა ოსმალებმა გამოგზავნეს ჯარები ქართლ-კახეთის მოსათარეშებლად. დავით მეფე იძულებული იყო ოსმალთა წინააღმდეგ ამხედრებულიყო. მან დაამარცხა მომხდური მოთარეშეები და ქართლიდან გადარცხა ისინი.

ამ ბრძოლიდან მობრუნებული დავითი კვლავ კახეთს გაეშურა. ლევან მეფე მზად დახვდა მას ქიზიყში. გამარჯვება ლევანს დარჩა. ეს იყო 1520 წელს. დავითი ამის შემდეგაც ფიქრობდა ომის გაგრძელებას, მაგრამ იძულებული გახდა საკუთარ დარბაისელთა რჩევა მიეღო: შერიგებოდა შეკმნილ მდგომარეობას, ეცნო ლევანი კახეთის მეფედ და შეეკრა მასთან გარე შეტრეხბთან საერთო ბრძოლის კავშირი. ასეც მოხდა (1520 წ.).

შაჰისმაილის მეორე დაშქრობა ქართლში. ქართველებმა ისარგებლეს ოსმალთა მიერ შაჰისმაილის დამარცხებით და მისი მოხარკეობისაგან თავის გათავისუფლება სცადეს. ამავე დროს მათ დევნა აუტყვეს აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვრებში შემოსახლებულ თურქმანებს. შაჰისმაილი სწრაფად გამოეშურა საგანგებო ჯარით. აღჯაყალას დაადგა და ამ ციხის გამაგრებას შეუდგა. დავითი ამასობაში საომრად მოემზადა. ქართლის საშველად მოვიდნენ მესხნი და კახნი. ქართველებს გარდა დავითმა ლაშქარი დაიჭირავე კავკასიის მთიელებისაგან.

თელეთის ომი. მეფე მთელის ლაშქარით გავიდა თელეთს (1522 წ.). ქართველებმა დაამარცხეს ერანელთა ორი რაზმი. ბრძოლაში განსაკუთრებული სიმხნე გამოიჩინა დავით მეფის შვილმა ლუარსაბმა. მაგრამ ერანელთა სიმრავლემ სძლია და ლტოლვილი მეფე შიდა-ქართლში შემოვიდა. შაჰმა თბილისი აიღო, გაძარცვა ქალაქი, მრავალი დაატყვევა. ციხეში თავისი მეციხოვნეები ჩააყენა. ნატყვევან ნაალაფევით შაჰი ერანს გაბრუნდა. შაჰისმაილი 1524 წელს გარდაიცვალა. მას მცირეწლოვანი მემკვიდრე დარჩა. ქართლის მეფემ ამით ისარგებლა. აკეთა დამპყრობელთ, აიღო თბილისი და მეციხოვნე ყიზილბაშები სულ გასწყვიტა. ჩქარა აიღო აღჯაყალაც, მოთხარა ის, და იქ ჩამოსახლებულ თათრებს მწარე დღე გაუთენა.

ლუარსაბ მეფე. კიდევ უფრო მეტის ენერგიით და თავგამოდებით იბრძოდა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის მეფე ლუარსაბ დავითისძე (1534-1558). ერანში ამ დროს უკვე შაჰთამაზი ხელმწიფობდა, ხოლო ოსმალეთში სულეიმან სჯულმდებელი. ერან-ოსმალეთს შორის ომი ამ ხანებში უმაღლეს წერტილს აღწევდა. საქართველოს წინააღმდეგ შაჰთამაზმა ოთხჯერ პირადად ილაშქრა, მაგრამ არ იქნა და ლუარსაბს მოჩილების ქედი ვერ მოადრეკინა.

მას დაჩერებული რაფებისა და ბანჯგელიანი ტყაეების საშუალებით. ამბობენ, რომ აქედან წარმოიშვა ზღაპარი ოქროს საწმისის შესახებაო". მეორე მწერალი. ხაკაქს პერგამელი-კი (II ს., ახ. წ.) ამტკიცებს რომ „ოქროს საწმისი არის მხოლოდ ოქროს მოპოვების წესი. რომელიც დაწერილი იყო ტყაეებზე. ამ ღირსშესანიშნაურობის წესის გულისათვის იყო სწორედ დაშრობა მოწყობილი ხომალდ აზგოთი“-ო.

მართლაც, ოქრო ნამდვილად არის დას. საქართველოს მდინარეებში და ეხლა მისი მოპოვებაც წარმოებს.

ოქროს ევრძის ლეგენდა შესაძლებელია მოუთითებდეს აგრეთვე კოლხური ცხერის ჯიშზე. რომელიც თავისი მაღალი ღირსების მატყლით იყო განთქმული.

ფოლადის გუთანო. სპილენძის ჩლიქებიანი ხაკი, ღრმა და სწორე ხეული — აზგონაეების თქმულებაში. — იმის გამოძახილია რომ, ბერძენების ცნობით, ძველი კოლხები ხელოვანი მიწისმოქმედნი იყვნენ და ღირსების გაუმჯობესებული იარაღით სარგებლობდნენ.

მედისა გრძნული წამალი ხალხური სამკურნალო საქმის განუთარებ. ბაზე მოუთითებს. ქართულ ხალხში ეხლაც ბევრი საუცხოო და სასარგებლო წამლის დამზადება იცნა.

გველეშაპის კბილებიდან გაზრდილი ეაყაეების თქმულება იმის მოსწავებელია, რომ ქართველი ხალხი, რომელიც გააყაეებული იყო უთვალაე მტრებთან ბრძოლაში, დაღუპული ეაყაეების ადგილას ახალ-ახალს, გულუშიშაპს და უდრეკ გმირებს წარმოშობდა, რომელნიც გააღმასებით იცადნენ მშობელი ქვეყნის თავისუფლებას.

ტყაზე დაწერილი წესი ოქროს მოპოვებისა დაწერლობის არსებობას გულისხმობს. ძველ კოლხურ ჭერველზე ამოჭრილია ნიშნები, რომლებიც ძალიან ჰგავს ძველ ქართულ ასოებს.

მაგრამ ჯერჯერობით ჩვენ კარგად არ ვიცით, როდის შემოვიდა დას. საქართველოში პირველად დაწერლობა. ეს კია რომ უკვე მესამე საუკუნის (ძველი წელთაღრიცხვით) ბერძენი მწერლები ამასაც ამტკიცებდნენ: კოლხებს ეხლაც შენახული აქვთ ფიცრები, რომლებზედაც შათი მამაპაპის მიერ წარწერებია გაკეთებული და მოგზაურებისათვის ნაჩვენებია ყველა გზა და წყლისა და ხმელეთის საზღვრებიო. ასეთი ფიცრები გეოგრაფიული რუკები უნდა ყოფილიყო.

ქართული ტომები და აბაშინიდების სამეფო

კოლხეთის სამეფოს პირველი დიდი ზიანი, ჩანს. სპარსელებმა შეიყენეს.

როცა ჯერ კიროსმა. ხოლო შემდეგ დარიოსმა თავისი უზარმაზარი სახელმწიფო შექმნეს, მათ ნაწილობრივ ქართველი ტომების დამორჩილებაც მოახერხეს. სხვებზე ადრე ის ტომები იქნენ დაპყრობილნი, რომელნიც ეხლანდელ ამიერ-კავკასიაზე სამხრეთით ცხოვრობდნენ. მებრეთე საუკუნის პირველ ნახევარში. ძვ. წ., სპარსეთის იმპერიის ორი ჩრდი-

შაჰთამაზის პირველი დაშქრობა ქართლში. 1541 წელს შაჰთამაზი დიდის ჯარით ყარაბაღს მოვიდა. აქედან 12 ათასი რჩეული მეომრით შაჰი მოულოდნელად ღამით მოადგა თბილისს და სწრაფად ქალაქში შეიჭრა. ქალაქის მოურავი და ციხისთავი გულბაათი სულმოკლე და გამცემელი აღმოჩნდა. მან, დაფრთხალმა, უომრად დათმო ციხე, მამამადიანობა მიიღო და დამპყრობელთა ლაშქარს შეერთო. შაჰთამაზმა ქალაქი დაარბია და ციხეში საკუთარი ჯარი შეაყენა. ლუარსაბი ამ დროს მცხეთას იყო. შაჰთამაზმა ყიზილბაშთა დიდი რაზმი ლუარსაბის ხელში ჩასაგდებად გაგზავნა. ლუარსაბი დიდგორს დაუხვდა მიმხდურთ, დიდი ნავნები უყო და ომით გაეცალა.

ერანის ხელმწიფე იძულებული იყო ამ სანახევრო წარმატებას დასჯერებოდა და ბოლშანარევი კმაყოფილებით უკან დაბრუნებულიყო.

შაჰთამაზის მეორე დაშქრობა ქართლში. 1546 წელს შაჰთამაზი კვლავ შეეცადა ლუარსაბ მეფის დამორჩილებას.

ამ დროს ოსმალთაგან შევიწროვებული მესხეთის მთავარი შაჰს დახმარებას სთხოვდა. ყაენი მესხეთისაკენ გამოეშურა, ჯაგახეთს ეწვია და ახალქალაქს დადგა. აქ ყაენს მორჩილებით ეახლენ ათაბაგი ქაიხოსრო, ბაგრატი იმერთა მეფე და ლევან კახთა მეფე. ლუარსაბი არ ეახლა შაჰს. ყიზილბაშებმა მოარბიეს ჯაგახეთი. ეს იყო ლუარსაბ მეფის მომხრე მესხი თავადების საბატონო. აქედან შაჰი ქვემო-ქართლში გადამოვიდა. ქვეყანა რბევით ჩაიარა და დიდი ტყველად ფით განჯისაკენ წავიდა.

ვერც ამ ლაშქრობით მიღწია ყაენმა მიზანს. ლუარსაბი ეხლაც ვერ იგდო ხელში და, მაშასადამე, საქართველოს მორჩილებაზე ჯერ ლაპარაკი კი არ შეიძლებოდა.

საათაბაგოს დაპყრობა ლუარსაბის მიერ. ერანის წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველები დიდად იყვნენ შეწუხებულნი მესხეთის ათაბაგის ერანისადმი დამორჩილებით. ამბეე დროს ოსმალეთი სულ უფროდაუფრო მოიწევედა და სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთ ნაწილებს იპყრობდა. 1551 წელს არზრუმის ფაშა ისკანდერი ხვანთქრის ჯარით არტანუჯში შევიდა. ლუარსაბი ბედავდა, რომ სამხრეთ-დასავლეთის მხრით საქართველოს ზღუდე ერღვეოდა. ასეთ გარემოებაში ქართლის მეფემ საათაბაგოს აღმოსავლეთ ნაწილის დაპყრობა გადაწყვიტა, რომ ოსმალეთის შემდგომი აგრესიისათვის ამ მიმართულებით გზა შეეკრა. ათაბაგის მოწინააღმდეგე მესხი თავადების შემწეობით ლუარსაბმა ხელთ იგდო ჯაგახეთი და სამცხე-არტაანის დიდი ნაწილი. ქაიხოსრო ათაბაგმა შევლადახმარებისათვის ისევ შაჰთამაზს მიმართა. ამ დროს შაჰთამაზი შაქში ლაშქრობდა.

შაჰთამაზის მესამე დაშქრობა ქართლსა და მესხეთში. შაჰი წამოვიდა შაქიდან. სომხეთზე გამოიარა და სწრაფად ჯაგახეთში ავიდა. დაარბია ჯაგახეთი, დაიპყრო ციხე-ქუანები, სადაც ქართველები გამაგრებულიყვნენ. აიღო და სულ ერთიანად გაძარცვა ვარძიის მონასტერი, შეიპყრა და დახოცა ლუარსაბის მომხრე მესხი თავადები. დაუბრუნა ქაი-

ხოხრო ათაბაგს ქართლის მეფის მიერ წართმეული ქვეყანა და აურაცხელი ტყვეებით და ნაძარცვ-ნადავლით უკუიქცა. რბევა-ტყვევნით ჩაიარა მან ქართლის ნაპირები და ერეენისაკენ წავიდა.

ერან-ოსმალეთის ზავი და საქართველო. 50 წლოვან ომის შედეგად 1553 წელს ერანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ამ ზავის მიხედვით საქართველო ორ ნაწილად იქმნა გაყოფილი. ქართლი, კახეთი და მესხეთი ერანმა ირგო, ხოლო იმერეთის სამეფო გურიისა და ოდიშის სამთავროებით — ოსმალეთმა.

ერან-ოსმალეთის ზავი ლუარსაბ მეფეს ქართლისათვის სავალდებულოდ სრულიადაც არ მიაჩნდა. ის სულ მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ თბილისი და ქვემო-ქართლი ყიზილბაშთა ხელიდან გამოეგლეოჯა.

შაჰთამაზის მეფობა და შირვანი ქართლში. ამიტომ ოსმალეთთან ზავის დადების უმალ შაჰთამაზი მთელი თავისი ძალით ქართლის წინააღმდეგ წამოვიდა. ქართველები ტყვეებსა და ვიწროებში ჩასაფრებით დიდ ზიანს აყენებდნენ ერანელთ. შაჰთამაზმა შემუსრა გორი, და ყიზილბაშები ახლო მდებარე ციხეებს შეესივნენ. წედისის ციხე ძალით აიღეს, ევრისის ციხე კი უომრად გადასცა მტერს თავადმა ფარსადანმა. აქედან ყიზილბაშები ატენის ციხეს შემოადგნენ, სადაც ლუარსაბის დედა და სხვა დიდი ფეოდალების სახლობანი შეხიზნულოყვნენ. ციხე მერად მტკიცე და მიუდგომელი იყო და მეციხოვნენი დიდხანს შედგარდ იცავდნენ მას. მტერმა ციხე ერთი სულმოყლე ქართველის წყალობით აიღო. ყიზილბაშებმა დედოფლის მსახური კავთისბეველი ბეთიაშვილი ტყვედ ჩაიგდეს. სიკვდილოს მუქარის ქვეშ მშიშარამ გასცა ციხის საიდუმლო — და მტრებს ციხის წყაროს სათავე უჩვენა. მტრებმა ციხეს წყალი დაუწყვიტეს და უწყლობით ღონემიძილი ციხეც დაეცა.

შაჰთამაზმა ტყვეები წრაფად წამოიყვანა. ლუარსაბ მეფე, რომელიც აჩაბეთის სიმაგრეში იდგა, უკან წამოუღდა შაჰთამაზს. მრავალჯერ შეება მის უზარმაზარ ჯაროს ნაწილებს, დიდადაც აენო, მაგრამ დედა და სხვა ტყვეები (ამათი რიცხვი 30000 სული იყო) მანძიკერ დაიხსნა ტყვე დედოფალმა შერცხვენილს სიცოცხლეს, როგორც მას მოელოდა, სიკვდილი არჩია. საწამლავე შესვა.

ვერც ამ მეოთხე შემოსევისას ეწია ერანის შაჰი თავის გულის წადილს. ლუარსაბი ხელთ ვერ იგდო. ვერც ქედი მოაზრეინა.

ლუარსაბმა თანდათან ძალა შემოიკრიბა. ქვემო-ქართლის ციხეები კვლავ გამოგლეოჯა ყიზილბაშებს. მომთაბარე თურქმანებს ფეხი აუღდა ქართლიდან და თბილისის დაპყრობას ცდილობდა. თბილისის ყიზილბაშ მეციხოვნეებმა შეელა სთხოვეს ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგს შაჰვერდიზიადოღლი ყაჯარს.

გარბის ომი. 1558 წელს შაჰვერდი ბეგლარბეგი დიდის ჯარით წამოვიდა თბილისისაკენ. მტრის დასახვედრად გორიდან უმალ დაიხრა ლუარსაბი. ამ დროს ლუარსაბი უკვე მოხუცი იყო. ჯარის სარდლობა თავისი შვილის მამაკი სიმონისათვის გადაეცა. ომი მო-

და გ ა რ ი ს ს, ჭკიაში. მტრის შეხვედრისას ქართველებმა განზრახ უკან დაიხიეს, რომ მტერი მისთვის არახელსაყრელ ადგილებში შემოეტყუებინათ. ყიზილბაშები ქართველებს დაედევნენ. სწორედ ამ დროს ქართველთა მთავარი რაზმი სიმონის მეთაურობით გვერდიდან დაეტყრა ყიზილბაშებს და მათი ჯარი შეაზედ გააპრა.

ლუარსაბის ხიკდილა. ყიზილბაშებმა პირი იბრუნეს და გაიჭყნენ. ქართველები ზოცა-ვლევით უკან მიჰყვნენ. შაჰვერდი ბეგლარბეგმა ძლიეს თავს უშველა. ამ დროს ლუარსაბი სხვა ქართველ მოხუცებთან ერთად შორი ახლოს ერთ ბორცვზედ იდგა და ომის ამბავს მოელოდა. ყიზილბაშთა ერთი რაზმი ვინმე მაჰმად სულთანის ხელმძღვანელობით ტყეს შეფარებოდა. სამალავიდან გამოსული ის გაქცევას აპირებდა. ეს რაზმი ლუარსაბსა და მის ამაღას წააწყდა და, სხვაგზა არ იყო, ომი გაჩაღდა. ლუარსაბმა და მისმა მოხუცებმა მხნედ შეუტრეს ყიზილბაშებს. მეფეს გახურებულ ომში საბრძოლველი იარაღი შემოემტერა. ამ დროს მან მაჰმად სულთანი გაიმარტოვა, ცხენი დააძვრა და გადათელა. მეფის ცხენს ხერელში ფეხი ჩაუვარდა და წაოქოჭა. მუდარი გადმოვარდა. მაჰმად სულთანს მისი მხლებელი ვინმე ზაქარი წამოეშველა. წაქცეული მეფე მან სასიკვდილოდ დასკრა. მეფის მკვლელობა ქართველებმა იქვე გაათავეს. ამ რაზმის სხვა მეომრებიც სულ ერთიანად აკუწეს. მაჰმად სულთანი კი მეფის ცხენს მოახტა და თავს უშველა. სიმონ ბატონიშვილი დიდად გამარჯვებული შემოიქცა. მაგრამ გმირი მამის დაღუპვამ გამარჯვების სიხარული მწარე გლოვად შეუცვალა.

ქართლის ბრძოლებს მნიშვნელობა. ძველადაც ასე ესმოდათ, და მართალიც იყო, რომ ქართლის ეს მრავალწლოვანი უმაგალითო გმირული ბრძოლა მხოლოდ მის საკუთარ კუთხურ ინტერესებს არ ემსახურებოდა. ეს ბრძოლა მთელი საქართველოს დამოუკიდებლობას გულისხმობდა. ამიტომაც იყო, რომ შემდგომი თაობანი აგრე სიუყარულოთ და დიდის პატივით ინახავდნენ ამ ბრძოლის მეთაურის და შეუდრეკელი გმირის ხსოვნას. ლუარსაბი საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის თავდადებული ბრძოლის დროშად იქცა ერანოსმალეთის მოძალადეობის შეცდნელ ხანაში.

სიმონ მეფე. სიმონ მეფე ლუარსაბის პოლიტიკას განაგრძობდა და ყიზილბაშების წინააღმდეგ ბრძოლას არ ანელებდა.

1561 წელს სიმონმა გადამწყვეტი იერიშის მიტანა დააპირა თბილისის ციხეზე. სიმონს ამ საქმეში გვერდში ედგა კახთა მეფის ლევანის ძე გიორგი. თბილისის ყიზილბაშებს ყარაბაღის ბეგლარბეგი მოეშველა.

ციხედიდის ომი. ომი მოხდა ციხედიდს. ყიზილბაშთა სარდალმა მოახერხა მოულოდნელად დასხმოდა ქართველთა ჯარს. მან შეუმჩნევლად ამოეღო ამდენი ომების შედეგად გაპარტახებული მტერის მარჯვენა ნაპირი, ხოლო დევიის-ამუხლარს მდგომი ქართველების ყარაული ბუზიყლაპია აღმოჩნდა. მტერმა ეს ადგილი ღამით სწორედ იმ დროს გაიარა, როცა უღარდელი ყარაული ახლობელ სოფლის ეკლესიაში აღ-

დგომის ცისკარს ისმენდა. მოულოდნელმა თავდასხმამ ქართველთა ბანაკში არევა შეიტანა. სასტიკი ომი გაიმართა. მრავალი ჩრეული მეომარი მტერს შეაყვდა. მოიკლა კახთა მეფის შვილი გიორგი. გამარჯვება ყოზილბაშთ დარჩათ, სიმონი შიდა-ქართლში წავიდა.

არც ეს გამარჯვება იყო გადამწყვეტი. ერანელებმა შიდა-ქართლში ფეხი ვერც ამის შემდეგ მოიკიდეს.

ქართლის მოღალატენი. მაგრამ რაც იარაღით ვერ მოახერხეს ყიზილბაშებმა, ის მოყიდეს-შპიონაჟის გზით შეძლეს. მათ თანდათან მრავალი ფეოდალი გადაიბირეს, განსაკუთრებით ქვემო-ქართლიდან. მოისყიდეს სიმონ მეფის ძმა დავითი. ეს სულმოკლე და მოღალატე სხვა მოღალატეებთან ერთად 1564 წელს შაჰთამაზს ეახლა ყაზვინში. დავითი თავისი ამალით ჩქარა გამაჰმადიანდა. შაჰთამაზმა ამ გადაგვარებულს ქვემო-ქართლისა და თბილისის მეფობა დაუმტკიცა, ყიზილბაშთა ლაშქარი გამოატანა და საქართველოში გამოსიტურა. ამრიგად, ქართლი „შიგნიდან გატყდა“. ამიერიდან შაჰმა თვით ქართლელთ შორის დასაყრდენი გაიჩინა. სიმონმა ორგზის სასტიკად დაამარცხა თავისი ძმა მისი მიმდგომი რენევატებითა და ყიზილბაშთა დამხმარე ჯარით.

ფარცხიზის ომი. ყაენმა დავითის დასახმარებლად დიდძალი ჯარი გამოისტუმრა ადერბაიჯანიდან, ყარაბაღ-შირვანიდან, შაქიდან. მტრის ჯარი ფარცხისს მოვიდა (ალგეთში). სიმონ მეფე თავისი ჯარით ომში ვაჟაკურად გადაეშვა. მაგრამ ლალატმა აქაც თავი იჩინა. სამშობლოს გამყიდველმა აზნაურმა კახაბერ ყორღანაშვილმა, მტრების მეგზურმა, ომის დროს მცირე გუნდით გამარტოებული სიმონ მეფე იცნო და უმაღლეს მტერს ანიშნა ის. მეორე ეინლაქ მოღალატემ კი მეფეს მუხთლურად შუბი ატყრა და ის ცხენიდან გადმოსევა. ყიზილბაშთა დიდი გუნდი სიმონს შესაყრობად მოეტევა. მეფის თანამებრძოლთაგან ბევრი მტერს შეეხოცა. სხვები მეფესთან ერთად ტყვედ ჩაიგდეს ყიზილბაშებმა. ქართველები დამარცხდნენ (1569 წ.).

სიმონ მეფე ტყვეობაში. მეფე ერანში წაიყვანეს. შაჰთამაზი ბევრს ეცადა სიმონის გახრწნას. მისი გამაჰმადიანება უნდოდა. ვერც პატივმა, ვერც მუქარამ სიმონს სახე ვერ შეაძვლეინა. გაბრაზებულმა შაჰმა ტყვე მეფე ალაშქრის ციხეში გამოჰკეტა, სადაც მრავალი წლების განმავლობაში იტანჯებოდა სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის გაუტეხელი მებრძოლი.

დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა გრძელდება. სიმონის დატყვევება ერანის დიდი გამარჯვება იყო. ჩანდა, რომ ქართლი ხანგრძლივსა და უსწორო ბრძოლაში მოიქანცა. მიუხედავად ამისა ხალხი გულს არ იტეხდა და მტრისათვის სამაგიეროს მიზღვას ლამობდა:

„იციდევაც დაიზრდებიან
ალგეთს ლეკები მგლისანი,
ისე არ ამოწყდებიან
ჯაჟრო შეშქამონ მტრისანი“...

სიმონ მეფის დატყვევების შემდეგ თავადებიდან ზოგი დაეთის მიუეი-
და, უმრავლესობა კი ერანის ამ მოხელეს მეფედ არ სცნობდა. ქვეყნის
მრალატე ყოვლანაშვილს მეწინავე დროშის სარდალმა საჩინო ბა-
რათა შეილმა საკადროსი მიუზღო: გელიყარის ციკაბო კლდეზე
გადაავდო სამაგელი. ხალხმა კი თავისი კმაყოფილება ამის შესახებ ლექ-
სით გამოთქვა: „ყოვლანას-ძე ქარაფინდა, ხელი ჰკრეს და გადადგინდა“.

კ ა ხ ე თ ი

კახეთი მე-16 საუკუნეში საემაოდ მოშენებული ფეოდალური სამეფო
იყო. აღმოსავლეთით მას აბრეშუმის წარმოებით განთქმული შაჰი-შირ-
ვანი ესაზღვრებოდა. ამ ქვეყნის უდიდესი ნაწილი დიდხანს ჰქონდა სა-
ქართველოს მიტაცებული და მხოლოდ მე-15 საუკუნის მეორე ნახევარ-
ში დაკარგა ის. კახეთის ფეოდალები XVI საუკუნეშიაც მეზობელ შაქს
დასაპყრობად უყუარებდნენ.

მე-16 საუკუნეში დაუსრულებელი ჭიშკი იყო ატეხილი კახეთსა და
შამხალის სამთავროს შორის. ეს უკანასკნელი პირიქით დაღისტანსა
და იმიერ-კავკასიაში მდებარე სამთავრო იყო. შამხალი კახეთს პირაქეთ
დაღისტანს ეცილებოდა. კახეთს ამისი დათმობა ადვილად არ შეეძლო: სა-
ეუთარი საზღვრებო საძოვრები აღარ ექნებოდა და თითონ ქვეყანაც
კედელმოკლევული ზდებოდა. მთის დაკარგვის შემდეგ მთელი კახეთი, გან-
საკუთრებით კი მისი უმდიდრესი აღმოსავლეთი ნაწილი, კავკასიის მთიე-
ლთა და გადამთიელთა მუდმივი თავდასხმების მსხვერპლი გახდებოდა.

ერანის მიმართ კი კახეთის პოლიტიკა სრულიად განსხვავებული იყო.
კახეთის მეფე ალექსანდრე (1476-1511) ჯერ კიდევ XVI საუკუნის
დასაწყისშივე უომრად დაემორჩილა შაჰისმაილს. ამიერიდან ამ საუკუნის
90-იან წლებამდის კახეთს ერანის ბატონობა ებადად არ უარუყვია. კახთა
მეფეების მთელი ცდა მხოლოდ იქით იყო მიმართული, რათა უცხოელთა
ეს ბატონობა, რაც შეიძლებოდა, ადვილასატანი ყოფილიყო.

ლევან მეფე. 1520 წლიდან კახეთში ლევანი მეფობდა. ის მართლაც
რომ მხოლოდ კახეთის მეფე იყო. საქართველოს პოლიტიკური მთლია-
ნობის აღდგენაზე ის არ ზრუნავდა. საერთო მტრის წინააღმდეგ ერთიან
გამოსვლაში იშვიათად მონაწილეობდა. მისი პოლიტიკური სარბიელი
მთლიანი საქართველო აღარ იყო, არამედ მხოლოდ კახეთი. სამაგიეროდ
კახეთში ის ჭკვიანი მმართველი იყო და მოქნილი პოლიტიკოსი.

ურთიერთობა შამხალთან. ლევანი დაუმოყვარდა შამხალს და საერთო
მტრების წინააღმდეგ პოლიტიკური კავშირითაც შეეკრა მას. ამით კახთა
მეფეებ მთის საკითხის მოგვარება გაიადვილა. პირაქეთი დაღისტანი მან
მორჩილებაში ჰყავდა და ფეხზლად თვალყურს ადევნებდა, რომ მთიელე-
ბი ამ მორჩილებას არ გადასულიყვნენ და კახეთის ბარში რბევა-ტაცება
არ გაეხდნათ.

ურთიერთობა თუშ-ფშავ-ხევსურეთთან. ლევანმა დაიმორჩილა კარგა
ხნის გამდგარი ფშავ-ხევსურეთი და თუშეთი. მეფეებ ამ მთიელებს კახე-

თის საზამთრო საძოვრები დაუქირა. შევიწროვებულმა მთიელებმა იკისრეს მეფის ლაშქრობა და ბეგარა.

ურთიერთობა შაქთან. კახთა მეფეს შურიგებელი მტრობა ჰქონდა შაქის სამთავროსთან. შაქი-შირვანი ამ დროს უკვე ერანის ყაენს მორჩილებდა. მოხერხებული მოქმედებით ლეეანმა დაამარცხა და დალუბა შაქის მმართველები ქასან-ბეგი და დერეი შამაქმადი და ამავე დროს ყაენის რისხვაც თავიდან აიცილნა.

ქართლის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის და კახეთი. იმ გმირულ ბრძოლაში, ქართლი რომ ერანის წინააღმდეგ აწარმოებდა, კახეთი განჯედ იღვა და მონაწილეობას არ იღებდა. ლეეან მეფე მტკიცედ ადგა ერანისადმი მორჩილების პოლიტიკას და აღებულს ხაზს არ უხვევდა. რომ ძლიერი კახეთი მებრძოლ ქართლს ერანის წინააღმდეგ არ გაერთიანებოდა, შაქი იძულებული იყო კახეთიდან მცირე ხარკს დასჯერებოდა და არც სარწმუნოებრივი დევნა გამოემტკიცებინა. ასე რომ ქართლის ბრძოლა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის კახეთის მდგომარეობას ამსუბუქებდა.

კახეთი—კეთილმოწყობილი ფეოდალური სამეფო. ასეთს ხელსაყრელ პირობებში კახეთი მე-16 საუკუნეში დაწინაურდა, მოშენდა და ამ საუკუნის დასასრულისათვის სხვა ქართული სამეფო-სამთავროთა შორის ის ყველაზედ მდიდარი და კეთილმოწყობილი ფეოდალური სამეფო იყო.

სოფლის მეურნეობა. კახეთის სიმდიდრე მის სასოფლო მეურნეობაში იყო. მეცხოველეობა კახეთს უძველესიდანვე მოსდევდა. მე-16 საუკუნეშიც მას თავი მოჰქონდა ჯიშინი ცხენებით. განსაკუთრებით ფართოდ მისდევდნენ კახეთში ამ დროს მეაბრეშუმეობას, რომლითაც უცხოელებთან დიდ ვაჭრობას აწარმოებდნენ. მეღვინეობა ტოლს არ უდებდა მეაბრეშუმეობას და ღვინო უხვად გაჰქონდათ ახლობელ თუ შორეულს ქვეყნებში. ფართო გასატანი საქონელი იყო აგრეთვე ენდრო. ეს იყო მცენარე, რომლიდანაც საღებავი მზადდებოდა.

ვაჭრობა და ქალაქები. სოფლის მეურნეობის გვერდით კახეთის მწარმოებელი საზოგადოება ხელოსნობა-ხელსაქმობაშიაც დაწინაურებული იყო. სოფლის მეურნეობისა, ხელოსნობისა და ვაჭრობის ასეთ დაწინაურების ნიადაგზე იყო, რომ მე-15-16 საუკუნეებში კახეთში ქალაქები ჯერ არ მცირდებოდნენ და ჰქვებოდნენ, როგორც ეს საქართველოს სხვა ნაწილებში ხდებოდა ამ დროს, არამედ ჩნდებოდნენ და იზრდებოდნენ. ზაგეში, გრემი ამ გვიანფეოდალური ხანის „ახალქალაქებია“, რომელთაც დიდად გაუსწრეს ძველს თელავს, თიანეთს, გინჯანს.

პოლიტიკური ჩეფობა კახეთში. მე-16 საუკუნეში კახეთში ადგილი აქვს დიდძალიშენილოვან პოლიტიკურ ამბებს. ჩანს, რომ მეფე ძალებს იკრებს, რათა ნაშვდელი თვითმპყრობელი გახდეს.

აქამდის კახეთი, ისე როგორც მთელი საქართველო, საშხედრო აღმონისტრაციულ ერთეულებად —საერისთავებად იყო დაყოფილი. მთელი კახეთი შვიდი საერისთავოაგან შედგებოდა. ერისთავები ძველად

დიდი ფეოდალური მოხელეები იყვნენ. მაგრამ მე-16 საუკუნისათვის ისინი უფრო სახელად იყვნენ მოხელეები, ნამდვილად კი თავიანთ საგამგეო ქვეყნების თითქმის საშვილიშვილოდ მფლობელი ხელმწიფეები გამხდარიყვნენ.

მეფე ამ ერისთავების ხელში იყო. ვინც ერისთავებს სურდათ, მას აბოგინებდნენ; ვინც მათ არ ასიაპონებდათ, მისი ტახტი მერყევი იყო.

მე-16 საუკუნეში კახეთის მეფეებმა გააუქმეს ქვეყნის ეს ძველი დაყოფა საერისთავებად. ამიერიდან კახეთი დაიყო გაცილებით უფრო მრავალ ტერიტორიულ საგამგეო ერთეულებად — სამოურაოებად. მცირე ტერიტორიის მმართველი მოურავეები ერისთავობას ვერ იჩემებდნენ, მეფის ურჩობას ისინი აგრე ადვილად ეერ გაბედავდნენ. მათ საამისო ძალა არ შესწევდათ. ამიტომაც მოურავე მხოლოდ სახელად კი არა, არსებითადაც მეფის ადგილობრივი ფეოდალური მოხელე იყო.

სამხედრო რეფორმა. ამავე დროს კახეთში მნიშვნელოვანი სამხედრო რეფორმა მოხდა, რომელიც ამავე მიზანს ე. ი. მეფის ხელისუფლების პოლიტიკურ გაძლიერებას და დიდი თავადების დასუსტებას ემსახურებოდა. ძველი ერისთავი დროშის მქონებული იყო ე. ი. საერისთავო ქვეყანა ცალკე სამხედრო ერთეულს წარმოადგენდა და აქედან გამოსული ლაშქრის სარდალიც ერისთავი იყო. სარდლობა ერისთავის გაძლიერების ერთი უმთავრესი საშუალებათაგანი იყო და მასზედ დაყრდნობით იყო, რომ განდიდებული ერისთავი საერისთავოში ხელმწიფობას აპირებდა.

მე-16 საუკუნეში კახეთი, ისე როგორც ქართლი, დაუფილ იქნა ოთხ სამხედრო ტერიტორიულ ერთეულად — სადროშოდ, მაგრამ სადროშოების სარდლობა კახეთის მეფემ ფეოდალურ გეარებს კი არ ჩააბარა, როგორც ეს ქართლში მოხდა, არამედ ეპისკოპოსებს. ეპისკოპოსობა კი სამეცემიდრო თანამდებობა არ ყოფილა. ეპისკოპოსები მეფის მიერ დაიდგინებოდნენ ხოლმე ამ თანამდებობაზედ და საეკლესიო ყმებისა და მიწების ექსპლუატაციის საქმეში მეფის მფარველობას დიდად საჭიროებდნენ. ამის გამო ეპისკოპოსები მეფის უფრო ერთგული იყვნენ, ვიდრე საერო დიდბატონები და არც სარდლობის გამოყენება მეფის ხელისუფლების საზიანოდ ეპისკოპოსებს არ შეეძლოთ. მეორე მხრით სარდლის უფლებებს მოკლებული და მცირე ტერიტორიული ერთეულების მმართველი მოურავეები ხელმწიფობაზე ვერ იფიქრებდნენ. ამ რეფორმების გატარების საქმეში კახეთის მეფეების მთავარი დასაყრდენი იყო ფეოდალური საზოგადოების ფართე ფენები: აზნაურები, მოლაშქრეები.

რეფორმები ძლიერებდა მეფის ხელისუფლებას და მის ავტორიტეტს ზრდიდა. მაგრამ იგივე რეფორმები ზრდიდა დიდბატონების ოპოზიციურ განწყობილებას კახთა მეფეებისადმი.

რუსეთის გამოხვედა წინა აზიის პოლიტიკურ ხარზიდლზე. მე-16 საუკუნის შუაზედ ზოის საქართველოდან დიდმნიშვნელოვანი ამბავი მოხდა. მოსკოვის სამეფომ მდინარე ვოლგის აუზში მონღოლთა მფლობელობა მოსპო. ამიერიდან მდინარე ვოლგის დიდი სავაჭრო გზა რუსეთის სამეფოს ხელში მოექცა. ჩქარა ამის შემდეგ მოსკოვის მეფემ იმერ-კავ-

კასიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში ფეხის მოკიდება სცადა: მდინარე თერგის შესართავთან ციხე ააგო და შიგ ჯარი შეაყენა.

რუსეთი და კახეთი. იმიერ-კავკასიის ამ დიდ ამბებს კახელებისათვის შეუმჩნევლად არ ჩაუვლია.

ლევან მეფეს ქრისტიანული რუსეთი ერან-ოსმალეთის მეორე შევიწროებული ქართველების ბუნებრივ მოკავშირედ ეჩვენა. კახეთის მეფემ ჩაბა გააბა პოლიტიკური ურთიერთობა ჩრდილოეთიდან მომავალ ამ ახალ ძალასთან. 1564 წელს მოსკოვის მეფე ივანე IV „მფარველობის ხელი დასდო“ კახეთის მეფე ლევანს და მეციხოვნე ჯარიც კი ათხოვა მას (1564-1571 წ.).

ყველა ამ ამბებმა შეაშფოთა ერანი და ოსმალეთი. ოსმალეთმა ომის მუქარით აიძულა რუსეთი ჯარი გაეყვანა თერგის ციხიდან. ხოლო ლევან მეფემ შაჰის მოთხოვნით რუსი მეციხოვნეები კახეთიდან დაითხოვა.

კახეთი ალექსანდრე მეფის დროს. ალექსანდრე კახეთის მეფე (1574-1605) წარმატებით განაგრძობდა ლევანის პოლიტიკას.

ისე როგორც ლევანის, ალექსანდრეს საზრუნავს შეადგენდა კახეთის შემდგომი ეკონომიური და კულტურული დაწინაურებისათვის ხელის შეწყობა, ქვეყნის ადმინისტრაციული მოწესრიგება, მისი სამხედრო ორგანიზაციის შემდგომი გაუმჯობესება.

ალექსანდრე მდიდარი და ყმა-მრავალი ფეოდალური მეფე იყო. მისი ვაჟები კახური საჰონლით აზიასა და ევროპას მიმოდრიოდნენ. მეფეს შეძლება ჰქონდა დიდის თანხებით შეწყოდა ქრისტიანულ სალოცავებს იერუსალიმსა თუ სხვა ადგილებში. ალექსანდრეს განზრახვა ჰქონდა შოლიანად აღედგინა კახეთში საქართველოს აყვავება-ძლიერების დროის მატერიალური ნაშთები: ციხე-ქალაქები, ეკლესია-მონასტრები. ცდილობდა მოეყვანა უცხოეთიდან ოსტატ-ხელოსნები, ხუროთმოძღვრები, მხატვრები, სწავლული მწიგნობრები.

ალექსანდრე ცდილობდა წესიერება დაემყარებია თავის სამეფოში. ლაგამი ამოედო ფეოდალური მოხელეების ალერახსნილობისათვის. მის დროს თურმე მწარმოებელი საზოგადოება მოურავებისაგან „ბევრსა ძალსა და უსამართლობას ჩიოდეს“. ალექსანდრემ მკაცრად განსაზღვრა მოურავების უფლება-მოვალეობანი და ფბიზლად აღევნებდა თვალუფრს ამ მოხელეთა საქმიანობას.

კახეთის ლაშქარი. ალექსანდრე მეფეს 1590 წელს 15 ათასამდის რეზული მოლაშქრე ჰყავდა („ქედზე კაცი“ კი მას ორჯერ მეტიც შეეძლო გამოეყენა). აქედან მხოლოდ 3.000 იყო ქვეითი. სხვა ყველა მხედარი. ლაშქარს ის ყოველწლიურად იწვევდა აღლუმზედ. დაათვალიერებდა და მუდმივ მზაობის ბრძანებით დაითხოვდა ხოლმე. ალექსანდრემ იცოდა, რომ შეიარაღებით მისი ლაშქარი დიდად ჩამორჩებოდა მეზობელ ქვეყნების ჯარებს. 15000 კაცზე მას მხოლოდ 500 კაცი ჰყავდა ხელთოფით შეიარაღებული. ზარბაზნები კი სულ არ გააჩნდა. ამიტომაც ალექსანდრე ცდილობდა გაეჩინა ზარბაზნები, მოეწყო თავის ქვეყანაში თოფის და ზარბაზნის ჩამოსხმის საქმე, ეშოვა საამისო ოსტატები.

დასავლეთ-საქართველო

ოსმალეთი და დასავლეთ-საქართველო. მე-16 საუკუნეში ოსმალეთი დასავლეთ-საქართველოს სამი მიმართულებით უტევდა. უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთის საზღვარზე ოსმალთა გავლენის ქვეშ შედარებით ადრე: მოექცნენ ჯიქები და ზოგიერთი სხვა აფხაზურ-ჩეჩენული ტომები: ამათი საშუალებით ოსმალეთი საქართველოს აფხაზეთში ფეხის მოკიდებას ცდილობდა.

მეორეს მხრით ოსმალეთი ტრაპიზონის მიმართულებით მოიწევდა. მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარშივე ოსმალეთმა მოკვლიჯა ჭანეთი საქართველოს და გურიას შემოუტია. მართალია, ბათუმის დაპყრობის ცდა მარცხით დაუმთავრდა თავდაშხმელს, მაგრამ ქოროხის შესართავის მარცხენა ნაპირზე მან მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. ამიერიდან გონიას ციხე აქაროსა და გურიის წინააღმდეგ სამოქმედო ბაზად იქცა ოსმალთა ხელში.

დასავლეთ საქართველოზე ოსმალთა შემოტევის მესამე მიმართულება სამცხის მხრიდან იყო — ზეკარის გზით.

საერთოდ დასავლეთ-საქართველო ოსმალთათვის ძნელად მისადგომი ქვეყანა იყო.

ოსმალთა შემოხვევა იმერეთში. 1510 წელს ოსმალთა დიდი ჯარი სულთნის მემკვიდრე სელიმის მეთაურობით საქართველოს დასაზრბევად წამოვიდა. სამცხის ათაბაგი, რომ საკუთარი ქვეყანა ეხსნა დარბევისაგან, მორჩილებით მიეგება მტერს და ლიხთ-იმერეთში გადმოუძღვა მას. ოსმალთა ჯარი მოულოდნელად დაეცა ქუთაისს. ქვეყანა მოუშადებელი დახვდა და ძლივს დახიზვნა მოასწრო. ოსმალებმა აიღეს და ააოხრეს ქალაქი, დაარბიეს სოფლები, დაწვეს ეკლესიები (მათ შორის შესანიშნავი ბაგრატიის ტაძარი ქუთაისში და გელათი), დაიტაცეს სადაც რა დაახელეს.

ამ დროს ლიხთ-იმერეთის სამეფო ტახტზედ ახალგაზრდა ბაგრატ ალექსანდრესძე იჯდა. მტრის მოულოდნელი შემოსევის გამო ბაგრათი იძულებული იყო სიმაგრეებს შეხიზვნოდა. ლიხთ-იმერეთი დამორჩილებას არ აპირებდა და ბრძოლისათვის ემზადებოდა. ზამთრის პირი იყო და ზეკარის გადასავალს საცა იყო თოვლი შეჰკრავდა. ასეთ დროს აგრე ღრმად უცხო ქვეყანაში შემოჭრილი ოსმალთა ჯარი შესაძლებელი იყო დიდს განსაცდელში ჩაეარდნილიყო. ამიტომ იყო, რომ ოსმალთა ლაშქარი ლტოლვილივით სასწრაფოდ უკან გაბრუნდა, მიუხედავად იმისა, რომ ლიხთ-იმერეთს მის წინააღმდეგ ჯერ ხმალიც კი არ ეშოშვლა.

ბაგრატ მეფე. ბაგრატ მეფის (1510 — 1565) წინაშე, მეტად რთული ამოცანები იდგა.

დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა და მთავრები. დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების დასაცავად საჭირო იყო ძალების მაქსიმალური მობილიზაცია, მაგრამ ლიხთ-იმერეთის მეფის მდგომარეობა ამ საქმეში განსა-

კუთრებით მძიმე იყო. პოლიტიკური დაქსაქსულობის გზით ქვეყანა ერთობ შორს იყო წასული. მთავრები არა მარტო თვით იყვნენ გამოუდგეგარნი ასეთი მობილიზაციისათვის, არამედ უფრო მცირე ფეოდალთა ურჩობის დასაყრდენიც ისინი იყვნენ. მწარე გაკვეთილების შედეგად მეფე საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ კარზედ მომდგარი მტრის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლისათვის წინასწარ აუცილებელი იყო მთავართა შეშესვრა. მაგრამ უბედურება იმაში იყო, რომ ასეთი რამ მეფის ძალებს აღემატებოდა. მაინც ბაგრატ მეფემ საკმაოდ ენერგიული მოქმედება განეითარა, როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკის ასპარეზზე.

ბაგრატ მეფის საშინაო პოლიტიკა. ბაგრატის საშინაო პოლიტიკაში აღსანიშნავია მისი ზრუნვა ქვეყნის ადმინისტრაციულ მოწყობაზედ.

კიდევ უფრო ღირსშესანიშნავია საეკლესიო კრება, რომელიც მეფის ინიციატივით მოხდა მე-16 საუკუნის შუა წლებში. კრების მსჯელობის საგანი უაღრესად საჭირობოროტო საზოგადოებრივი საკითხები იყო.

ამ დროს ქვეყანაში შემშლილმა ყოფილა. ამას კი ისედაც სუსტი საზოგადოებრივი წესიერების კიდევ უფრო შესუსტება მოჰყოლია. ტყვის სყიდვა, ქურდობა-აღეპაჟობა, მკვლელობა, ეკლესიების ძარცვა და სხვა ასეთები იქამდის გაზრდილა, რომ აუცილებელი გამხდარა საგანგებო საეკლესიო კრების მოწვევა, რომელსაც მთელის თავის ავტორიტეტით უნდა მოეწოდებია ფეოდალური საზოგადოებისათვის აღნიშნულ სოციალურ ბოროტებასთან საბრძოლველად.

საეკლესიო კრების დადგენილებანი მეტად მკაცრი იყო განსაკუთრებით ტყვის გამყიდველთა მიმართ. ტყვის გამყიდველი გაუეთხად უნდა სიკედილით დასჯილიყო.

„ტყვის სყიდვა“. „ტყვის სყიდვა“ ამ დროს ადგილობრივი კაცის უცხოეთში გაყიდვას ეწოდებოდა. ასეთი „ტყვის სყიდვა“ ფეოდალურ საქართველოში გვიან გაჩნდა. ის განსაკუთრებით XVI საუკუნიდან გაძლიერდა. ყველაზედ უფრო ის დასავლეთ-საქართველოში გავრცელდა. ეს მოვლენა ღრმა ეკონომიურს და სოციალურ საფუძვლებს ემყარებოდა.

ტყვის სყიდვა ქართველი ერის განვითარებას, მის დამოუკიდებლობას, უდიდეს საფრთხეს უქმნიდა: ხალხის საუკეთესო ნაწილი, მისი ჯანსაღი ახალგაზრდობა განუწყვეტლივ მიედინებოდა უცხოეთში და საქართველოს სამუდამოდ ეკარგებოდა. არც ერთ ომს, არც ერთ უცხოელ დამპყრობელს ხმლით იმდენი ზარალი არ მიუყენებია საქართველოსათვის, რამდენიც ამ „მშვილობიან“ ტყვეთა სყიდვამ მოაყენა მას.

ტყვის სყიდვა კლასობრივი ბრძოლის ყველაზე უფრო მახინჯი და ევლური ფორმა იყო საშუალო საუკუნეობის საქართველოში.

ტყვეთა სყიდვის საშუალებას კარგად გრძნობდა ფეოდალური საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი და, რაც ძალა შესწევდა, იბრძოდა კიდევ ამ მოვლენის წინააღმდეგ.

ოზი ჯიქოზ. თავდამსხმელი ოსმალეთის წინააღმდეგ ბაგრატ მეფე ენერგიულად იბრძოდა. 1533 წელს მამია დადიანი და მამია

წინამდებარე წიგნი შედგენილია ავტორთა კოლექტივის მიერ. უძველესი ხანიდან ეიდრე მე-10 საუკუნის დამლევამდე (გვ. 5 — 115) დასწერა პროფ. ს. ჯანაშიამ, მე-10 საუკუნის დამლევებიდან ეიდრე მე-16 საუკუნის დამდეგამდე (გვ. 116 — 284) — აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა. მე-16 საუკუნის დამდეგიდან მე-19 საუკუნის დამდეგამდე (გვ. 285 — 414) — პროფ. ნ. ბერძენიშვილიმა. მე-19 საუკუნის დამდეგიდან ეიდრე ჩვენს დრომდე (გვ. 415 — 486) — პროფ. გ. ხაჭაპურიძემ.

ლოებით მდებარე ოლქი ანუ სატრაპია ამ დამორჩილებული ქართული ტომებისაგან შესდგებოდა მეტნაწილად. მე-18 სატრაპიაში. რომელიც მდ. არაქსის ხეობასა, მდ. ეფრატის სათავეებსა და ეანის ტბის გარშემო იდო. შედიოდნენ მატეენები. სასპერები და ალაროდები, ძველი ხეთა-პარსელებისა და ურარტუელების შთამომავალნი. სპარსეთის მეფეს ისინი ხარკად 200 ტალანტს ანუ ქანქარს აძლევდნენ. მე-19 ოლქში-კი, რომელიც შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს ემხრობოდა, შედიოდნენ მოსხები ანუ მერმინდელი მესხები. ტიბარენები. მაკრონები. მოსინიკები და მარები. ეს სატრაპია ხარკად 300 ქანქარს იხდიდა.

შემდეგ სპარსელებმა თანდათან თავიანთი გავლენა კავკასიონის ქედამდე გაავრცელეს. თუმცა დღევანდელი ამიერ-კავკასიის სრული დაპყრობა მათ. ჩანს. ვერ მოუხერხებიათ. კოლხებმა და მათმა მეზობლებმა სპარსეთის მეფის სასარგებლოდ ძლენი იკისრეს. რომ სპარსელების შემოსევებისაგან თავი დაეხსნათ. ოთხ წელიწადში ერთხელ ისინი სპარსელებს ას ბიქსა და ას გოგოს უგზავნიდნენ.

ხარკზე არა ნაკლებ სამძიმო ქართული ტომებისათვის იყო ის მოვალეობა. რომ მათ მონაწილეობა უნდა მიეღოთ სპარსელების ყველა ლაშქრობაში. თუ კი ამას მეფე მოითხოვდა. როცა. მაგ., სპარსეთის მეფემ ქსერქსემ საბერძნეთზე გაილაშქრა. მის ჯარში იყვნენ კოლხების, ტიბარელების, მესხების, მოსინიკების, მაკრონების, ალაროდებისა და სასპერების რაზმები.

ამავე დროს სპარსელებმა. ჩანს. მოსწყვიტეს კოლხეთს მისი სამხრეთი ნაწილი, შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე რომ იდო. და იგი უშუალოდ თავიანთ სამეფოს შეუერთეს. სპარსელების ძალმომრეობისა და ზშირი ომიანობის გამო სამხრეთი კოლხეთი რამდენადმე დაქვეითებულა და დაქსაქსულა მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში.

სამხრეთი კოლხეთი მეხუთე საუკუნის მიწარულები

401 წ.. ძვ. წ.. სამხრეთ კოლხეთში გაიარა თავისი რაზმით ბერძენმა სარდალმა და ჭყერალმა ქსენოფონტემ. ქსენოფონტემ დაწერილებით ასწერა აქაური ტომების ყოფა-ცხოვრება.

სამხრეთ კოლხეთში. — ე. ი. შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, სადაც ჭალაქები ტრაპეზუნტი და კერასუნტი მდებარეობდა. და მდ. ჭოროხის ხეობაში. — ამ დროს ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა.

ზღვის პირას და მის გასწვრივ: უფრო ღრმად, ქვეყნის შუაგულისაკენ ცხოვრობდნენ ტიბარენები. ხალობები, მოსინიკები, კოლხები, მაკრონები, სკეითონები. ტოხები, ქალდები და კარდუხები. მეხუთე საუკუნის მიწურულში ესენი უკვე სპარსეთის მეფეს აღარ ემორჩილებოდნენ, მაგრამ ჩადილოეთ კოლხეთისგანაც ჩამოშორებული იყვნენ და ერთმანეთშიაც მათ ერთობა აღარ ჰქონდათ. პირიქით, ისინი ამ დროს ზშირად მტრობდნენ თურმე ერთმანეთს. მაინც ბერძნები ამ მხარეს, განსაკუთრებით მის ცენტრალურ ნაწილს, სადაც მდებარეობდა ქალაქები ტრაპეზუნტი და

გურიელი ჯიქეთს გაემართნენ სალაშქროდ. უკვე კარგა ხანი იყო რაკეტები ოსმალთა შემწეობით თავს ესხმოდნენ ოდიშისა და გურიის სანაპიროებს. დადიან-გურიელის ლაშქრობა ამ თავდასხმათა აღაგმევას ისახავდა მიზნად. ბრძოლის დროს ქართველთა ლაშქარში ლალატმა ოინა თავი. დადიან-გურიელს დაუმარცხდათ. დადიანი მოკლეს, ხოლო გურიელი დაატყვევეს.

მესხეთის დაპყრობა. ამ მარცხს მაგრატ მეფის ენერგია არ მოუღღნებია. მაგრატ მეფე არა სცნობდა მესხეთის ათაბაგის ხელშეწყობას და ეს ქვეყანა თავისთვის სამკვიდროდ უნდოდა.

მურჯახეთის ომი. 1535 წელს მაგრატმა მესხეთში გაილაშქრა. ომი მოხდა მურჯახეთს. მაგრატმა დაამარცხა ყვარყვარე ათაბაგი და მესხეთი დაიკრა. ათაბაგი ტყვედ ჩავერა.

მესხეთის ფეოდალების ერთმა ნაწილმა ოთარ შალიკაშვილის მეთაურობით ყვარყვარე ათაბაგის შვილი ქაიხოსრო სტამბოლს წაიყვანა და სულთანს შეაგებრა.

1545 წელს 22 ათასი კაცისაგან შემდგარი ოსმალთა ლაშქარი მუსტაფა ფაშის მხედართმთაურობით შემოიჭრა მესხეთში და მისი დასავლეთი ნაწილი საშინლად ააოხრა.

მაგრატ მეფე ენერგიულად ემზადებოდა მტრის დასახედრად, მაგრამ საქმის წარმატებას შინაური გაართულება აფერხებდა. გურიისა და ოდიშის მთავრებს მეფის გაძლიერება არ მოსწონდათ. ეშინოდათ, რომ გაძლიერებული მეფე მათ უფლებებს შეუკეცდა. რომ მთავრები მის წინააღმდეგ არ გაერთიანებულოყენენ, მეფემ გურიელს წყალობა უყო: დაპყრობილი მესხეთიდან მას აქარა და ქანეთი გადასცა. ამაში დადიანმა თავისთვის უშუალო საფრთხე დაინახა და განდგომა გადაწყვიტა. თავისი განდგომა ლეიან დადიანმა მაშინ გამოამჟღავნა, როცა ოსმალთა დიდი ჯარი მესხეთში შემოიჭრა. დადიანმა უარი უთხრა მეფეს ლაშქრით მიშველებაზედ.

ქარაღაჭის ომი. ამ საშინაო გაართულების მიუხედავად მაგრატ მეფე გურიელით მხნედ დაუხვდა მტერს. ომი მოხდა ქარაღაჭს და ოსმალთა ლაშქრის სრული დამარცხებით დამთავრდა. მუსტაფა ფაშა ომში დაიღუპა, ხოლო ქაიხოსრო და მისი მხლებელნი ისევ სტამბოლს გაიქცნენ.

ეხლა სულთანმა კიდევ უფრო დიდი ლაშქარი გამოგზავნა.

სოხოისტის ომი. დადიანმა საერთო საქმეს კელაე ულაღატა და ლაშქარით მიშველებაზედ მეფეს ეხლა უარი შეუთვალა. მაგრატმა დაწმარება სთხოვა ლუარსაბ მეფეს. ქართლის მეფე მთელი თავისი ძალით საერთო მტრის წინააღმდეგ გამოვიდა. ქართველთა ჯარი მტერს ბასიანში შეეგება. ომი სოხოისტას მოხდა (1545 წ.) ქართველები მხნედ დაუხვდნენ უკეთ შეიარაღებულ მტერს, მაგრამ ომის ბედი ლალატმა გადაწყვიტა. მესხი ფეოდალები თავიანთი ლაშქრით შუა ომში გამოეთიშნენ ქართველ თანამომხმეებს და ბრძოლის ეელს გაეცალნენ. ქართველი ლაშქრის დიდი ნაწილი შეაწყდა უთანასწორო ბრძოლას.

დანარჩენი კი მხოლოდ მაშინ იელტოდა, როცა საბრძოლო იარაღი თითქმის სულ შემოეშტერა.

ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგო დაიჭირეს და ქაიხოსროს ათაბაგობა აღიკვეს.

ამ გამარჯვების წყალობით ოსმალებმა მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი სამცხე-საათაბაგოში საერთოდ და გამსაყუთრებით მის დასაველეთ ნაწილში. სოხოისტას ომის შემდეგ ოსმალეთის მიმართულებით საქართველოს ციხე-სიმაგრის ბურჯი მორღეეული იყო.

ბაგრატ მეფის ურთიერთობა მთავრებთან. ბაგრატ მეფეს მარცხი ამის შემდეგაც არ უსვენებდა. ენერგიულმა მეფემ მთავართა მოსაბოძა გადაწყვიტა. მან მოტყუებით მოიწიო ლევან და დიანნი და ციხეში გამოჰყეტა ის. ამის შემდეგ მეფემ როსტომ გურიელის ხელში ჩაგდებაც სცადა. ამ მიზნით მან გურიელი ოდიშში სალაშქროდ მიიწვია. გურიელი მიუხედა მეფეს. არ ეახლა პატრონს.

მეფეც მოუხედა ყმას და დაინახა, რომ წამოწყება ჩაეშალა. ამასობაზე ქაიხოსრო ათაბაგის მოსყიდულმა ზოფილანდრე ჩხეიძემ გააბარა გელათის სამრეკლოში გამოკეტილი ლევან და დიანი და ახალციხეს გადაიყვანა. გურიელმა ლევან და დიანი ახალციხიდან გურიის გზით ოდიშს მიიყვანა. დადიანმა თავისი ქვეყანა ადვილად შემოიშტერა.

ბაგრატმა წააგო. საიდუმლო ზრანები გაუმელანდა, ხოლო შეშინებული მთავრები მის წინააღმდეგ გაერთიანდნენ. რომ თავი დაეცვათ საზღვრის პატრონისაგან, დადიან-გურიელი ოსმალეთის ჭვანჭყის კალთას შეეფარნენ. 1553 წელს ჭვანჭყის ეს ახალი ყმები არზრუმის ფაშას ამაღას ამშვენებდნენ. ამიერიდან ბაგრატს ამათგან თავდაცვაზედ უნდა ეზრუნა.

ერან-ოსმალეთის ზავი და დასავლეთ-საქართველო. ამასობაში ერან-ოსმალეთის შორის ზავიც დაიდო. ლიხთ-იმერეთი ოსმალეთსა ხედა. ამ დროისათვის ოსმალეთს უკვე ჰქონდა ფეხი მოკიდებული დასავლეთ-საქართველოში. დადიანი და გურიელი ჭვანჭყის მფარველობის ქვეშ ითევლებოდნენ. ასეთ პირობებში იმერეთის მეფეცაც ქედი მოიხარა ოსმალეთის ბატონობის უღლის ქვეშ.

ლიხანს ეს ბატონობა უფრო სიტყვიერი იყო, მაგრამ რაც დრო გადიოდა და ოსმალეთი ლიხთ-იმერეთში უფროდაუფრო ფეხს იკიდებდა. მისი ბატონობის ეს უღელიც მძიმდებოდა.

მ ე ს ხ ე თ ი

მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარში მესხეთის ათაბაგებმა გამარჯვებით დაასრულეს ზანგრძლივი პოლიტიკური ბრძოლა, საქართველოს მეფისადმი ყმობისაგან განთავისუფლებისათვის რომ აწარმოებდნენ. ამ ბრძოლის დროს ათაბაგებმა გაწმინდეს თავისი სამთავრო მეფის მომხრე ერისთავთაგან. ზოგი ამოწყვეტეს, ზოგი გამოადევნეს. მათ მამულებსა თუ თანამდებობებზე თავიანთი მომხრეები დასხეს. ასეთივე დღე გაუთენეს

მეფის მომხრე საეკლესიო ფეოდალებს-ეპისკოპოსებსაც. ისინიც გამოაძევეს. საეკლესიო ყმა-მამული თავიანთ მომხრე თავადებს უწყალობეს. ურჩი ეპისკოპოსების ადგილებზე თავიანთი მომხრე ბერძენი ეპისკოპოსები ოსმალეთიდან მოიწვიეს. მიიტაცეს მეფის საკუთარი ყმა-მამული საათაბაგოში და თავიანთ ერთგულებს უწყალობეს და ბოლოს მეფეს მოსტაცეს მთელი შხარე — ჯაყახეთი და საათაბაგოს შეუერთეს.

ათაბაგებობს ხაგარეო პოლიტიკა XVI საუკუნეში. მე-16 საუკუნეში ათაბაგთა სამფლობელოს საქართველოს სხვა ნაწილებზედ ნაკლებ ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ჰქონდა. დასავლეთიდან მას ოსმალეთი მოსდგომოდა, ხოლო სამხრეთიდან და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ერანის ყაენის სამფლობელო ეკრა. სუსტ მეზობელს ორივე აგრესორი ჩასანთქავად უყურებდა. მხოლოდ საკუთარი ძალებით მესხეთის მთავარს მათი გამკლავება არ შეეძლო. ამავდროს ის ეერც საქართველოს სხვა ნაწილებთან შეკავშირებას ასწრებდა. ათაბაგს ეშინოდა, რომ გარეშე მტრის წინააღმდეგ დასახმარებლად მოწვეული ქართლის ან ლიხთ-იმერეთის მეფე მას სამფლობელოს ჩამოართმევდა და ქვეყანას თვით დაიპყრობდა. ამიტომ მესხეთის მთავარი უცხოელ თავდამსხმელებთან მოლაპარაკებას ირჩევდა. თავდასხმელს მორჩილებას აღუთქვამდა და მდიდარი მისართმევლით მშვიდობიანობის ყოღას ცდილობდა.

ათაბაგთა ასეთი პოლიტიკა დამლუქველი აღმოჩნდა. ორ ბატონს ეერ ასიამოვნეს, ხან ერთი სწამებდა ყმას ორგულობას, ხან მეორე და რიგ-რიგობით არბევდნენ გზადაზნული ფეოდალის ქვეყანას. ამავდროს ამ აგრესორთა სამსახურით ათაბაგები მთელი საქართველოს დამონების ძალაუფლებური აგენტები ხდებოდნენ. მორჩილ მესხეთზე გამოვლით და ათაბაგთა შემოქმედებით ოსმალები თუ ყიზილბაშები ხან ქართლს აოხრებდნენ, ხან ლიხთ-იმერეთს.

ამგეარად, ათაბაგებმა საქართველოს დამარცხებაში მტრებს ხელი შეუწყვეს. აგრესორები მაინც ეერ მოირიგეს (მგელი ვის მოუროგებია...) და ზელმწიფობის ნაცელად მონობა მოიშვეს.

ერან-ოსმალეთის ზავი და საათაბაგო. 1553 წლის ერან-ოსმალეთის ზავის შედეგად სამცხე-საათაბაგო ორად დაგლეჯილი აღმოჩნდა. ქვეყნის უდიდესი ნაწილი ერანსა ხედა. მაგრამ მის დასავლეთ შხარეს (ტაოს, შაეშეთს, კლარჯეთს) ჩქარა ოსმალეთი წამოეკიდა. აქარა და ქანეთი გურეელს ეკირა. ქანეთი ოსმალეთმა წაართვა მას, ხოლო აქარა არა ერთგუის დაურბია, თუმცა საბოლოოდ მტერმა იქ ფეხი ეერ მოიკიდა.

ოსმალთა წინააღმდეგ უძლური ქაიხოსრო ათაბაგი 1570 წელს შამთაბაშს ეახლა ყაზვინს და მას დახმარება სთხოვა. შამს ოსმალეთთან ზავის დარღვევა სასურველად არ მოაჩნდა და „ყმას“ დაპირებით კვეებაედა. ქაიხოსრო დახმარებას ეერ ელოდა ისე გარდაიცვალა შამის კარზე 1573 წელს.

ფეოდალური ომები მესხეთში. კიდევ უფრ. მძიმე პირობებში მოექცა ქაიხოსრო ათაბაგის-ძე ყეარყეარე. მას მტრად აღუდგა მესხი თავადები.

ვადების დიდი ჯგუფი შალიკაშვილთა მეთაურობით. დაუსრულებელი ფეოდალური ომი გაიმართა. ექვს წელიწადს არბევდნენ და ანგრევდნენ ერთმეორის ციხე ქალაქებს, სოფლებს და ურთიერთის წინააღმდეგ დახმარებას ერანსა და ოსმალეთში ეძებდნენ.

ერან-ოსმალეთის მეორე ომი და საქართველო

ამასობაში ოსმალეთმა ახალი დიდი შეტევა დაიწყო ერანის წინააღმდეგ.

არეულობა ერანში. 1576 — 1587 წლებში ერანში დიდი არეულობა იყო. 10 წლის განმავლობაში სეფიანთა დინასტიის უფლისწულები ერთმეორეს მუხრას ავლებდნენ. დაბოლოს, 1587 წელს, ყიზილბაშთა ერთი ტომის დახმარებით აბას მირზა გახელმწიფდა (შაჰაბასი). მხოლოდ მან მოახერხა ტახტზედ მტკიცედ დამაგრება.

სახელმწიფო კარის ამ არეულობით ისარგებლეს და მრავალი ქვეყანა განდგა. არ დააყოვნეს გარეშე მტრებმაც. აღმოსავლეთით ოსმალეთმა შემოუტეოს. დასავლეთიდან ოსმალეთი დაიძრა.

1577 წელს ოსმალეთმა დაარღვია ზავი ერანთან. ერან-ოსმალეთის ეს ახალი ომი უფრო ნაკლებად მკაცრი და ხანგრძლივი არ იყო, ვიდრე პირველი. ომის ასპარეზი იგივე ქვეყნები იყო, რაც პირველად: ამიერკავკასია, ქუთისტანი, ერაყი, ადერბაიჯანი. საქართველოსათვის ერან-ოსმალეთის ეს მეორე ომი შეუდარებლად უფრო მძიმე შედეგებისა იყო, ვიდრე პირველი.

ჩილდირის ომი. 1578 წელს სარდალი მუსტაფა ლალაფაშა ოსმალთა ჯარით ამიერკავკასიის დასაპყრობად წამოვიდა. ერანის ლაშქარი ოსმალთა ჯარს გადაელობა და ჩილდირის ტბის ჩრდილოეთით 9 აგვისტოს გადამწყვეტი ომი მოხდა. ოსმალებმა გაიმარჯვეს. ამის შემდეგ ლალაფაშა საკუთარი თავის ანაბარად მიტოვებული ერანის საყმო საქართველოს დაპყრობას შეუდგა.

გამოვლილმა ქირმა თავადურ საქართველოს ეერაფერი ასწავლა. ის ამ ახალ განსაცდელსაც ძველებურად მოუშზადებელი შეხედა. სამეფო-სამთავეროები ვერ გაერთიანდნენ და ამ საერთო უბედურების დროსაც ერთი მეორის მტრობას არ იშლიდნენ. აგრესორისაგან თითოეული თავის თავს ცალ-ცალკე, როგორც მოეხერხებოდა, ისე იცავდა. ზოგი მხნედ იბრძოდა, ზოგი მორჩილებას იჩიევდა. აგრესორი კარგად აფასებდა საქართველოს ძალთა გაუერთიანებლობასა და მათი გაერთიანების წინააღმდეგ ოსტატურ ხერხს მიჰმართავდა. სხვადასხვა ქართულ ქვეყნებს ის მორჩილების სხვადასხვა პირობებს უდებდა, ზოგს მძიმეს, ზოგს უფრო მსუბუქს. სამცხე-საათაბაგო და განსაკუთრებით ქართლი შეუდრეკელად ებრძოდნენ დამპყრობელთ, კახეთის მეფემ კი „ნებით“ ყმობა იჩიია და მოძალადეს ყოველწლიური ხარკი გადაუკვეთა.

ქართლის ბრძოლას ოსმალთა წინააღმდეგ სიმონ მეფე მეთაურობდა, მესხეთისას მანუჩარ ათაბაგი. ერანში ტყვეობიდან სი-

მონი 1578 წელს გაათავისუფლეს და ქართლში ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოისტუმრეს. მისი ქართლში მოსვლისას ქვეყნის მხოლოდ შენელოვანი ციხე-ქალაქები უკვე ოსმალებს დაეპყრათ. მთელი ოცი წლის განმავლობაში სიმონ მეფე ქართლელებით შეუნელებლად ებრძოდა ძლიერ მტერს და საქართველოს ამ შეუგულში ოსმალური წესწყობილების შემოღების საშუალებას არ აძლევდა აგრესორს. არაერთხელ დაამარცხეს ქართლელებმა მათზე მრავალრიცხოვანი ოსმალთა ჯარები, არაერთხელ გამოგლიჯეს ხელიდან მოძალადეს ქართლის ციხე-ქალაქები და, თუმცა საბოლოოდ ვერ უკუაგდეს უზარმაზარი მტერი, მაგრამ ქართველობა კი არ დათმეს და ქვეყნის სწრაფად გაოსმალების განზრახვაზე აგრესორს ხელი ააღებინეს.

უფრო მძიმე იყო მეგრძოლი მესტიის მდგომარეობა.

ოსმალებმა აქ თანდათან მრავალი აგენტი გაიჩინეს. ქრთაშე, საპატოო თანამდებობაზე მესხეთის ფეოდალების ნაწილმა გააცუალა სამშობლო და თავისუფლება-დამოუკიდებლობისათვის მეგრძოლ თანამომხმეებს საღალატოდ შეშოადგა. საქმე მეტად გაჭირდა. მანუჩარ ათაბაგი ველარ დაღბათის ქვეყანაში და სიმონ მეფესთან ქართლში ზიზნად ჩამოვიდა.

ერან-ოსმალეთის ზავი. 1590 წელს ერანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. შირვანი, ადერბაიჯანი და საქართველო ერანმა ოსმალეთისსა-კუთრებად იცნო. ამიერიდან ვიდრე 1604/5 წლამდის საქართველოს სამეფო-სამთავროები ყველა ოსმალეთის ბელთ იყო.

სიმონი ერან-ოსმალეთის ზავის პირობებს ქართლისათვის სავალდებულოდ არ სთვლოდა და მოძალადის წინაშე ქედის ზოხრას არ აპირებდა.

ოსმალებმა საგანგებოდ გაამაგრეს თბილისი, ლაჩი, გორი, დმანისი და მკვიდრად ჩასწდნენ ამ ციხეებში.

მიუხედავად ამისა ქართლი ფარხმალს არ ყრიდა და ვერაფერს მტერს საქართველოს შეუგულში ფეხის მკვიდრად მოკიდების საშუალებას არ აძლევდა. მართალია, ქართლის ციხე-სიმაგრეებში ოსმალები ისხდნენ, მაგრამ „თემი“, ქვეყანა სიმონს ეპყრა და ოსმალები იქ თავიანთი წესების ვატარებას ვერ ახერხებდნენ.

ბოლოს ოსმალეთმა იცნო ქრისტიანი სიმონი ქართლის მეფედ. სიმონმა ოსმალეთისათვის ხარკის მოცემა იკისრა. მაგრამ არც ერთ მხარეს ამ ზავისა არა სწამდა. ქართლის ციხე-ქალაქებში ჩამსხდარი ოსმალები, რა თქმა უნდა, საბოლოოდ ხელს არ იღებდნენ თავიანთ განზრახვაზე: ქართლში ოსმალური წესწყობილების შემოღებაზე, ქვეყნის გამაჰმადიანებაზე. სიმონ მეფე ამას კარგად ხედავდა და აჯანყებისა და ომის განახლებისათვის შესაფერის ტაროს უკლავდა.

1590-იან წლებში სიმონ მეფემ ისარგებლა ოსმალეთთან დროებით შექმნილი მშვიდობიანობით და ლიხთ-იმერეთის ქართლთან შემოერთება სცადა.

სიმონმა სამხედრო ილაშქრა იმერეთს. დაიპყრო კიდეც ის, მაგრამ იმერეთის თავადების ნაწილი, მთავრები და ოსმალეთი ყველანი წინააღმდეგობას უწევდა.

გუნე სიმონის ამ საქმეს და ქართლის მეფე აიძულებს ასეთი განზრახვისა-
გან ხელი აეღო.

ქართლი 1590-1599 წლებში. 1590 წლიდან 1599 წლამდის ქართლე-
ლებს ოსმალებთან ომი არა ჰქონიათ. ამ ხანებში სიმონ მეფე მომავალი
ომისათვის აქტიურ პოლიტიკურ სამზადისს ეწეოდა. ამ მიზნით სიმონი
შეუერთდა თავის ძველს მოკიშპეს ალექსანდრე კახთა მეფეს. მამოწერა
ჰქონდა შაჰაბასთან და სამოვემ შეთანხმებას შიალწიეს საერთო ძალით
ოსმალთა წინააღმდეგ გამოსვლის საკითხში.

სიმონ მეფის პოლიტიკური მომწერა დახ. გეროპის ბელაშფიფებთან.
ამავე დროს ქართლის მეფეს მიმოწერა აქეს ესპანიის კოროლთან. გერ-
მანიის იმპერატორთან, რომის პაპთან.

სიმონი მზურგაღედ ეხმარება რომის პაპისა და გერმანიის იმპერატო-
რის მოწოდებებს აღმოსავლეთის ქრისტიანების გაერთიანებისა და ოს-
მალთა წინააღმდეგ ერთდროული შეტევის შესახებ. პაპისადმი წერილში
სიმონი თანაბრად მტრებად რაცხს, როგორც ერანს, ისე ოსმალეთს, ის
ამტლანებს შეუდრეკელ ნებას ქვეყნის დამოუკიდებლობის დასაცავად.
„ქართველობა“ მისი წმინდა დროშაა. ამას შეეწირა მამა მისი, რომლის
საფლავი მეგრძოლი ქართლისათვის საფიცრად ჰქუელა. ამ დროშას შე-
ეწირება თითონაც და, თუ საჭიროება მოითხოვს, საკუთარ შეილსაც
შესწირავს მას.

1598 წლის ზაფხულში სიმონ მეფე ომის განახლების წინარე სამზა-
რისში იყო.

გორის აღება. ქართლის მეფეს ოსმალთა წინააღმდეგ ომი გორიდან
უნდა დაეწყო. გორი შიდა-ქართლის გული იყო. შიდა-ქართლი კი მთე-
ლი ქართლის გული. XVI საუკუნის უდიდეს მანძილზე, როცა ქართლი
საქართველოს გადასარჩენად ერან-ოსმალურ მღევებთან ამირანის ომს
ეწეოდა. გმირ მეგრძოლთა სამხედრო პოლიტიკური შტაბი გორში იყო.
იქ იყო ლუარსაბის და სიმონის არწივების საბუდარი. თბილისი ამ ხნის
განმავლობაში ხან ერანელთა ხან კიდეც ოსმალთა ხელში იყო. თბილის-
ში ომწაგებული ქართლები გორიდან განაგრძობდნენ შეუდრეკელ
ბრძოლას. გორი მტრის ხელში ქართლის ბრძოლის უმძიმესი მარცხი იყო.

ამიტომაც შიდა-ქართლის ამ შუა გულში მტრის ბუნაგი ყველაზედ უწინ
უნდა განადგურებულყო, რომ ქართლს ხელები გახსნოდა თბილისისა
თუ სხვა ციხეების განსათავისუფლებლად. ოსმალებს კარგად ესმოდათ
გორის მნიშვნელობა ქართლის დაპყრობის საქმეში და ამიტომაც ძლიერ-
რად გაემთავრებიათ ის. ტექნიკური ჩამორჩენილობა ქართველებს საშუა-
ლებას არ აძლევდა პირდაპირი იერიში მიეტანათ ციხეზე. ოსმალებს ცი-
ხეში მრავალი თოფ-ზარბაზანი ჰქონდათ. ასეთ პირობებში ერთადერთი
საშუალება მტრის ხანგრძლივი ალყით გატება იყო.

1578 წელს სიმონ მეფე გორს შემოადგა. მეციხოვნეები ჩქარა ალყამ
შეაწუხა. ციხეში საკმელი შემოაკლდათ. ოსმალები ახლო-მახლო სოფ-
ლების დარბევით ცდილობდნენ ეშველათ გასაპირისათვის. მეციხოვნეთა
ერთი ასეთი რაზმი: 500 კაცისაგან შემდგარი, სასტიკად დაამარცხეს ქარ-

თლელებმა გოჩა ბატონიშვილის სარდლობით. მიუხედავად სურსათის ნაკლებობისა ოსმალთა მეცხოვნეები გასაჰირს მხნედ იტანდნენ და ციხეს დიდხანს მდგკად იცავდნენ.

1599 წლის გაზაფხულს, დიდ-შარხეაში, ქართლებმა ალყა მოსსნეს ციხეს და მის მიდამოებს გაეცალნენ. ოსმალებმა იცოდნენ. რომ ქართველები დიდ-შარხეაში ომს ერიდებოდნენ და სიფხიზლეს უყლეს. სიმონ მეფემ სწორედ მეცხოვნეთა ამ შესაძლებელ შეტომაზე ააგო ციხის ალების გეგმა.

გორის ყოფილ ზოურავს სულხან თურმანიძეს და თარსადან ციციშვილს ებრძანათ თავიანთ მამულებში საიდუმლოდ დაამზადონ შრავალი კიბე და მეფის დამახილზელ ამ კიბეებით და თავიანთი ლაშქრით მოვიდნენ მტკერის და ლიახვის შესართავის ბოლოს ჭალაში.

გორის აღება ქართლულების მიერ. მთვარის დალევის ღამე იყო. ქართლის ლაშქარი პაემანზე მოსულყო. აქვე იყო მეფეც. უკუნ ღამეში ჯარი ხმაგაემენდილი მიეპარა ციხეს და კიბეებით კედლებზე გადასელა იწყო. ოსმალებმა თავს დარტყილი რისხვა მაშინ შეიტყვეს. როცა მოიერიშეთა დიდი ნაწილი უკვე ციხის შიგნით იყო მეცხოვნეებმა ყვირილი მორთეს. მაშალეები აანთეს, კედლებს მიაწყდნენ და მხნედ ეკეთნენ კიბეებით ამავალ ქართველებს. ქართველ მოიერიშეებს მეფის მშა ეახტანგ და მეწინავე დროშის სარდალი გოჩა უძლოდნენ. ბრძოლამ გათენებამდის გასტანა. მტერმა დაინახა. რომ საქმე წაგებულყო და იხრალი დეყარა.

ქართლის აჯანყება ოსმალთათვის მეტად სახიფათო რამ იყო. გათამამებულ აჯანყებულთ რამ ლორე-დმანისიყ ასევე ხელთ ეგდოთ. მაშინ არა თუ თბილისის, შარვანის დაკარგვის საფრთხეც დაუდგებოდათ მოძალადეებს. ქართლის აჯანყებულთ მიზბამედნენ მესხებიყ, სადაც მოსახლეობამ კარგად იგებმა „ოსმალობის“ სიტყბო-სიმწარე. დამოლოს ყველა ამასთან დაკვეშირებით მოსალოდნელი იყო შაჰბასის გამოლაშქრება, რომელიყ უკვე აღარ მალავდა თავის საომარ სამზადისს ოსმალეთის წინააღმდეგ.

ოსმალთა გამოლაშქრება ქართლში. თავრიზის და ეანის ბეგლარბეგს ჯაფარ-ფაშას ქართლს წასელა და აჯანყების ლიკეიდაცყო უბრძანეს. სიმონ მეფეს ეს ამბაეი სამტხიდან აცნობეს. მეფემ შიდა-ქართლის ჯარის შეყრა ბრძანა. ამ ჯარს თავისი შეილი გიორგი უთავა და გორს დგომა უბრძანა. თითონ სიმონი ლაშქრის ნაწილით სწრაფად გადავიდა საბარათიან ოს. რათა მეწინავე დროშის ლაშქარი შემოეყარა.

როცა ქართლის მეფე საღირაშენს მივიდა, ჯაფარ ფაშა დიდის ლაშქრით უკვე ნახილურს მოსულყო და თბილისისაკენ მიემართებოდა. სიმონს ჯარი მცირე ახლდა, მაგრამ დაცდის დრო აღარ იყო. მეფემ გადაწყვიტა ხელი შეეშალა მტრისათვის და მისთვის თბილისში შესელისს საშუალება არ მიეცა. უცებთ თავდასხმით და გაკლით სიმონს ჯაფარ-ფაშის ლაშქრის შეფერხება სურდა. რომ ამასობაში შიდა-ქართლისა და სომხით-საბარათიანოს ჯარიყ მოსელოდა და მტერზედ გა-

დამწყვეტი იერიში მიეტანა. საჭმე მეტად საბიჯათო ჩანდა. მაგრამ მეფემ დააჩქარუნა თანამებრძოლნი, რომ ახლა მორიდება და უომრად გაცლა საქმისათვის უარესია.

ომა ნაზიდურთან. მამაცმა ქართლელებმა მოძღვართა წინაშე ცოდვები აღიარეს, ზიარება მიიღეს, ერთმანერთს გამოემშვიდობნენ და სამშობლოს დაცვის წმინდა საქმისათვის თავი მსხვერპლად გააშხადეს. თავდადებულთა რაზმი მდგრად ეკეთათ მტრის დასეტყვას. არა ერთი მტრის დროშა მოშალეს და გადაქელეს გულად მეომრებმა, მაგრამ ოსმალთა ლაშქრის სიმრავლე და იარაღის უმჯობესობა მეტად საგრძნობი ჩანდა. ოსმალები ხელთოფით დიდ ზარალს აყენებდნენ ქართველ მხედრებს. ხელჩართული ომი ხუთ საათს გრძელდებოდა. ქართველები მოიქანცნენ. რაზმი შეთხელდა. ამავე დროს მტრის ჯარის დიდ ნაწილს ომში მონაწილეობა ჯერ არც კი მიეღო. მტრის ახალ რაზმებთან ომს მოღლილი ქართველები ვეღარ გაუძლებდნენ. თანამებრძოლებმა მოახსენეს მეფეს საქმის ვითარება და ძლიერ დააჩქარუნეს გაღომებული მეომარი, რომ გაცლის დროა. უკუქცეულ ქართველებს ოსმალები უკან დაედევნენ. ფარცხისის ახლოს ვიწრო გზაზედ მოლაშქრე თუ ლაშქრომმა უნებურად თავისი ცხენი მეფისას დააძგერა. მეფის ცხენი მხედრიოფრთ დიდ საფლობში ჩაეარდა. საფლობიდან მეფის ამოყვანა გაძნელდა. ამასობაში ოსმალთა მღევარმაც მოატანა. მხლებლები მეფეს შემოეხვიენენ, მტერს ეკვეთნენ და სულ ერთთავად შეაწყდნენ მას. ცხენაკად მუხლებამდის ტალახში ჩაფლული მარტო იდგა სიმონ მეფე მხლებლებშემოკლილი, გარშემოხვეულ მტრის ახლოს არ იყარებდა და ამაყად სტყორცნიდა ღუშმანთ უკანასკნელ ისრებს. ერთმა რენეგატმა ფეოდალმა ბარათაშვილმა, რომელსაც ოსმალთა სამსახურში ფაშობა მიეღო, იცნო მეფე და ოსმალებს უბრძანა არ ესროლონ მეომარს. შექმნილი ვითარება სერასკერს ჯაფარ-ფაშას მოახსენეს. სარდალმა ბრძანება გასცა ცოცხლად დაატყვევონ სიმონი. ფაშა ბარათაშვილმა მეფეს სერასკერის სურვილი გადასცა და თანაც გააფრთხილა: თუ არ დანებდება, მას თოფსა ჰკერენ. სულმდაბლურმა მუქარამ გააჩისხა სიმონ მეფე. სიკედილოთ დაშინება მებრძოლის შეურაცხოფა იყო. რენეგატი ეხლა ტყბილი სიტყვებით შეუჩნდა. სიმონი მოლბა, მაგრამ მაშის შუე დაიფიცა, რომ ცოცხალი თავით სერასკერის გარდა სხვას არავის დატყუება. მოახსენეს ჯაფარ-ფაშას. ისიც მოვიდა. საფლობი გაჰრეს და მეფე გამოიყვანეს. მას ჯაფარ-ფაშა დიდის პატივით მიეგება. მეფე და სხვა ქართველი ტყვეები სასწრაფოდ წაიყვანეს საქართველოდან. ჯაფარ-ფაშამ ტყვე მეფე 1601 წლის ზაფხულს ხენთქართან გაგზავნა. სტამბოლს მიმავალ ტყვე-სიმონ მეფეს და მის ამაღას თან მიყვებოდა ომში დაბოკილ ქართველ გმირთა თავების საძაღნებები. მათ შორის იყო მეფის ძმის თავიც.

სიმონ მეფის დატყვევება ქართლისათვის თავზარის დაცემა იყო. გორს მდგომ გიორგი ბატონიშვილს უბედურების ამბავი მოუტანეს. კავთისბუღის გზით ქართლის ჯარი სწრაფად გამოეშურა მეფის საშველად, მაგრამ გვიანლა იყო. ოსმალთა ჯარს წინა დღით გაესწრო.

კოსტანტინოპოლში სიმონ მეფე ედიკულის ციხეში გამოამწყვდიეს. ქართლის მეფის დატყვევება ოსმალთა დიდი გამარჯვება იყო. (სიმონის დატყვევების გამო ოსმალეთის დიდ ქალაქებში ხვანთქრის ბრძანებით სამ დღეს ზეიმი იყო). აკაცასიის ხალხთა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ალაში. გაუტეხელი მებრძოლო, რომელიც, 20 წელი იყო ოსმალეთს მოსვენებას არ აძლევდა, ხელთა ჰყვანდა სულთანს. დღე-დღეზად მოსალოდნელი ერან-ოსმალეთის ომის წინ ქართლის მეფის დატყვევება შაჰაბასისთვისაც მძიმე დანაკლისი იყო.

ყველა ამიტომ სიმონ მეფის ტყვეობიდან გამომხსნა მეტად სათუო ჩანდა. ქართველები იმედს არ ჰკარგავდნენ და ცდას არ აკლებდნენ. ჭეიქრობდნენ, რომ დიდი ქრთამით მეფეს დაიხსნიდნენ.

დიდი ჯონება გაიღო ქართლში. სამეფო სახლის საკუთარი ვანძის გარდა მთელმა ხალხმა მრავლად გაიღო ძვირფასეული. ერთგულების საწინდარად გიორგი ბატონიშვილმა საკუთარი შვილი დავითი მძევლად გაუგზავნა სულთანს. ყველაფერი ამოო აღმოჩნდა. ოსმალებმა ქრთამი აიღეს, მძევალი დაიტოვეს, ხოლო სიმონი კი არ გაათავისუფლეს. ამასობაზე ერან-ოსმალეთის ომი დაიწყო.

სიმონ მეფის გარდაცვალება ტყვეობაში. სიმონ მეფე ტყვეობაში დარჩა და აქვე ედიკულის ციხის ყრუ კედლებში გაკიდდა გმირის მგზნებარე გული. ქართველებმა დიდი ცდის შემდეგ მიიღეს მტარეალებისაგან მეფის ცხედარი. მისავენეს საყვარელ ქართლს და მცხეთას გმირი მამის ლუარსაბის საფლავის გვერდით დაკრძალეს მისი ღირსეული შვილი. ასე შეეწირა „ქართველობას“ სიმონ მეფე, რომელმაც „ქართლს ზმალი შეარტა“ და 46 წელიწადს ღირსეულად იცავდა დამოუკიდებლობისა და ეროვნულ თავისუფლების დროშას ერანის თუ ოსმალეთის მოძალადეებისაგან.

რუსეთ-ოსმალეთის წინააღმდეგობანი. ოსმალეთი და რუსეთი კავკასიაში უკვე მე-16 საუკუნის შუაზე დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს.

რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა განსაკუთრებით გამწვავდა მე-16 საუკუნის ოთხმოციან წლების შემდეგ, როცა ოსმალეთში ამიერ-კავკასიაში გაბატონებასთან ერთად იმიერ-კავკასიის დაუფლება სცადა.

პოლიტიკური ურთიერთობა რუსეთსა და საქართველოს შორის. ამ დროს განაზღვდა რუსეთ-საქართველოს შორის პოლიტიკური ურთიერთობა.

ოსმალეთთან მეტოქეობაში რუსეთი იმიერ და ამიერ-კავკასიაში მოკავშირეებს ეძებდა. მოსკოვის სამეფოს მესვეურთ აზრად მოუვიდათ კახეთთან პოლიტიკური კავშირის აღდგენა. ძალაუფლებურად რომ გაწყვიტეს 1570-იან წლებში.

1585 წელს მოსკოვის მეფის მოხელემ დანილოვმა ალექსანდრე კახთა მეფეს თედორე ხელშეწყობის სოგელი მიუტანა. რუსეთის მეფე პოლიტიკურ კავშირს და მფარველობას სთავაზობდა საქართველოს.

ალექსანდრე მეფე ამაზე უკეთესს ეხლა ვერას ისურვებდა თავისი ქვეყნისათვის. ამიერ-კავკასია თითქმის მთლიანად ოსმალეთს დაეჭირა და

გამაღებით იბრძოდა მისი საბოლოოდ დაპყრობისათვის. აღმოსავლეთ-საქართველოს სამეფო-სამთავროებიდან მხოლოდ კახეთი იყო, სადაც ოსმალეთს ჯერ თავისი ლაშქარი არ შეეყვანა, მაგრამ უეჭველი იყო, რომ ოსმალეთი, როგორც კი მოიკლავდა. კახეთის ყმობას აღარ დასჯერდებოდა და აქაც „ოსმალბას“ გაატარებდა.

რუსეთის დახმარებით კახთა მეფეს დარბაზის ალაგვება სურდა. დარბაზელები ქურდულად თავს ესხმოდნენ კახეთს და მშვიდობიან სოფლებს აოხრებდნენ. ლეკებს ამ საქმეში შამხალი შეეწყო. ორივეს ერთად კი ოსმალეთი მფარველობდა.

კახთა მეფის ელჩები მოსკოვის მეფესთან. ალექსანდრე მეფემ თავის დარბაზისგან მოითხოვდა და დანილოვს მოსკოვის მეფესთან თავისი ელჩებიც გაატანა.

1586 წლის 9 ოქტომბერს ალექსანდრეს ელჩები მეფე თედორეს წარუდგნენ. კახეთის მეფე „ყმობას“ უცხადებდა მოსკოვის ხელმწიფეს და მოსგან „პატრონობას“ ითხოვდა. ეს „პატრონობა“ შემდეგში უნდა გამოხატულიყო: კახეთი რუსეთს ყველა მტრებისაგან უნდა დაეცვა. ამ ხელად კი რუსეთის მეფეს თერგზე უნდა ციხე აეგო, აქ დიდი ჯარი მოეთავსებოდა და გზა თერგისაგან კახეთამდის. საშამხლოზედ რომ გადიოდა, საკუთრად დაეჭირა.

კახეთის მეფის წინააღმდეგ მოსკოვში ხელსაყრელად ეჩვენათ. ბოიარებმა თედორე მეფეს მისი ძილება განუზრახეს.

1587 წელს ალექსანდრე მეფემ თავისი შვილებით და დარბაზისლებით ფიცი მიიღო მოსკოვის მეფის „ყმობაზე“.

1589 წელს ალექსანდრე მეფემ მოსკოვის მეფის „წყალობის სიგელი“ მიიღო, სადაც დადასტურებული იყო როგორც „ყმის“, ისე „პატრონის“ უფლება-მოვალეობანი.

1588 წელს მოსკოვის მეფემ ციხეები მართლაც ააგებინა თერგზე და აქ საკმაო მეციხოვნე ჯარი განაწესა. ამავე დროს ასტრახანიდან ზღვით და ხმელთა უნდა შემოსულიყო ლაშქარი, რომ შამხალი ნებით თუ ძალით დაემორჩილებოდა და კახეთის გზა გაეხსნა.

რუსეთის მიერ თერგზე ციხეების აგებამ ოსმალეთი შეაშფოთა: იმიერკავკასია მას თავის განუყოფელ საზღვართან ეგულებოდა.

1593 წელს სულთანი ომით დაემუქრა მოსკოვის მეფეს, თუ უკანასკნელი მის მოთხოვნას არ შეასრულებდა და ყირიმ-დარუბანდის გზას არ გაათავისუფლებდა. რუსეთი ოსმალეთთან ომს ერიდებოდა, მაგრამ არც მეტოქის მოთხოვნათა დამაკმაყოფილებად სურდა.

ხენათქარმა მუქარა ვერ შეასრულა: ოსმალეთი იმეამდ გერმანიის ეომებოდა და ერანის შაჰიც მის წინააღმდეგ საომრად ემზადებოდა.

რუსეთთან დაახლოების გამო კახეთის მეფე განსაკუთრებით რთულ მდგომარეობაში მოექცა. მოსკოვის მეფესთან კავშირისათვის ოსმალეთი დაპყრობით ემუქრებოდა „ორგულ“ ყმას. ერანის შაჰიც თავის მხრით მოლაღატედ სთვლიდა ალექსანდრე მეფეს. ამავე დროს არაფერი სანუგეშო კახეთისათვის მოსკოვის მეფისადმი ყმობას არ მოჰყოლია.

კერასუნტი და სადაც გაბმული კოლხური მოსახლეობა იყო, ჯერ კიდევ კოლხიდას ეძახდნენ. კოლხები უფრო აღმოსავლეთითაც ცხოვრობდნენ, მთიან ადგილებში.

ის ოლქი კი, რომელიც მდ. არაქსის სათავეებში იდო და სადაც ფასიანები და ესპერიტები, ძველი სასპირები, მოსახლეობდნენ, სპარსეთის სამეფოში შედიოდა. ოლქს სპარსეთის მეფის მიერ დანიშნული მმართველი განაგებდა.

მოუხედავად იმისა რომ, ავებდობის წყალობით, ეს ტომები იმხანად დასუსტებული იყვნენ, ბერძნები მათ სოფლებში ყველგან დიდ სანოეზგეს და საქონელსაც ბლომად პოულობდნენ. შინაური პირუტყვიდან აქ ბევრი აქოლიათ ცხვარი, თხა, ძროხა, ცხენი, ვირი, ქათამი; პურეულოდან მოჰყავდათ ხორბალი, ქერი, და ზოგჯერ ისეთი რაოდენობითაც რომ წინა წლის პურიდან ახალ მოსავლამდე კიდევ დიდი მარაგი რჩებოდათ. მისდევდნენ მებოსტნეობასაც და ყოველგვარი მწვანილი მოჰყავდათ. გარდა ამისა. ბერს ხმარობდნენ კაკალსა და წაბლს. ლეინოსაც ქარბად იყენებდნენ და მიწაში ჩათხრილ ქვევრებში ინახავდნენ. ქერისგან ლუდს აკეთებდნენ. აშენებდნენ ფუტყარსაც და სკები ედგათ. ზღვისპირელები კიდევ დერგებში ინახავდნენ დამარილებულს ზღვის ღორის ბორცსა და ქონს.

ეპქრობა ამ ტომებში გავრცელებული ყოფილა და მათსაკუთარი, ადგილობრივი ქალაქებიც ჰქონიათ. ასე, სკეითინებისა და მაკონების მხარეში. ზღვისპირასგან დამორებით, იდო გუმბიადი, დიდი, მდიდარი და დასახლებული ქალაქი. როცა ბერძნებთან კარგი განწყობილება ჰქონდათ, ეს ტომები მათ თავიანთ ბაზრებს უხსნიდნენ და ცხოველ ალებშიც ცემასაც აწარმოებდნენ. ამიტომ გაჩნდა სწორედ სამხრეთ კოლხეთშიაც დიდი ზღვისპირა ბერძნული ქალაქები ტრაპეზუნტი, კერასუნტი და კოტორა, რომლებიც მცირეაზიის ქალაქ სინოპის კოლონიები იყო.

ამ ტომების შეიარაღებას ჩვეულებრივად შეადგენდა სხვადასხვანაირი, გრძელი და მოკლე, მსუბუქი და ძალიან მძიმე, აგრეთვე სატყორცნი შუბები, დაწნული და ხარის ტყავგადაჭრული ფარები, სარტყელზე დაკიდული ზანჯლები და რკინის საომარი ეულები. თავს იცავდნენ მეტწილად ხის ან ტყავის მუზარადით, ტანს-კი — სელის ჯაფშანით. ატარებდნენ აგრეთვე ნაბდებს. ეტყობა, ვინც ზღვაზე დაშორებით ცხოვრობდა, იმათ ლითონი ჰქვოდათ, ზღვისპირელები ლითონის დამუშავებას სპეციალურად მისდევდნენ. მაგალითად, ტრაპეზუნტის სამხრეთით მცხოვრებ ხალიბების უმრავლესობა თავს მხოლოდ ლითონით ირჩენდა. ზოგიც, როგორც მაგ., მოსინიკები, ზღუაოსნობაში ყოფილან გაწაფულნი.

ქონებრივი უთანასწორობა აქ უკვე არსებობდა. მდიდარი მშობლების ბავშვები ძალიან გამოირჩეოდნენ ღარიბებისგან, რადგანაც ისინი თურმე განსაკუთრებულად მზრდებოდნენ და იყვებებოდნენ. ჰყავდათ თავიანთი მთავრები, რომლებსაც ბერძნები მეფეებს ეძახდნენ. ეს მთავრები განსაკუთრებულ კოშკებში ისხდნენ, მცველებით გარსემოპრტყმულნი, და თავიანთ ქვეშევრდომების ბარჯზე ცხოვრობდნენ.

ალექსანდრე მეფე მოსკოვის ხელმწიფეს ნაიკის ვალდებულებათა შესრულებას სთხოვდა. მაგრამ ვალდებულება უფრო ძნელი აღმოჩნდა, ვიდრე ის მოსკოვის პოლიტიკოსებს წარმოედგინათ. რუსთა ლაშქარმა შამხალი ეერ დაიმორჩილა. თერგ-კახეთის გზა ეერ დაიჭირა. ბოლოს 1600-იან წლებში გადაწყვეტი მომენტი დადგა: ერან-ოსმალეთი კვლავ ურთიერთს დაეტაკნენ (1602 წ.). მოსკოვის მეფემ დრო ბელსაყრელად იცნო და 1604 წელს საგანგებო ლაშქარი გამოგზავნა საშამხლო-დაღისტნის დასაყრდენად. კახეთზე დაყრდნობით რუსეთმა ამიერ-კავკასიაში აქტიურად გააგრძელა გადაწყვეტა. რუსთა საგანგებო ჯარმა ბუტურღინის სარდლობით მართლაც დაიპყრო საშამხლოს ჩრდილოეთი ნაწილი, მაგრამ ეს საქმეც მარცხით დამთავრდა. კახი მოკავშირე ერანმა გაანადგურა. ბუტურღინის ლაშქარმა კახეთიდან დახმარება ვეღარ მიიღო. მეორეს მხრით დაღისტნელებს ოსმალეთი მიეშველა. შემახიის ფაშა ოსმალთა ჯარით და შამხალ-დაღისტნელები თავს დაესხნენ რუსთა ლაშქარს საშამხლოში და სულ ერთიანად მოსპეს იგი (1605 წ.).

ამიერიდან რუსეთ-კახეთის ურთიერთობა კარგახდით შეწყდა. კახეთს—შაჰაბასი დაეპატრონა, ხოლო რუსეთი გლეხების აჯანყებათა აღშთებშია.

შაჰაბასი და ქართველთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XVII საუკუნის პირველ ნახევარში

შაჰაბასი. ერან-ოსმალეთს შორის 1590 წელს დადებულ ზავის ინიციატორი შაჰაბასი იყო. იგივე იყო ამ ზავის დარღვევის ინიციატორიც 1602 წელს.

ოსმალეთთან ზავის დრო ნიჭიერმა შაჰმა ნაყოფიერად გამოიყენა.

ამ ხნის განმავლობაში ერანის საშინაო და საგარეო პირობები საგრძნობლად გაუმჯობესდა.

1597 წელს შაჰაბასმა სასტიკად დაამარცხა ოსმალეთის მოკავშირე ო.ზ.ბ.ე.ბ.ი. ამ დროიდან ერანსა და მის ამ აღმოსავლეთის მეზობელს შორის დიდის ხნით მშვიდობა ჩამოეყარა. ამით შაჰაბასმა ოსმალეთის წინააღმდეგ სამოქმედოდ ხელები გაიხსნა.

სწორედ ამავე ხანებში, როცა შაჰაბასი აგრე ნაყოფიერად მოღვაწეობდა და ერანს მომავალი დიდი ომისათვის ეუბნებოდა, მის მოწინააღმდეგე ოსმალეთს „ყურზედ ეძინა“.

ოსმალეთი XVI საუკუნის მიწურულს. ოსმალეთი ამ დროს მსოფლიოში უდიდეს და უძლიერეს სახელმწიფოდ ითვლებოდა. მართალია, მას აღმავლობის ხანა უკვე განელილი ჰქონდა და აუსილებელი დაცემის უტყუარი ნიშნები სულ უფრო და უფრო იჩენდნენ თავს, მაგრამ ეს მხოლოდ დასასრულის დასაწყისი იყო და ძლიერი ოსმალთა სახელმწიფო, თავის უძლეველობაში დაჯერებული, ერანის საფუძვლიან გადახალისებას ვერც კი ამჩნევდა.

შაჰაბასის მიზანი ოსმალეთთან ომში. ერან-ოსმალეთის ამ ახალს ომ-
ში, 1602 წელს რომ დაიწყო, შაჰაბასის მიზანი 1553 წლის საზღვრებს
აღდგენა იყო.

შაჰაბასი და ხაქართველი. საქართველოს საკითხი შაჰაბასის წინაშე
ერთი უდიდეს ამოცანათაგანი იყო. ამ საკითხის გადაწყვეტისაგან იყო
დამოკიდებული. თუ მომავალში როგორის წარმატებით დაიწყება თავს
ერანი დასავლეთიდან თუ ჩრდილოეთიდან მოსულ აგრესორთაგან. და
შაჰაბასმა მისთვის დამახასიათებელი სიმედგრიტ. ენერგიით და გაბედუ-
ლობით სცადა ამ საკითხის ერთგულ და საბოლოოდ ერანის სასარგებ-
ლოდ გადაჭრა და, თუ მან ვერ შესძლო საქართველოს საკითხის ლიკვი-
დაცა, ამის მიზეზი მხოლოდ ქართველი ხალხის ის ამოუწყველი სასი-
ცოცხლო ძალა და გმირობა იყო. რომლის წინაშე — ისე როგორც ყველა
სხვა წინა თუ შემდეგდროინდელი აგრესორები — ეს აგრესორიც უძლუ-
რი აღმოჩნდა.

**შინაქალაქობრივი ბრძოლა ფეოდალებს შორის და პოლიტიკური ორბე-
ნტაციები.** ისე როგორც ყოველს ფეოდალურ ქვეყანაში, კახეთშიაც ფეო-
დალებს ურთიერთ შორის დაუსრულებელი შინაქალაქობრივი ბრძოლა-
ქიში ჰქონდათ. მიწა-მამულისა, ყმებისა თუ სახელის ქონების ნიადაგზე
გვარი გვარს ეცილებოდა. ოჯახი ოჯახს. დიდი ფეოდალი მცირეს ავიწ-
როებდა; „სახლის“ უფროსი უმცროს წევრებს მძლავრობდა. საერო
ფეოდალებს საეკლესიო ყმა-მამულის დატაცებაზედ ეჭირათ თვალი. არც
თვით საეკლესიო ფეოდალებს შორის სუფევდა მხოლოდ „სათნობა და
სიყვარული“.

მეფე ერთი ფეოდალთაგანი იყო. სხვა ფეოდალურ „სახლების“ მსგავ-
სად მეფის „სახლსაც“ ჰქონდა „სახასო“ ქვეყნები, ხოლო ამ „სახლის“
შვილებს — საუფლისწულო. სათაეისთავო, ნასყიდი, ნაშვითი, ნასძლბი
თუ სხვა საკუთარი ქონება, ყმა, მიწა-წყალი. ურთიერთშორის ქიში
მეფის „სახლშიაც“ ისეთივე ბუნებრივი ამბავი იყო, როგორც რომელიმე
თავადის „სახლში“.

ერთიმეორის მოქიშვე ფეოდალები დასაყრდენს ურთიერთშორის მოქი-
შვე ბატონიშვილებში პოულობდნენ. იქმნებოდა მეფის, ან ამათუიშ ბა-
ტონიშვილის მომხრე ფეოდალთა დასები. ასეთი პირობები კარგი სა-
ბაელი იყო უცხოელ მომალადეთათვის. მომალადე აგრესორები ყოველ-
თვის ხმლით როდი მოდიოდნენ. პროპაგანდა ამ დროსაც იცოდნენ და ის
ერთერთ ნაცად საშუალებად მიიჩნდათ ამათუიშ ქვეყნის დაპყრობის სა-
ქმეში. აგრესორთა აგენტები ქრთამით, საჩუქრებით, პატივისა და „გაკე-
თების“ დაპირებით ადვილად ოჩენდნენ მომხრეებს ფეოდალურ ჯგუფებს
შორის და ქვეყნის დაპყრობის ხელსაყრელ ნიადაგს ამზადებდნენ... იქმნე-
ბოდა ფეოდალური „ორიენტაციები“.

ამის შედეგად იყო, რომ ერანს, რუსეთს და ოსმალეთს ყველას ჰყავდათ
კახეთის სამეფო კარზედ და თავადებს შორის პოლიტიკური მომხრეები.

რუსეთის მომხრეობის ყველაზედ აქტიური მოღვაწე ალექსანდრე შეფე
იყო. მამის პოლიტიკას განაგრძობდა გ ი ო რ გ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ც.

სამაგიეროდ შაჰბასის იმედი დაეით უფლისწული იყო — კახეთის ტახტის მემკვიდრე.

1601 წელს დაითმნა მეფობა მიიტაცა. ძმა ციხეში გამოკეტა, მამა ბეჩალდ შეაყენა, ბოლო მათი მომხრე თავადები მრავლად გაწყვიტა ეს შაჰბასის გამარჯვება იყო. მაგრამ დაეთით იმავე წელს გარდაიცვალა. აღუქსანდრე ისევ მეფე იქნა, ბოლო გიორგი ტახტის მემკვიდრე.

ერან-ოსმალეთის ომის განახლება. 1602 წელს ერან-ოსმალეთის ომი განახლდა, აღერბაიჯანში შაჰბასმა დაამარცხა ოსმალები და 16 ნოემბერს 1603 წელს უკვე ერეკლეს შემოადგა. ერეკლეს საგანგებოდ გამოგზავნილი ციხე-ქალაქი იყო. ამიტომაც მისი ალყა ღიშინდნის გარეშე დარჩა.

ის მხოლოდ 1604 წლის გვიან გაზაფხულზე დაეცა.

შაჰბასმა ქართლისა და კახეთის მეფეები ამ ომის დასაწყისშივე თავისთან იხმო. გიორგი ქართლის მეფე ჩქარა ეახლა შაჰს. ალექსანდრეს კი დიდი ყოყმანი დიქყო. ბოლოს კახეთის მეფეც საგანგებო ლაშქრითა და მისართმევით ერეკლეს ეახლა შაჰბასს.

შაჰბასმა მეფეები „დიდის პატივით“ მიიღო.

ერეკლეს ომში მონაწილეობისათვის შაჰბასმა დააჯილდოვა ქართლისა და კახეთის მეფეები. მაგრამ ერანის შაჰის ნამდვილი დამოკიდებულება ქართველ ყმებისადმი სულ სხვა რამეში გამოჩნდა. შაჰბასს კარგად ესმოდა, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ქართლისათვის ლორეს ციხეს და მდინარე დებედას ხეობას. უკვე ორი საუკუნე იყო ქართველები თავგაბოდებით იცავდნენ ქართლის ამ ალაყაფს ერანელ თუ მცირეწილი აგრესორების მიერ მიტაცებისაგან.

ლორე-დებედას გამოყოფა ქართლისაგან და მარჯალე ტომის ჩამოხაზლება. შაჰბასმა ლორე-დებედა თავისთვის საჩუქრად გამოსთხოვა გიორგი ქართლის მეფეს. ამ პროვინციიდან შაჰმა ცალკე მამულისადაც სახანო შექმნა. ხანად ქართველი რენეგატი ფეოდალი დანიშნა. ლორის ხანი ამერიიდან უშუალოდ შაჰს ემორჩილებოდა. ამავე დროს შაჰმა დებედას ქვემო წელში თურქმანული ტომი ბორჩალე ჩამოსახლდა და ის აღჯაყალის ციხისათვის დაუქვემდებარა. ამრიგად, შაჰბასმა ლორე-დებედას საკითხი საბოლოოდ გადაჭრა. ქართლს ალაყაფი მორღეღია და ქვეყნის თავდაცვის უნარიანობას ერთი დამცემი და მმბლა დასცა.

შაჰბასის საჩუქარი. გიორგი ქართლის მეფეს შაჰბასმა სამაგიეროდ სამასი თუმანი ყოველწლიური ჯამაგირი გაუჩინა და ერანში ჩამოედინა. მე პროვინცია სახარჯოდ უბოძა. შაჰის განზრახვა ნათელი იყო: მას სურდა ქართლის მეფე ერანის უბრალო მოხელედ გადაეტყუა. გიორგი მეფე მიუხედავად პატრონის და ამის გამო თავისი უმჯობესობა არ დაუფარავს.

ასეთივე იყო შაჰბასის „წყალობა“ კახეთის მიმართაც. ალექსანდრე მეფემ შაჰის „თხოვნით“ კახეთში საცხოვრებელი ადგილი მიუჩინა ერთ-ერთ თურქმანულ მომთაბარე ტომს.

კაკ-ენახლდის გამოყოფა კახეთისაგან. ამავე დროს შაჰბასმა ალექსანდრე მეფეს გამოსთხოვა კახეთის აღმოსავლეთის კარი: კაკ-ენახელი.

აქედან შაჰმა ცალკე მაჰმადიანური სასულთნო შექმნა და ერთს რე-
ნეგატ კახელ თავადს უწყალობა. კ ა კ ე ნ ი ს ე ლ ი ს ს უ ლ თ ა ნ ი ა მ ი-
ერიდან უშუალოდ შაჰს ემორჩილებოდა.

სამაგიეროდ შაჰმა ალექსანდრე მეფეს ყოველწლიური ჯამაგირი შეი-
დასი თუშანი გაუჩინა. ფრთხილი პოლიტიკოსი ალექსანდრე გარემოებას
გაეწყო და შაჰაბასის „წყალობა“. ქართლის მეფისაგან განსხვავებით.
ყმისთვის შესაფერისი „მადლობით“ მიითვალა.

ერევნის აღების შემდეგ შაჰაბასმა ალექსანდრე კახთა მეფე თან იახლა
ერანში. შაჰაბასს უკიდურესად სძულდა კახეთის მეფე „ოსმალეთის მიზ-
დგური“, მოსკოვის მეფის ყმა და მისი აგენტი. კახეთში ერანის ინტე-
რესი, შაჰაბასის აზრით, უსათუოდ მოითხოვდა ალექსანდრე მეფის და მი-
სი მემკვიდრის გიორგი ბატონიშვილის დაღუპვას.

ამავე დროს შაჰაბასი სხვა ზომებსაც მიჰმართავდა კახეთში ერანის
პოზიციების განსამტკიცებლად. მან „უპატრონოდ არ დააგდო“ ალექსან-
დრე მეფის და გიორგი ბატონიშვილის მოწინააღმდეგე თავადების ჯგუ-
ფი. რომელიც დავით მეფის გარდაცვალების შემდეგ მისი ქვერივის ქე-
თე ე ა ნ დ ე დ ო ფ ლ ი ს ა და უფლისწული თ ე ი მ უ რ ა ზ ი ს გ ა რ-
შემო იყრიდა თავს. შაჰაბასის კატეგორიული მოთხოვნით თეიმურაზ
ბატონიშვილი 1604 წელს ერანს გაიგზავნა. ამიერიდან ერანის შაჰის კ-
არზედ იზრდებოდა კახეთის ტახტის ეს კანონიერი მემკვიდრე. აქვე იყო
გამაჰმადიანებულ-გასპარსილებული კოსტანტინე ალექსანდრესძე. ის
ჯერ კიდევ 1585 წელს წაეყვანათ მძევლად.

1605 წლის თებერვალში შაჰაბასმა ალექსანდრე მეფე კახეთს გამოი-
ტყუმა. შაჰმა მას თან გამოატანა კოსტანტინე ყიზილბაშთა ჯარით.
კოსტანტინეს შაჰმა შირვანი უწყალობა. ეს მხარე ამ დროს ჯერ კიდევ
ოსმალთა ხელში იყო. შირვანის დაპყრობაში კოსტანტინეს ალექსანდრე
უნდა დახმარებოდა. 1605 წლის რვა მარტს შაჰმა და შვილი კახეთს მო-
ვიდნენ.

შაჰისაგან კოსტანტინეს უფრო მნიშვნელოვანი საიდუმლო დავალებაც
ჰქონდა. მას უნდა ალექსანდრე მეფე და გიორგი ბატონიშვილი დაეხო-
ცა, მაგრამ ისე რომ ამ საქმეს კახეთის აჯანყება არ მოჰყოლოდა.

ალექსანდრე მეფესა და გიორგი ბატონიშვილის დახოცვა. 12 მარტს
ზ ა გ ე მ შ ი კოსტანტინე და მისი მხლებელი ხანები და სულთნები ალექ-
სანდრე მეფის სადგომს ეწყვიენენ. აქვე იყო გიორგი ბატონიშვილიც, ხან-
გრძლივი ბჭობა გაიმართა. საკითხი შირვანს სალაშქროდ ჯარის გამოყე-
ნას შეეხებოდა. მოულოდნელად კოსტანტინე გიორგი ბატონიშვილს
სწვდა. ყიზილბაშებისათვის ეს იყო საქმის დაწყების ნიშანი. ალექსანდრე
მეფემ საყვარელი შვილისათვის ხელი გამოიღო. მტორე ხნის შემდეგ მე-
ფე, მისი მემკვიდრე და სამეფო საბჭოს წევრები დახოცილი ეყარნენ.

ოუდა კოსტანტინემ მამისა და ძმის მოკვეთილი თავები შაჰს გაუგზა-
ვნა, თითონ კი კახეთის მეფედ დაუჯდა.

კახეთის აჯანყება. კოსტანტინეს გაშეფებისთანავე კახეთში აჯანყების

ალი აეარდა. რენეგატმა ყიზილბაშებით სცადა კახეთის ტახტის შენარჩუნება. კახელების ბრძოლას სათავეში ჰყვინძო ქეთევან დედოფალი ჩაუდგა.

კახელებს გიორგი ქართლის მეფემ ლაშქარი მიაშველა. 1605 წლის ოქტომბერში ომი მოხდა კოსტანტინეს ყიზილბაშებსა და კახელებს შორის. ყიზილბაშები დამარცხდნენ. კოსტანტინე ოშში დაიღუპა.

შაჰბასი დარწმუნდა, რომ კახეთის მამლუკი სახანო გადაქცევის ცდა საზიფათო საქმე იყო და მოხერხებულად უკან დაიხია. თეიმურაზ კოსტანტინე რა მოსანადელი იყო. გადმოგვცემენ, შაჰმა ნიშნიც კი მოუგზავნის მკვლარ ჯალათს: „შაჰის მკვლელს უარესი უნდა დაემართოს“.

თეიმურაზის გამეფება. 1606 წელს შაჰბასმა „შვილით საყვარელი“ თეიმურაზი კახეთს სამეფოდ გამოისტუმრა. თეიმურაზი კახეთის მეფედ ძველი ქართული წესით იქვე შაჰის კარზედ „დალოცეს“.

ბატონ-უმის ეს საიმტკბილოება მხოლოდ მოსაჩვენარი იყო. შაჰბასს თეიმურაზისადმი სასიყვარულო არაფერი ჰქონდა: თეიმურაზი ქრისტიანი იყო (შაჰს კი კახეთში მამლუკი მმართველი სურდა ჰყოლოდა) და, ეს უმთავრესი იყო, თეიმურაზის გამეფება შაჰის სურვილის წინააღმდეგ და კახთა მებრძოლი ბრძოლის შედეგად მოხდა. არც თეიმურაზს ჰქონდა საფუძველი შაჰის სიყვარულისათვის: აღექსანდრეს მკვლელი ქართველობის მხოლოდ მოსისხარი მტერი შეიძლება ყოფილიყო.

თეიმურაზი დიდის ამბით შემოვიდა კახეთში. ჰყუანას სიხარული მმართველმა: ქართველობა მხნე ბრძოლით მონაპოვარი ჰქონდა. — მე ნ ჩვენ-ხელთ იყო ჩვენობა“.

მაგრამ კახეთში კარგად ესმოდათ, რომ შაჰბასი ისეთი მტერია, რომელსაც არ სძინავს. საჭირო იყო ფიზიკობა. ბრძოლა გრძელდებოდა.

1606 წელს შაჰბასმა ჯერ ყარაბაღი და განჯა წაართვა ოსმალებს. აქედან შაჰი ქართლისაკენ წამოვიდა. აიღო ლორე, დმანისი. თბილისი. ყველგან ოსმალი მეციხოვნეები ყიზილბაშებით შეცვალა. შაჰბასი თვით ეწეოდა თბილისს. ქალაქის ციხის უფროსობა შაჰმა ყიზილბაშ მუქამედ სულთანს ჩააბარა.

შაჰბასი ქართლში. თბილისში ყოფნის დროს შაჰბასმა ქართლის მეფობა 14 წლის ლუარსაბ გიორგის-ძეს დაულოცა (გიორგი მეფე ამ ხანებში უკრად გარდაკულიყო). აქვე შაჰს მთელი ქართლის თავადობა ეახლა. შაჰბასმა ხელმწიფური სიუხვით უყო წყალობა „ერთგულთ“. მაგრამ ქართლის პოლიტიკის შესვეურთა სიხარულს დიდი ჩადილი ახლდა: შაჰბასმა ქართლის თავისუფლება კი არ აღადგინა (ან კი როდის ყოფილა, რომ აგრესიის მისივე მსხვერპლის თავისუფლება აღედგინოს...), არამედ ოსმალთა ბატონობა ერანის ბატონობით შეცვალა. თბილისი, აღჯაყალა, ლორე, დმანისი ისევ უცხოელთა ბატონობის იარაღად რჩებოდნენ და ქართველობის დაცვა-შენარჩუნების საკითხი ქართლის წინაშე ისევ შეუწელებელი სიმწევით იდგა.

მეხბეთი XVI საუკუნის მიწურულს. მე-16 საუკუნე თავის შედეგებით ყველაზედ მძიმე მაინც სამცხე-საათაბაგოსათვის იყო. გამოვიღო უბედუ-

რებათა შემდეგ აგრესორებთან ბრძოლაში მესხეთს აღარ შეერია იმდენი წინააღმდეგობის უნარი, რამდენსაც საქართველოს სხვა ნაწილები იჩენდნენ. საქართველოს ფეოდალურ პოლიტიკურმა დაშლილობამ აქ ყველაზე საშიში ნაყოფი გამოიღო.

1600 წლის ზაფი და მესხეთი. 1590 წლის ზაფი ქართველობისათვის მებრძოლ მესხთა მდგომარეობა ერთბაშად გააუარესა. ამ ზაფის მიხედვით მესხეთი ოსმალეთს დარჩა. მტაცებელმა მსხვერპლი დაიმარტოებლა. დახმარების იმედი აღარსაიდან იყო. თავგამოდებით ცდილობდა მანუჩა ათაბაგი, ხოლო შემდეგ მისი ქვრივი დედოფალი ელენე საათაბაგოში ქართველობის დაცვას. ყოველი ცდა ამოა აღმოჩნდა. ხენათქარამ მხარეში „ოსმალობის“ შემოღება მტკიცედ გადაეწყვიტა.

1587-1594 წლებში სამცხე საათაბაგოში „ოსმალობა“ დამყარდ. სულთანის ბრძანებით ქვეყანა ასწერეს. მიწის მფლობელობის თუ მიწით სარგებლობის ოსმალური წესები შემოიღეს. გადასახადები ოსმალური სისტემით გააწესეს. ახალი წესები არსებითად სცლიდა ფეოდალურ საქართველოს მიწათმფლობელობის ნორმებს და ქართულ საგადასახადო სისტემას. ოსმალური წესის თანახმად მიწის მფლობელი შეიძლება მხოლოდ სამხედრო პირი ყოფილიყო. სამხედრო თანამდებობისათვის კი მაშადიანობა იყო აუცილებელი. ამ წესის მიხედვით ქართველი ფეოდალების მიწები ოსმალთა მხედრების ხელში გადადიოდა. ქართველი თავადისა თუ აზნაურის წინაშე საკითხი მთელის სიმწვავეთ დადგა: ან მაშადიანობის მიღება, ოსმალთა სამხედრო სამსახურში შესვლა და მიწის მფლობელობის შენარჩუნება (ახალი წესით), ან ამ მფლობელობის დაკარგვა. და..... აზნაურიც გააყვა მიწას. ქართველი ფეოდალები ან გამოჟენენ ან გაშაშადიანდნენ.

ოსმალურ საათაბაგოში ქართველ გლეხს მეველეფელი გამოეყვალა. ქართველი მთავარი, თავადი, აზნაური და ეკლესია-მონასტერი ოსმალთა დივანმა (სახელმწიფო), ფაშამ, სანჯაყბეგმა, ალაიბეგმა, სიფაშმა და ჯამემ შეცვალეს. ამ ოსმალურ სახელმწიფო და სამოხელეო გადასახადების გარდა ქრისტიანობაში დარჩენილ გლეხობას ცალკე „ურწმუნოთა“ გადასახადიც დააკისრეს.

ამ დროიდან დაიწყო მესხეთის „გათათრება“. ეს პროცესი ერთიან ათეული წლების ამბავი არ ყოფილა. ათასწლოვანი ქართული კულტურის უცხო კულტურით შეცვლა დიდ სიძნელეებსა ხვდებოდა. ზალტი მხნედ იტანდა სიმძიმეს და მედგრად იცავდა მამაპაეულ „ქართველობას“. თათრობა დიდის შეფერხებით იკვლევდა გზას გლეხობაში. მე-16 საუკუნის მიწურულს დაწყებული ეს პროცესი მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე დასრულებული არ ყოფილა.

მესხეთის დაკარგვის მნიშვნელობა საქართველოზე. ოსმალობის დამყარება სამცხე-საათაბაგოში ფეოდალური საქართველოს უდიდესი მარცხი იყო. საქართველოს მოსწყდა და მისი ეროვნული კულტურის შემოქმედებაში აღარ მონაწილეობდა ქვეყანა, რომელიც საქართველოს ტერიტორიის ერთ მესამედს შეადგენდა. გადაგვარების გზას დაადგა ფეოდა-

ლური საქართველოს ყველაზე უფრო დაწინაურებული და კულტურული შემოქმედების უნარით დაჯილდოებული ნაწილი, — სამშობლო ექვთიმე და გიორგი ათონელებისა, ბექა ოპიზარისა და შოთა რუსთაველისა.

ერან-ოსმალეთის ზავი. 1612 წელს ერანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ამ ზავის მიხედვით ძველი, 1553 წლის საზღვრები უნდა აღდგენილიყო და შაჰაბას ზონტყრისათვის წლოურად 200 საპალნე აბრეშუმში უნდა ეძლია. მიღებულ პირობებს არც ერთი მხარე არ იცავდა. ოსმალეთი მესხეთს და ქართლ-კახეთს არ ეხსენებოდა. შაჰაბას კი აბრეშუმის გადახდა ეძნელებოდა.

1614 წელს შაჰაბას უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა ოსმალეთთან ზავის დარღვევა.

ასეთს პირობებში ქართველი ყმების პოლიტიკური განწყობილება დღმინიშენელოვანი გარემოება იყო. შაჰმა კი დანამდვილებით იცოდა, რომ ამ მხრით თეიმურაზ და ლუარსაბ ყოელად საეჭვონი იყვნენ.

ქართლ-კახეთის კავშირი და შაჰაბახი. პოლიტიკური დაშლილობის მიუხედავად ქართლსა და კახეთში ბევრნი იყვნენ საქართველოს ფეოდალურ ძალთა გაერთიანების მოსურნენი. კარგად იცოდნენ, რომ აგრესორთაგან თავის დაცვა მხოლოდ ამ გზით შეეძლო პატარა ქვეყანას.

ასეთმა მოღვაწეებმა თეიმურაზ და ლუარსაბ ერთიმეორეს დაამოყერეს.

ყმების ეს შეთანხმება პატრონს ჰქუაში არ დაუჯდა. ცბიერი შაჰი ქართლისა და კახეთის მეფეებს შორის მტრობის ჩამოგდებას შეეცადა და თუ მთლად ვერა, ჩამოედინებდ მანც მიზანს მიადწია. თეიმურაზ და ლუარსაბ მიხედნენ ბოლოს შაჰაბასის განზრახვას, მაგრამ ურთიერთშორის ძველი ნდობა და კავშირი მანც ვერ აღადგინეს.

შაჰაბასი დიდხანს ემზადებოდა ქართლ-კახეთის მეფეთა და მათი მომხრეების წინააღმდეგ გადამკრელი ზომების მისაღებად. დიდი წინასწარა მუშაობის შედეგად 1614 წლისათვის შაჰს არა მარტო თავისთან მრავლად ჰყავდა ლუარსაბისა და თეიმურაზის მოწინააღმდეგენი, თვით ქართლსა და კახეთშიაც მრავლად იყვნენ მტრის აგენტების მიერ მოსყიდულ-მოტყუებულნი.

შაჰაბახის ლაშქრობა ქართლ-კახეთში. 1614 წ. შაჰაბასი დიდის ლაშქრით წამოვიდა ურჩი ყმების დასასჯელად. შაჰს განსაკუთრებით თეიმურაზ მეფე ამოელო მიზანში.

ერანიდან წამოსული შაჰი ყარაბაღს დადგა და კახეთის მეფისაგან ერთგულების ნიშნად მძევლები მოითხოვა. თეიმურაზმა კახ თავადებს რჩევით ერთგულების საწინდარი გაუგზავნა განრისხებულ მტერს: დედა, ორი შვილი და მრავლად თავადების შვილები. შაჰმა, რა ესენი ხელთ იგდო, თვით მეფეს უბრძანა მის წინაშე გამოცხადებულიყო. თეიმურაზი არ ენდო მტერს და შაჰიც კახეთზე წამოვიდა. გადამწყვეტი მომენტი დადგა. მოღალატე-მოსყიდულები ყოველი მხრით ამოქმედდნენ. ერთი ნაწილი შაჰს მოჰყვებოდა. მისი მრჩეველი და მტრის ლაშქრის მევჭური იყო. მეორე ნაწილი ციხეს შიგნიდან სტეხდა. მტრის აგენტები არწმუნებდნენ

თეიმურაზს, რომ წინააღმდეგობა უნაყოფოა და ურჩევდნენ დამორჩილებას; ამავე დროს ხალხში აერცვლებდნენ პროვოკაციულ ხმებს, რომ უღლებელი შაჰი კახეთის ხალხის მწყალობელია, რომ ის მხოლოდ თეიმურაზის და მისი მომხრეების დასასჯელად მოდის.

თეიმურაზის გატყვევა ქართლში. თეიმურაზმა წააგო. კახელები პროვოკატორთა ანკვს წამოევენ და ომი არ ისურვეს. შაჰი კახეთს შემოვიდა. თეიმურაზი ერთგულთა რაზმით ქართლისაკენ ილტოდა. შაჰბაის მდეკარმა რაზმმა მეფეს გზა გადაუჭრა. ჟალეთს მდინარე იორზე თეიმურაზმა დაამარცხა ეს რაზმი და ქართლს გაეიდა. ლუარსაბი თეიმურაზს მუხრანს შეეყარა.

მეფეთა თათბირზე აღმოჩნდა, რომ ქართლის წინააღმდეგობაც წელში იყო გატეხილი. არა ერთი დიდი თავადი უკვე შაჰს ჰხლებოდა მოჩილების გამოსაცხადებლად, დანარჩენებმა კილდე მეფეებს ომი არ ურჩიეს.

თეიმურაზ და ლუარსაბ იმერეთში. თეიმურაზ და ლუარსაბ იმერეთს გადავიდნენ. შაჰბაის კახეთის საჰყეები მოაგვარა. აქ საკმაო ჯარი დატოვა და ქართლს გავიდა. გორს დაღვა და იმერთა მეფისაგან იქ შეხიზნული თეიმურაზ და ლუარსაბი მოითხოვა. გიორგი იმერთა მეფემ შაჰბაის სტუმრების გაცემას უარი შეუთვალა. შაჰბაის ოსმალეთთან ზავის დარღვევას მოერიდა და ომით იმერეთს არ გადავიდა. ამისდა მიუხედავად მან ლუარსაბის ხელში ჩაგდება მოახერხა.

1614 წლის ლაშქრობაში შაჰბაის თან ახლდა თბილისის ყოფილი მოურავი გიორგი სააკაძე.

გიორგი სააკაძე. სოციალურად სააკაძე ძირძველ თავადთა წრეს არ ეკუთვნოდა. მაგრამ გიორგის მამა-ბიძები უკვე სიმონ მეფის დროს ფრიად დაწინაურებული იყვნენ და მეფის კარზედ მაღალი თანამდებობანი ეკირათ.

1610-იანი წლებისათვის სააკაძის სახლს უკვე გააჩნდა ყველაფერი ის, რაც დიდ ფეოდალს ახასიათებდა: საკუთარი ციხე, ეკლესია-მონასტერი, საგვარეულო სასაფლაო, მრავალი სოფლები შიგ მოსახლე აზნაურებით, მსახურებით, გლეხებით.

1609 წელს გიორგი სააკაძე თბილისის მოურავი იყო და ლუარსაბ მეფესთან ფრიად დაახლოებული პირი. ამ დროს ქართლს ომი ჰქონდა მესხეთში გაბატონებულ ოსმალებთან.

ოსმალ-თათართა შემოსევა ქართლში. 1608 წელს ქართლის ლაშქარი თბილისელ ყიზილბაშებთან ერთად სამცხეში შეიჭრა. 1609 წელს ახალციხის ფაშამ საპასუხო ლაშქრობით უპასუხა. ამ დროს მეფე ლუარსაბ საზღვრულ სადგომს იყო ცხირეთის ციხეში. ქართლს შემოსასვლელ გზებზე მას ყარაულები ეყენა. ოსმალთა და ყირიმის შეერთებულმა ჯარმა გამოვლო ჯაგაბეთი, თრიალეთი, გაწყვიტა ქართველი ყარაულები და მოულოდნელად მანგლისს მოატანა. აქედან მტერი მარჯვენა გზით შიდა-ქართლში ცხირეთის ციხეზე ანაზღუდულად მისვლას, ლუარსაბ მეფის ხელში ჩაგდებას და შემდეგ შიდა — ქართლის დაპყრო-

პას აძირებდა. მეფე მიუღოდნელ თავდასხმას არ ელოდა და ციხეში მცირე ამალით იღგა.

თედორეს გმირობა. ოსმალ-თათრებმა სოფელ ქველთას თედორე ხუცესი დაიჭირეს და მეგზურობა უბრძანეს. გლეხი გმირი აღმოჩნდა. ქვეუნი თავისუფლებისათვის თავი გასწირა. მტერი სულსება გზით წამოიყვანა და ის ცხირეთის ციხეს ააღდინა. გმირი აქუწეს თათრებმა. სამაგიეროდ განზახებამ მტერს ფუჟად ჩაუტარა. ლუარსაბი ციხეში გამაგრდა. ოსმალ-თათრებმა კი სოფლების ძარცვა-რბევას მიჰყვეს ხელი.

ამ დროს ცხირეთს მეფესთან იყო გორგი სააკაძე. საბიფთოთო ეამს მოურავი არ დაიბნა. მან განსაკუთრებული ენერგია, ნიჭი და სიამაყე გამოიჩინა. ფიცხლავ შიკრიკები აფრინეს და ქართლის ჯარს აწვიეს. სახელდახელოდ მეზობელ სოფლებიდან სააკაძემ ოთხასამდე მეომარი შემოიყარა. მოვიდნენ ახლობელი თავადებიც თავიანთი ყმებით. გორგი სააკაძე და ზაზა ციციშვილი მოთარეშე მტრის მცირე რაზმებს ეკეთნენ და მუსრი გააუღეს. მტერი ძარცვა-რბევით მტკვრის მარჯვენა ნაპირს აჰყვა და გოჯს გასვლა სცადა. ქართლის გულის დაჰკრა ენება. გორელებმა მოასწრეს და მტკვარზედ გადასასვლელი ხიდი აყარეს. ზაფხულის წყალდიდობა იყო. აქ მტკვარი არ გაისვლებოდა. მტერი ისევ მარჯვენა ნაპირს აჰყვა, საციციანოს სოფლები არბია, სოფ. ბრბონოსთან მდინარის გადალახვა მოახერხა და ქეიშხეთის ბოლოს დაბანაყდა.

ომი ქვიშხეთის ბოლოს. ამასობაში ქართველთა ჯარმა თანდათან მოდგნა იწყო. თბილისიდან უზილბაშთა სარდალი დელუშაქმადხან მოვიდა შეიდასი კაცით. გადაშეყუტი ომი ქვიშხეთის ბოლოს მოხდა. სამხედრო რჩევაზე ქართველებმა გორგი სააკაძის საომარი გეგმა მიიღეს. სასტიკ ომში ქართველებს ბრწყინვალე გამარჯვება ხედათ.

სააკაძე და მისი მოქმედენი. ამიერიდან გორგი სააკაძე კიდევ უფრო გავლენიანი და მეფის სანდო პირი შეიქნა. ჩქარა ლუარსაბ მეფემ სააკაძის და ცოლად შეირთო. სააკაძის აგრე ამაღლებით ძველს თავადებს შური აღძრათ. განსაკუთრებით არ ისვენებდნენ სააკაძის მეზობელი თავადები. გორგის თავისი მომხრეებიცა ჰყავდა (თავადის-შეილთა და განსაკუთრებით აზნაურთა წრეებიდან). მაგრამ მოწინააღმდეგენი გაცილებით უფრო ძლიერნი აღმოჩნდნენ. თავადები შემოადგნენ ლუარსაბს და იმდენი აბეზღეს მოურავი, რომ მეფე სააკაძის მოლაღატეობაში დაარწმუნეს. ლუარსაბმა ცოლის დაგდება და მოურავის მოკლა გადაწყვიტა. მომხრეებმა განსაცდელი გორგის შეატყობინეს.

სააკაძის და ნუგზარ ერისთავის წასვლა ერანს. სააკაძე თავისი სიამაყისას გაიქცა. მისი ქონება კი მამუზლარ-მოქიშვეებმა აიკლეს და დაიტაცეს. გორგი სააკაძის სიამარი დიდი თავადი ნუგზარ არაგვის ერისთავი იყო. მას არაგვზე თავი ხელმწიფედ მოჰქონდა და მეფისადმი მცირედ მორჩილებაც კი უძმომდა. ქართლისა და ქვიშხეთის მეფეების ურთიერთშორის თანხმობა ერისთავს არაფრად მოსწონდა. ლუარსაბ მეფის და ხორეშანი დიდხანს იყო ნუგზარის ეთზე

დაწინდული. სწორედ ამ დროს თეიმურაზ კახთა მეფე დაქვრივდა და ლუარსაბმა ზორეშანი დარბაზის რჩევით შას მიათხოვა. ამით ამაყი ერის-
თავი ფრიად შეურაცხყოფილი იყო.

„მოთხრილი“ სიძე და შეურაცხყოფილი სიმამრი შაჰაბასს ეახლნენ. გამაორთქებელმა ფეოდალებმა პოლიტიკური მამულდროება იკადრეს. ისინი ეცადნენ დაერწმუნებიათ შაჰი, რომ ლუარსაბ-თეიმურაზის თან-
ხმობა ერანის წინააღმდეგ არის მიმართული.

შაჰაბასმა ნუგზარ ერისთავი დიდად შეწყალებული გამოისტუმრა.

გიორგი სააკაძე ამიერიდან (1612 წ.) შაჰის კარზედ იყო. ის ჩქარა
გამაჰმადიანდა და გონიერებით, მამაცობით თუ ფიზიკური ღონით დი-
დად გაითქვა სახელი და შაჰის დიდი პატივი დაიმსახურა.

ხააკაძის დაბრუნება. და აი, 1614 წლის ლაშქრობაში შაჰაბასს მოაყვე-
ბოდა გიორგი სააკაძე და მისი უახლოესი მრჩეველი იყო. ქართლში სა-
აკაძის დაბრუნება მოსვენებას უქარგაუდა მის მოსისხართ. მოურავი ეხლა
შეტად ძლიერი იყო და მტრებიც მისგან შურისძიებას ელოდნენ. მათ
ასეთ შიშს შაჰის კარიდან განზრახ დარხეული ხმებიც აძლიერებდა; რომ.
რადგან ლუარსაბს არ სურს ეახლოს შაჰს და შეწყალება ითხოვოს, უკ-
ნასკენელი ქართლის მმართველად გიორგი სააკაძის დასმას აპირებს.

შეშფოთებული თავადები გამოსავალს ეძებდნენ. გიორგი სააკაძის მო-
სისხარმა შადი მან ბარათა შეიღმა ლუარსაბის იმერეთიდან
გადმოყვანა თავს იღუა. შაჰიც მხოლოდ ამას ელოდა. შადიმანმა ნაკისრი
შეასრულა. ჩქარა ლუარსაბ მეფე შაჰს ეახლა. შაჰაბასი უკუიქცა და ლუ-
არსაბი დიდის პატივით თან წაიყვანა. შაჰს წაჰყუა გიორგი სააკაძეც.

თეიმურაზ მეფე იმერეთს დარჩა.

შაჰაბასის ხაქშიანობა კახეთში პირველი შემოხვევის დროს. კახეთს ყოფ-
ნისას შაჰმა უხვი წყალობა უყო რენეგატ-მოღალატეებს, ზოლო მოთხარა.
და აიკლო თეიმურაზის ერთგული თავადები. შეურაცხყო კახთა სალოც-
ებები გრემი და ალავერდი. სასტიკად ააოხრა ერწო-თიანეთი მეფის ერთ-
გულობისათვის. ყიზილბაშებმა ხელთ იგდეს ოცდაათი ათასამ-
დის ტყვე. კახეთის მმართველად შაჰმა თეიმურაზის ბიძაშვილი,
გამაჰმადიანებული ისა-ხანი დასვა და კახ თავადებს მისი მორჩილება
უბრძანა.

აჯანყება კახეთში. კახელებმა კარგად დაინახეს, თუ როგორი „მწყა-
ლობელი“ იყო ერანის შაჰი და აჯანყებაც სადღეისო ამოცანად იქცა.
ერან-ოსმალეთს შორის ომის განახლებამ ეს აჯანყება დააჩქარა. იმერეთის
ლტოლელი თეიმურაზი ოსმალეთს დაუცავიზრდა. ისა-ხანი ჩქარა თავის
მწყალობელს ეახლა და კახეთის საქმეები ორს უახლოეს კარისკაცს —
ჯორჯაძეს და ჯანდიერს — ჩააბარა. აჯანყება 1615 წლის 15
სექტემბერს დაიწყო. ჯორჯაძე და ჯანდიერი აჯანყების მოთავენი აღ-
მოჩნდნენ. აჯანყებულებმა თეიმურაზი იხმეს. მეფე სწრაფად წამოვიდა.
ამავე დროს კახ აჯანყებულებს შირვანელნი წამოეშველნენ, ისინიც
ერანის წინააღმდეგ აღდგარიყვნენ. კახელებმა ყიზილბაშთ რაზმები გაწ-
ყვიტეს. თეიმურაზმა არც ერანის ეაქრები დაინდო.

სამხრეთ კოლხეთის იმ ტომებს, რომელნიც სპარსეთის მეფეს არ ემორჩილებოდნენ, ბერძნები მეტად საშიშარ ტომებად სთვლიდნენ. მართლაც, ეს ხალხი გულადი, ამაყი და დამოუკიდებლობის მოყვარული იყო. თავისუფლების დაყარვას მათ სიყვდილი ერჩიათ. ქსენოფონტე გაკვირვებით გვითხრობს მათი გვირობისა და თავისუფლების სიყვარულის ამბებს. როცა ქსენოფონტე და მისი ბერძენი მეომრები ტაოხების ქვეყანას მიაღწენ ზღვისკენ მიმავალი გზისა და სანოვაგის ძებნაში, ტაოხებმა მათ სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს: მთელი ხალხი, ქალი და კაცი, ცხე-სიმაგრეებში ჩაიკეტა და ისე ებრძოდა ბერძნებს. როცა ბერძნებმა დიდი გაკვირვებით სძლიეს ტაოხებს და მათ სიმაგრეებში შეიჭრნენ, მათ საშინელი სურათი წარმოუდგათ თეაღწინ: ქალები ჯერ თეიანთ ბავშვებს ისროდნენ კლდეებიდან და შემდეგ თვითონაც ცვიოდნენ უფსკრულში, ასევე იჭკოდნენ-მამაკაცებიც — ტაოხებს არ სურდათ ბერძნებს ცოცხლად ხელში ჩაეარდნოდნენ, მონობას ისევ სიყვდილი სჯობდა. ერთი ბერძენი დახარბდა ერთი ტაოხის ლამაზ ტანისამოსს და უნდოდა ხელი შეეშალა ტაოხისათვის, როცა იგი უფსკრულში გადაეარდნას აპირებდა. მაგრამ ტაოხმა აჯობა, ბერძენიც თან გადაიყოლა და ორივენი დაიღუპნენ.

მოსინიკებშიაც ასე მოხდა. როცა ბერძნებმა მოსინიკები დაამარცხეს, ისინი დაემუქრნენ მოსინიკების მთაფრებს, გამოდიოთ თქვენი კოშკებიდან, თორემ დაგწვავთო. მთაფრებმა დამამცირებელ ტყვეობას ცეცხლში ცოცხლად სიყვდილი ირჩიეს, ბერძნებს მორჩილებაზე უარი უთხრეს და დაიღუპნენ კლდევით.

სასამარხები ანუ საბერძნო, იბერების წინაპარნი

კოლხეთი შეიცავდა ქართველი ტომების დასავლურ შტოს. აღმოსავლური შტო, საეუთრივ ქართველები, მეოთხე საუკუნიდან მოყოლებული, ძველი წელთაღრიცხვით, იწოდებოდნენ ჯერ „იბერებად“, ხოლო შემდეგში (პირველი საუკუნიდან) — „ივერებად“. აქედან არის აღმოსავლეთ საქართველოს ძველი ბერძნულ-რომაული სახელი „იბერია“ ანუ „ივერია“. მესხეთე საუკუნეში, ძვ. წ., ბერძნები იბერებს „სასპერებს“ ანუ „საბერებს“ ეძახდნენ. ამ დროს საბერები დიდ ხალხად ითვლებოდნენ. სახელგანთქმული ბერძენი ისტორიკოსი ჰეროდოტე ამბობს: „სპარსები ცხოვრობენ ეიდრე სამხრეთის ზღვამდე, რომელიც წითლად იწოდება (დღევანდელი სპარსეთის ყურე); მათ ზემოთ ჩრდილოეთისაკენ ცხოვრობენ მიდიელები; მიდიელების ზემოთ სასპერები, სასპერებს ზემოთ — კოლხები ეიდრე ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც ერთვის მდინარე ფაზისი. ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდე“ — ამრიგად, წინააზიის ოთხი დიდი ხალხიდან ორი ქართულ მოდგმას ეკუთვნოდა, ჯერ კიდევ მესხეთე საუკუნის დამდეგს, ძვ. წ. მაშინ საბერებს ეკირათ ვრცელი მიწა-წყალი — მდინარე არაქსისა და მდინარე მტკვრის აუზების უდიდესი ნაწილი. თავის თანამოძმე მატჩინებსა და ალაროდიებს

ოში არაგვზე და კახელების გამარჯვება. შაჰი შეშფოთდა. ამ აჯანყებებში ოსმალეთის ხელი ჩანდა. მან სასწრაფოდ გამოგზავნა ადერბაიჯანის ჯარით სარდალი ალი-ყული-ხანი. 15 ათასი მეომრით ყიზილბაში სარდალი თბილისს მოვიდა. მას თეიმურაზის შეპყრობა ჰქონდა დაელებული. ყიზილბაშთ ჯარმა კახეთიდან არაგვზე გამოსასვლელი გზები შეკრა. თეიმურაზ მეფემ მორჩილების სიტყვებით ალი-ყული-ხანის სთხოვლე შეანელა. ქართველ მეგზურებმა კახთა ლაშქრის მოძრაობის შესახებ სწორი ცნობები არ მიაწოდეს ყიზილბაშ სარდალს. ბაინდურ ახაგვის ერისთვი შეიღი კი თბილისიდან განუწყვეტლად ატყობინებდა თეიმურაზს მტრის ჯარის მოძრაობას. ამავდროულად თეიმურაზი 6000 კაცით მოულოდნელად დაეცა ყიზილბაშებს და სასტიკად დაამარცხა. მტერი თავზარდაცემული გაიქცა. გამარჯვებულთ ხელთ ივდეს მტრის მთელი ბანაკი და მრავალი ტყვე. 2500 მოკრილი თავი თეიმურაზმა გამარჯვების ნიშნად ოსმალეთს გაგზავნა.

შაჰბაბასი გაცოფდა. აჯანყება საშიშ ხასიათს იღებდა. ეხლა თეიმურაზის გამარჯვების შემდეგ აჯანყება შეიძლებოდა ქართლსაც მოსდებოდა.

შაჰბაბასის ლაშქრობა საქართველოში. საქმის დაყოვნება არ შეიძლებოდა. შაჰბაბასი საგანგებოდ მოემზადა და 1616 წლის გაზაფხულს მთელი თავისი ძალით კახეთის მოსათხრელად წამოვიდა.

აჯანყებულმა ქვეყნებმა საერთო საფრთხის წინააღმდეგ გაერთიანება ვერ მოახერხეს. ქართლის ფეოდალები კახელებს ვერ მიეშველნენ. მომხმის აზრებთან უცქეროდნენ და თავის ჯერს უცდიდნენ.

ბრძოლის ველზე შაჰბაბასის დიდი ჯარის გამკლავების ღონე თეიმურაზს არ შესწევდა. კარზედ მომდგარი განსაცდელის თავიდან ასაცილებლად კახელებმა ნაცად ხერხს მიჰმართეს. ყველაფერში დამნაშავე თეიმურაზ მეფე და მისი ერთგულები კახეთიდან გაიქცნენ. მთელი კახეთი კი დაიხიზნა. სიმაგრეებში ჩაიკეტა, თავდასაცავად მოემზადა და ამავე დროს შაჰს მორჩილება გამოუცხადა და დანაშაულის შენდობა სთხოვა. შაჰბაბასს კახეთის მოსპობა გადაეწყვიტა, ამიტომ კახელების თხოვნა არ შეიწყენარა.

შაჰბაბასი კახეთში. რომ კახელებისათვის დიდი ზეზნით გადაჩენის საშუალება მოესპო, შაჰმა კახეთს მისასვლელი გზები თავისი ჯარებით წინასწარ დაიკურა. ამავე დროს ის შეუთანხმდა დაღისტნელებს. ლეკებს მთებში შეხიზნული კახელები უნდა ეფლეტათ. ასეთი საგანგებო მომზადების შემდეგ პირსისხლიანი მტერი შეესია ქვეყანას.

ქართველი ხალხის ისტორიაში უმაგალითო ტრაგედია დატრიალდა. საქართველოს ყოფნა-არყოფნის დღე იდგა. განაზრახის შესრულება აგრესორს ძვირად დაუჯდა. ბრძოლა ერთ წელიწადს გასტანა. ყოველი ცოხე, ეკლესია-მონასტერი, სასახლე, ტყე, ხევი მტერს ომით უნდა იეღო. საკუთარი ქორბუღისა და თავისუფლების დამცველი ხალხი გმირი აღმოჩნდა. მაგრამ მტრის სიმრავლემ, ორგანიზაციამ და იარაღმა სძლია.

კახეთმა ამ შემოსევისას მთელი თავისი მოსახლეობის ორი მესამედი დაჰკარგა. ასი ათასამდის სული მტერს შეეხოცა. ამდენივე ტყვედ წაი-

ყვანეს ყიზილბაშებმა. ქურდ-ლეკებმაც დრო იხელთეს და ხელი მოიტ-
ბეს. მტერმა დასწვა, დაანგრია და გაანადგურა, რასაც კი მისწვდა. შაჰ-
აბასის საგანგებო ბრძანებით არღვევდნენ სასახლეებს, ციხეებს, ეკლესია-
მონასტრებს, სწვადნენ სოფლებს და ყოველგვარ სამეურნეო შენებულე-
ბას, კაფადნენ ზერებს და ვენახებს, სპობდნენ თუთისა და კაკლის
ხეებს, არსად სტოვებდნენ ოთხფეხ საქონელს.

ნანგრევებად იქცნენ ქალაქები, სასახლეები, ფერფლად იქცნენ სოფლე-
ბი. მშვიდობიან ქვეყანაზე საშინელმა გრიგალმა გადაიარა. დაიძალა და
დაყრუედა აყვავებული მხარე. დიდის ხნით შეწყდა სიცოცხლის მაჯის-
ცემა. ტყე და ნადირი დაუფლა ადამიანთ ნასადგომებს.

კახელი ტყეები ერანს გარეკეს. მათი ნაწილი შაჰაბასმა შიდა-ერანის
სხვადასხვა პროვინციებში დაასახლა. უცხოეთში, თვისტომს მოწყვეტილ-
ნი, ისინი თანდათან გადაგვარდნენ. მხოლოდ მცირე ნაწილმა შეინარჩუ-
ნა დღემდის იქ დედანა. კიდევ უარესი იყო დანარჩენ ტყვეთა ბედი. ისი-
ნი ყიზილბაშ მოლაშქრეებმა დაპყიდეს. ქართველი მონა და მხევალი ყი-
ზილბაშ დიდკაცთა ჩვეულებრივი სამკაული გახდა.

აოხრებული კახეთი შაჰაბასმა ორ ნაწილად გაყო. იერის აღმოსავლე-
თი მხარე ყიზილბაშ ფეიქარ-ხანს ჩააბარა სამმართველოდ, დასავლე-
თი კი ქართლის ხანს ბაგრატს მისცა. ხანებს დაკლიერებული ქვეყ-
ნის თურქმანული ტომებით დასახლება ებრძანათ.

კახეთის მოთხრობით შაჰაბასი რამოდენიმე მიზნის მიღწევას ცდილობდა.
ამით საქართველოს წინააღმდეგობა საბოლოოდ უნდა გატეხილიყო. კა-
ხეთში ჩამოსახლებული თურქმანები შაჰის ერთგული დასაყრდენი იქნე-
ბოდნენ შორეულ კავკასიაში. ერანს გადასახლებული კახელები კი კულ-
ტურული სოფლის მეურნეობის და შაჰის ხელის შემფურცე ერთგული მეო-
ბრები იქნებოდნენ. მართლაც, შაჰაბასი ყულის ჯარში ამ დრო-
დან 12 ათასი მზედარი და 10 ათასი ქვეითი ითვლებოდა. დიდი უმრავ-
ლესობა ამათგან ქართველები იყვნენ.

შაჰაბასი ქართლში. რა კახეთს მორჩა. შაჰი ქართლს ეწვია. ქვეყნის
მმართველად გამაჰმადიანებულ-გასპარსელებული ბაგრატ დაეთისძე
დასვა. ურჩი სათავადოები დაარბია. ტყვეები წაასხა. ქართლის თავად-
აზნაურთა შვილების დიდი უმრავლესობა ყულის ჯარში გაიწვია.

თურქმანების და ლეკების ჩამოსახლება. ფეიქარ-ხანმა მრავლად ჩამო-
ასახლა თურქმან-თათრები კახეთის ველებში. ლეკებიც ჩამოსხდნენ ნაო-
ხარ კახურ სოფლებში. ქვეყნის უდიდესი ნაწილი მაინც ცარიელი რჩე-
ბოდა. ფეიქარ-ხანმა ზომები მიიღო კახელების დასაბრუნებლად.

თეოზორაში ოსმალეთში. ერან-ოსმალეთის ომი გრძელდებოდა და თეი-
ზურაზ მეფე იმედს არ ჰკარგავდა, რომ თავის ქვეყანას დაუბრუნდებოდა.
იზრეთიდან ის სტამბოლს მივიდა და ხენთქარს დახმარება სთხოვა. ოსმა-
ლეთს ამ დროს თითონ უჭირდა: ყაზახ-რუსები სანაპიროებს ურბევდნენ,
მცირე-აზიაში აჯანყებები არ ნელდებოდა, შაჰაბასიც ოსმალთა ჯარებს
ზედოზედ ამარცხებდა. კახეთის მეფე ცარიელი იმედით გამოისტუმრეს.
მას საცხოვრებლად გონიის ციხე მისცეს (ჭოროხის შესართავთან).

ერანის შაჰს მოსვენებას უკარგავდა დაუსჯელი ემის საქმიანობა. ბრანთ გატოფებული მხეცი უდანაშაულო მძევლებს სწედა. 1620 წელს შაჰაბასის ბრძანებით თეიმურაზის ორი ვაჟი საშინლად დაასამიჯრეს.

თეიმურაზმა თანდათან დაკარგა ოსმალეთიდან დახმარების მიღების იმედი. 1623 წელს მან გაგზავნა ელჩები მოსკოვს. მოსკოვის მეფემ თეიმურაზს მეტად უიმედო პასუხი შემოუთვალა.

მაგრამ პასუხის მომტანს თეიმურაზი უკვე ქართლ-კახეთის მეფედ დახედა.

ქართლი 1616-1628 წლებში. ქართლის მმართველმა ბაგრატ-ხანმა საქმეს თავი ვერ გაართვა. მრავალი თავადი შაჰის ამ შესულმან მოხელეს არ ემორჩილებოდა. ზოგი ლუარსაბს ელოდა, ზოგს კიდევ თეიმურაზთან ჰქონდა საიდუმლო კავშირი.

1619 წელს ბაგრატ-ხანი გარდაიცვალა. შაჰმა მისი შვილი სიმონი ქართლის მმართველად დანიშნა. გამაღდიანობაში დაბადებულს და ერანს გაზრდილს ახალგაზრდა სიმონ-ხანს კიდევ უფრო ნაკლებ შეეძლო ლუარსაბის და თეიმურაზის პეტოქეობა. ქართლი ანარქიამ მოიცვა.

ლუარსაბი ტყვეობაში. უღონო სიმონი შაჰს ეახლა და ქართლის აშლა მოახსენა.

ერანის შაჰის წინაშე ლუარსაბ მეფის საკითხი დაისვა. ქართლიდან წაყვანის შემდეგ შაჰაბასს ლუარსაბ მეფე კარგა ხანს ასტრახანსაჲ ჰყავდა. შაჰის სამსახურში მყოფი ქართლის თავად-აზნაურობა ხშირად შეამდგომლობდა ზელმწიფის წინაშე ტყვე მეფის შეწყალებას. მოსკოვის მეფეც თავის მხრით სთხოვდა ერანის შაჰს „ქრისტიანი მეფის“ შეწყალებას. შაჰს ძლიერ არ მოსწონდა მოსკოველი „მეგობრის“ ასეთი შუამდგომლობა. მას ეს კახეთის ამბებს მოაგონებდა და ზედმეტ ექვემსდებოდა.

შაჰაბასს შეუძლებლად მიაჩნდა ლუარსაბის ქრისტიანობით შეწყალება. გამაღდიანების სურვილს კი ქართლის მეფე არ იჩენდა.

ქართველებს შორის ლუარსაბს შაჰის კარზედ ძლიერი შტრებიც მოეპოვებოდა. მოურავი გიორგი სააკაძე ლუარსაბის მოსისხარი იყო და მის დასაღუპავად ცდას არ აკლებდა. შაჰი დარწმუნებული იყო მოურავის ერთგულობაში, ღიდად აფასებდა მის დამსახურებას და მის რჩევას უსმენდა.

ჩქარა ლუარსაბი შუა ერანში წაიყვანეს და შირაზის ციხეში გაპოკატეს. ქართლში თავადების აშლილ უბედურ ტყვეს დაბრალდა. ამავე დროს შაჰის წინააღმდეგ შეთქმულება გამოჰქოვანდა. შეთქმულების ზონაწილენი ქართველებიც აღმოჩნდნენ. და რომ ქართველები ერანში თუ ქართლში დაწყენარებულიყვნენ, შაჰაბასმა მათ იმედი გადაუწყვიტა. 1622 წელს ლუარსაბ მეფე შირაზის ციხეში მშვილდის საბლით მოახრჩვეს.

კახეთი 1620-იან წლებში. არც კახეთის საქმეები მიდიოდა შაჰისათვის სასურველად. თეიმურაზ მეფის აჩრდილი მოსვენებას უკარგავდა ფეოქარ-ხანს. კახელები კი იმედით ცოცხლობდნენ. შაჰაბასი მოხუცებული იყო; საცა იყო გარდაიცვლებოდა და ერანში დინასტიური ომი გაჩაღდებოდა.

ბოდა შაჰის მემკვიდრეებს შორის; თეიმურაზი ჯერ ახალგაზრდა და ენერგიით სავსე იყო; ერან-ოსმალეთის ომიც გრძელდებოდა და შესაძლებელი იყო ერანი დამარცხებულიყო.

სიმონ ხანის, გიორგი სააკაძის, ზურაბ ერისთავის და ყოზილბაშთა ჯარის გამოგზავნა ქართლში. ქართლისა და კახეთის საქმეების მოგვარება შაჰბაბასმა გიორგი სააკაძეს უბრძანა. მოურავი დიდად სახელგანთქმული კაცი იყო, საქართველოს საქმეების დიდი მცოდნე და დარბაისელი კეისის პატრონი იყო. შაჰს მის ერთგულებაში ექვეიც არ შესდიოდა.

ახალგაზრდა სიმონ-ხანს სააკაძე მრჩეველად გამოატანეს. ამისთან ერთად შაჰბაბასმა საქართველოში ყოზილბაშთა დიდი ლაშქარი გამოისტუმრა ყ ა რ ჩ ი ხ ა ხ ა ნ ი ს სარდლობით. სარდლის უახლოესი მრჩეველიც გიორგი სააკაძე იყო.

სააკაძის შუამდგომლობით შაჰბაბასმა შეიწყალა და საქართველოში გამოისტუმრა მოურავის ცოლის ძმა და მისივე გაზრდილი ზურაბ, ნუგზარ ერისთვის შვილი.

1620 წელს სიმონ ხანი, გიორგი სააკაძე, ზურაბ ერისთავი და ყოზილბაშთა დიდი ჯარი ყ ა რ ჩ ი ხ ა ხ ა ნ ი ს სარდლობით ქართლს მოვიდნენ. ჩქარა ახალგაზრდა სიმონ-ხანი საესებით სააკაძის გავლენის ქვეშ მოექცა.

ქართლ-კახეთის საქმეების მოგვარება შაჰბაბას ეხლა ასე ჰქონდა წარმოდგენილი: კახელები, როგორც თეიმურაზ მეფის თავწამყვადარი მომხრეები, უნდა გაეწევირათ, კახეთი სულ ყოზილბაშთა და სხვა თურქმანთათრებით უნდა დაესახლებიათ; ლუარსაბისა თუ თეიმურაზის მომხრე ქართლის თავადები უნდა ერანს ჩაერეკათ.

ქართლის პოლიტიკური განწყობილება და გიორგი სააკაძე, როცა სააკაძე ქართლს მოვიდა და საქმის ვითარებას ჩაუყვირდა, ნიჭიერმა პოლიტიკოსმა ადვილად შეამჩნია, რომ ეხლა ქართლში პოლიტიკური მდგომარეობა სულ სხვაა, ეიდრე 1616 წლამდის იყო კახეთის მოთხრით შაჰმა საქართველოსადმი თავისი მგლური დამოკიდებულება გამოამჟღავნა. ქართლის მუსულმანურ სახანოდ გადაქცევა, ქვეყნის დახარკვა, თავადების მრავლად დარბევა და დასჯადებადასახლება, ქართლის აზნაურ-მოლაშქრეთა ყულის ჯარში მრავლად გარეკვა, ქრისტიანობის შეურაცხყოფა და შამშადიანობის გაერცელების ცდა, — ყველაფერი ეს შაჰბაბასის წინააღმდეგ აჯაუზიერებდა ქართლის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების დიდ უმრავლესობას. ლუარსაბის დახრახობამ სულ მთლად გამოაშკარავა შაჰის განზრახვები ქართლის მიმართ. ამ მკვლელობამ თეიმურაზის მომხრეები ქართლში ერთბაშად გააშრავლა. სააკაძემ დაინახა, რომ ქართლი მხოლოდ მოსაჩვენარად ემოჩილება აგრესორს, რომ დღეს თუ არა ბევრ აქ ერანის წინააღმდეგ აჯანყება იფეთქებს და მას მთელი ბაღი, ორიოდე გარეწარს გარდა, შურეალედ მხარს დაუჭერს. სააკაძემაც ფრთხილად მოქმედება იწყა. შურისძიების ნაცულოდ ის შეურავდა თავის ძველ მოქმედებს — ქართლის თავადებს: ჯავახიშვილს, ციციშვილს და სხვებს; დაი-

სიძა ქანის ერისთავი, მუხრან-ბატონი; ბელი შეუწყო თავისი ცოლის ძმის ზურაბ ერისთავის გაძლიერებას.

დაკარგულ შინატყელები ქონება მან ჯერ კიდევ 1616 წელს აღადგინა. ქართლში მას ამ დროს ორმოცზე მეტი საკუთარი სოფელი ჰქონდა.

გიორგი სააკაძის პოლიტიკური ფერხცვალება. ქართლის დიდ თავადების წრეში ასეთმა ლეგალიზმის მოპოვებამ გაელენა მოახდინა სააკაძის პოლიტიკურ განწყობილებაზე. ქართლის ფეოდალების ერანს გადარკვევა მას ეხლა არაფრად მოსწონდა. შაჰის დაუღებლათა შესრულებაში, ამიტომ, სააკაძე ძველებურ ენერგიას აღარ იჩენდა.

შაჰი შეეცა პოლიტიკურ ანგარიშში. შტრობა სააკაძესა და ქართლის თავადების ძლიერ ჯგუფს შორის შაჰს ისეთი შეურთვებული ეგონა, რომ მათი შეთანხმება შეუძლებლად მიაჩნდა.

კახედეზის გაწყვეტა მუხრანს. 1623 წელს თითქმის იმერეთს სალაშქროდ ყარაიხა-ხანმა კახი თავად-აზნაურობა და გლლაშქრენი მუხრანს მოიწვია. აქ აღაიანიის მინდორზე მათი ერთიანად გაწყვეტა იყო განზრახული.

ყიზილბაშებმა განაზრახი ვერ შეასრულეს. მართალია, მრავალი კახი გაწყდა ამ ეერაგობის შედეგად, მაგრამ ლაშქრის დიდმა უმრავლესობამ ზმლით გზა გაიყაფა და კახეთს ილტოდა.

ასე რომ ყიზილბაშებს ეერაგული გეგმა გაუმტლენდათ, ხოლო კახეთი ისევ აჯანყებამ მოიყო. შაჰაბასის ვერაგობამ ქართლი შეაშფოთა. ქართლის ფეოდალებს შორის შაჰმა ნდობა დაკარგა. თეიმურაზის მომხრეები კიდევ უფრო გაძლიერდნენ.

ეს პოლიტიკური მარცხი ყარაიხა-ხანმა და სხვა ყიზილბაშებმა სააკაძეს გადააბრალეს.

საკაძე შაჰაბასს კარგად იცნობდა. მას თავი ფრთხილად ეჭირა და ამავე დროს არაფერს კი არ იმწენდა: ყარაიხა-ხანის ბანაკში იღგა და „ხელმწიფის სამსახურზე თავს არ ზოგავდა“.

ქართლის აჯანყება გიორგი სააკაძის მეთაურობით. შაჰაბასმა საიდუმლო ბრძანება გამოუგზავნა ყარაიხა-ხანს. შაჰი კახთა გაწყვეტას და ქართლის აყრას განმეორებით უბრძანებდა სარდალს და „მოღალატე“ სააკაძის მოჭრილ თავსაც ითხოვდა. ეს ბრძანება ყარაიხა-ხანის ნაცვლად სააკაძეს ჩაუეარდა ხელში.

ეველაფერი გარკვეული იყო. ერთადერთი გზა მოუწავის წინაშე — ეს აჯანყება იყო.

გადაწყვეტი მომენტი დადგა დრო არ ითმენდა. აჯანყების წარმატებისათვის საჭირო იყო, რომ ის მანამ დიწყებულიყო, სანამ ყიზილბაშთა სარდალი ჯერ კიდევ არ გაფრთხილებულიყო.

საკაძემ მისთვის დამახასიათებელი ენერგიით, სიფრთხილით და მოფიქრებით აჯანყების გეგმა დააწყო.

შაჰაბასის საიდუმლო ბრძანებამ სააკაძეს დიდი სამსახური გაუწია აჯანყების წარმატებით მოწყობაში. ქართლის ფეოდალებმა თვით შაჰის ბრძანებაში ამოიკითხეს თავიანთ შესახებ უღმობელი განაჩენი. აჯანყე-

ბის გეგმა ბრწყინვალედ შედგენილი იყო. ყარჩიხა-ხანთან შეთანხმებით სააკაძემ ქართლის თავადები იხმო, თითქო მათთვის შაჰის სურვილი უნდა ეუწყებია. მოურავემა აქ თავადებს შაჰის საიდუმლო ზრახვები გააცნო და მათ აჯანყებისაკენ მოუწოდა.

ქართლის თავადებმა აჯანყების გეგმა მიიღეს.

ამავე დროს მოურავემა საიდუმლოდ კავშირი გააბა ოსმალეთთან.

ყიზილბაშების გაწყვეტა მარტყოფს. ყარჩიხა-ხანი თავისი ჯარით მარტყოფის მიდამოებში იყო, როცა ქართლის აჯანყებულთა ზეავი მის წასალევად დაიძრა.

პაემანზე, როდესაც ქართლის ჯარი მარტყოფის ეიწროებში მტერს თავზედ წამოადგა, უშიშარმა გიორგი სააკაძემ ყიზილბაშთა სიმტკიცე გაბედული დაკერით ხერხემალში გადაამტვრია. მოურავე აქამდის მტრის ბანაკში იყო და მოსაზრებლად შაჰის სამსახურზედ თავს არ ზოგავდა. ქართველ აჯანყებულთა ზნაურობაზე სააკაძე ამხედრებული და იარაღსმული ყარჩიხა-ხანის კარავს ეახლა. მოურავეს რჩევით სარდალმა სასწრაფოდ იარაღი აისხა. ცხენი მოართვეს და ის იყო უზანგში ფეხი გაუყარა და აღსაჯდომად წამოიწია, რომ მღვდის-ლონე სააკაძემ მას ისე ძლიერად შესცა შუბი, რომ ერთი გვერდიდან მეორეში გასწარა. ყიზილბაშები ჯერ გონს ვერ მოსულიყვნენ, რომ სააკაძე შირვანის ხანის იუსუფის კარავს მიეჭრა და ელვის სისწრაფით იუსუფ-ხანს ყარჩიხა-ხანს მისწია: ამ დროს სააკაძის ვაჟმა ავთანდილმა ყარჩიხა-ხანის ვაჟი რამაშვერდი იბეგი გაათავა. სააკაძის მძლებელ ვაჟაკთა მცირე გუნდი დაბნეულ ყიზილბაშებს თავგამეტებით ეცა. ბანაკი საშინლად აირია. უსარდლოდ დარჩენილ მტერს გარს შემომდგარ ქართველებმა გულსართლად შემოუტიეს. ყიზილბაშები სასტიკად დამარცხდნენ. ვეება ჯარის მხოლოდ მეთათღმა თავკუდმოგლეჯილი გაქცევით უშეელა თავს. სიმონ-ხანი აღჯაყლას გაიქცა.

თბილისის აღება სააკაძის შიერ. სააკაძემ მტერს მოფიქრებით ხაზულეობა არ მისცა. თბილისის დაეცა. ქალაქი აიღო და ციხეში გამაგრებულ ყიზილბაშთა გარნიზონს ალყა შემოარტყა. იმავე დღეს კახეთს გაილაშქრა იქ შემოსახლებული თურქმანების გასაულებლად. მტკვარზედ გადასავალს სააკაძე და ზურაბ ერისთავი მოეწიენენ გაქცეულ თურქმანთა ურდოებს. კახეთის მმართველმა ფეიქარ-ხანმა ძლიერ გაასწრო. თურქმანების დიდი ნაწილი ქართველებს ტყვედ ჩაუეარდათ ხელში. მოურავე გამობრუნდა, სწრაფად შეეშადა და განჯა-ყარაბაღის ქვეყნებზე ილაშქრა. თურქმან-ყიზილბაშებს თავზარი დაეცათ. სააკაძემ განჯა აიღო და გაძარცვა. განჯის მხარეში დიდძალი ტყვე ხელთ იგდო და ყარაბაღს გაეშურა. დაარბია მდიდარი ყარაბაღი და ლტოლვილ ყიზილბაშებს ხუდაფიჩინის ხიდამდის სდია. აქედან დაუღალაუთ სარდალი სწრაფად თბილისს დაბრუნდა. ციხის აღება ვასკირდა. ურანელთა შეიარაღების უბირატესობა აქ ცხადი გახდა. თბილისის ზოგიერთ მოქალაქეთა ღალატმა საქმე გააძნელა. ყიზილბაშ მცხიხონეებმა ციხე შეიმაგრეს.

ამავე დროს სააკაძემ ლაშქარი გაგზავნა სამცხეს. ქართველებმა ახალციხე ზელიდან გამოჰკლოეს ყიზილბაშებს.

ოსმალთა ჯარის სარდალს, რომელიც ამ დროს დიარბექირს იყო და ბაღდადისკენ სალაშქროდ ემზადებოდა, სააკაძემ დახოცოლ ყიზილბაშთა დაქირილი თავებით აუწყა მტერზედ გამარჯვება. მოურაეი ოსმალებს ამიერ-კავკასიაში სალაშქროდ ეპატებოდა და ამ ქვეყნის მათდამი დამორჩილებას აღუთქვამდა.

ოსმალთა სარდლობა უნიჭო აღმოჩნდა. მან ვერ ისარგებლა ხელსაყრელი მდგომარეობით. უცქველი წარმატება ზელიდან გაუშვა. მოურაეის წინადადება ამიერ-კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ არ მიიღო და ამით შაჰაბასი უდიდეს ხიფათს გადაარჩინა.

მარტყოფის ომის უმაღლეს აჯანყებულებმა თეიმურაზი მოიწვიეს და ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარეს.

ყიზილბაშთა ჯარის გამოგზავნა შაჰაბასის მიერ. შაჰაბასმა კარგად შეაფასა მდგომარეობის სერიოზულობა და შესაფერი ზომებიც სწრაფად მიიღო. საქართველოს წინააღმდეგ მომქმედი ჯარის უფროსად მან ისახან ყორჩიბაში დანიშნა. თავიანთი ჯარებით ყორჩიბაშის ხლებად ბრძანათ შირვანის ხანს და აგრეთვე ერევნისა და აზერბაიჯანის ბეგლარ-ბეგებს.

ქართველებმა ძალების სრული მობილიზაციით უპასუხეს მათთანვე მოვიდა ოსმალთაგან გამოძევებული მანუჩარ ათაბაგი მცირე რაზმით. ამ ომში მას უკანასკნელად მოუხდა ბძლის მოქნევა ქართველობის დასაცავად.

მარაბდის ომი. ქართველთა ჯარი ოც ათასამდის იყო. ყიზილბაშები რიცხვით სჭარბობდნენ. ქართველები კოჯორ-ტაბახმელას იდგნენ, როცა მტერი ალგეთზე მოვიდა და მარაბდის მიდამოებში დადგა.

ქართველთა ბანაკში თათბირი გაიმართა. ბეკობდნენ, თუ სად და როდის შეებოდნენ მტერს. სხვადასხვა აზრი გამოითქვა, მაგრამ ომის დაწყების ბედი ფეოდალური ლაშქრის ორგანიზაციამ გადაწყვიტა. საბარათიანოს ლაშქარი ზეალისად შეებმას ითხოვდა, თუ არა ბრძოლის ველის მიტოვებას იმუქრებოდა. საბარათიანოს ფეოდალების საამისო საბუთი ის იყო, რომ მტერი მათ „მამულში“ იდგა და მას აოხრებდა...

ასე ეიწრო იყო იმ დროს ქართლის ფეოდალის პოლიტიკური აზროვნების თვალსაწიერი.

იმავე დამით ქართველები მარაბდის ველისაკენ დაემშენენ. როგორცე დაიწყო ომი მტერმა თოფ-ზარბაზნით შემოუტია. ქართველი მხედრები მხნედ მიექრნენ მტრის მეწინაე რაზმს და გადაქელეს. ფიცხელი ომი დილით შუადღემდის გრძელდებოდა. მხნედ იყენენ ყიზილბაშები, მაგრამ ბრძოლა მაინც ქართველთა გამარჯვებით მიდიოდა. ქართველებმა გააჟეს მტრის ჯარი, ხელთ იგდეს მათი ბანაკი და აღადგომა იწყეს. ყიზილბაშები თავზარდაცემული გარბოდნენ. იელისის პაპანაქება შუადღე იყო. ქართველები ომს მოგებულად სთვლიდნენ, თუმცა ყიზილბაშთა მთავარ-სარდალი ისახან ყორჩიბაში ბრძოლის ველს ჯერ კიდევ არ სთმობდა და

გადარჩენილი რაზმებით საქმის გამოსწორებას მხნედ ცდილობდა. ქართველთა სარდლობა კი მტრის ერთიანად გაწყვეტის გეგმას აწყობდა. ამ დროს მოუსწრო თავიანთი ბეგლარბეგმა შაჰ-ბაზანადან აღერბაიჯანის ჯარით. დამხმარე ლაშქრის მოსვლამ მტერი გაამხნევა. ომით მოღლილ ქართველებს ძლიერად შემოუტყეს და მრავალი დაუხოცეს. ამავე დროს მოღალატე-აგენტებმა ხმები გააერცელეს: თვით შაჰი მოვიდაო, მეორეს მხრით შეეშენეს თავში ცემა: თეიმურაზ მეფე მოკლესო. მოღლილ-მოქანცულ ჯარს გული გაუტყდა და გასაქცევად პირი იბრუნა. სარდლებმა უდისციპლინო ჯარი ვერ შეიკავეს. ყიზილბაშები კიდევ მეტის ენერგიით უკან იედდნენ და უწყალოდ ხოცდნენ გაქცეულთ. განსაკუთრებით მრავალი გაწყდა გლეხობა. ომში ის ქვეითი იყო და გაქცევით თავის შევლის ღონე მას არ ჰქონდა. მხედრების (ფეოდალების) მიერ მიტოვებული გლეხები ჯგუფჯგუფად შეგროვდნენ და თავგანწირული იბრძოდნენ, სანამ უკანასკნელ კაცამდის არ შეეხოცნენ ყიზილბაშთა მეთაულების ტყეობას. გაქცეულ მხედრებს ყიზილბაშებმა კოჯრის ძირამდის სდიეს. მტრები საღამოს ბინდმა გაქყარა (1624 წ.).

მარაბდის ომში ცხრა ათასი ქართველი და თოთხმეტი ათასი ყიზილბაში გაწყდა.

ქართველთა დამარცხების მიზეზები. ფეოდალთა პოლიტიკური სიბეკე-შეზღუდულობა, ფეოდალური ლაშქრის უდისციპლინობა და შეიარაღებაში ჩამორჩენილობა იყო მარაბდას ქართველთა დამარცხების უმთავრესი მიზეზები.

მეორე დღეს ომი კოჯრის მონადირეებში გაგრძელდა. ქართველების მიზანი მტრის შეჩერება იყო, რომ მოსახლეობას დაბიზნის საშუალება ჰქონოდა.

მეფე თეიმურაზ და გიორგი სააკაძე შიდა-ქართლში მივიდნენ. მართალია, მარაბდის ომში ქართველები დამარცხდნენ, მაგრამ მტერიც ისე ძლიერ დაზარალდა, რომ შაჰის დავალებათა შესრულების ღონე მას აღარ შესწევდა.

ქართველები საქმეს საბოლოოდ წაგებულად არ სთვლიდნენ და შეუპოვარ ბრძოლას განაგრძობდნენ.

პარტიზანული ომი ყიზილბაშების წინააღმდეგ. მარაბდის ომის შემდეგ ქართველებმა ბრძოლის ტაქტიკა შეცვალეს. ამიერიდან მათ პარტიზანულ ომს მიჰმართეს. ასეთი ბრძოლის მთავარი ორგანიზატორი მოურავი სააკაძე იყო.

დიდის თავდადებით იბრძოდნენ ქართველთა მცირე რაზმები. უკანასკნელ შესაძლებლობამდის იცავდნენ გზის ეიწროებს, ზეკარებს, ფონებს თუ ხიდეებს, რომ მტერი ქვეყნის შიგნით სწრაფად არ შემოჭრილიყო და საზიზარს მიმავალ მშვიდობიან მოსახლეობას არ დაეროდა. გმირებმა ათ დღეს შეიკავეს მოზღვაებული მტერი. ყიზილბაშებმა დიდის გაჭირვებით და ზარალით შესძლეს ბოლოს შიდა-ქართლში შეჭრა, მაგრამ ქვეყანა უკვე დაბიზნული იყო და მტერმა ტყვე შედარებით მცირე იშოვა.

მეფე თეიმურაზ იმერეთს გადავიდა. გიორგი სააკაძე სამცხეს მივიდა და ოსმალეთის სულთანს ელჩი გაუგზავნა (1624 წ.).

ისახან ყორიბაში დარწმუნდა, რომ თეიმურაზისა და მოურავის ხელში ჩადგება მას არ შეუძლია. შაჰის მოხელე იმისიე მოხარული იყო, რომ ერანის ეს მოსისხარი მტრები, თუნდაც დროებით, ქართლ-კახეთს გაეცალნენ. ისახანმა ქვეყანა მოაწყო. ერანის აგენტები გამრავლდნენ. დამარცხების შემდეგ ძველ მოღალატე-ფეოდალებს სულმოკლენიე შეემატნენ. მტრმა ყველა ამით წყალობა უყო და ზურგად და იმედოდ ყიზილბაშთა გარნიზონები უჩინა. შაჰის ბრძანებით ქართლის მმართველად ისევ სიმონ-ხანი დააჯილდეს. ყიზილბაშთა ჯარის გარდა მისი დახმარება განჯის ხანს დაეძალეს. ისახან ყორიბაშმა თავისი ამოცანა შესრულებულად ჩათვალა და საქართველოდან გავიდა.

მძევლების დახოცვა შაჰაბასის მიერ. შაჰაბასი გულის წადილს ვერ ეწია გამდგარი „ყმები“ ხელთ ვერ იგდო. გაბოროტებულმა მოხუცმა შურისძიების წყურვილი ერთხელ კიდევ მოიკლა უდანაშაულო მძევლების სისხლით. საშინელ ტანჯვით აწამეს თეიმურაზ მეფის დედა ქეთევან (1624 წ.). მოკლეს აგრეთვე გიორგი სააკაძის ეახი პაატა.

სააკაძის საქმიანობა ქართლში. 1625 წლის გაზაფხულს თეიმურაზ მეფე და გიორგი სააკაძე ქართლს დაბრუნდნენ. მოურავი გაორკეცებული ენერგიით შეუდგა ისახანის ნასაქმევის ლიკვიდაციას.

ქართლის შევიწროვებით ესარგებლა და აჯანყებულიყო დვალეთი. სააკაძემ „გასტება ისეთი“ და თავისუფლების მოყვარული მთიელები კვლავ დაუმონა ფეოდალურ ქართლს. ქვეყნის ძველი მოღალატე ლორის იელიქი გიორგის წინააღმდეგ საქმიანობდა. სააკაძე მიუხდა ლორეს. შელიქი გადაიხეწა. მოურავმა იჭაობა დაარბია. ბორთვისის ციხის პატრონი ქაიხოსრო ბარათელი ყიზილბაშებს მომხრეობდა. ბორთვისის ციხეში მას ხუთასი ყიზილბაშ-მეთოფე შეეყენებია და თავს არხენინად გრძნობდა. სააკაძე მოულოდნელად მიუხდა ტბისში ქაიხოსროს ასახლეს, ხელთ იგდო მოღალატე ფეოდალი და აიძულა ის, რომ ციხიდან ყიზილბაშები გამოეტყუებია. სააკაძემ ყველა მათ თავები დააყრევინა, ხოლო ციხეში თავისი ბაღში შეაყენა.

ყიზილბაშები შეტუთულები ისხდნენ ციხე-სიმაგრეებში. სიმონ-ხანი თბილისიდან ველარ გამოდიოდა. არც მის დამხმარე განჯის ხანს ადგა მოურავისაგან კარგი დღე. 1626 წელს სააკაძე მიუხდა განჯას, აიღო და დაარბია ის. შაჰაბასს, უკვეელია, კვლავ განსაკუთრებული ღონისძიებების მიღება დასჭირდებოდა, რომ ქართველი ფეოდალების შინაპოლიტიკურ ბრძოლას ოს ამ გასაჭირისაგან არ ეხსნა.

გიორგი სააკაძე ქართლის მმართველობას ირეშებდა და თეიმურაზის შეფობას ვერ ითმენდა. ოსმალეთთან თუ სხვა მეზობელ ქვეყნებთან მოლაპარაკებას მოურავი თეიმურაზისაგან დამოუკიდებლად აწარმოებდა. საქართველოში სააკაძეს უკვე ქართლის მოურავი ეწოდებოდა, ხოლო ოსმალეთის ზეანთქარი მას „ქართლის მპყრობელ მოურავ-

ხანად" იცნობდა და „თეიმურაზ-ხანის" სწორად უყურობდა. უკანასკნელი ხვანთქარს მხოლოდ კახეთის მშართველად მიაჩნდა.

თეიმურაზისათვის რომ ქართლიდან ხელი აეღებინა, სააკაძემ ქართლის ტახტის „კანონიერი მემკვიდრე" წამოსწია,—ქაიხოსრო მუხრან-ბატონი. ტახტის მემკვიდრე, ბუნებრივია, სულ მთლად ქართლის მურავეის ხელში მოექცა. ქაიხოსრო მეფედ არც დამჯდარა, და სააკაძე მის გამეფებას არც აპირებდა. მას იგი მხოლოდ თეიმურაზის წინააღმდეგ იარაღად ჰყავდა. მუხრან-ბატონის წინწამოწვეით მოურავმა შიდა ქართლის ზოგიერთი თავადი მიიმხრო.

ქართლის დიდი თავადებიდან იოთამ ამილახორი და ზურაბ არაგვის ერისთავი თეიმურაზს შერჩნენ.

თეიმურაზსა და სააკაძეს შორის ომი აუცილებელი შეიქნა. „ქართლს მოურავმა" დახმარებისათვის ახალციხის ფაშასა და იმერეთის მეფეს მიმართა.

საფარ-ფაშისა და გიორგი მეფისაგან სააკაძემ დახმარება ჯარები მიიღო. **ბაზალეთის ომი.** 1626 წელს გვიან შემოდგომაზე დუშეთის მახლობლად ომი მოხდა მოურავსა და თეიმურაზ მეფეს შორის. სასტიკი ბრძოლა სააკაძის დამარცხებით დამთავრდა. მოურავი, ქაიხოსრო მუხრან-ბატონი და სხვები ოსმალეთს გაიქცნენ. სტამბოლს მივიდნენ, ხონთქარისაგან დახმარებას ითხოვდნენ და მას ქართლის დამორჩილებას აღუთქვამდნენ. დახმარება ვერ მიიღეს: 1627 წელს ერანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო და აღმოსავლეთ-საქართველო ისევ ერანის სამფლობელოდ იყო ცნობილი.

სააკაძე ოსმალეთში. მომავლის მოლოდინში ემიგრანტები ოსმალეთში დარჩნენ. მოურავმა კელაქ მაჰმადიანობა მიიღო. ამ დროს ოსმალეთში დიდი აჯანყებები იყო. აჯანყებულთა წინააღმდეგ ლაშქრობაში სააკაძემ თავისი რაზმით ხონთქარს დიდი სამსახური გაუწია. მოურავ-მაჰმადის ფაშობა უწყალობეს და საგაშეო ქვეყანაც მისცეს. 1629 წელს აქამდის გამოურკვეველი დანაშაულის გამო მოურავს და მის ორმოც მხელებელს დიდი ევზირის განკარგულებით თავები გააყრვეინეს.

შიდა-ქართლი თეიმურაზმა დაიჭირა. გიორგი სააკაძის ქონება მეფემ ნასისხლად აიღო (სააკაძეს ხორეშან დედოფალი თავისი ძმის, მეფის ლუარსაბის დაღუპვას აბრალებდა).

თბილისში სიმონ-ხანი იჯდა. მისი ხელისუფლება მხოლოდ ქვემო-ქართლზე ანუ სამხით-საბარათიანოზე ერქულებოდა.

ზურაბ ერცხთავი. ბაზალეთის ომის შემდეგ ზურაბ ერისთავი უძლიერესი ფეოდალი იყო თეიმურაზის სამეფოში. ძლიერი საფეოდალო ზურაბმა მემკვიდრეობით მიიღო. ჯერ კიდევ მისი მამა ნუგზარ ერისთავი ძლიერ სცნობდა პატრონად ქართლ-კახეთის მეფეებს. ზურაბ ერისთავი კიდევ უფრო გაძლიერდა.

მთიულეთისა და ხევის აჯანყება. 1618 წელს ერისთავის წინააღმდეგ მთიულეთი და ხევი აჯანყდნენ.

აჯანყებული მთის წინააღმდეგ ზურაბ ერისთავმა დიდ-თავადს ბარა-

თან ერთად, რომელიც ამ დროს საბერებზე უფრო სუსტები იყვნენ, საბერები ერთს საერთო ოლქს შეადგენდნენ აქემენიდების სახელმწიფოში.

პეროდოტეს ცნობით, კოლხებს, საბერებსა და ალაროდებს ერთნაირი შეიარაღება ჰქონდათ, რაც ამ ტომების საერთო კულტურას მოწმობს.

მეხუთე საუკუნის დამლევსათვის სპარსელებს, ჩანს, უფრო დაუსუსტებითა საბერები. ამის შემდეგ, აღმოსავლელი ქართველი ტომების სახელმწიფოებრივი ცენტრი საბოლოოდ გადავიდა მტკვრის აუზში, მტკეთის რაიონში.

ქართლის (იბერიის) სამეფოს წარმოშობა

ძველი გადმოცემა ამტკიცებს, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა სხვა ქვეყნებთან ერთად აღმოსავლეთი საქართველოც დაიპყრო, აქ მცხოვრებნი სხვა ტომები გააძევა და მიწა-წყალი თავის ერთ სარდალს, აზოს, მისცაო. აზო იყო არიან-ქართლის მეფის შვილი. აზო დაბრუნდა თავის სამშობლოში, არიან-ქართლში, და წამოიყვანა იქიდან კავკასიის ქართლში 18 საგვარეულო. არიან-ქართველების ამ 18 გვარიდან გამრავლდნენ შემდეგში ქართველები აქ, მცხეთის მხარეში. მათი პირველი მეფე იყო ეს აზო, რომელმაც სატახტო ქალაქად მცხეთა აირჩიაო.

ეს თქმულება მხოლოდ ნაწილობრივ არის მართალი. ქართველები მართლაც მოსულნი არიან, როგორც ვიცით, თავის ეხლანდელ სამშობლოში სამხრეთიდან, მაგრამ ალექსანდრე მაკედონელი აქ არაფერ შეაშინა. ქართლის სამეფო შეიძლება მართლაც მეოთხე საუკუნეში იყოს ჩამოყალიბებული, მაგრამ მისი უძველესი დედაქალაქი არმაზი იყო, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, მცხეთასთან, სადაც ეხლა რკინიგზის სადგურია. მცხეთაში დედაქალაქი უფრო გვიან გადაიტანეს.

არმაზ-მცხეთის სამეფო. რომელსაც ბერძნები „იბერიას“ ეძახდნენ, ადგილობრივი-კი „ქართლი“ ერქვა, იმავე საბერების სახელმწიფო იყო.

ქართლის მეფეები ფარნაეზიანთა საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ. შესაძლებელია რომ ფარნაეზიანთა დინასტიის დამაარსებელი მცხეთა-არმაზში მართლაც აზო ყოფილიყოს.

საქართველო და მისი მემკვიდრეები მლინისტურ ხანაში

აქემენიდების სამეფომ მხოლოდ ორი საუკუნე გასძლო. მეოთხე საუკუნის დამლევს მას ბოლო მოუღეს ბერძნებმა ალექსანდრე მაკედონელის წინამძღოლობით.

ალექსანდრეს მამა, ფილიპე, მეფობდა მაკედონიაში, მთიან ქვეყანაში ბალკანეთის ნახევარ კუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილში. ფილიპე მაკედონელმა მოზრახებული და ფრთხილი პოლიტიკით თავის გაელენას დაუმორჩილა თითქმის მთელი საბერძნეთი, რომლის საკავშირო ჯარის სარდალად ფილიპე აღიარეს., ფილიპემ ჩააგონა ბერძნებს დაეწყათ საერთო ძალებით დიდი ომი მათი ძველი მტრის, სპარსელების წინააღმდეგ. 336

თა ბარათა შეილს სთხოვა დახმარება. ფეოდალების ლაშქარმა გატება მთის წინააღმდეგობა. ზურაბმა დაიმორჩილა, მძიმედ დახარკა და საბოლოოდ გაისაკუთრა მთიულეთი და ხევი.

ოშები ფშავ-ხევსურეთში. 1620 წელს ზურაბ ერისთავმა ფშავ-ხევსურეთის დამოწმება განიზრახა. მრისხანე ფეოდალი სასტიკი წინააღმდეგობას წააწედა. ზურაბ ერისთავი თავისი აზნაურებით არაერთგზის შეიჭრა ფშავ-ხევსურეთში, დაბუგა სოფლები, დაანგრია სალოცავეები, მაგრამ არ იქნა და ფშავ-ხევსურეთი ვერ დაიმონა. სასტიკი ბრძოლა რამდენიმე წელს გრძელდებოდა. მრავალი ლომგული ვაჟაკი შეაწყდა ზურაბის ხრევა-აზნაურებს, მაგრამ თავისუფლების გმირებმა მტრეს არა ნაკლები წაწითლებინეს ქვიშანი.

მედიდური ერისთავი ადვილად არ დაეხსნებოდა შეუპოვარ მთიელებს, რომ თვით არ გადაჰყოლოდა დაუსრულებელ შფოთს.

ზურაბ ერისთავი მთას არ დასჯერდა. ხარბი თვალი მან ეხლა მეზობელ მუხრან-ბატონის მამულს დაასო.

ბაზალეთის ომის შემდეგ ერისთავმა მთელი სამუხრანო ვერ მიიღო. თეიმურაზს ეს საფეოდალო თავის შვილისათვის უნდოდა. ერისთავი ამის გამო გადაუდგა მეფეს და სიმონ-ხანს მიუღო. 1630 წელს სიმონ-ხანმა ზურაბ ერისთავის დახმარებით თეიმურაზ მეფე ქართლიდან განდევნა და შიდა-ქართლი დაიჭირა. ასეთი „სამსახურისათვის“ ზურაბ ერისთავმა სიმონ ხანისაგან მიიღო მუხრანი, თეიმურაზ მეფე იმდენს ეცადა, რომ ზამთრით გაუმძღარი ერისთავი ისევ გადაიბრია.

სიმონ-ხანის სიყვდილი. თეიმურაზმა ზურაბს სიმონ-ხანის მოკვლა შეუკევთა და საჯილდოდ თიანეთის წყალობას შეჰპირდა. ზურაბ ერისთავმა მოაკვლევინა სიმონ-ხანი და ქართლი ისევ თეიმურაზს დააქვრინა.

თეიმურაზ მეფე და ზურაბ ერისთავი. გაძლიერებულმა თეიმურაზმა დრო იხელთა და დაღისტნის იდგინები დალაშქრა (კახეთის აოხრების შემდეგ შთიდან ლეკთა ბრბოები ზშირად ჩამოდიოდნენ და მშვიდობიან მოსახლეობას არბეუდნენ და იტაცებდნენ), მაგრამ ქართლ-კახეთის ეს გაერთიანება დღემოკლე აღმოჩნდა. გაერთიანებას მტკიცე საფუძველი არ გააჩნდა და მისი ხანგრძლივობა ფეოდალების ხუშტურზე იყო დამოკიდებული. კერძოდ, თეიმურაზისა და ზურაბ ერისთავის პატრონ-ყმობა შეუთავსებელი რამ იყო.

ზურაბ ერისთავის აგრე გაძლიერება მოსვენებას უკარგავდა ჭეოდარს მეფეს. პარტიზმოყვარე თავადი, საშიში იყო, რომ მეფის თავიდან მოშორებას და ქართლ-კახეთის „ერისთავობას“ განიზრახავდა. თეიმურაზმა გადაწყვიტა უზომოდ გაძლიერებული ყმის დალუქვა.

ზურაბ ერისთავის მოკვლა. ზურაბის მკვლელების შოვნა ძნელი არ იყო. ერთად ბევრი იყო ქართლ-კახეთში, მთასა თუ ბარში, ზურაბის მისიხლე. საგინა შეილმა, ჩოლაყა შეილებმა და ფშავემა თულუმი შეილმა ღალატით მოჰკლეს ზურაბ ერისთავი საფრცხლეს.

თეიმურაზი საშიში ყმისაგან გათავისუფლდა. მინატაკები მუხრანი და

თიანეთი დაიბრუნა. საერისთოში შევიდა. თავისი ქალი, ზურაბის ქვრივი, წამოიყვანა და იმერეთის მეფის შვილს ალექსანდრეს მიათხოვა. ჩქარა აჰის შემდეგ ქართლ-კახეთის ჯარი შემოიყარა და ერთხელ კიდევ დალაშქრა დაღისტნის ადგილები.

სიმონ ხანის მოკვლით და ქართლის დაქვრივით თეიმურაზმა ერანის მხართ კვლავ ბტრობა გამოამეტლენა. ქართლ-კახეთის მეფე ამასაც არ დასჯერდა. თეიმურაზმა იმერთა მეფისაგან დამხმარე ჯარები იშოვნა და განჯა-ყარაბაღის ქვეყნები დაარბია. ერანის წინააღმდეგ თეიმურაზ მეფის ასეთი ამოქმედება დაკავშირებული იყო ერან-ოსმალეთის ახალ ომთან, 1629 წელს რომ დაიწყო. ამავე დროს თეიმურაზმა რუსეთთან ურთიერთობა გააბა და მოსკოვის მეფეს აგრესორთა წინააღმდეგ დახმარება სთხოვა. ამის საპასუხოდ ერანის შაჰმა სეფიმ (შაჰაბასი ჯერ კიდევ 1628 წელს გარდაიცვალა) ქართლი სიმონ-ხანის ბიძას როსტომს უწყალობა, ხოლო კახეთის ხანად ყიზილბაში სალიმი დანიშნა. როსტომი დიდის ჯარით გამოისტუმრეს. ქართლის ფეოდალების ერთი ნაწილი როსტომს მიუერთდა, სხვებმა კიდევ ყიზილბაშებთან ომი არ ურჩიეს თეიმურაზს. უკაროდ დარჩენილი მეფე მცირე ამალით იმერეთს გაიქცა. როსტომმა ქართლი დაიკავა (1632 წ.)

ერანის გატოვების ხანა ქართლ-კახეთში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ

როსტომ-ხანის მოხელეა ქართლის მმართველად. ამ დროდან ერანისა და ქართლის ურთიერთობაში ახალი ხანა იწყება. ამიერიდან ვიდრე 1744 წლამდის ქართლს მაჰმადიანი ხანები განაგებდნენ. ქართლის „ვალ“ („მეფე“) ამიერიდან შაჰის მოხელე იყო და ქართლიდან შაჰის ხანაში ყოველწლიური ბაჟი მიჰქონდათ, ხოლო პირადად ყაენისათვის სხვადასხვა მისართმეველი და ქალ-ვაჟები იგზავნებოდა.

როსტომი პირველი მაჰმადიანი ხანი იყო, რომელმაც ქართლში მტკიცედ ფეხის მოკიდება შეძლო. ასეთი მდგომარეობის მისაღწევად შაჰის ამ მოხელემ ხანგრძლივი ბრძოლა გადართანა.

როსტომ-ხანი. როსტომი სიმონ მეფის მოალაღატე ძმის დავით ხანის „უკანონო“ შვილი იყო. მისი დედა შინდისელი გლეხის ქალი იყო. როსტომი ერანს დაიბადა, იქვე აღიზარდა. მაჰმადიანი იყო და გასპარსებული.

როსტომ ხანის პოლიტიკური მოღვაწეობა ქართლში.

1632 წელს როსტომ ხანმა ერანიდან თან წამოიყვანა თავის მომხრე ქართულ თავად-აზნაურთა დიდი რაოდენობა.

ხანმდროს ხანათბის დონისძიება. მოსელისთანავე როსტომმა მეტეხის, გორის და სურამის ციხეები ააგებინა და ყველგან ყიზილბაში მეთოფეები შეაყენა. შემოზღუდო თბილისში ნარჩაყალას მიდამო და აგრეთვე ყიზილბაშებს გადასცა.

თეიმურაზისა და მის მომხრეთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ერანის

შაჰმა როსტომს დაბმარელ მიუჩინა შამშადილუს, ყაზახის და ლორის ხანები.

პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ხაზით ღონისძიებანი. ქართლში ერანის ბატონობის განსამტკიცებლად როსტომი არ დაქაოთილდა სამხედრო ღონისძიებებით. მან მიზნად დაისახა ერანის სასარგებლო განწყობილების შექმნა ფართე ფეოდალურ წრეებში. ამ მიზანს ისახავდა როსტომ ხანის მთელი რიგი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ღონისძიებანი.

უპირველეს ყოვლისა როსტომმა ერანიდან თანმოყოლილ თავის მომხრე თავად-აზნაურებს მამულები დაუბრუნა. უკვე ამით როსტომ ხანმა ერანის ერთგულთა ძლიერი დასი გაიჩინა ქართლის ფეოდალებს შორის. თავიანთ მოქიშვე მეგვარეებთან ბრძოლაში ერანის ეს აგენტები შემდეგ-შეიკ რომტომ-ხანისა და ყიზილბაშების ერთგულნი ჩებოდნენ.

ერანული პოლიტიკური წყობილების შემოღება ქართლში. როსტომ ხანმა ქართლში სახელმწიფო მმართველობის ერანული წესი შემოიღო. ეს მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო. ხანის ცენტრალურ ხელისუფლებას ის შესაძრწევად აძლიერებდა.

რეფორმის შემდეგი მნიშვნელობა იმაში იყო, რომ ის ერანის გავლენას ქართლში ერთობ აძლიერებდა და ქართველ ფეოდალების გასაძრწელებას ხელს უწყობდა.

ერანის შაჰის პოლიტიკა ქართლის ხანის მიმართ. როსტომ-ხანის ერთგულებაში შაჰის კარს ეჭვი არ შესდიოდა. მოუხედავად ამისა ქართლის საკითხის საბოლოოდ მოგვარებას შაჰი ამ ხანისადმი ნდობაზე როდი ამყარებდა. ხანი მოვალე იყო ქართლის უნაღლესი ფეოდალები, რომლებიც შაჰის მორჩილებას განაცხადებდნენ, ყაენის კარზედ გაეგზავნა. იქ ეს სარდლები, ერისთავები, კათალიკოზ-მეტროპოლიტები და სხვ. ყველანი ხანის წარდგენით შაჰისაგან მიიღებდნენ შესაფერის წყალობას, ძვირფას საჩუქრებს, ხოლო ყაენის ბაზინიდან მათ ენიშნებოდათ ყოველწლიური ჯამაგირი ან ერთდროული ნიჭი. ეს ფეოდალები ამიერიდან უპირველეს ყოვლისა შაჰის მოხელე — „მოჯამაგირენი“ იყვნენ და ადგილობრივ ხანს ემორჩილებოდნენ იმდენად და მანამდის, რამდენად და სანამდის ეს ღიდმოხელე ხელმწიფის სარწმუნო და სასურველი იყო.

ბრძოლა თეიმურაზ მეფესა და როსტომ-ხანს შორის. ლტოლვილი თეიმურაზი იმერეთიდან ჩქარა დაბრუნდა და ზაალ არაგვის ერისთავის დახმარებით კახეთი ისევ დაიჭრა (1634 წ.). ამ დროიდან თეიმურაზსა და როსტომს შორის ხანგრძლივი ბრძოლა გაიმართა. ამ ბრძოლაში მთელი საქართველო მონაწილეობდა. თეიმურაზს ზხარს უჭერდნენ კახეთი და ქართლის ზოგიერთი თავადები. მისივე მომხრენი იყვნენ აგრეთვე იმერეთის მეფე და გურიის მთავარი. თეიმურაზს თავი ყიზილბაშობის შეურიგებელ მტრად და ქართველობისათვის მებრძოლად მოჰქანდა. როსტომს და მის მომხრეებს იგი საქართველოს მოღალატეებად სთვლიდა. თეიმურაზი ერანის წინააღმდეგ საქართველოს სამეფო-სამთავროების შეთანხმებას ცდილობდა. თავის პოლიტიკურ მოკავშირეს თეიმურაზის ჯგუფი მოსკოვის რუსეთში ჰხედავდა. 1639 წელს

კახეთის მეფე თავისი თავადებით ევმო რუსთ ზელმწიფეს, ზოლო 1651 წელს მოსკოვის მეფეს ერთგულებაზე იმერეთის მეფემ შეჰფიცა. ქართლის თავადებში მომხრეები როსტომსაცა ჰყავდა, მაგრამ მის უმთავრეს დასაყრდენს შეადგენდნენ: ტფილისისა და გორის მოქალაქეები, ქართლში ჩამოსახლებული თათრები და ყიზილბაში მეციხოვნეები. როსტომის ერთგული მოკაცშირე იყო აგრეთვე სამეგრელოს მთავარი ლევან დადიანი. როსტომის საგარეო ორიენტაცია გარკვეული იყო: ის ერანის ერთგული მოხელე იყო, თავს „ყაენის ფერხთა მტერს“ უწოდებდა. ხანგრძლივი ბრძოლა თეიმურაზსა და როსტომს შორის უკანასკნელის გამარჯვებით დასრულდა. ქართლის თავადების შეთქმულებები როსტომის წინააღმდეგ უსუსური აღმოჩნდა. ვერც რუსეთი მოეშველა თეიმურაზსა და მის მოხრეებს. ამავე დროს ერანი როსტომს ენერგიულად ეხმარებოდა: 1648 წელს კახეთის მეფემ ომი წააგო და როსტომმა კახეთი დაიპყრა. თეიმურაზი იმერეთს ილტოდა. კახეთი შაჰმა როსტომს მისცა სამმართველოდ.

ქართლი როსტომ-ხანის დროს. ერანის აგენტის გამარჯვება „ქართველობის“ იდეის დამარცხება როდი იყო. როსტომმაც სწორედ იმით გამოარჩეა, რომ „ქართველობას“ შეურიგებელი ბრძოლა არ გამოუცხადა. როსტომის პოლიტიკური ღონისძიებები ქართულ სოციალ-ეკონომიურ წყობას არც შეხებოდა. აქ ყველაფერი უცვლელად დარჩა. არც ქრისტიანობა განიცდიდა მის დროს ქართლში ოფიციალურ დევნას. გამაჰმადიანება უმთავრესად ფეოდალ მოხელეთა უმაღლეს წრეებს შეეხებოდა. სამაგიეროდ ქვეყანა დიდი ზნის ნანატრ მშვიდობიანობას ელიდა. შეწყდა ყიზილბაშთა თარეში. თავადების ურთიერთისაღმე მიხდომ-მოხდომაც თანდათან შენელდა. ქვეყანაში როსტომმა აღმინისტრაციული წესიერება დამყარა. გაბიზნული ხალხი უკან დაბრუნდა. სოფლებმა მოშენება იწყეს. აქა-იქ ქალაქებშიც აღდგნენ, ეპრო-ხელოსნობა გამოცოცხლდა. ქვეყანაში დოვლათი დატრიალდა.

ასეთს პირობებში ქართლის ფეოდალების უმრავლესობა თანდათან შეურიგდა როსტომ-ხანის კომპრომისულ პოლიტიკას. ამიერიდან ქართველობისათვის ბრძოლა განსხვავებულს პირობებსა და ფორმებში მიმდინარეობდა. შეურიგებელი თეიმურაზი თავისი ერთგული მომხრეებით გაირიყა და იძულებული შეიქმნა ასპარეზიც დაეცალა.

ბრძოლა ამის შემდეგაც არ შეუწყვეტია ქართველობისათვის დაუღალავე მებრძოლს.

თურქმანების ჩამოსახლება კახეთში. თეიმურაზის პოლიტიკური საქმიანობა შაჰს არ ასვენებდა. ამავე დროს არც კახეთში გადაილინენ თეიმურაზის მომხრეები. განსაკუთრებით აქტიურობდა მთიანეთი. კერძოდ, თუშები. ფშავები და ხევსურები თეიმურაზისაღმე თავიანთ ერთგულობას ეფიცებოდნენ მოსკოვის მეფე „ალექსი მიხაილსშვილს“, მორჩილებას უცხადებდნენ უკანასკნელს და მზად იყვნენ მტერზედ სალაშქროდ. ასეთს პირობებში ერანში ერთხელ კიდევ გაცოცხლდა შაჰაბასის გეგმა: კახეთში თურქმან მომთაბარეთა ჩასახლება. ამ საქმის

შესრულება ეკვიანმა შაჰმა არ მიანდო ზოსტომ-ხანს. ამიტომ კახეთი ჩა-
შოართვეს ამ მოხუცს და ისევე განჯის ხანს ს ე ლ ი მ ს გადასცეს (1656 წ.).

სელიმ-ხანი დაეღობის შესრულებას ენერგიულად შეუდგა. სულ რა-
ღაც ორი წლის განმავლობაში იღვრბაიჯანიდან მან თურქმანთა დიდი
ურდოები ჩამოასახლა კახეთში. თურქმანებმა დაიპყრეს ბახტრიანი, ალა-
ვერდი და სხვა მნიშვნელოვანი პუნქტები.

ეს საქმის დასაწყისი იყო. სელიმ-ხანი მთელი ზონით და გარე-
კახეთის ბარის თურქმანებით დასახლებას აპირებდა. ამავე დროს ლეკი-
აზრადები სასტიკად არბევდნენ და ატყევებდნენ კახელ გლეხთა შვილო-
ბიან მოსახლეობას. სელიმ-ხანი ამ ლეკებში თავის მოკავშირეს ჰხედავდა
და მათ წინააღმდეგ ბრძოლას გაუზრდობდა. კახეთი გადაშენება-მოსპობის
აშკარა საფრთხის წინაშე დადგა. თურქმანები მთელს კახეთს თავიანთ
ყოშად-ვილადებად გადაქცეეას უპირებდნენ.

ბახტრიანს სხედან თათრები.

სიტყვას ამბობენ ძველსაო:

ახმეტას ჩავერით ვენახსა

შიგ დავასახლებთ ელსაო.

ლეკი-აზრადები მთელს ქართულ მოსახლეობას ტყვეებად დაუიღვას
ემუქრებოდნენ. მაგრამ საფრთხე მხოლოდ კახეთის ბარში მცხოვრებთ
როდი უდგა. კახეთის მთიანეთის მოსახლეობა „სულით და ხოცით“ ბარ-
თან იყო დაკავშირებული. კახეთის ბარი მთიანეთის მარჩენალი იყო. ბა-
რის პურითა და ღვინით გადიოდა იოლას შწირი: მთის მოსახლეობა; ბა-
რის საზამთრო სამოვრებობაგან იყო დამოკიდებული მთიანეთის მეცხე-
რეობა; კახეთის ბარი იყო ის ადგილი, სადაც მთის ქარბი მოსახლეობა
სულ მუდამ ესახლებოდა.

კახეთს აჯანყება. კახეთში მრისხანე აჯანყება მომწიფდა. საყოველ-
თაო საფრთხემ საყოველთაო აჯანყება შობა. მიწა-მამულის დასაცავად,
სიციხეებისა და თავისუფლების დასაცავად მთელი ქვეყანა წამოიშალა.
კახი, თუმი, ფშაბეცესური, მთიულ-მოხევე ზედად მოსქდა და საშინე-
ლის დაკერით ერთბაშად გაწმინდა უცხოელ ჩამოსახლებულთაგან სამ-
შობლო მიწა-წყალი. ბახტრიანს, ალავერდს თუ სხვაგან შიგნით კახეთში
არც ერთი თურქმანი არ გაუშვიათ. სელიმ-ხანი თავტუდმოგლეჯილი გა-
დაიხვეწა (1659 წ.).

აჯანყების მიზნები. ეს აჯანყება ორ მთავარ მიზანს ისახავდა: კახეთის
გაწმენდას ჩამოსახლებულ თურქმანებისაგან და ქვეყნის განთავისუფლე-
ბას ერანის ბატონობისაგან. პირველი ამ მიზანთაგან უახლოესი იყო. აქ
აჯანყების ყველა მონაწილენი თავადი თუ გლეხი, მთიელი თუ ბარელი
თანაბრად დაინტერესებული იყვნენ და შეურიგებელი ბრძოლა სრულს
გამარჯვებამდის ყველასათვის უდავო იყო. მეორე მიზანი უფრო „შო-
რეული“ იყო და აჯანყებულთა ფეოდალურ ნაწილში მის შესახებ ერთ-
სულოვნობაც არ იყო.

ხალხის ამ საშინელმა რისხვამ ძლიერად იმოქმედა აგრესორზედ.
ერანში დაინახეს, რომ შაჰაბასისეული კახური გეგმის განხორციელება

მთი არ შეუძლიათ. კახეთის თურქმანებით დასახლების გეგმა დროებით უარყვეს. მარცხის გამოსასწორებლად შაჰმა სელიმ-ხანის ნაცვლად სხვა მოხელე მუხრან-ხანს გამოგზავნა დიდის ლაშქრით.

რაკი აგრესორმა კახეთში თურქმანების ჩამოსახლების გეგმა უარყო, ამით აჯანყების ერთი მთავარი მიზანი მიღწეული იყო. ამის შემდეგ მუხრან-ხანმა აჯანყებულთა ფეოდალური ნაწილის დეზორგანიზაცია ადვილად მოახერხა. აოხრების ბუქარით თუ დაყვავება-მოსყიდვით ხანმა გადაიბირა აჯანყების ნაკლებად აქტიური მონაწილენი. თავადები მრავლად გადაუღვნენ თანამებრძოლთ და შაჰს „თავი დაუკრეს“. აჯანყების მთავარი მომწყობი ზაალ არაგვის ერისთავი თავისი მომხრეებით დამორჩილებას არ ფიქრობდა.

აჯანყების ფეოდალური ხელმძღვანელობის დამარცხება. მაგრამ ზაალის და მისი მომხრეების საქმე ცუდად წავიდა. ქართლში როსტომ ხანი გარდაიცვალა — 1658 წ. და მისი ადგილი ერანის მომხრე ეახტანგ მუხარან-ბატონმა (შაჰნავაზი) დაიჭირა. მოსკოვის მეფის მხრით დახმარების უიმედობამ და ერანის მომხრე შაჰნავაზის ენერგიულმა მოქმედებამ ქართლის ფეოდალების ანტიერანული დასი შეაშინა. არც თეიმურაზის მხლებელმა თავადებმა გაუპიროს მეფეს აჯანყებულ კახეთში გასაბატონებლად ჩასვლა. თავადებს შეშურდათ ზაალის პირველობა და არც ამ აჯანყების საბოლოო გამარჯვება სწამდათ. ამავე ხანებში იმერეთში გარდაიცვალა ალექსანდრე მეფე, მოსკოვის მეფის ყმა და თეიმურაზის ერთგული მოკავშირე (1660 წ.). ამის შემდეგ იმერეთი დიდხნით ფეოდალურმა ანარქიამ მოიცო. ეს გარემოება ანტიერანული დასის დიდი დანაკლისი იყო. ზაალ ერისთავმა მაინც ქედი არ მოიხარა და ბრძოლას განაგრძობდა. 1661 წელს შაჰნავაზმა ზაალი დალუბა. არაგვის ერისთავი მისმავე ძმისწულებმა მოკლეს. ერთს ამ მოღალატეთაგანს — ოთარს შაჰმა არაგვის ერისთავობა უწყალობა. ზაალის თანამებრძოლები გატყდნენ. შალვა ქსნის ერისთავი, მისი ძმა ელიზბარ და ბიძინა ჩოლაყაშვილი მორჩილებით ეახლნენ შაჰს და დანაშაულის შენდობა ითხოვეს. შაჰმა ისინი თურქმანთა იმ ურდოებს გადასცა, რომელთა მეტომეები აჯანყებულმა კახელებმა გაუღიტეს 1659 წელს. თურქმანებმა აჯანყების ეს სამივე მეთაური დახოცეს.

თეიმურაზის გამგზავრება შაჰის კარზედ. ალექსანდრე მეფის სიკვდილმა და იმერეთში გამეფებულმა ანარქიამ უკანასკნელი ენერგია დაუპოვია მოხუც თეიმურაზ მეფეს. ყოველი მხრით იმედგადაწყურულმა უმოწყალო მეფემ „თავი დაუკრა“ ყენს. თეიმურაზი შაჰს ეახლა. ეს ერანის დიდი გამარჯვება იყო აგრესორის დამორჩილთა თავისუფალი საქართველოს უკანასკნელი წარმომადგენელი, ერანელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ორმოცდაათწლოვანი გმირული ბრძოლის მესაქე. საგარეო პოლიტიკის თვალსაზრისითაც რუსეთის თავდადებული მომხრისა და ყმის შაჰისადმი დამორჩილება ერანის დიდი წარმატება იყო. ამდენადვე ეს იყო იმიერკავკასიაში მოსკოვის მეფის საგარეო პოლიტიკის პარცხი.

შაჰნავაზის ლაშქრობა იმერეთში. 1661 წელს შაჰნავაზი იმერეთის საქმეებში ჩაერია. ამ დროს იქ ეამეუ დადიანი გამეფებულყო. იმერეთის თავადები თავს არ უდებდნენ მას და შაჰნავაზს ეპატრებოდნენ. ეამეუ დადიანი სვანეთს გაიქცა. შაჰნავაზმა ოდიში დაიჭირა და დადიანად ეამეუის მოქიშე შამადავლა დასვა. ოდიშში შაჰნავაზს აფხაზეთის მთავარიც ეახლა და ყმობა გამოუცხადა. შაჰნავაზმა იმერეთის მეფედ თავისი შვილი აჩილი დასვა, თითონ კი მძევლებით, ტყვეებით და დიდძალი განძეულობით ქართლში დაბრუნდა.

თეიმურაზის ზიკვდილი ახტრაბადის ციხეში. მეტად სასიამოვნო იყო ჯაქისათვის თეიმურაზ მეფის დამორჩილება. შაჰი არწმუნებდა თეიმურაზს, რომ კახეთის ბატონობას მის შვილისშვილს ერეკლეს მისცემდა, თუ უკანასკნელი მოსკოვის ზელმწიფის ყმობას უარყოფდა, ერანის ბატონობას აღიარებდა და შაჰს ეახლებოდა. ამ დროს ერეკლე მოსკოვიდან თუშეთს მოსულყო და კახეთის დაჭერას ცდილობდა.

თეიმურაზმა სანდო კაცები მიუვლინა თუშეთში ბატონიშვილს. ერეკლე არ მიუვიდა შაჰს. უკანასკნელ თეიმურაზს გაურისხდა. ბატონიშვილის მოუსვლელობა მას დააბრალა. შაჰის ბრძანებით მეფე დააპატიმრეს და ასტრახანის ციხეში გამოკეტეს. სამოკლათოთხმეტი წლის მოხუცმა ახალი ტანჯვა ველარ აიტანა და ჰქარა იქვე პატიმრობაში გარდაიცვალა (1663 წ.). შაჰმა ნება დართო აღესრულებით პატიმრის უკანასკნელი სურვილი: კახელებმა მისი ცხედარი საყვარელ სამშობლოში მოასვენეს და მამაპაატა სასაფლაო ალავერდს დიდის აშბით დაკრძალეს უკანასკნელი „ქართველი“ მეფე.

არჩილის დამტკიცება კახეთის ხანად. ლიხთ-იმერეთის ფეოდალების იმ ნაწილმა, შაჰნავაზის ლაშქრობის შედეგად რომ დაზარალდა, სტამბოლს მიაშურა და „ყიზილბაშთა ხანის“ მიერ „ხვანთქრის საბატონოს“ დაჭერა ოსმალეთის სულთანს შესჩივლა. სულთანმა ერანის შაჰს არჩილ მეფის იმერეთიდან გაყვანა მოსთხოვა. ყენის ბრძანებით შაჰნავაზმა თავისი შვილი იმერეთიდან წამოიყვანა (1663 წ.).

შაჰმა ერთგული ყმები არ მოიძულა. არჩილი ერანს დაიბარეს. მაჰმადიანობა მიაღებინეს და კახეთის ხანად შეიწყალეს. ამ დროიდან ვიდრე 1775 წლამდის მამა-შვილს მტკიცედ ეპყრათ ქართლ-კახეთი.

ქართლის ფეოდალური დაწინაურება. ქართლის ეკონომიური წინსვლა, როსტომ ხანიდან რომ დაიწყო. შაჰნავაზის დროს კიდევ უფრო სწრაფად მიდიოდა. ფეოდალებმა ფრად ინტენსიური სამეურნეო საქმიანობა გააჩაღეს. ჰყიდულობდნენ ტყეებს და სხამდნენ გლეხებად, გადმოიბირებდნენ ბეზობელ ქვეყნებიდან გლეხებს, ეძებდნენ და უკან აბრუნებდნენ დიდის ხნის წინ აყრილ-გაქცეულ საეკლთარ ყმებს. აშენებდნენ ზვრებს და ბაღებს, აკეთებდნენ მარნებს, წისქვილებს და ზეთსაღებლებს. გაყავდათ სარწყავი არხები, აგებდნენ ქარვასლებს, ხიდებს, სასახლე-კოშკებს, ბოსელ-საუგინიბოებს. ასეთი საქმიანობის შედეგად იქ, სადაც დიდხანია „ქვა ქვაზედ არ იდევ“, თანდათან გაჩნდნენ დაბა სოფლები, გაოსტლდნენ ან კიდევ ახლად წარმოიშვნენ ქალაქები.

ქართლი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში XVII — XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე

მე-17 საუკუნის უკანასკნელ მესამედში და მე-18 საუკუნის პირველ მეოთხედში საქართველო დაუცხრომელ ბრძოლას განაგრძობდა აგრესორთა ბატონობისაგან განსათავისუფლებლად. ბრძოლის წაშუენი ისევ ქართლი იყო. ერანელთა ბატონობის მიუხედავად ქართლი აღნიშნულ დროს როგორც ეკონომიურად, ისე კულტურულად წინ მიდიოდა. მისი გავლენა მეზობელ ქართულ სამეფო-სამთავროებზე სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა.

დიდი მარცხის შედეგად ქართულ საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი გამოვლილ ბრძოლებს იგონებდა და გადასულ მებრძოლთა საქმიანობის შეფასებას ახდენდა. საქართველოს ძალთა გაუერთიანებლობა, თავადების თვითნებობა, ურთიერთის გაუტანლობა, აულაგმაჟი სოციალური ჩაგრა, — მიაჩნდათ საქართველოს ამ დიდი მარცხის მიზეზად.

ბრძოლის საშუალებანი. ამის შესაბამისად სახედვნე შემდგომი ბრძოლის საშუალებებს. ფიზიკურ საშუალებათა გვერდით თანდათან შემუშავდა აგრესორთა წინააღმდეგ იდეური ბრძოლის საშუალებანი. ამ მიზანს ემსახურებოდნენ ამ დროის ქართული პოეზია, მეცნიერება, პროზაგანდა. თანდათან შეიქმნა იდეურ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა ძლიერი დასი: პოეტები, მეცნიერები, სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწენი. შაჰნავაზის შვილები: არჩილ მეფე (1661....), გიორგი მეფე (1676-1709 წლ.) და ამათი ძმისწული ეახტანგი (1703 — 1724) ამ ბრძოლის ხელმძღვანელები იყვნენ. თავადების პოლიტიკური უფლებების შეზღუდვა, სახელმწიფო, სამოქალაქო და ადმინისტრაციული სამართლის მოწესრიგება, ქვეყნის ეკონომიური წინსვლისათვის ხელის შეწყობა იყო მათი საზინაო სამოქმედო პროგრამა. მეორეს მხრით მათი მიზანი იყო ქართლ-კახეთის ერთ საზღვოდ გადაქცევა, ხოლო დასავლეთ საქართველოს მეფე მთავრებთან პოლიტიკური კავშირი. საქართველოს პატრიოტებს ერანიც და ოსმალეთიც ორივე თანაბრად შეურიგებელ მტრებად მიაჩნდათ — ერთი „ფოცხვერი“ იყო, მეორე „ბაბრი“ — და ეძებდნენ მათ წინააღმდეგ მოკავშირეებს. მოკავშირედ, ბუნებრივია, ქრისტიანული ქვეყნები იგულისხმებოდნენ, მაგრამ ისეთი, რომელსაც რეალური დახმარება აღმოეჩინა, არავინ იყო.

მე-17-18 საუკუნის მიჯნაზე ქართველ პატრიოტთა ეს დასი თანდათან იზრდებოდა. ასეთი მოღვაწენი ამ დროს ქართლის გარდა მოიპოვებოდნენ კახეთშიაც და დასავლეთ-საქართველოშიაც.

1676 — 1688 წლებში ქართლში გიორგი ეახტანგის ძე მეფობდა. ერანისადმი მორჩილებას ის უფრო ნაკლებად ითმენდა, ვიდრე შაჰა მისი და აჯანყებისათვის საიდუმლოდ ემზადებოდა. შაჰმა შეუტეო განზრახვა და ის მეფობიდან გადააყენა. გიორგი არ დაემორჩილა შაჰის ბრძანებას და აჯანყდა. მის ადგილზე შაჰმა თეიმურაზის შვილის-შვილი ერეკლე დანიშნა. ეს უკანასკნელი რუსეთიდან კარგა ხანია წა-

მოსულაჲო და თავის ბედს შაჰის კარზედ ეძებდა. ქართლში ერეკლე 1588 — 1703 წლებში ბატონობდა. მან ქართლში ზოგი რამ წესების შეცვლა განიზრახა. ამით ერეკლემ ქართლის ძლიერი თავადები გადაიმტერა. ბოლოს აჯანყებული გოგრაგი დაშორილდა შაჰს და 1703 წელს ქართლის მეფობა ისევ მიიღო. მაგრამ შაჰმა ის ერანში დაიტოვა, ხოლო ქართლში მეფის მოადგილედ (ჯანიშინი) მისივე ძმისწული ეახტანგი დანიშნა.

ქართლიდან გაწვეულს ერეკლეს აენმა კახეთი უწყალობა. ამავე დროს იგი თავის ყულარადასად (სასახლის გეარდის სარდალი) დანიშნა. ერეკლე ისპაანში დარჩა. კახეთის მმართველობა კი მის შვილს დავითს ებოძა (1703 წ.).

დასავლეთ-საქართველო XVII საუკუნეში

XVII საუკუნეში დასავლეთ-საქართველო თანდათან დაკემის გზით მიდიოდა.

ქვეყნის პოლიტიკური დაწლა აღნიშნულ საუკუნეში კიდევ უფრო გაღმრავდა. უკვე სამეფო-სამთავროებს შორის გაბუდმებული ომები იყო. დეოდალური ომი გამარჯვებულს იმდენად არ აძლიერებდა, რამდენად დამარცხებულს ანადგურებდა. საბოლოო ჯამში ქვეყნის საწარმოო ძალები სასტიკად ეცემოდა და პოლიტიკურად ყველა სუსტდებოდა.

დეოდალურად დაწლილ-დასუსტებულ სამეფო-სამთავროებს გარეშე მტერი სულ უფროდაუფრო ეუფლებოდა. XVII საუკუნის დასაწყისიდანვე ჯერ გურიელმა და დადიანმა, ხოლო უფრო გვიან იმერეთის მეფემაც იკისრეს ოსმალთა ყოველწლიური ხარკი. ოსმალთა ხარკი ცალკეულ სამეფო-სამთავროებისათვის სხვადასხვა იყო. მაგრამ ყველასათვის საერთო ის იყო, რომ ეს ხარკი თანდათან იზრდებოდა. ოსმალთა გაბატონებას თვით ფეოდალები უწყობდნენ ხელს. მთელი XVII საუკუნის სიგრძეზე, ოსმალთა ჯარი არც ერთხელ არ შემოსულა დასავლეთ-საქართველოში თუ არ მეფის, დადიანის, გურიელის ან სხვა თავადების მოწვევით. მეზობლის მიერ მიმძლავრებული მთავრის ან მეფის მოწვევით ოსმალთა ლაშქარი XVII საუკუნეში არაერთგზის შემოდიოდა დასავლეთ-საქართველოში და საშინელი ახოვება-დარბევით „წესრიგს“ აღადგენდა. ასე რომ დასავლეთ-საქართველოს ფეოდალები, რასაც საკუთარის ხელით ვერ ანადგურებდნენ, იმას ოსმალეთს ანადგურებდნენ.

XVII საუკუნის 60-ანი წლებიდან მთელი დასავლეთ-საქართველო საშინელმა ანარქიამ მოიცო. მეფის თუ მთავრების ხელისუფლება კიდევ უფრო დაეცა. ქვეყანა თავადების სათარეშოდ იქცა. დადიანი, გურიელი, ქართლის ბატონიშვილი, აბაშიძე თუ იმერეთის ბატონიშვილი თავადების სურვილით წარამართა სცლიდნენ ერთიმეორეს სამეფო ტახტზე.

თავადებმა მიიტაცეს და გაისაკუთრეს სამეფო ყმა-მამული. ერისთავ-

მოურავებმა ხელშეწყობა დაიწყეს. მთაერები აუქმებდნენ საეპისკოპოსოს, საწინამძღვროებს და იტაცებდნენ საეკლესიო მამულებს, საერო ფეოდალებმა დაიტაცეს საკათალიკოზო სოფლები.

ბოლომოუღებელი ურთიერთზე თავდასხმანი საესებით აჩანაგებდა მწარმოებელ მსახლეობას. განმანადგურებელი ტყვის-სყიდვა მძინეარებდა. ეპეკსიონიდან ოსი და სენი ტყვისმყიდველები დათარეშობდნენ. აფხაზ-ფეოდალებმა გააყვანეს ოდიშის დასაელეთი, ზღვისპირის აფხალებს ჯიქ-ჩერქეზები და აფხაზები მოსდებოდნენ, სამხრეთ-დასაელეთიდან გურულ-აჭარელი ტყვისმყიდველები აჩანაგებდნენ საკუთარ ქვეყანას. ტყვისმყიდველთა ბრბოებმა მოიცვეს არა მარტო განაპირა ადგილები, არამედ შიგნით რაიონებიც. ახალციხე, ბათომი, სოხუმი და შემდეგ ქუთაისი ტყვეებით ეაჭრობის პუნქტებად იქცნენ. ტყვის გამყიდველები ჩვეულებრივ თავადები იყვნენ. მაგრამ ამ ელურ საქმეს ჩქარა სხეებმაც მიჰყვეს ხელი. მთაერები, ეპისკოპოსები, აზნაურები და მოყაზახე გლეხებიც კი „ტყვის სყიდვაში გაეროვნენ“. XVII-ში საერთოდ და განსაყუთრებით მის მეორე ნახევარში ტყვის სყიდვამ დასაელეთ-საქართველოში კატასტროფული ხასიათი მიიღო. ამ საუკუნეში დასაელეთ-ს აჭარეთელ ოსმალებით ში ყოველწლიურად იყიდებოდა მთელი მოსახლეობის ჯანსაღი ნახატი.

ქვეყანაში სრული გაუკითხაობა მეფობდა. გლეხი საესებით ბატონის ანაბრა ვახდა. საბატონეშო ურთიერთობა ყოელად აუტანელი შეიქნა. გამხეცებული ბატონისაგან გლეხი თავს იცავდა, რითაც და როგორც შეეძლო მაგრამ ჩამორჩენილს ფეოდალურ ქვეყანაში გლეხთა ბრბოლა ორგანიზებული ვერ იყო. გლეხობა გაუერთიანებელი იყო. მათი საერთო გამოსვლა არ ხერხდებოდა. დაქსაქსულად იბრძოდნენ ცალკეული გლეხები, ან ცალკეული მეზატონის ყმები, ერთი კატეგორიის გლეხები ან კიდევ ცალკე სოფლები. აუტანელ პირობებში მოქცეულ გლეხობას სამურნეო საქმიანობის სტიმული აღარა ჰქონდა და ქვეყანა უფროდაუფრო ღარიბდებოდა. სილატაკეს ხშირი შიმშილობა თანსდევდა, შიმშილობას ჰირი მოჰყვებოდა და ყველა ერთად ქვეყანას აყვანებდა.

ბუნებრივია, გლეხობა, ეისაც კი ამის შეძლება ჰქონდა, გარბოდა ამ ჯოჯოხეთად ქცეულ „საშობლოდან“. ესახლებოდნენ აღმოსაელეთ საქართველოში, სადაც ამ დროს, შედარებით, წესიერება სუფევდა.

XVII საუკუნის სოციალურ-პოლიტიკური პირობების შედეგად მოსახლეობის რიცხვი დასაელეთ-საქართველოში ერთი ორად შემცირდა.

XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დასაელეთ-საქართველოს პოლიტიკური მეთვალყურეობა და იტური საქმეების ოსმალთა ინტერესებისთანაზად მოგვარება ზანთქარმა ახალციხის ფაშის დაავალა. ჩქარა ახალციხის ფაშა მთელი ლიხთიქითის პოლიტიკური ცხოვრების მომწესრიგებელი შეიქნა. ფაშა განზრახ აღვივებდა ბოლომოუღებელ შფოთს დასაელეთ-საქართველოში: ქვეყნის დასუსტება ოსმალეთის მიზანი იყო. ამავე დროს ასეთი მდგომარეობა ფაშისათვის დიდი შემოსავლის წყარო

წელს ფილიპემ მართლაც დაიწყო ეს ომი, მაგრამ ბევრი აღარ დასცალდა. იმავე წელს ფილიპე მოკლეს. ფილიპეს საჩემო განაგრძო მისმა შვილმა, 20 წლის ალექსანდრემ, რომელიც აღზრდილი იყო სახელგანთქმული ბერძენი ფილოსოფოსის არისტოტელეს მიერ.

სპარსეთი ამ დროს მეტად დასუსტებული იყო, მაკედონელებს კი ჰყავდათ საუკეთესო ჯარი. ამიტომ ბერძნებმა ადვილად სძლიეს სპარსელებს. სამი დიდი დამარცხება აწენვეინა ალექსანდრემ თავის მტერს ამ უზარმაზარი ლაშქრობის დროს აზიაში: გრანიკთან 334 წელს, ისესთან 333 წ. და გავგამელასთან 331 წ. და წინა აზიის უდიდესი ქალაქებიც, ბაბილონი და სუზა, ზეგლტო. სუზა საზამთრო და საგაზაფხულო საჯდომი იყო სპარსეთის მეფეებისა, მათი ნამდვილი სატახტო ქალაქი კი იყო პერსეპოლი. მალე ალექსანდრემ აიღო პერსეპოლიც, ბოლო 330 წ. ქალაქი ეგბატანაც, სპარსელების მეფის საზაფხულო რეზიდენცია.

სპარსეთის სამეფოს დაპყრობა დამთავრებული იყო. მაგრამ თვითონ ალექსანდრე მაკედონელის ახალი უზარმაზარი სახელმწიფო კიდევ უფრო დღემოკლე აღმოჩნდა. 323 წ. ალექსანდრე გარდაიცვალა. მალე მაკედონელთა მსოფლიო მონარქია დაიშალა რამდენიმე დამოუკიდებელ სამეფოდ. ალექსანდრეს სარდლებმა, რომელთაც, როგორც მეფის ნაცვლებს, საგამგეოდ ჩაბარებული ჰქონდათ სხვადასხვა პროვინცია, 306 წლიდან უკვე თავისი თავი მეფედ გამოაცხადეს.

ალექსანდრეს სახელმწიფოდან გამოყოფილ სამეფოებში ყველაზე დიდი მნიშვნელობა, აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიისათვის, ჰქონდათ ლიზიმახის მიერ დაარსებულ სამეფოს თრაკიაში, პტოლომეს მიერ დაარსებულ სამეფოს ეგვიპტეში და, განსაკუთრებით-კი, სელევკის მიერ დაარსებულ სამეფოს აზიაში. თუმცა თავდაპირველად სელევკის სამეფო თითქმის მთელ წინა აზიას შეიცავდა, მაგრამ თანდათანობით მისი ცენტრი სირიაში გადავიდა, და ამიტომ იგი სირიის სამეფოდაც იწოდებოდა. თავის სატახტო ქალაქად სელევკიდემა, როგორც ეძახიან სელევკის შთამომავლობას, აირჩიეს ანტიოქია (სირიაში), რომელიც აგრეთვე სელევკის მიერ იყო დაარსებული.

მალე სელევკიდების ანუ სირიის სამეფოს ახალი სამეფოები გამოეყო. მესამე საუკუნის შუაწლებში სელევკიდებს გადაუდგა და დამოუკიდებელ სამეფოებად ჩამოყალიბდა ბაქტრია და პართია. ბაქტრია კასპიის გაღმა მხარეში მდებარეობდა, მდ. ამუ-დარიას (ოქსის) ზეა და ზემო წელზე, პართიას კი ეჭირა კასპიის ზღვის სამხრეთით და სამხრეთ დასავლეთით მდებარე ქვეყნები. პართიაში გაბატონებულს სამეფო დინასტიას არშაკიდებს ანუ არშაკუნიანებს უწოდებენ, ამ სამეფოს დამაარსებლის, არშაკის, სახელის მიხედვით. პართიის ანუ არშაკიდების სამეფომ, რომელმაც თითქმის ხუთი საუკუნე გასძლო (250 წლიდან, ძვ. წ. — 226 წლამდე, ახ. წ.), შემდეგში დიდი როლი ითამაშა ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ისტორიაში.

აღრვევ გამოეყო სელევკიდების სამეფოს პონტო, რომელმაც ასეთი სახელწოდება მიიღო იმიტომ რომ შავი ზღვის ანუ პონტოს სამხრეთ სა-

ერ. თითოეული მებრძოლი მხარე „სამართალს“ და „ხელის აყვობას“ ფარსავან დიდი ქათამის გაღებით შოულობდა.

XVII საუკუნის 70-იან წლებში იმერელმა თავადებმა ოსმალთა ჯარი ქუთაისის ციხეში შეიყვანეს. ამით გარეშე მტერმა ქვეყნის შუა გულში ფეხი მკვიდრად მოიკიდა.

ვახტანგის მოღვაწეობა

ვახტანგ ჯანიშნის მოღვაწეობა XVII საუკუნის ქართლის განვითარების ყოველმხრივი შედეგებია იყო. ქართლის საზოგადოებრივ თუ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების არც ერთი მხარე არ დარჩენილა, რომელსაც ვახტანგი არ შეხებოდეს.

სახელოების ძველს პატივში აღდგენა. საქმე ერეკლეს დროს „შეშლილი“ წესების აღდგენით უნდა დაწყებულიყო. ასეც მოხდა. უპირველეს ყოვლისა ერეკლეს მომხრენი გადააყენეს. ერეკლეს მიერ დასჯილ თავადებს „უბრალოდ წართმეული“ ყმა-მამულები უკან დაუბრუნეს და საერთოდ „რომელიც ამგვარი უბრალო საქმეები იყო, ყველა ისევე მოშალეს“. შემდგომი ზომა დარღვეული საეკლესიო სამართლის აღდგენა იყო. ვახტანგის ინიციატივით მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება, კრებამ გადაწყვიტა ერეკლეს მიერ დასჯილი კათალიკოზი და მცხეთის კათალიკოზად ჯანიშნის ძმა დომენტი აირჩია. დომენტის სახით ვახტანგმა ქართლის ეკლესიაში ერთგული მომხრე გაიჩინა. ამ აქტს ჩქარა მცხეთის ეკლესიის მემამულეობის აღდგენა მოჰყვა. ეს საქმე უმთავრესად კახეთს შეეხებოდა. სადაც კარგა ხანია მცხეთის საქონებელი ხანებს და თავადებს ჭკონდათ მიტაცებული.

კახ ფეოდალებს მინატრებები ყმა-მამულის დაბრუნება არ სურდათ. 1707 წელს დომენტი კათალიკოზმა შაჰის ბრძანებით ფეოდალებს მინატრებები უკან დააბრუნებია. დომენტი ვახტანგის მომხრე იყო. ამიტომ საკათალიკოზო ეკლესიის ასეთი გაძლიერება ვახტანგის გაძლიერებას უწყობდა ხელს.

„მურელობა“. „შეშლილი“ წესების აღდგენის გზით უმთავრესი ღონისძიება მაინც სხვა იყო 1707 წელს შაჰმა ნება დართო ვახტანგს და ქართლის თავადებს უკან მოერეკათ ერეკლეს დროს და მისი პოლიტიკის შედეგად ქართლიდან კახეთს გაზიზნული ყმები. არც კახეთის მმართველს და არც კახ ფეოდალებს ბიზნების დაბრუნება არ სურდათ. კიდევ უფრო ნაკლებად ეხალისებოდათ თვით გლეხებს ჯალათ მებატონეებთან დაბრუნება. საჭირო გახდა შაჰის მიერ საგანგებო მოხელის მოვლენა, რომ იმავედელი ხანი და კახი თავადები შაჰის ბრძანებას დამორჩილებოდნენ და ქართლელ ბიზნებს შელოდნენ. შეიქნა „მურელობა“. ვახტანგის მოხელეები და ქართლის ფეოდალები მეძებრებივით მოედნენ კახეთს და თავიანთ გლეხებს ჰყრიდნენ. საგანგებო ზომების მიუხედავად ყველა გლეხის დაბრუნება შეუძლებელი შეიქნა. ბიზნები სარგებლობდნენ, რომ თითოეული მებატონე ცალკე დაეძებდა თავის გლეხებს და თავის

იკადნენ, როგორც შეეძლოთ. სუსტ მებატონეებს არ ნებდებოდნენ და იარაღით ხელში უმკლავდებოდნენ, ძლიერებს გაურობდნენ, ემალებოდნენ. გაქცეულთ კახელი გლეხები, მთიელები იფარებდნენ...

კანონმდებლობა. ამავე ხანებში ქართლის ჯანიშინის კარზედ ინტენსიური საკანონმდებლო მუშაობა იყო გააღებული.

ვიდრე საკუთარ სამართლის წიგნს გააჩენდა, ეახტანგმა შეაგროვა ძველი ქართული თუ უცხოური (ებრაული, ბერძნული, სომხური) სამართლის წიგნები და ერთ კრებულად შეკრა ისინი. ამ კრებულს შემდეგ საკუთარი „სჯული“ დაურთო.

თავისი სამართლის წიგნი ეახტანგმა დარბაისელთა (ე. ი. საერო და საეკლესიო მაღალი ფეოდალების) უშუალო მონაწილეობით შეადგინა. რაღა თქმა უნდა, ეს კანონმდებლობა უპირველეს ყოვლისა ქვეყნის ამ საზოგადოებრივი კლასის ინტერესებს ემსახურებოდა.

ეს კანონთა წიგნი ეახტანგმა ქართლისათვის შეადგინა, მაგრამ ის ბუნებრივად გაფრცულდა და ჩქარა მთელს ფეოდალურ საქართველოში მოქმედ სამართლის წიგნად იქცა.

დასტურდამალი. ეახტანგის მოღვაწეობის ამავე ხანას ეკუთვნის მისი მეორე საკანონმდებლო ძეგლი — დ ა ს ტ უ რ ლ ა მ ა ლ ი. დასტურდამალი სახელმწიფოს ძირითადი კანონის მაგიერი რამ იყო საშუალო საუკუნეებში.

ამრიგად, ამერიიდან ქვეყანას სახელმწიფო და კერძო წერილობითი სამართალი კვლავ გაუჩნდა.

ეახტანგის სამეურნეო მოღვაწეობა. ქართლი ეახტანგის დროს ეკონომიურად კიდევ უფრო დაწინაურდა. თვით ეახტანგი ამ მხრით ენერგიულად მოღვაწეობდა. მან ხელახლა დაასახლა გლეხებით დიდი ხნის წინ დატოლილი სოფლები და მთელი მხარეები (თრიალეთი, ბაილარი, ტაშირი, საბაშიო), ააგო სასახლეები (თბილისს, გორს, კოჯორს), ქარავანსებო; ჯანიშინი ზრუნავდა გზებისა და ხიდების მოვლა-შენახვაზე, სახელმწიფო და სამეფო შემოსავლის მოწესრიგებაზე, ფულის მოჭრის საქმის გაუმჯობესებაზე; ეახტანგმა განაახლა დიდი ხნის წინ მოშლილი სარწყავი არხები (ყარაიას, სომხითს, ხუნანს, შიდა-ქართლს, საბაშიოს).

ძველი არხების ეს განახლება დიდმნიშვნელოვანი გარემოება იყო. გამოვლილი უდროობისას შეფერხებული სამეურნეო ცხოვრება კვლავ თავის უფლებებში შედიოდა. თურქმანულ-ყიზილბაშური ექსტენსიური მეჯოგეობა ინტენსიურ მეთრუნეობას კვლავ ადგის უთმობდა. ველსა და ტყეს ბალ-ვენახი, ხოლო მომთაბარე ურდოს კვლავ სოფელი და ქალაქი სცვლიდა.

სარწყავად ქცეულ მდიდარ პალებში ეახტანგი აბრეშუმისა და ბამბის კულტურის მოშენებას ცდილობდა. არა ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა ის მეურნეობის სხვა დარგებსაც: მევენახეობას, მეჯოგეობას, მეპურეობას.

ასეთი სამეურნეო მოღვაწეობით გატაცება, რათქმუნდა, მხოლოდ მეფის სახლს არ ახასიათებდა. ცხოვლად საქმიანობდნენ სხვა ფეოდალებიც საერო თუ საეკლესიო.

თბილისი XVIII საუკუნის პირველ ოცეულში. ქართლის სამეურნეო ცხოვრების გაცხოველების შესაბამისად ეახტანგის დროის თბილისი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-საბელოსნო ცენტრი გახდა. ამ დროს ტალაქში ოცი ათასზე მეტი მცხოვრები ითვლებოდა. ვაჭარ-ხელოსნები მრავალ „რიგებად“ იყოფებოდნენ. თითოეული „რიგი“ ერთ რაიმე საქმიანობას ეწეოდა. აქ აკეთებდნენ სამხედრო იარაღს, თოფის წამალს, ოქროსა და ვერცხლის სამკაულებს, საკრავებს, ქურტლელს; ამზადებდნენ ბამბის ქსოვილებს, სამოსელს, ცხენ-აქლემის მოკაზმულობას და სხვ. ვაჭრობდნენ პურით, ბამბით, აბრეშუხით, ბეწვეულით, ფარჩა-შაულით, ღვინით, მატყლით და ყოველგვარი წვრილშანი და სანოვაგით. კახური და ქართლური ღვინო თბილისიდან უცხოეთში მრავლად გაჰქონდათ. ერანსა და ოსმალეთს მიდიოდა თბილისიდან აგრეთვე ბეწვეული. ქართლ-კახეთიდან ოსმალეთისაკენ მოჰქონდათ აბრეშუმი და ენდრო დიდი რაოდენობით. ენდრო ქართლიდან ამ დროს ინდოეთშიაც მოჰქონდათ.

უცხოეთიდან თბილისში შემოჰქონდათ უმთავრესად შხა საქონელი ერანიდან, ოსმალეთიდან. ამ ქვეყნებზე გამოვლით შემოდის ვერძი-ლი საქონელი, რომელსაც მაშინ ფრანგული ეწოდებოდა. მაგრამ თბილისში ამ დროს გარედან სანოვაგაც შემოდის: თევზი და ხიზი-ლალა, შარვანის საბანოდან, თევზი და მარილი ერევნის სახანოდან, ზეითუნის ზეთი ოსმალეთიდან და სხვ.

ერთი სიტყვით, როგორც მოსახლეობის რაოდენობის მხრით, აგრეთვე სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობის და ვაჭრობის მხრით ქართლი XVIII საუკუნის პირველ ოცეულში საქართველოს ყველა სხვა ნაწილებს დიდად წინ უსწრებდა.

აღნიშნული წინსვლის შესაბამისი იყო ცხოველი საქმიანობა კულტურის დარგში. ეახტანგი ამ საქმეში მარტო არ იყო და მის წამოწეულებს მხარს უჭერდა კულტურულ მოღვაწეთა მთელი დასი.

ხწავლულ კაცთა კომისია. კულტურის დარგში ეახტანგის მოღვაწეობიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ზრუნვა საქართველოს ისტორიის შესაქმნელად. ამ მიზნით ეახტანგმა შეადგინა „სწავლულ კაცთა“ კომისია ბერძენთა შეილის ბელმძღვანელობით. კომისიამ თავისი დროისათვის ღირსეულად შეასრულა ეს ჩათული საქმე, — შეადგინა საქართველოს ისტორია XIV საუკუნიდან XVIII საუკუნემდის.

ფახუშტი ბატონიშვილი. „ეახტანგის სკოლაში“ აღიზარდა და ამავე ხანაში დაიწყო მეცნიერული მუშაობა გვიანდელი ქართული მეცნიერული საისტორიო მწერლობის ფუძემდებელმა ფახუშტი ბატონიშვილმა.

ხუდაბან ორბელიანი. ქართველ მეცნიერთა ამ დასს ეკუთვნოდა დასამართლიანად მის სიამაყეს წარმოადგენდა, ეახტანგის „აღმზრდელი“ სულხან (საბა) ორბელიანი — დიდი მეცნიერი ლექსიკოგრაფი, სახელგანთქმული არაქთა მწერალი, მეცნიერი რედაქტორი, პოეტი და პოლიტიკური მოღვაწე.

ასეთივე მრავალმხრივი იყო თვით ეახტანგის სამეცნიერო-სალიტერატურო მოღვაწეობა. გარდა იმისა, რომ მთელი ამ სამეცნიერო-სალიტერატურო მუშაობის პრაქტიკული და იდეური ორგანიზატორი იყო, ეახტანგი გვერდში უდგა ამ მოღვაწეებს, როგორც ლიტერატორ—რედაქტორი, ისტორიკოსი, პოეტი და მთარგმნელი.

რა თქმა უნდა, „ეახტანგის სკოლა“ დასახელებულ მოღვაწეებით არ ამოიწურებოდა და ამ „მწვერვალებს“ ღირსეულად თანაშემრომლობდა მეცნიერ-მწიგნობრების და პოეტების მთელი დასი.

არჩილი. განსაკუთრებით მოსახსენებელია არჩილის ლიტერატურული მოღვაწეობა. ის წინ უსწრებდა „ეახტანგის სკოლას“.

არჩილის პოეზია იდეურობის ნიმუშია. დამყარებელთა წინააღმდეგ შეუდრეკელი პოლიტიკური მებრძოლი არჩილი ერან-ოსმალეთს კულტურულ გავლენასაც ებრძოდა. არჩილის პოეზია სამშობლოს სიყვარულისა და მისთვის თავდადებული ბრძოლისაკენ მოწოდებაა. არჩილი აკვირდება საქართველოს მარცხის მიზეზს და სამართლიანად ჰხედავს მას ქვეყნის პოლიტიკურსა და სოციალურს ვითარებაში. არჩილი პირველი მწერალია საქართველოში, რომელმაც სოციალური საკითხები წამოაყენა ქართულს პოეზიაში და ეს იმიტომ, რომ არჩილის პოეზია უმთავრესად პოლიტიკური პოეზიაა. „ზოგთ ვაჭებ და ზოგთ ვაძაგებო“ აცხადებს პოეტი და მართლაც დაურიდებლად ამხელს აღვირაზნულ თავადებს, უგუნურ მეფეებს. მან პირველმა განაცხადა: „თუ ამოიწყდებ გლეხი კაცი, საქართველო დაძაბუნდა“. პოეტი კარგად ხედავდა, რომ გლეხთა ამოწყვეტის მიზეზი ფეოდალების მიერ მათი მიმძღავრება იყო. არჩილი ამხელს ფეოდალებს და მათ ლმობიერება-წყესიერებისაკენ მოუწოდებს. ამ სოციალურ საკითხამდის არჩილი გლეხთა ინტერესს არ მიუყვანია. არჩილი ფეოდალი (-მეფე) პოეტი იყო. გლეხთა გამოსარჩლებადის იგი მხოლოდ ფეოდალური საქართველოს დაცვის ინტერესსა მიიყვანა. ამიტომაცაა, რომ ის გლეხებს კლასობრივი ბრძოლისაკენ კი არ მოუწოდებს, არამედ ფეოდალების მიმართ გამოთქმული საყვედურით და რჩევით კმაყოფილდება. მაგრამ იმ დროის პოეზიაში ესეც დიდი ამბავი იყო.

მცველთა ჯარი. თავის სახელმწიფო მოღვაწეობაში ეახტანგი მიზნად ისახავდა მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას და თავადების პოლიტიკურ უფლებების შეზღუდვას. ამ ნიადაგზე ჩქარა დაიბადა უკმაყოფილება. თავადები ვერ ითმენდნენ იმ მცირე შეზღუდვასაც კი, ახლად შექმნილი წესები რომ ემუქრებოდათ და მტრული უნდობლობით უყურებდნენ მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას. დიდ თავადებს განსაკუთრებით აფიქრებდათ, რომ ეახტანგმა „მცველთა ჯარი“ გაიჩინა. ეს მცველთა ჯარი ჯამაგირზედ იყო და ჯანიშინის ერთგული თავადიშვილებისა, აზნაურ-შვილებისა და მსახურებისაგან შედგებოდა. ეს ჯარი მეოთხეთა სამ გუნდად იყოფებოდა. თითო გუნდს უზბაში (ასისტანტი) სარდლობდა. ყველას ერთად მეფის ყულარადასი. — მცველთა ჯარი განუყრელად ახლდა ჯანიშინს და მას მხოლოდ შინაპოლიტიკური დანიშნულება ჰქონდა.

ტყვეთა სყიდვის აკრძალვა. ვახტანგის უკმაყოფილო მხოლოდ ზოგიერთი თავადები როდი იყვნენ. ჯანიშინი არც ქართლის ყიზილბაშ მეციხოვნეებს მოსწონდათ, ვახტანგმა სასტიკად აკრძალა ქართლში ტყეის სყიდვა, რომელიც ერეკლეს ღროდან ყიზილბაშ მეციხოვნეების დიდი შემოსავლის წყაროდ ქცეულიყო.

ქართლი და დახავლეთ-საქართველო. XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართლში კვლავ აღდგა დასავლეთ-საქართველოს სამეფო-სამთავროთა საქმეებში ჩარევისა და მუდმივი ზეგავლენის პოლიტიკური ტრადიცია. აღნიშნული ღროდან ქართლის მეფეები ამ საქმეში ახალციხის ფაშებს მეტოქეობდნენ. მაგრამ მეტოქეთა შორის დიდი განსხვავება იყო. ახალციხის ფაშები ოსმალეთის მოხელეებად გამოდიოდნენ და ამ აგრესიონის ინტერესებს ახორციელებდნენ. ქართლის მმართველთა პოლიტიკა კი საქართველოს საერთო ინტერესებს ემსახურებოდა. XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართლი დაეინებით ცდილობდა საქართველოს ფეოდალურ ძალთა გაერთიანებას, საქართველოს სამეფო-სამთავროთა ჰეგემონობას.

გიორგი მეფის საკვდილი. ამ დროს ერანის აღმოსავლეთ ნაწილში ავღანთა დიდი აჯანყება იყო. ავღანები ერანის შაჰის მონობისაგან განთავისუფლებას ცდილობდნენ. აჯანყების ჩასაჭრობად შაჰმა გიორგი ქართლის მეფე გაგზავნა ქართველთა და ყიზილბაშთა ჯარით. 1709 წელს გიორგი მეფე ამ ომში დაიღუპა. შაჰმა გიორგის მაგივრად ვახტანგის ძმა ქაიხოსრო დანიშნა. ვახტანგი ისევ ქართლის ჯანიშინად რჩებოდა. 1711 წელს ქაიხოსროც იმავე ავღანებთან ომში დაიღუპა.

ვახტანგი ტახტში. ვახტანგი ერანს გაემგზავრა. შაჰისაგან მას უნდა ქართლის მეფობა მიეღო. ამოქმედდნენ ვახტანგის მტრებიც: ზოგიერთი თავადები ქსნისა და არაგვის ერისთავების მეთაურობით, ტყვეებით მოვაკრე დეგენერატი ფეოდალები, ყველა მიმოტყუებულ-მოძვეკელები და ყიზილბაშ მეციხოვნეები. შაჰმა ვახტანგს გამამაღიანება მოსთხოვა. ვახტანგი უარზედ დადგა. მაშინ შაჰმა ქართლის ხანად შაჰმადიანი იესე დანიშნა, ხოლო ვახტანგი ერანს დარჩა ნახევრად პატიმარი (1714. წ.).

ქართლის ფეოდალების მოწინავე ნაწილი ვახტანგს ემხრობოდა და მის დახმას ცდილობდა. ჯერ კიდევ 1713 წელს ამ მიზნით ეეროპაში გამგზავრა მეცნიერი ბერი ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი.

საბა ორბელიანი ეწვია რომის პაპს, შემდეგ საფრანგეთის მეფეს ლუი XIV და 20 ათასი თუმანი სთხოვა მას. ამ ფულით, იმედი ჰქონდათ, ყენის კარს მოისყიდდნენ და ვახტანგს ჭრისტიანობით ქართლის მეფობას აშოვნინებდნენ. ქართველი დიპლომატი ეეროპაში დიდის პატივით მიიღეს, მაგრამ ხელცარიელი გამოისტუმრეს. ამ გარემოებამ მწარედ გაუცრულა ქართველ პოლიტიკოსებს დას. ეეროპის იმედები.

ებლა ვახტანგის მომხრეებმა ისევ ნაცად გზას მიჰმართეს. დაეინებით ურჩევდნენ ვახტანგს მაჰმადიანობის მიღებას. ამასობაში იესე სასტიკად აეიწროებდა ქართლში ვახტანგის მომხრეებს.

1716 წელს ეახტანგმა დათმო. მიიღო მაჰმადიანობა და შაჰმაც მისცა მას ქართლი. მაინც 1719 წლამდის ეახტანგი ერანს დარჩა ყაენის სამსახურში. ქართლს კი მისი ძე ბაქარი მართავდა. 1719 წელს დაბრუნდა ეახტანგი და უნებურად შეწყვეტილი სასარგებლო სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა განაახლა.

კახეთი XVII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში

XVII საუკუნის მესამე მეოთხედში კახეთი შესაშინეად მოშენდა. საგარეო შშვილობა იყო. მშართეულებმა (როსტომი, არჩილი) შეძლეს ლეკთა თარეშების ალაგმვა და ქვეყნის შოგნითაც შედარებით წესიერების დაცვა. ეს პირობა კი საკმაო აღმოჩნდა, რომ ხიზან-მოვანო გლეხები საქართველოს თუ სომხეთის სხვადასხვა კუთხიდან მრავლად მისულიყვნენ ამ ბუნებით მდიდარს მხარეში.

1677 წლიდან ამ საუკუნის დასასრულამდის ერანის შაჰი კახეთს სამართველოდ ან განჯის ბეგლარ-ბეგებს ან ცალკე ხანებს აძლევდა. შაჰის ეს ყიზილბაში მოხელეები მტრულად უცქეროდნენ კახეთში ქართველთა კვლავ მოშენებას და ამ ქვეყნის თურქმანებით დასახლების ცდებს განაგრძობდნენ.

ლეკები კახეთში. ხანების ასეთი პოლიტიკის შედეგი იყო, რომ მათ საკმაო დასაყრდენი ვერ გაიჩინეს კახეთის მოსახლეობის ვერც ერთ ფენაში. მათი წინააღმდეგი იყვნენ ფეოდალები (თავადები, ეკლესია) და შწარმოებელი საზოგადოებაც (გლეხები, მთა). ამიტომაც ხანები უმთავრესად ყიზილბაშთა სამხედრო ძალას და მოახალშენე თურქმანებს ემყარებოდნენ. შაჰის ეს მოხელეები ლეკებშიაც თათონათ მოკავშირეს ჰხუდავდნენ. ისინი აშკარად ხელს უწყობდნენ ლეკთა მოსახლეობის გაძლიერებას კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილში — ქარში და არც ლეკთა იმ ბრძოლების წინააღმდეგ იბრძოდნენ, კახეთის სოფლების სარბეველად რომ განუწყვეტლივ მოდიოდნენ. ქარი კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობდა. ქარში ლეკები ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში გაჩნდნენ, აქ ისინი კახთა მეფეების ნებართვით და მათ ყმებად სდებოდნენ. XVII საუკუნიდან შაჰაბასის მიერ კახეთის აოხრების შემდეგ ლეკების ქარში ჩამოსვლა განსაკუთრებით გაძლიერდა. აქ ამოწყვეტილი ან ერანში გადაარეკილი კახური მოსახლეობის ადგილს დაღისტნიდან გადმოსახლებულნი იჭერენ. ყიზილბაში ხანების აქტიური ხელის შეწყობით ქარი ჩქარა გაძლიერდა და ახლოვდელი სოფლების დაპყრობას ხელი მიჰყო. ამავე დროს ქარი კახეთის მარბიელ გადაშთიელ ლეკთა დასტების სადგურად იქცა.

სხვადასხვაგვარად შეხედნენ ლეკთა ჩამოსახლებას ფეოდალური კახეთის სოციალური კლასები. ქარელმა გლეხებმა ლეკებში თავისი კლასობრივი მოძმე იცნეს. ისინი აუჯანყდნენ „საკუთარ“ ბატონებს, შაჰი მისცეს ლეკებს და იფრინეს თავადები. XVII საუკუნის მანძილზე თანდათან ჩამოყალიბდნენ ქარის, ბელქნის და თალას „უბატონო თემები“. კახელი ფეოდალები დილხანს დაჟინებით ცდილობდნენ საბა-

ტონოდ ხელი დაეღოთ თავისუფალი მთიელებისა და „გალეკებული“ გლეხების ამ კავშირისათვის. ბრძოლა დაუნდობელი იყო: „ქარში აღარ დარჩნენ ვაყვაცები და კახეთში თავადები“. „უბატონო თემებმა“ მხედრე დაიციეს თავისუფლება და კახი მებატონეების საშინო შეტევა საბოლოოდ უკუაგდეს.

XVIII საუკუნის დასაწყისიდან ლეკთა შემოტევა კიდევ უფრო გაძლიერდა. ქართველქანში საიშვო სადგური გაიჩინეს გადამთიელ ლეკთა დასტებმა და ქარელ „ვაყვაცებთან“ ერთად ბელადლე არხევდნენ კახეთის სოფლებს.

1711 წელს დავით ერეკლეს ძე შაჰს ეახლა, რათა ხელშეწყობისაგან დახმარება მიეღო ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

კახეთის რბევას ლეკებს თვით კახელები უადილებდნენ. კახელ თავადს ხშირად მოჰყავდა ლეკი მარბიელები თავისი მოქიშვე თავადის წინააღმდეგ. მებატონეების მძარცველობით თავმოებზრებული გლეხებიც ხშირად მიდიოდნენ ლეკებთან, უწინამძღვრებდნენ მათ და „საკუთარი“ მებატონის ავლადიდებას არხევდნენ. კახეთის გაღმა-მხარში ფეხის მოკიდების მიზნით ქარელები კახელ გლეხებს „ემოკიჭლებოდნენ“, კავშირს სთავაზობდნენ მათ და თავადების წინააღმდეგ მოუწოდებდნენ. გაღმა-მხარის სოფლებმა (გავაზი, შილა და სხვ.) „პირი მისცეს“ ლეკებს, ჩაიყენეს ისინი და მათთან ერთად ქვეყანას არხევდნენ. კახეთის მეფემ და ფეოდალებმა განგაში ასტეხეს: ხელათი კარზედ აღდათ. მოსალოდნელი იყო, რომ მძარცველი მებატონეებისაგან თავმოებზრებული გლეხები სულ ერთიანად ლეკთა მხარეზე გადადიოდნენ და მეფეს მისი ეპისკოპოს-თავადებით კახეთში ფეხს ამოუყვეთდნენ. მეფე შექმნილ მდგომარეობის შესახებ შაჰს და ახლობელ ხანებს ატყობინებდა და სწრაფად დახმარებას ითხოვდა.

ერანის, ოსმალეთის და რუსეთის ურთიერთშორის ბრძოლა და ხაზართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში.

ქართლში დამბრუნებისას ვახტანგი სასტიკად გაუსწორდა ორჯულ თავადებს. ზოგი დახვრიტა, ზოგი მონებად დაჰყიდა, ზოგს საგვარეულო მამული ჩამოართვა, ზოგს თანამდებობა. ვახტანგმა სწრაფად აღადგინა თავისი გავლენა დასავლეთ-საქართველოს ფეოდალებს შორის, მომხრეები გაიჩინა კახეთშიც და ქარის დამორჩილების სამზადისს შეუდგა.

XVIII საუკუნის მეორე ოცეულ წლებში აღმოსავლეთ აზიურ-კავკასიაში ერთდელ კიდევ გათამაშდა სისხლიანი დრამა ძველი აგრესორების მონაწილეობით: ოსმალეთის, რუსეთის, ერანის. თითოეული მათგანის როლი და მნიშვნელობა ეხლა სულ სხვა იყო, ვიდრე ამ ასი წლის წინ. შედეგებიც ეხლა მათთვის სხვა მოჰყვა ამ აქტს. უცელები მხოლოდ ერთი დარჩა: მთელი დრამა ეხლაც აღვილობრივ ხალხთა ზურგზედ გათამაშდა და ისეთივე დამღუპველი შედეგებით, როგორც შაჰაბასის დროინდელი დავიწყარი კატასტროფა.

ერანში უნებური ყოფნისას ვახტანგი საბოლოოდ დარწმუნდა ამ სახელმწიფოს უიმედო სისუსტეში. ქართლის მეფე ჰხედავდა, რომ საქართველოს განთავისუფლების ეამი მოახლოებულყო. ვახტანგი ფრთხილად ეშვადებოდა, მომხრე-მოკავშირეებს ეძებდა და საქართველოს განთავისუფლებლად „საქმის დაწყებას“ აპირებდა. მაგრამ ერანის დასუსტებას მარტო მისი „ყმები“ როდი ამჩნევდნენ. ამას ჰხედავდნენ მეზობელი დიდი სახელმწიფოებიც — ოსმალეთი და რუსეთი და, როგორც მგლების წესით, ნერწყმორეული აგრესორები მიხრწნილი „მომხის“ ჩასასასლავად ეშვადებოდნენ და იკვის თვალთ ერთი მეორეს მტრულად ზეეჩავდნენ.

მთელი XVII საუკუნის მანძილზე რუსეთი ერანის მოკავშირედ ითვლებოდა. მაგრამ რუსი აგრესორი ჰხედავდა, რომ ერანელი „მოკავშირე“ ერთობ დაუძლეურებულყო. დროული იყო, ამიტომ, მისი მემკვიდრეობის შესახებ „ზრუნვა“ და „მეგობარმა“ ვერავალი გეგმა დააწყო: შევიწროვებულ „მოკავშირეს“ დახმარებას შესთავაზებდა, ხოლო ამის სამაგიეროდ სააბრეშუმე ქვეყნებს (კასპიის ზღვის სანაპიროებს დარუბანდიდან ასტრბადამდის) „საჩუქრად“ მიიღებდა.

მაგრამ ერანის კრიტიკული მდგომარეობით სარგებლობას მარტო „მოკავშირე“ როდი ლაშობდა. 1721 წელს ოსმალეთის პოლიტიკური ღონისძიებები ეკვს არ სტოვებდნენ, რომ ეს აგრესორიც ერანის იმ ნაწილის მიტაცებას აპირებდა, რომელზედაც რუსეთის მეფეს დიდიხანია თვალი ეკირა. და რომ პეტრე მეფე პირშიალაგამოვლებული არ დარჩენილყო, მან გადაწყვიტა დაესწრო მეტოქისათვის და 1723 წლისათვის განზრახული ლაშქრობა 1722 წელს დაიწყო. ასეთს პირობებში ამიერკავკასიის ქრისტიანი ხალხების მიზრობა რუსეთისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი ამბავი იყო. პეტრე მეფის ბრძანებით ასტრახანის გუბერნატორმა ეოლინსკიმ ჯერ კიდევ 1720 წელს გააბა მათთან დიპლომატიური მოლაპარაკება. რუსი მოხელე ქართლის მეფეს რუსთა მხარეზე მოუწოდებდა და „ურწმუნოთა“ მონობისაგან განთავისუფლების იშედს აღლევდა.

რუსეთისა და ქართლის პოლიტიკური ურთიერთობა XVIII საუკუნის 20-ან წლებში. ქართველები ამის უმჯობესს ვერაფერს ისურვებდნენ. ერანის საქმე ხელიდან წასული ჩანდა. საქართველოს განთავისუფლების შარჯვე დრო დამდგარიყო და სწორედ ეხლა „ერთმორწმუნე“ ხალხის დიდი ხელმწიფე თავისი „უტყუარის პირით“ მას კავშირსა და მფარველობას სთავაზობდა. რუსი დიპლომატის დაპირებათა შედეგად ვახტანგ მეფეს სინამდვილედ ესაზებოდა საოცნებო მდგომარეობა, როცა დიდი სახელმწიფოს დახმარებით ერანის მონობისაგან განთავისუფლებული საქართველო ოსმალთა მიერ ძალით ჩამოგლეჯილ სამცხე-საათაბაგოს უკან დაიბრუნებდა...

15 ივნისს 1722 წელს პეტრე მეფემ ერანს ლაშქრობის შესახებ მნიშვნესტი გამოაქვეყნა.

როგორც კი პეტრე ხელმწიფე თერგიდან დარუბანდისაკენ წამოვიდა,

ვახტანგ მეფე ქართლის ჯარით ყარაბაღს ჩაეილა და ხელმწიფის შირვანს გამოსვლას ელოდა. პაემნის თანახმად რუსთა და ქართველთა ჯარები ერთმეორეს იქ უნდა შეყროდნენ.

რუსთა ლაშქარმა უომრად გამოვლო ტარკი (შაშალი „თავისი ნებით“ დამორჩილდა ხელმწიფეს), დაამარცხა დლისტეგლთა მცირე რაზმი და ასევე უომრად დაიჭირა დარუბანდიცი და კასპიის ზღვისპირი მდინარე სამურის შესართავამდის. ამის შემდეგ კი საქმე გააჩნელა.

1722 წელს სექტემბრის დამდეგს პეტრე მეფე დარუბანდიდან უკან დაბრუნდა. ნაჩქარევობის გამო ლაშქრობა ტექნიკურად მოუშზადებელი აღმოჩნდა. ამავე დროს ოსმალეთთან ურთიერთობა სულ უფროდაუფრო უარესდებოდა. პეტრე მეფის გამოლაშქრებამ ოსმალეთი შეაშფოთა. მანაც სასწრაფოდ ჯარები დაძრა. საფრთხე იყო, რომ ორი აგრესორი სხვისი ქონების გაყოფაზე ერთმეორეს დაეტაკებოდნენ. პეტრე მეფეს შორეულ ამიერკავკასიაში ოსმალეთთან ომი არ სურდა. ასეთ პირობებში სპირო იყო მეტოქესთან შეთანხმება.

ვახტანგი სამ თვეს იდგა ყარაბაღში და პეტრე ხელმწიფის შირვანში გამოსვლას ელოდა. ბოლოს, ნოემბერში, მოუვიდა ვახტანგს რუსეთის მეფის ელჩი, რომელმაც პეტრეს ლაშქრობის მოშლა და მისი მომავალი წლისათვის გადადება აცნობა.

მკშუნეარე ვახტანგი ყარაბაღიდან თბილისს დაბრუნდა. ქართლის მეფის საქმე მეტად გართულდა. ერანის შაჰი ვახტანგ მეფის უკმაყოფილო იყო. ორგულობას და დალატს აბრალებდა. არც ოსმალეთი იყო ვახტანგის მადლიერი. ზონთქარი ვახტანგს რუსთა მომხრეობას აბრალებდა. თავის მხარეზედ მოუწოდებდა წინააღმდეგ შემთხვევაში დაპყრობით ემუქრებოდა.

ვახტანგს რუსეთის მეფის აღთქმა სჯეროდა და საქართველოს განთავისუფლების იმედს არ ჰკარგავდა. მტრებთან მოლაპარაკებით და მოსაჩვენარი მორჩილებით დროს მოგებას ცდილობდა და მომავალ გაზაფხულზე ხელმწიფის შირვანს გამოსვლას ელოდა.

ქართლის მეფემ ყველა მიმართულებით წააგო. განარისხებულმა შაჰთაშუმმა „ორგულ ყმას“ ქართლი ჩამოართვა და კახეთის მმართველს კოსტანტინეს გადასცა. მაგრამ კიდევ უფრო მძიმე რუსეთის მეფის მხრით დახმარების იმედის გაცრუება იყო. აგრესორებმა ერანი გაიწაწილეს. ხეანთქარმა კასპიის ზღვის სანაპიროები (დარუბანდიდან ასტრახადამდის) რუსეთის საკუთრებად „იიციო“, პეტრე ხელმწიფემ კი სამაგიეროდ ოსმალეთს „დაუთმო“ ერანის მთელი ჩრდილო დასავლეთი ნაწილი (მასში შედიოდა აღმოსავლეთ-საქართველო). ქართლის მეფის მარცხმა მოღალატე ფეოდალები გაამხნევა. ვახტანგის პოლიტიკით უკმაყოფილო თავადებმა თავი წამოყვეს.

თბილისის დაპყრობა კოსტანტინეს მიერ. 1723 წელს გაზაფხულს კახეთის მმართველმა კოსტანტინემ ქართლის დაჭრა სცადა. დაამარცხდა. მაშინ ის ქარს წაეიდა. ლეკთა დიდი ჯარი დაიჭრა და თბილისს დაესხა. ქართლის თავადების ორგულობის წყალობით ლეკებმა თბილისი

აიღეს და ისე სასტიკად გაძარცვეს და ააოხრეს, რომ მთელი საუკუნის განმავლობაში ამის შემდეგ ქალაქი თავის ძველს კეთილდღეობას არ დაბრუნებია. თბილისიდან ლტოლვილი ეპიტანგი შიდა ქართლში დადგა. კონსტანტინემ ქალაქი დაიკირა. ამავე დროს ოსმალთა ჯარი აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის დასაქერად დაიძრა. 1723 წელს ივნისში ოსმალთა ჯარი სერასკერ იბრაიმ თაშის სარდლობით ქართლსა საზღვრებს მოადგა. ეპიტანგმა მორჩილება განუცხადა აგრესორს. ვერც შაჰ-თამაზის მოხელე კონსტანტინემ გაბედა წინააღმდეგობა და თბილისი ოსმალთა ჯარის სარდალს უოშრად გადასცა.

რაკი ქვეყანა ხელთ იგდო, დამპყრობელმა ქართლში მეფობის გაუქმება და ოსმალური სოციალ-პოლიტიკური წყობილების შემოღება მოიხურა.

ეპიტანგის გადახაზლება რუსეთში. ეპიტანგს ქართლში აღარ ედგომებოდა. არც რუსეთის წასვლის გარდა სხვა გზა გააჩნდა მას. 15 ივლისს 1724 წელს ეპიტანგი შეიღებოდა, ძმით, უახლოესი თანამოღვაწეებით და დიდის აშალით რაკის გზით რუსეთს წავიდა. მეფე, მისი აზრით, ქართლიდან დროებით მიდიოდა და ჩქარა საქართველოს განსათავისუფლებლად რუსეთის ჯარით დაბრუნდებოდა. ასეთ იმედებს აძლევდა მას რუსეთის იმპერატორი.

ძნელბედობა XVIII საუკუნის მეორე მეოთხედში. XVIII საუკუნის მეორე მეოთხედი ქართლ-კახეთში განსაკუთრებული ძნელბედობის ხანა იყო. 1723 წლიდან თორმეტი წლის განმავლობაში ქვეყანა ოსმალთა მძიმე ბატონობის უღელქვეშ გმინავდა. 1735 წლის მიწურულს „ოსმალთა“ არა ნაკლებ მძიმე „ყიზილბაშობამ“ შეცვალა. ის 1747 წლამდე გრძელდებოდა. უცხოელ დამპყრობელთა აუტანელმა ბატონობამ არა ერთი საზალაო აჯანყება გამოიწვია. თითოეულ ასეთ აჯანყებას თან სდევდა დამპყრობელთა მხრით დამსჯელთა ესპედიციების საშინელი თარეზი. ამავე დროს შწარმოებელ საზოგადოებას გარეშე მტრულად ნაკლებად არ ანადგურებდა „საკუთარ“ მებატონეთა სრული აულაგმავობა. გამკითხავი აღარაინ იყო. ურთიერთშორის ბრძოლაში გართული მებატონეები უპირველეს ყოვლისა „მოწინააღმდეგის“ გლეხებს დაეეროდნენ ზოლმე. შეუბრალებლად ელეტდნენ მათ ან კიდევ ტყვედ ჰყიდდნენ. მაგრამ გაველურებული მებატონეები არც საკუთარ ყმებს ინდობდნენ. „უღების დადებით“, აუტანელი ბეგრით მათ აჯანყებადის მიჰყავდათ გაძარცვული გლეხაკობა. „ურჩი“ ყმების ზეადრი კი ტყვედ დაყიდვდა, ზოლო მათი სარჩო საბადებელის ბატონის მიერ მიტაცება იყო. და ბოლოს ყველაზედ უმძიმესი ძნელბედობა — ეს ლევთა თარეზი იყო. აღნიშნულს ოცდახუთ წლებულში ქართლ-კახეთში არ დარჩენილა არც ერთი სოფელი, არც ერთი კუთხე, რომ ლეკებს არ აეოხრებიათ, არ გაეძარცვათ. ერთიშორის ქვეყნების სარბევად ლეკები მოჰყავდათ ქართველ ფეოდალებს; აჯანყებულ ქართველთა დასასჯელად ლეკები მოჰყავდათ ოსმალებს; და ბოლოს უპატრონოდ ქცეულ ქვეყანაში ლეკები დაუპატრონებლად ცოცხლობდნენ, თავს ესხმოდნენ მხარეებს,

ნაპიროზე მდებარეობდა. პონტოს სამეფოში, რომელიც მითრიდატ კთისტესმა დააარსა, შევიდნენ უმთავრესად ის ქართველი ტომები, რომელთაც სამხრეთ კოლხეთის ტერიტორია ეჭირათ.

მოხელდავად იმისა რომ, ამრიგად. ალექსანდრეს დიდი სახელმწიფო დაიშალა თითქმის მაშინვე, ალექსანდრე მაკედონელის საქმემ დიდი აქალი დასტოვა მის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში. დიდი გავრცელება მოიპოვა არა მარტო წინა აზიაში, არამედ შუა აზიაშიც, ბერძნულმა ანუ ელინურმა კულტურამ. ამ კულტურის ცენტრებად გადაიქცა, როგორც ძველი, ისე ახალი, თვით ალექსანდრეს და მისი მემკვიდრეების მიერ დაარსებული მრავალრიცხოვანი ქალაქები, რომლებსაც ერთმანეთში ქოველი სავაჭრო ურთიერთობა ქქონდათ. ბერძნულმა ენამ და ელინურმა კულტურამ უპირატესობა მოიპოვეს ისეთს აღმოსავლეთის სამეფოებში, როგორიც იყო ბაქტრია და პართია, თუმცა ამ ქვეყნების მოსახლეობის უმრავლესობა შესდგებოდა ადგილობრივი ტომებისგან, რომლებიც ენით და ზნე-ჩვეულებით ძალიან განსხვავდებოდნენ ბერძნებისაგან. პართიის მეფეები, მაგ., თავიანთ ფულებზე ბერძნულ წარწერებს აკეთებდნენ და თავიანთ თავს „ელინოფილებს“, ე. ი., ბერძენთა მოყვარეებს“ უწოდებდნენ.

ბერძნული ანუ ელინური კულტურის ასეთი გავრცელების გამო აღმოსავლეთში. ალექსანდრე მაკედონელისა და მისი მემკვიდრეების ანუ აღმოსავლეთის როგორც მათ ეძახიან, სამეფოების ხანას (მეოთხე საუკუნის დამლევიდან პირველ საუკუნემდე ძვ. წ.) ელინისტურ ხანას. ელინიზმის ხანას ეძახიან.

ელინიზმმა გავლენა მოახდინა საქართველოზედაც, თუმცა ალექსანდრე მაკედონელი აქ არ ყოფილა. როცა ალექსანდრე კასპიის გაღმა მხარეში იყო, იქ იგი აწარმოებდა მოლაპარაკებას ხორაზმელების მეფე ფარსმანთან. ფარსმანმა უთხრა ალექსანდრეს, მე კოლხებისა და ამაზონელების მეზობელი ვარ, და თუ გსურს შავი ზღვის პირას მცხოვრები ზალბების დამორჩილება, გზას გიჩვენებ და სურსათსაც მოგაწვდიო. ალექსანდრემ კავშირი შეკერა ფარსმანთან, ინდოეთს რომ დაეიპყრობ. შემდეგ შავი ზღვისკენ გავემართებო, მაგრამ განზრახვის შესრულება არ დასცალდა. ვერც დიადოტებმა მოახერხეს თავიანთი პოლიტიკური გავლენის გავრცელება საქართველოზე. ელინიზმის გავლენა აქ მხოლოდ გეოგრაფიული და კულტურული ხასიათისა იყო. საქართველოს აღებმცემმა გარეშე ქვეყნებთან ცხლა უფრო ფართო გახდა. ეპქრობას კიდევ თან სდევდა კულტურულ მონაპოვართა და გამოცდილების გაზიარება.

საქართველოზე და სომხეთის ურთიერთობა უძველეს ხანაში

ქართველი ხალხის უახლოესი მეზობლები მრავალი საუკუნის მანძილზე იყვნენ და დღესაც არიან სომხები.

სომხები, რომლებსაც „სომეხს“ მხოლოდ ქართველები უწოდებენ, ხოლო თავიანთ თავს „პაი“-ს ეძახიან. ისინი მე-5 — მე-3 საუკუნეში

სოფლებს და თან მიჰყავდათ და მიჰქონდათ ყველაფერი, რასაც კი მოახელებდნენ: აღმამანი, ოთხფეხი საჭინელი, ჭური, იაჩალი, ავეჯი და სხე.

ყველა ამ ძნელბედობათა შედეგი ის იყო, რომ ევლტურული მეურნეობა დაეცა და მცხოვრებთა რიცხვი კატასტროფულად შემცირდა. ზოგიერთი მხარეები მოსახლეობისაგან საესებით დაიცალა (თრიალეთი, ყაიუღული, ტაშირი, გუჯარეთი, სომხეთი, სამაჩაბეთიანო), სხვებზე კიდევ ძლიერ ბოგინობდა შეთხელებული მოსახლეობა. გლეხების ერთი ნაწილი დატყვევდა და უცხოეთში მონებად დაიყვანა (ამ „საქმეში“ ლეკებს არც ზოგიერთი დეგენერატი ქართველი მებატონე ჩამორჩებოდა), მეორე ნაწილი ლეკებთან თუ ოსმალ-ყიზილბაშებთან ომებს შეეხო; სხვები ბოლომოუღებელი ომების თანამგზავრმა შემშლილობამ და ქირმა იმსხვერპლა, დიდმა ნაწილმა კიდევ მიატოვა ეს გაჯოჯოხეთებული სამშობლო, და ახლობელ ქვეყნებს შეეხიზნა.

ერანოს ბრძოლას ოსმალეთის წინააღმდეგ 1730 — 1745 წლებში ნადირი ხელმძღვანელობდა. 1736 წლიდან ეს საჩრდლო ერანოს შაჰი გახდა. საქართველოში ნადირ-შაჰი 1735 წელს მოვიდა. ამ დროს ქართლში მეფობა ადარ იყო. ის ოსმალებს გაეუქმებიათ. ქვეყანას ფაშა მართავდა. ოსმალთა წინააღმდეგ ქართლში აჯანყება არ წყდებოდა. კახეთში ოსმალებს კოსტანტინე მეფე მოეკლათ (1733 წ.). ქვეყანას ეხლა თეიმურაზ ერეკლეს ძე განაგებდა.

ქართლ-კახეთის ბრძოლა ყიზილბაშობის წინააღმდეგ. ქართლ-კახეთის ფეოდალები ნადირ-შაჰს მიემხრნენ და ოსმალები იფრინეს. ერანოს ბატონობა მათ უფრო ნაკლებ ბოროტებად მიაჩნდათ, ვიდრე „ოსმალთა“. მაგრამ ნადირ-შაჰმა ქართლ-კახეთში ერანული გადასახადები და ყიზილბაშური პოლიტიკური წყობილება შემოიღო. ეს კი არანაკლებ მძიმე იყო, ვიდრე „ოსმალთა“. უმაღლეს ქართლს და კახეთში აჯანყებები დაიწყო. ქართლის აჯანყებას შანშე ქსნის — ერისთავი, ეახუშტი აბაშიძე, გივი ამილახვარი და სხვა თავადები მეთაურობდნენ, კახელთა აჯანყებას კი თეიმურაზ მეფე.

აჯანყებულთა შხნე ბრძოლამ ნადირ-შაჰი აიძულა საქართველოს „გათათრებისაგან“ საბოლოოდ ხელი აეღო და აქ „ყიზილბაშობის“ ნაცულად თანდათან „ქართველობა“ აღედგინა.

თეიმურაზობა და ერეკლეს გამეფება. იენისში 1744 წელს ნადირ-შაჰმა თეიმურაზი ქართლის მეფედ, ხოლო მისი შვილი ერეკლე კახეთის მეფედ დანიშნა.

ამ ხანებში ნადირ-შაჰის ერანს დღე დაეღია. ბოლომოუღებელი ომებით გამოწვეულმა აუტანელმა გადასახადმა, გაუკითხავმა სოციალურმა ჩაგვრამ და ხელმწიფის მოხელეების სრულმა თეიტნებობამ დალუქვის კარამდის მოიყვანეს უამისოდაც ჩამორჩენილი ფეოდალური ქვეყანა.

„არაზაზობა“. 1747 წელს ნადირ-შაჰმა მთელს ერანს აუტანელი გადასახადები შეაწერა, მარტო ქართლ-კახეთს ორასი ათასი თუმანი შემოუ-

ვითა. ეს ზომა საბედისწერო აღმოჩნდა. ნადირ-შაჰი და მისი მონარქია საშინელ აჯანყებათა მსხვერპლი გახდა. 1747 წელს ნადირ-შაჰი მოკლეს ანარქია ერანში. შაჰის სიკვდილის უმაღლეს ერანში საშინელი ანარქია გაშეფდა. ლაშქარი დაიშალა. სარდლებმა ქვეყნები დაისაკუთრეს. ტახტის მამიებლები ერთიმეორეს დაერჩენენ.

ეს ანარქია დიდხანს გრძელდებოდა და მთელი ერანი ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელ მცირე სახანოებად დაიშალა. ხანებს შორის ბოლომოუღებელი ფეოდალური ომები გაჩაღდა. მრავალ სახანოებად იყო დაშლილი აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასია.

ბრძოლა საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომისათვის“

აბდულა-ბეგის ცდები ქართლში გახამეუბლად. 1747 — 1749 წლებში ქართლში გამეფება იესე მეფის ძემ აბდულა-ბეგმა სცადა. ამ ხანებში თეიმურაზი ერანს იყო და ქართლ-კახეთს ახალგაზრდა ერეკლე განაგებდა. აბდულა-ბეგი მაჰმადიანი იყო. ქრისტიანი თეიმურაზ-ერეკლეს წინააღმდეგ მას მფარველობდნენ ერანის ტახტის მამიებლები. მათგან აბდულა-ბეგს უხუცე დახმარება მოსდიოდა ფულით თუ ჯარით. მათივე ბრძანებით აბდულა-ბეგს უქერდა მხარს თბილისის ყიზილბაშთა გარნიზონი. ქართლში ამ ტახტის მამიებლის მხარეზე იყვნენ ზოგიერთი თავადები და ყაზახ-ბორჩალოს თათრები. ერეკლემ ფიცხელ ომებში არა ერთგზის დაამარცხა აბდულა-ბეგი მისი მოკავშირეებით და თბილისის ციხეც ყიზილბაშებისაგან გაწმინდა (1748 წ.).

ამრიგად, ერეკლემ ენერგიულად უკუაგდო გარეშე თუ შინაურ მტერთა შემოტევა და ჩქარა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში ჰეგემონიისათვის აქტიურად გამოვიდა.

ერევნის უშოზა. 1749 წელს ვინმე მაჰმად-ხანი ერევანს დასაპყრობად შემოადგა. ერევნის ხანმა თეიმურაზს მიჰმართა. ქართველთა ლაშქარი, რომელშიაც ერთი ჩერქეზი ბაიონიშვილიც იყო თავისი რაზმით, ერევანს გაეშურა. ბრძოლაში მაჰმად-ხანი დამარცხდა და გაიქცა. თეიმურაზ-ერეკლემ ერევნის ხანს ხუთი ათასი თუმანი ჯარის ხარჯად გადააბდეცინეს და ყოველწლიური ხარკიც დააკისრეს.

ნახჭევნის ხანის უშოზა. იმავე 1749 წელს საქართველომ ბააშმან ნახჭევანის ხანის „მფარველობა“ იკისრა. ამიერიდან ნახჭევნის ხანის კარზედ მუდმივად იმყოფებოდა ქართველთა რაზმი თავადი ზაალ ორბელიანის სარდლობით.

ფანა-ხანის დამარცხება. ამასობაში ყიზილბაშმა ფანა-ხანმა ყარაბაღი ხელთ იგდო და განჯის დაპყრობა განიზრახა. განჯის ხანმა შევერდომ დახმარებისათვის ქართველ მეფეებს მიჰმართა.

განჯის დაპყრობა. ქართველებმა გადასწყვიტეს „დაეხმარონ“ განჯა-ყარაბაღს. 1750 წლის თებერვალში თეიმურაზ-ერეკლეს ჯარი ფანა-ხანზე წაიღო. ქართველთა მეწინავე ლაშქარს ერეკლე სარდლობდა.

მან ჯარი მტერს მეტად მოხერხებულად შეაბა და მოწინააღმდეგე ფიცხლავ გატეხა. ქართველებმა დამარცხებულ ფანა-ხანს არეზის პირამდის სდიეს და ქვეყანა უწყალოდ დაუბრის. ორასი ათასზედ მეტი ოთხფეხი საქონელი ხელთ იგდეს და რამოდენიმე ათასი ტყვე. ქართველმა „მხსნელებმა“ განჯის ხანს ათიათასი თუმნის გადახდა დააქისრეს. დარბეული განჯის სახანოს მოსახლეობიდან ამოღენა თახნა ვერ შეაგროვეს. ათას-ხუთასი თუმანი დააკლდა. ამ ფულის ანგარიშში განჯის ხანმა ქართველ მეფეებს შამშადილს ქვეყანა დაუთმო.

საქართველოს პოლიტიკური უპირატესობა აღმოს. ამიერ-კავკასიაში. მაშალ-ხანზე და ფანა-ხანზე გამარჯვება, ერევნის, განჯის, ყარაბაღის და ნახჭევანის დამორჩილება ქართველ მეფეთა დიდი სამხედრო და პოლიტიკური წარმატება იყო. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში საქართველოს უპირატესობა თითქო უცილობელი ხდებოდა.

მაგრამ საქართველოს წინაშე ერთი მეტად მძიმე საკითხი ჯერ ისევ გადაუჭრელი რჩებოდა. ეს ლეკთა საკითხი იყო.

ლეკთა გამოლაშქრება. 1749-1750 წლების ქართლ-კახეთის წარმატებებმა ქარბელაქნის „უბატონო თემები“ შეაშფოთა. ქართველთა გაძლიერებაში ისინი თავიანთ უშუალო საფრთხეს ჰხედავდნენ. და მართლაც ასე იყო: საქართველოში ლეკთა თარეშების აღსაკვეთად ქართველებს აუცილებლად მიაჩნდათ ქარბელაქანისა და კაკ-ენისელის დაპყრობა და მათი ისევ კახეთისათვის შემოერთება.

ქარელებმა გადამთიელი თანამომეხები იხმეს და ლეკთა დიდი ჯარი (შვიდი ათასი მხოლოდ მხედარი იყო, ქვეითი კიდევ სხვა იყო) 1750 წელს ქარში ჩამოვიდა. მათ აქ ქარელები შეუერთდნენ და საქართველოზე გამოემართნენ. ჯარის ერთი ნაწილი კახეთს დაეცა: მთავარი ძალები კი ყაზახს შეესივნენ და ის სასტიკად დაარბიეს. ერეკლემ კახეთზე წამოსული მტერი მთელ რიგ ბრძოლებში უკუაგდო. ამის შემდეგ მეფე ფიცხლავ ქართლს მიეშველა. ქართველთა ჯარი აედევნა ნადავლით დატვირთულ ლეკთა მთავარ ძალას და დანდიის (ალაშან-იორის შესართავთან) აიძულა ის ბრძოლა მიეღო. ლეკები დამარცხდნენ. ნატყვენავ-ნაალაფევს გარდა მათ დიდძალი დაჭრილ-გახოცილები თუ ტყვეები და ათასობით ცხენები დატოვეს და იელტოდნენ.

ამ გამარჯვებას თეიმურაზ-ერეკლე დიდ შნიშნელობას ანიჭებდნენ. მათი აზრით ეს ლეკთა საკითხის საბოლოოდ გადაჭრის საწინდარი იყო. ჩქარა ამის შემდეგ მეფეებმა დარბაზის სხდომა მოიწვიეს, სადაც „უბატონო თემების“ დაპყრობა გამოარჩიეს.

ოში ქარ-ბელაქანისა და შაქი-შარვანის ხანის წინააღმდეგ. შაქი-შარვანის ხანი აჯი-ჩალაბი სათვალშენოდ, მართალია, თეიმურაზ-ერეკლეს „მეუბორობდა“, მაგრამ რაც უფრო ძლიერდებოდა მეზობელი საქართველო, მით უფრო მას მოსვენება ეკარგებოდა. ქარბელაქანისა და კაკ-ენისელის დაპყრობით ქართველები უშუალოდ შაქს გაუმეზობლდებოდნენ და დამარცხებულ შაქის მფლობელს როდიოდა დაინდობდნენ. ამიტომ აჯი-ჩალაბი-ხანი გადამწყვეტი ომისათვის საიდუმლოდ

ემზადებოდა. ქართველთა ჯარი ქარს გავიდა. ქვეყანა სულ დახიზნული-
ყო. აქ გამოირკვა, რომ აჯი-ჩალაბი ხანს შაჰი-შირვანი და მთელი პირ-
აქეთი ლეკობა ფეხზედ დაეყენებია. ქართველებმა ქარს თავი დაანებეს
და აჯი-ჩალაბს მიჰმართეს. მტრის სამხედრო ხერხმა (ჯარის ნაწილს
ჩასაფრება), ფეოდალური ჯარის უღისკობლინობამ და ქართველების მო-
კავშირე განჯის ხანის ბრძოლის ეელიდან მოღალატურად გაქცევა მოის-
ბედი გადაწყვიტა. შიმშილ დაზარალებული ქართველები უკან დაბრუნ-
დნენ (თებერვალი 1751 წ.).

ეს იყო თიბურაზ-ერეკლეს პირველი სერიოზული დამარცხება. ამას-
თანვე გამოირკვა, რომ ლეკთა საკითხის გადაჭრა გაცილებით უფრო მძი-
მე და რთული იყო, ვიდრე ეს ქართველ პოლიტიკოსებს წარმოედგინათ.

ამავე დროს ადერბაიჯანის მფლობელმა აზატ-ხანმა აღმოსავლეთ
ამიერ-კავკასიის დამორჩილება განიზრახა. მან ნახჭევანის სახანო დიპლო-
მათი თიბურაზ მეფის ყმა ბაამან-ხანი ქართველთა რაზმით ნახჭევნიდან
გამოაძევა. ამის შემდეგ მან ლაშქარი მისცა, ამას წინათ ქართველების
მიერ დამარცხებულს და ერევნიდან განდევნილს; მაჰმად-ხანს და
კლავ ერევნის სახანოს დასაპყრობად გამოისტუმრა.

ოქმ აზატ-ხანთან. დიდი საფრთხე ქართველებმა სათანადოდ შეაფასეს.
მათ კარგად ესმოდათ რომ ერევნის დაპყრობით აზატ-ხანი არ დაეპყრო-
ფილდებოდა და, ეცქველია. ქართლ-კახეთსაც წამოევიდებოდა. ერეკლე
შედარებით მცირე ჯარით ფიცხლავ გაეშურა ერევნის მოსაშველებლად.
მაჰმად-ხანი უომრად ციხეს მოეცალა. ერეკლე ერევნის ციხეში შევიდა,
მეტოხონეები სურსათით მოამარაგა და თითონ თავისი ლაშქრით ქალაქის
გარეთ დადგა. ქართველებმა მთელი სახანო მოითარე შესა. მაჰმად-ხანი გა-
ნდევნეს და აზატ-ხანის მომხრეები დააბრუნეს. ეხლა თვით აზატ-ხანი დაი-
ძრა. მან ახალი თერამეტი ათასი მეომარი წამოიყვანა. მაჰმად-ხანის ჯა-
რიც შეიერთა და სწრაფად ერეკლეს წინააღმდეგ გამოეშურა. ერევნის
ახლოს ყირაზ-ულახთან გადამწყვეტი ომი მოხდა. ზეგნად უფრო
მცირე ჯარით ერეკლე მტერს რკინის გულით დახვდა. პირველად აზატ-
ხანის დიდმა ჯარმა შევიწროვა ქართველთა ჯარი და ყოველმხრივ გარს
შემოერტყა მას. ყიზილბაშებს ქართველთა დამარცხებაში ეჭვი არ შეს-
დიოდათ და აზატ-ხანი ერეკლე მეფისაგან მორჩილების მოციქულსაც კი
ელოდა. მაგრამ ერეკლეს ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭმა შეუძლებელ-მოუ-
ლოდნელი სინამდვილედ აქცია. მისი პირადი მიძღოლით ქართველთა
ჯარი ისე ძლიერად დაეტყა ყიზილბაშთა ლაშქრის ცენტრს, რომ ის ერ-
თის დაკერით მოშალა. მტერი სულიერად გატყდა და ამის შემდეგ გამა-
რჯევატ უზრუნველყოფილი იყო. მტრის ეეება ლაშქარი მოსქდა და გა-
იქცა. ქართველებმა ოკდაათი კილომეტრის მანძილზე ფეხდაფეხ სდოეს.
მას, ჰყაფეს, ატყვევეს. აზატ-ხანმა ძლივს თავს უშველა. არეზს გავიდა და
ადერბაიჯანს შეეფარა. ერეკლე მეფემ ერევან-ნახჭევანის საქმეები მოა-
წესრიგა და თბილისს დაბრუნდა (1751 წ.).

ამოგად, აზატ-ხანის საშიში შემოტევა ამხელად შეუფლებული იყო

და ქართველებს შეეძლოთ ლეკთა საკითხისათვის მიეხედნათ. ესლა ლეკთა საკითხის გადაჭრა უნდა აჯი-ჩალაბი-ხანიდან დაწყებულიყო.

ამ შზადებაში რომ იყვნენ, განჯა-ფრეგენის მხარეზედ პოლიტიკური მდგომარეობა ისევე გათვალდა. აზატ-ხანმა 1752 წელს ნახჭევანი ისევ დაიპყრო, ადერბაიჯანის ხანები შეივიწროვა და ამიერ-კავკასიაში სალაშქროდ ემზადებოდა. შევიწროვებულმა ხანებმა თეიმურაზ-ერეკლეს შევლა სთხოვეს: „აღელაზე მოგვეხმარენითო, ბერსაც მოგვართმევითო და ჩვენ, ეს ქვეყნები ჩვენის ჯარით და ხარჯით ლეკზე მოგვხმარებითო და თქვენთან დავიბოცებითო“. ქართველებს ეს შემთხვევა ხელსაყრელად ეჩვენათ. მეფეები აჯი-ჩალაბისა და ლეკთა წინააღმდეგ დიდ ლაშქარს უსასყიდლოდ შოულობდნენ; შეირკეს მხრით თეიმურაზ-ერეკლეს საშუალება ეძლეოდათ აზატ-ხანი ადერბაიჯანიდან გაეღდებინათ და ამ ქვეყნის ხანები თავისთავის დაემორჩილებინათ.

მაგრამ აქ თავი იჩინა ფრთხილ სერიოზულმა გარემოებამ. რომელმაც საქართველოს შემდგომი პოლიტიკური გაძლიერება დიდად შეაფერხა.

თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკური მდგომარეობა. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში პოლიტიკური პეგემონიისათვის ბრძოლაში თეიმურაზ-ერეკლეს მდგომარეობა მეტად რთული იყო. ქართველ მეფეთა მაჰმადიანი მეტოქეები. ბუნებრივია, ეცდებოდნენ სარწმუნოებრივი მომენტის გამოყენებას თავის ქრისტიან მოწინააღმდეგეთა დასუსტებლად.

მაჰმადიანურ სახანოების შორის ქრისტიანული ქართლ-კახეთის ორჭოფული მდგომარეობა აჯი-ჩალაბი-ხანმა ხერხიანად გამოიყენა და საქართველოს წინააღმდეგ თვით იმ ხანების მიმხრობაც კი შეძლო, რომლებიც თეიმურაზ-ერეკლეს შაჰის ხანის წინააღმდეგ დახმარებას სთავაზობდნენ.

განჯის ომი. 9 იანვარს 1752 წელს ქართველ მეფეთა ჯარი თბილისიდან განჯისაკენ წავიდა. „იქიდან ენებათ აჯი-ჩალაბის წახლენა“. ქართველთა ჯარი განჯასთან დადგა. აქ მათ მოკავშირე ხანები მოუვიდათ.

მეფეები მოკავშირეებს აჯი-ჩალაბის წინააღმდეგ გალაშქრებას შეეპატივნენ. შაჰი-შირვანის მფლობელ აჯი-ჩალაბი-ხანს საკუთარი ლაშქარი და აგრეთვე პირაქეთელი ლეკის ჯარი ფეხზე დაეყენებია და მტრის დასახვედრად ენერგიულად ემზადებოდა.

მდინარე აღაზანი აღიდებულებო. „მოკავშირეთა“ ლაშქრობა შეყოვნდა. აჯი-ჩალაბის აგენტები მაჰმადიან ხანებს შორის ქართველების ლაშქარს წარმატებით სთესდნენ. ამ დროს „მოკავშირეთა“ ბანაკში ერანს შექმნილი მდგომარეობის შესახებ ბუზბდნენ. ერანის პოლიტიკური საკითხების მოგვარების ვაბედულმა გეგმამ, თეიმურაზ-ერეკლემ რომ ხანებს გაუზიარეს, უკანასკნელთ შორის შემოთება და შიში გამოიწვია. ხანებმა ერეკლე მეფეს ერანში გაბელშფიფების სურვილი შესწამეს. ერეკლეს აგენტებმა ჩქარა გამოარკიეს, რომ ხანებს შაჰის მფლობელთან საიდუმლო მიმოწერა გაემართათ და ქართველთა საღალატოდ ემზადებოდნენ.

ასეთ პირობებში ლაშქრობაზე ფიქრი აღარ შეიძლებოდა. თეიმურაზ-ერეკლემ მოღალატე ხანების დაპატიმრება და თბილისის დაბრუნება გადა-

წყევტეს. ხანები, გარდა ერეენის ხანისა, დააპატმრეს და ის იყო წამო-
ვიდნენ, რომ ანაზღუელად აჯი-ჩალაბი ხანი მთელი თავისი ძალით ქარ-
თველებს წინ დაუდგა. ომი თორმეტ აპრილს მოხდა. მეტად ცხარე ბრძო-
ლაში ორივე მხრით მრავალი დაიხოცა. შუა ომში ერეკლემ ერეენის ხანს
მისი ჯარით მტერზედ მისვლა უბრძანა. ეს ხანიც მოღალატე აღმოჩნდა.
მან უომრად მტერს ზურგი შეაქცია და ილტოდა. ამან ქართველთა
მწყობრები არაა. ქართველები მძიმედ დამარცხდნენ. ლტოლვილები მრავ-
ლად ძარცვის და ხოცის შემადილუს თურქმანებმა. მეფეები ძლიერ
გადარჩნენ დატყვევებას და დიდის გაპირებებით თბილისში დაბრუნდნენ.

ქართლის მაჰმადიანური მოხახლეობის უკუდგომა. გამარჯვებულმა
შაჰი-შირვანის მფლობელმა ტყვე ხანები გაათავისუფლა და ისინი ერთ-
გულობაზე შემოიფიცა. ესლა საქართველოს წინააღმდეგ აჯი-ჩალაბი
ხანმა ყველა მაჰმადიანთა გაერთიანება დაიქმნა. შაჰის ხანმა მოუწოდა
ქართლ-კახეთში მცხოვრებ მაჰმადიანებს და მათ ქრისტიან მეფეების ურ-
ჩობა უბრძანა. ყაზახის, ბორჩალუს, ბაიდარის და დემურჩი-ასანლუ თურ-
ქმანებმა შაჰის ხანს ერთგულება შეჟიცეს. თავიანთ ქვეყნებში ამ ახალი
მფლობელის მოხელეები მიიღეს და ქართველთა წინააღმდეგ მტრული
მოქმედება იწყეს.

ერეენის უკუდგომა. საქართველოს გართულებული მდგომარეობით
მყისივე ისარგებლა აზატ-ხანმა. ქართველების მოღალატე ერეენის ხანი
თვით ეახლა მას. აზატ-ხანმა ერეენაში მის ნაცვლად ვინმე ასან-ა-ლ-ი-
ხანი გამოაგზავნა, რომელმაც ერეენი დაიჭირა და სახანოც აზატ-ხანს
დაუმორჩილა.

ამავე დროს ლეთა ბრძოლები მრავლად მოედნენ ქართლ-კახეთს. მდგო-
მარეობა მეტად გართულდა. შაჰის მფლობელი ქართლზედ წამოვიდა.

ქართველთა დონხიშეზება. კარზედ მომდგარ საფრთხეს ქართველებმა
ენერგიული მოქმედებით უპასუხეს. იმიერ-გუგასთაში ჯარის დასაქირა-
ვებლად იესე მაჩაბელი და ზურაბ ზედგინიძე წაიყვანეს.
ქართლში მოთარეშე ლეკებთან ბრძოლის ხელმძღვანელობა თბილი-
სის მორჩაეს გივი ამილახოვს და სახლთუხუცესს კონსტან-
ტინე მუზრან-ბატონს დაევაღეს. თბილისის და მისი მიდამოების
დასაცავად სამი ათასი მეომარი-მოქალაქე გამოიყვანეს. სომხთ-საბარა-
თიანო დაზივნეს, ხოლო არაგვის ხეობა ერეკლეს ერთგულ ჯიმშერ
ხოლაყაშვილს ჩააბარეს. რომ ჯარის დასაქირაველად საჭირო
ფული გაეჩინათ, ამისათვის მეფეებმა გამოიტანეს „თვისისა საღაროთი
ოქროსა და ვერცხლის იარაღი, მისცეს ზარაფხანაში, მოაჭრიენეს ფლე-
რი და თეთრი და აძლევდნენ ჯარს“.

ამავე დროს მეფეებმა რუსეთში მიაღწინეს ელჩები მიტროპოლი-
ტი ათანასი და თავადი სიმონ მაყაშვილი და ატენილი
მტრების წინააღმდეგ დახმარება ითხოვეს (1752 წ.).

ილაქიში ბაიდარში. ამასობაში აჯი-ჩალაბი ხანის შვილი ალაქიში
და განჯის ხანი შავერდი ქართლის საზღვრებში შემოვიდნენ. ქარ-
თ-

ლის მამულისმცოდნეობის მხარეების თავიანთი მტერს მიუვიდნენ. ალა-ქიში ბაი დარსი დადგა და ქართლის სოფლებს მარბიულები გაუსია.

მაგრამ სწრაფად მიღებულმა ენერგიულმა ღონისძიებებმა ქართლ-კახეთის მძიმე პოლიტიკური მდგომარეობა შეანელეს. ქართველებმა მტერი სამ თვეს წარმატებით შეიმარცხეს. ერეკლე მეფე ამ დროს ხევს რყო და იმიერკავკასიაში ჯარების დაქირავების საქმეს ხელმძღვანელობდა. იმავე წლის აგვისტოს დასასრულისათვის მან უკვე ოთხი ათასი მეომარი გადმოიყვანა საქართველოში.

ამი თულქითაფხი. ამის შემდეგ მეფეებმა შერევა გადაწყვიტეს. ალა-ქიში ეხლა დადგა ზაის გუნებაზე. როცა ქართველთა გაძლიერება შეიტყო, მოსტქულები გამოგზავნა და „შეროვება მოინდომა“. მაგრამ გაძლიერებულმა ქართველებმა ეხლა „უომრობა აღარ იკადრეს“. ალა-ქიში და განჯის ხანი გასაქცევად შეეზადნენ. ბაიდაჩი დატოვეს და ყაზახში ჩავიდნენ. ქართველ მეფეთა ჯარი მტერს დაედევნა. ქიზიულებით, ჩერქეზებით და ქართლიდან შერჩეული თავადებით მეფე ერეკლე შეწინააღმდეგა: „გაჯდა უკეთესსა ცხენსა მეფე ერეკლე, ჰყრა მათრახი და წავიდა ერთა შეუარდენი“. შეწინააღმდეგარ მტერს ყაზახ-მამულისა საზღვარზედ მოეწია (თულქითაფხი). მტერი დადგა და მხნედ შემოვიდა. მაგრამ ეპეკატურად იუენენ ჩერქეზები და ქიზიულები და მტრად „ყაიხალი მოიქნიეს“ (ერთმა ქიზიულმა გლეხმა „ბოღბურმა პაატამ ბაღა შეიღმა მას დღესა მოკლა ხმალთა მხოლოდ ცხრა კაცი და დაჰკირა სამი სოცხალი“). გაბურბულ ომს თეიმურაზმა მოსწრაფა მთავარი ძალებით. „გაეროენენ ქართლელნი. კახნი. ჩერქეზნი ყოზილბაშთა ჯართა შინა, გაიყარეს წინ და ზოცით განჯის მონარაზდის მიუენენ“. მტერი სასტიკად დამარცხდა. შევერდი ხანი განჯის ციხეს შეეფარა, ალა-ქიში შაქს მივიდა. გამარჯვებული თეიმურაზ-ერეკლე თბილისს დაბრუნდნენ და დაქირავებული ჯარები სახლში გაისტუმრეს (თითო შემოძახს სამი თუმანი მისცეს).

ზაფხვანთან. თეიმურაზ-ერეკლეს საფარეო და საშინაო პოლიტიკურმა წარმატებებმა ათქულეს აზატ-ხანი უარყო საქართველოს დამოუკიდებლობის გეგმა. აზატ-ხანმა „შეგომრობა-სიფარული“ შემოსთავაზა თეიმურაზ-ერეკლეს. საქართველოსათვის ეს ზევი ფრიად სასურველი იყო ამით საზოგადოებრივად მამულისმცოდნეობის სახანოებისა და ქართლ-კახეთის დამოუკიდებლობის პოლიტიკა. აგრძელდება რომ წამოიწყოს. აზატ-ხანთან ზევი ქართლ-კახეთის შინაპოლიტიკურ სიმტკიცესაც ხელს უწყობდა. ქართლის ზოგიერთი უმთავრესი თავადი აზატ-ხანის გამოლაშქრებას ელოდა. ამ რეაქციონერ ფეოდალებს აღერბაოჯანის ხანის შემოჭრით თეიმურაზ-ერეკლეს თავიდან მოშორება სურთად. ამიერიდან თავადებს ეს იმედი უჭერბოდა.

სამხედრო-პოლიტიკურმა სიმტკიცემ, საქართველომ რომ უკუნად მტრებს. და აზატ-ხანთან ზევი აღმოსავლეთი იმიერკავკასიის ხანებს მტრული განწყობილება თეიმურაზ-ერეკლეს მიმართ შეაქცელებინა. განჯის, შირვანის, ერევნის და სხვა მეზობელ ხანებიდან ერთიმეორეზედ მო-

ვიდნენ „მშვიდობისა“ და „მეგობრობის“ ელჩები. ამავე დროს მდიდარი მოსაკითხით და ზავისა და სიყვარულის აღთქმით აზატ-ხანისაგან დაბრუნდნენ ქართველი ელჩები.

ამრიგად, ბუთი წლის განუწყვეტელი ბრძოლის შედეგად საქართველომ უკუაგდო აზატ-ხანი. წარმატებით მოიგერა მეზობელი ხანების კოალიციური შემოტევა და უდავოდ ცხადყო თავისი უპირატესობა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში. ლეკთა საკითხი კი ისევ გადაუჭრელი რჩებოდა.

1752-1754 წ. ელაზბა რუსეთში. ქართლ-კახეთის მეფეთა ელჩების მისვლამ კმაყოფილება გამოიწვია პეტერბურგის კარზედ.

ელჩებმა მეფეთა ვერძების წიგნი მიართვეს ელისაბედ ხელმწიფეს. თეიმურაზი და ერეკლე დაუფარავად გამოსთქვამდნენ ქართველი ხალხის გულის ნადებს: „ამას ვამსა აღაჩავინ არს უსჯულოთა მეფეთაგანი უფალ ჩვენზედა... აჲ არს ე ა შ ი გ ა მ ო ხ ს ნ ი ს ა და დ ღ ე ა ღ დ გ ო მ ი ს ა ჩ ე ე ნ ი ს ა“-ო. მეფეები აცნობდნენ ხელმწიფეს, თუ როგორ გაერთიანდნენ მეზობელი მაჰმადიანი მფლობელნი თეიმურაზ-ერეკლეს აშოლიტკის წინააღმდეგ და შეელას სთხოვდნენ „ქრისტიან ერთა მფარველს“.

რუსეთს, საამისო სურვილიც რომ ჰქონოდა, იმეამად საქართველოსათვის რეალური დახმარების აღმოჩენა არ შეეძლო: მის ასეთ მოქმედებას შეეძლო ოსმალეთი აემოძრავებია და ერანის მომავალ კანონიერ მფლობელთანაც ურთიერთობა წაეზღინა. რუსეთი კი ერანს ოსმალეთის წინააღმდეგ თავის მოკავშირედ უკურებდა. მეორეს მხრით ოსმალეთთან ხელმწიფეს იმეამად ზავი ჰქონდა და მის დაცვას ცდილობდა.

ელაზბის მარცხი. 1754 წელს ელჩები გამოისტუმრეს. ჯარით დახმარებაზედ უარი უთხრეს. მიზეზად გაუელეღი ალაგები და სიშორე დაასახელეს. მომავალში, როცა საამისო დრო იქნება, დახმარებაც აღუთქვეს. ამასთან ერთად მეფეებს უხვი საჩუქრები გამოუგზავნეს.

როგორც აღენიშნეთ, აზატ-ხანთან ზავმა ქართლ-კახეთის მეფეებს ერევნისა და განჯა-ყარაბაღის მხრიდან მშვიდობა მოუტანა. არც ურთიერთის მოქიშაე შირვანის ხანები იჩენდნენ ამიერიდან საქართველოზე ლაშქრობის ინიციატივას.

არ ისვენებდა მხოლოდ ლეკეთი.

ელაზბა XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. უცხო დამკვირვებლები თუ ქართველი თანამედროვენი თანხმობით აღნიშნავდნენ, რომ ლეკები ქართველებთან პირისპირ შებმას გაუბრუნდნენ. ეს გასაგებია: ისინი ხომ ქვეყნის დასაპყრობად არ მოდიოდნენ. მათი მიზანი ტყვისა და სხვა ნადავლის შოვნა იყო. ვერც შეიარაღებით, ვერც სამხედრო ორგანიზაციით ისინი ქართველებს ვერ უსწორდებოდნენ. მძარცველ-მტაცებლებს არც გმირობის სტიმულები გააჩნდათ. ამიტომაც მსხვილ ომებში ისინი ჩვეულებრივ მარცხდებოდნენ.

მთებიდან ჩამოსვლის უმაღლეს ლეკები წერილ გუნდებად იყოფებოდნენ, ულჩან ტყეებსა, მოუვალ კლდეებს და ვერანა ადგილებს ირჩევდნენ

ბოლმე სადგურებად და ასეთ ბუნაგებიდან მშვიდობიან მოსახლეობის წერილად ტყვენა-ძარცვას ეწოდნენ. „სამოქმედოდ“ ლეკები სწორედ მაშინ გამოდიოდნენ, როცა ქართული გლეხობა ციხე-გალავნებიდან თუ გამაგრებულ სოფლებიდან საშუაოდ უნდა გამოსულიყო. ხენათესვის, მკის თუ რთველის დროს მოედებოდნენ ბოლმე ეს მტაცებლები მინდერებს და მიჰქონდათ და მიჰყავდათ ყველაფერი, რის მოტაცებაც კი შეიძლებოდა: ადამიანები, ოთხფეხი საჭონელი, სასოფლო-სამეურნეო იარაღი. ამავე დროს მიუხდებოდნენ ბოლმე ლეკები უკაცოდ დარჩენილ სოფლებს და თავიანთი ბუნაგებისაყენ მიერეკებოდნენ ქალებს, ბავშვებს, სოფლის ნახირს. ნაშოენით დატვირთულები. ლეკები ევრანა ადგილებით, ტყის ბილიკებით. უგზო ევლებით გაუდგებოდნენ ბოლმე დალისტისაკენ. მოდიოდნენ ღამით, ღლისით კი მიუვალ ხეე-ხუეებსა და ტყეებში ბანაკობდნენ. ქარ-ბელაქანს გასულნი ისინი უკვე სამშვიდობოს იყვნენ. აქ ჩვეულებრივ სტოვებდნენ ნატყვენავს, როცა მას საკმაოდ არ სთვლიდნენ, და საშოვროსათვის ისევე ქართლ-კახეთს ბრუნდებოდნენ. დალისტანში გადაყვანილ ტყვეებს უმთავრესად ყირიმელი ვაჭრები იძენდნენ.

1754-1760 წლებში ქართლ-კახეთში ლეკობა განსაკუთრებით ძლიერი იყო. მთელი ქართლი ლეკთა ბრბოებით აივსო. წლიდან წლამდის დაუსრულებელი ხოცვა-ჟლეტა და ტყვენა-ტაცება მეფობდა. მოსახლეობა ციხეებს შეფარებოდა. მეურნეობა მიმქალაყო.

გარდა წერილ-წვრილ თარეშისა ლეკებმა ამ ხანებში რამოდენიმეჯერ მსხვილი ლაშქრობაც მოაწყვეს. ამთგან ყველაზედ მნიშვნელოვანი იყო ლეკთა ორგზისი ლაშქრობა ხუნძახის ბატონის ნურსალი-ბეგის მეთაურობით. 1754 წელს ხუნძახის ბატონი დიდის ჯარით შილდის თავს ამოვიდა. იმუქრებოდა, ქართლსა და კახეთს დავიკერო. კახეთის მოსახლეობა ერეკლემ სულ ციხეებში შეიყვანა და კახეთის ჯარი კი თითონ შემოიყარა. ხუნძახის ბატონი ნურსალი-ბეგი კი „იღვა შილდის თავში და ყოველდღე ემატებოდა დალისტნიდან ჯარი ლეკისა“. ქართლი თეიმურაზმა სულ ერთიანად დაიხვნა.

გამოიარა ხუნძახის ბატონმა გაღმამხარზედ, დაწვა ზოიგერთი ალაგები, გამოვიდა ალაზნს, მოვიდა, დაწვა რუისპირი. ავიდა, დაწვა ახმეტა, გაიარა, ავიდა ძაგნაკორასი“.

ოში მჰადის-ჯვარს. ერეკლე ჯარის სიმცირის გამო ნურსალბეგს ვერ შეება. ხუნძახის ბატონმა კახეთისას ქართლის დარბევა არიო. ლაშქარი ოთხ დიდ გუნდად დაჰყო და არაგვის საერისთაოში შემოვიდა. ერეკლემ მტრის მოძრაობა სწრაფად თეიმურაზს აცნობა, თითონ კი მომზდურს უკან აედევნა.

ხუნძახის ბატონმა საერისთეო ააოხრა. მუხრანისაკენ წამოვიდა და მჰადის-ჯვარის ციხეს გარს შემოადგა. ერეკლე ღუშეთს მოვიდა და თეიმურაზიც იქ მივიდა. მტრის ჯარი მეტი იყო ქართველისაზე. მეფეებს იმიერ-კავკასიიდან მეშველი ჯარი ესმოთ, მაგრამ ის ჯერ არ ჩანდა. მჰადის-ჯვრის მეციხოვნენი კი დიდს გასაჭირში იყვნენ. ლეკებს ზედიზედ მიჰქონდათ ციხეზე იერიში. ამ მაგარი ციხის გატება ლეკებს

კიდევ უფრო გაათამაშებდა, ქართველებს კი მორალურად დასცემდა. ამიტომაც ქართველებმა ისევე შებმა არჩიეს. სასტიკი ომი მოხდა. სიმრავლეს მინდობილი ლეკობა გულსრულად იბრძოდა. ლეკთა ქვეითობამ დასძლია ქართველების ქვეითი ჯარი. ომი ლეკთა სასარგებლოდ სწყდებოდა, მაგრამ ერეკლეს სიმხნემ და სამხედრო ნიჭმა იხსნა ქართველები დამარცხებისაგან. „რა გასჭირდა ომი, ბრძანა ბატონმა დაქვეითება ჯარისა. გარდახდა თვით მეფე ერეკლე ცხენისაგან და უბრძანა გარდახდომა ყოველთა: — „ეს არის დღე ეაქვაცობისაო და სიყვარული სჯულისაო“. — დაიქვეითეს ქართველთა და კახთა, შეიქნა სროლა თოფთა. რომ კომლისაგან კაცი აღარა ჩანდა. მეფე ერეკლე ხან. იქით და სან აქა აძლიერებდა ჯარსა და პირდებოდა წყალობასა. შეუტრეეს ქართველთა და კახთა გულსრულად, დაუშინეს ზამბურაყნი და ზარბაზნანი, გააქციეს ერთი დასი ჯარი ლეკისა, ჰკრეს ეს გაქცეული ჯარი მეორესა ჯარსა. აირივა ეს საშინელი ჯარი ლეკისა. გაიქცნენ, შეუტრეეს ხმალდახმალ (ქართველებმა), დაეროვნენ შიგ, რომ ვითა კატა, ეგრე ხოცდენ ლეკთა. თითონ მეფემ ერეკლემ ჩამოკაფა ლეკი ხმალ-დანხმალ. მიყენენ ნოცით არაგვამდის“. ეს ბრძოლა 16 აგვისტოს მოხდა. აქ ოთხას სამოცი ლეკი მოიკლა. „წავიდა — განაგრძნობს თანამედროვე მწერალი, — ეს დამარცხებული ჯარი, გათარა, დახედნენ კახნი და დაუშარცხეს. ზოგიდა ხუნძახის ბატონი სირცხვილეული დაღისტანში“.

ლეკთა ეს დიდი ლაშქრობა დამარცხდა, მაგრამ ქართველთა გამარჯვების სიხარულს ერთობ აქარწყლებდა ქურდ-ლეკების გამუდმებული თარეში.

ამ წვრილ თარეშებს 1755 წელს კვლავ დიდი ლაშქრობა მოჰყვა. ხუნძახის ბატონს მკლდის-ჯგერას დამარცხების სირცხვილი ვერ მოეწელებოდა. ქართლ-კახეთის ერთის დაკვირვით წახდენის „იდეა“ მას მოსვენებას არ აძლევდა. წინა წლის გამოძლილების გამოყენებით ის ეხლა საგანგებოდ ემზადებოდა. მისი კაცები მუდმივად მთელს დაღისტანს და ყველას საქართველოში სალაშქროდ იწვევდნენ. „ყველას დაჰპირდა დაღისტინის ლეკთა: სულ მე გამომყევით, ქართლსა და კახეთს დავიჭერო და ამდენს ტყვესა და საქონელს გაშვებინებო, რომ შეილითი შეილაშფე გეყოსთო“. ნურსალ-ბეგმა დიდძალი ლეკი შემოიყარა. დაღისტინის სხვა ბატონები — შამხალიცა და სურხაოხანიც კი გამოჰყვენენ. ამ დიდის ლაშქრით ხუნძახის ბატონი გადმოვიდა, ყვარელის თავს დადგა. აქედან მან მოციქულები გაგზავნა ქარს, შაქს, კაკენისელს, განჯას და ყველას საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობისათვის მოუწოდა. ესენიც ხალხით ეახლნენ დაღისტნელ სარდალს.

ქართველებისათვის ნურსალ-ბეგის ეს გამოლაშქრება მოულოდნელი არ ყოფილა. ამიტომ სათანადო ზომებიც დროულად მიიღეს. მეფეებმა მთელი ქართლისა და კახეთის მოსახლეობა ოთხი თვის მარაგით განსაკუთრებით საიმედო ციხეებსა და მიუვალ ხეობებში დახიზნეს. ჯაროც ქვეყნიდან მაქსიმალურად გამოიყვანეს და თან იახლეს. ერეკლე თელავს დადგა, თეიმურაზ ანანურს.

თანდათანობით მოდიან სამხრეთიდან ძველი ურარტუს სამეფოს ტერიტორიაზე. მერს საუკუნეში ურარტუს მიდიელები და სპარსელები უკვე „არმინას“ ეძახდნენ. შემდეგ ახალმა სახელწოდებამ „არმენიამ“ მთლიანად შესცვალა ძველი სახელი „ურარტუ“. სამხრეთიდან მოსული ჰაიები ნელ-ნელა მოიწვედნენ წინ, ურარტუ-არმენიის ტერიტორიაზე. ურარტუელები მათ ძლიერს წინააღმდეგობას უწევდნენ. მაგრამ ბოლოს მაინც მოსულეებმა გაიმარჯვეს. ბინადარი მოსახლეობა ჰაიებმა ან გააძევეს, ან გასწყვიტეს, ან შეიერთეს. მკვიდრ მოსახლეობასთან შერევის გამო. ჰაიების ენა ძალიან შეიცვალა და კავკასიურ ენებს, განსაკუთრებით, კი — ქართველურ ენებს დაუახლოვდა.

მეექვსე საუკუნის დამლევით სომხებიც სპარსეთის მეფეს დაემორჩილნენ. შემდეგ, როცა ალექსანდრემ დაიპყრო სპარსეთის სახელმწიფო, სომხები მაკედონელთა საბრძანებელში მოჰყვენენ. ალექსანდრეს სამეფოს დარღვევის შემდეგ, სომხები, მესამე საუკუნის განმავლობაში, სირიის ანუ სელევკიდების სამეფოს ქვეშევრდომები იყვნენ. მაგრამ როცა მაგნეზიასთან 190 წ., ძვ. წ., სირიის მეფემ ანტიოქე დიდმა სასტიკი დამარცხება განიცადა რომაელებისაგან, მას მაშინვე გადაუდგნენ მისი სატრაპები (მმართველები) სომხეთში, არტაშესი და ზარიადრე. არტაშესმა დააარსა სამეფო მდ. არაქსის ხეობაში, ზარიადრემ კი — უფრო სამხრეთით, მდ. ტიგროსზე.

ამ დროს ქართული სახელმწიფოებიდან განსაკუთრებით ძლიერი იყო ქართლი ანუ იბერია. ძველი ბერძნები ამტკიცებდნენ, რომ იბერიელები არასოდეს არ ემორჩილებოდნენ არც მიდიელებს, არც სპარსელებს და მაკედონელთა ბატონობაც მათ თავიდან აიცილესო.

არტაშესმა და ზარიადრემ, რომლებმაც ძალიან გააფართოეს სომხეთის ტერიტორია. ქართველ ტომებსაც წაართვეს მიწა-წყლის ნაწილი. ასე, იბერიისათვის მათ ჩამოუტყლიათ პარიადრის მთის კალთები, ქორძენე და გოგარენე, ხოლო ხალიბებისა და მოსინიკებისათვის — კარინითი და ქსერქსენე, სულ ოთხი ოლქი და ერთი მთიანი რაიონი.

ამის შემდეგ იბერიისა და სომხეთის საზღვრად მდ. არაქსი დაწესდა.

კოლხეთი და კონსტო

მეორე საუკუნეში, უფრო ამ საუკუნის დამლევისათვის, კოლხეთი კიდევ უფრო დასუსტებულა. ამ დროს სამეფო დანაწილებული ყოფილა ცალკე საგაბეო ოლქებად, რომელნიც, როგორც ჩანს, ნაკლებად ემორჩილებოდნენ კოლხეთის მეფეს. ამით უსარგებლნია კონსტოს, სადაც ამ დროს მეფობდა მითრიდატ ევპატორი. მითრიდატი მხნე და მამაცი კაცი იყო. მან ძალიან გააფართოვა თავისი სამეფოს ფარგლები და თვით რომაელებსაც შიშის ზარსა ჰგვიოდა. იმის გამო, რომ მითრიდატის სამეფოში მრავალი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა, მითრიდატმა ბევრი ენა შეისწავლა. მითრიდატმა მოახერხა და თავის სამეფოს შეუერთა კოლხეთიცა და ყირიმის ნახევარკუნძულზე მდებარე ბოსფორის სამეფოც. თავ-

ნურსალ-ბეგმა ამხელად საქმე კახეთიდან დაიწყო. ის ყვარელის დიდ ციხე-გალავანს შემოადგა. ქართლის ჯარიც ანანურიდან თელავს მივიდა.

ყვარელის ციხე-გალავანი გაღმა-მხრის მოსახლეობის ერთი დიდი სახიზარი იყო.

ყვარელის ალყა. ოცი ათასი მეომრისაგან შემდგარი მტრის ჯარი შემოესაფრა ყვარელის ციხეს. საჭირო იყო სწრაფად მიშველება, რომ ციხე არ გატეხილიყო. მეციხოვნეებს უქირდათ. მტრებს ციხის გალავნის გარშემო ასეთი მაღალი საფრები შეეკრათ, რომ შიგ ციხეში თოფს ჩაისროდნენ.

ნურსალ-ბეგის ლაშქართან პირისპირ შემბმა ქართველებმა შესაძლებლად ვერ დაინახეს: მტრის ჯარი რიცხით დიდად სჭარბობდა ქართველებისას და მათი ბანაკიც ძნელად მისადგომი იყო. გადაწყდა ციხეში მესველი რაზმის შეგზავნა. ციხეს მჭიდრო ალყა ჰქონდა შემორტყმული და მისი გარღვევა მეტად საძნელო საქმე ჩანდა. ეინც ამ საუბრისას საგმირო საქმის მოხალისედ გამოვიდოდა მეფეები ჰპირდებოდნენ: „თავადის შვილს თავის შესაფერ სახელოს (ე. ი. თანამდებობას) და რომელსაც თავის მუნასიბსა (ე. ი. შესაფერისს) სამსახურსა და მამულს შემოგვიკეთოს, წყალობას უზამთო და აგრეთვე აზნაურიშვილს და გლეხკაცს კაცზე ოთხ თუმანს, ორს საყოწლო მამულსა და სათარხნეს მიესცემთ“.

საგმირო საქმეზედ ასსამოც კაცამდის გამოვიდა (ცხრა თავადიშვილი, ორი აზნაურიშვილი, ერთი ხუცესი და ასორომცდათამდის გლეხი, ამთგან ასოცდაათი ქიზიყელი). ეაუკაცები ღამით გავიდნენ ქიზიყიდან, გაელეს ალაზანი, მიეპარნენ ლეკთა ყარაულებს და ხმალდახმალ გაიკაფეს გზა ციხისაკენ. გმირებმა თოფისწამლის დიდი მარაგი შეიტანეს ციხეში. იმედმოცემულ მეციხოვნეებმა მოახერხეს ციხის გალავნის გარშემო ლეტო საფრების დაწვა. ნურსალ-ბეგის ლაშქარს შერყეობა დაეტყო: ციხის ჩქარა და ადვილად აღება საეჭვო ჩანდა.

ყვარელის ციხეში მესველი რაზმის შეგზავნასთან ერთად ერეკლემ „აარჩივა კაცნი გულოვანი და კარგ ცხენოსანნი ქიზიყელნი“ და ჭარის დასარბევად გაგზავნა. ამ რაზმმა დიდძალი საჭონელი და ტყვე მორაკად უქექლად დაგდებული ჭარიდან. ყვარელის ციხის ალყად მდგომი ქარელები შეშფოთდნენ. ხუნძახის ბატონმა ამხელად ძლივს შეიმავრა ისინი. მაშინ ერეკლემ კიდევ უფრო მომჭმდ დემონსტრაციას მიჰმართა. ეხლა მარბოულთა მცირე რაზმი კი არა, ქართლელთა და კახთა მოზრდილი ლაშქარი გაგზავნა ჭარისაკენ. ყვარელს მდგომი ქარელები ფიცხლავ წამოვიდნენ ქართველებთან შესაბმელად. ქართველები, ბრძანებისამებრ, ბრძოლას მოგრიდნენ. უკან გამობრუნდნენ და ქიზიყს დადგნენ. ქარელებს საქმე გაურთულდათ: ქიზიყს მდგომი ქართველთა ლაშქარი ჭარს ასაოხრებლად ეშუქებოდა. ქართველთა სამხედრო ხერხმა გაჭრა. ქარელებმა გადაწყვიტეს ყვარელის ციხეს მოშლოდნენ და თავიანთ სახლენისათვის მიეხედნათ. ამ ნიადაგზე ქარელებსა და ნურსალ-ბეგის ლეკებს შორის მტრობა ჩამოვიარდა. ბოლოს ერთმანეთს დაერივნენ და ურთო-ერთი მრავლადაც ზოცეს. ქარელები სახლში წავიდნენ. მათ გაჟყა კაცის

სულთანიც: ქართველი მარბიელები არც მის ქვეყანას უქადდენ მშვიდობას. ამის დანახვაზე აჯი-ჩალაბის შვილმაც შაჰი-შირვანს მიაშურა. ასე რომ მოალყეთაჯარის ერთი მხარი საესეებით მოიშალა. ამის შემდეგ დაღისტნელებს ციხის აღების იმედი გადაეწურათ. კიდევ მეტი, საჭირო იყო თავდაცვაზედ ზრუნვა: გამხნეებული ქართველები, საცა იყო, დაესხმოდნენ და „ყათლამს დამართებდნენ“ დასუსტებულ მტერს. ასეთ პირობებში სურხაი-ჩანიც გამოეშალა „საერთო საქმეს“ და დაღისტნის გზას გაუდგა. ოცდარვა სექტემბერს ნურსალ-ბეგიც და შამხალიც მოეკლნენ ყვარელის ციხეს.

ნურსალ-ბეგმა ომი წააგო. ხუნძახელმა სარდალმა ეხლა ისევ ლეკური ქურდ-ავეზაკობა აირჩია. „ორი-საში ათასი კაცით ქართლში ღიღროვანს ტყეებსა და სიმაგრეში დადგა, ყაზახობდა და ქურდობდა, სოფლის სოფლამდის გზებზე დიღლ ძალას შერბობდა. საქართველოს ჯარი და კახეთის აქ მეფეებს ახლდენ, მაგრამ მინდურად ვერ დაეხელეს შესაბამელად, ხან ერთს სიმაგრეში დგებოდა, ხან მეორეში“.

დიდმა საფრთხემ გაიარა. საქართველოს ერთბაშად მოთხრის გეგმა მტერს ჩაეშალა. ლეკთა ბრბოების მეთაურს, თუნდაც ამიერ-კავკასიის ხანების დახმარებით, რა თქმა უნდა, იმის შესრულება არ შეეძლო, რაც თვით შაჰბაბასმაც კი ვერ შეძლო. ამის მოქადულ ნურსალ-ბეგს ყველაზედ უკეთ უხდებდა და ალბათ მას ჯგულისხმობს ხალხური ლექსი:

„პაუღლაი შეეკაზმა თოფითა და ჯინჯილითა:

— უნდა ქალაქა მიეადგე, ამოებოცო შიმშილითა!

ეს რომ ერეკლემ შეიტყო გადაბრუნდა სიცილითა...“

მაგრამ ლეკთა მიერ საქართველოს ერთის დაცვით მოთხრა თუ „პაშულაობა“ იყო, „ლეკობა“ მისი „ჩეულებრივი“ სახით მართლაც რომ მოთხრას უქადდა ქვეყანას...

XVIII საუკუნის საქართველოს წინაშე „ლეკობა“ ის საკითხი იყო, რომლის ასე თუ ისე გადაჭრისაგან დიდად იყო დამოკიდებული ქვეყნის მომავალი. ამას კარგად გრძნობდნენ ქართლ-კახეთის პოლიტიკის მესვეურები და ამიტომაც იყო, რომ ამ საკითხს უდიდეს ყურადღებას აქცევდნენ. მრავალი მოვლენა, საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკის სარბიელზე, XVIII საუკუნეში, სწორედ „ლეკობასთან“ დაკავშირებით ხდება გასაგებო, მის ნიადაგზე აიხსნება.

თეიმურაზ მეფის მგზავრობა რუსეთს. აპრილში 1760 წელს თეიმურაზ მეფე შესაფერისი ამალით რუსეთს გაემგზავრა. მეფის მგზავრობის ოფიციალური მიზანი ხელშეწყობის „თაყვანისცემა“ იყო. ნამდვილად კი ქართლის მეფეს ელისაბედ იმპერატრიცისადმი გაბედული გეგმა და შნიშვნელოვანი სათხოვარი ჰქონდა მოსახსენებელი.

იმპერატრიცთან დარბაზობაზედ თეიმურაზმა ელისაბედს შესაფერისი სიტყვით მიჰმართა და წერილობით თხოვნაც მიართვა. რუსეთის მეფეს თეიმურაზი ჯარს ან ჯარის დასაჭირებლად ფულს სესხად სთხოვდა. ამ ჯარით ქართველი მეფეები ლეკებს ალაგმავდნენ და საგანგებო ლაშ-

ქრით ერანში შევიდოდნენ. იქ „ჩინებულთა სპარსთა შეკრებას“ მოაბლენდნენ და ამ კრების „ერთხმობით“ „ყვეს კეთილმოსურნეს რუსეთის შესამატად ერანის ტახტზე“ დასემდნენ.

ქართველების გეგმა გაბედული იყო და გონივრული. თეიმურაზ-ერეკლე წინადადებას აძლევდნენ იმპერატორს, რომ ისინი ერანში რუსეთის ინტერესების აგენტებად გამოვიდოდნენ. ხოლო ამ საქმეში წაჰმარტება, ფიქრობდნენ ისინი, ერანის ბატონობისაგან საქართველოს სამუდამოდ განთავისუფლების შტკიცე საწინდარი იქნებოდა.

ეღობის მარცხი. რუსეთში თეიმურაზ-ერეკლეს წინადადებას ვერ გამოეხმაურენ. ერანში აგრესიაზედ იქ ეხლა არ ფიქრობდნენ და ისიც დიდი „ღვთის წყალობად“ მიაჩნდათ, რომ ოსმალეთი მოსვენებით იყო და კასპიის ზღვის ერანული სანაპიროების დაპყრობას არ აპირებდა. ერთი სიტყვით, ქართველ მეფეთა ეს წინადადება რუსეთის ინტერესებს ეხლა არ ეთანხმებოდა და „დახმარება“ ვერ მიიღეს მოხუცეულგზამ.

თეიმურაზ მეფის გადამცვალება. რვა იანვარს 1762 წელს თეიმურაზი იქვე პეტერბურგს გარდაიქცა.

ერანის პოლიტიკური ამბები XVIII საუკუნის 60-იან წლებში. ამასობაში ამიერ-კავკასიასა და ერანში მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ამბები მოხდა. ბრძოლა ერანის ტახტის მამიებელთა შორის დასასრულს მიუახლოვდა.

ქერიმ-ხან ზანდმა ყველა თავისი მეტოქეები დაამარცხა და 1761 წლიდან თათქმის შთელს ერანს განაგებდა. ვიდრე ერანის ტახტის მამიებელთა შორის ომი მიმდინარეობდა, ერეკლემ ერევანი და განჯა დაიმორჩილა (1760 წ.).

ერეკლე იშვიათის ოსტატობით ერეკვოდა ერთიერთის მეტოქე ხანების ძალთა შეფასებაში და საჭირო თადარიგს ყოველთვის თავის დროზედ იჭერდა. ეხლა ქერიმ-ხანი უძლიერესი იყო ერანის ყველა მფლობელებს შორის. ერეკელმა 1761 წელს მას „ერთგული სამსახური“ აჰქენა. 1760 წელს ქერიმის მიერ დამარცხებულ-ლტოლვილი აზატ-ხანი ერეკლეს ხელში ჩაუვარდა. ერეკლემ ეს ძვირფასი ტყვე მხარშეკრული მის მეტოქეს გაუგზავნა.

ქერიმ-ხანის გაბატონება ერანში. ქერიმ-ხანი ყანად არ დამჯდარა. ის ერანის ექტილად (მმართველად) იწოდებოდა. ხანები ყველანი მას ემორჩილებოდნენ. ქერიმ-ხანის ვეჟილობა ფორმალურად არც ერეკლეს უარუყვია, ნამდვილად კი საქართველოს მეფე სრულად დამოუკიდებელი იყო და ერანისადმი მორჩილების რაიმე ნიშანი. როგორც ეს ძველად იყო, საქართველოს აღარ ედვა. საქართველოს მეფის „ერთგული სამსახურის“ სამაგიეროდ ქერიმ-ხანმა იცნო ქართლ-კახეთი ერთ სამეფოდ, იცნო ერეკლეს უფლება განჯა-ერევნის სახანოებზე და ამით იცნო საქართველოს მეფის უპირატესობა ამიერ-კავკასიის სხვა ხანებს შორის.

ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება. საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში ერეკლემ, ამრიგად მნიშვნელოვანი წარმატება მოიპოვა. არანაკლები მნიშვნელობისა იყო ერეკლეს შინაპოლიტი-

კური მიღწევა. თეიმურაზის გარდაცვალების უმაღლეს ერეკლემ თავი ქართლ-კახეთის მეფედ გამოაცხადა. ამიერიდან ეს „ორი საქართველო“ ფორმალურადც ერთ სამეფოდ იქცა.

ბრძოლა ამ მიღწევებისათვის ერეკლე მეფეს არა მარტო გარეშე მტრებთან უბღებოდა. კიდევ უფრო მძიმე ბრძოლა ჰქონდა მას რეაქციულ თავადებთან.

საქართველოს „აღდგომისათვის“ ბრძოლა და ხათავადობების სისტემა.

თეიმურაზისა და განსაკუთრებით ერეკლეს სახელმწიფო მოღვაწეობა პროგრესულ მიზანს ემსახურებოდა. დაუღალაუ ბრძოლით მათ აღადგინეს „ქართველობა“ და მის განმტკიცება-უზრუნველყოფას ალექსანდრე ძალოსნის. მაგრამ სწორედ აქ ელოდათ მათ ყველაზე დიდი წინააღმდეგობა, რომლის გადალახვის გარეშე დასახული მიზნის გახსნა-სრულდება შეუძლებელი იყო. ეს წინააღმდეგობა სათავადოების პოლიტიკური-სისტემა იყო. საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლა, ქვეყნის ძალთა მობილიზაციის შეუძლებლობა და უცხოელ დამპყრობელებთან ბრძოლაში დამარცხება სათავადოების სისტემის ნიადაგზე შექმნილი მოვლენები იყო.

სათავადოების სისტემა საქართველოს ჩამორჩენილობას ემყარებოდა და თავისი მხრით ამ ჩამორჩენილობას ემსახურებოდა. გასაგებია, რომ საქართველოს „აღდგომისათვის“ ბრძოლა სათავადოების სისტემის წინააღმდეგ ბრძოლას მოითხოვდა. ერეკლე ამ ბრძოლის თავდადებული გმირი იყო.

თეიმურაზ-ერეკლეს ბრძოლა სათავადოების წინააღმდეგ. თეიმურაზ-ერეკლემ ჯერ კიდევ 1743 წელს შეუტეეს ერთერთ უძლიერეს სათავადოს. ამ დროს აჯანყებულმა არაგველებმა ბეჟან ერისთავი მოკლეს. კახეთის მეფე თეიმურაზმა არაგველები მიიმხრო და საერისთავო საკუთრად დაიჭირა. 1744 წელს თეიმურაზმა ქსნისხეველებიც გადაიბირა და ქსნის საერისთავო ყიზილბაშთა წინააღმდეგ აჯანყებულ გივი ამილახუარს წაართვა. ამასობაში თეიმურაზ-ერეკლემ ქართლ-კახეთის მეფობა ნადირ-შაჰისაგან წყალობად იშოვნეს და ქართლის თავადების აჯანყებასაც ბოლო მოუღეს.

შრიგად. თეიმურაზ-ერეკლეს ქართლში გაბატონება ქსნისა და არაგვის საერისთავოების მიტაცებით და თავადებთან ბრძოლით დაიწყო. ქართლის თავადები, გასაგებია. მტრულად უყურებდნენ თეიმურაზ-ერეკლეს. მათ არ მოსწონდათ თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკა. თავადების ხელმწიფობის წინააღმდეგ რომ იყო მიმართული. მათ არ სურდათ ქართლ-კახეთის გაერთიანება, მეფეს რომ აძლიერებდა. თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკურმა მოღვაწეობამ სავსებით გააშიშვლა თავადების ბრძოლის რეაქციული არსი. თავიანთი თავადური პოლიტიკური მიზნებისათვის ბრძოლაში ეს რეაქციონერები ერთნაირის ხალისით უყავიშრდებოდნენ საქართველოს ყველა მტრებს: ყიზილბაშებს, ოსმალებს, ლეკებს.

1747-1748 წლებში ქართლის რეაქციონერი თავადების სამეფო კანდიდატი მაჰმადიანი აბდულა-ბეგი იყო იესეს-ძე. მწვევე ბრძოლა ერეკ-

ლეს გამარჯვებით დასრულდა. ამ ბრძოლაში ქართლის თავადები დამორჩილდნენ. ძალას, მაგრამ ისინი თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკას ოდნავადაც არ შერიგებიან და ახალი გამოსვლისათვის ხელსაყრელ ტაროსს უძლიდნენ. 1751-1756 წლებში მათი სასოება ავღანი აზატ-ხანი იყო, რომელსაც მრავლად შეზიზნოდნენ აბდულა-ბეგის კანონიერი თუ უკანონო შვილები და „ქართლის შოენას“ საქართველოს ამ დუშმანის დახმარებით ელოდნენ. ამავე ხანებში ქართლის თავადებს თეიმურაზ-ერეკლეს მოწინააღმდეგე ფალაენები რუსეთშიაც ეგულებოდათ. იქ ხომ ქართლის სამეფო ტახტის „ნამდვილი მემკვიდრეები“ ბაქარის ძმადა შვილები ისხდნენ, ქართლში გაბატონებაზე ოცნებობდნენ და თეიმურაზ-ერეკლეს მოქმედებას, რაც გაეწყობოდათ, ხელს უშლიდნენ.

1760-იანი წლებიდან მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა. ერანში პოლიტიკური ძალების კონსოლიდაცია მოხდა. საქართველომ ერეკლეს მეთაურობით დაუღალავე ბრძოლის ნაყოფი მოიღო. ქართლ-კახეთი საბოლოოდ გაერთიანდა. ერანის ფაქტურმა მზრძანებელმა ქერიმ-ხანმა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში ქრისტიანული სამეფოს ჰეგემონია იცნო. ასე რომ ქართლის რეაქციონერებს გარედან დახმარებას იმედები თითქმის გადაეწურათ: ქერიმ-ხანი ერეკლეს მეგობარად. რუსეთი კარგა ხანია „უთიმედო“ ჩანდა, ოსმალეთიც ხომ აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიის საქმეებში აღარ ერეოდა, ხოლო ახლომდებარე ხანუკა ერეკლეს ან ემორჩილებოდნენ, ან უსმენდნენ და მის წინააღმდეგ გამოსვლას ვერ ბედავდნენ.

თავადების შეთქმულება. ამ ახალს პირობებში რეაქციონერებსაც ბრძოლის მეთოდი უნდა შეეცვალათ. რაკი გარედან შეელის იმედი გადაუწყდათ, რეაქციონერი თავადები შეთქმულება-ტერორის გზას დაადგნენ. მეფისა და მთელი მისი ოჯახის გაწყვეტა განიზრახეს. ამ დროს საქმეს „იდეური ხელმძღვანელი“ გაუჩნდა. ეს იყო პაატა ბატონიშვილი, ეახტანგ მეფის უკანონო შვილი. ჩქარა „მარკოზაშვილის დარბაზი“ (პაატა ბატონიშვილის სადგომი) შეთქმულების ბუდედ იქცა. 1765 წელს, როცა შეთქმულები უკვე მზად იყვნენ განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად, საქმე ვასცა სამშვილდელმა გლეხმა დათუნა ფეიქარმა.

შეთქმულთა დამარცხება. მეფემ მსწრაფლ დააქვრინა შეთქმულების მეთაურები. ერეკლეს კარგად ესმოდა ამ საქმის საზოგადოებრივი აზრი. მან იცოდა, რომ შეთქმულებს მრავალი მომხრეები ჰყავდათ. მეფემ ამ საქმის პოლიტიკურად გამოყენება სცადა. დარბაზის სხდომა მოიწვია. საქმე გასარჩევად მას გადასცა და თითონ კი მოჩივარის როლში გამოვიდა. დარბაზმა საქმე განიხილა, დამნაშავეებს ქონება ჩამოართვა და მეფეს ნასისხლად მისცა. შეთქმულების მეთაურებს კი: პაატა ბატონიშვილს, დავით ბატონიშვილს აბდულა ბეგისძეს და ელიზბარ თაქთაქიშვილს სიკვდილი მიუსაჯა. დანარჩენთ კიდეც: გლაზა ციციშვილს, დიასამიძეს.

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ა მ ი ლ ა ხ ო რ ი შ ე ი ლ ს. „ნასალი უჯეს“ ე. ი. ერთერთი ასო (ენა, სხეირი) მოჰყევთეს და სხე.

1765 წლის შეთქმულების დამარცხების შედეგად მეფე კიდეე უფრო გაძლიერდა. „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ ფიზიკურ დამარცხებასთან ერთად მორალურადაც დამარცხდნენ. რა თქმა უნდა, „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ ამით არ გამჟღავნდნენ და არც მეფის წინააღმდეგ მოქმედება შეუწყდებოდა. მაგრამ შექმნილი პირობების შესაფერისად მათ ბრძოლის ხერხი შეცვალეს და ამის შემდეგ მეფის წინააღმდეგ ტერორი აღარ უცდიათ.

უაზახიხა და ბორჩალოს ხაზინოების გაუქმება. ქვეყნის გაერთიანებისა და მეფის ხელისუფლების გაძლიერების გზით ერეკლეს ამ დროს სხვა წარმატებაც გააჩნდა. 1755 წელს მან უაზახში ხაზინობა გააუქმა და ეს ქვეყანა სამოურავოდ აქცია. 1765 წლისათვის კი ბორჩალო-ბაიდარსაც მეფის მოურავები განაგებდნენ. ასე თანდათან იშლებოდა შაჰბაძის I-ის ნამანქანევი საქმეების კვალი და საქართველო „აღდგომისათვის“ ძალას იკრებდა.

ბრძოლის სოციალური ღონისძიებანი

საგარეო ხასიათის ეს წარმატებანი, რა თქმა უნდა, არ იყო ის. რის მიღწევასაც ერეკლე მიზნად ისახავდა. საქართველოს „გამოხსნისა“ და „აღდგომისათვის“ მთავარი ბრძოლები ჯერ კიდევ წინ იყო. მაგრამ მოპოვებულ წარმატებათა უზრუნველსაყოფად და მომავალი ბრძოლებითათვის მოსამზადებლად საჭირო იყო ქვეყნის შინაგანი განმტკიცება, მისი ეკონომიური და პოლიტიკური გაძლიერება. ერეკლეს კარგად ესმოდა ეს და ამ მიმართულებით დაუსტუმრებლად მოქმედებდა. ამ მხრით ქვეყანა მართლაც განიცდიდა წინსვლას. მაგრამ სასურველ წარმატებას შესაძინებლად აფერხებდნენ სხვადასხვა სოციალურ-პოლიტიკური ხასიათის მოვლენები.

ერეკლემ შეძლო ბევრად უფრო ძლიერ ეთნიკაზმით შემოტყვევების მოგერიება; შეძლო აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში საქართველოს პოლიტიკური უპირატესობის განმტკიცება, მაგრამ არ იქნა და გაცილებით უფრო სუსტი ლეკების ავანაჟურ თავდასხმებს ბოლო ვერ მოუღო. მართალია, საქართველოს დაქვრივა და მისი ერთბაშად წარტყვენის განზრახვისაგან ლეკებს ერეკლემ მწარე გაკვეთილებით საბოლოოდ ხელი ააღებინა, მაგრამ წყვილ ქერდულ თავდასხმებს, მშვიდობიან მოსახლეობაზე ნადირობას ლეკები ძველებურადვე განაგრძობდნენ და ნორმალურ მეურნეობას შეუძლებელს ხდიდნენ.

როცა საუკუნის განმავლობაში ამაოდ ეძებდა საქართველო ლეკთა შემოსევებისაგან თავდაცვის ეფექტურ საშუალებას. ორსაუკუნოვანი ბრძოლის შედეგი ამ მხრით უნუგეშო იყო. ქვეყნის დიდი ნაწილი საუკუნით დაცლილი იყო მწარმოებელი მოსახლეობისაგან. მთელ რიგ შხარეებში გლეხობა ან გაწყდა, ან ტყვედ ჩაეპარდა, ან აიყარა და ზიზნობდა.

ოსმალ-ყოზილბაშთა ბატონობა საქართველოში, ჩვენ ეს არაერთგვარადაა აღნიშნეთ, უმთავრესად სათავადოების პოლიტიკურ სისტემას ემყარებოდა. უცხოელ მოძალადეების გამარჯვება უპირველეს ყოვლისა ამ სისტემის დამარცხება იყო. ლეკობა კიდევ უფრო ღრმად, მკვეთრად და თვალსაჩინოდ სეამდა საკითხს ხსენებული სისტემის გაყოტების შესახებ. თავადურ-ბატონურმა სისტემამ ვერ უზარუნელებს საქართველოს ნორმალური განვითარების მინიმალური პირობები. მაგრამ ლეკობის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლისათვის მხოლოდ თავადების პოლიტიკური დამორჩილება საკმარის არ იყო. ეს საქმის მხოლოდ ერთი მხარე იყო. ლეკობის წინააღმდეგ ბრძოლის წარმატება დიდად იყო დამოკიდებული იმისაგან, თუ როგორ ებრძოდა ლეკობას გლეხი ესე იგი ბრძოლის რახალისი ქქონდა მას და რა უნარი შესწევდა.

გვიანდყოფილ საქართველოში გლეხთა სოციალური და ეკონომიური მდგომარეობა სულ უფროდაუფრო უარესდებოდა. ეს შოვლენა მწვავე კლასობრივი ბრძოლის პირობებში მიმდინარეობდა. ნებით და სიამოვნებით ქართველი გლეხი (ისე, როგორც ყოველი გლეხი) თავის მეზობლებს არაფერს უთმობდა. გლეხები თავაშობდნენ ეზოებში ბატონის უსამართლობას. ჩიოდნენ მეფესთან და მისგან „განკითხვას“ ითხოვდნენ, ჯანყობდნენ უმართებულო დაბეგერის წინააღმდეგ და იარაღით იცავდნენ თავიანთ უფლებებს, ჯალადნენ გაშხელებულ მეზობლებს, სტოვებდნენ გაუმაძღარ მძარცველებს, „ყაზახობდნენ“, „იკარგებოდნენ“. მაგრამ დრო ბატონის სასარგებლოდ მუშაობდა და გლეხის მდგომარეობა სულ უფროდაუფრო მძიმდებოდა. უკანასკნელი საშუალება — აყრა, გაქცევა — გლეხთა ბრძოლის მეტად ფართოდ გავრცელებული და მკვეთრი საშუალება იყო. აყრა საქართველოს ინტენსიურ მეურნეობასთან სრულიად შეუთავსებელი იყო. ყმათა სიმცირის პირობებში გლეხთა აყრა მამულის ამოწყვეტას ადვილად იწვევდა, რაც ბატონისათვის მეტად საშიში რამ იყო. მაგრამ აყრა გლეხის ეკონომიურ განადგურებასაც ნიშნავდა. აყრილი გლეხი, ან ასაყრელად მზად მყოფი ინტენსიურ მეურნეობას ხელს ვერ მოჰკიდებდა. მისი ხეუდარი „ღარიბობა“ და „ბოგანობა“ იყო. სამაგიეროდ ბატონთან ბრძოლაში ის უკეთ შეიარაღებული იყო. ამრიგად, ასეთი გლეხი სოციალურ უფლებებს საკუთარი სიღარიბის ხარჯზე ინარჩუნებდა. ეს „ყაზახები“, „ხიზან“-„მინდობილები“, „ღარიბ“-„ბოგანოები“ გვიანდყოფილ საქართველოში არასოდეს არ გადაღებულან. „აყრილთა“, „ხიზანთა“ და „ბოგანთა“ სიმრავლე საქართველოს მძიმე სოციალ-პოლიტიკური პირობების შექერბეტყველი მოწმობა იყო. საბატონყმო პირობები საქართველოს ბარში ყველგან ერთნაირი არ იყო. ამ მხრივ დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთისაგან გაირჩეოდა. აღმოსავლეთ-საქართველოშიც კახეთსა და ქართლს შორის გამსხვავება იყო. უფრო მძიმე საბატონყმო პირობები დასავლეთ-საქართველოში იყო, ვიდრე ქართლ-კა-

ხეთში. ქართლში თავის მხრით ეს პირობები უფრო მძიმე იყო, ვიდრე კახეთში. ამიტომაც იყო, რომ აყრილ-გამოქცეულნი დასაუფლეთ-საქართველოდან ქართლ-კახეთში მოედინებოდნენ და არა პირუკუ. ქართლიდან კიდევ კახეთში გაბოდნენ. პირუკუ პროცესი იშვიათი იყო. ბარის სოციალური ურთიერთობისაგან მთიანეთი არსებითად განსხვავდებოდა. თუმცა ერთნაირი სურათი არც იქ იყო. მთაში ბატონყმობას ზოგჯერ უკვე მოეკიდა ფეხი, ზოგჯერ პატრონყმობის ხანის ურთიერთობა შერჩენილიყო, ზოგჯერ ჯერ კიდევ თავისუფალი თემები ცოცხლობდნენ და ერისთავ-მოურავების იერიშებს მხნედ იგერიებდნენ. მაგრამ თავისუფლებისათვის ბრძოლაში ბარელ გლეხს მთელი ვერ ეხმარებოდა. მთიელების თავისუფლება მათ სამეურნეო განუვითარებლობას ემყარებოდა, ქართული გლეხის მიზანი კი ინტენსიური შეურნეობა და თავისუფლება იყო.

ძნელი გასაგები არაა. თუ ასეთს პირობებში მყოფი გლეხობა ლეკთა შემოსევების წინააღმდეგ მხნედ ვერ იბრძოდა. ღატაკს, დაბეჩავენულს, ნახევრად უიარაღოს, მას თავდაცვის მცირე უნარი შესწევდა, ხოლო მძარცველი მებატონისა და მისი ქონების დაცვის ხალისი გლეხს სრულიად არ ჰქონდა. ქართველ გლეხს რომ ლეკებთან ბრძოლის უნარი და სურვილი გასტენოდა, მას უნდა დაბრუნებოდა ბატონების მიერ მიტაცებული უფლებები, რომელნიც ყმას მონისაგან განასხვავებდნენ. გლეხს უნდა გასტენოდა სამშობლო, რომ ის დაეცემა.

ერეკლეს კარგად ესმოდა ეს გარემოება, პხედავდა, რომ გლეხები მხოლოდ ლეკობამ კი არა, არამედ კიდევ უფრო „უსამართლობამ გარეკა საქართველოდან“ და მეფეც მთელი რიგი სოციალური ხასიათის ლონისძიებებით ცდილობდა გლეხობის გადარჩენას, რადგან კარგად აშწნევდა, რომ საქართველოს „დაძაბუნების“ უმთავრესი მიზეზი „გლეხი კაცის ამოწყვეტა“ იყო.

ერეკლეს საგლეხო კანონები მიზნად ისახედნენ გლეხთა უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესებას. ამ კანონებით გლეხს უნდა დაბრუნებოდა უფლებები, რომლებიც მათ მებატონეებთან ბრძოლაში დიდი ხანია დაკარგეს. მონის მდგომარეობიდან, როგორშიაც გლეხი მოქცეულიყო, ის ისევ „ნახევრად თავისუფალი ადამიანის“ (ე. ი. ფეოდალური ხანის გლეხის) მდგომარეობას უნდა დაბრუნებოდა.

მეფის „მოსაკითხავი“ ბატონისა და ყმის ურთიერთობაში. საბატონყმო ურთიერთობის გაჯანსაღების გზით ერეკლე მეფე ენერგიულად ერეოდა ბატონისა და მისი ყმის დამოკიდებულებაში, „ბატონყმობის რიგის“ დაცვას მეფის „მოსაკითხავ“ საქმედ აცხადებდა. და ამ „რიგის“ დაცვას, როგორც ბატონის, ისე გლეხისაგან სასტიკად მოითხოვდა. ბატონის მიერ მიმძღაერებისაგან გლეხის დაცვა აქამდისაც მეფის „მოსაკითხავ“ საქმედ ითვლებოდა, მაგრამ თუ როგორ სარგებლობდნენ მეფეები ამ უფლებით, იქიდანაცა ჩანს, რომ სწორედ „გაუკითხავობის“ მიზეზით მებატონეთა მიერ შევიწროვებული გლეხობა უცხოეთში იკარგებოდა. ერეკლე ამ საქმეში მებატონეებისადმი დათმობას არ აპირებდა.

ჩრდილოეთ ამათი დებულება არ არის და არა სდებიათ, იმას გარდა თუ მეტი რამ მოინდომეთ. ჩვენგან მოსაკითხავი იქნება. ამათ სამართლიანის საქმით მოექცეით, თორემ თუ კიდევ ამათ ჩვენთან გიჩიულესთ, იცოდეთ რომ გიწყენთ“. ასე კატეგორიულად აფრთხილებდა ერეკლე მემატიონეს, რომლის გლეხებიც მეფესთან ჩიოდნენ არა „სამართლიანის საქმით“ ბატონის მიერ თავიანთ შევიწროვებას.

მემატიონის ბახუბისშეგებლობა უმის ზეჯრელობაში. ამ მხრით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს ერეკლეს ბრძანება თავადის სახლისადმი: „თუ რომ თქვენი მამულიდან შემკვიდრე კაცი აიყარა და წაიღო სადმე, ერთი კაცი რომ აიყაროს, იცოდეთ. დიად ავად მოგეპყრობით და გარდავაბდეინებთ“. ასეთი ბრძანებით მეფე გლეხთა მოსახლეობისათვის პასუხისმგებლობას ბატონს აკისრებდა. მკვიდრი ყმების აყრა-გაქცევის უშთაუვსი მიზეზი კი ბატონების მიერ ყმათა უსაზღვრო სოციალური ზავება იყო. სახელმწიფო ბატონს ავალებდა მკვიდრი ყმების უკლებლად დაცვას. ბატონი კი ამას მხოლოდ მაშინ შეძლებდა, თუ ყმისაგან „მეტს არ მოინდომებდა“, თუ ყმას „უღებს არ დასდებდა“, თუ „ძალა და უსამართლოს“ არ უზამდა და იმას დასჯერდებოდა, რაც „დებულობა იყო“ ესე იგი თუ თავის მმართველურ მადას საზღვარს დაუღებდა.

მეფის ხახასოების მოკითხვა ქართლში. 1767 წელს ერეკლემ ქართლში მეფის სახასო ყმები „მოიკითხა“. ესე იგი ვახტანგ მეფის შემდეგ, ოსმალთა-ყიზილბაშების დროს, თავადების მიერ მინატაცები სამეფო ყმა-მამულის უკან დაბრუნება დაიწყო. თავადებისათვის ეს მეტად საწყენი საქმე იყო. არა ერთი მათგანი გამოეთხოვა ღირი ბნის წინ მინატაცებ სამეფო ყმა-მამულს. მაგრამ უარესი ის იყო, რომ უფილ სამეფო ყმებზე თავი გააცხადა მრავალმა საბატონო ყმამ. ცრუ მოწმეებით, ნატყუარი საბუთებით გლეხები ცდილობდნენ თავი დაეღწიათ მმართველ მემატიონეებისათვის და სამეფო ყმებზე ქცეულყვნენ.

გლეხთა ასეთი მოქმედებიდან კარგად ჩანდა მათი პოლიტიკური განწყობილება, მათი დამოკიდებულება მეფისა და თავადებისადმი. რა მემატიონეს შორის გლეხი უკეთეს მემატიონეს მეფეში ჰყვარდა. რა თქმა უნდა, ეს იმას ოდნეადაც არ ნიშნავდა, თითქმის სამეფო გლეხები თავისი ბედის კმეყოფილი იყვნენ და ამ ბატონის წინააღმდეგ არ იბრძოდნენ. მეფე და ეკლესია, როგორც მემატიონე, საერთოდ, მართალია, აზნაურსა და თავადს სჯობდნენ, მაგრამ ისინიც ხომ მემატიონე და, მაშასადამე, ყმა-გლეხების ექსპლუატატორები იყვნენ. თანაც მეფისა თუ ეკლესიის მოხელე-მოურავები ზშირად გლეხთა მარცვარბევაში არცერთს თავზებულაღებულს თავადს არ ჩამოუვარდებოდნენ. ასე რომ უარობა, „გაფიცვა“-აჯანყება, აყრა-გაქცევა, მემატიონეთა თუ მის მოხელეთა ცემა-მკვლელობა მხოლოდ თავადებისა და აზნაურების ყმა-გლეხთა კლასობრივ ბრძოლას რაღი ახასიათებდა. ასეთივე საშუალებებით იბრძოდნენ სამეფო-საეკლესიო გლეხებიც. ერეკლემ მეფე-მემატიონე იყო, მაგრამ ჭკვიანი მემატიონე და საქართველოს გადარჩენისათვის დაედადებული მებრძოლი, რომელიც კარგად ჰყვარდა, რომ საქართვე-

ლოს დამბობის ერთერთი მიზეზი მებატონეთა მიერ გლეხთა უზომო მიმძლავრება იყო.

დასასრულ, აღსანიშნავია ერეკლეს დამოკიდებულობა ხიზნები-სადმო. მეფე ენერგიულად ცდილობდა დაეცა ისინი მასპინძელ-მებატონეთა მიერ მიმძლავრებისაგან.

მოკლედ, ერეკლეს საგლეხო პოლიტიკა მიმართული იყო აყრილ-და-კარგულთა, ზიზან-ბოგანთა შეშვილებისაგან, საშობლოს დამცველ ზემკვიდრე გლეხთა, შეძლებულ გამოშლებ მიწის მუშათა გამრავლები-საგან, ბატონყმობის გაჯანსაღებისაგან, მისთვის განვითარებისა და ნა-ყოფიერების უნარის დაბრუნებისაგან, საქართველოს ხსნისაგან.

გასაგებია, თუ ერეკლეს ასეთი საგლეხო პოლიტიკა ზრდიდა ქართლს თავადების რეაქციას, რომელიც ეხლა, 1765 წლის გაკვეთილის შემდეგ სოროში მიმალულყო და უკეთეს ტაროსს ელოდა.

დასავლეთ საპართევლო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში

დასავლეთ საქართველოში XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ფეო-დალური ანარქია შეუნელებლად გრძელდებოდა. სათავადოების სისტემა აქ შეუზღუდველად ბატონობდა. მეფის ხელისუფლება უკიდურესად დაცემულიყო. სამეფო-სახასო ქვეყნები, ციხე სიმაგრეები მთავრებსა და თავადებს მიეტაცნათ.

ამ საყოველთაო დაცემა-გაველურებისას ტყვის სყიდვა უკიდურესო-ბამდის მისულიყო. ტყვეებს ჰყიდდნენ ყველანი: მეფეებიც, მღვდელ-მთავრებიც, მთავრებიც, თავადებიც, აზნაურებიც და გაყაზახებული გლეხებიც.

ამ პირობებში საბატონყმო ურთიერთობის რაიმე საერთო წესები რა-ღა თქმა უნდა, რომ არ იყო. „ხელმწიფე-ბატონის“ უფლებას საზღვარი არ ჰქონდა. ბატონყმობის წესისა და რიგის მეთვალყურე გამკითხვე იღარაინ იყო. ასეთ წესს მხოლოდ მებატონის სამეურნეო ხაზრისიანო-ბა განსაზღვრავდა და მებატონის მძლავრობას აქ საზღვარს მხოლოდ გლეხთა ბრძოლა უდებდა. გლეხები თავს არ უდებდნენ მებატონეთა მძლავრობას და ყველა საშუალებით თავიანთ უფლებებს იცავდნენ, ხო-ლო სადაც ეს არ ხერხდებოდა, იყრებოდნენ, იკარგებოდნენ, სხვები კი-დეე აღარ „გლეხოვდნენ“ და იარაღით ხელში „ყაზახობდნენ“.

ოსმალთა ლაშქრობა ზღვისპირის ქვეყნების დაპყრობად. 1723 წელს ოსმალებმა ფოთი დაიპყრეს და აქ ციხე ააგეს, ძველი რუხის ციხე დაანგრეს და ანაკარიის ციხე ააგეს. ფოთში ფაშა დასვეს და ზღვის სანაპიროს მმართველად დანიშნეს. ოსმალთა ხელში იყო ამავე დროს ბათომი, ციხისძირი, ქობულეთი, სო-ხუმი. 1732 წელს ოსმალებმა საზღვისპირო ოპერაციების გაღრმა-ვება-გაფართოება განიზრახეს. ბათომიდან აზოვამდის ზღვის სანაპი-როების დაპყრობა გადაწყვიტეს. ზღვისპირის ხალხებს საფრთხე უდგათ. მაგრამ ოსმალების სისუსტე მალე აქ ცხადი შეიქნა. მათ და-

დაპირველად მითრიდატს კოლხეთში თავისი საკუთარი შვილი, სახელად აგრეთვე მითრიდატი, დაუნიშნაეს. მაგრამ ახალგაზრდა მითრიდატი, როგორც ჩანს, მოხიზლული იყო კოლხეთის ძველი სახელოვანი ისტორიით და სურდა კოლხეთის დამოუკიდებელი მეფე გამხდარიყო. ამიტომ მამამ ოგი სიკვდილით დასაჯა. შემდეგ მითრიდატი მშართველად და მეფის ნაცვლად კოლხეთში ერთერთს თავის მეგობარ დიდებულთაგანს ნიშნავდა ხოლმე. კოლხეთიდან იღებდა მითრიდატი უზნიშვნელოვანეს შემწეობას თავის საზღვო ძალებისათვის, ზომალდების საშენ ხე-ტყესა და თვით მეზღაურებდაც. კოლხეთში მითრიდატის ბატონობას არ შეჰარგებია. 83 წლის მახლობლად, ძვ. წ., ისინი, ბოსფორელებთან ერთად აჯანყებულან და ომი გაუმართათ მითრიდატისათვის.

რომის გაძლიერება მცირე აზიაში

მაგრამ არც მითრიდატს დაჰურია დიდხანს ზეირი, მას ბოლო რომაელებმა მოუღეს.

მესამე საუკუნის დამლევიდან, ძვ. წ., რომი იწყებს მსოფლიო პოლიტიკის წარმოებას, ბოლო მეორე საუკუნის დასაწყისიდან ოგი აზიაშიც იჭრება. 190 წ. ძვ. წ., რომაელებმა პანგეზიასთან საშინელი დამარცხება მიიყენეს ანტიოქე სელევკიდს, რითაც შემოესრულა სირიის სამეფოა ძლიერება, თუთონ კი დიდი გავლენა შეიძინეს მცირე აზიაში, თუმცა აქაური მიწა-წყლიდან ჯერ კიდევ არც ერთი მტკაველი არ დაესაკუთრებინათ. ტერიტორიული საკუთრება მცირე აზიაში რომაელებმა მოიპოვეს 133 წ., ძვ. წ., როცა პერგამის მომავლეებმა მეფემ, ატალმა: თავისი სამფლობელო რომს უანდერძა. პერგამის სამეფო რომაელებმა თავის პროვინციად აქციეს და სახელად ამ პროვინციას „აზია“ უწოდეს. მალე რომაელებმა გააფართოეს „აზიის“ პროვინცია რომის მიერ აქ დამყარებული წესები, დიდძალი გადასახადები, რომელი მოხელეების ძალმომრეობა. ჭანჭიკთაობა რომის სახელმწიფოს უზენაესი ორგანოების შრიც, სულსა ზდიდა რომის ქვეშევრდომებს და წინააღმდეგობის ცუცხლს აღვივებდა მათში. ამ განწყობილებით ისარგებლა მითრიდატ პონტოელმა, რომელსაც არაფრად ებოტნავებოდა რომის ასეთი გაძლიერება თავის მახლობლად, და რომს ომი აუტეხა. ომი პონტოელებსა და რომს შორის ოც წელზე მეტს გაგრძელდა (88—65 წ. წ., ძვ. წ.). ამ ომში უპირატესობა ჯერ მითრიდატის მხარეზე იყო და მან დიდად შეაიწროვა რომაელები, რომელნიც შინაური უთანხმოებითა და ბრძოლით იყვნენ დასუსტებულნი. მაგრამ შემდეგ უკვე ომის ბედი რომის მხარეს გადავიდა. რომაელებმა რიგრიგობით დაამარცხეს მითრიდატი და მისი მოკავშირეები.

რომაელები აზიურ-კავკასიაში

პონტოს მეფის მოკავშირეები უკანასკნელ ომში რომაელების წინააღმდეგ იყვნენ არშენიოს, აღბანიისა და იბერიის მეფეები.

არშენია, შერშინდელი სომხეთი, პირველი საუკუნის პირველ ნახევარში, ძვ. წ., დიდი და ძლიერი სახელმწიფო იყო. სომხეთის მეფეს, ტიგრანს

პყრობითი განზრახვას დასავლეთ-საქართველოს მეფე-მთავრები მტრულად შეხედნენ. აფხაზებმა დაამარცხეს ოსმალთა სარდალი. ლაშქრის დიდი ნაწილი გაუელიტეს. ლაშქარამოწყვეტილმა ფაშამ ზღვით თავს უშველა, გაიქცა.

ამრიგად, ოსმალებს ამხელად განაზრახი მარცხით დაუმთავრდათ, მაგრამ მდგომარეობა მაინც საშიში რჩებოდა. შავი ზღვის აღმოსავლეთის სანაპირო ოსმალეთის სულ უფროდაუფრო მეტს ყურადღებას იქცევდა. მისი რუსეთთან მეტოქეობა ამ საკითხს სულ უფროდაუფრო მნიშვნელოვანს ხდიდა. მართალია, ოსმალეთი მიხრწნილ-დასუსტებული იყო, შერევისა და ახალი ქვეყნების დაპყრობისათვის მას დიდ ძალა აღარ გააჩნდა, მაგრამ თავადური დასავლეთ-საქართველო კიდევ უფრო უიმედო იყო, მისი თავდაცვის უნარი კიდევ უფრო სუსტი იყო.

ოსმალთა ეს დასაყრდენი პუნქტები დასავლეთ საქართველოში გეტყვითად საშიშად გამოიყურებოდნენ. ციხეები ტყვისმსყიდველთა ბუნაგებად გადაქცეულიყო. ციხისა და მის გარშემო მოსახლეობა თანდათან მაქმადიანდებოდა. ოსმალების ხელისუფლება ამ ციხეებიდან კიდევ უფრო აღვილად ერეოდა ფეოდალების ურთიერთობაში და ქვეყნის საბოლოოდ დასაყრებად თანდათან ვზას იკვლევდა.

სოლომონის გამეფება. 1751 წელს იმერეთში ახალგაზრდა სოლომონ ალექსანდრესძე გამეფდა. ამ დროს იმერეთში უძლიერესი თავადები იყვნენ ლევან აბაშიძე და როსტომ რაჭის ერისთავი. მსუენებელი თავადები მთავრობას ირმებდნენ. აბაშიძე არგვეთისას, ერისთავი რაჭისას და ამ ნიადაგზე სასტიკი მტრობა პქონდათ სოლომონის შამა ალექსანდრესთან. ახალგაზრდა სოლომონი მამის ნაყვალევეს გაჰყვა და ამ თავადების დამოძრჩილებას სცდილობდა. საერთოდ სოლომონს ფართე პოლიტიკური გეგმები ახასიათებდა: მტკიცე სამეფო ხელისუფლების შექმნა, ლიბთიშერეთის პოლიტიკური გაერთიანება და ოსმალთა ბატონობის უკუგდება. ამ მხრით სოლომონის მოღვაწეობა ერეკლესას ჰგავდა.

ბრძოლა ტყვობ-ხეიდობ წინააღმდეგ. სოლომონის მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. სამეფო ჭონება დიდბანა თავადებს მიეცაქნათ. მეფე სუსტი იყო (არათუ დადიანი, რაჭის ერისთავი მეფეზე ძლიერი იყო). წყრილი ფეოდალები ძლიერი თავადების გავლენის ქვეშ იყვნენ. საქირო იყო ფრთხილი და მოხერხებული მოქმედებით ძალების თანდათან შემოკრება. თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობა მეფემ მაქმადიანობის გაერკელებიხა და ტყვისმსყიდვის წინააღმდეგ ბრძოლით დიიწყო. ორივე უაღრესად მტკივნეული საკითხები იყო. რაგინდ დაცემული არ იყო იმერეთის ფეოდალური საზოგადოება, მის უმრავლესობას აღნიშნულ მოვლენებთან ბრძოლა საქირო საქმედ მიანდა. ამიტომ ამ საკითხების გარშემო ძალების მობილიზაცია ყველაზე უფრო იყო შესაძლებელი. მეფემ თავის მოღვაწეობას ამით მტკიცე იდეური დასაყრდენი მოუპოვა: ის ქარ-

თელობისათვის ბრძოლის მეთაურად გამოდიოდა.

წერილი ფეოდალების თანდათან შეკრება. დადიან-გურიელის შემოკრება. მეფემ თანდათან წერილი თავადები შემოიკრიბა. ამავე დროს მოხერხებულად სარგებლობდა დიდი სათავადოების შიგნით უთანხმოებით და ამ ურთიერთის მოქიშვე „სახლის კაცებს“ შორის თავის მომხრეებს იძენდა. სოლომონმა მოხერხებულად დაყო ლიხთ-იმერეთის დიდი ფეოდალები უახლოეს და უშორეს მოწინააღმდეგეებად. ის გოურიკდა ოტია დადიანს, დაემოყვრა ამ უძლიერეს მთავარს და, ამრიგად, აბაშიძე-ერისთავის წინააღმდეგ დიდი ძალა შეიძინა. ამავე დროს სოლომონმა მამია გურიელიც შემოიკრიბა. ამის შემდეგ აბაშიძისა და რაჭის ერისთავის ერთადერთი იმედი ახალციხის ფაშა იყო.

ტყვის-სყიდვის აკრძალვა. სოლომონის წინააღმდეგ ამხედრების მიზნით ოსმალებს საკმაოდ ჰქონდათ. მეფე-მთავრების შეთანხმება, მეფის ავტორიტეტის ზრდა, მისი ხელისუფლების გაძლიერება, ძლიერი ცესიის აღდგენის ცდა და მორალური ძალების მობილიზაცია მაჰმადიანობის გავრცელებისა და ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ, — არცერთი ეს ოსმალეთისა და მისი ახალციხელი მოხელისათვის სასურველი ღონისძიება არ ყოფილა. მეტატონე ოსმალეთისათვის განსაკუთრებით უსამოვნო იყო მეფისა და მისი მომხრეების ბრძოლა ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ. სოლომონმა თანდათან თავის სამეფოში თოქმის საცხებით მოსპოვ ეს საშინელი სოციალური სენი. ახალციხის ფაშამ არაერთგზის შემოუთავლა მეფეს, რათა ტყვის ყიდვა იმერეთში ძველებურად ნებადართული ყოფილიყო. სოლომონმა ეს მოთხოვნა არ შეასრულა და ტყვის-სყიდვა საერო და საეკლესიო სასჯელით სასტიკად აკრძალა.

ბრეხილის ომი. ოსმალეთის ზონთქარმა უჩიო ყმის დასჯა ბრძანა. ლევან აბაშიძეს და როსტომ ერისთავს დრო დაუდგათ. სამშობლოს მოღალატე აბაშიძე ახალციხეს გაიწა. ოსმალებს როსტომ ერისთავისა და ზოგიერთი სხვა თავადების დახმარება აღუთქვა და მტერს სოლომონისა და მისი მომხრეთა წინააღმდეგ იმერეთზე წამოუძღვა. მეფეს დადიანისა და გურიელის ჯარები მოეშველა. დეკემბერში 1757 წელს ოსმალთა დიდი ჯარი იმერეთში შემოვიდა. ქვეყნის მოღალატეები თავიანთი რაზმებით მტერს მიუდევნენ. ახალგაზრდა სოლომონი შესანიშნავი სარდალი და ყოვლად უშიში მეთომარი აღმოჩნდა. მან ადვილად შეიტყუა თავის სიმრავლეს მინდობილი მტერი მოხერხებულს ადგილში, ოკრიბაში, ბრესილის მინდორზე და ისე გაბედულად დაესხა თავს, რომ ის სულ ერთიანად მოშალა. ოსმალთა სარდლები დაატყვევეს და დახოცეს. მათი ჯარის დიდი ნაწილი გაწყდა, მრავალი დატყვევდა ამ ომში მოკლულ იქნა ქვეყნის მოღალატე ლევან აბაშიძეც. მეორე მოღალატემ როსტომ რაჭის ერისთავმა და ოსმალთა ჯარის მცირე ნაწილმა თავს გაქცევით უშველეს.

ბრეხილის ომის შედეგები. ბრესილის ომით სოლომონმა ოსმალეთის წინააღმდეგ დიდი ბრძოლა დაიწყო. მეფემ კარგად იცოდა, რომ ოსმა-

ლეთი ასეთ დამარცხებას არ დათმობდა და სოლომონიც ახალი ბრძოლებისათვის ემზადებოდა. ზრესილის ომის შედეგად მეფემ ლევან აბაშიძის სათავედო საბოლოოდ დაიმორჩილა. ამ სათავედოდან სოლომონმა ლევან აბაშიძის წილი მეფის საკუთრებად გამოაცხადა. აბაშიძეები ფიცით შემოიბრტყილა და სააბაშოს ნაწილი მათ წყალობად მისცა. ასევე ჩამოართვეს მეფემ ყმა მამული სხვა მოღალატეებსაც. როსტომ ერისთავი დაუსჯელი გადარჩა. ფეოდალებმა შემოარჩვეს სოლომონს ეს ძლიერი თაყაი. როსტომ ერისთავმა მეფეს ერთგულობაზე შეჰფიცა. სოლომონმა მიიწიდა ყმა და ის კელაფ რაქის ერისთავად შეიწყალა.

ამრიგად, ზრესილის ომის შედეგად მეფე შესამჩნევად გაძლიერდა. მისი მორალური ავტორიტეტიც დიდად გაიზარდა. მაინც სოლომონ მეფის მდგომარეობა მეტად რთული იყო. ოსმალეთისათვის „ხმლის კერა“ ერთობ მძიმე საქმე იყო. სოლომონმა ეს კარგად იცოდა, საამისო თადარიგს იჭერდა.

სამხედრო კავშირი ერეკლესა და სოლომონს შორის. 1758 წელს იმერეთისა და ქართლ-კახეთის მეფეებმა ურთიერთ შორის სამხედრო კავშირი დადეს: „რომელსაც ქვეყანაში მტერი შემოვიდესო, ერთმანეთს მივეშველნეთო“. ეს კავშირი ერეკლესა და სოლომონს შორის 1770 წლამდის არ დარღვეულა.

ომები 1758 წელს. 1758 წელს სოლომონ მეფისა და ოსმალთა ჯარებს შორის ორჯონის ომი მოხდა. პირველში ოსმალთ გაემარჯვათ. მეორეში კი სასტიკად დამარცხდნენ. სოლომონ მეფის სახელი და გაელენა ამით დასაყვლეთ საქართველოში კიდევ უფრო გაიზარდა.

დახავდეთ-საქართველოს ფეოდალების საგანგებო კრება. სოლომონმა სათანადოდ ისარგებლა ამ გამარჯვებით და მეფის ხელისუფლების გაძლიერებისა და ლიხთ-იმერეთის გაერთიანების გზით ახალი ნაბიჯები გადადგა. 1759 წელს დეკემბერში სოლომონმა დასავლეთ-საქართველოს საეკლესიო და საერო ფეოდალების საგანგებო კრება მოიწვია. მასში მონაწილეობდნენ მეფე, კათალიკოზი და მთელი ლიხთიქიეთის მაღალი სამღვდელთა, იმერეთის ბატონიშვილები და თავად-აზნაურობა, დადიანი ოდიშის ბატონიშვილებით და თავად-აზნაურობით, გურიელი გურიის ბატონიშვილებით და თავად-აზნაურობით. ეს კრება მთელ თვეს გაგრძელდა. მან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები მიიღო. მსჯელობის საგანი მთელი ლიხთ-იმერეთის საერთო საკითხები იყო.

ტყვის-სყიდვის აკრძალვა კრების მიერ. ამ კრების განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დადგენილება ტყვის-სყიდვის აკრძალვა იყო მთელს დასავლეთ-საქართველოში.

სოლომონ დახავდეთ-საქართველოს ხელმწიფე-პატრონი. 1759 წლის კრებაზედ სოლომონ მეფე მთელი ლიხთ-იმერეთის საერთო საქმეებში ხელმწიფედ გამოდიოდა და მთავრები (დადიანი-გურიე-

ლი) და თავადები მისი „მორჩილი და ბრძანების აღმასრულებელი“ იყვნენ. ეს მოვლენა სოლომონ მეფისა და საქართველოს ფეოდალური საზოგადოების პროგრესული ნაწილის დიდი პოლიტიკური გამარჯვება იყო.

ამრიგად, დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება და მეფის ხელისუფლების გაძლიერება ოსმალთა აგრესიოთან ბრძოლისა და ქართველობის დაცვის ნიშნის ქვეშ მიმდინარეობდა. ამდენადვე ამ საქმის შემდგომი წარმატებაც აღნიშნული ბრძოლის წარმატებისაგან დიდად იყო დამოკიდებული.

მთავრები და, კიდევ უფრო, იმერეთის თავადები, გასაგებია, შიშნარევი ეპითი უცქეროდნენ მეფის ასეთ გაძლიერებას. განსაკუთრებით მოუსვენრად იყო როსტომ რაჭის ერისთავი. მას ამის საბუთი უჭონდა. აბაშიძის სახლის დამდაბლების შემდეგ ჯერო ერისთავზედ მიმდგარყო. ამის პირველი ნიშანი ის იყო, რომ მეფემ ერისთავის წინააღმდეგ რაჭაში მისი მოქიშპე თავადები დაიხსლოვა. ამავე დროს დამდაბლებულ აბაშიძეთა ადგილზე სოლომონმა წერეთლის სახლი წამოსწია.

ოქმ 1768 წელს. 1763 წელს ახალციხის ფაშას ერთგულ კიდევ უბრძანეს სოლომონ მეფის დამორჩილება. იმერეთში გადასულ ოსმალთა ჯარს როსტომ რაჭის ერისთავი მიემხრო. ოსმალებმა პირველს ბრძოლაში გაიმარჯვეს, მაგრამ გამარჯვებით ვერ ისარგებლეს, სოლომონი ხელთვერ აგდეს. ხალხი მიუვალ მთებსა და ტყეებში გაიხიზნა. ოსმალთა ლაშქარს სურსათი შემოაკლდა. მტრის ჯარის სხვადასხვა ნაწილებს შორის უთანხმოებაც ჩამოეყარა. ფაშა ხელცარიელი უკან დაბრუნდა. სოლომონი ხუთი ათასი იმერელით ოსმალთა ჯარის უკანამავალს აეკიდა და მუსლიმთა გაავლო.

დამარცხებული ფაშა ხეანთქარმა ჩქარა გადააყენა და 1765 წელს სოლომონის წინააღმდეგ 40 ათასი კაცისაგან შემდგარი ჯარი გამოგზავნა სერასკერი პასან-ფაშის სარდლობით.

ოქმ 1765-1766 წლებში. როსტომ ერისთავი ეხლაც მტრის მხარეზე იყო. კიდევ მეტი, მან გადაიბირა თავისი სიძე თეიმურაზ ბატონიშვილი, სოლომონ მეფის ბიძაშვილი. უკანასკნელი ახალციხეს ავიდა და ოსმალთა ჯარს იმერეთზე გამოუძღვა. 1766 წლის გაზაფხულზე პასან-ფაშა იმერეთში შემოვიდა. იმერეთის არა-ერთი ტყვის-მსყიდველი თავადი და აზნაური მტერს მიუვიდა. ერთი თვის ომის შემდეგ ოსმალებმა სეერის ციხე აიღეს. ამავე დროს იმერეთის სოფლებს მოედევნენ და სულ ააოხრეს. სოლომონი იელტოდა. მეფემ ცოლშვილი ოსეთში დახიზნა. თითონ კი დიდხანს იმერეთის სოფლებში იმალებოდა. ოსმალები ბევრს ეცადნენ სოლომონის ხელში ჩაგდებას, მაგრამ ამაოდ: მებრძოლი ხალხი ერთგულად ინახავდა მებრძოლ მეფეს. ბოლოს მტერმა დაკარგა მეფის კეალი. სოლომონი ოთხი მსლებელით ქაიხოსრო წერეთელმა თავის ციხეში მოდინახეში დამალა. პასან-ფაშამ ოთხი ათასი კაცი იმერეთში დატოვა, თითონ კი ახალციხეს დაბრუნდა. 1767 წელს სოლომონმა შესწლო სამალაქიდან გამოსულა. მეფეს სწრაფად შე-

მოეყარნენ ერთგული იმერლები. სოლომონმა ზედისზედ დაამარცხა ოს-
მალთა რაზმები, გამოაძევა ისინი სამეფო ციხეებიდან და ჩქარა მთელს
იმერეთს ძველებურად დაეუფლა. როსტომ ერისთავისა და ოსმალთა
მიერ გამოფეხული თეიმურაზი დანებდა მეფეს. სოლომონმა ის მეჭა-
რის ციხეში გამოკეტა. იმავე წელს სოლომონმა ლეკები დიჭი-
რავე და რაჭას როსტომ ერისთავს მიუხდა. როსტომი გადაიხვეწა. მე-
ფემ რაჭა შემოიფიცა და იქაური თავად-აზნაურთა შვილები მძევლებად
წამოიყვანა.

მაქსიმე ქუთათელის ელჩობა რუსეთში. ამ დროს სოლომონმა გადა-
წყვიტა რუსეთის მფარველობისათვის მიემართა. იმერეთში კარგად იყო-
დნენ რუსეთ-ოსმალეთის ტრადიციული მტრობის შესახებ და სოლომონ
მეფემ თავის პოლიტიკურ ანგარიშს ამაზედ აგებდა. 23 ივნისს 1768
წელს სოლომონმა საგანგებო უფლებებით აღჭურვილი ელჩი მაქსი-
მე ქუთათელი რუსეთს გაგზავნა. წერილობით თუ ზეპირად ელ-
ჩის პირით სოლომონი რუსთ ბელწიფეს მფარველობას და დახმარებას
სთხოვდა.

რუსეთ-ოსმალეთის ომი 1768 — 1774 წლებში და საპარტიველო

სწორედ ამ დროს რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო. თითქმის მებრ-
ძოლი მხარე მტრის ქვეყანაში ან მის მეზობლად მყოფი მცირე ხალხე-
ბის ამხედრებას ლაშობდა. დამარცხებულ „უსჯულო“ მტარვლების ხე-
ლიდან გამოხსნას პპირდებოდა და აჯანყება-ომისაკენ მოუწოდებდა.
რუსეთი ბალკანეთისა და ამიერ-კავკასიის ქრისტიან ხალხებს ატყუო-
ლებდა, ოსმალეთი ყირიმისა და კავკასიის მამულებს.

რუსეთის მეფის კარზედ საგანგებო რწმუნებებით აღჭურვილი პირის
საქართველოში გაგზავნა გადაწყვიტეს. საგანგებო ელჩის დავალებაც სა-
განგებო ჰქონდა. მას სოლომონ და ერეკლე ოსმალეთის წინააღმდეგ
საომარ მოქმედებაში დაუყოვნებლივ უნდა ჩაეთრია. რუსეთიდან იქ ჯა-
რის გაგზავნას არ აპირებდნენ. უკიდურესი საჭიროების დროს მხო-
ლოდ ფულით დახმარებას და ისიც მცირე რაოდენობით ეარაუ-
დობდნენ.

ასეთ ბჭობაში რომ იყვნენ, საგარეო საქმეთა კოლეგიას ყიზლარის
კომენდატისაგან ცნობა მოუვიდა სოლომონ მეფის ელჩის მოსვლის შე-
სახებ.

ეხლა იმერეთის მეფის ელჩი ფრიად სასურველი პირი იყო. მაქსიმე ქუ-
თათელმა სოლომონ მეფის თხოვნა ხელმწიფის კარს მოახსენა. ამავე
დროს მოხელე ხეაბულოვი საგანგებო რწმუნებებით სოლომონსა
და ერეკლესთან გაიგზავნა.

პეტერბურგში თუ საქართველოში აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შედე-
გად გამოირკვა, რომ სოლომონიც და ერეკლეც მზად იყვნენ ოსმალე-
თის წინააღმდეგ ომი დაეწყათ, მაგრამ ამისთვის აუცილებლად მიაჩნ-
დათ რუსეთიდან ჯარით და ფულით დახმარების მიღება.

ქართველები ამ საქმეში სრულიად გარკვეული მიზნებით ხელმძღვანელობდნენ. სოლომონს რუსეთის ჯარი თავისი საშინაო და საგარეო გაძლიერებისათვის უნდოდა. მისი შემწეობით მეფე თავადებს და მთავრებს დაიმორჩილებდა, ოსმალთა მიერ მიტაცებულ ქვეყნებს დაიბრუნებდა და დაპყრობელთ ლიხთიმერეთიდან სავსებით გაძევებდა.

ასევე დიდი საკითხების გადაჭრას ჰფიქრობდა ერეკლეც ამ ახალ ძალის დახმარებით:

რუსეთის დახმარებით ერეკლე ოსმალეთის მიერ მიტაცებული მესხეთის შემოერთებას, ქარ-ბელაქანის დაპყრობას და ქართლ-კახეთში „ლევანის“ ლიკეიდაციას აპირებდა. ამას გარდა საქართველო ამიერიდან რუსეთთან პოლიტიკურ კავშირში იქნებოდა. ეს კი ოსმალეთისა და ერანის აგრესიისაგან მას მომავალში დაიცავდა.

რუსეთის ჯარის ამიერ-კავკასიაში შემოსვლა ერეკლეს და მის თანაგამზრახთ ახალ ზანად ეჩვენებოდათ.

სულ სხვა იყო რუსთ ხელმწიფის მიზნები. რუსეთი ამხელად საქართველოში რაიმე პოლიტიკურ მიზანს არ ისახავდა. კიდევ უფრო ნაკლებად ზრუნავდა ის საქართველოს გაძლიერებაზე. რუსეთის პოლიტიკის შესწევრთა მიზანი მარტივი და გარკვეული იყო: ქართველებს ოსმალთა წინააღმდეგ ომით უკანასკნელის დიდი ძალები უნდა დაეხმარებინათ, რომ ამით ომის მთავარ ფრონტზე მტერს ხელი შეშლოდა. ამავე დროს ეს უნდა მომხდარიყო რუსეთის მხრიდან უმცირესი მსხვერპლის გაღებით. საქმის მთელი სიმძიმე ქართველებს უნდა ეტვირთათ. რუსეთის მხოლოდ ხელმძღვანელობა უნდა ყოფილიყო („აქაური სული, სხეული კი ქართული“).

რუსთა ჯარის შემოსვლა საქართველოში. 1769 წელს ზაფხულის გასულს რუსთა ჯარის მცირე რაზმი გენერალი ტოტლებენის სარდლობით საქართველოში მოვიდა.

იმ ჩრდილო ამოცანის შესასრულებლად. ტოტლებენს რომ დაეცალეს („რუსული სული, სხეული კი ქართული“), ეს გენერალი სრულიად უზრუნველ იყო. საამისო მას არც პოლიტიკური, არც სამხედრო ნიჭი აღმოაჩნდა. საქართველოს ჩრდილ ფეოდალურ სინამდვილეში ის ვერ გაერკვა და ვერც მისი ძალები რუსეთის მიზნებისათვის გამოიყენა. რუსეთის ინტერესები საქართველოს ინტერესებს დაუპირისპირა და ერთმანეთს მოკავშირეებს სამტრად შეშინებდა. სიტყვით, მძაბრკელობით, მედიდრობით და უტაქტო ბავშვობით სახელი გაითქვა, ხოლო უნიჭო სამხედრო მოქმედებით რუსეთის კორაუსი მხოლოდ დააზარალა და მნიშვნელოვნად რაიმე ეფექტს ვერ მიიღწია.

ტოტლებენი და საქართველოს მეფეები. საქართველოს მეფეებს ტოტლებენი იმ თავითვე ვერ გაეწყო. ტოტლებენს განსაკუთრებით არ მოს-

წინდა. რომ ერეკლესა და სოლომონს საკუთარი მიზნები გააჩნდათ. საქართველოს ინტერესებისათვის ანგარიშის გაწევას ის საჭიროდ არ სთვლიდა და ერეკლე-სოლომონის შირით უსიტყვო მორჩილებას მოითხოვდა.

ერეკლე და სოლომონი კი ასეთი მორჩილების მოსურნენი არ აღმოჩნდნენ. ამიტომ სოლომონის წინააღმდეგ ტოტლებენმა წყალობის თვლით შეხედა დასავლეთ-საქართველოს გაერთიანება-გაძლიერების მტრებს დათანხმდა და გურიელს. ერეკლეს წინააღმდეგ კი გენერალმა ქართლის რეაქციონერი თავადები — „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ გაიერთო. და კ ი თ ქ ს ნ ი ს ე რ ი ს თ ა ე ი, ზ ა ა ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, მ ა ჩ ა ბ ლ ე ბ ი, ა მ ი რ ე ჯ ი ბ ი და სხვები საეჭვოდ ამოქმედდნენ.

ასპინძის ომი. მარტში 1770 წელს ერეკლემ 12 ათასი კაცი ჯარში გაიწვია. ამათგან 7 ათასი კაცით ის ტოტლებენთან ერთად ზეობის გზით ახალციხის საფაშოსაკენ წავიდა. აპრილის შუა რიცხვებში რუს-ქართველთა ჯარი აწყურის ციხეს შემოადგა. ახალციხის ფაშამ ორი ათასი ლეკოსმადლო ციხეს მოაშველა. 19 აპრილს ტოტლებენი თავისი ჯარით ანაზღაურად უკუიქცა. ქართველების ჯარი ზოფათში აღმოჩნდა. ზეობის გზით უკან დაბრუნება მას აღარ შეეძლო: მტერი აედევნებოდა და ეიწროვებში დიდად დააზარალებდა. აუცილებელი იყო ჯაეანეთს გასულა და თრიალეთის გზით ქართლში დაბრუნება.

ტოტლებენის ღალატმა ქართველთა ჯარში დიდი აღშფოთება, შიში და არეულობა გამოიწვია. მტერმა, რა ეს შეამჩნია, გული მოიცა, ციხიდან გამოვიდა და ქართველებს დაესხა. ერეკლემ ჯარის რჩეული ნაწილი შეახვედრა მტერს და დაზარალებული ისევ ციხეში შეერკა. მეორე დღეს ერეკლე თავისი ჯარით ასპინძის მიმართულებით წავიდა. ასპინძის მისულს მას ახალქალაქიდან წამოსული 1500 ოსმალთა შემოეყარა. რჩეულ მხედართა რაზმით ერეკლე ფიცხლავ დაეცა მტერს, დაამარცხა ის და უკუაქცია. ამის შემდეგ ნახევარი საათი არ გასულიყო. რომ 4-ათასი კაცისაგან შემდგარი ლეკოსმადლო რჩეული მხედრობა ახალციხის შირიდან გამოჩნდა ერეკლემ ჯარი მეტად მოხერხებულად შეაბა მტერს. ოსმალთა ჯარი სასტიკად დამარცხდა. მხოლოდ რამოდენიმე ათეულმა უშველა თავს გაქცევით. მტერმა სამი ათასმდის მოკლული დაკარგა. სხვები მტკვარში დაიღრჩვენ ან ტყვედ ჩაეარდნენ. ქართველთა ზარალი ფრიად უმნიშვნელო იყო.

ერეკლემ ამ დიდი გამარჯვებით ვერ ისარგებლა. მას დიდად ფიქრებდა ტოტლებენის უაქცევა და ქართლის საჭმევები. 29 აპრილს მეფე სასწრაფოდ თბილისს დაბრუნდა.

აწყურიდან უაქცეული ტოტლებენი ანანურს აეიდა. აქ ის რუსეთიდან ახალ ჯარს ელოდა.

ტოტლებენის განზრახვები. ერეკლესა და ტოტლებენს შორის დამოკიდებულება საესებით წახდა. ტოტლებენს მეფის ტახტიდან ჩამოგდება და საქართველოს დაპყრობა ღიღიხანით გადაეწყვიტა. ამ აენტურისტს

კარგა ხანია მიმოწერა გაემართა თავისი განზრახვის შესახებ რუს გენერლებთან. ეხლა, როცა აწეურთან ღალატით ეერაფერს მიადწია, მან ქართლის დაპყრობის საკითხი რუსთა კორპუსის სამხედრო საბჭოზე დასვა და დასტურიც მიიღო. ამ საქმეში ტოტლებენის ერთგული მოკაც-შირენი „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ იყვნენ. გენერალმა მიღებული გადაწყვეტილების შესახებ ეხლა რუსეთის სამეფო კარს აცნობა და დაუყოვნებლივ საქმე დაიწყო. ციხე-ქალაქების დაქვერასა და ხალხის რუსთელმწიფის ერთგულებაზე დაფიცებას შეუდგა.

ერეკლე დიდს საგონებელში ჩაეარდა. მაგრამ სწრაფად საწინააღმდეგო ღონისძიებები მიიღო და ამ ავანტურისტის დაპატიმრება დააპირა. მეფის ენერგიულმა მოქმედებამ ტოტლებენი შეაშინა და ბაქია გენერალმაც ხელები დაიმოკლა. „მარკოზაშვილის დარბაზელებს“ ერთხელ კიდევ ჩაუქცნათ აყვავებული რეაქტული იმედები.

რუსეთის სამეფო კარი ტოტლებენის ავანტურის წინააღმდეგი არ იყო, იღონდ კი გენერალის ასეთ „მოღეაწეობას“ ოსმალეთთან საომარი მოქმედება არ შეეწელებოდა. ტოტლებენისაგან განსხვავებით რუსეთის პოლიტიკის შესაკვეები საქართველოს დაპყრობის საკითხში ერთგვარ სიფრთხილეს იმ მხრით იჩენდნენ, რომ სიშორისა და მისასვლელი გზების სიმანლის გამო ამ ქვეყნის მტეიცედ დაპყრობა მათ ჯერჯერობით საეკვოდ ერეწებოდათ... მომავალში კი შეიძლება ამ დაბრკოლებათა დასაძლევე პირობებიც შეიქმნესო, იმედოვნებდნენ ყაზალები.

ტოტლებენი იმერეთში. ტოტლებენმა მიიღო დამხმარე ძალები და ეხლა იმერეთს წავიდა. ამასობაში სოლომონ მეფეს ეუცხვათისა და შორაპნის ციხეებიდან ოსმალები გაერეკა, ქუთაისი ქალაქიც დაეპყრო და ციხე შეეჭუთა. 2 ივლისს ტოტლებენმა ბაღდადის პატარა ციხე წაართვა ოსმალთ. ამის შემდეგ რუს-იმერეთთა ჯარი ქუთაისის ციხეს შემოადგა და ნ აფცისტოს აიღო ის.

ტოტლებენს ეერც სოლომონი გაეწყო. ჩქარა მათ შორის აშეკარა უკაყოფილება ჩამოეარდა.

ფათის აღუა. ოქტომბრის ბოლო რიცხვებში ტოტლებენი უკვე ფოთს შემოსდგომოდა. გენერალმა დანაქადი ეერ შეასრულა. ციხე ეერ აიღო ის ძლიერი გამაგრებული აღმოჩნდა. „მოკაცშირე“ მთაერებიც — დადიანი, გურიელი, შერვაშიძე — მეტად საეკვოდ მოქმედებდნენ. დეკემბერში ბათომიდან ოსმალთა დიდი ჯარი წამოვიდა ტოტლებენის წინააღმდეგ. გენერალი ზიფათში ჩაეარდა. მდგომარეობა სოლომონმა გამოასწორა. მეფე თავისი ჯარით იმერეთიდან სწრაფად გურიას მივიდა და ოსმალთა ლაშქარს გზის მოჭრით დაემუქრა. ამ შიშის ქვეშ ოსმალები 3 იანვარს მალთაყვიდან უკუიქცნენ.

ამ შემთხვევით სოლომონმა კარგად ისარგებლა. ოსმალთა მიმდგური გიორგი გურიელი გადააყენა, ისეე მამია გაამათერა, გურიის თავდაღანაურობა ერთგულობაზე შემოიფიცა და მძევლებით უკან დაბრუნდა.

ამასობაში ფოთის მოალყეთა საქმე კიდევ უფრო წახლა. 6 თებერვალს ტოტლებენი ზოგნა ფოთს და შერაცხენილი უკუიქცა.

ესლა რუსეთის სამეფო კარმაც დაიჯერა, რომ საქართველოში ტოტლებენი რუსეთს უფრო სირცხვილს, ვიდრე სახელს უზევდა. ტოტლებენი გამოცალეს. სუხოტინი დანიშნეს. უკანასკნელი 1771 წლის 13 მაისს მოვიდა ქუთაისს და კოპლუსიც ჩაიბარა.

სუხოტინი ტოტლებენზედ ბედნიერი არ აღმოჩნდა. არც თითონ იყო და ადგილობრივი პირობებისა, არც სხეულის რჩევა დაიჯერა. შუა ზაფხულში ფოთში დაშვრობა დაიქანა.

სუხოტინის მარცხი. ფოთის პავს უკვეე ხალხი დასცადა. სუხოტინს რეასამდე კაცო ციებ-ცხელებისაგან დაეხოცა. დანარჩენის დიდი უმრავლესობა აუადმყოფობისაგან ძლიეს ფეხზედ იდგა. ოქტომბერში სუხოტინმა ფოთს ალყა მოხსნა. უბედური გენერალი ციებ-ცხელებისაგან სულს ძლიეს დაფაედა და ჯანსაღობის აღსადგენად ბელწიფეს ორი წლით შევბუღებას სთხოვდა.

ერეკლეს შიერ რუსთ ბელწიფისხაფში ყმობის წინადადება. რუსეთის საექსპედიციო დაშვრობის ორი წლის მოქმედებამ ერეკლეს ოდნავადაც არ მოუტანა ის, რასაც მეფე მოელოდა. ყველა ის დიდო საკითხები, რომელთა გადაჭრას ერეკლე ამ ომს უკავშირებდა, გადაუჭრელი რჩებოდნენ. კიდევ უარსი: ერეკლეს ხანი გამდგარიყო და ოსმალეთის მფარველობის ქვეშ შესულიყო. არც ქერიმ-ხანი იყო ერეკლეს მყოფილო. ესლა ქერიმ-ხანთან ალექსანდრე ბაქარის ძე იჯდა და მოსი დახმარებით ქართლის ზოგნას აპირებდა. ქართლში „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ იმედს არ კარგავდნენ. ტოტლებენის მარცხით გულდაწყვეტილი რეაქციონერები ესლა ქერიმ-ხანის ხელის შეწყურენი იყვნენ. მისი წყალობით ალექსანდრეს გამეფებას ელოდნენ. არა მარტო ფაშები, მეზობელი ხანებიც კი, უნდობლად და მტრულად უყურებდნენ რუსეთის მოკავშირე ერეკლეს. მუდმივი ომი დიდ ხარჯს ითხოვდა. ლეკთა აშლას დიდი ზარალი ახლდა ამავე დროს ეს „მფარველ-მოკავშირე“ საქართველოს აღდგომისა და გაძლიერების საკითხისადმი უცნაურ გულგრილობას იჩენდა, ხოლო „მოკავშირე“ დაშვრობის სარდლები ერეკლეს მტრებს უფრო ეწყობოდნენ, ვიდრე მას. მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. პოლიტიკური კუთხისის გადასინჯვის საკითხი დგებოდა. მაგრამ სამშობლოს მომავალისათვის მებრძოლი ქართველობა ერანოსმალეთს ვერ აიარჩევდა: საქართველოს გამოხსნისა და აღდგომის იდეა ამ აგრესორების წინააღმდეგ სამიო საუკუნოვანი უმაგალითო ბრძოლის იდეა იყო. და ერეკლემ თავის თანამზრახებთან ჩრევით დიდმნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება მიიღო. რომ რუსეთის მთავრობა საქართველოს აღდგენა-გაძლიერების საქმეში ჩეალურად დაეინტერესებოდა, ერეკლემ „მოკავშირეს“ ყმობა შესთავაზა. ერეკლეს ყმობის პირობები შემდეგი იყო: ქართლ-კახეთში მეფის უფლება ერეკლესა და

მისი ჩამომავლობის ხელში უცვლელად უნდა დარჩენილიყო. ასევე უცვლელი უნდა დარჩენილიყო ეკლესიის მმართველობის წესიც. რუსეთის მთავრობას ერეკლეს განკარგულებაში უნდა გამოეგზავნა ჯარი — 4000 კაცი. ამ ჯარით მეფე საცუთრად დაიპყრობდა მოძალადეთა მიერ საქართველოდან მიტაცებულ ქვეყნებს (სამცხე-საათაბაგოს. ქარბელაქანს). თავის მხრით ერეკლე რუსეთის მთავრობას იმ ხარკს პირდებოდა, რომელსაც ქართლ-კახეთი ძველ დროს ერანს აძლევდა (წლიურად ორი ათას საპალნე რჩეულ ღვინოს, 14 რჩეულ ცხენს და კომლის თავზედ 14 შაურს). ყმობის წესის თანახმად ერეკლე პატრონს სამხედრო ძალის (საღდათის) მიტეხმასაც პირდებოდა მას შემდეგ, რაც „საქართველო წარმართთაგან განსათვისუფლდებოდა და დამშვიდდებოდა“. ქართლ-კახეთში აწ არსებული მადნების, თუ მომავალშიც რომ აღმოჩნდებოდა, შემოსავლის ნახევარს მეფე რუსეთის ხაზინას უთმობდა. იმ დი ხარკების დასაფარავად კი, ერეკლეს რომ ამ ომთან დაკავშირებით მოსდიოდა, მეფე სესხს სთხოვდა ხელმწიფეს. ამ პირობების დაცვის გარანტიად ერეკლე მძევლად პირდებოდა ხელმწიფეს ერთერთ შეილს შესაფერისი თავდაზნაურებით. დასასრულ, აქვე ითხოვდა მეფე იმ ტყვეების საქართველოში უსასყიდლოდ დაბრუნებას, რომელნიც რუსთა მიერ ყირიმის დაპყრობისას იქ აღმოჩენილან.

ერეკლეს ელჩები ანტონ კათალიკოზი და ლევან ბატონიშვილი 1772 წლის ხუთ იანვარს გაემგზავრნენ.

რუსეთის მთავრობა ქართველების უმეაყოფილო იყო განსაკუთრებით არ მოსწონდათ ერეკლე. ის, მათი აზრით, რუსთა ძალების მხოლოდ საქარეულოს გასაძლიერებლად მოხმარას ცდილობდა. საექსპედიციო კორპუსის მარცხსაც რუსეთის მთავრობა მხოლოდ ქართველებს აბრალებდა.

1772 წლის მაისში რუსთა კორპუსი უკან გაიწვიეს.

რუსთა კორპუსის უკან გაწვევით ქართველები დიდად იყვნენ შეწუხებულნი. განსაკუთრებით სწუხდა ერეკლე, რომელმაც ერთობ დიდი რისკი გასწია. დიდი ბრძოლითა და ენერგიით მოგვარებულ-დაწყობილი საგარეო თუ საშინაო საკმევების აშლას არ მოერიდა და თავისი ქვეყნის მომავლის უმძიმესი საკითხების გადაწყვეტა ორ აგრესორს შორის მეტოქეობასა და ომს დაუკავშირა. მაგრამ რუსეთ-ოსმალეთის ომი ჯერ კიდევ გრძელდებოდა, არც ერეკლეს ელჩები დაბრუნებულიყვნენ რუსეთიდან და მეფეს კიდევ ჰქონდა იმედი, რომ მდგომარეობას თავის სასარგებლოდ შემოატრიალებდა.

ერეკლე-სოლომონის კავშირი. 1773 წელს ერეკლემ და სოლომონმა ძველი კავშირი განაახლეს.

შერთებული დაშრობა იხმადთა წინააღმდეგ. ერეკლე-სოლომონის სამხედრო კავშირმა ახალციხის ფაშა საგონებელში ჩააგდო. მეფეების კავშირის ფაშამ იმით უბახუბა, რომ იმერეთის წინააღმდეგ დადიანი და აფხაზთა მთავარი წამოშალა, ხოლო ქართლ-კახეთს ხუნძახის ბატონი და ქარელები შემოუსია. ამავე დროს ლეკთა დასტები ახალციხის მხრიდან-

შეორეს, „დიდად“ წოდებულს, მითრიდატ ევპატორთან მოყვრობად აკავშირებდა: ტიგრანს ცოლად ჰყავდა მითრიდატის ასული.

ალბანია თანამედროვე საბჭოთა აზერბაიჯანის ძველი სახელწოდებაა. უძველეს ხანაში ალბანიის ტერიტორიაზე ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა — კასპიები, უტიები, გარგარები და სხვები, რომელნიც კავკასიურ მოდგმას ეკუთვნოდნენ და დალისტნის ტომებს ენათესავებოდნენ. მათი შთამომავალი არიან დღევანდელი უდები. იმ ხანაში, რომელზედაც ჩვენ ეხლა ვსაუბრობთ, ეს ტომები გაერთიანდნენ და სამეფო დააარსეს, ალბანიის სახელწოდებით. შემდეგ, თანდათანობით, ძველს ალბანელებს შემოერივნენ თურქული მოდგმის ტომები და ასე წარმოსდგნენ ჩვენი თანამედროვე მეზობლები, აზერბაიჯანელები.

66 წ., ძვ. წ., რომაელების ახალმა სარდალმა, პომპეუსმა, სასტიკად დაამარცხა მითრიდატ პონტოელი დასტიკასთან. მითრიდატმა თავს გაქცევით უშველა. იგი ჯერ კოლხეთში გადაიხეწა, სადაც ის ზამთარი ჭალ. დიოსკურიაში გაატარა, ხოლო აქედან ბოსფორში (ყირიმში) გადავიდა, ახალი ჯარის შესაგროვებლად.

პომპეუსი ამის შემდეგ მითრიდატის მოკავშირეებს მისდგა. ჯერ სომხეთში შეიჭრა და ტიგრანი დაიმორჩილა, რომელიც სასტიკად დასაჯა. შემდეგ რომაელებმა ალბანიისა და იბერიისაკენ გაილაშქრეს. ალბანელებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ დამარცხდნენ და იძულებული გახდნენ ზავი ეთხოვათ რომაელებისათვის, რომელნიც ეხლა უკვე ქართვლების წინააღმდეგ ემზადებოდნენ.

ქართლი და რომაელები

ქართლში ამ დროს მეფედ არტაგი იყო. ქართლის მოსახლეობა, რომაელების ცნობით, რიცხვით ალბანელებს არ ჩამოუვარდებოდა, მეომრობით კი მათ წააცოლებდა კიდევაც. ბრძოლით დახვდნენ ქართველები რომაელებსაც. არტაგმა რომაელებისათვის თვალის ახვევა სცადა: ზავის შესახებ მათთან მოლაპარაკება გაბარა, ფარულად-კი სამხედრო სამზადისს აწარმოებდა. რომაელებმა ეშმაკობა გაუფეს და თითონ დაესხნენ თავს. ქართლის ანუ იბერიის სატახტო. ქალაქი ამ დროს არმაზი ანუ არმაზი-ციხე იყო.

არმაზი რომაელებმა ადვილად ჩაიგდეს ხელში, რადგანაც მოულოდნელად დაესხნენ მას თავზე. არტაგი მტკვრის გაღმა გავიდა და ზიდი დასწვა, რომელიც მაშინ მტკვარზე იღო თურმე მცხეთასთან. შემდეგ არტაგმა კიდევ უფრო შორს გაიწია, მდ. პელორის მეორე მხარეს, სადაც აგრეთვე ხიდი დასწვა. რომაელები მას ფეხდაფეხ მისდევდნენ სასტიკი ბრძოლით.

ზალბი სამშობლოს ადვილად არ სომობდა. ქართველი ჯარი თავგამეტებით განაგრძობდა ომს, თუმცა მეფე მტერთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა. ქართველი მეომრები, ვინც წინა ბრძოლაში გადარჩა, გარშემო მდებარე ტყეებში დიფანტნენ, მაღალ ხეებზე ავიდნენ და იქიდან

ნაც შემოიკრენ ქართლის სოფლებში. მიუხედავად ამისა მეფეებმა შეს-
ძლეს ახალციხის მხარეში საერთო ლაშქრობის მოწყობა. 11 ათასი კა-
ციტ ერეკლე და სოლომონი 1773 წლის თექვსმეტ ოქტომბერს გორი-
თრიალეთის გზით ჯაგაბეთს გადავიდნენ და ახალქალაქს ალყა შემოარ-
ტყეს. ოსმალთა გარნიზონი ციხეში ჩაიკეტა. მეფეთა შესაბამელად გამო-
სვლა ეერც ახალციხის ფაშამ გაბედა. ქართველთა მარბიელი ჯაგაბეთ-
სამცხისა და ყარსის სოფლებს მოედო და სასტიკად ააოხრა. ლაშქრობა
ნაადრევად სოლომონ მეფის ავადმყოფობამ მოშალა.

ჩხერის ომი. ამ ლაშქრობის საპასუხოდ ახალციხის ფაშამ სოლომონ
მეფის წინააღმდეგ 1774 წლის იანვარში დიდი საქმე დაიწყო. 3700 მეო-
მრისაგან შემდგარი ლეკ-ოსმალთა ჯარი ეახანის გზით იმერეთს შემოე-
სია. ამავე დროს ფაშამ სოლომონის წინააღმდეგ დადიანსა და აფხაზთა
მთავარს მოუწოდა. იმერეთისათვის ორი მხრიდან ერთდროულად უნდა
დაეკრათ. სოლომონ მეფემ მოკავშირე ერეკლეს შეელა სთხოვა. ერეკ-
ლემ ლაშქრის შეყრა ბრძანა და ამავე დროს მოციქულები გაუგზავნა
დადიანს და სოლომონის წინააღმდეგ გამოსვლისაგან ხელი ააღებინა.
ამით იმერეთის მეფეს ხელი გაეხსნა და მან მთელი ძალა ლეკ-ოსმალე-
ბის წინააღმდეგ მომართა. მეორეს მხრით ერეკლემ მოკავშირის დასახმა-
რებლად ჯარი შემოიყარა. მტერმა ყველაფერი ეს შეიტყო და. რომ განად-
გურებისათვის თავი დაეღწია, მან უაუქცევა გადაწყვიტა. სოლომონმა
მტერს განზრახვა შეუტყო. რჩეული მეთოფეთა რაზმი შეარჩია, რაზმმა
მტერს თავი მოუარა და ჩხერის ეიწროებში ჩაესაფრა. ლეკ-ოსმალთა
უაუქცეული ჯარი ამ ეიწროებს ეერ ასცდებოდა. 6 თებერვალს გათენე-
ბისას მტერი ეიწროებს მიაღდა. მაგრამ იმერელ მეთოფეთა ძლიერმა
ცეცხლმა მათ გზა მოუჭრა. შეკმუნებულ მტერს სწორედ ამ დროს სო-
ლომონ მეფემ მთავარი ძალებით, ზურგიდან ხმლით ისე მხნედ დაჰკა,
რომ მისი წინააღმდეგობა ერთბაშად მოშალა. 1000 მოკლული და 600
ტყვე ლეკ-ოსმალთა ადგილზე დარჩა. თავდამსხმელებს რაც აქ ჰმისაზღველი
დააყლდათ, ის იმერელმა მდეერებმა შეუთავეს. 1400 კაცი ჩხერიდან ე-
ახანამდის დაკარგა ლტოლვილმა ლეკ-ოსმალთა ლაშქარმა. ძლიეს 700
კაცმა მიაღწია ახალციხეს და ფაშას საზარელი ამბავი მიუტანა.

რუსეთის მთავრობის უარე ერეკლეს წინადადებაზე. ერეკლეს ელჩებ-
მა პასუხი მხოლოდ 1773 წლის შიწურულში მიიღეს. რუსეთის მთავრო-
ბამ ერეკლეს წინადადება უარყო. პეტერბურგში ანგარიშს უწევდნენ,
რომ ქართლ-კახეთისადმი ხელის დადება რუსეთის წინააღმდეგ ოსმა-
ლეთთან ერთად ერანსაც აღძრავდა.

ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი და საქართველო. 10 იელისს 1774 წელს რუ-
სეთ-ოსმალეთის შორის ზავი დაიდო (ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი). საზავო
ტრაქტატის მე-23 არტიკული საქართველოს შეეხებოდა. რუსეთი ამ
მუხლით დასავლეთ საქართველოში ოსმალეთის უფლებას სცნობდა. ცი-
ხეებს: ქუთაისს, შორაპანს და ბაღდადს ოსმალთა საყუთრებად აღიარებ-
და. თავისი მხრით ოსმალეთი პირობას სდებდა, რომ ის ქართველების
ძვირს არ მოიხსენებდა, ხელს აიღებდა დასავლეთ საქართველოს საყუთ-

რად დაპყრობის განზრახვისაგან, იმერეთიდან ხარკის აღებისაგან საერთოდ და კერძოდ ქალ-ვაჟებით ხარკის მოთხოვნისაგან; თავს შეიკავებდა ქრისტიანთა სარწმუნოებრივი ღვინისაგან.

1768 — 1774 წლის ომმა სოლომონს შესაძინევი წარმატება არგუნა. ოსმალებმა ვერ გამოიყენეს ტრაქტატის ეს მუხლი და ქუთაის-შორაპან-ბაღდადის ციხეები ვერ დაიკირეს. სოლომონმა ტყვეთა სყიდვა საესკუბით მოსპო. მეფის გავლენა კიდევ უფრო გაძლიერდა. თავადების აღვირაბსნილობა მან მტკიცე ხელით ალაგმა. მეფის შიში და პატივისცემა შეედვით მთაჭრებს. ქვეყანა დამშვიდდა და სწრაფად მოშენება იწყო. სულ რაღაც ათიოდე წელიწადში მოსახლეობამ 50 % მოიმატა.

გაცილებით უფრო სუდი იყო ერეკლეს მდგომარეობა: რუსეთ-ოსმალეთის ომში ჩარევამ ერეკლეს აურაცხელი მტრები აუშალა. ქუჩუკ-კაინარჯის ზავმა კი ქართლ-კახეთის მეფეს არაფერი მოუტანა.

ერეკლეს ხამხმდრო ღონისძიებანი ლეკობაჲ წინააღმდეგ. საუკუნოვან ბრძოლაში, ფეოდალური საქართველო რომ ლეკთა შემოსევების წინააღმდეგ აწარმოებდა, ქართველი პოლიტიკური მოღვაწენი კარგად ხედავდნენ ამ ბრძოლის საშუალებათა უეფარისობას, მაგრამ თავადურ-ბატონყმური სინამდვილე სხვა საშუალებებს არ იძლეოდა. მაინც ყველა თავის წინაპრებზე უფრო სრულად ეს საშუალებანი ერეკლემ გამოიყენა. მორიგე-ყარაული, ციხე-ქალაქები, ნოქარი, როქის ჯარი და მორიგე ჯარი, — ასეთი იყო ლეკობის წინააღმდეგ ბრძოლის სხვადასხვა საშუალებანი.

მორიგე ჯარი. საქართველოში აქამდისაც კარგად იცოდნენ, ხოლო 1769-1771 წლებში რუსთა ჯაროს გატნობით კიდევ უფრო დარწმუნდნენ ფეოდალური ლაშქრის ჩამორჩენილობაში და „რევულს“ უპირატესობაში. მაგრამ ქართველი პოლიტიკური მოღვაწეები იმასაც კარგად ხედავდნენ, რომ იმ დროის საქართველოში ჯარის ასეთი ორგანიზაცია შეუძლებელი იყო. არც მეფეს გააჩნდა ასეთი ლაშქრის ტექნიკური მმართველისა და უზრუნველყოფის საშუალება და არც თავადური საქართველო მისცემდა მეფეს თავის ყმებს ასეთი ლაშქრისათვის. 1773 წლის მიწურულს ერეკლემ დარბაზის სხდომა მოიწვია. მსჯელობა შეეხებოდა ჯარის ახალი სისტემის შექმნას. დარბაზმა შეიმუშავა „მორიგის ლაშქრობის განაწილი“, რომელიც მან „ყველასაგან უკეთესად და უზგობესად გამოარჩია“. მორიგე ლაშქრის რაობა შემდეგი იყო: საქართველოს მამაკაცი მოსახლეობა აღწერილ იქნა. ყველა ლაშქრობის შემძლე მამაკაცი მოვალე იყო წელიწადში ერთი თვით გარდა მთიელებისა (თუშების, ფშავ-ხევსურების) ლაშქარში გასულიყო. ვაჟებს კი და მებატონისა თუ სოფლისათვის აუცილებელ პირებს (მზარეული, ხაზაზი, მწყემსი, მებაღე, გუთნის ღედა, მეწისქვილე) შეეძლოთ მაგიერი კაცი („ბადალი“) გაეშვათ. ლაშქარში მორიგე თავისი ხარჯით მიდიოდა. ამისთვის მეფემ ქართლ-კახეთის მთელი გლეხობა სურსათის გადასახადისაგან გაათავისუფლა. მორიგეს იარაღიც საკუთარი უნდა ჰქონოდა. მორიგე

ლაშქარში ხალხის უკლებლად გამოცხადების პასუხისმგებელი სოფლის
 მებატონე და მოხელე იყვნენ. ბატონი მოკლედ იყო მორიგეთ მიმავალი
 გლეხი (მამკეიდრე თუ ხიზანი) მოემარაგებოდა. როცა უკანასკნელს
 საკუთარი საშუალება არ გააჩნდა. მორიგე ლაშქარში დაგვიანება-
 წაუსვლელობისათვის დაწნაშეენი სათანადოდ ისჯებოდნენ: გლეხები
 წკეპლით, თავადები და აზნაურები საპატიშროთი. მორიგე ლაშქარი სა-
 ხედრო ერთეულებად იყოფებოდა და თითოეულს მეფის მიერ დანიშნული
 სამხედრო მოხელე უფროსობდა. პირველ ხანებში მორიგეში თვითრად
 ხუთი ათასი მეომარი გამოდიოდა. მორიგე ლაშქრის მიზანშეწონილობა,
 მისი ღირსი სარგებელიანობა ჩქარა აშკარა შეიქმნა. ლეკების თარეში საე-
 სებით შეწყდა, ქვეყანა ნორმალურ ცხოვრებას დაუბრუნდა. მიტოვებუ-
 ლი სოფლები ისევ მოშენდა, გლეხებმა ცხე-გალანები დატოვეს, მიწ-
 დურად გაეიდნენ და მშვიდობიან სოფლის მეურნეობას შეუდგნენ. მო-
 რიგე ლაშქრის მთავარი ხელმძღვანელი ლეკი ბატონი შეილი
 იყო. ამ ახალი ლაშქრის ასეთი სარგებლიანობის მოუხედავად თავადებმა
 მას შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადეს და ჩქარა კიდევ გააუქმეს ის.
 რაგინდ კომპარობისული არ იყო მორიგე ლაშქრის სისტემა, ის თავა-
 დურ-ბატონეშურ წყობილებას მაინც არ ეგუებოდა. არაფრად მოსწონდა
 თავადს მორიგეში გასვლა. აქ ის საკუთარი ყმების სამხედრო უფროსი
 არ იყო და არც საკუთარი აზნაურ-მოლაშქრენი ახლდნენ მას. თავადი
 მორიგეში ერთი მოლაშქრეთაგანი იყო აქ ის მეფის მოხელეს (დალ-
 ბაშს, უზბაშს, მინბაშს) ემორჩილებოდა და თავის სიქმეში მკაცრად
 პასუხს აგებდა. მორიგეში მეფე და თავადი პატრონ-ყმა კი აღარ იყე-
 ნენ, არამედ ხელმწიფე და ქვეშევრდომი. მორიგე ლაშ-
 ქარში გასული გლეხი ერთი თვით თავის ბატონს სცილდებოდა, უშუა-
 ლოდ მეფის კაცი ხდებოდა. გლეხმა უშალ შეაშინა ეს ახალი მოვლენა
 და კლასობრივ ბრძოლაში მისი გამოყენება არ დააყოვნა. მორიგეში
 გასული გლეხები ჩიოდნენ ბატონების მიერ თავიანთ უსამართლო მიმ-
 ძღაერებას და მეფისაგან სამართალს მოითხოვდნენ. ხელისუფლება
 იძულებული იყო მეტის უფრადლებით, კიდრე აქამდის, მოპყრობოდა
 გლეხთა ასეთ საჩივრებს, და ბატონისა და მისი ყმის ურთიერთობაში
 ენერგიულად ჩარეოდა... მორიგე ლაშქარი მეფისა და მისი მოხელეების
 ხელში მხოლოდ ლეკთა საწინააღმდეგო იარაღი როდი იყო. ის ცენტრა-
 ლური ხელისუფლების პოლიტიკურ გაძლიერებას შესაშინებელ ხელს
 უწყობდა. მორიგე ლაშქრის შემოღებით ძველი თავადურ-ბატონეშური
 ლაშქრის წესი არ გაუქმებულა, თუმცა მისი მნიშვნელობა შესაშინებელ
 შემცირდა. ლაშქარს ძველის წესით მხოლოდ დიდი მტრის შემოსევისას
 შეერიდნენ ხოლმე. მორიგე ლაშქარი რეგულარული ჯარის სისტემაზე
 გარდასავალი საფეხური იყო. აი ამ მიზეზების გამო იყო, რომ თავადე-
 ბი მორიგე ჯარის სისტემის გაუქმებისათვის შრომას არ ზოგავდნენ. მო-
 რიგე ლაშქარში თავადურმა რეაქციამ თავისთვის საფრთხე დაინახა და
 მას გადამწყვეტი ბრძოლა გამოუცხადა. ამდენადვე მორიგე ლაშქარი სა-
 ქართველოს პოლიტიკური გამოცდა იყო.

მორიგე ლაშქარი ბრძანებით არასოდეს გაუუქმებიათ, მაგრამ თავადურმა რეაქციამ მოახერხა მისი თანდათან შესუსტება და ბოლოს სუსებით გაქრობა. მორიგე ლაშქრის საქმის უდიდესი ზიანი მისი ხელმძღვანელის ლევან ბატონიშვილის მოულოდნელი სიკვდილი იყო (1781 წ.). სხვა ბატონიშვილები აგრე რიგად არ ზრუნავდნენ მორიგე ჯარზე და უნაბუსო მოხელეების ხელში ჩქარა ის საკუთარი შემოსავლის წყაროდ იქცა. ქრთამით ესა თუ ის თავადი თავისი ყმებით სულ უფროდაუფრო ადვილად ახერხებდა მორიგეში გასელისაგან თავის დაღწევას. მორიგეთა რიცხვმა თანდათან იკლო და ბოლოს სულ გაქრა. მორიგე ლაშქარი ისევ მორიგე ყარაულმა შეცვალა. ეს იყო თავადური რეაქციის გამარჯვება და ლეკთა თარეშის ძველებურადე განახლება.

სამთამადნო წარმოების გაჩენა. 1774 წელს ერეკლემ სამთამადნო მრეწველობის საქმეს საფუძველი ჩაუყარა. მეფემ იცოდა, რომ ძველდროს საქართველოში მადნების დამუშავება სწარმოებდა. ერეკლემ მტკიცედ განიზრახა ამ საქმის განახლება. საქართველოში მადნის ოსტატი მის დროს აღარავინ იყო და მეფეც დიდხანს ცდილობდა სხვა ქვეყნებიდან მოეყვანა მადნის საქმის მცოდნენი. ბოლოს მან მოახერხა ოსმალეთიდან ბერძენი მოხელეების გადმოზიდვა. პირველად მცირე ჯგუფი მოვიდა. ერეკლემ მათ მეტად ხელსაყრელი პირობები დაუდოა. წამოწყებას მეტად კარგი პირობები უქანდა. ახტალის ვერცხლის საბადოებს გარდა ბერძენ მადანჩებმა ჩქარა სპილენძის საბადოებიც იპოვეს. საქმის შესახებ თანამომძიებებს შეატყობინეს და ბერძენიც მრავლად გადმოვიდნენ გიუმისხანედან. ცხოველი მუშაობა გაჩაღდა. პირველად ახტალის ზავოდი გაიხსნა, შემდეგ ალავერდის და შამბლულის სპილენძის ზავოდები. საქმე იმთავითვე კარგად წავიდა. ახტალის ზავოდს ზოგიერთ წელიწადში 90 ფუთამდე წმინდა ვერცხლი შემოქონდა (თითო ლიტრა ვერცხლს 46 მისხალი ოქრო ახლდა). სპილენძის ზავოდები წლიურად საშუალოდ 10 ათას ფუთ სპილენძს იძლეოდნენ.

ასე რომ ამ მადნებით ერეკლემ სამეფო შემოსავალი შესამჩნევად გააღიდა. გეონომური შესაძლებლობა მეფემ სათანადოდ გამოიყენა. საჩუქრებით, „ჯამაფირით“ ერეკლემ ლეკთა ბელადები მრავლად გაიერთგულა, ლეკთა რაზმებიც დაიჭირა (სხვები კიდეც მორიგე ლაშქრის შემწეობით ალაგმა) და ქვეყანას მშვიდობა მოუპოვა.

ერეკლეს საბარეო პოლიტიკა XVIII საუკუნის 80-ან წლებში

XVIII საუკუნის 80-ან წლებში ახლო აღმოსავლეთში საერთაშორისო მდგომარეობა გართულდა. ერან-ოსმალეთის შორის დამოკიდებულობა გამწვავდა (1776 წ.). ორივე მხარე საომრად ემზადებოდა. ოსმალეთი აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში მომზარეობს ეძებდა. ერეკლე ქართლ-კახეთის ფორმალურ გათავისუფლებას ერანის ბატონობისაგან დიდი ხანია დათინებით ცდილობდა, მაგრამ საამისო შემთხვევა მას აქამდის არ

ქმდებოდა. ამას გარდა მეფე განსაკუთრებით უნდობლად უყურებდა ეხ-
ლა ქერიმ ხანს. ერანის ვეჭილი თავისთან დიდის პატრივით ინახავდა ქარ-
თლის ტახტის მამიებელს და რეაქციონერ თავადების იმედს ალექსანდრე
ბაქარის-ძეს. უკანასკნელი ტახტის შოვნაში ქერიმ-ხანისაგან დახმარებას
იხოვებდა, სპაგეიროდ ერანისადმი ქართლის ძველებურად დამოკრი-
ვების პირდებოდა.

ეხლა ოსმალეთთან ომის მოლოდინში ქართლ-კახეთის მეფის პოზი-
ცია ქერიმ-ხანისათვის მეტად ძვირფასი იყო. და ერანის ვეჭილიც დაუ-
ტება ერეკლეს, დიდი საჩუქრები გამოუგზავნა და „წყალობა-სიყვარუ-
ლის სიტყვა“ შემოუთვალა (24 ივლისს 1777 წ.). ამბუდ უწინ (მარტში)
ქართლ-კახეთის მეფეს ძვირფასი საჩუქრები და წყალობა-სიყვარუ-
ლის სიტყვები ხონთქრიდანაც მოუვიდა. ერეკლემ საქმის ვითარება
შეადგინა და ოსმალეთისათვის შხარის დაქვეა გადაწყვიტა. ამის სასარ-
გებლო მოსაზრება შემდეგი იყო: ამ ომში ქართლ-კახეთი ოსმალეთის
მოკავე შიგე იქნებოდა. ერეკლეს იმედი ჰქონდა, რომ ოსმალეთი
ერანს დაამარცხებდა. ერან-ოსმალეთს შორის მომავალ საზავო ხელ-
შეკრულებაში შერთნილი იქნებოდა ცალკე მუხლი, რომელშიაც ერანი
სამუდამოდ უარს იტყვოდა ქართლ-კახეთზე. ამავე დროს ერეკლე ამ
ომით ისარგებლებდა და ამიერ-კავკასიის სახანოებზე თავის მფლობე-
ლობას კიდევ უფრო გააძლიერებდა. მოკლედ, ერეკლე შეეცადა
ოსმალეთის დახმარებით მოეპოვებოდა ის, რის
მოპოვებასაც რუსეთის შემწეობით არა ერთგზის
უნაყოფოდ ცდილობდა.

1778 წელს მაისის ოცდასამს ერეკლეს ოსმალეთის ზეანთქრისაგან
ეკლავ ძვირფასი საჩუქრები და ელჩი მოუვიდა. შეთანხმება მოხდა. ამი-
ერიოდან ქართლ-კახეთი ოსმალეთის მოკავშირედ ითვლებოდა.

ერეკლეს მოლოდინი არ გაპართლდა. ერან-ოსმალეთს შორის ომი არ
მოხდა. ერეკლეს და ქერიმ-ხანს შორის ურთიერთობა კი მეტად გაუმწეა-
ვდა. მაგრამ ამ ხანებში (10 მარტს 1779 წელს) ქერიმ ხანი გარდაიცვა-
ლა, ერანი ისევ ანატიკაბ მოიკო და ერან-საქართველოს ურთიერთო-
ბის საკითხის სიმწეავე კარგა ხნით განელდა.

ქართლ-კახეთის ფეოდალური საზოგადოების მოწინავე ნაწილს კარ-
გად ესმოდა, რომ სპეშობლოს თავისუფლების უზრუნველყოფა შო-
ლოდ საგარეო ხასიათის წარმატებისაგან არ იყო დამოკიდებული. კარ-
გად ესმოდათ, რომ თვით ამ წარმატებათა სიმტკიცის საფუძველი ქვე-
ყნის შინაგანი განვითარება უნდა ყოფილიყო. ამიტომაც იყო, რომ ერე-
კლე აგრე დიდს უფრადლებას იქცევდა სახელმწიფოს სოციალ-ეკონო-
მიურს, პოლიტიკურს თუ კულტურულ საკითხებს.

საპარტფალოს განვითარების ახალ ხაზად გადისმდისათვის ბადოდა.

უკვე XVIII საუკუნის შუა წლებიდან ქვეყანამ განახლება იწყო. თუ-
მცა აღნიშნულ მოვლენას დიდად აფერხებდნენ საშინაო და საგარეო
ხასიათის სიძნელენი, მაგრამ ქართველი ხალხი მისი პროგრესული ნა-

წილის მეთაურობით ამ სიძნელეებს მხნედ ებრძოდა და ქვეყნის აღდგენა-განახლება სულ უფროაღუფრო შესაძენევი ხდებოდა.

საქარბნო-საფაბრიკო წარმოების დანერგვის ცდები. არავეულებრივ მრავალმხრივი იყო ერეკლეს სახელსწიფო მოღვაწეობა. სოციალური ღონისძიებების გვერდით მეფე არა ნაკლებად ზრუნავდა ქვეყნის ეკონომიურ წარმატებაზე. აქ ერეკლეს მოღვაწეობაში სრულიად ახალი რამ ჩანდა. მეფე ხელს უწყობდა არა მარტო სოფლის მეურნეობის განვითარებას, ამაზედ საქართველოს ფეოდალები ძველადვე ზრუნავდნენ, არამედ მიზნად ისახავდა საქართველოში წარმოების განვითარებას. ერეკლე ერთის მხრით ხელს უწყობდა აქამდის არსებულ წარმოებათა გაუმჯობესებას და ამავე დროს წარმოებათა ახალი სახეების დანერგვას დაეინებით ცდილობდა. მეფე ცდილობდა სხვადასხვა წარმოებათა ოსტატების შოვნას და ოსტატთა კადრების აღვილობრივ შექმნას. ცდილობდა დაეარსებია მათდისა და მინამბროლის და სარკის წარმოების ქარხნები, გაეზღებია შაქრის წარმოება, ცდილობდა მოეზიდა უცხოეთიდან კაპიტალისტ-წამომწეყენი. მეფის ასეთი საქმიანობის შედეგი იყო სამთამადნო წარმოების გაზღება, სამხედრო წარმოების გაუმჯობესება. ასევე გაუმჯობესებულ იქნა ერეკლეს ინიციატივით ფულის მოჭრის ტექნიკა და სტამბის საქმე.

ვაჭრობის ხაქმე. წარმოების დანერგვა-გაცხოველებებაზე ზრუნესთან ერთად ერეკლე ხელს უწყობდა ვაჭრობის განვითარებას. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ლეკობა დიდად აფერხებდა ვაჭრობის საქმეს. ლეკობასთან განუწყვეტელი ბრძოლით, გზების დაცვით ხელისუფლება ამდამკოლების შენელებას ცდილობდა. მაგრამ ვაჭრობას ამ დროს მარტო ლეკობა როდი აფერხებდა. ხშირად „ლეკობას“ არც ზოგიერთი თავი თაკილობდა. ფეოდალების მხრით ვაჭრების მიმძღაერება-შეურაცხყოფა ხომ ჩვეულებრივი ამბავი იყო თავნება თავადების დატუქსევით, მკაცრი კანონიერებით ერეკლე ცდილობდა ვაჭრობისათვის ნორმალური პირობები შეექმნა, მისი განვითარებისათვის ხელი შეეწყუ ვაჭრობისათვის ხელის შეწყობას ემსახურებოდა აგრეთვე საბაჟო ტარიფების გადასინჯვა-მოწესრიგება.

ღარადღის საქარაენო გზის განახლება. საქარაენო ვაჭრობა გვიან-ფეოდალურ ხანაში საქართველოს უმთავრესად ერანისა და ოსმალეთის ქვეყნებთან ჰქონდა. ამავე ქვეყნებზე გამოვლით შემოდიოდა ჩვენში უფრო შორეული საქონელიც, მაგ., ინდოური, ევროპული. ჩრდილოეთისაკენ საეპრო გზები დიდხანია დაყრუებული იყო. ამათგან ეხლა მხოლოდ ერთი მოქმედებდა—კასპიის ზღვის სანაპიროთი (დარუბანდის გზა). მე-18 საუკუნის შუაზედ რუსეთ-საქართველოს ვაჭრობაში ღირსშესანიშნავი ამბავი მოხდა. მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში დაყრუებული „ოსეთის“ საეპრო გზა აღდგა. ამიერიდან საქართველო იმიერ-კავკასიის და რუსეთის უმოკლესი საქარაენო გზით დაუ-

კავშირდა და თბილისი თანდათან ამ გზით მოსული საქონლის მთავარ პუნქტად იქცა. საქარაენო ვაჭრობის გახსნასთან დაკავშირებით „ოსეთის გზის“ მნიშვნელობა განსაკუთრებით გაიზარდა. არაგვის ზეობაც გამოცოცხლდა. დიდიხის წინ დაურუებული ეინცანის მაგივრად ანანური წარმოიქმნა. „ოსეთის გზას“ ჩქარა სახელი შეეცვალა და მისი ახალ შინაარსის შესაფერისი „რუსეთის გზა“ ეწოდა. რუსეთის გზით ეს ახალი საქარაენო ვაჭრობა ჯერ სუსტი იყო. ის ვერც მთელი მე-18 საუკუნის სიგრძეზე გაუსწორდა ძველს საქარაენო გზებს. მაგრამ აქ დამახასიათებელი ის იყო, რომ ჩრდილოეთთან ვაჭრობა სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა. უკვე მე-18 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ყიზლარ-მოზდოკ-ასტრახანი თბილისის სავაჭრო ამხანაგობათა ჩვეულებრივი სარბიელი იყო.

„ოსეთის გზას“ გვიანფოდალურ ხანაში პოლიტიკური მნიშვნელობა არასოდეს დაუკარგავს. საქარაენო მიმოსვლის აღდგენამ კი ამ გზის მნიშვნელობა საქართველოსათვის კიდევ უფრო გაზარდა. ამით საქართველო ევროპის ერან-ოსმალეთის გვირგვინით ექონომიურადაც უშუალოდ დაუკავშირდა. ამით საქართველოს წინაშე დაცემის გზაზედ მდგომი ერან-ოსმალეთისათვის ზურგის შექცევისა და მოზარდ ევროპასთან (რუსეთთან) უშუალოდ დაახლოვების შესაძლებლობა აღმოჩნდა. მე-18 საუკუნის 70-იანი წლებში რუსეთის ლაშქარი პირველად ამ გზით შემოვიდა საქართველოში. ამიერიდან „რუსეთის გზა“ საქართველოსათვის სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობისა შეიქმნა.

ქალაქის ცხოვრების მოწესრიგების ცდებში. ვაჭრობა-ხელოსნობისათვის ხელის შეწყობის მიზნით ერეკლემ სათანადო ყურადღება მიაქცია მოქალაქე ვაჭარ-ხელოსანთა უფლებრივ მდგომარეობას. 1770 წელს მეფემ საბოლოოდ დააყენა საცუთრების ქალაქური წესი, რომელსაც ფეოდალური ურთიერთობის ქალაქიდან განდევნის გზით დიდმნიშვნელოვანი ნაბოჯი გადადგა. ამიერიდან უშეილოდ გარდაცვალებული მოქალაქის ქონება ბატონს (მეფეს) კი არ მიჰქონდა, არამედ ამ მოქალაქის თუნდაც შორეულ მემკვიდრეს.

ამავე დროს ერეკლე ქალაქის ადმინისტრაციულ მოწესრიგებას ცდილობდა. მის დროს მტკიცედ განსაზღვრულ იქნა მოურავის, მელიქ-მამასახლისის, ქედბელების და პაშკების უფლება-მოვალეობანი.

ასეთი დაუსტრომელი მოღვაწეობის შედეგად ქართლ-კახეთის სახელმწიფო შემოსავალი მე-18 საუკუნის 80-იან წლებში წინა ათწლეულებთან შედარებით შესამჩნევად გაიზარდა. ამ დროს ის უკვე 400.000 მანეთს აღწევდა.

პოლიტიკური რეფორმების ხაკითხი. განსაკუთრებით სიმნელეს ერეკლეს წინაშე ქვეყნის პოლიტიკური წყობილების გარდაქმნა წარმოადგენდა. შეუდრეკელი ბრძოლით მეფემ გააერთიანა ქართლ-კახეთი, გააუქმა საერისთავო-სახანოები, დაიმორჩილა თავნება თავადები, ფეოდალური მოხელეებით შეცვალა ნახევრად-ხელშეწყობები, მაგრამ ქვეყნის პოლი-

ტიკურ გარდაქმნადის ჯერ კიდევ შორს იყო. საქართველოს სინამდვილე ასეთ გარდაქმნას ძლიერ აფერხებდა. ერეკლეს მოურაეები იგივე ფეოდალური მოხელეები იყვნენ თავიანთ სახელობის საშვილიშვილოდ დაუფლებისა და იქ გახელმწიფების ტენდენციებით. მიუხედავად ამისა ქვეყანაში თანდათან მწიფდებოდა აზრი პოლიტიკური წყობილების რეფორმის საჭიროების შესახებ და პრაქტიკაშიც საამისო ღონისძიებებიც თანდათან გზას იკლავდა, მე-18 საუკუნის 30-ანი წლებისათვის ამ მხრით მაინც შესამჩნევი წარმატება ჩანდა. სახელმწიფოს მშართელობა სხვადასხვა ცენტრალიზებულ დარგებზე იყო დაყოფილი: საგარეო საქმეთა, სახელმწიფო შემოსავლისა და სამხედრო საქმეებისა. ასევე ახალი იყო მსაჯულთ შეკრებულობის ინსტიტუტი, ერეკლემ რომ შემოიღო 1778 წელს: ამიერიდან ყოველი არზა და საჩივარი მღევანბეგებთან მივიდესო“.

როგორც მეფე, ერეკლე თვითმპყრობელი იყო. ის შეუზღუდელი უფლებით სარგებლობდა. მიუხედავად ამისა მის დროს საბჭოს („დივანს“) უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ერეკლე არც ერთ დიდმნიშვნელოვან სახელმწიფო საქმეს ამ საბჭოს დაუკითხავად არ გადაწყვეტდა. საბჭო ორგანიზაცია იყო დიდი და მცირე. პირველში შედიოდნენ მეფის შვილები, კათალიკოზი, და სხვა საეკლესიო და საერო დიდბატონები. აქვე მონაწილეობდნენ სამეფო დიდმოხელენიც. მცირე საბჭო მეფის მიერ შერჩეულ პირთაგან შედგებოდა. ასეთები იყვნენ მისი ერთგული მხრეველ-თანამშრომელნი. საქმის ბასიათისა და მნიშვნელობის მიხედვით მეფე ზოგ მათგანს დიდ საბჭოში განიხილავდა, ზოგს კიდევ თავის უახლოეს თანაგამზრახებთან ერთად შეიმუშავებდა.

განათლების საქმე. ერეკლეს მრავალმხრივ მოღვაწეობაში განათლების საკითხს სათანადო ადგილი ეჭირა. უკვე მე-18 საუკუნის 50-ან წლებშივე განახლდა ეპიტანგის გადასახლებისა და ოსმალთა-ყიზილბაშობის შედეგად შეფერხებულ-შეწყვეტილი კულტურული მუშაობა. 1749 წელს თბილისის სტამბა კვლავ ამუშავდა. შემდეგ ამ საქმეში მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება იქნა შეტანილი. ასე რომ მე-18 საუკუნის ოთხმოცდამ წლებში ამ სტამბიდან გამოსულ წიგნების რიცხვი 10 ათასს სჭარბობდა. მაგრამ ერეკლეს ნოვატორობა სხვა იყო. ძველ საქართველოში სკოლები კერძონი იყვნენ და სახელმწიფო მათზე სპეციალურად არ ზრუნავდა. ერეკლეს დროდან კი საქართველოში სახელმწიფო სკოლა შემოდიან. 1756 წელს თბილისში ფილოსოფიის სემინარია დაარსდა, ხოლო 1782 წელს მეორე ასეთივე სემინარია თელავშიც გაიხსნა. ამ სასწავლებელთა გეგმა რუსული სათანადო ტიპის სასწავლებლებიდან იყო ნასესხები. თბილისისა და თელავის სემინარიებს რექტორები განაგებდნენ. მათ „ჯამაგირი“ ხაზინიდან ეძლეოდათ.

აღნიშნული სასწავლებლებიდან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში მწიგნობართა მთელი წყება გამოვიდა, რომლებიც სახელმწიფო ცხოვრების სხვადასხვა დარგში ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ.

განათლების საქმის მთავარი ხელმძღვანელი ერეკლეს დროს ანტონ კათალიკოზი იყო. ანტონი თავისი დროისათვის დიდად განათლებული პირი იყო, დიდი ნიჭითა და ენერგიით დაჯილდოებული. ამჟამად დროს ის აქტიური პოლიტიკური მოღვაწეც იყო და ერეკლეს უახლოესი თანამშრომელი.

ამრიგად, განათლების საქმე ერეკლეს დროს მტკიცე სახელმწიფოებრივ საფუძველზე დადგა.

ახალი ქართული კულტურის გზები. კულტურა-განათლებას აღნიშნულ დროს მეორე თავისებურებაც ახასიათებდა. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრიდანვე საქართველოში კათოლიკე ბისონერთა გავლენის მეტოქედ რუსული გავლენა გამოვიდა. უკანასკნელი სულ უფროდაუფრო ძლიერდებოდა და მე-18 საუკუნის მძიმე წლებიდან უკვე უსაცილოდ პირველობდა. ამჟამად ხანებში ქართული კულტურა თანდათან სცილდებოდა აღმოსავლურ-მამულისაგან კულტურის წყაროებს. ამისდა კვალად თანდათან გაიჩინა ახალი ქართული კულტურის მიმართულება: რუსეთის მეშვეობით ევროპისაკენ.

როგორც ეხედვათ, ერეკლეს დროს სახელმწიფოს საშინაო საკითხები: ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური თუ კულტურული, — ყველა მოწესრიგებას მოითხოვდა, ყველა გადაწყვეტას ელოდა. მათი ახლებურად გადაწყვეტა მრავალ სიძნელეს ხდებოდა და ყველაფერი იმისგან იყო დამოკიდებული, თუ ქვეყნის შინაგანი განვითარება როგორ სწრაფად წავიდოდა. ასეთი განვითარებისათვის კი ხელსაყრელ საგარეო პირობებს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა.

უცხო ქვეყნებიდან მოახალშენეთა გადმოსახლების ცდები. თავის პოლიტიკურ მოღვაწეობაში ერეკლე-მოახალშენეთა ქართულ-კახეთში მოზიდვის საკითხს უდიდეს ყურადღებას აქცევდა. საქართველოს შემცირებული მოსახლეობის ხელოვნურად გაზრდა მეფეს აუცილებლად მიაჩნდა. ადერბაიჯანიდან, ანატოლიიდან, ერევნისა თუ განჯა-ყარაბაღის სახანოებიდან ერეკლე ქრისტიან მოახალშენეთა მოზიდვას ცდილობდა.

მაგრამ გადმოსახლების მსურველებს მეფე მხოლოდ ერანოსმალეთში როდი ეძებდა ან მოზნით და იმიერკავკასიას დიდი ხანია ზეეკავდა. 1778 წელს, როცა რუსეთი იმიერკავკასიას საბოლოოდ ეუფლებოდა, ყაბარდოში დიდი უკმაყოფილება იყო. ამ დროს ერეკლეს აგენტები ყაბარდოელებს საქართველოში გადმოსახლებისათვის მოუწოდებდნენ. ერეკლე მათ სურამ-ქვეშეთის მიდამოებში დასახლებას პირდებოდა. ყაბარდოს ერთერთი მთავარი თავისი ხალხით მზად იყო კიდეც წამოსასვლელად, რომ რუსთა ჯარის სარდლობამ ერეკლეს აგენტები დააპატიმრა. ბოლო ყაბარდოელთა ასეთი განზრახვის წინააღმდეგ სასტიკი ზომები მიიღო. ყაბარდოელთა საქართველოში გადმოსახლების ცდა ამის შედეგად განმეორდა. 1780 წელს 800 კომლი კაცი მოზღოვიდან უკან დააბრუნეს. ცოტა ხნის შემდეგ ასეთივე ბედი ეწია 500 კომლ ყაბარ-

დოელს. ერეკლეს მიერ მათ გადმოსაცემად დარიელში გაგზავნილი საშუალო რაზმი ხელცარიელი დაბრუნდა. რუსეთის მიერ იმიერ-კავკასიის დაპყრობას საქართველოსათვის სხვა უარყოფითი შედეგის მოჰყვა. ამიერიდან რუსეთის ხელისუფლება იმიერ-კავკასიელებს ქართველთა ლაშქარში დაქირავების ნებას არ აძლევდა. ასე რომ ერეკლე „შფარველი“ რუსეთის მიერ მოაკლდა იმ საშუალებას, რომლითაც ის მე-18 საუკუნის მესამე მეოთხედში ყიზილბაშების თუ ლეკების საშიშ შემოსევებს წარმატებით იგერიებდა.

ერეკლეს პოლიტიკური აპტივობა ამიერ-კავკასიაში.

ერეკლე და უზმა-ხანი. ოსმალეთთან კეთილშეზობლობის დამყარება ერეკლეს საშუალებას აძლევდა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში უფრო აქტიურად, ვიდრე აქამდის, გამოსულიყო. საამისო დროც იყო. მოზულცი ქერიმ-ხანი სნეულობდა და ერანი ახალი ანარქიის მოლოდინში იყო. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში ერეკლეს მთავარი მეტოქე უზმა-დარუბანდელი ფათალი-ხანი იყო. უკანასკნელს ფართე დაპყრობითი გეგმები ჰქონდა. ერანის ყაენობასაც კი აპირებდა. ხერხიანი პოლიტიკური მოღვაწე იყო და საკმაოდ ძლიერი მფლობელი. ამიერ-კავკასიისა და ადერბაიჯანის ხანებს შორის მომხრეებიც მრავლად ჰყავდა. ზოგი კიდევ მას ემორჩილებოდა. ერეკლე ფათალი-ხანის განზრახვებს წინ ელობენოდა. ქართლ-კახეთის მეფეს განჯა-ერევანი მოხარკეობაში ჰყავდა ხოლო შაჰისა და ყარაბაღის ხანებს ფათალი-ხანის წინააღმდეგ ბრძოლაში ერეკლე ენერგიულად მხარს უჭერდა. ფათალი-ხანიც კარგად ხელაფდა; რომ შიში უმთავრესი მტერი ერეკლე იყო და თავის მხრით მეფის წინააღმდეგ ოსტატურად საჭიროებდა. განჯისა და ერევნის ხანებს აჯანყებისაყენ მოუწოდებდა, ქრისტიანი ერეკლეს წინააღმდეგ მამალიანი საზანოების და ლეკების გაერთიანებას ცდილობდა და ყველას ერთად საქართველოს მოსათხრელად სალაშქროდ ეპატიებოდა. ერეკლე ფიზილობდა და საამსუბო ზომებით ობობა მტრის ქსელს ოსტატურად არღევდა.

ერევნის ხანა. 1778 წელს ერევნელი ჰუსეინ-ხანის საჭიკელი ერეკლეს საეკოდ ერევნა. 27 სექტემბერს მეფემ ჯარი შემოიყარა და ერევნისაყენ წაიკდა. ჰუსეინ ალი-ხანმა ერევანი დაბრუნა და თითონაც ციხეში ჩაიკტა. მეფემ მირზა მისაილი და სულხან მდივანი მოუგზავნა ხანს და ბრძანება შეუთოლა. ხანი დამორჩილდა. 40000 მანეთი ხარკი გამოგზავნა და მეფის სხვა ბრძანებაც გაათავა. ერეკლე უკუიქცა.

განჯის ხანა. ამასობაში (10 მარტს 1779 წელს) ქერიმ-ხანი გარდაიცვალა. ერანში ანარქია დაიწყო. ხანები ერთი მეორეს დაერივნენ. ყაენობის მაძიებლები წამოიშალნენ. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაშიც

უშენდნენ რამდენიმე დღე რომაელებს ისრებს. რომაელები იძულებული გახდნენ ხეები მოეჩეხათ და ცუცხლი წაეციდებინათ ტყისათვის,-- გმირი მებრძოლები ერთიანად დაიღუპნენ, მტერს კი მაინც არ დანებდნენ. ამ ბრძოლებში ქართველებმა ძალიან დიდი მსხვერპლი გაიღეს: ცხრა ათასი ქართველი მოკვდა ბრძოლის ველზე, რომაელთა ცნობით. სხვა დანაკლისიც დიდი იყო.

ბოლოს არტაგი შეურიგდა თავის მარცხს და პომპეუსთან ზაფხულის დასდო. არტაგმა რომაელებს მძევლად თავისი შვილები მისცა, პომპეუსს კი მდიდარი ძღვენი მიართვა: ოქროს ტახტი, ოქროს სარეცელი და ოქროსავე მაგიდა.

ეს ამბავი მოხდა 65 წელს, ძვ. წ.

რომაელები კოლხეთში

ქართლიდან პომპეუსი თავისი ჯარით კოლხეთში გადავიდა. რადგანაც მითრიდატს მისდევდა კვალდაკვალ, კოლხეთს ამ დროს ეინზე ოლთაჲ მშრათავდა. კოლხებს, ჩანს, რომაელებისათვის წინააღმდეგობა არ გაუწევიათ. რადგანაც პონტოელებისაგან სასარგებლო არაფერი უნახავთ და მითრიდატისათვის თავის დადებას არ აპირებდნენ. პომპეუსმა ოლთაჲ კი ტყვედ წააყვანა და კოლხეთიც რომაელების მიერ დამორჩილებულ ქვეყნებს მიათვალა.

რომაელებმა კოლხეთში თავისი მმართველი დააყენეს. ერთი ასეთი მმართველთაგანი იმ ხანებში ყოფილა ეინზე არისტარხი, რომლისგანაც ხელისა და რჩენილი. ამ ფულს წააწერა აქვს ბერძნულად: „კოლხეთის მმართველის, არისტარხისა“.

ახალი მსოფიოს გაჩენა საქართველოს შემხმობ დასავლეთის მწერლობაში

პომპეუსის ჯარში იყვნენ ისეთი ბერძენიც, რომელიც მწერლობას მისდევდნენ. ისინი სწერდნენ პომპეუსის ლაშქრობის ისტორიას და თან იმ ქვეყნებსაც ასწერდნენ ხოლმე. სადაც პომპეუსი გაივლიდა. ამ მწერლებმა საქართველოც ასწერეს.

მათი აღწერილობა, უფრო ძველი ბერძენი მწერლების ცნობებთან ერთად. შეკრიბა და გამოაქვეყნა განთქმულმა ბერძენმა გეოგრაფმა სტრაბონმა, რომელიც პირველ საუკუნეში ცხოვრობდა.

პომპეუსის თანამგზავრთა ცნობებიდან ჩვენ ვიტყვობთ, თუ როგორი იყო საქართველოს ვითარება პირველი საუკუნის დამდეგს ძველი წელთაღრიცხვით.

სამოქრანო მდგომარეობა

იმ დროს საქართველოს სხვადასხვა კუთხე ქოთმანეთში განსხვავდებოდა თავისი მეურნეობით. განსხვავება დიდი იყო მთასა და ბარს შორის. ხალხი და მისი კულტურა ბარში უფრო სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდ-

შფოთიანი ხანა დადგა. ფათალი-ხანსა და ერეკლეს შორის მტრობა კიდევ უფრო გამწვავდა. ჩქარა განჯელ მაჰმად-ხანს ერეკლეს ურჩობა დაეტყო. ერეენის ხანოც კვლავ განდგომას აპირებდა. ყველა ამი-ში ფათალი-ხანის ხელი ჩანდა.

ერეკლე და იბრეიმ-ხანი. უბაღარუბანდის ხანს და მის მომხრეებს ერეკლემ ყარაბაღელ იბრეიმ-ხანთან კავშირი დაუპირისპირა. ქართლ-კახეთის მეფემ და ყარაბაღის ხანმა განჯა დაიპყრეს. დატყვევებული განჯის ხანი ერეკლემ მოკავშირეს მიაბარა. ამიერიდან იბრეიმ-ხანისა და ერეკლეს მოხელეები განჯის სახანოს საზიაროდ მართავდნენ. ამის უწყინარეს ფათალი-ხანმა იბრეიმ-ხანს თავისი მოკავშირე ბაქოს ხანი მოუგზავნა და ერეკლეს წინააღმდეგ კავშირი შესთავაზა. ყარაბაღის ხანმა ისეთი კავშირი არ ისურვა, ხოლო ამ საქმის მოსაშუალებ ბაქოს ხანი შეიპყრო და თავისთან პატიმრად დაიჭირა.

ერევანს ლაშქრობა. რაკი განჯის საქმეებისაგან მიიცალა, ერეკლემ, ისევ ერევანს მიჰმართა. ერეენელი ჰუსეინ ალი-ხანი აჯანყებულიყო. ხარკის გადახდაზე უარს აცხადებდა. 29 აგვისტოს 1779 წელს ერეკლე მათასი კაცით ერეენისაკენ წავიდა და 7 სექტემბერს ერეენის ციხეს შემოადგა. ქართლ-კახეთის მეფეს მოკავშირე იბრეიმ-ხანისაგან განჯა-ყარაბაღის ლაშქარიც მოუვლიდა. ქართველებმა ერეენის სახანო მოარბიეს. შეზობელ ბაიანეთის საფაშოშიც გადავიდნენ. იქ ერეენის სახანოდან გაქცეული ელები იდგნენ. ერევანთან მდგომ მეფეს „სიყვარულისა“ და „აპატრისცემის“ ნიშნად ელჩები მოუვიდნენ ახლობელ სახანო-საფაშოებიდან. ამასობაში ერეენის მეცხოვნებთან შწვავე ზრძოლები გრძელდებოდა. შევიწროვებული ხანი მორბილებს აცხადებდა და შეცოდების პატიებას ითხოვდა. ერეკლე აჯანყებულის შემორიგებას არ აპირებდა. მას ერეენის საკუთრად დაჰყრობა გადაეწყვიტა. სწორედ ამ დროს ტფილისიდან მეფეს მეტად საშიში ცნობები მიუვიდა ქართლში არეულობის შესახებ და ისიც იძულებული გახდა ერეენის საქმის საბოლოოდ გადაწყვეტა სხვა დროისათვის გადაედო. ერეენის ხანი გადარჩა. მან ერეკლეს ერთგულების ფიცო მიიღო და 40000 მან. ყოველწლიური ხარკი იკისრა. მაშინ ამიერიდან ერეკლემ ერევანში საქმეების მეთვალყურედ თავის მაგიერი კაციც დატოვა — იოანე მუხრანბატონი. ამავე დროს მეფემ ერეენის სახანოდან მრავლად გადმოიყვანა სომხები, რომლებიც ჯერ ყარაიას, ხოლო შემდეგ ტფილისს, გორს, თელავს, სიღნაღს დაასახლა.

უთანხმოება ერეკლესა და ხოლომონს შორის. ქართლსა და იმერეთის რეაქციონერები დიდად ეცადნენ 1773 წელს დადებული კავშირი ერეკლე-სოლომონს შორის დაერღვიათ. მოლაღატე თავადებს ამ საქმეში ახალციხის ფაშა და ლიხთიქითის მთავრებიც შეულოდნენ. ყველანი ერთად მეფეებს შორის უნდობლობას მოახერხებულად სთესდნენ და მათ თანხმობას ძირს უთხრიდნენ. მოლაღატეებმა მიზანს მაღწიეს. მეფეებს ჯერ სამდღრავი შემოერიათ. ამას უნდობლობა მოჰყვა და ჩქარა ურთიერთის წინააღმდეგ მტრობაც იწყეს. თანდათან ტფილისისა და ქუ-

თაისის სამეფო კარი სოლომონისა თუ ერეკლეს წინააღმდეგ გამდგარ აჯანყებულ თავადების თავშესაფარად იქცა. მეფეებს შორის ურთიერთობა განსაკუთრებით გამწვავდა მას შემდეგ, რაც ოსმალეთსა და ერეკლეს შორის თანხმობა დაშვარდა. სოლომონ მეფე ოსმალეთის მიმართ შეურიგებელი იყო: აგრესორი ლიბთოქითის დამოწმების განზრახვას თავს არ ანებებდა.

1778 წელს ერეკლეს შემოეფარა მამის წინააღმდეგ აჯანყებული იმერეთის ტახტის მემკვიდრე ალექსანდრე სოლომონისძე თავისი მომხრეებით. თავისი მხრით სოლომონმა შეიღარა აჯანყებული ქსნის ერისთავის შვილი ელიზბარი. სოლომონის კარზედღე ეპოვა ბინა ქართლიდან გადღეწილ ზაქარია გაბაშვილს თავისი შეილებით. ამის შემდეგ მეფეებს შორის დამოკიდებულობა კიდევ უფრო გამწვავდა.

1779 წელს აგვისტოში სოლომონმა მასთან შეხიზნული ქართლელი ემიგრანტი პოეტი ბესარიონ გაბაშვილი შირაზს ქერბ-ხანთან გაგზავნა. ბესარიონს დავალებული ჰქონდა შირაზიდან ქართლის ტახტის მადიებელის ალექსანდრე ბაქარისძის მოყვანა. სოლომონს გადაეწყვიტა მხარი დაეჭირა ალექსანდრესათვის ერეკლეს წინააღმდეგ ამ დროს ქერბ-ხანი უკვე გარდაცვალებული იყო. ერანში იმედ დაწერული ალექსანდრე სწრაფად წამოვიდა, იმერეთს გაჩნდა და ქართლის აჯანყების თადარიგს შეუდგა.

ქსნის ხაერისთავოს გაუქმება. „მემკვიდრე ბატონიშვილის“ იმერეთში გამოჩენამ ქართლის თავადებს ჩამოშალა იმედები გაუტოცხლა. ზოგი იქვე იმერეთს ეახლა, ზოგი კიდევ მის ქართლში გადმოსვლას ელოდა, რომ აჯანყებულიყო. ამ ხანებში ერეკლეს მოწინააღმდეგეებს ქართლში ძლიერი ქსნის ერისთავის სახლი მიჰმატებოდა. 1778 წელს განდგა გიორგი ქსნის ერისთავი, მეფის ყულარ-ალასი. აჯანყებულ ერისთავს ლეკების დასტები მოეყვანა და მათი შემწეობით ქართლს არბევდა. ერისთავის წინააღმდეგ ერეკლემ გიორგი და ლეონ ბატონიშვილები გაგზავნა. ბატონიშვილებმა დაამარცხეს გიორგი ერისთავი, გამოიყვანეს იგი სიათის ციხიდან და მეფეს მოჰგვარეს. ერეკლემ ერისთავის სახლს ქსანი და ლიახვი ჩამოართვა. ქსანი სამშობრთველოდ მეფისძე გიორგის მისცა, ხოლო ლიახვი ბატონიშვილს იულონს. გიორგი ყულარალასი მეფემ ტფილისში დაატუსაღა, ხოლო სხვა ერისთავისშვილებს საჩიოდ გვერდისქირის სოფლები მისცა. ქსნის საერისთოს გაუქმებით ერეკლემ კიდევ ერთი მახვილი ჩასცა თავადურ სისტემას. ამით „მარკოზაშვილის დარბაზელებსა“ და ერეკლეს შორის მტრობა კიდევ უფრო გაღრმავდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილის გამოჩენამ ერეკლე შეაშფოთა. მეფემ სწრაფად დატოვა ერეკანი და ქართლს მოაშურა. ენერგიული ზომების მიღებით, ქართლის თავადებს აჯანყების ხალისი დაუქარგა, მაგრამ მდგომარეობა ამის შემდეგაც მეტად რთული რჩებოდა. ალექსანდრე ბა-

ტონიშვილი ცდას არ აკლებდა და სოლომონის ხელის შეწყობით ქართლის საზოგადოებრივ ცხოვრებას იყრებდა.

სოლომონის წინააღმდეგ. ამავე დროს აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში საშიში მდგომარეობა შეიქმნა. ქერიმ-ხანის გარდაცვალების უშუალო შემდეგ დაიწყო მისი მემკვიდრეობის დასაჯილადება. უკვე 1779 წელს მან გილანს ილაშქრა. ყუბა-ხანს ფართე გეგმები ჰქონდა თავრიზადერბათჯანის დამორჩილება და ყაენის ტახტის შიგნით კი განეზავა. მაგრამ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში გაბატონება ასეთი საქმის წარმატებისათვის აუცილებელი იყო. აქ კი ფათალი-ხანს დიდი მეტოქე ჰყავდა — ერეკლე. ყუბა-ხანმა თავისი მოკავშირე ხანებით და ლეკებით ყარაბაღელი იბრაჰიმ-ხანის წინააღმდეგ გამოილაშქრა. მის ლაშქარში 15 ათასი მეომარი ითვლებოდა. ფათალი-ხანის განზრახვა იყო: იბრაჰიმ-ხანის დამარცხებით ერეკლესათვის მოკავშირე ჩამოეშორებია, განჯისა და ბაქოს ხანები ტყვეობისაგან გაეთავისუფლებია და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ხანები ყელა ერეკლეს წინააღმდეგ დაერაზმა. მაგრამ მტერმა დაიგვიანა. ამ დროისათვის, ეს იყო 1780 წლის დასაწყისი, ერეკლეს ერევნის საქმე უკვე მოგვარებული ჰქონდა და ქართლის რეაქციონერებიც ენერგიულად დაეტყუა. ასე რომ მთელ შიგნით 5000 მეომარი სწრაფად მიეშველებია მოკავშირე იბრაჰიმ-ხანისათვის. ფათალი-ხანის მეწინავე რაზმი ქართველებმა დამარცხეს. ამავე დროს ქართველებმა მოისყიდეს ბერის ჯარის ლეკური ნაწილი. ლეკებმა ფათალი-ხანის ლაშქარი მოატოვეს, უკუიქცნენ და შირვან დარბანდის ქვეყნები ძარცვა-რბევით გაიარეს. ამის შემდეგ ფათალი-ხანი უომრად უკუიქცა. ჩქარა, ამავე წლის აგვისტოში, ყუბა-დარბანდის ხანმა კელაქსკა და იბრაჰიმ-ხანის წინააღმდეგ ლაშქრობა. 11 ათასი მეომარი შემოიყარა. მაგრამ მისი ლაშქრის ლეკური ნაწილი ეხლაკ არასამედო აღმოჩნდა. ჯამაგირის მოუღებლობის მომიჯნავეთ ლეკებმა ეხლაკ ანაზღუღულად მიატოვეს ფათალი-ხანი, უკუიქცნენ და დამქრავებელის ქვეყანა კელა დაარბიეს. მაგრამ ფათალი-ხანი არ ცხრებოდა და განაზრახის შესრულებას ამის შემდეგაც ენერგიულად ცდილობდა.

ერეკლეს ერთგული გეგმები. სწორედ ამ დროს ერეკლემ ერთგულ კიდევ სცადა აქტიურად ჩაერევა ერანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1780 წლის დამდეგს განჯიდან ტფილისში ვილაქ შაჰრუსელი მოვიდა — ნ ა ს რ უ ლ ა მ ი რ ზ ა, რომელმაც თავი შაჰროჰის შვილად გამოაცხადა. ერეკლემ ამ მომენტით სარგებლობა განიზრახა. მან ჩქარა დაარწმუნა მოკავშირე იბრაჰიმ-ხანი, რომ საქმე საერთოდ დაეწყათ. მთელი ძალებით უნდა ერანს გაეღაშქრათ და ეს შაჰზადე ყაენად დაესვათ. ამ მიზნით მეფემ ჯარის შეკრა ბრძანა და კავკასია-ადერბაიჯანის ხანებს ამ საქმეში მონაწილეობის მისაღებად მოუწვია. ერეკლეს მეტოქეებმა ამაში თავისთვის საფრთხე დაინახეს. ქართლ-კახეთის მეფე, ბუნებრივია, ამ საქმეს თავის გასაძლიერებლად გამოიყენებდა და ამიერკავკასიაში საბოლოოდ გაბატონდებოდა. განსაკუთრებით ეჭვი ისვენებდა ფათალი-ხანზე. ამიტომ საზოგადოებრივად ჩქარა აღმოჩნდა, რომ ეს ტახტის მამიებელი მატყუარა იყო

და არა შეაზადა. ასეთი „შემკვიდრით“ საქმის დაწყება კი ერეკლეს, რომელსაც უნდა, აღარ შეეძლო. ამ მარცხის მიუხედავად ქართლ-კახეთის მეფის გავლენა კავკასია-ადრბაიჯანის სახანოებში მეტად დიდი რჩებოდა და „ნადირშას გაზრდილი“ ერეკლეს აქტიურ ჩარევას ერანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დარწმუნებით ელოდნენ.

პოლიტიკური ვითარება 1781—1782 წლებში. 1781/2 წლებში პოლიტიკური მდგომარეობა ამიერ-კავკასიაში კიდევ უფრო დაიქიმა. რუსეთთან მეტოქეობაში ოსმალეთი სულ უფრო და უფრო მეტ ყურადღებას აქცევდა ამიერ-კავკასიის საქმეებს. მას ეხლა შაჰი ზღვის საზღვრებში განსაკუთრებით აინტერესებდა. ამასთან დაკავშირებით ოსმალეთი დასავლეთ-საქართველოში გაბატონებას დაეინებოდა ცდილობდა. აღნიშნულ წლებში ოსმალეთმა დასავლეთ-საქართველოს ზღვის პირზე რამოდენიმე ახალი ციხე წამოიწყო. სოლომონ მეფე მხნედ ებრძოდა აგრესორს და მას განაზრახის შესრულების საშუალებას არ აძლევდა. მძიმე ბრძოლაში იმერეთის მეფე მოკავშირეს, ბუნებრივია, ოსმალეთის მეტოქე რუსეთში ჰხედავდა და მას ფოთისა და ბათუმის დაბრუნების საქმეში დახმარებას სთხოვდა. ამავ დროს 1782 წლის აგვისტომდის სოლომონი და ერეკლეს დამოკიდებულება მტრული რჩებოდა. იმერეთში შეხიზნული ალექსანდრე ბატონიშვილი არ ისვენებდა. ლეკთა ბრბოებით შემოდიოდა და ქართლში აჯანყების გამოწვევას ცდილობდა. 1781 წელს ალექსანდრე ახალციხეს ავიდა და ქართლის დაქერის საქმეში ფაშას დახმარება სთხოვა. მეზობელ საფაშოებსა თუ სახანოებშიც მოკიჭულები დაგზავნა და ყველას ერეკლეს წინააღმდეგ მოუწოდა. ამ ცდამ ბატონიშვილს უნაყოფოდ ჩაუარა. ოსმალეთის მოკავშირე ერეკლეს წინააღმდეგ ფაშა მას არ დაეხმარა. არც სხვები გამოვიდნენ მის დახმარებას და ქართლის ტახტის მაძიებელი ისევ სოლომონ მეფესთან დაბრუნდა. ამასობაში რუსეთიდან მასთან მოვიდა ერეკლეს დაუძინებელი მტერი, 1765 წლის შეთქმულების მონაწილე ალექსანდრე ამილახოვიშვილი. ჩქარა ამის შემდეგ ემიგრანტები ამიერკავკასიასა და დანიაში წავიდნენ ჯარების საშოვნელად. ალექსანდრეს დახმარებას შეჰპირდნენ ყაზარდოელები, ოსები, შამხალი. 1782 წლის პირველ ოქტომბერს ემიგრანტები უკვე დარუბანდს იყვნენ. ფათალი-ხანისათვის ქართლის ტახტის მაძიებელი მეტად ძვირფასი სტუმარი იყო. ერეკლეს დასამარცხებლად ამაზედ უკეთეს შემთხვევას ის ვერ იპოვიდა. დარუბანდის ხანის მხარის დაქერით ემიგრანტებმა საქართველოში ლაშქრობის მოხალისეთა დიდი რაოდენობა იშოვეს. ამას გარდა მათ იმედი ჰქონდათ, რომ ლაშქრის მიახლოებისას ქართლი ერეკლეს წინააღმდეგ აჯანყდებოდა. სოლომონიც გამოილაშქრებდა და ქარ-ბელაქანიც კახეთს დაეტეოდა. ასეთს პირობებში ემიგრანტებს ეკვი არ ეპარებოდა, რომ ქართლს აღვიღად იშოვნიდნენ.

ლეონ ბატონიშვილის გარდაცვალება. სწორედ ამ გათულებულს ეამს მოხუც ერეკლეს დიდი მარცხი მოუვიდა. 1781 წლის თებერვლის 12, ვერჯინში, ივანე აბაშიძის სახლში უცერად გარდაიცვალა ლეონ ბატონიშვილი.

ნიშვილი, მამის ღირსი მხედარი და პოლიტიკური მოღვაწე. უკანასკნელ წლებში ლეონი სამეფოს დაცვის საქმეს ბელმძღვანელობდა. მისთვისვე ჩაება რეზიდა ერეკლეს შორიგე ლაშქრის მეთაურობა. ლეონ ბატონიშვილის დაღუპვა აუნაზღაურებელი დანაკლისი იყო ერეკლესა და მის ერთგულ თანამოღვაწეთა მცირე ჯგუფისათვის.

რუსეთ-ოსმალეთის მებრძოლობა XVIII საუკუნეში.

მე-18 საუკუნის მთელს სიგრძეზე რუსეთსა და ოსმალეთს შორის შეუწყვეტილი ბრძოლა სწარმოებდა. რუსეთი შაიზღის სანაპიროებისკენ მიიწევდა. ორი აგრესორი ურთიერთს იმეორ-კაცასობს და ყირიმს ეცილებოდნენ. 1739 წლის ბელგრადის ზავით დიდი და მცირე ყაბარდო როგორც ოსმალეთის, ისე რუსეთისგანაც დამოუკიდებელ ქვეყნად იქნა ცნობილი, ხოლო ყირიმი ოსმალეთის ბელმფიფობის ქვეშ დარჩა. თითოეული მეტოქე ამის შემდეგ მომავალი შეტაკების მოლოდინში თავის პოზიციებს ამაგრებდა. თავისი პოლიტიკური მომხრეების გასამრავლებლად ოსმალებმა მაჰმადიანობის ინტენსიური პროპაგანდა გააძაღეს იმეორ-კაცასობის ხალხებში. თავის მხრით რუსეთი ქრისტიანობის გაერცლებით უძახებდა. 1750 წელს ამ მიზნით დაარსდა ეგრეთ წოდებული „ოსეთის კომისია“. ეს „კომისია“ ოსებს შორის ქრისტიანობას აერცლებდა. „კომისიის“ მუშაობები უმთავრესად ქართული მღვდელბერები იყვნენ.

1763 წელს რუსეთის მფლობელობა კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროებს დიდად გაზოცდა. ამ წელს მდინარე თერგზე მცირე ყაბარდოს განაპირას ციხე მოზდოკი ააშენეს და ყიზლარიდან მოზდოკამდის ციხე-სიმაგრეთა მთელი წყება ააგეს („მოზდოკის ლინია“). 1771 წელს რუსეთის მთავრობამ ისარგებლა ოსმალეთთან ომით (1768—1774 წ.) და ყაბარდო დაიპყრო. 1774 წლის ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით ოსმალეთმა ყაბარდო რუსეთის სამფლობელოდ იქნა. ამავე წავის პირობებით ყირიმი ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლდა და „დამოუკიდებელ“ ქვეყნად გამოცხადდა. არც ერთი აგრესორი ამ პირობის ემაყოფილი არ ყოფილა: ოსმალ-მტაცებელს მსხვერპლი კლანჭებიდან გაუვარდა, ხოლო რუს-მტაცებელმა ის ვერ ჩაბლუჯა და მდგომარეობის „გამოსასწორებლად“ ორივე გამალებით ეშაღებოდა. რუსეთი ყაბარდოს მსგავსად ყირიმის დაპყრობას იშაღებდა, ოსმალეთი კი ყირიმზეც და ყაბარდოზეც თავისი „უფლებების“ კვლავ აღდგენას აპირებდა. 1775 წლიდან რუსეთის მიერ დაპყრობილი ადგილების მშათველად იმეორ-კაცასობაში გრიგოლ პატრიოქინი დიბინა. მისი პროექტით ყიზლარ-მოზდოკის გამაგრებული ხაზი მოზდოკიდან აზოვის ზღვამდის იქმნა გაგრძელებული—(1777—1780 წ. წ.) ამავე დროს მთელს ამ ხაზზე ეოლგის, დონის და ხოპორის ყაზახ-რუსები ჩამოასახლეს. ასე შეიქმნა ეგრედწოდებული „კავკასიის ლინია“. ამით იმპერიალისტურმა

რუსეთმა მთელს იმეერ-კავკასიაში მტკიცედ ფეხი მოიკიდა და შემდგომი მტაცებლობისათვის მოემზადა.

1778 წელს რუსეთ-ოსმალეთის დამოკიდებულება მეტად გართულდა ოსმალეთმა ყირიმში აჯანყება გამოიწვია რუსეთის მომხრე ხანის წინააღმდეგ. ომი ბეწვზე ეკიდა. მაგრამ რუსთა ჯარმა ყირიმში ოსმალეთის მომხრეები სწრაფად დაამარცხა. ოსმალეთმაც უკან დაიხია. ომის საბაბით არც რუსეთმა ისარგებლა. ამ დროს მისი ყურადღება ერანისკენ იყო მიპყრობილი.

რუსეთის მთავრობის აგრესიული გეგმები ერანის მიმართ. 1778 წელს რუსეთის მთავრობას უკვე მიეღო გადაწყვეტილება ერანში საეაქრო კოლონიის შექმნის შესახებ. მცირე ცვლილებებით პეტრეს ერანული გეგმა უცვლელდებოდა. ქერიმ-ხანი სიკედილის პირს იყო და ერანში ანარქიკი აუცილებელი ჩანდა. ეს კოლონია, ამ პროექტის ავტორთა აზრით, აღმოსავლეთის ვაჭრობის ცენტრი უნდა შექმნილიყო. აქ შემოვიდოდა საჭონელი მთელი ერანიდან, ინდოეთიდან თუ სხვა აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან. ამ საეაქრო კოლონიის დაარსებით რუსეთის საეაქრო ბურჟუაზია აღმოსავლეთში ევროპის საეაქრო კოლონიების მეტოქეობას ლამობდა.

რუსეთის სამხედრო ფლოტი ეოინოვიჩის ამირბარობით 30 ივლისს 1781 წელს ასტრახადის ყურეში შევიდა. ეოინოვიჩი გადავიდა ერანის სანაპიროზე და ადგილობრივი ხანის „თანხმობით“ ასტრახადის ახლოს ახალ კოლონიას საძირკველი ჩაუყარა. აღნიშნული ადგილი მან ძლიერ გაამაგრა და თავისი მთავრობისაგან ამ ახალს ცხებზედ რუსეთის დროშის ამართვის უფლება ითხოვა. ნებართვა მიიღო, მაგრამ ამის სისრულეში მოყვანა მას აღარ დასცალდა. ასტრახადის მფლობელმა აღა-მა-ჰ-მა-დ-ხანმა ეოინოვიჩის საქმიანობაში ჩება ეჭვი შეიტანა და „რუსეთის საეაქრო ახალშენის“ დაარსებაში თავისთვის საფრთხე დაინახა. 1782 წელს ხანმა მოახერხა ამ არასასურველი სტუმრების გამოძევა ასტრახადის სანაპიროებიდან. ამრიგად, ეს წამოწყება მარცხით დამთავრდა, მაგრამ რუსეთის მთავრობას ამით კასპიის ზღვის ერანული სანაპიროების მიმართ აგრესიულ განზრახვებზე ხელი არ აუღია და ერანში შექმნილი ანარქიით სარგებლობას ის ამის შემდეგაც ამ მიზნით კდილობდა.

ყირიმისა და იმეერ-კავკასიის დაპყრობა რუსეთის მიერ. ამავე დროს რუსეთის აგრესორებს მოსვენებას უკარგავდა „თავისუფალი“ ყირიმი, რომელსაც საკუთარ ფეხზედ დადგომა განეზრახა. ეკატერინე ხელმწიფის იდეობხელე თავადი გრიგოლ პატიომკინი და მისი ხელქვეითები გამალებით საქმიანობდნენ. ყირიმის საბოლოოდ დასაპყრობად პროვოკაციებს აწყობდნენ, ზოლო იმეერ-კავკასიის მკვიდრთა გაულებტა-გადასახლებით „ნოვოროსიისათვის“ (რუსული ახალშენებისათვის) უმდიდრეს ქალებსა და ველებს ათავისუფლებდნენ.

რუსეთის შემოტევის წინააღმდეგ ოსმალეთი უძლური იყო, მაგრამ უზრუნველად არც ეს კბილებმოცვეთილი მტაცებელი სთმობდა თავის

მსხვერპლს. ყუბანს გადმოჰმა გამოდევნილი ოსმალეთი ეხლა კავკასიის
შთაბრუნების შენარჩუნებას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა. ამავ
დროს ის ბუნებრივი იპყის თვალთ უცქეროდა ქართულ საშფოებს,
ხოშელთა გულისწადილი მისთვის დიდი ზანა ცნობილი იყო.

რუსეთის მთავრობის აღმოსავლეთის პოლიტიკა XVIII საუკუნის 60-65
წლებში და სამართავლო

მე-18 საუკუნის 80-იანი წლებისათვის ამიერ-კავკასიაში ახალ გარე-
შეებათა მთელი რიგი ერთი შეორეს გადაეცემა. ამ დროს ევროპის
ბურჟუაზია ამიერ-კავკასიისადმი გარკვეულ ინტერესს იჩენდა და ამ
ქვეყნის „ასათვისებლად“ პრაქტიკულ გეგმებსაც აწუხდა. ერთი ასეთი
გეგმა თბილისში დიდი საეპრო ცენტრის შექმნას ითვალისწინებდა. ამ
ცენტრიდან უნდა გაეტანათ ევროპული საქონელი მთელს აზოზბელს
აღმოსავლეთში. შეორეს შროით რუსეთ-ოსმალეთის მეტოქეობის ასა-
რები საქართველოს დიდად მოუხლოვდა. ამიერიდან ჩვენი ქვეყანა ამ
ორი აგრესორის შორის ბრძოლის უშუალო ობიექტი ხდებოდა. არა ნაკ-
ლებ ზნიშვნელოვანი გარემოება იყო, რომ რუსეთი ერთსა და იმავე დროს
ერანსაც დაუპირისპირდა და ოსმალეთსაც. აი ამ პირობათა წყალობით
საქართველო რუსეთისათვის „განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი“ შეიქმნა.

ამის შესაფერისად ამოქმედდნენ ეკატერინეს დიპლომატები. ერეკლეს
კარზედ იწვეს მიმოსვლა სტადასტეა რუს მოხელეებმა, ელიებმა, „მოგზა-
ურებმა“. ყველა ესენი ზეერადენენ საქართველოს, სწავლობენ მას. ამა-
თი ცნობების ნიადაგზე პატომკინი და მისი შტაბი არკვედნენ, თუ რა
ზირობებში იქნებოდა შესაძლებელი ამ ქვეყნის ჩათრევა რუსეთის აზლო-
ბელ აღმოსავლეთის პოლიტიკაში. რუს პოლიტიკოსებმა მოხერხებულად
ისარგებლეს ერეკლეს სიბნელებით და ძლიერი „დიპლომატური გავ-
ლენაც“ გამოიყენეს. ბოლოს, 1782 წელს, პატომკინმა თავისთან მი-
იწვია ერეკლეს კარზედ მყოფი გერმანელი „დობტური“ იაკობ რა-
ინეჟსი. ეს უკანასკნელი ადვილად დაეჭირა რუს დიდმოხელეს. პა-
ტომკინმა ის ერეკლესთან თავის წარმომადგენლად დანიშნა და მნიშ-
ნელოვანი პოლიტიკური დავალებაც მისცა. რაინეჟს უნდა დაერწმუ-
ნებია ერეკლე, რომ მას ეკატერინე ხელმწიფისაგან მფარველობა ეთხო-
ვა. 1782 წლის ნოემბერში რაინეჟსი ერეკლესთან დაბრუნდა.

ერეკლეს ცდები დახედეთ გერმანისთან პოლიტიკური კავშირის გახაზ-
ბედად. საქართველოს მომავლის უზრუნველსაყოფად ოსმალეთთან
„კავშირი“ ერეკლეს საკმაოდ არ ბიძინდა ოსმალეთი თვით იყო საქარ-
თველოს უდიდესი ნაწილის მიმტაცებელი. ეხლა ოსმალეთს ერანში მე-
ტოქე აღარ ეფულებოდა. ასეთ პირობებში კი მოსალოდნელი არ იყო,
რომ ეს აგრესორი, რომელიც მაჰმადიანთა მფარველობას იჩენებდა,
ამიერ-კავკასიის მაჰმადიანების ხარჯზე ქრისტიანი „მოკავშირის“ გა-
ხლიერებას ხელს შეუწყობდა. ეს გარემოება ერეკლეს კარად ეხმოდა
და თავისი ქვეყნის შტოცე მომავალის უზრუნველსაყოფად სხვა ლო-

წიხიებებს ეძებდა. 1781 და 1782 წლებში ერეკლემ ევროპის ხელმწიფეებთან პოლიტიკური კავშირის გაბმა და მათგან დახმარების მიღება სცადა. აქედან მიღებული მატერიალური დახმარებით მეფეს გადაწყვეტილი ჰქონდა რამოდენიმე პოლიტიკური მხედრობა ევროპულ წესზე გაეწყო, რომ ამით გარეშე მტრები საბოლოოდ აელაგმა და ფართე საშინაო აღშენებლობას შედგომოდა. ერეკლეს ესმოდა, რომ საქართველოს გამოსწრაფვა და მისი მომავლის უზრუნველყოფა ქვეყნის ევროპულად გარდაქმნას, მის სამხედრო-ტექნიკურს და პოლიტიკურ-ეკონომიურ დაწინაურებას შეეძლო მხოლოდ. ამიტომაც იყო, რომ მეფე „ისე არაფრისაჲს არ მიისწრაფოდა, როგორც თავისი ხალხის ევროპულად გარდაქმნისაჲსა“.

ევროპის ხელმწიფეებისადმი მიმართვისაგან არაფერი გამოვიდა. არც მოსალოდნელი იყო. ევროპელებს სურვილიც რომ ჰქონოდათ, ოსმალეთისა და რუსეთის თანხმობის გარეშე მათი საქართველოსთან კავშირი შეუძლებელი იყო. ხოლო არც ოსმალეთს და არც რუსეთს საქართველოში ევროპელების მიერ ფეხის მოკიდება არაფრად ევაშნიკებოდათ.

ერეკლეს პოლიტიკური ხიძნეულობები 1781—1782 წლებში, ალექსანდრე ბაქარის ძის საქმიანობა ერეკლეს განსაკუთრებით სიძნელეებს უქმნიდა. ფათალი-ხანისა თუ სხვა იმიერ-კავკასიელების შემოსევის მოლოდინში მეფე უნდა ყოველ წაშს მზად ყოფილიყო. ქართლის ჯარი ამ საქმისათვის სანდო არ იყო; ალექსანდრეს იქ მრავალი მომხრეები ჰყავდა. ამიტომ მეფე იძულებული იყო ლეკთა დიდი ჯარები დაეჭირავეზა და მუდამ თავისთან ჰყოლოდა. ამ ჯარის ჯამაგირი („სალეკო“) მძიმე ტვირთად აწევებოდა მოსახლეობას და მის უეჭვაყოფილებას აძლიერებდა.

ალექსანდრეს განდევნა დარუბანდიდან და საერთოდ იმიერ-კავკასიიდან მხოლოდ რუსეთს შეეძლო, მაგრამ უკანასკნელი ამ გარემოებას სწორედ ერეკლეს ზეგავლენის იარაღად იყენებდა.

პოლიტიკური ორიენტაციის ხაზითი ერეკლეს წინაშე. ამრიგად, მე-18 საუკუნის უკანასკნელ ოცეულ წელში ახლობელ აღმოსავლეთის საერთაშორისო პოლიტიკა იმიერ-კავკასიაში გაინასკვა. ერეკლეს წინაშე დიდი ისტორიული მნიშვნელობის საკითხი იდგა. სამი დიდი მეტოქე: ერანი, ოსმალეთი და რუსეთი იმიერ-კავკასიას ერთი მეორეს ეცილებოდნენ. თავისუფალს და დამოუკიდებელს საქართველოს არც ერთი მათგანი არ დასტოვებდა. ერანს, ოსმალეთსა და რუსეთს შორის ერეკლეს უნდა არჩევანი მოეხდინა.

ქართველები დარწმუნებული იყვნენ, რომ რუსეთისა და საქართველოს პოლიტიკური ინტერესები იმიერ-კავკასიაში ერთიმეორეს ეთანხმებოდნენ, რომ, მაშასადამე, რუსეთის მიერ საქართველოს მფარველობა საიმედო და სანდო იქნებოდა. პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დათმობით და საქართველოს ბედის რუსეთთან დაკავშირებით ერეკლე ერან-ოსმალეთის აგრესორთაგან თავისი ქვეყნის სამუდამოდ გამოხსნასა და აღდგენას ლაშობდა. ერეკლე ქართველი ხალხის საუკუნოვანი ბრძოლის განსახიერება იყო. ეს იყო ბრძოლა ერან-ოსმალეთის დამ-

პურობელთა წინააღმდეგ, ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის. რაგინდ ჩაკეტილი არ იყო საქართველო დამპყრობელთა მიერ ამართული ზღუდვებით, საუკუნეთა სიგრძეზე შორეულ ქრისტიანულ ქვეყნებთან კულტურულ კავშირს ის მაინც ახერხებდა. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარი რუსეთთან პოლიტიკურ-ეკონომიური და კულტურული დაახლოების აღმავლობის ხანა იყო. ამ ხნის განმავლობაში ქართველმა ხალხმა საესე-ბით გაარკვია თავისი მომავალი განვითარების გეზი: რუსეთით ეუროპასთან. ასე რომ წარსულიცა და აწმყოც თანხმობით უყარნახებდნენ ერეკლეს იმ გადაწყვეტილებას, რომელიც მან მიიღო. „საქართველოს წინაშე მაშინ ალტერნატივი იდგა — მას შაჰის სპარსეთი ან სულთანის ოსმალეთი დაიპყრობდა, ან უნდა რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ შესულიყო... მეორე პერსპექტივი მაინც უმცირესი ბოროტება იყო“. (კრებული „К изучению истории“ გვ. 38. 1937 წ.; მთავრობის კომისიის ეიურის დადგენილებიდან...).

21 დეკემბერს 1782 წელს ერეკლემ რუსეთის მთავრობის სურვილის ხანახმად ხელმწიფის მფარველობის ქვეშ შესვლა ფორმალურად ითხოვა. მეფემ 1771 წელს წარდგენილი პირობები გაიმეორა და ახალი „სათხოერის პუნქტებიც“ დაუბრუნა. ეს „პუნქტები“ 1771 წელთან შედარებით შეცვლილი გარემოებით იყო გამოწვეული.

ერეკლეს მოთხოვნით რუსეთის მთავრობამ წინასწარ საქმით დაუმტკიცა მეფეს, რომ მასთან „მეგობრობითი პირობის“ შეკერა სურდა. ხელმწიფის ბრძანებით დარუბანდელმა ფათალი-ხანმა ერეკლეს წინააღმდეგ შეყრილი ჯარები დაითხოვა, ხოლო ალექსანდრე ბაქარის ძე და ალექსანდრე ამილახოროშვილი აიძულა რუსეთს წასულიყვნენ. ისინი გზაშივე დააპატიმრეს.

1788 წლის ტრაქტატი. 24 იელისს 1783 წელს ციხე გეორგიევსკში (იმიერ-კავკასიაში) რუსეთ-საქართველოს შორის „მეგობრობითი პირობას“ („ტრაქტატს“) ხელი მოაწერეს. ერეკლე მეფის მხრით აქ იყვნენ იოანე მუხრანბატონი და გარსევან ქაქავაძე, ეკატერინე ხელმწიფის მხრით გენერალი პაველ პატიომკინი.

6 თვის გასულს, ე. ი. 24 იანვარს 1784 წელს ერეკლემ ტრაქტატს ხელი მიწერა და ეს „მეგობრობითი პირობაც“ ძალაში შევიდა. ტრაქტატი ორმხრივ ვალდებულებებს ითვალისწინებდა. მისი უმთავრესი მუხლები შემდეგია.

ქართლ-კახეთის მეფე თავის დამოკიდებულებას ერანისა თუ სხვა ხელმწიფეთაგან საქვეყნოდ საუკუნოდ უარყოფდა და ამიერიდან მხოლოდ რუსეთის იმპერატორის უზენაეს უფლებასა სცნობდა და მის საფარველში შედიოდა.

ამის შესაბამისად ახალგამეფებული მემკვიდრე ქართლ-კახეთის ტახტზე ამიერიდან რუსეთის ხელმწიფეს უნდა დაემტკიცებია, რომელიც ასეთ შემთხვევაში დამტკიცების ნიშნებს გამოგზავნიდა ხოლმე. ამ ნიშნების მიღების შემდეგ ახალგამეფებული რუსეთის იმპერატორის წარმომადგე-

ნელის (რეზიდენტის) დასწრებით ხელმწიფისადმი ერთგულების ფიცს მიიღებდა.

ქართლ-კახეთის მეფე ამიერიდან უცხო სახელმწიფოებთან დიპლომატიურ ურთიერთობას დამოუკიდებლად არ აწარმოებდა. ყოველ ასეთ შემთხვევაში ის მოვალე იყო რუსთა ხელმწიფის რეზიდენტს ან კიდევ მენაპირე-უფროსს შეთანხმებოდა.

დასასრულ — ქართლ-კახეთის მეფე მოვალე იყო მთელი თავისი სამხედრო ძალით საკუთარ დროს ხელმწიფის სამსახურზედ გამოსულიყო.

თავისი მხრით რუსეთის ხელმწიფე ქართლ-კახეთის მეფეს საუკუნო მფარველობას აღუთქვამდა. ამის ნიშნად იმპერატორი ერეკლეს სამფლობელოს დაცვას ივალეზდა. გარდა ამისა ხელმწიფის ეს თავდებობა იმ ქვეყნებზედაც გავრცელდებოდა, რომელნიც დროთა განმავლობაში საქართველოს შემოუერთდებოდნენ.

ამიერიდან უცხო ქვეყნების მიმართ რუსეთი და საქართველო ერთი იყო. ხელმწიფეც აღთქვამდა, რომ საქართველოს მტერს თავის მტრად იგულებდა, აგრეთვე რუსეთის ზავი ოსმალეთთან, ერანთან თუ სხვა შემოებელ ქვეყანასთან საქართველოზედაც უნდა გავრცელებულიყო.

ხელმწიფე აღთქვამდა, რომ ერეკლესა და მის ჩამომავლობას ქართლ-კახეთის ტახტზედ უცვალებლად დაიცავდა.

ქვეყნის შინაურ მართვა-გამგეობაში ქართლ-კახეთის მეფე დამოუკიდებელი იყო და რუსეთის ხელმწიფე აღთქვამდა, რომ ის თავის სამხედრო თუ სამოქალაქო დიდ მოხელეებს ქართლ-კახეთის საშინაო ურთიერთობაში ჩარევას აღუკმალავდა.

ტრაქტატს ახლდა კერძო (საიდუმლო) პუნქტები. ამათ თანახმად ერეკლე სოლომონ იმერეთის მეფესთან თანხმობით ყოფნას ივალეზდა, ხოლო უთანხმოების შემთხვევაში ის რუსეთის ხელმწიფეს „მეშუამდგომელ“ სცნობდა და საცილობელ საკითხს მის შუგავსს მიანდობდა.

ქართველთა ჯარის სიმტკიცედ და საქართველოს დასაცველად ყველა მეზობელთაგან რუსეთის ხელმწიფე საქართველოში მუდმივ სამყოფად ორ ბატალიონს ქვეით ჯარს ჰგზავნიდა.

ომის შემთხვევაში რუსეთის მენაპირე-უფროსს ქართლ-კახეთის მეფესთან შეთანხმების რწმუნება უნდა ჰქონოდა უკანასკნელისადმი შემწეობის აღმოსაჩენად და საერთო მტრის წინააღმდეგ სამოქმედოდ.

უკანასკნელ, რუსეთის ხელმწიფე აღთქვამდა, რომ ომისა თუ დაზავების დროს ის ყოველ ღონეს მოიხმარდა, რათა საქართველოს დამარცხებოდა ყველა ქვეყნები, მტრებს რომ ჰქონდათ მისგან მიტაცებული.

ტრაქტატით გათვალისწინებული რუსთა ჯარი 1783 წელს სამ ნოემბერს მოვიდა თბილისში, ხოლო 23 იანვარს 1784 წელს ერეკლემ რუსეთის ხელმწიფისადმი ერთგულების ფიცს მიიღო.

საქართველო და ქართველი ბოშები უძველეს ხანაში

სამშობლო ისტორია. ჩვენს სამშობლოში, საბჭოთა კავშირში. მრავალი სხვადასხვა ხალხი ცხოვრობს.

საბჭოთა კავშირის ხალხებმა დიდი ლენინისა და დიდი სტალინის ხელმძღვანელობით და ძმური საერთო ბრძოლით გაანადგურეს რუსეთის მეფე. ყველა მტარვალ და მუქთამკამელა და ახალი თავისუფალი, ბედნიერი ცხოვრება გააჩაღეს.

ბოლშევიკების, კომუნისტური პარტიის მეთაურობით, დიდი სტალინის ბელადობით, საბჭოთა კავშირის მოძმე ხალხებმა ააშენეს სოციალიზმი.

ჩვენი ქვეყანა პირველი და ერთადერთი დედამიწის ზურგზე, სადაც ადამიანები სოციალისტური წესით ცხოვრობენ და მუშაობენ.

საბჭოთა კავშირი მოწინავეა ყველა სხვა ქვეყანას შორის და უცხოეთის ხალხებს გზას უნათებს.

როგორ მიაღწიეს საბჭოთა კავშირის ხალხებმა თავის დღევანდელ მდგომარეობას. აი. რა უნდა მოგეითხროს სამშობლო ისტორიამ.

სამშობლო ისტორიამ უნდა გვიაშბოს, როგორ ცხოვრობდნენ ჩვენი წინაპრები ძველად, როგორ ებრძოდნენ ისინი გარემო ბუნებასა და ბოროტ ადამიანებს, რომელთაც მათი დამონება უნდოდათ. რა შესძინეს მათ საკაცობრიო კულტურას.

ჩვენ საქართველოს მიწაწყალზე დავიბადეთ. მისი ჰაერით ვსუნთქავთ. აქ ეცხოვრობთ და ემუშაობთ. საქართველო ჩვენი უშუალო სამშობლოა.

მაგრამ საქართველოც ჩვენი დიდი სახელმწიფოს. საბჭოთა კავშირის. განუყრელი ნაწილია, ერთი თორმეტ მოკავშირე რესპუბლიკათაგანა.

საქართველოს ისტორიაც საბჭოთა კავშირის ხალხთა ისტორიის ნაწილია.

ჩვენ ვსწავლობთ საბჭოთა კავშირის ისტორიასაც მთლიანად და საქართველოს ისტორიასაც კერძოდ.

დიდი სტალინი გვეუბნება: ვისწავლოთ. კარგად შევისწავლოთ სამშობლო ისტორია. შევიყვაროთ იგი!

საქართველოს ბუნება და მოსახლეობა

საქართველოს ისტორია. საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, თავისი ავტონომიური ერთეულებით—აფხაზეთით, აჭარითა და სამხრეთ-ოსეთით—ამიერ-კავკასიაში. კავკასიონის ქე-

რე მთაში. ბარში მისელა-მოსელა უფრო ადვილი იყო კარგი გზების გამო და ბუნებაც უფრო ემორჩილებოდა ადამიანს. რაც უფრო მაღლა მდებარეობდა მთაში ადამიანთა საცხოვრისი, მით უფრო მკაცრი იყო ბუნება და მით უფრო ძნელი იყო ცალკე სოფლების დაკავშირება ერთ-მანეთთანაც და ბარის დაწინაურებულ თემებთანაც. ბარში ჩვეულებრივი სახმელეთო მიმოსვლის გარდა ფართოდ იყო განვითარებული ნაოსნობა. ნაეები დადიოდნენ რიონზე, ყვირილაზე შორაპნამდის, მტკვარზე. ალაზანზე. ბლომად და კარგად უშენებიათ ჩვენს წინაპრებს ხიდებიც. რომ მიმოსვლა არ შეეფერებელიყო. მარტო მდ. ფაზისზე შორაპანს ზემოთ. სადაც ნაეები ველარ დადიოდნენ. 120 ხიდი ყოფილა აგებული. ხიდები იყო მტკვარზე, მაგ., მცხეთასთან, სადაც მტკვარი საკმაოდ განიერია, და სხვა მდინარეებზედაც. მთიელები-კი ასე ადვილად ვერ მოძრაობდნენ. ენაც კავკასიონის მაღალ ზონაში ცხოვრობდა, მაგ., სენები, ისინი ზამთარში მთლად მოწყვეტილი იყვნენ გარეშე ქვეყანას; ზაფხულობითაც წრიაპებით დადიოდნენ, დაღმართებში კიდევ ეითომც ტყაეზე დამსხდარნი სკურადნენ თავიანთი ბარგით, როგორც ბერძნები ამტკიცებდნენ.

ამიტომ ვინც ყველაზე მაღლა ცხოვრობდა, ყველაზე ღარიბიც იყო. სენები და მათი მეზობლები თავს თურმე უფრო ნადირობითა და მესაქონლეობით ირჩენდნენ. უფრო დაბლა, მთის კალთებზე, მოსახლენი უკვე მიწასაც ხნადნენ და პურს იწევენ, მაგრამ უმთავრესად მესაქონლეობას მისდევდნენ და ჯოგებს აშენებდნენ.

სულ სხვა იყო ბარში. აქ მთავარი მნიშვნელობა მიწისმოქმედებას ჰქონდა. კოლხეთი განთქმული იყო თავისი ხლით, სელით. კანაფით. ცვილით (თაფლის სანთელით), ფისით, ხომალდების საშენებელი ბეტონით. ასევე იყო ქართლშიაც. მოჰყავდათ ზორბალი, ქერი, ფეტვი და სხვა პურეული, ძველთაგანვე აშენებდნენ ეზოსა და აყენებდნენ ღვინოს. ბლომად ჰყავდათ შინაური პირუტყვი. იცოდნენ სხედასხეანაირი ხელოსნობა. განსაკუთრებით კარგი ოსტატები იყვნენ მექუჩუკლეობაში. ვაჭრობაც განვითარებული ყოფილა. კავკასიონის ყველაზე მაღალ ადგილებში მცხოვრებნიც იძულებული იყვნენ ბარში ჩამოსულიყვნენ, მაგალითად, მარილის საყიდლად. თვითონ ბარელები ხომ უფრო მეტს ეაჭრობდნენ. საშინაო ვაჭრობის გარდა, იმდროინდელ საქართველოს საგარეო ვაჭრობაც შორს ჰქონია გაბმული. ინდოეთიდან, მაგალითად, საქონელი მიჰქონდათ კასპიის ზღვამდე. შემდეგ კასპიის ზღვაზე გამოატარებდნენ და მტკვარზე ნავით ამოიტანდნენ ქართლში. აქედან, სადაც უკვე ნაოსნობა აღარ შეიძლებოდა, ხმელეთის გზით გადაჰქონდათ ყვირილას ხეობაში, შორაპნამდე. შორაპნიდან-კი ისევ ნაევებით ჩაჰქონდათ შავ ზღვამდე ქალ. ფაზისში, საიდანაც საქონელი უკვე ზღვით იგზავნებოდა დასავლეთისაკენ. სტრაბონი ამბობს იმდროინდელ საქართველოზე: „...იქ მდიდარი ქვეყანაა, რომელსაც შეუძლია ძალიან ხშირი მოსახლეობა ჰყავდეს. და მართლაც, იბერია მშვენიერადაა დასახლებული მეტყვიად ქალაქებითა და დაბებით, ისე რომ აქ გვხვდება კრამიტის სახურავებიც

ტრაქტატი და ქართველების იმედები. ქართველები რუსეთთან დადებით ხელშეკრულებას დიდ გეგმებს უკავშირებდნენ. მფარველ-მოკავშირის დახმარებით ლეკებს აღვილად აღაგმადნენ და უმთავრესს უუჩადლებას ქვეყნის შინაურ აღმშენებლობას მიაქცევდნენ. (ეს აღმშენებლობა სათავადოების პოლიტიკური სისტემის საბოლოო მოსაზრებას და ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანებულ სახელმწიფოდ გარდაქმნას გულისხმობდა). რუსეთ-ოსმალეთს შორის მომავალი ომისას, ქართველებს იმედი ჰქონდათ, სამცხე-საათაბაგოს დაიბრუნებდნენ. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში კი ერეკლე არა მარტო საქართველოდან ჩამოგლეჯილი კავკასიისელების შემოერთებას აპირებდა, არამედ შეზობელ შაქ-შირვანის სახანოებზედაც ხელს იწყოფდა. ქართლ-კახეთის მეფის ასეთი განზრახვებს მფარველ-მოკავშირე მხარს უჭერდა. ერეკლე მეფის მფლობელობაშივე სცნობდა რუსეთი განჯა-ერევნის სახანოებსაც.

ასეთივე ტრაქტატის დადებას რუსეთის მთავრობა სოლომონ იმერეთის მეფესთანაც აპირებდა.

ტრაქტატი და რუსეთსა საქართველოში შემოსვლით რუსეთი ევება პოლიტიკურ ნახტომს აკეთებდა. ამით ოსმალეთთან ბრძოლა მას იმერ-კავკასიიდან ამიერ-კავკასიაში გადმოჰქონდა. ამერ-იმერეთში ფეხის მტკიცედ მოკიდებით რუსეთი იმერ-კავკასიისა, კავკასიის მთიანეთისა და შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროების საკითხებს თავის სასარგებლოდ სწევდნენ. ამიერ-კავკასიაში დამჯდომების შემდეგ რუსეთის წინაშე ოსმალეთის თუ ერანის მიმართულებით, უსაზღვრო საბრძოლო გაიშლებოდა. აქედან ის მომავალში ძლიერად შეაფერხებდა ევროპის ბურჟუაზიის აბლო-აღმოსავლეთში უმეტესკო ბატონობას... შორის არ იყო აქედან გილანი თუ ტრაპიზონი...

ტრაქტატი და ამიერ-კავკასიის სახანოები. ერეკლეს გადაჭრით დადგომამ რუსეთის მხარეზე და რუსთა ჯარის საქართველოში შემოსვლამ ამიერ-კავკასია ააფორიაქა. ხანებს შიშის ზარი დაეკოთ. და ეს მით უფრო, რომ რუსეთის მთავრობა ამ სახანოების მიმართ თავისი აგრესიული ზრახვების დაფარვას საჭიროდ არ სცნობდა. ნაძალადევი „მორჩილებით“ ხანები თავის გადარჩენას სცდილობდნენ. დარუბანდის, ყარაბაღის თუ ხოის ხანები „ერთგულებას“ ეფიცებოდნენ რუსეთის მენაპირე-უფროსს, „მორჩილება“ გააცხადეს დაღესტნის მთავრებმაც.

მაგრამ პირველმა შიშმა ჩქარა გაიარა და მალე სულ სხვა სინამდვილე გამოჩნდა. მაჰმადიანი ხანები შიშისა და დაბნეულობისაგან ოსმალეთში გამოიყვანა.

ტრაქტატი და ოსმალეთი. რუსეთის პირველი მარცხი იმაში იყო, რომ ის იძულებული შეიქნა იმერეთის მეფესთან განზრახული ტრაქტატის დადებაზე უარი ეთქვა. რუსეთის სტამბოლელმა ელჩმა გამოაკეთა, რომ ასეთი რასმე ოსმალეთი უომრად არ დასთმობდა. ასე რომ, იმერეთის ოფიციალურად მფარველობაზე რუსეთმა ძალუწებურად ხელი აიღო,

თუმცა ამ ქვეყანაზედ გავლენის შენარჩუნებას სხვა საშუალებებით ის ამის შემდეგაც დაეინებით ცდილობდა.

თავის მხრით არც ოსმალეთს მიაჩნდა საცმოდ მიღწეული წარმატება და რუსეთის ქართლ-კახეთიდან განდევნას დიდ ენერგიას ალევდა. ჩქარა ოსმალეთი ერანის სახანოების მფარველის როლში გამოვიდა. ოსმალეთის ემისრები „სჯულის სარჩელზედ“ მოუწოდებდნენ მამაადიანობას. ფულით. საჩუქრებით. დაპირებებით მათ ადვილად ამოძრავებს ადერბაიჯანის და მიერ-კავკასიის ხანები, დაღისტნის მთაერები.

„ღვკობის“ განახლება. ყველა ესენი ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ წამოიშალნენ. ამ საქმის მთავარ ორგანიზატორად სულეიმან ახალციხის ფაშა გამოვიდა. ფაშამ ახალციხე ლეკების საბუღადად გადააქცია, საოდნაც ზეზავთა ბრბოები გამუდმებით თავს ესხმოდნენ ქართლის სოფლებს. ძველი „ღვკობა“ განახლდა, მაგრამ განახლდა გაცილებით უარეს პირობებში, ვიდრე ოდესმე. საქმე ის იყო. რომ ტრაქტატის თანახმად ერეკლეს უფლება არ ჰქონდა ომით იმ სახელმწიფოს საზღვრებში შეჭრილიყო, რომელთანაც რუსეთს ზავი ჰქონდა. ახალციხის საფაშო კი ოსმალეთი იყო და რუსეთ-ოსმალეთს შორის ამდროს ზავი გრძელდებოდა. ერეკლე დაეინებით სთხოვდა რუსეთის მთაერობას სათანადო ზომების მიღებას ოსმალეთის მთაერობის წინაშე. მაგრამ შედეგი ყოვლად უნებგეშო იყო: საქართველოს რბევა ახალციხის მხრით შეუწელებლად გრძელდებოდა.

ამიერ-კავკასიისა და ადერბაიჯანის ხანები ზოგი ოსმალთა „სამსახურში“ შევიდნენ, ბუნთქარის ხელდებული გახდნენ. ხოის ხანი და იბრეიმ ყარაბაღის ხანი ორივე საქართველოზე ლაშქრობას აპირებდნენ. ხანებო აჯეღრიდნენ ერეკლეს. აფრთხილებდნენ, ემუქრებოდნენ. კიდევ მეტი: მეფეს გადაუღწენ და ხარკი შეუწყვიტეს განჯამ. ერევანმა. შანდონ-ალაქრამა. თვით ყაზახ-შამშადილუს თათრებიც კი შფოთავდნენ და მეფეს აღარ მორჩილებდნენ.

სამ წელს გრძელდებოდა ლეკთა თარეშები. ქვეყანამ კელავ დაცლა იწყო. მოსახლეობა სახიზარებს უბრუნდებოდა, ვისაც შეეძლო. უცხოეთში გაბოდა. ერეკლე ტრაქტატით გათვალისწინებულ დახმარებას ითხოვდა მენაპირე-უფროსისაგან. პატრიოტები კი მეფეს უსარგებლო ჩივრებით ან დაპირებებით ჰყვებოდა.

ომარ-ხანის შემოსევა. 1785 წელს ხუნძახის ბატონი ომარ-ხანი 20.000 კაცით კახეთის საზღვარს მოადგა. ერეკლე ხელშეკრული იყო ქართლიდან ჯარის გაწვევის საშუალება არა ჰქონდა: ახალციხის მხრით ლეკ-ოსმალთა შემოსევის ეშინოდა. კახელებით და რუსთა რაზმით, სიმტირის გამო. შებმა ძელი ჩანდა. ომარ-ხანმა გავლო ყარაია. აიღო ბორჩალოს ციხე. აელო დემედას ბეობა და ახტალას ავიდა. აიღო ახტალა და მადნები სულ გააოხრა. ტყვე-ალაფით ხანი ახალციხეს მივიდა. აქედან ის ჩქარა ეახანის ციხეს ეწვია, აიღო და დიდძალი ტყვეებით უკუიქცა. ახალციხიდან ომარ-ხანი ყარაბაღს თავის მოკავშირე იბრეიმ-ხანთან წავიდა. ბოლოს და ბოლოს ერეკლე იძულებული იყო მორიგებოდა

ომარ-ხანს და მისთვის ყოველწლიური „ჯამაგირი“ 5.000 მანეთი გაეზი-
ნა. არსებითად ეს ხარკი იყო, რომელსაც ქართლ-კახეთის მეფე ხუნძაბის
ბატონს მშვიდლობიანობის საფასურად უხდიდა.

ერეკლე განსაკუთრებულ გასაჭირში ჩაყარდა. შემოსავალი აღარსაი-
დან შემოდიოდა. აზიკრებული ქვეყანა გადასახადებს ვერ იხდიდა. ერეკ-
ლე იძულებული იყო მოსახლეობა სამი წლით სამეფო გადასახადებისა-
გან გაეთავისუფლებია. მოთარე აღარაქონა ჰყავდა. ახტალის მადნები
ამის შემდეგ არ წელაწიდას სულ არ მოქმედებდნენ. ვაჭრობა დაეცა და
საბაჟო შემოსავალმაც სათანადოდ იკლო.

ერანისხალში ინტერესების განვლება რუსეთში. ამჟამად დროს მფარველი-
მოკავშირე კი ყველა ამებშიაღმე ერთობ გულგრილი იყო. მართლაც,
რუსეთში ერანის საკითხებით გატაცება, ქიარომ-ხანის გარდაცვალებისას
რომ დაიწყო, თანდათან განელდა. საქმე არც ისე ადვილი აღმოჩნდა,
როგორც ეს გეგმის ავტორებს ეხატებოდათ. ასტრახადის მადამოებში
საეპრო ახალშენის გეგმას, აღა-მაჰმად ხანმა, რომ დაასამარა, თან გას-
ყვა ერანული სახანოებისაგან სომეხთა სამეფოს შეჭმის უღელური გეგ-
მაც. ამის შემდეგ რუსეთის პოლიტიკოსები ერანის საქმეებში ჰეცს სიფრ-
თილეს იჩენდნენ. გასაგებია, თუ რუსეთის პოლიტიკის მესაკეთა თეა-
ში ქართლ-კახეთსაც ფასი მოაკლდა. ამოდ ცდილობდნენ ერეკლე და
მისი ელჩი გარსეევან ქაეკაეაძე რუსეთის პოლიტიკის მესვე-
ურთა საქართველოს ბედით განსაკუთრებით დაინტერესებას. ასეთს პი-
რობებში პოლიტიკური ორიენტაციის გადასინჯვის საკითხი ბუნებრი-
ვად დგებოდა.

ოსმალეთის ცდები ერეკლეს გადახაზარებლად. ამ დროს ოსმალეთის
ზთავრობის საიდუმლო ბრძანებით არზრუმისა და ახალციხის ფაშები ერეკ-
ლეს მეგობრობა-კავშირისაკენ მოუწოდებდნენ. არზრუმის ფაშა მეფეს
მოაგონებდა იმ მშვიდობას, მას რომ ჰქონდა ოსმალეთთან კეთილმეზობ-
ლობის ეამს და მიუთითებდა იმ უზედურებაზე, რომელსაც ქართლს
რუსთა მხარეზე დადგომის შემდეგ განიცდიდა. ფაშა ურჩევდა მეფეს
უარეყო რუსეთი, დაეთხოვა რუსის ჯარი. უკან გამოეწვია რუსეთიდან
შვილები და დაეხშო „ანანურიის გზა“. სულეიმან ფაშა ერეკლეს
აღუთქვამდა რომ საათაბაგოში ღეცს ბინას არ მისცემდა. ერეკლეს ქვე-
შევრდომების ყიდვა-გაყიდვას აკრძალა, ქართლის სამზღვრებთან ოს-
მალთა ჯარს არ დააყენებდა. სამაგიეროდ ფაშა მოათხოვდა. რომ ერეკ-
ლეს რუსეთიდან ახალი ჯარი არ მოეწვია და სიმტკიცის სახედ ფაშა-
სათვის ორი თაყაღიშვილი მძევლად მიეცა. მეფემ 16/XII 1786 წელს
საგარეჯოში ბჭობა მოიწვია. დარბაისლებმა მეფეს მძევლების
მიცემა გაუბირეს. რუსეთის წარმომადგენელი ერეკლეს კარზე ბუჩ-
ნაშოვი და მენაპირე-უფროსი პაეღე პატრიოქიანი ბეერს
ეცადნენ, რომ დაეშალათ მეფისათვის მძევლების მიცემის განზრახვა,
მაგრამ ამაოდ.

ეს, რაჟქაუნდა, ის არ იყო. რასაც ოსმალეთი ეძებდა. ერეკლე ამის
შემდეგაც მტკიცედ ადგა რუსეთის მომხრეობას. მას ოსმალეთის მხარე-

ზე საბოლოოდ დადგომა არც შეეძლო: ეს ერეკლეს მოღვაწეობის უარყოფა იქნებოდა. საქართველოს აღდგომას ოსმალეთი ხელს ვერ შეუწყობდა: საქართველოს გაერთიანება ოსმალეთისათვის მიუღებელი იყო.

პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი ქართლ-კახეთში. საერთოდ პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხში საქართველოში ამ დროს დიდი აზრთა სხვადასხვაობა იყო. ქართველი ფეოდალების პროგრესიული ნაწილი ერეკლესთან ერთად რუსეთის მომხრეობას იცავდა. რუსეთის მომხრეთა დასს ეკუთვნოდა აგრეთვე საქართველოს ფეოდალური საზოგადოების სომხური ნაწილი და სომეხი დიდებულები. სომეხთა ასეთი პოზიცია სომხური სამეფოს აღდგენის რუსულ გეგმას უკავშირდებოდა. მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოებაც, რომ სომეხ ეპარქებს ამ დროისათვის რუსეთში საკმაოდ ძლიერი ეკონომიური ინტერესები გააჩნდათ. ქართველი ფეოდალები ორ ჯგუფად იყოფებოდნენ. რეაქციონერები, „მაკოზაშვილის დარბაზელები“ უმთავრესად რუსთ-მოძულენი იყვნენ და ეს იმიტომ, რომ ერეკლე რუსეთთან ერთობას ამ რეაქციონერებისათვის არასასურველი პოლიტიკური რეფორმების გატარებას უკავშირებდა. რეაქციონერებმა ჩქარა საიმედო დასაყრდენი იპოვეს: დედოფალი დარეჯანი და მისი შვილები. ერეკლეს მრავალი შვილები ჰყავდა. ტახტის მემკვიდრე გიორგი სხვა დედის ნაშობი იყო, სხვები კი დედ დარეჯანის შვილები იყვნენ. თავისი მრავალრიცხოვანი მოსწრებული ვაჟებით და კიდევ უფრო მრავალი სიძეებით დარეჯანი დიდი გავლენით სარგებლობდა და სახელმწიფო საქმეებში სულ უფროდაუფრო მეტის ენერგიით მონაწილეობდა. თავისი შვილების პოლიტიკური ბედით ეს პატივმოყვარე მანდილოსანი დიდად იყო დაინტერესებული და სწორედ აქ იპოვა სარბიელი რეაქციულმა თავადობამ. გაერთიანებული ქვეყნის საუფლისწულოებად დაყოფა საუკეთესოა გაჩანტია იქნებოდა თავადების შეუზღუდველი პოლიტიკური უფლებების შენარჩუნებისათვის. ამ საუფლისწულოების შექმნისათვის იბრძოდნენ ამიერიდან დარეჯანი, მისი ვაჟები და მათი მიმდგომი რეაქციონერი თავადები. რუსეთ-ოსმალეთის საკითხში დარეჯანი და ბატონიშვილები ოსმალეთთან მორიგების პოზიციას ადგენენ.

ყარაბაღს დაშქრობა და რუსის ჯარის უკან გაწვევა. ერეკლემ სულეიმან ფაშას მძევლები გაუგზავნა. ფაშამ ლეკები საათაბაგოდან დაითხოვა და ქართლ-კახეთს მშვიდობა ელირსა. ამის შემდეგ ერეკლემ განჯა-ერევნის საქმეები ადვილად მოაგვარა. 1787 წელს მეფემ რუს-ქართველთა ჯარით ყარაბაღს ილაშქრა. აქ შემოიხიზნული ყაზახ-შამშადილუს ელების უკან წამოყვანა სურდა. გარდა ამისა ერეკლეს განზრახვა ჰქონდა ყარაბაღელი სომეხი მელიქები მათი ყმებით საქართველოში გადმოესახლებია. მელიქებს მეფისათვის ამის პირობა მიეცათ ეს ლაშქრობა ზუაზედ შეწყდა. რუს-ქართველთა ჯარი განჯის სანახებში იდგა, რომ რუსთა ჯარის სარდალს ბურნაშოვს თავისი რაზმით რუსეთში სასწრაფოდ დაბრუნების შესახებ ბრძანება მოუვიდა. ლაშქრობა ზოიშალა. ბურნაშოვი ჯარით რუსეთს წავიდა. რუსის ჯარის გაწევის

მიზეზი ის იყო, რომ რუსეთის მთავრობა ოსმალეთთან საომრად ემზადებოდა, მაგრამ ამიერ-კავკასიაში საომარი ოპერაციების გაშლას ხელსაყრელად არ სთვლიდა. ასეთს პირობებში აქედან ჯარის გაყენა აუცილებელი იყო.

რუსეთ-ოსმალეთის ახალი ომი და საქართველო. პართლავ. 1787 წლის აგვისტოში რუსეთ-ოსმალეთს შორის ახალი ომი დაიწყო ტრაპეტის ძალით ერეკლე საომარ მდგომარეობაში იყო ოსმალეთთან. მაგრამ ესლა როგორც ერეკლე ისე რუსეთის მთავრობაც ამის შესახებ დუმილს აჩვენდნენ: ერეკლეს ომის თავი არა ჰქონდა, ზოლო რუსეთს დახმარება უმძიმდა. ქართლ-კახეთის მეფე ამ ომის დროს მაინც მოაგონებდა მფარველს ტრაპეტატი ნაიკსის ზოგიერთ მოვალეობას და ითხოვდა, რომ რუსეთ-ოსმალეთის მომავალ საზავო ხელშეკრულებაში საქართველოც შეტანილი ყოფილიყო და რუსეთი ოსმალეთისაგან სამცხესა-ათაბაგოს მიღებას ცდილიყო.

რუსეთ-ოსმალეთის ომი 1791 წელს დასრულდა. საქართველოსათვის მას არა მოუტანია რა.

რუსეთ-ოსმალეთის ომის განმავლობაში მშვიდობა არც საქართველოს ჰქონია. ჯერ 1788 წელს ხვანთქარი ქართლ-კახეთს სულ მთლად აოხრებით და დაპყრობით ემუქრებოდა, შემდეგ, 1789 წელს, თითქო „მშვიდობა და სიყუარული“ დამყარდა, მაგრამ, ეს მხოლოდ მოსაშენარი აღმოჩნდა. ახალციხის სულეიმან ფაშა კიდევ მეტის ენერგიით ატყდა. ესლა ახალციხე ლეკებთან ერთად ქართველ მოღალატეთა ბუდეთ გადაიკცა. ქსნის ერისთავის შვილები, თუ სხვა „გულნაყლული“ თავადები გადმოდინოდნენ ლეკთა ჩაზნებით და საუთარ ქვეყანას უწყალოდ ანადგურებდნენ. მაინც ერეკლეს მდგომარეობა ესლა უმჯობესი იმ მხრით იყო, რომ მტრისათვის სამაგიეროს მიზღვას ტრაპეტატი მას არ უშლიდა. 1789 წელს, მაგალითად, დაეკითხათონი შეიღმა 1000 კაცით მწარე ჯაყეთილი აგება მტერს. მან სასტიკად დაარბია ყარსის საფაშო, ზოლო ოსმალთა მდევრები ძლიერად დაამარცხა.

რეაქციის შემოტევა. თავადურ რეაქციას, ბატონიშვილებს შორის უთანხმოებას. მორიგე ჯარის მოშლას, ზოლომოუღებელ მოღალატეობას, ლეკთა გამუდმებულ თარეშებს სასოწარკვეთილებამდის მიჰყავდათ მოღლილ-მოხუცებული ერეკლე. მორიგე ჯარის გაუქმებასთან ერთად თავადები თანდათან აუქმებდნენ ერეკლეს მიერ გამოცემულ საგლებო კანონებს და გლეხების ძველებურად დამონებას ცდილობდნენ. 1791 და 1792 წლები რეაქციის ზეიმი იყო. დარუჯანმა და მისმა შვილებმა მოხუც მეფეს ორი კანონი გამოჰგლიჯეს: ტახტის მემკვიდრეობისა და საუფლისწულოების შესახებ. პირველით ერეკლემ ტახტის მემკვიდრეობის წესი შეცვალა. ამიერიდის სამეფო ტახტი უნდა გეარში უფროსს სკეროდ და არა მამიდან შეიღს. ეს კანონი ნახევრად ნატყუარ-ნახალადევი იყო და ერეკლემ ის ხელის მოწერის უმაღლე უარყო. სამაგიეროდ დარუჯანს მეორე კანონი: თითოელ უფლისწულს მეფემ 1003 კომლი ყმა მისცა (ასეთი უფლისწული 5 იყო). ზოლო მემკვიდრე გიორგის 4.000

კომლი. ამნაირად, ამდენი შრომითა და ბძოლით შექმნილი სამეფო ქონება ამიერიდან კიდევ უფრო რეაქციული ფეოდალების ხელში მოექცა, ვიდრე თავადები იყვნენ. თავიანთ საუფლისწულოებში ბატონიშვილებს თავი სრულ ხელშეწყობად მოჰქონდათ. ესენი იქნენ ამიერიდან თავადური რეაქციის ბურჟუაზი.

მეორეს მხრით იმავე 1792 წელს ისეთი მოვლენაც მოხდა, რომელიც პროგრესული ძალების მოქმედებას უეჭველად მოწმობდა. ეს იყო ამერიკეთ-იმერეთის გაერთიანების ცდა.

იმერეთი 1784-1790 წლებში. იმერეთის მეფე სოლომონ 1784 წელს გარდაიცვალა. მას ვაჟი არ დაჰჩენია. ტახტის მემკვიდრედ მეფის ძმისწული დავით არჩილისძე და მეფის ბიძაშვილი დავით გიორგისძე გამოვიდნენ. პირველის მტირე წლოვანობის გამო მეფედ დავით გიორგისძე იქმნა. მას მხარსუჭერდნენ დიდიან-გურგენი. იმერეთის თავადებმაც იცნეს ის მეფედ. ჩქარა დავითმა ქართლიდან ლტოლვილი ქსნის ერისთვის შვილი ელიზბარ დაიახლოვა და თავის პირველ მრჩეულად დანიშნა. ამავე დროს მან როსტომ ერისთვის შვილი გიორგი მოიწვია და კაცია დიდიანის რჩევით მას რაჟა ისევ მისცა. სოლომონის პირველკაცები: სარდალი ბერი წულუკიძე და სარდალი პაპუნა წერეთელი მეფეს გადაუდგნენ. მათვის მიუღებელი იყო ელიზბარ ერისთვის გაძირველკაცება. ასევე მიუღებელი იყო მათთვის გიორგის გაერისთავება. წულუკიძე და წერეთელი ლეკების რაზმით შემოვიდნენ და დავით არჩილისძის გამეფება სცადეს, მაგრამ ბძოლაში დამარცხდნენ. დავით გიორგისძე 1789 წლამდის მეფობდა. ის რუსთა მომხრედ ითვლებოდა და არა ერთგზის ახალციხის ფაშისა თუ ბათუმის ფაშის მიერ გამოგზავნილ ლეკ-ოსმალთა ჯარებთან ომი ჰქონდა. ამ ბძოლებში ის დიდ სიმაჟაფეს იჩენდა. 1789 წელს დავით არჩილისძის მომხრეები გაუმრავლდა. ახალგაზრდა გიორგი დადიანმა მას დახმარება აღუთქვა. წერეთელი და წულუკიძეც მას მიუვიდნენ. ბძოლა მოხდა მათხოჯს. დავით მეფედ დამარცხდა. ტახტის მაძიებელი გაამეფეს. სოლომონ მეორე უწოდეს. ჩქარა ნამეფარმა ლეკ-ოსმალთა ჯარი მოიყვანა და სოლომონი განდევნა. ასეთ პირობებში იმერეთის ფეოდალებმა გამორჩიეს მიმართონ ერეკლეს იმერეთის ქართლ-კახეთთან შეერთების წინადადებით.

იმერეთის საერო და საეკლესიო ფეოდალების წარმომადგენლები ერეკლესთან მოვიდნენ. მეფემ დარბაზი შეყარა. ბჭობა სამ დღეს გაგრძელდა. ერეკლემ ბოლოს და ბოლოს უარყო შეერთების წინადადება. ასეთი გადაწყვეტილების სასარგებლოდ მეფეს სხვათა შორის ერთი მძიმე საბუთიც ჰქონდა. ერეკლე რუსეთის ხელდებული იყო, იმერეთი კი ოსმალეთს თავისად მიაჩნდა. ამიტომ ამერ-იმერეთის შეერთებას ოსმალეთი არ მოითმენდა.

მაინც ამ ცდისაგან კარგად ჩანდა, რომ ამერ-იმერეთის გაერთიანების იდეა შეუწყდებოდა და დღეს-ხვალ ის ზოცსაც შეისხამდა.

ერეკლემ სოლომონს ჯარი მიაშველა. დაეთი დამარცხდა და სოლომონმა ტახტი დაიკარა.

ამერ-იმერეთის პოლიტიკური კავშირი ერეკლეს უზენაესობით. მართალია, გაერთიანება ამხელად შეუძლებელი აღმოჩნდა. მაგრამ პროგრესულ ძალებს მაინც თვალსაჩინო წარმატება ჰქონდათ. ერეკლეს თანამოღვაწის, ნიკიერი პოლიტიკოსის სოლომონ ლიონიძის ცდიტ ერეკლე მეორესა ერეთს მხრით, ხოლო სოლომონ მეორესა, გრიგოლ დიანსა და სიმონ გურიელს შორის მეორე მხრით, 1790 წელს „იერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტყიცებული“ ტრაქტატი დაიდო. ეს ტრაქტატი საერთო მტრის წინააღმდეგ სამხედრო კავშირს წარმოადგენდა. 1793 წელს ეველა ეს ტრაქტატით შეერთებულნი საერთო მფარველობას სთხოვდნენ რუსეთის იმპერატორს.

ქრწანსის ომი. ამასობაში ერანში ფეოდალური ომები დასასრულს მოუახლოვდა. მრავალწლოვანი დაუღალავი ბრძოლით, მრავალ განსაცდელთა გამოვლით საბოლოოდ გამარჯვებული აღამაჰმადხან ყაჯარი გამოვიდა. მან ჯერ კიდევ 1786 წელს მოაგონა თავი ერეკლეს: „მშობისა და სიყვარულის“ სიტყვები შემოუთვალა „გურჯისტანის“ მეფეს. 1786-1790 წლებში აღამაჰმად-ხანი სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა და ადერბაიჯანისკენ მოიწევდა. მისმა მოახლოვებამ ადგილობრივი ხანები ააფორიაქა. ზოგი შებრძოლებას აპირებდა, ზოგი მორჩილებით მიგებებას, ზოგი კიდევ გასაქცევად მზად იყო.

აღამაჰმად-ხანი ქართლ-კახეთში ერანის ძველი ბატონობის აღდგენას ცდილობდა. ერეკლესაგან ის რუსეთ-საქართველოს ტრაქტატის გაუქმებას და ქართლ-კახეთის ერანისადმი დამორჩილებას მოითხოვდა. სამაგიეროდ ხანი დიდ წყალობას და პატიუს ჰპირდებოდა „გურჯისტანის“ მეფეს. აღამაჰმად-ხანის წინადადება ერეკლესათვის ყოველად მიუღებელი იყო. მეფემ დიდი ხანია საქართველოს მომავალი პროგრესულ „ევროპას“ სამუდამოდ დაუკავშირა. ამ პირობებში ომი ერანსა და საქართველოს შორის აუცილებელი ჩანდა.

მფარველ-მოკავშირეს ერეკლე აღამაჰმად-ხანის შესახებ ჯერ კიდევ 1788 წელს ატყობინებდა და ჯარით ან ფულთ დახმარებას სთხოვდა. 1793 წელს ერეკლემ უკვე იცოდა, რომ აღამაჰმად-ხანს საქართველოზედ ლაშქრობა გადაწყვეტილი ჰქონდა. აქეთკენ ეპატიებოდნენ მას ქართლ-კახეთის მეფის მეტოქე ხანებიც. ერეკლე რუსეთს ჯარით და არტილერიით დახმარებას სთხოვდა.

ხელშეკრულების თანახმად რუსეთის მთავრობა მოვალე იყო ერეკლეს დახმარებოდა. მაგრამ მოკავშირე-მფარველმა დახმარება არ ჩინება. მენაპირე-უფროსი გუდოვიჩი ერეკლეს დაუპირულებლად აიმედებდა. მეფეც დახმარების მოლოდინში იყო, ხოლო აღამაჰმად-ხანს მგლის თვალები თბილისისათვის გაეყარა.

აგვისტოს ბოლო რიცხვებში აღამაჰმად-ხანის ჯარები ზუზასა და ერევანს შემოსლდგომოდნენ. ერეკლეს სომხთა კათალიკოზმა თავი დო

დის ქრთამით დაიხსნა. ალა-მაჰმად-ხანი სექტემბრის დასაწყისის თბილისაჲენ წამოვიდა.

ათასმგადახდილი ერეკლე სრულიად მოუშზადებელი აღმოჩნდა. საკირო თადარიგი მან თავის დროზედ მიიღო, მაგრამ თავადურ რეაქციას ქვეყანა ისე დაეძალა, რომ 40.000 მეომრის ნაცვლად მეფეს 4.000 ძლიეს მოუვიდა. ბატონიშვილები საკიროდ არ სთვლიდნენ თავიანთი სიუფლისწულობიდან დაძრულიყვენენ, ზოგი კიდევ სულ მცირე ამალით მოდიოდა. „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ დაძრწოდნენ სოფლითი-სოფლად და მეფის პირით ხალხს მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის უიმედობას ატყობინებდნენ და შორს დახიზნვას უბრძანებდნენ. ზაქარია ანდრონიკაშვილმა კი 2.000 ქიზიყელი ომის წინა ღამეს სოლანლულის ბანაკიდან გააპარა. გიორგი ბატონიშვილი არხეინად სიღნაღში იჯდა, ხოლო იულონი ქართლში ნებიერობდა იმ დროს, როცა სამშობლოს თავისუფლებისა და მომავალის ბედი წყდებოდა.

საქართველოს ასაოხრებლად ალა-მაჰმად-ხანმა 35 ათასი კაცი წამოიყვანა. 10 სექტემბერს მტერი თბილისს მოუახლოვდა. ერეკლეს ამ ძალებისათვის შეეძლო მხოლოდ ხუთი ათასი კაცი დაეპირისპირებია. აქედან სამი ათასი სოლომონ იმერთა მეფის მიერ მოყვანილი დამხმარე ჯარი იყო. სიმცირის მიუხედავად მეფემ ომი გადაწყვიტა. ალა-მაჰმად-ხანმა საქართველოს ეითარება არ იცოდა და ერეკლესაგან ძლიერ წინააღმდეგობას მოელოდა. 10 სექტემბერს ქართველებმა დაამარცხეს მტრის მეწინავე რაზმი და დიდის ზარალით უკუაქციეს. მტერი შეფიქრდა და თავისი საქმის წარმატებაში შეეკედა. ამ დროს მოლაღატებმა თბილისიდან მტრის ელჩი გააპარეს. მან მეფის სისუსტე ხანს აცნობა. მტერს იმედი მოეცა და 11 სექტემბერს გულსრულად შემოუტია. კ რ წ ა ნ ი ს ი ს მ ი ნ დ რ ა ზ ე გადამწყვეტი ომი მოხდა. ქართველები დამარცხდნენ. ერეკლე ძლიეს გადურჩა სამარცხენო ტყეობას. მეფის ერთგულებმა მებრძოლი მოხუცი ძლიეს გამოიყვანეს ომის ცეცხლიდან. ერეკლე მთიულეთს გაიქცა. სოლომონი თავისი ჯარით იმერეთს წაიდა. გამარჯვებული ალა-მაჰმად-ხანი თბილისში შემოვიდა. მტერმა ქალაქი გაძარცვა. დასწვა, დაანგრია. ხანი მეფის სასახლეში შევიდა. ჯერ გაძარცვა ის, შემდეგ დაანგრევინა. მისივე ბრძანებით საგანგებოდ დაანგრიეს ზარბაზნების ჩამოსასხმელი ქარხანა, იარაღის საწყობი, აბანოები. ზარაფხანა. ამავე დროს ხანმა ქვეყანას მარბიელი რაზმები გაუსია. ერთი ასეთი რაზმი ახტალას ავიდა. აქ ვერცხლისა და სპილენძის ქარხნები ეგულებოდათ. 1785 წელს ომარ-ხანის მიერ დანგრეული წარმოება კვლავ აღედგინა ერეკლეს. მარბიელებმა გაძარცვეს და დაანგრიეს ქარხნები, მრავლად დაატყვევეს მადნის მუშები. შიდა-ქართლი მარბიელთა რაზმებმა გორი-ცხინელამდის მოითარეშეს. მოსახლეობა დახიზნულიყო და ზეერი ვერაფერი იშოვეს. არაგვზე მარბიელებს 300 კაცისგან შემდგარი ზეესურთა რაზმი გადაეყარა. ზეესურები ერეკლეს მოწოდებაზედ წამოსულიყვენენ. ქართველთა დამარცხების შესახებ მათ ჯერ არ შეეცყოთ და თბილისს შეუესთან მიდიოდნენ. ზეესურებმა მარბიელთა ეს რაზმი

თითქმის სულ გაწყვეტეს. გაქცეულებმა თბილისში ხანს მძიმე ამბავი იცნობეს.

ვიდრე ალა-შაჰმად-ხანი საქართველოში იყო, მას და ერეკლეს შორის მოლაპარაკება გაიმართა. ამ დროს ერეკლე ანანურს იდგა. მეფე დროს მოგებას ცდილობდა. მტერთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა, მაგრამ ამავე დროს ამის შესახებ მენაპირე-უფროსს გუდოიშის ატყობინებდა და მისგან სასწრაფოდ დახმარებას შოიბოვდა. არც ალა-შაჰმად-ხანს სწამდა ერეკლეს გულწრფელობისა.

საქართველოში მტერი დიდხანს არ დარჩენილა. ჯერ კიდევ მოლაპარაკება გრძელდებოდა, რომ სექტემბრის მიწურულს ხანი აიყარა და სასწრაფოდ ერანს წაიღია: იქ, ზორასანში, მდგომარეობა გაართულებულიყო.

ალა-შაჰმად-ხანის ლაშქრობის გამოახილი უცხოეთში. ალა-შაჰმად-ხანის საქართველოში ლაშქრობამ სიხარული და კმაყოფილება იქა მართო ზოგიერთი მეზობელ ხანებში გამოიწვია. სიხარულით ცას ეწია ოსმალეთი. ხვანთქარმა ხანს საგანგებოდ მიულოცა გამარჯვება და კავშირი შესთავაზა. დიდად კმაყოფილი იყო საფრანგეთიც. ხსენებული სახელმწიფოები ამ ფაქტში რუსეთის დამარცხებას ჰედადენენ და ამიერკავკასიიდან ამ მეტოქის საბოლოოდ გასაღწევად ალა-შაჰმად-ხანს კვლავ საქართველოში ლაშქრობას ურჩევდნენ.

საქართველოს გასაჭირით სარგებლობა ლეკებმა მორიდომეს. ლეკთა ბრბოები წამოიშალნენ და დაუცველ სოფლებს მოედნენ.

რუსთა ჯარის ლაშქრობა ერანს. რუსეთის მთავრობამ თავისი შეცნობა ეხლა დაინახა. გასაჭირში მიტოვებული და მტრის პირში მიცემული მოკავშირე მას ეყარებოდა. შიშო საქართველოს დაკარგვით რუსეთი მთელი ახლომდებარე საზღვრებიდან ფეხს ამოიკეთდა. ალა-შაჰმად-ხანი თბილისიდან წასული იყო, როცა გუდოიშმა პეტრბურგადან ერეკლესადმი დახმარების აღმოჩენის ნებართვა მიიღო. რაი ათასი კაცისაგან შემდგარი რუსის ჯარი დეკემბერში საქართველოში შემოვიდა. ამ დროს რუსეთში ერთხელ კიდევ გაცოცხლდა ჩრდილო ერანის დაპყრობისა და ინდოეთის ეპქრობის რუსეთში მოზიდვის პეტრესული გეგმა. ხელდებული საქართველოს დაცვისა და „თავები“ ალა-შაჰმად-ხანის დასჯის საბაბით 1796 წელს გაზაფხულზე 30 ათასი კაცისაგან შემდგარი რუსთა ჯარი ვალერიანე ზუბოვის სარდლობით დარბაზის გზით ამიერკავკასიაში შემოიჭრა.

ერეკლეს ლაშქრობა განჯაზე. მტრის წასვლის შემდეგ ერეკლე თელავს დადგა. დაბინძურებული მოსახლეობა სოფლებს დაუბრუნდა. თბილისმაკ ნელ-ნელა მოშენება იწყო.

1796 წლის გაზაფხულზე მეფემ ბატონიშვილები დაეით და ალექსანდრე განჯას ჯაეადხანის წინააღმდეგ გაგზავნა. განჯის მფლობელი ერეკლეს მოლატე იყო. ის ალა-შაჰმად-ხანს თბილისზე წამოუძღვია და საქართველოს აოხრების დროს ყიზილბაში მოლაშქრებობისგან მრავალი ტყვე და დიდი ალაფი შეიძინა. ქართველებმა სამ აპრილს

განჯა აიღეს. ჯაყად-ხანი ციხეში ჩაიკეტა. ცოტა ხნის შემდეგ ერეკლეს განჯას ჩავიდა. ხანგრძლივი ალყით შეწუხებულმა ჯაყად-ხანმა პატივება ითხოვა. მეფემ განჯას ძველებურად ხარკი დასდვა, ათასი ტყვე. ჯაყად-ხანს რომ შეეძინა ყიზილბაშებისაგან, გაათავისუფლა, ამ ლაშქრობის ხარჯებიც მას აზღვევინა და უკან დაბრუნდა.

ამავე ხანებში მეფემ ერეკლის საქმეც მოაგვარა. მან იქ ალა-შაჰმად-ხანის მიერ დევნილი შაჰმად-ხანი გააბატონა და ძველებურად ხარკი შეუკეთა.

რუსთა ჯარმა ზუბოვის სარდლობით ჩქარა აიღო დარუბანდი, ყუბა, ბაქო, სალიანი, შამახია, გავიდა მულანს და შიგნით ერანში სალაშქროდ ემზადებოდა. პეტერბურგში ერანს ლაშქრობის გეგმასთან ერთად პეტრეს გეგმის სხვა ნაწილიც გაუცხვლდა: ამიერ-კავკასიაში ძლიერ ქრისტიანული სახელმწიფოს შექმნა. ასეთი სახელმწიფო გეგმის ავტორების აზრით ერეკლეს სამეფო უნდა ყოფილიყო. უხე იმედებს აძლევდნენ სომხებსაც. ალა-შაჰმად-ხანი დიდს შიშში იყო.

ამ დროს, 1796 წელს 6 სოფმბერს. ეკატერინე ხელმწიფე გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრე პავლე II-მ ერანს ლაშქრობა მოშალა და ჯარი უკან გაიწვია. ალა-შაჰმად-ხანი თავს გამარჯვებულად სთელიდა და კლავ საქართველოში სალაშქროდ ემზადებოდა.

პოლიტიკური რეფორმების გატარების ცდა. ერეკლე დაჯინებით სთხოვდა შტაერელ-მოკაეშირეს ტრაქტატით ნაკისრი მოვალეობის შესრულებას, საქართველოს დასაცემად ჯარის დატოვებას. მოკაეშირის დინტერესების მიზნით ერეკლე მზად იყო რუსეთის სასარგებლოდ ახალ პოლიტიკურ დათმობებზე წასულიყო. ამავე დროს ერეკლემ მიიღო ის ერთადერთი გადაწყვეტილება, რომლის განხორციელებას შეეძლო საქართველოს პოლიტიკური არსებობა დაღუპვისაგან ეხსნა. მოხუც მეფეს რუსეთის დახმარებით საქართველოს პოლიტიკური წესწყობილების ძირითადი რეფორმების გატარება გადაეწყვიტა.

ერეკლე ამ საქმეში მარტო არ იყო. მასთან იყო ქართული ფეოდალური საზოგადოების პროგრესული ნაწილი. ამ დროს მრავალი ჰხედავდა და ესმოდა. თუ რა იყო საქართველოს ამდენი უბედურების მთავარი მიზეზი. ყარაღაღ არჩევდნენ „ევროპული“ წესების უპირატესობას და ამ წესების საქართველოში გადმოწერვას ცდილობდნენ. არაერთი კონოპროექტი იწერებოდა ამ დროს საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური, ეკონომიური თუ ადმინისტრაციული ცხოვრების მოწყობის მიზნით. თან და თან სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა რწმენა, რომ არსებული პოლიტიკური სიღუბე უნდა დაძლეულ იქმნას. რომ, დღეს არა ხედავ, „ევროპული“ წესები უნდა შემოვიდეს. რომ სათავედოების პოლიტიკურ სისტემას უნდა დღე დაეღოს.

შაგრამ ჯერ რეაქტია შაგრობდა და პოზიციების დათმობას უბრძოლველად არ აპირებდა.

და არქიტექტურული ხელოვნების წესების თანახმად აშენებული ბინები. და საბაზრო ადგილები და სხვა საზოგადოებრივი შენობები”.

ერთი ასეთი საზოგადოებრივი შენობა ეხლა აღმოჩენილია არმაზში. ეს არის დიდი აბანო, რომელშიაც წყალი და ორთქლი მიღებით იყო გაყვანილი ცალკე საბანაო ოთახებში. იმდროინდელი უმთავრესი ქალაქები იყო: ფაშისი, დიოსქურია, პიტიუნტი და შორაპანი კოლხეთში, არმაზა და მცხეთა — ქართლში.

საზოგადოებრივი წყობილება

როგორიც იყო მეურნეობა და ცხოვრების წესი, საარსებო სახსრის მოპოვების წესი, იმდროინდელ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ისეთივე იყო ამ კუთხეში საზოგადოებრივი წყობილება.

მთიელებს უფრო ჩამორჩენილი საზოგადოებრივი წყობა ჰქონდათ. მთაში ბუნება ძალიან მკაცრი იყო; მიწის დამუშავება იქ ძნელი ხდებოდა, რაკი შრომის იარაღებიც პრიმიტიული იყო. სიმდიდრის დაგროვებაც იქ ძნელი იყო. საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად ხალხს ერთად უნდა ებრძოლა გარემო ბუნების წინააღმდეგ. ამიტომ ერთი გვარისა და თემის შეილები მეტნაკლებად თანასწორი იყვნენ, როგორც ჭონებრივად, ისე უფლებრივად.

სევანებს, მაგალითად, თუმცა მთავარი ჰყავდათ, რომელსაც ბერძნები სევანთა „მეფეს“ ეძახდნენ, მაგრამ ის თავის ნებაზე კი ვერ მართავდა ხალხს. ხალხის სათავეში საბჭო იდგა, 300 კაცისაგან შემდგარი. ეს 300 კაცი ცალკე სევანური გვარების თუ თემების წარმომადგენლები იყვნენ. მათ საბჭოში ყველას თანასწორი ხმა ჰქონდათ. ცალკე გამოყოფილი ჯარი სევანებს არ ჰყავდათ — როცა სევანებს სამხედრო გასაჭირი დაადგებოდა, მთავარი და საბჭო ჭედზე კაცს დაუძახებდნენ. ყველა ბალისით გადიოდა ბრძოლის ველზე, რადგანაც ყველა საერთო სახალხო საქმისათვის იბრძოდა. ხალხი და ჯარი ერთი იყო. იარაღიც თითქმის ყველას ერთნაირი ჰქონდა. ასეთივე წყობა ჰქონდათ იმ დროს სხვა ქართველ ტომებსაც, ვინც სევანებსავე მალა მთაში ცხოვრობდა.

ასეთ წყობილებას პირველყოფილ-თემური ჰქვიან, როგორც ვიცით. ყველა ხალხის ისტორია ასეთი წყობილებით იწყება. ძველთაძველ დროს ყველა ქართველი ტომის საზოგადოებრივი წყობილება პირველყოფილ-თემური იყო.

იმ დროს ქართველებს, ისე როგორც სხვა ტომებსაც, განუვითარებელი შრომის იარაღები ჰქონდათ, ჭეისა, ძელისა, ხისა. ამგვარი მდგომარეობის ნაკვალევია ქართულ ენაში შენახული სიტყვა „მარგვლა“. „მარგვლა“ „მარგილით“ მუშაობას ნიშნავს, „მარგილი“ კიდევ წვერ-წამახულ, წაწვეტებულ ხის ნაჭერს ჰქვიან. ასეთს წვეტიან ხეს ხმარობდნენ მიწის დამუშავებისათვის ძალიან ძველად, ეხლა კი „მარგვლას“ სიმინდის პირველ გათოხნას ეძახიან, როცა ყანას ზედმეტ სიმინდსა და ბალახ-ბუღასს აცლიან. ძველი სიტყვა ეხლა ახალ შინაარსს გამოხატავს.

მაელე იმპერატორი ერეკლეს ევდოებისადმი ყრუ იყო. 1797 წელს რუსეთის მთავრობამ საქართველოდან ჯარი გაიყვანა და „მოკავშირე“ ექვლე გააფთვებული მტრის მსხვერპლად დააგდო.

ალა-შაჰმად-ხანის სიკვდილი. ალა-შაჰმად-ხანი ყარაბაღს მოვიდა. იბრე-იხსანი გაიქცა. საქართველო ახალი აზრებისაგან შევლელის დანამ იხსნა. 4 ივნისს 1797 წელს სისხლით გაუძიძღარი ტირანი იქვე ყარაბაღში მოკლეს.

მეორე ხნით ერანში ანარქია გამეფდა. შემდეგ ძალაუფლება ალა-შაჰმად-ხანის ძმისწულმა ბაბა-ხანმა იღო ხელთ. საქართველოს მიმართ ისიც თავისი ბიძის პოლიტიკას განაგრძობდა.

ქართლ-კახეთში კი თავადური რეაქცია პარაზობდა ყველა მისი შედეგებით: ლეკთა გამუდმებული თარეში. გლეხთა აჯრ-დაკარგვა, ვაჭარ-ხელოსანთა რუსეთს გაქცევა.

ერეკლეს გარდაცვალება. ასეთ მდგომარეობაში იყო სამეფო, როცა 11 იანვარს 1798 წელს 80 წლის ერეკლე თელავს გარდაიცვალა. — ქვეყნის თავდადებული მოაშაგე, დიდი პოლიტიკური მოღვაწე, ბრწყინვალე სარდალი და თავისი დროის მოწინავე კაცი. მოხუცებულობის მიუხედავად მისი დაკარგვა „უნაზღაურებელი დანაკლისი იყო აფორიაქებულ ქვეყნისათვის.

გიორგის გამეფება სამეფო ტახტზედ გიორგი ერეკლესძე ავიდა. მისი მდგომარეობა იმათივე მტრად მძიმე იყო. თავისი ურჩი ძმების შემორიგების მიზნით გიორგი ჩქარა იძულებული შეიქნა დამტკიცებინა 1791 წელს დარეჯან დედოფლის თაოსნობით შედგენილ ტახტის მემკვიდრეობის ის წესი, რომლის უკანონობა თვით ერეკლემ დაუდასტურა იმავე გიორგის. არც ამის შემდეგ, რათქმუნდა, ძმებს შორის ნდობა არ დამყარებულა და ურთიერთის წინააღმდეგ ორივე მხარე ძალებს იკრებდა.

ლეკთა რაზმის დაჭირავება. რომ თავისი მდგომარეობა განემტკიცებოდა მეფემ ლეკთა დიდი რაზმი დაიჭირა. ამ ჯარის ჯამაგირი საშინელ ტვირთად დააწვა ათასჯერ ტყვედბილ გლეხობას. სპირო ფულის შოვნის მიზნით მეფე ვაჭრებსა თუ თავადებს შორის სესხაც მიჰმართავდა და უარის შემთხვევაში არც აშკარა ძალადობას ერიდებოდა. ამავე დროს ეს ლეკები მოსახლეობის მშვიდობიან-ბნელ სრულიად არ იცავდნენ. მათი მოძმე ავაზაკების ქართლის სოფლებში თარეში დიდი ხანა ისე თავაშეხებული არ ყოფილა, როგორც ეხლა.

მეფის მიერ ლეკთა რაზმის დაჭირავებამ მტრობა-უნდობლობა მეფესა და მის ძმებს შორის კიდევ უფრო გააშწავა ბატონიშვილები შიშობდნენ, რომ მეფე მის მიერვე დამტკიცებულ ტახტის მემკვიდრეობის კანონს შეცვლიდა და მართალიც იყვნენ. გიორგი არა მარტო ამ კანონის გაუქმებას, არამედ პოლიტიკური ჩეფობის გატარებასაც პლქობდა. სათანადო კანონ-პროექტი მისმა შვილმა ომანემ შეადგინა კიდეც.

ლექთა ამოდენა რაზმის—1200 კაცი იყო—ჯამაგირით შენახვა სულ უფრო და უფრო ძნელი ხდებოდა და გართულებული შინაპოლიტიკური მდგომარეობა მეფეს გარედან დახმარების ძებნას აიძულებდა.

დამოუკიდებელი ფეოდალური საქართველოს უკანასკნელი წლები. 1797 წლის მიწურულში ჯერ კიდევ ერეკლემ უბრძანა თავის ელჩს გარსევან ქაეჭავაძეს, კატეგორიულად დაესვა საკითხი რუსეთის მთავრობის წინაშე, აპირებდა თუ არა უკანასკნელი ტრაქტატით ნაკისრ ვალდებულებათა შესრულებას. ერეკლე ისე გარდაიცვალა, რომ რუსეთის მთავრობისაგან პასუხი არ მიუღია. გიორგი მეფემ ტახტზედ ისეღა რუსეთის ხელშეწყობას აცნობა და მისგან „წყალობა“ ითხოვა. რუსეთის მთავრობა ეხლაც დუმილს განაგრძობდა.

3 ივლისს 1798 წელს გიორგი მეფეს ერანის შაჰისაგან სიგელი მოუვიდა. შაჰი გიორგისაგან ერან-საქართველოს ძველი ურთიერთობის აღდგენას მოითხოვდა, სამაგიეროდ დიდ წყალობას კპირდებოდა მეფეს. წინა აღმდეგ შემთხვევაში შაჰი საქართველოს მოთხრით ემუქრებოდა. მეფემ შაჰთან მოლაპარაკება გადაწყვიტა და ამის შესახებ პეტერბურგშიც აცნობა. ცოტა ხნის შემდეგ მეფემ აცნობა თავის ელჩს გარსევან ქაეჭავაძეს, რომ მას გადაწყვეტილი აქვს, თუ რუსეთი არ დაეხმარება, ტრაქტატი დარღვევულად გამოაცხადოს, ელჩი უკან გაიწვიოს და დახმარება სხვაგან ეძიოს. ამ დროს მეფეს ოსმალეთთანაც მოლაპარაკება ჰქონდა გამართული. მეფის ენერგიულმა ტონმა რუსეთის მთავრობა აამოკმედა. პავლე ხელმწიფემ გიორგი მეფეს წყალობის სიგელი გამოუგზავნა. 11 ოქტომბერს 1798 წელს გიორგიმ ტრაქტატის თანახმად პავლე ხელმწიფისაგან ტახტზედ დამტკიცების ნიშნები, თავისი შვილი დავითის მემკვიდრედ აღიარება და 3000 კაცისაგან შემდგარი ლაშქარი ითხოვა. რუსეთის მთავრობამ გიორგის თხოვნა დაკმაყოფილა. 18 აპრილს 1799 წელს პავლე ხელმწიფემ დამტკიცების სიგელი და სათანადო ნიშნები გამოუგზავნა გიორგი მეფეს. დავით გიორგისძის ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებამ მეფის ძმები ააჯანყა. ბატონიშვილები თავიანთ საუფლისწულოებში ჩასხდნენ და მეფის ხელისუფლებას აღარა სცნობდნენ. დარეჯან დედოფალი თბილისში იჯდა და გიორგი მეფისადმი მტრობას ენერგიულად აღვივებდა. ამის შემდეგ ჩქარა აღექანდრე ბატონიშვილი ერანის შაჰთან გაიქცა. ბაბახანი დიდის ხალისით გამოვიდა ერეკლეს შვილების „უფლების“ დამცველის როლში და ამერიიდან კიდევ მეტის ენერგიით ცდილობდა ქართლ-კახეთის დამოწმებას.

რუსთა ჯარი ჯერ კიდევ არ მოსულიყო. შიშისაგან გონება დაკარგულმა ავადმყოფმა მეფემ ისევე რუსეთს მიჰმართა. ტრაქტატის შეცვლა ითხოვა. რუსეთის მთავრობას სამეფოს საშინაო საქმეების მოწესრიგების უფლებას აძლევდა, ოღონდ საკუთარი თავისთვის და თავისი ჩამოშავლობისათვის მეფობის შენარჩუნებას მოითხოვდა.

ნოემბრის ბოლოს 1799 წელს რუსთა ჯარი გენერალი ლაზარევის სარდლობით საქართველოში შემოვიდა. ლაშქართან ერთად მოვიდა რუ-

სეთის მთავრობის მინისტრი საქართველოს მეფის კარზე — კოეა-
ლენსკი.

რუსის ჯარის საქართველოში შემოსვლამ ერანის შაჰი შეაშფო-
თა. ელჩების პირით შაჰი რუსეთისგან საქართველოს დაცლას მოითხოვდა.
ამავე დროს ჯარებს აგროვებდა და ომით იმუქრებოდა. პავლე ხელ-
წიფე ერთხელ კიდევ შეუთმანდა, მაგრამ ამ დროს უკვე რუსეთის
მთავრობის წრეებში ერთობ გაძლიერებულიყო საქართველოს ოკუპა-
ციის მომხრეთა დანი. ურთიერთობის ამ გძელ მანძილზე რუსმა პო-
ლიტიკოსებმა შეისწავლეს საქართველო, კარგად შეაფასეს მისი მნიშვნე-
ლობა ახლობელ აღმოსავლეთის პოლიტიკაში, შეისწავლეს საქართვე-
ლოს ბუნებრივი სიმდიდრეები და გაითვალისწინეს მათი ეკონომიური
მნიშვნელობა და, თუ 1770-ან წლებში ტოტლებენის მიერ საქართველოს
დაპყრობის ცდა უნიადგო აენატურად გამოიქცა, ეხლა ასეთი
რამ ფრიალ რეალურ სიკეთედ წარმოედგინათ მგლის მორადის პოლი-
ტიკოსებს.

საქართველოში ანარქია არ ნელდებოდა. ბატონიშვილებმა ეხლა ახალ
ღალატს მიჰმართეს. სამშობლოს ასაოხრებლად ომარ-ხანი მოიწვიეს:
საქართველოს ამ მომთხრელს აღექსანდრე ბატონიშვილი მოჰყვებოდა.
7 ნოემბერს 1800 წელს რუს-ქართველთა შეხედობამ სასტიკად დაამარ-
ცხა ომარ-ხანის ლაშქარი ნიახურას (იფრის პირზე) და ქვეყანა სა-
შინელი აოხრებისაგან იხსნა.

რუსეთის მთავრობას ამ დროისათვის კიდევ ერთ პოლკო ჯარი გა-
მეფეზაენა გენერალი ფულაიკოვის სარდლობით. გიორგი მე-
ფეს ამის შემდეგ შვიდი ძილი შეეძლო. მის შემკვიდრებს კი მე-
ფობა სიზმარივით უქრებოდათ.

1783 წლიდან ვიდრე 1800 წლამდე ქართლ-კახეთი თანდათან
დაცემის გზით მიდიოდა. იშვიათად რომ მას ასეთი ხანა სხვა განეცა-
დოს. მთელი დღენია მტრად აღტყდა მტკიცე ქვეყანას. საგარეო ხასიათის
სიმძიმეები შიგნით თავადურ რეაქციას დაუკავშირდა და ამ ძლიერმა
კავშირმა ჯერ კიდევ სუსტი პროგრესული ძალები დაამარცხა.

1800-ანი წლებისათვის ქართლ-კახეთის ფეოდალურ საზოგადოებას
პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხში მტკიცე ჩამოყალიბება ერყობოდა,
ვიდრე ამ ათიოდე წლის წინ. ამ დროისათვის შესაძინევად გაზრდი-
ლიყო მეფობის გაუქმებისა და ქვეყნის რუსეთისადმი უშუალოდ და-
მორჩილების მომხრეთა რიცხვი. მაინც დიდი უმრავლესობა რუსეთთან
კავშირს 1783 წლის ტრაქტატის საფუძველზე იკავდა. მესამე — ენედი
უმცირესობა იყო — რუსეთთან როგორც შეერთების, ისე კავშირის წი-
ნააღმდეგნი იყვნენ. ბატონების აღფრახსნილობით თავმოქმედებული
გლეხობა იმას მიემხრობოდა. ვინც კი ქვეყანაში მშვიდობიანობას და
წესიერებას დაამყარებდა და ბატონების მძლავრობას, მტკიცედ მარცხ-
აღაგმავდა.

გიორგი მეფე ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, რომ რუსეთის მთავრობას
მეფის სიკედილის მოლოდინში უკვე მიეღო გადაწყვეტილება ქართლ-

კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და ქვეყნის რუსეთთან შეერთების შესახებ. ეს იყო 22 დეკემბერს 1800 წელს. ექვსი დღის შემდეგ (28/XII 1800 წ.) გიორგი მეფე გარდაიცვალა. ადგილობრივ რუსის ჯარის სარდალს კარგა ბანია საიდუმლო განკარგულება ჰქონდა შიღებული, რათა დაეთ ბატონიშვილის მეფედ გამოცხადება არ დაეშვა. 1801 წლის 16 თებერვალს სიონის ტაძარში, გაძლიერებული სამხედრო დაცვის პირობებში. პაელეს მანიფესტი წაიკითხეს. 1801 წელს 12 სექტემბერს პაელე ხელმწიფის შეპყიდვის აღექსანდრე I ხელმოწერით გამოქვეყნდა მანიფესტი ამავე საგნის შესახებ. ქართლ-კახეთის სამეფო „საქართველოს გუბერნიად“ გამოცხადდა, მთავარმართებლად მენაპირე-უფროსი გენერალ-კნოზინგი დაინიშნა, ხოლო სამოქალაქო საქმეების მართვებად — კოვალენსკი.

საქართველო მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში

§ 1. მმართველობის სისტემა

1801 წელს მეფის რუსეთის შეუერთეს აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლ-კახეთის სამეფო). 1803 წელს რუსეთის იმპერატორის ვასალად გამოაცხადა თავისი თავი სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დიდიანმა. 1804 წელს იმერეთის მეფემ სოლომონ მეორემ ხელი მოაწერა რუსეთის ქვეშევრდომობის ხელშეკრულებას. იმავე წელს რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო გურიამაც. 1809 წელს რუსეთის ბატონობა იქნო აფხაზეთის მთავარმა თავად საფარბეი ჩაბამ (შერვაშიძემ). 1810 წელს რუსეთის ჯარებმა სოხუმი დაიკავეს. 1834 წელს რუსეთის ქვეშევრდომობა აღიარეს საბატონო სვანეთის მთავრებმა. პოლიტიკური და ეკონომიური ხასიათის მოსაზრებებით. დასავლეთ საქართველოში ცარიზმს რუსული მმართველობა სრული მოცულობით ერთბაშად არ შემოუღია. მან ხელისუფლება დროებით დაუტოვა იმერეთის მეფეს და სამეგრელოს, გურიის, სვანეთისა და აფხაზეთის მთავრებს. მაგრამ ასეთი ავტონომია გრძელდებოდა მხოლოდ მანამდე, სანამ იმერეთის მეფე და დასახლებული მთავრები სიტყვა-შეუბრუნებლად ემორჩილებოდნენ კავკასიის მთავარსარდლის ნება-სურვილს. ოდნავი ურჩობა იწვევდა სამეფოს და სამთავროების მოსაზრებას. ასე. უკვე 1811 წელს ცარიზმმა საბოლოოდ შეუერთა რუსეთს იმერეთის სამეფო და ტახტი ჩამოართვა სოლომონ მეფეს ეს უკანასკნელი მრავალჯერ შეეცადა თურქეთის დახმარებით დაებრუნებინა თავისი სამეფო. მაგრამ უშედეგოდ. ცარიზმმა სასტიკად ჩააქრო მომხდარი აჯანყებანი და ქვეყანა საბოლოოდ ააოხრა. იმერეთის სამეფო გაუდაქმნა იმერეთის ოლქად და აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად „საქართველო-იმერეთის გუბერნიად“ იქცა. ავტონომიური სამთავრო გაუქმებულ იქნა გურიამ 1826 წელს. სვანეთში — 1851 წელს, სამეგრელოში — 1857 წელს და აფხაზეთში — 1862 წელს.

როცა ცარიზმმა საქართველოს სამეფო რუსეთს შეუერთა, იგი საზეიმო აღთქმას იძლეოდა — საქართველოსთვის ერთგვარი დამოუკიდებლობა მიენიჭებინა შინაგან მმართველობაში, ადგილობრივი კანონებითა და ზნე-ჩვევებით ეხელმძღვანელნა სამართლის წარმოებაში. ანგარიში გაეწია ქართველი ხალხის მრავალსაუფუნოვანი კულტურისათვის.

მაგრამ ყოველივე ეს სიცრუე გამოდგა. საქართველოში შემოსვლის პირველი დღეებიდანვე მეფის მთავრობამ ამოცანად დაისახა ეს ქვეყანა რუსეთის ერთერთ გუბერნიად გადაექცა.

საქართველო შევიდა კავკასიის მხარის შემადგენლობაში, რომლის მთავარ სამხედრო და სამოქალაქო უფროსად ითვლებოდა კავკასიის ჯარების მთავარსარდალი; იგი ამავე დროს საქართველოს მთავარმართებელიც იყო.

საქართველოს გამგებლობისათვის დაწესდა „საქართველოს უმაღლესი მმართველობა“. მას სათავეში ედგა გუბერნატორის უფლებებით აღჭურვილი რუსი მოხელე, რომელსაც საქართველოს მმართველი ეწოდებოდა. საქართველო დაიყო მაზრებად, რომლებიც დაექვემდებარენ რუსი ოფიცერებისაგან შემდგარ ეგრეთწოდებულ „კაპიტან-სამრავნიკებს“. ყველა დაწესებულებაში, მათ შორის სასამართლოშიც, საქმისწარმოებაში მონაწილეობდა რუსულ ენაზე, რომელიც მოსახლეობისათვის გაუგებარი იყო.

საქართველო რუსეთის ჯარებით გაიესო. გამდიდრების მიზნით საქართველოს მოაწყდნენ და აქ სამსახურში მოიკალათეს ყველაზე ნაძირალმა რუსმა მოხელეებმა, ყოველგვარმა ჩარჩებმა და ბნელმა საქმისანებმა. დაწესებულებებში გაბატონებული იყო მოხელეებისა და პოლიტიკის განუზღვრელი თვითნებობა. შექრთამეობა, მოსყიდვა, საქმის განსაჯუთრებული გაჯანჯლება და ხალხის ბედიბდლისადმი ბიუროკრატიული გულგრილობა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. სასამართლოში შეუძლებელი იყო რაიმე სიმართლის მიღწევა. უმნიშვნელო საკითხის გადაწყვეტა სხვადასხვა ინსტანციებში ზოგჯერ მთელი წლობით კიანურდებოდა.

§ 2. რუსეთის მიერ ამიერ-კავკასიის დაპყრობა

საქართველოში მეფის პოლიტიკის ყველაზე მტკიცე და უღმრთესი გამტარებელი იყო კავკასიის მთავარსარდალი თავადი ციციანოვი (1802—1806 წწ.). წარმოშობით იგი ქართველი იყო. მისი პაპა გადასახლდა რუსეთში მეფე ვახტანგ მეექვსესთან ერთად. თავადმა ციციანოვმა გააძევა რუსეთში 70-მდე ქართველი ბატონიშვილი. თავის განკარგულება-მოქმედებაში იგი არავითარი კანონებით თავს არ იზღუდავდა. მის დროს დაიწყო ამიერ-კავკასიის სწრაფი დაპყრობა. 1803 წელს რუსეთს იარაღით დაუმორჩილეს ქარი-ბელაქნის ლეკები. 1804 წელს იერიშით აიღეს განჯის (ამჟამად კიროუბადი) ციხე-სიმაგრე და დაიპყრეს განჯის სახანო. 1805 წელს რუსეთს შეუერთეს ყარაბაღის, შექის და შირვანის სახანოები.

თავად ციციანოვის სიკვდილის შემდეგ მთავარსარდალის გენერალ გუდოვიჩის დროს (1806-1809 წწ.) დაიპყრეს ბაქოს და ყუბის სახანოები.

ცარიზმის დაპყრობითი პოლიტიკის ყველაზე გულმოდგინე განმგებლობი კავკასიაში იყო მთავარსარდალი გენერალი ა. ერმოლოვი (1816-1827 წწ.).

თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ხალხთა სასტიკი დასჯისათვის მოსახლეობამ ეწეოდა ახალი ჩინგის-ხანი უწოდა.

კავკასიაში გენერალ ერმოლოვის საქმიანობა გამოიხატა ურცხვისამ-ხედრო ლაშქრობით, რასაც თან სდევდა მშვიდობიანი მოსახლეობის ულ-მობელი დასჯა, სოფლების მოსპობა, ქონების განადგურება, ხოლო ცალ-ეულ შემთხვევებში ქაღალდი. ბავშვთა და მოზუტთა მკვლელობა. ერმო-ლოვის დროს იმერეთისა და გურიის მრავალი ათეული სოფელი ნანგრე-ვებად და ფერფლად იქცა ტყეებს ჩებდნენ, ნათესებს სპობდნენ, სოფ-ლებს მიწასთან ასწორებდნენ. თვით გენერალი ერმოლოვი მეფე ალექ-სანდრე პირველისათვის წარდგენილ პარტიაში აღიარებდა, სტიქიურმა უბედურებამ და აჯანყებათა სისხლიანმა ჩაქრობამ იმერეთის მცხოვრებ-ნი იქამდე მოიყვანა, რომ „მამები ლუკმა პურისათვის ბავშვებს სა-პედამოდ მონებდალ ჰყიდდნენ, ხოლო სასოწარკვეთილი დედები შიმში-ლით დაუძლურებულ ბალებს ტყეში და გზაზე ჰყრიდნენ“-ო.

ცარიზმის შემოტევა-წინსვლას ამიერ-კავკასიაში არ შეუძლო არ გამო-ეწვია მანამდე აქ გაბატონებული სახელმწიფოების—ირანისა და თურ-ქეთის აქტიური წინააღმდეგობა. ინგლისისა და საფრანგეთის მხარდა-ჭერით, რომელნიც რუსეთს მეტოქეობას უწევდნენ კავკასიის ყელზე და შავი ზღვის სავაჭრო გზებისათვის, თურქეთმა და ირანმა მე-19 საუკუნის პირველი სამი ათეული წლის მანძილზე რამდენიმე ომი გადაიხადეს რუ-სეთთან. მაგრამ ეს ომები ცარიზმისათვის ძლევაშისილი იყო. ირანსა და რუსეთს შორის გილიუსტანში (1813 წ.) დადებული საზავო ტრაქტა-ტის საფუძველზე რუსეთმა სამუდამოდ დაიპყრო ბაქოს, ყუბის, ტა-ლიშის, ყარაბაღის, განჯის, შუქის და დარუბანდის სახანოები, რომლე-ბიც მას დაკავებული ჰქონდა წინათ. ირანს ჩამოერთვა კასპიის ზღვა-ზე ფლოტის ყოლის უფლება, აგრეთვე მან რუსეთის ვაჭრებს მიანიჭა მთელი რიგი შეღავათები ვაჭრობის დარგში. რუსეთთან წარმოებულნი და მარცხით დამთავრებული მეორე ომის შემდეგ, თურქმენჩაის ზავის (1828 წ.) პირობების მიხედვით, ირანი იძულებული გახდა რუსეთისათ-ვის გადაეტოვა ერევნის და ნახჭევანის სახანოები, რომელთაგან ცარიზმმა ამიერ-კავკასიაში შექმნა სომხეთის ოლქი.

თურქეთთან ძლევაშისილი ომის შემდეგ, აღმოსავლეთის ზავის (1829 წ.) პირობების თანახმად, რუსეთი მტკიცედ დამკვიდრდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდინარე ჩოლოქამდე (სამხრეთით). აღ-მოსავლეთის ხელშეკრულების მიხედვით, რუსეთმა თურქეთისაგან მო-იღო აგრეთვე ყოფ. ახალციხის საფაშოს საგრაიოში ნაწილი ახალციხის აწყურის, ახალქალაქის ციხეებითურთ, აგრეთვე ფოთის ციხესიმაგრე შავი ზღვის პირად. რუსეთის ქვეშევრდომთ მიწიქათ თურქეთის იმე-რის ტერიტორიაზე თავისუფალი ვაჭრობის უფლება. რუსეთის ფლო-ტი აღიარებულ იქნა შავ ზღვაზე გაბატონებულ ფლოტად და მას მიეცა თავისუფალი გასავალი ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებით ხმელ-თაშუა ზღვაში.

მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებისათვის მეფის რუსეთმა სამხედრო ძალით საბოლოოდ დაიკავა ამიერ-კავკასიაში თანამედროვე საქართველო (გარდა აჭარისა, რომელიც შემოერთებულ იქნა 1878 წელს), სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორია. დაპყრობილ პროვინციებში თავისი დიდმპყრობელური პოლიტიკის გატარებისათვის საიმედო დასაყრდენის შესაქმნელად, ცარიზმი მაშინვე იწყებს ამიერ-კავკასიაში და პირველ ყოვლისა საქართველოში რუსთა გერმანელთა და სხვების ახალშენების. როგორც ადგილობრივ მოსახლეობასთან ბრძოლაში დასაყრდენი წერტილების მოწყობას. ასე. გენერალ ერმოლოვის დროს მოეწყო ჩესთის სამხედრო ახალშენები (სამსახურდამთავრებული ჯარისკაცებისა. გან) გორში, მანგლისში, აღბულაღში (თეთრი წყარო), გომბორში, მტხ. როვანში, მეფის წყაროში (წითელი წყარო) და სხვ. თვით თბილისის მიდამოებში და საქართველოს მთელ რიგ რაიონებში მოეწყო გერმანელთა შეიდი ახალშენი. კოლონიებს საუკეთესო მიწებს აძლევდნენ, მათ ფულად დახმარებასაც უწევდნენ. ადგილობრივ გლეხებს, ხელისუფლებას ბრძანებით, უნდა მიეწოდებინათ მათთვის ხე-ტყე და სხვა მასალები სიკვორებელი ბინების მოსაწყობად; გარდა ამისა. დასახლების პირველ წელს, უნდა მოეხნათ და დაეთესათ მათთვის ყანები. პასევიჩის დროს ახალციხის ოლქში და წალკის რაიონში მიწის უზარმაზარი ფართობი გამოიყო მოსული სომხებისა და ბერძნების დასახლებლად.

§ 2. საქართველო პოლიციური და ბატონიშვირი უღლის კვეთ

საქართველოში თავისი ბატონობის განსამტკიცებლად და ამიერ-კავკასიაში თავისი დაპყრობითი გეგმების განსახორციელებლად, მეფის მთავრობას უნდა ეძებნა დასაყრდენი ჩვენი ქვეყნის გაბატონებულ კლასებში და უწინარეს ყოვლისა ქართველ თავად-აზნაურობაში.

მას შემდეგ. რაც ცარიზმმა ადგილობრივ ფეოდალურ დიდკაცობას პოლიტიკური ძალაუფლება ჩამოართვა და ყოფილი მეფის გვარეულების წევრები და ურჩი თავადები საქართველოდან რუსეთში გააძევა. იგი გარკვეულ სოციალურ პოლიტიკას ატარებდა—იმხრობდა თავად-აზნაურობას.

ქართველი თავადები და აზნაურები რუსეთის თავად-აზნაურებს გაუთანაბრეს. კანონით. მხოლოდ თავად-აზნაურებს შეეძლოთ საქართველოში უმეტეს ყოლა. 1807 წელს გამოიკა კანონი. რომლითაც გლეხებს აეკრძალათ თავიანთ ბემაძულეებზე საჩივრის შეტანა. 1832 წელს ქართველ თავად-აზნაურებს მიენიჭათ უფლება თავიანთი გლეხების დასჯის წესით გაეგზავნათ ჯარისკაცებად, რომელთა სამსახური მაშინ 25 წელიწადს გრძელდებოდა. თავდაზნაურებს აგრეთვე უფლება ჰქონდათ საქართველოდან გადაესახლებინათ თავიანთი ყმები, რომელთაც რაიმე დააშავეს. მეფის მთავრობა სასტიკად ადევნებდა თვალყურს, რომ გლეხები თავიანთი პატრონების — თავად-აზნაურების მორჩილნი ყოფილიყვნენ. რომ მათ პირნათლად მოეხდინათ ყოველგვარი ფეოდალურ-ბატონი-

რი ბეგარა. უკრ სოფლებში ხელისუფლება დამსჯელ რაზმებს აგზავნიდა და თავად-აზნაურებისადმი ოდნავი ურჩობისათვის სჯიდა გლეხებს. შემპყლეთაგან გლეხთა გახიზნვის აღსაკვეთად 1830 წელს შემოღებულ იქნა საპაპოროტო სისტემა. და გახიზნულ გლეხებს აღმინისტრაციის სასტიკად დევნიდა.

ქართელმა თავად-აზნაურებმა ჯერ კიდევ 1803 წელს ცარიზმისაგან მიიღეს უფლება ჰყოლოდათ საკუთარი კლასობრივი ორგანიზაცია, ეგრეთწოდებული თავად-აზნაურობის დეპუტატთა საკრებულო. თავიანთი უფლებებისა და პრივილეგიების დასაცავად და მთავრობის ღონისძიებების მოკმედების ერთიანობისათვის თავად-აზნაურები თავიანთი წოდებანი ირჩევდნენ თავად-აზნაურების საგუბერნიო და სამაზრო წინამძღოლებს (მარშლებს), რომლებიც თავად-აზნაურთა წოდების რწმუნებულებს წარმოადგენდნენ. თავად-აზნაურებს ქმნდათ განათლების უპირატესი უფლება: მათთვის საქართველოში გახსნილი იყო სპეციალური „ეთილ-შობილთა სასწავლებელი“. რომლის მოწაფეებს სტიპენდიები ეძლეოდათ. თავად-აზნაურთა შვილებს სწავლის მისაღებად აგზავნიდნენ რუსეთშიც, სადაც ისინი ეწყობოდნენ სამხედრო სასწავლებლებსა და უნივერსიტეტებში. სახელმწიფო სამსახურში შესასვლელად თავად-აზნაურებისათვის გზა ფართოდ იყო ხსნილი. მათ განსაკუთრებით თავისუფლად აძლევდნენ სამხედრო და საპოლიციო თანამდებობებს. ჯარში და აღმინისტრაციის სამსახურისათვის თავად-აზნაურებს ეძლეოდათ პენსიები. ორდენები და ფულადი ჯილდოები.

მეფის მთავრობა აღნიშნული ღონისძიებებით იმზრობს თავად-აზნაურობას და ამავდროს დასაყრდენს იძენს ქალაქის სავაჭრო ბურჟუაზიაში. ეგრეთწოდებულ მოქალაქეებში. ბურჟუაზია მეფის მთავრობისაგან ღებულობს მთელ რიგ შეღავათებსა და პრივილეგიებს. მათ შორის: სახელმწიფო სამსახურში შესვლის უფლებას. მთელ ამიერ-კავკასიაში უმაღლესი ეპირობის უფლებას, უპირატესობას რუსეთის არმიისათვის სურსათისა და სხვა საგნების მიწოდების, თევზის, ნავთის და სხვა სარეწაოს ოჯახით აღების საქმეში.

ბურჟუაზიის ბევრი მდიდარი და გავლენიანი წარმომადგენელი ეწყობა სახელმწიფო სამსახურში. ღებულობს ხარისხს, ორდენებს და მასთან ერთად რუსეთის აზნაურის უფლებებს.

ცარიზმი ყოველმხრივ ზრუნავდა მრავალრიცხოვან ქართველ. სომეხ და მაჰმადიან სამღვდელთაზეც. რომ მისი დახმარებით გაეტარებინა მშრომელი მასების იდეოლოგიური დამოწმების პოლიტიკა. საქართველოს ეკლესიებსა და მეჩეთებში გუნდრუქს აკმევდნენ და დაუღალავად ლეკულობდნენ „ეთერი მეფის“ კოლონიზატორული პოლიტიკის წარმატებისათვის.

ქართველმა ხალხმა, რომელიც წინათაც უაღრესად მძიმე მდგომარეობაში იყო და საგარეო მტრების ხშირი შემოსევისა და თავისი ფეოდალების მხრით ჩაგვრა-ექსპლუატაციის გამო იტანჯებოდა, ცარიზმის ბატონობის დამყარებასთან ერთად თუმცა საგარეო უშიშროება მოიპოვა.

მაგრამ მას აქეთ მისი უსირცხვილო ყვლეფა, აშკარა ძარცვა უფრო მეტად გაიზარდა. ამიერ-კავკასიის დაპყრობისას რუსეთის ცარიზმის თითოეული ნაბიჯი აღზევდელი იყო ცეცხლით, სისხლით და ძალადობით. სოლატაყე და დაუსრულებელი ვაიეაგლახი მასების ზეედრადიკალეზმებს უნდა გაესტუმრებინათ უზარმაზარი სახაზინო გადასახადები, მოეხადათ აურაცხელი ნატურალური ბეგარა გზების გასაყვანად, არმიისათვის სურსათისა და აღაფის მისაწოდებლად და სხვ. გლეხებისათვის განსაკუთრებით მძიმე იყო საქაპანე ბეგარა. მშვიდობიან დროსაც კი მართოდ-მართო აღმოსავლეთ საქართველოს გლეხებს უნდა გამოეყვანად ყოველწლიურად (დღეების მიხედვით რომ ვიანგარიშოთ) 112 ათასზე მეტი ურემი ხარ-კამეჩით და 100 ათასამდე სასაპანე ცხენი მღვერებით. გლეხებს ატიალებდა ჯარების დაუსრულებელი ჩაყენება და საშვედრო პირების თვითნებობა. მეტატონენი გლეხებს სასტიკ ექსპლოატაციას უწყევდნენ. მათ მრავალგვარი ბეგარა უნდა მოეხადათ შემამულეთა სასარგებლოდ, უნდა დაემუშაებინათ მათი ყანა და ვენახი, მოეწიათ მათი მოსავალი, მიეტანათ მარცვლეული შემამულის მიერ დანიშნულ ადგილას.

შემამულეთა სასარგებლოდ მიდიოდა აგრეთვე მათი ყმების ყანა-ბაღებს ში მოწყული მოსავლის ნაწილი (ღალა, ქულუხი). მთელი წლის განმავლობაში გლეხებს შემამულისათვის უნდა მიეწოდებინათ: ზოაკო, თევზი, ფრინველი, ყველი, ერბო-კაჩაქი. შემამულეს ყმები აკყავდა შინა-მოსამსახურეებად: მზარეულებად, ლაქიებად, მეგინიბეებად, მეფრინველეებად და ა. შ. ოდნავი დანაშაულისათვის შემამულე სასტიკად სჯიდა ყმებს: ბოჩკილს უყრიდა, საზღაფებში აღაობდა და ზშირად შოლტის ცეშით ჰკლავდა.

როცა შემამულეს ფული დასჭირდებოდა, იგი ყმებს ჰყიდდა თითო-თითოდ და მთელი ოჯახობითაც. თუმცა ეს კანონით აკრძალული იყო, მაგრამ დასავლეთ საქართველოს შემამულენი ყმებს ზშირად მონებდა ჰყიდდნენ თურქეთში.

§ 4. მრეწველობის, ვაჭრობისა და სოფლის მეურნეობის განვითარება

„მისი (ამიერ-კავკასიის და მასთან ერთად საქართველოს) ეკონომიური დაპყრობა რუსეთის მიერ გაცილებით უფრო გვიან მოხდა, ვიდრე პოლიტიკური დაპყრობა“ (ლენინი). მე-19 საუკუნის დამლევს საქართველოში სრულებით არ იყო ფაბრიკა-ქარხნები, არსებობდა მხოლოდ აგურის, კრამიტის, კირის, სახნის, სანთლის დამამზადებელი, ტყევის დამამუშავებელი და სხვ. მომცრო საწარმოები. ბოჩხალის რაიონში სწარმოებდა სპილენძის, ვერცხლისა და ტყევის უმნიშვნელო მოპოვება.

1823 წელს თბილისში ფრანგმა კასტელომ გახსნა აბრეშუმსახვევი ფაბრიკა. იქ ქალთა ოჯახების შრომას იყენებდნენ. მაგრამ ამ ფაბრიკამ მხოლოდ 1835 წლამდე იარსება და დაიხურა. რუსეთთან საქართველოს

ქართველი ტომები მაშინ ჯერ კიდევ ისე დაწოვებული არ იყვნენ ერთმანეთს. ქართული, მეგრულ-ჭანური და სეანური ენები ერთმანეთისაგან ჯერ კიდევ არ იყო გათიშული.

ცხოვრობდნენ მაშინ ქართველები ცალკე „სახლებად“. „სახლი“ (კანურ-მეგრულად „ოხორი“, სეანურად „ლაზორი“ ანუ „ლაზორი“) ერთი დიდი ოჯახი იყო, რომელიც მხოლოდ ნათესაუებისაგან შესდგებოდა და ერთს ჰქვამდა, ერთს სახლში ცხოვრობდა. სახლების ჯრებული შეადგენდა ცალკე თემს, თემთა კრებული-კი — „ნათესავს“ ანუ ტომს. სახლის სათავეში ჯერ უფროსი ქალი იდგა, რომელიც „დასახლისად“ იწოდებოდა. დასახლის განაგებდა სახლის ყველა საქმეს. შემდეგ უკრავტყობა შამაკატების ხელში გადაეღდა და დასახლისის ადგილი „მამასახლისმა“ დაიჭირა. ტომსაც ჰყავდა ამოჩეული მშართველები, სატომო საბჭო, ტომის წინამძღოლები — ცალკე სამხედრო საქმისათვის, ცალკე — სამოქალაქოსათვის, და სხვები.

პირველყოფილ-თემური წყობილების დროს არ არსებობდა კერძო საკუთრება. მწიკა საზოგადო საკუთრებას შეადგენდა და მას საზოგადო ძალით ამუშავებდნენ.

ცალკე ჯარი მაშინ არ არსებობდა. თვითონ ხალხი იყო ჯარი. ამიტომაც რომ მაშინ სიტყვა „ერი“ ხალხსაც ნიშნავდა და ჯარსაც.

ერისშვილები საცესებით თანახმობრი იყვნენ და მათ ერთმანეთშიაც დიდი ერთობა ჰქონდათ.

მაგრამ თანდათან გამოიცვალა ჩვენი წინაპრების ცხოვრება. შემოვიდა ლითონის იარაღი, ჯერ სპილენძის, შემდეგ — ბრინჯაოსი და, დაბოლოს, რკინისაც. ქართველმა ტომებმა ძალოანად არე ისწავლეს ლითონის დამუშავება, ზოგი ლითონი ხომ ქართველი ტომების მიერ არის აღმოჩენილი. ამიტომ ქართველ ტომების ისტორიაში ლითონის იარაღის გავლენა უფრო ადრე გამოჩნდა.

ლითონის იარაღმა ადამიანის შრომა უფრო ნაყოფიერი გახადა. ვისაც ჭბოდა ხელში ლითონის იარაღი ეჭირა, ის ბუნებასთან ბრძოლაშიაც უფრო ღონიერი იყო, ვიდრე ძველად ქვისა და ხის იარაღების დროს. ამიტომ ხალხი უფრო შემძლებელი და მტედარი გახდა და უფრო ადვილადაც მრავლდებოდა.

თანდათან გაჩნდა კერძო საკუთრებაც. ყველზე ადრე, კერძო საკუთრების საგნად იარაღი იქცა. იარაღს ადამიანი იმიტომ ირემებდა ძველად, რომ უფრო ხშირად თვითონ აკეთებდა მას, თვითონ ხმარობდა და ზოგჯერ თანაც დაქონდა მუდმივ.

იარაღს ძველ ქართულად „ჭურჭელი“ ერქვა. ძველი ქართველის კერძო ქონება და სიმდიდრე სწორედ „ჭურჭელი“ იყო. ამიტომ იყო რომ შემდეგშიც „ჭაჭურჭლეს“ ეძახდნენ ამ სოგანძრესა და ხაზანძს, სადაც კერძო პირები და მეფეები თავიანთ სიმდიდრეს ინახავდნენ ხოლმე.

ლითონის იარაღის გავრცელება ყველას არ შეეძლო. ზოგი გულდაგულ სწავლობდა მჭედლობას და შემდეგ თავს ამ ხელობით იჩენდა. ვისაც იარაღი სჭირდა, მაგრამ მისი გაკეთება არ შეეძლო, ის მჭედელთან მი-

„მეტრების“ პირველი დღეებიდანვე მრავალჯერ აღიძრა თბილისში მავლის ფაბრიკის გახსნის საკითხი, მაგრამ ეს წამოწეება მხოლოდ 1853 წელს განხორციელდა. ისიც ძალიან მცირე ხნით. ხანმოკლე იყო გორის მაზრაში გახსნილი შინის ქარხნების არსებობაც. მეფის მთავრობას განზრახული ჰქონდა შაქრის ქარხნის აგება, მაგრამ ესეც განუხორციელებელი დარჩა.

უკეთეს მდგომარეობაში იყო საქართველოში ეპქრობა. ადგილობრივი ეპქრები საქონლის შესასყიდად მიემგზავრებოდნენ მოსკოვს, ნიჟნონოვგოროდს და საზღვარგარეთაც: ლიპკოვში. ტრეისტში და სხვა სავაჭრო ქალაქებში.

მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებიდან ძლიერდება რუსეთის ფაბრიკების საქონლის შემოტანა საქართველოში. თბილისში იხსნება რუსეთის საქონლის გამსაღებელი სავაჭრო კანტორები. რუსეთთან ეპქრობა სწარმოვბა და საქართველოს სამხედრო გზით, აგრეთვე შავი ზღვით ულგეისა და ფოთის მეშვეობით.

საქართველოდან როგორც რუსეთში, ისე საზღვარგარეთ გაქონდათ აბრეშუმი, მატყლი, ლინო, ძვირფასი ხე-ტყე.

ეპქრობის გატბოვლებასთან ერთად შესაშინებელ იზრდებოდა საქართველოს ქალაქები, განსაკუთრებით თბილისი, რომელიც მთელი კავკასიის მხარის ადმინისტრაციულ ცენტრს წარმოადგენდა. 1825 წელს საქართველოში ითვლებოდა 6 ქალაქი: თბილისი, ქუთაისი, გორი, თელავი, სოფალი და ულუეი (სამეგრელოში, სადაც მოწყოშილი იყო ნავსადგური). ამ ქალაქების მოსახლეობა ორივე სქესისა რამდენადმე აღემატებოდა 53 ათას კაცს. მაგრამ 1850-52 წლებში საქართველოში უკვე 12-მდე ქალაქი, რომელთა მოსახლეობა 74 ათას კაცამდე აღწევს. იწყება ქალაქების კეთილმოწყობა. თბილისში, მაგალითად, იწყებენ ქუჩების მოკირწყლვას, ქუჩების დაგებას. ევროპული ყაიდის შენობების აგებას. თბილისში ხსნიან საავადმყოფოს, საჯარო ბიბლიოთეკას, აშენებენ თეატრის საუცხოო შენობას. 1840 წელს თბილისში შემოიღეს „ქალაქის საზოგადოებრივი სამმართველო“, რომელიც შესდგებოდა ქალაქის მოსახლეობის შეძლებული კლასების წრიდან გამოსულ ქალაქის თავისა და ექვსი ხმოსნისაგან.

საქართველოს სოფლის მეურნეობა საერთოდ დაბალ დონეზე იდგა. ამის ძირითადი მიზეზი იყო ტარიზმის სასტიკი კოლონიური პოლიტიკა. რომელიც აფერხებდა უმდიდრეს ბუნებრივ შესაძლებლობათა გამოყენებას ქვეყნის ეკონომიური განვითარებისათვის და სოფლად ფეოდალურ ბატონყმური ურთიერთობის ბატონობა.

მართალია, მეფის მთავრობამ რუსეთის მრეწველობის საჭიროების გამო მიიღო ერთგვარი ზომები საქართველოში ტექნიკური კულტურების დასაწერგავად. ასე, ამერიკიდან გამოიწერეს ბამბის საუკეთესო თესლი. ხდებოდა ინდიგოს, შაქრის ლერწმის. ევროპული ჯიშების ვაზის და ხეზოლის გაშენების ცდები. საქართველოში ძველთაგან გაერცლებული იყო მეაბრეშუმიება. სოფლის მეურნეობის ამ დარგის შემდგომი განვი-

თარებისა და მოსკოვის საფეიქრო მრეწველობისათვის ხაში აბრეშუნის რაოდენობის გადიდების მიზნით, მთავრობა ღებულობდა ზომებს საქარ თელოში თუთის ნარგავების გასაფართოებლად და მოსახლეობისათვის საუკეთესო ჯიშის აბრეშუმის თესლის მისაწოდებლად.

რუსეთის მრეწველობის საქირების გამო საქართველოს სოფლის მე-
რეწობისადმი ყურადღება განსაკუთრებით შესაძინევად მფლავდება კე-
კასიის მეფისნაცვლის თავად მ. ს. ვორონცოვის დროს (1845-1854). მის
დროს თბილისში იხსნება ბოტანიკური ბაღი. ეწყობა და ფართოვდება
საცდელ-საჩვენებელი ბაღები ქუთაისში, ოზურგეთში, სუხუმში. სოფლის
მეურნეებს აწვდიან საუკეთესო ჯიშის ეახს. ხეხილის ნერგებს. დასაე-
ლეთ საქართველოში ფართოდ ერცელდება „იზაბელას“ ჯიშის ეახი.
რომელმაც ადგილობრივ მიიღო სახელწოდება „ადესა“ იგი დიდ მოე-
ლას არ მოითხოვს და სოკოს ავადმყოფობის გამძლეა. ამ ეახის ნარგავე-
ბი ჩნდება არა მარტო საქარმიდამო მიწაზე, და ბაღებში. არამედ სოფლის
მომიჯნავე ქალაქებშიაც. საქართველოში იწყება ჩაის კულტურის გაშე-
ნების პირველი ცდები. 1847 წელს ჩაის პირველი ბუჩქები დარგეს აუ-
იუმის ბოტანიკურ ბაღში და ოზურგეთის საცდელ ბაღში. ფოთში ჩა-
ყარეს ფორთოხლისა და მანდარინის სანერგეები. დაიწყო საუკეთესო
ჯიშების თამბაქოს გაშენება ამჟენიველო მასშტაბით. ეს კულტურა ისე
სწრაფად გავრცელდა. რომ ძალიან მალე დაიწყო ქართული თამბაქოს
გატანა მოსკოვში, სადაც იგი წარმატებით უწყევდა მეტოქეობას თურქე-
თის საუკეთესო თამბაქოს. საქართველოში რუსი კოლონიზატორების მე-
შეობით ქალაქების მოსამარაგებლად ფართოდ ერცელდება ბოსტნული
კულტურები: კარტოფილი, კარსალი, კომბოსტო და სხვ. ცალკეული
მსხვილი შემამულენი იწყებენ მთავრობის მიერ სახელგანთქმული და
უცხოეთიდან გამოწერილი სასოფლო-სამეურნეო მანქანების გამოყენე-
ბას. 1850 წელს თბილისში ეწყობა „კავკასიის სოფლის მეურნეობის სა-
ზოგადოება“. დიდ როლს თამაშობდა სასოფლო-სამეურნეო გამოფენები.
რასაც ეს საზოგადოება დროგამოშვებით აწყობდა თბილისში.

რა თქმა უნდა. უმკველია, ერთგვარი დადებითი მნიშვნელობა ყველა
ამ ღონისძიებისა. რასაც განსაკუთრებით ფართოდ ატარებდა თავადი მ. ს.
ვორონცოვი. მაგრამ მხედველობაში უნდა მივიღოთ. რომ ყველა ჩამოთ-
ვლილი ღონისძიება თითქმის არ ეხებოდა გლეხურ მეურნეობას. გაუმ-
ჯობესებული სასოფლო-სამეურნეო მანქანების გამოყენება, ახალი სა-
სოფლო-სამეურნეო კულტურების გაშენება იწყება მხოლოდ ზოგერთი
შემამულის მეურნეობაში, რომლებიც კაპიტალისტური განვითარების
გზას ადგებიან. როგორც წესი, გლეხურ მეურნეობაში თითქმის არ ზდე-
ბოდა არაერთარი გაუმჯობესება. ტექნიკა და ნიადაგის დამუშავება იქ
ეკლავ უაღრესად პრიმიტიული იყო. ყმები მიწის წვრილ, დაქსაქსულ,
შეუსვენებელივ ერთდარიმევე კულტურების თესვით გამოფიტულ ნაკეუ-
თებზე განაგრძობდნენ ძველი, მამა-პაპური წესით მუშაობას. პრიმიტიუ-
ლი კევი და ფიჭვის ფარეხი იყო ძირითადი სამიწათმოქმედო იარაღისა-
ქართველოში.

§ 8. გლეხთა აჯანყებანი

საქართველოს გლეხთა მასები, რომელნიც ორმაგი უღლის — კოლხური და ბატონყმური უღლის ქვეშ აღმოჩნდნენ, ვერ შეუიარაღებოდნენ თავიანთ მძიმე მდგომარეობას ისინი მრავალჯერ ცდილან ამ უღლის გადაგდებას. აწყობდნენ შეიარაღებულ აჯანყებებს რუსთა ხელისუფლებისა და თავიანთი ფეოდალების წინააღმდეგ. უფრო ხშირად გლეხთა ბრძოლა გამოიხატებოდა იმით, რომ ისინი ჰკლავდნენ ყველაზე საძულველ მემამულეებს. მეფის მოხელეებს, უარს ამბობდნენ გადასახადების გასტუმრებასა და ბატონყმური ბეგარის შესრულებაზე. გლეხები ცეცხლს უკიდებდნენ მემამულეთა სახლკაის. სლობდნენ მათს ბაღებს, ჩეხდნენ მემამულურ და საბაზინო ტყეებს და სხვ. საყოველთაო მოვლენად გადაიქცა გლეხების გაბიზნვა მიუღალ ტყეებსა და მთებში. აქ ისინი ჰქმნიდნენ შეიარაღებულ რაზმებს, რომლებიც გლეხთა მასების დახმარებით პატრიზანულ ბრძოლას აწარმოებდნენ მემატონეთა და მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ.

მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში: განსაკუთრებით ცნობილი გახდა ერთ-ერთი შეიარაღებული რაზმი, რომლის სათავეში იდგა გლეხი არსენა ოძელაშვილი. ხალხი არსენაში ხედავდა გლეხთა საქმისათვის და შთაგრულ-ექსპლოატაციითა წინააღმდეგ მებრძოლს. არსენას გმირობა მრავალი ხალხური თქმულებისა და ლექსის საგნად იქცა და ფართოდ აისახა ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში.

გლეხთა პირველი მასობრივი აჯანყება მოხდა 1804 წელს, აღმოსავლეთ საქართველოს მთაგორიან რაიონში, სადაც საქართველოს სამხედრო გზა გადის. აქ იარაღი აღმართეს მთიულებმა. ბევსურებმა, მობეჯეებმა და ოსებმა. აჯანყებულებმა ბრძოლა გამოუცხადეს ცარისტის მხრით არადადმიანურ ჩაგვრას და მემამულურ ექსპლოატაციას. ისინი აცხადებდნენ. უკუთვისია ჩვენს კოლ-შვილთან დავიხოცეთ, ვიდრე ასეთ ცხოვრებას ვითმენდეთო. მთავარსარდალმა თავადმა ციცქშვილმა დიდძალი ჯარი დასძრა აჯანყებულთა წინააღმდეგ და გასცა ბრძანება. არაფერ დაინდოთ. ეს დირექტურა ზუსტად შესრულდა. არ ინდობდნენ არც ქალებს, არც ბავშვებს. არც მოხუცებს. მრავალი ათეული სოფელი მიწასთან გაასწორეს. შეიპყრეს და სასტიკად დასაჯეს აჯანყების ხელმძღვანელები — 70 კაცზე მეტი.

1812 წელს კახეთში მოხდა უფრო დიდი აჯანყება. რომელიც შემდეგ მუშობელ რაიონებსაც მოედო. აჯანყება დაიწყო ნობათის ზარის ხმაზე 1812 წლის 31 იანვარს თელავის მაზრის სოფელ ახმეტში. ჩამდინიშ დღის განმავლობაში იგი მოედო მთელ კახეთს და მის მომიჯნავე დუშეთის (მაშინდელი ანანურის) მაზრას. გლეხები მოულოდნელად თავს დაესხნენ მეფის ჯარის რაზმებს, რომლებიც დამანაკებელი იყვნენ მთელ რიგ სოფლებში, და ამოწყვეტეს ისინი, თავს დაესხნენ სოფლისა და თელავის ციხე-სიმაგრეებს და პირველში მოკლეს ყველა რუსი მოხელე. სასტიკად უმკლავდებოდნენ ცაღათელ, ყველაზე საძულველ მემამულე-მემატონეებს, ჰბუგავდნენ და ანადგურებდნენ მათ სახლკაის.

ამ აჯანყების საბოლოოდ ჩაქრობა მეფის ჯარებმა შესძლეს მხოლოდ 1813 წლის ზაფხულში. „ბუნტის თავებს“ გაუსამართლებლად და გამოუძიებლად ადგილობრივ ახლობლებს სხვების დასაშინებლად.

1819-20 წლებში იმერეთში მოხდა მასობრივი აჯანყება. იგი მოედო იმერეთის ოთხსავე ოლქს, მან გამოძაფრება კპოეა გურიიში და ნაწილობრივ სამეგრელოში. აჯანყება განსაკუთრებული სისასტიკით ჩააქრეს. გენერალმა ერმოლოვმა გასცა ბრძანება, „ის სოფლები, სადაც მოსახლეობამ იარაღი აღმართა, საბოლოოდ მოსრეთო“.

1829 წელს მეფის მთავრობამ განიზრახა მილიციის შეგროვება საქართველოს მოსახლეობაში თურქეთის წინააღმდეგ ომში გასაგზავნად. ამასთან დაკავშირებით საქართველოში დაიწყო გლეხთა საყოველთაო აჯანყებანი. თბილისში, თელავში და სხვაგან ტარდებოდა ფარული კრებები, სადაც ერთმანეთს ფიცს აქლევდნენ: „მთავრობის მოთხოვნებს არ დავემორჩილოთ“, „გვიჯობს დავიხოცოთ, მაგრამ მოლაშქრენი არ შევცდეთ“. ამ შექარის ზეგავლენით, სახალხო მოძრაობის ზრდის შიშით ხელისუფლებამ ამგერად ხელი აიღო თავის ამ განზრახვაზე.

საქართველოს გლეხთა აჯანყებებს შორის განსაკუთრებული ორგანიზებულობით განიჩიოდა გურიის 1841 წლის აჯანყება. ამ აჯანყების თვალსაჩინო ხელმძღვანელები იყვნენ თვით გლეხები. ისინი მთელ გურიიში და ჰეზობელ იმერეთსა და სამეგრელოში აგზავნიდნენ აგენტებს და „ამაღლელებელ“ წერილებს, რომლებიც ხალხს მოუწოდებდა იარაღი აღემაართათ ცარიზმისა და მემამულეთა წინააღმდეგ. აჯანყება დაიწყო 1841 წლის 22 მაისს. აგვისტოს დამდეგისათვის იგი უკვე მთელს გურიას მოედო. შეიარაღებულ აჯანყებულთა რიცხვმა 7000 კაცს გადააჭრეტა. გლეხებმა სერიოზული წარმატებანი მოიპოვეს მეფის ჯარებთან შეტაკებაში. ბოლოსდაბოლოს მთავრობის ხელში ჩაეგდო მხოლოდ ცოტე-სიმავრე და ჭალაქი ოზურგეთი (ამგანად ქ. მანარაძე), სადაც თავი შეაფარეს გურულმა აზნაურებმაც თავიანთი ცოლ-შვილითურთ; მათაც აჯანყებულთა ალყა ერტყათ. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც კავკასიის ხელისუფლებამ გურიაში გაგზავნა მსხვილი სამხედრო ერთეულები და არტილერია, მეტი ძალა მთავრობის მხარეზე აღმოჩნდა. მეღვარი უთანასწორო ბრძოლის შემდეგ გლეხები იძულებული იყვნენ ოზურგეთიდან ალყა მოეხსნათ და გაფანტულიყვნენ. მეფის სადამსჯელო რაზმები გაიგზავნა გურიის ყველა რაიონში. აჯანყების ათმა მეთაურმა მოასწრო ჰეზობელ თურქეთში გადამალვა, 50 კაცი შეიპყრეს და სამხედრო სასამართლოს გადასცეს. აჯანყება ჩააქრეს.

ცარიზმის კოლონიურ ჩაგვრასა და ბატონყმურ ექსპლოატაციას გადამწყვეტ წინააღმდეგობას უწევდნენ ოსი გლეხები. ოსი გლეხების ყველაზე დიდი აჯანყებანი მოხდა 1804 წელს, 1807-1810 წლებში, 1821, 1830 და 1840 წლებში. 1840 წლის აჯანყებას მეთაურობდა ბაბე ბაბისაშვილი. იგი ყველაზე ორგანიზებული აჯანყება იყო ოსებმა კავშირი დაამყარეს შამხლთან, რომელიც მეთაურობდა ჩრდილო კავკასიის მთიელთა შეურიგებელ ბრძოლას ცარიზმის წინააღმდეგ. რუსეთის სარდლობამ

ოსებს წინადადება ზისცა იარაღი აეყარათ. მაგრამ მათ უპასუხეს. შეჰამელეთა მონობაში ჟოფნა სამარცხვინოდ მიგეჰანია და უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე ეიბრძოლებთო. მართლაც, ოსი გლეხები განსაკუთრებით გმირულად იბრძოდნენ. ქალები, მოხუცები და ბავშვებიც ამაჯობინებდნენ ცეცხლში და ნანგრევებზე დაღუპვას, ეიდრე ტყვედ ჩაეარდნას რააც აჯანყებულებს ტყუილწამალი უთავლებოდათ და წინააღმდეგობის გაწევის არავითარი შესაძლებლობა არ იყო, ისინი უფსკრულში ვარდებოდნენ და იღუპებოდნენ, მაგრამ სოცხლად არ ნებდებოდნენ. სოფელ ბაგიეთკარში მოხდა ასეთი შემთხვევა. ერთერთ კოშკში ჩასაფრებული იყო და არ ნებდებოდა რამდენიმე კაცი. რუსთა რაზმის უფროსმა თავადმა ანდრონიკაშვილმა წინადადება ზისცა დანებებულებს ან. უკიდურეს შემთხვევაში, ქალები და ბავშვები ბანკ გამოეშვათ. კოშკში აღყაშვებორცმულებმა უპასუხეს: „ეს კოშკი ჩვენ სამარცდ გაეიხადეთ. დაე ცოლები და შვილები ჩვენთან ერთად დაიღუპნენ. ეიდრე მტრებს ზელთ ჩაუვარდნა“.

მეფისა და ფეოდალების მხრით ჩაგვრის წინააღმდეგ მრავალჯერ აჯანყდნენ აფხაზეთის გლეხებიც. 1830 წელს მოხდა კოდორის რაიონის აფხაზი გლეხების მღელვარება. ისინი თავს დაესხნენ ილირის მონასტრს და იქ აფხაზეთის მთავრის ჩაბა-შერეაშობის სახლი გადასწვეს 1840 წელს აფხაზეთში მოხდა დ.დი აჯანყება. ამ აჯანყების ზელმძღვანელი იყო გლეხი ისმაილ ჯოჯუა. ფეოდალებმა. რუსეთის ჯარების დახმარებით, ეს აჯანყება ჩააქრეს. აჯანყებული აფხაზები დასაჯეს, ბევრი უჩიო აფხაზი გადაასახლეს თურქეთში. 1841 წელს აფხაზეთიდან გადაასახლეს დარის ზეობის მცხოვრებნი. 1850-60 წლების პერიოდში აფხაზეთიდან თურქეთში გადაასახლეს 20 ათას კაცზე მეტი.

§ 6. ქართლში თავად-აზნაურთა შემოჭრულმა საარჩმის წინააღმდეგ

რუსეთთან საქართველოს „შეერთების“ შემდეგ ქართველი დიდკაცობის ერთმა ნაწილმა არ მოიხსურა შერიგებოდა თავის პოლიტიკურ უფლებათა დაცვას. მას დამტკიცებად მოჰმდა რუსეთის მეფის „უზრალთა ქვეშევრდომობა“ მას სურდა საქართველოს სათავეში დაეყენებინა ქართველი მეფეები და თავად-აზნაურობა და მათთვის ჩაეზარებინა ქართველი ხალხის ზელი. ამ თავად-აზნაურულ მოძრაობას აზნაგმა სტალინმა „ფეოდალურ-მონარქიული ნაციონალიზმი“ უწოდა.

თავად-აზნაურობას არ შესწევდა ძალა საარჩმის წინააღმდეგ დამოუკიდებლად გამოსვლისათვის. ამიტომ ის ცდილობდა ამ მიზნით გლეხთა მასობრივი ბრძოლის გამოყენებას და მის წარმართვას თავისი ინტერესებისათვის. ასე იყო. მაგალითად. 1812 წელს კახეთის გლეხთა აჯანყების დროს. მაშინ კახეთის მრავალ თავად-აზნაურს შორის მოძრაობას მიემხრო ბატონიშვილი ალექსანდრე, რომელიც მაშინ ირანში იმყოფებოდა და ინგლისისა და ირანის ოქროს მეოხებით შესაძლებლობა ჰქონდა აჯან-

უბელთა დასახმარებლად გამოეგზავნა ლექთა რაზმები. მაგრამ გლეხებმა ალექსანდრე ბატონიშვილის დროშას მალე ზურგი შეაქციეს. ვინაიდან. თავად-აზნაურები, ლეკებთან ერთად, რუსეთის ჯარებზე არანაკლებ ძალადობას ჩადიოდნენ და აპარტახებდნენ გლეხთა სახლკარს. 1832 წელს მეფის ხელისუფლებამ თბილისში აღმოაჩინა თავად-აზნაურთა შეთქმულება ცარიზმის წინააღმდეგ. თუ ეს შეთქმულება გაიმარჯვებდა, შეთქმულთა განზრახვით, საქართველოში ხელისუფლება უნდა გადასულიყო ქართველ თავად-აზნაურთა ხელში ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით, რომელიც ამ საქმეში იმედებს ირანისა და ინგლისის დახმარებაზე ამყარებდა.

შეთქმულება გახსნა მისმა ერთერთმა მონაწილემ. მეფის მთავრობას ამ შეთქმულებისათვის განსაკუთრებით სერიოზული მნიშვნელობა არ მიუკუთვნებია. ვინაიდან მან მხედველობაში მიიღო შეთქმულთა ძალეობის სისუსტე. შეთქმულების მონაწილენი შედარებით მსუბუქად დასაჯეს. შემდეგ ყველამ ძალიან მალე მოინანია თავისი „ცოდებები“. ისინი გადასახლებიდან დაბრუნდნენ და მეფის სამსახურში მოექცნენ. ერთერთი შეთქმული თავადი გრ. ორბელიანი შემდეგ კავკასიის მეფისნაცვლის თანაშემწეც კი იყო.

თავად-აზნაურულ მოძრაობას ქართველი ხალხის ცხოვრებაში არაერთი კვალი არ დაუტოვებია. თავად-აზნაურობა უყოყმანოდ ჩაღდა ცარიზმის სამსახურში და, მასთან კავშირში მყოფი. ბოძოლას აწარმოებდა ქართველ მუშათა და გლეხთა რევოლუციური გამოსვლების წინააღმდეგ.

§ 7. ძარბაველი ხალხი რუსული კულტურის ზეგაველენის ძეგლი

საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ, უეჭველია. ხელი შეუწყო დიდი რუსი ხალხის უშუალო დაახლოებას ქართველ ხალხთან. თუ ჯარები, პოლიციელები და მოხელეები საქართველოში ცარიზმის ძალაუფლების დასამყიდრებლად და ადგილობრივი მოსახლეობის ძალდატანებით გასარუსებლად იგზავნებოდნენ, სამაგიეროდ აქ ჩამოდიოდნენ რუსი ხალხის მოწინავე წარმომადგენლებიც. კავკასიაში გადმოსახლეს ბევრი დეკაბრისტი. 1825 წელს ცარიზმის წინააღმდეგ მომხდარი შეიარაღებული აჯანყების მონაწილენი. საქართველოში დიდხანს ცხოვრობდა და პასუხსავე სამსახურებრივ პოსტზე მუშაობდა დიდი რუსი მწერალი ა. ს. გრიბოედოვი. ის დაახლოებული იყო ქართველი საზოგადოების მოწინავე პროგრესულ ნაწილთან, მან ცოლად შეირთო ცნობილი ქართველი პოეტის ა. ჯავახიშვილის ქალიშვილი. საქართველოს ესტუმრა დიდი პოეტი, გენიოსი, რუსი ხალხის სიამაყე და დიდება ა. ს. პუშკინი. რომელმაც კავკასიას და საქართველოს თავისი მთელი რიგი შესანიშნავი ნაწარმოებები უძღვნა. პუშკინის ნაწარმოებთა ქართულად თარგმნა, ჯერ კიდევ პოეტის სიცოცხლეზე დაიწყო. ასე პოეტმა ა. ჯავახიშვილმა თარგმნა „იანიჩარი“, „ნანგრევი“, „სიზმარი“, „ყვავილი“ და სხვ.

კავკასიაში ორჯერ გადმოასახლეს დიდი რუსი პოეტი მ. ი. ლერმონტოვი. ის ესტუმრა საქართველოს, მან იმგზავრა კახეთში და თავის შესანიშნავ ნაწარმოებებში საკმაოდ დიდი უწრადილება დაუთმო შიორსაქართველოს და თავისუფლებისმოყვარულ მის ხალხს.

1851 წელს თათქმის ექვსი თვე დასყო თბილისში მხატვრული სიტყვის დიდმა გენიოსმა ლევ ტოლსტოიმ. რომელმაც აქ დასწერა თავისი პირველი დიდი ნაწარმოები „ბავშვობა და სიყმა“

მაშინ, როცა თვითმპყრობლობა „ევროპის ყანდარმად“, თავისუფლებისა და რევოლუციური აზროვნების ჩაშლზობად გამოდიოდა. დიდმა რუსმა ხალხმა ლიტერატურის, ხელოვნების, მეცნიერებისა და პოლიტიკის გენიალურ წარმომადგენელთა სახით თვალსაჩინო ადგილი დაიკავა მოწინავე პროგრესულ კაცობრიობაში. რუსმა ხალხმა შექმნა ძლიერი კულტურა, აღზარდა და მსოფლიოს მისცა ისეთი დიდი ტალანტები. როგორიცაა პუშკინი, ლერმონტოვი, ტუტჩენკო, დოსტოევსკი, ლ. ტოლსტოი, გერცენი, ნეკრასოვი, ბელინსკი, ჩერნიშევსკი, დობროლუბოვი და დიდ მეცნიერთა, მხატვართა და მსახიობთა მთელი გაღრევა. რუსი ხალხის ამ ქეშმარიტმა შეიღებმა სახელი გოუბეკეს რუსულ ნაციონალურ კულტურას. მათ ძლიერი გავლენა მოახდინეს მსოფლიო კულტურაზე. ეს გავლენა, რა თქმა უნდა, ქართველი ხალხის კულტურასაც დაეტყობოდა.

5 მ. განათლებისა და კულტურის მდგომარეობა სამართავ-ლოში 22-18 საუკუნის პირველ ნახევარში

ცარიზმმა ანგარიში არ გაუწია ქართველი ხალხის მღიდავ კულტურულ მემკვიდრეობას და საქართველოს შემოერთების შემდეგ აქ მძინვარე და შეურიგებელი რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარება დაიწყო. საქართველოში 1801 წლამდე არსებული სკოლები დახურეს. 1802 წელს თბილისში გაიხსნა ორკლასიანი სკოლა თავადაზნაუროთა ბავშვებისათვის. ეს იყო ერთადერთი სასწავლებელი მთელ საქართველოში. 1804 წელს ეს სკოლა გადაკეთდა „თბილისის ყოთილშობილთა სასწავლებლად“. 1817 წელს თბილისში გაიხსნა მართლმადიდებელთა სასულიერო სემინარია, ხოლო 1822 წელს — სომეხ-გრიგორიანთა სემინარია. ეს ორი სკოლა აშზადებდა კულტის მზახვრთ.

1830 წელს „ყოთილშობილთა“ სასწავლებელი გიზნაზად გადაკეთეს. თავადაზნაუროთა ქალიშვილების სწავლებისათვის დაარსდა საეკიალოური პანსიონი, რომელიც 1840 წელს ამიერ-კავკასიის ქალთა რსტიტუტად გადაკეთდა.

1830 წლიდან საქართველოს მაზრებში იწყება ორკლასიან სასწავლებელთა გახსნა. 1853 წელს თბილისში გაიხსნა პირველი კომერციული სასწავლებელი. ჩვენი ქვეყნის მთელი სასკოლო ქსელი მაშინ შესღვებოდა ორი გიშნაზიისაგან. 14 სამაზრო სასწავლებლისა, 11 დაწყებითი და 12 კერძო სკოლისაგან. მოსწავლე ბავშვთა რაოდენობა 3000 კაცს არ აღე-

მატებოდა. თუ მხედველობაში მივიღებთ. რომ საქართველოს ორივე სქესის მოსახლეობა მაშინ 800 ათასამდე მცხოვრებს შეიღგენდა. მოსწავლეთა რიცხვი 0,4 პროცენტს არ აღემატებოდა.

1819 წელს დაიწყო პირველი გაზეთის — „საქართველოს გაზეთის“ გამოცემა. ეს იყო ოფიციალური გამოცემა. მან იარსება 1821 წლამდე და შემდეგ მისი გამოცემა შეაჩერეს. 1829 წლიდან სოლომონ დოდაშვილის რედაქტორობით გამოვიდა ქართულ ენაზე „თბილისის უწყებანი“. ამ გაზეთში იბეჭდებოდა ორიგინალური სტატები, ცნობილი რუსი მწერლებისა და პოეტების ნაწარმოებთა თარგმანი. ამ გაზეთში დაიბეჭდა ა. ს. პუშკინის რომანის „ევგენი ონეგინის“ კალკულური თავები. „თბილისის უწყებანის“ არსებობა ხანმოკლე იყო, ის დახურეს 1832 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის ამ გაზეთის რედაქტორის სოლომონ დოდაშვილის დაპატიმრებასთან დაკავშირებით.

1852 წლიდან ცნობილი ქართველი დრამატურგის გ. ერისთავის რედაქტორობით გამოდის პირველი ქართული ყოველთვიური ჟურნალი „სიცარიე“. ჟურნალი ეხებოდა და იხილავდა აქტუალურ საზოგადოებრივ საკითხებს. აქ იბეჭდებოდა ა. ჭავჭავაძის, ნ. ბარათაშვილის, გ. ერისთავის და სხვათა ნაწარმოებები, რუსეთის და უცხოეთის მწერლების თარგმანი. ჟურნალმა უსახსრობის გამო მხოლოდ ორ წელიწადს იარსება. 1857 წელს ამ ჟურნალის გამოცემა განახლდა ი. კერესელიძის რედაქტორობით.

1846 წელს თბილისში დაარსდა მუდმივი რუსული თეატრი. მალე მას შემდეგ თბილისში მოიწვიეს იტალიური ოპერა.

1850 წლის 2 იანვარს თბილისის ეკლესია პირველი გიმნაზიის პატარა სკენაზე პირველად დაიდგა ქართულ ენაზე ახალგაზრდა დრამატურგის გ. ერისთავის კომედია „გაყრა“. მეფისნაცვალმა თავადმა ეორონკოვმა დაავალა გ. ერისთავს პირველი ქართული პროფესიული დასის მოწყობა. 1850 წლის 1-ლი ნოემბრიდან ქართული თეატრის შესანახად მთავრობა ყოველწლიურად იღებს 4.000 მანეთს. 1851 წლის 1-ლ იანვარს გაიმართა ქართული თეატრის პირველი წარმოდგენა სათეატრო შენობაში (ყოფილი მანეთი), სადაც იდგმებოდა რუსული წარმოდგენებიც; დაიდგა კომედია „გაყრა“. გარდა გ. ერისთავისა, პირველი ქართული დრამატურგები იყვნენ ი. კერესელიძე, ზ. ანტონოვი, მეიპარიანი, გ. ჯაფარიძე, გ. დვანიძე. იგივე პირველი იყვნენ ქართული დრამატული დასის პირველი კადრებიც. მსახიობ ჭალებში გამოირჩეოდნენ კორძაია, ნათიშვილი და სხვ. გ. ერისთავის თეატრმა იარსება სულ ხუთი სეზონის განმავლობაში და დადგა 30-მდე პიესა, მაგრამ უაღრესად დიდი იყო მისი კულტურული მნიშვნელობა. ამ თეატრმა მტკიცე წინამძღვარი შეუქმნა ქართული სასცენო ხელოვნების შემდგომ განვითარებას. გ. ერისთავის პიესა „გაყრა“. ზ. ანტონოვის „მზის დაბნელება საქართველოში“ დღემდე იდგმება სკენაზე როგორც კლასიკური დრამატურგიის საუკეთესო ნიმუშები.

ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებების გაელენით, საქართველოში იწყება ქართული ნაციონალური ლიტერატურის სწრაფი აღორძინება და შემდგომი განვითარება.

ამ პერიოდის რომანტიკული მიმართულების წამომადგენელი იყვნენ პოეტები ე. ორბელიანი (1812-1890 წწ.), ა. ჯავახიშვილი (1786-1845 წწ.), გ. ორბელიანი (1800-1883 წწ.), ნ. ბარათაშვილი (1816-1845 წწ.). ამ პერიოდის ყველაზე უფრო გამოჩენილი პოეტი ბარათაშვილია. მას აკუთვნებენ „მსოფლიო მწუხარების“ პოეტთა რიცხეს მას უწოდებენ ხან „ქართულ ბაიროს“, ხან „ქართულ ლერმონტოს“. ნ. ბარათაშვილი ახალი ქართული პოეზიის ფუძემდებელია. მას მზერაღელ უყვარდა სამშობლო, თავისი ხალხი. პოეტის დანიშნულებად მას მიიჩნია ხალხის სამსახური. მისი იდეალია — პოეტი-მოქალაქე.

ქართულ ლიტერატურაში რეალისტური მიმართულების პირველ წარმომადგენლად ითვლება უკვე მოხსენიებული გიორგი ერისთავი (1811-1864 წწ.) — თურნალ „ცისკარის“ რედაქტორი და პირველი ქართული თეატრის შემქმნელი. ამ პერიოდის ქართულ ლიტერატურაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია დანიელ ჭონქაძეს (1830-1860 წწ.). დ. ჭონქაძე გლეხთა წრიდან გამოვიდა, იგი რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების უძლიერესი გავლენის ქვეშ იზოფებოდა. თავის ერთ-ერთ ნაწარმოებში — „სურამის ციხეში“ (დაწერილია ჯერ კიდევ 1847 წელს, მაგრამ დაბეჭდა თურნალ „ცისკარში“ მხოლოდ 1859 წელს) დ. ჭონქაძემ გაბედულად გაილაშქრა მაშინ საქართველოში არსებული ბატონყმობის წინააღმდეგ.

მოთხრობა „სურამის ციხეში“ ქართულ ხალხში დიდი პოპულარობა მოიპოვა და უძლიერესი გავლენა მოახდინა ქართული რევოლუციური ლიტერატურის შემდგომ განვითარებაზე.

თავი მეორე

კავიბალიზმის განვითარება საქართველოში

§ 1. რუსეთ-თურქეთის ომი 1828-29 წლებში

ახალი ტერიტორიების დასაპყრობად და შავ ზღვაზე სრულ ბატონობაზე გახდომისათვის, რუსეთმა 1828 წლის 14 იანვარს დაიწყო ომი თურქეთთან. მაგრამ ინგლისსა და საფრანგეთს არ უნდოდათ დაეშვათ რუსეთის გაძლიერება და თურქეთის განადგურება. მათ კავშირი შექმნეს და თურქეთის მხარეზე გამოვიდნენ. ომის ძირითად ასპარეზად იქცა ყირიმის, ამიტომ მას „ყირიმის ომი“ ეწოდა. 1854 წლის სექტემბრიდან ინგლისელების, ფრანგების და თურქების ჯარებმა ზღვითა და ხმელეთით ძლევა შემოარტყეს რუსეთის საზღვაო ციხე-სიმაგრეს — სევასტოპოლს, რომელიც შავ ზღვაზე ტარიშის მთაყარი დასაყრდენი იყო თავისი ეკონომიური, სამხედრო და პოლიტიკური ჩამორჩენილობის გამო რუსეთი და მარცხდა ყირიმის ომში. მიუხედავად რუსი ჯარისკაცებისა და გენერალ-

რების განსაკუთრებული სიმაჰაცისა და გმირობისა, სევოსტოპოლი, 11 თვის თავდაცვის შემდეგ, 1856 წლის 9 სექტემბერს იძულებული იყო მტერს დანებებოდა. ყირიმის ომის დროს საომარი მოქმედება კავკასიაში სწარმოებდა. თურქეთის ჯარებმა დაიკავეს სამეგრელო, მაგრამ შემდეგ წინ ვერ წაიწიეს. რუსეთის ჯარებმა აიღეს არტაანი. მათვე წარმატებითი იერიშის შემდეგ, 1855 წლის 15 ნოემბერს აიღეს თურქეთის უძლიერესი ციხესიმაგრე ყარსი.¹ თურქები იძულებული იყვნენ დაეტოვებინათ სამეგრელო.

საზავო ხელშეკრულებით, რომელიც დაიდო პარიზში 1856 წელს, რუსეთს ჩამოერთვა უფლება შავ ზღვაზე ჰყოლოდა სამხედრო ფლოტი ან ჰქონოდა ციხე-სიმაგრეები. სევოსტოპოლის სანაპიროდ რუსეთი იძულებული გახდა თურქეთისათვის დაებრუნებინა უკვე აღებული არტაანი და ყარსი.

§ 10. კავკასიის საბოლოოდ დაპყრობა

რუსეთ-თურქეთის ომის დამთავრების შემდეგ დაიწყო მეფის ჯარების გადამწყვეტი შეტევა კავკასიის მთიელი ხალხების წინააღმდეგ, რომელიც რუსეთს ეურჩებოდნენ. ჩრდილო კავკასიის მთიელები, კ. მარქსის მიერ „დიდ დემოკრატად“ წოდებული, ნიკიერი და ენერგიული ბელადის — შამილის ხელმძღვანელობით 25 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში გმირულად ებრძოდნენ მეფის ჯარებს. შამილს ჰყავდა 30 ათასზე მეტი კარგად შეიარაღებული ჰეომარი, ჰქონდა ზარბაზნებიც. მაგრამ მის წინააღმდეგ მეფე ნიკოლოზ პირველი სულ ახალ-ახალ ჯარს აგზავნიდა კავკასიაში. მთიელთა სოფლებზე შეტევებისას მეფის ჯარი სპობდა ნათესებს, იტაცებდა გოგს, ჩუბდა ტყვეებს და სულ უფრო ახეინებდა მთიელებს ნაყოფიერი ხეობიდან უნაყოფო და თოვლიანი მწვერვალებისაკენ. შამილის ჯარი თანდათან დნებოდა. ბევრი მთიელი მოჰყლეს და ტყვედ ჩაიგდეს. გარდა ამისა, რუსმა გენერლებმა მოახერხეს დაღესტნის ცალკეული თემების უხუცესთა შიმშირობა. შამილს უღალატა მისმა ერთ-ერთმა უახლოესმა თანამებრძოლმა პაგი-მურატმა. 1859 წელს, განსაკუთრებით გმირული თავდაცვის შემდეგ, შამილი იძულებული იყო მეფის გენერლისათვის ჩაებარებინა უკანასკნელი სიმაგრე — სოფელი გუნიბი (დაღესტანი) და თვითონაც ტყვედ დანებებოდა. 1864 წელს იარაღი აიყარეს დასავლეთ კავკასიის მთიელმა ტომებმა. ამ მთიელებიდან ძალდატანებით გადაასახლეს თურქეთში 400 ათას კაცზე მეტი. ასე დამთავრდა ცარიზმის მიერ კავკასიის საბოლოოდ დაპყრობა.

¹ რუსეთის ჯარებს ტყვედ ჩაუვარდათ ანატოლიის არმიის მთავარსარდალი გუბერნატორ-ფაშა, რვა ფაშა, ბევრი შტაბ-ოფიცერი და იმერ-ოფიცერი და მათთან ერთად — ყარსის თავდაცვის ხელმძღვანელი ინგლისელი გენერალი ვილამსი მთელი თავისი შტაბითურთ.

დიოდა, იარაღსა სთხოვდა და სამაგიეროდ რამეს აძლევდა, რაც თვითონ
ეზადა, შინაურ პირუტყვს. კირნახულს ან სხვა რამე საგანს. გარდა ამისა,
გაჩნდა ბევრი სხვა ხელობაც. ზოგი წისკილის ქვის კუთხბანზე დაოსტატ-
და, ზოგი — თიხის ქერქლისაში. ზოგი — რაში. მერმე კიდევ სხვადასხვა
კუთხეში სხვადასხვანაირი ბუნება იყო და ამ ბუნებასთან შეგუებით —
საქმიანობაც სხვადასხვანაირი. ზოგან ლითონის მადანს სთხრიდნენ.
ზოგან ქვის მარილს იღებდნენ. ერთგან მესაქონლეობა უფრო ხელსაყ-
რელი იყო. კარგი საძოვრების წყალობით, მეორეგან მიწისმოქმედებას
უფრო ადვილად უძღვებოდნენ, ნოყიერი ნიადაგის გამო. მაგამ მუკო-
გის პური დასჭირდებოდა ხოლმე, ლითონი იქაც სჭირდებოდა. სადაც მისი
მალარობები არ მოიპოვებოდა; უმარილოდ ხომ ხალხს გაძლება არ შე-
ეძლო. ამიტომ ესენიც ერთმანეთში გაცელა-გამოცელას აწარმოებდნენ.
ასე გაჩნდა აღებ-მოცემა და ეპკობა. უკვე ძველთაძველ დროში ქართ-
ველ ტომებს ეპკობა ჰქონდათ ძალიან შორეულ ქვეყნებთან.

ეპკობდნენ ჯერ უბრალო გაცელის სახით. შემდეგ გაჩნდა ფულის
ფული სხვადასხვანაირი იყო. ასე, მაგალითად, ფულად ხმარობდნენ ძვე-
ლად შინაურ რქოსან პირუტყვს, ხარს. გამოითელიდნენ რამდენ „ზრო-
ხას“ უღრიდა ორივე გასაცვლელი საგანი და ისე სცვლიდნენ. თუ ერთ
მხარეს სათვალავში აეღებოდა. „სართს“ აძლევდა, ამდენსადაამდენს
„ზროხას“ უმატებდა თავის საქონელს. ძროხებით ანგარიშობდნენ ხევსუ-
რები ჯერ კიდევ კოტა ხნის წინათ. ჯოგი ამიტომ დიდ სიმდიდრედ ითე-
ლებოდა და ისიც კერძო ქონების საცუად გადაიქცა.

რაკი ეპკობას სარგებელი მოქმენდა, ამიტომ ვისაც შეეძლო ცდი-
ლობდა მეტი საქონელი დაეშალებინა გასასყიდად, მაგალითად, მეტი
სპილენძის მადანი და ქვე-მარილი ამოეღო, ან მეტი პური მოეყვანა. ნე-
ტი საქონლის დაშალებას მეტი მუშა სჭირებდა. თუ სახლში ბევრი მუშა-
ხელი იყო. ხომ კარგო, თუ არა და იგი სადმე სხვაგან უნდა ეშოენათ.
შეიძლებოდა, ძალა დაეტანებინათ და მუქთად ემუშაებინათ უცხო კა-
ცი. თუ კი იგი ხელში მოხვდებოდათ. ასეთი უცხო კაცი იყო ტყვე.

მაშინ ომიანობა ხშირი იყო. მეზობელი ტომები თავს ესხმოდნენ ერთ-
მანეთს სხვადასხვა მიზეზით, უფრო ხშირად კი სიმდიდრის მოტაცების
გულისხმავს. ასეთს მოტაცებულ სიმდიდრეს ძველ-ქართულად „ნატყვე-
ნავს“ ეძახდნენ. ნატყვენაში „ტყვევ“ შედიოდა, ე. ი., ცოცხალი ადამი-
ანი. ვისაც სახლში ზედმეტი საქმე ჰქონდა გასაკეთებელი, ის ამ ტყვეს
ამუშაევდა პირუტყვსავით. ამგვარ მუშა ტყვეს „მონა“ დაერქვა. ასე
გაჩნდა მონობა.

მონობას მოჰყვა უთანასწორობა ადამიანებს შორის. მონების პატ-
რონი ესე იგი. მონათმფლობელი მონას უყურებდა როგორც პირუტყვს,
თუ მოისურვებდა, გაჰყიდა მონას, ან მოჰკლავდა კიდევაც. პასუხს კი
არაფის აძლევდა. მონათმფლობელის მეზობლებიც, ვისაც მონები არა
ჰყავდა და, არც სიმდიდრე ჰქონდა დაგროვებული, მონათმფლობელებთან
შედარებით დაჰიყვანდნენ და დაუძლურდნენ. თანდათან მონობა მოედო
ტომის თითოეულ წევრებსაც, ერისშვილებს. ლარობი მდიდრისგან სეს-

§ 11. ბატონყმობის გაუქმება საქართველოში

1861 წლის 19 თებერვალს მეფე ალექსანდრე მეორემ გამოსცა მანიფესტი რუსეთში ბატონყმობისაგან გლეხთა განთავისუფლების შესახებ. მეფის მთავრობა იძულებული იყო გაეუქმებინა ბატონყმობა. ვინაიდან ეს აუცილებელი გახდა რუსეთში კაპიტალიზმის განვითარებამ: თანაც მას ეშინოდა, ვაი თუ გლეხები აჯანყდნენ და ბატონყმური წესწყობილება თვითონ კვეთდნენ დაანგრიონო. დასასრულ. ყირიმის ომში დამარცხებამ თვალსაჩინოდ გამოავლინა ბატონყმური რუსეთის სიღატაკე და უძლურება.

აღნიშნული მიზეზები უკარნახებდნენ მეფის მთავრობას, რომ აუცილებელია დაისვას ბატონყმობის გაუქმების საკითხი საქართველოშიცო. განსაკუთრებით კი აქ მომხდარი გლეხთა პლეღეარებანი და გლეხური რევოლუციის საშიშროება აიძულებდნენ მთავრობას ასეთიუსე გადაეჭრა ეს საკითხი.

გლეხთა ყველაზე დიდი აჯანყება ბატონყმობის წინააღმდეგ მოხდა სამეგრელოში 1857 წელს. ამ აჯანყებას ხელმძღვანელობდა მკედელი უტუ მიქაეა. 1858 წელს შემავლეთა წინააღმდეგ გაილაშქრეს და ბატონყმობის გაუქმება მოითხოვეს იმერეთის (ამაღლებისა და ბაღდათის რაიონების) გლეხებმა. გლეხთა მასობრივი გამოსვლა მოხდა 1862 წელს გურიაში. 1863 წელს კი — სამეგრელოში (სენაკის რაიონი). ყმების მღელვარება საქართველოში განსაკუთრებით გაძლიერდა, როცა ხმები გავრცელდა, მეფის მთავრობა რუსეთში ბატონყმობის გაუქმებას ამზადებს. საქართველოში კი, ქართველ თავად-აზნაურთა ზეგავლენით, ყველაფერს უცვლელად დასტოვებსო.

ჩაგრული და ექსპლოატირებული ყმა გლეხების დასაცავად ხმა აღიმალა დიდმა ქართველმა მწერალმა ილია ჭავჭავაძემ.

ბატონყმობა საქართველოს ცალკეულ რაიონებში სხვადასხვა დროს გაუქმდა. კანონი გლეხთა განთავისუფლების შესახებ ქართლ-კახეთში გამოქვეყნდა 1864 წლის 8 ნოემბერს. იმერეთსა და გურიაში — 1865 წლის 13 ოქტომბერს. სამეგრელოსა და ლეჩხუმში — 1866 წლის 1-ლ დეკემბერს. აფხაზეთში — 1870 წელს და სეანეთში — 1871 წელს. ამ კანონების თანახმად, საქართველოს გლეხები თავისუფალნი გახდნენ. მათი ყიდვა-გაყიდვა აკმაღლელი იყო, ისინი უკვე თავად-აზნაურთა საკუთრებას არ შეადგენდნენ. მაგრამ ბატონყმობის გაუქმება საქართველოში ევროპის რუსეთთან შედარებით მოხდა თავად-აზნაურთათვის უაღრესად ხელსაყრელ პირობებში და გლეხთათვის უკიდურესად მძიმე პირობებში. მცირე მაჟულიან თავად-აზნაურებს შეეძლოთ სრულებით არ გამოეყოთ მიწა გლეხებისათვის. თავად-აზნაურები საუკეთესო მიწას, როგორც წესი, თვითონ ინარჩუნებდნენ, ხოლო უარეს მიწას გლეხებს არგუნებდნენ. გლეხებს მიეცათ გაცილებით ნაკლები მიწა, ედრე მათ მანამდე ჰქონდათ მუდმივ სარგებლობაში. ასე, თბილისის გუბერნიაში გლეხებს დააკლდათ 40 პროცენტი მიწა. მიწა სრულებით არ მიუღიათ ყოფილ შინაყმებს.

მოგალაბებებს. ამის შემდეგ, საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების პირველ დღეებიდანვე 28 ათასზე მეტი ყმა უმინაწყოთ აღმოჩნდა და მათ საკუთარი მეურნეობა ვერ გაიჩინეს.

გლეხებს წაართვეს ტყე და საბალახო. მშრალ რაიონებში მემამულის თანხმობის გარეშე გლეხებს არ შეეძლოთ სარწყავი წყლით სარგებლობა. მათთვის გამოყოფილი უმნიშვნელო მიწის ნაკვეთებისა და თავიანთი განთავისუფლებისათვის გლეხებს მემამულეთათვის უნდა ეხდათ დიდი გამოსასყიდი თანხა. ვიდრე გლეხები მთლიანად არ დაფარავდნენ გამო-სასყიდ თანხას, ისინი ჩაებოდნენ დროებით-ვალდებულებად მემამულეთა მიმართ (დროებითი ვალდებულება საქართველოში კანონით მხოლოდ 1912 წელს გაუქმდა). ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაც საქართველო-ში დროებით-ვალდებულები გლეხები მემამულეს აძლევდნენ მოსაელის ნა-წილს, ასრულებდნენ დადგენილ ბეგარას, ხოლო ტყითა და მდელოთი სარგებლობისათვის განსაკუთრებულ ქირას იხდიდნენ. საგლეხო რეფორ-მა საქართველოში სრულებით არ შეხებია გლეხთა განსაკუთრებულ კა-ტეგორიას, ეგრეთწოდებულ ხიზნებს. ხიზნები პეტწილად იყვნენ ან ყმა გლეხები, რომელნიც თავის დროზე გამოექცნენ თავიანთ მემამულეებს და კაბალურ პირობებში თავშესაფარი ჰპოვეს საქართველოს სხვა კუთ-ხის მემამულეებთან, ან მთიელები (ოსები და სხვ.), რომელნიც სახლდე-ბოდნენ მემამულეთა მიწაზე განსაკუთრებული ხელშეკრულებით. ხიზ-ნები მემამულეს უხდიდნენ საკმაო გადასახადს. აგრეთვე მიწის (ყნის, ბაღის, ბოსტნის და სხვა) ყოველგვარი ნაწარმოების ერთი მეათუდიდან ერთ მეხუთედამდე. რეფორმის შემდეგ მიწის საიჯარო ქირის ზრდასთან დაკავშირებით, მემამულენი ხიზნებს თვითნებურად უდიდებდნენ ბეგა-რას ან ზოგჯერ შერეული ადგილებიდან კიდევაც ერეკებოდნენ მათ. ამასთან ხიზნებს, რა თქმა უნდა, ეკარგებოდათ მთელ რიგ თაობათა შრო-მის ნაყოფი: ბაღი, ეენაბი, სამურნეო ნაგებობანი. ასეთი აღმოჩნდა ნამ-დეილად „მემამულური თავისუფლება“, რომელიც მიიღეს საქართველოს გლეხებმა ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ.

§ 12. ზღვისთა გარშალა „მემამულური თავისუფლების“ წინა-აღმდეგ

საგლეხო რეფორმა ვერ დააკმაყოფილებდა გლეხებს, რომელნიც ჯერ კიდევ მის გატარებამდე მოითხოვდნენ მემამულეთა ბატონობისაგან სრულ განთავისუფლებას და მათ სარგებლობაში მყოფი, მათ მიერ დამუ-შავებული მიწის უსასყიდლოდ მათთვის გადმოცემას. აი რატომ იყო, რომ საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების კანონის გამოცხადების შემ-დეგ მოხდა გლეხთა მთელი რიგი გამოსვლები.

გლეხთა უველასზე დიდი აჯანყება, საგლეხო რეფორმასთან დაკავში-რებული, მოხდა 1866 წელს აფხაზეთში. აფხაზი გლეხები ვერ შეუროგ-დებოდნენ იმას, რომ მათ ჩამოაქრეს საკუთარი მიწები და ისინი მემამუ-ლეებს დაუტოვეს. რომ მათ დააკისრეს გამოსასყიდი თანხის გადახდა და

სხედასხვა ბეგარის შესრულება. ეს აჯანყება სწრაფად მოედო მთელს აფხაზეთს. აჯანყებულებმა აღმართეს წითელი დროშა, ალყა შემოარტყეს სუბუშს და იგი ხელთ იგდეს. მეფის მთავრობამ აჯანყებულ აფხაზთა წინააღმდეგ გაგზავნა რეგულარული ჯარი 8 ათას კაცამდე და უდიდესი სისასტიკით ჩააქრო აჯანყება.

1876 წელს სამეგრელოში მოხდა გლეხთა აჯანყება იმ ნიადაგზე, რომ მემამულენი გლეხებისაგან მოითხოვდნენ უზომო ბეგარის გადახდას, ხოლო გლეხებს არ სურდათ დროებით-ვალდებულთა მდგომარეობაში დარჩენა. მემამულეთა დასაცავად გაიგზავნა ჯარი. ჯართან შეტაკებისას სოფელ ლეწურწუმში მოჰკლეს 18 და დასჭრეს 30 გლეხი.

§ 18. სასოფლო მმართველობის და სხვა რეფორმების უმძიმესი საპარტიზმოში

1865 წლის 14 ოქტომბრის კანონით საქართველოში შემოღებულ იქნა სასოფლო მმართველობა და მოეწყო განსაკუთრებული ადმინისტრაციული ერთეულები—სასოფლო საზოგადოებანი, რომელნიც რამდენიმე სოფელს აერთიანებდნენ. თავიანთ საქმეთა განსახილველად თითოეული საზოგადოების გლეხებს უფლება ჰქონდათ შეკრებილიყვნენ სასოფლო ყრილობაზე და აერჩიათ თანამდებობის პირნი: მამასახლისი, ნაცყალნი, და სხვ. მაგრამ ამასთან ძალაუფლება სოფლად ფაქტიურად ეკუთვნოდა არა ყრილობას, არამედ მამასახლისს, რომელსაც ჩვეულებრივ გლეხები კი არ ირჩევდნენ, არამედ მაზრის უფროსი ნიშნავდა ადგილობრივ მემამულეებთან შეთანხმებით. იმ შემთხვევაშიც, როცა მამასახლისად არჩეული პირი იყო, ამ თანამდებობაზე ჩვეულებრივ მდიდარი, ბოძოლა გლეხი იკალათებდა. იგი ართმევდა გლეხებს გადასახადებს და ეხმარებოდა პოლიციას გლეხთა დამორჩილებაში. მთელი საქმე სასოფლო სამმართველოთა კანცელარიებში სწარმოებდა რუსულ ენაზე. რომელიც გლეხებისათვის გაუგებარი იყო. მმართველობაში გაბატონებული იყო თვითნებობა და უკანონობა. ტიპი სოფლის ბატონ-პატრონისა, რომელიც უსირცხვილოდ ჩაგრავდა და ყველგან ღარიბ გლეხობას, კარგად აქვს დასტურებული ცნობილ მწერალს ე. ნინოშვილს თავის მოთხრობაში— „მოსე მწერალი“.

გლეხთა განთავისუფლების შემდეგ რუსეთში შემოიღეს საერო მომმართველობა. ერობის გამგეობა მაზრაში განაგებდა სკოლებს, საავადმყოფოს და სამეურნეო საქმეებს. საქართველოში ეს რეფორმა არ გაუტარებიათ. თუმცა აქ საერო მომმართველობით მოსახლეობას ბევრად დასვენებდა, მაგრამ აკრეფილ თანხას ადმინისტრაციის თავისი შეხედულებისამებრ ხარჯავდა. საერო მომმართველობით უმთავრესად სოფლის „სტრუქტურის“ (პოლიტიკების) შენახვას ხმარდებოდა და არა კულტურულ და სამეურნეო საქმეებს.

მსხვილ ქალაქებში საქალაქო საქმეების მართვა-გამგეობისათვის შეიქმნა არჩევითი საქალაქო სამმართველოები (ქალაქის საბჭოები, რომლებიც

28. საქართველოს ისტორია.

ბიც თავისი წრიდან ქალაქის გამგეობებს ირჩევდნენ). მაგრამ საარჩევნო უფლება ქალაქებში კანონით მინიჭებული ჰქონდა მხოლოდ ბურჟუაზიას, სამრეწველო და სავაჭრო წამოწყებათა პატრონებს და მსხვილ სახლმფლობელებს. ასეთი საშმართელოები მოეწყო თბილისში, ბათუმში, ქუთაისში. ფოთში და სოხუმში. სამაზრო ქალაქებში ქალაქის გამგეობის ნაცვლად ირჩევდნენ ქალაქის მამასახლისს. საქართველოს არ მისცეს არც ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოც იმ საბუთით, რომ ასეთი სასამართლო შეიძლება მხოლოდ კულტურულ და განვითარებულ ქვეყნებში არსებობდესო. სასამართლო მარტო დანიშნული მოხელეებისაგან შესდგებოდა. მოსამართლის თანამდებობაზე უმთავრესად რუსებს ნიშნავდნენ. სასამართლოში ყველა საქმე, როგორც წინათაც, სწარმოებდა რუსულ ენაზე, რომელიც მოსახლეობის უმრავლესობისათვის გაუგებარი იყო.

§ 14. სოფლის მეურნეობის განვითარება რუსოკრმის შემდეგ და გლეხების უნებობად დანაწილება

სოფლად დარჩენილი ბატონეობის ნაშთები (ეგრეთწოდებული დროებითი ვალდებულება, ხიზნობა და სხვ.) ბელს ეერ შეუწყობდა საქართველოში როგორც სოფლის მეურნეობის. ისე მრეწველობის განვითარებას. ბატონეობის ეს ნაშთები დიდად აფერხებდა აქ კაპიტალიზმის სწრაფ განვითარებას.

გლეხთა მასები კვლავ უუფლებონი რჩებოდნენ. ისინი სილატაკეში ცხოვრობდნენ. რათა სიმშლით არ ამოშწყდარიყვნენ და გაესტუმრებინათ უზომო გადასახადები, ესადათ ბევარა შემამულეთათვის, გლეხები ძულელები იყვნენ უაღრესად მძიმე პირობებში იჯარით აელოთ მემამულეთა მიწები.

მეურნეობათა გატიალება და გაპარტახება სოფლად ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ამის გამო გლეხთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სოფლიდან საშოვარზე გადაიდა. გლეხები მიდიოდნენ ბათუმსა და თბილისში ფაბრიკა-ქარხნებში მოსაწყობად. ბაქოში ნავთის სარეწაოებზე. ტყიბულის ქვანახშირის მალაროებში და ქიათურის შავი ქვის წარმოებაში. ქართველ გლეხებს გაკირება აძულებდა საშოვარი ეძებნათ ამიერ-კავკასიის გარეშე, ევროპის რუსეთში. შორეულ აღმოსავლეთში. შტა აზიაში და შორეულ ამერიკაშიც კი.

კაპიტალიზმის შექრა სოფლის მეურნეობაში არღვევდა მის ნატურალურ-პატრიარქალურ ფორმებს. სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის ზრდა იწვევდა სოფლის ფენებად დანაწილებას. კულაკთა ჯგუფების შექმნას და გლეხობის ძირითადი მასის გალატაკებას. სოფლად მწველდებოდა წინააღმდეგობა არა მარტო გლეხებსა და მემამულეთა შორის. არამედ გლეხობის ძირითად მასასა და კულაკობას შორისაც.

მემამულური მეურნეობა საქართველოში რეფორმის შემდეგაც ძირითადად კვლავ ბატონეობური ხასიათისა იყო. როგორც წესი, მემამულენი

მიწას საკუთარი ინვენტარით კი არ ამუშავებდნენ, არამედ გლეხებს „სა-
ზიაროდ“ აძლევდნენ და მათ მოსავლის ერთ ნაწილს ახდევინებდნენ. მე-
19 საუკუნის დამლევს მთელ ქართლში ოთხი-ხუთი კაპიტალისტურად
მოწყობილი მემამულური მეურნეობა თუ მოიძებნებოდა.

§ 18. კაპიტალიზმის განვითარება მკაფელოზაში

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის მანძილზე ამიერ-კავკასიასა და საქარ-
თველოში კაპიტალიზმი ჯერ ნელა, შემდეგ კი უფრო სწრაფი ტემპებით
ვითარდება. განსაკუთრებით სწრაფად ვითარდება ნავთიანი ბაქო—კავკა-
სიის მსხვილი სამრეწველო და მეშური ცენტრი. გარდა ადგილობრივი
კაპიტალისა, ბაქოს ნავთის მრეწველობაში მოთავსებული იყო უცხოეთის
კაპიტალი: სააქციო საზოგადოების „ნობელისა“. როტშილდის სინდიკა-
ტისა. ინგლის-ჰოლანდიის ტრესტის „შელისა“ 1898-1903 წლების მან-
ძილზე ბაქოს ნავთის მრეწველობაში უცხოელმა კაპიტალისტებმა მო-
თავსეს 47 მილიონი მანეთი. ნავთის მოპოვება ნაცვლად 1865 წლის 557
ათასი ფუთისა 1902 წლისათვის გაიზარდა 637,7 მილიონ ფუთამდე. ამი-
ერ-კავკასიაში კაპიტალიზმის განვითარებაზე უდიდესი გავლენა მოახდინ-
ა სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებამ რუსეთში. „ამზარად, —
სწერდა ლენინი — რუსეთის კაპიტალიზმი ითრევდა კავკასიას საქონლის
მსოფლიო ბრუნებაში. ანიველარებდა მის ადგილობრივ თავისებურებას...
ძველებური პატრიარქალური კარჩაკეტილობის ნაშთს. — ჰქმნიდა თა-
ვის ფაბრიკებისათვის ბაზარს. რეფორმის შემდგომ-
დროინდელი ხანის დასაწყისში ქვეყანა, ოდნავ დასახლებული მთიელე-
ბით. რომელნიც მსოფლიო მეურნეობიდან და ისტორიიდანაც კი შორს
იდგნენ, თანდათან ნავთის მრეწველების, ლენის ეაქრების, ხორბლის და
თამბაქოს ფაბრიკანტების ქვეყნად ხდებოდა“.

იმ პერიოდში მიმოსვლის განვითარებას დიდი ეკონომიკური მნიშვნე-
ლობა ჰქონდა მთელი ამიერ-კავკასიისათვის. 1857 წლიდან დაიწყო რე-
გულარული ნაოსნობა ოდესასა. ყულეესა და ტრაპიზონს შორის. 1858
წელს მოეწყო ფოთის ნავსადგური და დაიწყო ნაოსნობა მდინარე რიონ-
ზე. 1865 წლიდან დაიწყო ამიერ-კავკასიის რკინიგზის მშენებლობა. უდი-
დესი მნიშვნელობა ჰქონდა ისეთი რკინიგზის გაყვანას. რომელიც სალიან-
დაგო ხაზით შეაერთებდა შავ და კასპიის ზღვებს, ამიერ-კავკასიის
მთავარ ქალაქებს. და ამ მზარეს ევროპის რუსეთთან დააკავშირებდა.
რკინიგზამ დააჩქარა ძველი წყობილების სოციალური და პოლიტიკური
რღვევა და წინამძღვარი შეუქმნა მანქანური ინდუსტრიის განვითარებას
ამიერ-კავკასიაში.

უკვე 1860 წელს თბილისში იხსნება პირველი მექანიკური ქარხანა.
აქვე 1865 წელს ამუშავდა საქართველოში პირველი საფეიქრო ფაბრიკა
მირზოევისა.

1879 წლიდან კიათურაში იწყება შავი ქვის მრეწველობის განვითარე-
ბა. 1897 წელს საქართველოს შავი ქვის საწარმოები იძლეოდნენ უკვე 200

ათას ტონა ზაე ქეას, ხოლო 1900 წელს — 600 ათას ტონას. ამავ დროს, ეთარდება ქვანახშირის მოპოება ტუბულში.

1883 წელს თბილისში შეიქმნა რკინიგზის მთავარი სახელოსნო და დეპო, სადაც დასაქმებული იყო 4 ათასამდე მუშა.

90-იან წლებში თბილისში აგებულ იქნა მთელი რიგი ფაბრიკა-ქარხნები და სახელოსნოები, სადაც ჩაბმული იყო მუშათა მნიშვნელოვანი რაოდენობა.

საქართველოს მრეწველობის მსხვილ ცენტრად გადაიქცა ქალაქი ბათუმი. 1890 წელს იქ ირჩებოდა 10-ზე მეტი მსხვილი სამრეწველო საწარმო. 1900 წელს დამთავრდა ბაქო-ბათუმის ნავთსადენის გაყვანა.

საქართველოში კაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად ჩნდება მისი მუდმივი თანამგზავრი — პროლეტარიატი. მუშათა საერთო რაოდენობა საქართველოში რკინიგზელთა ჩათვლით. მე-19 საუკუნის დამლევს 24.000 კაცამდე აღწევდა.

მეტად მძიმე იყო მუშათა ცხოვრებისა და შრომის პირობები. საგადაღებულო საზეგანავეთო მუშაობასთან ერთად, სამუშაო დღის ხანგრძლივობა 15-17 საათამდე აღწევდა. ასეთი აუტანელი შრომისათვის მუშებს უხდიდნენ გროშებს, რაც მათ მათხოვრული არსებობისათვის ძლიერ უკონფიდატო. ფართოდ იყო გამოყენებული მცირეწლოვანთა და ქალთა შრომა. ისინი იმდენსავე ხანს მუშაობდნენ, როგორც მოზრდილი მამაკაცები. მაგრამ მათ გაცილებით ნაკლები ხელფასი ეძლეოდათ. მუშათა დაზღვევაზე ლაპარაკიც ზედმეტი იყო, მოხუცებულობის, სახირობისა და ინვალიდობის შემთხვევისათვის ისინი არაფრით უზრუნველყოფილნი არ იყვნენ. მუშებს თვითნებურად, ყოველგვარი საბაზით აჯარიმებდნენ. უკავებდნენ ხელფასის ნაწილს. მუშების ცემა-ტყევა, მათი ფიზიკური დასჯა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო საწარმოებში. მუშები ბინით უზრუნველყოფილი არ იყვნენ. თბილისში ისინი ცხოვრობდნენ განაპირა უბნებში, მეტწილად ნაძალადეშში (ამჟამად ლენინის რაიონია), ვიწრო ქუჩა-ბაზრებში. ქიათურაში მუშათა უმრავლესობა ღია ცისქვეშ იძინებდა, ხოლო უამინდობისას და ზამთრობით მალარობებს შეარებდნენ თავს. მუშათა კაპიტალისტურ ექსპლუატაციას საქართველოში აორკეცებდა სასტიკი პოლიტიკური და ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრა.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში მიმდინარეობს ქალაქებისა და მოსახლეობის საერთო რიცხვის სწრაფი ზრდა. 1897 წლის აღწერით. საქართველოს ორივე სქესის მოსახლეობამ 2 მილიონ 34 ათას კაცამდე მიაღწია. ამ ხანებში ქართველი ხალხი ტერიტორიული, ეკონომიური და კულტურული ერთობის საფუძველზე ერთად ყალიბდება.

§ 18. რუსეთ-თურქეთის ომი 1877-78 წლებში და აჭარის შემართვა რუსეთთან

სრუტეებისა და კონსტანტინეპოლის დაპყრობის მიზნით რუსეთმა 1877 წლის გაზაფხულზე დაიწყო ომი თურქეთთან.

ომი ერთსადაიმაცე დროს სწარმოებდა როგორც ბალკანეთის ნახევარ-

უნძულზე, ისე კავკასიაშიც. მაშაყტა მობილიზაცია მილიტაში, გაძლიერებული საქაანე ბეგარა, ფრონტისპირა სამხედრო რევიმი კელაე მძიმე ტვირთად დააწვა საქართველოს მოსახლეობას. რუსეთის ჯარების მიერ კავკასიის ფრონტზე მოპოვებულმა წარმატებებმა შესაძლებლობა არ მისცეს თურქეთის ჯარებს გაეჩაღებინათ სამხედრო მოქმედება საქართველოს ფარგლებში. ომიანობის დროს თურქეთის ფლოტმა მხოლოდ ერთხელ — 1877 წ. 5 მაისს — დაუშინა უღმბარები ქალაქ სუხუმს, თურქებმა პატარა დესანტი გადმოსხეს ოჩემჩირეშიც. მაგრამ ამას არავითარი გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ჰქონდა ომის მსვლელობაში, რომელიც საერთოდ წარმატებით ვითარდებოდა რუსეთის სასარგებლოდ. ბერლინის 1878 წლის ტრაქტატით რუსეთის ხელში გადავიდა ყარსის ოლქი ყარსის და არტანუჯის ციხე-სიმაგრეებით. ართვინის ოლქი და აჭარა ბათუმითურთ.

ამ შენაძენიდან განსაკუთრებით დიდი ეკონომიური და სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ბათუმს. აქ იყო შავი ზღვის მთელი აღმოსავლეთი სანაპიროს საუკეთესო ბუნებრივი ნავსადგური და მოამოვებოდა ყველა პირობა პირველხარისხოვანი ციხე-სიმაგრის ასაგებად.

აჭარისაგან მოეწყო ბათუმის ოლქი. რომელიც 1885 წელს შეუერთდა ქუთაისის გუბერნიას. მაშინვე დაიწყო „მხარის გარუსება“. ზღვისპირა ზოლის საუკეთესო მიწები მეფის მთავრობამ გადასცა საუფლისწულო უწყებებს (ჩაქვის მამული) ან მკირე ნაკვეთებად დაურიგა რუს სამხედრო პირებს და მსხვილ მოხელეებს. ამავე დროს დაიწყო რუსი კოლონისტების დასახლება აჭარაში. აქ გაჩნდა რუსების ახალშენები: სმეკალოვკა, ყიზილ-თოფრახი, დაბა რომანოვსკი და სხვ. ადგილობრივი მსხვილი მიწათმფლობელების და მამულიანო საზღვდელოების მისამართად, მეფის მთავრობამ, როგორც ეს იყო თურქეთის ბატონობის დროსაც, აჭარის ადგილ-მამულების მნიშვნელოვანი ნაწილი ფეოდალ-ბეგებს და საზღვდელოებას დაუტოვა. ისინი წინანდებურად ჩაგრავენენ, და ყელფდნენ გლეხთა მასებს. აჭარელი გლეხები სილატაკე-სისაწყულში და უმეტეს რეზაში სულს ლაფავენდენ.

მას აქეთ, რაც 1883 წელს ბათუმი რკინიგზით თბილისსა და ბაქოს დაუკავშირდა. იწყება ამ სანავსადგურო ქალაქის სწრაფი სამრეწველო განვითარება. ბათუმით საზღვარგარეთ ნავთის გატანის მეოხებით. ამ ქალაქმა ევროპული საეაქრო ცენტრის მნიშვნელობა მოიპოვა.

§ 17. გლეხთა მოძრაობა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში

პოლიტიკურ უუფლებობას. ნაციონალურ ჩაგვრასა და მემამულურ ექსპლოატაციას მედგარ წინააღმდეგობას უწყევდნენ საქართველოს გლეხთა მასები. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში აქ ხდება გლეხთა მასობრივი გამოსვლები. გლეხები უარს ამბობდნენ გადასახადების შეტანაზე, მრავალი სახაზინო და მემამულური ბეგარის შესრულებაზე, სპობდნენ ყველაზე საძულველ მემამულეებს. კულაკებს და ხელისუფლების იმ წარ-

მომადგენლებს, რომელთაც სისასტიკით სახელი გაითქვეს. 1875-76 წ.წ. იფეთქა აჯანყებამ თავისუფალ სეანეთში. რომელსაც არ სურდა თავისუფლების დაკარგვა და მეფის ხელისუფლებისადმი დამორჩილება. აჯანყების ცენტრად იქცა სოფელი ხალდე. აჯანყებულებმა დაამარცხეს დამსჯელი რაზმი ლეუსისა და გრინევსკის მეთაურობით. და მხოლოდ ხელახლა გაგზავნილმა დიდმა სამხედრო ექსპედიციამ შესძლო სეანების აჯანყების ჩაქრობა. ხალდე სრულებით დაანგრის. 29 აჯანყებული გადასცეს სამხედრო-საველე სასამართლოს და გადაასახლეს ციმბირში საკატორღო სამუშაოზე.

1877 წელს მოხდა კახეთის აჯანყება. ამ აჯანყების უახლოესი საბაბი იყო მთავრობის განკარგულება რუსეთ-თურქეთის 1875 წლის ომთან დაკავშირებით სამხედრო მილიციაში ჩასარიცხად ხალხის საეკლესიო შეგროვების შესახებ. ეს აჯანყება დაიწყო ლოზუნგით: „არ მიეცეთ მილიციას ტრანსპორტი და ხალხი“ აჯანყება გადაიქცა მემამულეების კულაკებისა და სამღვდელოების წინააღმდეგ მიმართულ მასობრივ მოძრაობად, რომლის ჩაქრობა მთავრობას გაუჭირდა.

რუსეთ-თურქეთის ომის დროს კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ აჯანყდა აფხაზი გლეხობაც. მაშინ აფხაზეთში გაიგზავნა დიდი დამსჯელი რაზმები. სოფლების უმეტესობა დაანგრის. გლეხთა ნათესები მოსპეს. ბალები გაჩეხეს. მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი იძულებული იყო თურქეთში გადახიზნულიყო, ადგილობრივ დარჩენილნი კი განწირულნი იყვნენ დასამშვეად და გასატყალებლად. დარჩენილი აფხაზი მოსახლეობის გასათიშად მთავრობამ დაიწყო აფხაზეთში რუსი კოლონისტების დასახლება. მათ აძლევდნენ თურქეთში გადასახლებულ აფხაზთა ადგილმამულებს. იმ მიზნით. რომ აღეკეთათ თურქეთში გადასახლებულ თანამოძმეებთან აქ დარჩენილი აფხაზების საზღვაო მიმოსვლა, ისინი ზღვის სანაპიროდან აყარეს და მთებისაკენ გადაასახლეს, მათ ადგილზე კი რუსების, ესტონელების. ბერძნების და სხვათა ახალშენები გამართეს.

1881-82 წ.წ. გურიაში დაიწყო მასობრივი მოძრაობა, რომელიც მიმართული იყო მეფის მხრით ჩაგვრის, მემამულეთა და სოფლის ბურჟუაზიის მხრივ ექსპლუატაციის წინააღმდეგ. გურულ გლეხებს მხარში ამოუდგნენ აჭარელი გლეხები ქობულეთის რაიონიდან. გლეხთა რაზმებმა გლეხების დ. სურგულაძის, გ. ლომჯარიას, გ. ჭყონიას და სხვების მეთაურობით შიშის ზარი დასცეს ადგილობრივ ადმინისტრაციას, მემამულეებსა და სოფლის ბურჟუაზიას. მათ დასაცემად გაიგზავნა სადამსჯელო რაზმები გენერალ სმეკალოვის მეთაურობით, რომელმაც მოიარა გურია-აჭარა და სასტიკად ჩააქრო გლეხთა მოძრაობა.

§ 18. ხალხოსნური მოძრაობა

მიწისათვის და ფეოდალურ-ბატონყმური ნაშთების ლიკვიდაციისათვის გლეხთა ბრძოლის ზეგავლენით, რუსეთში მე-19 საუკუნის 60-70-იან წლებში აღმოცენდა რევოლუციური მოძრაობა, რომელიც ცნობილია „ხალხოსნური“ მოძრაობის სახელწოდებით.

ხალხოსნები ამოცანად ისახედნენ რევოლუციური ბრძოლას მეფის მთავრობასთან და ცდილობდნენ გლეხების აჯანყებას მეფისა და მემამულეთა წინააღმდეგ. ისინი გლეხებს ჰპირდებოდნენ მთელი მიწის გადმოცემას. მათ ეგონათ. მეფისა და მემამულეთა ძალაუფლების დამხობა მხოლოდ გლეხთა ამბოხების გზით არის შესაძლებელი. მაგრამ ხალხოსნების პროგრამა და ტაქტიკა მცდარი და საზიანო იყო. ისინი, როგორც უტოპისტები, გულუბრყვილოდ ოცნებობდნენ. სოციალიზმს საგლეხო თემის გზით მიეღწეოდა ხალხოსნები ცდილობდნენ გლეხების ამოძრავებას ცარიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგრამ ისინი ვერ ხედავდნენ, არ იცნობდნენ თვითმპყრობელობის დამხობის ნამდვილ გზებს. ისინი არ იცნობდნენ მუშათა კლასს. მათ არ ესმოდათ, რომ მუშებთან კავშირის გარეშე, ამ უაღრესად მოწინავე და რევოლუციური კლასის ხელმძღვანელობის გარეშე, — მარტო გლეხები ვერ მოსაშობენ მეფისა და მემამულეთა ძალაუფლებას. შეჰქმნა რა „ხალხის თავისუფლების“ პარტია, ხალხოსნების ერთმა ნაწილმა შემდგომ სრულებით ხელი აიღო მოწინათვის ბრძოლაზე. ის დაადგა მარტოოდენ ტერორის გზას და უწინარეს ყოვლისა დაიწყო მზადება მეფის მოსაკლავად. ეს გზა მცდარი და რევოლუციისათვის მეტად საზიანო იყო. ხალხოსნების ტერორი ხელს უშლიდა მასების რევოლუციურ ბრძოლას, ჰსაქსავდა მუშათა და გლეხთა ძალებს და ამავე დროს აძლიერებდა რეაქციას მთავრობის მხრით. „ხალხის თავისუფლების“ პარტიის განადგურების შემდეგ ხალხოსნების უმრავლესობამ სრულებით ხელი აიღო რევოლუციურ ბრძოლაზე მეფის მთავრობის წინააღმდეგ. მე-19 საუკუნის 80-იან და 90-იან წლებში ხალხოსნები კულაკობის ინტერესთა გამომხატველნი გახდნენ.

70-იან წლებში დაიწყო ხალხოსნური იდეების გავრცელება ქართულ დემოკრატიულ ახალგაზრდობაში. ხალხოსნური ორგანიზაცია საქართველოში ჩამოყალიბდა 1872-1873 წლებში. რუსული საგლეხო თემის მსგავსი რამ საქართველოში არ ყოფილა, მაგრამ ქართველ ხალხოსნებსაც სოციალიზმისაკენ სავალ ერთადერთ გზად თემი მიაჩნდათ, ამიტომ ისინი ამოცანად ისახავდნენ საქართველოში სათემო მიწათსაზრებლობის დანერგვას. სოფლად არტელების, კოოპერატივების მოწყობას და სხვ.

1876 წელს მთავრობამ დააბოთა ქართული ხალხოსნური ორგანიზაცია. ბევრი ქართველი ხალხოსანი მონაწილეობას იღებდა რუსეთის ხალხოსნების საერთო მუშაობაში. მაგრამ ქართველი ხალხოსნების ერთი ნაწილი ეწინააღმდეგებოდა რუს ხალხთან ერთად საერთო ბრძოლას ცარიზმის წინააღმდეგ და მოითხოვდა დამოუკიდებელი ამიერ-კავკასიის ფედერაციის დაარსებას. 1880 წელს საქართველოს ხალხოსანთა შორის ორი მიმართულება იყო. ერთი აღიარებდა პოლიტიკური ბრძოლის აუცილებლობას და ინდივიდუალურ ტერორს იცავდა, მეორე მოუწოდებდა მხოლოდ მშვიდობიანი კულტურული მუშაობისაკენ.

მარქსისტები საქართველოში თავიანთი მოღვაწეობის პირველი ნაბიჯებიდანვე შეურიგებელ ბრძოლას ეწეოდნენ ხალხოსნური იდეოლოგიისა და პრაქტიკის წინააღმდეგ.

§ 19. ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრა

როცა 1881 წელს ხალხოსნებმა მეფე ალექსანდრე მეორე მოკლეს, მისი მემკვიდრის ალექსანდრე მესამის დროს რუსეთში კიდევ უფრო ნასტიკი თავად-აზნაურული რეაქცია დამყარდა. ხოლო საქართველოში, როგორც მეფის რუსეთის კოლონიაში, მას აქეთ უფრო მეტად გაძლიერდა ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრა.

1882 წელს გაუქმდა კავკასიის სამეფისნაცვლო. მეფისნაცვლის მაგიერ შეიქმნა თანამდებობა მთავარმართებლისა, რომელიც თავისი უფლებებით ბევრად არ განსხვავდებოდა რუსეთის რიგითი გენერალ-გუბერნატორისაგან.

ეს ჩაიდინეს იმ მიზნით, რომ მოესპოთ ყოველგვარი დამოუკიდებლობა მხარის მართვა-გამგეობის საქმეში და იგი მთლიანად შეედუღებინათ იმპერიასთან. კავკასიის მთავარმართებლად დაინიშნა თავადი დონდუკოვ-კორსაკოვი (1882-1890 წ.წ.). პოლიტიკის „ახალი“ გეზი იმაში მდგომარეობდა, რომ მხარე საბოლოოდ გაერუსებინა. აკრძალული იყო თვით სიტყვა „საქართველოს“ ოფიციალური ხმარება. სახელმძღვანელოებსა და გაზეთებში „საქართველოს“ ნაცვლად სწერდნენ: „თბილისის და ქუთაისის გუბერნია“.

თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლაში კავკასიის ხალხთა გაეროვნების თაღიდან ასაცილებლად, მეფის მთავრობა აღვივებდა ნაციონალურ შულს და ამიერ-კავკასიის ერებს ერთმანეთს უსისიანებდა. ამ გზით ის ცდილობდა ხალხის მასები ჩამოეშორებინა მემამულეთა და მეფის წუბილების წინააღმდეგ ბრძოლისაგან. იშვანად უფრო მეტად გაძლიერდა სასწავლებლებში დედაენისა და ნაციონალური კულტურის ყოველგვარი გამოვლინების დევნა. დაწესდა უსასტიკესი ცენზურა პრესასა და ლიტერატურაზე. ხელისუფლებისა და მოხელეთა მოქმედების ოდნავი კრიტიკისათვის ეურნალ-გაზეთებს დაუყოვნებლივ ხურავდნენ. საქართველოში ხელმძღვანელ სახელმწიფოებრივ თანამდებობებზე შხოლად რუსებს ნიშნავდნენ.

§ 20. განათლება, ხალხმწიფე და მკაცრიკება იო-იანი წლუბის რეფორმის შემდგომ

ა) რუს ხალხთან მატყვმღი ხალხის კავშირ-უკითხითობის განმტკიცება

ბატონუბობის გაუქმებამ და კაპიტალიზმის ზრდამ უეჭველად ხელი შეუწყო საქართველოში განათლების განვითარებას, ნაციონალური ხელოვნებისა და მეცნიერების გამოცოცლებას. ამავე დროს ხდება რუსი ხალხის მოწინავე კულტურასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან ქართველი ხალხის კავშირურთიერთობის შემდგომი განმტკიცება და განვითარება.

ამ კავშირურთიერთობის განმტკიცება ხდება, უწინარეს ყოვლისა, ქართველი ახალგაზრდობის მეშვეობით, რომელიც უმაღლესი განათლების

ხად პურს აიღებდა და თავდებობისათვის დროებით მონად დაუდგებოდა. ასეთს დროებით მონას მანამ უნდა ემუშავნა მასესხებელის სასარგებლოდ, სანამ თავის ვალს არ გაისტუმრებდა. ხშირად ხდებოდა, რომ დროებითი მონა ეალიდან ველარ ამოდიოდა და სამუდამო მონად იქცეოდა.

მდიდრებმა თანდათან ჯოგები, ცალკე მიწის ნაპრები და სხვა საკონელიც დაისაკუთრეს, იარაღსა და მონებს გარდა. გაჩნდა მტრობა და სიძულელი მონათმფლობელებსა და მონებს შორის, მდიდრებსა და ლაზრებს შორის. მონათმფლობელებისა და მდიდრების უსამართლობა და სისასტიკე ძელი ატანს იყო და ხალხი მათ ხშირად შავ ღღეს აყენებდა ხოლმე. მონებიც ყოველთვის თავისუფლებაზე ფიქრობდნენ და თვალი გაქცევისაკენ ეკირათ. ამიტომ მდიდარი მონათმფლობელები ერთ-მანეთში შეკეპირდნენ, თვითონაც კარგად შეიარაღდნენ და ცალკე შეიარაღებული რაზმებიც გაიჩინეს, რომ უჩიობა ველარავის გაებდნა და მონებსაც წინააღმდეგობა ველარ გაეწიათ. ასეთი კარგად შეიარაღებული. გაწერთილი ჯარი საჭირო იყო გარს შემოხვეული მრავალრიცხოვანი მტრების წინააღმდეგაც, საკუთარი მიწაწყლისა და სარჩო-საბადების დასაცავად. ასე გაჩნდა სახელმწიფო. უძველესი სახელმწიფოები მონათმფლობელური სახელმწიფოები იყო, სადაც მონათმფლობელები იყვნენ გაბატონებულნი.

კოლხეთი და იბერია (ქართლი) მონათმფლობელური სახელმწიფოები იყო. თუმცა ამ სახელმწიფოების მთიან რაიონებში პირველყოფილი თემები ჯერ კიდევ გვხვდებოდა, როგორც იყო, მაგალითად, სუანეთი კოლხეთში, მაგრამ ბარში აქ უკვე საზოგადოებრივი თანასწორობა აღარ არსებობდა. აღარ არსებობდა საზოგადო საკუთრებაც. ან რა ტოლები იქნებოდნენ მდიდრები და ლაზრები, თავისუფალი და არათავისუფალი ადამიანები, მონათმფლობელები და მონები. სტრაბონი მოგვითხრობს, იბერიაში ხალხი ოთხ წოდებად იყოფაო. პირველი წრიდან მეფეები გამოდიოდნენ. როცა მეფე გარდაიცვლებოდა, ვინც მისი ყველაზე ახლო ნათესავი და ყველაზე უფროსი იყო, ის აღიიდა ტახტზე, ხოლო მომდევნო მთავარმსახური იყო და მთავარსარდალი. ამ საგვარეულოს „სეფე“ წოდებოდა, მის წევრებს „სეფე-წულები“, ხოლო მეთაურს — „მეფე“. მეორე წოდებას ქურუმები შეადგენდნენ, რომლებიც წარმართულ ტაძრებს ემსახურებოდნენ და ამავე დროს მეზობელ ხალხებთან სადავო საქმეებსაც განაგებდნენ. ტაძრებს იმ დროს ქართლში დიდ მამულები და განძები ჰქონდათ. მესამეში, მაგ., იყო ლეკვოთვას ტაძარი, ისეთი მდიდარი, რომ მეზობელი ქვეყნების მეფეები მას გასამარცხად თავს ესხმოდნენ ხოლმე. მესამე წოდებაში მთელი დანარჩენი თავისუფალი ხალხი შედიოდა, ისინი მიწასაც ამუშავებდნენ და ომშიცაა გადიოდნენ. როცა მეფე დაუძახებდა. ამ წოდებას ძველებურად „ერი“ ერქვა, მაგრამ ეხლა უკვე ამ ერს ის ძალა აღარ ჰქონდა, რაც პირველყოფილ-თემური წყობილების დროს. მეოთხე წოდებაში მდებარე ხალხი შედიოდა. ისინი სეფე-სახლს ანუ სამეფო საგვარეულოს ემსახურებოდნენ და უმზადებ-

მისაღებად მოსთესა, პეტერბურგსა და რუსეთის სხვა კულტურულ ცენტრებში მიდიოდა. უნივერსიტეტებში ახალგაზრდობა ისმენდა ცნობილ რუს პროფესორთა ლექციებს და ეცნობოდა დასავლეთ ევროპისა და რუსეთის მოწინავე იდეებს. მოწინავე ქართველ საზოგადოებაზე უდიდესი გავლენა ჰქონდათ რუსეთის დიდ რევოლუციონერ-დემოკრატებს: ბელინსკის, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვს, აგრეთვე ძლიერ რუს პუბლიცისტს, რევოლუციონერ მწერალს ა. გერცენს. პროგრესულ ქართველ საზოგადოებაში განსაკუთრებული ავტორიტეტითა და სიყვარულით სარგებლობდა ჩერნიშევსკი, რომელსაც ლენინმა „მარქსადელი პერიოდის დიდი რუსი სოციალისტი“ უწოდა.

საზღვრო განათლება

ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ საქართველოში იზრდება სასკოლო ქსელი. 1867-72 წლებში მთელს საქართველოში სხვადასხვა ტიპის 187 სკოლა ითვისებოდა. მათში 6.616 ბავშვი სწავლობდა. მე-19 საუკუნის დამლევს კი საქართველოში 1199 სასწავლებელი იყო. სადაც 73.043 ბავშვი სწავლობდა.

მიუხედავად სასწავლებელთა რიცხვის ზრდისა, წერა-კითხვის მცოდნეთა პროცენტი საქართველოში, განსაკუთრებით ქალთა შორის, ჯერ კიდევ მეტისმეტად დაბალი იყო. ასე, მოსახლეობის 1897 წლის ოფიციალური აღწერის მიხედვით, ყოფილ თბილისის გუბერნიაში წერა-კითხვის მცოდნე იყო: მამაკაცთა შორის — 20,6 პროცენტი და ქალთა შორის 13,4 პროცენტი. ყოფილ ქუთაისის გუბერნიაში: მამაკაცთა შორის — 20,2 პროცენტი და ქალთა შორის 10,7 პროცენტი. ბათუმის ოლქში: მამაკაცთა შორის — 19,4 პროცენტი და ქალთა შორის — 6,0 პროცენტი. სოხუმის ოლქში: მამაკაცთა შორის — 14,3 პროცენტი და ქალთა შორის — 3,8 პროცენტი. საშუალო სასწავლებლებში ქართველთა შეილები შედარებით უმცირესობას შეადგენდნენ. ასე, 1898 წელს საქართველოს ყველა საშუალო სასწავლებელში ქართველები მოსწავლეთა საერთო რიცხვის მხოლოდ 28 პროცენტს შეადგენდნენ. საშუალო განათლება მშრომელი მოსახლეობისათვის თითქმის მიუწვდომელი იყო. იმავე 1898 წელს ქალაქ თბილისის საშუალო სასწავლებლებში გლეხთა შეილები დაახლოებით 2 პროცენტს შეადგენდნენ. 1881 წლიდან დედა-ენის სწავლება ქართულ სკოლებში ნებადართული იყო მხოლოდ პირველი სასწავლო წლის პირველ ნახევარში, შემდეგ ყველა სავანი რუსულ ენაზე უნდა ესწავლებინათ.

მოწინავე ქართველ საზოგადოებას მრავალჯერ წამოუყენებია საკითხი თბილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის შესახებ, მაგრამ მეფის მთავრობა იმით დაკმაყოფილდა, რომ თბილისში გახსნა კადეტთა კორპუსი, სადაც ღებულობდნენ თავდა-აზნაურთა შვილებს მეფის ჯარში სამსახურისათვის ოფიცრებად მოსამზადებლად.

ბ) ძველთა შორის წიგნების გამომცემელი საზოგადოება

მოწინავე ქართველი საზოგადოება იბრძოდა სახალხო სკოლისათვის. სკოლაში დედა-ენისათვის. მთელ რთვ საზოგადო მოღვაწეთა დიდი მუკა-დინებოთ მთავრობამ 1879 წელს. როგორც ექნა, დაამტკიცა „ქართულთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ წესდება. საზოგადოება მიზნად ისახავდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გავრცელებას. ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გახსნას, ქართულ ენაზე სახელმძღვანელოთა ბეჭდვას. ქართველ კლასიკოსთა ნაწარმოებების იაფფასიან გამოცემას და სხვ.

გარდა იმისა, რომ ეს საზოგადოება საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში საკუთარ სკოლებს ხსნიდა და მათ მატერიალურად ეხმარებოდა, იგი იბრძოდა იმისათვის, რომ ქართული ენის სწავლება უკეთ ყოფილიყო დაყენებული სახელმწიფო სასწავლებლებშიაც. ამ მიზნით საზოგადოება ცდილობდა მთელი ნებაყოფი და საშუალო სკოლებში ქართული ენის საკუთარი მასწავლებლები ჰყოლოდა. საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში საზოგადოებამ გახსნა 66 ბიბლიოთეკა-სამკითხველო. 1892 წელს მან თბილისში გახსნა პირველი საბავშვო ბიბლიოთეკა. თავისი მოღვაწეობის პერიოდში საზოგადოებამ გამოცემა მთელი რიგი სახელმძღვანელოები ქართულ ენაზე საზოგადოებამ გახსნა მუზეუმი. სადაც თავს იყრიდა საქართველოს მატერიალური, კულტურის ძეგლები. ინახებოდა ხელნაწერები და იშვიათი გამოცემანი ქართველი ხალხის ისტორიიდან.

დ) ძველთა შორის წიგნების გამომცემელი საზოგადოება

1863 წელს დიდი ქართველი მწერლის ილია ჭავჭავაძის რედაქტორობით დაიწყო ეურნალ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა ქართულ ენაზე. ეურნალში თანამშრომლობდნენ საქართველოს მაშინდელი საუკეთესო ლიტერატურულ-მატერიალური ძალები. ეს იყო იმ დროის საუკეთესო ეურნალი. იქ სხვათა შორის, დაბეჭდილია მთელი რიგი ბრწყინვალე და შინაარსიანი სტატიები. რომლებშიც დასაბუთებულია საქართველოში ბატონყმობის დაუყოვნებლივ გაუქმების აუცილებლობა. ამავე ეურნალში იბეჭდებოდა ქართულ მწერალთა საუკეთესო ნაწარმოებები. აგრეთვე ბე-ლინსკის, ჩერნიშევსკის, დობროლინოვის და სხვ. ნაწარმოებთა თარგმანი. 1866 წლიდან იწყება ქართული გაზეთის „დროების“ გამოცემა. მის რედაქტორად სხვადასხვა დროს იყვნენ ცნობილი ეურნალისტები და საზოგადო მოღვაწენი: გ. წერეთელი, მ. მესხი, ი. მაჩაბელი.

საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში „დროებამ“ დიდი როლი ითამაშა. გაზეთი ეხმარებოდა საქართველოს ცხოვრების ყველა მნიშვნელოვან მოვლენას. იგი გაბედულად ამბობდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა ნაკლოვანებას, უღმობლად ამბობდა მებატონეებს, სამღვდლოებს და ქალაქისა და სოფლის ბურჟუაზიას. როგორც ქართველი ხალხის მეგობარი და მისი ინტერესების დამცველი, „დროება“ იბრძოდა კოლონიზატორთა და რუსიფიკატორთა წინააღმდეგ, დედა-ენისა, ლიტერატურისა და კულტურისათვის. გაზეთი ქადაგებდა და იყ

ელა ამიერ-კავკასიის ყველა ხალხის ძმობასა და თანამეგობრობას. 1885 წლის სექტემბერს „დროება“ დაბრუნდა მთავრობამ. 1886 წლიდან ერთდროულად გაზეთად. რომელიც თბილისში ქართულ ენაზე გამოდიოდა, დარჩა ილია ჭავჭავაძის მიერ დაარსებული და მისი რედაქტორობით გამოდიოდა „ივერია“.

მ) მხატვრული ლიტერატურა

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში თავის განვითარებაში განსაკუთრებული წარმატება მოიპოვა ქართულმა მხატვრულმა ლიტერატურამ.

ახალი ქართული ლიტერატურის ფუძემდებელი და ახალი სალიტერატურო ენის შემქნელი იყო ილია ჭავჭავაძე (1837-1907 წ. წ.). ილია ჭავჭავაძე, ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვის მიმდევარი. თავის მხატვრულ და პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში ატარებდა ხალხის მსახურების, მისი განათლების იდეას. ის სასტიკად ამოთრახებდა ბატონყმობას და უმღეროდა გლეხის შრომას („კაკო ყაალი“, „გლახის ნაამბობი“). თავის ნაწარმოებებში ილია ჭავჭავაძე აგრეთვე გეიხატავდა თავად-აზნაურობის გადაშენებას. მის წარმომადგენელთა პარაზიტულ სახეს (მოთხრობა „კაცია ადამიანი?“). იგი იღვა თავისი სამშობლოს საზოგადოებრივი-პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრში და გადაიქცა ნაციონალურ-განმანათლებლურ მოძრაობის მედროვედ საქართველოში. ილია ჭავჭავაძემ, რომელიც ერთსადაიმავე დროს იყო დიდი ქართველი მწერალი, შესანიშნავი პუბლიცისტი, კრიტიკოსი, ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე, თავისი მრავალმხრივი ნიჭი შესწირა ხალხის სამსახურს, ბრძოლას თვითმპყრობელობისა და ბატონყმობის წინააღმდეგ.

ილია ჭავჭავაძის უახლოესი თანამებრძოლი იყო პოეტი აკაკი წერეთელი (1840-1915 წ. წ.). ილია ჭავჭავაძესთან ერთად. აკაკი წერეთელი საქართველოში ნაციონალურ-განმანათლებლურ მოძრაობის ერთ-ერთი გამოჩენილი მოღვაწე იყო. აკაკის ღრმად სწამდა თავისი სამშობლოს ბრწყინვალე მომავალი, მას სწამდა მისი განთავისუფლება თვითმპყრობელობის უღლისაგან. თავის ნაწარმოებებში აკაკი წერეთელი ამტკვევდა და ნამდვილი ხალხური ენით. აკაკი წერეთლის ლიტერატურული მოღვაწეობა ფართო და მრავალფეროვანია, მაგრამ განსაკუთრებულ სრულყოფას და სიანზრატს მან პოეზიაში მიაღწია. მისი ლექსები დაწერილია მარტივი, მსუბუქი და ხალხური ენით. ბევრი მისი სიმღერა ფართოდ არის გავრცელებული ქართველ მშრომელ მასებში და ჭეშმარიტად ხალხურ სიმღერებად იქცა.

ქართულ ლიტერატურაში შესამჩნევი კვალი დასტოვა აგრეთვე გიორგი წერეთელმა (1842-1900 წ. წ.), რომელმაც რომანში „პირველი ნაბოჯი“, მოთხრობაში — „ჩენი ცხოვრების ყვეელი“ და სხვა ნაწარმოებებში ნიჭიერად დაგეიხატა ის ცვლილებები, რაც მაშინ ხდებოდა ქართველი ხალხის სოციალურ-ეკონომიურ ცხოვრებაში.

ქართულ ლიტერატურაში ხალხოსნურ მიმართულებას მიეკუთვნება მწერალთა მთელი ჯგუფი, მათ შორის ყველაზე ცნობილია ანტონ ფურ-

ცლაძე (1839-1913 წწ.) და სოფრომ მგალობლიშვილი (1851-1925 წ.წ). 80-იან წლებში ასპარეზზე გამოვიდა ორი შესანიშნავი მწერალი: ვაჟა-ფშაველა (1861-1915 წ. წ.) და ალექსანდრე ყაზბეგი (1848-1899 წ. წ.). ორივე განსაკუთრებით მკაფიოდ გეიხატავდა ქართულ მთიელთა ცხოვრებას. ვაჟა-ფშაველა ლექსის ოსტატია, ალექსანდრე ყაზბეგი კი — პროზის ოსტატი. მათი შემოქმედების ძირითადი მოტივია — პროტესტი ხალხის მასების კოლონოური და სოციალური ჩაგვრის და ექსპლოატაციის წინააღმდეგ. მოწოდება ხალხისადმი თავისუფლებისათვის საბრძოლველად.

90-იან წლებში იწყება ახალი გარდამავალი პერიოდი ქართულ ლიტერატურაში. იგი წინ უძღოდა საქართველოში მუშათა მოძრაობის წარმოშობას. ამ პერიოდის მატერული შემოქმედების ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელია ცნობილი ქართველი მწერალი ევნატე ნინოშვილი (1859-1894 წ. წ.). თავის ნაწარმოებებში ნინოშვილი ასურათებდა სოფლად მცემულეთა და გლეხთა შორის, სოფლის ბუჩქუაზიასა და ულარობის გლეხობას შორის კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას. ევნატე ნინოშვილის ყველაზე პოპულარულ და მატერულ ნაწარმოებებად ითვლება „ჯანყი გურიანში“. „პალიასტომის ტბა“. „გოგია უიშვილი“. „მოსე მწერალი“ და სხვ.

3) ქართული თეატრი და სახვითი ხელოვნების სხვა სახეები

პირველმა ქართულმა თეატრმა 1856 წელს უსახსრობის გამო შესწყვიტა თავისი არსებობა, მაგრამ ინტერესი თეატრისადმი ამის შემდეგაც ერთი წუთითაც არ შენეებულა. სცენის მოყვარულთა დასები სდგამდნენ წარმოდგენებს ქართულ ენაზე როგორც კლუბებში, ისე აერძო სახლებში. 1879 წელს დაარსდა „ქართული დრამატული საზოგადოება“ მუდმივი ქართული დრამატული დასი. მას აქეთ სათეატრო საქმე საქართველოში სწრაფად ვითარდება. გველინიებიან სცენის შესანიშნავი მოღვაწენი: ლადო ალექსი-მესხიშვილი, ე. აბაშიძე. ე. გუნია. კ. ყიფიანი. კ. მესხი და სხვ. ქართული თეატრის რეპერტუარი მდიდრდება როგორც ორიგინალური, ისე თარგმნილი პიესებით.

ამ პერიოდის ორიგინალურ დრამატულ მწერალთა შორის აღსანიშნავია: დ. ყიფიანი, ა. ცაგარელი, ე. აბაშიძე. რომელიც სხვათა შორის, უშვებდა პირველ ქართულ სათეატრო გაზეთს „თეატრის“ სახელწოდებით, კ. ყიფიანი. პ. უბიკაშვილი, ე. გუნია და სხვ.

დრამატული პიესების მთარგმნელთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა ი. მაჩაბელი. რომელმაც ნიჭიერად სთარგმნა ქართულად შექსპირის პიესები: „მეფე ლირი“, „ჰამლეტი“, „მეკეტეი“, „ოტელო“ და სხვ.

1874 წელს თბილისში იხსნება პირველი მუსიკალური სკოლა (რომელიც შემდეგ კონსერვატორიად გადაკეთდა). ამ სკოლამ საკმაოდ შეუწყო ხელი ქართული ხალხური მუსიკის აღორძინებას და შემდგომში ქართული საოპერო ხელოვნების წარმოშობას, ნაციონალური ქართული

იპერების პირველ შემოქმედთა — ლ. არაუიშვილის, ზ. ფალიაშვილის, მ. ბალანჩიშვილის და სხვათა გამოჩენას.

იმავლე პეროდში ვითარდება ქართული ფერწერა და ქანდაკება. ამიერკავკასიის ვარეშეც ცნობილი ხდებიან მხატვრები: გ. გაბაშვილი, მ. თოიძე, მოქანდაკე ი. ნიკოლაძე, თავისებური სახალხო მხატვარი ნიკო ფიროსმანიშვილი და სხვ.

ზ) მხატვრობის კაცობა

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში განათლებულ ქართველთა შორის ჩნდებიან მეცნიერთა კადრები, რომლებიც თავიანთი სამეცნიერო გამოკვლევებით ფართოდ ცნობილი ხდებიან არა მარტო რუსეთში, არამედ საზღვარგარეთაც. ასე, პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა გამოსცა ქართულ-რუსული და რუსულ-ქართული ლექსიკონები, პროფ. ი. ოქროშკინიშვილი აქვეყნებს „ისტორიულ ცნობებს საქართველოს და სომხეთის უძველესი ისტორიიდან“, პროფ. ა. ცაგარელი აქვეყნებს დიდ სამეცნიერო შრომებს: „ქართული ენის გრამატიკული ლიტერატურის შესახებ“, „ცნობები ქართული სიტყვიერების ძეგლებზე“, „სიგელები“, და სხვ., პროფ. ა. ხახანაშვილი აქვეყნებს: „ქართული სიტყვიერების ისტორიის ნარკვევებს“. საყურადღებო შრომებით ისტორიისა და ლიტერატურის დარგში სახელი მოიხვეჭეს პ. უშიკაშვილმა, დ. ბაქრაძემ, მ. ჯანაშვილმა და სხვებმა, ბუნებისმეტყველების დარგში — პროფ. მელიქიშვილმა, პროფ. პეტრიაშვილმა, ზაალიშვილმა, თარხნიშვილმა და სხვებმა; პედაგოგიის დარგში — ი. გოგებაშვილმა („დედა-ენის“, „ბუნების კარის“ და სხვა ავტორი). მე-19 საუკუნის დამლევს თავისი მეცნიერული მოღვაწეობა დაიწყო მომავალმა აკადემიკოსმა, აღმოსავლეთის ცნობილმა მკვლევარმა, ლინგვისტმა და არქეოლოგმა, იაფეტური თეორიის შემქმნელმა ნ. ი. მარმა.

თავი მსამე

დასაწყისი მუშათა კლასის ბრძოლისა საჩივრის წინააღმდეგ

§ 21. პირველი მუშაკი ოკუპაციონალიზმის საპირაპიროდ

ნაციონალურ-კოლონიური ჩვერა და უზომო კაპიტალისტური ექსპლუატაცია საქართველოს ახალგაზრდა მუშათა კლასს აწუხებდა თვითმპყრობელობისა და ბურჟუაზიის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მუშები ჯერ თავად ერთიანდებოდნენ ცალკეულ საწარმოებში და კაპიტალისტებს უყენებდნენ მუშათა ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესების მოთხოვნას.

მაგრამ ქართველ მუშათა ეს პირველი გაფიცვები სტიქიური და აზორგანიზებული იყო. პოლიციის და ჟანდარმების დახმარებით კაპიტალისტები ამარცხებდნენ მუშათა გამოსვლებს, ამ გამოსვლების მწარე გაპოქილებას იმდროინდელი მოწინავე მუშები იმ დასკვნამდე მიჰყავდა, რომ საჭიროა ორგანიზებული ბრძოლა, წინააღმდეგ შემთხვევაში რაიმე

წარმატების მოპოვება შეუძლებელიაო. მუშებში თანდათან იზრდება ინტერესთა ერთობისა და საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაერთიანების აუცილებლობის შეგნება. ჯერ კიდევ 70-იან წლებში თბილისში აღმოცენდა მუშათა წრეები, რომელთა წევრები იხდიდნენ საწევრო გამოსაღებს, თვითგანვითარებას მოძღუდნენ და სხვ. 1884 წელს მუშებში აგროვებენ სახსრებს არალეგალური სტამბის გასახსნელად. მუშათა წრეებში იკითხება არალეგალური ლიტერატურა. იშხანად საქართველოს მუშათა და ხელმანთა შორის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა პოეტი ი. დავითაშვილი (1850-1887 წ. წ.). ი. დავითაშვილი გამოსული იყო ლარიბი გლეხობის წრიდან, მას არაერთარი განათლება არ მიუღია. დავითაშვილი თავის პოეზიაში გვიხატავდა ლარიბი გლეხისა და ქალაქის მუშის ბედშევე ცხოვრებას და მათ თავიანთ მშავგრეღთა და ექსპლოატატორთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მოუწოდებდა.

1887 წელს ასმა თბილისელმა მუშამ გაზეთ „ივერიის“ რედაქციას გაუგზავნა წერილი, რომელშიც გამოსთქამდნენ ორმა მწუზარებას საყვარელი პოეტის ნაადრევი სიყვდილის გამო. რედაქციას წერილები გამოუგზავნეს თელავისა და გორის მუშებმაც. ი. დავითაშვილის საფლავზე განსაკუთრებით ბრწყინვალე სიტყვა წარმოსთქვა მუშა-ხელოსანმა გიორგი იმეშ.

საქართველოში რომ იმ ხანებში საფიად მაღალი კულტურული დონის მქონე მოწინავე და შეგნებული მუშები იყვნენ, ამას სხვათა შორის, მოწმობს ამჟამად გამოქვეყნებული შესანიშნავი წერილი, რომელიც შეადგინეს თბილისელმა მუშებმა დიდი რუსი მწერალ-სატირიკოსის სალტიკოვ-შჩედრინის გარდაცვალების გამო და გაუგზავნეს მის ცოლს.

„მისი (სალტიკოვ-შჩედრინის) სახით, სწერდნენ მუშები, — რუსეთში დაქვარა სიმართლისა და თავისუფლების საუკეთესო, სამართლიანი და ენერგიული დამცველი, მებრძოლი ბოროტების წინააღმდეგ. რომელსაც ის თავისი ძლიერი გონებით და სიტყვით ძირშივე ჰგმობდა და ჩვენ მუშები, ეუერთდებით სურათი გლოვას დიდ ადამიანზე“. შემდეგ მუშები სწერდნენ, რომ სალტიკოვ-შჩედრინის უკუდავი მოთხოვნები გააშხნევენ და მოუწოდებენ მშრომელებს „ბოროტებისა და ჩავრის წინააღმდეგ საბრძოლველად და სიმართლისა და სინათლის საძიებლად“.

1889-1892 წლებში თბილისში გამოდიოდა ქართულ ენაზე არალეგალური მუშები ქერნალები: „მუშა“, „განთიადი“ და „სინათლე“. ისინი აგოწმდნენ პროლეტარიატის მდგომარეობას საქართველოში. მოხუდუად ამ ქერნალების პრემიტიული ტექნიკის და შედარებით ხანმოკლე არსებობისა, მათ ერთგვარი დადებითი როლი ითამაშეს მუშათა აღზრდის, მათ შორის ერთობისა და სოლიდარობის იდეების გავრცელების საქმეში.

§ 28. პირველი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია სამართლმლოში — „მესამე დანი“

რუსეთში იშხანად სამარწველო კაპიტალიზმის განვითარებისა და მუშათა მოძრაობის ზრდის ნიადაგზე დაიწყო მრეწიზმის ფართოდ გაერკე-

ლება. ლენინის მიერ შექმნილმა და მისი ხელმძღვანელობით მომქმედმა „მუშათა კლასის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის პეტერბურგის კავშირმა“ მძლავრი ბიძგი მისცა სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის განვითარებას მთელს რუსეთში.

ცარიზმის მძარცველური ნაციონალურ-კოლონიური პოლიტიკა. ბატონობის ნაშთები სოფლად და კაპიტალიზმის გაძლიერებული განვითარება ნამდვილ რევოლუციურ ვითარებას ჰქმნიდნენ საქართველოში. ეს ვითარება თავის მხრივ აშუადებს ნიადაგს მარქსიზმის დიადი რევოლუციური იდეების გავრცელებისათვის. ამიერ-კავკასიაში და საქართველოში ამ იდეების გავრცელებას დიდად ხელს უწყობდნენ ცენტრალური რუსეთიდან გადმოსახლებული რუსი სოციალ-დემოკრატები (ი. კოვანი, ი. ლუზინი, გ. ფრანკესკი და სხვ.), აგრეთვე საზღვარგარეთ ნაყოფი ან რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში ნასწავლი ქართველი ახალგაზრდობა.

1893 წელს საქართველოში წარმოიშვა პირველი ქართული მარქსისტული ორგანიზაცია — „მესამე დასი“. თავის შეხედულებათა პროპაგანდას ეს ორგანიზაცია ეწეოდა ქართულ ლეგალურ გამოცემებში — გაზეთ „კვალსა“ და ჟურნალ „მთაბეშო“.

1893-1898 წლებში „მესამე დასმა“ ერთგვარი დადებითი როლი ითამაშა მარქსიზმის იდეების გავრცელების საქმეში. „მესამე დასის“ იდეოლოგიები სცნობდნენ კაპიტალიზმის განვითარების პროგრესიულ მნიშვნელობას და ამ მიმართულებით ეწეოდნენ ბრძოლას საღმრთაობის წინააღმდეგ. ისინი სცნობდნენ საზოგადოების კლასობრივ დანაწილებას და კლასთა ბრძოლას. მაგრამ გადაჭრით ილაშქრებდნენ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონიისა და პროლეტარიატის დიქტატურის იდეების წინააღმდეგ. ნაციონალურ საკითხში „მესამე დასის“ უმრავლესობა ნაციონალისტურ პოზიციას იცავდა და ჰქანდაკებდა ყველა ქართველის ინტერესთა ერთობას საქართველოს ნაციონალური აღორძინების საქმეში. „მესამე დასის“ უმრავლესობა საქართველოს პირობებში წარმოადგენდა „ლეგალურ მარქსისტებს“. რომლებიც აეუღმარებდნენ და ამჯინჯებდნენ პროლეტარიატის დიად მოძღვრებას — რევოლუციურ მარქსიზმს და ცდილობდნენ პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლა დაემორჩილებინათ ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური მოძრაობის ინტერესებისადმი.

1895 წელს „მესამე დასში“ შევიდა რევოლუციონერი მარქსისტი ალექსანდრე წულუკიძე, 1897 წელს — პროფესიონალი რევოლუციონერი, ლენინურ-ისკრული იატაკქვეშეთის გამოჩენილი ორგანიზატორი ლ. კეცხოველი, ხოლო 1898 წელს — ლენინის ყველაზე ღრმა და ბოლომდე თანამიმდევარი მოწაფე და თანამოღვაწე ი. ბ. სტალინი.

§ 28. ი. ბ. სტალინი

იოსებ ბესარიონის-ძე სტალინი (ჯუღაშვილი) დაიბადა 1879 წლის 21 დეკემბერს ქალაქ გორში. მისი მამა — ბესარიონ ივანეს-ძე ჯუღაშვილი წარმოშობით იყო გლეხი სოფელ დიდი ლილოდან. სტალინის მამა

ხელობით ხარაზი იყო, მუშაობდა თბილისში ადელხანოვის ფეხსაცმლის ფაბრიკაში. დედა—ეკატერინე გიორგის-ასული ჯულაშვილი სოფელ გამბარეულის მცხოვრები ყმის გელაძის ქალიშვილი იყო. 1894 წელს სტალინმა დაამთავრა გორის სასულიერო სასწავლებელი და იმავე წელს შევიდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში. სემინარია დახურული სასწავლებელი იყო. მოსწავლეებს აკრძალული ჰქონდათ თეატრში სიარული, ბიბლიოთეკიდან წიგნების გამოტანა. მათ უთვალთვალებდნენ, უჭიდავებდნენ დედა-ენაზე ლაპარაკს და ფიქრსაც კი, წარამარა სჯიდნენ. სტალინი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა თავის ამხანაგებში — სემინარიელებში. სემინარიის უფროსებისაგან მალულად სტალინი სწავლობდა ბუნებისმეტყველებას, ბიოლოგიას, ქიმიას, გეოლოგიას. სწავლობდა დარვინს. სწავლობდა ქართული მწერლობის კლასიკოსებს. დიდ რუს რევოლუციონერებს გერცენს, ჩერნიშევსკის. დობროლიუბოვს. სტალინი სწავლობდა ლ. ფეიერბახის წიგნს — „ქრისტიანობის დედარსი“ და მარქსიზმის კლასიკოსებს, თბილისის ერთ-ერთ ბიბლიოთეკაში სტალინმა იშოვა მარქსის „კაპიტალის“ პირველი ტომის რუსული გამოცემა.

სემინარიაში სტალინი უშეგებდა არალეგალურ ხელნაწერ ეურნალს. მან იქ მოაწყო მარქსისტული წიგ. 1895 წელს, ი. კავკასიის რევოლუციონებით გამოშვებული გაზეთის „ივერიას“ № 123-ში დაიბეჭდა სტალინის ლექსი „ეარდს გაეფურჩქნა კაცობრი“ ი. ჯ-შვილძის ხელმოწერით. ეს ლექსი შემდეგ გადაიბეჭდა ი. ჯოგებაშვილის „დედა-ენაში“. სტალინმა დაბეჭდა აგრეთვე მთელი რიგი ლექსები: „როდესაც ბაღად მნათობი მთვარე...“ „მთვარეს“, რ. ერისთავს, „მოხუცი ნანიკა“ და სხვ.

სემინარიაში ყოფნისას, 1894 წლის დამლევს სტალინმა კავშირი დაამყარა რუსეთიდან თბილისში გადმოსახლებულ რუს რევოლუციონერებთან (ი. კოგანთან, ი. ლუზინთან, ფრანჩესკისთან და სხვ.), რომელთაც დიდი გავლენა იქონიეს სტალინზე და მას გააცნეს მარქსიზმი. სტალინი განათლებული მარქსისტი ხდება. ლენინის ნაშრომებმა უკვე მაშინაც ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინეს სტალინზე. ერთერთი ამხანაგი, რომელიც სტალინს იმხანად ახლო იცნობდა, თავის მოგონებებში აღნიშნავს, რომ ტულის (ლენინის) ნაშრომის წაკითხვის შემდეგ სტალინს უთქვამს: რაღაც უნდა დამიჯდეს, ის უნდა ენახო.

1898 წელს სტალინი და მისი თანამებრძოლნი დაუკავშირდნენ თბილისის საწარმოთა მოწინავე მუშებს. მარქსიზმის პროპაგანდისტად თავის სტალინი 1899 წლის 29 მაისს გარიცხეს თბილისის სასულიერო სემინარიიდან. მას აქეთ სტალინმა გასწია პროფესიონალი რევოლუციონერის მძიმე, მაგრამ საბელოვანი გზით, თავისი ძალღონე, ენერგია და ნიჭი მთლიანად მიუძღვნა პარტიულ და რევოლუციურ მუშაობას.

სტალინმა მკიდრო კავშირი დაამყარა ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარი სახელოსნოების და დეპოს მუშებთან.

90-იან წლებში ამ სახელოსნოებში მუშაობდნენ რუსი რევოლუციონერები მ. ი. კალინინი, ს. ი. ალილუევი, დიდი რუსი რევოლუციონერი მწერალი ა. მ. გორკი. ამ პერიოდში ქართველ მუშათა წრეში გამოირჩე-

ოდნენ მასების მტკიცე ხელმძღვანელები — მუშები მიხა ჩოდრიშვილი, ზაქარო ჩოდრიშვილი, გიორგი თელია, ვანო სტურუა და სხვ.

სტალინმა 1898 წლის დასაწყისში რკინიგზის სახელოსნოების და დეპოს მოწინავე მუშებისაგან მოაწყო ზეითი არალეგალური წრე, რომელთაც პირადად ხელმძღვანელობდა. სტალინი მონაწილეობას იღებს მუშათა არალეგალურ კრებებში, სწერს ფურცლებს, აწყობს გაფიცვებს. ეს იყო რევოლუციური პრაქტიკული მუშაობის პირველი სკოლა, რომელიც განვლო სტალინმა თბილისის მოწინავე მუშათა შორის.

„მე მაგონდება, — ამბობდა სტალინი — 1898 წელი, როცა მე პირველად მივიღე რკინიგზის სახელოსნოების მუშათა წრე. აქ, ამ ამბანაგების წრეში, მივიღე მაშინ ჩემი პირველი საბრძოლო რევოლუციური ნათლობა... ჩემი პირველი მასწავლებლები იყვნენ თბილისელი მუშები“.

§ 24. ლენინურ-ისპარული მიმართულების პირველი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციები საქართველოში

„მესამე დასის“ რევოლუციური უმცირესობის ბელადმა სტალინმა თავის მეგობრებთან — ლადო კეცხოველთან და ალექსანდრე წულუკიძესთან ერთად გადაწყვეტი ბრძოლა გააჩაღა ქართული „ლეგალური ბრძოლის“ წინააღმდეგ. სტალინი და მისი თანამებრძოლნი მოითხოვდნენ საწრეო პრაპაგანდიდან მუშათა შორის მასობრივ პოლიტიკურ-აგიტაციასზე გადასვლას, მათ დარაზმევას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლისათვის, ეკონომიური გაფიცვების გადაყენებას პოლიტიკური ბრძოლის რეალურებად არალეგალური ღვაწლების შექმნას და სხვ.

1898-1900-იანი წლების პერიოდში თბილისში სტალინის ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბდა და გაფორმდა ცენტრალური სოციალ-დემოკრატიული ჯგუფი.

რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის ჩამოყალიბებისა და განმტკიცების საქმეში დიდი როლი ითამაშა ცნობილმა რევოლუციონერმა და ვ. ი. ლენინის მიმდევარმა, რუსეთიდან გადმოსახლებულმა ვ. კურნატოვსკიმ. 1901 წლის სექტემბრიდან სტალინის და კეცხოველის თაოსნობით გამოდის პირველი არალეგალური ქართული სოციალ-დემოკრატიული გაზეთი „ბრძოლა“. სტალინის უახლოესი მეგობარი ლადო კეცხოველი ბაქოში ჰქმნის ლენინურ-ისპარული მიმართულების კომიტეტს და აწყობს არალეგალურ ღვაწლას, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მთელი რუსეთის მასშტაბით.

1901 წლის 11 ნოემბერს შესდგა თბილისის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის კონფერენცია, რომელზედაც არჩეულ იქნა პირველი ლენინურ-ისპარული მიმართულების თბილისის სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტი სტალინის მეთაურობით.

ამ კომიტეტის დაფუძნებით, სტალინი ნოემბრის დამლევს მიემგზავრება ბათუმში. სტალინი ბათუმში ახალბედა დიდ რევოლუციურ მუშაობას, ჰქმნის სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციას და აარსებს რამდენიმე ბათუმის კომიტეტს.

ამრიგად, რუსეთის რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის მშენებლობის პირველ დღეებიდანვე მარქს-ენგელს-ლენინის დიადი იდეები იჭრება ამიერ-კავკასიასა და საქართველოში.

ქართველი ხალხის საუკეთესო შვილები — ი. სტალინი, ლ. კეცხოველი, ა. წულუკიძე და სხვ. ერთბაშად დადგნენ ლენინის დროშის ქვეშ. პეტერბურგის მუშებსა და საქართველოს ახალგაზრდა პროლეტარიატს შორის დამყარდა მტკიცე ურთიკავშირი. ამიერ-კავკასიის ლენინურისკრულ ორგანიზაციას სათავეში ჩაუდგა მარქსიზმ-ლენინიზმის დიადი მოძღვრების ერთერთი ფუძემდებელი, ვ. ი. ლენინის უახლოესი თანამებრძოლი, საერთაშორისო პროლეტარიატის ბელადი. ახალი კაცობრიობის ბელადი — სტალინი.

„სტალინი განიმსჭვალა უსაზღვრო რწმენით ლენინის რევოლუციურ განიხილადი და მან ლენინის გზით გასწია. ამ გზიდან მას არასოდეს არ გადაუხვევია და ლენინის სიკედილის შემდეგ გაბედულად და რწმენით განაგრძობს მის საქმეს“

§ 25. მუშათა მასობრივი პოლიტიკური მოძრაობის დასაწყისი

თბილისის ლენინურისკრული მიმართულების სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის ზელმძღვანელობით მუშები ნაკლებად ორგანიზებული და სტიქიური ეკონომიური გაფიცებლად გადადიან ორგანიზებულ პოლიტიკურ ბრძოლაზე.

1898 წელს თბილისში სტალინის ზელმძღვანელობით ჩატარდა რკინიგზის სახელოსნოების მუშათა დიდი გაფიცვა. რკინიგზის ადმინისტრაცია იძულებული გახდა დეკლარაციები გაფიცულ მუშათა მოთხოვნები.

1900 წელს მიმდინარეობდა ცხენის რკინიგზის („კონკის“). თამბაქოს ფაბრიკებისა და სტამბების მუშათა გაფიცვები. 1900 წლის აგვისტოში სტალინის ზელმძღვანელობით ჩატარდა რკინიგზის მთავარი სახელოსნოების და დეპოს მუშათა დიდი გაფიცვა. ამ გაფიცვაში აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა მ. ი. კალინინი, რომელიც რკინიგზის სახელოსნოებში ხარტად მუშაობდა.

რკინიგზელთა აგვისტოს გაფიცვას მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აგვისტოს გაფიცვის წლისათაზე რსდმპ თბილისის კომიტეტი სწერდა:

მაშ წინ, მეგობრებო, ბედნიერი და თავისუფალი ცხოვრების უფლებისათვის საბრძოლველად! უკვე შორს არაა გამარჯვება! მუშათა მოძრაობა რუსეთის მძლავრ ტალღად მოედო! მაშ გაერთიანდით, დაირაზმეთ კავშირებში, სალაროებში, და მაშინ მალე განხორციელდება სიტყვები პირველი მუშამებრძოლის პეტრე ალექსეევისა, რომელმაც გასამართლებისას შესძახა: „არცა აღიმართება მუშის ძარღვმავარი ხელი, მაშინ ჯარისკაცთა ბიშტებით დაცული უღელი დესპოტიზმისა გასამტევერდება“.

მუშათა მოძრაობა საქართველოში ზდება სერიოზულ ძალად. რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის ზელმძღვანელობით ხორციელდება

დნენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო. ქართულად მათ „გლეხებს“ ეძახდნენ.

ეს ოთხი წოდება შეადგენდა იმდროინდელ ქართლის საზოგადოებას. ბლომად ჰყავდათ მაშინ საქართველოში მონებიც, მაგრამ მონებს საზოგადოების წევრებად არ სთელიდნენ. მონები ჰყავდა მეფის საგვარეულოს, ქურუმებს. სხვა მდიდარ ხალხსაც. მონებს სხვადასხვა საქმეზე ამუშავებდნენ, საშენებელ ქვას ათლიენებდნენ, თიხას აზლიენებდნენ და სხვა. მონებს ხმაობდნენ აგრეთვე როგორც მენიჩებებს მდინარეებში ნაოსნობის დროს.

ასეთივე მონათმფლობელური ხასიათისა იყო საზოგადოებრივი წყობილება კოლხეთის ბარნიატ.

ბარში რომ მონათმფლობელობა იყო გაბატონებული, მთაში. როგორც ეთქვით, თემური წყობილებას ჯერ კიდევ ფესვები მაგრად ჰქონდა გადგმული. მაგრამ თემური წყობილების ნაშთები ბარშიაც ზედმოდა კაცს, მდამო ხალხში. ეს არც გასაკვირველია. ძველად განვითარება ნელა ხდებოდა ძალიან, ახალი წესწყობილება და ზნეჩვეულება გატირებით იკვლევდა გზას. ძველი ადამი და ჩვეულება-ც მაგრად ეზღაუქებოდა ცხოვრებას.

ამიტომაც რომ თემური წყობილების ნაშთებმა ჩვენს მთიელებში მე-19—მე-20 საუკუნემდისაც მოაღწია. დიდმა ქართველმა მწერლებმა ვაჟა-ფშაველამ და ყაზბეგმა მხატვრულად აგვიწერეს ხეცურული, ფშაური, მოხუერი თემი. სისხლის აღება, უფროს-უმცროსობა, სტუმარ-მასპინძლობა და ბევრი სხვა რამე, რასაც ჩვენ გვიჩატავენ ვაჟა და ყაზბეგი, სწორედ თემური წყობილების ნაშთებია.

სეანეთშიაც, ე. წ. თავისუფალ ანუ უბატონო სეანეთში. რომელსაც მდ. ინგურის სათავეები ეჭირა, თემური წყობილების ნაშთები კარგად იყო შემონახული წარსული საუკუნის დამლევაშდე. რამდენიმე სოფლის, კაცური შეადგენდა თემს. თემს სათემო ურილობა ანუ, სეანურად, „ლუ-ზორ“, „ლუზორ“ განაგებდა. სათემო ურილობას შეადგენდა თემის ყველა მამაკაცი, ვისაც ოცი წელი ჰქონდა შესრულებული. თუ კომლში სრულწლოვანი ვაჟაკი არ იყო, მაშინ სათემო ურილობაში კომლის სახელით ქალი მონაწილეობდა. სათემო ურილობა განაგებდა თემის ყველა საქმეს და თავისი მოქმედებისათვის ანგარიშს არაეის აძლევდა. სამართალიც მის ხელში იყო. სათემო ურილობა ირჩევდა ისეთ საქმეებს, როგორიც იყო: მეზობელ ტომებთან ზავის დადება თუ ომის დაწყება, კავშირის შეკერა სხვა თემებთან, სასჯელი ქურდობისათვის და მამა-პაპური ადამიანის დარღვევისათვის, კომლებზე გადასახადების გაწერა, როცა ტყვედ ჩავარდნილი თემის შვილი იყო დამახსნელი, ანდა თემის წევრის შვირ მოკლული მტრის სისხლი უნდა ეზლით. დანაშაულისათვის სათემო ურილობას შეეძლო ერთი ან რამდენიმე კომლი იეყარა თავისი ადგილიდან, ამოეწვა მათი კარმიდამო, გაეძევებინა საზოგადოებიდან მანვე პირები და სიკვდილითაც-ც დაესაჯნა ისინი. განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა „ქვეყნის ლაღატი“—ე. ი. თუ ვინმე ეცდებოდა

სოციალიზმის შეერთება მუშათა მოძრაობასთან. პროლეტართა ბრძოლა თავიანთი ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის უკავშირდება პოლიტიკურ ბრძოლას კარიზმის წინააღმდეგ.

1899 წლის 19 აპრილს ჩამდენიმე ათეულმა მუშამ საქართველოში პირველად იღრესასწაულა პირველი მაძიობა — მუშათა საერთაშორისო სოლიდარობის დღე. ერთი წლის შემდეგ ამ დღესასწაულში მონაწილეობას ღებულობს ოთხასი-ხუთასი მუშა. ხოლო 1901 წელს საპირველშაისო დღესასწაული თბილისში აღინიშნა საქართველოს პროლეტარიატის პირველი აშკარა პოლიტიკური გამოსვლით.

დემონსტრაცია სტალინის უშუალო ხელმძღვანელობით გაიმართა 22 აპრილს ყოფ. ალექსანდრეს ბაღის უბანში. ჯარისკაცთა ბანაკზე.

დემონსტრაციაში მონაწილეობა მიიღო ორ ათასამდე მუშამ. მუშებმა გაშალეს წითელი დროშა. დემონსტრაციის დროს მოხდა ნუშების შეტაკება პოლიციასთან და ყაზახებთან. დასჭრეს 14 მუშა და დააპატიმრეს 50-ზე მეტი. აფასებდა რა 1901 წლის დემონსტრაციის მნიშვნელობას. ლენინური „ისკრა“ სწერდა: „კვირას, 22 აპრილს. თბილისში მომხდარი ამბავი ისტორიულად ფრიად მნიშვნელოვანია მთელ კავკასიისათვის: ან დღიდან კავკასიაში იწყება აშკარა რევოლუციური მოძრაობა“.

1902 წლის დასაწყისიდანვე ბათუმში სტალინის ხელმძღვანელობით ჩაღდება მასობრივი საფადოცხო ბრძოლა, რომელიც მუშების ორგანიზებულობისა და დარაზმულობის მეოხებით წარმატებით დამთავრდა. კაპიტალისტები იძულებული გახდნენ დაეკმაყოფილებინათ მუშათა მოთხოვნები. 1902 წლის 27 თებერვალს გამოცხადდა გაფიცვა როტშილდის ქარხანაში, სადაც წინააღმდეგ ადმინისტრაციამ გამოაკრა სია 389 მუშისა. რომელთაც ითხოვდნენ რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის. 7 მარტს ლამით დააპატიმრეს 32 მუშა. როგორც როტშილდის ქარხანაში მომხდარი გაფიცვის ხელმძღვანელები. ამის საპასუხოდ 8 მარტს სტალინმა მოაწყო მასობრივი მანიფესტაცია მუშებისა, რომელთაც მოითხოვს დაპატიმრებული ამანაგების განთავისუფლება. პოლიციამ ხელს შეშოარტყა, დააპატიმრა და საპრობოლეში ჩააწყვეტა 348 მუშა. მეორე დღეს, 1902 წლის 9 მარტს. შედგა დიდი დემონსტრაცია, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო ბათუმის სხვადასხვა საწარმოთა 6 ათასამდე მუშამ. დემონსტრანტები სტალინის მეთაურობით, წითელი დროშებით, რევოლუციური სიმღერებით მიაღდგნენ საპრობოლეს და მოითხოვს დაპატიმრებული ამანაგების განთავისუფლება. მოხდა სისხლიანი შეტაკება ჯართან და პოლიციასთან. მოკლეს 15 მუშა და დასჭრეს 54. 9 მარტის ამბებთან დაკავშირებით სტალინმა დასწერა პროკლამაცია. რომელიც გაერცლდა მუშათა და გლეხთა შორის. 9 მარტის მსხვერპლთა დასაფლავება ბათუმში ახალ პოლიტიკურ დემონსტრაციად გადაიქცა.

9 მარტის ამბებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამიერკავკასიაში რევოლუციური მოძრაობის შემდგომი განვითარებისათვის.

რუსეთის შთიღანი სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის შექმნის აუცილებლობის ლენინური იდეების გავლენით. აგრეთვე რევოლუციური მოძრაობის ზრდისა და რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის წარმატებათა საფუძველზე ამიერ-კავკასიაში იქმნება ყველა პირობა ცალკეული სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების გაერთიანებისათვის ერთ მტკიცე ორგანიზაციად ხელმძღვანელი ცენტრის მეთაურობით. 1903 წლის მარტს თბილისში შესდგა კავკასიის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების პირველი ყრილობა, რომელსაც 15 დელეგატი დაესწრო. ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება რსდმპ კავკასიის კავშირის შექმნის შესახებ და აირჩია კომიტეტი, სადაც შევიდნენ ი. ბ. სტალინი, მ. სხაკია, ჯ. მახარაძე, მ. ბოჭორიძე და სხვ.

ყრილობამ მიიღო რსდმპ კავკასიის კავშირის წესდება და პროგრამა და დადგინა გაზეთ „პროლეტარიატის ბრძოლის“ გამოცემა ქართულ, სომხურ და რუსულ ენებზე.

სტალინი ყრილობას არ დასწრება. ის დაუსწრებლად აირჩიეს რსდმპ კავკასიის კავშირში. 1902 წლის 5 აპრილს სტალინი დაამატირებს და 1903 წლის ნოემბრის დამლევს სამი წლით გადასახლეს აღმოსავლეთ ციმბირში, ორკუტსკის გუბერნიის ბალაგანის მაზრის სოფელ ნოვოაულაში. დაარსებისთანავე რსდმპ კავკასიის კავშირმა დიდი მუშაობა გააჩაღა. კავკასიის კავშირი უშვებს საპირველმისოდ პროკლამაციას და ხელმძღვანელობას უწყევს პროლეტარიატის საპირველმისოდ გამოსვლას 1903 წელს. ჯერ კიდევ 1902 წლიდან მუშათა რევოლუციური გამოსვლების გავლენით გურიაში იწყება გლეხთა მასობრივი მოძრაობა, რომელიც მომართული იყო ცაროზმისა და მემშლური ექსპლოატაციის წინააღმდეგ. 1903 წლის მაისში რსდმპ კავკასიის კავშირმა 70 ათასი ცალის რაოდენობით გამოსცა პროკლამაცია „გურუის გლეხობას“.

იმავე ხანებში კავკასიის კავშირმა ქართულად სთარგმნა და დაბეჭდა ე. ი. ლენინის ცნობილი ბროშურა: „სოფლის ღარიბებისადმი“, რომელიც განსაკუთრებული დამოკერებლობით არის ნაამბობი, თუ როგორ უნდა დაირაზმოს ღარიბი გლეხობა და როგორ იბრძოდოს მან, პროლეტარიატის ხელმძღვანელობით, თავისი დაუძინებელი მტრების წინააღმდეგ.

იმხანად ამიერ-კავკასიის მუშათა მოძრაობის აუანგარდად იქცა ბაქოს პროლეტარიატი. 1903 წლის იელისში რსდმპ კავკასიის კავშირის ხელმძღვანელობით ბაქოს პროლეტარებმა დაიწყეს ცნობილი გაფიცვა, რომელიც სწრაფად მოვიდა მთელს სამხრეთ რუსეთს და ისტორიაში შევიდა „სამხრეთ რუსეთის 1903 წლის საყოველთაო გაფიცვის“ სახელწოდებით.

რსდმპ კავკასიის კავშირის თბილისის კომიტეტის ერთერთ პროკლამაციაში ნათქვამი იყო: „ამხანაგებო! ჩვენ განგმზა ვცემთ! ყველგან გააღდა ბრძოლა ბუღნიერებისა, თავისუფლებისა და უკეთესი ბედლისათ-

კის. ჩვენ დიდი ამბების წინაშე ვდგევართ. რუსეთი შეინძრა. კავკასია ფეხზე დადგა... დაე მეფის მთავრობამ მიმართოს მისთვის სასურველ ყოველფერა ზომებს, დაე მან ქვეყნიერებას უჩვენოს ჯერ გაუგონარი სისასტიკისა და ბარბაროსობის მაგალითები! ბრძოლა გაჩაღდა და ახლავს ის ეპი, როცა აღსდგებიან ყველა ქალაქის მუშები! კიბით-კიდემდე გაისმის ძახილი: „ძირს მეფე! ძირს კაპიტალისტები!“ და მაშინ მტერი შედარება! ამხანაგებო! ჩვენ განგაშს ვცემთ! ძირს თვითმპყრობელობა! გაუმარჯოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას! ძირს კაპიტალიზმი! გაუმარჯოს საერთაშორისო სოციალ-დემოკრატებს!

1903 წლის საყოველთაო გაფიცვა ამიერკავკასიაში შეამზადა რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის მთელმა წინანდელმა მუშაობამ, რომელსაც სათავეში ედგა სტალინი. ამ გაფიცვამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა მუშათა კლასის პოლიტიკური შეგნების შემდგომი ზრდის საქმეში და დასაბამი მისცა პროლეტარიატის ცალკეული ადგილობრივი გამოსვლებიდან გადასვლას რუსეთის საერთო მასშტაბით ბრძოლაზე. საყოველთაო გაფიცვა სამხრეთ რუსეთში 1903 წელს და გლეხთა მასობრივი გამოსვლები მკაფიო მახვენებელი იყო იმისა, რომ რუსეთში მწიფდებოდა რევოლუცია.

1902 წლის სექტემბრის ბაქოში დაამატრირეს მუშათა რევოლუციური ბრძოლის ერთერთი ორგანიზატორი, სტალინის უახლოესი მეგობარი და თანამებრძოლი — ლადო კეცხოველი. ლადო კეცხოველი ჯერ ბაქოში პერობილეში ჩაამწყვდიეს, სექტემბრის დამლევს კი გადმოიყვანეს თბილისში, მეტეხის საპყრობილეში. 1903 წლის 17 აგვისტოს ლადო კეცხოველი მოკლულ იქნა თავის საკანში მოსყიდული მკვლელის, გუმბაგ დერგილევის მიერ ფანჯარაში გასროლილი ტყვიით.

ასე დაიღუპა რევოლუციურ პოსტზე ქართველი ხალხის ერთერთი საუკეთესო შვილი — ლადო კეცხოველი, „ხალხის თავისუფლებისათვის საზელოვანი მებრძოლი, რომელმაც ძვირფასი საქმის შესწორა ყველაფერთ, რის შეწირვაც აღამიანს შეუძლია: თავისი ბედნიერება, თავისი ძალღონე, თავისი სიცოცხლე“.

თავი მეოთხე

რუსეთის პირველი რევოლუცია (1905 — 1907 წლები)

§ 27. ბრძოლა პარტიისათვის

1903 წლის ივლის-აგვისტოს ბრიუსელში, შემდეგ კი ლონდონში მიმდინარეობდა პარტიის II ყრილობა, რომელმაც შექმნა რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია. ამ ყრილობაზე მოხდა გათიშვა ბოლშევიკებად და მენშევიკებად. II ყრილობის შემდეგ მენშევიკებმა დაიწყეს დემოკრატიული მუშაობა, ისინი ცდილობდნენ დაენგრიათ პარტია, დაეყენებიათ იგი რადიკალიზმის გზაზე. ბოლშევიკებმა, ლენინის მეთაურობით, გადაწყვეტი ბრძოლა გააჩაღეს მენშევიკების წინააღმდეგ, მებრძოლი პროლეტარული პარტიის განმტკიცებისათვის. ლენინი

მოუწოდებდა პარტიის ახალი. მესამე ყრილობის მოწვევისაკენ. 1903 წლის დეკემბრის დამლევს ციმბირში. გადასახლებაში ყოფნისას, სტალინმა ლენინისაგან მიიღო წერილი. რომელიც შეეხებოდა პარტიაში არსებულ მდგომარეობას.

შემდეგ. 1924 წელს. სტალინი მოგვითხრობდა: „ლენინის წერილი შედარებით პატარა იყო. მაგრამ ის იძლეოდა ჩვენი პარტიის პრაქტიკის გახედულს. უშიშარ კრიტიკას და მასში შესანიშნავი სიტყვით და შეკუმშულად იყო მოცემული პარტიის მუშაობის მთელი გეგმა უახლოესი პერიოდისათვის... ამ უბრალო და ვაბედილმა პატარა წერილმა კიდევ უფრო განამტკიცა ჩემში ის აზრი. რომ ლენინის სახით ჩვენ გვეყავს ჩვენი პარტიის მთის არწივი“

სტალინი მტკიცედ დადგა ბოლშევიკურ პოზიციასზე.

1904 წლის 5 იანვარს სტალინი გამოიტყა გადასახლებიდან ჯერ ლაიპციგში, იქიდან კი ბათუმში. 1904 წლის თებერვალს სტალინი არალეკლერად ჩამოვიდა თბილისში და სათავეში ჩაუდგა ამიერკავკასიის ბოლშევიკურ ორგანიზაციებს სტალინმა მოაწყო ბრძოლა მენშევიკების წინააღმდეგ, მოაწყო ბრძოლა პარტიისა და პარტიულობისათვის, III ყრილობის მოწვევისათვის რსდმპ კავკასიის კავშირში, რომელსაც სათავეში სტალინი ედგა. 1904 წლის ნოემბერს თბილისში მოიწვია ბოლშევიკური კონფერენცია, რომელმაც გამოიტანა გადაწყვეტილება პარტიის III ყრილობის დაუყოვნებლივ მოწვევის აუცილებლობის შესახებ.

ჯერ კიდევ 1904 წლის ივნისში კავკასიის კავშირში დაშალა მენშევიკური ბაქოს კომიტეტი, რომელიც გამოვიდა III ყრილობის მოწვევის წინააღმდეგ.

სტალინი დიდ და დაუცხრომელ მუშაობას ეწევა. ის ბრძოლად მიემგზავრება ამიერკავკასიის სხვადასხვა რაიონებში (ბაქო, ბათუმი, ქიათურა. ქუთაისი, დასავლეთ საქართველოს გლეხური რაიონები), გამოდის მენშევიკების წინააღმდეგ, მარქსიზმის სხვა მტრების წინააღმდეგ, ამაგრებს ძველ პარტიულ ორგანიზაციებს და ჰქმნის ახლებს. სტალინის ხელმძღვანელობით ქუთაისში იქმნება რსდმპ ბოლშევიკური იმერეთ-სამეგრელოს კომიტეტი.

ბოლშევიკური კომიტეტები იქმნება ქიათურაში, ფოთში, ხონში და სხვაგან. 1904 წლის დეკემბერს სტალინის ხელმძღვანელობით ჩატარდა ბაქოს მუშების დიდი გაფიცვა. რომელიც დამთავრდა რუსეთის მუშათა მოძრაობის ისტორიაში კოლექტიური ხელშეკრულების დადებით ნაფიის მრწველებთან.

ეს გაფიცვა. — როგორც ნათქვამია „საჭ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსში“. — თითქმის იყო ქვეა-ქუთაისის წინამორბედი ელეა დიდი რევოლუციური ჯარიშლის წინ და „მოელს რუსეთში იანვარ-თებერვლის სახელგანთი გამოსვლების სიგნალი გახდა“ (სტალინი). 1905 წლის თებერვალს რსდმპ კავკასიის კავშირში დაშალა მენშევიკური თბილისის კომიტეტი და მოაწყო ბოლშევიკური კომიტეტი. სტალინი მტკიცედ ატარებს ლენინის დირექტივებს. ლენინსა და კავკასიის კავშირს შორის მუ-

დამ გაბმული იყო მჭიდრო კავშირი. ჩაღმ კაცასიის კავშირის თბილის-ში თავის განკარგულებაში ჰქონდა აელაბრის საიდუმლო სტამბა, რომელიც, სტალინის მითითებით. 1903 წლის ივლისის დამლეც მოაწყო მუ-შა-ბოლშევიკმა მიხო ბოქოროძემ.

აელაბრის სტამბა ბოლშევიკური არაღვალური ტექნიკის ნიმუშს წა-ამოადგენდა. მან 1906 წლის ამოილამდე იარსება.

სტამბაში ქართულ, რუსულ და სომხურ ენებზე ათას ცალობით იბეჭ-დებოდა წიგნები. ბროშურები, გაზეთები, პროკლამაციები.

ამ სტამბაში დაიბეჭდა პარტიის პროგრამა და წესდება, ლენინისა და სტალინის ნაშრომები. კაცასიაში ბოლშევიზმის დაცვის საქმეში უდიდეს როლს თამაშობდა კაცასიის კავშირის ორგანო „პროლეტარატის ბძო-ლა“ რომელიც სტალინის რედაქტორობით გამოვიდა. პარტიის ლენინე-რი ცენტრალური ორგანოს „პროლეტარის“ შემდეგ, „პროლეტარის ბძოლა“ ყველაზე დიდი და საუკეთესო ბოლშევიკური გაზეთი იყო ამ გაზეთის ლენინი დიდად აფასებდა.

§ 20. ჩეხოლუსიური პარიზისი ჩვენს კვანანაში 1906 წლის წინ

1904 წლის დამლეც დაიწყო რუსეთ-იაპონიის ომი. მენშევიკები იდგ-ნენ „სამშობლოს“, მეფის, მეშამულეთა და კაბიტალისტთა დაცვის პოზი-ციაზე. ლენინი ამბილებდა ომის მტაცებლურ ბასიის, მომხრე იყო ომ-ში მეფის მთავრობის დამარცხებისა, ენაიდან ამას უნდა გამოეწვია ცა-როზმის დასუსტება და რევოლუციის გაძლიერება.

ამიერ-კაცასიის ბოლშევიკები. სტალინის მეთაურობით, თანმომდეგ-რულად ამბოროტებდნენ ომში ცაოზმის დამარცხების ლენინურ ბაზს და მასებს მოუწოდებდნენ ცაოზმის წინააღმდეგ შეიარაღებული ბძო-ლისაკენ. მეფის ჯარები ომში ზედიზედ მარცხდებოდნენ. 1904 წლის 20 დეკემბერს იაპონელებმა აიღეს პორტ-არტური და სასტყად დამარცხეს მეფის ჯარები მუდგენთან. რუსეთ-იაპონიის ომმა შეიწირა უამრავი ადამ-იანი და სახსარი. ომის შემდეგ უფრო მეტად გაუარესდა რუსეთის შრომელი მასების ეკონომიური მდგომარეობა. მუშები თანდათან უფ-რო ბძოლად მიმართავდნენ საგაფიცო ბძოლას. მუშათა მოძრაობის ზრდით და ომში ცაოზმის დამარცხებით დამფრთხალი რუსი ლბერო-ლური ბურჟუაზია მოურიდებლად გამოსთქვამს სურვილს, რომ ცა-რიზმმა უბოძოს ქვეყანას პოლიტიკური თავისუფლება.

ლიბერალური ბურჟუაზია ჩვეულებრივ ბანკეტებს აწყობდა და შამპა-ნერის სმისას გამოსთქვამდა თავის სურვილებს, ამიტომ ბურჟუაზიის ამ მოძრაობას „საბანკეტო კამპანია“ ეწოდა. რუსეთის ბურჟუაზიის მაგალითისამებრ საბანკეტო კამპიას აწყობდნენ საქართველოს ლიბე-რალურ-ბურჟუაზიული და თავად-აზნაურული ჯგუფებიც. ქართველი მენშევიკები წინადადებას აძლევდნენ მუშებს მხარი დაეჭირათ ბურჟუა-ზიისა და თავად-აზნაურობისათვის და მონაწილეობა მიეღოთ „წოდება-თა წარმომადგენლების კრებაში“, რომელიც. თანახმად ზელისუფალთა

დაპირებისა, უნდა მოეწყობა თბილისში. რსდმპ კავკასიის კავშირი ულ-
მობლად ამხილებდა ლიბერალთა „ოპოზიციას“ და მენშევიკების შეზ-
თანხმებლობას. ამის თაობაზე რსდმპ კავკასიის კავშირის თბილისის კო-
მიტეტის პროკლამაციაში ნათქვამი იყო:

„არა ლიბერალების ლაშრული სიტყვა, არამედ ჩვენი პირდაპირი და
გაბედული სიტყვა უნდა გაისმოდეს მთელს რუსეთში. არა ლიბერალები,
არამედ ჩვენ უნდა ეძლეოდეთ ტონს მთელ რევოლუციურ მოძრაო-
ბას. ჩვენ უნდა მოვითხოვოთ დემოკრატიული ჩესპუბლიკა საყოველ-
თაო საარჩევნო უფლებით, ჩვენ უნდა ეიბრძოლოთ თვითმწყობელობის
წინააღმდეგ და ბურჟუაზიის წინააღმდეგაც“.

რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში ამიერ-კავკასიის რევო-
ლუციური მასები, რომელთაც ხელმძღვანელობას უწევდა რსდმპ კავ-
კასიის კავშირი, სტალინის მეთაურობით, ბოლშევიკური დროშით მიდი-
ოდნენ. კავკასიის კავშირი რევოლუციაში მტკიცედ იჯდოდა და ატარებ-
და ლენინურ სტრატეგიასა და ტაქტიკას, იბრძოდა ბურჟუაზიულ-დემოკ-
რატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონიის განხორციელებო-
სათვის, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის სოციალისტურ
რევოლუციად გადაზღვისათვის საჭირო პირობების უზრუნველსაყოფად.
რსდმპ კავკასიის კავშირი შეუწოდებდა ბრძოლას უწევდა მენშევიკებისა და
სხვა ანტპროლეტარულ მიმდინარეობათა წინააღმდეგ. ქართული მენშე-
ვიზმის წინააღმდეგ წაშლილ თეორიულ და პრაქტიკულ ბრძოლას
დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მთელი რუსეთის მასშტაბით, ვინაიდან ქარ-
თველი მენშევიკები წარმოადგენდნენ რუსეთის მენშევიკების ერთერთ
ძლიერ და ბოროტ რაზმს.

§ 29. 1906 წლის 9 იანვარი — ჩუხთის პირველი რევოლუ- ციის დასაწყისი

პირველი რევოლუციის დასაწყისად რუსეთში ითვლება 1905 წლის 9
იანვარი, რომელიც ისტორიაში „სისხლიანი კვირის“ სახელწოდებით
შევიდა.

მუშებმა იმ დღეს სისხლიანი გაცვეთილი მიიღეს. მეფის ავანაგობის
საპასუხოდ, რომელმაც იმ დღეს პეტერბურგში რამდენიმე ათასი მუშა
დაბრტა. მთელს რუსეთში. პროტესტის ნიშნად, დაიწყო გაფიცვები.
„სისხლიანმა კვირამ“ დიდი აღფრთოვება გამოიწვია ამიერ-კავკასიის მუ-
შათა კლასშიაც. ფართოდ გავრცელდა რსდმპ კავკასიის კავშირის მო-
წოდება „კავკასიის მუშებო, დროა შერიკი ვიძიოთ!“ ეს მოწოდება დასწე-
რა სტალინმა. 1905 წლის 18 იანვარს თბილისში დაიწყო ჩინოვნილთა
გაფიცვა. გაფიცვას შეუერთდნენ ფაბრიკა-ქარხნების მუშები და ის მა-
ლე საყოველთაო გახდა. 23 იანვარს გოლოვინის პროსპექტზე (ამჟამად
რუსთაველის პროსპექტი) გაიმართა მასობრივი დემონსტრაცია. დემონ-
სტრანტები მიდიოდნენ წითელი ბარალებით და ლოზუნგებით „ძირს
თვითმწყობელობა“ და სხვ. ვრცელდება რსდმპ კავკასიის კავშირის
თბილისის კომიტეტის პროკლამაცია „ამხანაგებო!“ პოლიციასა და ყა-

ზაზუბთან შეტაკებისას დასჭრეს და მოჰკლეს ბევრი დემონსტრანტი. 20 იანვარს გააფიცნენ სუხუმის მუშები. 21 იანვარს სამტრედიის საღურ-ზე გაიმართა მუშათა და გლეხთა მძლავრი დემონსტრაცია. პოლიტიკური დემონსტრაციები ჩატარდა აგრეთვე ფოთში, ტყიბულში, ქიათურში, ქუთაისში. 1905 წლის იანვარს საგაფიცო ბრძოლას განსაკუთრებით შეუპოვარი და მასობრივი ხასიათი ჰქონდა ბათუმში. ჩსდმ ბათუმის კომიტეტი აღგენდა მუშათა რაზმებს და მათ შეიარაღებული აჯანყებისათვის აზრდებდა.

§ 80. ზღუხთა მოძრაობა

ქალაქად მიმდინარე მასობრივმა პოლიტიკურმა გამოხატულებამ და სარაზმის წინააღმდეგ გაჩაღებულმა ბრძოლამ დაუყოვნებლივ გამოძახალო ჰყოფა საქართველოს სოფლებში. გლეხთა მოძრაობამ განსაკუთრებით მასობრივი ხასიათი მიღო გურიაში. გლეხები აწეარად იარაღდებოდნენ და ეშხადებოდნენ ცარიზმის წინააღმდეგ გადაშწევეტი ბრძოლისათვის. პოლიცია, აღმინისტრაცია და სასამართლო ორგანოები გურიაში იძულებული იყვნენ შეეწყვიტათ თავისი საქმიანობა. გლეხებმა უარი სთქვეს ეხადათ მემამულისათვის რაიმე ბეგარა, მოუხსნეს მათ მსახური, შეწყვიტეს სახაზინო გადასახადების შეტანა და სამღვდელოებისათვის „ღრამის“ ფულის გადახდა. ბევრი მემამულე განდევნეს თავიანთი სახლ-კარიდან. მემამულეთა და ხელისუფლების წარმომადგენელთა შორის ყველაზე საძულველი პირები მოჰკლეს.

გურიიდან რევოლუციური მოძრაობა სწრაფად გაერცლდა მეზობელ რაიონებში: აჭარაში, აფხაზეთში. სამეგრელოში, იმერეთში. სენათში. შემდეგ კი აღმოსავლეთ საქართველოსაც მოედო. ასე მაგალითად, თებერვალში აჭარულმა გლეხებმა უარი სთქვეს სახაზინო გადასახადების შეტანასა და მემამულე-ბატონებისათვის ბეგარის შესრულებაზე.

ყველგან იქმნებოდა გლეხთა რევოლუციური კომიტეტები რომლებიც ხელმძღვანელობდნენ გლეხთა მოძრაობას და ახშორცილებდნენ გლეხთა თვითმართვითობას.

ყველგან ზდებოდა გლეხთა რაზმების შეიარაღებული შეტაკება პოლიცისთან და ყაზახებთან.

ერთერთი ასეთი შეტაკება მოხდა სოფელ კახეთში. სამეგრელოში. აქ 14 თებერვალს 1000-ზე მეტი შეიარაღებული გლეხი თავს დაესხა პოლიციას და სტრანეიკებს დაპატიმრებულ გლეხთა განთავისუფლების მიზნით. აშრილში შეიარაღებული შეტაკებანი მოხდა თიანეთის და გორის მაზრებში, აგრეთვე კახეთში. 1905 წლის გაზაფხულზე დაიწყო ორგანიზებული გამოსვლები სასოფლო-სამეურნეო მუშებისა. რომლებიც პოლიტიკური და ეკონომიური მოთხოვნებს აყენებდნენ. გამოვიდნენ, უმთავრესად, ნაფარეულის, წინანდლის, მუხრანის, ჩაჭვის და სხვა საუფლისწულო მამულების მუშები.

§ 81. სარჩმის ღონისძიებანი ჩვეოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში

რევოლუციის შემდგომი განვითარების შესაჩერებლად და ამიერ-კავკასიაში ყველა ჩაგრული ხალხის მთლიანი ინტერნაციონალური ფრონტის შექმნისათვის ხელის შესაშლელად. ცარიზმი, გარდა იარაღით რევოლუციის ჩაქრობისა, მიმართავს აგრეთვე ძველ და ნაცად საშუალებას — ნაციონალური შტრომის გაღვივებას.

1905 წლის 6-9 თებერვალს მეფის საზიზლარმა აგენტებმა ბაქოში პროვოკაციულად გამოიწვიეს სომეხ-აზერბაიჯანელთა ზოცვა-ელეტი. რამაც მრაველი მსხვერპლი შეიწირა.

მხოლოდ რევოლუციური სიუზიზლის მეოხებით ქართულმა მუშებმა შეძლეს სომეხ-აზერბაიჯანელთა ზოცვა-ელეტის თავიდან აცილება თბილისში და ჯაჭართელის სხვა ქალაქებში.

ჩაიშალა ცარიზმის გეგმა — ამიერ-კავკასიის ხალხთა შორის ნაციონალური შტრომის ხელოვნურად გაშწევაებით ჩაეზო რევოლუცია. თებერვალში მომხდარი სისხლიანი ამბების შემდეგ რევოლუციური ბრძოლა არა თუ ნელდება, არამედ ახალი ძალით იზრდება. სტალინი სწერდა, რომ „1905 წელს ბაქოს პროლეტარიატი ერთბაშად წელში სწორდება სომეხ-თათართა ზოცვა-ელეტის შემდეგ, ებმება ბრძოლაში და თავის ინტენზიუზმს მთელს კავკასიას გადასდებს“.

გლებთა რევოლუციური მოძრაობის ჩასაჭობად გურიაში და სხვა რაიონებში გაიგზავნა დამოუკელი რაზმები. გურიაში გაგზავნილი დამსჯელი რაზმის მეთაურად დაინიშნა მეფის ცნობილი ჯალათი გენერალი ილიბანოვ-ავარსკი.

ცარიზმი გრძნობდა თავის უძლეულებას ხალხის რევოლუციური მასების წინაშე. სავსებით არ ენდობოდა ჯარსაც. სადაც რევოლუციური პროპაგანდა შეიქრა, ამიტომ მან თავი შეიკავა გურიის სისხლიანი განადგურებისაგან. რევოლუციური მასების ძალდატანებით ცარიზმი იძულებული იყო დათმობაზე წასულიყო. 1905 წლის თებერვალს კავკასიაში აღდგენილ იქნა სამეფისნაცკლო. კავკასიის მეფისნაცკლად დაინიშნა გრაფი ი. ი. ეორონსკოვ-დაშკოვი. მეფის ნაცადმა დიპლომატმა და აღმინისტრატორმა ეორონსკოვ-დაშკოვმა დაიწყო თვალთმაქციური პოლიტიკა — მოსახლეობის მიძინება და მოტყუება მთელი რიგი რეფორმების ცატარებისა და მშრომელთა მდგომარეობის გაუმჯობესების შეპირებით გრაფი ი. ი. ეორონსკოვ-დაშკოვმა შესცვალა აღმინისტრაციის ის პირები, რომლებიც ყველაზე მეტად სძულდა მოსახლეობას. ასე, მაგალითად, ქუთაისის გუბერნიაში გუბერნატორად დაინიშნა ლიბერალი აგრარონი სტაროსელსკი. გურიაში მოხსნეს სამხედრო წესები და იქ გლებთა მღელვარების მიზეზთა გამოსარკვევად გაგზავნეს მოხელე სულთან კრიმ-გრაფი. ამავე მიზნით კახეთში გაიგზავნა გენერალი ჰაქიზადე და ქართლში — გენერალი ამილახვარი. თბილისში ჩატარდა რამდენიმე თათბირი დროებითი ვალდებულების გაუქმებისა და ამიერ-კავკასიაში ეორონსკოვ-დაშკოვსა და სხვებს სასამართლოს შემოღების საკითხზე.

მეფის სატრაპმა გრაფ ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვმა, რომელიც ამ ღონისძიებებით ცდილობდა მასების უკრადღება რევოლუციური ბრძოლიდან ჩამოეშორებინა, ამავე დროს გამოიბოძა რუსეთიდან სამიჯდო ჯარები. ის ამზადებდა სომეხ-აზერბაიჯანელთა ახალ ბოცვა-ქლეტვას. მას სურდა სისხლითა და რკინით ჩაეხშო რევოლუცია.

§ 82. ჩადგმე იმ უჩილობა „კავკასიის ამხმეის გამოს“

ვ. ი. ლენინი უკრადღებით აღეცნებდა თვალს რევოლუციური მოძრაობის საერთო აღმავლობას კავკასიაში, გმირულ მუშაობას ჩადგმე კავკასიის კავშირისას, რომელსაც სათავეში სტალინი ედგა.

პარტიის III ბოლშევიკურმა ყრილობამ, რომელიც 1905 წლის აპრილს შესდგა, აღინიშნა, რომ „კავკასიის სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების განსაკუთრებული პირობები ხელს უწყობდნენ იქ ჩვენი პარტიის ყველაზე მებრძოლი ორგანიზაციების შექმნას“. ვ. ი. ლენინის წინადადებით III ყრილობამ მოიწმინა ამოუკავკასიის ბოლშევიკების წარმომადგენლის ძიხა ცხაკაიას (ბახსოვის) სპეციალური მოხსენება საქართველოში გლეხთა მოძრაობის შესახებ. ვ. ი. ლენინის წინადადებით III ყრილობამ რუსეთის შეგნებული პროლეტარიატის სახელით მზურვალე საღამი გამოუგზავნა კავკასიის გმირ პროლეტარიატსა და გლეხობას და დაეცა პარტიის ცენტრალურ და ადგილობრივ კომიტეტებს „მიიღონ უაღრესად ენერგიული ზომები კავკასიაში არსებული საქმის ვითარების შესახებ ცნობების რაც შეიძლება ფართოდ გასაქცელებლად ბოლშევიკების, მოტირგების, მუშათა კრებების, საწრეო საუბრებისა და სხვა გზით, აგრეთვე კავკასიისათვის დროზე დასახმარებლად მათს განკარგულებაში არსებული ყველა საშუალებით“.

ვ. ი. ლენინი დიდ მნიშვნელობას აკუთვნებდა გლეხთა კომიტეტებს, რომლებიც საქართველოში ეწყობოდა. მათში, მუშათა დეპუტატების საბჭოებთან ერთად, ვ. ი. ლენინი ხედავდა რევოლუციური ხელისუფლების ჩანასახს. 1905 წლის 8 ივნისს გარდაიცვალა მგზნებარე და ურყევი რევოლუციონერი, სტალინის უახლოესი მეგობარი და თანამებრძოლი ა. წულუკიძე. ა. წულუკიძის დასაფლავება მოხდა მის საშობოლოში, დაბა ხონში, ქუთაისიდან 28 კილომეტრის მანძილზე. მისი დასაფლავების დღეს, 1905 წლის 12 ივნისს, თავი მოიყარა 10 ათასზე მეტმა რევოლუციონერმა მუშამ და გლეხმა. დასაფლავებაზე ბრწყინვალე პოლიტიკურის სიტყვით გამოვიდა სტალინი, რომელმაც შეაფასა პროლეტარული რევოლუციონერის ა. წულუკიძის მოღვაწეობა და დასაბა თვითმამყრობლობის წინააღმდეგ ბრძოლის ამოცანები.

პარტიის III ყრილობის შემდეგ რევოლუციური მოძრაობა საქართველოში ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე აღის და ედება ახალ რაიონებს, რომელთაც მანამდე რევოლუცია არ შეჭებოდა.

§ 28. შიიარალეზული აჯანყების მზადება

1905 წლის 20 იანვარს თბილისში დაიწყო გაფიცვა, რომელმაც საყოველთაო ხასიათი მიიღო. მუშათა მიტინგები მოითხოვდნენ სახალხო დამფუძნებელი კრების მოწვევას, პრესის თავისუფლებას.

ბოლშევიკები სტალინის მეთაურობით დიდ მუშაობას ეწეოდნენ იმისათვის, რომ ამიერ-კავკასიის მუშები და მშრომელები დაერაზმათ რუსეთის ხალხთა ერთიან ოჯახში.

ბოლშევიკები მასებს მოუწოდებდნენ საყოველთაო შეიარაღებისაკენ და შეიარაღებულ აჯანყებისათვის მზადებისაკენ. ეს მოწოდება მხურვალე გამოძახილს პოულობდა მშრომელ მასებში. საქართველოს ყველა რაიონში იქმნებოდა წითელი რაზმები და მიმდინარეობდა ხალხის გაძლიერებული თვითშეიარაღება.

1905 წლის აგვისტოს ყველგან ტარდება რევოლუციური ძალების დათვლიერება. სამეგრელოში, გურიაში და სხვა რაიონებში ჩატარდა შეიარაღებული პოლიტიკური დემონსტრაციები. თითოეულ დემონსტრაციაში მონაწილეობას ღებულობდა რამდენიმე ათასი კაცი.

29 აგვისტოს თბილისში ყოფილი საქალაქო თვითმმართველობის (ამჟამად თბილისის საბჭოს) შენობაში მეფის ბელისუფლებამ დახვრიტა მიტინგი. მუშებმა და მშრომელმა მასებმა თავი მოიყარეს, რომ განეხილათ სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევის და ამიერ-კავკასიის ერობის შემოღების საკითხი. სბდომის დარბაზში გამოცხადდა ბოქაული და მოითხოვა კრების დახურვა. როცა ეს მოთხოვნა არ შეასრულეს, დარბაზში შემოიჭრნენ ყაზახები და გაუფრთხილებლად სროლა აუტყვეს დამსწრეთ. ბევრი მოკლეს და დასჭრეს. 29 აგვისტოს სისხლისღვრის გამო ჩაღმმა კავკასიის კავშირის თბილისის კომიტეტმა გამოუშვა პროკლამაცია სათაურით: „სისხლი იღვრება, ემზადდით აჯანყებისათვის!“ პროკლამაცია თავდებოდა მოწოდებით: „სისხლი სისხლისათვის და სიკვდილი სიკვდილისათვის!“ — აი რით უნდა ეუპასუხოთ ჯალათებს. შეიარაღება და სისხლის აღება! გაუმარჯოს აჯანყებას! — აი როგორი უნდა იყოს ჩვენი ლოზუნგები, ამხანაგო მუშებო!“

29 აგვისტოს ამბების საპასუხოდ თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში, სოხუმში, ჭიათურაში და სხვაგან მოიწყო დემონსტრაციები და გაფიცვები.

§ 29. სრულიად-რუსეთის ოქტომბრის ბაზიკა

სექტემბრის თვიდან საქართველოში ყველგან ძლიერდება რევოლუციური გამოსვლები. სამეგრელოში, ქუთაისში, თბილისში, აჭარაში და სხვაგან ხდება თავდასხმა ჯარის რაზმებზე იარაღის აყრის და პოლიტიკურ პარტიმართა განთავისუფლების მიზნით.

სრულიად-რუსეთის ოქტომბრის გაფიცვამ ერთსულოვანი გამოძახილი ჰპოვა საქართველოში. თბილისში 14 სექტემბერს დაიწყო მუშათა გამოსვლა. შემდეგ საგაფიცო მოძრაობა მთელს ქვეყანას მოედო. გაფიცვა გაშოცხადდა რკინიგზაზე. შეწყვიტა მუშაობა ფოსტატელეგრაფი. მუ-

რომ თავისი თემი მეზობელი თავადისათვის დაემორჩილებინა. და, აგრეთვე, ლეთის გმობა. სიკვდილით თემი მანაც იშვიათად სჯიდა. უდიდესი სასჯელი თემის ფარგლებიდან გაძევება იყო, — ასეთი გაძევებული ადამიანი მიუსაფარი იყო, მას მოსაჩილე აღარავინა ჰყავდა. სამაგიეროდ, ბოროტმოქმედებაც იშვიათად ხდებოდა თემში, წესრიგის შეგნება და სათანადო ადათები ხალხს ძეალ-ჩიბილში ჰქონდა გაშვდარი.

თემის სათავეში „მახვში“ იღბა, რაც სვანურად უფროსს ნიშნავს. მახვში იყო სათემო ყრილობის თავმჯდომარე და თემის უმაღლესი მოხელე. მახვშის უფადოდ ირჩეოდნენ და თუ ის ღირსეული აღმოჩნდებოდა. ღრმა მოხუცებამდე უძღვებოდა თავის თანამდებობას, თუ არა და — ხალხს შეეძლო მახვში ყოველ წუთას გადაეყენებინა. მახვშის თანამდებობაზე ირჩეოდნენ ხანში შესულს, გამოცდილს, გულადს, გონიერს, პატიოსანსა და თემის ერთგულ კაცს. მახვშის არჩევნებში მონაწილეობდა თემის ყველა სრულწლოვანი წევრი, მათ შორის — ქალებიც. როგორც არჩევნებისათვის, ისე თემის ყრილობისათვის საზოგადოდ ერთი მოედანი იყო განკუთვნილი. ხალხს ყრილობაზე გრძელი სპილენძის ბუკის ძახილით ჰკრეფდნენ. მახვში ყრილობის დაუკითხავად არაფერს აკეთებდა. მაგრამ დიდი გაელენა და პატივისცემა ჰქონდა მოხვეჭილი. მახვშის ყველა საქმე ექვემდებარებოდა. ვიდრე ყრილობაში საქმეს გამოიტანდა, მახვში ჯერ გამოცდილსა და სანდო პირებს დაეთათბირებოდა. ყრილობას შეეძლო მახვშის აზრი მიეღო ან არ მიეღო, როგორც საჭიროდ დაინახავდა.

მახვშის გარდა თემს მოსამართლეებიც, „მორეარები“, ჰყავდა არჩეული. სასამართლოშიაც მთავარი როლი მახვშის ჰქონდა დაკისრებული. სასამართლოს განაჩენს მომჩივანიცა და მოპასუხეც სიტყვის შეუბრუნებლად ემორჩილებოდნენ.

თემის კავშირი შეადგენდა „ხეეს“ ანუ „ხეობას“. ძველად მას სვანეთში „სვანეთის ერთობილ ხეეს“ ან „სვანეთის ბედნიერ ხეეს“ ეძახდნენ. ხეესაც ჰქონდა თავისი ყრილობა. ხეეს თავყრილობა ცალკე თემების მახვშეობასა და „ჩენილებისაგან“ ანუ დეპუტატებისაგან შედგებოდა. განსაკუთრებულ შემთხვევებში-ც თემის თავყრილობას ყველა კომლის წარმომადგენელი ესწრებოდა. ასე მოხდა 1875 წ., როცა სვანებმა აჯანყების დროს ააფრიალეს რუსეთის მეფის მთავრობის წინააღმდეგ.

საერთო წესწყობილებას შეეფარდებოდა თემის წევრების უფლება-მოვალეობაც. თითოეული სვანი მოვალე იყო თავისი თემის სახელი და ღირსება დაეცვა და საერთო მტრისათვის პასუხი გაეცა. სამაგიეროდ, თითონაც თემისაგან ყოველნაირ შემწეობას იღებდა. გადაწვევას, მაგ., თემი ეხმარებოდა, თითოეული მოსახლე მას თავისი მოსავლის ნაწილს უთმობდა. სახლის შენებისას საშენებელი მასალა მოჰქონდათ და სხვა მხრივაც ეშველებოდნენ. უპატრონო მოხუცებს, ავადმყოფებსა და ლატაკებს თემი უვლიდა. გაჭირვებული კაცის სათხოვარს თემი მაშინაც თანაგრძნობით ეკიდებოდა, როცა ეს კაცი სხვისი თემისა იყო. ხოლო თავის

შემის კეალდაკეალ ბრძოლაში ჩაებნენ მასწავლებლები. ექიმები. მოწა-
ფენი.

დაიწყო პოლიტიკური გაფიცების გადაზრდა შეიარაღებულ ბრძოლად.
იმზანად შეიარაღებულმა ბრძოლამ განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მი-
იღო ბათუმში, სადაც მებრძოლი რაზმები თავს ესხმოდნენ ყაზახთა ნა-
წილებს, პოლიციას. საყოველთაო პოლიტიკურმა გაფიცვამ გამოიწვია
გლებთა მოძრაობის ახალი აღმავლობა. ბრძოლამ განსაკუთრებით ორგა-
ნიზებული და მასობრივი ხასიათი მიიღო გურიაში. გლებებმა აყარეს
რკინიგზის ლიანდაგი და შეწყვიტეს მატარებელთა მიმოსვლა ქუთაისსა
და ბათუმს შორის. დამა ჩოხატაურში გლებთა რაზმმა ტყვედ ჩაიგდო
პოლიციის ბოქაული და 18 სტრატეგიკი. ნასაკირალზე გლებთა რაზმები
თავს დაესხნენ ყაზახთა რაზმს და მოსპეს იგი.

§ 86. ბოლშევიკური მოძრაობის ზრდა არგიაში

ბოლშევიკების მუშაობისა და რევოლუციის საერთო აღმავლობის მეო-
ხებით, რევოლუციური მოძრაობა მეფის ჯარებშიაც შეიჭრა. უკვე 1905
წლის ზაფხულში ამიერ-კავკასიის შრავალ ქალაქში მოეწყო „ჯარისკაცთა
კავშირები“, რომელთაც ბოლშევიკები ხელმძღვანელობდნენ. სმარდე-
ბა შემთხვევები, როცა ჯარისკაცები უარს ამბობენ მუშათა და გლებთა
რევოლუციური გამოსვლების ჩაჭობაზე. ხშირად ტარდებოდა ჯარის-
კაცთა მიტინგები, სადაც გამოდიოდნენ პოლიტიკური სიტყვებით. ჯა-
რისკაცები მოითხოვდნენ დამფუძნებელი კრების მოწვევას, „საღდათო-
ბის“ გაუქმებას და მის სახალხო მილიციით შეცვლას. სიტყვის. კრების
თავისუფლებას, პოლიტიკურ ამნისტიას და სხვა.

ასე, მაგალითად, 21 ნოემბერს თბილისში შესდგა ჯარისკაცთა დიდი
მიტინგი, რომელსაც 3000-მდე კაცი დაესწრო. რევოლუციური სულის-
კეთება იჭრებოდა ისეთ სამხედრო ნაწილებშიაც, რომლებიც ყველაზე
საიმედოდ ითვლებოდნენ და ახლახან იყვნენ გადმოყვანილი ამიერ-კავ-
კასიაში კიევის ოლქიდან.

16 ნოემბერს ქალაქ ბათუმის სამხედრო გუბერნატორი გენერალი ფონ-
პარკაუ სწერდა მეფის ნაცვალს ეორონკოე-დაშკოვს: რევოლუციური
პროპაგანდის მეოხებით დისციპლინა ჯარებში დაეცა და მათზე იმდის
დამყარება შეუძლებელია, ყოველ წუთს მოსალოდნელია, რომ ჯარისკა-
ცები აჯანყდნენ, ოფიცრები ამოწყვიტონ და მათუმის ციხე ბელში ჩა-
გდონო.

§ 86. დემოხბრის შეიარაღებული აჯანყება

ოქტომბრის საყოველთაო გაფიცვამ, რომელმაც გამოაჩინა პროლეტა-
რული მოძრაობის ძალა, აიძულა დამფრთხალი მეფე გამოეცა 17 ოქტომ-
ბრის მანიფესტი. ეს მანიფესტი შეიცავდა ყოველგვარი თავისუფლების
დაპირებას ხალხის მასების მოსატყუებლად. მეფეს სურდა მიეძინებინა
გულუბრყვილონი, მოეკრიბა ძალონე და შემდეგ დაეტყუა რევოლუ-
ციისათვის. ბოლშევიკები ურჩევდნენ მასებს უარი დაეგდოთ მატყუა-

რა მეფისათვის და შეიარაღებული აჯანყებისათვის მომზადებულიყვნენ. ჩათა „გადაეწყვიტათ რუსეთის ხალხის მუდმივი დაუა მეფის თვითმკრობელობასთან და თავი გაეპყუათ ამ საზიზღარი ურჩხულისათვის“.

თბილისში 17 ოქტომბრის მანიფესტის გამოცხადების დღეს მუშათა მიტინგზე გამოვიდა სტალინი, რომელიც ამბობდა:

„რა გვესაჭიროება ჩვენ, რომ მართლა გავიმარჯვოთ? ამისათვის გვესაჭიროება სამი რამ: პირველი — შეიარაღება, მეორე — შეიარაღება, მესამე — კიდეც და კიდეც შეიარაღება“.

1905 წლის ნოემბერს თბილისში სტალინის ხელმძღვანელობით შესდგა IV ბოლშევიკური კონფერენცია, რომელმაც გამოიტანა გადაწყვეტილება შეიარაღებული აჯანყების მომზადებისა და ჩატარების შესახებ.

1905 წლის 30 ნოემბერს ბათუმში დაიწყო შეიარაღებული აჯანყება. აჯანყებულებმა ხელთ იგდეს ეაგზალი, ქალაქის გამგეობის შენობა. ქალაქის ქუჩები სწრაფად მოიფინა ბარიკადებით. აჯანყება ჩააქრეს იმის მეოხებით, რომ ხელისუფლებამ მოახერხა ყაზახთა მსხვილი ნაწილების გადმოსროლი ართვინიდან. ნოემბრის დამლევს ყაზახებმა ქუთაისში მოკლეს რამდენიმე მოქალაქე. ეს საკმარისი იყო იმისათვის, რომ ქალაქი სწრაფად მოფენილიყო ბარიკადებით. ქუთაისში არ მომხდარა ცარიზმის აშკარა შეტაკება აჯანყებულ ხალხთან, ეინაიდან გუბერნატორმა შესრულა რევოლუციონერთა მოთხოვნა და ყაზახები ქალაქიდან გაიყვანა.

რსდმპ კავკასიის კავშირის ხელმძღვანელობით, მოსკოვის შეიარაღებული აჯანყებისათვის ზურგის გასამაგრებლად, აჯანყების ალი მთელს საქართველოს მოედო. თბილისის მუშათა შეიარაღებული ბრძოლა გაიმართა დიდუბეში და სალდათის ბაზრის რაიონში. აჯანყებულთა ხელში იყო მუშური რაიონი ნაძალადევი. რევოლუციორმა კომიტეტმა ხელთ იგდო ამიერკავკასიის რეინიგზის სამართველოს შენობა, ტელეგრაფი და ტელეფონი.

რევოლუციური აჯანყება მოედო მთელს დასავლეთ საქართველოს. სახელმწიფო დაწესებულებებმა შეწყვიტეს მუშაობა. პოლიცია, ჯანდარმები და სტრაენიკები ხალხმა განიარაღა.

მაგრამ მიუხედავად საქართველოს მუშათა და გლეხთა გმირული ბრძოლისა. მიუხედავად რსდმპ კავკასიის კავშირის შეუსუსტებულ ხელმძღვანელობისა, მოსკოვის შეიარაღებული აჯანყების დამარცხებამ და მენშევიკების, სოციალ-ფედერალისტების, დაშნაეების და სხვა ნაციონალისტური პარტიების მოლატურმა ტაქტიკამ გადაწყვიტა ბრძოლის ბედი საქართველოშიც. მოსკოვში გამარჯვების შემდეგ ცარიზმი შეტევაზე გადავიდა განაძირა მხარეებშიაც: კავკასიაში, პოლონეთში და სხვაგან. დაიწყო რევოლუციის განადგურება საქართველოშიც. თბილისში ნაძალადევის რაიონი სისხლით მოირწყო. ყველგან გაოგზაენა სადამსჯელო ექსპედიციები, რომელთა გზა აღიბეჭდა ცეცხლით, სისხლით და ძალადობით, ათობით ქალაქები და სოფლები ნანგრევებად და ფერფლად აქციეს. მეფის ოპრინიკები გაუსაშაროებლად და გამოუძიებლად ხერხე-

დნენ უკველ პროლეტარსა და გლეხს. რომელზედაც ექვს მიიტანდნენ. რევოლუციაში მონაწილეობას ლეზულობდა.

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ, 1906 წელს, ე. ი. ლენინი პარტიის ურადლებას მიაპყრობდა კავკასიის რევოლუციურ მონაპოვებზე.

ჩვენ გაგვისწერეს ამ მხრივ, — სწერდა ე. ი. ლენინი, — კავკასიამაც, პოლონეთმაც და ბალტიის მხარემაც. ე. ი. სწორედ ისეთმა ცენტრებმა, სადაც მოძრაობა ყველაზე მეტად გასცილდა ძველ ტერორს, სადაც აჯანყება ყველაზე უკეთესად არის მომზადებული. სადაც პროლეტარული ბრძოლის მასობრივი ხასიათი ყველაზე ძლიერ და მკაფიოდ არის გამოხატული”.

§ 27. რევოლუციური ბრძოლა 1905 წლის შემდეგ

მიუხედავად აჯანყებულ ხალხთან სასტიკი ანგარიშის გასწორებისა, რევოლუცია გრძელდებოდა. მუშები კვლავ მონაწილეობას ლეზულობდნენ საგაფიცო ბრძოლაში. 1906 წელს საქართველოს მუშებმა განსაკუთრებით ფართო მონაწილეობა მიიღეს საპირველმისოდ დღესასწაულის ჩატარებაში. შეიარაღებული ძალის ზეგავლენით გლეხები აწარმოებდნენ გადამწყვეტი სასოფლო კანცელარიების შენობათა აღდგენას. შექმნილათ გადასახადები, მაგრამ გადაქრით უარს ამბობდნენ რევოლუციური მოძრაობის ხელმძღვანელთა გაცემაზე და იარაღის ჩაბარებაზე.

ნოვებში და ტყეებში გადამალული გლეხთა პარტიზანული რაზმები კვლავ თავს ეხსმოდნენ დამსჯელ რაზმებს. ჯარის ნაწილებში გრძელდებოდა მღელვარება 1905 წლის შემდეგაც. თბილისში და სხვა ქალაქებში ეწეობოდა ჯარისკაცთა მიტინგები, სადაც აღგენდნენ პოლიტიკურ და ჟეონომიურ მოთხოვნებს. 1906 წელს, მარტში, განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აჯანყებას სამეგრელოს პოლკში. ხელისუფლებამ ძლიერ ჩააქრო ეს აჯანყება. 27 ჯარისკაცი გადასცეს სამხედრო სასამართლოს. გასამართლების დღეს, 22 ივნისს, თბილისში და საქართველოს სხვა ადგილებში ჩატარდა საყოველთაო გაფიცვა. ნავთლულში დაბანაკებული მე-4 საარკნივზო ბატალიონი გამოვიდა იარაღით ხელში. მუშათა და ჯარისკაცთა გამოსვლების ზეგავლენით მეფის სასამართლო იძულებული იყო არ გამოეტანა სასიკედილო განაჩენი.

§ 28. სტალინის მუშაობა ბაქოში

1905 წლის დეკემბერს ფინეთში, ბოლშევიკთა ტამერფორსის კონფერენციაზე პირველად შეხვდნენ ერთმანეთს ლენინი და სტალინი. ლენინთან შეხვედრამ უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა სტალინზე. ტამერფორსის კონფერენციის გადაწყვეტილების საფუძველზე ხდება ბოლშევიკური და მენშევიკური ორგანიზაციების გაერთიანება. მენშევიკებთან გაერთიანებაში ბოლშევიკები ხელავდნენ მენშევიკების მხილებისა და ჯერ კიდევ მათი მიმდევარი მუშათა ერთი ნაწილის მიმხრობის საშუალებას. შეწყვიტა არსებობა რსდმპ კავკასიის კავშირმა, რომელმაც სტალინის ხელმძღვანელობით უდიდესი როლი ითამაშა ბოლშევიკური პარტიის ისტო-

რიაში. შეიქმნა რსდმპ გაერთიანებული თბილისისა და ბაქოს კომიტეტები და ამიერ-კავკასიის საოლქო კომიტეტი. მაგრამ რსდმპ „გაერთიანებული“ ამიერ-კავკასიის კომიტეტის გვერდით არსებობდა ბოლშევიკთა საოლქო ბიურო, რომელშიც შედიოდნენ სტალინი, ს. შაუშინი, ა. ჯაფარიძე, მ. ცხაკია. ფ. მახარაძე, მ. დავითაშვილი და სხვ.

პარტიის ნება-სურვილით. 1907 წელს, სტალინი, განაგრძობს რა საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციების ხელმძღვანელობას, გადადის ბაქოში, რომელიც ამიერ-კავკასიის უმსხვილესი სამრევველო რაიონი და რუსეთის მეშათა მოძრაობის უმნიშვნელოვანესი ცენტრი იყო. სტალინმა შემოიკრიბა ნაცადი ბოლშევიკ-ლენინელები: ს. ორჯონიკიძე, ა. ჯაფარიძე, კ. ვოროშილოვი, ს. სანდარიანი, ვაცეკი და სხვ. და სრული გამარჯვება მოუპოვა ბოლშევიკებს ბაქოს ორგანიზაციის რიგებში. ბაქო ამიერ-კავკასიაში ბოლშევიზმის ციხე-სიმაგრე გახდა. ცარიზმი განუწყვეტილად სდევნიდა სტალინს. 1902 წლიდან 1913 წლამდე სტალინი რვაჯერ დააპატიმრეს, შეიდგერ გადასახლეს, გადასახლებიდან ის ექვსჯერ გამოიქცა. მხოლოდ უკანასკნელი გადასახლებიდან სტალინი გაათავისუფლა 1917 წლის თებერვლის რევოლუციამ. სტალინი, ლენინთან ერთად, როგორც მისი, უერთგულესი თანამებრძოლი, აშენებს და კედს მძლავრ ბოლშევიკურ პარტიას, მათ პარტია და მუშათა კლასი მიჰყავთ სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისაკენ.

§ 29. მაცნობიშება, ლიტერატურა, ხელშეწყობა 80-20 საუკუნის დამდეგს

ა) ბაქოლან მარტისხტული მაცნობიშებისათვის

მარქსისა და ენგელსის გენიალური ნაშრომები „კაპიტალი“, „კომუნისტური მანიფესტი“, „ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“ და სხვ. საქართველოში ცნობილი ხდება ჯერ კიდევ 1890-ანი წლების პირველ ნახევარში. მე-19 საუკუნის დამლევდიდან საქართველოს სოციალ-დემოკრატიებისათვის ცნობილი იყო და წრეებში ისწავლე-ბოდა ლენინის ნაშრომები: „კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში“, „რანი არიან „ხალხის მეგობრები“ და როგორ ომობენ ისინი სოციალ-დემოკრატიების წინააღმდეგ?“, „რა ვაკეთოთ?“ და სხვ.

ლენინური „ისკრის“ რედაქცია კავშირს ამყარებს საქართველოს რევოლუციურ სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციასთან და ბშირად ბეკდავს „ისკრის“ ფურცლებზე კორესპონდენციებს ამიერ-კავკასიის და საქართველოს რევოლუციურ მოძრაობაზე. 1901 წელს „ისკრის“ რედაქციამ გამოსცა სპეციალური ბროშურა „თბილისის მუშათა მოძრაობიდან (ნუშის ნაშრომი).“

სტალინის თანამებრძოლი ა. წულუკიძე ერთერთი განათლებული მარქსისტი იყო. მის კალამს ეკუთვნის მთელი რიგი ნაშრომები და სტატიები.

სტალინი, რომელმაც შესანიშნავი როლი ითამაშა მენშევიზმის იდე-

ურ განადგურებაში და მარქსისტული პარტიის იდეოლოგიურ, ორგანიზაციულ და ტაქტიკურ საფუძველთა დაცვაში, მთელ რიგ უმნიშვნელოვანეს ნაშრომთა ავტორია. ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკურ პრესაში გამოქვეყნებული სტატიების უმრავლესობა, პროკლამაციები, ბროშურები და წერილია სტალინის მიერ. სტალინს ეკუთვნის ისეთი ნაშრომები, როგორცაა: „გაკვეთილ პარტიულ უთანხმოებაზე“, „პასუხად სოციალ-დემოკრატს“, „ანარქიზმი და სოციალიზმი“, „ორი შეჯახება“, „შეიარაღებული აჯანყება და ჩვენი ტაქტიკა“ და სხვ.

სტალინის რედაქტორობით გამოდის კავკასიის კავშირის ორგანო „პროლეტარიატის ბრძოლა“. 1905 წლის შემდეგ სტალინის წელმდევანელობით და უახლოესი მონაწილეობით გამოდის გაზეთები: „ახალი დროება“, „დრო“, „ახალი ცხოვრება“, „ჩვენი ცხოვრება“ და სხვ.

ბ) პარტული ლიტერატურა

მუშათა მოძრაობის განვითარება და რევოლუციის ზრდა დაეტყო მხატვრულ ლიტერატურასაც.

საქართველოში გაჩნდა პროლეტარიატისა და უღარიბესი გლეხობის რევოლუციური სულისკვეთების გამომხატველი მწერლებისა და პოეტების მთელი ჯგუფი. ლიტერატურაში ამ რევოლუციურ-დემოკრატიული მიმართულების თვალსაჩინო წარმომადგენლებია იროდიონ ედოშვილი (1873-1915 წწ.), ჯოლა ლომთათიძე (1878-1915 წწ.) და სხვ. დიდი ენტუზიაზმით და თანაგრძნობით შეხვდა რევოლუციას დიდი ქართველი მწერალი აკაკი წერეთელი. მან ქართულად სთარგმნა პროლეტარული პიში „ინტერნაციონალი“, დასწერა რევოლუციისადმი მიძღვნილი მთელი რიგი ბრწყინვალე ლექსები: „სურვილი“, „ძირს“, „ხანჯალს“ და სხვ.

ბ) მ. გორაკი, ვ. ვ. მაიაკოვსკი და პარტული ხალხი

რუსეთის დიდი პროლეტარული მწერალი ა. მ. გორაკი პირველად ჩამოდის თბილისში 1891 წელს. აქ მან დასწერა თავისი პირველი მოთხრობა „მაყარ ჩუღრა“, რომელიც 1892 წელს დაიბეჭდა გაზეთ „კავკაზში“. ა. მ. გორაკი ახლო იცნობდა მწერალ ე. ნინოშვილს და რევოლუციონერ მუშას შოა ჩიტაძეს.

შემდეგ ა. მ. გორაკი ჩამოვიდა 1903 წელს.

ქართველი ხალხი უდიდესი სიყვარულით ეპყრობოდა რუს მწერლებსა და პოეტებს. ქართულად ითარგმნა ბელინსკის, პუშკინის, ლერმონტოვის, ტოლსტოის, ნეკრასოვის, ჩერნიშევსკის, სალტიკოვ-შჩედრინის, ჩეხოვის ნაწარმოებები. განსაკუთრებული სიყვარულით და სახელით სარგებლობდა „რევოლუციის გრიგალა“ ა. მ. გორაკის, რომლის ნაწარმოებები რუსულ პრესაში გამოქვეყნებისთანავე დაუყოვნებლივ ითარგმნებოდა ქართულად.

ახალგაზრდობისას საქართველოსთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საბჭოთა ეპოქის საუკეთესო პოეტი ვ. ვ. მაიაკოვსკი, რომელიც დაიბადა

1893 წელს სოფელ ბაღდათში, ქუთაისის ახლო. ვ. ვ. შაიაკოვსკი ქუთაისის გიმნაზიაში სწავლობდა და 1905 წლის რევოლუციური დემონსტრაციების მონაწილე იყო.

დიდ პოეტად ქცეულ ვ. ვ. შაიაკოვსკის არასოდეს არ გამოუთქვამია თავისი ცხოვრება ქართული ხალხის ცხოვრებასაგან, რომლის წრეშიც გაატარა მან თავისი ბავშვობა. ვ. ვ. შაიაკოვსკიმ საქართველოსა და ქართველ ხალხს მიუძღვნა მთელი რიგი ბრწყინვალე ლექსები. ვ. ვ. შაიაკოვსკი ბევრ რეჟერ ჩამოსულა საბჭოთა საქართველოში.

დ) თეატრი და მუშათა კლუბები

რევოლუციის პერიოდში ხდება ქართული სათეატრო-ხელოვნების შემდგომი განვითარება. ფართოდ ცნობილი ხდება ქართული სცენის მსახიობნი: ლ. მესხიშვილი, ტ. აბაშიძე, ნ. გოციროძე, შ. დადიანი, ა. იმედაშვილი, ნ. ჩხეიძე, ა. წუწუნაძე, მ. ჭორელი, ი. ზარდალიშვილი, კ. ანდრონიკაშვილი, ნ. გაბუნია. 1906 წელს ოპერის თეატრში პირველად გამოვიდა ახალგაზრდა მსახიობი ვ. სარაჯიშვილი რომელმაც თავისი ბრწყინვალე ნიჭით ეთამაშა მოიპოვა წარმატება.

ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის დამლევს ეპიკობით მოგროვილი სახსრებით რკინიგზის მთავარი სახელოანოების და თბილისის დეპოს მუშებმა შექმნეს მუშათა კლუბი, რომელიც მასობრივი რევოლუციური აგიტაციისა და პროპაგანდის ადგილად იქცა. კლუბთან მოეწყო პირველი მუშათა ბიბლიოთეკა და მუშათა თეატრი, რომლის ბეჭდვაში აქტიურ მონაწილეობას ლებულობდნენ ნ. გოციროძე, შ. დადიანი და სხვ. მუშათა წრედან გამოდიან საკუთარი დრამატურგები ტ. რამიშვილი და სხვ.

კლუბში გამართულ წარმოდგენებს და კონცერტებს იყენებდნენ პროლეტარული რევოლუციური ლიტერატურის გასაფრცხლებლად, მოტინგების მოსაწყობად და სხვ. მეფის ხელისუფლებამ დაბურა კლუბი და დაანგრა მისი შენობა.

მაგრამ 1905 წელს რკინიგზელმა მუშებმა შექმნეს ახალი „ნაძალადევის კლუბი“. კლუბთან აღადგინეს მუშათა თეატრიც.

რევოლუციის პერიოდში მუშათა თეატრები შეიქმნა თბილისის სხვა მუშურ რაიონებშიც: ვერაზე, ავლაბარში, აგრეთვე ქალაქებში: ბათუმში, ფოთში, კიათურაში.

დრამატურგისა და მსახიობის შ. დადიანის ხელმძღვანელობით შეიქმნა მოძრავი თეატრი, რომელიც საბაზო წარმოდგენებს აწეობდა საქართველოს ყველა რაიონში.

თავი მისმით

რეაქციის და მუშათა მოძრაობის ახალი პლავალოების პერიოდი

§ 40. ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრის გაძლიერება

რუსეთის პირველი რევოლუციის დამარცხების შემდეგ დადგა სასტიკი რეაქციის წლები. მეფის მინისტრმა სტოლიპინმა გამოაცხადა ე.წ. რევო-

ლუკონიერთა დაუზოგავად მოსაზრების შესახებ. კაციათის მეფისნაცვალ გრაფი ეორონცი-დამკვივი სასტიკად უსწორდებოდა რევოლუციონერ ხეშებსა და გლეხებს. 1908 წლის მეორე ნახევარამდე სამხედრო-საველე სასამართლოზე გადაცემული იყო 192 კაცი. მათ შორის სიკვდილით დასაჯეს 73, კატორღა მიუსაჯეს 62 კაცი. სამხედრო-საველე სასამართლოები 1911 წლამდე განაგრძობდნენ მუშაობას და კვლავ სასტიკი განაჩენები გამოჰქანდათ. დამატებრებულ რევოლუციონერებს ყოველნაირად აზურად იგდებდნენ, აწამებდნენ, აშევედნენ. საპყრობილეებში ხალხი არ ეტეოდა. ასე მაგალითად, სუხუმის საპყრობილეში, რომელიც განკუთვნილი იყო 30 პატიშლისათვის, 1907 წლის ივნისში პატიშართა რიცხვი 225 კაცამდე აღწევდა. საპყრობილეში ისეთი სიციწროვე იყო, რომ მწოლიარედ ძილი შეეძლო პატიშართა მხოლოდ ერთ შესამედს, დანარჩენებს უნდა სძინებოდათ მსბღობარეთ ან ზეზულად კედელზე მიჭრილობით. საპყრობილეში მძვინვარებდა ტოფი, ლაზარეთში კი თითო საწოლზე მოთავსებული იყო ორორი პატიშარი. ავადმყოფთა ერთი ნაწილი პირდაპირ იატაკზე იწვა. ადმინისტრაციული წესით გადასაზღვრულ რევოლუციონერთა რიცხვი 1907 წელს 3.700 კაცს უდრიდა. საქართველოს მცერ სამუალა სასწავლებელში დაბურეს უფროსი კლასები, ამ კლასების მოწაფეები დაითხოვეს სხვა სკოლებში შესვლის აკრალეთით.

1907 წელს ცარიზმმა დაქირავებულ პირებს საზიზრად მოაკვლევინა დიდი ქართველი მწერალი ილია ჭავჭავაძე, როცა ის თბილისიდან შინ, საფურამოში მიემგზავრებოდა.

მეფის კონსტიტუციის საფუძველზე 1906 წელს მოწვეული იქნა სახელმწიფო სათათბირო. სათათბიროს არჩენების კანონის მიხედვით, ერთ მუკა შემამულეებსა და კაპიტალისტებს უფლება ჰქონდათ სათათბიროში გაეგზავნათ დეპუტატთა მეტი რიცხვი, ვიდრე ათეული მდიონობით მუშებსა და გლეხებს. ქალები საარჩენო უფლებებს მოკლებულნი იყვნენ. მეფემ გარჯა I და II სახელმწიფო სათათბირო, ვინაიდან ისინი ყოველთვის არ იყვნენ მეფისა და მისი მინისტრების გამგონე და მარჩილი. 1907 წლის 3 ივნისს გამოიცა ახალი კანონი სახელმწიფო სათათბიროს არჩენების შესახებ. მუშათა და გლეხთა უფლებები უფრო მეტად შეკვეცეს. III სახელმწიფო სათათბიროს დებუტატთა რიცხვი შემცირდა. ნაკვალად შეიღწეოდი დებუტატისა, რაც საქართველოდან I და II სათათბიროში გაიგზავნა, III სათათბიროში გაიგზავნა მხოლოდ სამი დებუტატი.

§ 41. კაპიტალის შემოტევა და მუშათა კლასის მდგომარეობა

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ, ცარიზმის პირდაპირი დახმარებით, ბურჟუაზიამ დაიწყო გაძლიერებული შეტევა მუშათა კლასზე. ის ცდილობდა მუშათა კლასისთვის წაერთმია 1905 წლის ყველა მონაპოვარი. კაპიტალისტებმა სამუშაოდ კვლავ გაადიდეს 10-12 საათამდე. შრომის ხელფასი შემცირეს. აღადგინეს ჯარების სისტემა. მუშებს ითხოუ-

დნენ ოდნაეი საბაბით, ამასთან მოწინავე და შეგნებული მუშები დათხოვნისას შეჰქონდათ ეგრეთწოდებულ „შავ სიებში“. ერთ საწარმოდან დათხოვნილ მუშებს მეორე საწარმოში უკვე არ ლეზულობდნენ.

1905 წლის რევოლუციის შემდეგ როდესაც დაიწყო რეპრესიები, ამიერკავკასიის რეინგმა დაუტყვემდებარეს განსაკუთრებული გენერალ-გუბერნატორის, რეინგის რაიონში მოქმედებდა ომიანობის დროის კანონები. მუშათა წინააღმდეგ ბრძოლაში კაპიტალისტებმა ერთიანდებოდნენ კავშირებში. მუშათა გაფიცვის საპასუხოდ ისინი არ ჩერდებოდნენ საწარმოთა დახურვის წინაშეც. ასე მოიქცნენ კაპიტალისტები ბათუმში, სადაც 1906 წელს დაიხურა როტმოდის და მანთაშევის დიდი ქარხნები. ამის შედეგით სამრეწველო მუშათა რიცხვი თითქმის ერთოთხედ შემცირდა (5142-დან 2730-მდე).

1905 წლის შემდეგ საქართველოს მრეწველობა პირველ ხანებში კრიზისს განიცდიდა. სამრეწველო საწარმოთა რიცხვი თითქმის სანახევროდ შემცირდა. ბოლო მუშათა რიცხვი ოდნავ სჭარბობდა 18 ათას კაცს, თუ 1906 წელს ამოიღეს 836 ათასი ტონა შავი ქვა, 1908 წელს ამოიღეს მხოლოდ 180 ათასი ტონა. ასევე შემცირდა ქვანახშირის ამოღებაც.

§ 42. სოფლის მშენებლობა

რეპრესიის წლებმა მძიმე შედეგები მოუტანა სოფელსაც.

ამიერკავკასიაში ერაზა არ შემოიღეს იმ საბაბით, რომ ამან ცალკეულ ხალხებს შეიძლება რუსეთიდან გამოყოფის მისწრაფება გაუძლიერესო. 1905 წლის 3 ნოემბრის მანდესტით, 1907 წლის იანვრიდან ცენტრალური რუსეთის გლეხები განთავისუფლებულ იქნენ საგლეხო რეფორმის შემდეგ მათ მიერ მიღებული მიწების გამოსასყიდი თანხის შემდგომი გადახდისაგან. საქართველოში ეს კანონი არ გაერცლებულა. საქართველოში სოფლად კვლავ არსებობდა ფეოდალურ-ბატონყმური ნაშთები, რაც გლეხებს გაჭირვებაში აგდებდა და უფრო მეტად ატოლებდა. სოფლად აღადგინეს ყველა რევოლუციამდელი წესი. ბელისფელტის დახმარებით შემამულები გლეხებს ახდევინებდნენ გადასახადების ნარჩენებს.

ცარიზმი კვლავ აღიფრთხილებდა საქართველოს კოლონიზაციას, აქ რუსების გადმოსახლას. საქართველოს გლეხებს წლით-წლი მათ უფრო მეტად უნდა განეკუთვნათ მიწის ნაკლებობა ბევრი გლეხი, რომ სიმშვილით არ ამოშწდარიყო, ახალ დასახლებებზე ადგილებს ეძებდა ასე, მაგალითად, მარტო 1912 წელს რაქის მაზრიდან ყოფილ თერგის ოლქში გადასახლდა 302 გლეხის ოჯახი.

1912 წლის 20 დეკემბრის გამოცემა კანონი ამიერკავკასიაში დროებით ვალდებულ გლეხთა მიწების სავალდებულო გამოსყიდვის შესახებ (რუსეთში კანონი მიწების სავალდებულო გამოსყიდვის შესახებ 1818 წელს გამოიცა).

გლეხებს შემამულებათვის ფაქტურად დიდი ხანია გადახდილი ჰქონდათ მიღებული მიწების ღირებულება, მაგრამ 1912 წლის კანონით

ამიერ-კავკასიის გლეხებს დაეკისრათ კიდევ 5.894.000 მანეთის გადახდა. 1912 წლის კანონი მიანიჭა არ შეზღუდვად ბოლშევიკთა საჯარო-ფელაქში მამინ 6.200 მეკობრის შეადგენდა. მიწის გამოსოფლების აქტებს ასე წელა აღგენდნენ, რომ ამიერ-კავკასიაში 1917 წლის 1-ლი იანვრისათვის გლეხთა 55 პროცენტი ფაქტურად კვლავ მუშაობდა და მოკლებული რჩებოდა.

§ 43. ბოლშევიკების მიზნული პოლიტიკა

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ ცაოზმმა განსაკუთრებით გააძლიერა ბოლშევიკების დევნა ბევრი პარტიული ორგანიზაცია დაარბიეს, დაზოგეს ბოლშევიკური პროფკავშირები და გაზეთები.

მაშინ, როცა მენშევიკებმა სამარცხინოდ და გამცემლურად ზურგი შეაქციეს რევოლუციას და ცაოზმს უთანხმოებოდნენ. ბოლშევიკები, მოუხედავად მრავალი სიკვდილით დასჯისა და დამატარებებისა, კვლავ განაგრძობდნენ რევოლუციურ ბრძოლას. ბოლშევიკები შეუდგნენ ფურცლებს, ბროშურებს, იცნებდნენ სახელმწიფო სათათბიროს საარჩევნო კრებებს, რათა ამ კრებებზე აშკარად წამოეყენებინათ თავისი რევოლუციური მოთხოვნები.

ლენინი საზღვარგარეთიდან ხელმძღვანელობას უწევდა რევოლუციურ ბრძოლას. ლენინის თანამებრძოლი და თანაშემწე — სტალინი ამიერ-კავკასიაში რჩებოდა. სტალინი, რომელიც სათავეში ედგა ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკებს, იცავდა ლენინურ სტრატეგიასა და ტაქტიკას. ბოლშევიკები ანხორციელებდნენ ლეგალური და არალეგალური მუშაობის შეხამებას, დაუსრულებელ მუშაობას წყობდნენ მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა შორის. ბოლშევიკები განაგრძობდნენ სოციალიზმისათვის ბრძოლის დიდ საქმეს, ემზადებდნენ მუშათა კლასს გლეხობასთან კავშირის განტოტვით გადარტანა რევოლუციის დამარცხების შემდეგ დროება და კვლავ ფეხზე დამდგარიყო რევოლუციური ბრძოლისათვის თვითმპყობელური წყობილების წინააღმდეგ.

§ 44. ახალი რევოლუციური აღმავლობა

1911 წლის ზაფხულში სტალინმა, სერგო ორჯონიკიძესთან ერთად, ლენინის დავალებით, დიდი მუშაობა ჩატარა პარტიის კონფერენციის მოწვევისათვის.

1912 წელს ქალაქ პრაღაში, ჩეხოსლოვაკიაში, შესდგა ბოლშევიკური კონფერენცია, რომელმაც დაადგინა პარტიიდან გაეძევებინა ყველა მენშევიკი და მერყევი. შეიქმნა ბოლშევიკთა ერთიანი მებრძოლი პარტია.

რევოლუციის ახალი ზრდა წინასწარ ვერიაღწერად განტვრეტეს ლენინმა და სტალინმა. ისლმ თბილისის კომიტეტის პროკლამაციაში, რომელიც სტალინმა დაწერა და 1911 წელს გამოიტა, ნათქვამი იყო:

„საშინელი რეაქციის შავი სისხლიანი ღრუბლები, რომლებიც ჩვენს ქვეყანაზე ჩამოწვა. უკვე აღანტება და მათ ზალბის გულისწყრომისა და

აღმოჩენის კეკა-ქუთლოს მომასწავებელი ღრებლები სცდლან. ჩვენი ცხოვრების შავ ფონს ელვა კვეთს და შორს უკვე მოსჩანს ციხე, ახლოვდება ქარიშხალი, რომელიც დედამიწის პირობიდან აღგვის ძალადობისა და ჩაგვრის საუკუნოებრივ ბურჯს — ჯალათი მეფის, ზალხის მკვლელის, რუსეთის თვითმპყრობელის ნიკოლოზ-ნაპოლეონის ტახტს!"

მეშათა მოძრაობის ახალ აღმავლობას დასაბამი მისცა ცარიზმის სისხლიანმა ბოროტმოქმედებამ, როცა 1912 წლის აპრილს, ციმბირში, ლენის ოლქის სარეწაოებზე, დახვრიტეს რამდენიმე ასეული გაფიცული მუშა. მდინარე ლენაზე მომხდარი დახვრეტის ამბავი მთელ რუსეთს მოეფინა. ასეული ათასობით მეშები გამოვიდნენ მხურვალე პროტესტით ცარიზმის ბოროტმოქმედების წინააღმდეგ. პოლიტიკური გაფიცვების ტალღამ საქართველოსაც გადაურბინა. 1912 წლის 1-ლ მაისს რუსეთში გაფიცული იყო ნახევარი მილიონი მუშა. რევოლუციური ბრძოლა დაიწყო სოფლადაც. 1910-1914 წლების მანძილზე რუსეთში მოხდა გლეხთა 13 ათასზე მეტი რევოლუციური გამოსვლა.

1913 წელს კიათურაში მოხდა მეშათა დიდი გაფიცვა. იმავე წელს რამდენიმე გაფიცვა მოხდა ბათუმშიც. აფასებდა რა ამ პერიოდში მომხდარი გაფიცვების მნიშვნელობას, სტალინი სწერდა: „ეს იყო დაწყებული მძლავრი მოძრაობის პირველი ბუჩქნალები“

თავი მეექვსეა

მეორე რევოლუცია რუსეთში

§ 46. მსოფლიო იმპერიალისტური ომი

1914 წლის ივლისში დაიწყო მსოფლიო იმპერიალისტური ომი. ომში თურქეთის მონაწილეობას გერმანიის მხარეზე ის შედეგი მოჰყვა, რომ ამიერ-კავკასია 1914 წლის შემოდგომაიდან უზონტისპირა ზოლად იქცა.

ომმა ძლიერ დააქვეითა საქართველოს სახალხო მეურნეობა; შემცირდა მოპოვება შავი ჭქისა, რომელიც უმთავრესად საზღვარგარეთ გაჰყონდათ. დაიხურა ლინიო-კონიაკის ქარხნები. თავისი წარმოება შეჰკვეცა მსუბუქმა შრეწელობამ. დარღანელის დავეტეასთან ერთად შემცირდა მთელი საზღვარგარეთული ვაჭრობა.

რკინიგზა ომის პერიოდში, უმთავრესად, სამხედრო საჭიროებებს ემსახურებოდა. ომის დროს რკინიგზის ტრანსპორტი თვიდან თვემდე სულ უფრო მეტად იზღუბოდა. მევეთრად გაუარესდა ქალაქების სურსათით მომარაგება.

გაქონურებულმა ომმა სოფელს განსაკუთრებით მძიმე შედეგები მოუტანა. გლეხებს არმიის საჭიროებისათვის წაართვეს უამრავი ცხენი და რკინი საქონელი. ყველაზე ზომიერუნარიანი გლეხები მობილიზაციით ჯარში ვაიწყიეს. სოფლად დარჩნენ მხოლოდ მოხუცნი, ქალები და ბავ-

თემის კაცს უცხოის წინააღმდეგ თემის კაცი მაშინაც უნდა დახმარებოდა, როცა ამათ შორის მტრობა იყო.

მავრამ სვანების ამ თემებში უკვე იყო კერძო საკუთრება შემოპარული. მაშა აქ უკვე კერძო საკუთრების საგნად იყო გადაქცეული, თუმცა ეს საკუთრება ჯერ კიდევ რამდენადღე შეზღუდული იყო თემის მიერ.

სათემო წესწყობილება ყველგან ირდევოდა და მის ადგილს უფრო მოწინავე წყობილება იჭერდა. მთაში ის მხოლოდ უფრო გვიან დაეშა.

თემის კაცის, თავისუფალი სოფლის მეთურის ნათქვამია ეს ხალხური ლექსი:

არც არავის ჯნა ყოფილვარ,
არც არავინ ყმად მყოლია,
ძველი პური, ძველი ღვინო
წლით-წლობამდე გაყოლია.

პატრიმონიისა და რომაიმონიის ურთიერთობა

კოლხეთსა და ქართლს რომაელები სხვადასხვანაირად მოეკიდნენ. კოლხეთში მათ, როგორც ვიცით, თავისი მმართველი დააყენეს, იმიტომ რომ ამ ქვეყანას მიჯრიდატის, თავისი მთავარი მტრის, სამფლობელოს ნაწილად სთელიდნენ. ქართლში კი რომაელებს მეფისათვის ხელი არ უხლიათ. ქართლს მათ რომის „მეგობრობა“ დააკისრეს. შემდეგ შიაც რომაელები იბერებს კეისრისა (იმპერატორის) და რომის „მეგობრებად“. „ფილოკესარებად“ და „ფილორომეებად“ აცხადებდნენ, მავრამ ქართლისათვის ეს „მეგობრობა“ არც სასურველი ყოფილა და არც სასამოვნო. რომაელები იძულებული ყოფილან დროდადრო ახალ-ახალი ჯარებით გამოცხადებულიყვნენ ქართლში და შერყეული „მეგობრობა“ აღუდგინათ. 36 წელს, ძვ. წ., მეორე რომაელ სარდალს, კანილ კრასს, კელაე გაულაშქრნია ქართლში და ქართლის მეფე ფარნაეაზი ომში დაუბარცხებია. დამარცხების შედეგი ის ყოფილა მხოლოდ რომ ფარნაეაზს კელაე უკისრნია რომაელების „კავშირი“ და კრასთან ერთად ალბანეთს შესეეია, რომელიც მოკავშირეებს აგრეთვე დაუმორჩილებიათ. 15 წ., ძვ. წ., იბერიაში ისევ ამბობება ყოფილა, მავრამ, ჩანს, რომაელებს „კავშირი“ და „მეგობრობა“ კელაე აღუდგენიათ.

რას მოითხოვდნენ რომაელები ქართველებისაგან?

— ყველაზე ადრე ან თითქმის მხოლოდ სამხედრო დახმარებას. „მეგობრობა“, რომელსაც ისინი ქართველების მხრივ ეძებდნენ, „სიმაჟია“ იყო, ე. ი., სამხედრო კავშირი. რომაელებს ამ დროს ხშირი ომები ჰქონდათ აღმოსავლეთში და მამაცი კავკასიელი ხალხების ჯარი მათთვის ძალიან გამოსადეგი იყო. განსაკუთრებით რომაელებს სურდათ ადგილობრივი ხალხების საშუალებით გაემგვრებინათ კავკასიონის უღელტეხილები, ან სხვაგვარი გასასვლულები, სადაც ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გზები გადმოდიოდა. ასეთს გასასვლულებს ძველად ყველა ენაზე „კარებს“ ეძახდნენ: სპარსულად — „დარ“, სომხურად — „დურან“, ბერძნულად — „პილაი“ და სხვა. ჩვენი წინაპრებიც მათ „კარს“ ან „კა-

შეები. მუშახელისა და მუშა-საქონელის უყოლობით ნათესების ფართობი საქართველოს ცალკეულ რაიონებში, 1914 წელთან შედარებით, 75 პროცენტით შემცირდა.

ხალხი ჩაუცმელი და ფეხშიშველი იყო. მოსახლეობა შიმშილობდა. გაქვანებული ომის სიძძიმე თავს დაატყდა მუშებსა და გლეხებს.

ნაციონალური ბურჟუაზია, რომელიც უზომოდ მდიდრდებოდა სამხედრო მოვებითა და სამკულაციით, აფრთხე მემამულენი ცარიზმს სრულ დახმარებას უწყევდნენ ომის წარმოებაში.

1915 წელს კავკასიის მეფისნაცვლად, სამსახურიდან განთავისუფლებულ გრაფ ერკონკოვ-დაშკოვის მაგიერ, დაინიშნა მეფე ნიკოლოზ მეორის ბიძა ნ. ნ. რომანოვი. ახალმა მეფისნაცვალმა, რომელიც ბურჟუაზიას და მემამულეებს ელახებოდა, 1916 წლის აპრილს მოიწვია თათბირი ამიერ-კავკასიაში ერობის შემოღების შესახებ.

თუმცა ბურჟუაზია და მემამულენი ყოველგვარ შეკეცილ რეფორმაზე თანხმდებოდნენ, მაგრამ ცარიზმის ღრის ამიერ-კავკასიაში საერობო რეფორმა შინც ვერ განხორციელდა.

§ 46. ბოლშევიკები ომთანადის წლებში

ლენინ-სტალინის მიერ აღიზრდილმა საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ ომის პირველ დღეებიდანვე სწორი პოზიცია დაიკავა ომისადმი დამოკიდებულების საკითხში. სამხედრო იყო ბოლშევიკების მუშაობა ომიანობის წლებში. რევოლუციური მუშაობაში მონაწილეობისათვის მათ სამხედრო გასამართლება და დახრეკა მოელოდათ.

ბოლშევიკები ამხილებდნენ მენშევიკებისა და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების სისადაგლეს. ბოლშევიკები აცხადნენ თავისი მთავრობის დამარცხებისა და რადიკალისტური ომის საშოქალაქო ომად გადაქცევის“ ლენინურ-სტალინურ ლოზუნგს. ბოლშევიკები მოუწოდებდნენ მუშებსა და გლეხებს იარაღი აეხათ მეფის, მემამულეთა და კაპიტალისტთა წინააღმდეგ. პროლეტარიატის სტიქიურად ზრდადი ბრძოლა ბოლშევიკებს გადაჰყავდათ შეგნებული პოლიტიკური ბრძოლის ლიანდაგზე. ისინი დაუცხრომელ მუშაობას ეწეოდნენ ფაბრიკა-ქარხნებში მუშათა შორის, აწყობდნენ არალეგალურ კრებებს. მონაწილეობას ღებულობდნენ პროფკავშირებში. კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციებში, ეწეოდნენ ბოლშევიკური ლოზუნგების პროპაგანდა-აგიტაციას.

ბოლშევიკები მუშაობას ეწეოდნენ ჯარისკაცთა შორის ფრონტზე და ზურგში, აწყობდნენ პარტიულ უჯრედებს და მათ ბოლშევიკურ ლიტერატურას აწვდიდნენ. ბოლშევიკები მუშაობას ეწეოდნენ გლეხთა შორისაც.

1915 წლის შემოდგომაზე ბაქოში ს. შაუმიანის ხელმძღვანელობით ჩატარდა კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების თათბირი. თათბირმა მიიღო გადაწყვეტილებანი პარტიის მიმდინარე პოლიტიკის ყველა უბნიშ-

ენელოვანეს საკითხზე და აირჩია ხელმძღვანელი პარტიული ორგანო — „ბოლშევიკთა კავკასიის ბიურო.“

1915 წლის 1-ლ დეკემბერს ლენინისათვის გაგზავნილ წერილში ს. შამუნიანი ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების მუშაობის შესახებ წერდა: „საერთოდ, ნებას მივცემ ჩემს თავს ვიფიქრო, რომ მთელ ჩვენს ნათესავობასაც მალე ეჭირა ჩვენი ოჯახური დროშა და თქვენ შეგძლიათ დამშვიდებული იყოთ ჩვენი რეპუტაციისათვის.“

§ 47. რევოლუციური მოძრაობა ომიანობის წლებში

მალე თურქეთის ფრონტზე საომარი მოქმედების დაწყების შემდეგ, აჭარაში დაიწყო აჯანყება სარიზმის წინააღმდეგ. ეს აჯანყება განსაკუთრებული სისასტიკით ჩაატყდა. საქართველოში, ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით, დაიწყო მასობრივი გაფიცვები. უკვე 1915 წელს გაუიცული იყვნენ ადელხანოვის, ბოზარჯიანცის, ალიხანოვის, თაიროვის და სხვ. ფაზრიკა-ქარხნების მუშები. ტყიბულში გაფიცული იყვნენ ქვანახშირის მალაჩოთა მუშები.

1916 წელს უფრო მეტად იზრდება საგაფიცო ბრძოლა. თბილისში გაფიცული იყვნენ ტრამვაის, თამბაქოს ფაბრიკების, ტყავის ქარხნების და სხვ. მუშები. გაიფიცნენ აგრეთვე ბათუმის, ფოთის, ჭიათურის, ტყიბულის და სხვ. მუშები. გაფიცვები რაზმავდა მუშებს, აძლიერებდა მათს პოლიტიკურ აქტივობას და გადადიოდა ბრძოლაში ომის და მეფის თეოკრატიზმის წინააღმდეგ.

ქალაქებსა და მუშათა ცენტრებში რევოლუციური მოძრაობის ზრდის გავლენა მალე სოფელსაც დაეტყო. გლეხები მხარს უჭერდნენ მუშებს და იწყებდნენ ბრძოლას ომის, მეფისა და მემამულეთა წინააღმდეგ.

ბოლშევიკების მუშაობის გაულებით დაიწყო ომის წინააღმდეგ ჯარისკაცთა გამოსვლებიც.

კავკასიის ფრონტზე იყო 700 ათასზე მეტი ჯარისკაცი. არასრული ცნობებით, მარტო 1916 წელს ირიცხებოდა 80 ათასზე მეტი მოკლული და დაჭრილი. არმიის მომარაგება საძაგლად იყო დაყენებული. ჯარისკაცები შიმშილობდნენ, სულად იყვნენ ჩაცმულნი, მათ შორის მძიმეაზრება მალაჩია; ტიფი და სხვა სნეულებანი, რაც ათასობით ადამიანთა სიცოცხლეს იწირავდა. ჯარისკაცები მასობრივად დეზერტირობდნენ, უარს ამბობდნენ შეტევაზე, ჰელადნენ ყველაზე სამუღველ ოფიცრებს. ჯარისკაცები მოითხოვდნენ ხოცვა-ჟლეტის შეწყვეტას, მათ დაიწყეს დამშობილება მოწინააღმდეგის ჯარისკაცებთან.

ამიერ-კავკასიაში, ისე როგორც დანარჩენ რუსეთში, ახლოვდებოდა რევოლუცია. რევოლუციურ მოძრაობას სათავეში ედგა და მას წინ უძღოდა მუშათა კლასი — რუსეთის გმირი პროლეტარატის ერთ-ერთი რაზმი.

§ 48. განათლება და კულტურა რევოლუციის წინ

(1907 — 1917 წ. წ.)

1908 წელს კავკასიაში მთლიანად სახალხო განათლების საქმეზე გაბოყვებული იყო საერთო ბარჯთაღრიცხვის 6 პროცენტი. მთელი სასკოლო ბიუჯეტი საშუალოდ თითო მესოფრებზე 80 კაპიკს შეადგენდა.

1916 წელს სკოლებში ირიცხებოდა 138.613 მოწაფე, მაგრამ ეს უმნიშვნელო ციფრი იყო ხალხის ნამდვილი მოთხოვნილების თვალსაზრისით. სასკოლად მდგომარეობაში იყო სასკოლო შენობები. მასწავლებლებს გროშებს აძლევდნენ. 1905 წლის რევოლუციის შემდეგ ამიერკავკასიის და საქართველოს მოწინავე საზოგადოებრიობა ცდილობდა ამიერკავკასიის ბალტიზაციის უშაღესი სკოლის გახსნას, მაგრამ მეფის მთავრობა ამის ნებართვას არ იძლეოდა.

მიუხედავად ყოველგვარი დაბრკოლების და დენისა, საქართველოში ვითარდება საზოგადოებრივი და კერძო ინიციატივა საბაზო განათლების საქმეში. ასე, მაგალითად, 1907 წელს თბილისში, კერაზე, კერძო სახ. სრებით, მთავრდება ქართული გიმნაზიის შენობის აგება. ამ შენობაში ამჟამად მოთავსებულია თბილისის სტალინის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ფართოდ გაშალა თავისი გეგმობა „ქუჩა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“.

1907 წელს თავის გეგმობას იწვევს „საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საზოგადოება“. ამ საზოგადოებამ შექმნა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი. ის აგრეთვე აქვეყნებდა სამეცნიერო ნაშრომთა კრებულებს: „ძველი საქართველო“ და „საქართველოს სიმეფლენი“.

დიდი კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის მოწყობას, სადაც იკითხებოდა სამეცნიერო-პოპულარული ლექციები მეცნიერების ყველა დარგში.

რუსეთის უმაღლესი სასწავლებლებსა და სამეცნიერო დაწესებულებებში გეგმობით განაგრძობდნენ ზრდას საქართველოს მეცნიერთა კადრები. ამ პერიოდს ეკუთვნის ახალგაზრდა მეცნიერ-ისტორიკოსის, პეტერბურგის უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტის, ამჟამად აკადემიკოსი ი. ა. ჯავახიშვილის მოღვაწეობა.

1908 წლის ნოემბერს ქართველმა ხალხმა დიდი ზეიმით და განსაკუთრებული სიყვარულით აღინიშნა იუბილე დიდი ქართველი პოეტის, მოქალაქისა და პატრიოტის აკაკი წერეთლის დაბადებიდან 50 წლის შესრულების გამო.

მიუხედავად ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრის ფაქტორებისა, კვლავ ცოცხლობს და ვითარდება მხატვრული ლიტერატურა. გვევლინებიან ახალი მწერლები და პოეტები: ლ. ქიქელი, ა. შანშიაშვილი, შ. არაგვისკირელი, ი. გრიშაშვილი, გ. ტაბიძე, ე. ჯიშყაძე, ნ. ჩხიკაძე, ხ. ვარდოშვილი, გ. ქუჩიშვილი, ა. აბაშელი, ს. ეული და სხვ.

საბავშვო ლიტერატურის განვითარებას დიდად უწყობენ ხელს ჟურნალები „ჩვენი“ და „ნაყადლო“. საბავშვო მწერალთა შორის ყველაზე მეტი პოპულარობით სარგებლობს შ. მღვიმელი.

§ 49. თიბეჩაქლის რეპოლუცია

1917 წლის თებერვალში ცარიზმის დამხობის შემდეგ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ გაიმარჯვა ამიერკავკასიაშიც.

ბურჟუაზიულმა დროებითმა მთავრობამ მხარის მართვა-გამგეობისათვის შექმნა უკრთწოდებული ამიერ-კავკასიის საგანგებო კომიტეტი. მის შემადგენლობაში შევიდა IV სახელმწიფო სათათბიროს ხუთი წევრი კადეტ ბარლაშოვის მეთაურობით. ხელმძღვანელ როლს ამიერ-კავკასიის საგანგებო კომიტეტში თამაშობდა მენშევიკი ა. ჩხენკელი, რომელმაც ხელთ აიღო ამიერ-კავკასიის შინაგანი მმართველობის საქმე. თებერვლის რევოლუციის პირველ დღეებოდანვე ამიერ-კავკასიაში, როგორც დანარჩენ რუსეთშიაც, შეიქმნა მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოები.

რევოლუციის შემდეგ ყველაზე ადრე შეკავშირება მოახერხეს ქართველმა მენშევიკებმა, რომელთაც ომიანობის დროს ცარიზმის მხრით არაერთარი დევნა არ განუტლიათ.

ისარგებლეს რა მუშათა და ჯარისკაცთა ზედმეტი მიმნდობლობით, მენშევიკებმა ესერებთან ერთად უმრავლესობა მოიპოვეს საბჭოებში. ქართველი მენშევიკები, რომლებიც ამიერ-კავკასიაში ხელმძღვანელ როლს თამაშობდნენ, იცადნენ ნაციონალური ბურჟუაზიის და მემამულეთა ინტერესებს. მენშევიკები ძირბოდნენ რევოლუციის შემდგომი განვითარების და სოციალისტურ რევოლუციად მისი გადაზრდის წინააღმდეგ. ისინი არც კი ფიქრობდნენ ომის ლიკვიდაციაზე, ზაფხუ მოპოვებაზე. მენშევიკები ილამჭობოდნენ მუშათა გაფიცვებისა და მუშათა კონტროლის წინააღმდეგ. ისინი მუშებსა და გლეხებს წინადადებდას აძლევდნენ დამფუძნებელ კრებამდე გადაედოთ მ-სათიანი სამუშაო დღის, მიწის, ნაციონალური და სხვა საკითხების გადაჭრა.

ამიერ-კავკასიაში მთლიანად შენარჩუნებულ იქნა ნაციონალური კოლონიური ჩაგვრის ძველი აპარატი. მთელი ძალაუფლება კვლავ შეტლმდებო კლასების ხელში რჩებოდა. მენშევიკები ბურჟუაზიასთან და მემამულეებთან ერთად ცდილობდნენ ბურჟუაზიული წყობილების შენარჩუნებას. ამრიგად, თებერვლის რევოლუციამ ვერ გააუზღოვბეს ამიერ-კავკასიის მშრომელი კლასების მდგომარეობა.

§ 80. ბოლშევიკები ამზადებენ სოციალისტურ რევოლუციას

თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციები იატაკქვეშეთიდან ამოვიდნენ და გააჩაღეს აშკარა პოლიტიკური და ორგანიზაციული მუშაობა. მათ წინაშე იდგა უმნიშვნელოვანესი ამოცანა—მუშათა, ჯარისკაცთა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოებში უმრავლესობის მოპოვება, იქიდან მენშევიკების, ესერებისა და სხვა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების ფაქციება.

რუსეთში მთელი ბოლშევიკური პარტიისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ლენინის საზღვარგარეთიდან რუსეთში ჩამოსვლას და ბოლშევიკთა VII (აპრილის) კონფერენციას, რომელიც 1917 წლის 24 აპრილს გაიხსნა. კონფერენციას დაესწრნენ ამიერ-კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების დელეგატებიც. აპრილის კონფერენციამ პარტიას გეზი მისცა ბურჟუაზიული

ეფაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციოდან სოციალისტურ რევოლუციაზე გადასვლისათვის საბაძოლველად.

ამიერკავკასიის და საქართველოს ბოლშევიკებმა დიდი მუშაობა გააჩინეს მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა მასებში. მათ აშრილეს მენშევიკებისა და ესერების გაშეშელობა, ისინი ხალხს მოუწოდებდნენ დროებითი მთავრობის წინააღმდეგ, ამის შეწყვეტისათვის, მთელი მიწის გლეხებისათვის დაუყოვნებლივ გადაცემისათვის საბაძოლველად.

ინგლის-საფრანგეთის იმპერიალისტთა ნებასუჩილის ამსრულებელი დროებითი მთავრობის მიერ ივნისში ფრანტზე დაწყებული შეტევის დაზარალების შემდეგ, პეტროგრადში ივლისის დემონსტრაციის დახურვის შემდეგ, ამიერკავკასიაში ძლიერ გაიზარდა ბოლშევიკური გავლენა. საქართველოში ბოლშევიკები სარგებლობენ უპირატესი გავლენით მთელ რიგ პროფკავშირებში: მეღვინეთა, ელექტრიკოსთა, მეტყავეთა, მეთამბაქეთა შორის და სხვ. ბოლშევიკური გავლენა განსაკუთრებით ძლიერ გაიზარდა პროლეტარულ ბაქოში. აქ დაუცხრომელ მუშაობას ეწეოდნენ და ლენინ-სტალინის პოლიტიკის თანმიმდევარი გამტარებელნი იყვნენ სტეფანე შაუმიანი, ა. ჯაფარიძე, ა. შიქოიანი, მ. აზიზბეკოვი, ი. ფიოლეტოვი, მ. ბასინი და სხვ.

ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით ბაქოს პროლეტარიატმა 1917 წლის სექტემბერს გამოაცხადა გაფიცვა, რომელიც ძლევამოსილად დამთავრდა. ამ გაფიცვის გამო ჩაქაფს (ზ) ცენტრალურმა კომიტეტმა გამოგზავნა შემდეგი დეპუტატი: „მოვესალმებით ქალაქ ბაქოს პროლეტარიატს, რომელმაც აშკარა ბრძოლაში დაამარცხა ორგანიზებული კაპიტალი.“

ბოლშევიკური აგიტაციის გავლენით მასებში ძლიერდება ბოლშევიკების გავლენა. გლეხები რევოლუციური გზით ხელთ იგდებენ მემამულეთა მიწებს. გლეხები ჩუმუნდებიან, რომ მათი ინტერესების ნამდვილი დამცველები ბოლშევიკები არიან.

ბოლშევიზაციის პროცესი ძლიერდება ჯარისკაცთა შორისაც. ამბოში ფართოდ ვრცელდებოდა ბოლშევიკური გაზეფობი. თავის რეზოლუციებსა და დადგენილებებში ჯარისკაცთა მასები ჰგმობდნენ კონტრ-რევოლუციურ დროებით მთავრობას და მენშევიკებისა და ესერების პარტიებს.

12 ივნისს თბილისში შესდგა 10 ათასი ჯარისკაცის მიტინგი, რომელმაც გამოიტანა ბოლშევიკური რეზოლუცია. 25 ივნისს თბილისშივე შესდგა ჯარისკაცთა მასობრივი დემონსტრაცია, რომელიც მოეწყო ფრანტზე ივლისის შეტევის წინააღმდეგ პროტესტის ნიშნად.

ძლიერ გაიზარდა ბოლშევიკების გავლენა ზეშა ახლავზრდობაზეც. თბილისში, ბაქოში, ბათუმში, სუხუმში, ქუთაისში, სამხრეთ-ოსეთში მოეწყო ახალგაზრდობის სოციალისტური კავშირები, რომლებიც მუშაობდნენ ბოლშევიკურ ორგანიზაციათა უშუალო ხელმძღვანელობით.

ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუცია რუსეთსა და ამიერ-კავკასიაში

§ 51. კავკასიის ბოლშევიკურ ორგანიზაციათა უჩილობა

1917 წლის აგვისტოს პეტროგრადში არსებულად შეიქმნა ბოლშევიკური პარტიის VI ყრილობა. ყრილობა გაერთიანდა სტალინის გარშე-
მო, რომელიც იცავდა ლენინის მოძღვრებას ერთ ქვეყანაში სოციალიზ-
მის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ. პარტიის VI ყრილობის ყე-
ლა გადაწყვეტილება მიმართული იყო შეიარაღებული აჯანყებისათვის
პროლეტარატის და ულარიბესი გლეხობის მომზადებისაკენ. VI ყრილო-
ბა იქცა აჯანყების მომზადების ყრილობად, მან პარტიას მისცა გეზი სო-
ციალისტური რევოლუციისაკენ.

1917 წლის 2 ოქტომბერს თბილისში გაიხსნა კავკასიის ბოლშევიკურ
ორგანიზაციათა ყრილობა, რომელსაც 52 დელეგატი დაესწრო. ადგი-
ლობრივი დელეგატების მოხსენებები ცხადყოფდა, რომ კავკასიაში ისევე,
როგორც მთელს რუსეთში, გიგანტურად იზრდებოდა რევოლუცია.

პარტიის VI ყრილობის გადაწყვეტილებათა შესაბამისად, კავკასიის
ბოლშევიკურ ორგანიზაციათა ყრილობა მტკიცედ დაადგა სოციალისტუ-
რი რევოლუციის გამარჯვებისათვის შეიარაღებული აჯანყების აუცი-
ლებლობის პოზიციას. VI ყრილობის დადგენილებათა შესაბამისად გამო-
ტანილ იქნა გადაწყვეტილებანი აგრეთვე ისეთ უმნიშვნელოვანეს საკით-
ხებზე, როგორიც იყო ნაციონალური საკითხი, აგრარული საკითხი, სა-
კითხი დამფუძნებელი კრებისადმი დამოკიდებულების შესახებ.

ყრილობამ მისილმება გაუგზავნა „რუსეთის რევოლუციის სახელოვან
ბელადს“ ლენინს და გამოისტუმრა მტკიცე რწმუნა, რომ მალე შეიქმნება
ისეთი პირობები, როცა ლენინი შესძლებს თავი დააღწიოს იატაკქვეშეთს
და „დაიკავოს ჩვენი პარტიის ბელადის, რუსეთის დიდი რევოლუციის
ბელადის პოსტი.“

§ 52. ამიერ-კავკასიის შემდეგულ ქალსთა კონტარრევოლუ- ციური გლობი ხაზოთა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში

1917 წლის ოქტომბერს, ბოლშევიკთა პარტიის მეთაურობით, მუშათა
კლასმა, ღარიბ გლეხობასთან კავშირის მქონემ, ჯარისკაცთა და მეზღუ-
ურთა დახმარებით, დაამხო ბურჟუაზიის ძალაუფლება და დაამყარა საბ-
ოთა ხელისუფლება.

ოქტომბრის დიდმა სოციალისტურმა რევოლუციამ მსოფლიო გათიშა
ორ სისტემად — სოციალიზმის სისტემად და კაპიტალიზმის სისტემად.

ქართველი მენშევიკები და ამიერ-კავკასიის სხვა ნაციონალისტური
პარტიები ბოლშევიკების მომხრენი იყვნენ და დროებით მთავრობის
განკარგულებებს ემხრობოდნენ. მაგრამ ყველა ნაციონალისტური

პარტია მტრულად შეხვდა სოციალისტური საბჭოთა მთავრობის შექმნას. ლენინის მეთაურობით, მათ უარი სთქვეს მისადმი დამორჩილებაზე და დაიწყეს აშკარა მზადება საბჭოთა რუსეთიდან ამიერ-კავკასიის ჩამოშორებისათვის.

1917 წლის 11 ნოემბერს თბილისში შეიქმნა ამიერ-კავკასიის განსაკუთრებული მთავრობა, ევროპოიდებული ამიერ-კავკასიის კომისარიატი, რომლის სათავეში დააყენეს მენშევიკი ე. გუგუქიძე.

ამიერ-კავკასიაში ჩამოყალიბდა საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის და სხვ. ბურჟუაზიულ-შემამულური ნაციონალური საბჭოები. მთელს ამიერ-კავკასიაში დაიწყო განსაკუთრებული ნაციონალური სამხედრო-ნაწილების შექმნა. აგრეთვე სპეციალური ბურჟუაზიულ-შემამულური ბანდების შეიარაღება რევოლუციონერი მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამიერ-კავკასიის კონტრივოლუციურმა ხელისუფლებამ ფაქტობრივ კავშირი შეკრა ჩრდის თეთრგვარდიელებთან საბჭოთა ქვეყნის წინააღმდეგ ბრძოლის მოსაწყობად.

მაგრამ არაერთიარ ძალას არ შეეძლო ამიერ-კავკასიაში ოქტომბრის დიდი რევოლუციის გავლენის შეჩერება. მან მძლავრი ბიძგი მისცა რევოლუციის შემდგომ განვითარებას იმ ბრძოლაში, რომელიც სწრაფობდა ამიერ-კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის, მოწინავე რაზმს ბაქოს პროლეტარიატი წარმოადგენდა. ბაქოს საბჭომ აირჩია აღმასრულებელი კომიტეტის ახალი შემადგენლობა ბაქოს პროლეტარიატის საყვარელი ხელმძღვანელის სტეფანე შოშიანის მეთაურობით. ბაქოს საბჭომ მოაწყო წითელი გვარდია და ინტერნაციონალური პოლკები ჩოგოჩიკ კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში აუცილებელი შეიარაღებული ძალა.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ კავკასიის ფრონტის არმიაში გაბატონებული იყო ბოლშევიკური გავლენა. 1917 წლის დეკემბერს თბილისში ჩატარდა კავკასიის არმიის II ყრილობა. არმიის სამხარეო საბჭო, რომელიც ამ ყრილობამ აირჩია, მეტწილად ბოლშევიკური აღმოჩნდა. საბჭომ მთელს არმიას მიმართა მოწოდებით ეცნო საბჭოთა ხელისუფლებას.

ფრონტიდან და ქალაქებიდან დაბრუნებულ ჯარისკაცთა საშუალებით საქართველოს სოფლებში ცნობილი გახდა ლენინურ-სტალინური დეკრეტები მიწაზე, ზეზე, ჩრესეთის ბაღების უფლებათა დეკლარაცია და სხვ. სოფლად იზრდებოდა აგრარული რევოლუცია.

§ 68. ამიერ-კავკასიაში სამოქალაქო ომის დაწყება

1917 წლის დამლევს და 1918 წლის დამდეგს ამიერ-კავკასიაში შექმნილი იყო რევოლუციური ეთარება საბჭოთა ხელისუფლებისათვის წაღმწვეტი ბრძოლის გასაჩაღებლად.

მაგრამ ბოლშევიკთა თბილისის კომიტეტში შემავალმა მ. ტროსკელძემ, ს. ქავთარაძემ, მ. ოკუჯავამ, ლ. დუმბაძემ, კ. სიმაკიძემ და სხვებმა, რომლებიც ამჟამად მხილებული არიან როგორც ხალხის მტრები, ლენინ-

სტალინის მითითებათა წინააღმდეგ, ხელი აიღეს საბჭოთა ხელისუფლებისათვის შეიარაღებული ბრძოლის მომზადებასა და ჩატარებაზე.

1917 წლის 12 დეკემბრის მენშევიკებმა ხელთ იგდეს თბილისის არსენალი, რომელსაც ბოლშევიკური ყარაული იცავდა.

რევოლუციის განვითარების შესაჩერებლად, ამიერ-კავკასიის კონტრ-რევოლუციონერები, ქართული მენშევიკების მეთაურობით, სდევნიან ბოლშევიკებს, ჰგზავნიან სოვლად დამსჯელ ექსპედიციებს, იარაღსა ჰყრიან ბოლშევიკურ სამხედრო ნაწილებს. ასე, მაგალითად, ამიერ-კავკასიის რეინგზის შამქორის სადგურზე ჯარისკაცთა ეშვლონების განიარაღებისას მოჰკლეს 2 ათასამდე რუსი ჯარისკაცი.

თებერვალს თბილისში დახურეს ბოლშევიკური გაზეთები: „ბრძოლა“, „კავკასიის რაზმი“, „ბანვარი სოფი“.

10 თებერვალს თბილისში გაიხსნა ევრეფორდებული „ამიერ-კავკასიის სეიმი“. მუშათა და გლეხთა უბოროტეს მტრებს — მენშევიკებს, ესტრებს, დაშნაკებს, მუსავატელებს და სეიმში შემავალ სხვა კონტრრევოლუციურ პარტიებს უნდოდათ იურიდიულად გაეფორმებინათ საბჭოთა რუსეთიდან ამიერ-კავკასიის გამოყოფა, აგრეთვე დაესახათ შემდგომი ლონისძიებანი ბოლშევიზმთან ბრძოლის გასაძლიერებლად. 1918 წლის 10 თებერვალს ალექსანდრეს ბაღში (ამჟამად კომუნართა ბაღი) შეიკრიბა ხალხმრავალი ბოლშევიკური მიტინგი ნიშნად პროტესტისა ამიერ-კავკასიის კონტრრევოლუციონერთა პოლიტიკისა და ამიერ-კავკასიის სეიმის გახსნის წინააღმდეგ. ქართულმა მენშევიკებმა ამ დღეს ჩაიდინეს ახალი ავაზაკობა. მენშევიკურმა რაზმმა სროლა აუტეხა ბოლშევიკურ მიტინგს. ბევრი მოჰკლეს და დასჭრეს.

შამქორის სადგურზე რუს ჯარისკაცთა დახვრეტამ და ალექსანდრეს ბაღში ბოლშევიკური მიტინგის დახვრეტამ სოციალიზმის ნიღაბი საბოლოოდ ჩამოგლიჯა მენშევიკ კონტრრევოლუციონერებს.

ამიერ-კავკასიის სეიმმა უარი სთქვა ეცნო მრესტის ზავი და დამწყო ომი თურქეთთან. მაგრამ მენშევიკები და დაშნაკები უძღური აღმოჩნდნენ წინააღმდეგობა გაეწიათ თურქეთის ჯარებისათვის, ხოლო მუსავატელებმა საერთოდ უარი სთქვეს თურქეთთან ბრძოლაზე. თურქებმა მენშევიკებსა და დაშნაკებს თავს მოახვიეს კაბალური და სამარცხენი ზავი.

1918 წლის 22 აპრილს (ახალი სტილით) ამიერ-კავკასიის სეიმმა ამიერ-კავკასია „დამოუკიდებელ“ ფედერატიულ დემოკრატიულ რესპუბლიკად გამოაცხადა. შეიქმნა ახალი მთავრობა მენშევიკ ა. ჩხენკელის მეთაურობით.

§ 44. საბჭოთა ხელისუფლების განარჯვება გაეროში და სამარტველოს ცალკეულ რაიონებში

საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლას ამიერ-კავკასიაში ხელმძღვანელობდა სტეფანე შალუბანი. რუსურ სახალხო კომისართა საბჭომ ის დანიშნა კავკასიის საქმეთა საგანგებო კომისარად საბჭოთა ხელისუფლების შექმნამდე.

ბაქოს ბოლშევიკებმა, რომელნიც ლენინისა და სტალინის მიითითებდნენ, მოსდევდნენ, ამოცანად დაისახეს ბაქოს გადაჭრეა ამიერ-კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლის დასაგრდენ პუნქტად, დაიწყეს შეიარაღებული ბრძოლა შესავატერი კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ და სრული გამარჯვება მოიპოვეს. 1918 წლის 12 (25) აპრილს ბაქოს შემოთა, ჯარისკაცთა და მებრძოლთა დებუტატების საბჭოს სხდომაზე ჩამოყალიბებულ იქნა ბაქოს სახალხო კომისართა საბჭო. თავედომარედ არჩეულ იქნა სტეფანე შუმინი. საბჭოთა ხელისუფლებამ ბაქოში დღო შემოობა გააჩალა სოციალისტური მშენებლობის ყველა დარგში. ნათის სარეწაოები, ქარხნები და კასპოს ფლოტი გამოცხადებულ იქნა სახელმწიფოს საკუთრებად. მიწა მემამულეებს ჩამოერთო და გლეხებს გადაეცა. ბაქოს ბოლშევიკები ნათის აგზანიდნენ საბჭოთა რუსეთში ასტრახანითა და ვოლგით განსაკუთრებული ყურადღება დეთმოწითელი არმოს შექმნას, რაც აუცილებელი იყო იმპერიალისტებისა და შინაგანი კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ბაქოში საბჭოთა ხელისუფლების არსებობა დიდ გავლენას ახდენდა საქართველოს პროლეტარიატსა და გლეხობის მსებზე. გლეხთა აჯანყებანი, ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით, მოედო გორის, დუშეთის, ბორჩალოს, სენაკის, ზუგდიდის, ლესხუმის და სხვ. მაზრებს. ბოლშევიკური აჯანყება მოხდა სამხრეთ ოსეთსა და აფხაზეთში. რაპოლს წითელმა აჯანყებულებმა აიღეს სოხუმი. საბჭოთა ხელისუფლება გამოცხადებულ იქნა მთელს აფხაზეთში, სადაც მან 42 დღეს იარსება.

ამიერ-კავკასიაში შერად გამწვავებული იყო ნაციონალური წინააღმდეგობანი. ამიტომ ამიერ-კავკასიის ფედერაცია დაიშალა. 1918 წლის მაისში საქართველომ, სომხეთმა და აზერბაიჯანმა თავის თავი „დამოუცილებელ“ რესპუბლიკებად გამოაცხადეს. მენშევიკებს. დაზაყებს და მესავატრებს ყველაზე შერად ეზნოდათ ამიერ-კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისა, ამიტომ ბოლშევიკების გასაადგურებლად მათ მოწოდეს გერმანიის და თურქეთის ჯარები.

თავი მეცხრე

მენშევიკური ხელისუფლება საქართველოში და ბრძოლა აზერბაიჯანის ხელისუფლებისათვის § 66. მენშევიკების საზინაო და საზარდო პოლიტიკა და მხრომელი მასების მდგომარეობა

მენშევიკების მიერ საქართველოს „დამოუცილებლობის“ გამოცხადებისთანავე იწყება გერმანელი ოკუპანტების ჩამოსვლა. 1918 წლის ნოემბრის გერმანიაში მომხდარი რევოლუციის შემდეგ ისინი იძულებული იყვნენ დაეტოვებინათ საქართველო. მათ ადგილზე მოვიდნენ ინგლისელი იმპერიალისტები. მათ საქართველოში თავი ისე ეჭირათ, როგორც ქვეყნის ნამდვილ ბატონ-პატრონთ. მენშევიკები ფაქტურად იმპერიალისტ-მყარობელთა ნებასუბიექტის ამსრულებელნი იყვნენ.

მენშევიკურმა მთავრობამ კავშირი შეკრა რუსეთის კონტრევოლუციასთანაც, რომელიც უცხოელი ინტერვენტების დახმარებით პრეტენზიას აწარმოებდა საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ. საბჭოთა მთავრობა წინადადებას აძლევდა მენშევიკებს გამოსულიყვნენ ყოფილი მეფის რუსეთის ტერიტორიაზე დასახლებული ყველა ეროვნული უმცირესობის მტრის—გენერალ დენიკინის წინააღმდეგ. რომელიც ანტანტის დახმარებით ისწრაფოდა აღედგინა რუსეთში კაპიტალისტთა და მემამულეთა ბატონობა.

მენშევიკებმა უკუაგდეს ეს წინადადება და უარი სთქვეს რუსეთის კონტრევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთიანი ფრონტის შექმნაზე. ამიერ-კავკასიაში მენშევიკების, დაშნაელებისა და მუსავატელების ბატონობის პერიოდი იყო ნაციონალურ გართულებათა და ძმამთაყვესი ომების ხანა. ასე, მაგალითად, 1918 წლის დეკემბერს საქართველოს და სომხეთს შორის დაიწყო სამარცხენო ძმამთაყვესი ომი, რომლის საბაზად გადაიქცა საღვთო ტერიტორია ყოფილ ახალქალაქის და ბორჩალოს გზა-რეზში. ძმური ნდობის ძველი კავშირი, რომელიც ამიერ-კავკასიის ხალხთა შორის არსებობდა, ძლიერ შესუსტდა ნაციონალისტურ მთავრობათა დანაშაულებრივი პოლიტიკის მეოხებით.

მენშევიკები სჩაგრავდნენ და ძლიერ სდევნიდნენ საქართველოს ნაციონალურ უმცირესობათ — აფხაზებს, ოსებს, სომხებს და სხვ. არაერთხელ აჯანყებულან სამხრეთ ოსეთის, აფხაზეთისა და აჭარის მშრომელები. ამ აჯანყებებს განსაკუთრებული სისასტიკით აქრობდნენ.

ეყრდნობოდნენ რა დასაყვესის იმპერიალისტებს და ფაქტობრივ კავშირს ჰქონდათ რუს თეთრგვარდიელებთან, ქართველი მენშევიკები ანტიკონტრენტულ კაპიტალიზმს. ხალხთა მასები მათ განწირული ჰყავდათ დასაჩაგრავად და საექსპლუატაციოდ.

მენშევიკები თავის რესპუბლიკას „დემოკრატიულს“ და სახალხო რესპუბლიკას უწოდებდნენ. ნამდვილად კი მენშევიკურ რესპუბლიკაში ხალხს არავითარი ძალა-უფლება არ მოუბოვებოდა. მთავრობაში არ იყო არც ერთი მუშა, არც ერთი გლეხი.

ფაშოკა-ქარხნები კვლავ კაპიტალისტთა ხელში ჩაეზოდა. კანონი 8 საათიანი სამუშაო დღის შესახებ ფაქტობრივად არ სრულდებოდა. ბევრ წარმოებაში მუშები კვლავ 12-14 საათს მუშაობდნენ. არ სწარმოებდა მუშა-მოსამსახურეთა დაზღვევა ავადმყოფობისა და ინვალიდობის შემთხვევისათვის. სასტიკად სდევნიდნენ მუშათა გაფიცვებს მენშევიკები იცავდნენ მემამულეთა და კულაკთა ინტერესებს. საადგილმამულო რეფორმა მათ ისე გაატარეს, რომ საუკეთესო მიწები მემამულეებსა და კულაკებს შეჩაბთ.

§ 16. ბრძოლა საგზოთა ხელისუფლებისათვის

საქართველოში მენშევიკების ბატონობის დროს ზოლშევიკებს მუშაობა უხდებოდათ განსაკუთრებით მძიმე პირობებში. საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაცია შექმნილია სტალინის მიერ. სტალინის ხელმძღვა-

რებს“ უწოდებდნენ. როცა ეს „კარები“ ზღვის პირას იყო, მაშინ „ზღვის კარს“ ეტყოდნენ, როცა მთებში, მაშინ „ზეჟარსაც“ ამბობდნენ. კავკასიონის ქედზე რამდენიმე ასეთი გადასასვლელი იყო. კავკასიონის ყველაზე მოხერხებული საუღელტეხილო გზები საქართველოს ტერიტორიაზე მოდიოდა. ასეთი იყო, დასავლეთიდან რომ დაეწყეთ, ქლუბორის უღელტეხილი აფხაზეთში, მამისონისა რაჭაში და სხვები, რომელთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა დარიალას. დარიალა ანუ, უფრო სწორედ, დარიალანი, სპარსული სახელია და „აღსანების კარს“ ნიშნავს. ძველ-ქართულად მას „არაგვის კარი“ ანუ „ოვსთა კარი“ ერქვა. ბერძენ-რომაელები კიღევ „კასპიის“ ან „კავკასიის“ კარებს ეძახდნენ. დარიალის გზა მდინარე არაგვს მიჰყვებოდა მისი სათავეებისაკენ და შემდეგ მდინარე თურგის (ძვ. ლომეკის ანუ პირიჭითა არაგვის) ხეობაში გადადიოდა. მდ. თურგის ხეობა საქართველოს რესპუბლიკის დღევანდელ საზღვართან, რომელიც კავკასიონის დიდი ქედის გადაღმა მდებარეობს, მეტად ვიწროა და ამიტომ ადვილად ჩასაყვრი. სწორედ ამ ვიწრო, ღრმა ხეობას ეწოდება დარიალა. როცა რომაელები პირველად მოვიდნენ საქართველოში, მათ უკვე დარიალა იბერიის სამეფოს ხელში დახვდათ. ქართველებს ეს ხეობა მიუღდგომელი კედლით ჰქონიათ გამაგრებული. თუ რა მიზანი ჰქონდა ამ სიმაგრეს, გვიამბობს ცნობილი რომელი მწერალი, პლინიუს სეკუნდი (გარდაიცვალა 79 წ., ახ. წ.): „კავკასიის კარები... უზარმაზარი ქმნილებაა ბუნებისა, მთების უცარი გაბობის შედეგი. თვით გასასვლელი მოზღუდულია რკინით შემოჭვდილ დირეებით. მათ ქვეშ მიედინება მყარალი მდინარე, ხოლო გამოღმა აგებულია კუმანიალ წოდებული სიმაგრე. აშენებული იმ მიზნით რათა დააბრკოლონ მრავალრიცხოვანი ტომების გადმოსვლა“.

ჩრდილოეთ კავკასიის ტრიალ მინდვრებზე ძველთაძველი დროიდანვე მოყოლებული მართლაც მრავალსა და მრავალრიცხოვან ტომებს უცხოვრია. სკვითურ-სარმატულ სხვადასხვა ტომს გარდა, ალანები ანუ ოვსები, ჰუნები, ხაზარები, პაჭინგები და ბევრი სხვა ტომი ყოფილა აქ. ეს იყო მეჯოგე ტომები, რომელნიც გადადიოდნენ ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში თავისი ჯოგებისათვის საკვების საძებრად. ჩრდილოეთ კავკასიის ველებზე და კავკასიის მთებში მშვენიერი საზამთრო და საზაფხულო საძოვრები იყო და აქ ეს ტომები დიდბანს ჩერდებოდნენ, ეიდრე სხვა, უფრო ძლიერი, მეჯოგეები მათ ადგილიდან არ დასძრავდნენ.

მესაქონლეობის გარდა ეს ტომები ხშირ ომიანობასაც მისდევდნენ და მძარცველობასაც ხელს არ აკლებდნენ, როცა საამისო პირობა ჰქონდათ. თუ კავკასიონის კარები ღია ხდებოდათ, ეს ტომები თავს ესხმოდნენ სამხრეთის კულტურულ ქვეყნებს ნადავლისა და საშოვარისათვის. არა ერთხელ შემოჭრილან ეს ტომები ამიერ-კავკასიაში, შემდეგ აქედან გადასულან სპარსეთში, მცირეაზიაში და იქაურება აუღიზიებიათ. ვისაც თავისი კარები მაგრად დაკეტილი ჰქონდა, ხოლო განძი და ფული საკ-

ნელობით. საქართველოს მუშები და გლეხები ურღვევი მეგობრობით იყვნენ შედუღებული დიდი რუს ხალხთან ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1917-1920 წლებში ქართველი ბოლშევიკები მეთაურობდნენ ქართველ ხალხს მის ბრძოლაში მენშევიკური ხელისუფლებისა და უცხოელი ინტერვენტების წინააღმდეგ. 1918 წელს ბოლშევიკები ხელმძღვანელობდნენ მუშათა გაფიცვებს, რომელთა შორის ყველაზე დიდი და მუშეპოეპი იყო ტყიბულის ქენახაშორის მღალაოების მუშათა გაფიცვა. 1918 წლის ზაფხულში, ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით, მოხდა გლეხთა დიდი აჯანყებანი დღშეთის მაზრაში. იმერეთში და სამეგრელოში.

საგაფიცო მოძრაობამ განსაკუთრებით მასობრივი ხასიათი მიიღო 1919 წელს. ამ პერიოდში ყველაზე დიდი იყო თბილისის ქალაქის გამგეობის მუშა-მოსამსახურეთა გაფიცვა.

1919 წლის გაზაფხულზე ჩრდილო კავკასიიდან თბილისში ჩამოვიდა საბჭოთა რუსეთში მიმავალი სერგო ორჯონიკიძე, რომლის მონაწილეობით საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ გამოიტანა გადაწყვეტილება საჯარო საჯანყების მომზადებისა და ჩატარების შესახებ. აჯანყება მოხდა 1919 წლის შემოდგომაზე. მენშევიკურმა მთავრობამ ინტერვენტების დახმარებით ჩააჭრა ეს აჯანყება. მიუხედავად დამარცხებისა და მძიმე მსხვერპლებისა, ბოლშევიკებმა უფრო მეტი ენერგიით დაიწყეს მზადება ახალი შეიარაღებული აჯანყებისათვის.

1920 წლის დასაწყისში რუსეთში აღნიშნა საბჭოთა ხელისუფლების გადამწყვეტი გამარჯვებით სამოქალაქო ომის ფრონტებზე. ძლევამოსილი წითელი არმია სულ უფრო უახლოვდებოდა ამიერ-კავკასიის საზღვრებს.

1920 წლის მარტში კავკასიის ხალხთა მშრომელმა მასებმა საბჭოთა მთავრობას და წითელ არმიას მიმართეს მოწოდებით — კონტრრევოლუციასთან ბრძოლაში დაგვეხმარეთ.

„ჩვენ არ გვინდა მოწინააღმდეგეობა, — ეწერა ამ მიმართვაში. — განსაკუთრებით ახლა, როცა ჩვენს გვერდით დგას რუსეთის განთავისუფლებული პროლეტარიატი, რომელთან ერთად ჩვენ გვსურს შევიდეთ ერთიან პროლეტარულ ინტერნაციონალურ ოჯახში.“

1920 წლის აპრილს აზერბაიჯანის მუშებმა და გლეხებმა, რომელთაც ხელმძღვანელობდნენ სტალინის თანამებრძოლნი — ს. ორჯონიკიძე, ს. კირილი და ა. მიქოიანი, რუსეთის გმირი პროლეტარიატისა და მისი მხარე წითელი არმიის დახმარებით, დაიწყეს შეიარაღებული აჯანყება შაგერელი ინტერვენტებისა და მათი დამჯახების — მუსავატელების წინააღმდეგ. 1920 წლის 28 აპრილს აზერბაიჯანში გამოცხადებულ იქნა საბჭოთა ხელისუფლება.

ქართველ მენშევიკებს ეშინოდათ წითელი არმიის მოახლოებისა და საბჭოთა რუსეთს შესთავაზეს სამშვიდობო ხელშეკრულება. 1920 წლის 7 მაისს მოსკოვში ხელმოწერა იქნა სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვით მენშევიკებს უნდა გაეწმინდათ საქართველო ინტერვენტებისა და რუსი თეთრგვარდიელებისაგან და თავისუფალი არსებობის ნება

3). საქართველოს ისტორია.

დაერთოთ საქართველოს კომუნისტური პარტიისთვის (ბოლშევიკებისათვის).

საბჭოთა მთავრობის სრულუფლებიან წარმომადგენლად საქართველოში დაინიშნა სერგეი მირონისძე კიროვი. ის იყო საბჭოთა ქვეყნის ნამდვილი წარმომადგენელი, ლენინ-სტალინის წარმომადგენელი, ეზმარებოდა და ფაქტიურად ხელმძღვანელობდა საქართველოს კომუნისტურ პარტიას (ბოლშევიკებისას).

მაგრამ მალე გამოიჩინა, რომ მენშევიკური მთავრობა არ აპირებდა საბჭოთა რუსეთთან დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულების კეთილსინდისიერად შესრულებას.

საქართველოში წინანდებურად თარეშობდნენ თეთრგვარდიელები და ინტერვენტები. მენშევიკებმა დახურეს ბოლშევიკური გაზეთები, ისინი აპატიმრებდნენ და სდეენიდან კომუნისტებს. მაგრამ მენშევიკების თვითნებობა და უხეში ძალადობა მუშათა და გლეხთა წინააღმდეგ უკვე ვერ შეაჩერებდა ჩვენს ქვეყანაში პროლეტარული რევოლუციის შრდას.

§ 57. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება საქართველოში

1920 წლის შემოდგომისათვის მენშევიკური საქართველოს მთელი სახალხო მეურნეობა საბოლოოდ დანგრეული იქნა. ფაბრიკა-ქარხნების უმრავლესობა არ მუშაობდა. შეწყდა მატარებელთა ნაწილობრივი მომსახურება. რკინიგზაზე. ქალაქისა და სოფლის მშრომელი მოსახლეობა უღიდეს გაკირვებას განიცდიდა, ოკი გაღატაკებული და დამშეული იყო.

ამ დროისათვის მოხდა მნიშვნელოვანი საგარეო-პოლიტიკური ამბები. საბჭოთა რუსეთმა დაამთავრა ომი პოლონეთთან, საბოლოოდ გაანადგურა ერანგელი ყირომში, ეს მოასწავებდა საბჭოთა ხელისუფლების სრულ გამარჯვებას სამოქალაქო ომის ყველა ძირითად ფრონტზე.

ნოემბრის დამლევს საბჭოთა ხელისუფლებამ გაიმარჯვა სომხეთში.

ასეთ პირობებში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება საქართველოში გარდუეალი ზდება.

1921 წლის 11 თებერვალს ღამით, კომპარტიის დირექტრის მიხედვით. საქართველოში დაიწყო აჯანყება კონტრრევოლუციური მენშევიკური მთავრობის წინააღმდეგ. მან იფეთქა ბოჩალოს მაზრაში და სოფნალად იქცა საქართველოს სხვა რაიონებისათვის.

16 თებერვალს აჯანყებულებისათვის ხელმძღვანელობის გასაწევად შეიქმნა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი, რომელმაც გამოაცხადა საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა.

საქართველოს აჯანყებულ მუშათა და გლეხთა დასახმარებლად მოვიდა XI წითელი არმია, რომელსაც ს. ორჯონიკიძე ხელმძღვანელობდა. წითელი არმიის მხარეზე მასობრივად გადმოდიოდნენ ქართველი მუშები, გლეხები და ჯარისკაცები.

1921 წლის 25 თებერვალს რევკომის სამხედრო ძალებმა დაიკავეს თბილისი. სერგო ორჯონიკიძემ ლენინსა და სტალინს შემდევი დებეშა

გაუგზავნა: „თბილისის თავზე ფრიალებს საბჭოთა ხელისუფლების წითელი დროშა. გაუმარჯოს საბჭოთა საქართველოს!“

აფხაზეთშიაც აჯანყდნენ ბუშები და გლეხები. მათ დასაბმარებლად დაიძრა მე-31 დივიზიის ნაწილები. 1921 წლის 4 მარტს აფხაზეთის რეუკომმა ლენინსა და სტალინს რადიოთი შეატყობინა: „მშრომელთა სრულით იშვა ახალი სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა — აფხაზეთი. პატარა ხალხის საბჭოთა რესპუბლიკა წითელი არმიის დიდი განმათავისუფლებელი როლის თვალსაჩინო მაგალითია.“

მენშევიკებმა მთავრობამ თავი შეადგარა ქუთაისს. მაგრამ ოსეთიდან თოვლით დაფარული და ზამთრობით გაუვალე მამისონის უღელტეხილით ჩამოვიდა XI წითელი არმიის მე-96 ბრიგადა ს. მ. კოროვის ხელმძღვანელობით. მენშევიკებმა მთავრობამ მოკერცლა ბათუმისაკენ. მენშევიკებმა მოლაპარაკება დაიწყეს საბჭოთა მთავრობასთან და ამავე დროს ბათუმი თურქეთს გადასცეს. მშრომელი მასები აღაშფოთა ახალმა გამსცელობამ. წითელი არმიის ნაწილების დახმარებით ბათუმი გაიწმინდა თურქებისა და მენშევიკებისაგან. იტალიის გემმა საზღვარგარეთ წაასხა საქართველოს გაქცეული მენშევიკური მთავრობა. 1921 წლის 18 მარტს ქალაქ ბათუმსა და მთელს აჭარაში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება.

თავი მესხრა

საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა

§ 88. ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა

ამიერ-კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების განსამტკიცებლად, ნაციონალური მშვიდობიანობისა და თანამეგობრობის ნიშნად შესაქმნელად, ლენინსა და სტალინს არაერთხელ მოუციათ ბოლშევიკებისათვის დირექტივები ამიერ-კავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკების ერთიან და მჭიდრო გაერთიანების შესახებ.

ამ დირექტივების, აგრეთვე რკპ (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის 1921 წლის 29 ნოემბრის გადაწყვეტილების შესაბამისად, 1922 წელს ბოლშევიკებმა, სრულ ორჯინიკიძის ეშუალო ხელმძღვანელობით, შექმნეს ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა.

ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნა გააერთიანებულ წინააღმდეგობას წააწყდა საქართველოში განადგურებული კონტრრევოლუციური პარტიების — მენშევიკების, ფედერალისტების, ნაციონალ-დემოკრატების და სხვ., აგრეთვე ქართველ კომუნისტთა მემარჯვენე-ოპორტუნისტული ნაწილის შერით. კომუნისტურმა პარტიამ (ბოლშევიკებისამ) გაანადგურა ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფე-

დერატიული სოციალისტური რესპუბლიკის ყველა მტერი. ნაციონალ-უკლონისტთა ერთი ნაწილი შემდგომ კონტრრევოლუციური ტრაქიზ-მის ბანაკში გადავიდა.

ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერაციულმა სოციალისტურმა რესპუ-ბლიკამ დიდი როლი ითამაშა საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებისა და სოციალისტური მშენებლობის უდიდეს წარმატებათა მოპოვების საქმეში.

საბჭოთა ხელისუფლებამ ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკებში შექმნა მძლავრო მრეწველობა. უდიდესი გამარჯვება იქნა მოპოვებული სოცია-ლისტური სოფლის მეურნეობაში. საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის მანძილზე გაიზარდა ამიერ-კავკასიის ხალხთა კულტურა.

ამიერ-კავკასიის მხაველრიკობენ ხალხთა შორის დამყარდა მტკიცე მშვიდობიანობა და ურთველი მეგობრობა. ამიერ-კავკასიის ხალხთა მეგობ-რობის შესახებ ამხანაგმა მოლოტოვმა 1935 წელს სთქვა: „ჩვენ მიუაღ-წოთ იმას, რომ მხაველრიკიან ამიერ-კავკასიაში, სადაც დიდი ხნის გან-მეულობაში სწარმოებდა გააფთრებული ბრძოლა სხვადასხვა ეროვნების მშრომელთა შორის, ბრძოლა, რომელსაც ყოველნაირად აღვივებდნენ კა-პიტალისტები და მეფის მსახურნი, რომ ახლა ეს ბრძოლა საბოლოოდ ლიკვიდირებულია და რომ ამ ბრძოლის ადგილზე იფურჩქნება ამიერ-კავკასიის ყველა მშრომელის მეგობრული ცხოვრება“.

15 წლის მანძილზე ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერაციულმა სოცია-ლისტურმა რესპუბლიკამ საესებით გადასჭრა მის წინაშე მდგარი ამოცა-ნები.

1936 წლის დამლევს, დიადო სტალინური კონსტიტუციის მოღების შემ-დეგ, ამიერ-კავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბ-ლიკა, ლიკვიდირებულ იქნა. მასში შემავალი: საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკა, სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკა, აზერბაიჯანის საბჭოთა რესპუბლიკა, თურქმენი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის როცხე-ში, უშუალოდ შევიდნენ სსრ კავშირში.

§ 69. სტალინის მემორიალი

სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებით ახალი ხანა დადგა ქართ-ველი ხალხის ისტორიაში. ჩამოჩენილი, გააფრთხილებული და შემდგომ ქართველი ხალხის უბოროტესი მტრები—მეწიფეებისა და მათ ბატონ-პატრონთა—თვლისეულ-ფრანგი იმპერიალისტების მიერ გაძარცვლ-კოლონიიდან საქართველო აყვავებულ რესპუბლიკად, სსრ კავშირის მარ-გალიტად გადაიქცა.

მთელი სახალხო მეურნეობის განვითარების უზრუნველსაყოფად საქარ-თველოში შეიქმნა ჰიდროელექტროსადგომები, რომელთა სიმძლავრე 100 ათას კილოვატს აღემატება.

თბილისში აგებულია დიდი დაზღაფმშენებელი ქარხანა, ფოლად-თვე-სამსხმელო ქარხანა, ავტოსარემონტო ქარხანა, ფეხსაცმელის ფაბრიკა და სხვ.

შავი ქვის სამხრეველო მარაგით საქართველოს მსოფლიოში პირველი ადგილი უკავია. შავი ქვის მრეწველობა, რომელმაც საბჭოთა ხელისუფლების დროს მრავალი რეკონსტრუქცია განიცადა წლით-წლი მითითებით ვითარდება. ქიათურის შავი ქვისა და იაფი ელექტროენერგიის ბაზაზე ქალაქ ზესტაფონში შეიქმნა ფეროშენადნობთა ქარხანა, რომელიც ერთ-ერთი უმსხვილესი ქარხანა სსრ კავშირში.

საესებით რეკონსტრუირებულია ტყბულის ქვანახშირის ძველი მაღაროები. შეიქმნა მაღალბარისხოვანი ქვანახშირის ახალი ბაზა ტყვარჩელში. საბჭოთა საქართველოში მოპოვებული ქვანახშირი საესებით ავმაყოფილებს ამიერ-კავკასიის ყველა რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის მოთხოვნილებას.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის ნორჩ დარგს წარმოადგენს ნავთის მრეწველობა. ამჟამად ნავთის ძიება-მოპოვება სწრაფობს შორაქში, ნორიოში (თბილისის ახლო), სუფსაში, შავი ზღვის პირად, სამხრეთ-ოსეთში და სხვ. საბჭოთა ხელისუფლებამ ბათუმში ააგო ნავთისადგილი, უდიდესი ქარხნები, სადაც ყოველწლიურად სწრაფობენ ბაქოს 3 მილიონ ტონაზე მეტს ნედლი ნავთის გადამუშავება. საქართველოში აგებულია აგარის შაქრის ქარხანა, ჩაის 34 ფაბრიკა. თბილისში შენდება შამპანური ღვინოების ქარხანა, რომელიც უდიდესია სსრ კავშირში, ფართოდ განვითარდა მსუბუქი მრეწველობა, კვების მრეწველობა.

იზრდება და კეთილმოწყობა საბჭოთა საქართველოს ქალაქები. სრულიად შეიცვალა საქართველოს სსრ დედა-ქალაქის — თბილისის სახე. ის გახდა სანაშენო, კეთილმოწყობილი, სსრ კავშირის ერთ-ერთი ულამაზესი ქალაქი. ველარ იცნობთ ახლა საბჭოთა ატარის დედა-ქალაქს — ბათუმს. საბჭოთა აფხაზეთის დედა-ქალაქს — სუხუმს, სამხრეთ-ოსეთის საოლქო ცენტრს — სტალინის და საქართველოს სხვა ქალაქებს.

§ 40. სოციალისტური სოფლის მეურნეობა

საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ (ბოლშევიკებისამ), რომელმაც შექმნა მძლავრი სოციალისტური ინდუსტრია, მოკლე ხანში განახორციელა სოფლის სოციალისტური გარდაქმნის გენიალური სტალინური გეგმა. საბჭოთა საქართველოს სოფლის მეურნეობა პრავაღფეროვანი და მდიდარია. საქართველო, უწინარეს ყოვლისა, სუბტროპიკულ კულტურათა აყვავებული ბაღია. აქ სამხრეველო მასშტაბით მოჰყავთ ჩაი, ციტრუსები, ტუნგო, მაღალბარისხოვანი თამბაქო, რასაც საქართველო მყიდის მთელ სსრ კავშირს.

სოფლის მეურნეობის უმნიშვნელოვანესი დარგებია მევენახეობა, მეხილეობა, მეძარეულობა, მეცხოველეობა, მარცელული მეურნეობა. სოფლის მეურნეობა უზეად არის აღჭურვილი ახალი ტექნიკით, რასაც იგი წინათ არ იცნობდა. საქართველოს ჩაიონებში შექმნილია მანქანატრაქტორთა სადგურები. მის სოციალისტურ მინდერებზე მეშაობენ ათა სობით ტრაქტორები და სხვა სასოფლო-სამეურნეო მანქანები: კომბაინები, საღვწი, სათესი და სამკალი მანქანები.

საქართველოში ათობით მოიპოვება მსხვილი საბჭოთა მეურნეობანი, მათ შორის სანიმუშო მეურნეობანი. საბჭოთა ხელისუფლებამ საქართველოს მშრომელი გლეხობა იხსნა სიღატაკისა და დამშვივისაგან.

ბოლშევიკურმა პარტიამ მიიღწია საკომუნიკაციო წყობილების საბოლოოდ გამარჯვებას და სოფლის მეურნეობის სოციალისტური სისტემის განუყოფელ ბატონობას.

§ 61. ორდენოსანი სამართილოს კულტურის აყვავება

საბჭოთა ხელისუფლების დროს ქართული ხალხის კულტურა განსაკუთრებით გაიფორმდა. მოსახლეობაში წერა-კითხვის უკოდნობა ძირითადად აღმოფხვრილია. სასკოლო ქსელი რამდენჯერმე გაიზარდა, მოსწავლეთა რიცხვმა 1914 წელთან შედარებით 375 პროცენტით იმატა. დაწყებითი და საშუალო სკოლაში სწავლობს 750 ათასამდე მოწაფე. საბავშვო ბაღებსა და კერებში იზრდება 40 ათასზე მეტი ბავშვი.

ჩვეულებრივად საქართველოში არც ერთი უმაღლესი სასწავლებელი არ იყო. ამჟამად არის 18 უმაღლესი სასწავლებელი, სადაც სწავლობს 22 ათასი სტუდენტი.

მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დროს მიიღო ფართო გაქანება და განვითარება კეშმარიტად მოწინავე მეცნიერებამ.

საქართველოში ირიცხება ბევრი პროფესორი და მეცნიერი ბუშაკი, რომელთა სახელი ცნობილია მთელს საბჭოთა კავშირში.

კულტურის უდიდესი განვითარების მკაფიო მაჩვენებელია პრესა. საქართველოში გამოდის 120 გაზეთი და 58 ჟურნალი. ასევე ათასი ცალბედი გამოცემულია მარქსის, ენგელსის, ლენინის, სტალინის ნაწარმოებნი. 1935 წელს გამოიცა 130 სახელწოდების სახელმძღვანელოები 3 მილიონი ტირაჟით.

ჩვენს ქვეყანაში უდიდეს განვითარებას მიიღწია ფიზკულტურამ და სპორტმა. დიდი ყურადღება ეთმობა ხალხის ჯანმრთელობის დაცვას. მარტო მაღარაიასთან საბრძოლველად, რომელიც წინათ ათასობით ადამიანთა სიცოცხლეს იწირავდა, 1937 წ. გაიყა 10 მილიონი მანეთი.

მთელს საბჭოთა კავშირში ცნობილია საქართველოს კურორტები: ბაზაჯომი, წყალტუბო, მენჯი, აბასთუმანი, სუბუმი და სხვ. ამ კურორტებმა სამართლიანად მოუხვეჭეს საქართველოს ზრუნადასაკავშირო სანატორიუმების სახელი.

ლენინურ-სტალინური ნაციონალური პოლიტიკის განუხრელად გატარებამ ნიადგი შეუშადა ქართული ლიტერატურისა და ხელოვნების უმაღალით აყვავებას. ქართულმა ლიტერატურამ ერთერთი პირველი ადგილი დაიკავა საბჭოთა კავშირის მოწინავე მოძვე ლიტერატურათა რიგებში. საუკეთესო ქართველმა მწერლებმა და პოეტებმა თავიანთი მელი სოციალისტურ ჩვეულებას დაუკავშირეს, მათი ბრწყინვალე მხატვრული ნაწარმოებნი მიძღვნილია ქართველი ხალხის გმირული წარსულისადმი, პრიღტარული ჩვეულებებისადმი, სტალინური ცხოვრებისა და მოღვა-

წყობისადმი, წითელი არმიისადმი, სოციალისტური ინდუსტრიისა და საკოლმეურნეო წყობილების გამარჯვებისადმი.

1937 წლის დეკემბერში საყოველთაო-სახალხო ზეიმით აღინიშნა ქართული ხალხის დიდებული შეილის, გენიალური პოეტის შოთა რუსთაველის დაბადებიდან 750 წლისთავის შესრულება. ის ახლობელი და ღვიძლი გახდა სსრ კავშირის ყველა ხალხისათვის.

ფართოდ გამოცხადებულა საბჭოთა კავშირის ძმური ხალხები აგრეთვე მე-19 საუკუნის დიდი ქართველი მწერლის ილია ჭავჭავაძის იუბილეს, ქართველი ხალხის უსაყვარლესი პოეტის აკაკი წერეთლის დაბადების 100 წლისთავს. უკანასკნელ წლებში ქართველმა ხალხმა აღნიშნა თავისი დიდი კლასიკოსების — ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ვაჟა ფშაველას, ალ. კაზბეგის, ე. ნინოშვილის და სხვათა საიუბილეო დღეები.

ქართველ კლასიკოსთა ნაწარმოებნი დიდი ტირაჟით გამოდის და ხელმისაწვდომია ხალხის უფართოესი მასებისათვის.

ქართულ კლასიკოსთა საუკეთესო ნაწარმოებნი ითარგმნება სსრ კავშირის ყველა ხალხის ენაზე. ფართოდ გავრცელებულია აგრეთვე რუსი და სხვა მოძვე ხალხების, აგრეთვე უცხოეთის ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშების ქართული თარგმანები.

დიდი წარმატებანი მოპოვა სათეატრო ხელოვნებამაც. რევოლუციამდე საქართველოში იყო მხოლოდ 5 თეატრი, სადაც მუშაობდა 150-მდე მსახიობი. 1939 წელს საქართველოში უკვე 48 თეატრი ირიცხებოდა. ამ თეატრებში მუშაობს 1650 მსახიობი, 200 სამხატვრო ხელმძღვანელი და რეჟისორი. ქართული სათეატრო ხელოვნების სიამაყეა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრი, ზაქარია ფალიაშვალის სახელობის სახელმწიფო საოპერო თეატრი, რომლებიც დაჯილდოვებულია ლენინის ორდენით. ქართული საბჭოთა ხელოვნების განვითარებაში თვალსაჩინო ადგილი უკავია აგრეთვე კ. მარჯანიშვილის სახელობის დრამატულ თეატრს. საბჭოთა საქართველოში წარმატებით ვითარდება აგრეთვე რუსული, აზერბაიჯანული, სომხური სათეატრო კულტურა. საუცხოო თეატრები აქვთ აფხაზ, ოს და სხვა ხალხებს.

გაიფურჩქნა ქართული ხალხური შემოქმედება. თბილისში და საქართველოს ყველა რაიონში შექმნილია სახალხო გუნდები.

დიდი მოღწევები მოუპოვა ქართულ კინემატოგრაფიულ ხელოვნებას. შექმნილია მთელი რიგი შესანიშნავი კინოფილმები, რომლებსაც დიდი წარმატებით უჩვენებენ სსრ კავშირის კინოთეატრებში.

აღორძინდა და გაიფურჩქნა ქართული სახვითი ხელოვნება.

ქართულმა მხატვრებმა შექმნეს შესანიშნავი სურათები სტალინის ცხოვრება-მოღვაწეობაზე, რევოლუციური მოძრაობის ისტორიიდან, ძლევა-მოსილი სოციალისტური შშენებლობის თემებზე.

ბევრი მსახიობი, რეჟისორი, მხატვარი, მოქანდაკე, კომპოზიტორი, კინოს და ხალხური შემოქმედების მოღვაწე დაჯილდოვებულია სსრ კავშირის ორდენებით.

ქართული თეატრის გამოჩენილ მოღვაწეებს ა. ვასაძეს და ა. ხორავას მიენიჭათ სსრ კავშირის სახალხო არტისტთა სახელწოდება. ქართული ხელოვნების საუკეთესო ადამიანები არჩეული არიან სსრ კავშირის და საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოების დეპუტატებად.

§ 42. დიადი სტალინური კონსტიტუციის მზის მკვამლე

სოციალისტური მშენებლობის წარმატებათათვის საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკა დაჯილდოებულია ლენინის ორდენით.

საბჭოთა საქართველო გადიოქცა ინდუსტრიულ-აგრარულ ქვეყნად, გაშვითარებული მრეწველობით, აყვავებული სოფლის მეურნეობით და მოწინავე სოციალისტური კულტურით. სოციალისტური საქართველოს გამარჯვება მოპოვებულია უღმრთებელ ბრძოლაში ყოველგვარ მტრებთან, რომელნიც ცდილობდნენ ქართველი ხალხისათვის წაერთმიათ ბედნიერი და სამაგრი ცხოვრება.

დიადი სტალინური კონსტიტუციის საფუძველზე, 1938 წლის 12 ივნისს ქართველმა ხალხმა აირჩია თავისი უმაღლესი საბჭო.

საბჭოთა საქართველოს შრომელებმა ერთსულოვნად ხმა მისცეს კომუნისტთა და უბარტიოთა მძლავრი ბლოკის კანდიდატებს, ხალხთა დიდ და საყვარელ ბელადს — მშობელოვ სტალინს, ბოლშევიკური პარტიის პოლიტიკას.

ჩვენი პარტიისა და საბჭოთა კავშირის ხალხთა დიდი ბელადი სტალინი, რომლის სახელი სოციალიზმის გამარჯვებათა სიმბოლოდ იქცა. არჩეულ იქნა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პირველ დეპუტატად.

უმაღლესი საბჭოს შემადგენლობაში არჩეულია დიდი სტალინის უახლოესი თანამებრძოლი — სსრ კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს თავჯდომარე ვ. მ. მოლოტოვი, არჩეულია ერთგული სტალინელი, ქართველი ხალხის ერთერთი საუკეთესო შვილი ლ. პ. ბერია, რომლის სახელთან დაკავშირებულია სოციალიზმის გამარჯვებანი საქართველოში.

თავის გამარჯვებებს ქართველი ხალხი უნდა უმაღლოდეს ლენინ-სტალინის დიად პარტიას, უნდა უმაღლოდეს მოძმე დიდი რუსი ხალხის უდიდეს დახმარებას.

დიდი სტალინის სახელით ბედნიერი ქართველი ხალხი, მძლავრი და უძლეველი საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხებთან ერთად, ამჟამად მიიწვეს საკაცობრიო ბედნიერების მწვერვალსაკენ — კომუნიზმის სრული გამარჯვებისაკენ.

ს ა რ ა დ ე ბ ი

საქართველო და ქართველი ტომები უძველეს ხანაში	5
საქართველო მონათმფლობელობის ხანაში	23
საქართველო ადრინდელ-ფეოდალურ ხანაში	56
ბრძოლა საქართველოს გაბატონებისთვის	102
საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური და კულტურული გან- ვითარების ხანა	116
საქართველო, ვითარდა მასლობალი აღმოსავლეთის მოწინავე და უძლიერესი სახელმწიფო	136
საქართველოს კულტურული ვითარება მასობრივად საუკუნეში	165
სრულიად საქართველოს მთლიანობის აღდგენა	218
ერანის მონღოლთა ხელისუფლების დასუსტება, მათი დაპყრობა და საქართველოს მთლიანობისა და, დამოუკიდებლობის აღდგენა	231
ბრძოლა საქართველოს მთლიანობის წარდგების წინააღმდეგ	263
საქართველოს პოლიტიკური შეზოგულება	285
საქართველოს პოლიტიკური დაშლილობა	287
ქართლი მე-16 საუკუნეში	289
ქახეთი	295
დასავლეთ-საქართველო	299
მესხეთი	302
ერან-ოსმალეთის მეორე ომი და საქართველო	304
შაჰაბადი და ქართველთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის	
— XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში	311
ერანის ბატონობის ხანა ქართლ-ქახეთში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ	332
ქართლი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში XVII—XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე	338
დასავლეთ-საქართველო XVII საუკუნეში	339
მეხტანის მოღვაწეობა	341
ქახეთი XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში	346
ერანის, ოსმალეთის და რუსეთის ურთიერთობის ბრძოლა და საქართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში	347
ბრძოლა საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომისათვის“	352
ერაქლეს სოციალური ღონისძიებანი	356
დასავლეთ საქართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში.	370
რუსეთ-ოსმალეთის ომი 1774 წლებში და საქართველო	375
ერაქლეს საგარეო პოლიტიკა XVIII საუკუნეში მე-6 წლებში.	384
საქართველოს განვითარების ახალ გზაზედ გამოსვლისათვის ბრძოლა	385
ერაქლეს პოლიტიკური აქტივობა აზერბაიჯანისაში	390
რუსეთ-ოსმალეთის მებრძოლობა XVIII საუკუნეში	393
რუსეთ-ოსმალეთის მებრძოლობა XVIII საუკუნეში	395

რუსეთის მთავრობის აღმოსავლეთის პოლიტიკა XVIII საუკუნის 80-90 წლებში და საქართველო	397
ტრაპატიდან ანექსიამდის	401
საქართველო 90-19 საუკუნის პირველ ნახევარში	415
საინტელიჯენსიანი განვითარება საქართველოში	429
დასაწყისი მუშათა კლასის გაშლისა ტარიშის წინააღმდეგ	445
რუსეთის პირველი რევოლუცია (1905—1907 წლები)	453
რევოლუციის და მუშათა მოძრაობის ახალი აღმავლობის პერიოდი	466
მეორე რევოლუცია რუსეთში	470
რევოლუციის დიდი სოციალისტური რევოლუცია რუსეთსა და აზიურ-კავკასიაში	476
განხევითი ხელისუფლება საქართველოში და ბრძოლა საბ- მოსთა ხელისუფლებისათვის	479
საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რევოლუცია	483

შაღდ ებდა, იმას შეეძლო ჩადილოეთის მოხეტიალე ტომები დაეჭირავენ და თავის მტრებისათვის მიესია. არა ერთხელ დაუჭირავენიათ სამხრეთის სახელმწიფოებს ალანები, ჰუნები და სხვები. ეს შეჯოგებები რომელნიც კარგი ცხენოსნები და გულადი მეომრები იყვნენ, ქირის გულისათვის ზალისით მიდიოდნენ ომში ყველა მზარეს.

ამიტომ იყო საჭირო კავკასიონის კარების გამაგრება, საქართველოში კი—განსაკუთრებით დარიალისა.

ესაუც ეს გზები ხელში ეჭირა, იმას მათი საეაჭროდ გამოყენებაც შეეძლო. უძველესი დროიდანვე სამხრეთისა და ჩადილოეთის ქვეყნებს შორის აღებშიცემა არსებობდა, რომელსაც კარგი სარგებელიც მოჰქონდა.

რომაელებს ბევრი სხვადასხვა საქონელი ჰქონდათ სასაყდო და გასასყდო, მაგრამ ყველაფერზე მეტად მათ მონები აინტერესებდათ. იმიტომ რომ რომი მონათმფლობელური ქვეყანა იყო. რომაელებისთვის საჭირო იყო მონების ან ძალიან იაფად ყიდუა, ან მუქთად შეძენა ომში. ტყვეების სახით. კავკასიაში-კი, განსაკუთრებით ჩადილოეთ კავკასიაში. ბევრი ტყვე და მონა იშოვებოდა. აჭური ტომები ერთი ერთმანეთს თავს ესხმოდნენ, დიდძალ ხალხს ატყვევებდნენ და შემდეგ ამ ტყვეებს ჰყიდდნენ ან სცელოდნენ მათთვის საჭირო საგნებში—ტანისაშოსში. ლინოში და სხვა ამგვარ საქონელში, რომელსაც უფრო დაწინაურებული ქვეყნები აწარმოებდნენ. ტყვის მოსატაცებლად ჩადილოეთ კავკასიაში სამხრეთიდან, კერძოდ—საქართველოდანაც, გადიოდნენ.

აი. რა აინტერესებდათ რომაელებს საქართველოსა და კავკასიაში. ქართლის მეფეს რომაელებმა ამიტომ დააკისრეს დარიალისა და სხვა საუღელტეხილო გზების გამაგრება და დაცვა. გარდა ამისა რომაელებს აინტერესებდათ ეს დიდი საეაჭრო გზაც, რომელიც ძველთაგანვე რომის და მტკვრის ხეობით საქართველოზე გადიოდა და დასავლეთის ქვეყნებს აკავშირებდა აღმოსავლეთთან. ეს გზა ქალ. ფაზისში იწყებოდა და კასპიის ზღვამდე უწყედა.

საქართველოს მეზობელ ალბანიაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ჩუბანდის გასასვლელს, დარუბანდის „ზღვის კარს“, იმ ადგილს, სადაც კავკასიონის ქედსა და კასპიის ზღვას შორის ეიწრო ზოლია დარჩენილი. ამ კარებს ძველი ქართველები და სომხები „ჩორ“-საც ეძახდნენ. ალბანიის მეფეს რომაელებმა ჩორის კარის დაცვა დააკისრეს.

საქართველოს შემოშტყიცება რომაელებს იმისთვისაც სჭიროდათ. რომ სომხეთში თავი უშიშრად ეგრძნოთ. სომხეთის გამო ისინი განუწყვეტელ ბრძოლას აწარმოებდნენ პართელებთან.

რომაელთა ძალმომრეობა კოლხეთში.

გამოლა რომაელთა წინააღმდეგ. ანიკატის აჯანყება

იქ, სადაც რომაელებს ხელი კარგად მიუწვდებოდათ, ისინი არაფერს ინდობდნენ. დასაშხარი იყო მათთვის ზღვისპირა მდებარე კოლხეთი. რომელსაც ისინი ზომალდებით ადვილად უკავშირდებოდნენ. ამიტომ

გადაეცა წარმოებას 12/VII-40 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდათ 31/VII-40 წ. სასტამბო
ფორმათა რაოდენობა 30%, ანაწობის ზომა $6\frac{1}{4} \times 11$. ჭალადის ზომა 60×92 .
შეკვეთის № 1285. მთავლიტის რწმუნებული № 2462. ტირაჟი 105.

სახელგაშის ბეჭდვითი სიტუვის კომბინატი, ეორესის ქ. № 5.

დის სამხრეთით, მდებარეობს. საქართველოს ტერიტორია, რომელიც 70 ათას კვადრატულ კილომეტრსა და 3.5 მილიონ მცხოვრებს შეიცავს. გადაჭიმულია შავი ზღვიდან ალაზნის შესართავამდე, კავკასიონიდან ქოროსამდე.

ყოველთვის ასეთი იყო თუ არა საქართველოს საზღვრები?

მდიდარი და მრავალფეროვანია საქართველოს ბუნება. ზღვისპირა დაბლობები, ადაც ჩაი, ლიმონი და ფორთოხალი ხარობს, ნოყიერი ხეობები. სადაც საუკეთესო ყურძენი მწიფდება, ულამაზესი მთები ცაში აწვდილი მარადთოვლიანი მწვერვალებით, ჩქარი მდინარეები და ხშირი ტყეები ამკობს ჩვენს ქვეყანას. ათასნაირი ცხოველი და მცენარე გვხვდება საქართველოში.

ხომ არ გამოიკვალა ჩვენი ქვეყნის ბუნება მას შემდეგ, რაც აქ ადამიანი ცხოვრობს?

ქართველებს გარდა ბევრი სხვა ხალხიც ცხოვრობს ეხლა საქართველოში: სომხები და აზერბაიჯანელები, აფხაზები და ოსები, რუსები, უკრაინელები. ბერძნები და სხვები.

ყოველთვის ასეთი იყო თუ არა საქართველოს მოსახლეობა? როგორ მოიყარა თავი ამდენმა ხალხმა ამ მიწაწყალზე?

საქართველოში ისე ფეხს ეერ გასდგამ, რომ ძველი ნაშენები არ შეგხვდეს. ისტორიულ ციხე-დარბაზების, ბიდეის, ტაძრების ნაშთებითაა მოფენილი ჩვენი ქალაქები და სოფლები. ხალხი ამ ნაშთებს უელს და ინახავს. როგორც წარსულის უტყუარ მოწმეებს, თეიონ კი ახალ ცხოვრებას აშენებს. ჩვენს მინდერებში ეხლა კოლმეურნეობის მზიარული ტრაქტორი გუფუნებს. იქ, სადაც მტკეპარს არაგვი უერთდება, მოგზაური ხედავს რომ მშენიერი ძველი ძეგლების გვერდით საბჭოთა ხალხს დიდი მდინარის ენერგია რკინაბეტონით შეუბოჟავს და სინათლის ქალაქი აუშენებია — ზაქსი. ზაქსის ძალით მძიმე მატარებლები სურამის ქედს ადვილად გადადიან, დიდი ქარხნები დაუღალავად მუშაობენ. ჩვენი დედა-ქალაქი გაჩირადონებულია.

ეინ ააგო. ან ჩისტვის ეს ძველი შენობები, როგორ გაიარა საქართველოს ხალხმა ეს გრძელი გზა ჭრატდან და სახნისიდან ზაქსამდე და „ოლექტიურ შეურნეობამდე“?

აი, ამგვარ კითხვებზე უნდა გვიპასუხო ჩვენ საქართველოს ისტორიამ. ერცელია საქართველოს ისტორია, იმიტომ რომ გრძელია და მდიდარი ჩვენი ხალხის წარსული. აბ. კ ა ლ ი ნ ი ნ შ ა ს თ ქ ა: „ქართველი ხალხი კულტურის მზიერ ერთერთი უძველესი ხალხია ჩვენს ქვეყანაში. ქართველი ხალხის კულტურა ჩაისახა ჯერ კიდევ ჭრისტანობის წინა ხანაში. იგი ეთარღებოდა მსოფლიოს უძველეს და უახლეს კულტურებთან ურთიერთმოქმედებაში. ეგონებ, ჩვენს ქვეყანაში არც ერთ კულტურას არა აქვს ისეთი ხანგრძლივი ისტორია, როგორც ქართულ კულტურას“. საჭიროა ამიტომ გულმოდგინედ შევისწავლოთ საქართველოს ისტორია.

მშალდობას და შევიწროებას რომაელებისგან ხალხი დას. საქართველოში უფრო განიცდიდა. რომაელი მოხელეები, სარდლები და დიდებულები საშუალებას არა ზოგავენდნენ რომ დამორჩილებული ქვეყნების მოსახლეობისგან რაც შეიძლება მეტი ქონება დაეცინცლათ. ცხოვრება გამწარებული ჰქონდა ხალხს ტყვის მტაცებელთაგან, რომელთაც მონათმფლობელი რომაელები მფარველობდნენ. ასეთი მეკობრეები თავიანთი ნავეებით დღედაღამე დაძაწოდნენ სანაპიროზე, მოხერხებულ დროს ხალხს თავს ესხმოდნენ და ადამიანებს ტყვედ იტაცებდნენ. შემდეგ ნათესავებს შეუთვლიდნენ, თქვენი კაცი დაიხსენიოთ. მაგრამ ყველა ეერ ახერხებდა თავის ტყვედ წაყვანილი ნათესავის გამოსხსნას, რადგანაც ყაჩაღები ღირს საფასურს მოითხოვდნენ. ზოგი იმის გაგებასაც ეერ ახერხებდა, თუ სად იყო მათი ტყვე გადაკარგული, თავდაუხსნელი ტყვეები ამ მეკობრეებს მხოლოდ რომაულ ქალაქებში მიჰყავდათ, მაგალითად, ყირიმის ქალაქებში, და იქ ჰყიდდნენ რომაელებზე.

ხალხი არასოდეს არ შეჰრიგებია ამ მტარვალებს და მხნედ იცავდა თავს. რომაელ მოძალადეებს ხალხი იარაღით უმასპინძლდებოდა. განსაკუთრებით დიდი აჯანყება რომაელების წინააღმდეგ მოხდა იმპერატორ ვესპასიანის (69 - 79 წ. წ. ახ. წ.) მეფობაში. ერთმა „ბარბაროსმა“, როგორც ეძახდნენ ბერძენ-რომაელები ყველა უცხოელს. ე. ი. ადგილობრივმა მკვიდრმა, სახელად ანიკეტმა, შეაყვამირა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ანუ ძველ კოლხეთში მცხოვრები ტომები. ანიკეტი ყოფილი მონა იყო და მან მონაც ბევრი გადაიყვანა თავის მხარეზე. მონები პირად თავისუფლებას ეძებდნენ, ტომები-კი — სახალხო დამოუკიდებლობას. ანიკეტმა აიღო ქალ. ტრაპეზუნტი და აქ მდგომი რომაული რაზმი ამოეღიბა. შემდეგ ანიკეტის ჯარმა დასწვა რომაული ფლოტი, თავისთავის კი ხომალდები აიშენა, რომლებითაც ზღვაზე სწრაფად მიდი-მოდიოდა. იმპერატორმა ახალი ჯარები გამოგზავნა და რომაელებმა ბოლოსდაბოლოს დაამარცხეს აჯანყებულები. ანიკეტმა და მისმა მიმდევრებმა თავი შეაფარეს თავიანთი ხომალდებით მდ. ბოზს დღევანდელ სამეგრელოში, სადაც მათ მოკავშირედ ჰყავდათ ადგილობრივი მუფე. ეს მუფე ჯერ ეხმარებოდა ანიკეტს. მაგრამ შემდეგ, რომაელების შიშით და თავისი პირადი ინტერესის გულისათვის, მან უღალატა ანიკეტს და ვასცა იგი.

მოუჭდეადად ანიკეტის დაღუპვისა, კოლხეთის ხალხი შემდეგშიც მედგრად განაგრძობდა ბრძოლას.

ქართლის (იბერიის) სამეფო და რომაელები

ქართლის მიმართ რომაელები სულ სხვა პოლიტიკას აწარმოებდნენ. ქართლი თავისთავადაც ძლიერი სამეფო იყო და, რომის ტერიტორიიდანაც დაშორებული, უკიდურეს ჩრდილოეთ საზღვარზე მდებარეობდა. ამიტომ აქ რომაელებს ისეთი დიდი გასაქანი არ ჰქონდათ და მათი მოთხოვნებიც მცირე იყო. იღონდნენ ქართლს სამხედრო კავშირზე უარი

არ ეთქვა და რომის მთავრობა მზად იყო, ქართლის მეფეების გულის მოსალობად, დიდი ძლევნი და საჩუქრები გაეღო და იბერიის სამეფოს ზრდისათვისაც ბელი შეეწყო. განსაკუთრებით სჭიროდათ ქართველების დახმარება რომაელებს პართელების წინააღმდეგ.

ამიტომ იყო, რომ რომაელები შემდეგშიაც სულ იბერიასთან „მეგობრობაზე“ ლაპარაკობდნენ. იმპერატორი ავგუსტი თავის განთქმულ ანკი-რის წარწერაში, რომელიც I საუკუნის დასაწყისს ეკუთვნის, ახალი წელთაღრიცხვით, სხვათა შორის ამბობს: „ჩვენს მეგობრობას თხოულობდნენ, ელზობის პირობით... ალბანელების, იბერებისა და მიდიელების (ე. ი. პართელების) მეფეები“-ო. ეს ჩვეულებრივი დიპლომატიური ენაა ნამდვილად ამ ხალხების მეგობრობას თვითონ რომის მთავრობა ეძებდა.

35 წელს, ახალი წელთაღრიცხვით, სომხეთის პართელების მეფე არტაბანი შეესია და სომხეთის მეფედ თავისი უფროსი შვილი, არშაკი, დასვა. სომხეთს ძალიან აფასებდნენ არა მარტო პართელები, არამედ რომაელებიც. იმეამდ რომაელებს ძალა არ ჰყოფნიდათ მარტო გაბეჯდებოდნენ პართელებს. ამიტომ იმპერატორმა ტიბერიმ გადასწყვიტა, სომხეთის საქმეებისათვის ქართველების საშუალებით მოეწყო, მან ქართლის მეფეს ფარსმანს შეარჩია მისი ძმა მითრიდატი, რომელიც ფარსმანთან მანამდის მტრობაში იყო, და უჩრია ორივეს, სომხეთს შეესიეთ, მეც დახმარებას გაგიწევთ და სომხეთის მეფედ მითრიდატი დაგდესო. მართლაც. ქართველები შეესივნენ სომხეთს დიდი ჯარებით და სომხეთის დედაქალაქი არტაშატი, რომელიც მდ. არაქსის ნაპირზე მდებარეობდა, დაიპყრეს. პართელების მეფემ მაშინ სომხეთში თავისი შვილი ოროდი გამოგზავნა ახალი ლაშქრით, და ვარდა ამისა კაცები აფრინა ქიოსს ჯარის შესაკრებად. მაგრამ ქართლის მეფემ ფარსმანმა დაასწრო: დარიალის კარი, რაეც მის ბელთ იყო, გააღო და ჩრდილოეთოდან სარმატების ჯარი გადმოიყვანა, თანაც ალბანელები მოიშველია. პართელებმა-კი ვერაფერ იშოვეს, რადგანაც კავკასიონის სხვა საფლელ-ტბილო გზები ქართველებს მაგრად ჰქონდათ ჩაყვტილი, ხოლო დარუბანდის კარი ზაფხულშია გაუხელელი იყო. ფარსმანი თვითონ დაესხა თავს ოროდს და პართელები ომში ჩაითრია. პართელების ძალა მხედრობაში მდგომარეობდა, მათი ცხენოსანი ჯარი მთელ მსოფლიოში იყო განთქმული. ქართველებს-კი მხედრობაც ყავდათ და ქვეითი ჯარითაც ძლიერი იყვნენ. რომაელები ამბობდნენ, იბერები და ალბანელები მთის ხალხებია და უფრო შეჩვეული არიან მკაცრ ცხოვრებასა და ამტანობასო. ასეთს მთელ ეაქვაცს აქებს ხალხური ლექსი:

მთაში გაზრდილი ვაჟაკო,
ხმაღს როდის მოგიშოფდება,
ომში შეხვალ და გამოხვალ,
გული არ შეგიშინდებალ

ასე ამხნეებდა ფარსმან მეფე ქართველებს ამ დიდი ომის წინ (პართელები ხომ ძალიან საშიშარნი იყვნენ, მათი სახელმწიფო იმ დროს ერთი უძლიერესთაგანი იყო მთელ მსოფლიოში): ქართველები ამდენ

ხანს თავისუფალი ვიყავით პართელების ბატონობისაგან, ეხლა რაც უფრო მეტს მოვიწოდებთ, მით უფრო დიდ სახელს მოვიხვეწთ, და თუ მტერს ზურგს ეუჩვენებთ, მით უფრო შევირცხვენთ თავსა და ხიფათსაც გავმრავლებთო. დახედეთ ჩვენების მრისხანე წყობას და პართელების ოქროთი მოკაზმულ ურდოს, აქ ვაეკაცები არიან და იქ დაელა-ალათო!

საშინელ ომში, როცა ქართველები და ალბანელები უკვე სჯობნიდნენ პართელებს, ფარსმანმა და ოროდმა, რომელნიც თავისიანებს ამხნეებდნენ, ერთმანეთი იცნეს სამეფო ტანისამოსით და შეიტანენ. ფარსმანი უფრო ფიცხი იყო, პართელების მეფის შვილს ხმლით მუზარადი გაუპო და მძიმედ დასკრა. ამ ამბავმა საბოლოოდ გასტეხა პართელები და მათ ბრძოლის ველი ქართველებს დაუთმეს.

პართელების მეფემ ეხლა მთელი თავისი ჯარით გამოილაშქრა. მაგრამ ქართველები აქაურ ადგილებს უფრო კარგად იცნობდნენ და მაინც სჯობნიდნენ. ბოლოსდაბოლოს, პართელებმა სომხეთი ქართველებს დაანებეს. სომხეთის სამეფო ტახტზე მითრიდატი დაჯდა.

მითრიდატი, ჩანს, რომეალებს არაფრად აგდებდა. ამიტომ რომაელებმა იგი შეიტყუეს და დააპატიმრეს. მაგრამ შემდეგ რომის მთავრობა ისევ იძულებული გახდა გაეთავისუფლებინა მითრიდატი და დახმარებოდა კიდევაც მას სომხეთის ტახტის დაბრუნებაში.

მითრიდატმა თითქმის თხუთმეტი წელი იმეფა სომხეთში, მაგრამ 51 წ. დაიღუპა თავისივე ძმის, ქართლის მეფის, ფარსმანის, ეერავობის წყალობით. ფარსმანს ერთი შვილი ჰყავდა, სახელად რადამისტი, ტანადი, არა ჩვეულებრივი ღონის მქონე, ეროვნულ ვარჯიშობაში დახელოვებული და დიდად სახელგანთქმული მეზობლებში. რადამისტი თურმე ხშირად და მკვებედ ლაპარაკობდა, მამაჩემი დაბერდა და ქართლის სამეფოს განდიდებას ხელს ვერ უმართავსო. ფარსმანი შეშინდა. ამ ჩემმა უფლებისმოყვარე შვილმა, რომელიც ხალხს უყვარს, ტახტიდან არ ჩამომაგდოსო, და რადამისტს ჩააგონა, წადი სომხეთში. ბიძაშენს ტახტი წაართვი და თითონ გამეფდიო. მართლაც, რადამისტმა ფარულად სომეხი ლიდებულები თავის მხარეს გადმოიბირა და შემდეგ მამა-შვილმა მითრიდატს ომი აუტეხეს. ომისათვის ეს მოიმიზეზეს: ჩვენ რომ ალბანელების წინააღმდეგ რომაელებს დახმარებას ეთხოვდით, ზელი შენ შეცვიშალებო. ამ ომში მითრიდატის საქმე ცუდად წავიდა. ბოლოს რადამისტმა და ფარსმანმა ლალატით საზარლად ამოხოცეს მითრიდატი და მთელი მისი ოჯახი. სომხეთში რადამისტი გამეფდა.

ასეთი მდგომარეობა არც პართელებს მოსწონდათ და აღარც რომაელებს. თვითონ რადამისტიც მეტად სასტიკი მმართველი გამოდგა. სომეხებმა მოთმინება დაჰკარგეს და რადამისტი თავის სამეფოდან გააძევეს.

ფარსმან, ქართლის მეფე, ამის შემდეგაც განაგრძობდა ბრძოლას სომეხების წინააღმდეგ. 58 წ. მან სომხეთს მესხები შეუსია.

შემდეგ ფარსმანმა რომაელებს დიდი დახმარება გაუწია მარდების პლიერი ტომის წინააღმდეგ. ამის გამო რომაელებმა სომხეთს რამდენიმე ხელჩი ჩამოაჭრეს და ფარსმანს მისცეს ისინი.

პირველი საუკუნის მეორე ნახევარშიაც რომაელები კელაფინდებუ-
რად ცდილობდნენ ქართლის მეფისა და ხალხის გულის მოწოდებას.
75 წ. იმპერატორ ეესპასიანეს არმანის გაღაფანი გაუმჯარებია და წარ-
წერაჲ ამოუტყუენებია. ეს წარწერა ჩვენ დრომდე არის შენახული და
შიგ ნათქვამია რომ იმპერატორმა და რომის მთავრობამ „ფარსმან მე-
ფის ძეს. იბერთა მეფეს მითრიდატს... კეისრისა და რომაელების მეგო-
ბარს. და ხალხს ეს ცხებ გაუმჯარეს“-ო.

მეორე საუკუნეში ქართლი კიდევ უფრო ძლიერი სამეფო იყო და
ქართლის მეფეებს თავი უფრო დამოუკიდებლად ეპიჩათ. რომაელები
ქართლის მიმართ ეხლაც მხოლოდ იმას ცდილობდნენ რომ ეს სამეფო
მოკაცშირედ ჰყოლოდათ. ამისათვის ისინი ძლეშა და საჩუქრებს არა
ზოგადნენ ტრაიანე კეისარს (98 - 117 წ.წ.) განუახლებია ხელშე-
რულებანი იბერებთან. ალბანელებთან და კოლხებთან. განსაკუთრე-
ბით მეგობრული ვანწყობილება ჰქონია ტრაიანეს ქართველებსა და
ალბანელებთან და უხვ საჩუქრებს უგზავნიდა თურმე მათ. ტრაიანეს
მემკვიდრე ადრიანე კეისარიც (117 - 138) ასევე იტყუოდა: რომა-
ელი ისტორიკოსები გეიამბომენ რომ ადრიანეს „უდიდესი მეგობრო-
ბა ჰქონდა იბერებსა და ალბანელებთან... იგი იძულებული იყო სიუხვი-
თა და საჩუქრებით მოეღბო მათი მეფეების გული, როცა მათ ზიზ-
ლით უარი სთქვენ მასთან მისვლაზე“. მაინც არც ერთს მეფეს არ უგ-
ზავნიდა ადრიანე თურმე იმდენ საჩუქრებს. რამდენსაც ქართლის მე-
ფეს ფარსმანს. როცა, კეისრის მიწვევით. რომში ჩასულა მეფე ფარს-
მანი თავისი ცოლ-შვილითა და დიდი ამალით. ფარსმანს იმპერატორო-
სათვის ძვირფასი ძღვენი ჩაუტანია, სხვათა შორის, ოქროთი შემკული
წამოსახამებოც. სამაგიეროდ, მას კეისარსაგან კიდევ უფრო მდიდარი
საჩუქრები მიუღია. მათ შორის—სპილო და 500 მეომარი. გარდა ამისა,
კეისარმა ახალი მიწაწყალი აჩუქა ფარსმანს და ნება მისცა მას რომის
ტაძარ კაპიტოლიში მსხვერპლი შეეწირა, რაც დიდ პატივისცემად ითე-
ლებოდა. ფარსმან მეფემ, მისმა შვილმა და სხვა წარჩინებულმა ქარ-
თველებმა უჩუქეს რომაელებს ეროვნული სამხედრო ეარჯიშობა ცხენ-
ზე მძიმე აბჯარში, რითაც მასპინძლებს ძალიან თავი მოაწონეს. იმპე-
რატორის ბრძანებით, ცხენზე მჯდომარე ქართველი მეფის ჭანდაყმა
გააცუთეს და მარხის მოედანზე დადგეს რომში. ფარსმან მეფეს მეგობ-
რობა ჰქონია აგრეთვე ადრიანეს მემკვიდრესთან, ანტონინე კეისართა-
ნაც და მასაც სწვევია სტუმრად რომში.

კოლხეთი პირველსა და მეორე საუკუნეში, ახ. წ.

კოლხეთი უფრო მჭიდრო დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა რომისა-
გან თავდაპირველად, როგორც ვიცით. რომის მთავრობას აქ თავისი
მმართველი ჰყავდა დაყენებული. მაგრამ კოლხეთის ხალხი შეუწუდე-
ბელ ბრძოლას აწარმოებდა რომაელების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლამ პირ-
ველ საუკუნეში, ახ. წ., უკვე ის ნაყოფი მოიტანა რომ ძველი კოლხე-
თის სამეფოს ტერიტორიაზე რამდენიმე უფრო წყვილი სამთავრო წარ-

მოიშვა. ძველი კოლხეთის სამეფო სუსტდებოდა მონათმფლობელური წყობილების დაცემასთან ერთად. ბოლო მას პონტოელებმა და რომაელებმა მოუღეს. ახალი სახელმწიფოს მშენებლობა კოლხეთის ტომებმა უკვე ახალ საფუძველზე დაიწყეს. იმდროინდელ გარემოებაში გაერთიანებისათვის ჯერ კიდევ პირობები არ არსებობდა და კოლხეთის ტომები ჯერ ცალ-ცალკე, განკერძოებით დარჩნულან. პირველი საუკუნის სიგარძეზე, ახ. წ., მათ წარმატებისათვის მიუღწევიათ ამ მხრით. პირველი საუკუნის დამლევსა და მეორე საუკუნის დამდეგს აქ ასეთი მდგომარეობა ყოფილა. ტრაპეზუნტის მახლობლად მცხოვრებლებს ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ ძველი სახელი, კოლხები. მათი უფრო შორეული მეზობლები კი უკვე სხვა სახელებით იყვნენ ცნობილნი. კოლხებს შემდეგ ყველაზე ახლოს იყვნენ სანები ანუ ქანები, რომელნიც ძალიან მეომარი ხალხი იყვნენ, გამაგრებულ ადგილებში ცხოვრობდნენ და მუდმივ მტრობდნენ ტრაპეზუნტის მოქალაქეებს. რომის ქვეშევრდომებს. სანებს წინათ ხარკი ედოთ რომის სასარგებლოდ, მაგრამ ესლა უკვე ამ მოვალეობას აბუჩად იგდებდნენ. სანებს მთავრები არ ჰყავდათ, მათ თემური წყობილება ჰქონდათ. სანების მეზობლად, აღმოსავლეთით, იყო სამთავროს შეადგენდა ორი ტომი — მაქრონები და ჰენიოხები. ამათი მეზობლები იყვნენ, აღმოსავლეთით, ზიდრიტები, რომელთაც თავიანთი მთავარი ჰყავდათ. ეს ზუთი ტომი, საკუთრივ კოლხები, სანები ანუ ქანები, მაქრონები, ჰენიოხები და ზიდრიტები სამხრეთ კოლხეთში ცხოვრობდნენ, მდ. ჭოროხის სამხრეთით. ჩრდილოეთ კოლხეთში კი ამ დროს მოსახლეობდნენ ზანები ანუ ლაზები, რომისა და ენგურის ხეობაში, აფშილები, ლაზების ჩრდილოეთით, და შემდეგ, კიდევ უფრო ჩრდილოეთით, აბასგები და სანიგები. ამათ ყველას თავთავიანთი მთავრები ჰყავდათ, რომელთაც რომაელები მეფეებს უწოდებდნენ და რომელთაც ეკისრისაგან ჰქონდათ ეს მეფობა დამტკიცებული. ზღვისპირა ქალაქებში, ტრაპეზუნტში, ისაში, აფსარში (მდ. ჭოროხის შესართავთან), ფაზისში და სევასტოპოლისში რომაელებს თავიანთი ციხის ჯარით ჰყავდათ ჩაყენებული. სევასტოპოლისი ამ დროს ძველ დიოსკურიას ეწოდებოდა, რომელიც რამდენიმე ხნის წინათ მეზობელი ტომების მიერ იყო დანგრეული. ეს გამაგრებული ქალაქები იყო რომაელების მთავარი იმედი. კოლხეთის შუაგულ ადგილებში კი რომაელებს აღარაინ ეტეზებოდა.

ახალი საარსული სამეფოს წარმოშობა. გარკვეული რომაელებმა და საარსებლებს შორის

224—226 წელს პართიაში დიდი ცვლილებები მოხდა. ძველი არშაკიდების დინასტია დაეშვა და მისი ადგილი ახალმა, სპარსულმა საგვარეულომ, სასანიანებმა ანუ სასანიდებმა, დაიჭირა. თუ არ შეიკიდები ელინოზილები იყვნენ და ამიტომ მათს სამეფოს ეროვნული კულტურული ელფერი ნაკლებად ედო. სასანიანებმა სულ სხვა პოლიტიკა გამართეს. მათ აღადგინეს ზარათუშტრას ძველი სპარსული სარწმუნოება, მაშინ

იანობა, რომელიც გარეგნულად ცეცხლის მსახურებაში გამოიხატებოდა. და ყოველნაირად ცდილობდნენ ამ სარწმუნოების გავრცელებას. სასა-
ნიანთა სამეფო უფრო ძლიერი იყო როგორც პოლიტიკურად, ისე სამ-
ხედრო თვალსაზრისითაც, და ამიტომ უფრო საშიშარი მეტოქეც გამო-
დგა რომისათვის.

ბრძოლა რომსა და ერანს შორის, რომელიც პართელების დროს ორ
საუკუნეზე მეტი გაგრძელდა, ესლა უფრო სასტიკი სახით მომდინარე-
ობდა. რომისა და სპარსეთის ბრძოლის მთავარი ასპარეზი სომ-
ხეთი იყო, მაგრამ ეს სახელმწიფოები არ აკლებდნენ თავიანთ ყუ-
რადღებას ამიერ-კავკასიის სხვა ქვეყნებსაც. სპარსეთისათვის. ისევე
როგორც რომისათვის, აქ კვლავ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კავკასი-
ონის კარებს. ამ კარების გამაგრებას ცდილობდნენ ისინი ყოველნაირად
რომ ჩადილოთიდან მოწოლილი მომთაბარე ტომებისათვის გზა დაეხ-
შოთ. ამის გულისათვის ისინი ზოგჯერ ერთმანეთის მტრობასაც ივიწ-
ყებდნენ და ერთად იცავდნენ კავკასიონის გზებს. გარდა ამისა, საჭარ-
თველო და აღმანეთი თავისთავადაც აინტერესებდათ რომსა და სპარ-
სეთს, როგორც მდიდარი და სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ქვეყნები.

რომისა და სპარსეთის ბრძოლას ყველაზე დიდი ენება სომხეთისათვის
მოჰქონდა, სომხეთი უფრო მისაწელო იყო მათთვის. ყველაზე უფრო
დაცული იყო ქართლი, რომელმაც, ჩანს, მესამე საუკუნის განმავლობა-
შიაც შეინარჩუნა ძველი მდგომარეობა. ეიღრე რომი და სპარსეთი ერთ-
მანეთს ასუსტებდნენ გაუთავებელი ომიანობით. ქართლი მშვიდობიანად
ვითარდებოდა და იზრდებოდა. ამრიგად, თუმცა 298 წელს ქალ. ნიზი-
ბინში დადებული ზავის პირობით რომი და სპარსეთი შეთანხმდნენ, რომ
ქართლის მეფემ სამეფო ნიშნები რომაელებისაგან უნდა მიიღოსო, მაგ-
რამ ეს იმას არ ნიშნავს რომ ამ დროისათვის ქართლის მეფეები რომის
იმპერატორების ვასალებად იყვნენ უკვე გადაქცეულნი. საამისო ძალა
რომაელებს აღმოსავლეთში არ გააჩნდათ. თუ ტრაიანეს კეისრობაში,
როცა რომის გავლენამ აღმოსავლეთში თავის მწვერვალს მიაღწია. რო-
მაელები ქართლის მეფობრობას ეძებდნენ მხოლოდ, მას შემდეგ აქ ვე-
რაღეტი გამოიკვლებოდა რომის სასარგებლოდ. ამიტომ ნიზიბინის შე-
თანხმება მხოლოდ იმას გულისხმობდა, რომ ქართლი ძველებურად
„კეშირში“ იმყოფებოდა რომთან.

საქართველო აღჩინდელ-ფეოდალურ ხანაში

ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობა საქართველოში

განვლილი ბნის განმავლობაში, I—III სს., საქართველოში ჩაისახა
ფეოდალური ურთიერთობა, რომელიც შემდეგში თანდათანობით სცლი-
და მონათმფლობელურს. ფეოდალური საზოგადოებრივი წყობილება უფ-
რო შეფერვბოდა საქართველოს საწარმოო ძალთა განვითარების ახალ

ღონეს ამ ხანაში. რკინის დამუშავება, რომელიც დიდი ხნით აღარ შემოვიდა ქართველ ტომებში, თანდათან უმჯობესდებოდა. ეხლა რკინისაგან აკეთებდნენ უფრო კარგსა და უფრო რთულს სასოფლო-სამეურნეო და საომარ იარაღს. გაუმჯობესდა და გაფრცქვლა რკინის გუთანო, ჩასაც თან მოჰყვა მიწისმოქმედების შემდგომი განვითარება. ეხლა უფრო მეტი და უფრო კარგი პურეული მოჰყავდათ. გარდა ამისა, განვითარდა მეზოსტნეობა და მეზალეობა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მევენახეობის შემდგომ განვითარებას საქართველოში. ეაზის გაშენება და ღვინის დაყენება ძველთაგანვე იცოდნენ ქართველებმა. ეს საქმეც თანდათან უმჯობესდებოდა. ეხლა უფრო მეტ ღვინოსაც აყენებდნენ. იმიტომ რომ ღვინოს ბევრი მყიდველი ჰყავდა შონითაც და მეზობელ ქვეყნებშიაც. ვითარდებოდა აგრეთვე ხელოსნობაც.

ასეთ პირობებში, ვისაც დამატებითი მუშა-ხელი სჭიროდა თავის მეურნეობაში, ის ამჩნევდა რომ მონა აღარ არის გამოსადეგი. მონა ძალიან უგულოდ ეკიდებოდა თავის საქმეს, არ იყო დანტერესებული მეტი გაეკეთებინა, რადგანაც მას სულ ერთია თავის ნაშრომ-ნაამაგარიდან არაფერი ხდებოდა. მონა ამტყვევდა და აფუქებდა შრომის იარაღს. საჭირო იყო ისეთი მუშა, რომელიც უფრო გულით მოეკიდებოდა შრომას. უფრო ნაყოფიერად იმუშავებდა და საკუთარ თაოსნობასაც გამოიჩენდა. მონასთან შედარებით ასეთი მუშა იყო ყმა-გლეხი. ყმა-გლეხს თავისი საკუთარი ოჯახი ჰყავდა და საკუთარი კარმიდამო ჰქონდა. ყმა-გლეხს ჰქონდა საკუთარი გუთანო, თოხი, ბარი და სხვა იარაღი. ჰყავდა საკუთარი საქონელი. მართალია, ისიც დამოკიდებული იყო ბატონზე, მაგრამ მაინც უფრო თავისუფალი იყო, ვიდრე მონა. თუ ყმა-გლეხი ბატონის მიწაზე მოსავალს მოიწვედა, ამ მოსავალს ბატონი მას მთლად ყი არ ართმევდა, არამედ ნაწილს მასვე უტოვებდა. რა თქმა უნდა. ბატონიც ყვლეფდა ყმა-გლეხს, როგორც მონათმფლობელი მონას. მაგრამ ეხლა ეს უკვე ისეთი სასტიკი სახით არ ხდებოდა. ამ ყვლეფის გამო ეხლა ყმა-გლეხი ებრძოდა ბატონს, როგორც წინათ მონა მონათმფლობელს.

როცა მეურნეობა ამგვარად გამოიყვალა. თანდათან გამოიყვალა თვითონ საზოგადოებაც. ქართლში, მაგალითად. როგორც ჩვენ ვიცით, ძველად მონათმფლობელები, ქურუმები და მეფის გვარი, ბატონობდნენ. სხვა თავისუფალი ხალხი, ქართლის მოსახლეობის უმრავლესობა, „ერად“ იწოდებოდა. მიწის დამუშავებას მისდევდა და ომში გამოდიოდა. როცა მეფე მოითხოვდა. ძველად ერისშვილები მეტ-ნაკლებად თანასწორი იყვნენ ქონებრივადაც და უფლებრივადაც. მაგრამ თანდათანობით მდგომარეობა შეიცვალა. ერის ზოგი ოჯახი გამდიდრდა ვაჭრობის საშუალებით. ასეთ ოჯახებს უფრო მეტი და კარგი მიწები ექირათ და უფრო ვრცელი მეურნეობა ჰქონდათ. დიდ მეურნეობაში მეტი მუშა-ხელი იყო საჭირო. ამიტომ ასეთს მეურნეობაში მისი ბატონი თავდაპირველად მონებს ამუშავებდა, შემდეგ-კი თანდათანობით ყმა-გლეხის შრომის გამოყენებაზე გადავიდა. შეიძლება მონაც გადაქცეულიყო

ყმა-გლებად. მონათმფლობელი ეტყოდა თავის მოწმეებს: აი, თქვენ ეს მიწის ნაკვეთი, შეიძლება აქ კობები აიშენოთ და ცოლ-შვილიც გაიჩინოთ, ეს მიწა მოხნათ და დათესოთ, რასაც მოიწყვეთ, ერთი წელი თქვენ და დანარჩენი მეო. მიწისათვის ასეთი ყოფი უფრო სარგისი იყო და ესეა უფრო ხალისით მუშაობდა. შეიძლებაოდა ტყვე-კაციც დაესვათ მიწაზე და ყმად ექციათ. ბოლოს. ერის შეილებიც. წინათ რომ თავისუფალი იყვნენ შეიძლებაოდა ყმა გამბდარიყვნენ, გაღარიბების, ვალში ჩაეარდნის, უსამართლობის და მიმტაცებლების წყალობით.

მდიდარ ხალხს ის უპირატესობაცაჲ ჰქონდა, რომ საუკეთესო იარაღის შეძენა შეეძლო. მას შემდეგ, რაც ლითონის იარაღი შემოვიდა, ის ძვირი გახდა. რაც უფრო გულდაგულ და კარგად იყო, მაგ.: რკინის იარაღი გაკეთებული. ვთქვათ — გუთანა. ის მით უფრო ძვირი იყო, ცხადია. ღარიბებს ასეთ იარაღზე ხელი არ მიუწვდებოდათ. მდიდრები კი მათ იძენდნენ და თავის მეურნეობას ამით კიდევ უფრო აძლიერებდნენ.

თანდათან გაძვირდა საომარი იარაღიც. როცა კაჟისწვერიან ისარსა და შუბს ხმარობდნენ, მაშინ ყველას ერთნაირი იარაღი ჰქონდა. ესეა კი იარაღს უკვე მთლიანად ლითონისგან აკეთებდნენ, განსაკუთრებით — რკინისაგან. გარდა ამისა, შემოიღეს ლითონის საბურავი და ჩასაცმელი — მუზარადი. ჯაჲყის ან ლითონის ფირფიტების პერანგი, სამხრეები და საბარტულები. ლითონის სამოსი კარგად იცავდა ადამიანს მტრის ხმლისა და ისრისაგან. მაგრამ ასეთი ლითონის აბჯარი — იარაღი და სამოსი — ძალიან ძვირი იყო, მისი ყიდვა მხოლოდ მდიდრებს შეეძლოთ. ვინც განსაკუთრებით მდიდარი იყო. ის თავის ცხენსაც ჯავშანს აცხვედა. შეგავქმნილი მხედარი შეგავქმნილ ცხენზე ისევე სჯობნიდა ძველებური მშვილდ-ისრით შეიარაღებულ მეომარს, როგორც თანამედროვე ტანკი უბრალო ჯეითობას. რაკი მდიდრებმა ასეთი იარაღი ხელში ჩაიგდეს, ისინი კიდევ უფრო გაძლიერდნენ. საზოგადოებაში ისინი ესეა განსაკუთრებულ ადგილს იკავებდნენ. მეტ უფლებას მოითხოვდნენ. მათი ღარიბი და სუსტი მეზობლები ამ ადგილს უნებლიეთ უთმობდნენ კიდევაც მდიდრებს. ასე გაიზდა თავისუფალ ერისშვილებს შორის წარჩინებულის ხალხი.

წარჩინებულის მფეისთვისაც უფრო სანდო და ახლობელი იყვნენ. როცა მეფეს უნდოდა თემებში თავისი მოხელე დაენიშნა, ის ამ მოხელეს წარჩინებულთა წრეში ირჩევდა.

წარჩინებულთაგან ნიშნავდა მეფე თავის სარდლებსაც. ეს იმიტომ რომ ამ მდიდარ ხალხს, რომელსაც საუკეთესო იარაღი ჰქონდა და რომელიც მოწას თვითონ კი არ ამუშავებდა, არამედ სხვას ამუშავებინებდა, შეეძლო თავისი დრო მთლად სამხედრო საქმისათვის მოენდომებინა — ესწავლა კარგი იარაღის ხმარება, კარგი ცხენზე ჯდომა. ასე გაიზდა ერისთავები. ერისთავი-კაცები, უფროსები. ისინი თქმაც მართავდნენ ესეა, მეფის სახელით, და სათემო ჯარსაც სარდლობდნენ, როცა მეფე მოითხოვდა. ვინც არც წარჩინებული იყო და არც ერისთავი, იმათ ესეა მდიდარი და ძლიერი ხალხი ნამდვილ

ერად უკვე აღარ სთვლიდა, მათ ეხლა უკვე წერილ ერს ეძახდნენ. ესე იგი — წერილფეხა ხალხს.

წარჩინებულები, რომელნიც მეფის სამსახურში დაწინაურდებოდნენ, ერისთავებად იქცეოდნენ, ამით კიდევ უფრო ძლიერდებოდნენ, მდიდროდებოდნენ. მეფე ამნაირ ხალხს სამსახურისათვის მამულს და ქონებას უწყალობებდა.

ასეთ მეზობლობაში, როცა, ერთი მხრით, მდიდარი, კარგად შეიარაღებული, სამხედრო საქმეში გართული, მეფესთან გამოსული კაცი ცხოვრობდა, ხოლო, მეორე მხრით, — უცნობი, ღარიბი მიწის-მეშ, რომელიც დღე-ნიადაგ მიწას ჩაქირავებდა, ღარიბებს აბა რა ხეირი დაეყრებოდათ. წარჩინებულნი სულ უფროდაუფრო მეტ სიმდიდრესა და გავლენას იხვეჭდნენ. მას შემდეგ, რაც წარჩინებული კაცი სამეფო სამსახურში დაწინაურდებოდა, ის ამ ახალ შეძენილ ძალასაც თავისი სუსტი მეზობლების წინააღმდეგ ხმარობდა.

რადგანაც ამ დროს კერძო საკუთრება უკვე გავრცელებული იყო, წარჩინებული ხალხი ცდილობდა საშვილიშვილოდ შეენახა და სამემკვიდრეოდ გადაეცა შეძენილი სიმდიდრე და გავლენა. მართლაც, გაჩნდა ისეთი ოჯახები, რომლებშიაც სიმდიდრე და წარჩინებულება თაობიდან თაობაში გადადიოდა და თანდათან იზრდებოდა კიდევაც.

თუ ამნაირს ერისშვილებს ჯერ წარჩინებულებს ეძახდნენ, შემდეგ მათ აზნაურები შეერქვათ „აზნაური“ თავდაპირველად „თავისუფალს“ ნიშნავდა, „უაზნო“ — „არათავისუფალს“. შემდეგში აზნაური ეწოდებოდა ისეთს ფაფისუფალ კაცს, რომელსაც თავისთვის დაჩემებული მამული ჰქონდა და რომელიც ამ მიწას ყმების საშუალებით ამუშავებდა, თვითონ-კი მეტწილად ომობდა, თარეშობდა, ნადირობდა.

ასეთი წარჩინებულნი იყვნენ სწორედ ის პირები, რომლებიც, ფარსმან მეფესთან ერთად, რომაელებს თავიანთ ეროვნულს სამხედრო ვარჯიშობას უჩვენებდნენ. ამგვარი ეროვნული სამხედრო ვარჯიშობით რომაელებს უფრო ადრე რადამისტ ბატონიშვილიც აკვირვებდა. სწორედ ამნაირი წარჩინებული ხალხი გაბატონდა კოლხეთის ახალ ტომობრივ სამთავროებშიაც.

ქრისტიანობის გავრცელება სახელმწიფო სარწმუნოებად ქართლში

მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარში ქართლში მეფობდა მირიანი. მირიან მეფემ უარყო ქართველების ძველი სარწმუნოება და მიიღო ქრისტიანობა, რომელიც ამ დროს რომში უკვე სახელმწიფო სარწმუნოებად იყო გამოცხადებული.

მირიანი ფიქრობდა რომ ქრისტიანობის საშუალებით ის უფრო კარგად შეინარჩუნებდა თავის მეფობასა და დამოუკიდებლობას. ჩვენ ვიცით თუ როგორი იყო ქართლის კავშირი რომთან პირველს, მეორესა და მესამე საუკუნეებში. ქართლის მეფეები თანდათან და სულ უფროდა-

უფრო ამ კავშირს თავის სასარგებლოდ იყენებდნენ. სხვანაირი მდგომარეობა მოქმედობდა სპარსელებს, რომელთაც მესამე საუკუნიდან, როგორც ვიცით. ძალიან გაძლიერდნენ. სპარსელების ახალი ძლიერების შესახებ მალე სწელება ამიერ-კავკასიის ქვეყნებსაც. პირველ რიგში სომხეთს. უკვე სასანიანთა დინასტიის დამაარსებლის, არდაშირის, შვილმა, შაპურ პირველმა (241 — 272), დიდად განაერცო თავისი გავლენა აღმოსავლეთში: 260 წ. მან ტყვედ იგდო რომის იმპერატორი ვალერიანი მისი ჯარით, დაიპყრო ანტიოქია. შეიერთა სომხეთი და პესოპოტამია. სასანიანები უფრო ცენტრალისტური პოლიტიკის გამტარებელნი იყვნენ, ეიდრე არშაკუნიანები. სასანიანები ცდილობდნენ მოესპათ ადგილობრივ მეფეების ხელისუფლება და მათ ადგილას თავისი მოხელეები დაეყენებინათ. ამიტომ, ცხადია, ამ ქვეყნებში სასანიანებს მეტი წინააღმდეგობა ხედებოდათ. ამიტომაც, როცა მესამე საუკუნის დასვლეს რომაელებმა კელაე დაიბრუნეს აღმოსავლეთში დაკარგული გავლენა და მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარშიაც შეინარჩუნეს იგი. სომხეთის მმართველები რომს უფრო მეტი ნდობით მოეპყრნენ.

სომხეთის მაგალითი თვალ-წინ ედგათ ქართლსა და ალბანეთში. ქერძოდ, ქართლის მეფემ მირიანმა გადასწყვიტა, ისევე რომაელებთან ძველებური „კავშირი“ სჯობს სპარსელების ძალადობასო. ამ დროს რომის სახელმწიფოში ქრისტიანობა უკვე გაბატონებული სარწმუნოება იყო, და მირიანმაც, რომაელებთან კავშირის შესანარჩუნებლად, ამ სარწმუნოების მიღება აჩიია.

ქრისტიანობა იმიტომაც გამოსადეგი იყო მეფისათვის, რომ მას უთანხმოება ჰქონდა ქურუმებთან. წარმატებულ ტარებს დიდი მამულები ჰქონდათ და ამ მიწებს თუ ემატებოდა. თორემ არ აკლდებოდა. სარგებელი ამ მამულებიდან ტარების მსახურებს, ქურუმებს, მისდიოდნენ. ქურუმები ამ მამულებში მონებს ამუშაებდნენ. მეფეს ზურდა ტარებისა და ქურუმების ეს სომდიდრე. მეფის საგვარეულოს, სეფე-სახლსაც, ჰქონდა დიდი მამულები. მაგრამ სეფე-სახლის ეს მამულები თანდათან ილეოდა, იმიტომ რომ მეფე ერისთავებსა და სხვა მოხელეებს სამსახურისათვის მიწას აძლევდა ზოლზე. ამიტომ მეფეს უნდოდა წაერთმია ტარებისა და ქურუმებისათვის მათი მამულები და სხვა სომდიდრეც, და იმიტომევე იყო რომ მეფე ქურუმების ძველი სარწმუნოების მაგიერ ახალ სარწმუნოებას უკერდა მხარს. ახალი სარწმუნოება მეფის მორჩილებას წადაგებდა.

ქრისტიანობას მიემხრნენ აგრეთვე წარჩინებულნი, აზნაურები. აზნაურებიც ქურუმებს მტრობდნენ და მათთვისაც ახალი რელიგია ხელსაყრელი იყო. ქრისტიანობა აზნაურობის სასარგებლოდაც ბევრ რაშიმე ამბობდა. ღარიბ-ღატაკნი და ღარიბრულნი ნუგეშს საიქიოში იპოვნით, აქ-კი წესრიგი არ დაარღვიოთ. უფროსებსა და წარჩინებულებს დაემორჩილეთო.

თქმულებით, ერთმა ტყვე-ქალმა, სახელად ნინომ, ჯერ მირიანის ცოლს. ნანა დედოფალს, გააცნო და მოაწონა ქრისტიანობა. შემდეგ აბა-

კავკასია და საქართველო უძველეს გეოლოგიურ ხანებში. პალეოლითი საქართველოში

მილიონი წლების წინათ მთელი კავკასია ზღვით იყო დაფარული. ნე-
ლინელ და მძიმედ, უთვალავი საუკუნეების სიფრცხვით, წყალმა ხმელეთს
დაუთმო ადგილი. ჯერ კავკასიონის მთიანეთი ქედმა ამოიწია ზღვიდან.
შემდეგ თავი ამოჭყვეს სხვა მთაგრებილებმაც. კასპიის ზღვა მოსწყდა
შავს და მათ შორის კავკასიის ყელი გაჩნდა. მაღალი ქედების წარმო-
შობას შემდეგში გამყინვარება მიჰყვა. ერთ დროს მყინვარები ბარშაყ
ჩამოდიოდა, კავკასიონის ძირბაზე. ბოლოს ისინი მწვერვალებს-ღა შე-
მოჩნნენ. მას შემდეგ რაც კავკასიაში გაჩნდა მცენარეულობა და ცხო-
ველები. მათი შემადგენლობაც იცვლებოდა ხოლმე.

გაჩნდა ადამიანიც. საქართველოში რამდენიმე ადგილას არის ნაპოვნი
ამ პირველყოფილი ადამიანის კვალი: ზემო-იმერეთში (გამოქვაბუ-
ლი „გვარჯილას კლდე“ სოფ. რგანში, გამოქვაბული „დევის-ხერელი“.
ხარაგოულის მაზლობლად და სხვ.), ქვემო-იმერეთში (მოწამეთის გამო-
ქვაბული, მდ. წყალ-წითელას ხეობაში და სხვ.), სამეგრელოში, აფხა-
ზეთში (სოფ. ეშთუხაში და სხვაგან) ნაპოვნი პირველყოფილი ადამი-
ანის ისეთი სადგომები, რომლებიც ყველაზე ძველია მთელს საბჭოთა
კავშირში. ამ უძველესი ადამიანის ნაშთებს ხშირად გამოქვაბულებში
პოულობენ. მაშინდელს ადამიანს ჯერ კიდევ უჭირდა ხელოვნური ბი-
ნის აგება და სიცოცხე-ავდრისაგან თუ საშიში მხეცებისაგან იგი თავს გა-
პოქვაბულში იცავდა.

ეს იყო 80—30 ათასი წლის წინათ. მაშინდელი ბუნება განირჩეოდა
ჩვენი ქვეყნის დღევანდელი ბუნებისაგან. ჰავა იყო უფრო ცივი. ტყეები
იყო ბევრად უფრო მეტი და ხშირი. მდინარეებიც უფრო წყალ-მრავა-
ლი. მცენარეებშიც და ცხოველებშიც მას შემდეგ ბევრი რამე გამო-
იკვალა. ასე. მაგ., მაშინ ჩვენში იყო გამოქვაბულის დათვი, რომელიც
ეხლა უკვე აღარ გვხვდება. გადაშენდა მას აქეთ გარეული ხარცი. სა-
მაგიეროდ, გაჩნდა ახალი ცხოველებიცა და მცენარეებიც.

ძალიან უმწეო და განუვითარებელი იყო იმდროინდელი ადამიანი.
მას არც მიწის დამუშავება შეეძლო, არც შინაური ცხოველი ჰყავდა.
თავს ირჩენდა მხოლოდ ტყის ნაყოფითა და ნადირის ხორცით. იარაღიც
ისეთი ჰქონდა. რომ ბუნებასთან ბრძოლაში ბევრს ეკრავჯერს გაბდე-
ბოდა — კეთისა და ობსიდიანის (მუქი შუშისმაგვარი მინერალია) ნამ-
ტვრევები. წვეტიანი ძვალი, ხის კომბალი. იარაღის დამუშავების ტექ-
ნიკა მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ქვასა და ძვალს ადამიანი
ტყავდა და ჩოჩნიდა ისევე კეთით, მოსახმარ ფორმას აძლევდა მათ და
ასე ამზადებდა საჭრისებს, საფხეკებს, სახერტებს. ქვის დამუშავებით ხის
ტარზე ცულსაც აკეთებდა. ასეთი იარაღის ნაშთები ბლომად არის ნა-
პოვნი დასავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით გამოქვაბულებში, მა-
გალითად — „დევის-ხერელში“, ხარაგოულის მაზლობლად.

ცხოვრობდნენ მაშინ პატარ-პატარა ჯგუფებად, რომლებიც 15—20
კაცისაგან შესდგებოდა. ეს ჯგუფები ერთად მიდიოდნენ სანადიროდ,

ლი სარწმუნოება თვითონ მეფემ მიიღო, და მცხეთის, რომელიც ამ დროს უკვე სატახტო ქალაქი იყო, ხალხსაც მიაღებინა.

შემდეგ მეფემ თავის სამეფოში მქადაგებლები გაგზავნა და თან ერისთავებიც გააუღო, რადგანაც ეშინოდა, ხალხი ახალ სარწმუნოებას არ მიიღებო. მართლაც წერილი ერი, სოფლის მუშა-ხალხი, ახალი რელიგიის ქადაგებას მტრულად შებედა. მთის ხალხს ხომ ვაგონებაც არ უნდოდა ქრისტიანობისა. ძველი მემკვიდრე აზრობს, რომ როცა ნინო და ანანას ხეობის მთიულებს ქრისტიანობა უქადაგა, მათ კბილთა ღრქენა დაიწყეს და ზურგი შეატკიეს — „პირნი გარე მიიტკივნეს და ღრქენდეს კბილთა მათთა წმიდისა ნინოსთვისო“. ერისთავმა მაშინ მახვილი დაატრიალა, რომ ურჩებისათვის კეუა ესწავლებინა. მემკვიდრე აზრობს, მთიულებმა, რომლებსაც ნამდვილი ომი გაუშარტეს, „შებმა უყევს“, ბოლოსდაბოლოს, ელარ გაუძლეს მეფის ჯარს და „შიშით მოსცნეს კერპნი მათნი დაღეწად“-ო. ასე, ცეცხლითა და მახვილით ავრცელებდნენ ქრისტიანობას ხალხში. მაგრამ შემდეგშია, დიდხანს, იყო ისეთი კუთხეები ჩვენში, სადაც ქრისტიანობას გარეგნულადც კი არ აღიარებდნენ.

მირიან მეფის მონათვლა და ქართლის მოქცევა, ესე ოგი, გაქრისტიანება, მოხდა მეოთხე საუკუნის მეორე მეოთხედში.

ქრისტიანობა ემსახურებოდა ჩვენში ფეოდალიზმის განმტკიცებას. იმავე დროს ქრისტიანობა აკავშირებდა საქართველოს დასავლეთის კულტურულ ქვეყნებთან, სადაც ისევე სარწმუნოება იყო გაბატონებული. ამიტომ, შეიძლება ვთქვათ, რომ ერთი პირობა, დასაწყისში, ქრისტიანობამ ხელი შეუწყო ქართული ფეოდალიზმის განვითარებას. მაგრამ არც ის უნდა დაგვაიწყდეს, რომ ქრისტიანობამ მოსაო ძველი ქართული წარმართული კულტურა. შემდეგ, როცა ფეოდალიზმი ჩვენში მომწიფდა, ქრისტიანობა ხელს უშლიდა და აფერხებდა გონებრივ წინსვლასა და მეცნიერულ აზროვნებას.

ქრისტიანულ ორგანიზაციას, ქრისტიანების კრებულს, ბერძნული სიტყვით, „ეკლესიით“, აღნიშნავდნენ. შემდეგში ქართულად „ეკლესია“ დაერქვა იმ შენობას. სადაც ქრისტიანების კრებული თავს იყრიდა ლოცვისათვის. რაკი ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად გადაიქცა. ქართლის ეკლესიამაც ისეთივე წყობილება მიიღო, როგორც კონსტანტინოპოლის სამეფოს. ასე ხდებოდა სხვა ქვეყნებშიც. ცალკე საერისთავოების საეკლესიო საქმეებს განაგებდნენ ეპისკოპოსები, რომელნიც ემორჩილებოდნენ ქართლის ანუ მცხეთის მთავარ ეპისკოპოსს. ეპისკოპოსებს ექვემდებარებოდნენ ზუცესები ანუ მღვდლები. მალე ქრისტიანული სამღვდლოება ქართლში მრავალრიცხოვანი გახდა და ისევე გამდიდრდა, როგორც ძველი ქუროვნები. ქრისტიანული ტაძრებიც დიდ მამულებს იძენდნენ, ზოგჯერ — შემოწირულების მიღებით, ზოგჯერ — ყიდვით და სხვა გზით. ამ მამულებს მთავარ ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსები განაგებდნენ. ეპისკოპოსებს ემორჩილებოდა ის ხალხიც, რომელიც ტაძრების მამულებს ამუშავებდა. ქრისტიანულმა ეკლესიამ ქართლშიაღ ადრევე მიიღო ფეოდალური ორგანიზაციის ხასიათი.

ქართული მწიგნობრობა

მწიგნობრობა გულისხმობს ანბანს ანუ დამწერლობას და მწერლობას. ქართული ანბანი ანუ დამწერლობა უფრო ძველია, ვიდრე ქართული მწერლობა. ეს იმიტომ რომ ქართული მწერლობის ყველაზე ძველი, ჩვენ დრომდე მოღწეული, ძეგლები ქრისტიანულ ხანას ეკუთვნის და საეკლესიო ხასიათისაა, ქართული ანბანი კი ქრისტიანობაზე ადრეუკ არსებობდა. როცა ქრისტიანობა ჩვენში გაბატონდა, მან ძველი ქართული წარმართული მწერლობა მოსაო, მაგრამ ძველი ქართული ანბანი მიიღო და თავისი საჭიროებისათვის გამოიყენა.

ქართველებს ორი ანბანი აქვთ: ერთი — უფრო ძველი. ხ უ ც უ რ ი. მეორე — უფრო ახალი, მ ხ ე დ რ უ ლ ი. ასე ამ ანბანებს იმიტომ ჰქვიათ, რომ როცა ახალი ანბანი გაჩნდა, მას ერისკაცები, „მხედრობა“. ხმარობდნენ საერო წიგნებისათვის, ძველი ანბანი კი ეკლესიამ შეინარჩუნა, მას სამღვდელოება, „ბუცესები“. ხმარობდა თავის საჭიროებისათვის. ბუცური და მხედრული იმდენად განსხვავდება ერთმანეთში, რომ ბუცურს ცალკე შესწავლა სჭირდება. მაგრამ მხედრული ბუცურისგან წარმოიშვა და განეთარდა თანდათან დღევანდელ ქართულ დამწერლობამდე. თვითონ ბუცურსაც სხვადასხვა ხანაში სხვადასხვა სახე ჰქონდა. დამწერლობა ასე იცვლებოდა ცხოვრების განვითარების გამო. ცხოვრების პრაქტიკულმა საჭიროებამ დაბადა საერთოდ მწიგნობრობა. ეს საჭიროება-კი თანდათან ფართოვდებოდა. მეტი ხალხი ხმარობდა დამწერლობას ყოველდღიურ საქმიანობაში თუ საერო მწერლობაში. ამიტომ ახალ დროს უფრო სწრაფი და მარჯვე წერა სჭიროდა. საწერი მასალაც (ჩვეულებრივად ტყავი) მაშინ ძალიან ძვირი იყო და რაკი მას ეხლა მეტს ხმარობდნენ, ამიტომ ადგილის დაზოგვასა და მოშვირვობას ცდილობდნენ. ასე იცვლებოდა ანბანიც.

ბუცურ დამწერლობათა შორის ყველაზე ძველია ასომთავრული. ასომთავრული ანბანი ქართველებს შეთვისებული აქვთ უძველეს ხანაში, ქრისტიანულ წელთაღრიცხვის დამდევამდე. ყველაზე ძველი ქართული ასომთავრული წარწერა აღმოჩნდა 1937 წ. ბოლნისის ტაძარზე. ეს წარწერა ამოჭრილია 479 წლის ახლო. ასომთავრულიც დროთა შესვლად იცვლებოდა. დაახლოებით VII — VIII საუკუნიდან, ახ. წ. შემოვიდა ნ უ ს ხ ა ხ უ ც უ რ ი. ნუსხური იგივე ასომთავრულია, მხოლოდ გაჭრილი ხელით დაწერილი და ასოების წაგრძელებული კიდურებით — თავებითა და კუდებით. ნუსხა ბუცური უფრო სწრაფი დამწერლობა იყო და ნაკლებ საწერ მასალას მოითხოვდა. ვიდრე ასომთავრული. მაგრამ შემდეგ საჭირო გახდა კიდევ უფრო სწრაფი წერა. ნუსხურის კუთხოვანი ასოები მომრგვალდა და ერთმანეთს გადაება, რომ წერის დროს ხელი ხაზს ხშირად არ მოსცილებოდა. ასე გაჩნდა მდივან-მწიგნობრული ნუსხური. რომელიც იმჟამად ჩვენში XI — XII საუკუნეებში, გამსაკუთრებით მეფის კანცელარიაში და კერძო პირების მიერ. რუსთაველის ხანიდან მდივან-მწიგნობრული ნუსხური უკვე თვალ-

საჩინოდ უახლოვდებოდა მხედრულს. რომელიც XIV საუკუნისათვის უკვე ჩამოყალიბებულია და რომელსაც ჩვენ დღესაც ებმარობთ, თუმცა ზოგი ასო რამდენადმე შეცვლილია. ასეთია ქართული ანბანისა და დამწერლობის ისტორია.

მგარისის ანუ ლაზიკის სამეფოს წარმოშობა

კოლხეთის ტომებმაც მეორე-მესამე საუკუნეების განმავლობაში უფრო თავისუფალ ცხოვრებას მიადწიეს. შეუნელებელი ბრძოლით მათ რომელი ჯარები თანდათან გააძევეს თავიანთი ტერიტორიიდან და მხოლოდ სამხედრო-ეკლესიური დამოკიდებულება შეინარჩუნეს რომის მიმართ. კოლხეთის სატომო სამთავროებს შორის ყველაზე ძლიერი ზანების ანუ ლაზების, დღევანდელი მეგრელების წინაპრების. სამთავრო იყო ამ სამთავროს ეკუთვნოდა რიონის დაბლობი, რომელიც ყველაზე მდიდარი რაიონი იყო კოლხეთში და რომელსაც მუხურს ეძახდნენ. მუხურს ქართულად სამოქალაქო ეწოდებოდა, იმიტომ რომ აქ ბევრი ქალაქი იყო, მათ შორის განთქმული ვარდციხე ანუ რიონპოლისი. მუხურს უკავშირდებოდა აგრეთვე ქალაქი ფოთი. ძველი ფაზისი, მნიშვნელოვანი ნავთსადგური.

ლაზების ანუ ზანების მთავარმა მეოთხე საუკუნეში ძალიან გააფართოვა თავისი სამფლობელო. აფშილების. აბაზგებისა და სხვა წყრილი ტომების მთავრები ეხლა ლაზების მთავრის ეხალეზად გადაიქცნენ. მეოთხე საუკუნის დამლევს ლაზების მთავარმა სენანების მთავარიც დაიმორჩილა. ასე წარმოიშვა ახალი სამეფო. რომელსაც რომაელები ლაზიკას ეძახდნენ. ლაზების სახელის მიხედვით, ქართულად კი მას ეგრისი ეწოდებოდა. ეგრისიდან წარმოიშვა სახელწოდება მეგრელიც.

ეგრისის სამეფო იწყებოდა კავკასიონის ქედიდან და მდ. ბჰოფის ხეობიდან (აფხაზეთში) და ვრცელდებოდა აქარამდე — სამხრეთით. აღმოსავლეთით, ეგრისის სამეფოს საზღვარი გადიოდა შორაპანსა და სკანდაზე. რომლებიც ეგრისის ციხე-ქალაქები იყო. შორაპანსა და სკანდას აღმოსავლეთით უკვე ქართლი იწყებოდა.

ეგრისის დედა-ქალაქი იყო ციხე-გოჯი, რომელსაც ბერძენ-რომაელები არქეოპოლისს ანუ „ძველ ქალაქს“ ეძახდნენ. იგი მდ. ტუზურის პირას მდებარეობდა და მისი გრანდიოზული ნანგრევები დღემდე არის შენახული. ამ ადგილს ეხლა „ნაქალაქევს“ უწოდებენ.

ეგრისი ანუ ლაზიკა საკმაოდ დიდი და ძლიერი სამეფო იყო და რომაელებთან მას თავი ღირსეულად ექირა. ეგრისის მეფე მხოლოდ ისეთ-სავე სამსახურს უწევდა რომის იმპერატორს, როგორც ძველი ქართლის მეფე—იგი კავკასიონის საუღელტეხილო გზებს ამაგრებდა. სამაგიეროდ. ლაზები რომაელებთან თავისთვის საჭირო და სასარგებლო ვაჭრობას ეწეოდნენ. იმდროინდელი რომელი ისტორიკოსი, პროკოპი კესარიელი. ზმბობს, რომ ლაზები „არც ზარს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ რომაელებს, გარდა იმისა, რომ როდესაც მათ მეფე მოუკვდებოდა, რომაელთა მეფე უგზავნიდა სამეფო ტახტის მემკვიდრეს და-

ლა-უფლები სიმბოლოს. ის ზედმიწევნით იცავდა თავის ქვეშევრდომებთან ერთად ამ ქვეყნის საზღვრებს, რათა მტრულად განწყობილ პუნებო, მათი მოსაზღვრე კავკასიის მთიდან ლაზიკაზე გამოვლით, რომაელთა მიწა-წყალში არ შემოქრილიყვნენ. ისინი მტკიცედ იცავდნენ იმათ, ისე რო არც ფულს ღებულობდნენ რომაელებისაგან, არც ჯარს, და არც ლაშქრობდნენ რომაელებთან ერთად, — რა სახითაც არ უნდა ყოფილიყო ეს, — და მუდამ აწარმოებდნენ პონტოში მცხოვრებ რომაელებთან ეპკრობას“. მეორე რომელი ისტორიკოსიც, აგათია, ამბობს ლაზების შესახებ: „იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება, არც ერთი სხვა, ესოდენ სახელგანთქმული და მორცხული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიოხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბითა და მოსავლიანობით, ისე ზასათის სილამაზითა და სიქვეყით. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ—მათ არც-კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მივიდოდა, ეხლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდევაც ნაევებით, რამდენადაც შესაძლებელია, და ეპკრობაშიაც ნათულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ, რომაელებთან კავშირის წყალობით, თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და კანონითი სახე მოუციათ“—ო. რა თქმა უნდა, სხვა ქვეყნებთან კავშირს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ლაზების, ისე როგორც სხვა ხალხების, დაწინაურებისათვის, მაგრამ აქ აგათია, ცხადია, ტრამაზობს როცა ლაზების პროგრესის მიზეზად მხოლოდ რომაელებსა სთვლის.

ამრიგად, ეგრისის სამეფოც მეოთხე-მეხუთე საუკუნეებში რომთან კავშირში იმყოფებოდა მხოლოდ. როცა რომაელები თავისთავს ზედმეტ ნებას მისცემდნენ, ისინი ლაზების მხრივ სასტიკ წინააღმდეგობას ხელობდნენ. ასე, მეხუთე საუკუნის შუაწლებში რომაელებსა და ლაზებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდნილა, რომელიც მალე ომდაც გადაქცეულა. ეგრისელები ამ ომს დიდი მოხერხებით აწარმოებდნენ. ასე, მაგ., ისინი სთბრიდნენ თურმე ღრმა ორმოებს და შიგ სარებს არკობდნენ. ზემოდან ამ ორმოებს ჩელტებს აფარებდნენ, მიწას აყრიდნენ და შურს სთესდნენ. შემოტყუებული მტერი ორმოებში ცვიოდა და იღუბებოდა. ასე გაუქცევიათ ლაზებს რომაელები 456 წ. რომაელების ჯარი კვლავ მოვიდა ეგრისში, მაგრამ ისევ ისე დამარცხდა. მაშინ რომის მთავრობამ გადასწყვიტა, მოეყრიბა მთელი თავისი ძალები და თან დიდხანს იმაზე თათბირობდა, რა გზით სჯობს რომ ლაზიკაში შევიქრათო. რომაელებს ლაზები თურმე იმდენად საშიშ მტრად მიაჩნდათ, რომ სპარსეთის მეფეს მიმართეს დახმარებისათვის. ლაზებმაც ასეთივე წინადადებით მიმართეს სპარსელებს, მაგრამ სპარსელები მაშინ პუნებთან ომში იყვნენ გაართულნი და აქაური ამბებისათვის არ ეცალათ. ბოლოს მაინც რომაელები და ლაზები ერთმანეთში მორიგდნენ. ეგრისის მეფემ გუბაზმა სამეფო ტახტი თავის შვილს დაუთმო, თვითონ 465 წ.

კონსტანტინეპოლში წავიდა და იქ კეთსარი და მისი კარისკაცები თავი-
სი ლაპარაკით სრულიად მოხიბლა.

ქართლი და სპარსეთი მეოთხე საუკუნის დამლმასა და მესამე საუკუნის დამლმას

ამიერ-კავკასიის ხალხების მოლოდინი გამართლდა. მეოთხე საუკუ-
ნეში ერანის მბრძანებლები სულ უფროდაუფრო მეტი დაყენებით მოი-
წევდნენ ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ხელში ჩასაგდებად, რომაელები-კი
აღმოსავლეთში სულ უფროდაუფრო სუსტდებოდნენ და სპარსელებს
წინააღმდეგობას ვეღარ უწევდნენ. აღმოსავლეთში რომაელები თავის
იმედებს უმთავრესად ქართველებსა და სომხებზე ამყარებდნენ, როგორც
გადმოგვცემს იმდროინდელი რომელი მწერალი თემისტია, მაგრამ ეს
ხალხები-კი თავის საკუთარ ინტერესებზე ფიქრობდნენ. მეორე რომელი
ისტორიკოსი, ამიანე მარკელინი, გვიამბობს რომ 361 წ., როცა რომაე-
ლებს ძალიან გაუჭირდათ, მათ სცადეს ბრწყინვალე სამოსლებითა და
მრავალფეროვანი საჩუქრებით მოექრთამათ ქართლის მეფე მირიანი და
სომხეთის მეფე არშაკი, რადგანაც მათ შეეძლოთ დიდი ვნება მიეყენე-
ბინათ რომაელებისათვის, სპარსელების მხარეზე რომ გადასულიყვნენ.

368 წ. სპარსეთის მეფე შაპური შეესია ქართლს. მეფე საურმაგი, რო-
მელსაც რომაელების მხარე ეჭირა, განდევნა და ქართლის მეფედ საურ-
მაგის ნათესაი, ვარაზ-ბაკური, დასვა. გაქცეულმა საურმაგმა რომაე-
ლების ჯარი მოიყვანა. ბოლოსდაბოლოს საურმაგი და ვარაზ-ბაკური
მშთანხმდნენ და ქართლი შუაში გაიყვეს: მტკვრის მარცხნივ მდებარე
ნაწილში საურმაგი მეფობდა, მტკვრის მარჯვნივ მდებარე ნაწილში-კი—
ვარაზ-ბაკური.

მეოთხე საუკუნის მიწურულში და მეხუთე საუკუნის დასაწყისში რო-
მაელები და სპარსელები ისევ ებრძოდნენ ერთმანეთს იმისათვის, თუ ვის
მხარეს უნდა ყოფილიყო ქართლის სამეფო. თვითონ ქართლის მეფეები
ცოცხელი საცემზე ფიქრობდნენ და ხან რომაელებს ებრძოდნენ, ხან სპარ-
სელებს. მეხუთე საუკუნის პირველ წლებში ქართლის მეფემ ფარსმანმა
რომის სახელმწიფოს თურმე ჰუნები შეუსია. სხვანაირად მოიქცა ფარს-
მანის მომდევნო მეფე ბუზმარი: როცა სპარსელებმა მას თავი მოაბეზ-
რეს თხოვნით, შენი ეფი მძევლად გამოგვოგზავნეო ბუზმარმა შეილი
ჯერ მთაში დამალა, შემდეგ-კი იმპერატორს გაუგზავნა, რომელიც ქარ-
თლის მეფეს აგრეთვე მძევალს სთხოვდა ერთგულების ნიშნად. ქართვე-
ლი ბატონიშვილი კონსტანტინეპოლში იზრდებოდა მეფურად და სა-
ხელგანთქმული მოღვაწე გახდა — პეტრე იბერი.

ამის შემდეგ დიდი ხანი არ გასულა და სპარსეთმა მაინც მოახერხა
ქართლი თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია. ეხლა ქართლის მეფე უკვე
სპარსეთის მეფის ვასალად იყო გამოცხადებული. ამას გარდა, რომ გუ-
ლი უფრო მშვიდად ჰქონოდა, სპარსეთის მეფემ ქართლში თავისი მო-
ხელე გამოგზავნა. ამ მოხელეს პიტიახშის თანამდებობა ეჭირა.

პიტიახში სპარსული სიტყვაა. „ქვეუნი უფროსი“ ნიშნავს და, დაახლოებით, ქართულ „ერისთავს“ უდრის. პიტიახშებს უნდა ქართლის მეფეებისათვის თვალუური ელენებინათ. თუ ქართლის მეფის რეზიდენცია ამ დროს მცხეთა იყო, პიტიახშის საეკლემად სპარსელებმა თბილისი აირჩიეს. თბილისზე გადიოდა დიდი გზა, რომელიც ქართლის სპარსეთთან აკავშირებდა. თბილისის გამაგრებაც ადგილი იყო, იმიტომ რომ თბილისის შემოსავალი კარები ეიწრო ხეობაში მდებარეობდა, ამ ხეობას კიდევ გარშემო მთები უდარაგებდა. თბილისიდან პიტიახშს კარგად შეეძლო მცხეთისათვის ყური ეგღო.

თბილისი

თბილისში ძველი დროიდანვე იყო მოსახლეობა. თბილისის ზრდას ხელი შეუწყო მისმა მდებარეობამ. აქ მნიშვნელოვანი გზები გადიოდა. თვითონ თბილისში იყო ძველთაგანვე ხიდი მტკვარზე იმ ადგილას, სადაც ეხლა მეტეხის ანუ აელაბრის ხილია. აქ მტკვრის კალაპოტი ძალიან ეიწროა და მთლიანად კლდოვანი. ამის გამო ხიდის აშენება აქ ადვილი იყო. მეოთხე და მეხუთე საუკუნეში თბილისი ქართლის უკვე მნიშვნელოვანი ცენტრი უნდა ყოფილიყო. შეეძქეს საუკუნეში კი თბილისმა საბოლოოდ წაართვა პირველობა მცხეთას და ქართლის დედაქალაქად იქცა.

ძველი თბილისი იმ ადგილას მდებარეობდა, რომელსაც ეხლა „აბანოს უბანს“ ეძახიან და სადაც თბილი გოგირდის წყაროები ამოდის. სახელიც ქალაქმა სწორედ ამ თბილი წყაროებისაგან მიიღო. ძველად თბილისის მაგიერ „ტფილისს“ ამბობდნენ, იმიტომ რომ „თბილისი“ ნაცუღად „ტფილი“ ითქმოდა.

სპარსელების გაძლიერება ქართლში

მეხუთე საუკუნეში სპარსელები კიდევ უფრო გაძლიერდნენ ამიერკავკასიაში. ყველაზე ადრე სპარსელებმა ფეხი სომხეთში მოიკიდეს. — 428 წ. მათ აქ შეფობაც მოჰყეს. სომხეთის შემდეგ სპარსელებმა ალბანეთსა და ქართლს მოუჭირეს ხელი. ეხლა უკვე სპარსელებმა ამ ქვეყნების მოსახლეობას ხარკიც დაეკისრეს. ეს პირველი შემთხვევა იყო ისტორიაში რომ ქართლი მტერს ხარკს აძლევდა. ქართლის მეფესაც სპარსელები ეხლა უფრო ავიწროებდნენ. მაგრამ განსაკუთრებით იტანჯებოდა ხალხი — ხარკის გადამხდელი ის იყო. წარჩინებულებთან, აზნაურებთან. კი სპარსელებმა საერთო ენა მონახეს.

მეხუთე საუკუნის ქართლი სულ არ ჰგავდა პირველი საუკუნისას, როცა ქართლში პირველად მოვიდნენ რომაელები. ამ ხუთასწორის განმავლობაში ბევრმა კოცა წყალმა ჩაიარა, ბევრი ახალი ამბავი დატრიალდა. ხალხის ცხოვრებაც გამოიცვალა. და თვითონ საზოგადოებაც. ეხლა ყველაზე ძლიერი აზნაურები იყვნენ. აზნაურები გამრავლდნენ და გამთილდნენ, მაგრამ აზნაური აზნაურის არა ჰგავდა, ზოგი უფრო მდიდარი

რი და ძლიერი იყო, ზოგი — ნაკლებ. გაჩნდნენ დიდი აზნაურები და მცირეები. ღიღი-ღიღი აზნაურთაგან ზოგი მთავარი გახდა — მთავარს აზნაურობის გარდა რამე დიდი თანამდებობაც ეკირა, ხშირად — მემკვიდრეობით. ძალიან გამრავლდნენ აგრეთვე სეფე-წულეზი, სეფე-სახლის ანუ სამეფო გვარის წევრები. უმეტესობა მთავრები სწორედ სეფე-წულეები იყვნენ მთავრადმავლობით. აზნაურის ოჯახის შეიღებს ყოველ ზეპურებს ეძახდნენ. აზნაურებს ქვემოთ წერილი ერი ზღა, წერილ ერს ქვემოთ უაზნოები მოდიოდნენ, ყველაზე ბეჩავი და უფლებო მონები და მხეველები, ე. ი. მონა-ქალები, იყვნენ. ცალკე იყვნენ კიდევ მსახურნი, ის ხალხი, რომელიც მეფესა და დიდ აზნაურებს ემსახურებოდა. ძალიან გაღრმავდა ხალხში უთანასწორობა. აზნაურები უაზნოებს არაფრად ავლებდნენ, მთა და ბარს ზა გაასწორებსო. იძახდნენ. დიდი აზნაურები-კი, განსაკუთრებით — მთავრები, მეფესაც აღარ ეპუებოდნენ.

ქართლში მეფობა ხომ ძველ დროს გაჩნდა, როცა აქ მონათმფლობელობა იყო. თანდათან აქ მეფობა განმტკიცდა. ძველი ქართლის მეფე თვითმპყრობელობას ჩემულობდა, სრულ მორჩილებას მოითხოვდა, მეღვთისაგან ეარ დანიშნულიო. როცა ქართლში წარჩინებულები ანუ აზნაურები მომძლავრდნენ, მეფემ ისინი დაიხლოვა, როგორც ვიცი. ჯარში და ქვეყნის მართვა-გამგეობაში აზნაურები მეფეს ძალიან სჭირდნენ. ყველაზე წარჩინებული აზნაურები და ერისთავები მეფემ კიდევ უფრო ახლოს შეითვისა — ისინი მეფის პალატებანაც შეადგენდნენ, ხშირად იყვნენ მეფის სასახლეში და თანაც მისდევდნენ, თუ მეფე სადმე გაემგზავრებოდა. შეთანხმებით მოქმედებდნენ, როგორც ვიცით, მეფე და აზნაურები ჭურუმების წინააღმდეგ, როცა ქრისტიანობა შემოჰქონდათ ქართლში. შემდეგ მეფესა და დიდ აზნაურებს შორის შეემა კატამ გაიარა. როცა ზოგი აზნაური გამდიდრდა და გაძლიერდა, მას უკვე მეფის მორჩილება აღარ სურდა. გარდა ამისა, აზნაურებს მეფისაგან მამულები ჰქონდათ მიღებული სამსახურის პირობით. მეფე ამ მამულებს თავის საკუთრებად სთელიდა, აზნაურებს კი მათი დათმობა ენანებოდათ და საბოლოოდ მიიქმება სურდათ. გაჩაღდა ბრძოლა მეფესა და დიდ აზნაურ-მთავრებს შორის. ამით ისარგებლეს სპარსელებმა, მეფის უკმაყოფილო აზნაურებთან კავშირი გააბეს და ისინი თავის მხარეზე გადაიბირეს.

სპარსეთის მმართველნი, სასანიანი შაჰები, დაპყრობილი ქვეყნების შემოსამტკიცებლად, სარწმუნოების გამოყენებასაც ცდილობდნენ, ერთ-მორწმუნეობას მეტი ერთგულებაც მოსდევსო. შაჰების ნატვრა და წაღილი ის იყო, დამორჩილებულ ხალხებში როგორმე თავიანთი ეროვნული სარწმუნოება, ცეცხლის-მსახურება ანუ მაზდეიანობა. ჩაენერგათ და ამის გულისათვის საშუალებას არა ზოგავდნენ. ამასთან ერთად, სპარსეთის მეფეებმა ქრისტიანობის დევნაც დაიწყეს, იმიტომ რომ მეოთხე საუკუნიდან, როგორც ვიცი, ქრისტიანობა რომის სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა და რომაელებიც ამ რელიგიას თავის პოლიტიკური მიზნე-

ბისათვის იყენებდნენ. შაჰმა იეზიდგერდმა (438 — 457) ქართლიდან, სომხეთიდან და ალბანეთიდან ყველაზე გაელენიანი აზნაურის გვარების თაერ-კაცები დაიბარა და გამოუცხადა: ან ქრისტიანობას თავი დაანებეთ და მაზღეიანობა მიიღეთ, ან არა და დედა-ბუდიანად მოგსაობთო კაცკ-სიელმა აზნაურებმა ცოტა იყუყმანეს, მაგრამ შემდეგ შაჰის ნებას დაჰყვნენ. სიმტკიცისათვის იეზიდგერდმა ზოგი ამათგანი თავისთან დაიტოვა მათ შორის ქართლის პიტიახში არშუშა, სხვებს კი შინ მოგვები (მაზღეიანობის ჭურჭემბი) გააყოლა ცეცხლის-მსახურების გასაერცელებლად.

ქრისტიანობა ამ დროს ამიერ-კავკასიაში დიდი ხნის შეთვისებული იყო და მისი ასე აღვილად ამოგდება არ შეიძლებოდა. იმ აზნაურებ-შიატ-კი, რომელნიც მზად იყვნენ თავისი ქვეყნისათვის ელაღატნათ და სპარსელების მხარეზე გადასულიყვნენ, ბევრი ჯიუტობდა და ქრისტიანობას თავს არ ანებებდა. მხოლოდ ზოგ კუთხეში, რომელიც უფრო დასამხრობი იყო სპარსელებისათვის და ამათგან უფრო დამოკიდებულიც, აზერებდნენ მოგვები თავისი მიმდევრების შოვნას. ასეთი იყო ქართლში. მაგ., საპიტიახ შო.

თავდაპირველად ერანის შაჰები ქართლში პიტიახშებად სპარსელებს გზავნიდნენ. შემდეგ, როცა სპარსეთის მთავრობამ ქართლის დიდ აზნაურებში მომხრეები გაიჩინა, შაჰები ქართლის პიტიახშად უკვე ქართველს ნიშნავდნენ. ვინმეს დიდ აზნაურთაგანს. ბოლოს, პიტიახშობა შთამომავლობით დამკვიდრეს ქვემო ქართლის მთავრებმა იმ არშუშას სახლიდან, იეზიდგერდმა რომ მაზღეიანობა მიადებინა და თავის კარზე დაიტოვა მძევლად. ასე ჩამოყალიბდა ქართლის საპიტიახ შო, რომელიც ერცელი სამთავრო იყო, თრიალეთიდან სომხეთამდე გადაკიშული. ქართლის საპიტიახშო ქართლის სამეფოში შედიოდა. მაგრამ პიტიახშები სპარსელების წაქეზებით ქართლის მეფეს ეურჩებოდნენ. მეხუთე საუკუნეში საპიტიახშო სპარსელების ბუდე გახდა ქართლში.

რაკი ქრისტიანობის მოსაობა და მაზღეიანობის საყოველთაოდ გავრცელება სპარსელებმა ვერ მოახერხეს, მათ პოლიტიკა გამოიცვალეს.

იმ დროს ქრისტიანები სხვადასხვა მიმართულებად იყვნენ დაყოფილნი, რომელნიც ერთმანეთს ებრძოდნენ. ეს ბრძოლა სოციალურსა და ეროვნულ ნიადაგზე იყო წარმომდგარი, მაგრამ გარეგნულად იგი წარმოებდა საჩუქროებრივი საკითხების გამო. დიოფიზიტები ანუ, ორბუნიებიანები ქრისტეში ღვთაებრივ ბუნებასაც ხედავდნენ და ადამიანურსაც, მონოფიზიტები-კი (ერთბუნებიანები) ქრისტეში მხოლოდ ღვთაებრივ ბუნებას აღიარებდნენ. იყო აგრეთვე სხვა მიმართულებებიც, მაგ., ნესტორიანობა და არიანობა.

რაკი რომის მთავრობას ქრისტიანობა იმისათვის სჭიროდა რომ თავისი უფლება განემტკიცებინა და უზარმაზარი სახელმწიფოს მთლიანობა დაეცვა, ამიტომ იგი, ცხადია, ებრძოდა ერეტყოსებს ანუ მწევალბლებს როგორც ემატდნენ მაშინ ყველას, ვინც გაბატონებულ საეკლესიო შეზღუდულებას ე. წ. „მართლმადიდებლობას“ არ იზიარებდა. მას შემდეგ, რაც რომის სახელმწიფო გაიყო ორად, აღმოსავლეთ ნაწილში თანდათან დო-

ოფიზიტბამ გაიმარჯვა. 451 წ. ქალკედონის კრებაზე აღმოსავლეთ რომის ეკლესიამ დოფიზიტობა მიიღო, როგორც ერთადერთი სწორი აღსარება. ამის გამო, დოფიზიტებს ქალკედონიტებსაც ეძახიან.

ამ გარემოებას ჩაებალუქა ეხლა სპარსეთის მთავრობა, რომელსაც უნდოდა ესარგებლნა ამ შფოთითა და ბრძოლით, ქრისტიანებს შორის, თავის საკუთარი ინტერესებისათვის. ეხლა სპარსეთის მთავრობა მხარს უჭერდა ისეთს ქრისტიანობას, რომელსაც ებრძოდა სპარსეთის მტერი — რომის მთავრობა. თუ ქრისტიანობის დათმობა არა გსურთ, მაშინ ისეთი ქრისტიანობა მაინც უნდა მიიღოთ, რომელიც რომის მეფის სარწმუნოებისგან განსხვავდება, — ასე მოითხოვდა ეხლა სპარსეთის შაჰი თავისი ქრისტიანი ქვეშევრდომებისაგან.

ამ გზით სპარსელებმა თავის მხარეზე გადაიყვანეს უმაღლესი სამღვდელეობა და ღიდი აზნაურები სომხეთში, ქართლში და ალბანეთში. ეპისკოპოსებად ამ დროს უკვე წარჩინებულ ხალხს. აზნაურებს. ეხედოთ. მათ ადგილობრივი მეფე მოიძულეს ისევე, როგორც მათმა თანამოძმეებმა, მთავრებმა და ერისთავებმა. ქრისტიანულ ეკლესიას მეხუთე საუკუნეში უკვე დიდი მამულები ჰქონდა შეძენილი. ამ მამულების გამო ქართლის მეფესა და სამღვდელეობას შორის ისეთივე ბრძოლა გაჩაღდა, როგორიც მეფესა და სხვა ღიდ აზნაურებს შორის. ამიტომ დაუახლოდნენ ერთმანეთს სპარსელები და ქართლის სამღვდელეობა თანდათან ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსების უბრაველესობა სპარსელების მხარეს გადავიდა. სამაგიეროდ, სპარსელები თავის გომხრე ეპისკოპოსებს უხვად აჯილდოვებდნენ. იყო ისეთი შემთხვევაც, როცა ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი ერისთავადაც კი იყო დანიშნული სპარსელების მიერ.

ასე დაიწყო ქართლის მთავრებისა და ეპისკოპოსების ბრძოლა. სპარსელებთან ხელისხელ ჩაკიდებით. ქართლის მეფის წინააღმდეგ.

ვახტანგ გორგასალი. მეფობის მოსაოგა ქართლში

მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლში ვახტანგ გორგასალი მეფობდა. ვახტანგი გოლიათური ტანის პატრონი, ძლიერი, თავისუფლების მოყვარე და გულადი კაცი იყო. სპარსელებმა ვახტანგს „გორგასალი“ დაარქვეს (სპარსულად „გორგ“ მგელსა ნიშნავს, „სარ“ — თავს): ვახტანგს, რომელიც ომში მტერს ზარსა სცემდა, თავზე გუზარადი ეხურა, რომელზედაც მგელი იყო გამოსახული. მან თავის ქვეყნიდან სპარსელების გაძევება მოიწადინა. ხალხს ამ დროს თავი მომეზრებული ჰქონდა სპარსელების ძალადობისა და მესხარეობისაგან. გამწვარებული ჰქონდათ ცხოვრება სპარსელებისაგან სომხებსაც. 451 წ. სომხეთში ღიდი აჯანყება მოხდა სპარსელების წინააღმდეგ. მაგრამ ეს აჯანყება დამარცხდა. მოუხდავად ამისა, სომხეთში სპარსელების სიძულვილის ცეცხლი მაინც ღვოდა. ამიტომ ვახტანგმა დაიწყო ფარულად სპარსელების საწინააღმდეგო ძალების კრება არაჰმარტო თავის სამეფოში. არამედ მეზობელ სომხეთშიაც.

ქართლში ეახტანგს უმთავრესად ხალხის იმედი ჰქონდა. ხალხი, ერთი მხრით, სპარსელებისაგან იტანჯებოდა, მეორე მხრით — სპარსელების მოკაცშირე ქართველი მთაერებისა და ერისთავეებისაგან. ეს მთაერები და ერისთავეები, რომელნიც სპარსელების დახმარებით ქართლის მეფეს ებრძოდნენ, იმავე დროს ხალხის, „წერილი ერის“, გაძარცვასა და დაშინებას სცდილობდნენ. ამიტომ ხალხი ეახტანგს უყურებდა როგორც თავის მხსნელს გარეშე და შინაური მტრისაგან. ამიტომვეა რომ ხალხმა დღემდე შეინახა განსაკუთრებული სიმღერა, რომელშიაც ეახტანგი შექებული და განდიდებულია:

ეახტანგ მეფე ღმერთს ეუყარდა,
ოდან ჩამოესა რეკა.
იღბუზე ფეხი შესდგა,
ღიღამ მთებმა შექნეს დრეკა.

თუ ხალხი ეახტანგის მხარეს იყო ამ ბრძოლაში, სამაგიეროდ ეპისკოპოსები და მთაერები მას ხელს უშლიდნენ, ან პირდაპირ ლაღატობდნენ კიდევაც. ერთხელ, როცა ეახტანგი ეკლესიაში ყოფილა. მიქაელ მთაერ-ეპისკოპოსს, რომელსაც გაგებული ჰქონია, ეახტანგი სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებას ამზადებდა, დიდი შეურაცხყოფა მიუყენებია მეფისათვის — ფეხი ჩაუყია მისთვის. ეახტანგმა განდევნა მიქაელი და კათალიკოსობა დააწესა, ე. ი. ქართლის ეკლესიის სათავეში მთაერ-ეპისკოპოსის მაგიერ კათალიკოსი დააყენა. პირველ კათალიკოსად ეახტანგმა რომაელი, დიოფიზიტობის მომხრე პირი დანიშნა და ამით „სპარსულ“ ქრისტიანობას, მონოფიზიტობას, აშკარა ბრძოლა გამოუცხადა.

სპარსეთის მომხრე აზნაურების მეთაური მაშინ ქართლში ეარსკენ პიტიახში იყო, იმ არშუმს პიტიახშის შვილი, რომელმაც სპარსეთის მეფის შაბურის მოთხოვნით, ქრისტიანობას თავი დაანება და მაზდეიანობა მიიღო. ეარსკენიც, პეროზ სპარსეთის მეფის გულის მოსაგებად, ქრისტიანობას გადაუდგა. მართლაც, პეროზმა ეარსკენი დააჯილდოვა და ცოლად მას თავისი ქალიც-კი მიათხოვა. ქართლში დაბრუნებულმა პიტიახშმა გამაზდეიანება დაუპირა თავის პირველ ცოლს, შუშანიკსაც ჩადგანაც შუშანიკი ქმრის ნებას არ დაჰყვია, იგი ეარსკენმა აწამა. ეს ამბავი აღწერილი აქვს იაკობ ცურტაველს.

შუშანიკის წამება მოიძიზეზა ეახტანგმა და ეარსკენი მოაკლევინა 484 წ. ნამდილად, ეახტანგს სურდა სპარსეთის მომხრე მთაერების განადგურება. იმავე წელს მართლაც დაიწყო, ეახტანგის მეთაურობით, ქართველებისა და სომხების ომი სპარსელების წინააღმდეგ. მაგრამ ომის დროს ისევე მოღალატეები გამოჩნდნენ, განსაკუთრებით სომეხი აზნაურების წრიდან, ისინი მტრის მხარეს გადავიდნენ და თავისიანების დამარცხებას ხელი შეუწევს. ეახტანგი დროებით ეგრისში გაიხიზნა.

შემდეგ ეახტანგი დაბრუნდა ქართლში და განაახლა სპარსელების წინააღმდეგ მოქმედება. ერთ-ერთ ბრძოლაში ეახტანგი დაიღუპა, ისევე ლაღატის წყალობით: მისმა ყოფილმა მონამ შიშარით ისარი ჩასცა მოხრეხებულ ადგილას მებრძოლ მეფეს. შეკლულად იმავე მუხანათი აზნაუ-

რაკი იარაღი ისეთი სუსტი ჰქონდათ, რომ მარტოხელა კაცი ევრასგზით ღოდ ნადირს ეურ მოერეოდა.

ტანისამოსისათვის თავს არ იწუხებდნენ. როცა ძალიან ციოდა, ნადირს ტყავს ხმარობდნენ ტანის დასაფარავად.

თოხის ჭურჭლის გაკეთება ჯერ არ იცოდნენ. იმდროინდელი ადამიანის ენაც სრულიად განუვითარებელი იყო. ამიტომაცაა რომ იმდროინდელ ადამიანზე ჩვენ ვერ ვიტყვი, იგი ამათუიშ ტოშს ეკუთვნოდაო. ტომები გაჩნდნენ ბევრად უფრო გვიან.

ამ ხანას „ძელი ქვის“ ანუ „პალეოლითის“ ხანას ეძახიან. შემდეგში ადამიანმა გააუმჯობესა თავისი ტექნიკა. თავისი შეურჩეობა. კულტურა ახალ საფეხურზე ავიდა. ეს იყო უკვე „ახალი ქვის“ ანუ „ნეოლითის“ ხანა.

ნეოლითი სამართავლოში

მრავალმა ათასმა წელმა გაიარა, ვიდრე ადამიანი პალეოლითისაგან ნეოლითზე გადავიდა. ნეო-ნელ ადამიანმა ისწავლა ქვის ხერხეა, ხერე-ტა. ხეხეა და გაკრიალება. კაზე უფრო რბილი. რიყის ქვისაგან ის ეზლა აკოპიტებდა მშვენიერს დიდ ცულებს. გახერეტილი ყურით ხის ტარი-სათვის, აკეთებდა აგრეთვე სატეხებს, ხერხებსა და ბევრს სხვა იარაღს. გამოიგონეს მშვილდ-ისარიც. ისარს უკეთებდნენ მავარს წვერს, მეტ-წილად კავიდან, აგრეთვე ძელიდან. მშვილდით გატყორცნილს ამგვარ ისარს ისეთი ძალა ჰქონდა. რომ ცხოველის ძვალსაც კი ხერეტიდა.

გაჩნდნენ იარაღის ისტატები და მათი სახელოსნოები. რადგანაც ნეო-ლითური იარაღის გაკეთებისათვის კარგი დანატატება იყო საჭირო. ამ-გვარი ნეოლითური სახელოსნოს ნაშთი აღმოჩენილია საპეგრელოში. სოფ. ოდიშში.

ქვის ცულებით. ხერხითა და სატეხით ადამიანი უფრო კარგად ამუშავებ-და ხესაც. ხისას აკეთებდნენ შინაურ ჭურჭელს. მარხილებს. ნავეებს, ძე-ლურს (ჯარგვალა) სახლებს.

ადამიანმა ნეოლითის ხანაში ისწავლა კალათების წენა. ქსოვილების ქსოვა, თიხის ჭურჭლის კეთება.

ეზლა ადამიანი უფრო ძლიერი იყო ბუნებასთან ბრძოლაში. ვიდრე პალეოლითის დროს; ის ნადარსაც უფრო ადვილად ერეოდა და უსუ-ლო ბუნებასაც — ხე-ტყეს, საერთოდ მცენარეულობას. მდინარესა და ჭაობს.

მონადირეობის წყალობით ადამიანმა თანდათან მოაშინაურა ცხოვე-ლები. ყველაზე ადრე — ძაღლი, შემდეგ — ხარი და ირემი, თბა და ცხე-რი, ღორი. შინაურ საჭინელს ადამიანი ხმარობდა თაედაპირველად შე-საბმელად (ძაღლი. ირემი, ხარი) და ხორცად. შემდეგში წველაც ისწავლეს.

თანდათან შეითვისა ადამიანმა მიწისმოქმედებაც. ეს იყო მეზოსტენობა ჯერ და შემდეგ — მეშინდერეობა. წვეტიანი ჯოხისა და სადა თოხის სა-

რების მოსყიდული უნდა ყოფილიყო. ეპიტანგი გარდაიცვალა ციხე-
ქალაქ უჯარმაში, რომელიც იმ დროს კახეთის ცენტრი იყო.

ეპიტანგ გორგასლის სიკვდილის შემდეგ ქართლის სამეფოს საქმე
უკან წაიდა. 523 წ. ქართლში ისევ აჯანყება მოხდა სპარსელების წი-
ნააღმდეგ, რადგანაც სპარსელებს ახალი ბრძანება გამოეცათ — ყველამ
მაზდეიანური წესები უნდა შეასრულოს, კერძოდ — მიცვალებული მი-
წაში არ უნდა დამარხოსო. ქართლის მეფე გურგენი, რომელსაც კავში-
რი ჰქონდა გაბმული იუსტინე კეისართან და კეისარისაგან ჯარსაც ელო-
და, სპარსელებს გადაუდგა. მაგრამ რომაელების მამული ჯარი რიცხე-
მტირე გამოდგა, გურგენი სპარსელებს ევლარ გაუშვლავდა და იძულე-
ბული შეიქნა მთელი ოჯახითა და თავისი მომხრე დარბაისლებით ეგ-
რისს შეტყარებოდა. ქართლში მეფობა მოისპო და სპარსელების მმართ-
ველობა დამყარდა.

ქართლი სპარსელების ბატონობის ქვეშ

იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი გვიამბობს
რომ გურგენ მეფის აჯანყების შემდეგ „არც სპარსელები აძლევდნენ
ქართველებს ნებას თავისი მეფე ჰყოლოდათ, არც ქართველები არ ემორ-
ჩილებოდნენ სპარსელებს ნებაყოფლობით. სპარსელები და ქართველები
დიდი ეჭვითა და უნდობლობით უყურებდნენ ერთმანეთს“-ო. ეს ნათ-
ქვამი, ცხადია, ქართველ ხალხს ეხება, რომელიც იძულებული გახ-
და დროებით დამორჩილებოდა უხეშ ძალას, მაგრამ იმავე დროს გუ-
ლის სიღრმეში შეურიგებელ სიმტკიცის ატარებდა დამპყრობელები-
ზადში და ელოდა ხელსაყრელ დროს, რომ ქედიდან შონობის უღელი
გადაეგდო.

ქართლის მთაერები და ერისთავები-კი, ვინც შთამომავლობითაც სე-
ფე-წოლები და დიდი აზნაურები იყვნენ, თავს კარგად გრძნობდნენ. მე-
ფობის მოსპობა ქართლში ხომ უმთავრესად ამ მთაერებისა და ერისთა-
ვების საქმე იყო. რაკი მეფობა მოსპეს, ეს დიდი აზნაურები ეხლა თავს
ლაღად გრძნობდნენ. ძველი ქართველი მემკვიდრე მოგვითხრობს: „ვინათ-
გან მოაკლდა მეფობა შეილთა გორგასლისათა, მით ეამითგან ეპყრა
უფლება ქართლისა აზნაურთა“-ო, ესე იგი, მას შემდეგ რაც ეპიტანგის
შთამომავლობას მეფობის უფლება წაართვეს, ქართლში უკვე აზნაურე-
ბი გაბატონდნენო. ეს დიდი აზნაურები ადვილად შეუხმაცტილდნენ
სპარსელებს და ეხმარებოდნენ მათ ქართლის მართვა-გამგეობაში. საშაგი-
ეროდ, სპარსელებიც მათ თავის წყალობას არ აკლებდნენ, მსხვილ თა-
ნამდებობებსა და ჯილდოებს ურიგებდნენ და ზოგჯერ მეშვიდრეობი-
თაც უმტყიცებდნენ მიცმულ მოხელეობას.

იმ თანამდებობათაგან, რომლებიც ქართლში სპარსელებმა ადგილობ-
რივ აზნაურებს დაუმტყიცეს, ყველაზე დიდი იყო „ქართლის მამასახლი-
სის“ და „ქართლის პიტიახშის“ თანამდებობანი. ამ მთაერებს გარდა
იყვნენ ზღრეთეე ცალკე თემების ერისთავებიც, ქართლის კათალიკოსიც
კარგად იყო განწყობილი სპარსელებთან.

ქართლის სათავეში სპარსელებს თავისი მოხელე ეყენათ, რომელიც „მარზპანის“ წოდებას ატარებდა. „მარზპანი“ სპარსული სიტყვაა და „ოლქის მმართველს“ ნიშნავს. (სიტყვა „მარზ“-ისაგან წარმოსდგება დღევანდელი „მარზა“). მარზპანს დიდი უფლებები ჰქონდა. მას შეეძლო ქართლის ყოველი მცხოვრების გასამართლება და სიკვდილით დასჯაც. მარზპანივე ჰქრევდა ხარკს ქართული მთავრებისა და ერის-თავების საშუალებით.

ქართლის დიდი ქალაქების, მაგ., თბილისისა და მცხეთის, ციხეებში სპარსელების ჯარი იდგა. ამ მეციხოვნე რაზმების უფროსებად აგრეთვე სპარსელი „ციხისთავები“ ითვლებოდნენ, რომელნიც იმავე მარზპანს ემორჩილებოდნენ.

ქართლის მოსახლეობას სპარსელებმა, ხარკის გარდა, სამხედრო სამსახურიც დააყენეს. ეს სპარსული ხარკი, ბეგარა, ძალმომრეობა და უსამართლობა სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა და თანდათან აღეივება ზემოყოფილებს და სიძულვილს დამპყრობელებისადმი, ეიდრე იგი ღირსეულად არ გადაიკტა. ქართული ბაღის წინააღმდეგობის გამო სპარსელებმა დიდხანს ვეღარ იბოგინეს ჩვენს ქვეყანაში. მაგრამ სანამ აქ იყვნენ, სპარსელებმა დიდი ენება მიაყენეს არა მარტო აღმოსავლეთს, ირამედ დასავლეთ საქართველოსაც.

მგრისი მემკვიდრე საუკუნის დამდეგს.

ირისტიანოზის სახელმწიფო სარწმუნოებად გაერთიანება მგრისში

როცა სპარსელებმა ქართლი მთლიანად დაიმორჩილეს. აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მთავრობა, რომელიც კონსტანტინოპოლში იჯდა, საგონებელში ჩაეარდა, ვაი თუ სპარსელები ეგრისსაც გადმოსწევენო. სპარსელები არც ჰმალავდნენ თავის ასეთ განზრახვას, მით უმეტეს რომ უგრისის მეფე და დიდებულები თვითონაც ცდილობდნენ სპარსელები გამოეყენებინათ რომაელების წინააღმდეგ. ერანის მთავრობის ნამდვილი წადილი ის იყო, რომ ეგრისის ხელში ჩაგდებით გული საგულეს ჰქონოდა ქართლშიც. ქართლსა და ეგრისს შორის მჭიდრო კავშირი არსებობდა ძველთაგანვე, არა ერთხელ დახმარებიან ისინი ერთმანეთს გაქირებაში, და თავშესაფარიც არა ერთხელ უშოვნათ ეგრისში ქართლიდან გახიზნულ სახელმწიფო მოღვაწეებს. ის კი არა და, სპარსელების მტარეალობისაგან გამოქცეული სომხებიც საბიზარს ეგრისში ჰპოულობდნენ. ამიტომ უნდოდათ სპარსელებს მოეშალათ ეს ბუდე, სადაც ერანის ურჩი ქვეშევრდომები ახალ ძალებს აგროვებდნენ და თავიანთი ქვეყნების განთავისუფლების გეგმებს აზუშაებდნენ. გარდა ამისა, ეგრისში დამკვიდრებით სპარსელებს უნდოდათ შავი ზღვისკენ გზა გაეყავათ, რომ თავისი მოსიხსლე მტრისათვის, რომაელებისათვის, ზღვიდანაც დაეცრათ.

ამ მოსაზრებით, სპარსელებმა ჯერ დიპლომატიის საშუალებით მოს-
თხოვეს რომაელებს ეგრისზე ხელის აღება: 518 — 523 წლებში ერანის
ელჩი უმტყიცებდა რომაელების წარმომადგენლებს, რომ „კოლხიდა,
რომელსაც ეხლა ლაზიკა ეწოდება, ძველთაგანვე სპარსელთა ქვეშევრ-
დომი იყო და იგი რომაელებს ძალით უჭირავთ, უსამართლოდ“-ო.
რომაელები აღშფოთებული იყვნენ სპარსელების მოთხოვნის გამო.
523 წ., როცა გურგენ ქართლის მეფემ ეგრისს შეაფარა თავი, მისმა მდე-
ეარმა სპარსულმა რაზმებმა ეგრისის საზღვრებს მიღწიეს. მაგრამ აქაურ
ეიწრობებში ჩასაფრებული ქართლები თავს მარჯვედ იგერიებდნენ
და სპარსელებმა მათ ვერაფერი დააკლეს. შემდეგ-კი სხვა ამბები დატრი-
ბლდა.

ქართლის საზღვარზე ეგრისის ორი ძლიერი ციხე-სიმაგრე ჰქონდა —
შორაპანი და სკანდა. ძველთაგანვე ამ ციხეებს თვითონ ეგრისელები
იცავდნენ და კარგადაც იცავდნენ, მათ ბოლომდე შეინარჩუნეს ორივე.
მაგრამ ეხლა ეგრისელებმა შეატყვეს, რომაელებს თვითონ უნდათ ჩვენი
ქვეყანა ხელთ ჩაიგდონო. და გული აიყარეს — ხალხს საკუთარი ქვეყანა
და მისი დაცვა თავისთვის უნდოდა და არა სხვებისათვის.

ამიტომ იყო რომ რომაელები სჩიოდნენ, — ლაზებს არ ჰსურთ თავისი
მეუფის ჩვენთან ერთად დაცვაო. კეისარმა გადასწყვიტა ჯარის გაგზავნა
ეგრისში. დიდი ხანი იყო უკვე გასული რაც რომაელების ჯარები ეგ-
რისში არ მდგარიყო და მათი გამოჩენა ხალხმა ძალიან იუცხოვა. რომა-
ელებმა გამოიყვანეს შორაპნისა და სკანდას ციხეებიდან ადგილობრივი
მეციხოვნენი და მათ მაგიერ თვითონ ჩადგნენ შიგ. სკანდასა და შო-
რაპანში რომაელებმა დიდ ხანს ვერ გასძლეს. სურსათის ამოტანა რო-
მაელებს აქ თვითონ არ შეეძლოთ, ეს მათ ლაზებს დაეავალეს. ლაზებმა
ანუ ეგრისელებმა ერთი პირობა კი უზიდეს რომაელებს სურსათ-სანო-
ვადე. მაგრამ შემდეგ ამ სამსახურზე უარი სთქვეს. რომაელები იძულე-
ბული გაზდნენ ციხეები დაეცალათ და სკანდა-შორაპანი სპარსელებმა
ჩაიგდეს ხელში სულ გაურჯელად.

ეხლა კონსტანტინოპოლის მთავრობა კიდევ უფრო შეფიქრანდა და
ეგრისის გამაგრებისათვის მეტ ზარუნვას შეუდგა. რაკი ქვეყნის შიგნით
მდებარე ციხეების დაცვა მათ არ შეეძლოთ, ამიტომ რომაელებმა ზღვი-
სა და დიდი მდინარეების ნაპირების მაგრება დაიწყეს. უფრო ხელმი-
საწვდომ ადგილებში რომაული გარნიზონები ჩადგნენ.

გარდა ამისა, კეისარმა საჭიროდ იცნო სხვაშრივაც შემოემტყიცებინა
ეგრისის მმართველები. ეგრისში ამ დროს ის-ის იყო მეფე გარდაცლი-
ლიყო და მისი მემკვიდრე, წათე, ტახტზე ასელას აპირებდა. კეისარმა
წათე კონსტანტინოპოლში დაიბარა და პირობა დაუდო, თუ ეგრისის
მეფობა გასურს, ქრისტიანობა უნდა მიიღო. იმდროინდელ გარემოება-
ში წათეს სხვა რაღა ჩარა ჰქონდა, თვითონაც მოინათლა და თავისი შეი-
ლიც მონათლა. ამის შემდეგ კეისარმა წათე ეგრისის მეფედ დაამტკიცა
და დიდი დიდებით სამშობლოში გაისტუმრა. ეს ამბავი მოხდა 523
წელს.

ეგრისში ქრისტიანობა დიდი ხნიდანვე იყო შემოსული. ზღვისპირა ქალაქებში უკვე მეოთხე საუკუნის დამდეგს ეპისკოპოსები ისახდნენ. მაგრამ ეგრისის მეფეებს არ ჰსურდათ რომაელების სარწმუნოების მიღება, რადგანაც რომაელები არაფრად ეპიტანებოდნენ და იმასაც კი ცდილობდნენ რომ რომაელებისათვის სპარსელები დაეპირისპირებინათ, როცა რომაელებს თავს გაუდიოდნენ ზოლზე. ეხლა, როცა რომაელებმა საშვედრო მუხრანში მოუქირეს დასავლეთ საქართველოს, ეგრისის მეფე იძულებული გახდა სარწმუნოების საკითხში დაეთმო რომაელებისათვის. ასე გადაიქცა ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად ეგრისში.

„საუკუნო ზავი“ და მისი შედეგები

წათეს ამბავი სპარსელებს ელდარ ეცათ და შაჰმა კეისარი საყვედურით აავსო. კეისრის ცბიერი პასუხი საკმაო არ აღმოჩნდა სპარსელების დასამშვიდებლად და 528 წ. ისინი ეგრისს შეესივნენ. მეფე წათემ, რომაელების დახმარებით, სპარსელები თავის სამეფოდან განდევნა. სპარსელები ისევ-ისე შორაპანსა და სკანდაში დარჩნენ მხოლოდ. 532 წელს რომაელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთში ზავი დასდეს, რომელსაც „საუკუნო“ უწოდეს, ვითომც იგი არასოდეს არ უნდა დარღვეულიყო. „საუკუნო ზავის“ პირობით, რომაელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთს დაპყრობილი ადგილები გაუცვალეს. სპარსელებმა, კერძოდ, სკანდა და შორაპანი დასთმეს. გარდა ამისა, სპარსელებმა პირობა დასდეს, რომ სამშობლოში დაბრუნების ნებას მისცემდნენ ყველას, ვინც ქართლიდან გაიქცა გურგენ მეფის აჯანყების დროს. ამ ზავს უნდობლობა და ეპეი შინაც არ მოუსპია; ორივე მხარე შერმისზე ფიქრობდა და ყოველი შემთხვევისათვის ემზადებოდა.

აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში ამ დროს იუსტინიანე იყო კეისრად (527—565), ერანში-კი შაჰი ხოსრო ანუშირვანი მბრძანებლობდა (531—579). ორივემ მთელი თავისი ზანგრძლივი მეფობა მუდმივს ომიანობაში და ერთმანეთის მტრობაში გაატარეს. გარდა იმისა, რომ სპარსელები და რომაელები ერთმანეთს ებრძოდნენ, მათ ამ დროს სხვა მტრებიც ბლომად ჰყავდათ. სპარსელებს სიცოცხლე გაუმწარეს ჰუნებმა, რომელნიც მეოთხე-მეხუთე საუკუნიდან დაბუდებული იყვნენ კასპიის გაღმა მხარეში და ჩრდილოეთ-კავკასიაში. ამიტომ სპარსელები მეექვსე საუკუნეში დიდ მუშაობას აწარმოებდნენ რომ ჰუნების წინააღმდეგ სანაპირო ხაზი გაემაგრებინათ. ასე, სპარსელებმა ციხე-კოშკებითა და გალანებით გაამაგრეს კავკასიონის ყველა ზეყარი, მათ შორის — დარიალა და დარუბანდის ზღვის კარიც. გაამაგრეს სპარსელებმა ქართლ-ეგრისის სანაპირო ხაზიც.

მავე იქცოდა იუსტინიანეც. ეგრისშიაც იუსტინიანემ ბევრი ძალა და სიმდიდრე მოახმარა საზღვრების გაძაგრებას, კერძოდ — ეიწრო ხეობებს, რომლებზედაც გზები გადიოდა და რომლებსაც ბერძნულად „კლისურას“ ეძახდნენ. ამ სახელის ნაშთია დღევანდელი „კელასური“ აუზა-

ზეთში, სადაც ძველი დიდი გალავანი ეხლაც არის ნაწილობრივ შენახული. იუსტინიანემ გააშრავლა რომაული ჯარებიც ეგრისში. რომაული მეცხოვრებე ჯარები ამ დროს ეგრისის ზღვისპირა ქალაქებში იდგა უმთავრესად — ფოთში ანუ ძველ ფაზისში, ცხუმში ანუ სეფასტოპოლისში (ბე. დოსკურია), ბიჭვინტაში ანუ პიტოუნტში. ამ სიმაგრეებისათვის აღწერილი იყო ზღვით მიწოდება როგორც სურსათის, ისე დამხმარე სამხედრო ძალისა. გამაგრებულ იქნა ზოგიერთი შიგნით მდებარე ციხეც და, მათ შორის, ეგრისის დედაქალაქი ციხე-გოჯი ანუ არქეპოლისი. ეგრისის სამხრეთ საზღვარზე, ქობულეთსა და ციხისძირს შუა, სადაც ეგრისის სამხრეთი გზა ეწყო ზღვისპირა კარებში გადიოდა, იუსტინიანეს ბრძანებით აშენებულ იქნა ახალი ციხე-ქალაქი, სახელად პეტრა. პეტრას შიდა-ციხე, რომელიც აშენებული იყო თვალუწვდენელ კლდეზე, ნაწილობრივ ეხლაც არის შენახული (ციხისძირში). ქალაქ პეტრაში დააყენა იუსტინიანემ რომაელების მთავარი გარნიზონი. აქვე იჯდა სტრატეგოსიც. სტრატეგოსი ეწოდებოდა იმ საზღავს, რომელსაც ემორჩილებოდნენ ეგრისში მდგარი რომაული რაზმები. ამავე დროს სტრატეგოსს კეისრისაგან ფარულად დავალებული ჰქონდა თვალ-უწერი ელგნებანა ეგრისის მეფისათვის.

რომაელი მეცხოვრებების გაჩენა ეგრისელებს თავისთავადაც არაფრად ეპიანათ. მაგრამ ამას ზედ წაერთო ეგრისში ჩამომდგარი რომაელი მოხელეების ბოროტმოქმედება. იმდროინდელი რომაელი მოხელეები საერთოდ ცნობილი იყვნენ თავისი ანგარიებითა თაღლითობითა და თვითნებობით. ისინი არავითარ საშუალებას არა ზოგავდნენ. რომ რაც შეიძლება მეტი დაეცინკლათ ქვეშევრდომებისაგან. ასეთი ყოფილა, მაგალითად, კეისრის მიერ სომხეთის მმართველად დანიშნული ვინზე აკაკი. მოთმინებიდან გაშოსულმა სომხებმა მოკლეს აკაკი და სპარსელების მხარეს გადავიდნენ.

ასეთივე მოხელეები იყვნენ გამოგზავნილი ეგრისშიაც. უკვე პირველ სტრატეგოსს პეტრეს ძალიან შეუწუებია ეგრისელები თავისი უდიერი მტკიცითა და ვერცხლისმოყვარეობით. მაგრამ პეტრეს ბევრად წაუტოლა მისმა მოადგილემ, იოანემ, რომელსაც მეტსახელად ციხეს ეძახდნენ. იოანე-ციხეს შესახებ თვითონ რომაელები ამბობდნენ: მან სტრატეგოსობას მიაღწია მხოლოდ იმით, „რომ ყველაზე უფრო საზოგადო იყო და ყველაზე უფრო მოხერხებული ფულის საშოვნელად უსამართლო საშუალებათა გამოგონებაში. ის იყო რომ რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმე გააშრუდა და არიუ-დარია“-ო. ციხეს ჩვევით აშენა იუსტინიანემ ციხე-ქალაქი პეტრა.

დიდი ომის დაწყება ეგრისში. ომის მიზეზები

ეგრისშიაც ციხემ ძარცვა-გლეჯას მიჰყო ხელი. განსაკუთრებით შეავიწროვა ციხემ ხალხი იმით რომ მან ეგრისში თავისუფალი ეპარობა მოსპო. ეპარებს ნება არ ჰქონდათ თვითონ შეეტანათ ეგრისში საქონელი, არც ეგრისელებს ჰქონდათ უფლება თავის ნებაზე გაეყიდათ საქონ-

ნელი. როგორც შემოსატანს. ისე გასატან საქონელს ჯერ ციბეს ხელში უნდა გაეცლო და ფასებსაც მათ თვითონ ციბე უწესებდა. ლაზებს იძულებულს ხდიდნენ ისეთი საგნებიც ეყიდნათ, რომლებიც მათ სრულებით არ სჭიროდათ. ხშირად კიდევ რომაელები ფულს არ აძლევდნენ იმ საგნებში, რასაც მათგან ყიდულობდნენ.

ეგრისი ამ დროს ფართო ვაჭრობას აწარმოებდა. ბლომად გაჰქონდათ ეგრისიდან ტყავეულობა, ბეწვეული და სხვა ნედლეული, ბევრი გაჰყავდათ მონებიც. სამაგიეროდ, ეგრისელებს დიდი რაოდენობით შემოქონდათ მარილი. რომელიც ადგილობრივ არ იპოვებოდა. მეფე და წარჩინებული ხალხი, ამას გარდა, ადგილობრივ პურსა და ლეინოზე მეტად უცხოურს ეტანებოდა. შემოჰქონდათ ძვირფასი ქსოვილები და იარაღიც, იმავე წარჩინებული ხალხისათვის.

ამ ვაჭრობას ეგრისელები უმთავრესად შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ქვეყნებთან აწარმოებდნენ, პირველ რიგში — პონტოსა და ყირიმთან, — რომელნიც ამ დროს აგრეთვე რომაელებს ექვემდებარებოდნენ. საქონელსაც ამიტომ ხომალდებით ჰზიდავდნენ და თვითონ ეგრისელებიც დახელოვნებული მეზღვაურები იყვნენ.

გარდა იმისა, რომ ზოგიერთი საგნის, მაგ., მარილის, შემოტანა აუცილებელი იყო, რადგანაც უმისოდ ხალხს გაძლება არ შეეძლო, — ამ ვაჭრობას დიდი სარგებლობა მოჰქონდა მისი მიმდევრებისათვის ეგრისში. ვაჭრობას უმთავრესად თვითონ მეფე და წარჩინებულები აწარმოებდნენ, ისინი ყიდულობდნენ საზღვაგარეთულ ძვირფას საქონელს და ისინივე იძლეოდნენ სამაგიერო საგნებსაც. მონების გამყიდველნიც მეფე და წარჩინებულები იყვნენ. აქ მონებად მეტწილად ტყვეები იგულისხმებიან: თავს დაესხმოდნენ მეზობელ ტომებს — ჩვეულებრივად წარდილოთ კავკასიაში, მოიტაცებდნენ იქიდან ხალხს და შემდეგ რომაელებზე ჰყიდდნენ. ზოგიერთი უფრო სასტიკი მთავრები-კი, როგორც მაგალითად, აბაზებების მთავრები. საკუთარი ქვეშევრდომების გაყიდვაც არ თავილობდნენ. ტყვის ყიდვა წარჩინებული ხალხის ხელობად იყო გადაქცეული.

ამიტომ ციბეს მიერ შემოღებულმა საეაქრო მონოპოლიამ ძალიან შეაფერხა ეგრისის მეფე და დიდებულები. რაკი, ამასთან ერთად, რომაელებმა სხვა მხრივაც შეაფერხეს ეგრისელები, ამიტომ ეგრისის მეფემ და დიდებულებმა გადასწყვიტეს რომაელების თავისი ქვეყნიდან განდევნა. დახმარებისათვის, არჩიეს, სპარსელებისათვის მიემართნათ.

ეგრისში ამ დროს მეფედ იყო გუბაზი, რომელიც ცდილობდა მოზღვავებულ უცხო, მტრულ ძალებს შორის როგორმე დამოუკიდებლობა შეენარჩუნებინა.

გუბაზმა ერანის მბრძანებელს, ხოსრო ანუ შირვანს, ელჩები გაუგზავნა ფარულად. ეგრისის წარმომადგენლებმა ხოსროს უთხრეს: „საჭიროა ერთქნათ ზოგიერთი ბოროტების შესახებ, რაც ჩვენს წინააღმდეგ წვეულმა რომაელებმა ჩაიდინეს. ჩვენს მეფეს ხომ მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ძალაუფლება საყმევში-კი თვითონ მიითვისეს.

მეფეც მოსამსახურის ბედში იმყოფება და განმკარგულებელი სტრატეგოსისა ეშინია. აუარებელი ჯაროც ჩაგვიყენეს, მაგრამ იმისთვის კი არა რომ დაიღწან ჩვენი ქვეყანა შემწუხებლობისაგან, მოსაზღვრე ხალხებისგან ჩვენ ხომ სხვა არაეინ გვაწუხებდა, რომაელების გარდა; არამედ იმისთვის, რათა დავეწყვედეთ ჩვენ როგორც ციხეში და რათა ჩვენს ქონებას დაპატრონებოდნენ“-ო. ელჩებმა სთხოვეს ხოსროს დახმარება და ჯარით ეგრისს რომაელების განდევნაში და სამაგიეროდ ეასალობა იღუპქვეს. ელჩები ეუბნებოდნენ ხოსროს: „იმ სარგებლობის შესახებ, რომელიც გექნებათ თქვენ ლაზებისგან, თუ მათს თხოვნას შეიწყნარებთ, ესავე მოგახსენებთ. სპარსელების ძალას თქვენ გაზრდით უძველესი სამეფოთი (ე. ი. ეგრისით) და მისი საშუალებით განდიდდება თქვენი ხელმწიფების ღირსებაც. ჩვენი ქვეყნის ზღვით კი რომაელების ზღვას დაუკავშირდებით. აქ თუ ხომალდებს ააშენებ, მეფეც, სრულებით აღარ იჭნება ძნელი ბიზანტიონის (ე. ი. კონსტანტინოპოლის) სასახლეს მიაღწიო. გზაზე ხომ არაერთარი წინააღმდეგობა არ შეგხვდება. ამას უმდა დაუემატოთ ერთიც: თქვენზე იჭნება დამოკიდებული რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელების მიწა-წყალი... თქვენ აღბათ იცით რომ ლაზების ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა“-ო.

ხოსრო ძალიან გაახარა ამ ამბავმა. იმდროინდელი ისტორიკოსები ასე აწერენ ხოსროს გულისწინადაც: „ხოსროს ღირშესანიშნავ მონაპოვრად მიაჩნდა კოლხიდის მტკიცედ დასაყუთრება, რადგან მისი აზრით, ერანის ძალაუფლებას ეს დიდ სარგებლობას მოუტანდა. იბეროც ხომ მომავალში საესებით მორჩილი იქნებოდა, რადგან იბერებს აღარ ეყოლებოდათ ის ხალხი, ვისთანაც ისინი, განდგომის შემთხვევაში, თავს გადაირჩენდნენ... აგრეთვე ლაზიკის მეზობლად მოსახლე ჰუნებოც სპარსელების სახელმწიფოს ვერასოდეს ევლარ დაარბევდნენ. თვითონ ხოსროც ამ ჰუნებს გაცოლებით უფრო ადვილად მიუსევდა რომაელების სახელმწიფოს, როცა ეს მისთვის სასურველი იქნებოდა: კავკასიაში მოსახლე ბარბაროსების წინააღმდეგ მხოლოდ ლაზიკა არის ზღუდე... ლაზიკიდან შეტევით სპარსელები ადვილად შესძლებდნენ თავდასხმას, ხმელეთითაც და ზღვითაც, ეგრეთწოდებულ ექსინის პონტოს ნაპირებზე... და მოულოდნელად დაიპყრობდნენ ბიზანტიელებს... ამიტომ უნდოდა ხოსროს ლაზიკის შემოერთება“-ო. ამავე დროს ხოსრომ კარგად იცოდა, რომ ეგრისელები თავის ქვეყანას სათარეშოდ არავის დაუთმობდნენ და ამიტომ იგი „არ ენდობოდა ლაზებს“, ისე როგორც არ ენდობოდა ქართლებსაც. ამიტომვე იყო რომ ხოსროს გადაწყვეტილი ჰქონდა ეგრისის მთლად მოსპობა, მაგრამ ჯერჯერობით ეს განზრახვა გულში ღრმად ჰქონდა ჩამარხული. ეგრისის ელჩებს ხოსრომ ცხიერი თანხმობა მისცა, ვითომც მხოლოდ დახმარებას უპირებდა.

542 წელს ხოსრო უზარმაზარი ჯარით მოვიდა ქართლში და აქედან უეცრად გადავიდა ეგრისში. რითაც დაარღვია „საუკუნო ზავი“. სპარსელების მეზურები თვითონ ლაზები იყვნენ. ეგრისის საზღვრები ულრა-

ნი ტყეებით იყო დაფარული და სპარსელები იძულებული იყვნენ გზა სახელდახელოდ გაეყვით. გუბაზ მეფე შეხვდა ზოსროს შუა კოლხეთში და ეგრისის ჯარებით სპარსელებს შეუერთდა. ჩადგანაც რომაელების მთავარი ძალა პეტრასი იყო დამანაკებული, ამიტომ მოკავშირეები პირველად პეტრასს ეცნენ. სისხლის მღვრელი ბრძოლის შემდეგ პეტრა აღებული იქნა და შიგ სპარსელების გარნიზონი ჩადგა. პეტრასს ბრძოლაში მოკლულ იქნა სტრატეგოსი ოვანე-ციხეც.

სამაგიეროს გადასახდელად რომაელები ერანს შეესივნენ. ამიტომ თვითონ ზოსრო იძულებული შეიქნა შინ დაბრუნებულიყო. 545-6 წელს სპარსელებმა და რომაელებმა დროებითი ზავი შეკერეს ხუთი წლის ვადით. ამ ზავის დროს ეგრისში ახალი ამბები დატრიალდა.

სპარსელთაგან ნამდვილი განჯრახვის გამოსაშუარავება. ეგრისის მეფე და დიდებულნი იხად რომაელების მხარეს გადადინა

ზოსროს ფარული განჯრახვა ის იყო რომ მთლიანად აეყარა ეგრისის მოსახლეობა და მის მიწაწყალზე სპარსელები და სხვა სანდო ხალხები დაესახლებინა. ესლა ზოსრო იმასაც ატყობდა რომ ეგრისელები სპარსელების მადლიერი სრულებით არ დაჩრებილან. სპარსელების ლაზიკაში დამკვიდრებამ შესწევითა ლაზების ეპქრობა რომაელებთან, რის გამოც ეგრისის მეფე და წარჩინებული ხალხი ძალიან ზარალობდნენ, გარდა იმისა, სპარსელები არც კცევით სჯობდნენ რომაელებს. ეგრისის მეფე და დიდებულები უცმაყოფილო იყვნენ.

ზოსრომ გადასწყვიტა, დროებითი ზავი შესაფერისი დროა, რომ ჩემი გეგმა შეეძარსულო. მან თავის სარდალს ფაბრიუსს დაავალა მოეკლა გუბაზ მეფე. ფაბრიუსმა თავისი მხრით ეს საქმე ერთს წარჩინებულ ლაზს. ფარსანს, დაავისრა, რომელსაც გუბაზ მეფესთან მტრობა ჰქონდა. ამ დროს ეგრისშიაც აზნაურობა ისევე ფეხმოკიდებული იყო, როგორც ქართლში. დიდ-დიდი აზნაურები თავ-კერძობით სხედასხვა მხარეს იწევდნენ, როგორც ეს საერთოდ ფეოდალებს სჩვევიათ ზოლმე. თუმცა ეგრისში მეფესა და აზნაურებს ისეთი მტრობა არ ჰქონიათ, როგორც ქართლში, მაგრამ მეფის უცმაყოფილო ხალხი აქ მაინც იყო, წარჩინებულითა შორის. მათ რიცხეს ეკუთვნოდა ფარსანსიც.

მაგრამ ამ წარჩინებულ ლაზს იმდენი ნაშუსი მაინც აღმოაჩნდა, რომ ასეთს მუხანათურ საქმეში ხელი არ გაისვრა. მან, პირიქით, ყველაფერი გუბაზ მეფეს შეატყობინა. სპარსელების ვერაგობით აღშფოთებულმა გუბაზმა კვლავ იუსტინიანე კეისარს მიმართა, თავისი წინანდელი საქციელი მოინანია და შესთავაზა — ისევ რომაელების მხარეზე გადმოვალთ, ოღონდ სპარსელები გადაგვარეკინეთო. იუსტინიანეს ეს ამბავი ღიდად ეამა და ეგრისში ახილი ჯარები გამოგზავნა.

ეხლა ომი ეგრისში ახალი სიძლიერით ატყდა და გაგრძელდა საშოკ-ანი წლების დასაწყისამდე. ასეთი დიდი და გამანადგურებელი ომანობა იშვიათად ყოფილა დას. საქართველოს მიწა-წყალზე. საკუთარ ძალებს გარდა, ორივე მხარე ქირის ჯარებსაც იყენებდა ჩრდილოეთ კავკასიი-დან, ჰუნებისა და ალანების ტომებიდან. უცხოელები, რომელნიც ეგ-ჩისის მიწა-წყალზე დათარეშობდნენ და ერთადერთ მიზნად ამ ქვეყნის დაპყრობას ისახავდნენ, არაერთარ საშუალებას არ თაკილობდნენ — არც მოსყიდვას, არც შეზენილ კაცისძლეულებს, არც ოპირობასა და ლაღატს. ქვეყანასაც ისინი დაუნდობლად აოხრებდნენ.

გამარჯვების სასწორი მაინც რომაელებისა და ეგრისელებისაყენ იხრე-ბოდა. ამაში მთავარი დამსახურება, რათქმუნდა, ლაზებს მიუძღოდა, რომელნიც ჩინებული მეომრებიც იყვნენ, აღვილობრივ პირობებს ყვე-ლაზე უკეთ იცნობდნენ და სამშობლოსათვის გაალმახებით იბრძოდნენ. უფრო ადრეც გააძევებდნენ სპარსელებს ეგრისიდან, რომ იმთავითვე ლაზებსა და რომაელებს შორის უთანხმოება არ ყოფილიყო — ეგრისე-ლები თავის ქვეყნის დასაცავად თავს არ ზოგავდნენ, რომელი ლაზ-ლები კი, რომელთაც პირადი ინტერესის გარდა სხვა არაფერი ამოძრა-ვებდათ, გულგრილობასა და უთაობას იჩენდნენ, და არც დიდი სიმამა-ციასა და ნიჭის პატრონები იყვნენ. ეს ახელებდა ეგრისელებს რომაელე-ბის წინააღმდეგ.

როცა ზოსრომ ეგრისის ამბები შეიტყო, ძალიან შეწუხდა და ახალი დიდი ლაშქარი გამოგზავნა ეგრისში მერმეროეს მეთაურობით. სპარსე-ლებმა სასტიკი დამარცხება იწვნინეს ჩიონის პირებში, მაგრამ პეტრა მაინც შეინარჩუნეს (549 წ.).

550 წელს ზოსრომ ეგრისში სარდალი ზორიანე გამოგზავნა უზარმა-ზარი ჯარით. ზორიანეს ლაშქარი მუხურის თემში დაბანაყდა, მდინარე ცხენის წყლის ნაპირას. მტრის წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ ამხედრდნენ მეფე გუბაზი და რომაელების სარდალი დავისთე. საშხედრო თათბირის შემდეგ გადასწყვიტეს უცუარი იერიში მიეტანათ ზორიანეზე. მაგრამ აქ თავი იჩინა უთანხმოებამ მოკავშირეთა შორის. იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი გვიამბობს: „ლაზები ვერ სთვლდნენ შესაძლებლად რომაელებთან ერთად შერაზმულიყვნენ, ისინი ამტკო-ცებდნენ რომ რომაელები ბრძოლაში წასვლით არც სამშობლოსთვის იგდებენ თავს. საფრთხეში, არც ნათესავებისათვის, მათ კი, ლაზებს, საფრთხე მოელისთ შეილებისთვის, ცოლებისთვის და სამშობლო ქვეუ-ნისთვის. ასე რომ ლაზებს თავიანთი ცოლებისა უნდა შერცხევსთ. თუ მოწინააღმდეგეებისაგან დამარცხებული იქნებიან... ლაზებს ძალიან უნდოდათ რომ პირველნი სტეგრებოდნენ მარტანი მტერს, რათა მათ-თვის საქმეში ზელი არ შეეშალათ რომაელებს, რომელნიც ლაზებსავით არ იყვნენ აღფრთოვანებულნი საბიფათო ბრძოლაში. ლაზები რომ ასე აღფრთოვანებით ლაპარაკობდნენ, გუბაზს ძალიან გაეხარა. მოუხმო

მათ რომაელებისაგან ცოტა მოშორებით და ასე მიმართა: „მე არ ვიცი, ვაჟკაცობო, საჭიროა თუ არა კიდევ რჩევა-დარიგებით მომართვა თქვენ-
დამი თქვენ აღსაფრთოვანებლად... არავითარი მოწოდება აღარ ესაჭი-
როება იმათ, ვინც გარემოებათა საჭიროებითაა უკვე აღფრთოვანებული,
რასაც ჩვენთან ამჟამად აქვს ადგილი. საფრთხე მოელის ხომ ცოლ-
შვილს, სამშობლო ქვეყანას და, ერთი სიტყვით, ყველაფერს, რის გა-
მოც სპარსელებმა ჩვენზე იერიში მოიტანეს. არავინ არ დაუფიქრებს იმას,
ვინც რასმე ართმევს მას ძალით მისი ჭონებიდან, ვინაიდან ბუნება აიძუ-
ლებს მას იბრძოლოს თავისი საყუთრებისათვის... თუ სპარსელები ამ
ომში გაიმარჯვებენ, ისინი მარტო იმას არ იცმარებენ რომ დაგვიშორ-
ჩილონ ან ბარკი დაგვადონ ან სხვა რამე დაისაკუთრონ—ნუ დაივიწყებთ
რაც ამას წინათ ხოსრომ ჩაიდინა ჩვენ მომართ... ნუ გაქრება ლაზების
სახელი! ძნელი არ არის, ვაჟკაცობო, სპარსელების წინააღმდეგ ბრძოლა
ჩვენთვის, რომელთაც ხშირად გაგვიმარჯვებია მათზე ხელჩართულ
ომში...“

მართლაც, ეგრისის ცხენოსანი ჯარი პირველი ეძგერა მტერს. ატყდა
ფიცხელი ომი. ომი სპარსელების სასტიკი დამარცხებით დამთავრდა.
ხორიანემ და მისი მეომრების უმრავლესობამ ბრძოლის ველზე დალიეს
სული. დარჩენილებმა სამშობლოში გაქცევით თავს უშველეს, მოკავში-
რეებმა კი სპარსელების მთელი ბანაკი ხელში ჩაიგდეს. ამის შემდეგ
სპარსელების ჯარი მხოლოდ პეტრიაში იყო დარჩენილი. ლაზები მოით-
ხოვდნენ. პეტრასაც ეხლავე თავს დაესხათო, მაგრამ რომაელების სარ-
დალი დაგისტო ამას ეწინააღმდეგებოდა. მაშინ ლაზებმა დაგისტეს კეი-
სართან უჩილეს, შეიძლება ეს კაცი სპარსელების მოსყიდულიც იყოს,
ისე იტყუაო. ოუსტინიანემ დაგისტო სატრუსალოში ჩასვა და მის მაგიერ
სხვა სარდალი, ბესა, გამოგზავნა. სპარსელებიც ეგრისში ახალი ჯა-
რით შემოიჭრნენ. ამ ჯარის სარდალმა ნაბედმა ახალი ტაქტიკით და-
იწყო მოქმედება. ნაბედმა საჭიროდ სცნო ეგრისის ჩრდილოეთ ნაწილში,
ეხლანდელ აფხაზეთში, გამაგრებულიყო.

მდგომარეობა აფხაზეთში

დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, როგორც ვიცით, მაშინ სხვა-
დასხვა ტომები ცხოვრობდნენ. მეოთხე საუკუნეში, ახ. წ., ეს ტომები
ეგრისის სამეფოში შევიდნენ. მაგრამ შემდეგ აქ ისევ ცვლილებები მოხ-
და. აფშილები ისევ ეგრისის მეფის ქვეშევრდომები დარჩნენ, აბაზგები-
კი, რომელნიც აფშილებზე ჩრდილოეთით ცხოვრობდნენ, გადაუდგნენ
ეგრისის მეფეს და მეექვსე საუკუნის დამდეგიდან უშუალოდ კეისრის
უკმარებლად ითვლებოდნენ.

აბაზგებს ძველთაგანვე ორი მთავარი ჰყავდათ, ერთი აბაზგიის და-
სავლეთ ნაწილში, მეორე-კი — აღმოსავლეთისაში. აბაზგები ძალიან
შეწესებული იყვნენ თავიანთი მთავრების მტარეალობისა და ვერცხლის-
მოყვარეობის გამო. როცა ეს მთავრები თავის ქვეშევრდომებში ლამაზ

შეაღებოთ ამუშავედნენ მიწას და სთესდნენ ქერს. ფეტეს, ხორბალს. კოლხეთის დაბლობში, ღრმად მიწაში, არქეოლოგებმა იპოვნეს ფეტვისა და ხორბლის ნაშთები. ეს მცენარეები საქართველოში ამ 4-5 ათასი წლის წინათ უშენებიათ.

ნეოლითური იარაღები ნაპოვნია იმერეთში, სამეგრელოში. რაქა-ლეჩხუმში.

ნეოლითური ხანის მეურნეობის წყალობით ადამიანი უფრო ადვილად იკვებებოდა თავს და უფრო ადვილადაც მრავლდებოდა. მოსახლეობა გახშირდა და ერთ ადგილას დაბინავდა. ხალხი ეხლა სოფლებად ცხოვრობდა. ჩამოყალიბდნენ ტომები. თვითეულ ტომს საკუთარი ენა ჰქონდა. ბევრი ეხლანდელი ენა იმდროინდელი ენების განვითარებით წარმოიშვა.

ტომები ცალკე გვარებისაგან შესდგებოდა. გვარში მხოლოდ ნათესავები შედიოდნენ. ერთ, გვარს ერთი სოფელი ეჭირა ჩვეულებრივად. გვარის მეთაური გვარის უფროსი ქალი იყო. დიასახლისი. გვარის ქონება საერთო იყო, მუშაობდნენ აგრეთვე ერთად. მოწეულ მოსაყვას, ნანადირევს, სხვა შენაძენ საქონელსაც მეტნაკლებად თანასწორად იყოფდნენ.

ასეთ წყობილებას ჩვენ პირველყოფილ-თემურ წყობილებას ვეძახით.

ასეთი იყო მდგომარეობა ჩვენს ქვეყანაში ამ 10—5 ათასი წლის წინათ.

საქართველოს უძველესი მოსახლეობა და ლითონის ხანა

ნეოლითის ხანაში საქართველოს მიწაწყალზე სხვა მოსახლეობა იჯდა. ეს მოსახლეობა დიდი ხნის განმავლობაში ქვის იარაღს ხმარობდა. შემდეგში საქართველოს ამ ძველმა მოსახლეობამ ლითონის იარაღიც შემოიღო. ჯერ სპილენძის. შემდეგ ბრინჯაოსი. მაგრამ ბრინჯაოს იარაღის განვითარება მას აღარ დასცალდა. მის ცხოვრებაში დიდი ცვლილებები მოხდა. რადგანაც მას სამხრეთიდან ახალი ხალხები მოაწვდნენ. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ მოსულმა ხალხებმა დამხდური ტომების მიწაწყალი დაიპყრეს. მოსულნი უმთავრესად ქართულ მოღვმას ეკუთვნოდნენ. ქართველობამ ძველი მოსახლეობა ნაწილობრივ შეიერთა. ნაწილობრივ უფრო ჩრდილოეთისაკენ გადასწია.

ქართველობა

ქართველი ვრი სხვადასხვა მომზე ტომისაგან შესდგა. ძირითადი მათ შორის იყვნენ: ქართვები. მეგრელ-ქანები და სეანები. არსებობდნენ სხვა ქართველი ტომებიც. რომლებიც ადრე გაქრნენ ისტორიული სარბიელიდან, რადგანაც ისტორიული პირობების უკუღმართობას ვერ გაუძლეს. ქართვები, მეგრელ-ქანები და სეანებიც ძველად ცალკე თემებად იყოფოდნენ. ქართვების თემები იყვნენ ქართლები. კახელები, ფშავე-სურები, მთიულ-მოსხევეები, იმერლები, გურულები, რაქველები, ლეჩხუმელები და სხვები. ამ დაყოფის ნაშთები დღემდე არის შენახული. მაგ-

ბავშვებს დაინახადნენ, წაართმევდნენ მათ მშობლებს და საჭურისებად (ვეფუხებად) ჰყიდდნენ რომაელებზე, ბავშვების მამებს კი ზოცადნენ, შერი არ იძიონო. აბაზგებმა ველარ აიტანეს ეს უსამართლობა და ორივე მთავარი მოსპეს.

ამასთან ერთად: იუსტინიანეს მოთხოვნით, აბაზგებმა ქრისტიანობა მიიღეს. სარწმუნოების საშუალებით იუსტინიანეს აბაზგების შემოშორებას მსურდა. ქრისტიანობის გარდა, კეისრის ძალაუფლებას აფხაზეთში ამაგრებდნენ რომაელი მეციხოვნენიც, რომელნიც ბიჭინტაში და ცხუმში (სეფასტოპოლისში) იდგნენ. როდესაც ხოსრო პირველად შეიჭრა ეგრისში, ამ პუნქტებს რომაელმა გარნიზონებმა ძირაძღე დაანგრიეს და სახელგებულები ციხეები, რადგანაც ეწინოდათ რომ სპარსელებს ვერ გაუშვლავდებოდნენ. სპარსელებმა მაშინ აბაზგიაში მაინც ფეხი ვერ მოიკიდეს.

მაგრამ შემდეგ სხვა ამბები მოხდა. რომაელმა მოხელეებმა და ჯარისკაცებმა. რომელნიც კელავ გაჩნდნენ აქ, მოინდომეს აბაზგების სრული დაპყრობა და ისე შეაწყუბეს ისინი თავისი ძალადობით, რომ აბაზგები გადაუდგნენ რომაელებს. რომაელივე ისტორიკოსი გამოტებით ამბობს, აბაზგებს „ეწინოდათ რომ ამიერიდან რომაელების მონები არ გაზდარიყვნენო“, ე. ი., ისევე, როგორც სხვაგან საქართველოში, ხალხი აქაც გააფთრებით იცავდა თავის თავისუფლებას. აბაზგებმა ახალი მთავრები დაიყენეს და ფარულად სპარსელებს მიმართეს დახმარებისათვის. მაგრამ რომაელებმა დაასწერეს სპარსელებს და დიდი ჯარით მოადგნენ აბაზგებს როგორც ხმელეთიდან, ისე ზღვიდან. აბაზგები გამაგრდნენ ერთს მიუვალ ციხეში, რომელსაც მაშინ ბერძენ-რომაელები ტრაქეას ეძახდნენ, ეხლა კი გაგრა ჰქვია. რომაელებმა ტრაქეას ყოველი მხრიდან ალყა შემოარტყეს. ატყდა დაუნდობელი ომი. როდესაც რომაელების რიცხოვნობა სიკარბემ სძლია და ისინი შიგ ციხე-ქალაქში შეიჭრნენ, დაინახეს რომ აბაზგები თავიანთი ცოლ-შვილით სახლებში ჩასაფრებულყვნენ. მტერმა მათ სხვა ვერაფერი მოუხერხა და ხის სახლებს ცეცხლი წაუკიდა. მხოლოდ მთავარმა ოფისიტემ მოახერხა რამდენიმე კაცით ციხიდან გასვლა, „დანარჩენები კი ან ფერულად იტუნენ გადამწეარ სახლებთან ერთად, ან მტრის ხელში ჩაეცივდნენ. რომაელებმა დაატყვევეს მთავართა ცოლები მთელი მათი შთამომავლობითურთ, ციხის გალავანი კი მიწასთან გასწორეს და მთელი მიწა-წყალი უდაბნოდ აქცოეს“-ო, მოგვითხრობს იგივე რომაელი ისტორიკოსი, პროკოპი კესარიელი. ცხადია, აბაზგებს რომაელები ეხლა თვალთ არ დაენახებოდათ, და როცა ნაბეღმა, სპარსელების სარდალმა, მათ ქუეყანას მოაშურა, აბაზგები სპარსელების მხარეს გადავიდნენ. ნაბეღმა იცოდა რომ აბაზგებს არც სპარსელები ეხატათ გულზე და სიმტკიცისათვის მათ სამოცი ბავშვი გამოართვა მძევლად, წარჩინებულთა გვარებიდან.

ამავე დროს არეულობა მოხდა აფშილეთშიაც. რომელიც აგრეთვე ძველთაგანვე ეგრისის მეფის ქვეშევრდომი იყო ეგრისის მეფის ერთმა დიდმა მოხელემ. მაგისტროსმა ტერდეტემ. რომელიც აგრეთვე გუბაზის 6. საქართველოს ისტორია.

უცხოეთში აზნაურების რიცხს ეკუთვნოდა, ლალათი გადასცა სპარსელებს აფშიდების მეტად მაგარი ციხე წიბილი ანუ ეხლანდელ წებელდა. მაგრამ სპარსელების სარდალმა შეურაცხოფა მაყენა ციხისათვის ცოლს ტომით აფშიდს. ქალის ლირსებას ჩვენი ხალხი ძვირად აფასებდა და აფშიდებმა ამოელიტეს წიბილის ციხეში შესულა სპარსელები.

ამრავალ, აფშიდებში სპარსელები ეერ გამაგრდნენ. მათი მთავარი სომეგრე მაინც პეტრა იყო. ამიტომ ლაზებს და რომაელებს გულისყური პეტრასკენ ჰქონდათ მიყრობილი.

პეტრას ალბა მოსაპყრობების მიერ. გუზაზ მუჟის მოკვლა

550 წელს რომაელებმა კელაე ალყა შემოარტყეს პეტრას. ხომარის მეტრა ძალიან გამაგრებული ჰქონდა, ხუთი წლის სამოფი სანოვავე, პეტრა, მაშინ და სხვა ჰქონდა ციხეში მომარაგებული და სამშაგი მილით სამოფი წყალიც გამოყვანილი შორიდან. მეცხოვნებდადაც ერანის მზამხენებელს აქ თავისი საუკეთესო მეომრები ჩაუყენებინა. საში ათას კაცად. რომაელები ორჯერ მეტი იყვნენ. მაგრამ სპარსელებმა დიდი ეაყკობა გამოიჩინეს. გააფთრებით იტყუდნენ ციხეს და მეტი-წილი დაიღუპნენ კიდევაც. რომაელებმა აიღეს ციხე და დიდი სომღილდე ჩაიგდეს ხელში. მაგრამ რომაელების სარდალმა ბესამ პეტრას ზღუდე მიწასთან გაასწორა. — როგორც ჩანს. ამ ციხის დაცვასა და შენარჩუნებაზე ზრუნვა არ უნდოდა.

ბესამ არჩია რომის ქვეშევრდომები ეყელითა პონტოსა და სომხეთში. რომაელების დაუდევრობით ისარგებლა სპარსელების მთავარსარდალმა მერმეოვმ, რომელიც თავისი ჯარით ქართლიდან ეგრისში გადმოვიდა და დედაქალაქს ციხე-გოჯს (არქეოპოლისს) მოადგა. მაგრამ ციხე-გოჯის გარნიზონი მუხივით დაეცა თავს სპარსელებს და დიდი ზარალი მაყენა მათ. მერმეოვმ დაიხია უკან. მუხურის თემში. შეაკეთა ყუთათისის. ეხლანდელი ქუთაისის. ძველი ციხე და აქ დაიდო სადგური. ამით მერმეოვმ გზა მოუჭრა ეგრისს მის თემებთან — ლეჩუმთან და სუანეთთან და აგრეთვე მნიშვნელოვან ციხესთან — უქიმერიონთან, რომელშიაც ეგრისის გარნიზონი იდგა.

552 წელს რომაელებმა და სპარსელებმა ისევ შეკერეს ხუთწლიანი ზავი, რომლითაც სპარსელებმა კარგად ისარგებლეს თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად ეგრისში. ამავე დროს. ეგრისის აზნაურებში ისევ გაიზარდა მიდრეკილება სპარსელებისადმი. იგივე პროკოპი კესარიელი გვიამბობს, რომ თუმცა გუბაზ მეფეს რომაელების მხარე ეჭირა. „დანარჩენი ლაზები, რომელნიც რომელიც ჯარისკაცებისაგან საშინლად იყვნენ შეწყუბუღნი. განსაკუთრებით კი ჯარის სარდლებისაგან იყვნენ შევიწროებულნი, მეტწილად სპარსელების მომხრეობას იჩენდნენ. არა იმიტომ რომ სპარსელობა მოსწონდათ, არამედ რომაელების ბატონობისაგან თავის დაღწევა ჰსურდათ“-ო. მართლაც-და, ეგრისის ხალხი მხოლოდ თავისუფლებას ეძებდა.

ერთმა ეგრისელმა აზნაურმა. სპარსელების მომხრემ. უკიძერიონის ციხე სპარსელებს გადასცა. ეს ციხე სევანეთის გზაზე ბატონობდა და ამ-
რიგად სპარსელებმა ეხლა სევანეთ-ლენჯულის თემები უფრო კარგად დაი-
მორჩილეს. გარდა ამისა შერშერაემ შორაპნის ციხეც გაიმაგრა. გუბაზ
მეფე და რომაელები ძალიან შევიწროებულ მდგომარეობაში ჩაყვი-
რდნენ. მაგრამ გუბაზს სპარსელებთან შერაგება მაინც არ ჰსურდა და
წერილ-წერილი თავდასხმებით მათ მოსვენებას არ აძლევდა. 553 წელს
გუბაზს ჩამდენიმე ბრძოლა ჰქონდა სპარსელებთან. ამ ბრძოლებში რო-
მაელები სრულ უდარდებლობასა და სილაშრეს იჩენდნენ. გუბაზ მეფე
მათზე ძალიან გააგულისებულ იყო და საჯაროდ ილანძღებოდა. რო-
მაელი სარდლები უჭკუო. უწნარა და მშვიშარა ხალხიყო. ამიტომ 554
წელს რომაელმა სარდლებმა შეტყუებით მოკლეს გუბაზი. ეთომც
სპარსელებთან კაეშირის გამო.

სახალხო ქაჩა ეზარისში და გეოგრაფიკული საპითხის შესახებ

იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი აგათანა გადმოგვცემს რომ გუ-
ბაზის ევრაგულად მოკელამ -ააღლევა ლაზების მთელი ჯარი. ლაზები
იხე იყვნენ აღმწოთებულნი რომ გადასწყვიტეს აღარ შეერთებოდნენ
რომაელებს და აღარ ეომნათ მათთან ერთად. როცა ლაზებმა გუბაზი
დაასაფლავეს თავისი ჩეულები თანახმად, მათ აღარ მიიღეს მონაწი-
ლეობა ბრძოლებში. რადგანაც თავს უკიდურესად შეურაცხყოფილად
გრძნობდნენ და ფიქრობდნენ. ჩვენმა სამშობლომ დაქარგა თავისი სა-
ხელი და დიდება“.

თუ რას ნიშნავდა ლაზების ჯარის დახმარება. ეს რომაელებმა მალე
ღაწახეს ონოგურის ბრძოლაში. აქ სამი ათასმა სპარსელმა სამი-
რეზინოდ დაამარცხა 50.000 რომაელი. რომელთაც ეგრისელები არ ეხმა-
რებოდნენ.

თითონ ლაზები ამ დროს თავისი ქვეყნის შემდგომ ბელზე ფიქრობ-
დნენ. ხალხის თავ-ყაცებმა ერთს ხეობაში დიდი საერო კრება მოიწვიეს.
აქ ბევრი სხვადასხვანაირი აზრი გამოითქვა იმის შესახებ, თუ როგორ
მოქცეულიყვნენ შემდეგში. კრების მეთაური აზნაურები ორ ჯგუფად
გაიყვნენ. ერთი ჯგუფის სათავეში აივტი იდგა, რომაელების ძველი
მტერი და სპარსელების მომხრე. აივტი ამტყიცებდა, გუბაზის მოკლა
შოლოდ დასაწყისია და რომაელებს ჩვენი მოსაობა აქეთ განზრახულიო.
სპარსელები კი უფრო სანდონი არიანო. „გაქრა კოლხების ძველი ღირ-
სება,—ამბობდა აივტი.—და დღეიდან უკვე ჩვენ სხვებზე უფრო ვიბატო-
ნებთ... ჩვენ რომ ეს ბორბორმქმედება უყურადღებოდ დაეტოვოთ. რო-
მაელები აღარ დაგეგხნებიან და კიდევ უფრო მეტად გაგვაბახებენ ჩე-
ნი უმოქმედობის წყალობით. რათქმუნდა. რომაელები იმათ კიდევ უფ-
რო თავხედურად ექცევიან. ეინც მათ ემორჩილება. და, ჩეულებრივად.
ზევიდან ქვევით უყურებენ იმათ. ეინც მათ ეშახტრება... მე მიხდა რომ

კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონდეს თავისი წინანდელი ძლიერება, რომ მას არ სჭიროდეს უცხოელების დახმარება გარედან, რომ როგორც ომის, ისე მშვიდობის დროს იგი ზოლოდ თავის-თავს ეუფლოს. მაგრამ როცა ჩვენ ჟამთა ვითარების გამო ან ბედის უკუღმართობის წყალობით ანდა ორივე მიზეზით ისე დაეუძლურდით, რომ სხვისი ხელ-ქვეითი გახდით. ისევე სჯობია იმის სელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილისმსურველია, ვინც დაურღვევლად იცავს კეთილ განწყობილებას თავისიანებთან და მოკავშირეებთან“-ო. აიეტის სიტყვამ ისე აანთო ხალხი რომ ერთხმად იგრიალეს, სპარსელებს მიეცხროთო. მაგრამ მოწინააღმდეგე პარტიის მეთაურმა, ფარტაძმა, რომელსაც დიდი პატივისცემა და გავლენა ჰქონდა კოლხებში მოხევეილი, შეაჩერა ხალხი. ფარტაძი ურჩევდა, საქვეყნო საქმის გულისათვის დაევიწყათ ეს მწუხარება და წვეწა და გონების ძალით საუკეთესო გზა ავირჩიოთო. გუბაზის მოკელა რომაელი სტრატეგოსების საქმეა და კეისარი აქ არაფერ შეაშაო, რომაელები მაინც უფრო მისაღებნი არიან. რადგანაც სპარსელები ეერასოდეს ვერ შეურიგდებიან ჩვენ რომ სხვადასხვა სარწმუნოება გვაქვსო. „სასოწარკვე-თოლებდასა და გრძნობათა ღელვას, კი არ უნდა აცვეთ და მონებივით კი არ უნდა გაეიქეთ. არამედ უნდა გაეიმსკვეალოთ კოლხის თავისუფ-ლების შეგნებით, ეაყუტურად უნდა გადავიტანოთ უბედურება და არ ჩავიდინოთ არაფერი უღირსი და მამა-პაპური წესების შემბლაღველი“. შევატყობინოთ კეისარს, რაც მოხდა და ენახოთ, რა პასუხს მოგვცემს. თუ ჩვენი სამართლიანი მოთხოვნილება უარყოფილი იქნება, მაშინ ეი-ფიქროთ სპარსელებთან კავშირზეო.

ფარტაძის აზრმა გაიმარჯვა. ჯერ-ერთი, სპარსელების სიაცარგე ბეგრს ჰქონდა გამოცდილი. შემდეგ კიდევ, როგორც ვიცით, ეგრისის აზნაურებს რომაელებთან კავშირი ქონებრივად ანტერესებდათ. ამიტომ შეატყობინეს იუსტინიანე კეისარს მომხდარი ამბავი, მოითხოვეს მკვლელების დასჯა და სთხოვეს ეგრისის მეფედ გუბაზის ძმის, წათეს დამტკიცება. რომელიც ამ დროს კონსტანტინეპოლში იმყოფებოდა. იუსტინიანეს კარგად ჰქონდა აწონილ-დაწონილი ლაზების მნიშვნელობა იმდროინდელ გარემოებაში და რომ ეგრისის ხალხი მას არ გადასდგო-მოდა. სასწრაფოდ შეასრულა ლაზების ყველა მოთხოვნა. მკვლელები დაისაჯნენ, ზოლო მეფედ ნაკურთხი წათე II დიდი ზეიმითა და ღოდე-ბით ჩამოიყვანეს სამშობლოში. წათე შეუდგა ეგრისის მართვას მამა-პაპური წესების თანახმად.

მისიმიელების აჯანყება. სპარსელების საგოლოო დამარცხება ეგრისში

მისიმიელები აფშილებს ზემოთ ცხოვრობდნენ, მდ. კოდორის სათავე-ებში. ისინი ეგრისის მეფის ქვეშევრდომები იყვნენ, თუმცა თავისი სა-კუთარი ენა და ადათები ჰქონდათ. 555 წელს მათს ქვეყანაში მოვიდა რომაელი მოხელე, სოტარიხი, რათა ყოველწლიური ხარკი გადაეცა

ალანებისათვის. რომელიც მაშინ დღევანდელი ყარაჩაის მიწა-წყალზე ცხოვრობდნენ და რომაელების მოკავშირეები იყვნენ. სოტერიხის ქვეყა მისიმიელებს არ მოეწონა და ევეიც გაუჩინა, ჩვენი ციხის გადაცემა ზომ არ უნდა ალანებისათვის. ამიტომ მისიმიელებმა სოტერიხს მოციქულები მიუგზავნეს და ასე შეუთვალეს: „უსამართლობას გვიპირებ. როგორც ჩანს, სტრატეგო. შენ არც სხვას უნდა მისცე ნება რომ ჩვენი საკუთრება წაიღოს, არც თვითონ უნდა მოისურვო ასეთი რამ. თუ რომ მართლაც ამგვარი რამე გულში არ გიძევს, წაბარგდი ეხლავე აქედან, სხვაგან დადექ და სამყოფ სასმელ-საჭმელს ჩვენ მოგიტანთ“. სოტერიხმა ისეთი სიბრძნე ჩაიდინა, რომ ელჩები ჯოხით ატყვინა. მთიელის აზრით ცემა ისეთი შეურაცხყოფაა, რომელიც სისხლით უნდა მოირცხვოს. აქ კიდეე ხალხის ღირსება იყო გაქედილი, რაკი მის წარმომადგენლებს მოეტყვნენ ეგრე უდიერად. ამიტომ იმავე ღამეს მისიმიელები თავს დაესხნენ რომაელებს და მუსრი გააღეს. თვითონ კი სპარსელების მხარეს გადავიდნენ. როცა რომაელები კელაე მოვიდნენ აქ, ისეთი გამხეცებულნი იყვნენ, რომ ბავშვებსაც არ ინდობდნენ—ზოგს კლდიდან ძირს ისროდნენ, ზოგს კი შუბის წვერზე ატყევენ. მაგრამ თავისუფლების სიყვარულმა იძლენი ქნა რომ ამ პატარა ტომმა სამარცხვინოდ გააჰკიცა თავი პირ დაღწილი რომაელები. ბოლოს საქმე შერიგებით გათავდა: მისიმიელებმა რომაელებს ზარალი აღწარმოადგინეს. სამაგიეროდ თანხმობა მიიღეს ეცხოვრათ თავის ნებაზე ძველებურად, მამა-პაპური ადამების მიხედვით.

ამავე 555 წელს სპარსელმა სარდალმა ნახორაგანმა სამოც-ათასიანი ჯარით იერიში მიიტანა რომაელებზე ციხე-გოჯის მიდამოებში. რომაელების საქმე შეიძლებოდა ცუდად წასულიყო. მაგრამ ისინი ერთი ლაზის გმირობამ გადაარჩინა. ეს კაცი სპარსელებს დაეჭირათ. გზა გვიჩვენეო. მეგზურმა იმდენი მოახერხა რომ რომაელებს შეატყობინა მტრის მოძრაობა და სპარსელები ხაფანგში შეიტყუეს. რომაელებისა და მათი მოკავშირეების უეტარი თავდასხმის გამო სპარსელები შედრკნენ და გაიქცნენ დიდად დაზარალებულნი. ამის შემდეგ ნახორაგანმა ჭალ. ფაზისზე გაილაშქრა, მაგრამ აქ კიდეე უფრო საშინელი დამარცხება განიცადა. სპარსელებმა 12.000 კაცამდე დაჰკარგეს და სასწრაფოდ უკან დაიხიეს. თვითონ ნახორაგანი ქართლში გადავიდა. აქედან იგი ხოსრომ სპარსეთში დაიბარა და ფოთთან დამარცხების გამო ცოცხალს ტყაყი გააძრო.

ამის შემდეგ შაჰმა, ჩანს, ეგრისში თავისი საქმე წაგებულად ჩასთვალა და ჯერ დროებითი ზავი შესთავაზა რომაელებს. შემდეგ კი 562 წელს, ქალაქ დარაში, უფრო ხანგრძლივი ხელშეკრულებაც დაუდო.

562 წლის ზავი. სვანეთის საპიოხი

ქალაქ დარაში დადებული ზავის პირობით სპარსელები უარს ამბობდნენ ეგრისზე, მაგრამ სადაოდ მიაჩნდათ სვანეთი. ეგ კუთხე ჩვენი იყო და ჩვენ უნდა დავერჩესო.

სევანებიც ძველთაგანვე ეგრისის მეფის ეკსალეები იყვნენ. ეგრისის მეფე ამტკიცებდა სევანეთის მთავარს თვით სევანების წირიდანვე. გარდა ამისა, ეგრისის მეფე სევანებისგან ძლენად იღებდა თავის, ცვილს, ტყუებს და სხვა ამგვარ საგნებს, თვითონ სამაგიეროდ პურს უზგავნიდა, რომელიც სევანებს აკლდათ. სპარსელებთან ომის დროს კი მათ შორის უთანხმოება ჩამოეარდა. სევანები იმასაც აზრებდნენ ეგრისელებს, რომ პური აღარ მოგვაწოდესო. ამიტომ სევანებიც ერთი პირობა სპარსელების მხარეს გადასულან. უეჭველია, რომ სევანებიც, ისევე როგორც საქართველოს სხვა ტომებიც, ამ შემთხვევაში თავის სახალხო თავისუფლებებზე ფიქრობდნენ და იმას არჩევდნენ, ვინც იმ არეულსა და შფოთიან დროში ნაკლებად სახიფათო მოკავშირე ჩანდა. ესეა კი სპარსელები სევანეთიდან დაძვრას აღაპირებდნენ. მართლაც, სევანეთის საუღელტეხილო გზებს მათთვის მნიშვნელობა ჰქონდა. შემდეგ, თუ ისინი სევანეთში გაშვრებას მოახერხებდნენ, ეგრისი მუდამ საფრთხის ქვეშ იქნებოდა. ამიტომ არც რომაელები სთმობდნენ სევანეთს. ეს დავა დიდხანს გაგრძელდა, ვიდრე 575 წლის მახლობლად რომაელები სევანეთში არ შეიჭრნენ და სევანეთის მთავარი ტყვედ არ წაიყვანეს. ამის შემდეგ სპარსელების გავლენა დას. საქართველოში ძირიანად ამოვიარდა.

ქართლი მუჰამადი სასუქის მფრე ნახევარში. ქართლის სამხრისმთავროს დაარსება

როგორც ვიცით, ქართლის ხალხი და სპარსელები თავიდანვე ეჭვითა და უნდობლად უყურებდნენ ერთმანეთს. ჯერ კიდევ მეექვსე საუკუნის შუაწლებში წერდა პროკოპი კესარიელი რომ „იბერები ნებაყოფლობით არ ემორჩილებიან სპარსელებს... ცხადია, რომ იბერებს ილაჯი გაწყვეტილი აქვთ და ისინი აპირებენ აჯანყებას უახლოეს მომავალში, თუ მოხერხებულ დროს შეურჩევენ“-ო. ეს, ცხადია, ხალხზეა ნათქვამი. ხალხი იყო რომ ყველაზე მეტად იტანჯებოდა სპარსელების ზარკის, სამხედრო ბევრისა და მოხელეების თავგასულობა-უსამართლობისაგან. მთავრები და დიდი აზნაურები, როგორც ვიცით, პირველად კავშირში იმყოფებოდნენ სპარსელებთან. მაგრამ თანდათან სპარსელებს აზნაურებიც გადაუდგნენ: ჯერ ერთი. სპარსული უღლის სიმძიმე წელ-წელა აზნაურთაგანაც სწვდებოდა. შემდეგ კიდევ, როცა დიდი სახალხო მოძრაობა დაიწყო სპარსელების წინააღმდეგ, აზნაურები და მთავრები შეშინდნენ, ჩვენ მთლად განზე არ გავირიყუთო, თვითონაც ამ ბრძოლაში გაერივნენ და მის მეთაურობასაც კი ჩემულობდნენ. წარჩინებულებს უნდოდათ ეს მოძრაობა თავისთვის გამოეყენებინათ და მოახერხეს კიდევაც.

სპარსელების განდევნა ქართლიდან მეექვსე საუკუნის სამოციანი წლების დამლევით დაიწყო. ამ დროს სპარსელების საქმე უკან იყო წასული მარტო ეგრისში კი არა, სხვაგანაც. ქართლში კიდევ ძალა და შეძლება სპარსელებთან საბრძოლველად ბლომად მოიპოვებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ სპარსელების ბატონობა აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას, ქართლი მაინც სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა და

ძლიერდებოდა. ამ დროს ქართლი მდიდარ ქვეყნად ითვლებოდა. იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი მენანდრე გვიამბობს რომ, როცა 576-7 წელს საზავო მოლაპარაკება წარმოებდა სპარსელებსა და რომაელებს შორის, „კეისარი მზად იყო დაეთმო სპარსელებისათვის პერს-არმენია და იბერია, რადგანაც კარგად იცოდა რომ სპარსელები არავითარ შემთხვევაში უარს არ იტყვიან ამ ქვეყანაზე, თუნდაც სპარსელების საქმეები მთლად აწეწილიყო და დაღუპულიყო... სპარსეთის მეფე კი მოხარული იყო, რომ რომაელები უარს ამბობდნენ პერს-არმენიასა და იბერიაზე... ეს ქვეყნები ხომ ძალიან ნაყოფიერი იყო და დიდ შემოსავალსაც იძლეოდა“-ო. მართლაც, ქართლში ამ დროს კარგად განვითარებული იყო მიწისმოქმედება და, კერძოდ, მევენახეობაც. პურს იმდენს იწვედნენ, რომ საზღვარგარეთაც კი გაჰქონდათ. პროკოპი კესარიელი ამბობს, მაგალითად, მესტების შესახებ, რომ „ისინი ძველთაგანვე იბერების ქვეშევრდომები არიან და მთებში ცხოვრობენ. მესხეთის მთები მწირი და უნაყოფო კი არ არის, არამედ საესეა ყოველგვარი სიკეთით, იმიტომ რომ მესტები დახელოვნებული მიწისმოქმედნი არიან და მათ ვენახებიც აქვთ“-ო. მიწისმოქმედებაში დახელოვნებას, ესე იგი ხანგრძლივს სახალხო სამეურნეო გამოცდილებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეურნეობის განვითარებისათვის. ქართლის ბარის თემები ხომ უფრო დაწინაურებული იყო ამ დროს, ვიდრე მესხეთის მთები. მიწის დამუშავების საკურობისათვის ბარში ღიღსა და გრძელ არხებსაც აკეთებდნენ უწყლო საყანეების მოსარწყავად. იმ დროს ეკუთვნის, მაგალითად, რუსთავის არხი, თბილისს ქვემოთ.

განვითარებული იყო ქართლში ამ დროს ხელოსნობა, ვაჭრობა და ქალაქები. ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქები ქართლში, მეექვსე საუკუნეში, იყო ტფილისი, უჯარმა, ბოლნისი, მანგლისი, რუსთავი. ვაჭრობას ქართლი აწარმოებდა სომხეთთან, სპარსეთთან, სირიასთან, დასავლეთის ქვეყნებთან, ეგვიპტესთან და სხვებთან.

ქვეყნის კიდევ უფრო სწრაფ ზრდას ბოჰაედა სპარსელების ბატონობა, რომლის მოცილება ეხლა ხალხის მთავარი ნატვრა და სურვილი იყო. 572 წელს სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებამ ერთდროულად იფეთქა ქართლსა და სომხეთში. ქართველების წინამძღოლი ამ დროს გურგენი ყოფილა. აჯანყებას მოჰყვა რომაელ-სპარსელების ომი, რომელიც, ხანგამოშვებით თითქმის ოცი წელიწადი გაგრძელდა. ამ ომში გამოირკვა, რომ სპარსელები განსაკუთრებით საძულელი იყვნენ ამიერ-კავკასიის ხალხებისათვის. სპარსელების მიერ დაკავებულ ადგილებიდან მოსახლეობა მთლიანად გარბოდა. საყურადღებოა ისიც, რომ საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში ეს ხალხები ერთად იყვნენ და ერთმანეთს ეხმარებოდნენ. 573 წელს, მაგალითად, სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებულ სომხებს ეხმარებოდნენ ეგრისელები და აბაზგები.

576-7 წელს დაიწყო საზავო მოლაპარაკება რომაელებსა და სპარსელებს შორის. სპარსელები დაჟინებით მოითხოვდნენ, რათა რომაელებს დაეცალათ პერს-არმენია და იბერია და აქაური ლტოლვილები, რომელ-

ნოც რომაელთა სამფლობელოში იყვნენ შეზიზნულნი, გაეცათ. იუსტინი-
ანე კეისარი მზად იყო, როგორც ვიცით, დაეკმაყოფილებინა პირველი
მოთხოვნილება, რადგანაც კარგად იცოდა თუ რა მნიშვნელობას აქ-
ლევდნენ სპარსელები ქართლსა და სომხეთს, ამ ქვეყნების სიმდიდრის
გამო, მეორე მოთხოვნის შესრულებაზე კი უარს ამბობდა. მაშინ მო-
ხუცებულმა შაჰმა ხოსრომ მისცა თანხმობა კეისარს, რომ ის ქართვე-
ლები და სომხები, რომელნიც არ მოისურვებდნენ სამშობლოში დაბ-
რუნებას, დარჩენილიყვნენ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მიწა-წყალზე.
იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი მენანდრე ამტკიცებს: „შაჰი ასე
მოაქცა; რადგანაც იცოდა „რომ მსიერიოდენ მმართველი პირების გარ-
და, რომელნიც ხელმძღვანელობდნენ აჯანყებას. არც ერთი პერს-არმე-
ნიელი და იბერი არ წავიდოდა უცხო ქვეყანაში სამშობლოსადმი სიყვა-
რულის გამო, რომელიც ჩანერგილია ადამიანებში“, ესე იგი, ხალხს
იმდენად უყვარდა თავისი მშობლიური მიწა-წყალი, რომ მისი სამუდა-
მოღ მიტოვება არ შეეძლო.

საბოლოოდ მაინც შაჰი და კეისარი ვერ შეთანხმდნენ. ასევე უნაყო-
ფო გამოდგა 579 და 580 წლების საზავო მოლაპარაკებანი. ამავე დროს
სპარსელების გაელენა ამიერ-კავკასიაში სულ უფროდაუფრო სუსტდე-
ბოდა, რასაც ხელს უწყობდა შინაური შფოთი სპარსეთის სამეფოში.
სარდალმა ბაჰრამ ჩუბინმა მოჰკლა შაჰი. რის გამოც სპარსეთის ტახტის
მემკვიდრე. ხოსრო ფარეიზი, კეისართან გაიქცა, დახმარების სათხოვნე-
ლად. კეისარმა მავრიკე მართლაც უშველა ხოსრო ფარეიზს მამისე-
ული ტახტის დაბრუნებაში. რისთვისაც საზღაურად სპარსეთის ახალი
მეფისაგან მიიღო სომხეთის უმეტესი ნაწილი და ქართლი თბილისამდე.
ეს მოხდა 591 წელს. ეს შეთანხმება მხოლოდ იმას ნიშნავდა, რომ
სპარსეთი უარს ამბობდა თავის მოთხოვნილებებზე ამ ქვეყნების მიმართ.
ნამდვილად, ქართლის დიდმა ნაწილმა შეექცეს საუკუნის დამლევისათვის
უკვე გადაიგდო სპარსელების ბატონობის უღელი და არც რომაელებს
ემორჩილებოდა. სპარსელები ჯერ კიდევ მხოლოდ თბილისის ციხეში
იდგნენ.

განთავისუფლებული ქართლი, საიდანაც სპარსელები აჯანყებულმა
ხალხმა გააძევა, ეხლა თავისი საკუთარი მართვა-გამგეობის წესზე ეწყო-
ბოდა. უძველესი ქართული მატთანე, „მოქცევაი ქართლისაი“, ამბობს
ამ დროის შესახებ: „ნელად-რე შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთა-
ედ გუარამ“-იო. ქართლის მმართველობის სათავეში ერისმთავარი და-
აყენეს. ეს ერისმთავარი თვითონაც დიდი აზნაური იყო და დიდი აზნა-
ურების, სეფე-წულებისა და მთაქრების, წარმომადგენელიც, რომელ-
თაც იგი აიჩიებს ქვეყნის მმართველად. თუშცა თავისუფლება ხალხმა
მოიპოვა. მაგრამ მისი ნაყოფი წაჩინებულებმა ჩაიგდეს ხელში. მალე
ქართლის ერისმთავრის ძალა-უფლება გაიზარდა და გაძლიერდა. ასე
წაჩმოიშვა ქართლში ფეოდალური მართვა-გამგეობის ორგანიზაცია,
ფეოდალური სახელმწიფო, რომელმაც ძველი მონათმფლობელური სა-
ხელმწიფოს ადგილი დაიკავა. ქართლის ერისმთავრებმა მალე საკუთა-

რო ფულის მოქრაც დაიწყეს ქართული წარწერით. ასეთი მონეტა-ფული სახელმწიფოს დამახასიათებელი თვისებაა.

სამართველოს კულტურა და იდეოლოგია V — VI საუკუნეებში

ისე როგორც სხვაგან, საქართველოშიაც თავდაპირველად კულტურა და იდეოლოგია უპირატესად სარწმუნოების გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. ეს გასაგებია, რადგანაც რაც უფრო უძლური იყო ადამიანი გარემო ზუნებასთან ბრძოლაში ტექნიკისა და მეცნიერების სუსტი განვითარების გამო, მით უფრო ცრუ-მორწმუნე იყო იგი.

მას შემდეგ, რაც ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა, კულტურასა და იდეოლოგიასაც საეკლესიო-ქრისტიანული ელფერი ედო მეტ-ნაკლებად. ასეთი იყო, მაგ., მწერლობა. ქრისტიანობამ ძველი ქართული წარმართული მწერლობა მოსპო, თვითონ-კი თარგმანებით დაიწყო. როგორც სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებში, საქართველოშიც უძველესი ნათარგმნი საქრისტიანო წიგნები სახარება და ღაბადება იყო. სთარგმნიდნენ ბერძნული, სირიული და სომხური ენებიდან. მალე ორიგინალური მწერლობაც გაჩნდა, პაგიოგრაფიული ხასიათისა. პაგიოგრაფიულ ნაწარმოებებში მოთხრობილი იყო ისეთი პირების ცხოვრება, რომლებმაც ღვაწლი დასდეს ქრისტიანობას. ან თავიც კი შესწირეს მას. უძველესი ქართული პაგიოგრაფიული თხზულება „შუშანიკის მარტვილობა“ ანუ წამება, დაწერილი იაკობ ცურტაველის მიერ მეხუთე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში. აქ აღწერილია თუ როგორ აწამა ეარსქენ ქართლის პიტაქსმა თავისი ცოლი შუშანიკი იმის გამო, რომ შუშანიკმა არ შეასრულა ეარსქენის მოთხოვნა და ცეცხლისმსახურება არ მიიღო. დაწერილია ეს ძველი მოქნილი, მომკირანე, მდიდარი მხატვრული ენით. იგი ამჟღავნებს დროს ძვირფასია, როგორც ისტორიული წყარო. იმიტომ რომ მასში კარგად არის ასახული ქართლის საზოგადოება და მისი ყოფა-ცხოვრება მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში. ასეთივე კარგი ისტორიული წყაროა „ესტატე მცხეთელის წამება“, რომელიც უცნობ ავტორს დაუწერია მეექვსე საუკუნის შუაწლებში და რომელშიაც აწერილია ქართლის ვითარება მარზპანობის დროს.

საეკლესიო მიზნების გარდა, მწერლობა მაშინ სხვა მიზნებსაც ემსახურებოდა, როგორც, მაგალითად, სახელმწიფოებრივსა და კერძო სამოქალაქო საქმისწარმოებას. წარწერებს აკეთებდნენ ფულებზედაც. შენახულია ერთი წარწერა, ახალციხის მხარის სოფ. წყისეში ნაპოვნი. ეს წარწერა მეექვსე საუკუნის დამლევს თუ მეშვიდე საუკუნის დამდეგს ამოუკრეციანებია ქვის ჯეარზე ვინმე კონსტანტის იმის ნიშნად, რომ მიწა, სადაც აღმართული იყო ეს ქვაჯეარი, ნაყიდი მამული იყო.

მწერლობას ხმარობდნენ აგრეთვე უცხო სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დროს. ეგრისის სამეფო არქივში ძალიან ძველი დოკუმენტებიც ჰქონდათ დაცული. ასევე იყო რათქმუნდა, ქართლშიაც.

უფრო სუსტი იყო. საეკლესიოსთან შედარებით, პოეტური და ფილოსოფიური მწერლობა, თუმცა ამ დარგის უცხო ლიტერატურას კარგად იცნობდნენ. მეოთხე საუკუნეში ეგრისელებს თურმე არა ერთგზის უსახელებიათ თავი მკვერ-მეტყველებით ბერძნების სადღესასწაულო კრებებზე, ბერძნები კი ამ საქმის უდაღესი ოსტატები იყვნენ. ეს ფაქტი იმის ნიშანია რომ კოლხეთში გავრცელებული იყო ბერძნული განათლება, ძველი ბერძნული ფილოსოფიისა და პოეზიის ცოდნა. როგორც ქართლში, ისე ეგრისში, ჩანს, იცნობდნენ სპარსულ მწერლობასაც.

მწერლობა გამოყენებული იყო საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ ზრდილაშიც. როცა სპარსელები იძულებული გახდნენ უარი ეთქვათ მანდიანობის გავრცელებაზე ამიერკავკასიაში და, სამაგიეროდ მონოფიზიტურ ქრისტიანობის მფარველებად იქნენ, მათ საეკლესიო მწერლობას დაავალეს, მონოფიზიტური იდეები და სპარსეთთან განუყოფელი კავშირის აუცილებლობა ექადაგა. ამ მიზნით სპარსეთის მეფის ჯეტებმა შეთხზეს ლეგენდები, ეთიოპე ქრისტიანობა სომხეთსა, ქართლსა და ალბანეთში ერთი პირის მიერ არის დანერგული, ეთიოპე ქართული, სომხური და ალბანური ანბანები აგრეთვე ერთი პირის მიერ არის გამოგონებული და რომ ეს „განმანათლებელი“ იმავე დროს სპარსეთთან იყვნენ დაკავშირებულნი. მონოფიზიტები შეუბრალებლად სპობდნენ დიოფიზიტების ანუ ქალკედონიტების მწერლობას. დროგამოშვებით გავლენას იხვეჭდნენ სხვა მიმართულებებიც, მაგალითად, მანიქეელობა. რომელიც სპარსული მიდრეკილებისა იყო. სპარსეთის მთავრობა აგრეთვე სხვა საშუალებებსაც მიმართავდა ამ იდეოლოგიური კავშირის განსამტკიცებლად. მას სურდა, მაგალითად, სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების გაერთიანება, რომ უფრო ადვილი ყოფილიყო მათი მართვა სპარსელი მოხელეებისათვის. ამიტომ, მოკლეს თუ არა ვახტანგ გორგასალი, სპარსელების მთავარი მტერი და მოწინააღმდეგე ამიერკავკასიაში, მაშინვე 506 წელს, სპარსელებმა სომხეთის დედაქალაქ დეინში მოიწვიეს სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების საერთო კრება. ამ კრებამ, სპარსელებისავე კარნახით, შეაჩვენა ქალკედონის აღსარება და ერთადერთ ჭეშმარიტ ქრისტიანობად მონოფიზიტური სარწმუნოება აღიარა. ამის შემდეგ ეკლესია სპარსელების მთავარი დასაყრდენი გახდა.

მაგრამ, როგორც კი სპარსელების გავლენამ შესუსტება იწყო, მაშინვე თავი წამოჰყვეს ქალკედონიტებმა. მათ უკვე 574 წელს, გურგენის აჯანყებისთანავე, ძალა ჰქონათ მოპოვებული ქართლში. მეექვსე საუკუნის დამლევისათვის კი მონოფიზიტები აქ საბოლოოდ დამარცხებული იყვნენ. რადგანაც სომხეთში. რომელიც სპარსეთთან უფრო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, მონოფიზიტებმა მეტ ხანს გაძლეს, ამიტომ სომხეთის და ქართლის ეკლესიებს შორის განხეთქილება მოხდა (607 წ.). ეხლა ქალკედონიტებმა დაუწყეს მონოფიზიტებსა და მათს მწერლობას უწყალო დევნა. ამიტომ არის ძველი ქართული მწერლობა ასეთი დაზიანებული სახით ჩვენ დრომდე მოღწეული.

რამ ისინი თანდათან ქრებიან. მთელი ქართველობა ეხლა საერთო სა-
მეურნეო და კულტურულ საქმიანობაშია ჩაბმული. საერთო ლიტერა-
ტურული ენა სწრაფად ვრცელდება და ეთნური კილოყევების ადგილს
იჭერს. ქრება აგრეთვე ძველი ეთნური დრომოკმული ზნე-ჩვეულება,
რომელიც ადგილს უთმობს ახალს. სოციალისტურ ყოფა-ცხოვრებას.

ასეთი ცვლილებები გამოიარეს ჩვენმა ტომებმა თავის დღევანდელ
ტერიტორიაზე. მაგრამ ხანგრძლივი ისტორია კჳნდათ ქართველ ტო-
მებს მათს ძველ სამშობლოშიაც.

წინა-აზია უძველეს ხანაში. სუმიანი

ქართველები და მათი მონათესავე კავკასიელი ტომები — ქისტები
(ჩაჩან-ინგუშები), დაღისტელები. აფხაზ-ჩერქეზები წარმოშობით წინა-
აზიის უძველესი, მკვიდრი მოსახლეობას ეკუთვნიან.

წინა-აზიას აზიის იმ ნაწილს ეძახიან. რომელიც მომწვედელაია ოთხ
ზღვას შუა — კასპიის. შავს, ხმელთაშუა ზღვებსა და სპარსეთის ყუ-
რის შორის. მთელს ამ უზარმაზარ მიწაწყალზე. ზღვიდან ზღვამდე.
ძველთაძველ დროში, ამ ექვსი ათასი წლის წინათ. ერთი მოდგმის ხალ-
ხები ცხოვრობდნენ. ამ მოდგმას მეცნიერები სხვადასხვანაირად ეძახიან-
ზოგი ალაროდისს. ზოგი იაფეტურს. ზოგი აზიანურს. ამ მოდგმის
ხალხებმა შექმნეს ყველაზე ძველი კულტურული ცენტრები მსოფლი-
ოში. კაცობრიობის კულტურისა და სოციალიზაციის აყვანი წინა-აზიაში
დაიწყო.

წინა-აზიის ამ უძველესი. მკვიდრი მოსახლეობის ერთი პირველი სა-
ხელმწიფოთაგანი იყო ს უ მ ე რ ი. სუმერის მესოპოტამიის სამხრეთი ნაწი-
ლი ეკო- და უკვე მე-4 ათასწლეულში, ძველი წელთაღრიცხვით, იგი დაწინა-
ურებული ქვეყანა იყო მთელი რიგი ისეთი დიდი ქალაქებით. როგორცაა
ურუ. ურუკი. ეროდუ. ლარსი. ნიპური. ლაგაში და სხვები. სუმერებმა
გამოიგონეს ლურსმული წერა. რაც შემდეგში მათგან სხვა ხალხებმაც
შეითვისეს. სუმერებმა შექმნეს მდიდარი ლიტერატურა. ცნობილია შე-
ხანიშნავე სუმერული ეპოსი გილგამეშის შესახებ. სუმერული თქმულე-
ბები წარღვნისა და სოცოცლის ხის შესახებ გავრცელდა მთელ მსოფ-
ლიოში. დიდ სიმაღლეს მიაღწია სუმერულმა არქიტექტურამ და ხე-
ლოვნებამ. საყურადღებო შედეგებს მიაღწიეს სუმერებმა ბუნების შე-
სწავლაშიც. მაგალითად — ვარსკვლავთ-მრიცხველობაში.

სუმერის სახელმწიფო დაემხო მე-3 ათასწლეულის დამლევს, ძვ. წ., უცხო
ხალხების შემოსევების გამო.

უკვე მე-4 ათასწლეულის დამლევებიდან, ძვ. წ., წინა-აზიაში დრო-და-დრო
იჭრებოდა უცხო, ელური ტომები, რომელთაც აქეთგან მკვიდრი მოსახ-
ლეობის სიმდიდრე იზიდავს. შემოსეულთა შორის განსაკუთრებით მრავალ-
რიცხოვანი და ძლიერი იყვნენ სემიტები, რომელნიც არაბეთის ნა-
ხევარ-კუნძულიდან გადმოვიდნენ აქ. სემიტმა ტომებმა თანდათან დაიჭი-
რეს ქვემო და შუა მესოპოტამია და აქ ორი სახელმწიფო შექმნეს. —
ბაბილონეთი და ასურეთი.

სულიერი კულტურის სფეროში დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ამ დროს ქართლისა და ეგრისის თანდათან დაახლოება. არც მეგრულ, არც სეანურ, არც აფხაზურ ენაზე მწერლობა არ ყოფილა. როცა ქრისტიანობა შემოვიდა ეგრისში, იგი აქ ბერძნულ მწერლობას ხმარობდა. მაგრამ ბერძნული ენა გაუგებარი იყო ადგილობრივი მოსახლეობისათვის. ამადე დროს არგვეთიდან (დღევანდელი ზემო-იმერეთი), რომელიც ყოველთვის ქართლის სამეფოს საზღვრებში შედიოდა, ეგრისში ადგილად ვრცელდებოდა ქართული ენა, რომელიც უფრო ადგილად შესათვისებელი იყო მოძვე ქართველ ტომებისათვის. ქართულ ენასთან ერთად ვრცელდებოდა ძველი და მდიდარი ქართული მწერლობაც. ქართულმა მწიგნობრობამ ადრე დაიჭირა ეგრისში ბერძნულის ადგილი. ქართული კულტურის ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ცენტრები დასავლეთ საქართველოში იყო ქალ. ქუთათისი (ქუთაისი). კულტურულ დაახლოებას თან მოსდევდა მოძვე ტომთა ერთობის შეგნების ზრდა.

ნივთიერი კულტურის სფეროშიაც ამ ხანიდან მრავალი ძვირფასი ძეგლი შემონახული. უმეტეს წილად გადაჩენილია საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ძეგლები, უფრო მცირე რაოდენობით მოღწეულია საერო არქიტექტურის ნაშთებიც. უკანასკნელს ეკუთვნის, მაგ., უჯარმის ციხე.

იმდროინდელი საეკლესიო არქიტექტურა ორი მთავარი რიგისაა. უფრო ძველი შენობები მონათმფლობელური ხანის არქიტექტურას უახლოვდება და ეგრეთწოდებულ „ბაზილიკა“-ს ანუ უგუმბათო ნაგებობას წარმოადგენს. ასეთია მეხუთე საუკუნის დიდებული ძეგლები — ზონისისა და ურბნისის ტაძრები და სხვები.

მეექვსე საუკუნიდან უკვე სხვა რიგის ეკლესიებს აშენებდნენ. ეს იყო ჯვრის ტიპის გუმბათიანი ნაგებობა. რომელიც უფრო შეეფერებოდა ფეოდალურ ხანასა და გემოვნებას. ჯვრის ტიპის ტაძარია მცხეთის ჯვარის საყდარი. რომელიც არაგვის შესართავთან მაღალ კლდეზეა აგებული მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეების მიჯნაზე. ეს შენობა ხუროთმოძღვრების გენიალური ნაწარმოებია.

V—VI საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესწავლა ამტკიცებს, რომ საამშენებლო ხელოვნება იმდროინდელ საქართველოში მაღალ საფეხურზე იდგა.

სამართველოს მემოზღვები და არაგზები VII საუკუნეში

საქართველოს გარშემო მდებარე ქვეყნებში განვლილ პერიოდში დიდი ცვლილებები მოხდა. გამოიკვალა მოსახლეობა, საზოგადოებრივი ურთა, სახელმწიფო წყობილება. ისტორიის სარბიელიდან ჩამოვიდა ზოგი ძველი ტომი, მათ ადგილას კი ახალი ხალხები მოვიდნენ.

დიდი ცვლილება გამოიარა რომის სახელმწიფომ. 395 წელს მომაკედაება კეისარმა თეოდოსიმ რომის იმპერია თავის ორ ვაჟს გაუყო. აღმოსავლეთი ნაწილის დედაქალაქად უკვე მეოთხე საუკუნის დამდეგიდან.

კონსტანტინოპოლი იყო დასავლეთი ნაწილის დამოუკიდებლობა შესწავლა მეხუთე საუკუნის დამლევს.

აღმოსავლეთ რომის იმპერია ამის შემდეგ მარტო განაგრძობს არსებობას. მეშვიდე საუკუნიდან ჩვენ მას ბიზანტიას ეუწოდებთ. თუ ძველი რომი მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო, ბიზანტია უკვე ფეოდალური ქვეყანაა. გარდა ამისა, ბიზანტიაში ბერძნულმა ენამ საბოლოოდ განდევნა ლათინური ენა მწერლობიდან, ეკლესიიდან და სამეფო კანცელარიიდან. კულტურულადაც, მაშასადამე, ბიზანტია თვალსაჩინოდ განსხვავდება რომისაგან.

ჩრდილოეთ კავკასიაშიაც ბევრი ახალი ამბავი მოხდა, მეოთხე საუკუნიდან აქ ქუნები ბატონობენ. რომელნიც განსაკუთრებით V--VI საუკუნეებში მძლავრობენ. ქუნები მრავალ სხვადასხვა ტომად იყოფოდნენ. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ ერთერთი ქუნური ტომი მეექვსე საუკუნის დამლევიდან ხაზარების სახელით გახდა ცნობილი. მართლაც, ხაზარებმა მეექვსე საუკუნის დამლევებიდან მოიპოვეს გავლენა ჩრდილოეთ-კავკასიაში. მალე აქ მათ მეტად ძლიერი სამეფო შეუქმნეს, რომელიც მდ. ვოლგიდან აზოვის ზღვამდე იყო გადაჭიმული. ხაზართა სამეფოს მეთაური ხაკანის ტიტულს ატარებდა. მისი სატახტო ქალაქი შემდგომ საუკუნეებში იყო სარილ-შარი ანუ იტილადღევანდელ ასტრახანის მახლობლად.

მაგრამ განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნისათვის არაბების გამოჩენას მსოფლიო ისტორიის ასპარეზზე.

არაბები სემიტურ მოდგმას ეკუთვნიან, ისევე, როგორც ებრაელები, არამეელები, ასურელები და სხვები. მათი სამშობლო არაბეთის ნახევარკუნძულია. არაბეთის ნახევარკუნძული შემდეგ მთავარ რაიონებად იყოფა: 1) ნეჯდი, შუა რაიონი. 2) ჰიჯაზი. მეწამული ზღვის ნაპირზე მდებარე ზოლი და 3) იამანი. რომელსაც ნახევარკუნძულის სამხრეთ-დასავლეთი სანაპირო უჭირავს. ჰიჯაზში და იამანში უძველესი დროიდანვე განვითარდა მიწისმოქმედება და ვაჭრობა. ჰიჯაზში იყო მნიშვნელოვანი სავაჭრო ქალაქები—მაქა და იასრიბი. ჰიჯაზისა და იამანის არაბები ბინადარ ცხოვრებას ეწეოდნენ. მიწისმოქმედებისა და ვაჭრობის წყალობით, შინაგანი რაიონები კი ბედუინების სახელით ცნობილ მომთაბარე არაბებს ეკირათ. მეექვსე საუკუნეში ცალკეული არაბი ტომები საკმაოდ დიდ როლს თამაშობდნენ აღმოსავლეთ რომის იმპერიისა და ერანის ცხოვრებაში. რომელთა მეზობლებიც ისინი იყვნენ. მაგრამ განსაკუთრებით გაიზარდა მათი მნიშვნელობა მეშვიდე საუკუნის პირველი ნახევრიდან, როცა მოხდა არაბთა ყველა ტომის გაერთიანება. არაბთა გამაერთიანებელი იყო მუჰამადი, რომელიც მაქელი იყო. ეთრეიშის თემის ჰიშამის გვარის შვილი. მუჰამადმა ამავე დროს არაბებში ახალი სარწმუნოებაც გაავრცელა.

მანამდე თითოეული არაბი ტომი საკუთარ ღმერთებს სცემდა თევზანს. ეს ზღოს უშლიდა არაბთა გაერთიანებასა და დაკავშირებას, კერძოდ — სავაჭრო ურთიერთობის განვითარებას მათში. მუჰამადმა ერთი

ალაჰის ანუ ღმერთის სარწმუნოება წამოაყენა, რომელსაც მან „ისლამი“ უწოდა, რაც „მინდობას“ ნიშნავს. ისლამის მიმდევარს „მუსლიმს“ ანუ „მინდობილს“ ეძახიან. აქედან არის წარმომდგარი დამახინჯებული „მუსლიმანი“ ანუ „მუსულმანი“. მუსლიმებს მაჰმადიანებსაც ეძახიან, მუჰამადის ანუ მაჰმადის სახელის მიხედვით.

თავისი სარწმუნოების ქადაგება მუჰამადმა მაქაში დაიწყო. რადგანაც თავდაპირველად იგი მონებსა და ლარიებს მიმართავდა, ამიტომ მდიდრებმა და მონათმფლობელებმა მას ბრძოლა გამოუცხადეს. მუჰამადი იძულებული გახდა გაქცეულიყო ქალ. იასრიზში, რომელსაც შემდეგში „მადინას“ (ე. ი. „ქალაქის“) სახელწოდება მიიღო. ეს გაქცევა ანუ არაბულად „ჰიჯრა“ (აქედან — „მუჰაჯირი“, რაც „გაქცეულს“ ნიშნავს) მოხდა 622 წლის ივლისის 16-ს. ამ „ჰიჯრიდან“ აწარმოებენ მაჰმადიანი ხალხები თავიანთ წელთაღრიცხვას, რომელიც მთვარის წელიწადზეა დამყარებული (უნდა ეიცოდეთ რომ მთვარის წელიწადი ჩვენს, მზის წელიწადთან შედარებით უფრო მოკლეა). 630 წელს მუჰამადმა აიღო მაქა და თანდათანობით მოახრება არა მარტო შეჩვევა თავის მტრებთან, არამედ მათთან მკიდრო კავშირის დამყარებაც. ისლამი არაბი მდიდარი მონათმფლობელების სარწმუნოებად გადაიქცა. მუჰამადის ქადაგებანი შემდეგში ჩასწერეს ცალკე წიგნში, რომელიც „კურანის“ (არაბულად ნიშნავს „საკითხავს“) სახელით არის ცნობილი.

ამრიგად, საფუძველი ჩაეყარა ახალ არაბულ სახელმწიფოს. ამ სახელმწიფოს მეთაური შემდეგში იწოდება ხალიფად, რაც ნიშნავს „მოადგილეს“. ამიტომ ამ სახელმწიფოსაც ხალიფატს ანუ სახალიფოს ეძახიან. ხალიფები იყვნენ არა მარტო სახელმწიფოს მეთაურები, არამედ სარწმუნოებისაც ამიტომ ისინი ატარებდნენ. „ხალიფას“ გარდა „ამირ-ალ-მუმინინას“ ანუ „მართლმორწმუნეთა მმართველის“ ტიტულსაც.

ხალიფები იმთავითვე ძალიან ენერგიულად შეუდგნენ სხვა ქვეყნების დაპყრობას. უკვე მეორე ხალიფას, ომარის, დროს (634 — 644) არაბებმა დაიპყრეს სირია, პალესტინა და ერანი. ერანის შემდეგ ამიერკავკასიის ქვეყნების ჯერი იყო. დაპყრობითს ომებში არაბები მოხდა ისახედნენ მხოლოდ დავლსა და ხარკს, და არა ახალი სარწმუნოების გავრცელებას.

არაბებს ძველ ქართულ მწერლობაში, ამ სახელწოდების გარდა. კიდევ სარაკინოზებს, ისმაცელებსა და აგარიანებს ეძახიან.

სამართლელ მუშვიდ სანჯუნის პირველ ნახევარში

მართალია, მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში სპარსელებს კიდევ ერთხელ გაუღიმა საშუადრო ბედმა და ისინი ღრმად შეიჭრნენ ბიზანტიის ტერიტორიაში (606—619 წ.წ.), მაგრამ სამაგიერო მათ მალე და ხუთიეცად

გადაუხადა ჰერაკლე კეისარმა. ჰერაკლემ სამი დიდი ლაშქრობა ჩაატარა სპარსელების წინააღმდეგ 622 — 629 წლებში. მეორე და მესამე ლაშქრობის დროს (624—628 წ. წ.) ჰერაკლეს ბაზა ამიერ-კავკასია იყო. მსგავსე ღმერთის მოკავშირეები და თანამოლაშქრეები იყვნენ ქართლები, ეგრისელები და აბაზგები. ქართველ მოკავშირეებს მაინც თუ დამოუკიდებლად ეჭირათ. ისინი თვითონ უკარნახებდნენ კეისარს ბრძოლის გეგმას და როცა ჰერაკლე ამ გეგმას არ ეთანხმებოდა, საერთო უარს ამბობდნენ ლაშქრობაზე.

626 წელს ჰერაკლემ კავშირი გააბა ხაზარებთანაც. რომლებმაც დიდი ჯარი მისცეს ბიზანტიის მფლობელს.

ამ დროს ქართლში ერთი ნაწილი, უმთავრესად — სპაიტიანო, ჯერ კიდევ იმყოფებოდა სპარსელების გავლენის ქვეშ. თბილისშიც სპარსელების გარნიზონი იდგა. ბიზანტიელებმა და ხაზარებმა თბილისს ალყა შემოარტყეს. ბევრი ძალაც შეაღწეს. მაგრამ ეერას გახდნენ. მეტოხონე ქართველებმა და სპარსელებმა ჰერაკლე კეისარი და ხაზარების ზაკანი მასხრად აოგდეს: ციხის გაღებამდე გადმოდგებოდნენ ზოლზე და ბიზანტიელებს მისამხოდნენ — თქვენს მეფეს თბის წვერი ასხია და ეაცის კისერი აქვს, ხაზარებს კი დიდ კვახს უზენებდნენ, რომელზედაც ადამიანის სახე დაცნით იყო გამოსახული და უყვიროდნენ, აი, თქვენი ჯიბლუ ხაკანო. კეისარი და ხაზარები მძვინვარებდნენ ამ შეურაცხყოფის გამო. მაგრამ თბილისელებს მაინც ეერაფერი უყვეს და იძულებული შეიქნენ გასცლოდნენ ქართლის დედაქალაქს. მხოლოდ მეორე წელს, როცა კეისარმა სპარსელებს ერანში ახალი დამარცხება მიჰყენა, ხაზარებმა კელავ ალყა შემოარტყეს თბილისს და ორი თვის სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ ძლივს აიღეს იგი (627 წ.). ხაზარებმა ქალაქი ააოხრეს, მცხოვრებნი შეუბრალებლად გაეღიტეს და თვითონ კი უთუალავი სიმდიდრე ჩაოგდეს ხელში. ძველი ალბანელი ისტორიკოსი მასე კალანკატუელი გვიამბობს. რომ როცა ხაზარებმა აიღეს „ნებიერი. მოეპყრე. სახელოვანი დიდი ქალაქი თბილისი“, „მათ ხელი მიჰყვეს საგანძურებს. მეომართა მთელი სიმრავლე მიდიოდა თავის ბატონთან მძიმედ დატვირთული და თან მიჰქონდა ნადავლის ზეინები და ხეავები. იმდენი მოჰყარეს იგი რომ თვალს წყალი ელეოდა ოქროსა და ეერცხლის ქანქრების უთვალავი რაოდენობის ცქერაში. ენით უთქმელია თვალ-მარგალიტით მოოქვილი საეკლესიო სამკაულ-სამსახურებელის ამბავი, რომელიც ხაზარებმა წაიღეს“. შემდეგშიაც ალბანელი აზნაურები ხელდაუდნენ ხაზარების ნადიმებზე თბილისიდან წაღებულს ძვირფასს. მოოქროვილს ეერცხლის თასებსა და სხვაგვარ სასმისებსო.

როგორც ვხედავთ. მეშვიდე საუკუნის დამდეგს თბილისი ძალიან მდიდარი და დიდი საეპრო ქალაქი იყო.

ამ დროიდან მოყოლებული საეპრო ხნით (თითქმის ნახევარი საუკუნით), ამიერ-კავკასიაში ბიზანტიის გავლენა დამყარდა. ბიზანტიის მთავრობამ სპარსელებისაგან განსხვავებული პოლიტიკა შეითვისა. როცა სპარსელებმა ამიერ-კავკასიის ქვეყნები დაიპყრონ, მათ აქ თვით-

მკურობელი მეფეები დახვდნენ, დამოუკიდებელი ძალაუფლების მქონე-ნი. სპარსელებმა თანდათანობით შეზღუდეს ამ მეფეების ხელისუფლება და ბოლოს მოსაქეს კიდეც. ასევე მოიქცნენ ბიზანტიელები ეგრისში. როდესაც ბიზანტიის მთავრობამ აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაშიაც ფეხი მოიკიდა. ის შეუდგა ეგრისის მეფის დამოუკიდებლობის შემდგომ შეკვე-ტას და მეშვიდე საუკუნის დამლევისათვის მოსაო კიდეც იგი. მე-შვიდე საუკუნის დამლევს უკვე „ლაზიკის მეფის“ მაგიერ „ლაზიკის პატრიკიოზი“ იხსენიება. „პატრიკიოზი“ (ლათინური „პატრიკლუსი“) დიდი წოდებულება და პატივი იყო კეისრის კარზე. მაგრამ „მეფის“ „პატრიკიოზად“ გადაქცევა, რათქმუნდა. ჩამომცრობას ნიშნავდა.

სულ სხვა მდგომარეობა იყო. მეშვიდე საუკუნის დამლევს, ამიერ-კავკასიის სხვა ქვეყნებში. ქართლში. მაგალითად, ამ დროს ერისმთავა-რი იჯდა. რომელიც აზნაურების არჩეული მთავარი იყო. და არა და-მოუკიდებელი მფლობელი. კეისარმა ძალა მისცა ამ ერისმთავრებს რომ აზნაურებისაგან უფრო დამოუკიდებელი გამხდარიყვნენ. რაც, კეისრის აზრით, ამტკიცებდა ერისმთავრების დამოკიდებულებას ბიზანტიისაგან. კეისარი ერისმთავრებისაგან მხოლოდ ერთგულებასა და სამხედრო სამ-სახურს მოითხოვდა, მათ შინაურ საქმეებში-კი არ ერეოდა. ასეთი ეა-საღური დამოკიდებულების გარეგანი ფორმა იყო ბიზანტიური საკარის-კაცო ტიტულები — იგივე „პატრიკიოზი“, „პატრონი“. შემდეგში განსა-კუთრებით — „ეპროპალატი“ და სხვები. ახალი მდგომარეობა ერის-მთავრისათვის უკვე გაძლიერებას მოასწავებდა. ასევე მოიქცნენ ბი-ზანტიელები სომხეთსა და ალბანეთშიაც.

პოლიტიკური მდგომარეობის შეცვლას თან მოჰყვა ცვლილებები საეკ-ლესიო-საწარწმუნოებრივ სფეროშიაც. უკვე მეშვიდე საუკუნის პირველ წლებში, როგორც ვიცით. ქართლში დიოფიზიტები ანუ ქალკედონიტე-ბი ბატონობდნენ. პერაკლე კეისარმა. თბილისის აღების შემდეგ. დიო-ფიზიტები კიდეც უფრო გააძლიერა და ყველა „მწეალებელსა“ და ცეცხ-ლის მსახურს მუსრი გაავლო. უძველესი ქართული მატანე. „მოქცე-ვათ ქართლისაი“. ამის შესახებ ამბობს: „ამან პერაკლე ტფილისს და მცხეთას და უფარმას განაღვივნა ქადაგნი. რათა ყოველნი ქრისტიანნი, ჭალაქთა შინა, ეკლესიათა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგვნი. და ცეცხლისა მსახურნი ანუ მოინათლნენ ანუ მოიხრნენ. ხოლო მათ ნათ-ლისღებაი არა ინებეს. ზაკეთ თანა აღვირნეს ქრისტიანეთა. ვიდრემდის ყოველთა ზედა წარამართა მახვილი და ეკლესიათა შინა მდინარენი სის-ხლისანი დიოდეს“-ო. მაშასადამე. ქართლის უდიდესი ქალაქების. თბი-ლისის, მცხეთისა და უფარმის ეკლესიებში პერაკლეს სისხლი დაუღდე-ნია. ცხადია. რომ ეკლესიებში იმდენად ცეცხლის მსახურნი არ იყვნენ შეფარებულნი, რამდენად ქრისტიანები. მხოლოდ სხვა (მონოფიზიტუ-რი) აღსარებისა. და მართლაც მატანე ამტკიცებს, რომ პერაკლემ „გან-წმიდა შჯული ქრისტესი და წარვიდა“-ო. აღამიანების მოსაბობის გარდა შეუდგნენ მათი კულტურული ნამოღვაწარის. კერძოდ — მწერლობის განადგურებასაც და აქაც ბევრი „განწმიდეს“.

მეშვიდე საუკუნეში გაძლიერდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ტომების დაახლოება. მკიდრო ურთიერთობას ეხლა ხელს არ უშლიდა არც პოლიტიკური და არც საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ზღუდეები. მეშვიდე საუკუნეში ქართულმა ენამ და მწერლობამ შემდგომი გავრცელება მოიპოვა დასავლეთ საქართველოში.

არაბების შემოსვლა ქართლში

მას შემდეგ რაც არაბებმა ერანის მეტი ნაწილი დაიპყრეს, მათ გზა გახსნილი ჰქონდათ ამიერ-კავკასიისაკენაც. მართლაც, პირველი არაბული რაზმი სომხეთში უკვე 640 წელს გაჩნდა. მაგრამ ეს უფრო მარბოელი ჯარის თარეში იყო, ვიდრე ქვეყნის დაპყრობა.

ქართლსაც არაბები პირველად 642-3 წელს მოსდგომიან, მაგრამ ქართლებს ისინი დაუმარცხებიათ და თავისი საზღვრებიდან გაუდევნიათ. სხვათა შორის, აქაურ ბუნებასთან შეგუება უჭირდათ არაბებს—ცხელი ქვეყნის შვილები, ისინი სომხეთსა და ქართლში მხოლოდ გაზაფხულ-ზაფხულ-შემოდგომით მოქმედებდნენ თავისუფლად, ზამთრებით ლაშქრობას კი თავს არიდებდნენ. მაგრამ თანდათანობით მაინც არაბები მომაგრდნენ. 653 წლის ზამთარში არაბები სომხეთის დედაქალაქ დვინიდან ქართლს მახვილით ემუქრებოდნენ ურჩობისათვის, მაგრამ უნაყოფოდ. 654 წლის დამდეგისათვის არაბებს უკვე მთელი სომხეთი ჰქონდათ დაპყრობილი, ისევე როგორც ეასპურაკანი, სივნიეთი და ალბანეთი. იმავე წელს არაბებმა აიღეს ქალ. თეოდოსიოპოლი, დღევანდელი ერზერუმი. ბიზანტიელების მთავარი სიმაგრე ამიერ-კავკასიაში და, დასასრულ, ქართლისკენ გაემართნენ. ქართლის პატრიკიოზს, ე. ი. ერისმთავარს, გადაუწყვეტია, არაბებთან ბრძოლა აღარ ღირსო, მათთვის თავისი ელჩი შეუგებებია საუქრებით და ზაფხულის მშვიდობა უთხოვინია. არაბთა სარდალს პაბიბს მოეწონა ქართლის ერისმთავრის საქციელი და მისცა მას ეგრეთწოდებული „დაცვის სიგელი“, რომელშიაც არაბ-ქართველთა ურთიერთობა იყო განსაზღვრული. სიგელის მთავარი მუხლები ასეთი იყო: 1) არაბები ქართლის მოსახლეობის სარწმუნოებას ხელს არ ახლებდნენ, სოლო თუ ვინმე ნებაყოფლობით ისლამს მიიღებდა, ის არაბების ძმად ჩაითვლებოდა. ესე იგი, ხარკს აღარ გადაიხდიდა; 2) ქართველები იხდიდნენ არაბების სასარგებლოდ ჯიზიას, პირად გადასახადს, თითო დინარს ანუ დრაჰმას (ოქროს ფული იყო, წონით ერთ მისხლამდე, რაც დაახლოებით ხუთ მანეთს უდრის ოქროთი) კომლის თავზე; 3) ქართველებს არ უნდა შეერთებინათ კომლები, გადასახადის შესამცირებლად, არაბებს კიდევ არ უნდა დაეყოთ კომლები, გადასახადის გასაღებლად; 4) ქართველებს ევალებოდათ არაბთა ჯარისა და, საერთოდ, მუსლიმებისათვის დახმარება; 5) სამაგიეროდ, არაბები უშიშროებას პპირდებოდნენ ქართლის მოსახლეობას.

მაგრამ ამ ხანად ქართლში არაბებმა სულ ორიოდ წელიწადი თუ გასძლეს. ხალიფატში დიდი შინაური შტოთი იყო (657—661 წ.წ.) და

არაბებს ამიერ-კავკასიისათვის არ ეცალათ. შემდეგშიც ქართლში მდგომარეობა ცვალებადი იყო. თუ არაბები გამოჩნდებოდნენ ხოლმე, მხოლოდ მოკლე ხნით. ხანდახან ბიზანტიაც თავს წამოჰყოფდა ხოლმე და თავის წილს მოითხოვდა. 686 წელს კეისარსა და ხალიფას შავი შეუკრავთ, კეიპროსის კუნძულის, სომხეთის და ქართლის ქვეყნებიდან შემოსული ზარკი შუაში გაეყოფათ. მაგრამ ეს სოცხალი დათვის გატყუვებას ჰგავდა. ამიერ-კავკასიის ხალხები ერთნაირი შეუპოვრობით იბრძოდნენ თავისი დამოუკიდებლობის დასაცავად, როგორც არაბების, ისე ბიზანტიელების წინააღმდეგ. ამავე ხანებში ქართლის ერისმთავარს ნ ერ ს სასტიკად დაუმარცხებია სომხეთში მდგარი არაბთა სარდალი ბარაბა, მისი ჯარი გაუფანტავს და გაუქცევია. მეორე მხრით, ჩვენი ხალხები არც ბიზანტიელებს უბრძოდნენ ქედს: იმავე 686 წელს კეისარს ლაშქარი გაუგზავნია სომხეთ-ქართლ-ალბანეთის დასამორჩილებლად, მაგრამ, ჩანს, ბევრს ეერაფერს გამხდარა. მესამე მტერი, ხაზარების სახით, ჩრდილოეთიდან იყო მომდგარი. შუთოსა, თარეშებსა და ძარცვა-გლეჯაში ხაზარებსაც თავისი წვლილი შეჰქონდათ. 689 წელს ხაზარებს დაურბევიათ სომხეთი და ქართლისა და ალბანეთის მთაწერები დაუბოქნიათ.

სამი მხრით ხმლის ქნევამ ხალხი, ცხადია, დაასუსტა, რითაც ყველაზე მეტად არაბებმა ისარგებლეს. მეშვიდე საუკუნის მიწურულში არაბებს ქართლში, ჩანს, ფეხი შედარებით უფრო მკვიდრად ედგათ. იმავე დროს დასავლეთ საქართველოშიაც ძველი ამბავი დატრიალდა: ერთი, უფრო საშიში და თავზე დამდგარი, მტრის წინააღმდეგ მეორე, ნაკლებ საშიში და უფრო შორეული მტრის გამოყენება სცადეს. 697 წელს ეგრისის პატრიკიოზი სერგი ბიზანტიელების წინააღმდეგ აჯანყებულა და თავისი ქვეყანა არაბებისათვის გადაუცია. მერვე საუკუნის დამდეგსაც არაბების მეციხოვნე ჯარი მდგარა ეგრისის დედაქალაქ ციხე-გოჯში და მდინარე კოდორის ხეობის ზოგიერთ ციხე-სიმაგრეშიაც. გაგულისებული კეისარი-კი ცდილობდა მოექრათა ალანები, რათა ისინი შესეოდნენ აფხაზეთს, ეგრისსა და ქართლს და ბიზანტიის მიმართ ურჩობის გამო ეს ქვეყნები აეოხრებინათ.

ქართველებს არც ბიზანტიელები ეხატნენ გულზე და არც არაბები. საჭიროების-და მიხედვით და ხელსაყრელ პირობებში ხალხი პირველთა ებრძოდა და მეორეთაც. მერვე საუკუნის დამდეგიდან გაძლიერდა ბრძოლა არაბების წინააღმდეგ, რადგანაც არაბები სულ უფროდაუფრო აეიწროებდნენ დაპყრობილ ქვეყნებს. ამიტომ იყო რომ ქართლში აჯანყებას აჯანყება მოსდევდა და არაბები იძულებული იყვნენ ქართველების ურჩობის გასატეხად სულ ახალ-ახალი ჯარები ეგზავნათ აქეთყენ. 724-5 წლებში ქართლში მოსულა არაბთა სარდალი ჯარაჰი დიდი ჯარით. ჯარაჰს განუხლებია ის პირობა, რომელიც ქართლის მმართველებს ნახევარი საუკუნის წინათ ჰქონდათ დადებული პატიბთან. მაგრამ როცა ქართლიდან ხაზარეთში გადასული ჯარაჰი მთელი თავისი ლაშქრით ომში დაიღუპა, ქართველებს კვლავ უარი უთქვამთ მოჩიჩილებაზე.

728-9 წ. ქართლს არაბთა ახალი ჯარი შემოასევია. მასლამას მეთაურობით, რომელსაც მცხოვრებთა ერთი ნაწილი გაუფლევტა. მაგრამ ქართველების მოსატყუად არც ეს გამოძღვარა საკმარისი და მასლამას მეორეჯერ დაულაშქრავს ქართლი 731-2 წელს. ვერც ეხლა მიუღწევიათ არაბებს თავისი გულის წადილისათვის: ქართლის ხალხი განაგრძობდა დამპყრობელების წინააღმდეგ ბრძოლას და არაბები აქ ფეხს ვერ იყიდებდნენ. ეხლა კი არაბების რისხევას საზღვარი აღარ ჰქონდა, როგორც თუ ამ პატარა ქვეყანას ვერ მოვეერიეთ. როცა მთელი მსოფლიო დაწყობილი გეაქვსო, და ქართველ ხალხს სასტიკი სასჯელი გადაუწყვეტეს. მართლაც, იშვიათად დასტყდომია საქართველოს თავზე ისეთი უბედურება, როგორიც 736-8 წლებში აქ არაბთა სარდალმა მურეანმა დაატრიალა. მურეანი ისედაც სასტიკი და გულუქვა ადამიანი იყო. რის გამოც მას ქართველმა ხალხმა „ყრ“ შეარქვა. ეხლა კიდევ მას ქართველების სამაგალითოდ დასჯა მსურდა. კარგად აქვს აღწერილი მურეან ყრუს შემოსევა იმდროინდელ ქართველ შემატყუანეს. როცა ეს ჯალათი კავკასიაში შემოვიდაო, ყოველნი მთავარნი, პატიაზნი, ნათესავნი ერისთავთანი და წარჩინებულთანი შემოიხევენეს კავკასიად (ე. ი. კავკასიონის მთებში) და დაიბაღნეს კლდეთა და ღრეთა. და მოელო ყრუმან ყოველი კავკასია და დაიპყრა კარი დარიალისა და დარუბანდისა. და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და უმრავლესნი ციხენი ყოველთა საზღვართა ქართლისათა. და ვითარცა რამეთუ მეფენი ქართლისანი და ყოველნი ნათესავნი მათნი წარვიდეს ეგრისად და... აფხაზეთად, შეუდგა კეალსა მათსა და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და სომხარენი ეგრისისა, და ცხე-ცა იგი სამზღუდუ შემუსრა რომელ არს ცხე-გოჯი შემუსრა და შევლო ზღუდუ იგი საზღვარი კლისურისა... შემუსრა ქალაქი აფშოლეთისა ცხუმი და მოადგა ცხესა ანაკოფისასა... და ეერავინ შემძლებელ იყო წყობად ყრუსა, რამეთუ იყვნეს სპანი მისნი უფროს და უმრავლეს ქალაქთა ეგრისისათა... შემდეგ აეტროი დასძენს: „იქმნა მას ეამსა ჯანრყენილ ქვეყანა ქართლისა, სომხითისა და რანისა, რამეთუ არღარა იპოვებოდა ნაშენები, არცა საკმადი კაცთა და პირატყუთა ყოვლადე“ო. მურეანმა მთელი კავკასია დაიპყრო, დარუბანდიდან აფხაზეთამდე. მაგრამ ეს არ იქმარა. არამედ უმრავლესობა ქალაქები და ციხეები დაანგრია, მათ შორის ეგრისის სამ-გალაენიანი დედაქალაქი უჩიხე-გოჯი (ნაქალაქევი), აფხაზეთის დედაქალაქი ცხუმი (სოხუმი) და სხვებო. განსაკუთრებით მაინც აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია აობრებულია — ქართლი. სომხეთი და ალბანეთი: აქ არც ნაშენები რამე დარჩა და არც კაცისა და პირატყუის საკმელიო. ქართლში მურეანმა დაანგროა ძველი დედაქალაქი არმაზი.

დას. საქართველოში არაბები მაინც ვერ გამაგრდნენ, ქართლი კი მურეანის შემოსევამ კარგა ხნით წელში გასტეხა. ამ დროიდან იწყება არაბების ნამდვილი ბატონობა ქართლში.

არაბები ქართლში

არაბებმა ქვეყნის სათავეში თავიანთი მოხელე დააყენეს, რომელიც ამირას წოდებულებას ატარებდა. ქართლის ამირა თბილისში იჯდა. ის სარდალიც იყო. ქვეყნის მმართველიცა და უზენაესი მსაჯულიც. არაბთა მთავარი რაზმი თბილისში იდგა. დანარჩენები - სხვა მნიშვნელოვან ციხე-სიმაგრეებში.

ერისმთავრობა ქართლში არაბებს არ მოუსპიათ. მხოლოდ ერისმთავარი ამირას დაუმორჩილეს. ერისმთავარი ვალდებული იყო მოეკრიფა საარაბო ხარკი და ჯარი გამოეყვანა, როცა არაბები ამას მოითხოვდნენ. არაბებს ხარკი და სამხედრო სამსახური ანტრეკისებდით მხოლოდ.

მერვე საუკუნეში ქართლის მოსახლეობა არაბებს უბდიდა არა მარტო ჯიზიათს, პირად გადასახადს, არამედ ხარაჯასაც. ხარაჯა საიდგილმამულო გადასახადი იყო. რომელიც შეეფარდებოდა მხოლოდ სიერტეს მამულისას. და არა მის ავყარვიანობას, ნაყოფიერებას. ორივე გადასახადს ფულად ახდევინებდნენ. თანდათან არაბული ხარკი სულ უფროდაუფრო მძიმე ხდებოდა. ეს იმიტომ, რომ ხალიფების სამფლობელო მეტისმეტად გაიზარდა და მის მართვა-გამგეობას დიდი შემოსავალი სჭიროდა. ეხლა დაპყრობით ომებს ეს შემოსავალი უკვე აღარ მოქმნდათ, რადგანაც რისი დაპყრობაც შეეძლოთ, არაბებს უკვე დაპყრობილი ჰქონდათ. ხალიფების დაცარიელებული ხაზინა მალევე ქვეშევრდომებს უნდა შეეცნოთ. ხარკისა და გადასახადის გადიდებას ქვეშევრდომების ურჩობა და ბრძოლა მოსდევდა. ამ ურჩობის დასათრგუნაად კიდევ დამატებითი ჯარები და ახალი მოხელეები იყო საჭირო, რაც აგრეთვე ახალ სახსრებს მოითხოვდა. განსაკუთრებით მძიმე შეიქნა არაბთა ბატონობა დაპყრობილ ქვეყნებში ხალიფების ახალი დინასტიის. აბასიდების. დროს. რომლებმაც ზელისუფლება მიიღეს 749 წელს.

ქართლშიაც არაბების მტარეალობა და მყელეფელობა მერვე საუკუნის მეორე ნახევარში იყო განსაკუთრებით საგრძნობი. ამ საუკუნის დამლევს ქართველი მწერალი, იოანე საბანისძე, წერს არაბთა წესწყობილების შესახებ ქართლში: „ვართ მორწმუნენი მძლავრებასა ქვეშე დამონებულ და ნაკლულეყანებითა და სივლახაკითა შეკრულნი. ვითარცა რკინითა; ხარკსა ქვეშე მათსა გვემულნი და ქენჯინლნი. ძვირძვირად ზღეფულნი“-ო. ე. ი. ჩვენ. ქართველები. არაბთა მძლავრობის ქვეშ მოქცულნი. სიღარიბითა და შეუძლოებით ისე ვართ შეკრულნი, როგორც რკინით, რადგანაც საარაბო ხარკისაგან დატანჯულნი და დარბეულნი ვართო.

გასაგებია ამიტომ. რომ სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა ხალხის გულისწყრომა და სიძულელი უცხოელი დამპყრობელების წინააღმდეგ. სახალხო ბრძოლის მრისხანე ზეირთები თანდათან ავიწროებდა გათავებული მტერს და მართლაც მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართლი არსებითად განთავისუფლდა არაბთა ბატონობისაგან.

ბრძოლა მანგრძლივი და მსხვერპლით სავსე იყო, თუმცა ქართველებს ზოგი გარემოება ხელს უწყობდა. ჯერ-ერთი, არაბების ძალაუფლება

უფრო ცენტრალურ თემებზე ვრცელდებოდა და მთიან რაიონებს ეგრე რიგად ვერა სწოდებოდა. ამით სარგებლობდა ხალხი, ხეობებსა და მთიანეთს თავს აფარებდა და იქიდან თავს ესხმოდა მტერსა. სიკოცხლეს უმწარებდნენ არაბებს ხაზარებიც. ხაზარები ხშირად კავკასიონის სამხრეთითაც შემოჭრას ახერხებდნენ და აოხრებდნენ არაბთა სამფლობელოს. 764 წელს ხაზარებს მოკლე ხნით თბილისიც დაუპყრიათ. ძველი ქართული მემკვიდრე გვიამბობს: ქართლის ერისმთავარს ჯუანშერს მყავდა და, შუშანი, სილამაზით განთქმული. ხაზართა ბაქანმა სთხოვა ჯუანშერს, შენი და ცოლად მომეც და არაბების წინააღმდეგ გიშველიო. ჯუანშერს ეს აზრი, ჩანს, ქუთაში დაუჯდა, მაგრამ შუშანი და მისი დედა უარზე იდგნენ, წარმართის ცოლობა მშვენიერად მიაჩნდათ. გაგულისებულმა ბაქანმა დააღაშქვინა ქართლი და შუშანი და ჯუანშერი ტყვედ წააყვანინა, მაგრამ გულის წადილს მაინც ვერ ეწია: შუშანს ბეჭდის თელის ქვეშ საწამლაეი ჰქონოდა, მოსწოვა ის და თავი მოიკლათ. დიდი მეფის არასასურველ ცოლობას ქართველმა ქალმა სიკვდილი არჩია. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე პროვინციული არაბი ამირების ურჩობას ხალიფების მიმართ, რაც მეცხრე საუკუნის დამდეგიდან იწყება. ბრძოლა ხალიფასა და ამირებს შორის ძალიან ხელს უწყობდა არაბების შინაგან დასუსტებას, რითაც დაპყრობილი ხალხები კარგად სარგებლობდნენ.

ახალი დიდი აჯანყების ცეცხლი, არაბების წინააღმდეგ, უფრო ადრე სომხეთში დაიწყო, იმიტომ რომ სომხეთში ხალხი კიდევ უფრო გაწამებული იყო. ქართველები ეხმარებოდნენ სომხებს. დამარცხებული სომხები მთავრები ქართლსა და ეგრისში პოულობდნენ თავშესაფარს. ეს გარემოება ალიზიანებდა არაბებს, რომელნიც ლტოლვილების გაცემას მოითხოვდნენ და მათს მასპინძლებს სასტიკი სასჯელით უმასპინძლდებოდნენ ხოლმე. იქნებ ასეთი მიზეზით დაისაჯა ქართლის ერისმთავარი ნერსე, რომელიც 772-3 წელს ხალიფა მანსურს თავის სატახტო ქალაქში, ბაღდადში, დაუბარებია და „ბოროტ კაცთა შესმენით“ საპყრობილეში ჩაუსვა. ნერსე სამი წელიწადი მჯდარა ბაღდადის საპატიმროში; სანამ იგი ახალ ხალიფას, მამუდის, არ გაუთავისუფლებია. ნერსე ისევ ერისმთავრად დაბრუნებულა ქართლში, მაგრამ, ჩანს, არაბებთან შეგუება მისთვის ძნელი იყო. იოანე საბანისძე ამბობს, აკვლად იყო განარისხებული ბელმწიფეთა მათ სარკინოზთაი ნერსე ერისთავსა ზედა“ო, კვლავ გაუწყრნენ არაბი მფლობელებიო. ნერსე იძულებული შეიქნა თავისი ოჯახი და ქონება აფხაზეთში გაეგზავნა, თვითონ კი დიდი ამალით გადავიდა ჯერ ხაზარეთში და შემდეგ აგრეთვე აფხაზეთში. ეს ამბები შერვე საუკუნის ოთხმოციანი წლების დამდეგს მოხდა.

ამ დროიდან მოყოლებული ქართლი, სომხეთი და ალბანეთი უკვე გამუდმებით აჯანყების ალსა და კევამლში იყო გახვეული. ამბოხებული იყო მთელი ხალხი. მთავრები, სეფეწყულები და დიდი აზნაურებიც, რომელთაც ერთი ხანობა, თავში, არაბებთან თითქოს საერთო ენა ჰქონდათ გამონახული, ესლა ცდილობდნენ ხალხს არ ჩამორჩენოდნენ მტრის წი-